

พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย สุตตนิบาต เล่ม ๑ ภาค ๖ - หน้าที่ 1

พระสุตตันตปิฎก

ขุททกนิกาย สุตตนิบาต

เล่มที่ ๑ ภาคที่ ๖

ขอนอบน้อมแด่พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น

สุตตนิบาต จุฬวรรคที่ ๒

รัตนสูตรที่ ๑

ว่าด้วยความสวัสดิมีด้วยพระไตรรัตน์

[๓๑๔] ภูตเหล่าใดประชุมกันแล้ว

ในประเทศนี้ก็ดี หรือภุมมเทวดาเหล่าใด

ประชุมกันแล้ว ในอากาศก็ดี ขอหมู่ภูต

ทั้งปวง จงเป็นผู้มีใจดี และขจงฟังภาษิต

โดยเคารพ ภูก่อนภูตทั้งปวง เพราะเหตุนั้น

แล ท่านทั้งหลายจงตั้งใจฟัง ขจงแผ่เมตตา

จิตในหมู่มนุษย์

มนุษย์เหล่าใดนำพลีกรรมไปทั้ง

กลางคืนกลางวัน เพราะเหตุนั้นแล ท่าน

ทั้งหลายจงเป็นผู้ไม่ประมาท รักษามนุษย์

เหล่านั้น

๑. บาติเล่มที่ ๒๕

ทรัพย์เครื่องปลื้มใจอย่างใดอย่างหนึ่ง

ในโลกนี้หรือในโลกอื่น หรือรัตนชาติ อัน
ประณีตในสวรรค์ ทรัพย์และรัตนะนั้นนั้นเสมอ
ด้วยพระตถาคตไม่มีเลย พุทธรัตนะเมื่อนี้
เป็นรัตนอันประณีต ด้วยสัจวาจา นี้ ขอ
ความสวัสดิจึงมีแก่สัตว์เหล่านี้

พระศากยมุณีผู้มีพระหฤทัยดำรงมั่น
ได้บรรลุธรรมใดอันเป็นที่สิ้นกิเลส เป็นที่
ตำรอกิเลส เป็นอมตธรรม เป็นธรรม
ประณีต ธรรมชาติอะไร ๆ อันเสมอด้วย
พระธรรมนั้นย่อมไม่มี ธรรมรัตนะเมื่อนี้
เป็นรัตนอันประณีต ด้วยสัจวาจา นี้ ขอ
ความสวัสดิจึงมีแก่สัตว์เหล่านี้

พระพุทธเจ้าผู้ประเสริฐสุด ทรง
สรรเสริญแล้วซึ่งสมาธิใด ที่เป็นธรรมอัน
สะอาด บัณฑิตทั้งหลายกล่าวสมาธิใด ว่า
ให้ผลในลำดับ สมาธิอื่นเสมอด้วยสมาธินั้น
ย่อมไม่มี ธรรมรัตนะเมื่อนี้เป็นรัตนอัน
ประณีต ด้วยสัจวาจา นี้ ขอความสวัสดิจึงมี
แก่สัตว์เหล่านี้

บุคคล ๘ จำพวก ๔ คู่ อันสัตบุรุษ
ทั้งหลายสรรเสริญแล้ว บุคคลเหล่านั้น ควร
แก้ทักษิณาทาน เป็นสาวกของพระสุตเจ้า
ทานที่บุคคลถวายแล้วในท่านเหล่านั้น ย่อม
มีผลมาก สังฆรัตนะแท้เป็นรัตนะอัน
ประณีต ด้วยสัจวาจานี้ ขอความสวัสดิจึงมี
แก่สัตว์เหล่านี้

พระอริยบุคคลเหล่าใดในศาสนา
ของพระโคตม ประกอบด้วยดีแล้ว มีใจมั่น
คง เป็นผู้ไม่มีความหวังโย พระอริยบุคคล
เหล่านั้น บรรลุอรหัตผลที่ควรบรรลุ หยั่ง
ลงสู่อมตนิพพาน ได้ซึ่งความดับกิเลส โดย
เปล่า เสวยผลอยู่ สังฆรัตนะแท้เป็นรัตนะ
อันประณีต ด้วยสัจวาจานี้ ขอความสวัสดิ
จึงมีแก่สัตว์เหล่านี้

เสาเชื่อนที่ฝั่งลงดิน ไม่หวั่นไหว
เพราะลมทั้งที่ทิศ ฉันทิ ผู้ใดพิจารณาเห็น
อริยสัจทั้งหลาย เราเรียกผู้นั้นว่าเป็นสัตบุรุษ
ผู้ไม่หวั่นไหวเพราะโลกธรรม มีอุปมาฉันทิ
สังฆรัตนะแท้เป็นรัตนะอันประณีต ด้วย
สัจวาจานี้ ขอความสวัสดิจึงมีแก่สัตว์เหล่านี้

พระอริยบุคคลเหล่านี้ ทำให้แจ้งซึ่ง
อริยสัจทั้งหลาย อันพระศาสดาทรงแสดงดี
แล้ว ด้วยปัญญาอันลึกซึ้ง พระอริยบุคคล
เหล่านั้น ยังเป็นผู้ประมาทอย่างแรงกล้าอยู่
ก็จริง ถึงกระนั้นท่านย่อมไม่ยึดถือเอาภพที่
๘ สังฆรัตนะแม้นี้เป็นรัตนะอันประณีต ด้วย
สัจวาจา นี้ ขอความสวัสดิจึงมีแก่สัตว์เหล่านี้

สักกายทิฏฐิและวิจิกิจฉา หรือแม่สี-
ลัพพตปรามาส อันใดอันหนึ่งยังมีอยู่ ธรรม
เหล่านั้นอันพระอริยบุคคลนั้นละได้แล้ว
พร้อมด้วยความถึงพร้อม แห่งการเห็น
(นิพพาน) ที่เดียว อนึ่ง อริยบุคคลเป็น
ผู้พ้นแล้วจากอบายทั้ง ๔ ทั้งไม่ควรเพื่อทำ
อภิวานทั้ง ๖ สังฆรัตนะแม้เป็นรัตนะอัน
ประณีต ด้วยสัจวาจา นี้ ขอความสวัสดิจึงมี
แก่สัตว์เหล่านี้

พระอริยบุคคลนั้น ยังทำบาปกรรม
ด้วยกาย ด้วยวาจา หรือด้วยใจก็จริง ถึง
กระนั้น ท่านก็ไม่ควรเพื่อจะปกปิดบาปกรรม
นั้น ความที่บุคคลผู้มีธรรมเครื่องถึงนิพพาน
อันตนเห็นแล้ว เป็นผู้ไม่ควรเพื่อปกปิดบาป
กรรมนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสแล้ว สังฆ-

รัตนะแม่นี้เป็นรัตนะอันประณีต ด้วยสัจวาจา

นี้ ขอความสวัสดิ์จึงมีแก่สัตว์เหล่านี้

พุ่มไม้ในป่ามียอดอันบานแล้วใน

เดือนต้นในกิมหันตฤดู ฉันทิใด พระผู้มี

พระภาคเจ้าได้ทรงแสดงธรรมอันประเสริฐ

ยิ่ง เป็นเครื่องให้ถึงนิพพาน เพื่อประโยชน์

เกื้อกูล มีอุปมาฉนั้น พุทธรัตนะแม่นี้เป็น

รัตนะอันประณีต ด้วยสัจวาจา นี้ ขอความ

สวัสดิ์จึงมีแก่สัตว์เหล่านี้

พระพุทธเจ้าผู้ประเสริฐ ทรงทราบ

ธรรมอันประเสริฐ ทรงประทานธรรมอัน

ประเสริฐ ทรงนำมาซึ่งธรรมอันประเสริฐ

ไม่มีผู้ยิ่งไปกว่า ได้ทรงแสดงธรรมอันประ

เสริฐ พุทธรัตนะแม่นี้เป็นรัตนะอันประณีต

ด้วยสัจวาจา นี้ ขอความสวัสดิ์จึงมีแก่สัตว์

เหล่านี้

พระอริยบุคคลเหล่าใด ผู้มีจิตอัน

หน่ายแล้วในภพต่อไป มีกรรมเก่าสิ้นแล้ว

ไม่มีกรรมใหม่เครื่องสมภพ พระอริยบุคคล

เหล่านั้นมีพีชอันสิ้นแล้ว มีความพอใจไม่

งอกงามแล้ว เป็นนักปราชญ์ ย่อมนิพพาน

เหมือนประทีปอันดับไปฉะนั้น สัจจรัตนะ

แม้นี้เป็นรัตนะอันประณีต ด้วยสัจวาจานี้ ขอ
ความสวัสดิ์จงมีแก่สัตว์เหล่านี้

ภูตเหล่าใดประชุมกันแล้วในประเทศ
นี้ก็ดี หรือภุมมเทวดาเหล่าใด ประชุมกัน
แล้วในอากาศก็ดี เราทั้งหลายจงนมัสการ
พระพุทธรเจ้าผู้ไปแล้วอย่างนั้น ผู้อันเทวดา
และมนุษย์ทั้งหลายบูชาแล้ว ขอความสวัสดิ์
จงมีแก่สัตว์เหล่านี้

ภูตเหล่าใดประชุมกันแล้วในประเทศ
นี้ก็ดี หรือภุมมเทวดาเหล่าใดประชุมกันแล้ว
ในอากาศก็ดี เราทั้งหลายจงนมัสการพระ-
ธรรมอันไปแล้วอย่างนั้น อันเทวดาและ
มนุษย์ทั้งหลายบูชาแล้ว ขอความสวัสดิ์จงมี
แก่สัตว์เหล่านี้

ภูตเหล่าใดประชุมกันแล้วในประเทศ
นี้ก็ดี หรือภุมมเทวดาเหล่าใดประชุมกันแล้ว
ในอากาศก็ดี เราทั้งหลายจงนมัสการพระ-
สงฆ์ผู้ไปแล้วอย่างนั้น ผู้อันเทวดาและมนุษย์
ทั้งหลายบูชาแล้ว ขอความสวัสดิ์จงมีแก่สัตว์
เหล่านี้.

ปรมัตตโชติกา

อรรถกถาขุททกนิกาย สุตตนิบาต

จูฬวรรคที่ ๒

อรรถกถารตนสูตรที่ ๑

รตนสูตร มีคำเริ่มต้นว่า ยานีธ ภูตานิ ดังนี้.

พระสูตรนี้ มีเหตุเกิดขึ้นอย่างไร.

พระสูตรนี้ มีเหตุเกิดขึ้นดังต่อไปนี้.

ดังได้สดับมา ในอดีตกาล อุปัทวะทั้งหลาย มีทูปภิกขภัยเป็นต้น
เกิดขึ้นแล้วให้เมืองเวสาลี เจ้าลิจฉวีทั้งหลายได้เสด็จไปยังเมืองราชคฤห์ ทูลขอ
นำพระผู้มีพระภาคเจ้ามายังเมืองเวสาลี เพื่อให้ภัยเหล่านั้นสงบ พระผู้มีพระ-
ภาคเจ้าซึ่งเจ้าลิจฉวีทรงนิมนต์มาแล้วอย่างนี้ ได้ตรัสพระสูตรนี้ (รตนสูตร)
เพื่อให้อุปัทวะทั้งหลายเหล่านั้นสงบ นี้คือใจความสังเขปในรตนสูตรนั้น.

แต่พระโบราณจารย์ทั้งหลายได้พรรณนาถึงการเกิดขึ้นแห่งพระสูตร
นั้น จำเดิมแต่เรื่องเมืองเวสาลี ฟังทราบเหตุเกิดขึ้นแห่งรตนสูตรนั้น ดัง
ต่อไปนี้ :-

ดังได้สดับมา ครรภ์ตั้งขึ้นแล้วในท้องแห่งอัคมหเสีของพระราชาใน
เมืองพาราณสี พระนางทรงทราบการที่พระครรภ์ตั้งขึ้นนั้นแล้ว จึงได้กราบทูล

แต่พระราชา พระราชาก็ได้ทรงพระราชทานการบริวารพระครรรค์ พระนาง ซึ่งมีพระครรรค์อันชนทั้งหลายบริหารอยู่โดยชอบ ในเวลาที่พระครรรค์แก่ ก็ได้เสด็จไปยังเรือนประสูติ หญิงผู้มีบุญทั้งหลายย่อมตลอดบุตรในเวลาใกล้รุ่ง ก็พระนางเป็นหญิงผู้หนึ่งในบรรดาหญิงผู้มีบุตรเหล่านั้น เพราะเหตุนั้นในเวลาใกล้รุ่งพระนางจึงประสูติขึ้นเนื้อขึ้นหนึ่งเช่นกับครั้งสดและดอกขบา ต่อจากนั้น พระอักรมเหสีทรงดำริว่า ความเสื่อมเกียรติพึงบังเกิดขึ้นแก่เรา เฉพาะพระพักตร์ของพระราชา ด้วยเหตุที่ว่าพระเทวีเหล่าอื่นประสูติพระโอรสทั้งหลาย เช่นกับด้วยแท่งทอง (แต่) พระอักรมเหสีประสูติขึ้นเนื้อ ดังนี้. เพราะกลัวความเสื่อมเกียรตินั้น จึงทรงใส่ขึ้นเนื้อนั้นลงในภาชนะใบหนึ่ง ครอบด้วยภาชนะอีกใบหนึ่ง แล้วทรงประทับตราด้วยพระราชลัญจกรแล้วทรงให้ปล่อยไปในกระแสน้ำแห่งแม่น้ำคงคา พอมนุษย์ทั้งหลายลอยภาชนะนั้นเท่านั้น เทวดาทั้งหลายก็จัดการรักษา และเทวดาทั้งหลายได้เขียนแผ่นทองคำด้วยชาด ผูกไว้ที่ภาชนะนั้น ว่าเป็นสิ่งที่เกิดจากพระอักรมเหสีของพระเจ้าพาราณสี ต่อแต่นั้นภาชนะนั้นไม่ได้ถูกอันตรายทั้งหลาย มีภัยเกิดแต่คลื่นเป็นต้นประทุษร้าย ได้ลอยไปตามกระแสน้ำแห่งแม่น้ำคงคา.

ก็โดยสมัยนั้น ดาบสคนหนึ่งอาศัยสกุลนายโคบาลอยู่ใกล้ฝั่งแม่น้ำคงคา ดาบสนั้นก้าวลงสู่แม่น้ำคงคาแต่เช้าตรู่ ได้เห็นภาชนะนั้นกำลังลอยมา ได้ถือเอาแล้วด้วยสำคัญว่าเป็นของบังสุกุล ต่อจากนั้น ฤาษีนั้นก็เห็นแผ่นอักขระนั้น และรอยประทับตราด้วยพระราชลัญจกรที่ภาชนะนั้น แก้ออกแล้วได้เห็นขึ้นเนื้อนั้น ครั้นเห็นแล้ว ฤาษีนั้นก็คิดว่า จะต้องเป็นครรรค์ เพราะว่าเนื้อเช่นนั้นไม่มีกลิ่นและไม่เน่า ฤาษีนั้นจึงได้นำขึ้นเนื้อนั้นไปสู่อาศรม วางไว้

ในที่บริสุทธิ ต่อมาโดยกาลล่วงไปได้ถึงเดือน ขึ้นเนื้อก็เกิดเป็น ๒ ขึ้น คอบสเห็นขึ้นเนื้อนั้นแล้วก็ตั้งไว้ให้ดีขึ้นอีกกว่าเดิม ต่อจากนั้นโดยกาลล่วงไปได้ครึ่งเดือนอีก ขึ้นเนื้อขึ้นหนึ่ง ๆ ก็เกิดมีปุ่มขึ้นขึ้นละ ๕ ปุ่ม เพื่อประโยชน์แก่มือ เท้า และศีรษะ คอบสเห็นแล้วก็ตั้งไว้ให้ดียิ่งขึ้นอีก ต่อแต่นั้นโดยกาลล่วงไปได้ครึ่งเดือน ขึ้นเนื้อขึ้นหนึ่งก็เกิดเป็นทารก เช่นกับด้วยแท่งทอง ขึ้นเนื้ออีกขึ้นหนึ่งก็เกิดเป็นทารก เช่นกับแท่งทอง พระฤาษีเกิดความสันทินหาเพียงดั่งบุตรในเด็กทั้งสองนั้น ก็น้ำนมได้เกิดขึ้นจากหัวนมมือของคอบส จำเดิมแต่นั้นมา เมื่อใดคอบสได้น้ำนมและภักดิ์ เมื่อนั้นท่านก็จับภักดิ์นั้น แล้วใส่น้ำนมลงในปากของทารกทั้งสอง สิ่งใด ๆ เข้าไปในท้องของเด็กทั้งสองนั้น สิ่งนั้นทั้งหมดย่อมปรากฏราวกะว่า วางอยู่ในภาชนะแก้วมณีฉะนั้น เด็กทั้งสองนั้นเป็นผู้ไม่มีผิว ได้มีด้วยอาการอย่างนี้ อาจารย์อีกพวกหนึ่งกล่าวว่า ผิวของเด็กทั้งสองนั้นแนบสนิทกันและกัน ประจุเย็บตั้งไว้ฉะนั้น เด็กทั้งสองนั้นจึงปรากฏชื่อว่า ลิจฉวี เพราะเหตุที่เป็นผู้ไม่มีผิว หรือเพราะเหตุที่ว่ามีผิวแนบสนิท ด้วยประการฉะนี้. พระคอบสเลี้ยงทารกทั้งสองอยู่ เข้าไปสู่บ้านเพื่อบิณฑบาตในเวลาสาย กลับมาในเวลาสายยิ่ง พวกนายโคบาลทราบถึงความชวนชวายนั้นของคอบสนั้นแล้ว จึงเรียนว่า ท่านผู้เจริญ การเลี้ยงเด็กเป็นความกังวลของบรรพชิตทั้งหลาย ท่านทั้งหลายจงให้เด็กทั้งสองแก่พวกกระผม พวกกระผมจักเลี้ยงเสียเอง ท่านจงได้กระทำสมณธรรมของตนเกิดคอบสรับว่า ดีละ.

นายโคบาลทั้งหลาย ได้ทำทางให้สม่าเสมอในวันที่สอง โปรรคอกไม้ให้ยกธงชัยและธงปฎาก ไปยังอาศรมด้วยทั้งคนตรีทั้งหลายที่ประโคมอยู่ คอบส

กล่าวว่า เด็กทั้งสองเป็นผู้มีบุญมาก ขอให้พวกท่านจงเลี้ยงให้เจริญ ด้วยการเอาใจใส่จริง ๆ ก็ครั้งเลี้ยงให้เจริญแล้ว จงทำอวาทะและวิวาหะกะกันและกัน พวกท่านทำให้พระราชาทรงพอพระทัย (ด้วยการถวาย) ปัญจโครส แล้วจงถือเอาภูมิภาค พวกท่านสร้างนคร จงอภิเษกพระกุมารไว้ในพระนคร ดังนี้แล้ว จึงได้มอบทารกทั้งสอง (แก่พวกโคบาล) พวกโคบาลเหล่านั้นรับคำว่า สาธุ ดังนี้แล้ว นำทารกทั้งสองไปเลี้ยงไว้ เด็กทั้งสองเจริญวัยขึ้นแล้วเล่นอยู่ ได้ใช้มือบ้าง เท้าบ้าง ประหารพวกเด็กของนายโคบาลเหล่านั้นในที่ทะเลาะกันทั้งหลาย พวกเด็กเหล่านั้นก็ร้องไห้ ครั้นถูกมารดาและบิดาถามว่าร้องไห้ทำไม ก็ตอบว่า เด็กสองคนที่ไม่มีพ่อไม่มีแม่ ที่ดาบสเลี้ยงไว้ ดี พวกข้าพเจ้า.

ลำดับนั้น มารดาบิดาของเด็กเหล่านั้นจึงกล่าวว่า เด็ก ๒ คนนี้ เบียดเบียนเด็กเหล่านั้น ทำให้เด็กเหล่านั้นได้รับความทุกข์ พวกเราไม่ควรสงเคราะห์เด็ก ๒ คนนี้ ๆ พวกเราควรเว้นเสีย เล่ากันมาว่านับตั้งแต่นั้นมา ดินแดนแห่งนี้ จึงเรียกกันว่า "วัชชี" ซึ่งมีเนื้อที่ประมาณ ๑๐๐ โยชน์. ต่อแต่นั้นนายโคบาลทั้งหลาย ทำให้พระราชาทรงโปรดปรานแล้ว ก็ได้ถือเอาพื้นที่แห่งนั้น พวกนายโคบาลสร้างนครขึ้น ณ สถานที่นั้นนั่นเอง แล้วอภิเษกพระกุมารซึ่งมีชันษา ๑๖ ยกให้เป็นพระราชา และพวกนายโคบาล ได้ทำกติกายื้อห้ามเกี่ยวกับทาริกาและพระราชานั้นไว้ว่า จะไม่พื้้นำทาริกามาแต่ภายนอก ไม่พื้ให้ทาริกาจากที่นี้แก่ใคร ๆ. เพราะการอยู่ร่วมกันเป็นครั้งแรกของพระราชาและพระราชินีนั้น ก็เกิดทารกขึ้น ๒ คนเป็นหญิง ๑ ชาย ๑ ทารกเกิดครั้งละ ๒ คน อย่างนี้ถึง ๑๖ ครั้ง. ต่อจากนั้น ชนทั้งหลายได้ล้อมพระนครแห่งนั้น

เพื่อให้เด็กเหล่านั้น ซึ่งเจริญขึ้นเป็นลำดับ ถือเอาสวนอุทยาน เป็นที่รื่นรมย์
ที่อยู่ บริวารและสมบัติด้วยกำแพง ๓ ชั้น ซึ่งห่างกันชั้นละ ๑ คาจตุ เพราะเหตุ
ที่นครแห่งนั้นต้องทำให้ขยายออกบ่อย ๆ จึงได้ชื่อว่า เวสาลี นี่คือเรื่อง
เมืองเวสาลี.

แต่เมืองเวสาลีนี้ ในสมัยที่พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงอุบัติขึ้นแล้ว
เป็นเมืองที่มั่งคั่งไพบุลย์ ก็ในเมืองเวสาลีนั้นมีพระราชมาถึง ๗,๗๐๗ พระองค์
ถึงแม้พระยพราช เสนาบดีและขุนคลังเป็นต้น ก็มีจำนวนเท่านั้นเหมือนกัน
สมดังที่พระธรรมสังคากาจารย์กล่าวไว้ว่า ก็โดยสมัยนั้นแล เมืองเวสาลีเป็น
เมืองมั่งคั่ง กว้างขวาง มีคนมาก มีมนุษย์เกื้อนกล่น มีภิกษาหาได้ง่าย
มีปราสาท ๗,๗๐๗ หลัง มีเรือนยอด ๗,๗๐๗ หลัง มีสวน ๗,๗๐๗ แห่ง
สระโบกขรณี ๗,๗๐๗ สระ.

โดยสมัยอื่นมีภิกษาหาได้ยาก ฝนแล้ง ข้าวกล้าเสียหาย ครั้งแรก
คนยากจนตายก่อน คนทั้งหลายทิ้งซากศพของตนเจิญใจเหล่านั้น ไขนออกเมือง
เพราะกลิ่นซากศพของคนที่ยาทั้งหลาย พวกอมมนุษย์ทั้งหลายก็เข้าเมือง
ต่อแต่นั้นคนก็ตายมากต่อมาก เพราะความปฏิกูลนั้น อหิวาตกโรคย่อมเกิดขึ้น
แก่สัตว์ทั้งหลาย เมื่อเมืองเวสาลีถูกทุกภิกขภัย อมนุษย์ภัย และโรคภัย
๓ ประการ ประทุษร้ายแล้ว ดังกล่าวมานี้ ชาวเมืองทั้งหลายก็เข้าไปกราบทูล
พระราชว่า ข้าแต่มหาราชเจ้า ภัย ๓ ประการ เกิดขึ้นแล้วในพระนคร ใน
สมัยก่อน นับจากนี้ไป จนถึง ๗ ชั้วราชสกุล ภัยเห็นปานนี้ไม่เคยเกิดขึ้น
แต่ได้บังเกิดขึ้นแล้ว ณ บัดนี้ เห็นจะเป็นเพราะพระองค์ไม่ตั้งอยู่ในธรรม.

๑. พระวินัยมหาวรรค ๕/ข้อ ๑๒๘ จีวรขันธกะ

พระราชารับสั่งให้ประชุมชนทั้งปวงประชุมกันที่สัณฐาคาร แล้วจึงตรัสว่า ขอให้พวกท่านจงตรวจดูว่าเราไม่ตั้งอยู่ในธรรมในข้อใด ชนทั้งปวงพิจารณาประเพณีทุกอย่างอยู่ ก็ไม่ได้พบข้อบกพร่องอะไร (ของพระราช) ต่อแต่นั้น ประชาชนเมื่อไม่เห็นความผิดของพระราช จึงพากันคิดว่า ภัยนี้จะพึงสงบได้อย่างไร ในบรรดาคนเหล่านั้น คนบางพวกเสนอว่า ถ้าว่าครุทั้ง ๖ ได้ปรากฏแล้ว ภัยก็จักสงบ ในเมื่อครุทั้ง ๖ เหล่านี้ พอสักว่าก้าวลง (ยังเมืองเวสาลีเท่านั้น). คนบางพวกเสนอว่า ได้ยินว่าพระพุทธเจ้าอุบัติขึ้นแล้วในโลกนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้นทรงแสดงธรรมเพื่อประโยชน์แก่อุฎลแก่สัตว์ทั้งปวง พระองค์มีฤทธิ์มาก มีอำนาจมาก ในเมื่อพระองค์สักว่าทรงก้าวลง (ยังเมืองเวสาลี) ภัยทั้งปวงก็พึงสงบลงได้ เพราะเหตุที่คนเหล่านั้นจึงพอใจ กล่าวว่า บัดนี้พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้นประทับอยู่ ณ ที่ไหน เมื่อพวกเราส่งข่าวสารเชิญเสด็จแล้ว พระองค์จะพึงเสด็จมาหรือ. ลำดับนั้นคนอีกพวกหนึ่งพูดขึ้นว่า ธรรมดาว่าพระพุทธเจ้าทั้งหลายเป็นผู้เอ็นดู (ต่อสัตว์โลก) เพราะเหตุไรพระองค์จะไม่เสด็จมา ก็บัดนี้พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้นประทับอยู่ในเมืองราชคฤห์ และพระเจ้าพิมพิสารก็ทรงอุปฐากพระองค์อยู่ บางที่พระเจ้าพิมพิสารนั้น จะไม่ยอมให้พระองค์เสด็จมา คนเหล่านั้นจึงพูดกันว่า ถ้าอย่างนั้นท่านทั้งหลายจงให้พระราชาทรงยินยอม แล้วจงนำเสด็จพระผู้มีพระภาคเจ้ามา.

เจ้าลิจฉวี ๒ พระองค์ ได้ถวายเครื่องบรรณาการเป็นอันมาก พร้อมด้วยพลนิกายหมู่ใหญ่ ส่งไปยังสำนักพระราชว่า ขอพวกท่านจงให้พระเจ้า-

พิมพิสารอนุญาตแล้ว จึงนำเสด็จพระผู้มีพระภาคเจ้ามา. ชนเหล่านั้นไปแล้ว ถวายเครื่องบรรณาการแด่พระราชแล้ว ซึ่งแจ้งให้พระองค์ทรงทราบความเป็นไปนั้นแล้วทูลว่า ข้าแต่มหाराชเจ้า ขอพระองค์จงทรงส่งพระผู้มีพระภาคเจ้าไปยังนครของพวกข้าพระองค์ พระราชาไม่ทรงรับแต่ตรัสว่า ท่านทั้งหลายจงรู้เอาเอง ชนเหล่านั้นกราบทูลว่า ดิละ แล้วเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า ถวายบังคมแล้ว ทูลอย่างนี้ว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ภัย ๓ ประการเกิดขึ้นแล้ว ในนครของพวกข้าพระองค์ ถ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จมาไซ้ริ่ ความสวัสดิ์ก็จะพึงมีแก่พวกข้าพระองค์.

ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงพิจารณาแล้ว จึงทรงรับด้วยทรงทราบชัดว่า เมื่อเราแสดงรัตนสูตรในเมืองเวสาลีแล้ว อารักขาจะแผ่ไปตลอดแดนโกฏิจักรวาล ในเวลาจบพระสูตร ธรรมากิสมัยจักมีแก่สัตว์ ๘๔,๐๐๐.

ลำดับนั้น พระเจ้าพิมพิสารทรงสดับว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงรับแล้ว ก็รับสั่งให้ป่าวประกาศไปในพระนครว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงรับการนิมนต์เสด็จไปยังเมืองเวสาลีแล้ว จึงได้เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้วกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พระองค์ทรงรับการเสด็จไปเมืองเวสาลีหรือ? พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ขอถวายพระพร มหาบพิตร พระเจ้าพิมพิสารกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ถ้าอย่างนั้น ขอพระองค์จงทรงประทับรอจนกว่าหม่อมฉันจะเตรียมหนทางเสด็จเรียบร้อยแล้ว.

ครั้งนั้นแล พระเจ้าพิมพิสาร ทรงกระทำพื้นที่ประมาณ ๕ โยชน์ ในระหว่างเมืองราชคฤห์และแม่น้ำคงคา ให้สม่าเสมอ แล้วให้สร้างวิหารไว้ใน

สถานที่โยชน์ละ ๑ แห่ง แล้วให้กราบทูลเวลาเสด็จแก่พระผู้มีพระภาคเจ้า. พระผู้มีพระภาคเจ้าอันภิกษุประมาณ ๕๐๐ รูปแวดล้อม เสด็จไปแล้ว พระราชา รับสั่งให้โปรยดอกไม้ ๕ สี ตลอดหนทาง ๕ โยชน์ถึงแก่เข้า รับสั่งให้ยกธงชัย ธงแผ่นผ้า ตั้งหม้อน้ำที่เต็มเอาไว้ และต้นกล้วยเป็นต้น ทรงให้ยกเสวตฉัตร ๒ ชั้น เพื่อพระผู้มีพระภาคเจ้า และเสวตฉัตรชั้นเดียวสำหรับพระภิกษุรูปหนึ่ง ๆ กระทำอยู่ซึ่งการบูชา ด้วยดอกไม้และของหอมเป็นต้น พร้อมด้วยบริวารของ พระองค์ ทรงนิมนต์ให้พระผู้มีพระภาคเจ้าเข้าประทับอยู่ในวิหารแห่งหนึ่ง ๆ แล้วทรงถวายมหาทาน แล้วนำเสด็จไปยังฝั่งแม่น้ำคงคาโดยใช้เวลา ๕ วัน.

พระเจ้าพิมพิสารทรงประดับเครื่องด้วยเครื่องประดับทุกอย่าง ที่ฝั่งแม่น้ำ คงคานั้น แล้วส่งพระราชสาส์นไปทูลพระราชาเมืองเวสาลีว่า พระผู้มีพระภาคเจ้า เสด็จมาแล้ว ขอพวกท่านทั้งปวงจงตระเตรียมทางเสด็จ จงกระทำการต้อนรับ พระผู้มีพระภาคเจ้า เจ้าลิจฉวีทั้งหลายเหล่านั้นทรงดำริว่า พวกเราจักทำการ บูชาให้เป็นสองเท่า แล้วทรงให้กระทำพื้นที่ประมาณ ๓ โยชน์ ในระหว่าง เมืองเวสาลีและฝั่งแม่น้ำคงคาให้สม่ำเสมอ แล้วทรงตระเตรียมเสวตฉัตร ๔ ชั้น เพื่อพระผู้มีพระภาคเจ้า และเสวตฉัตร ๒ ชั้นสำหรับภิกษุรูปหนึ่ง ๆ เมื่อจะ กระทำการบูชาจึงได้มาประทับยืนอยู่ ณ ฝั่งแห่งแม่น้ำคงคา พระเจ้าพิมพิสาร ทรงให้สร้างเรือ ๒ ลำ กระทำมณฑป ประดับด้วยพวงดอกไม้เป็นต้น ให้ปู พุทธอาสน์ซึ่งสำเร็จด้วยรัตนะทั้งปวง บนเรือลำนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า ประทับนั่งบนพุทธอาสน์นั้น แม้ภิกษุ ๕๐๐ รูปก็ขึ้นเรือ แล้วก็นั่ง ณ ที่อัน สมควร พระราชาเมื่อตามส่งเสด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ได้เสด็จลงไปในน้ำ

ประมาณแค่พระศอ แล้วกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์จักอยู่ที่ฝั่งแม่น้ำคงคานี้แหละ จนกว่าพระผู้มีพระภาคเจ้าจะเสด็จมาแล้วเสด็จกลับ (ขึ้นฝั่ง)

เทวดาทั้งหลายในเบื้องบนจนถึงอกนิษจพรหม ได้กระทำการบูชา นาคทั้งหลายมีนาคพวกกัมพลัสตระเป็นต้น ผู้อาศัยอยู่ที่ภายใต้แม่น้ำคงคา กระทำแล้วซึ่งการบูชา. พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จไปในแม่น้ำคงคา ระยะทาง ประมาณ ๑ โยชน์ แล้วเข้าสู่เขตแดนของชาวเมืองเวสาลี ด้วยการบูชาที่ยิ่งใหญ่อย่างนี้. ต่อจากนั้น กษัตริย์ลิจฉวีทั้งหลาย เมื่อกระทำการบูชาเป็น ๒ เท่า แห่งการบูชาที่พระเจ้าพิมพิสารนั้นทรงกระทำแล้ว ทรงต้อนรับพระผู้มีพระภาคเจ้าในน้ำประมาณแค่พระศอ โดยขณะนั้นนั่นเอง โดยครุ่นนั้น มหาเมฆซึ่งมียอดแผ่ออกไปด้วยความมีดมม มีสายฟ้าปลาดบแปลบ ค้ำรามอยู่ ตกแล้วทั้ง ๔ ทิศ ต่อจากนั้นเมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงก้าวพระบาทแรก พอเหยียบที่ฝั่งแม่น้ำคงคา (เท่านั้น) ฝนโบกขรพรรษก็ตก คนเหล่าใดต้องการ จะเปียก คนเหล่านั้นเท่านั้น จึงเปียก คนที่ไม่ต้องการเปียก ก็ไม่เปียก น้ำ ประมาณแค่เข่า แค่ขา แค่สะเอว แค่ออก ย่อมไหลไปในที่ทั้งปวง ซากศพ ทั้งปวงถูกน้ำพัดพาไปในแม่น้ำคงคา ภาคพื้นก็บริสุทธิ กษัตริย์ลิจฉวีทั้งหลาย ให้พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับในทุก ๆ กึ่งโยชน์ ถวายมหาทาน กระทำกรรม บูชา ๒ เท่า โดยใช้เวลา ๓ วัน นำเสด็จสู่กรุงเวสาลี เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้า เสด็จถึงกรุงเวสาลีแล้ว ท้าวสักกะจอมเทพ มีหมู่เทพดาอยู่ข้างหน้าเสด็จมา เพราะเทพดาผู้มีศักดิ์ใหญ่ประชุมกัน พวกอมมนุษย์ก็หนีไปโดยมาก พระผู้มี-

พระภาคเจ้าประทับยืนอยู่ที่ประตูพระนคร ตรัสเรียกพระอานนท์มาแล้ว
ตรัสว่า คุณก่อนอานนท์ เรายังเรียนรัตนสูตรนี้ แล้วถืออุปกรณ์แห่งพลีกรรม
พร้อมด้วยลิจจวิกรมารทั้งหลาย เทียวไปอยู่ในระหว่างกำแพง ๓ ชั้น แห่งเมือง
เวสาลี จงกระทำพระปริตร (ป้องกัน) ดังนี้แล้วได้รัตนสูตร.

มีคำถามว่า ก็พระสูตรนี้ใครกล่าวไว้อย่างนี้ กล่าวไว้เมื่อใด ที่ไหน
และเพราะเหตุไร การวิชันนาปัญหา พระโบราณจารย์ทั้งหลายได้พรรณนา
ไว้โดยพิสดาร จำเดิมแต่เรื่องเมืองเวสาลี.

ในวันที่พระผู้มีพระภาคเจ้ายังเสด็จไม่ถึงเมืองเวสาลีนั้นแล ท่านพระ-
อานนท์ได้เรียนรัตนสูตรนี้ ซึ่งพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ เพื่อกำจัดอุปัทวะ
เหล่านั้น ที่ประตูพระนครเวสาลี สวดอยู่เพื่อป้องกัน ใ้บาตรของพระผู้มี-
พระภาคเจ้าตักน้ำ เทียวประพรหมอยู่ที่หัวพระนคร ก็เมื่อพระเถระกล่าวคำว่า
ยงฺกิลฺลิจิ เท่านั้น พวกอมนุษย์ทั้งหลายที่อาศัยกองหยากเยื่อ และประเทศ
แห่งฝาเรือนเป็นต้น ซึ่งยังไม่หนีไปในกาลก่อน ก็พากันหนีไปทางประตูทั้ง ๔
ประตู (ทั้ง ๔) ไม่มีที่ว่าง ต่อจากนั้นอมนุษย์บางพวก เมื่อไม่ได้ที่ว่าง
(โอกาส) เพื่อออกไปที่ประตูทั้งหลาย ก็ทำลายกำแพงหนีไป เมื่อพวก
อมนุษย์ไปกันแล้ว โรคของมนุษย์ทั้งหลายก็สงบ มนุษย์เหล่านั้นออก (จาก
เรือนของตน) บูชาพระเถระด้วยของหอมและดอกไม้ทุกชนิดเป็นต้น มหาชน
ได้ใช้ของหอมทั้งปวงทาสัณฐาคารในท่ามกลางนคร กระทำแพदानซึ่งประดับ-
ประดาด้วยรัตนะ ประดับด้วยเครื่องอลังการทุกอย่าง ให้ปูพุทธอาสน์ไว้ ณ
สัณฐาคารนั้น แล้วได้นำเสด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จ

พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย สุตตนิบาต เล่ม ๑ ภาค ๖ - หน้าที่ 17

เข้าไปยังสังฆาการ ประทับนั่งบนพุทธอาสน์ ซึ่งเขาปูลาดไว้แล้ว ฝ่ายภิกษุสงฆ์แล รวมทั้งพระราชาทรงหลาย และมนุษย์ทั้งหลาย ก็ได้นั่ง ณ โอกาสสมควร แม้ท้าวสักกะจอมเทพ ถิ่นนั่งกับเทวบริษัทธิในเทวโลกทั้งสอง เทวดาเหล่าอื่นก็ได้นั่งด้วยเทวบริษัทธิเช่นกัน ฝ่ายพระอานนทเถระ เทียวไปยังนครเวสาลีจนทั่ว กระทำอารักขา แล้วมาพร้อมกับชาวนครเวสาลี นั่งลงแล้ว ณ ส่วนข้างหนึ่ง ณ สังฆาการนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสรัตนสูตรนั้นนั่นแล แก่เทวดาและมนุษย์ทั้งปวง.

พึงทราบวินิจฉัยในคาถาที่ ๑ ว่า ยานีธ ภูตานิ ดังต่อไปนี้ :-

บรรดาคำเหล่านั้น คำว่า ยานี ความว่า ภูตเหล่าใดมีศักดิ์น้อย ก็ตาม มีศักดิ์มากก็ตาม.

บทว่า อธิ ได้แก่ในประเทศนี้ ท่านกล่าวหมายถึงสถานที่ประชุมกันในขณะนั้น.

บทว่า ภูตานิ คำอธิบายว่า ถึงแม้ ภูต ศัพท์จะใช้ในความหมายเหล่านี้ คือ

๑. หมายถึงสิ่งที่เป็นจริง ดังในประโยคทั้งหลายมีประโยคเป็นต้นอย่างนี้ว่า ภูตสุมี ปาจิตติย เป็นปาจิตติยในเพราะบอกอุตตริมนุสฺสยธรรมที่มีจริงแต่อนุปสัมบัน

๒. หมายถึงเบญจจันท์ ดังในประโยคทั้งหลายมีประโยคเป็นต้นอย่างนี้ว่า ภูตมิทฺ ภิกฺขเว สมฺนุปลฺลสฺส ภิกฺขุทั้งหลาย เธอจงพิจารณาเบญจจันท์นี้.

๓. หมายถึงรูปมีปฐวีธาตุเป็นต้น ในธาตุทั้ง ๔ ดังในประโยคทั้งหลายเป็นต้นอย่างนี้ว่า จตุตาโร โข ภิกฺขุ มหาภูตา เหตุ คู่ก่อนภิกฺขุ มหาภูตรูป ๔ แลเป็นเหตุ.

๔. หมายถึงพระจีณาสพ ดังในประโยคทั้งหลายมีประโยคเป็นต้น
อย่างนี้ว่า โย จ กาลมโส ภูโต บุคคลใดเป็นผู้กลืนกินกาล.

๕. หมายถึงสัตว์ทั้งปวง ดังในประโยคทั้งหลาย มีประโยคเป็นต้น
อย่างนี้ว่า สพฺเพว นิภฺจิปิสุสนฺติ ภูตา โลเก สมฺมุสฺสยํ สัตว์ทั้งปวงแล
ย่อมทิ้งร่างกายไว้ในโลก.

๖. หมายถึงต้นไม้เป็นต้น ดังในประโยคทั้งหลายมีประโยคเป็นต้น
อย่างนี้ว่า ภูตคามปาตพฺยตาย ปาจิตฺติยํ เป็นอาบัติปาจิตติย์ในเพราะ
พราภภูตคาม.

๗. หมายถึงหมู่สัตว์ ซึ่งอยู่ภายใต้ชั้น จาตุम्मหาราชิกาลงมา ดังใน
ประโยคทั้งหลาย มีประโยคเป็นต้นอย่างนี้ว่า ภูเต ภูตโต สลฺขานาติ ย่อม
รู้สัตตนิกายทั้งหลาย โดยความเป็นสัตตนิกาย ดังนี้ก็จริง ถึงกระนั้นในรัตน-
สูตรนี้ บัณฑิตก็พึงเห็นว่า ภูต ศัพท์ ใช้ในอมนุษย์ทั้งหลายโดยไม่แปลกกัน.

บทว่า สมากทานิ ได้แก่ประชุมกันแล้ว เทวดาทั้งหลายที่เกิดแล้ว
ณ ภาคพื้น ชื่อว่า ภูมฺมานิ (ภูมเทวดา)

วา ศัพท์ ใช้ในวิกัปปีตละ (แปลว่า หรือ) เพราะเหตุนี้ พระ-
ผู้มีพระภาคเจ้าจึงทรงกระทำวิกัปอันหนึ่งนี้ว่า ภูมเทวดาทั้งหลาย เหล่าใด
หรือภูตทั้งหลายเหล่าใดที่ประชุมกันแล้วในที่นี้ แล้วตรัสว่า ยานิว อนฺตฺติกุเข
หรือเทพเหล่าใดซึ่งประชุมกันแล้วในอากาศ ดังนี้ เพื่อกระทำวิกัปที่สอง
อีกอย่างหนึ่ง อธิบายว่า ภูตทั้งหลายเหล่าใดเกิดแล้วในอากาศ ประชุมกัน
แล้วในที่นี้.

ก็ในคำว่า ภูตานิ นี้ ภูตสัตว์เหล่าใด ตั้งแต่ชั้นยามาจนถึงชั้นอกนิฏฐ-
ภพซึ่งบังเกิดแล้วในอากาศ พึงทราบว่าเป็นภูตในอากาศ ก็เพราะเหตุที่

เกิดในวิมานที่ปรากฏอยู่ในอากาศ ภูตทั้งหลายที่เกิดในภายใต้แต่อากาศนั้น ภูต นับจำเดิมแต่ภูเขาสิเนรุจนถึงภูตสัตว์ที่สิงสถิตอยู่ในต้นไม้และเครื่องเถา เป็นต้นบนพื้นดิน และที่เกิดแล้วบนพื้นดิน ภูตสัตว์เหล่านั้นทั้งหมดพึงทราบว่าเป็น ภูมฺมานิ ภูตานิ เพราะเหตุที่เกิดแล้วในที่ ๆ เกี่ยวเนื่องกับพื้นดิน และในที่ทั้งหลายมีต้นไม้ เครื่องเถา และภูเขาเป็นต้น บนพื้นดิน. พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงวิภี (กำหนด) อมนุษย์ภูตแม่ทั้งหมด ด้วยสองบทว่า ภูมฺมานิ วา ยานิ วา อนฺตลิกฺเข แล้วกำหนดด้วยบทเดียวอีก ตรัสว่า สพฺเพว ภูตา สุมฺนา ภวนฺตุ ขอภูตสัตว์ทั้งปวงจงเป็นผู้มีใจดี.

บทว่า สพฺเพ ได้แก่ ไม่มีส่วนเหลือ ศัพท์ว่า เอว ใช้ในอรรถแห่ง อวธารณะ อธิบายว่า ไม่ยกเว้นแม้สักผู้หนึ่ง อมนุษย์ทั้งหลายชื่อว่า ภูต.

สองบทว่า สุมฺนา ภวนฺตุ ได้แก่ เป็นผู้ที่มีใจถึงความสุข คือว่า เป็นผู้ที่มีปีติและโสมนัสเกิดแล้ว.

สองศัพท์ว่า อโถปี เป็นนิบาตทั้งสองคำ ใช้ในอรรถแห่งวากยปท-วิภีปิตตะ เพื่อใช้ประกอบในกิจอื่น.

๓ บทว่า สกฺกจฺจ สฺถนฺตุ ภาสิตํ ความว่า ขอให้ภูตทั้งปวง จงตั้งใจ คือทำให้ไว้ในใจ ได้แก่ประมวลมาด้วยใจทั้งหมด จงพึงเทศนาของเรา ซึ่งจะนำสมบัติอันเป็นทิพย์ และโลกุตตรสุขมาให้ ในพระสูตรนี้พระผู้มีพระ-ภาคเจ้าทรงกำหนดภูตสัตว์ทั้งหลาย ด้วยคำที่กำหนดไว้ไม่แน่นอนว่า ยานิธ ภูตานิ สมากตานิ ภูตเหล่าใดมาประชุมกันแล้วในที่นี้ ดังนี้ อย่างนี้แล้ว จึงทรงกำหนดด้วยสองบทอีกว่า ภูมฺมานิ วา ยานิว อนฺตลิกฺเข ภูมฺเทวคา

ทั้งหลาย หรือเทวดาทั้งหลายเหล่าใดในอากาศ แล้วทรงกระทำให้เป็นอันเดียวกันอีกว่า สพฺพเพว ภูตา ภูตทังปวง แล้วทรงประกอบไว้ในอภยสมบัติ ด้วยคำนี้ว่า สุมณา ภวนฺตุ จงเป็นผู้มีใจดี แล้วทรงประกอบในปโยคสมบัติ ด้วยคำนี้ว่า สกฺกจฺจ สฺถนฺนฺตุ ภาสิตฺติ ขอจงตั้งใจฟังโดยเคารพ อนึ่ง ทรงประกอบในโยนิโสมนสิการสมบัติ และในโฆสสมบัติ ด้วยคำว่า สกฺกจฺจ สฺถนฺนฺตุ ภาสิตฺติ ทรงประกอบในอตฺตคัมมาปณิธิสมบัติ และสัปปริสุปนิสสยสมบัติ และทรงประกอบในสมาธิสมบัติ ปัญญาสมบัติ และเหตุสมบัติ ด้วยคำว่า สกฺกจฺจ สฺถนฺนฺตุ ภาสิตฺติ จึงได้ตรัสพระคาถานี้

คำที่ว่า ตสมฺมาหิ ภูตา เป็นต้น เป็นคาถาที่สอง ในบรรดาคำเหล่านั้น คำว่า ตสมฺมา เป็นคำบอกเหตุ คำว่า ภูตา เป็นคำเชื้อเชิญภูต

คำว่า นิสาเมถ แปลว่า จงฟัง

คำว่า สพฺพเพว ได้แก่ ไม่มีส่วนเหลือ ท่านได้อธิบายไว้อย่างไร ท่านได้อธิบายไว้ว่า เพราะเหตุที่ท่านทั้งหลาย (เทวดา) ได้ละทิพยสถาน และอุปโลกสมบัติ บริโลกสมบัติ ได้มาประชุมกันในที่นี้เพื่อฟังธรรม หาได้มาเพื่อจะชวนักฟ้อนแสดงการฟ้อนรำไม่ว่า เพราะฉะนั้นแล ขอภูตทังปวงจงฟัง

อีกอย่างหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงเห็นว่าเทพเหล่านั้นเป็นผู้มีใจดี และเห็นว่าเทพเหล่านั้นต้องการที่จะฟังโดยเคารพ จึงได้ตรัสด้วยพระคำรัสว่า สกฺกจฺจ สฺถนฺนฺตุ จงฟังโดยเคารพ ก็เพราะที่ท่านทั้งหลายประกอบด้วย อตฺตคัมมาปณิธิ โยนิโสมนสิการ และอภยสุทธิ โดยความเป็นผู้มีใจดี ทั้งประกอบด้วยปโยคสุทธิทั้งหลาย โดยมีสัปปริสุปนิสสยะ และปรโตโฆสะ

เป็นปกติฐาน เพราะต้องการจะฟังโดยเคารพ ฉะนั้นแล ขอให้ภุตทั้งปวงจงตั้งใจฟัง.

อีกประการหนึ่ง คำใดที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ในที่สุดแห่งคาถาแรกว่า ภาสิต พระผู้มีพระภาคเจ้าไม่ทรงอ้างถึงคำนั้นโดยความเป็นเหตุ จึงตรัสว่า ธรรมดาว่าภายิตของเรา บุคคลได้โดยยากอย่างยิ่ง เพราะเหตุที่ขณะซึ่งเว้นจากขณะทั้งปวงเป็นขณะที่หาได้ยาก ทั้งเป็นคำมีอานิสงส์เป็นอนเอก เพราะเป็นไปด้วยปัญญาคุณและกรุณาคุณ และเราต้องการที่จะพูดคำนั้น จึงได้กล่าวว่า สุธมฺมฺสฺส ภาสิต ของจงฟังคำที่เรา (ตถาคต) พูด เพราะเหตุฉนั้นแล คำว่า ภุตฯ นิสาเมถ สพฺเพ (ขอภุตทั้งปวงจงฟัง) นี้ เราได้กล่าวแล้วด้วยบทที่เป็นคาถานี้.

พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงประกอบเหตุนี้เรียบร้อยแล้ว จึงทรงประกอบภุตฯให้ตั้งใจฟังคำภายิตของพระองค์ ได้ทรงเริ่มเพื่อจะตรัสคำที่ควรฟังว่า เมตฺตํ กโรถ มานุสฺสึยา ปชาย ของจงแผ่เมตตาจิตไปในหมู่มนุษย์ ดังนี้.

เนื้อความแห่งพระคาถานั้นว่า หมู่สัตว์คือมนุษย์นี้ใด อันอุปัทวะทั้ง ๓ ประทุษร้ายแล้ว ขอท่านทั้งหลายจงเข้าไปตั้งเมตตา คือ มิตรภาพ ได้แก่ ความเป็นผู้มีอริยาศัยเกื้อกูลในหมู่สัตว์ที่เป็นมนุษย์นั้น แต่อาจารย์บางพวกเรียกมนุษย์ว่า ปชา คำนั้นไม่ถูก เพราะไม่ได้เป็นสัตตมวิภคิตี และอาจารย์พวกอื่นก็พรรณานเนื้อความแม้ใดไว้ เนื้อความแม้นั้นก็ไม่ได้ถูก แต่ในคาถานี้มีอธิบายว่า เราหาได้เรียก (อย่างนั้น) ด้วยกำลังแห่งความเป็นใหญ่ว่าเป็นพระพุทฺธเจ้าไม่ แต่สิ่งใดเป็นประโยชน์เกื้อกูลแก่ท่านทั้งหลายด้วย แก่หมู่มนุษย์ด้วย เราก็ได้กล่าวสิ่งนั้นว่า ท่านทั้งหลายจงสร้างเมตตาจิตในหมู่มนุษย์ ดังนี้.

ก็ในคำว่า เมตฺตํ กโรธ มานุสฺสียา ปชาย นี พิงฺทราบวินิจฺฉย
ดังต่อไปนี้ :-

ชนเหล่าใด สร้างเมตตาจิตด้วยสามารถแห่งพระสูตรทั้งหลาย มีอาทิ
อย่างนี้ว่า :-

พระราชารู้ประกอบด้วยธรรม เช่น

กัปปาณิ ชนแผ่นดินอันประกอบด้วยหมู่-
สัตว์เจริญรอยตามกัน บุษายัญญเหล่าใด คือ
อัสสเมธะ ๑ (ทรงพระปรีชาในการบำรุงสัตว์
พาหนะมีม้าเป็นต้น) ปุริสเมธะ ๑ (ทรงพระ
ปรีชาในการเกลี้ยกล่อมประชาชน ๑) สัมมา-
ปาละ ๑ (ทรงมีพระอภัยค้ำจุนบ่วงคล้อง
น้ำใจประชาชน ๑) วาขเปยยะ ๑ (ทรงมี
พระวาจาเป็นที่ดูดีมีใจคน ๑) นีรัคคพะ
(ทรงปกครองพระนครไม่ต้องมีกลิ่นกลอน ๑)
มหาญญเหล่านั้น ไม่ถึงเสียที่ ๑๖ แห่งเมตตา
จิตที่อบรมดีแล้ว ถ้าหากว่าบุคคลไม่มีจิต
ประทุษร้าย ย่อมแผ่เมตตาไปยังสัตว์แม้ตัว
หนึ่ง เพราะเหตุนี้ กุศลจึงมี ผู้มีใจเกื้อกูล
ต่อสัตว์ทั้งปวงเป็นผู้ประเสริฐทำบุญมาก."

๑. อัง. อัญญก. ๖๒/ข้อ ๕๑.

และด้วยอำนาจของอานิสงส์ของเมตตา ๑๑ อย่าง ฟังทราบว่ามีเมตตา
ของชนเหล่านั้นมีประโยชน์เกื้อกูล เมตตาอันบุคคลกระทำในเทพเจ้าเหล่าใด
ด้วยสามารถแห่งข้อความทั้งหลาย มีอาทิอย่างนี้ว่า บุคคลมีใจเกื้อกูลต่อเทวดา
ย่อมเห็นแต่สิ่งที่เจริญใจทุกเมื่อ ดังนี้ ฟังทราบว่ามีเมตตาของชนแม่เหล่านั้น
มีประโยชน์เกื้อกูล.

พระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อทรงแสดง ลักษณะแห่งเมตตาจิตทั้ง ๒ อย่าง
ดังที่กล่าวมาแล้วนั้นว่า มีประโยชน์เกื้อกูลอย่างนี้ จึงตรัสว่า เมตตุ กโรธ
มานุสฺสียา ปชาย ท่านทั้งหลายจงแผ่เมตตาจิตไปในหมู่มนุษย์ ดังนี้ บัดนี้
เมื่อจะแสดงอุปการะจึงตรัสว่า

ทิวา จ รตุโต จ หรฺนติ เย พลี

ตสฺมา หิ เน รกฺขถ อปฺปมตฺตา

มฺนุษย์เหล่าใด นำพลีกรรมไปทั้ง

กลางวันกลางคืน เพราะเหตุนั้นแล ท่าน

ทั้งหลาย จงเป็นผู้ไม่ประมาท รักษามนุษย์

เหล่านั้นเถิด.

เนื้อความแห่งพระคาถานั้นว่า มนุษย์เหล่าใด สร้าง (รูป) เทวดา
ด้วยจิตรกรรมและปฏิมากรรมเป็นต้น และเข้าไปยังเจดีย์และต้นไม้ทั้งหลาย
แล้วกระทำพลีกรรมในกลางวัน อุทิศเทวดาทั้งหลายก็ดี กระทำพลีกรรมใน
เวลากลางคืน ในข้างแรมเป็นต้นก็ดี หรือถวายสลากภัตเป็นต้นแล้ว กระทำ
พลีกรรมในเวลากลางวัน โดยการอุทิศส่วนบุญให้แก่อารักขเทวดาจนถึงเทพ

ชั้นพรหมก็ดี จัดให้มีการฟังธรรมเป็นต้นตลอดทั้งคืน ด้วยการยกฉัตรและประทีปดอกไม้ แล้วทำพิธีกรรมในเวลากลางคืน ด้วยการอุทิศให้ซึ่งส่วนบุญก็ดี มนุษย์ทั้งหลายอันพวกท่านจะไม่พึงรักษาได้อย่างไร เพราะเหตุว่า มนุษย์เหล่านั้นกระทำพิธีกรรม อุทิศพวกท่านเท่านั้น ทั้งกลางวันและกลางคืนอย่างนี้.

คำว่า **ตสม** **หิ** **เน** เพราะฉะนั้น ท่านทั้งหลายจงรักษา คือ จงคุ้มครองมนุษย์เหล่านั้น แม้เพราะเหตุแห่งพิธีกรรม และขอให้พวกท่านจงขจัดสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์ของมนุษย์เหล่านั้นออกเสีย แล้วนำสิ่งที่เป็นประโยชน์มาให้ ขอให้พวกท่านเป็นผู้ไม่ประมาท ตั้งความเป็นผู้กตัญญูนั้น ๆ ไว้ในใจระลึกอยู่เป็นนิจเถิด.

พระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นทรงแสดงความที่มนุษย์ทั้งหลายมีอุปการะต่อเทวดาทั้งหลายอย่างนี้แล้ว จึงทรงเริ่มเพื่อประกอบสัจวาจา โดยนัยมีอาทิว่า **ยักิญจ** **วิตุต** เพื่อการเข้าไปสงบอุปัทวะของมนุษย์ทั้งหลายเหล่านั้น และเพื่อการฟังธรรมของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย ด้วยกระทรงประกาศพระพุทธรคุณเป็นต้น.

ในบรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ยักิญจ** ได้แก่ สิ่งใดสิ่งหนึ่งซึ่งไม่มีส่วนเหลือ อันท่านกำหนดเอา ด้วยสามารถแห่งการกำหนดที่ไม่แน่นอน คือสิ่งใดสิ่งหนึ่งซึ่งได้ไวยาหารในสิ่งนั้น ๆ.

ทรัพย์ชื่อว่า **วิตุต**. ทรัพย์ที่ชื่อว่า **วิตุต** เพราะอรรถว่า ก็ทรัพย์นั้นยังความปลื้มใจให้เกิดขึ้น.

ด้วยคำว่า อิธ วา ได้แก่ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงถึงมนุษยโลก.

ด้วยคำว่า หุริ วา พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงถึงโลกที่เหลือซึ่งนอกจากมนุษยโลกนั้น. ก็ด้วยคำว่า หุริ วา นั้น เว้นมนุษยโลกและโลกสวรรค์แล้วก็พึงทราบว่ หมายถึง โลกที่เหลือมีนาคและครุฑเป็นต้น เพราะท่านได้กล่าวไว้แล้วในตอนต้นว่า สกุเลสุ วา ดังนี้ เว้นมนุษย์ทั้งหลายเสียแล้ว ศัพท์ว่าโลกทั้งปวงก็ถึงพร้อม.

ด้วยบททั้งสองนี้ สิ่งใดที่เป็นเครื่องใช้สอยเป็นเครื่องประดับ หรือบริโภคของมนุษย์ทั้งหลาย มีทอง เงิน แก้วมุกดา แก้วมณี แก้วไพฑูรย์ แก้วประพาฬ แก้วทับทิม และแก้วลายเป็นต้น หรือทรัพย์เครื่องปลื้มใจอันใดของนาคและครุฑเป็นต้น ซึ่งบังเกิดแล้วในวิมานแก้ว บนพื้นดิน ซึ่งคายคาไปด้วยทรายมุกดาและทรายแก้ว ในภพทั้งหลายซึ่งกว้างถึง ๑๐๐ โยชน์เป็นอนЕК คำนั้นเป็นอันพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงแล้วอย่างนี้.

คำว่า สกุเลสุ วา ได้แก่ เทวโลกชั้นกามาวจรและรูปาวจรทั้งหลาย.

ที่ชื่อว่า สวรรค์ เพราะอรรถว่า ก็เทพเจ้าเหล่านั้นย่อมเคลื่อนไป คือว่า ย่อมไปด้วยกรรมอันงาม.

อีกอย่างหนึ่ง ที่ชื่อว่า สวรรค์ เพราะว่าเป็นสถานที่ที่เลิศด้วยดี ดังนี้ก็มี.

บทว่า ยิ ได้แก่ ทรัพย์อันใดที่มีเจ้าของก็ตาม ไม่มีเจ้าของก็ตาม ในคำว่า รตนํ นี้มีอรรถวิเคราะห์ว่า สิ่งใดย่อมนำมา คือว่าย่อมพามา ซึ่งความยินดี ได้แก่ ย่อมยังความยินดีให้เกิด ให้เจริญ เหตุฉะนั้นสิ่งนั้นชื่อว่า

รัตนะ. สิ่งใดสิ่งหนึ่งที่บุคคลทำการบูชา มีค่ามาก ชั่งไม่ได้ พบเห็นได้ โดยยาก และไม่ไช่เป็นของที่สัตว์ต่ำต้อยบริโภคนำนี้ เป็นชื่อของรัตนะนั้น สมดังที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า :-

สิ่งที่บุคคลทำ ความยำเกรง มีค่ามาก
ชั่งไม่ได้ เห็นได้ยาก และไม่ไช่ของที่สัตว์
ต่ำทรามบริโภค เพราะเหตุนี้ เราจึงเรียกว่า
รัตนะ ดังนี้.

คำว่า ปณฺธิ ได้แก่ ประเสริฐที่สุด คือมีค่าสูง ได้แก่ ไม่ใช่มีค่าน้อย คือเป็นที่พอใจ.

ก็ด้วยบทที่เป็นพระคาถานี้ สิ่งใดซึ่งมีเจ้าของอยู่ในสวรรค์ทั้งหลาย มีวิมานซึ่งสำเร็จด้วยรัตนะทั้งปวง อันมีประมาณหลายร้อยโยชน์เป็นอนเนก เช่น สุธรรมสภา และเวชยันตปราสาทเป็นต้นก็ดี สิ่งใดซึ่งไม่มีเจ้าของอยู่ในวิมานว่าง ในเมื่อสัตว์ทั้งหลายทำอบายภูมิจนเต็ม เพราะเว้นจากพุทธรูปบาทกาลก็หรือว่าแม้สิ่งอื่นใด ซึ่งเป็นรัตนะที่ไม่มีเจ้าของ ซึ่งอยู่ที่พื้นดิน มหาสมุทร และป่าหิมพานต์เป็นต้น สิ่งนั้นเป็นอันพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงไว้แล้ว

ศัพท์ว่า น ในบาทพระคาถาที่ว่า น โน สมํ อตุลฺลิตถาคเตน
ดังนี้ ใช้นอรรธปฏิบัติ.

ศัพท์ว่า โน ใช้นอรรธอวชาธนะ.

บทว่า สมํ ได้แก่ เสมอ.

บทว่า อตุลฺลิตถาคเตน ได้แก่ มีอยู่.

บทว่า ตถาคเตน ได้แก่ ด้วยพระพุทธรเจ้า.

ท่านกล่าวอธิบายไว้อย่างไร ท่านกล่าวอธิบายไว้ว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงประกาศทรัพย์และรัตนะนี้ไว้ ก็ในคำว่าทรัพย์และรัตนะนี้ รัตนะแม้อย่างหนึ่งที่จะเสมอด้วยพุทธรัตนะไม่มีเลย.

จริงอยู่ รัตนะนั้นแม้ใด ชื่อว่ารัตนะ เพราะอรรถว่า อันบุคคลทำความขำเกรง คืออย่างไร คือจักรรัตนะ และมณีรัตนะ ของพระเจ้าจักรพรรดิ เมื่อรัตนะได้บังเกิดขึ้นแล้ว มหาชนไม่ทำการบูชาในที่อื่น ใคร ๆ จะถือดอกไม้และของหอมเป็นต้น ไปยังยักขสถานและกุตสถานหาไม่มี คนทุกคนจะทำความขำเกรง ซึ่งจักรรัตนะและมณีรัตนะเท่านั้นปรารถนาพรนั้น ๆ ก็สิ่งที่เขาปรารถนาแล้ว และปรารถนาแล้วบางอย่างย่อมสำเร็จได้ รัตนะแม่นั้นที่จะเสมอด้วยพุทธรัตนะย่อมไม่มี ถ้าหากว่าที่ชื่อว่ารัตนะ เพราะอรรถว่าบุคคลทำความขำเกรงแล้วไซ้ พระตถาคตแล ก็จัดเป็นรัตนะ.

จริงอยู่ เมื่อพระตถาคตอุบัติขึ้นแล้ว เทวดาและมนุษย์ผู้มีศักดิ์ใหญ่ เหล่าใดเหล่าหนึ่งมีอยู่ เทวดาและมนุษย์เหล่านั้น หาได้ทำความขำเกรงในที่อื่นไม่ ทั้งไม่ยอมบูชาสิ่งอื่นใด จริงอย่างนั้น ท้าวสหัมบดีพรหม บูชาพระตถาคตด้วยพวงรัตนะแท่งเขาสิเนรุ เทพเจ้าและมนุษย์เหล่าอื่น มีพระเจ้าพิมพิสาร พระเจ้าโกศล และอนาถบิณฑิกะเป็นต้น ก็บูชาพระตถาคตเจ้าตามกำลัง พระเจ้าอโศกมหาราช ทรงสละพระราชทรัพย์ถึง ๕๖ โกฏิ ให้ทรงสร้างพระวิหาร ๘๔,๐๐๐ แห่ง ท้าวชมพูทวีป อุทิศซึ่งพระผู้มีพระภาคเจ้าแม่ปรินิพพานแล้ว ก็จะป่วยกล่าวไปไยถึงชนเหล่าอื่นที่ทำความขำเกรง อีกประการหนึ่งการกระทำความขำเกรงและการเคารพ ย่อมเป็นไปเจาะจงต่อสถานที่ประสูติ สถานที่

ที่ตรัสรู้ สถานที่แสดงธรรมจักร และสถานที่ปรินิพพาน หรือปฏิมากรรม และเจดีย์สถานเป็นต้น ของพระกัสสปพุทธเจ้า แม้ปรินิพพานแล้ว เหมือนกับการทำการบูชาแสดงทำความเคารพเจาะจงต่อพระผู้มีพระภาคเจ้า ชื่อว่า รัตนะ ที่จะเสนอด้วยพระตถาคตจึงไม่มี แม้เพราะอรรถว่าอันบุคคลทำการบูชาอย่างนี้.

อนึ่ง รัตนะนั้นแม่ได้ชื่อว่ารัตนะ เพราะอรรถว่ามีค่ามากเหมือนกับผ้าซึ่งทำในแคว้นกาสิ ดังที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า "ภิกษุทั้งหลาย ผ้ากาสิกพัสตร์ แม้จะเก่าแต่ก็ยังมีสีสวยด้วย สัมผัสนุ่มด้วย มีค่ามากด้วย" ดังนี้ ผ้ากาสิกพัสตร์เมื่อนั้น ที่จะเสนอด้วยพุทธรัตนะไม่มี. ก็ถ้าหากว่าผ้ากาสิกพัสตร์นั้นชื่อว่าเป็นรัตนะ เพราะอรรถว่ามีค่ามากไซ้ พระตถาคตเจ้า แลก็จัดเป็นรัตนะ. จริงอย่างนั้น พระตถาคตย่อมรับ แม้ผ้าบังสุกุลของชนเหล่าใด ผ้าบังสุกุลนั้นของชนเหล่านั้นเป็นของมีผลมาก มีอานิสงส์มาก เช่นเดียวกับผ้าของพระเจ้าอโศกมหาราช ผ้าของพระเจ้าอโศกมหาราชนี้ ก็พึงเป็นรัตนะได้ เพราะเป็นผ้าที่มีค่ามาก รัตนะที่จะเสนอด้วยพระตถาคตเจ้า เพราะอรรถว่ามีค่ามากอย่างนี้ ย่อมไม่มี ก็ในเรื่องแห่งรัตนะนี้ พึงทราบถึงสุดตบนี้ ที่ยังความไม่มีโทษให้สำเร็จได้ เพราะกล่าวถึงความมีค่ามากอย่างนี้ว่า พระตถาคตเจ้าย่อมทรงรับ ซึ่งจีวร บิณฑบาต เสนาสนะ และเภสัชชบริกขารของชนทั้งหลายเหล่าใดแล การที่พระตถาคตเจ้ารับจีวรเป็นต้นนั้น ย่อมมีผลมาก มีอานิสงส์มาก แก่ชนทั้งหลายเหล่านั้น เรากล่าวการรับนี้ว่ามีผลมากมีอานิสงส์มาก ก็เพราะตถาคตเป็นผู้มีค่ามาก ภิกษุทั้งหลาย เราเรียกบุคคลนี้ ซึ่งมีอุปมาเช่นนั้น เหมือนกับผ้ากาสิกพัสตร์นั้นว่า มีค่ามากนะภิกษุ

ทั้งหลายดังนี้. ชื่อว่า รัตนะที่จะเสมอด้วยพระตถาคต เพราะอรรถว่ามีค่ามาก
อย่างนี้ ย่อมไม่มี.

อีกอย่างหนึ่ง รัตนะแม่ได้ชื่อว่ารัตนะ เพราะอรรถว่าซังได้ คืออย่าง
ไร คือจักรรัตนะที่บังเกิดขึ้นแก่พระเจ้าจักรพรรดิ ซึ่งมีคุณสำเร็จด้วยแก้วอินท -
นิล. มีชื่อหนึ่งพันชื่อสำเร็จด้วยรัตนะ ๙ ประการ มีกงสำเร็จด้วยแก้วประพาพ
มีที่ต่อสำเร็จด้วยทองสีแดง ซึ่งมีชื่อแกเลี่ยงๆ อันหนึ่ง วางอยู่บนกำทุก ๆ สิบชื่อ
ซึ่งเขาทำไว้เพื่อให้ต้องลมแล้วเปล่งเสียง มีเสียงประคูดนตรีประกอบด้วยองค์
๕ ซึ่งบรรเลงได้ไพเราะ ฉะนั้น ณ ที่ข้างทั้งสองของคุณ มีหน้าสิงห์โตอยู่
๒ หน้า ซึ่งภายในมีรูปจรรูของล้อเกวียนฉะนั้น บุคคลผู้ที่กระทำหรือให้กระทำ
จักรรัตนะนั้นไม่มี จักรรัตนะนั้น ปรากฏขึ้นด้วยอุตุซึ่งมีกรรมเป็น
ปัจจัย.

พระราชาทรงบำเพ็ญจักรวรรดิวัตร ๑๐ ประการอันใด ทรงสนาน
พระเสียรในวันเพ็ญ ๑๕ ค่ำ อันเป็นวันอุโบสถ ทรงรักษาอุโบสถเสด็จไปยัง
เมืองบนปราสาทอันประเสริฐ ประทับนั่งระลึกลงถึงศีลทั้งหลายอยู่ ได้เห็น
จักรรัตนะซึ่งตั้งขึ้นอยู่จุพระจันทร์เพ็ญ และจุพระอาทิตย์ฉนั้น ซึ่งบุคคล
ย่อมได้ยินเสียงตั้งแต่ ๑๒ โยชน์ มีวรรณะปรากฏตั้งแต่ ๓ โยชน์ ซึ่งมหาชน
เกิดโกลาหลขึ้นอย่างยิ่งว่า เห็นจะมีพระจันทร์หรือพระอาทิตย์ขึ้นเป็นดวงที่
สอง ดังนี้ปรากฏอยู่ ได้ลอยมาเบื้องบนพระนคร ปรากฏอยู่ในด้านทิศตะวันตก
ออกของภายในราชบุรี ไม่สูงเกินไป ไม่ต่ำเกินไป ลอยเด่นอยู่ ประคองไม่
ไหวติง ในที่อันสมควร เพื่อให้มหาชนบูชาด้วยของหอมและดอกไม้เป็นต้น.

ข้างแก้ว (หัตถิรตนะ) ซึ่งอุบัติความพระเจ้าจักรพรรดิพระองค์นั้น เป็นข้างเผือกเท่าสีแดง เป็นสัตว์ที่แข็งแรง มีฤทธิ์ไปในอากาศได้ เกิดจาก สกุกข้างอุโบสถ หรือสกุกข้างฉัททันต์ ถ้าหากว่ามาจากสกุกข้างอุโบสถ ก็เป็น ข้างที่เป็นหัวหน้าโกลของข้าง ถ้าหากว่ามาจากข้างสกุกฉัททันต์ ก็เป็นข้าง ตัวสุดท้อง มีการศึกษาอบรมมาดี ควรแก่การฝึก. ข้างนั้นพาบริษัทไปสิ้น ๑๒ โยชน์ครอบงำทั่วชมพูทวีป แล้วกลับมาสู่ราชธานีของตน ในเวลาก่อน อาหารเช้านั้นเที่ยว.

ม้าแก้ว (อัสสรตนะ) ซึ่งเกิดติดตามพระราชามาเมื่อนั้น ก็เป็นม้าสีขาว เท่าแดง ศีรษะดำ ขนเหมือนหญ้าปล้อง มาจากสกุกม้าลาหก คำที่เหลือ ในเรื่องม้าแก้วนี้ ก็เช่นเดียวกับเรื่องข้างแก้วนั่นเอง.

แก้วมณี (มณีรตนะ) เกิดติดตามพระราชามาเมื่อนั้น แก้วมณีนั่น เป็นแก้วไพฑูรย์ สวยงามโชติช่วง ซึ่งได้เจียรระโนไว้ดี ทั้ง ๘ เหลี่ยม เช่นกับ รูปคุมเกวียน มาจากภูเขาเวปุลละ แก้วมณีนั่น ขึ้นสู่ยอดธงของพระราชมาแล้ว ย่อมส่องสว่างไปในที่มีมืด แม้ประกอบด้วยองค์ ๘ ได้ถึง ๑ โยชน์ ซึ่งพวก มนุษย์ทั้งหลายสำคัญว่าเป็นกลางวันเพราะแสงสว่าง แล้วประกอบการทำงานทั้ง หลาย โดยที่สุดย่อมเห็นได้แม้มืดดำและมดแดง

นางแก้ว (อิตถิรตนะ) เกิดติดตามพระเจ้าจักรพรรดิเมื่อนั้น เป็น อัครมเหสีโดยปกติ หรือไม่ก็เสด็จมาจากอุตตรกุรุทวีป หรือไม่ก็มาจากสกุก มัททราช เว้นจากโทษ ๖ ประการ มีสูงเกินไปเป็นต้น เปล่งปลั่งล่งผิวพรรณ ของมนุษย์ แต่ไม่ถึงผิวพรรณอันเป็นทิพย์ ซึ่งในเวลาพระราชายืน พระกาย

ก็อ่อน ในเวลาพระราชาร้อน พระกายของนางแก้วก็เย็น มีสัมผัสนุ่ม จุบยุบ
นูนที่เขาจีถึง ๗ ครั้ง มีกลิ่นจันทน์พุ่งออกจากพระกาย มีกลิ่นอบลพุ่งออก
จากพระโอษฐ์ ประกอบด้วยคุณเป็นอนเนก มีการเสด็จลุกขึ้นก่อนเป็นต้น.

ขุนคลังแก้ว (คหปติรัตนะ) เกิดขึ้นติดตามพระเจ้าจักรพรรดินั้น
เป็นเศรษฐีที่ทำงานตามปกติของพระราชาราช เพราะพอจักรรัตนะอุปบัติขึ้นแล้ว
ทิพยจักขุก็อุปบัติขึ้น เพราะมีทิพยจักขุนั้นแล้วก็เห็นขุมทรัพย์ทั้งที่มีเจ้าของบ้าง
ไม่มีเจ้าของบ้าง ในที่ประมาณได้ ๑ โยชน์โดยรอบ ขุนคลังนั้นเข้าไปเฝ้า
พระราชาราชแล้ว ปวารณาตัวว่า ข้าแต่สมมติเทพ ขอพระองค์จงมีความชวน-
ชวนน้อย ข้าพระองค์จักทำกิจที่ควรทำด้วยทรัพย์เพื่อพระองค์

แม่ขุนพลแก้ว (ปริณายกรัตนะ) ก็เกิดติดตามพระเจ้าจักรพรรดิ
เมื่อนั้น ซึ่งเป็นราชโอรสองค์ใหญ่ของพระราชาราช พอเมื่อจักรรัตนะอุปบัติขึ้น
ก็เป็นผู้ประกอบด้วยปัญญาและความเฉียบแหลมอย่างเหลือล้น ขุนพลแก้วนั้น
กำหนดรู้จักของบริษัทยประมาณ ๑๒ โยชน์ ด้วยจิต (ของตน) ทั้งสามารถจะ
ทำการข่มและการยกย่อง เขาเข้าไปเฝ้าพระราชาราชแล้วทูลปวารณาว่า ข้าแต่
สมมติเทพ ขอพระองค์จงเป็นผู้ชวนชวนน้อย ข้าพระองค์จะปกครองราชสมบัติ
เพื่อพระองค์.

ก็หรือว่ารัตนะเห็นปานนี้แม่อื่นใด. ก็ชื่อว่ารัตนะเหมือนกับพระอรรค-
กถาจารย์ว่าอัน ใคร ๆ ชั่งไม่ได้ ซึ่งมีค่าที่ใคร ๆ ไม่อาจที่จะชั่งตวงแล้วตีราคาว่า
มีค่า ๑๐๐ หรือมีค่า ๑,๐๐๐ หรือมีค่า ๑ โกฎิ แม้รัตนะอย่างหนึ่ง ในบรรดา
รัตนะเหล่านี้ ที่จะเสมอด้วยพุทธรัตนะไม่มี ก็ถ้าหากว่ารัตนะอื่นใด ฟังเป็นรัตนะ

เพราะอรรถว่าใคร ๆ ชั่งไม่ได้แล้ว ไชรี พระตถาคตเจ้าแล ก็จัดเป็นรัตนะ ด้วยว่าพระตถาคตเจ้าอันใคร ๆ ไม่อาจที่จะชั่งดวงโดยศีล หรือโดยสมาธิ หรือโดยคุณอย่างใดอย่างหนึ่งมีพระปัญญาคุณเป็นต้นได้ เมื่อจะกำหนดว่า พระตถาคตเจ้านั้นมีคุณเท่านี้ บุคคลที่จะเสมอ หรือจะเปรียบเทียบได้กับพระตถาคตเจ้านี้ เพราะฉะนั้น รัตนะที่จะเสมอด้วยพระตถาคตเจ้า ย่อมไม่มี แม้เพราะอรรถว่าอันใคร ๆ ชั่งไม่ได้ ดังพรรณนามาจะนี้.

อีกอย่างหนึ่ง แม้รัตนะใดชื่อว่าเป็นรัตนะ เพราะอรรถว่า อันบุคคลเห็นได้โดยยาก เหมือนอย่างพระเจ้าจักรพรรดิ และรัตนะของพระองค์ มีจักรแก้วเป็นต้น ซึ่งปรากฏว่าเห็นได้ยาก รัตนะนั้นที่จะเสมอด้วยพุทธรัตนะ ย่อมไม่มี ก็ถ้าหากว่าที่ชื่อว่า รัตนะ เพราะอรรถว่าอันบุคคลเห็นได้โดยยากแล้ว ไชรี พระตถาคตเจ้าแล ก็จัดเป็นรัตนะ รัตนะของพระเจ้าจักรพรรดิเป็นต้น หรือว่ารัตนะอื่นใดเป็นอนกซึ่งเกิดในกัปหนึ่ง (ที่จะเสมอด้วยพุทธรัตนะจะมีแต่ที่ไหน ก็เพราะเหตุที่ว่าในอสงไขยกับโลกว่างจากพระตถาคตเจ้า เพราะฉะนั้น พระตถาคตเจ้านั้น ชื่อว่าอันบุคคลเห็นได้โดยยาก เพราะทรงอุบัติขึ้นในบางครั้งบางคราวเท่านั้น สมจริงดังคำที่พระผู้มีประภาคเจ้าตรัสไว้ในสมัยปรินิพพานว่า

"ดูก่อน อานนท์ เทวดาทั้งหลายพากันยกโทษว่า พวกเราพากันมาจากที่ไกล เพื่อจะได้เข้าเฝ้าพระตถาคตเจ้า เพราะว่าพระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าทั้งหลายทรงอุบัติขึ้นในโลกในกาลบางครั้งบางคราวเท่านั้น ก็ใน ๑. ที. มหา. ๑๐/ ข้อ ๑๓๐ มหาปรินิพพานสูตร.

วันนี้การปรินิพพานแห่งพระตถาคตเจ้า จักมีในเวลาใกล้รุ่งแห่งราตรี ก็ภิกษุผู้มีศักดิ์ใหญ่ยืนบังอยู่ข้างหน้าพระผู้มีพระภาคเจ้า ก็พวกเราทั้งหลายไม่อาจจะเห็นพระตถาคตในกาลภายหลัง (จากนี้)

รัตนะจะเสมอด้วยพระตถาคต แม้เพราะอรรถว่าอันบุคคลเห็นได้โดยยากอย่างนี้ ย่อมไม่มี.

อีกประการหนึ่ง แม้รัตนะใด ที่ชื่อว่าเป็นรัตนะเพราะอรรถว่าอันสัตว์ที่ไม่ต่ำทรามบริโภค คือ จักรรัตนะเป็นต้น ของพระเจ้าจักรพรรดิ เพราะว่าจักรรัตนะเป็นต้นนั้นมิได้บังเกิดขึ้นเพื่อการบริโภค (ใช้สอย) แม้ของชนทั้งหลายผู้มีทรัพย์ถึงแสนโกฏิก็ดี ของชนทั้งหลายผู้อยู่บนชั้นปราสาทอันประเสริฐ ๗ ชั้นก็ดี ของบุรุษผู้ต่ำทรามผู้เกิดในสกุลต่ำมีคนจันทาล ช่างसान นายพราน ช่างไม้ ช่างรถ คนเทขยะก็ดี โดยที่สุดแม้ความฝัน แต่จักรรัตนะนั้นเป็นของควรบริโภคของสัตว์ผู้ไม่ต่ำทรามเท่านั้น เพราะบังเกิดขึ้นเพื่อการบริโภคของพระเจ้าจักรพรรดิ ผู้อุกโตสุชาติ ซึ่งบำเพ็ญจักรวรรดิวัตร ๑๐ ประการบริบูรณ์เท่านั้น แม้จักรรัตนะเป็นต้นนั้น ที่จะเสมอด้วยพุทธรัตนะย่อมไม่มี ก็ถ้าหากว่า ที่ชื่อว่ารัตนะ เพราะอรรถว่าสัตว์ที่ไม่ต่ำทรามบริโภคแล้วไซ้ พระตถาคตเจ้าแล ก็จัดเป็นรัตนะ ด้วยว่าพระตถาคตเจ้าชื่อว่าไม่ควรแก่การบริโภค (ไม่ควรแก่การนับถือ) ของสัตว์ทั้งหลายผู้ต่ำทราม ซึ่งไม่มีอุปนิสัย ของครูทั้ง ๖ มีปุณณกัสสปเป็นต้น ซึ่งมีความเห็นวิปริตและของคนเหล่านี้เห็นปานนี้ โดยที่สุดแม้ด้วยความฝัน (คือไม่เคยแม้แต่ฝันถึง) แต่ว่าพระตถาคตเจ้าเป็นผู้ควรแก่การบริโภคของชนทั้งหลาย ผู้มีอุปนิสัยถึงพร้อม ผู้สามารถเพื่อจะ

บรรลุเป็นพระอรหันต์ ในที่สุดแห่งคาถาอันประกอบด้วยบท ๔ ผู้มีนิพเพธิก-
ญาณทัสสนะ มีพระพาหิยทวารุจิระเป็นต้น และแห่งพระมหาสาวกผู้เกิด
ในสกุลใหญ่เหล่าอื่น ด้วยว่าอริยสาวกเหล่านั้น ยังการบริโภคนั้นให้สำเร็จอยู่
ด้วยอนุตตรियะทั้งหลายมีทัสสนาอนุตตรियะ สวานาอนุตตรियะ. ปาริจรียาอนุตตรियะ
เป็นต้น ชื่อว่าได้บริโภคซึ่งพระตถาคตเจ้า รัตนะที่จะเสมอด้วยพระตถาคตเจ้า
แม้เพราะอรรถว่าสัตว์ที่ไม่ต่ำทรมานบริโภค ดังนี้ ย่อมไม่มี.

แม้รัตนะใด ที่ชื่อว่า รัตนะ เพราะอรรถว่าทำความยินดีให้เกิดโดยไม่
แปลกกัน เช่นจักรรัตนะของพระเจ้าจักรพรรดิ จริงอยู่พระเจ้าจักรพรรดิพอ
ทอดพระเนตรเห็นจักรรัตนะนั้นเท่านั้น ก็ทรงมีพระทัยยินดี จักรรัตนะนั้นชื่อ
ว่าทำความยินดีให้เกิดแก่พระเจ้าจักรพรรดิ แม้อย่างนี้.

ข้ออื่นยังมีอยู่อีก พระเจ้าจักรพรรดิ ทรงจับพระสุวรรณภิงคารด้วย
พระหัตถ์เบื้องซ้าย แล้วทรงแกว่งจักรรัตนะด้วยพระหัตถ์เบื้องขวา โดยทรง
อธิษฐานว่า ขอจักรรัตนะจงหมุนไป ขอให้จักรรัตนะอันประเสริฐจงได้
ชัยชนะ ดังนี้ ต่อจากนั้น จักรรัตนะก็เปล่งเสียงไพเราะ คุณดนตรีประกอบ
ด้วยองค์ห้าไปอยู่สู่ทิศตะวันออกทางอากาศ พระเจ้าจักรพรรดิทรงติดตาม
จักรรัตนะนั้น ซึ่งไปไม่สูงเกินไป ไม่ต่ำเกินไป ซึ่งไปอยู่โดยภายใต้ต้นไม้
ที่สูง ๆ และโดยเบื้องบนแห่งต้นไม้ที่ต่ำ ๆ ทั้งหลาย พร้อมด้วยเสนาทั้ง
หลายที่ประกอบด้วยองค์ ๔ ซึ่งมีขบวนแผ่กว้างถึง ๑๒ โยชน์ ด้วยอาณุภาพ
แห่งจักรรัตนะ ทรงรับเครื่องบรรณาการ มี ผลไม้ ดอกไม้ และใบไม้อ่อน
เป็นต้น ที่ต้นไม้ทั้งหลาย และทรงรับเครื่องบรรณาการจากมือของชนทั้งหลาย

ผู้ถือบรรณาการมาถวายแล้ว และทรงสั่งสอนพระราชผู้เป็นศัตรู ผู้เสด็จมา แล้วด้วยความยำเกรงอย่างยิ่ง มีอาทิอย่างนี้ว่า ข้าแต่มหाराช ขอพระองค์ จงได้เสด็จมาเถล ดังนี้ โดยนัย (แห่งคำสอน) ว่า ท่านทั้งหลายไม่ควรฆ่า สัตว์ ดังนี้ เป็นต้น เสด็จไปอยู่. ก็พระราชาทรงปรารธนาจะเสวย หรือ ทรงปรารธนาจะทรงพักกลางวัน ในที่ใด จักรแก้วก็จะลงจากอากาศในที่นั้น ประดิษฐานอยู่ที่ภูมิภาคอันสม่าเสมอ ซึ่งควรแก่การทำการกิจทั้งปวงมีน้ำเป็นต้น เหมือนแล่นมาบพภาคพื้นดินด้วยเพลลา ฉะนั้น. เมื่อพระราชาทรงปรารธนา จะเสด็จไปอีก จักรแก้วก็เปล่งเสียงไพเราะ โดยนัยก่อนนั้นแล ซึ่งบริษัท มีประมาณ ๑๒ โยชน์ ได้ฟังเสียงแล้วก็พากันไปทางอากาศ จักรแก้ว ย่อมร้อนลงสู่มหาสมุทรทางทิศตะวันออกโดยลำดับ เมื่อจักรแก้วนั้นร้อนลงสู่ มหาสมุทร น้ำประมาณ ๑ โยชน์ หลีกออกไปดำรงอยู่จุมิฝากันไว้ มหาชน ย่อมเห็นซึ่งรัตนะทั้งหลาย ๗ ประการตามลำดับ พระราชาทรงจับสุวรรณ- กิงการ ทรงอธิษฐานว่า ขอรัชชสีมาของเราจงเป็นไปจำเดิมแต่นี้ ดังนี้ แล้วก็ใช้น้ำประพรหม แล้วเสด็จกลับ หมู่เสนาอยู่ข้างหน้า จักรแก้วอยู่ข้างหลัง พระราชาเสด็จอยู่ตรงกลาง สถานที่ที่จักรแก้วร้อนลงแล้ว และร้อนลงแล้ว ย่อมทำน้ำให้เต็ม (อีก) จักรแก้วย่อมไปทิมหาสมุทร แม้ทางด้านทิศทักษิณ ทิศประจิม และทิศอุดร โดยอุบายนี้ จักรแก้วไปจรดทิศทั้ง ๔ แล้วขึ้นไปสู่ อากาศ ประมาณ ๓๐๐ โยชน์ พระราชาประทับอยู่บนจักรแก้วนั้น ทรงได้ ชัยชนะอันพระองค์ทรงชนะแล้ว ด้วยอานุภาพของจักรแก้ว ทรงตรวจดู จักรวาลหนึ่ง ๆ ซึ่งประดับด้วยทวิปใหญ่ ๔ ทวิป และทวิปน้อย ๒ พันทวิป อย่างนี้ คือ

๑. ปุพพิเททวิป ซึ่งมีปริมณฑลถึง ๗ พันโยชน์ ซึ่งประดับด้วย
ทวิปน้อย ๕๐๐.

๒. อุตตรกुरुทวิป ซึ่งมีปริมณฑล ๘ พันโยชน์ ประดับด้วยทวิป
น้อย ๕๐๐.

๓. อมรโคยานทวิป ซึ่งมีปริมณฑล ๙ พันโยชน์ ประดับด้วยทวิป
น้อย ๕๐๐.

๔. ชมพูทวิป ซึ่งมีปริมณฑล ๑ หมื่นโยชน์ ประดับด้วยทวิปน้อย
๕๐๐ ราวกะว่าทรงตรวจอยู่ซึ่งป่าปูลุทรีกะ ซึ่งมีดอกบานงามสะพรั่ง ฉะนั้น ก็
เมื่อพระราชานั้นทรงตรวจอยู่อย่างนั้น ความยินดีมิใช่น้อย ก็ได้บังเกิดขึ้น จักร
รัตนะนั้นทำความยินดีให้เกิดขึ้นแก่พระราชา แม้ตั้งพรรณนามาอย่างนี้. แม้
จักรรัตนะนั้นที่จะเสมอด้วยพุทธรัตนะย่อมไม่มี ก็ถ้าหากว่า จักรแก้วชื่อว่ารัตนะ
เพราะอรรถว่าให้เกิดความยินดีใสรู้ พระตถาคตเจ้าแล ก็จักชื่อว่ารัตนะเช่นกัน.
จักรรัตนะนี้จักทำอะไรได้ เพราะว่าความยินดีของพระเจ้าจักรพรรดิ ซึ่งเกิดขึ้น
แล้วจากรัตนะแม่ทั้งปวง มีจักรรัตนะเป็นต้น ย่อมไม่เข้าถึงแม้ซึ่งการนับ แม้ซึ่ง
เสี้ยว แม้ซึ่งส่วนแห่งความยินดีอันเป็นทิพย์ใด พระตถาคตเจ้าย่อมยังความ
ยินดีในปฐมฉาน ยังความยินดีในทุติยฉาน ตติยฉาน จตุตถฉาน และปัญจ-
ฉานยังความยินดีในอาภาสานัญญาตณฉาน ยังความยินดีในวิญญานัญญาตณ-
ฉาน ยังความยินดีในอาภัญญาตณฉาน ยังความยินดีในเนวสัญญานาสัญ-
ญาตณฉาน ยังความยินดีในโสคาปัตติมรรค ยังความยินดีในโสคาปัตติผล ยัง
ความยินดีในสกทาคามิมรรค สกทาคามิผล อนาคามิมรรค อนาคามิผล และยัง

ความยินดีในอรรถมรรค อรรถผล อันยิ่งกว่าและประณีตกว่า กว่าความ
ยินดีอันเป็นทิพย์เท่านั้น ให้เกิดแก่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย ผู้รับพระโอวาท
ของพระองค์ รัตนะที่จะเสมอด้วยพระตถาคตเจ้า แม้เพราะอรรถว่ายังความ
ยินดีให้เกิดขึ้นไม่มี.

อีกอย่างหนึ่ง ชื่อว่ารัตนะนี้มี ๒ อย่าง คือ วิญญาณกัณฐะ
รัตนะที่มีวิญญาณ ๑ อวิญญาณกัณฐะ รัตนะที่ไม่มีวิญญาณ ๑ ในสองอย่างนั้น
จักรแก้วและแก้วมณี ก็หรือว่ารัตนะแม่อื่นใด ที่เกี่ยวข้องกับอนินทริย์ มีทอง
และเงินเป็นต้น ชื่อว่า อวิญญาณกัณฐะ รัตนะมีข้างแก้วเป็นต้น มีขุน-
พลแก้วเป็นที่สุด ก็หรือว่ารัตนะแม่อื่นใดเห็นปานนี้ ที่เกี่ยวเนื่องกับอนินทริย์
ชื่อว่า สวิญญาณกัณฐะ.

ในอวิญญาณกัณฐะ และสวิญญาณกัณฐะทั้งสองนี้ ดังที่กล่าวมานี้
ท่านกล่าวว่า สวิญญาณกัณฐะเป็นเลิศ.

ถามว่า เพราะเหตุไร ?

ตอบว่า เพราะเหตุที่ว่า รัตนะมีทอง เงิน แก้วมณี และแก้วมุกดา
เป็นต้น ซึ่งไม่มีวิญญาณ ถูกเขานำมาใช้ เพื่อเป็นเครื่องประดับของรัตนะ
ทั้งหลายมีข้างแก้วเป็นต้น ซึ่งมีวิญญาณ.

แม้สวิญญาณกัณฐะก็มี ๒ อย่าง คือ ตีรัจจันรัตนะ ๑ มนุสสร-
รัตนะ ๑ ใน ๒ อย่างนั้น มนุสสรรัตนะท่านกล่าวว่าเป็นเลิศ.

ถามว่า เพราะเหตุไร ?

ตอบว่า เพราะตีรัจจันรัตนะ ถูกเขานำมาใช้ เพื่อมนุสสรรัตนะ
แม้มนุสสรรัตนะก็มี ๒ อย่าง คือ อิตถิรัตนะ ๑ ปุริสรัตนะ ๑ ใน ๒ อย่าง
นั้น ปุริสรัตนะ ท่านกล่าวว่าเป็นเลิศ.

ถามว่า เพราะเหตุไร เพราะว่าอิติรัตนะ ถึงภาวะเป็นผู้รับใช้ของ
ปฐิสรรัตนะ

แม้ปฐิสรรัตนะก็มี ๒ คือ อาคาริกรรัตนะ ๑ อนาคาริกรรัตนะ ๑ ในสอง
อย่างนั้น อนาคาริกรรัตนะ ท่านกล่าวว่าเป็นเลิศ.

ถามว่า เพราะเหตุไร ?

ตอบว่า เพราะเหตุที่ว่า ในบรรดาอาคาริกรรัตนะทั้งหลาย แม้
พระเจ้าจักรพรรดิผู้เป็นผู้เลิศ (กว่าโดยภพ) ก็ถวายบังคมอนาคาริกรรัตนะ
ด้วยเบญจางคประดิษฐ์ ทรงเข้าไปอุปัฏฐากและทรงเข้าไปนั่งใกล้ จึงได้ทรง
บรรลุนิพพานสมบัติและมนุษย์สมบัติ แล้วได้บรรลุนิพพานสมบัติในที่สุด.

แม้อนาคาริกรรัตนะก็มี ๒ อย่าง คือ อริยรัตนะ และปุกุชนรัตนะ
อย่างนี้.

แม้อริยรัตนะก็มี ๒ อย่าง คือ เสกขรัตนะและอเสกขรัตนะ แม้
อเสกขรัตนะก็มี ๒ อย่าง คือ สุขวิปัสสกรรัตนะ และสมถยานิกรรัตนะ.

แม้สมถยานิกรรัตนะก็มี ๒ อย่าง คือ สวากบารมีปัตตรรัตนะ (รัตนะ
ที่บรรลუსวากบารมี) และสวากบารมีปัตตรรัตนะ (รัตนะที่ไม่บรรลूसวาก-
บารมีญาณ)

ในบรรดาสวากบารมีรัตนะทั้งสองนั้น สวากบารมีปัตตรรัตนะ ท่าน
กล่าวว่าเป็นเลิศ.

ถามว่า เพราะเหตุไร ?

ตอบว่า เพราะท่านผู้บรรลूसวากบารมีเป็นผู้มีคุณมาก ปัจเจกพุทธ-
รัตนะท่านกล่าวว่าเลิศกว่าสวากบารมีปัตตรรัตนะ เพราะเหตุไร ? ตอบว่า เพราะ

เป็นผู้มีคุณมาก ก็สาวกทั้งหลายมีร้อยเป็นอนเก แม้เช่นกับพระสารีบุตร และพระโมคคัลลานะยอมไม่เข้าถึงแม่ซึ่งส่วนแห่งร้อย แม่ซึ่งส่วนแห่งพัน แห่งพระคุณทั้งหลายของพระปัจเจกพุทธเจ้าองค์หนึ่ง สัมมาสัมพุทธรัตนะ ท่านจึงกล่าวว่าเป็นเลิศ แม้กว่าปัจเจกพุทธรัตนะ.

ถามว่า เพราะเหตุไร ?

ตอบว่า เพราะมีคุณมาก ก็ถ้าหากว่า พระปัจเจกพุทธเจ้าทั้งหลาย นั่งสมาธิอยู่ทั่วชมพูทวีป ก็ยอมไม่เข้าถึงการนับ ไม่เข้าถึงเสี้ยว ไม่เข้าถึงส่วนแห่งเสี้ยว แห่งคุณทั้งหลายของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าองค์หนึ่ง สมจริงดังคำที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า

" ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย สัตว์ทั้งหลายที่ไม่มีเท้าก็ตาม มี ๒ เท้าก็ตาม มีสี่เท้าก็ตาม มีเท้ามากก็ตาม มีรูปก็ตาม ไม่มีรูปก็ตาม มีสัญญาก็ตาม ไม่มีสัญญาก็ตาม มีประมาณเท่าใด พระตถาคตเจ้าแลท่านกล่าวว่าเป็นยอดแห่งสัตว์ทั้งหลายเหล่านั้น"๑ รัตนะที่จะเสมอด้วยตถาคตรัตนะ ย่อมไม่มีโดยปริยายไร ๆ อย่างนี้ เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า น โน สม อตุลิตถาคตเตน ทรัพย์และรัตนะนั้นที่จะเสมอด้วยพระตถาคตไม่มีเลย.

เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสถึงความที่พุทธรัตนะไม่เสมอด้วยรัตนะเหล่านี้เรียบร้อยแล้ว บัดนี้เพื่อการเข้าไปสงบ อุปัทวะที่บังเกิดขึ้นแล้วแก่สัตว์เหล่านั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า หาได้อาศัยชาติ หาได้อาศัยโคตร หาได้อาศัย

การเกิดขึ้นในสกล และหาได้อาศัยการเป็นผู้มีผิวพรรณงามเป็นต้นไม่ แต่ได้ทรงอาศัย ความที่พุทธรัตนะเป็นรัตนะที่ไม่มีประมาณด้วยคุณทั้งหลายมีศีล วัชร และสมาธิวัชรเป็นต้นในโลก ตั้งแต่เอเวจิ จนถึงภวัคคพรหมเป็นที่สุด.

จึงทรงประกอบสัจวาจาว่า

อิหุปี พุทุเช รตนํ ปณิตํ

เอเตน สจเจน สุวตฺถิ โหตุ

พุทธรัตนะเมันนีเป็นรัตนะอันประณีต

ด้วยสัจวาจานี้ ขอความสวัสดิจึงมีแต่สัตว์

ทั้งหลายดังนี้.

เนื้อความแห่งพระกาลานันว่า ทรัพย์เครื่องปลื้มใจหรือรัตนะอย่างใด อย่างหนึ่งซึ่งมีอยู่ในโลกนี้หรือในโลกอื่น หรือในสวรรค์ทั้งหลาย พุทธรัตนะ เมันนี ชื่อว่าประณีต เพราะไม่เสมอเหมือนกับทรัพย์เครื่องปลื้มใจหรือรัตนะนั้น ด้วยคุณทั้งหลายเหล่านั้น ๆ ถ้าหากว่าคำที่กล่าวนี้ เป็นคำสัตย์จริง ด้วยความสัตย์นี้ ขอความสวัสดิจึงมี คือ ขอความดีงาม ได้แก่ ความไม่มีโรค ความไม่มีอุปัทวะ จึงมีแก่ปาณะสัตว์ทั้งหลายเหล่านี้. ถิ่นข้อนี้มีอธิบายว่า จักขุ ชื่อว่าเป็นของสูงญ สูงจากความเป็นตน หรือจากความเป็นของที่เกี่ยวเนื่องกับตน ในประโยคทั้งหลายมีอาทิอย่างนี้ว่า "ดูก่อนอานนท จักขุแลชื่อว่าเป็นของสูงญ จากตนหรือจากสิ่งที่เกี่ยวข้องกับตน" แต่เมื่อถือเอาโดยประการนอกนี้ จักขุ ก็จักไม่พึงสำเร็จด้วยคำว่า ตน หรือสิ่งที่เกี่ยวข้องด้วยตน ฉนั้นใด คำที่ว่ารัตนะอันประณีตก็พึงทราบเนื้อความนี้ว่า ความเป็นรัตนะอันประณีต ก็รัตนภาพ ประณีต แต่เมื่อถือเอาโดยประการนอกนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าก็หาได้สำเร็จ

ว่าเป็นรัตนะไม่ ฉะนั้น ด้วยว่าในที่ไม่มัตตนะ ที่นั่นก็สำเร็จว่าเป็นรัตนะ ได้ แต่ในที่ใดมีความเป็นรัตนะ ที่ถึงความสัมพันธ์กัน โดยวิธีใดวิธีหนึ่ง กล่าวคือประโยชน์ มีการกระทำความเคารพเป็นต้น ที่นั่นก็ย่อมปรากฏว่าเป็นรัตนะได้ ก็หมายถึงความเป็นรัตนะ เพราะฉะนั้น ที่นั่นจึงสำเร็จว่ารัตนะได้ เพราะความมีอยู่แห่งความเป็นรัตนะนั้น.

อีกอย่างหนึ่ง ด้วยคำว่า อิทมปิ พุทฺเธ รตนํ พิงฺทราบเนื่อความ ในคำนี้หมายความว่า โดยเหตุนี้ พระพุทธเจ้าแล จักว่าเป็นรัตนะก็ด้วย พระคาถา มีประมาณเท่าที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้แล้วนี้ ความสวัสดิเกิด แล้วแก่ราชสกุล ก็ถึงสงบแล้ว. ด้วยคาถาแม่นี้ อาชญา (อำนาจป้องกัน) อันมนุษย์ทั้งหลายในแสนโกฏิจักรวาลได้รับแล้ว.

พระผู้มีพระภาคเจ้าครั้นตรัสจ้าวาจาด้วยพุทธคุณอย่างนี้แล้ว บัดนี้ เมื่อจะตรัสด้วยธรรมคุณคือพระนิพพาน จึงทรงเริ่มว่า ขยิ วิราคํ อมตํ ปณฺธิตํ เป็นต้น.

พิงทราบวินิจฉัยในคานานัน ดังต่อไปนี้ :-

เพราะเหตุที่กิเลสทั้งหลายมีราคะเป็นต้น ลึนไปแล้วคือลึนไปรอบแล้ว เพราะกระทำพระนิพพานให้แจ้ง หรือเพราะเหตุที่ว่า พระนิพพานนั้น เป็นธรรมชาติสักว่า ไม่บังเกิดขึ้น ดับและลึนไปแห่งกิเลสมีราคะเป็นต้น เหล่านั้น และเพราะเหตุที่พระนิพพานนั้น ไม่ประกอบด้วยราคะเป็นต้น ทั้งโดยสัมปโยค ทั้งโดยอามณ์ หรือเพราะเหตุที่ว่าพระนิพพานนั้น อันพระอริยบุคคลทำให้แจ้งแล้ว กิเลสทั้งหลายมีราคะเป็นต้น ก็พลัดพรากออกไปโดยส่วนเดียว คือ

สำรอกไป ได้แก่ กระจัดกระจายไป ฉะนั้นพระนิพพานนั้น ท่านจึงเรียกว่า ขยี้ ธรรมเป็นที่สิ้นไป และเรียกว่า วิราคิ์ ธรรมเป็นที่สำรอกกิเลส.

อนึ่ง เพราะความเกิดขึ้นของพระนิพพานนั้น ไม่ปรากฏ ความเสื่อม ไปก็ไม่ปรากฏ การเป็นอย่างอื่นแห่งพระนิพพานนั้น ซึ่งดำรงอยู่แล้ว ก็ไม่ปรากฏ ฉะนั้นพระนิพพานนั้น ท่านจึงเรียกว่า อมตํ เพราะอรรถวิเคราะห์ว่า ไม่เกิด ไม่แก่ และไม่ตาย. ก็พระนิพพานนั้นชื่อว่า ปณีตํ เพราะอรรถว่า สูงสุด และเพราะอรรถว่า ไม่เร่าร้อน.

สองบทว่า ยทชฺฌคา ความว่า (พระศากยมุนี) ได้ทรงบรรลุ แล้วคือว่าทรงประสบแล้ว ได้แก่ได้แล้ว คือทำให้แจ้งแล้ว ซึ่งพระธรรมใด ด้วยกำลังแห่งญาณของพระองค์.

บทว่า สกฺยมุนี ได้แก่ ที่ชื่อว่า สักยะ เพราะประสูติในศากยสกุล ชื่อว่า มุนี เพราะพระองค์ทรงประกอบด้วยโมเนยธรรม ศากยะนั้นเอง เป็นมุนี จึงชื่อว่า ศากยมุนี.

บทว่า สมหิโต ได้แก่ มีจิตตั้งมั่นด้วยอริยมรรคสมาธิ.

บาทกาลาว่า น เตน ฌมฺเมน สมตฺถิ กิณฺุจิ ความว่า ธรรมชาติ ไร ๆ ที่จะเสมอด้วยพระธรรมที่พระศากยมุนี ผู้ได้นามว่า ขยี้ เป็นต้นนั้น ซึ่งทรงบรรลุแล้วย่อมไม่มี. เพราะฉะนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงได้ตรัสไว้ แม้ในระหว่างแห่งพระสูตร (ในตอนกลางของอัครัปปสาทสูตร) ว่า ภิกษุทั้งหลาย ธรรมทั้งหลายมีประมาณเท่าใด ทั้งที่เป็นสังขตะก็ตาม เป็นอสังขตะก็ตาม วิราคะ เรากล่าวว่า เป็นยอดแห่งธรรมทั้งหลายเหล่านั้น ดังนี้ เป็นต้น.

พระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นตรัสความที่นิพพานธรรม เป็นธรรมไม่
เสมอด้วยธรรมเหล่าอื่นอย่างนี้แล้ว บัดนี้ เพื่อความเข้าไปสงบแห่งอุปัทวะ
ซึ่งบังเกิดขึ้นแล้วแก่สัตว์ทั้งหลายเหล่านั้น ทรงอาศัยความที่ธรรมรัตนะ คือ
พระนิพพาน เป็นธรรมไม่เช่นกับคุณธรรมทั้งหลาย มีขยธรรม วิราคธรรม
อมตธรรม และปณิตธรรม จึงทรงประกอบสัจวาจาว่า

อิทมปิ ฌมฺเม รตนํ ปณิตํ

เอเตน สจฺเจน สุวตฺถิ โหตุ.

ธรรมรัตนะแท้เป็นรัตนะอันประ-

ณีต ด้วยสัจวาจา นี้ ขอความสวัสดิจึงมีแก่

สัตว์เหล่านี้ ดังนี้.

เนื้อความแห่งคานานัน บัณฑิตพึงทราบโดยนัยที่ข้าพเจ้ากล่าวไว้แล้ว
ในคานาก่อนนั้นแล อาชญา(อำนาจป้องกัน) แห่งคานาแท้ อันอมนุษย์
ทั้งหลายในแสนโกฏิจักรวาลได้รับแล้ว.

พระผู้มีพระภาคเจ้าครั้นตรัสสัจวาจา ด้วยธรรมคุณคือพระนิพพาน
อย่างนี้แล้ว แม้ในบัดนี้เมื่อจะตรัสธรรมคุณคือมรรค จึงทรงเริ่มว่า **ยมฺพุทฺธ-**
เสฏฺโฐ ปรีวณฺณยิ สุจี ดังนี้.

ในพระคานานี้ พึงทราบวินิจฉัยดังต่อไปนี้.

พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงพระนามว่า พุทฺธะ โดยนัยว่า พระองค์ทรง
ตรัสรู้สัจจะทั้งหลาย ดังนี้ เป็นต้น, ชื่อว่า ประเสริฐที่สุด เพราะอรรถว่า พระ

องค์เป็นผู้สูงสุด หรือเป็นผู้ควรสรรเสริญ พระพุทธเจ้าพระองค์นั้นด้วย เป็นผู้ประเสริฐด้วย เพราะเหตุนี้จึงชื่อว่า **พุทธเสฏโฐ** พระพุทธเจ้าผู้ประเสริฐที่สุด, อีกอย่างหนึ่ง พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ชื่อว่าประเสริฐที่สุดในบรรดา พระพุทธเจ้าทั้งหลาย คือ พระอนุพุทธะ และพระปัจเจกพุทธะ เพราะเหตุนี้ จึงชื่อว่า **พุทธเสฏโฐ** พระพุทธเจ้าผู้ประเสริฐที่สุด, พระพุทธเจ้าผู้ประเสริฐที่สุดพระองค์นั้น ย่อมยกย่องคือว่าย่อมสรรเสริญได้แก่ ย่อมประกาศซึ่งพระธรรมใด ในที่นั้น ๆ โดยนัยมีอาทิอย่างนี้ว่า ก็ทางอันประกอบด้วย องค์ ๘ เป็นทางเกษมกว่าทางทั้งหลาย เพราะเป็นทางเพื่อบรรลุพระนิพพาน และว่า ภิกษุทั้งหลาย เราจะแสดงสัมมาสมาธิ ซึ่งเป็นอริยะ ซึ่งมีทั้งเหตุ มีทั้งบริวาร (เครื่องแวดล้อม)

บทว่า **สุจิ** ได้แก่ ผ่องแผ้วที่สุด เพราะกระทำการตัดมลทินคือ กิเลส.

บาทคาถาว่า **สมาธิมานุตริกญฺลมาหุ** ความว่า ก็บัณฑิตทั้งหลาย กล่าวสมาธิใด ที่ว่าเป็นสมาธิที่ให้ผลในลำดับ เพราะให้ผลในลำดับแห่งการเป็นไปของตน อย่างแน่นอนทีเดียว ก็เมื่อมรรคสมาธิบังเกิดขึ้นแล้ว ย่อมไม่มีอันตรายใด ๆ ที่จะห้ามความบังเกิดขึ้นแห่งผลของมรรคสมาธินั้นเหมือนอย่างที่ท่านกล่าวไว้ว่า ก็บุคคลนี้พึงปฏิบัติ เพื่อการทำให้แจ้งซึ่งโสดาปัตติผล และพึงเป็นเวลาไฟไหม้กับ ก็ว่าบุคคลนี้ยังไม่ทำให้แจ้งซึ่งโสดาปัตติผล ตราบใดกับก็ยังไม่ไหม้ตราบนั้น. บุคคลนี้เราเรียกว่า**ฐิตกับปี** ผู้มีกับอันตั้งอยู่แล้ว บุคคลผู้เป็นมรรคสมังคิแม่ทั้งหมด ชื่อว่า **ฐิตกับปี** (เหมือนกัน).
บาลีว่า อุทฺยฺหนเวลา ของ ยู. เป็น อุทฺยฺทหนเวลา

บาทคาถาว่า สมาธิฯ เตน สโม น วิชฺชติ ความว่า รูปาวจร-
สมาธิ หรือรูปาวจรสมาธิใด ๆ ที่จะเสมอด้วยสมาธิที่ให้ผลในลำดับ (มรรค
สมาธิ) อันสะอาด ซึ่งพระพุทธเจ้าผู้ประเสริฐที่สุด ทรงสรรเสริญแล้วนั้น
ย่อมไม่มี

ถามว่า เพราะเหตุไร ?

ตอบว่า เพราะแม้ท่านผู้ปฏิบัติแล้วในพรหมโลกนั้น ๆ เพราะเหตุที่
ได้เจริญรูปาวจร และรูปาวจรสมาธิเหล่านั้นแล้ว ก็ยังมาปฏิบัติในอบายภูมิทั้ง
หลายมีนรกเป็นต้นได้อีก และเพราะเหตุที่พระอริยบุคคลเป็นผู้เพิกถอนการ
เกิดในภพทั้งปวงเสียได้ เพราะท่านได้เจริญอบรมมรรคสมาธินี้แล้ว เพราะ
เหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสไว้แม้ในหว่างแห่งพระสูตรฯ ว่า ภิกษุ
ทั้งหลาย ธรรมทั้งหลาย ที่เป็นสังขตะมีประมาณเท่าใด อริยมรรคมีองค์ ๘
เรากล่าวว่าเป็นเลิศกว่าธรรมเหล่านั้น.

พระผู้มีพระภาคเจ้าครั้งตรัสความที่อนันตริกสมาธิ (อรหัตมรรค
สมาธิ) เป็นสมาธิที่ไม่เสมอกับสมาธิเหล่านี้เป็นอย่างนี้แล้ว บัดนี้ทรงอาศัยความ
ที่ธรรมรัตนะคือมรรค เป็นรัตนะที่ไม่เสมอ (กับรัตนะเหล่านี้) โดยนัยก่อน
นั้นแล จึงทรงประกอบสัจวาจา ว่า

อิทฺมปิ ฌมฺเม รตนํ ปณีตํ

เอเตน สจฺเจน สุวตฺถิ โหตุ

เนื้อความแห่งพระคาถานั้น อันบัณฑิตพึงทราบโดยนัยอันข้าพเจ้า
กล่าวแล้วในตอนต้นนั้นแล อาชญาแห่งพระคาถาแม่นี้ อันมนุษยทั้งหลาย
ในแสนโกฏิจักรวาลได้รับแล้ว.

๑. อัครปสาทสูตร อัง. จตุกก. ๒๑/ ข้อ ๓๔.

พระผู้มีพระภาคเจ้าครั้นตรัสสัจจา แม้ด้วยธรรมคุณ ก็อมรรค
อย่างนี้แล้ว บัดนี้ ทรงปรารภแม่เพื่อจะกล่าวซึ่งสังฆคุณ จึงตรัสว่า **เย
ปุกุคฺคา** เป็นต้น.

ในบรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **เย** เป็นบทตั้ง ซึ่งไม่กำหนดแน่นอน.
คำว่า **ปุกุคฺคา** ได้แก่ สัตว์ทั้งหลาย.

บทว่า **อภฺจ** เป็นการกำหนดนับจำนวนบุคคลเหล่านั้น. จริงอยู่
พระอริยบุคคล เหล่านั้นมี ๘ จำพวก คือ ท่านผู้ปฏิบัติแล้ว ๔ จำพวก และ
ท่านผู้ตั้งอยู่แล้วในผล ๔ จำพวก.

สองบทว่า **สत् ปสฺสฺจา** (อันสัตบุรุษสรรเสริญ) ความว่า อัน
สัตบุรุษทั้งหลายคือพระพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้า พระสาวกทั้งหลายและ
เทวดาและมนุษย์ทั้งหลายเหล่าอื่นสรรเสริญแล้ว.

ถามว่า เพราะเหตุไร ?

ตอบว่า เพราะพระอริยบุคคล ๘ จำพวกเหล่านั้น ประกอบด้วยคุณ
มีศีลที่เกิดพร้อมกันเป็นต้น ด้วยว่าพระอริยบุคคลเหล่านั้นมีคุณหลายประการ
มีศีล สมาธิ ปัญญา ที่เกิดร่วมกันเป็นต้น ดอกดอกไม้ทั้งหลาย มีดอกจำปา
ดอกพิกุล และดอกโกสุมเป็นต้น ซึ่งมีคุณหลายอย่าง มีสีและกลิ่นที่เกิด
พร้อมกันเป็นต้น เพราะเหตุนั้น พระอริยบุคคลเหล่านั้น จึงเป็นที่รักที่พอใจ
ของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย และเป็นผู้ที่สัตบุรุษทั้งหลายสรรเสริญ เพราะ
เหตุนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า **เย ปุกุคฺคา อภฺจ สत् ปสฺสฺจา**

อีกอย่างหนึ่ง บทว่า **เย** เป็นอุทเทส (บทตั้ง) ที่ไม่กำหนดแน่.

คำว่า **บุคฺคฺลา** ได้แก่ สัตว์ทั้งหลาย.

คำว่า **อฏฺฐสตฺถิ** ได้แก่ การกำหนดคุณของพระอริยบุคคลเหล่านั้น
ว่ามี ๑๐๘.

จริงอยู่ พระอริยบุคคล ๘ จำพวกเหล่านั้น รวมเป็น ๕๔ จำพวก
คือ พระโสดาบัน ๓ จำพวก คือเอกพิธิ ๑ โกลังโกละ ๑ สัตตักขัตตอุปรมะ ๑
พระสกทาคามี ๑ จำพวก คือ ผู้ได้บรรลุผลแล้วในกามภพ รูปภพ
อรูปรภพ พระโสดาบัน และพระสกทาคามี เหล่านั้น แม้ทั้งหมดรวมเป็น ๒๔
จำพวก ด้วยสามารถแห่งปฏิปทา ๔ (๔x๖)

พระอนาคามี ๔ จำพวก คือ พระอนาคามีในชั้นอวิหาภูมิ ๕
จำพวก คือ อัคราปรินิพพายี ๑ อุปหัจจปรินิพพายี ๑ สสังขารปรินิพพายี ๑
อสสังขารปรินิพพายี ๑ และอุทธังโสโตกนิฏฐคามิ ๑ ในอติปปาภูมิ สุทสสา
ภูมิ สุทสสิภูมิ ก็เหมือนกัน (คือมีภูมิละ ๕ จำพวก) แต่ในอกนิฏฐภูมิมี ๔
จำพวกเว้นอุทธังโสโต พระอรหันต์ ๒ จำพวกคือสุกขวิปัสสกะ ๑ สมถยานิ-
กะ ๑ และท่านผู้ตั้งอยู่ในมรรค ๔ จำพวก (รวมเป็น ๕๔ จำพวก) พระอริย-
บุคคลทั้ง ๕๔ จำพวกเหล่านั้นแม้ทั้งหมด เอา ๒ คุณด้วยอำนาจแห่งสัทธาธุระ
และปัญญาธุระ จึงรวมเป็นพระอริยบุคคล ๑๐๘ จำพวก คำที่เหลือมีนัย
อันซ้ำพเจ้ากล่าวแล้วนั้นแล.

บาทคาถาว่า **จติตาริ เอตานิ ยุกานิ โหนติ** ความว่า พระอริย-
บุคคลเหล่านั้นแม้ทั้งหมด ซึ่งท่านแสดงไว้ว่า ๘ จำพวก หรือ ๑๐๘ จำพวก
โดยพิสดาร แต่โดยสังเขปมี ๔ คู่ คือ บุคคลผู้ตั้งอยู่ในโสดาปัตติมรรค และตั้ง

อยู่ในโศคาปัตติผลคู่ ๑ จนถึงบุคคลผู้ตั้งอยู่ในอหัตตมรรคและตั้งอยู่ในอหัตตผลคู่ ๑.

คำว่า เต ในคำนี้ว่า เต ทกฺขิณฺเอยฺยา เป็นการขยายความกำหนดถึงพระอริยบุคคลตามที่ท่านแสดงไม่กำหนดไว้ในตอนต้น

บุคคลเหล่าใด ซึ่งท่านกล่าวได้โดยพิสดารว่ามี ๘ จำพวกหรือ ๑๐๘ จำพวก แต่โดยสังเขปมี ๔ คู่ ดังนี้ พระอริยบุคคลเหล่านี้แม่ทั้งหมด.

พระอริยบุคคลทั้งหลายชื่อว่า ทกฺขิณฺเอยฺยา เพราะอรรถวิเคราะห์ว่า ย่อมควรซึ่งทักษิณา. ไทยธรรมที่บุคคลเชื่อกรรม และเชื่อผลของกรรมให้อยู่โดยไม่คำนึงถึงเหตุทั้งหลายมีอาทิอย่างนี้ว่า ท่านผู้นี้จักทำเวชกรรมนี้แก่เรา จะทำการรับใช้เรา ดังนี้ ชื่อว่า ทักษิณา. บุคคลทั้งหลายผู้ประกอบด้วยคุณมีศีลเป็นต้น ชื่อว่า ย่อมควรซึ่งทักษิณา ก็พระอริยบุคคลเหล่านี้เป็นเช่นนั้น เพราะเหตุนี้ พระอริยบุคคลเหล่านั้นท่านจึงเรียกว่า ทกฺขิณฺเอยฺยบุคคล.

สองบทว่า สุกตฺตสฺส สวกา ความว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงพระนามว่า สุกโต เพราะพระองค์ประกอบการเสด็จไปทั้งดงาม เพราะพระองค์เสด็จถึงฐานะที่งาม เพราะพระองค์เสด็จไปดี และเพราะพระองค์เสด็จไปด้วยดีนั่นเอง บุคคลเหล่านั้นแม่ทั้งหมดย่อมฟัง (ซึ่งคำสอน) ของพระสุคตเจ้านั้น เพราะเหตุนี้ คนเหล่านั้น จึงชื่อว่า สวกา (ผู้ฟังคำสอนของพระสุคต)

ก็คนแม่เหล่าอื่นย่อมฟังคำสอนของพระสุคตก็จริง แต่ว่าฟังแล้วหาได้กระทำกิจที่ตนจะพึงการทำไม แต่สาวกทั้งหลายเหล่านี้ ฟังแล้วกระทำตาม

ชั้นมานุชัมมปฏิบัติที่ควรกระทำ บรรลุแล้วซึ่งมรรคและผลทั้งหลาย เพราะเหตุ นั้น ท่านจึงเรียกว่า **สาวก**.

บาทกาลว่า **เอตสุ ทินฺหานิ มหปุผลานิ** ความว่า ท่านทั้งหลาย แม้จะน้อยที่บุคคลให้แล้วในสาวกของพระสุคตเจ้าทั้งหลายเหล่านี้ ชื่อว่ามีผลมาก เพราะทักษิณาทานเข้าถึงความบริสุทธิ์ ฝ่ายปฎิภาห (ผู้รับ) เพราะฉะนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสไว้แม้ในตอนกลาง ๆ แห่งอัครัปปสาทสูตรว่า ภิคุชทั้งหลาย หมู่หรือคณะมีประมาณเท่าใด หมู่แห่งสาวกของพระตถาคตเรากล่าวว่าเลิศกว่าหมู่หรือคณะเหล่านั้น คือหมู่แห่งบุรุษ ๔ คู่ บุรุษบุคคล ๘ นี้คือสงฆ์สาวกของพระผู้มีพระภาคเจ้า ชนทั้งหลายเหล่าใดเลื่อมใสแล้วในสงฆ์สาวกของพระผู้มีพระภาคเจ้า ย่อมได้รับผลเลิศ.

พระผู้มีพระภาคเจ้าครั้นตรัสถึงคุณของสังฆรัตนะ ด้วยสามารถบุคคลผู้ตั้งอยู่ในมรรคและผลแม้ทั้งปวง อย่างนี้แล้ว บัดนี้ ทรงอาศัยคุณข้อนั้น ประกอบสัจจวาจาว่า **อิทฺมปิ สฺขเม รตนํ ปณฺธิตํ** ดังนี้ เป็นต้น.

เนื้อความแห่งพระคานานั้น ฟังทราบโดยนัยอันข้าพเจ้ากล่าวแล้วในตอนต้นนั้นแล อาชญาแห่งพระคาถาเหล่านี้ อันอมนุษย์ทั้งหลายในแสนโกฏิจักรวารับแล้ว พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสสัจจวาจา ด้วยคุณของสังฆรัตนะด้วยสามารถแห่งท่านผู้ตั้งอยู่ในมรรค และท่านผู้ตั้งอยู่ในผลอย่างนี้แล้ว บัดนี้ ต่อแต่นั้นทรงปรารภจะตรัสสัจจวาจา ด้วยคุณแห่งพระจีณาสพทั้งหลายผู้เสวยความสุขอันเกิดจากผลสมาบัติบางจำพวกเท่านั้น จึงตรัสว่า **เย สุปฺปยุตฺตา** เป็นต้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **เย** เป็นคำยกขึ้นแสดงโดยไม่กำหนด

บทว่า **สุปฺปยุตฺตา** ได้แก่ ประกอบแล้วด้วยดี อธิบายว่า พระอริยบุคคลเหล่านั้น ละอเนสนาเป็นอย่างต่าง ๆ อาศัยการเลี้ยงชีพที่บริสุทธิ์ เริ่มประกอบตนไว้ด้วยวิปัสสนา.

อีกอย่างหนึ่ง บทว่า **สุปฺปยุตฺตา** ได้แก่ ประกอบด้วยกายประโยค และวจีประโยคอันบริสุทธิ์. ด้วยบทว่า **สุปฺปยุตฺตา** นั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงถึงศีลชั้น ๓ ของพระอริยบุคคลเหล่านั้น.

สองบทว่า **มนสา ทพฺพฺเห** ความว่า ด้วยใจที่มั่นคง อธิบายว่า ด้วยจิตที่ประกอบด้วยสมาธิที่มั่นคง ด้วยบทว่า **มนสา ทพฺพฺเห** นี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงถึงสมาธิชั้น ๓ ของพระอริยบุคคลเหล่านั้น.

บทว่า **นิฏฺฐามิโน** ความว่า เป็นผู้ไม่อาลัยในกายและชีวิต คือไม่มีความห่วงใยด้วยกิเลสทั้งปวงที่ได้กระทำไว้ ด้วยความเพียรที่เป็นปัญญาธุระ ด้วยบทว่า **นิฏฺฐามิโน** นี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงถึงปัญญาชั้น ๓ ที่ถึงพร้อมด้วยความเพียรของพระอริยบุคคลเหล่านั้น.

บทว่า **โคตมสาสนมฺหิ** ความว่า ในศาสนาของพระตถาคตเจ้า พระนามว่า โคตม โดยพระโคตรนั่นเอง. ด้วยบทว่า **โคตมสาสนมฺหิ** นั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงความไม่มี ความไม่ห่วงใยกิเลสทั้งหลายที่กระทำไว้แล้ว เพราะความไม่มีแห่งคุณ มีการพยายามดีเป็นต้น แห่งพระอริยบุคคลทั้งหลาย ผู้กระทำความเพียรเพื่อความไม่ตายมีประการต่าง ๆ ในภายนอกจากศาสนาของพระสมโคตมนี้.

บทว่า เต เป็นคำแสดงถึงฐานะที่พระองค์ได้แสดงไว้ในตอนต้น. ใน
บทว่า ปตฺติปตฺตา นี้ มีวิเคราะห์ดังนี้.

ที่ชื่อว่า ปตฺติ เพราะอรรถวิเคราะห์ว่า อันบุคคลพึงบรรลฺ. พระ
อริยบุคคลเหล่านั้น ชื่อว่าควรบรรลฺ ได้แก่ ผู้ควรบรรลฺ พระอริยบุคคล
เหล่านั้น บรรลฺผลใดแล้ว เป็นผู้มีความเกษมจากโยคะโดยส่วนเดียว.

คำว่า ปตฺติปตฺตา นั้นเป็นชื่อแห่งพระอรหัตผล.

พระอริยบุคคลบรรลฺแล้วซึ่งพระอรหัตผลนั้น เพราะเหตุนี้ พระ-
อริยบุคคลเหล่านั้น ชื่อว่า ปตฺติปตฺตา ผู้บรรลฺผลที่ควรบรรลฺ.

บทว่า อมตฺ ได้แก่ พระนิพพาน.

บทว่า วิคฺยห ได้แก่ หยั่งลงแล้วด้วยอำนาจแห่งอารมณ์.

บทว่า ลทฺธา ได้แก่ ได้แล้ว.

บทว่า มุชา ได้แก่ โดยไม่เสื่อม ถือว่าได้กระทำให้เสียไปแม้
๑ กากณิก.

บทว่า นิพฺพุตฺติ ได้แก่ ผลสมบัติ เป็นที่สงบระงับความกระวน-
กระวายแห่งกิเลส.

บทว่า ภูณฺชมานา คือ เสวยอยู่ ท่านกล่าวอธิบายไว้อย่างไร ท่าน
กล่าวอธิบายไว้ว่า พระอริยบุคคลทั้งหลายเหล่าใด ชื่อว่าประกอบแล้วด้วยดี
เพราะเป็นผู้ประกอบด้วยศีล ชื่อว่าเป็นผู้ไม่มีความเขื่อใย เพราะถึงพร้อม
ด้วยปัญญาด้วยจิตใจที่มั่นคง เพราะเหตุที่สมบูรณ์ด้วยสมาธิ ในศาสนาของ
พระโคตมนี้ พระอริยบุคคลทั้งหลายเหล่านั้น หยั่งลงแล้วสู่อมตะ ด้วยสัมมา-
ปฏิบัติได้แล้วซึ่งความดับ ที่รู้กันว่า ผลสมบัติโดยไม่เสื่อม บริโภคอยู่ เป็น
ผู้ชื่อว่าได้บรรลฺผลที่ควรบรรลฺ.

พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย สุตตนิบาต เล่ม ๑ ภาค ๖ - หน้าที่ 52

พระผู้มีพระภาคเจ้าครั้นตรัสคุณแห่งพระสังฆรัตนะด้วยอำนาจบุคคลผู้เป็นจีณาสพซึ่งเสวยความสุขอันเกิดจากผลสมบัติเท่านั้น อย่างนี้แล้ว บัดนี้ทรงอาศัยคุณนั่นเอง ประกอบสังฆาจาว่า **อิทมุปี สุขเม รตนํ ปณิตํ** เป็นต้น.

เนื้อความแห่งพระคาถานั้นพึงทราบโดยนัย ที่ข้าพเจ้ากล่าวไว้ในตอนต้นนั้นแล.

อาชญาแห่งคาถาเมื่อนี้ อันอมนุษย์ทั้งหลายในแสนโกฏิจักรวาลรับแล้ว.

พระผู้มีพระภาคเจ้าครั้นตรัสตั้งจะ อันมีพระสงฆ์เป็นตั้ง ด้วยคุณแห่งพระจีณาสพบุคคลทั้งหลายอย่างนี้แล้ว บัดนี้เพื่อจะกล่าวถึงคุณของพระโสดาบันอันประจักษ์แก่ชนจำนวนมากเท่านั้น จึงทรงเริ่มว่า **ยถินุททิจโล ปจวี ลีโต ลียา** ดังนี้ เป็นต้น.

บรรดาบทเหล่านั้น คำว่า **ยถา** เป็นคำอุปมา.

คำว่า **อินุททิจโล** นี้เป็นชื่อแห่งเสาไม้แก่น ที่เขาขุดแผ่นดินตอกลงไปลึก ๘ ศอก หรือ ๑๐ ศอก ที่ระหว่างประตูเพื่อป้องกันประตูพระนคร.

บทว่า **ปจวี** ได้แก่ พื้นดิน.

บทว่า **ลีโต** ได้แก่ ฝังตั้งไว้ภายในดิน.

บทว่า **ลียา** ได้แก่ พึ่งเป็น.

สองบทว่า **จตุพฺพิ วาเตถิ** คือเพราะลมที่มาจากทิศทั้งสี่.

บทว่า **อสมฺปกมฺปิโย** ได้แก่ ไม่อาจจะให้หวั่นไหวหรือจะให้เคลื่อนได้.

บทว่า ตถุปมฺ ได้แก่ มียังนั้น.

บทว่า สปุริสฺ ได้แก่ บุรุษผู้สูงสุด.

บทว่า วทามิ แปลว่า ย่อมกล่าว.

บาทพระคาถาว่า โย อริยสจฺจานิ อเวจฺจ ปสฺสตี ความว่า ผู้ใด
หยั่งลงด้วยปัญญาเห็นอริยสัจ ๔. อริยสัจในพระคานานั้น ฟังทราบโดยนัยที่
ข้าพเจ้ากล่าวไว้แล้วในวิสุทฺธิมรรค.

แต่ในที่นี้ มีความสังเขปดังต่อไปนี้ :-

เสาเขื่อนที่เขาฝังดินไว้ จะไม่พังหวั่นไหวเพราะลมจากทิศทั้ง ๔ ได้
เพราะเหตุที่มีโคนอยู่ลึกลงไป ผู้ใดพิจารณาเห็นอริยสัจทั้งหลาย เราเรียกผู้นี้ว่า
สัตบุรุษ ซึ่งมีอุปมาดังนี้.

ถามว่า เพราะเหตุไร ?

ตอบว่า เพราะบุคคลแม้เป็นผู้ไม่หวั่นไหว ด้วยลมคือการกล่าวของ
พวกเดียรถีย์ทั้งปวง คุณเสาเขื่อนไม่หวั่นไหว เพราะลมจากทิศทั้ง ๔ ฉะนั้น
คือว่า เป็นผู้อันใคร ๆ ไม่อาจเพื่อจะให้หวั่นไหว หรือเพื่อจะให้เคลื่อนจาก
ความเห็นนี้ได้ เพราะฉะนั้น แม้ในพระสูตร พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า
ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เปรียบเหมือนตะปูเหล็กหรือเสาเขื่อน ซึ่งมีโคนอยู่ลึก ฝัง
ไว้ดีแล้ว ไม่โอนเอน คือไม่หวั่นไหว แม้หากว่าจะมีลมฝนที่แรงกล้าพัดมาจาก
ทิศตะวันออก ก็ไม่หวั่นไหว ไม่สะเทือน ไม่เคลื่อน แม้หากว่าจะมีลมฝนแรง
กล้าพัดมาจากทิศตะวันตก ฯลฯ แม้ว่าจะมีลมฝนแรงกล้าพัดมาจากด้านทิศใต้
 ฯลฯ แม้ว่าจะมีลมฝนแรงกล้าพัดมาจากด้านทิศเหนือ ตะปูเหล็กหรือเสาเขื่อน

นั่นก็ไม่ฟัง ไม่หวั่นไหว ไม่สะเทือน ไม่เคลื่อน ข้อนั้นเป็นเพราะเหตุไร ภิกษุทั้งหลาย เพราะเหตุที่เสาะเขื่อนนั้นมิไคลือก เพราะเหตุที่เสาะเขื่อนเขาฝั่งไว้ดีแล้วแม้ฉันใด ภิกษุทั้งหลาย สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่ง ก็ฉันนั้นเหมือนกันแล ย่อมทราบตามความเป็นจริงว่า นี่คือ ทุกข์ นี่คือเหตุให้เกิดทุกข์ นี่คือความดับทุกข์ นี่คือทางให้ถึงความดับทุกข์ สมณพราหมณ์เหล่านั้นหาได้มองดูหน้าสมณพราหมณ์เหล่าอื่นไม่ว่า สมณะหรือพราหมณ์ผู้นี้เป็นผู้รู้ อยู่ ย่อมรู้ เห็นอยู่ ย่อมเห็น ข้อนั้นเป็นเพราะเหตุไร ภิกษุทั้งหลาย ข้อนั้นเป็นเพราะว่า สมณพราหมณ์เหล่านั้นได้เห็นอริยสัจ ๔ แจ่มชัดแล้ว."

พระผู้มีพระภาคเจ้าครั้นตรัสคุณแห่งพระสังฆรัตนะ ด้วยอำนาจแห่งพระโศดาบัน ซึ่งคนเป็นจำนวนมากเห็นได้ประจักษ์เท่านั้น อย่างนี้แล้ว บัดนี้ ทรงอาศัยคุณนั้นนั่นเอง จึงทรงประกอบสัจจาว่า **อิทมปิ สงฺฆเม รตนํ ปณฺธิตํ** ดังนี้.

เนื้อความแห่งพระคานานั้น ฟังทราบโดยนัยที่ข้าพเจ้ากล่าวไว้แล้วในตอนต้นนั่นเอง อาชญาแห่งคาถาเมื่อนี้ อันอมนุษย์ในแสนโกฏิจักรวาลรับแล้ว.

พระผู้มีพระภาคเจ้าครั้นตรัสสัจจะซึ่งพระสงฆ์เป็นที่ตั้ง ด้วยคุณของพระโศดาบันโดยไม่แปลกกันอย่างนี้แล้ว บัดนี้ จึงตรัสว่า พระโศดาบัน ๓ จำพวกเหล่านั้น คือ เอกพิชี ๑ โกลังโกละ ๑ สัตตักขัตตอุปรมะ ๑ เหมือนอย่างที่ท่านกล่าวไว้ว่า บุคคลบางพวกในโลกนี้บรรลุนิโศดาบัน เพราะความสิ้นไปแห่งสังโยชน์ทั้ง ๓ บุคคลนั้นบังเกิดอีกชาติเดียวเท่านั้น ก็ทำที่สุดทุกข์ได้

บุคคลนี้ชื่อว่า **เอกพีชี** หนึ่งบุคคลใด ท่องเที่ยวไปสู่สกุล ๒ หรือ ๓ สกุล (เกิด ๒ หรือ ๓ ชาติ) แล้วทำที่สุดแห่งทุกข์ได้ บุคคลนี้ชื่อว่า **โกลังโกละ** หนึ่งบุคคลใด ท่องเที่ยวไปในเทวโลกและมนุษย์โลกสิ้น ๗ ครั้ง (ร่วมกัน) แล้ว ทำที่สุดแห่งทุกข์ได้ บุคคลนี้ชื่อว่า **สัตตักขัตตุปรมะ** เพื่อจะตรัสถึงคุณของ พระโศดาบัน ผู้เป็นสัตตักขัตตุปรมะ อันเป็นผู้น้อยกว่าพระโศดาบัน ๓ จำพวก นั้น จึงทรงเริ่มว่า **เย อริยสัจจานิ วิภวายนุติ** ดังนี้ เป็นต้น

บรรดาบทเหล่านั้น คำนี้ว่า **เย อริยสัจจานิ** มีนัยอันข้าพเจ้ากล่าว แล้วนั้นแล

บทว่า **วิภวายนุติ** ความว่า กำจัดความมืดคือกิเลสที่ปกปิดสัจจะ ด้วยโอภาส คือ ปัญญา กระทำประกาศของตนให้ปรากฏ.

บทว่า **คัมภีรปญฺเณน** ได้แก่ ด้วยปัญญาที่ประดิษฐานไว้ อันบุคคล ไม่พึงได้ด้วยญาณของโลก แม้พร้อมทั้งเทวโลก เพราะเหตุที่เป็นผู้มีปัญญา ไม่อาจจะประมาณได้ มีคำอธิบายว่า ด้วยสัพพัญญุตญาณ

บทว่า **สุเทสิตานิ** ความว่า อันพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงไว้ แล้วด้วยดี ด้วยนัยทั้งหลายเหล่านั้น ๆ มิโดยย่อ โดยพิสดาร สากล และ โดยรวบรัด เป็นต้น

บาทคาถาว่า **กิญฺจาปี เต โหนฺติ ภูสฺสฺปมตฺตา** ความว่า บุคคลทั้งหลายผู้มีอริยสัจอันทำให้แจ้งแล้วเหล่านั้น แม้บางครั้งถึงฐานะเป็นที่ตั้งความ ประมาท เช่นเมื่อเป็นเทวราชหรือพระเจ้าจักรพรรดิ เป็นต้น เป็นผู้ประมาท อย่างยิ่งก็จริง ถึงกระนั้นพระอริยบุคคลเหล่าใด ดำรงอยู่แล้วด้วยการดับอภิ-สังขารวิญญาน ด้วยโศดาปัตติมรรคญาณ จะพึงทำนามรูปให้เกิดขึ้นในสังสารวัฏ

พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย สุตตนิบาต เล่ม ๑ ภาค ๖ - หน้าที่ 56

อันมีเบื้องต้นและที่สุด อันใคร ๆ ไม่รู้แล้วสิ้น ๗ ภพ จะไม่ทำภพที่ ๘ ให้บังเกิดขึ้น เพราะด้นนามรูปเหล่านั้นเสียได้ เพราะนามรูปถึงการตั้งอยู่ไม่ได้ แต่ได้เจริญวิปัสสนาในภพที่ ๗ นั้นเอง ก็จะได้บรรลุพระอรหันต์.

พระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นตรัสคุณแห่งสังฆรัตนะด้วยอำนาจแห่งพระโศคาบันผู้สกัดกั้นตัดอุปรมะอย่างนี้แล้ว บัดนี้ทรงอาศัยคุณนั้นนั่นเอง ทรงประกอบสัจวาจาว่า **อิทุมปิ สงฺฆม รตนํ ปณฺธิตํ** ดังนี้.

เนื้อความแห่งบาทคานันั้น ฟังทราบโดยนัยอันข้าพเจ้ากล่าวแล้วในตอนต้นนั้นแล อาชญาแห่งคาถาเมื่อนี้ อมนุษย์ในเสนโกฎิจักรวาลได้รับแล้ว

พระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นตรัสสัจจะ อันมีพระสงฆ์เป็นที่ตั้ง ด้วยคุณคือการไม่ทรงคำนึงถึงภพที่ ๘ ของพระโศคาบัน ผู้สกัดกั้นตัดอุปรมะอย่างนี้แล้ว บัดนี้เพื่อจะตรัสถึงคุณของพระโศคาบันนั้นนั่นเอง แม้ผู้ยังต้องเกิดอยู่สิ้น ๗ ภพว่ายังพิเศษกว่าบุคคลทั้งหลายเหล่านี้ ซึ่งยังละความยึดมั่นในภพไม่ได้จึงทรงเริ่มว่า **สหาวิสุตฺตํ ทสฺสนสมฺปทาย** ดังนี้ เป็นต้น.

ในคานันั้น ศัพท์ว่า **สหา** ได้แก่พร้อมนั่นเอง.

บทว่า **วิสุตฺต** ได้แก่ พระโศคาบันจำพวกใดจำพวกหนึ่ง ในบรรดาพระโศคาบันทั้ง ๓ จำพวก ซึ่งพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้แล้วว่า พระโศคาบันเหล่านั้นย่อมไม่ถือเอาภพที่ ๘ บังเกิดขึ้น.

บทว่า **ทสฺสนสมฺปทาย** ได้แก่ ด้วยความถึงพร้อมด้วยโศคาปัตติ-มรรค จริงอยู่โศคาปัตติมรรค ท่านเรียกว่า **ทัสสนะ** เพราะเห็นพระนิพพานได้.

ก่อนว่าพระอริยะทุกจำพวก เพราะความถึงพร้อมแห่งกิจอันท่านเห็นพระนิพพานแล้วจะพึงกระทำ ความที่โศคาปิตติมรรคนั้นปรากฏในตน ชื่อว่า **ทสฺสนสมฺปทา** ความถึงพร้อมด้วยทสฺสนะ ด้วยความถึงพร้อมด้วยทสฺสนสัมปทานนั่นเอง.

คำว่า **สุ** ในพระคานานี้ว่า **ตยสุสุ ฐมฺมา ชหิตา ภวนฺติ** เป็นนิบาต ใช้ในอรรถทำบทให้เต็ม เหมือนคำว่า **สุ** ในประโยคทั้งหลาย มีประโยคอย่างนี้ว่า **อิทฺสุ เม สาริปฺตฺต มหาวิภูโภชนสุมี โหติ.**

ในประโยคนี้มีเนื้อความเพียงนี้ว่า ก็เพราะพระโศคาบันนั้นละคือสละกรรม ๓ ประการเสียได้ พร้อมด้วยทสฺสนสัมปทานนั้น เพื่อแสดงถึงกรรมที่พระโศคาบันละได้แล้วในบัดนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า

สทฺกกายทิกฺขุจฺจ วิจิกิจฺจิตฺตฺต

สีลพฺพตํ วาปี ยทฺตฺติ กิณฺณฺจ

สทฺกกายทิกฺขุจฺจ และวิจิกิจฺจนา หรือ

สีลพฺพตปรามาส อันใดอันหนึ่งมีอยู่ ดังนี้.

ในคานานั้นพึงทราบวินิจฉัยดังต่อไปนี้.

ทิกฺขุจฺจ มีวัตถุ ๒๐ ในกายที่มีอยู่ ได้แก่ ในกายกล่าวคืออุปาทาน-
ขันธ ๕ ชื่อว่า **สทฺกกายทิกฺขุจฺจ**. อีกอย่างหนึ่ง แม้ทิกฺขุจฺจที่มีอยู่ในกาย ที่ชื่อว่า
สทฺกกายทิกฺขุจฺจ อธิบายว่า ทิกฺขุจฺจที่มีอยู่ในกาย มีประการดั่งข้าพเจ้ากล่าวแล้ว.
อีกอย่างหนึ่ง ที่ชื่อว่า **สทฺกกายทิกฺขุจฺจ** ก็เพราะอรรถว่า เป็นทิกฺขุจฺจในกายที่มีอยู่
นั่นเอง อธิบายว่า ทิกฺขุจฺจที่เป็นไปอย่างนี้ว่า ตัวตนกล่าวคืออรูปรูปขันธเป็นต้น
ในกายที่มีอยู่มีประการตามที่ข้าพเจ้ากล่าวแล้ว ชื่อว่า **สทฺกกายทิกฺขุจฺจ**.

ก็ทักทายทุกประการ เป็นอันพระโศดาบันนั้นละได้แล้ว ก็เพราะท่านละ
สักกายทักขณินั้นได้แล้วนั่นเอง ก็สักกายทักขณินั้นเป็นมูลรากแห่งทักขณินั้น
เหล่านั้น.

ปัญญา ท่านเรียกว่า **วิจิกจันต** คุณชาติเครื่องเยียวยา เพราะเข้าไป
ไปสงบพยาธิ (คือกิเลส) ทั้งปวง ปัญญาที่เป็นตัวเยียวยานั้น ไปปราศจาก
คุณชาตินี้ หรือว่าคุณชาตินี้ ไปปราศจากปัญญาที่เป็นตัวเยียวยานั้น เพราะ
เหตุนี้ คุณชาตินั้น จึงชื่อว่า **วิจิกจันต** (**วิจิกจณา**) คำว่า **วิจิกจันต**
นั้นเป็นชื่อแห่งความสงบในวัตถุ ๘ ประการ ตามที่ท่านกล่าวไว้โดยนัยว่า
"ความสงบในพระศาสนา" ดังนี้ เป็นต้น ก็เพราะเหตุที่พระโศดาบันละความ
สงบนั้นเสียได้ ความสงบทุกอย่างจึงเป็นอันท่านละได้แล้ว เพราะความสงบ
นั้น เป็นมูลรากแห่งความสงบทั้งปวง.

ศีลหลายประการ มีศีลอย่างใด ศีลอย่างสุนัขเป็นต้น และวัตร มีวัตร
ของโค และวัตรของสุนัขเป็นต้น ซึ่งมาแล้วในสูตรทั้งหลายมีอาทิอย่างนี้ว่า
"ความบริสุทธิ์ของสมณพราหมณ์ ภายนอกศาสนานี้ ย่อมมีด้วยศีล (เช่นศีล
อย่างโคเป็นต้น) ความบริสุทธิ์ย่อมมีด้วยวัตร เช่นวัตรของโคเป็นต้น" ดังนี้.
ท่านเรียกว่า ศีลพรต เพราะละศีลพรตนั้นเสียได้ ตบะที่ไม่ตายแม้ทั้งปวงมี
นักคิยตบะ ตบะของคนเปลือย และมฤตขิตตบะ ตบะของคนโล้น เป็นต้น ก็
เป็นอันพระโศดาบันละได้. เพราะว่าศีลพรตนั้นเป็นมูลรากแห่งศีลพรตทั้งปวง
เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสไว้ในที่สุดแห่งคำทั้งปวง (ท้ายบาท-
คาถา) ว่า **ยทตฺถิ กิณฺณจि** บัณฑิตพึงทราบว่ ก็สักกายทักขณินั้น ในคำว่า

สกุทายทิฏฐิ วิจิจจัตถุจ สีสัพพต วาปี นี้ อันพระโศดาบันเสียได้ ด้วยความถึงพร้อมแห่งการเห็นทุกข์ ละวิจิจจนาเสียได้ ด้วยความถึงพร้อมแห่งการเห็นสมุทัย ละศีลัพพตปรามาตเสียได้ ด้วยการเห็นพระนิพพานด้วยมรรค.

พระผู้มีพระภาคเจ้าครั้งทรงแสดงการละกิเลส แห่งพระโศดาบันบุคคล อย่างนี้แล้ว บัดนี้เมื่อจะทรงแสดงการละวิปากวัฏ ในเมื่อกิเลสวัฏยังมีอยู่ จึงตรัสว่า จตุหยาเยหิ จ วิปฺปมุตฺโต เป็นต้น.

ในพระคณานั้น นรก สัตว์เดรัจฉาน ปิตติวิสัยและอสุรกาย ชื่อว่า อบาย ๔ อธิบายว่า ก็พระอริยบุคคล (โศดาบัน) นี้ แม้อุปบัติอยู่ในภพ ๗ (๗ ชาติ) ก็พ้นแล้วจากอบายทั้ง ๔ เหล่านั้น.

พระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้งทรงแสดงถึงการที่พระโศดาบันนั้น ละวิปากวัฏได้แล้ว บัดนี้ เมื่อจะทรงแสดงถึงการละแม่กรรมวัฏอันเป็นมูลรากของวิปากวัฏนี้ จึงตรัสว่า จ อภิธานานิ อภพฺโพ กาคฺตุ เป็นผู้ไม่ควร เพื่อจะทำอภิฐาน ๖.

กรรมที่หยาบเข้าชื่อว่า อภิฐาน ก็พระโศดาบันนี้เป็นผู้ไม่ควรเพื่อจะทำอภิฐานเหล่านั้น ก็อภิฐาน ๖ เหล่านี้ ผู้ศึกษาพึงทราบว่าเป็น มาตุฆาต ปิตุฆาต อรหันตฆาต โลหิตุปบาท สังฆฆาต และการถือศาสดาอื่น ซึ่งพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ในคัมภีร์เอกนิบาต โดยนัยว่า ภิกษุทั้งหลาย ก็ข้อที่บุคคลผู้ถึงพร้อมด้วยทิฏฐิ จะพึงฆ่ามารดา นี้ ไม่ใช่ฐานะ ไม่ใช่โอกาส ดังนี้ เป็นต้น แม้ว่าพระอริยบุคคลผู้ถึงพร้อมด้วยทิฏฐิ จะไม่พึงฆ่า แม้มดค้ำมดแดงก็จริง แต่ถึงกระนั้น อภิฐาน ๖ เหล่านี้ พระผู้มี-

พระภาคเจ้าก็ตรัสไว้ เพื่อจะติเตียนความเป็นปฤชชน ด้วยว่าปฤชชนย่อมกระทำ
แม่ซึ่งอภิฐานอันมีโทษมากอย่างนี้ เพราะตนยังไม่ถึงพร้อมด้วยทิวฐิติ แต่ผู้ถึง
พร้อมด้วยทิวฐิติ ไม่ควรเพื่อจะทำอภิฐานเหล่านั้น.

ก็ อภัพพ ศัพท ในบาทคาถาว่า จ จาภิฐานานิ อภัพโพ กาคู
นี้ เป็นการแสดงถึงการไม่กระทำอภิฐาน ๖ แม้ในระหว่างภพเป็นอรรณ.
จริงอยู่ แม้ในระหว่างภพ พระอริยบุคคลนี้ แม้ไม่ทราบว่าเป็นพระ-
อริยสาวก ก็ย่อไม่กระทำเวร ๕ มีการฆ่าสัตว์เป็นปกติเป็นต้น หรืออภิฐาน
๖ เหล่านี้ พร้อมกับการนับถือศาสนาอื่น คือไม่กระทำฐานะ ๖ ซึ่งอาจารย์
บางพวกกล่าวว่า อภิฐาน ๖ ดังนี้ก็มี. ก็ในข้อนี้มีเรื่องเด็กหญิงชาวบ้านผู้เป็น
อริยสาวิกา ซึ่งถือเอาปลาตายเป็นต้นเป็นตัวอย่าง.

พระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นตรัสถึงคุณของพระอริยสาวก ผู้แม่อุบัติแล้ว
สิ้น ๗ ภพ ซึ่งเป็นสังฆรัตนะ ด้วยสามารถแห่งความเป็นผู้มีคุณพิเศษกว่า
บุคคลทั้งหลาย ซึ่งยังละความยึดมั่นในภพไม่ได้เหล่านี้เป็นอย่างนี้แล้ว บัดนี้
ทรงอาศัยคุณข้อนั้นนั่นเอง จึงทรงประกอบสัจวาจาว่า **อิทมปิ สขุเม
รตนํ ปณิตํ เอเตน สขุเจน สุวตฺถิ โหตุ.**

เนื้อความแห่งพระคาถานั้น ฟังทราบโดยนัยที่ข้าพเจ้ากล่าวไว้แล้วใน
ตอนต้นนั้นแล อาชญาแห่งคาถาแม่นี้อันอมนุษย์ในแสน โภกจักรวาลรับแล้ว.

พระผู้มีพระภาคเจ้าครั้นตรัสสัจจะอันเป็นสังฆาธิษฐาน (มีพระสงฆ์
เป็นที่ตั้ง) แห่งพระอริยบุคคลผู้แม่เกิดแล้วสิ้น ๗ ภพ ด้วยอำนาจผู้มีคุณพิเศษ
กว่าบุคคลทั้งหลาย ที่ยังละความยึดมั่นในภพไม่ได้เหล่านี้เป็นอย่างนี้แล้ว บัดนี้

เพื่อจะตรัสถึงบุคคลแม่ผู้ถึงพร้อมด้วยทัสสนะ แม้จะอยู่ด้วยความประมาท ด้วยคุณคือการไม่ปกปิดสิ่งที่ตนได้กระทำไปแล้วว่า พระโศดาบันผู้ถึงพร้อมด้วยทัสสนะ หาใช่เป็นผู้ไม่ควรเพื่อจะกระทำอภิสฐาน ๖ อย่างเดียวไม่ แต่ท่านได้เคยทำแม้บาปเล็กน้อยไร ๆ แล้ว ก็ไม่ควรแม่เพื่อจะปกปิดบาปนั้น ดังนี้ จึงได้ทรงเริ่มว่า **กัญญาปี โส กมุฏํ กโรติ ปาปกํ พระอริยบุคคลนั้น** แม้จะทำบาปกรรมก็จริง ดังนี้เป็นต้น.

เนื้อความแห่งบาทพระคทานั้น ว่า พระอริยบุคคลนั้น ผู้ถึงพร้อมด้วย ทัสสนะ อาศัยความอยู่ด้วยความประมาท เพราะความหลงลืมสติบ้าง กิ่งคเว็น การล่วงละเมิดด้วยการจงใจที่เป็นโลกวัชชะ ซึ่งพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสหมายเอาว่า สวาททั้งหลายของเราย่อมไม่ก้าวล่วงสิกขาบท ที่เรารับญฺญุตินไว้เพื่อสวาททั้งหลาย แม้เพราะเหตุแห่งชีวิต ดังนี้. ย่อมกระทำปาปกรรมอย่างอื่น มี กุฎิการสหาไสยา (คือการนอนในกุฎิเดียวกันกับอนุปสัมบันเกิน ๓ คีณ หรือใน กุฎิเดียวกันกับมาตุคามแม้คีนเดียว) ด้วยกายหรือกระทำบาปกรรมมีการก้าวล่วง สิกขาบท ที่เป็นปทโสรัหมมะ (การสอนธรรมแก่อนุปสัมบันโดยว่าพร้อมกัน) **อุตุตริจปฺปญฺจวาจาธมฺมเทสนา** (การแสดงธรรมแก่มาตุคาม ซึ่งไม่มี ผู้ชายเป็นเพื่อนเกิน ๕-๖ คำ) การพูดเพื่อเจ้อ และการพูดต่อเสียดเป็นต้น ด้วยวาจา หรือว่าทำบาปกรรมมีการไม่พิจารณา แล้วใช้สอยเป็นต้น ในการ ยินดีเงินและทองเป็นต้น ซึ่งเป็นเหตุให้เกิดโลภะ โทสะ และการใช้สอยจิวร เป็นต้น พระอริยบุคคลนั้น ไม่ควรเพื่อจะปกปิดกรรมนั้น พระอริยบุคคลนั้น รู้ว่า กรรมนี้เป็นสิ่งไม่ควร ตนไม่ควรกระทำ แม้จะปกปิดไว้ครู่เดียวแต่ก็

เปิดเผยเสียในศาสนา หรือในเพื่อนสพรหมจารีผู้รู้ ย่อมกระทำคืนเสียตามธรรมเนียม
ในขณะนั้นนั่นเอง หรือว่าสำรวมในสิ่งที่ควรสำรวมอย่างนี้ว่า เราจักไม่ทำอีก.

ถามว่า เพราะเหตุไร จึงไม่ควรกล่าวถึงทฎฐิบท.

ตอบว่า เพราะความที่บุคคลผู้มีธรรมคือพระนิพพานอันตนเห็นแล้ว
เป็นผู้ไม่ควรเพื่อจะปกปิดกรรมนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้แล้ว อธิบายว่า
ความที่บุคคลผู้ถึงพร้อมด้วยทัสสนะ ผู้มีบพคือพระนิพพานอันตนเห็นแล้ว
กระทำบาปกรรมแม้ปานนั้น ไม่ควรเพื่อจะปกปิดกรรมนั้น.

ถามว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ อย่างไร ?

ตอบว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า ภิกษุทั้งหลาย เด็กอ่อนยัง
เขว่นอนหงาย ใช้มือหรือเท้าถูก้นเพเลิง ก็จะมีงกกลับได้เร็วพลัน ฉนั้นใด
ภิกษุทั้งหลาย นี่เป็นธรรมดาของบุคคลผู้ถึงพร้อมด้วยทฎฐิก็ฉนั้นเหมือนกัน
พระอริยบุคคลนั้นแม้จะต้องอาบัติก็จริง การออกจากอาบัติเห็นปานนั้นปรากฏ
อยู่ ถึงกระนั้นพระอริยบุคคลนั้นก็แสดงเปิดเผยทำให้แจ้งในพระศาสนา หรือ
ในเพื่อนสพรหมจารีผู้รู้ ครั้นแสดงเปิดเผยทำให้แจ้งแล้ว ก็สำรวมระวังต่อ
ไป ดังนี้.

พระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นทรงแสดงคุณของพระสังฆรัตนะ ผู้ถึงพร้อม
ด้วยทัสสนะ แม้อยู่ด้วยความประมาท ด้วยคุณคือการไม่ปกปิดกรรมที่ตนทำ
แล้ว อย่างนี้แล้ว บัดนี้ ทรงอาศัยคุณข้อนั้นนั่นเอง จึงทรงประกอบสัจจวาจาว่า
อิทมปิ สจฺเจม รตนํ ปณฺธิตํ เอเตน สจฺเจน สุวตฺถิ โหตุ.

เนื้อความแห่งพระคานานัน ผู้ศึกษาพึงทราบโดยนัยที่กล่าวแล้วในตอนต้นนั่นเอง อาชญาแห่งคาถาแม่น้ำ อันอมนุษย์ทั้งหลายในแสนโกฏิจักรวาลรับแล้ว.

พระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นทรงแสดงสัจจะอันเป็นสังฆาธิษฐาน แห่งบุคคลทั้งหลายผู้นับเนื่องในพระสงฆ์ ด้วยการประกาศคุณนั้น ๆ อย่างนี้แล้ว บัดนี้ ทรงอาศัยแม่พระปริยัตติธรรม ที่พระองค์เมื่อทรงแสดงคุณของพระรัตนตรัยได้ทรงแสดงไว้ โดยสังเขปในที่นี้และโดยพิสดารในที่อื่น เมื่อจะกล่าวสัจจะอันเป็นพุทธานุสาสน์ มีพระพุทธานุสาสน์เป็นต้น อาศัยปริยัตติธรรมแม่น้ำนั้น จึงทรงเริ่มอีกว่า **วนปุปฺพคฺคฺค** ยถา **สุลลิตคฺคฺค** เป็นต้น

พึงทราบวินิจฉัยในคานานัน ดังต่อไปนี้ :-

หม่อมแม่ทั้งหลาย ซึ่งตั้งอยู่แล้ว ก็ตั้งขึ้นแล้ว ด้วยการขึ้นหนาแน่นชื่อว่า **วน ป่า**.

พุ่มไม้ ซึ่งเจริญแล้วด้วยราก แก่น กระจี เปลือก กิ่งและใบทั้งหลาย ชื่อว่า **ปคฺคฺค** พุ่มไม้.

พุ่มไม้ในป่าชื่อว่า **วนปุปฺพคฺค** พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสคำว่า **วนปุปฺพคฺค** นี้ (เป็นสัตตมวิภังค) ว่า **วนปุปฺพคฺค** ก็แม่เมื่อเป็นอย่างนี้ ใคร ๆ ก็อาจจะกล่าวได้ว่า **วนสนฺน** (ชฎแห่งป่า) ไพรสมณฑลเหมือนอย่างคำทั้งหลายมีคำเป็นต้นว่า **อตฺถิ สวิตกฺกสฺวิจาเร อตฺถิ อวิตกฺกอวารมตฺเต สุข ทุกฺเข ชีเว** ดังนี้.

คำว่า **ยถา** เป็นคำอุปมา ยอดของต้นไม้ที่บานแล้ว เหตุนี้ ต้นไม้นั้น ชื่อว่า **สุลลิตคฺค** มียอดบานแล้ว อธิบายว่า มีดอกเกิดแล้ว ที่กิ่งน้อยกิ่งใหญ่ทุกกิ่ง.

คำว่า **มุสิตคุโค** นั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสเรียกว่า **มุสิตคุเค**
โดยนัยที่ข้าพเจ้ากล่าวแล้วในตอนต้นนั้นแล.

บาทพระคาถาว่า **คิมุหามาส ปรมสุมิ คิมุเห** ได้แก่ ใน
เดือนหนึ่ง บรรดาเดือนในฤดูร้อน ๔ เดือน ถ้าหากว่าจะกล่าวไว้ในเดือนใด
เดือนหนึ่ง ก็ต้องอธิบายว่า ในเดือนจัตมาส (เดือน ๔) อันเริ่มฤดูร้อนแรก
จริงอยู่ เดือนจัตมาสนั้น ท่านเรียกว่า **ปรมคิมุโ** (ฤดูร้อนเดือนแรก) และ
ว่า **พาลวสนุโต** (ฤดูใบไม้เริ่มผลิ) บทต่อแต่นั้นเนื้อความปรากฏชัดแล้ว
ทั้งนั้น.

ก็คำว่า **ปรมคิมุเห** นี้ ในกาลานี้ มีการประมวลมาเป็นอรรถ กอ
ไม้ซึ่งได้ปริยายนามว่า พุ่มไม้อ่อน ๆ ที่มีกิ่งยอดผลิบานสะพรั่ง ในป่าอันหนา
แน่นด้วยต้นไม้ขนาดในวสันตฤดูอ่อน ๆ ซึ่งชื่อว่าปฐุมคิมุเห จัดว่า
เป็นป่าที่สวยงามอย่างยิ่งฉันใด พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ทรงแสดงปรีดีธรรม
อันประเสริฐที่ให้ถึงพระนิพพาน โดยทรงแสดงหนทางให้ถึงพระนิพพาน หา
ใช่แสดงเพราะเหตุแห่งลาภ หรือเพราะเหตุแห่งสักการะเป็นต้นไม้ แต่
พระองค์เป็นผู้มีพระทัยประกอบด้วยอุตสาหะ และเอ็นดูอย่างยิ่ง ได้ทรงแสดง
ด้วยพระมหากรุณาอย่างเดียว เพื่อประโยชน์สุขอย่างยิ่งแก่สัตว์ทั้งหลาย อุปมา
ฉันนั้น เพราะความที่แห่งพระธรรมของพระองค์ เป็นธรรมที่มีสิริ คือ ความ
งามอย่างยิ่ง ด้วยดอกอันต่างด้วยประโยชน์นานัปกร มีขันธ आयตนะ เป็น
ต้น หรือมีสติปัญญาและสัมมปปธานเป็นต้น หรือมีศีลขันธและสมาธิขันธ
เป็นต้น ฉันนั้นเหมือนกัน.

ก็ในคำว่า **ปรหม์ หิตาย** นี้ เป็นอนุนาสิก (นิคคหิต ออกเสียงขึ้น
จมุก) พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ เพื่อสะดวกในการประพันธ์คาถา แต่เนื้อ
ความมีดังนี้ว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ทรงแสดง (ธรรมอันประเสริฐ) เพื่อพระ
นิพพานอันมีประโยชน์เกื้อกูลอย่างยิ่ง ดังนี้.

พระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นทรงแสดงพระปริยัติธรรมอันเช่นกับพุ่มไม้
ในป่าที่มียอดคือดอกบานสะพรั่งนี้เรียบร้อยแล้ว บัดนี้ทรงอาศัยคุณข้อนั้นนั่นเอง
ทรงประกอบสัจวาจาเป็นพุทธานุชาตินว่า **อิทมปิ พุทฺเช รตนํ ปณฺธิตํ**
เอเตน สตฺถุเจน สุวตฺถิ โหตุ.

เนื้อความแห่งพระคาถานั้น ฟังทราบโดยนัยที่กล่าวไว้แล้วในตอนต้น
แต่ก็ฟังประกอบบทย่างเดียว อย่างนี้ว่า พุทธรัตนะกล่าวคือ พระปริยัติ-
ธรรม มีประการตามที่กล่าวแล้วเมื่อนั้น เป็นรัตนะอันประณีต อาชญาแห่ง
คาถาเมื่อนี้ อันอมนุษย์ทั้งหลายในแสนโกฏิจักรวาลรับแล้ว.

พระผู้มีพระภาคเจ้าครั้นตรัสสัจจะเป็นพุทธานุชาตินด้วยอำนาจพระ
ปริยัติธรรมอย่างนี้แล้ว บัดนี้เพื่อจะตรัสด้วยโลกุตระธรรมจึงทรงเริ่มว่า **วโร**
วรณฺญ วรโท วราหโร ดังนี้ เป็นต้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **วโร** ความว่า ผู้อันชนทั้งหลาย
ผู้มีอริมุตติอันประณีต ปรารภมาแล้วว่า โอ! หนอ แม้พวกเราฟังเป็นเช่นนี้
อีกอย่างหนึ่ง ที่ชื่อว่า **วโร ประเสริฐ** เพราะประกอบด้วยคุณที่ประเสริฐ
อธิบายว่า เป็นผู้สูงสุด คือประเสริฐที่สุด.

บทว่า **วรณฺญ** ได้แก่รู้พระนิพพาน จริงอยู่ พระนิพพาน ชื่อว่า ประเสริฐ เพราะอรรถว่าสูงสุดกว่าธรรมทั้งปวง ก็พระสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นี้ทรงทราบพระนิพพานนั้นด้วยพระองค์เอง ที่ควงแห่งต้นโพธิ์.

บทว่า **วรโท** ความว่า ทรงประทานพระธรรมอันประเสริฐ อันเป็นส่วนแห่งธรรมเครื่องแทงตลอด หรืออันเป็นส่วนแห่งวาสนาแก้ภิกษุทั้งหลาย มีพระปัญจวัคคีย์ ภิกษุวัคคีย์ และชฎิลทั้งหลายเป็นต้น และแก้เทวดาและมนุษย์ทั้งหลายเหล่านี้.

บทว่า **วราหโร** ความว่า พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ชาวโลกเรียกกันว่า ผู้นำมาซึ่งสิ่งอันประเสริฐ เพราะพระองค์นำมรรคอันประเสริฐมา จริงอยู่พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น บำเพ็ญบารมี ๓๐ ถ้วน จำเดิมแต่พระพุทธรูปเจ้าพระนามว่า ทีปังกร ทรงนำมาซึ่งมรรคอันประเสริฐอันเป็นของเก่าซึ่งพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทั้งหลายในปางก่อน ทรงดำเนินไปแล้ว เพราะเหตุนี้ชาวโลกจึงเรียก (พระผู้มีพระภาคเจ้า) ว่า **วราหโร** ผู้นำมาซึ่งมรรคอันประเสริฐ.

อีกอย่างหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้านั้นชื่อผู้ประเสริฐ เพราะได้เฉพาะซึ่งสัตัพัญญุตญาณ ชื่อว่า ทรงทราบสิ่งอันประเสริฐ เพราะกระทำให้แจ้งซึ่งพระนิพพาน ชื่อว่า ประทานสิ่งอันประเสริฐ เพราะทรงประทานสุขอันเกิดจากวิมุตติ แก่สัตว์ทั้งหลาย ชื่อว่า ทรงนำมาซึ่งสิ่งอันประเสริฐ เพราะนำข้อปฏิบัติอันสูงสุดมาให้ พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้นชื่อว่า **อนุตฺตโร** เพราะไม่มีใครที่จะยิ่งกว่า(พระองค์) ด้วยโลกุตระคุณทั้งหลายเหล่านี้.

อีกนัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้านั้น ชื่อว่า ประเสริฐ เพราะทำให้บริบูรณ์ในอุปสมัชชฐาน ชื่อว่า ทรงรู้สิ่งที่ประเสริฐ เพราะทำให้บริบูรณ์ใน-

ปัญญาธิชญาณ ชื่อว่า ทรงประทานสิ่งที่ประเสริฐ เพราะทำให้บริบูรณ์ในจาคา-
ธิชญาณ. ชื่อว่า ทรงนำสิ่งที่ประเสริฐมาให้ เพราะทำให้บริบูรณ์ในสัจจาธิชญาณ
ชื่อว่า ผู้ทรงนำมาซึ่งมคคัสจะอันประเสริฐ.

อีกอย่างหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น ชื่อว่า ประเสริฐ เพราะ
เป็นที่ตั้งแห่งบุญ ชื่อว่า ทรงรู้สิ่งอันประเสริฐ เพราะเป็นที่ตั้งแห่งปัญญา ชื่อ
ว่า ทรงประทานสิ่งอันประเสริฐ เพราะทรงประทานอุบายนั้น ๆ แก่ชนทั้งหลาย
ผู้ต้องการความเป็นพุทธะ ชื่อว่า ทรงนำมาซึ่งสิ่งอันประเสริฐ เพราะทรงนำมา
ซึ่งอุบายนั้น ๆ แก่ชนทั้งหลายผู้ต้องการเป็นพระปัจเจกพุทธะ ชื่อว่า เป็นผู้
ประเสริฐ เพราะไม่มีใครจะเสมอเหมือนในคุณนั้น ๆ หรือว่าเพราะพระองค์
เป็นผู้ไม่มีอาจารย์ หรือเพราะพระองค์เป็นอาจารย์ของชนเหล่าอื่น ชื่อว่า ได้ทรง
แสดงพระธรรมอันประเสริฐ เพราะทรงแสดงพระธรรมอันประเสริฐ อันประกอบ
ด้วยคุณ มีความเป็นสวากขาตธรรมเป็นต้น เพื่อคุณนั้น ๆ แก่ชนทั้งหลาย
ผู้ต้องการเป็นสาวก คำที่เหลือมีนัยอันซ้ำพเจ้ากล่าวแล้วนั้นแหละ ดังนี้แล.

พระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นตรัสคุณของพระองค์ด้วยโลกุตตรธรรม ๘
อย่าง อย่างนี้แล้ว บัดนี้ทรงอาศัยพระคุณข้อนั้นเอง จึงทรงประกอบสัจจาจา
อันเป็นพุทธาธิชญาณว่า **อิทมปิ พุทฺเธ รตนํ ปณฺธิตํ เอเตน สจฺเจน**
สุวตฺถิ โหตุ.

เนื้อความแห่งพระคานานั้น อันผู้ศึกษาพึงทราบโดยนัยอันซ้ำพเจ้า
กล่าวไว้ในตอนต้นนั้นแล แต่ในที่นี้พึงทราบโยชนาอย่างนี้อย่างเดียวว่า พระ
ผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นี้ ได้ทรงทราบโลกุตตรธรรมอันประเสริฐใด ได้ทรง

ประธานโลกุตตรธรรม ๕ อันประเสริฐใด ได้ทรงนำมา ซึ่งโลกุตตรธรรม ๕
อันประเสริฐใด และได้ทรงแสดงโลกุตตรธรรม ๕ อันประเสริฐใด พุทธรัตนะ
แม่นี้ เป็นรัตนะอันประณีต ดังนี้ อาชญาแห่งคาถาแม่นี้ อันอมนุษย์ทั้งหลาย
ในแสนโกฏิจักรวารับแล้ว.

พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงอาศัยพระปริยัติธรรมและโลกุตตรธรรม
ตรัสสั่งจะอันเป็นพุทธานุชาตด้วย ๒ พระคาถาอย่างนี้แล้ว บัดนี้ทรงอาศัย
คุณคือการบรรลุนุपातिเสสนิพพานแห่งท่านทั้งหลายผู้ได้ฟังพระปริยัติธรรม
นั้นแล้ว และได้ปฏิบัติตามกระแสแห่งธรรมที่ได้ฟังมาแล้ว ก็ได้บรรลุลอกุตตร-
ธรรม ๕ ประการ เพื่อจะตรัสสั่งจาวาอันเป็นสังฆาธิษฐานอีก จึงทรงเริ่มว่า
จีณ ปุราณ นว นตฺถิ สมฺภว.

ในบรรดาบทเหล่านั้น บทว่า จีณ ได้แก่ ลิ่นรอบแล้ว หรือตัด
ได้เด็ดขาดแล้ว

บทว่า ปุราณ ได้แก่ เก่า

บทว่า นว ได้แก่ ซึ่งเป็นอยู่ในปัจจุบัน

บทว่า นตฺถิสมฺภว ได้แก่ ความปรากฏว่าไม่มีอยู่.

บทว่า วิรตฺตจิตฺตา ได้แก่ เป็นผู้มีจิตปราศจากราคะ.

สองบทว่า อายติเก ภวสุมี ได้แก่ ในอนาคตกาล คือในภพใหม่.

บทว่า เต ความว่า ท่านเหล่าใดมีกรรมเก่าสิ้นแล้ว กรรมใหม่ก็
ไม่มี และท่านเหล่าใด มีจิตปราศจากราคะในภพต่อไป ท่านเหล่านั้น ชื่อว่า
ภิกษุจีณาสพ.

บทว่า **จีณพีชา** ได้แก่ มีพืชตัดขาดแล้ว.

บทว่า **อวิรูปุหิณฺหุทา** คือ เว้นจากความพอใจที่เจริญขึ้น.

บทว่า **นิพฺพนฺติ** ได้แก่ ย่อมดับ.

บทว่า **ธีรา** ได้แก่ ผู้ถึงพร้อมด้วยปัญญา.

สองบทว่า **ยถามุทฺธิโย** ได้แก่ เปรียบเหมือนประทีปนี้.

มีคำถามว่า ท่านอธิบายไว้อย่างไร ? ตอบว่า ท่านอธิบายไว้ว่า กรรมใดซึ่งเป็นกรรมเก่า ได้แก่เป็นกรรมในอดีต แม้ซึ่งเกิดแก่สัตว์ทั้งหลาย แล้วดับไป ชื่อว่าผลไม่สิ้นแล้วนั่นเอง เพราะสามารถจะนำปฏิสนธิมา เหตุที่ยังละยางเหนียวคือค้นหาไม่ได้ กรรมเก่านั้นของสัตว์เหล่าใด ชื่อว่า สิ้นแล้ว เพราะไม่สามารถจะให้วิบากต่อไปได้ เนื่องจากยางเหนียวคือค้นหาได้เหือดแห้งไป ด้วยอรรถมรรคญาณ เปรียบประคองพืชที่ไฟไหม้แล้วจะนั้น และกรรมอันใดของสัตว์เหล่านั้น ซึ่งเป็นไปอยู่ในปัจจุบัน ด้วยสามารถแห่งการบูชา พระพุทธเจ้าเป็นต้น พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสเรียกว่า กรรมใหม่ ก็กรรมใหม่นั้นของชนเหล่าใด ชื่อว่าไม่มีสมภพ เพราะไม่สามารถจะให้ผลต่อไปได้ เพราะประหาณค้นหาแล้วนั้นแหละ เปรียบประคองดอกไม้ที่หลุดจากขั้วแล้วจะนั้น และชนทั้งหลายเหล่าใด ชื่อว่า คลายกำหนดในภพต่อไปได้แล้ว เพราะละเสียได้ซึ่งค้นหานั่นเอง ชนทั้งหลายเหล่านั้น ชื่อว่าเป็นภิกษุจีณาสพ ชื่อว่า มีพืชสิ้นแล้ว เพราะสิ้นปฏิสนธิวิญญานซึ่งพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ในคถานี้ว่า **กมฺมํ เขตฺตํ วิญญานํ พิชํ กรรม เป็นเนือนา วิญญาน เป็นพืช** ดังนี้

๑. อัง. ดิก ๒๐/ข้อ ๕๑๗.

เป็นต้น เพราะความสิ้นกรรมนั่นเอง. แม้ความพอใจด้วยอำนาจค้นหา กล่าวคือค้นหาในภพใหม่ซึ่งเจริญขึ้นแม้อันใด ได้มีแล้วในกาลก่อน เพราะค้นหาที่เจริญขึ้นเมื่อนั้นอันตนละเสียได้ ด้วยการละสมุทัยนั่นเอง พระอริยบุคคลเหล่านั้น จึงชื่อว่า เป็นผู้มีความพอใจอันไม่เจริญขึ้น เพราะไม่มีสมภพ (ความเกิด) ในเวลาจุติ เหมือนในกาลก่อน จึงชื่อว่าเป็นนักปราชญ์ เพราะถึงพร้อมด้วยปัญญา ย่อมดับเสียได้ เพราะความดับแห่งวิญญาณดวงสุดท้าย เหมือนดวงประทีปนี้ที่ดับไปจะนั้น ได้แก่ ย่อมล่วงบทบัญญัติมีอาทิอย่างนี้ว่า เป็นรูปหรือเป็นอรูปรอีก.

เล่ากันมาว่า ในสมัยนั้นในบรรดาดวงประทีปทั้งหลายที่เขาจุดไว้ เพื่อบูชาเทวดาประจำพระนคร ดวงประทีปดวงหนึ่งดับไป พระผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อทรงแสดงถึงดวงประทีปที่ดับไปนั้นจึงตรัสว่า ยถายมฺปทีโป เหมือนดวงประทีปนี้ที่ดับไป.

พระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นตรัสถึงคุณแห่งการบรรลุ อนุปาติเสศ-นิพพาน ของพระอริยบุคคลทั้งหลาย ผู้ได้สดับพระปริยัติธรรมที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ด้วยพระคาถา ๒ คาถาแรกนั้น แล้วปฏิบัติตามกระแสแห่งธรรมที่ตนได้ฟังมาแล้วนั้นแล ได้บรรลุโลกุตตรธรรมทั้ง ๕ ประการ อย่างนี้แล้ว บัดนี้ทรงอาศัยคุณชื่อนั้นนั่นเอง เพื่อจะทรงประกอบสัจจาจา เป็นสังฆาธิษฐาน จึงตรัสเทศนาว่า อิทมฺปิ สงฺฆเ รตนํ ปณฺธิตํ เอเตน สจฺเจน สฺวตฺถิ โหตุ.

เนื้อความแห่งพระคาถานั้น ฟังทราบโดยนัยอันข้าพเจ้า กล่าวแล้วในตอนต้น แต่ก็ฟังทราบวาจาประกอบความอย่างนี้อย่างเดียวว่า สังฆรัตนะ

พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย สุตตนิบาต เล่ม ๑ ภาค ๖ - หน้าที่ 71

กล่าวคือพระนิพพานของภิกษุชีณาสพทั้งหลาย โดยประการตามที่เรากล่าวไว้แล้วแม่นี้ เป็นรัตนะอันประณีต อาชญาแห่งคาถาแม่นี้ อันอมนุษย์ทั้งหลาย ในแสนโกฏิจักรวารับแล้ว.

ในที่สุดแห่งพระเทศนา ความสวัสดิได้มีแก่ราชสกุลแล้ว อุบัติหะ ทั้งปวงสงบแล้ว สัตว์ ๘๔,๐๐๐ ได้บรรลุธรรม.

ครั้งนั้น ท้าวสักกะจอมเทพทรงดำริว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงอาศัยคุณพระรัตนตรัยประกอบสัจวาจา ทำความสวัสดิแก่ชาวพระนครแล้ว แม้เราเองก็จะพึงอาศัยคุณพระรัตนตรัย กล่าวบางสิ่งบางอย่าง เพื่อความสวัสดิแก่ชาวพระนคร จึงได้ตรัส ๓ คาถาสุดท้ายว่า

ยานิธ ภูตานิ สภาคทานิ

ภุมฺมานิ วา ยานิ ว อนฺตลิกฺเข

ตถาคตฺ เทวมนุสฺสบุชิตฺ

พุทฺธํ นมสฺสาม สฺวตฺถิ โหตุ ดังนี้ เป็นต้น.

พึงทราบวินิจฉัย ในพระคาถาทั้ง ๓ นั้น ดังต่อไปนี้ :-

เพราะเหตุที่พระพุทธเจ้า ได้รับขนานนามว่า พระตถาคต ก็เพราะพระองค์ทรงถึงประโยชน์เหมือนอย่างบุคคลทั้งหลายผู้ชวนชวายเป็นประโยชน์สุขแก่ชาวโลกจะพึงถึง เพราะพระองค์เสด็จไปโดยประการที่ชาวโลกผู้ชวนชวายเป็นประโยชน์เกื้อกูลแก่โลกเหล่านี้จะพึงไป เพราะพระองค์ทรงทราบถึงสิ่งที่ชาวโลกผู้ชวนชวายเป็นประโยชน์เกื้อกูลแก่โลกเหล่านี้จะพึงทราบ เพราะพระองค์ทรงรู้โดยประการที่ชนเหล่านี้จะพึงรู้และเพราะพระองค์เสด็จไปอย่างนี้

แม้ใน ๒ คาถาที่เหลือว่า ข้าพเจ้าทั้งหลายจะนมัสการพระธรรม
อันไปแล้วอย่างนั้น ขอความสวัสดิ์จึงมีแก่สัตว์ทั้งหลาย, ข้าพเจ้า
ทั้งหลายจะนมัสการพระสงฆ์ ผู้ไปแล้วอย่างนั้นขอความสวัสดิ์จึงมี
แก่สัตว์ทั้งหลาย ดังนี้. คำที่เหลือมีนัยอันข้าพเจ้ากล่าวแล้วนั้นแหละ
ดังนี้แล.

ท้าวสักกะจอมเทพ ครั้นตรัส ๓ คาถานี้ อย่างนี้แล้ว ทรงกระทำ
ประทักษิณพระผู้มีพระภาคเจ้า แล้วได้เสด็จไปยังเทพนคร พร้อมด้วยเทพ-
บริษัทย ก็พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงรัตนสูตรนั้นนั้นแล แม้ในวันที่สอง
สัตว์ ๘๔,๐๐๐ ก็ได้บรรลุนิพพานอีก. พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงอยู่อย่างนั้น
ถึงวันที่ ๗. การบรรลุนิพพานก็ให้มีแก่สัตว์ ๘๔,๐๐๐ ทุกๆ วัน เหมือนอย่าง
นั้นนั้นเทียว.

พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงประทับอยู่ในเมืองเวสาลีเป็นเวลาครึ่งเดือน
แล้วทรงประกาศว่า เราจักไปเมืองราชคฤห์ ต่อจากนั้นพระราชาทันทีก็ได้
นำเสด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าไปยังฝั่งแม่น้ำคงคา ด้วยใช้เวลา ๓ วันอีกพร้อมด้วย
เครื่องสักการะที่จัดถวายเป็นสองเท่า (ของพระเจ้าพิมพิสาร) นาคราชทั้งหลาย
บังเกิดในแม่น้ำคงคาคิดกันว่า พวกมนุษย์กระทำสักการะแด่พระตถาคตเจ้า
พวกเราจักไม่ทำอะไรกันหรือ นาคราชทั้งหลายจึงได้เนรมิตเรือทั้งหลาย ซึ่ง
สำเร็จด้วย ทอง เงิน และแก้วมณี ให้ปลูลาดบัลลังก์ทั้งหลายที่สำเร็จด้วย
ทอง เงิน และแก้วมณีเหมือนกัน ได้กระทำน้ำให้คารคายไปด้วยดอกปทุม
๕ สี แล้วเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้ากราบทูลว่า ขอพระองค์จงอนุเคราะห์
ข้าพระองค์ทั้งหลาย พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงรับนิมนต์แล้ว ครั้นทรงรับนิมนต์

แล้ว ก็เสด็จลงเรือรัตนะ ภิกษุ ๕๐๐ รูปก็ลงเรือของตน ๆ นาคราชทั้งหลาย ได้นิมนต์พระผู้มีพระภาคเจ้ากับภิกษุสงฆ์ให้เสด็จเข้าไปสู่นาคพิภพ.

ได้ยินว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงธรรมแก่นาคบริษัทยัตถลอคคิน ทั้งสิ้น ณ นาคพิภพนั้น ในวันที่สอง นาคราชทั้งหลายได้ถวายนาคพิภพด้วย ขาพนิยะและโกชนิยะอันเป็นทิพย์ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงอนุโมทนาแล้วเสด็จ ออกจากนาคพิภพ. ภูมัญญูเทวดาคิดว่า พวกมนุษย์ทั้งหลายและนาคทั้งหลาย ย่อมกระทำสักการะแก่พระตถาคต พวกเราจักไม่ทำอะไรกันหรือ ดังนี้แล้ว จึงได้ยกฉัตรซ้อนฉัตร ขึ้นที่ป่า พุ่มไม้ ต้นไม้ และภูเขาเป็นต้น โดยอุบายนี้ นั้นเอง มหาสักการะอันพิเศษบังเกิดขึ้นแล้วตราบถึงภพของอกนิษฐพรหม แม้พระเจ้าพิมพิสารก็ได้ทรงทำสักการะเป็นทวีคูณ กว่าสักการะที่เจ้าลิจฉวี ทั้งหลายกระทำ ในกาลที่พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จมา พระองค์ได้นำเสด็จ พระผู้มีพระภาคเจ้าไปยังกรุงราชคฤห์โดยใช้เวลา ๕ วัน โดยนัยที่กล่าวไว้ใน ตอนก่อนนั้นแล.

เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จถึงกรุงราชคฤห์โดยลำดับ ภิกษุทั้งหลาย ที่ประชุมกัน ณ โรงกลม ภายหลังภัต เกิดการสนทนากันในระหว่างดังนี้ว่า "โอ! อานุภาพของพระผู้มีพระภาคพุทธเจ้า ภูมิภาค ๘ โยชน์จากฝั่งนี้และ ฝั่งโน้นแห่งแม่น้ำคงคาอันพระราชาและมหาชนกระทำภาคพื้นที่เป็นที่ลุ่มและ ที่ดอนให้เสมอกัน เกลี้ยด้วยทรายแล้วลาดด้วยดอกไม้ น้ำในแม่น้ำคงคา ประมาณ ๑ โยชน์ ก็ค้ำคาไปด้วยดอกปทุมมณานาพรรณ เทวดาทั้งหลาย ยกฉัตรซ้อนฉัตรขึ้นถึงชั้นอกนิษฐภพทีเดียวกะ เจาะจง (อุทิศ) พระพุทธองค์" ดังนี้.

พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงทราบความเป็นไปนั้น เสด็จออกจากพระคันธกุฎี ไปยังโรงกลม (หอประชุม) ด้วยปาฏิหาริย์ที่เหมาะสมในขณะนั้น ประทับนั่งบนบวรพุทธอาสน์ที่เขาปูลาดไว้แล้ว ก็พระผู้มีพระภาคเจ้าครั้นประทับนั่งแล้วแลได้ตรัสแก่ภิกษุทั้งหลายว่า ภิกษุทั้งหลาย บัดนี้ท่านทั้งหลายนั่งประชุมกันด้วยเรื่องอะไร. ภิกษุทั้งหลายกราบทูลเรื่องทั้งปวงให้ทรงทราบ. พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสพระดำรัสที่ว่า ภิกษุทั้งหลาย การบูชาพิเศษนี้หาได้เกิดขึ้นด้วยพุทธานุภาพของเราไม่ หาได้เกิดขึ้นด้วยอานุภาพของนาค เทพ และพรหมไม่ โดยที่แท้แล การบูชาพิเศษนี้ เกิดขึ้นแล้วด้วยอานุภาพแห่งการบริจาคมิประมาณน้อย. ภิกษุทั้งหลายกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พวกข้าพระองค์ไม่ทราบการบริจาคมิประมาณน้อยนั้น ข้าพระองค์ทั้งหลายขอพระวโรกาส ขอพระผู้มีพระภาคเจ้าจงตรัสบอกแก่ข้าพระองค์ทั้งหลาย โดยประการที่ข้าพระองค์ทั้งหลายจะฟังทราบเรื่องนั้นได้.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เรื่องเคยมีมาแล้ว ได้มีพราหมณ์คนหนึ่งชื่อว่า สังขะ ในเมืองคัคกสิลา มาณพชื่อว่า สุติมะ ที่เป็นบุตรของพราหมณ์นั้น มีอายุราว ๑๖ ปี วันหนึ่งได้เข้าไปหาบิดา ใหว แล้วยืนอยู่ ณ ส่วนข้างหนึ่ง. บิดาพุดกับบุตรนั้นว่า พ่อสุติมะ อะไรกัน. บุตรนั้นพุดว่า คุณพ่อครับ ผมต้องการจะไปศึกษาศิลปวิชาที่เมืองพาราณสี.

บิดาพุดว่า " ลูกสุติมะ ถ้าอย่างนั้น (เจ้าจงไปเถิด) เพื่อนของพ่อ เป็นพราหมณ์ชื่อโน้น เจ้าไปยังสำนักของพราหมณ์นั้นแล้ว จงเรียนวิชาเถิด" ดังนี้ แล้วมอบทรัพย์ให้พันกหาปณะ สุติมะมาณพนั้นรับทรัพย์ ๑ พันกหาปณะ

นั้นแล้ว ไหว้อาลามารดาบิดา ไปสู่เมืองพาราณสีโดยลำดับ เข้าไปหาอาจารย์ ด้วยวิธีประกอบด้วยมารยาทเรียบร้อย ไหว้แล้ว แนะนำตน อาจารย์ทราบดีว่า เด็กหนุ่มนี้เป็นบุตรเพื่อนของเรา จึงรับมาณพ (นั้น) แล้วได้กระทำการ ต้อนรับทุกอย่าง.

มาณพนั้นบรรเทาความเมื่อยล้าจากการเดินทางไกล (พักผ่อน) แล้ว ได้มอบทรัพย์ ๑ พันกหาปณะนั้นไว้ที่ใกล้เท้าอาจารย์ ขอโอกาสเรียนศิลปวิทยา อาจารย์ให้โอกาสแล้วก็ให้ศึกษา มาณพนั้นเรียนได้ไวด้วย เรียนได้มากด้วย และจดจำสิ่งที่เรียนไว้แล้ว ๆ ไม่ลืม เหมือนน้ำมันที่ใส่ไว้ในภาชนะทองจะนั้น ได้เรียนศิลปวิทยา ซึ่งคนทั่วไปใช้เวลาเรียน ๑๒ ปี (โดยใช้เวลาเรียน) เพียง ๒-๓ เดือนเท่านั้น เขาเมื่อจะกระทำการสาธยาย ย่อมเห็นเบื้องต้น และ ท่ามกลางของศิลปะนั้นได้ แต่ไม่เห็นที่สุด. ครั้งนั้นเขาจึงเข้าไปหาอาจารย์ แล้วเรียนว่า กระผมย่อมเห็นเบื้องต้นและท่ามกลางเท่านั้นของศิลปะนั้น แต่ ไม่เห็นที่สุด. อาจารย์กล่าวว่า คุณก่อนพ่อ แม้เราเองก็ไม่เห็นเหมือนกัน. มาณพจึงเรียนถามว่า ข้าแต่ท่านอาจารย์ เมื่อเป็นเช่นนั้น ใครเล่าย่อมทราบ ที่สุดแห่งศิลปะนี้ได้. อาจารย์ตอบว่า คุณก่อนพ่อ ที่ป่าอิสิปตนะมีฤาษีทั้งหลาย อยู่ ฤาษีเหล่านั้นพึงทราบได้. มาณพกล่าวว่า ท่านอาจารย์กระผมเข้าไปหา ฤาษีเหล่านั้นแล้วจักได้ถาม. อาจารย์ตอบว่า เจ้าจงถามตามสบายเถิดพ่อ. มาณพนั้นไปยังป่าอิสิปตนะ เข้าไปหาพระปัจเจกพุทธเจ้าทั้งหลายแล้ว เรียนถามว่า ท่านทั้งหลายทราบเบื้องต้น ท่ามกลางและที่สุด (ของศิลปะ) หรือ. พระปัจเจกพุทธเจ้าทั้งหลายตอบว่า คุณก่อนอาวุโส ใช่แล้ว พวกเราทราบ.

มาณพเรียนว่า ท่านทั้งหลายจะให้กระผมศึกษาบ้างได้ไหม พระปัจเจกพุทธเจ้าทั้งหลายตอบว่า อาวุโส ถ้าอย่างนั้นเจ้าจงบวช (เสียก่อน) ด้วยว่าผู้ที่ไม่บวชไม่อาจศึกษาได้. มาณพเรียนว่า ข้าแต่ท่านผู้เจริญ ดิถี ท่านทั้งหลายจงให้กระผมบวช ท่านทั้งหลายกระทำสิ่งที่ท่านทั้งหลายปรารถนาแล้ว จงให้กระผมทราบที่สุดแห่งศิลปะเถิด.

พระปัจเจกพุทธเจ้าเหล่านั้นให้มาณพนั้นบวชแล้ว ก็ไม่สามารถที่จะตั้งสอน ในกัมมัฏฐานได้ พระปัจเจกพุทธเจ้าเหล่านั้น ให้ศึกษาอภิสมาจาริกวัตร โดยนัยเป็นต้นว่า ท่านพึงนั่งอย่างนี้ ท่านพึงห่มอย่างนี้ ก็สุติมะนั้นศึกษาอยู่ที่ป่าอิสิปตนะนั้น ได้บรรลุปัจเจกโพธิญาณโดยไม่นานเลย เพราะ (ความที่ตน) สมบูรณ์ด้วยอุปนิสัย ท่านจึงได้ปรากฏในเมืองพาราณสีทั้งสิ้นว่า พระปัจเจกพุทธเจ้าสุติมะเกิดขึ้นแล้ว ท่านถึงความเลิศด้วยลาภ เลิศด้วยศมิมบิรवारพร้อม พระปัจเจกพุทธเจ้าสุติมะนั้น ไม่นานเลยก็ปรินิพพาน เพราะท่านได้ทำกรรมที่เป็นเหตุให้มีอายุยืนยาว. พระปัจเจกพุทธเจ้าทั้งหลายและหมู่มหาชนกระทำซึ่งสรีริกกิจของพระปัจเจกพุทธเจ้าสุติมะนั้น ถือเอาแล้วซึ่งพระธาตุทั้งหลายให้ประดิษฐานไว้ในพระสถูปที่ประตูพระนคร.

ครั้งนั้นแล สังขพราหมณ์คิดว่า บุตรของเราไปนานแล้ว และเราก็ไม่ทราบความเป็นไปของบุตรนั้น ดังนี้. ต้องการที่จะพบบุตร จึงออกจากเมืองตักกสิลา ไปถึงเมืองพาราณสีโดยลำดับ เห็นหมู่มหาชนประชุมกันอยู่ จึงดำริว่า ในบรรดาหมู่ชนเป็นอันมาก คงจะมีใครสักคนหนึ่งทราบความเป็นไปแห่งบุตรของเราบ้างเป็นแน่ ดังนี้แล้ว จึงเข้าไปในที่นั้นถามว่า เด็กหนุ่มชื่อว่าสุติมะมาในที่นี้มีอยู่ พวกท่านทราบความเป็นไปของเขาบ้างແหละหรือ

มหาชนตอบว่า ใช่แล้วพราหมณ์ เราทั้งหลายทราบอยู่ สุนิมะมาณพเป็นผู้จบ ไตรเพทในสำนักของพราหมณ์ในนครนี้. บวชในสำนักของพระปัจเจกพุทธเจ้าทั้งหลาย แล้วสำเร็จเป็นพระปัจเจกพุทธเจ้าปรินิพพานแล้วด้วยอนุปาติเสสนิพพานธาตุ สตูปองค์นี้ มหาชนให้สร้างประดิษฐานไว้เพื่อสุนิมะปัจเจกพุทธเจ้าพระองค์นั้น.

สังขพราหมณ์นั้นใช้มือทุบแผ่นดินร้องไห้คร่ำครวญ ไปยังลานเจดีย์นั้น ถอนหญ้าทั้งหลายขึ้นแล้ว ใช้ผ้าห่ม (ห่อ) ขนทรายมา แล้วเกลี่ยลงที่ลานพระเจดีย์ของพระปัจเจกพุทธเจ้า ประพรมด้วยน้ำ จากคณโฑ (ลักจัน) กระทำบูชาด้วยดอกไม้ป่าทั้งหลาย ใช้ผ้าห่มยกทำเป็นธงปกากขึ้น ผูกธัมของตนไว้เบื้องบนสตูป แล้วหลีกไป.

ครั้นพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงนำอดีตนิทานมาอย่างนี้แล้วเมื่อทรงสืบต่ออนุสนธิชาดกนั้น ให้เชื่อมกับเหตุการณ์ในปัจจุบัน จึงตรัสธรรมกถาแก่ภิกษุทั้งหลายว่า ภิกษุทั้งหลาย ท่านทั้งหลายไม่พึงเห็นชื่อนั้นอย่างนี้ว่า คนอื่นจะพึงมีได้แล สังขพราหมณ์ได้มีแล้วในสมัยนั้นแน่แท้ เราเองได้เป็นสังขพราหมณ์โดยสมัยนั้น เราได้ถอนหญ้าที่ลานพระเจดีย์ของพระปัจเจกพุทธเจ้าชื่อว่าสุนิมะ ด้วยผลที่ไหลออกแห่งกรรมของเรานั้น ชนทั้งหลายได้กระทำหนทางประมาณ ๘ โยชน์ ให้ปราศจากตอและหนาม แล้วกระทำพื้นที่ให้เสมอสะอาด เราได้เกลี่ยทรายลงที่ลานพระเจดีย์นั้น ด้วยผลที่ไหลออกแห่งกรรมของเรานั้น ชนทั้งหลายได้เกลี่ยทรายในหนทางประมาณ ๘ โยชน์ เราได้ทำการบูชาด้วยดอกไม้ป่าที่พระเจดีย์ของพระปัจเจกพุทธเจ้านั้น ด้วยผลที่ไหลออกแห่งกรรมของเรานั้น ชนทั้งหลายได้ทำการลาดดอกไม้ ด้วยดอกไม้บานาชนิด

พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย สุตตนิบาต เล่ม ๑ ภาค ๖ - หน้าที่ 79

ทั้งบนบกและในน้ำในหนทางประมาณ ๘ โยชน์ เราได้ทำการประพรมภาคพื้น
ด้วยน้ำที่ลานพระเจดีย์นั้น ด้วยน้ำในคนโท ด้วยผลอันไหลออกแห่งกรรม
ของเรานั้น ฝนโบกขรพรรษจึงตกลงในเมืองเวสาลี เราได้ยกธงปฏิภาณและ
ผูกฉัตรไว้ที่เจดีย์ของพระปัจเจกพุทธเจ้านั้น ด้วยผลอันไหลออกแห่งกรรม
ของเรานั้น มนุษย์และเทวดาทั้งหลายได้ยกธงปฏิภาณและยกฉัตรซ้อนฉัตรขึ้นจน
ถึงอกนิษฐภูพ ภิกษุทั้งหลาย การบูชาพิเศษเพื่อเรานี้ มิได้บังเกิดขึ้นด้วย
พุทธานุภาพ มิได้เกิดขึ้นด้วยอานุภาพแห่งนาค เทพ และพรหม แต่ได้
บังเกิดขึ้นด้วยอานุภาพแห่งการบริจาคอันมีประมาณน้อย (ของเรา) ดังกล่าว
มานี้แล.

ในที่สุดแห่งพระธรรมกถา พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสพระภาษานี้ว่า

มตฺตาสฺวขฺปฺริจฺจาตา ปสฺเส เจ วิปฺลํ สุขํ

จเช มตฺตาสฺวขํ ธีโร สมฺปสฺสํ วิปฺลํ สุขํ

ถ้าหากว่า บุคคลพึงเห็นความสุขอัน

ไพบุลย์ เพราะการสละความสุขอันพอประ-

มาณไซริ์ (ก็พึงสละความสุขพอประมาณ

เสีย) นักปราชญ์เมื่อเห็นความสุขอันไพบุลย์

ก็พึงสละความสุขพอประมาณเสีย.

จบอรรถกถารตนสูตร

แห่งอรรถกถาขุททกนิกาย ชื่อปรมัตถโชติกา

อามคันธสูตรที่ ๒

ว่าด้วยมีกลิ่นดีไม่มีกลิ่นดี

ติสสดาบสทูลถามพระผู้มีพระภาคเจ้าพระนามว่ากัสสปะ ด้วยคาถา
ความว่า

[๓๑๕] สัตบุรุษทั้งหลายบริโภค

ข้าวฟ่าง ลูกเดือย ถั่วเขียว ใบไม้ เหง้ามัน

และผลไม้ที่ได้แล้วโดยธรรม หาบรารธนา

กาม กล่าวคำหละหละไม่.

ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้าพระนามว่า

กัสสปะ พระองค์เมื่อเสวยเนื้อชนิดใด ที่ผู้

อื่นทำสำเร็จดีแล้ว ตบแต่งไว้ถวายอย่างประ-

ณีต เมื่อเสวยข้าวสุกแห่งข้าวสาติ ก็ชื่อว่า

ย่อมเสวยกลิ่นดี.

แต่พระองค์ผู้เป็นเผ่าพันธุ์แห่ง

พรหม พระองค์ตรัสอย่างนี้ว่า กลิ่นดีย่อม

ไม่ควรแก่เรา แต่ยังเสวยข้าวสุกแห่งข้าวสาติ

กับเนื่อนกที่บุคคลปรุงดีแล้ว.

ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้าพระนามว่า

กัสสปะ ข้าพระองค์ขอทูลถามความข้อนี้กะ

พระองค์ว่า กลิ่นดีของพระองค์มีประการ
อย่างไร.

พระผู้มีพระภาคเจ้าพระนามว่ากัสสปะตรัสตอบด้วยพระคาถาว่า

การฆ่าสัตว์ การทรมาน การตัด การ
จองจำ การลัก การพูดเท็จ การกระทำ
ด้วยความหวัง การหลอกลวง การเรียน
คัมภีร์ที่ไร้ประโยชน์ และการคบหาภรรยา
ผู้อื่น นี้ชื่อว่ากลิ่นดี เนื้อและโภชนะไม่
ชื่อว่ากลิ่นดีเลย.

ชนเหล่าใดในโลกนี้ ไม่ตำรวมใน
กามทั้งหลาย ยินดีในรสทั้งหลาย เจือปน
ด้วยของไม่สะอาด มีความเห็นว่าทานที่
บุคคลให้แล้วไม่มีผล มีการทำงานไม่เสมอ
บุคคลพึงแนะนำได้โดยยาก นี้ชื่อว่ากลิ่นดี
ของชนเหล่านั้น เนื้อและโภชนะไม่ชื่อว่า
กลิ่นดีเลย.

ชนเหล่าใดผู้เศร้าหมอง หยาบช้า
หน้าไหว้หลังหลอก ประทุษร้ายมิตร ไม่มี
ความกรุณา มีมานะจัด มีปกติไม่ให้ และ
ไม่ให้อะไร ๆ แก่ใคร ๆ นี้ชื่อว่ากลิ่นดี

ของชนเหล่านี้ เนื้อและโภชนะไม่ชื่อว่า
กลืนดิบเลย.

ความโกรธ ความมัวเมา ความเป็น
คนหัวดี ความตั้งอยู่ผิด มายา วิชา
ความยกตน ความถือตัว ความดูหมิ่น และ
ความสนิทสนมด้วยอัสตบुरुขทั้งหลาย นี้ชื่อว่า
กลืนดิบ เนื้อและโภชนะไม่ชื่อว่ากลืนดิบ
เลย.

ชนเหล่าใดในโลกนี้ มีปกติประ-
พฤติลามก กู้หนี้มาแล้วไม่ใช้ พุดเสียดสี
พุดโก้ง เป็นคนเทียม เป็นคนต่ำทราม
กระทำการมหายาบช้า นี้ชื่อว่ากลืนดิบของ
ชนเหล่านั้น เนื้อและโภชนะไม่ชื่อว่ากลืน-
ดิบเลย.

ชนเหล่าใดในโลกนี้ มีปกติประ-
สัตว์ทั้งหลาย ชักชวนผู้อื่นประกอบการ
เบียดเบียน ทูศีล ร้ายกาจ หยาบคาย ไม่
เอื้อเฟื้อ นี้ชื่อว่ากลืนดิบของชนเหล่านั้น
เนื้อและโภชนะไม่ชื่อว่ากลืนดิบเลย.

สัตว์เหล่าใดกำหนดแล้วในสัตว์

เหล่านี้ โจรเคือง มาสัตว์ ขวนขวายใน
อกุศลเป็นนิตย์ ตายไปแล้วย่อมถึงที่มีด มี
หัวลง ตกไปสู่นรก นี้ชื่อว่ากลืนดิบของชน
เหล่านั้น เนื้อและโภชนะไม่ชื่อว่ากลืนดิบ
เลย.

การไม่กินปลาและเนื้อ ความเป็น
คนประพฤติเปลือย ความเป็นคนโล้น การ
เกล้าชฎา ความเป็นผู้หมักหมมด้วยฐลี การ
ครองหนังเสือพร้อมทั้งเล็บ การบำเรอไฟ
หรือแม้ว่าความเศร้าหมองในกายที่เป็นไป
ด้วยความปรารถนา ความเป็นเทวดา การ
ย่างกิเลสเป็นอันมากในโลก มนต์และการ
เช่นสรวง ยัญและการช่งเสพฤดู ย่อมไม่
ยังสัตว์ผู้ไม่ข้ามพ้นความสงสัยให้หมดจดได้.
ผู้ใด คู้มครองแล้วในอินทรีย์ทั้งหก
เหล่านั้น รู้แจ้งอินทรีย์แล้ว ตั้งอยู่ในธรรม
ยินดีในความเป็นคนตรงและอ่อนโยน ล่วง
ธรรมเป็นเครื่องข้องเสียได้ ละทุกขได้ทั้ง-
หมด ผู้นั้นเป็นนักปราชญ์ ไม่ติดอยู่ในธรรม
ที่เห็นแล้ว และฟังแล้ว.

พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสบอกความ
ข้อนี้บ่อย ๆ ด้วยประการฉะนี้ ติสตดาบส
ผู้ถึงฝั่งแห่งมุตได้ทราบความข้อนั้นแล้ว
พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้เป็นมุณี ทรงประกาศ
ด้วยพระคาถาทั้งหลาย อันวิจิตรว่า บุคคล
ผู้ที่ไม่มิกลินดิบ ผู้อันค้นหาและทฤษฎีไม่
อาศัยแล้ว ตามรู้ได้ยาก.

ติสตดาบสฟังบทสุภาษิตซึ่งไม่มีกลิน
ดิบ อันเป็นเครื่องบรรเทาเสียซึ่งทุกข์ทั้งปวง
ของพระพุทธเจ้าแล้ว เป็นผู้มิเอนอบน้อม
ถวายบังคมพระบาทของตถาคต ได้ทูลขอ
บรรพชา ณ ที่นั่นนั้นแล.

จบอามคันธสูตรที่ ๒

อรรถกถาอามคันธสูตรที่ ๒

อามคันธสูตร มีคำเริ่มต้นว่า สามากัจจุลลจินกานิ จ เป็นต้น
ถามว่า พระสูตรนี้มีการเกิดขึ้นอย่างไร ?

ตอบว่า พระสูตรนี้มีการเกิดขึ้นดังต่อไปนี้ :-

เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้ายังไม่เสด็จอุบัติขึ้น พราหมณ์ชื่อว่า อามคันธะ
บรรพชาเป็นดาบสพร้อมด้วยมาณพ ๕๐๐ คน ให้สร้างอาศรมอยู่ในระหว่าง
ภูเขา (หุบเขา) มีเผือกมันและผลไม้ในป่าเป็นอาหาร อยู่ที่หุบเขาแห่งนั้น
ดาบสไม่บริโภคปลาและเนื้อเลย. ครั้งนั้นโรคผอมเหลืองก็เกิดขึ้นแก่ดาบส
เหล่านั้น ผู้ไม่บริโภคของเค็ม ของเปรี้ยว เป็นต้น. ต่อแต่นั้น ดาบสเหล่านั้นก็
พูดกันว่า เราจะไปยังถิ่นมนุษย์ เพื่อเสพของเค็มและของเปรี้ยว ดังนี้แล้ว จึงได้
เดินทางไปถึงปัจฉิมคาม ในปัจฉิมคามนั้นมนุษย์ทั้งหลายเห็นดาบสเหล่านั้น
แล้ว ก็เลื่อมใสในดาบสเหล่านั้น นิมนต์ให้ฉันอาหาร มนุษย์ทั้งหลายได้น้อม
เศียร ตั้ง ภาชนะสำหรับบริโภคและน้ำมันทาเท้า เป็นต้น แก่ดาบสเหล่านั้น
ผู้ทำกตกิจเสร็จแล้ว แสดงที่เป็นที่อยู่ด้วยกล่าวว่า ข้าแต่ท่านผู้เจริญทั้งหลาย
ขอท่านทั้งหลายจงอยู่ในที่นี่. ขอพวกท่านอย่าได้กระสันต์ ดังนี้แล้วก็พากัน
หลีกไป แม้ในวันที่สอง พวกมนุษย์ได้ถวายทานแก่ดาบสเหล่านั้น แล้วได้
ถวายทานวันละ ๑ บ้านตามลำดับเรือนอีก ดาบสทั้งหลายอยู่ในที่นั้นสิ้น ๔ เดือน
มีร่างกายแข็งแรงขึ้น เพราะได้เสพรสเค็มและรสเปรี้ยว จึงได้บอกแก่มนุษย์
ทั้งหลายว่า ท่านทั้งหลาย (อาวุโสทั้งหลาย) พวกเราจะไปละ. มนุษย์ทั้งหลาย

ได้ถวายน้ำมันและข้าวสารเป็นต้น แก่ดาบสเหล่านั้น. ดาบสเหล่านั้นถือเอา น้ำมันและข้าวสารเป็นต้นเหล่านั้น ได้ไปยังอาศรมของตนนั่นเอง (ตามเดิม) ก็ดาบสเหล่านั้นได้มาสู่บ้านนั้นทุก ๆ ปีเหมือนอย่างเคยปฏิบัติมา แม้พวกมนุษย์ทราบว่ดาบสเหล่านั้นพากันมา จึงได้เตรียมข้าวสารเป็นต้น ต้องการเพื่อจะถวายทาน และได้ถวายทานแก่ดาบสเหล่านั้นผู้มาแล้ว เหมือนเช่นทุกครั้ง.

ครั้งนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงอุบัติขึ้นแล้วในโลก ทรงแสดงธรรมจักรอันบรรแล้ว เสด็จไปยังเมืองสาวัตถีโดยลำดับ ประทับอยู่ที่เมืองสาวัตถีนั้น ทรงเห็นอุปนิสัยสมบัติของดาบสเหล่านั้น เสด็จออกจากเมืองสาวัตถีนั้นมีหมู่ภิกษุแวดล้อม เสด็จจาริกไปอยู่ เสด็จถึงบ้านนั้นตามลำดับ มนุษย์ทั้งหลายเห็นพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว ได้ถวายมหาทาน พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงธรรมแก่มนุษย์เหล่านั้น ด้วยพระธรรมเทศนานั้น มนุษย์เหล่านั้นบางพวกสำเร็จเป็นพระโสดาบัน บางพวกสำเร็จเป็นพระสกทาคามี และพระอนาคามี บางพวกบรรพชาแล้วบรรลुพระอรหัต พระผู้มีพระภาคเจ้าได้เสด็จกลับมายังกรุงสาวัตถีเช่นเดิมอีก. ครั้งนั้น ดาบสเหล่านั้นได้มาสู่บ้านนั้น มนุษย์ทั้งหลายเห็นพวกดาบสแล้ว ก็ไม่ได้ทำการโกลาหลเช่นกับในคราวก่อน ดาบสทั้งหลายถามพวกมนุษย์เหล่านั้นว่า ท่านทั้งหลาย เพราะเหตุไรมนุษย์เหล่านี้จึงไม่เป็นเช่นกับคราวก่อน หมู่บ้านแห่งนี้ ถูกลงราชอาชญาหรือหนอแล หรือว่าถูกประทุษร้ายด้วยทุกภิกขภัย หรือว่ามีบรรพชิตบางรูปซึ่งสมบุรณ์ด้วยคุณมีศีลเป็นต้นมากกว่าพวกเรา ได้มาถึงหมู่บ้านแห่งนี้.

มนุษย์เหล่านั้นเรียนว่า ท่านผู้เจริญทั้งหลาย บ้านนี้จะถูกลงราชอาชญา ก็หาไม่ ทั้งจะถูกประทุษร้ายด้วยทุกภิกขภัยก็หาไม่ ก็แต่ว่าพระพุทธรเจ้าทรง

อุบัติขึ้นแล้วในโลก พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น ทรงแสดงธรรมเพื่อประโยชน์แก่ชนเป็นอันมาก ได้เสด็จมา ณ หมู่บ้านแห่งนี้ อามคันธดาบสฟังคำนั้นแล้วจึงพูดว่า คหบดีทั้งหลาย พวกท่านพูดว่า พุทฺโธ ดังนี้หรือ ?

มนุษย์ทั้งหลายกล่าวขึ้นสืบ ๓ ครั้งว่า ข้าแต่ท่านผู้เจริญ พวกข้าพเจ้าย่อมกล่าวว่ พุทฺโธ ดังนี้. อามคันธดาบสยินดีแล้วเปล่งวาจาแสดงความยินดีว่า แม้เสียงว่า พุทฺโธ นี้แล เป็นเสียงที่หาได้ยากในโลก ดังนี้ จึงได้ถามว่า พระพุทธเจ้าพระองค์นั้นเสวยกลินฺคิບหรือหนอแล หรือว่าไม่เสวยกลินฺคิບ.

พวกมนุษย์ถามว่า ข้าแต่ท่านผู้เจริญ อะไรคือกลินฺคิບ อามคันธดาบสกล่าวว่า คุณก่อนคหบดีทั้งหลาย ปลาและเนื้อชื่อว่ากลินฺคิບ. มนุษย์ทั้งหลายกล่าวว่า ข้าแต่ท่านผู้เจริญ พระผู้มีพระภาคเจ้าเสวยปลาและเนื้อ. ดาบสฟังคำนั้นแล้วก็เกิดวิปฏิสาร (เดือดร้อนใจ) ว่า บุคคลผู้นั้นจะพึงเป็นพระพุทธเจ้าหรือ หรือว่าไม่พึงเป็นพระพุทธเจ้า. ดาบสนั้นคิดอีกว่า ชื่อว่าการปรากฏขึ้นของพระผู้มีพระภาคเจ้าทั้งหลาย บุคคลได้โดยยาก เราไปเฝ้าพระองค์แล้วถามจักทราบได้.

ต่อจากนั้น ดาบสนั้นจึงได้ไปยังที่พระพุทธเจ้าประทับอยู่ ถามหนทางนั้นกะมนุษย์ทั้งหลาย เป็นผู้รับร้อนประคองแม่โคที่หวงลูก ได้ไปถึงกรุงสาวัตถี โดยการพักคืนหนึ่งในที่ทุกแห่ง เข้าไปยังพระเชตวันนั้นแล พร้อมกับบริษัทของตน. แม้พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงประทับนั่งบนอาสนะเพื่อแสดงธรรมในสมัยนั้น ดาบสทั้งหลายเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า เป็นผู้นิ่งไม่ถวายบังคม

ได้นั่งอยู่ ณ ส่วนข้างหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสปราศรัยแสดงความชื่นชมกับดาบสเหล่านั้น โดยนัยว่า ท่านฤาษีทั้งหลาย ท่านทั้งหลายพอดทนได้ละหรือ ดังนี้ เป็นต้น. แมื่อดาบสเหล่านั้นก็ได้กราบทูลว่า ข้าแต่พระโคตมผู้เจริญ ข้าพระองค์ทั้งหลายพอดทนได้ ดังนี้ เป็นต้น. ลำดับนั้นอามคันธฤาษี ได้ทูลถามพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระโคตมผู้เจริญ พระองค์เสวยกลิ่นคิบหรือไม่เสวย. พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสถามว่า พราหมณ์ ชื่อว่ากลิ่นคิบนั้นคืออะไร? ดาบสนั้นทูลว่า ข้าแต่พระโคตมผู้เจริญ ปลาและเนื้อชื่อว่ากลิ่นคิบ. พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า คุณก่อนพราหมณ์ ปลาและเนื้อไม่ใช่กลิ่นคิบ ก็แลกิเลสทั้งปวงที่เป็นบาป เป็นอกุศลธรรม ชื่อว่ากลิ่นคิบ แล้วตรัสว่า คุณก่อนพราหมณ์ ตัวท่านเองได้ถามถึงกลิ่นคิบในกาลบัดนี้ก็หามิได้ แม้ในอดีตพราหมณ์ชื่อว่าติสสะก็ได้ถามถึงกลิ่นคิบกะพระผู้มีพระภาคเจ้าพระนามว่ากัสสปะแล้ว ก็ติสสะพราหมณ์ได้ทูลถามแล้วอย่างนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ทรงพยากรณ์แล้วอย่างนี้ ดังนี้ แล้วได้ทรงนำมาซึ่งพระคาถาที่ติสสะพราหมณ์ และพระผู้มีพระภาคเจ้ากัสสปะตรัสแล้วนั้นแล เมื่อจะให้อามคันธพราหมณ์ทราบด้วยคาถาเหล่านี้ จะตรัสว่า สามากัจจุกถกจินกานิ จ ดังนี้ เป็นต้น. นี้คือเหตุเกิดขึ้นแห่งพระสูตรนี้ ในที่นี้เพียงเท่านี้ก่อน แต่ในอดีตกาลมีเหตุเกิดขึ้นดังต่อไปนี้.

ได้ยินว่า พระโพธิสัตว์พระนามว่ากัสสปะ บำเพ็ญบารมี ๘ อสงไขยกับแสนกัป ได้ถือปฏิสนธิในครรภ์ของนางพราหมณ์ชื่อว่า ธนวัตติ ปชบาติของพรหมทัตตพราหมณ์ในเมืองพาราณสี แม้อัครสาวกก็เคลื่อนจากเทวโลกในวันนั้นเหมือนกัน อุบัติในครรภ์ของปชบาติของพราหมณ์ผู้เป็นอนุปุโรหิต การถือ

ปฏิสนธิและการคลอดจากครรภ์ของพระโพธิสัตว์ และอัครสาวกทั้งสองนั้น ได้มีแล้วในวันเดียวกันนั่นเอง ด้วยประการฉะนี้ ญาติทั้งหลายได้ตั้งชื่อบุตรของพราหมณ์คนหนึ่งว่า กัสสปะ บุตรของพราหมณ์คนหนึ่งว่า ติสสะ ในวันเดียวกันนั่นเอง. เด็กทั้งสองเหล่านั้นเป็นสหายเล่นผ่นกันมา ได้ถึงความเจริญวัยโดยลำดับ. บิดาของติสสะได้ส่งลูกชายว่า ลูกก่อนพ่อ สหายกัสสปะนี้ออกบวชแล้ว จะเป็นพระพุทธรเจ้า แม่เจ้าเองบวชในสำนักของพระพุทธรเจ้า พระนามว่ากัสสปะนั้นแล้ว ก็จะพึงทำการสลัดออกจากภพเสียได้. ติสสะนั้นรับว่าดีละ แล้วก็ไปยังสำนักของพระโพธิสัตว์กล่าวว่า ลูกก่อนสหาย แม่เราทั้งสองจักบรรพชาด้วยกัน. พระโพธิสัตว์รับว่า ดีละ. ต่อจากนั้นในกาลที่สหายทั้งสองเจริญวัยโดยลำดับ ติสสะพูดกับพระโพธิสัตว์ว่า สหาย มาเถิดเราจะบรรพชาด้วยกัน. พระโพธิสัตว์มิได้ออกบรรพชา. ติสสะคิดว่า ญาณของสหายนั้นยังไม่ถึงกาลแก่รอบก่อน ดังนี้แล้ว ตนเองจึงได้ออกบวชเป็นฤาษี ให้สร้างอาศรมอยู่ที่เชิงภูเขาในป่า. ในสมัยต่อมา แม้พระโพธิสัตว์ ทั้ง ๆ ที่ดำรงอยู่ในเรือนนั่นเอง ก็กำหนดอานาปานสติ ทำฌาน ๔ และอภิิญญาให้บังเกิดขึ้นแล้วเสด็จไปที่ใกล้โคนต้นโพธิ์ด้วยปราสาท (ด้วยฤทธิ์) แล้วอธิษฐานอีกว่า ขอปราสาทจงดำรงอยู่ในที่ตามเดิมนั้นแล. ปราสาทนั้นก็ไปประดิษฐานอยู่ในที่ของตนตามเดิม. ได้ยินว่าพระโพธิสัตว์ที่มีไช่บรรพชิต ไม่อาจจะเข้าถึงโคนต้นโพธิ์ได้ เพราะฉะนั้น พระโพธิสัตว์บรรพชาแล้วจึงไปถึงโคนต้นโพธิ์ นั่งทำความเพียรอยู่ ๗ วัน ทำให้แจ้งแล้วซึ่งสัมโพธิญาณ โดยใช้เวลา ๗ วัน.

ณ กาลครั้งนั้น ที่ป่าอิสิปตนะมีบรรพชิตอยู่ถึง ๒ หมื่นรูป ครั้งนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงพระนามว่ากัสสปะ ตรัสเรียกบรรพชิตเหล่านั้นมาแล้ว

ทรงแสดงธรรมจักร ในเวลาจบพระสูตรนั่นเอง บรรพชิตทุกรูปก็เป็นพระอรหันต์ ได้ยินว่าพระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น มีภิกษุ ๒ หมื่นรูปเป็นบริวาร ประทับอยู่ที่ป่าอิสิปตนะนันทน์เอง และพระเจ้ากาสิพระนามว่า กิถิ ทรงอุปัฏฐากพระองค์ด้วยปัจจัย ๔.

ต่อมาวันหนึ่ง บุรุษชาวเมืองพาราณสีคนหนึ่ง แสวงหาวัตถุทั้งหลาย มีแก่นจันทน์เป็นต้นที่ภูเขา ลูถึงอาศรมของติสสดาบส อภิวัตดาบสนั้นแล้ว ได้ยืนอยู่ ณ ข้างหนึ่ง. ดาบสเห็นบุรุษนั้นแล้วถามว่า ท่านมาจากที่ไหน บุรุษนั้นตอบว่า ผมมาจากเมืองพาราณสีขอรับ. ดาบสถามว่า ความเป็นไปที่เมืองพาราณสีนั้นเป็นอย่างไรบ้าง. บุรุษนั้นตอบว่า ท่านผู้เจริญ พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงพระนามว่า กัสสปะ. บังเกิดขึ้นแล้วที่เมืองพาราณสีนั้น. ดาบสได้สดับคำที่ฟังได้โดยยากก็เกิดปีติโสมนัส แล้วถามว่า พระพุทธเจ้าพระองค์นั้น เสวยกลืนดิบหรือไม่เสวย. บุรุษนั้นถามว่า กลืนดิบคืออะไรขอรับ.

ดาบสตอบว่า กลืนดิบคือปลาและเนื้อสุก.

บุรุษนั้นตอบว่า ข้าแต่ท่านผู้เจริญ พระผู้มีพระภาคเจ้าเสวยปลาและเนื้อ. ดาบสฟังคำนั้น แล้วก็เกิดวิปฏิสาร คำริอีกว่า เราจะไปทูลถามพระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น ถ้าหากว่าพระองค์จักตรัสว่า เราบริโภคน้ำกลืนดิบ ต่อแต่นั้น เราก็จะห้ามพระองค์ว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้อนั้นไม่เหมาะสมแก่ชาติและสกุลของพระองค์ ดังนี้แล้วคิดว่า เราวชในสำนักของพระพุทธเจ้าพระองค์นั้น จักกระทำการสลัดออกจากภพได้ ดังนี้แล้วจึงได้ถือเอาอุปกรณ (บริวาร) ที่เบา ๆ ไปถึงเมืองพาราณสีในเวลาเย็น โดยการพักราตรีเดียวในที่

ทั้งปวง เข้าไปแล้วสู่อิสิปตนะนั่นเอง แม้พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับนั่งบน
อาสนะ เพื่อแสดงพระธรรมเทศนาอยู่ในสมัยนั้นนั่นเอง. ดาบสเข้าไปเฝ้า
พระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว ไม่ถวายบังคม เป็นผู้นั่งได้ยืนอยู่ ณ ส่วนข้างหนึ่ง.
พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงเห็นดาบสนั้นแล้ว ตรัสปฏิสันถารโดยนัยที่ข้าพเจ้า
กล่าวแล้ว ในตอนต้นนั้นแล. แม้ดาบสนั้นกล่าวคำทั้งหลายเป็นต้นว่า ข้าแต่
พระผู้มีพระภาคเจ้าพระนามว่ากัสสปะผู้เจริญ พระองค์ทรงพอดทนได้ออยู่หรือ!
ดังนี้เป็นต้น แล้วนั่ง ณ ส่วนข้างหนึ่ง ทูลถามพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่
พระกัสสปะผู้เจริญ พระองค์เสวยกลืนดิบหรือไม่. พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า
พราหมณ์ เราหาได้เสวยกลืนดิบไม่. ดาบสทูลว่า ข้าแต่พระกัสสปะผู้เจริญ
สาธุ สาธุ พระองค์เมื่อไม่เสวยซากศพของสัตว์อื่น ได้ทรงกระทำความดีแล้ว
ข้อนั้นสมควรแล้วแก่ชาติ สกฺข และโคตร ของพระกัสสปะผู้เจริญ.
ต่อแต่นั้นพระผู้มีพระภาคเจ้าจึงทรงดำริว่า เราพูดว่าเราไม่บริโภคน
กลืนดิบ ดังนี้หมายถึง (กลืนดิบ) คือกิเลสทั้งหลาย พราหมณ์เจาะจงเอา
ปลาและเนื้อ ทำอย่างไรหนอ เราจะไม่เข้าไปสู่บ้านเพื่อบิณฑบาตพຽงนี้ จะพึง
บริโภคนบิณฑบาตที่เขานำมาจากวังของพระเจ้ากิกิ คาถาปรารภกลืนดิบจักเป็น
ไปอย่างนี้ ต่อแต่นั้นเราจะให้พราหมณ์เข้าใจได้ ด้วยพระธรรมเทศนา
ดังนี้แล้ว ทรงทำบริกรรมสรีระแต่เช้าตรู่ในวันที่สอง เสด็จเข้าไปยังพระคันธ-
กุฎิ ภิกษุทั้งหลายเห็นพระคันธกุฎิปิด จึงรู้ว่าวันนี้พระผู้มีพระภาคเจ้า
ไม่ประสงค์จะเสด็จเข้าไปพร้อมกับภิกษุทั้งหลาย จึงได้กระทำปทัชฌานพระ
คันธกุฎิ แล้วเข้าไปเพื่อบิณฑบาต แม้พระผู้มีพระภาคเจ้าออกจากพระคันธกุฎิ

แล้วประทับนั่งบนอาสนะที่ปูลาดไว้ ฝ่ายดาบสแลด้อมถึงโบไม้ แล้วเสียวกิน แล้วนั่งอยู่ในสำนักของพระผู้มีพระภาคเจ้า พระเจ้ากาสิกราชพระนามว่า กิกิ เห็นภิกษุทั้งหลายเที่ยววิณฑชบาตจึงตรัสถามว่า ท่านผู้เจริญ พระผู้มีพระภาคเจ้า เสด็จไปไหน และได้ทรงสดับว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ในวิหาร มหา-
บพิตร. แล้วจึงได้ทรงส่ง โภชนะที่ถึงพร้อมด้วยกับและรสต่าง ๆ สมบูรณ์ด้วย ชนิดของเนื้อแด่พระผู้มีพระภาคเจ้า.

อำมาตย์ทั้งหลายไปสู่วิหาร กราบทูลแด่พระผู้มีพระภาคเจ้า ถวายน้ำ ทักขิโณทก เมื่อจะอังกาสก็ได้ถวายข้าวยาคุ อันถึงพร้อมด้วยเนื่อนานาชนิด เป็นครั้งแรก ดาบสเห็นแล้วจึงได้ยั้งคิดอยู่ว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าจะเสวย หรือไม่หนอ พระผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อดาบสนั้นคูอยู่นั้นแล จึงทรงค้ำข้าวยาคุ ทรงใส่ขึ้นเนื้อเข้าไปในพระโอษฐ์ ดาบสเห็นแล้วก็โกรธ เมื่อพระผู้มีพระ-
ภาคเจ้าทรงค้ำข้าวยาคุเสร็จแล้ว อำมาตย์ทั้งหลายก็ได้ถวายโภชนะอันประกอบด้วยกับข้าว อันมีรสต่าง ๆ อีก ดาบสเห็นพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงรับโภชนะ แม้นั้นเสวยอยู่ ก็โกรธยิ่งขึ้น กล่าวว่ ข้าพเจ้าไม่ฉันปลาและเนื้อ.

ครั้งนั้น ดาบสได้เข้าไปหาพระผู้มีพระภาคเจ้า ผู้ทรงทำกตกิจเสร็จ แล้ว ทรงล้างมือและเท้าประทับนั่งอยู่ ทูลว่า ข้าแต่ท่านกัสสปะผู้เจริญ ท่านตรัส คำเท็จ ข้อนั้นไม่ใช่กิจของบัณฑิต ด้วยว่าพระผู้มีพระภาคเจ้าทั้งหลายทรง ติเตียนมุสาวาทไว้แล้ว แม้พวกฤาษีเหล่านั้นเหล่าใดยังอตภาพให้เป็นไปด้วย มูลผลาผลในป่า อยู่ ณ เเชิงเขา ฤาษีแม่เหล่านั้นก็ไม่ยอมพูดเท็จ เมื่อจะ พรรณหาคุณทั้งหลายของฤาษีทั้งหลายด้วยพระคาถา จึงกล่าวว่ **สามากิจ-
อูลกจินกานิ จ เป็นต้น.**

ดิณฺฐชาติและธัญชาติที่เข้าถึงซึ่งความเป็นสิ่งอันบุคคลขจัด (เปลือก
ออกเสียแล้ว) หรือว่าเปลือกเอาแต่รวงทั้งหลายแล้วถือเอา ชื่อว่า **ข้าวฟ่าง**
ในกาลานั้น อนึ่ง ลูกเดือย (**จิงฺกุลกา**) มีรวงซึ่งมีสัณฐานเหมือนดอกกณวีระ.
ถั่วเขียว (จินฺกานิ) ซึ่งเขาปลูกแล้ว เกิดขึ้นที่เชิงเขาในดง ชื่อว่า
จินฺกานิ.

ใบไม้ (สีเขียว) อย่างใดอย่างหนึ่ง ชื่อว่า **ปตฺตปฺผล**.

เปลือกมันอย่างใดอย่างหนึ่ง ชื่อว่า **มฺูลปฺผล**.

ผลไม้และผลเถาวัลย์อย่างใดอย่างหนึ่ง ชื่อว่า **ควิปฺผล**.

อีกประการหนึ่ง เปลือกมัน ท่านถือเอาด้วยศัพท์ว่า **มฺูล**.

ผลไม้และผลแห่งเถาวัลย์ ท่านถือเอาด้วยศัพท์ว่า **ผล**.

ผลแห่งกระจับและแห้วเป็นต้น ซึ่งเกิดในน้ำ ท่านถือเอาด้วยศัพท์ว่า

ควิปฺผล.

สองบทว่า **ธมฺเมเน ลทฺธิ** ความว่า ละมิจฉาชีพ มีการเป็นทนต์
รับใช้ และการไปซื้อข้าว แล้วได้มาด้วยการท่องเที่ยวขอเขาเลี้ยงชีพ.

พระอริยเจ้าทั้งหลายผู้สงบ ชื่อว่า **สฺต**.

บทว่า **อสมานา** ได้แก่ บริโภคอยู่.

ด้วยบาทพระคาถาว่า **น กามกามา อลิกํ ภณฺหฺติ ฤๅษีช่อม**
แสดงถึงการติเตียนต่อพระผู้มีพระภาคเจ้า ด้วยการสรรเสริญฤๅษีทั้งหลายว่า
ฤๅษีทั้งหลายเหล่านั้น ไม่ยึดถือของของตน บริโภคอยู่ซึ่งข้าวฟ่างเป็นต้นเหล่านั้น
อยู่อย่างนี้ ช่อมไม่พูดคำเหล่านี้เพราะปรารณากาม คือว่าปรารณากาม

อยู่ที่ไม่พูดคำเท็จ อย่างที่พระองค์ปรารถนากามทั้งหลายอันมีรสอร่อยเป็นต้น
เสวยกลืนคิบอยู่นั้นแล ก็ยังตรัสว่า พราหมณ์ เราหาบริโภคนกลืนคิบไม่
ชื่อว่าตรัสคำไม่จริง (เหลวไหล) ดังนี้. พราหมณ์ครั้นติเตียนพระผู้มีพระ-
ภาคเจ้าด้วยการอ้างคำสรรเสริญฤๅษีทั้งหลายอย่างนี้แล้ว บัดนี้ เมื่อจะแสดง
เรื่องการติเตียนตามที่ตนประสงค์ จะติเตียนพระผู้มีพระภาคเจ้าโดยนิปปริยาย
จึงได้กล่าววาทะ ยทสมาโน เป็นต้น.

ท อักษรในคานานั้นเป็นการเชื่อมบท แต่เนื้อความมีดังต่อไปนี้ :-
เนียนกมูลไถหรือนเนียนกระทำอย่างใดอย่างหนึ่ง ซึ่งกระทำดีแล้วด้วยการ
บริกรรมในเบื้องต้น มีการล้างและการหั้นเป็นต้น สำเร็จดีแล้วด้วยการบริกรรม
ในภายหลัง มีการปรุงและการย่างเป็นต้น อันชนเหล่าอื่นผู้ใคร่ธรรมซึ่งสำคัญ
อยู่ว่า ท่านผู้นี้ไม่ใช่ฆราวาส ไม่ใช่บิดา (ของเรา) แต่อีกอย่างหนึ่งแล ท่าน
ผู้นี้เป็นทักษิณียบุคคล ดังนี้ ได้ถวายไป ชื่อว่าตกแต่งดีแล้วในการการทำ
สักการะ.

ชื่อว่า ประณีต คือตกแต่งเรียบร้อย ก็ชื่อว่าประณีต เพราะเป็น
โภชนะมีรสเลิศ เพราะเป็นโภชนะมีไอชะ เพราะเป็นโภชนะที่สามารถจะนำมา
ซึ่งกำลังและไขมัน พระองค์เสวยอยู่ คือให้นำมาอยู่ ก็ว่าพระองค์เสวยเนื้อ
อย่างใดอย่างหนึ่งอย่างเดียวก็นำมาได้ โดยที่แท้แล พระองค์เสวยข้าวสาลีแม่น้ำ
นี้ได้แก่ ข้าวสุกแห่งข้าวสาลีซึ่งได้เลือกกากออกแล้ว คาบสเรียกพระผู้มีพระ-
ภาคเจ้าด้วยอ้างพระโคตรว่า ข้าแต่ท่านกัสสปะ พระองค์นั้นเสวยกลืนคิบ.
พระองค์เสวยอยู่ซึ่งเนื้อชนิดใดชนิดหนึ่ง และเสวยอยู่ซึ่งข้าวสาลีนี้ ข้าแต่ท่าน
กัสสปะ พระองค์ชื่อว่าเสวยกลืนคิบ ดังนี้.

ดาบสครั้งติเตียนพระผู้มีพระภาคเจ้า เพราะอาหารอย่างนี้แล้ว บัดนี้
เมื่อจะยกเรื่องมูสาวาทขึ้นติเตียน จึงกล่าวว่า น อามคฺชฺโ ๗เปฯ สุตฺตฺตฺตฺติ
เนื้อความแห่งพระคานานั้นว่า ดาบสเมื่อกล่าวบริภาษอยู่ว่า ข้าแต่
พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้เป็นเผ่าพันธุ์แห่งพรหม ผู้เว้นจากคุณของพราหมณ์ ข้า
แต่ท่านผู้เป็นพราหมณ์ผู้สมมติแต่เพียงชาติ พระองค์เป็นผู้ที่ข้าพระองค์ทูลถาม
ในกาลก่อนแล้ว พระองค์ก็ตรัสอย่างนี้ว่า คือว่าพระองค์ตรัสโดยส่วนเดียว
อย่างนี้ว่า กลิ่นคิบไม่สมควรแก่ข้าพเจ้า ดังนี้.

บทว่า สาลินมนฺหํ ได้แก่ ข้าวสุกแห่งข้าวสาลี.

บทว่า ปริภุญฺชฺมาโน ได้แก่ บริโภคอยู่.

บาทคาถาว่า สฺกฺนฺตฺมฺเสหิ สุตฺตฺตฺตฺติ ความว่า ดาบสกล่าวถึง
เนื่อนกซึ่งพระราชนำมาถวายแก่พระผู้มีพระภาคเจ้าในครั้งนั้น ก็ดาบสเมื่อจะ
กล่าวอย่างนี้นั้นเอง จึงได้แหงนมองดูพระวรกายของพระผู้มีพระภาคเจ้า ใน
เบื้องล่างตั้งแต่ฝ่าพระบาทจนถึงปลายพระเกศาในเบื้องบน จึงได้เห็นความ
สมบูรณ์แห่งพระลักษณะอันประเสริฐ ๓๒ ประการ และอนุพยัญชนะ ๘๐ ประ-
การ รวมทั้งได้เห็นการแวดล้อมแห่งพระรัศมีที่ขยายออกไปวาหนึ่ง จึงคิดว่า
ผู้ที่มีกายประดับด้วยมหาปุริสลักษณะเป็นต้นเห็นปานนี้ ไม่ควรที่จะพูดเท็จ ก็
พระอุณาโลมนี้ ซึ่งเกิดขึ้นในระหว่างคิ้ว สีขาวอ่อนนุ่มคล้ายนุ่น และขนที่
ชุมขนทั้งหลาย เป็นอนเนกเกิดขึ้นแก่ท่านผู้นี้. เพราะผลอันไหลออกแห่งสัจจาจา
แม้ในระหว่างภพนั้นเอง ก็บุคคลเช่นนี้นั้นจะพูดเท็จในบัดนี้ได้อย่างไร กลิ่น
คิบของพระผู้มีพระภาคเจ้าจะต้องเป็นอย่างอื่นแน่แท้ พระองค์ตรัสคำนี้หมายถึงถึง

พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย สุตตนิบาต เล่ม ๑ ภาค ๖ - หน้าที่ 96

กลืนอันใดว่า พราหมณ์เราหาได้บริโภคกลืนดิบไม่ ดังนี้ โฉนหนอเราจะพึง
ถามถึงกลืนนั้น เป็นผู้มีมานะมากกับเกิดขึ้นแล้ว เมื่อจะเจรจาด้วยอำนาจโคตร
นั่นเอง จึงกล่าวคาถาที่เหลือนี้ว่า :-

ข้าแต่ท่านกัสสปะ ข้าพระองค์ขอ

ถามเนื้อความนี้กะพระองค์ว่า กลืนดิบของ

พระองค์มีประการเป็นอย่างไร ดังนี้.

ครั้งนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อจะทรงแก้ถึงกลืนดิบแก่พราหมณ์นั้น
จึงตรัสพระดำรัสเป็นต้นว่า ปาณาติปาโต ดังนี้.

การฆ่าสัตว์ชื่อว่า ปาณาติบาต ในคานานั้น. ในคำว่า **วธูเจท-**
พนุชน นี้ มีอธิบายว่า การทุบตีทำร้ายสัตว์ทั้งหลายด้วยท่อนไม้เป็นต้น ชื่อว่า
วธะ การทุบตี การตัดมือและเท้าเป็นต้น ชื่อว่า **เจทะ** การตัด การจอง
จำด้วยเชือกเป็นต้น ชื่อว่า **พันชนะ** การจองจำ.

การลักและการพุดเท็จ ชื่อว่า **เถยยะและมุสาวาท.**

การให้ความหวังเกิดขึ้นโดยนัยเป็นต้นว่า เราจักให้ เราจักกระทำ
แล้วก็ทำให้หมดหวังเสีย ชื่อว่า **นิกติ** การกระทำให้มีความหวัง.

การให้ผู้อื่นถือเอาสิ่งที่ไม่ใช่ทองว่าเป็นทองเป็นต้น ชื่อว่า **วัณฺณนา**
การหลอกหลวง.

การเล่าเรียนคัมภีร์เป็นอเนกที่ไม่มีประโยชน์ ชื่อว่า **อัสสเนนุกตติ**
การเรียนคัมภีร์ที่ไร้ประโยชน์.

ความพระพฤติผิดในภรรยาที่ผู้อื่นหวงแหน ชื่อว่า **ปรทารเสวนา**
การคบหาภรรยาผู้อื่น.

บาทพระคาถาว่า **เอสามคฺนุโธ น หิ มฺสโภชนํ** ความว่า ความ
ประพฤติด້วยอำนาจกุศลธรรม มีปาณาติบาตเป็นต้นนี้ ชื่อว่า **อามคันธะ**
กลิ่นคิบ คือ เป็นกลิ่นที่มีพิษ เป็นกลิ่นดุจซากศพ. ถามว่า เพราะเหตุไร ?

ตอบว่า เพราะไม่เป็นที่พอใจ เพราะคลุกเคล้าด้วยของไม่สะอาดคือ
กิเลส เพราะเป็นของที่สัปบุรุษทั้งหลายเกลียด และเพราะนำมาซึ่งความเป็น
กลิ่นที่เหม็นอย่างยิ่ง.

สัตว์ทั้งหลายเหล่าใด ซึ่งมีกิเลสอันบังเกิดขึ้นแล้ว ด้วยกลิ่นคิบ
ทั้งหลายเหล่าใด สัตว์ทั้งหลายเหล่านั้น ชื่อว่าเป็นผู้มีกลิ่นเหม็นอย่างยิ่งกว่า
กลิ่นคิบทั้งหลายเหล่านั้น แม้ร่างที่ตายแล้วของคนทั้งหมดกิเลสทั้งหลาย ก็ยัง
ไม่จัดว่ามีกลิ่นเหม็น เพราะฉะนั้น กลิ่นนี้ (คือการฆ่าสัตว์เป็นต้น) จึงเป็น
กลิ่นคิบ ส่วนเนื้อและโภชนะที่ผู้บริโภคนำไม่เห็น ไม่ได้ยิน และไม่ได้รังเกียจ
(คือไม่สงสัยว่าเขาฆ่าเพื่อตน) จัดเป็นสังหาโทษมิได้ เพราะฉะนั้น เนื้อและ
โภชนะจึงไม่ใช่กลิ่นคิบเลย.

พระผู้มีพระภาคเจ้าครั้นทรงวิสัญญากลิ่นคิบโดยนัยหนึ่ง ด้วยเทศนา
ที่เป็นธรรมาธิษฐานอย่างนี้แล้ว บัดนี้ เพราะเหตุที่สัตว์เหล่านั้น ๆ ประกอบ
ด้วยกลิ่นคิบทั้งหลายเหล่านั้น ๆ สัตว์ผู้หนึ่งเท่านั้น จะประกอบด้วยกลิ่นคิบ
ทุกอย่างก็หามิได้ และกลิ่นคิบทุกอย่าง จะประกอบกับสัตว์ผู้เดียวเท่านั้น ก็หา
มิได้ ฉะนั้นเมื่อจะทรงประกาศกลิ่นคิบเหล่านั้น ๆ แก่สัตว์เหล่านั้น เมื่อจะ
ทรงวิสัญญากลิ่นคิบด้วยเทศนาที่เป็นบุคคลธิษฐานก่อนโดยนัยว่า ชนทั้งหลาย
เหล่าใดในโลกนี้ ไม่สำรวจแล้วในกามทั้งหลาย ดังนี้เป็นต้น จึงได้ทรงภาษิต
พระคาถา ๒ พระคาถา.

ในบาทพระคานานัน คาทว่า **เย อธิ กามสุ อสญฺญตา ชนา**
ความว่า ปุถุชนจำพวกใดจำพวกหนึ่งในโลกนี้ ไม่สำรวม เพราะทำลายความ
สำรวมเสียแล้ว ในกามทั้งหลายกล่าวคือการเสพกาม โดยการเว้นเขตแดนใน
ชนทั้งหลายมีมารดาและน้ำสาวเป็นต้น.

สองบทว่า **รเสสุ ทิฏฺฐา** ความว่า เกิดแล้ว คือเชื่อใจแล้ว สยบแล้ว
คือได้ประสบแล้ว ในรสทั้งหลายที่จะพึงรู้ได้ด้วยชีวหาวิญญานเป็นผู้มีปกติ
เห็นว่าไม่มีโทษ ไม่มีปัญญาเป็นเครื่องสลัดออก ปริโภครสทั้งหลายอยู่.

บทว่า **อสุจิกิมิสฺสุตา** ความว่า กลูกเคล้าด้วยของไม่สะอาด
กล่าวคือมิจฉาทิฏฐิมิประการต่าง ๆ เพื่อประโยชน์แก่การได้รส เพราะความคิด
ในรสนั้น.

บทว่า **นตถิกิฏฺฐิ** ความว่า ประกอบด้วยมิจฉาทิฏฐิ ๑๐ อย่าง
เช่น มิจฉาทิฏฐิข้อที่ว่า ทานที่ให้แล้วไม่มีผลเป็นต้น.

บทว่า **วิสมา** ความว่า ประกอบด้วยกายกรรมเป็นต้น ที่ไม่สม่าเสมอ.

บทว่า **ทุรฺนุญา** ความว่า เป็นผู้อันบุคคลอื่นแนะนำได้โดยยาก
ได้แก่ ผู้ที่ประกอบด้วยการไม่สละคืน การยึดมั่นถือมั่นในทิฏฐิที่ผิด ๆ.

บทว่า **เอสามคฺคุโ** ความว่า พึงทราบกลั่นคิบบที่พระผู้มี-
พระภาคเจ้าแสดงเฉพาะในบุคคล ด้วยคานานีว่ามี ๖ ชนิด ด้วยอรรถที่
พระองค์ตรัสไว้ในตอนต้น แม้อื่นอีกว่า ความไม่สำรวมในกาม ๑ การคิด
ในรส ๑ อาชีวิวัตติ ๑ นัตถิกิฏฐิ ๑ ความเป็นผู้ไม่สม่าเสมอในทุจริตมีกาย
ทุจริตเป็นต้น ๑ ความเป็นผู้แนะนำได้ยาก ๑.

คำว่า **น หิ มสโฆชน** ความว่า ก็เนื้อและโภชนะหาใช่กลิ่นคิบ
ไม่ ด้วยอรรถตามที่ข้าพเจ้ากล่าวไว้นั้นแล.

พึงทราบวินิจฉัยแม้ในคาถาที่ ๒ ดังต่อไปนี้.

สองบทว่า **เย ลูขสา** ความว่า ชนเหล่าใด เศร้าหมอง ไม่มีรส
อธิบายว่า ประกอบตนไว้ในอรรถกถิมถานุโยค.

บทว่า **ทารุณา** ได้แก่ หยาบช้า กักขละ คือประกอบด้วยความเป็นผู้ว่ายาก.

บทว่า **(ปร) ปิฎฺฐิมลิกา** ความว่า ต่อหน้า ก็พูดไพเราะ แล้วก็
พูดติเตียนในที่ลับหลัง จริงอยู่ ชนทั้งหลายเหล่านี้ ไม่อาจจะแลดูซึ่งหน้าได้
เป็นราวกะว่าแตะเนื้อหลังของชนทั้งหลายลับหลัง เพราะเหตุนี้ ท่านจึงเรียก
ว่า หน้าไว้หลังหลอก.

บทว่า **มิตฺตทุพฺภิกฺโข** คือ ผู้ประทุษร้ายมิตร มีคำอธิบายว่า ปฏิบัติ
ผิดต่อมิตรทั้งหลายผู้ให้ความคุ้นเคย ในเรื่องภรรยา ทรัพย์ และชีวิต ใน
ที่นั้น ๆ.

บทว่า **นิกุฏฺฐณา** ความว่า ปราศจากความเอ็นดู คือต้องการให้
สัตว์ทั้งหลายพินาศ.

บทว่า **อติมาน** ได้แก่ ประกอบด้วยการถือตัวจัด ดังที่พระผู้มี
พระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า คนบางคนในโลกนี้ ดูหมิ่นผู้อื่นด้วยกระทบถึงชาติ
กำเนิด ฯลฯ หรือด้วยอ้างถึงวัตถุอย่างใดอย่างหนึ่ง ความถือตัวเห็นปานนี้
ใด ฯลฯ ความเป็นผู้มีจิตเหมือนกับชง.

บทว่า **อทานสีลา** คือ มีปกติไม่ให้ ใต้แก่ มีจิตใจน้อมไปเพื่อไม่ให้
อธิบายว่า ไม่ยินดีในการจ่ายแจก.

หลายบทว่า **น จ เทนุติ กสุตจิ** ความว่า ก็เพราะเหตุที่มีปกติไม่
ให้ นั้น แม้จะเป็นผู้ถูกขอก็ไม่ยอมให้อะไรแก่ใคร ๆ คือว่าเป็นเช่นกับด้วย
มนุษย์ในสกุลอทินนปุพพะพราหมณ์ ย่อมจะเกิดเป็นนิชฌามัตถหิกเปรต
ในสัมปรายภพ.

แต่อาจารย์บางพวกกล่าวว่า **อทานสีลา** ดังนี้ก็มี ความว่า เป็นผู้
ปกติรับอย่างเดียว แต่ก็ไม่ยอมให้อะไร ๆ แก่ใคร ๆ.

บาทคาถาว่า **เอสามคนุโ น หิ มสโฆชน** ความว่า ผู้ศึกษาพึง
ทราบว่าการที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงเจาะจงบุคคลทั้งหลายด้วยคาถา
นี้มี ๘ ชนิด ด้วยอรรถตามที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้แล้วในตอนต้นอื่นอีก
คือ ความเป็นผู้มีรสที่เศร้าหมอง ๑ ความทารุณ ๑ หน้าไหว้หลังหลอก ๑
ความเป็นผู้คบมิตรชั่ว ๑ การไร้ความเอ็นดู ๑ การถือตัวจัดหนึ่ง ๑ การมี
ปกติไม่ให้ ๑ และการไม่สละ ๑ เนื้อและโภชนะให้ใช้กลั่นเคี้ยวเลย.

พระผู้มีพระภาคเจ้าครั้งตรัส ๒ พระคาถาด้วยเทศนาเป็นบุคลาธิษ-
ฐานอย่างนี้แล้ว ก็ได้ทรงทราบถึงการอนุวัตรตามอภัยของคาบสนั้นอีก จึง
ได้ตรัสพระคาถา ๑ (คาถา) ด้วยเทศนาที่เป็นธรรมาธิษฐาน.

ความโกรธในพระคานานั้น ผู้ศึกษาพึงทราบโดยนัยที่ข้าพเจ้ากล่าว
ไว้แล้วใน **อुरुคสูตร** ความมัวเมาแห่งจิต มีประเภทดังที่พระผู้มีพระภาคเจ้า
ตรัสไว้ในวิภังค์โดยนัยว่า ความเมาในคติ ความเมาในโคตร ความเมาใน
ความไม่มีโรค เป็นต้น ชื่อว่า **มโท** ความเมา.

ความเป็นผู้แข็งกระด้าง ชื่อว่า **ถมฺโถ** ความเป็นคนหัวคือ.

การตั้งตนไว้ในทางที่ผิด ได้แก่การตั้งตนไว้ผิดจากพระดำรัสที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ โดยนัยอันชอบธรรม ชื่อว่า **ปจฺจุปฺปฏฺฐานา** การตั้งตนไว้ผิด.

การปกปิดบาปที่ตนกระทำไว้ ซึ่งพระผู้มีพระภาคเจ้าจำแนกไว้ในคัมภีร์วิภังค์ โดยนัยเป็นต้นว่า คนบางคนในโลกนี้ประพฤติกายทุจริต ชื่อว่า **มายา** หลอกหลวง.

การริษยาในลาภสักการะของบุคคลอื่นเป็นต้นชื่อว่า **อฺสุสุยา** ริษยา.

คำที่บุคคลยกขึ้น มีการอธิบายว่า การยกตนขึ้น ชื่อว่า **ภฺสฺสสมฺสฺส-**
โสโย การยกตน.

ความถือตัวที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงจำแนกไว้ในคัมภีร์วิภังค์ว่า คนบางคนในโลกนี้ถือตัวว่าเสมอกับผู้อื่นในกาลก่อน ด้วยชาติกำเนิดเป็นต้น ฯลฯ หรือด้วยวัตถุอย่างใดอย่างหนึ่ง แต่มาภายหลังยกตนว่าเสมอ ไม่ยอมรับว่าตนเองเลวกว่าคนอื่น มานะเห็นปานนี้ใด ฯลฯ ความเป็นผู้มีจิตดุจธง ชื่อว่า **มานาติมาโน** การถือตัว.

การสมาคมกับอัสปบุรุษทั้งหลาย ชื่อว่า **อฺสพฺภิสฺสนฺถโว** การสมาคมกับอัสตบุรุษ.

บาทพระกาลาว่า **เอสามคฺนฺโธ น หิ มํสฺโภชนํ** ความว่า อกุศลราศี ๕ อย่างมีความโกรธเป็นต้นนี้ ฟังทราบว่าเป็นกลิ่นดิบ โดยอรรถตามที่ข้าพเจ้ากล่าวไว้ในตอนต้นนั้นแล เนื้อและโภชนะไม่ชื่อว่ากลิ่นดิบเลย.

พระผู้มีพระภาคเจ้าครั้ง ทรงแสดงกลินฺคิย ๕ อย่าง ด้วยเทศนาที่เป็น
ธรรมาธิษฐานอย่างนี้แล้ว เมื่อจะทรงวิชันากลินฺคิยด้วยเทศนาที่เป็นบุคลา-
ธิษฐานที่นัยตามที่ข้าพเจ้ากล่าวไว้ในตอนต้นนั้นแลแม้อีก จึงได้ทรงภายิต
๓ พระคาถา.

บรรดาบทเหล่านั้น สอนบทว่า **เย ปาปสีลา** ความว่า ชนเหล่าใด
ปรากฏในโลกว่ามีปกติประพฤติชั่ว เพราะเป็นผู้มีความประพฤติชั่ว.

การยืมหนี้แล้วมาเจ้าหนี้เสียเพราะไม่ใช่หนี้ นั้น และการพูดเสียดแทง
เพราะคำต่อเสียด ตามนัยที่กล่าวไว้ในวสสสูตร ชื่อว่า **อิณฆาตสุจกา** ผู้มา
เจ้าหนี้และพูดเสียดแทงเจ้าหนี้.

บาทคาถาว่า **โวหารกฺขฺญา อิท ปาฏฺฐูปิกา** ความว่า ชนทั้งหลาย
ดำรงอยู่แล้ว ในฐานะที่ตั้งอยู่ในธรรม (เป็นผู้ตัดสิ้นความ) รับค่าจ้างแล้ว ทำ
เจ้าของให้พ่ายแพ้ ชื่อว่าผู้พูดโก่ง เพราะประกอบด้วยโวหารที่โก่ง ชื่อว่า
ปาฏฐูปิกา คนผู้หลอกหลวง เพราะเอาเปรียบผู้ตั้งอยู่ในธรรม.

อีกประการหนึ่ง บทว่า **อิธ** ได้แก่ ในศาสนา.

บทว่า **ปาฏฐูปิกา** ได้แก่ พวกคนทุศีล.

จริงอยู่ เพราะเหตุคนทุศีลเหล่านั้น มีการตำรวมอิริยาบถให้งดงาม
เรียบร้อย เป็นต้น ซึ่งจะเปรียบได้กับท่านผู้มีศีล ฉะนั้น จึงชื่อว่าเป็นคนผู้
หลอกหลวง

บาทคาถาว่า **นราธมา เยธ กโรนฺตุ กิพฺพิสํ** ความว่า ชนเหล่า
ใด เป็นคนต่ำทรามในโลกนี้ ย่อมกระทำความหยาบช้า กล่าวคือ การปฏิบัติผิด
ในมารดาและบิดาทั้งหลาย และในพระพุทธเจ้าและพระปัจเจกพุทธเจ้า เป็นต้น.

บาทกาลาว่า **เอสามคนุโธ น หิมสโภชน** ความว่า กลิ่นชนิดนี้
ซึ่งพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงไว้ด้วยกาลานี้ อันตั้งอยู่แล้วในบุคคล เป็น
บุคลาธิษฐาน ผู้ศึกษาพึงทราบกลิ่นแม่อื่นอีก ๖ ชนิด โดยอรรถที่ข้าพเจ้า
กล่าวไว้แล้วในกาลก่อนว่า ความเป็นผู้มีปกติประพฤติชั่ว ๑ การกู้หนี้มาแล้ว
ไม่ใช้ ๑ การพูดเสียดสี ๑ การเป็นผู้พิพากษาโง่ ๑ การเป็นคนหลอกหลวง
๑ การกระทำที่หยาบช้า ๑ เนื้อและโภชนะไม่ใช่กลิ่นคิบเลย ดังนี้.

บาทกาลาว่า **เย อิธ ปาณสุ อลยตา ชนา** ความว่า ชนเหล่า
ใดในโลกนี้ ฆ่าสัตว์ร้ายหนึ่งบ้าง พันหนึ่งบ้าง เพราะประพฤติดตามความอยาก
ชื่อว่าไม่สำรวมแล้ว เพราะไม่กระทำแม้สักว่าความเอ็นดูในสัตว์.

บาทกาลาว่า **ปเร สมาทาย วิหสมยุยุดา** ความว่า ถือเอา
ทรัพย์หรือชีวิตอันเป็นของที่มีอยู่ของบุคคลอื่น ต่อแต่นั้นก็ประกอบการเบียด
เบียน โดยการใช้ฝ่ามือ ก้อนดิน และท่อนไม้ต่อชนทั้งหลายผู้อ่อนวอนหรือ
ห้ามอยู่ว่า "ท่านทั้งหลายอย่าทำอย่างนี้" ดังนี้.

อีกอย่างหนึ่ง จับสัตว์ทั้งหลายเหล่านี้ได้แล้ว ก็ยึดถือไว้ว่า
เราจะฆ่าสัตว์ ๑๐ ตัวในวันนี้ จะฆ่า ๒๐ ตัวในวันนี้ ดังนี้ แล้วก็ทำการ
เบียดเบียนสัตว์เหล่านั้น ด้วยการฆ่าและการจองจำเป็นต้น.

บทว่า **ทุสสีลลุตทา** ความว่า ผู้ทุศีล เพราะประพฤติชั่ว และ
ชื่อว่าผู้ชั่วร้าย เป็นผู้มีกิจการงานหยาบช้า เพราะเป็นผู้มีฝ่ามือเปื้อนเลือด ชน
ทั้งหลายผู้มีกรรมอันเป็นบาป มีชาวประมง นายพรานเนื้อและนายพรานนก
เป็นต้น พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงประสงค์ในพระกาลานี้.

บทว่า **ผรุสา** ได้แก่ มีวาจาหยาบคาย.

บทว่า **อนาถรา** ได้แก่ผู้เว้นจากความเอื้อเฟื้ออย่างนี้ว่า พวกเราจักไม่กระทำในบัดนี้ พวกเราเห็นบาปนี้ จักงดเว้น ดังนี้.

บาทคาถาว่า **เอสามคนุโธ น หิ มสโภชนํ** ความว่า กลิ่นนี้ที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงด้วยคาถานี้ ซึ่งตั้งอยู่แล้วในบุคคลทั้งที่ข้าพเจ้ากล่าวไว้แล้ว และยังไม่ได้กล่าวโดยกาลก่อน เป็นต้นว่า การฆ่า การตัด และการจองจำ ชื่อว่า **ปาณาติบาต** ดังนี้.

บัณฑิตพึงทราบ **กลิ่นดิบ ๖ ชนิด** คือ ความไม่สำรวมในสัตว์ทั้งหลาย ๑ การเบียดเบียนสัตว์เหล่าอื่น ๑ ความเป็นผู้ทุศีล ๑ ความเป็นผู้ร้ายกาจ ๑ ความเป็นผู้หยาบคาย ๑ ความเป็นผู้ไม่เอื้อเฟื้อ ๑ เนื้อและโภชนะไม่เชื่อว่ากลิ่นดิบเลย สมจริงดังคำที่ท่านกล่าวไว้ในตอนต้นว่า ข้อนั้นท่านหาได้กล่าวไว้อีกด้วยเหตุทั้งหลาย มีอาทิอย่างนี้ว่า เพื่อปรารถนาจะพึงเพื่อกำหนด เพื่อกระทำให้มั่นคง ไม่.

ก็เพราะเหตุนี้แล พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงได้ตรัสถึงเนื้อความนี้ไว้ข้างหน้า พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้ถึงฝั่งแห่งมนต์ ได้ตรัสบอกเนื้อความนี้อย่างนี้บ่อย ๆ ชื่อว่าให้ผู้อื่นทราบเนื้อความนั้น.

บาทคาถาว่า **เอเตสุ คิฐธา วิรุทธาติปาติโน** ความว่า กำหนดแล้ว ด้วยความกำหนดในสัตว์เหล่านั้น โกรธแล้วด้วยโทษะ ไม่เห็นโทษด้วยโมหะ และฆ่าสัตว์ด้วยการประพฤติผิดในสัตว์ทั้งหลายบ่อย ๆ

อีกอย่างหนึ่ง รากะ โทสะ และโมหะ กล่าวคือ ความกำหนัด ความโกรธ และการฆ่าสัตว์เหล่าใด ชนทั้งหลายกำหนัด โกรธ และฆ่าสัตว์ด้วยรากะ โทสะ และโมหะเหล่านั้น ตามที่มันเกิดขึ้นในบาปกรรมทั้งหลาย ซึ่งท่านกล่าวแล้วโดยนัยว่า การฆ่า การตัด และการจองจำในสัตว์เหล่านี้ ชื่อว่า ปาณาติบาต.

บทว่า **นิจุจฺยุตฺตา** ความว่า ประกอบในอกุศลกรรมอยู่เป็นนิตย์ คือบางคราวพิจารณาแล้วก็ไม่งดเว้น.

บทว่า **เปจฺจ** ได้แก่ ไปจากโลกนี้สู่โลกอื่น.

บาทคาถาว่า **ตมฺ วนฺหติ เย ปตฺนฺคฺติ สฺตฺตา นิริยํ อวิสิรา** ความว่า ชนเหล่าใดไปสู่ที่มีด กล่าวคือ โลกกันทริกนรกอันมีคมนอนรกาล หรืออันต่างด้วยสกุลมีสกุลต่ำเป็นต้น และสัตว์เหล่าใด ผู้มีหัวตกลง ได้แก่ มีศีรษะตกลงไปเบื้องล่าง เพราะยอมตกลงไปยังนรก อันต่างด้วยเวจिनรกเป็นต้น.

บทว่า **เอสํคนฺโธ** ความว่า กลิ่นคิบ ๓ ประเภทโดยธรรมดาที่ข้าพเจ้ากล่าวแล้ว อันเป็นเค้ามูลแห่งกลิ่นคิบทั้งปวง อันต่างโดยความกำหนัด, ความโกรธ และการฆ่าสัตว์ เพราะเป็นเหตุให้สัตว์เหล่านั้นไปสู่ที่มีด และตกนรก นี้ ชื่อว่า กลิ่นคิบ.

บทว่า **น หิ มฺสโภชนํ** ความว่า แต่เนื้อและโภชนะ ไม่ชื่อว่า กลิ่นคิบเลย.

พระผู้มีพระภาคเจ้าครั้นทรงวิสัญญากลิ่นคิบโดยปรมัตถ์ และทรงประกาศความที่กลิ่นคิบเป็นทางแห่งทุกคิอย่างนี้แล้ว บัดนี้ คาบสมิความสำคัญในปลาเนื้อและโกษณะใดว่าเป็นกลิ่นคิบ และมีความสำคัญว่าเป็นทางแห่งทุกคิ เป็นผู้ปรารธนาความบริสุทธิ์ ด้วยการไม่บริโภคนปลาและเนื้อนั้น จึงไม่ยอมบริโภคนโกษณะ คือปลาและเนื้อนั้น เมื่อจะทรงแสดงซึ่งความที่เนื้อและโกษณะนั้นและโกษณะอื่น ๆ เห็นปานนั้น ไม่สามารถจะชำระตนให้บริสุทธิ์ได้ จึงตรัสคาถาที่ ๖ นี้ว่า น มจฺจนฺมสฺส เป็นต้น.

ในกาลานั้น พึงเชื่อมบททั้งปวง (คือ บทว่า โสเชติ มจฺจํ อวิตถุณฺณกฺขํ ย่อมไม่ยังสัตว์ผู้ข้ามความสงสัยไม่ได้ให้บริสุทธิ์ได้) ด้วยบทสุดท้ายอย่างนี้ว่า การไม่กินปลาและเนื้อ มิได้ทำสัตว์ผู้ข้ามความสงสัยไม่ได้ให้บริสุทธิ์ได้ การบวสรวง การบูชาญ และ การช้องเสพฤดู หาได้ยังสัตว์ผู้ยังข้ามความสงสัยไม่ได้ให้บริสุทธิ์ได้ ก็ในข้อนี้ พระโบราณจารย์ทั้งหลายกล่าวอย่างนี้ว่า คำว่า น มจฺจนฺมสฺส ได้แก่ ปลาและเนื้อ มิได้ทำบุคคลผู้ไม่บริโภคนปลาและเนื้อให้บริสุทธิ์ได้ การไม่บริโภคนปลาและเนื้อก็ไม่อาจจะทำสัตว์ให้บริสุทธิ์ได้เหมือนกัน ดังนี้ เป็นต้น. ด้วยว่าการกล่าว อย่างนี้จะพึงคิดว่า (คือเข้าใจได้ง่ายกว่า) แม้พระบาลีก็มีอยู่ว่า การไม่กินปลาเนื้อ ย่อมไม่ทำสัตว์ให้บริสุทธิ์ คือว่า ความเป็นผู้ไม่บริโภคนต่าง ๆ ซึ่งปลาและเนื้อย่อมไม่ทำสัตว์ให้บริสุทธิ์ ได้แก่ ความเป็นผู้ไม่บริโภคนปลาและเนื้อ ย่อมไม่ทำสัตว์ให้บริสุทธิ์ได้.

ถามว่า เมื่อเป็นเช่นนั้น ท่านก็ทิ้งความเป็นผู้ไม่บริโภคน้ำ ?

ตอบว่า ข้อนี้น่าจะเป็นเช่นนั้นไม่ เพราะว่าการทรมานตน ที่เหลือ
ที่ข้าพเจ้ากล่าวไว้แล้วแม่ทั้งหมด ย่อมถึงการสงเคราะห์ในคำนี้ว่า เย วาปี
โลก อมรา พหู ตปา เพราะเหตุที่ท่านสงเคราะห์เข้าด้วยการอย่างกิเลส
เพื่อปรารณาความเป็นเทวดา.

ความเป็นคนเปลือยกาย ชื่อว่า นคฺคิยฺ.

ความเป็นคนโล้น ชื่อว่า มุญฺหิยฺ.

การเกล้าขลุและ การเป็นผู้หมักหมมด้วยธุลี ชื่อว่า ชญาชลุ.

เล็บและหนังเสือ ชื่อว่า ขราชินานิ.

การบำเรอไฟ ชื่อว่า อคฺคิโหตฺตสุปฺเสวนา.

ความเศร้าหมองทางกายอันเป็นไปแล้ว เพื่อปรารณาความเป็น
เทวดา ชื่อว่า อมรา.

บทว่า พหู ได้แก่ เป็นอนเนก โดยต่างด้วยการนั่งกระโหรง เป็นต้น

การอย่างกิเลสทางกาย ชื่อว่า ตปา.

เวททั้งหลาย ชื่อว่า มนฺตา.

กรรม คือการบูชาไฟ ชื่อว่า อาหุติ.

ยัญ ที่ชื่อว่า อัศวเมธ เป็นต้น และการช้องเสพฤดู ชื่อว่า
ยลฺลยมุตฺตูปฺเสวนา.

การช้องเสพสถานที่ร้อน ในฤดูร้อน การช้องเสพรุกขมุต ในฤดูฝน
การช้องเสพคือการเข้าไปสู่ชลาลัย ในฤดูหนาว ชื่อว่า การช้องเสพฤดู.

บาทพระคาถาว่า **น โสเชติ มจฺจํ อวิตฺถณฺณงฺขํ** ได้แก้ยอม
ไม่ทำสัตว์ผู้ยังข้ามความสงสัยไม่ได้ ให้บริสุทธิ ด้วยความบริสุทธิ์จากกิเลส
หรือด้วยความบริสุทธิ์จากภพ เพราะเมื่อยังมีมลทิน คือความสงสัย สัตว์ก็
เป็นผู้บริสุทธิไม่ได้ และตัวท่านเองก็ชื่อว่า ยังมีความสงสัยอยู่นั่นเอง.

ก็ในคานานี้ มีอธิบายว่า คำว่า **อวิตฺถณฺณงฺขํ** นี้ ฟังเป็นคำที่
พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ ในเนื้อเกิดความสงสัยขึ้นแก่คาบสว่า ทางแห่ง
ความบริสุทธิ์จะไม่ฟังมี ด้วยเหตุมีการไม่บริโภคปลาและเนื้อเป็นต้น หรือ
หนอแล ดังนี้ เพราะได้ฟัง ซึ่งคำทั้งหลายมีคำเป็นต้นว่า **นมจฺจมฺถํ** ดังนี้
ก็ความสงสัย ในพระผู้มีพระภาคเจ้า อันใด เกิดขึ้นแก่คาบสนั้น เพราะฟังว่า
พระผู้มีพระภาคเจ้านั้น เสวยปลาและเนื้อดังนี้ คำนี้บังเกิดฟังทราบวา
พระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสหมายถึงความสงสัยนั้น.

พระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสบทแสดงความที่บุคคลไม่สามารถจะทำตน
ให้บริสุทธิด้วยการไม่บริโภคปลาเนื้อเป็นต้นอย่างนี้แล้ว บัดนี้เมื่อจะทรงแสดง
พระธรรมที่สามารถจะทำสัตว์ให้บริสุทธิได้ จึงตรัสพระคาถานี้ว่า **โสเตสุ
คฺคฺโต** เป็นต้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **โสเตสุ** ได้แก่ในอินทรีย์ ๖.

บทว่า **คฺคฺโต** ได้แก่ประกอบด้วยการคุ้มครองคือการสำรวมอินทรีย์.
พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงแสดงศีล ซึ่งมีอินทรีย์สังวรเป็นบริวาร ด้วยคำมี
ประมาณเท่านั้น.

สองบทว่า **วิทิตินุทริโย จเร** ความว่า ทราบอินทรีย์ทั้ง ๖ ด้วยญาณปริณญา ฟังประพจน์ให้ปรากฏ อธิบายว่าฟังมี พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงแสดงการกำหนดนามรูปแห่งบุคคลผู้มีศีลอันบริสุทธ์แล้ว ด้วยเหตุมีประมาณเท่านี้.

สองบทว่า **ธมฺเณ จิตโต** ได้แก่ ดำรงอยู่ในธรรมคืออริยสัจ ๔ อันจะพึงบรรลุได้ด้วยอริยมรรค.

ด้วยคำว่า **ธมฺเม จิตโต** นี้ พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงแสดงถึงภูมิแห่งพระโสดาบัน.

สองบทว่า **อชฺชวมทุกฺทเว รโต** ได้แก่ ยินดีแล้วในความเป็นคนตรง และในความเป็นคนอ่อนโยน. ด้วยคำว่า **อชฺชวมทุกฺทเว รโต** นี้ พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงแสดงถึงภูมิของพระสกทาคามี ด้วยว่าพระสกทาคามี ยินดีแล้วในความซื่อตรงและในความอ่อนโยน เพราะความที่ท่าน ทำให้เบาบางซึ่งกิเลสทั้งหลาย มีอันกระทำความคคกายเป็นต้น และทำราคะและโทสะอันกระทำความแข็งกระด้างแห่งจิต ให้เบาบางลง.

บทว่า **สฺงฺคาติโค** ได้แก่ ข้ามพ้นเครื่องข้องคือ ราคะและโทสะเสียได้. ด้วยบทว่า **สฺงฺคาติโค** นี้ พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงแสดงภูมิแห่งพระอนาคามี.

บทว่า **สพฺพทุกฺขปฺปหีนो** ความว่า ชื่อว่าละทุกข์ทั้งปวงเสียได้ เพราะละเหตุแห่งทุกข์ในวิภูฏะทั้งสิ้นเสียได้. ด้วยคำว่า **สพฺพทุกฺขปฺปหีนो** นี้ พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงแสดงอรหัตตภูมิ.

บาทพระคาถาว่า น **ลิมปติ ทิฏฐสุเตสุ ธีโร** ความว่า ผู้นั้น
บรรลุแล้วซึ่งพระอรหัต โดยลำดับอย่างนี้ ชื่อว่าเป็นนักปราชญ์ เพราะถึง
พร้อมด้วยความเพียร ย่อมไม่ติดอยู่ในธรรมทั้งหลาย ที่ตนเห็นแล้วและฟัง
แล้วด้วยการติดอย่างใดอย่างหนึ่ง.

พระผู้มีพระภาคเจ้า ให้เทศนาจบลงด้วยธรรมเทศนา ที่เป็นบุคลา-
ธิษฐาน อย่างเดียวก็หามิได้ แต่ให้จบลงด้วยยอดคือพระอรหัตทีเดียวว่า
บุคคลนั้นย่อมไม่ติดในธรรมทั้งหลาย ทั้งที่เห็น ทั้งที่ได้ฟัง และในธรรม
ทั้งหลาย ทั้งที่ตนทราบและได้รู้ จึงเป็นผู้ถึงแล้วซึ่งความบริสุทธิ์อย่างยิ่ง
โดยแท้.

ต่อจากนี้ไปพระธรรมสังกิตติกาจารย์ ได้กล่าว ๒ พระคาถาว่า
อิจุเจตมตถ ดังนี้ เป็นต้น.

ผู้ศึกษาพึงทราบ เนื้อความแห่งพระคาถานั้น ดังต่อไปนี้ :-

พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงพระนามว่ากัสสปะ ได้ตรัสบอก คือตรัส
เนื้อความนี้ให้พิสดาร ด้วยเทศนาที่เป็นธรรมาธิษฐาน และที่เป็นบุคลา
ธิษฐานด้วยคาถาเป็นอเนกบ่อยๆ จนกระทั่งคาบสนั้น ได้ทราบชัดดัง
พรรณนามาจะนี้.

สามบทว่า น **เวทธี มนุตปารุ** ความว่า ก็ติสสพราหมณ์
เมื่อนั้น ผู้ถึงซึ่งฝั่งแห่งมนต์ คือผู้ถึงฝั่งแห่งเวท ได้ทราบคือได้รู้ ซึ่งเนื้อความ
นั้น.

ถามว่า เพราะเหตุไร ?

ตอบว่า เพราะพระมุณี ทรงประกาศด้วยคาถาทั้งหลายที่ไพเราะ ทั้งโดยอรรถ ทั้งโดยบท ทั้งโดยกระแสแห่งเทศนา.

ถามว่า เป็นเช่นไร ?

ตอบว่า บุคคลที่ไม่มีกลิ่นคิบ ผู้อันค้นหาและทักขุไม่อาศัยแล้ว ตามรู้ได้ยาก ที่ชื่อว่าผู้ไม่มีกลิ่นคิบ ก็เพราะไม่มีกิเลสอันเป็นกลิ่นคิบ ที่ชื่อว่า อติตะ ก็เพราะไม่มีค้นหาและทักขุเข้าไปอาศัย, ชื่อว่าเป็นผู้ตามรู้ได้ยาก ก็เพราะใคร ๆ ไม่อาจเพื่อจะแนะนำได้ด้วยสามารถแห่งทักขุในภายนอกว่า สิ่งนี้ประเสริฐกว่า สิ่งนี้ประเสริฐ คังนี้เป็นต้น

กัตติสสพราหมณ์ฟังบทสุภายิต ได้แก่ฟังพระธรรมเทศนา ที่ตรัส ดีแล้ว ของพระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น ผู้ทรงประกาศแล้วอย่างนี้ เป็นผู้มีใจนอบน้อม ได้แก่เป็นผู้มีจิตนอบน้อม ถวายบังคม พระผู้พระภาคเจ้า ผู้ไม่มีกลิ่นคิบ คือผู้ไม่มีเครื่องข้องคือกิเลส ผู้บรรเทาความทุกข์ทั้งปวงเสียได้ ได้แก่ผู้บรรเทาความทุกข์ในวัฏฏะทั้งปวงเสียได้ แล้ว ถวายบังคมพระบาท ของพระตถาคตเจ้าด้วยเบญจางคประดิษฐ์.

บาทคาถาว่า **ตเถว ปพฺพชฺชมโรจยิตฺถ** มีคำอธิบายว่า ติสสดาบส ได้ทูลขอ คือได้ทูลอ่อนน้อมขอ ซึ่งบรรพชา กะพระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงพระนามว่ากัตติสสะพระองค์นั้น ผู้ประทับนั่งบนอาสนะนั้นนั่นเอง.

พระผู้มีพระภาคเจ้า ได้ตรัสกะติสสดาบสนั้นว่า "เธอจงเป็นภิกษุ มาเถิด" คังนี้ ดาบสนั้นเป็นผู้ประกอบด้วยบริวาร ๘ ในทันใดนั่นเอง เป็นจุดพระเถระมีพรรษาตั้งร้อยมาทางอากาศถวายบังคมพระผู้มีพระภาคเจ้า

โดยการล่วงไป เพียง ๒-๓ วันเท่านั้น ก็ได้บรรลุสาวกบารมีญาณ ได้เป็น
อัครสาวก ชื่อว่า **ติสสะ**. (สาวกที่สองของพระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น)
ชื่อว่า **ภราทวาชะ**. พระผู้มีพระภาคเจ้า (กัสสปะ) พระองค์นั้น จึงมีคู่
แห่งพระสาวก มีชื่อว่า **ติสสะ** และ **ภราทวาชะ** ด้วยประการฉะนี้

ส่วนพระผู้มีพระภาคเจ้า แห่งเราทั้งหลาย ทรงนำพระคาถา ๑๔ พระ
คาถาแม่ทั้งสิ้น ที่ติสสพราหมณ์กล่าว ในตอนต้น ๓ คาถา ที่พระผู้มีพระภาค-
เจ้า ทรงพระนามว่า กัสสปะ ตรัส ในท่ามกลาง ๕ คาถา และที่พระสังคีติ-
กาจารย์ทั้งหลาย กล่าวในที่สุด ๒ คาถา ในกาลครั้งนั้น (พระองค์) ทรง
กระทำไห้บริบูรณ์แล้ว ทรงพยากรณ์กลิ่นคิบแก่ดาบส ๕๐๐ มีอาจารย์เป็น
ประธาน อันชื่อว่า **อามคันธสูตร** นี้.

พราหมณ์อามคันธะนั้น ครั้นสดับพระธรรมเทศนานั้นแล้ว ก็มีใจ
อ่อนนุ่มเหมือนอย่างทีกล่าวแล้วนั้นแหละ ถวายบังคมที่พระบาทของพระผู้มี-
พระภาคเจ้า (โคตมะ) ทูลขอบวชพร้อมกับ ด้วยบริษัท (ของตน) พระผู้มี-
พระภาคเจ้า ได้ตรัสว่า ท่านทั้งหลายจงเป็นภิกษุมารเกิด ดาบสเหล่านั้น
ถึงความเป็น เอหิกิกขุ เหมือนอย่างนั้นนั่นแหละ เป็นคุณพระเถระมีพรรษา
ตั้งร้อยมาทางอากาศถวายบังคมพระผู้มีพระภาคเจ้า โดยเวลา ๒-๓ วัน เท่านั้น
ทุกท่านก็ได้ประดิษฐานอยู่ในพระอรหัต อันเป็นผู้ที่เลิศ ดังนี้แล.

การพรรณนาอามคันธสูตร แห่งอรรถถาขุททกนิกาย

ชื่อ **ปรมัตถโชติกา จบ**

หิริสูตรที่ ๓

ว่าด้วยผู้มีหิริไม่มีบาป

[๓๑๖] บุคคลผู้ไม่มีหิริ เกลียดหิริ
กล่าวอยู่ว่าเป็นเพื่อนของท่าน ไม่เอื้อเพื่อ
การงานแห่งมิตรของตน พึงรู้ว่า นั่นไม่ใช่
มิตรของเรา.

มิตรใดพูดวาจาน่ารัก แต่ไม่ประ-
กอบด้วยประโยชน์ในมิตรทั้งหลาย บัณฑิต
ย่อมกำหนดรู้ผู้นั้นว่า ไม่ทำตามคำพูด.

มิตรใดหวังความแตกกัน ไม่ประ-
มาท คอยหาความผิดเท่านั้น มิตรนั้นไม่
ควรเสพ ส่วนมิตรที่วางใจได้ เหมือนบุตร
ที่เกิดแต่อก ซึ่งผู้อื่นกล่าวเหตุตั้งร้อยอย่าง
พันอย่าง ก็ให้แตกกันไม่ได้ มิตรนั้นและควร
เสพ.

ความเพียร อันเป็นเหตุกระทำความ
ปรามิทย นำความสรรเสริญมาให้ นำสุข
มาให้ ผลานิสงส์อันนำฐานะสมควรแก่บุรุษ
ไปอยู่ ย่อมเจริญ.

บุคคลที่มรตแห่งความอิมเอิบใน

ธรรม ต่อมรตอันเกิดแต่ความสังัดกิเลสและ

รตแห่งความสงบแล้ว ย่อมเป็นผู้ไม่มีความ

กระวนกระวายไม่มีบาป.

จบหิริสูตฺรที่ ๓

อรรถกถาหิริสูตฺรที่ ๓

หิริสูตฺร มีคำเริ่มต้นว่า หิริบุตรนุตฺต ดังนี้.

ถามว่า มีเหตุเกิดขึ้นเป็นอย่างไร ?

ตอบว่า พระสูตฺรนี้มีเหตุเกิดขึ้น ดังต่อไปนี้ :-

เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้า ของเราทั้งหลาย ยังไม่ทรงอุปบัติขึ้น พราหมณ์มหาศาลคนหนึ่ง ในเมืองสาวัตถี เป็นคนมั่งคั่ง มีทรัพย์สมบัติถึง ๘๐ โกฎิก็พราหมณ์นั้นมีบุตรอยู่ คนหนึ่งซึ่งเป็นที่รักเป็นที่พอใจ พราหมณ์นั้นเลี้ยงบุตรชายนั้นให้เจริญขึ้นด้วยอุปกรณ์ที่จะอำนวยความสะดวกความสุขนันทนาการ คุจเลี้ยงดูเทวกุมารฉะนั้น ยังไม่ทันมอบทรัพย์สมบัตินั้นให้บุตรนั้นเลย ก็ได้ถึงแก่กรรมไปพร้อมกับนางพราหมณี.

ต่อจากนั้น โดยกาลล่วงไปแห่งมารดาบิดาของมาณพนั้น ผู้รักษาเรือนคลัง ก็เปิดห้องทรัพย์สมบัติ เมื่อจะมอบทรัพย์สมบัติก็พูดว่า ท่านรับทรัพย์นี้เป็นส่วนที่มีอยู่ของมารดาบิดาของท่าน ทรัพย์นี้เป็นส่วนที่มีอยู่

ของปู่ย่า (ตายาย) ทรัพย์นี้ตกมาถึงชั่ว ๗ สกุล ดังนี้. มาณพเห็นทรัพย์แล้ว ก็ดำริว่า ทรัพย์นี้เท่านั้นยังปรากฏอยู่ ส่วนชนทั้งหลายผู้ตั้งสมทรัพย์นี้ไว้หา ปรากฏอยู่ไม่ (เขาเหล่านั้น) ทั้งหมดที่เดียวได้ตกไปยังอำนาจของพระยามัจจุ- ราช และเมื่อไปอยู่ ก็หาได้นำอะไรจากโลกนี้ไปไม่ ทุกคนจำต้องละโภคสมบัติ ทั้งหมดไปปรโลกกันอย่างนี้ เว้นจากสุจริตเสียแล้ว ใคร ๆ ก็ไม่อาจนำอะไร ติดตัวไปได้ โฉนหนอข้าพเจ้าจะพึงบริจาคตทรัพย์นี้แล้ว ถือเอาทรัพย์คือสุจริต ที่เราจะสามารถนำติดตัวไปได้ เขาเมื่อสละอยู่ซึ่งทรัพย์วันละแสนกหาปณะ ก็ ดำริอีกว่า ทรัพย์นี้ก็ยังเพียงพอ ประโยชน์อะไรด้วยการบริจาคตอันมีประมาณ น้อยอย่างนี้ โฉนหนอเราพึงให้มหาทาน พราหมณ์นั้นกราบทูลแด่พระราช ว่าจะ ข้าแต่มหाराชเจ้า ข้าพระองค์มีทรัพย์ในเรือนอยู่จำนวนเท่านี้ ข้าพระองค์ ประารถนาจะให้มหาทานด้วยทรัพย์นั้น ดังข้าพระองค์ขอวโรกาส ข้าแต่มหา- ราชเจ้า ขอพระองค์จงรับสั่งให้ป่าวประกาศในพระนคร พระราชารับสั่งให้ กระทำอย่างนั้น พราหมณ์นั้นได้บรรจูกาชนะทั้งหลายของเหล่าชนผู้มาแล้ว และมาแล้วให้เต็ม แล้วได้บริจาคตทรัพย์ทั้งสิ้นโดยเวลา ๗ วัน ก็ครั้งบริจาค แล้วจึงดำริว่า การกระทำการบริจาคตใหญ่อย่างนี้แล้วอยู่ครองเรือนไม่สมควร โฉนหนอเราพึงบวช ต่อจากนั้นเขาจึงได้บอกเรื่องนี้แก่บริวารชน. บริวารชน เหล่านั้น กล่าวว่า ข้าแต่นาย ท่านอย่าได้คิดว่าทรัพย์หมดสิ้นไปแล้ว พวก ข้าพเจ้าจะทำการตั้งสมทรัพย์ ด้วยอุบายต่าง ๆ โดยใช้เวลาเล็กน้อยเท่านั้น แล้วก็ขอร้องพราหมณ์นั้นโดยประการต่าง ๆ พราหมณ์นั้นไม่สนใจการขอร้อง ของพวกบริวารชนเหล่านั้น ได้ออกบวชเป็นคาส.

ในบรรดาคาบสเหล่านั้น คาบสมืออยู่ ๘ จำพวกคือ

๑. สप्तุตตภกริยา	๒. อุณฺณาจาริกา
๓. สมฺปตฺตกาธิกา	๔. อนคฺคิปกฺกิกา
๕. อสฺสสมฺภูจิกา	๖. ทนฺตลฺลยฺยกา
๗. ปวตฺตผลิกา	๘. วณฺณมฺมุตฺตกา

ในคาบสทั้ง ๘ จำพวกนั้น คาบสทั้งหลายมีเกษมิชฌิตเป็นต้น ซึ่งบวชพร้อมกับบุตรภรรยา แล้วเลี้ยงชีวิตด้วยเกษตรกรรมและพาณิชย์กรรมเป็นต้น ชื่อว่า สप्तุตตภกริยา

คาบสทั้งหลายที่ให้สร้างอาศรมอยู่ที่ประตูพระนคร แล้วให้กุมารทั้งหลายมีกุมารของกษัตริย์และกุมารของพราหมณ์เป็นต้น ศึกษาศิลปะเป็นต้น ไม่ยอมรับเงินทอง ถือเอาเฉพาะสิ่งของที่เป็นกับปียะ มีงาและข้าวสารเป็นต้น ชื่อว่า อุณฺณาจาริกา คาบสจำพวก อุณฺณาจาริกา เหล่านี้ดีกว่าคาบสพวก สप्तุตตภกริยา

พวกคาบสที่รับอาหารในเวลาแห่งอาหาร (เท่านั้น) เลี้ยงชีวิตอยู่ ชื่อว่า สมฺปตฺตกาธิกา คาบสจำพวก สมฺปตฺตกาธิกา เหล่านี้ดีกว่าคาบสจำพวก อุณฺณาจาริกา

พวกคาบสที่เกี่ยวกินใบไม้และผลไม้ที่ไม่สุกด้วยไฟ เลี้ยงชีวิตอยู่ ชื่อว่า อนคฺคิปกฺกิกา คาบสจำพวก อนคฺคิปกฺกิกา เหล่านี้ดีกว่าคาบสจำพวก สมฺปตฺตกาธิกา

พวกคาบสที่ถือก้อนหินเท่ากำมือ (และถือมีดและศัสตรา) เป็นต้น อย่างอื่นใดเที่ยวไปอยู่ เกี่ยวกินเปลือกจากต้นไม้ที่ประสพเข้าเฉพาะหน้าใน

กาลที่ตนหิว อธิฐานองค์อุโบสถทั้งหลาย แล้วเจริญพรหมวิหาร ๔ อยู่ ชื่อว่า **อสุตมฺภูจิกา** ดาบสจำพวก **อสุตมฺภูจิกา** เหล่านั้น ดึกว่าดาบสจำพวก **อนคฺคิปกฺกิกา**

พวกดาบสผู้ไม่ถือก้อนหินเท่ากำมือเป็นต้น ใช้ฟันแทะซึ่งเปลือกไม้ จากต้นไม้ที่ประสบเข้าในเวลาหิว อธิฐานองค์อุโบสถ เจริญพรหมวิหารอยู่ ชื่อว่า **ทนต์ลฺลยฺยกา** ดาบสจำพวก **ทนต์ลฺลยฺยกา** เหล่านั้น ดึกว่าดาบสจำพวก **อสุตมฺภูจิกา**.

พวกดาบสซึ่งอาศัยสระที่เกิดเอง (เช่นหนองบึงเป็นต้น) หรือไพรสณฑ์ อยู่ รากไม้อันใดมีรากแห่งกิ่งสะ (เหง้าบัว) เป็นต้น ซึ่งมีอยู่ในสระนั้น หรือไม้อันใด ซึ่งมีอยู่ในเวลามีดอกในราวป่า หรือผลไม้อันใดซึ่งมีอยู่ในราวป่า ในเวลามีผล ก็เกี่ยวกินรากดอกและผลนั้นนั่นเอง เมื่อดอกและผลไม่มี ก็เกี่ยวกินโดยที่สุดแม้สะเก็ดของต้นไม้ในราวป่านั้น แต่ก็ไม่ยอมไปในที่อื่น เพื่อประโยชน์แก่อาหารเลย ได้กระทำการอธิฐานองค์อุโบสถ และเจริญพรหมวิหารอยู่ ชื่อว่า **ปวตฺตผลิกา** ดาบสจำพวก **ปวตฺตผลิกา** เหล่านั้น ดึกว่าดาบสจำพวก **ทนต์ลฺลยฺยกา**.

พวกดาบสที่เกี่ยวกินใบไม้ที่ตกที่พื้นดินอย่างเดียว ชื่อว่า **วณฺณมฺมุตฺตกา** คำที่เหลือเป็นเช่นกับในก่อนนั่นเอง ดาบสจำพวก **วณฺณมฺมุตฺตกา** เหล่านั้นประเสริฐกว่าดาบสทุกจำพวก.

ส่วนพราหมณ์กุลบุตรนี้ดำริว่า เราจักบรรพชา บรรพชาที่เลิศในบรรดาดาบสบรรพชาทั้งหลาย (การบวชเป็นดาบสทั้งหลาย) ดังนี้แล้วก็

บรรพชาเป็น วัณณมุตคกบรรพชา นั้นเอง ให้สร้างอาศรมเลยภูเขา ๒-๓ ลูกไปอยู่ในหิมวันตประเทศ.

ครั้งนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงอุบัติขึ้นแล้วในโลก ทรงแสดงพระธรรมจักรอันประเสริฐแล้ว เสด็จไปยังกรุงสาวัตถีโดยลำดับ ประทับอยู่ในพระเชตะวันอารามของอนาถบิณฑิกะในกรุงสาวัตถี.

ก็โดยสมัยนั้นแล บุรุษชาวเมืองสาวัตถีคนหนึ่ง เสาะแสวงหาแก่นจันทน์เป็นต้นอยู่ที่ภูเขา ได้ไปถึงอาศรมของดาบสนั้น ให้อาสนแล้วก็ยืนอยู่ ณ ส่วนข้างหนึ่ง ดาบสนั้นเห็นเขาแล้วก็ถามว่า ท่านมาจากไหน. เขาตอบว่า ผมมาจากกรุงสาวัตถี ขอรับ. ดาบสนถามว่า ในกรุงสาวัตถีนั้นเหตุการณ์เป็นอย่างไร. เขาตอบว่า ท่านขอรับ พวกคนในกรุงสาวัตถีนั้นไม่ประมาทพากันทำบุญทั้งหลายมีการให้ทานเป็นต้น.

ดาบสนถามว่า พวกเขาได้ฟังโอวาทของใคร. เขาตอบว่า ของพระผู้มีพระภาคพุทธเจ้า.

ดาบสรู้สึกงงวยด้วยการฟังเสียงว่า พุทธะ จึงถามว่า คุณก่อนบุรุษผู้เจริญ ท่านพูดว่า พระพุทธเจ้าดังนี้หรือ ดาบสได้ถามถึง ๓ ครั้งโดยนัยที่ข้าพเจ้าได้กล่าวไว้แล้วในอามคันธสูตรนั้นแล จึงดีใจว่า แม้เสียงนั้นแลก็หาได้ยาก ดังนี้ เป็นผู้ปรารถนาจะไปยังสำนักของพระผู้พระภาคเจ้า จึงดำริว่าการไปยังสำนักของพระผู้มีพระภาคเจ้าอย่างเปล่า ๆ หากจะไม่ เราจะพึงพาอะไรหนอแลไป ดาบสนั้นจึงดำริอีกว่า ธรรมดาว่าพระพุทธเจ้าทั้งหลายหาทรงหนักในอามิสไม่ เอาเถิด เราจะนำธรรมบรรณาการไป ดังนี้แล้วจึงได้แต่งปัญหา ๔ ข้อ คือ

๑. มิตรเช่นไรไม่ควรคบ

๒. มิตรเช่นไรควรคบ

๓. ความพยายามเช่นไรควรประกอบ

๔. รสอะไรเลิศกว่ารสทั้งหลาย

ดาบสนั้นพาปัญหาเหล่านั้นแล้ว มุ่งหน้าไปยังมัชฌิมประเทศ เดินไปถึงเมืองสาวัตถีโดยลำดับแล้ว เข้าไปยังพระเชตวัน แม้พระผู้มีพระภาคเจ้าก็ประทับนั่งบนอาสนะ เพื่อแสดงพระธรรมเทศนา ในสมัยนั้นอยู่ที่เดียว เขาเห็นพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้วไม่ยอมไหว้ ได้ยืนอยู่ ณ ส่วนข้างหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสคำที่บันเทิงใจ โดยนัยว่า ท่านฤาษี ท่านสหายดีหรือ ดังนี้ เป็นต้น แม้ดาบสนั้นก็แสดงความชื่นชมตอบ โดยนัยว่า ข้าแต่พระโคตมผู้เจริญ ข้าพระองค์สหายดี (พอทนได้) ดังนี้แล้วจึงคิดว่า ถ้าหากท่านผู้นี้จักเป็นพระพุทธรเจ้าไซ้ เมื่อเราทูลถามปัญหาด้วยใจ พระองค์ก็จะทรงแก้ด้วยวาจา ดังนี้ แล้วจึงทูลถามปัญหาเหล่านั้นกะพระผู้มีพระภาคเจ้าด้วยใจเท่านั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าอันพราหมณ์ทูลถามแล้ว เพื่อจะแก้ปัญหาคือต้นก่อน จึงทรงเริ่มว่า หิริบุตรนุต เป็นต้น แล้วจึงตรัสอีกสองคาถาครึ่ง.

เนื้อความแห่งพระคาถานั้น ฟังทราบดังนี้ :-

บทว่า หิริบุตรนุต ก้าวล่วงอยู่ซึ่งความละอาย คือไม่มีหิริ ได้แก่มิมียางอาย.

บทว่า วิชิตฺจฺจฺมานํ ได้แก่ เห็นว่าราวกะว่าสิ่งไม่สะอาด คนไม่มีหิริยอมเกลียดความละอาย ย่อมเห็นราวกะว่าของไม่สะอาด เพราะเหตุนี้บุคคลจึงไม่คบ คือไม่เข้าไปใกล้ชิด ซึ่งบุคคลผู้ไม่มีหิรินั้น เพราะเหตุนี้พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า วิชิตฺจฺจฺมานํ.

บาทกาลาว่า **สาขาหสมุมิ อิติ ภาสมาน** ความว่า ผู้กล่าวอยู่โดย
นัยมีอาทิอย่างนี้ว่า แน่ะเพื่อน ข้าพเจ้าเป็นสหายของท่าน ประรณนาประโยชน์
ท่าน แม้ชีวิตของข้าพเจ้า ก็ยอมสละเพื่อท่านได้ ดังนี้.

บาทกาลาว่า **สยฺหანი กมฺมานิ อนาทิยนฺต** ความว่า ก็แม้กล่าว
อย่างนี้แล้ว ก็ไม่เอื้อเฟื้อ คือไม่ตั้งใจเพื่อจะกระทำการงาน ของมิตรของตน
คือกรรมทั้งหลายของมิตรของตน.

อีกอย่างหนึ่ง ความว่า ไม่การทำอยู่แม้สักว่าความเอื้อเฟื้อในการทำงาน
นั้นด้วยจิต แต่โดยที่แท้แล แสดงอยู่ซึ่งความเลื่อม (ฉิบหาย) ในกิจการทั้ง
หลายที่เกิดขึ้นเท่านั้น.

บาทกาลาว่า **เนโส มมนฺติ อิตินํ วิชฺชยุถา** ความว่า บุรุษผู้
เป็นบัณฑิตพึงทราบชัดซึ่งบุคคลนั้น ก็คนเห็นปานนั้น อย่างนี้ว่า คนเช่นนี้
เป็นมิตรเทียม คนเช่นนี้หาใช่มิตรของเราไม่ ดังนี้.

บทว่า **อนนฺวย** ความว่า มิตรเทียมนั้น ย่อมพูดว่า เราจักให้
จักการทำประโยชน์อันใด ก็มีได้ติดตามประโยชน์อันนั้น (คือไม่ทำตามที่พูด)

หลายบทว่า **ปิย วาจ โย มิตุเตสุ ปกฺกพฺพติ** ความว่า มิตร
ใด ปราศรัยถึงสิ่งที่ล่วงไปแล้วและยังไม่มาถึง ชื่อว่าสงเคราะห์อยู่ซึ่งสิ่งที่หา
ประโยชน์มิได้ ชื่อว่าย่อมยังวาทะที่รักให้เป็นไปในมิตรทั้งหลาย ด้วยเหตุสัก
ว่า เงามแห่งตัวอักษรอย่างเดียวเท่านั้น.

สองบาทกาลาว่า **อกโรนฺต ภาสมาน ปริชานนฺติ ปณฺฑิตา**
ความว่า บัณฑิตทั้งหลายกำหนดรู้บุคคลนั้น ก็บุคคลเห็นปานนั้น ผู้

ไม่การทำตามคำที่ตนพูด พูดอยู่ด้วยวาจาอย่างเดียว อย่างนี้ว่า บุคคลนี้ชื่อว่า มีวาจาเป็นอย่างยิ่ง (ดีแต่ปาก) ไม่ใช่มิตร เป็นมิตรเทียม ดังนี้.

สองบาทกาลาว่า น โส มิตุโต โย สทา อปฺปมตุโต เกทาสุกฺกิ
รหฺรเมวานุปลฺลฺลิตฺติ ความว่า ผู้ใดหวังแต่ความแตกร้างเท่านั้น ไม่ประมาทอยู่
ทุกเมื่อ ด้วยมารยาทที่เรียบร้อย คือด้วยวาจาไพเราะที่ตนทำขึ้น ย่อมแสวงหา
ซึ่งโทษเท่านั้น อย่างนี้ว่า สิ่งใดก็ตาม ที่บุคคลการทำแล้ว ด้วยไม่มีสติ ด้วย
ไม่มีมโนการ หรือว่าไม่ได้กระทำด้วยความไม่รู้ บุคคลนั้นจักติเตียนเราเมื่อใด
เมื่อนั้นเรจักได้ตอบเขา ด้วยการกระทำนั้น ดังนี้ มิตรนั้นบุคคลไม่ควรคบ.

พระผู้มีพระภาคเจ้าครั้นทรงวิสาขนาปัญหาแรกนี้ว่า "ไม่ควรคบมิตร
เช่นไร" ดังนี้เรียบร้อยแล้ว เพื่อจะทรงวิสาขนาปัญหาที่สองจึงตรัสถึงพระกาลานี
ว่า **ยสุมี จ เสติ.**

เนื้อความแห่งพระกาลานี้ว่า ก็บุตรนอนอยู่บนอกของบิดา ไม่
รังเกียจสงสัยเหตุทั้งหลายเป็นต้นว่า เมื่อเรานอนอยู่บนอกของบิดานี้ จะพึง
มีความทุกข์หรือความไม่สบายใจ จึงหมดความสงสัยนอนอยู่ ซื่อฉันใด ด้วย
การไว้ใจต่อมิตร มิตรกระทำอยู่ซึ่งความคุ้นเคย (ไว้วางใจ) ในภรรยา ทรัพย์
และชีวิตเป็นต้น หมดความสงสัยโดยความเป็นมิตรนั้นอยู่ ฉะนั้นเหมือนกัน
ก็มิตรใด ซึ่งผู้อื่นกล่าวเหตุตั้งรื้อยอย่างพันอย่างก็ไม่แตกกัน มิตรนั้นแล
ควรคบ. ครั้นพระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงวิสาขนาแม่ปัญหาที่สองว่า มิตรเช่นไร
ควรคบ ดังนี้แล้ว เพื่อจะทรงวิสาขนาปัญหาที่ ๓ จึงตรัสพระกาลาว่า **ปา-**
มุขฺชกรณํ เป็นต้น.

เนื้อความแห่งคานันว่า บุคคลย่อมทำซึ่งความปราโมชด้วยการ
กระทำฐานะใด เหตุนั้นการกระทำฐานะนั้นชื่อว่า ปามุชฺชกรณ เหตุที่
กระทำซึ่งความปราโมช.

บทว่า จานํ ได้แก่ เหตุ (ที่กระทำความปราโมช).

ถามว่า ก็เหตุนั้นคืออะไร ?

ตอบว่า เหตุนั้นคือความเพียร จริงอยู่ ความเพียรท่านเรียกว่า
ตัวสร้างความปราโมช เพราะยังปติปราโมชและความสุขที่อิงอาศัยธรรมให้เกิด
ขึ้น เหมือนอย่างที่ตรัสไว้ว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ในธรรมวินัยอันเรา
กล่าวไว้ดีแล้วนี้ ผู้ใดปรารถนาความเพียรผู้นั้นย่อมอยู่เป็นสุข บุคคลย่อมนำมา
ซึ่งความสรรเสริญตัวเหตุใด เหตุนั้น ชื่อว่า ปลัสสาวหน เหตุนำมาซึ่งความ
สรรเสริญ.

ผลานิสงส์ที่หวังอยู่ย่อมยังผลอันเป็นสุขให้เจริญ คือ ให้วัฒนาด้วย
อุปจารแห่งผล เพราะนำมาซึ่งทิพยสุขและมนุษย์สุขตั้งแต่ต้น (และ) นำมา
ซึ่งนิพพานสุขในที่สุด.

บาทพระคาถาว่า **วหนโต โปริถุ ฐุริ** ความว่า ถือเอาซึ่งภาระ
อันสมควรแก่บุรุษอยู่ ชื่อว่าทำฐานะ กล่าวคือความเพียรอันเป็นสัมมปปธาน
ให้เจริญ.

พระผู้มีพระภาคเจ้าครั้งทรงวิสัชนาปัญหาที่ ๓ อย่างนี้ว่า "ควร
เสพความพยายามเช่นไร" ดังนี้แล้ว เพื่อทรงวิสัชนาปัญหาที่ ๔ จึงตรัสคาถาว่า
ปวิเวกรสํ เป็นต้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ปวิเวโก** ความว่า ผลอันเลิศท่านเรียกว่า
รสแห่งวิเวกนั้น เพราะเกิดแต่ความสดจากกิเลส ผลอันเลิศซึ่งสัมปยุตด้วย
วิเวกนั้น ชื่อว่า **สุข** เพราะอรรถว่า ชื่นใจ.

บทว่า อุปสมสูตร เป็นต้น ความว่า ผลอันเลิศนั้นนั่นเอง ชื่อว่า
รสแห่งธรรมปิติ เพราะเกิดขึ้นแล้วในที่สุดแห่งความสงบกิเลส หรือเพราะ
เป็นอารมณ์แห่งความสงบ กล่าวคือพระนิพพาน เพราะเหตุที่บุคคลได้เต็มแล้ว
ซึ่งผลอันเลิศนั้นนั่นเอง คือซึ่งรสแห่งวิเวกนั้น และซึ่งรสแห่งความสงบนั้น
เพราะเป็นรสแห่งปิติที่เกิดขึ้นแล้วแต่อริยธรรม หรือเกิดขึ้นแล้วในธรรม
กล่าวคือพระนิพพาน ชื่อว่าเต็มอยู่ซึ่งรสแห่งธรรมปิติ เป็นผู้ไม่มีความกระวน-
กระวาย ไม่มีบาป แม้เต็มแล้วก็หมดความกระวนกระวาย เพราะไม่มีความ
กระวนกระวายแห่งกิเลส แม้เต็มอยู่ก็ชื่อว่าไม่มีบาป เพราะคนละบาปได้แล้ว
เพราะฉะนั้น ผลอันเลิศคือรสแห่งวิเวกนี้ จึงเลิศกว่ารสทั้งหลาย.

แต่อาจารย์บางพวกประกอบว่า ธรรมเหล่านี้คือธรรม ๓ อย่าง มีรส
แห่งวิเวกเป็นต้นนั่นเอง ด้วยสามารถแห่งฌาน นิพพาน และปัจเจกขณะ
และด้วยสามารถแห่งกายวิเวก จิตตวิเวก และอุปธิวิเวก. บทก่อนนั้นแล.

ก็พระผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อทรงวิสัชนาปัญหาที่ ๔ อย่างนี้ ชื่อว่ายัง
เทศนาให้จบลงด้วยยอดคือพระอรหัต.

ในที่สุดแห่งเทศนา พราหมณ์ได้บรรพชาในสำนักของพระผู้มี-
พระภาคเจ้า โดยวันเล็กน้อยเท่านั้น ก็ได้เป็นพระอรหันต์ผู้บรรลุปฏิสัมภิทา
ดังนี้แล.

จบการพรรณนาหิริสูตร ในอรรถกถาขุททกนิกาย

ชื่อปรมัตถโชติกา

มงคลสูตรที่ ๔

ว่าด้วยอุดมมงคล ๓๘

[๓๑๗] ข้าพเจ้าได้สดับมาแล้วอย่างนี้

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระวิหารเชตวัน อารามของอนาถบิณฑิกเศรษฐี ใกล้พระนครสาวัตถี ครั้งนั้นแล เมื่อปฐมยามล่วงไปแล้ว เทวดาคนหนึ่งมีรัศมีอันงดงามยิ่ง ทำพระวิหารเชตวันทั้งสิ้นให้สว่างไสว เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่ประทับ ถวายบังคมแล้วยืนอยู่ ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง ครั้นแล้วได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าด้วยคาถาว่า

[๓๑๘] เทวดาและมนุษย์เป็นอันมาก

ผู้หวังความสวัสดิได้พากันคิดมงคลทั้งหลาย

ขอพระองค์ได้โปรดตรัสอุดมมงคล.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสพระคาถาตอบว่า

การไม่คบคนพาล ๑ การคบบัณฑิต ๑

การบูชาบุคคลที่ควรบูชา ๑ นี้เป็นอุดมมงคล.

การอยู่ในประเทศอันสมควรมงคล ๑ ความ

เป็นผู้มีบุญอันทำไว้แล้วในกาลก่อน ๑ การ

ตั้งตนไว้ชอบ ๑ นี้เป็นอุดมมงคล.

พาหุสัจจะ ๑ ศิลปะ ๑ วินัยที่ศึกษา

ดีแล้ว ๑ วาจาสุภาษิต ๑ นี้เป็นอุดมมงคล.

การบำรุงมารดา ๑ การบำรุงบิดา ๑

การสงเคราะห์บุตรภรรยา ๑ การงานอันไม่
อาภูล ๑ นี้เป็นอุดมมงคล.

ทาน ๑ การประพฤติธรรม ๑ การ
สงเคราะห์ญาติ ๑ กรรมอันไม่มีโทษ ๑ นี้
เป็นอุดมมงคล.

การงดเว้นจากบาป ๑ ความสำรวม
จากการดื่มน้ำเมา ๑ ความไม่ประมาทใน
ธรรมทั้งหลาย ๑ นี้เป็นอุดมมงคล.

การเคารพ ๑ ความประพฤติถ่อม-
ตน ๑ ความสันโดษ ๑ ความกตัญญู ๑
การฟังธรรมตามกาล ๑ นี้เป็นอุดมมงคล.

ความอดทน ๑ ความเป็นผู้ว่าง่าย ๑
การได้เห็นสมณะทั้งหลาย ๑ การสนทนา
ธรรมตามกาล ๑ นี้เป็นอุดมมงคล.

ความเพียร ๑ พรหมจรรย์ ๑ การเห็น
อริยสัจ ๑ การกระทำนิพพานให้แจ้ง ๑ นี้เป็น
อุดมมงคล.

จิตของผู้ใดอันโลกธรรมทั้งหลาย
ถูกต้องแล้ว ย่อมไม่หวั่นไหว ๑ ไม่เศร้าโศก
๑ ปราศจากฐลี ๑ เป็นจิตเกษม ๑ นี้เป็น
อุดมมงคล.

เทวดาและมนุษย์ทั้งหลายทำมงคล
เช่นนี้แล้ว เป็นผู้ไม่ปราศในข้าศึกทุกหมู่
เหล่า ย่อมถึงความสวัสดิ์ในที่ทุกสถาน นี้
เป็นอุดมมงคลของเทวดาและมนุษย์เหล่านั้น.

จบมงคลสูตรที่ ๔

อรรถกถามงคลสูตรที่ ๔

คาถาที่ ๑ (มี ๓ มงคล)

มงคลสูตร มีคำเริ่มต้นว่า เอวมุเม สุตฺติ ดังนี้.

ถามว่า พระสูตรนี้ มีเหตุเกิดขึ้นอย่างไร.

ตอบว่า พระสูตรนี้ มีเหตุเกิดขึ้นดังต่อไปนี้.

ดังได้สดับมา ในชมพูทวีป มหาชนประชุมกันในที่ทั้งหลายมีประตู
พระนคร สันถาคาร (ห้องโถง) และที่ประชุมเป็นต้น ในที่นั้น ๆ แม้ให้เงิน
และทองแล้ว ก็ชวนกันและกันกล่าวพาหิรกถา มีเรื่องการลักนางสีดาเป็นต้น
มีประการต่าง ๆ เรื่องหนึ่ง ๆ กว่าจะจบลง ก็ใช้เวลาถึง ๔ เดือน ในบรรดา
พาหิรกถาเหล่านั้น มงคลกถาก็ตั้งขึ้นว่า อะไรหนอแล ชื่อว่า มงคล สิ่ง que เห็น
แล้วหรือ ชื่อว่า มงคล. สิ่ง que ฟังแล้วหรือ ชื่อว่า มงคล. สิ่ง que ได้ทราบแล้วหรือ
ชื่อว่า มงคล. ใครเล่ารู้จักมงคล.

ครั้งนั้น ชายคนหนึ่งชื่อว่า **ทิฐฐมังกลิละ** พู่ว่า ข้าพเจ้ายอมรู้จัก มงคล สิ่งได้เห็นแล้ว ชื่อว่า เป็นมงคลในโลก รูปที่สมมติกันว่าเป็นมงคลยิ่ง ชื่อว่าสิ่งที่เห็นแล้ว คือ คนบางคนในโลกนี้ตั้งแต่เช้าตรู่ เห็นนกแอ่นลมบ้าง เห็นต้นมะตูมหนุ่มบ้าง, หุญงมีครรภบ้าง, กุมารทั้งหลายซึ่งประดับตกแต่งแล้ว บ้าง, หม้อน้ำที่เต็มบ้าง, ปลายะเพียนสดบ้าง, ม้าอาชาไนยบ้าง, รถเทียมม้าอาชาไนยบ้าง, โคอุสุภะบ้าง, แมโคบ้าง สีแดงบ้าง ก็หรือว่าเห็นรูปแม้อื่นใดที่สมมติกันว่าเป็นมงคลยิ่งเห็นปานนี้ นี้เขาเรียกกันว่า **ทิฐฐมงคล**.

คำของชายคนนั้น บางพวกก็ยอมรับ บางพวกก็ไม่ยอมรับ ชนพวกใดไม่ยอมรับ ชนพวกนั้นก็ถูกเถียงกับนายทิฐฐมังกลิละนี้.

ครั้งนั้น ชายคนหนึ่งชื่อว่า **สุตมังกลิละ** กล่าวว่า แน่ะผู้เจริญ ชื่อว่า จักษุนี้ เห็นรูปที่ดีบ้าง ที่งามบ้าง ไม่งามบ้าง ที่ชอบใจบ้าง ที่ไม่ชอบใจบ้าง ถ้าหากว่ารูปที่ตานั้นเห็นแล้วจักฟังเป็นมงคลไซ้ แม้รูปทุกชนิดก็ฟังเป็นมงคล รูปที่เห็นแล้วจึงไม่ใช่เป็นมงคล แต่อีกอย่างหนึ่งแล เสียงที่ฟังแล้ว (ต่างหาก) เป็นมงคล (เพราะว่า) เสียงที่สมมติกันว่าเป็นมงคลยิ่ง ชื่อว่าสิ่งที่ได้ฟังแล้ว คือ คนบางคนในโลกนี้ลุกขึ้นแต่เช้าแล้ว ย่อมฟังเสียงว่า **วัฑฒะ** เจริญบ้าง, ว่า **วัฑฒมานะ** เจริญอยู่บ้าง, **ปุณณะ** เต็มบ้าง, **ปุสตะ** ขาวบ้าง, **สุมนา** ดอกมะลิบ้าง, **สิริ** มิ่งขวัญบ้าง **สิริวัณณ** เจริญด้วยมิ่งขวัญบ้าง, หรือว่า **วันนี้ฤกษ์ดี**, **ยามดี**, **วันดี**, **มงคลดี** หรือฟังเสียงที่สมมติกันว่าเป็นมงคลยิ่ง อย่างใดอย่างหนึ่งเห็นปานนี้ นี้เขาเรียกกันว่า **สุตมงคล** คำแม่ของสุตมังกลิละ นั้น บางพวกก็ยอมรับ บางพวกก็ไม่ยอมรับ พวกใดไม่ยอมรับ พวกนั้นก็ถูกเถียงกับนายสุตมังกลิละนั้น.

ครั้งนั้น ชายคนหนึ่งชื่อว่า **มุตมังกลิกะ** พูคว่า ท่านผู้เจริญ สิ่งที่ได้ ฟังนี้ บุคคลย่อมได้ฟังสิ่งที่ดีบ้าง ไม่ดีบ้าง พอใจบ้าง ไม่พอใจบ้าง ถ้าหากสิ่งที่ ไต่ฟังนั้นเป็นมงคลไซ้ร้ แม้ทุกสิ่งที่ได้ฟังก็เป็นมงคลหมด เพราะฉะนั้นสิ่งที่ได้ ฟังหาเป็นมงคลไม่ แต่อีกประการหนึ่งแล สิ่งที่ได้ทราบจัดว่าเป็นมงคล กลิ่น รส โภกฐัพพะ ที่สมมติกันว่าเป็นมงคลยิ่ง ชื่อว่าสิ่งที่ได้ทราบเป็นมงคล คือบุคคล บางคนในโลกนี้ ตั้งแต่เช้า สูดกลิ่นดอกไม้มีกลิ่นดอกปทุมบ้าง เคี้ยวไม้ชำระ ฟันสีขาวบ้าง จับต้องแผ่นดินบ้าง จับต้องข้าวกล้าที่เขียวสดบ้าง จับต้องโคลมัย สดบ้าง จับต้องเต่าบ้าง จับต้องเกวียนบรรทุกงาบ้าง ดอกไม้บ้าง ผลไม้บ้าง หรือว่า ย่อมลูบไล้ร่างกายอย่างดีด้วยดินขาว (ดินสอพอง) นุ่งผ้าสาฎกสีขาวบ้าง โปกผ้าขาวบ้าง. ก็หรือว่าสูดกลิ่นแม้อื่นอย่างใดอย่างหนึ่ง ที่สมมติกันว่าเป็น มงคลยิ่งเห็นปานนี้ หรือว่าลิ้มรส...หรือว่าถูกต้องโภกฐัพพะ... นี้เขาเรียก กันว่า **มุตมงคล**. คำของนายมุตมังกลิกะเมื่อนั้น บางพวกก็เชื่อถือ บางพวก ไม่เชื่อถือ.

ในบรรดาคนเหล่านั้น นายทิฐุมังกลิกะ ไม่อาจจะให้นายสุตมังกลิกะ และนายมุตมังกลิกะยินยอมได้ หายสุตมังกลิกะก็ไม่อาจจะให้นายทิฐุมังกลิกะ และหายสุตมังกลิกะยินยอมได้ นายทิฐุมังกลิกะและนายสุตมังกลิกะออกนี้ก็ไม่อาจให้นายมุตมังกลิกะยินยอมได้ ก็ในบรรดามนุษย์เหล่านี้ มนุษย์เหล่าใด เชื่อถือคำของนายทิฐุมังกลิกะ มนุษย์เหล่านั้นก็ลงสันนิษฐานกันว่า สิ่ง ที่เห็นแล้วเท่านั้นเป็นมงคล มนุษย์เหล่าใดเชื่อคำของนายสุตมังกลิกะและ นายมุตมังกลิกะ มนุษย์เหล่านั้นก็ลงสันนิษฐานว่า สิ่งที่ได้ฟังแล้วเท่านั้นเป็น

มงคล (หรือว่า) สิ่งที่ได้ทราบแล้วเท่านั้นเป็นมงคล ถ้อยคำปรารภมงคลนี้
ปรากฏไปทั่วแล้วในชมพูทวีปทั้งสิ้น ด้วยประการฉะนี้.

ครั้งนั้น มนุษย์ทั้งหลายในชมพูทวีปทั้งสิ้นรวมกันเป็นพวก ๆ คิด
มงคลทั้งหลายกันว่า "อะไรหนอแล เป็นมงคล" เมื่ออารักขเทวดาทั้งหลายของ
พวกมนุษย์เหล่านั้นฟังถ้อยคำนั้นแล้ว ก็คิดมงคลทั้งหลายกันเหมือนกัน ภูมม-
เทวดาทั้งหลายที่เป็นมิตรของเทวดาเหล่านั้นมีอยู่, ครั้งนั้น ภูมมเทวดาทั้งหลาย
ฟังจากเทวดาเหล่านั้นแล้ว ก็คิดมงคลทั้งหลายเหมือนกัน, อากาศัญญเทวดาที่
เป็นมิตรของภูมมเทวดาแม่เหล่านั้นก็มีอยู่... ฯลฯ เทวดาชั้นจาตุम्मหาราชิกา
ที่เป็นมิตรของอากาศัญญเทวดาก็มีอยู่ โดยอุบายนั้นนั้นแล จนถึงอกนิษฐเทวดาที่
เป็นมิตรของสุทสตีเทวดาก็มีอยู่ ครั้งนั้น เมื่ออกนิษฐเทวดาฟังจากสุทสตีเทวดา
นั้นแล้ว ก็รวมกันเป็นพวก ๆ เหมือนอย่างนั้น คิดมงคลทั้งหลาย การคิดเรื่อง
มงคลเกิดขึ้นในที่ทุกแห่งจนถึงหมื่นจักรวาลด้วยประการฉะนี้. ก็การคิดเรื่อง
มงคลนั้น ซึ่งบังเกิดขึ้นแล้ว แม้อันนักคิดทั้งหลายวินิจฉัยกันอยู่ว่า สิ่งนี้เป็น
มงคล ๆ ก็ไม่ถึงการตกลงกันได้เลย คิดกันอยู่สิ้นเวลา ๑๒ ปี พวกมนุษย์
พวกเทวดาและพวกพรหมทั้งปวง เว้นพระอริยสาวกทั้งหลาย แยกกันเป็น
๓ พวก คือ พวกทิฐฐมั่งคติกะพวก ๑ พวกสุตมั่งคติกะพวก ๑ พวกมุต-
มั่งคติกะพวก ๑ ไม่มีใครแม้คนเดียวที่ชื่อว่าถึงการตัดสินใจได้ตามความเป็น
จริงว่า สิ่งนี้เท่านั้นเป็นมงคล ความโกลาหลเรื่องมงคลเกิดขึ้นแล้วในโลก.

ชื่อว่า โกลาหลมี ๕ อย่าง คือ กัปโปกลาหล ๑ จักกวัตติโกลา-
หล ๑ พุทธโกลาหล ๑ มังคลโกลาหล ๑ โมนะยโกลาหล ๑

ในบรรดาโกลาหลเหล่านั้น พวกเทพชั้นกามาวจร สنانเกล้า สยายผม ร้องให้น้ำตานองหน้า ไข่มือเซ็ดน้ำตา นุ่งห่มผ้าสีแดง ถือเพศที่แปลก ๆ อย่างยิ่ง เทียบออกไปในถิ่นมนุษย์ว่า โดยกาลล่วงไปแสนปี กัปจักสิ้น โลกนี้จักพินาศ และมหาสมุทรจักเหือดแห้ง มหาปฐพีนี้และภูเขาสีเนรราช จักใหม่ พินาศ ความพินาศแห่งโลก จักมีถึงพรหมโลก แน่ท่านผู้นิรทุกข์ทั้งหลาย ขอท่านทั้งหลายจงเจริญเมตตา กรุณา มุทิตา และเจริญอุเบกขาเถิด ท่านทั้งหลายจงบำรุงเลี้ยงมารดาบิดา ประพฤติอ่อนน้อมต่อผู้ใหญ่ในตระกูล จงตั้งอย่าประมาท นี้ชื่อว่า กัปโกลาหล.

เทวดาชั้นกามาวจรนั้นแหละ เทียบออกไปในถิ่นมนุษย์ว่า โดยกาลล่วงไป ๑๐๐ ปี พระเจ้าจักรพรรดิ จักทรงอุบัติขึ้นในโลก นี้ชื่อว่า จักกวัตติโกลาหล.

ส่วนเทพเจ้าชั้นสุทธาวาสทั้งหลาย ประดับประดาด้วยพรหมาภรณ์ กระทำผ้าโพกศีรษะสำหรับพรหมไว้บนเศียร เกิดปีติโสมนัสระลึกถึงพุทธคุณ เทียบออกไปในถิ่นมนุษย์ว่า โดยกาลล่วงไป ๑,๐๐๐ ปี พระพุทธเจ้าจักทรงอุบัติขึ้นในโลก นี้ชื่อว่า พุทธโกลาหล.

พวกเทพเจ้าชั้นสุทธาวาสนั่นเอง ทราบวาระจิตของมนุษย์แล้ว ก็ เทียบออกไปในถิ่นมนุษย์ว่า โดยกาลล่วงไป ๑๒ ปี พระสัมมาสัมพุทธเจ้าจักตรัสมงคล นี้ชื่อว่า มงคลโกลาหล.

เทพเจ้าทั้งหลายชั้นสุทธาวาสนั้นแล เทียบออกไปในถิ่นมนุษย์ว่า โดยกาลล่วงไป ๗ ปี ภิกษุรูปหนึ่ง จักประชุมพร้อมกันกับพระผู้มีพระภาคเจ้า แล้วทูลถามโมเนยยปฏิปทา นี้ชื่อว่า โมเนยยโกลาหล.

ในบรรดาโกหาหลทั้ง ๕ ประการเหล่านี้ มังคลโกหาหลนี้ เกิดขึ้นแล้วในโลก ในเมื่อพวกเทพดาและมนุษย์ทั้งหลายแตกต่างกันเป็น ๓ พวก ด้วยสามารถแห่งทิฐิมงคลเป็นต้น ครั้งนั้น เมื่อเทพเจ้าทั้งหลายและมนุษย์ทั้งหลายค้นหากันแล้ว ๆ ไม่ได้มังคลทั้งหลายอยู่ โดยล่วงไป ๑๒ ปี เทวดาทั้งหลายชั้นดาวดึงส์ ก็มาประชุมพร้อมกัน ตัดร่วมกันอย่างนี้ว่า คู่ก่อนท่านผู้นิรทุกข์ทั้งหลาย เจ้าของเรือน (พ่อเจ้าเรือน) ย่อมบอกเนื้อความแก่พวกชนในเรือน, นายบ้าน ย่อมบอกเนื้อความแก่ชนทั้งหลายผู้อยู่ในบ้าน, พระราชา ย่อมตรัสบอกเนื้อความแก่พวกมนุษย์ทั้งปวง แม้นั้นใด ทำวสัฏกะจอมเทพนี้ ซึ่งเป็นผู้เลิศและประเสริฐ ก็เป็นอธิบดีแห่งเทวโลกทั้งสอง ด้วยบุญ ด้วยเดช ด้วยความเป็นใหญ่ (และ) ด้วยปัญญา โฉนหนอ พวกเราจะพึงบอกเนื้อความนี้แก่ทำวสัฏกะจอมเทพนั้นนั่นเหมือนกัน. เทวดาเหล่านั้นจึงพากันไปยังสำนักของทำวสัฏกะ ถวายบังคมทำวสัฏกะจอมเทพ ผู้มีพระวรกายย่อนเป็นสิริประดับด้วยฉลองพระองค์และอาภรณ์ แวดล้อมด้วยหม่านางอัปสร ๒ โกลูกิ่ง ผู้ประทับนั่งแล้วบนแท่นบัณฑุกัมพลศิลาอาสน์ ที่โคนต้นปาริฉัตร ตามสมควรแก่ขณะนั้น ยืนอยู่ ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่งแล้วได้กราบทูลเนื้อความนี้ว่า ข้าแต่พระองค์ผู้นิรทุกข์ ขอเดชะ ขอพระองค์พึงทราบเถิดว่า บัดนี้มังคลปัญหาได้เกิดขึ้นแล้ว (คือ) เทวดาและมนุษย์พวกหนึ่งกล่าวว่า สิ่งที่เห็นแล้วเป็นมงคล พวกหนึ่งกล่าวว่าสิ่งที่ได้ฟังแล้วเป็นมงคล อีกพวกหนึ่งกล่าวว่า สิ่งที่ได้ทราบแล้วเป็นมงคล ในบรรดาทั้ง ๓ พวกนั้น พวกข้าพระองค์และพวกอื่น ก็ตกลงกันได้ ดังพวกข้าพระองค์ขอโอกาส ขอพระองค์ทรงพยากรณ์ (มังคลปัญหา) แก่พวกข้าพระองค์ตามความเป็นจริงเถิด.

เทวราชแม้โดยปกติทรงมีปัญหา ตรัสถามว่า มงคลคาถานี้เกิดที่ ไหนก่อน. เทวดาทั้งหลายก็ทูลว่า พวกข้าพระองค์ได้ฟังมงคลปัญหานี้ ของ พวกเทพชั้นจาตุมหาราช ต่อจากนั้นเทวดาทั้งหลายก็ทูลว่า พวกเทพเจ้าชั้น จาตุมหาราชทั้งหลาย (ได้ฟังปัญหา) ของพวกอากาสัญญเทวดา พวกอากาสัญญ เทวดาก็ได้ฟังปัญหาของพวกภุมมเทวดา พวกภุมมเทวดาก็ได้ฟังปัญหาของ พวกเทวดาผู้รักษามนุษย์ พวกเทพดาซึ่งรักษามนุษย์ก็กล่าวว่า ปัญหาตั้งขึ้น แล้วในมนุษยโลก.

ครั้งนั้น ท้าวสักกะจอมเทพจึงตรัสถามว่า พระผู้มีพระภาคเจ้า (ขณะ นี้) ประทับอยู่ที่ไหน. พวกเทวดาทั้งหลายก็กราบทูลว่า ข้าแต่ท้าว พระองค์ ประทับอยู่ในมนุษยโลก. ท้าวสักกะตรัสถามว่า ใครได้ทูลถามปัญหานั้นกะ พระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว. เทพดาทั้งหลายทูลว่า ข้าแต่ท้าวะ ยังไม่มีใครทูล ถาม. คุณก่อนท่านผู้บริบูรณ์ทั้งหลาย เพราะเหตุไรหนอแล พวกท่านจึงละเลย พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้นผู้แสดงมงคลที่ไม่มีส่วนเหลือ แล้วสำคัญเรา ว่าเป็นผู้ควรถาม ชื่อว่าทิ้งไฟเสียแล้ว มาใช้แสงหิ่งห้อย คุณก่อนท่านผู้บริบูรณ์ ทั้งหมด พวกท่านจงไป จงทูลถามพระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น พวก ท่านก็จักได้การตอบปัญหาซึ่งมีสิริ (มีคุณค่า) อย่างแน่นอน.

ท้าวสักกะเทวราชจึงตรัสสั่งเทพบุตรองค์หนึ่งว่า ท่านจงทูลถามพระผู้- มีพระภาคเจ้า เทพบุตรองค์นั้นประดับองค์ด้วยเครื่องอลังการตามสมควรขณะ นั้น โชติช่วงอยู่ ประคองสายฟ้า มีหมู่เทพแวดล้อมมายังพระมหาวิหารเชตวัน กราบถวายบังคมพระผู้มีพระภาคเจ้า ยืนอยู่ ณ ส่วนข้างหนึ่ง เมื่อจะทูลถาม

มงคลปัญหา จึงได้กล่าวด้วยคาถา. พระผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อจะทรงแก้ปัญหานั้นของเทพบุตรนั้น จึงได้ตรัสพระสูตรนี้.

เนื้อความแห่งคำทั้งหลายมีคำว่า **เอวมุเม สุต** เป็นต้นในพระสูตรนั้นแต่โดยย่อ ข้าพเจ้าได้กล่าวไว้แล้ว ในอรรถกถาแห่งกสิการทวาชสูตร ส่วนชนทั้งหลายผู้ปรารถนาความพิสดาร ฟังถือเอาเนื้อความโดยนัยอันข้าพเจ้ากล่าวแล้ว ในอรรถกถามัชฌิมนิกาย ชื่อ ปปัญจสุทนี

ก็ในกสิการทวาชสูตร ท่านกล่าวไว้ว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ในบ้านพราหมณ์ชื่อ เอกนาพา ในทักษิณาคิริชนบท ในแคว้นมคธ (แต่) ในมงคลสูตรนี้ ท่านกล่าวว่าพระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ในพระเชตวัน อารามของอนาถปิณฑิกเศรษฐี ในเมืองสาวัตถี ข้าพเจ้าจักพรรณานาบทที่ไม่เคยพรรณานในมงคลสูตรนี้ เริ่มต้นแต่บทว่า **สาวตฺถิย** เป็นต้นไป คือ

บทว่า **สาวตฺถิย** ได้แก่ ในพระนครซึ่งมีชื่ออย่างนี้.

ดังได้สดับมา นครนั้นได้เป็นสถานที่อยู่ของฤาษี ชื่อว่า **สวัตถะ** นครนั้นชาวโลกเรียกว่า **สาวัตถี** ด้วยสามารถที่เป็นอติถิลิงค์ เหมือนที่อยู่ของฤาษีชื่อว่า **กุสัมพะ** ชาวโลกเรียกว่า **โกสัมพี** ที่อยู่ของฤาษีชื่อว่า **กาคัณฑะ** ชาวโลกเรียกว่า **กาคัณฑี** ฉะนั้น แต่พระโบราณจารย์ทั้งหลายพรรณานาไว้ว่า เพราะเหตุที่เมื่อชนทั้งหลายถาถึงกองเกวียนที่มารวมกันอยู่ ณ ที่นั้นว่า มีสินค้าอะไรบ้าง ชนทั้งหลายก็ตอบว่ามีสินค้าทุกอย่าง เพราะฉะนั้น สถานที่นี้ ชาวโลกจึงเรียกว่า **สาวัตถี** หมายเอาคำนั้น. ในพระนครสาวัตถีนั้น. ด้วยคำว่า **สาวตฺถิย** นี้ พระอนนทเถระแสดงถึงโคจรคามของพระผู้มีพระภาคเจ้านั้น.

ราชกุมารชื่อว่า **เซตะ** มีอยู่ สถานที่นั้นชื่อว่า **เซตวัน** เพราะเป็นป่าของเจ้าเซตนั้น เนื่องจากเจ้าเซตนั้นปลุกบารุงให้เจริญไว้. ในพระเซตวันนั้น. คหบดีชื่อว่า **อนาถบิณฑิกะ** เพราะอรรถว่าเป็นผู้มีก้อนข้าวสำหรับคนอนาถาทั้งหลาย. แห่งอนาถบิณฑิกะคหบดีนั้น. อธิบายว่า ในอารามที่คหบดีชื่อว่า **อนาถบิณฑิกะ** สร้างสำเร็จโดยการบริจาคทรัพย์ ๕๔ โกฏิ ด้วยคำว่า **อนาถปิณฑิกสุต อาราม** นี้เป็นอันพระอนันท์แสดงถึงที่อยู่อันสมควรแก่บรรพชิตของพระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น.

ศัพท์ว่า **อถ** ใช้ในอรรถว่า ไม่กำหนดกาล (แน่นอน)

ศัพท์ว่า **โ** เป็นนิบาต ลงในอรรถว่า แสดงถึงระหว่างแห่งอธิการ ด้วยคำว่า **อถ โ** นั้น พระอนันท์แสดงถึงเวลาที่ไม่กำหนดนั้นแล ว่า ในระหว่างอธิการนี้ เรื่องนี้เกิดขึ้นแล้ว แก่พระผู้มีพระภาคเจ้าในวิหารนั้น. ถามว่า เรื่องนั้นคืออะไร. ตอบว่า เรื่องนั้นคือ เทวดาองค์ใดองค์หนึ่งเป็นต้น เกิดขึ้นแล้วในระหว่างแห่งอธิการ.

ในบรรดาคำทั้งสองนั้น คำว่า **อญฺยตฺรา** เป็นการแสดงถึงสิ่งที่ไม่ได้กำหนดแน่นอน จริงอยู่ เทวดาองค์นั้นไม่ปรากฏชื่อและโคตร เพราะฉะนั้นพระอนันท์จึงกล่าวว่ **อญฺยตฺรา (เทวดา) องค์ใดองค์หนึ่ง** เทวดาก็คือเทพเจ้านั่นเอง คำว่า **เทวดา** นี้ใช้ทั่วไปทั้งเทวดาผู้หญิงและผู้ชาย แต่ในพระสูตรนี้ เทวดาเป็นผู้ชายเท่านั้น. เทวบุตรองค์นั้น. แต่ท่านกล่าวว่า **เทวดา** ดังนี้ เพราะเหตุไร. ตอบว่า เทวบุตรที่ท่านเรียกว่า **เทวดา** ก็ด้วยอำนาจสาธารณนาม.

อภิกุณฑ ศัพท์ ในคำนี้ว่า **อภิกุณฑ**ตาย **รตุติยา** ปราภฏใน
อรรถว่าสิ้นไป (ขยะ) ดี (สุนทร) งาม (อภิรูป) นำชื่นชม (อัพภานุโมทนา)
เป็นต้น.

ในบรรดาคำเหล่านั้น **อภิกุณฑ** ศัพท์ ปราภฏในอรรถว่า สิ้นไป
ในประโยคทั้งหลายมีอาทิอย่างนี้ว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ราตรีล่วงไป
แล้ว ปฐมยามผ่านไปแล้ว ภิกษุสงฆ์ก็นั่งอยู่นานแล้ว ข้าแต่พระองค์
ผู้เจริญ ขอพระผู้มีพระภาคเจ้าจงทรงแสดงปาติโมกข์แก่ภิกษุ
ทั้งหลายเถิด ดังนี้.

อภิกุณฑ ศัพท์ ปราภฏในอรรถว่า ดี ในประโยคทั้งหลายมีอาทิ
อย่างนี้ว่า ท่านผู้นี้ดีกว่า ประณีตกว่า บุคคลทั้ง ๔ จำพวกเหล่านี้.

อภิกุณฑ ศัพท์ ปราภฏในอรรถว่า งาม ในประโยคทั้งหลายมีอาทิ
อย่างนี้ว่า

ไครนะ มีผิวพรรณงามยิ่ง รุ่งเรือง

อยู่ด้วยฤทธิ ด้วยศ ส่องทิศทั้งปวงให้สว่าง

ไสวอยู่ ย่อมไหว้เท้าทั้งสองของเรา ดังนี้.

อภิกุณฑ ศัพท์ ปราภฏในอรรถว่า นำชื่นชม ในประโยคทั้งหลาย
มีอาทิอย่างนี้ว่า ข้าแต่พระโคตมผู้เจริญ นำชื่นชม แต่ในมงคลสูตรนี้
อภิกุณฑ ศัพท์ใช้ในอรรถว่า ขยะ สิ้นไป เพราะเหตุนั้น เมื่อราตรีล่วงแล้ว
อธิบายว่า เมื่อราตรีสิ้นแล้ว.

อภิกุณฑ ศัพท์ ในคำว่า **อภิกุณฑ**วณฺณ นี ใช้ในอรรถว่างาม.

ส่วน **วณฺณ** ศัพท์ ปราภฏในอรรถทั้งหลายมีอรรถว่า ผิวพรรณ
(ฉวี) การชมเชย (ฤติ) สกวลวงศ์ (กุลวัคคะ) เหตุ (การณะ) รูปร่าง
(สัณฐานะ) ประมาณ (ปมาณะ) และอายตนะคือสี (รूपายตนะ) เป็นต้น.

ในบรรดาอรรถเหล่านั้น วรรณ ศัพท์ ปรากฏในอรรถว่า ศิวพรรณ
ในประโยคทั้งหลายมีอาทิอย่างนี้ว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า พระองค์มี
วรรณะเพียงดังทอง.

วรรณ ศัพท์ ปรากฏในอรรถว่า การชมเชย ในประโยคทั้งหลาย
มีอาทิอย่างนี้ว่า ดูก่อนคฤหบดี การชมเชยพระสมณโคดมเหล่านี้ ท่าน
รวบรวมไว้ตั้งแต่เมื่อใด.

วรรณ ศัพท์ ปรากฏในอรรถว่า สกวลวงศ์ ในประโยคทั้งหลายมีอาทิ
อย่างนี้ว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ วรรณะเหล่านี้มีอยู่ ๔ จำพวก.

วรรณ ศัพท์ ปรากฏในอรรถว่า เหตุ ในประโยคทั้งหลายมีอาทิ
อย่างนี้ว่า เมื่อเป็นเช่นนั้น เพราะเหตุไรหนอแล ภิกษุ จึงถูกเรียกว่า
เป็นผู้ขโมยกลืน.

วรรณ ศัพท์ ปรากฏในอรรถว่า รูปร่าง ในประโยคทั้งหลายมี
อาทิอย่างนี้ว่า นิรมิตรูปแห่งพระยาช้างใหญ่.

วรรณ ศัพท์ ปรากฏในอรรถว่า ประมาณ ในประโยคทั้งหลาย
มีอาทิอย่างนี้ว่า บาตรมี ๓ ขนาด.

วรรณ ศัพท์ ปรากฏในอรรถว่า आयตนะคือสี ในประโยค
ทั้งหลายมีอาทิอย่างนี้ว่า วรรณะ คันธะ รสะ โอชะ.

แต่ในมงคลสูตรนี้ วรรณ ศัพท์นั้น พึงเห็นว่า ปรากฏในอรรถว่า
ศิวพรรณ.

เพราะเหตุนั้น เทพบุตรนั้นเป็นผู้มีวรรณะงามยิ่ง อธิบายว่า มี
ศิวพรรณงาม.

เกวล ศัพท์ ในคำว่า เกวลกปป์ นี้ มีอรรถเป็นอเนก คือมีอรรถว่า
ไม่มีส่วนเหลือ อนวเสสะ, โดຍมาก เญญยะ, ไม่เจือกัน อัปยามิสสะ
ไม่ใช่มาก อนติเรกะ, มั่นคง ทัพหัตตะ, แยกจากกัน วิลังโยคะ เป็นต้น.

จริงอย่างนั้น เกวล ศัพท์นี้มีอรรถว่าไม่มีส่วนเหลือ ในประ-
โยคทั้งหลายมีอาทิอย่างนี้ว่า (พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น ทรงประกาศ)
พรหมจรรย์บริสุทธิ์ บริบูรณ์สิ้นเชิง (ไม่มีส่วนเหลือ)

เกวล ศัพท์นี้มีอรรถว่า เป็นไปโดยมาก ในประโยคทั้งหลาย
มีอาทิอย่างนี้ว่า ก็ชาวอังคะและชาวมคธะส่วนมากถือขาทนียะและโกชนียะเป็น
อันมากจักเข้าไปหา.

เกวล ศัพท์นี้มีอรรถว่า ไม่เจือกัน ในประโยคทั้งหลายมีอาทิ
อย่างนี้ว่า ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งสิ้นย่อมมิได้.

เกวล ศัพท์นี้มีอรรถว่า ไม่ใช่มาก ในประโยคทั้งหลายมีอาทิอย่าง
นี้ว่า ท่านผู้มีอายุนี้ จักบรรลุคุณวิเศษ. เพราะอาศัยเหตุสักว่าศรัทธาอย่าง
เดียว แน่แท้.

เกวล ศัพท์นี้มีอรรถว่า มั่นคง ในประโยคทั้งหลายมีอาทิอย่างนี้ว่า
ข้าแต่ท่านผู้เจริญ สัททวิหาริกของพระอนรุทธะ ผู้มีอายุ ชื่อว่า พาทิกะ
ดำรงอยู่เพื่อทำลายสังข์ อย่างเดียว (มั่นคง).

เกวล ศัพท์นี้มีอรรถว่า การแยกจากกัน ในประโยคทั้งหลายมี
อาทิอย่างนี้ว่า ท่านผู้อยู่แต่ผู้เดียว ท่านเรียกว่า บุรุษผู้สูงสุด.

แต่ในมงคลสูตรนี้ ท่านประสงค์เอา เกวล ศัพท์นี้ซึ่งมีอรรถว่า
ไม่มีส่วนเหลือ (ทั้งสิ้น).

ส่วน **กปฺป** ศัพท์นี้ มีอรรถเป็นอนนท เป็นต้นว่า ความเชื่อถือ
อภิสิทธิ์ทนะ, โวหาร โวหาระ, กาล กาละ, บัญญัติ บัญญัติ, การตัด
เฉทนะ, กำหนด วิกัปปะ, ข้ออ้าง เลสะ, โดยรอบ สมันตภาวะ เป็นต้น.

จริงอย่างนั้น **กปฺป** ศัพท์มีอรรถว่า เชื่อถือ ในประโยคทั้งหลาย
มีอาทิอย่างนี้ว่า ข้อนั้นบุคคลพึงน้อมใจเชื่อ ต่อพระสมณโคดมผู้เจริญพระองค
นั้น ซึ่งเป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า โดยประการใดแล.

กปฺป ศัพท์มีอรรถว่า โวหาระ ในประโยคทั้งหลายมีอาทิอย่างนี้ว่า
ภิกษุทั้งหลาย เรานุญาตให้บริโภคน้ำด้วยสมณกัปปะทั้ง ๕.

กปฺป ศัพท์มีอรรถว่า กาละ ในประโยคทั้งหลายมีอาทิอย่างนี้ว่า
ได้ยินว่า โดยสมัยใด เราจักอยู่ตลอดกาลเป็นนิจ.

กปฺป ศัพท์มีอรรถว่า บัญญัติ ในประโยคทั้งหลายมีอาทิอย่างนี้ว่า
เพราะเหตุนี้ พระกัปปะ ผู้มีอายุ.

กปฺป ศัพท์มีอรรถว่า การตัด ในประโยคทั้งหลายมีอาทิอย่างนี้ว่า
เขาประดับตกแต่งแล้ว ตัดผม โกนหนวดแล้ว.

กปฺป ศัพท์มีอรรถว่า กำหนด ในประโยคทั้งหลายมีอาทิอย่างนี้ว่า
กัปปะว่า ถ้าหากว่าตะวันคล้อยไปชั่ว ๒ องคุลี (ภิกษุวัชชียอมบัญญัติว่า)
ยอมควรเพื่อฉันอาหารได้.

กปฺป ศัพท์มีอรรถว่า ข้ออ้าง ในประโยคทั้งหลายมีอาทิอย่างนี้ว่า
ข้ออ้างเพื่อจะนอนมียู่.

กปฺป ศัพท์มีอรรถว่า โดยรอบ ในประโยคทั้งหลายมีอาทิอย่างนี้
ว่า ทำพระเวฬุวันโดยรอบทั้งสิ้นให้สว่างไสว.

แต่ในมงคลสูตรนี้ ท่านประสงคฺเอา กปฺป ศัพท์ ในความหมายว่า
โดยรอบ.

เพราะเหตุนี้ในคำว่า เกวลกปฺปิ เขตวนํ นี้ พึงเห็นเนื้อความ
อย่างนี้ว่า ยังพระเขตวันทั้งสิ้นโดยรอบ.

บทว่า โอภาเสตฺวา ความว่า แผ่ไปแล้วด้วยแสงสว่าง อธิบายว่า
กระทำแล้วให้สว่างเป็นอันเดียวกัน คือให้โชติช่วงเป็นอันเดียวกัน จุจ
พระจันทร์และพระอาทิตย์ ฉะนั้น.

คำว่า เยน ในคำว่า เยน ภควา เตนฺอุปสงฺกมิ เป็นตติยาวิภคติ
ใช้ในอรรถสํตตมีวิภคติ.

บัณฑิตพึงเห็นเนื้อความในคำว่า ยตฺถ ภควา ตตฺถ อุปสงฺกมิ นี้ว่า
พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ในที่ใด ก็เข้าไปเฝ้าแล้วซึ่งพระผู้มีพระภาคเจ้า
ในที่นั้น โดยกาลนั้น, อีกอย่างหนึ่ง พึงเห็นเนื้อความในคำว่า เทวดาและ
มนุษย์ทั้งหลาย พึงเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า ด้วยเหตุใด เทวบุตรก็เข้าไป
ด้วยเหตุนี้ ดังนี้

ถามว่า พระผู้มีพระภาคเจ้า อันเทพดาและมนุษย์ทั้งหลายพึงเข้าไป
เฝ้าโดยเหตุไร? ตอบว่า เข้าไปเฝ้าแล้ว มีคำอธิบายว่า ไปแล้ว ด้วย
ความประสงค์ที่จะบรรลुकุณพิเศษที่ประการต่าง ๆ จุจไม้ใหญ่ที่ผลิดอกออกผล
อยู่เป็นนิจ อันหมั่นกทั้งหลายเข้าไปหาอยู่ ด้วยประสงค์จะบริโภคผลที่อร่อย
ฉะนั้น. คำว่า อุปสงฺกมิตฺวา เป็นการแสดงถึงการสิ้นสุดแห่งการเข้าไปเฝ้า
อีกอย่างหนึ่ง เทวดานั้น ไปแล้วอย่างนี้ มีคำอธิบายว่า "ไปแล้วสู่สถานที่อัน
ไกลกว่า คือที่ไกลของพระผู้มีพระภาคเจ้าต่อจากนั้น.

คำว่า ภควนฺตํ อภิวัตเตว ความว่า ถวายบังคมคือนอบน้อม
นมัสการพระผู้มีพระภาคเจ้า.

คำว่า เอกมนฺตํ เป็นคำแสดงถึง นปฺสกสังคํ มีคำอธิบายว่า
ณ โอกาสข้างหนึ่ง คือ ณ ส่วนข้างหนึ่ง. อีกอย่างหนึ่ง คำว่า เอกมนฺตํ
เป็นทุตยวิภัตติ ใช้ในอรรถแห่งสัจจตมวิภัตติ (แปลว่า ณ, ใน).

คำว่า อฏฺฐาติ เป็นการปฏิเสธอิริยาบถอื่นมีการนั่งเป็นต้น อธิบายว่า
สำเร็จการขึ้น ได้แก่ เป็นผู้ขึ้นอยู่แล้ว. ถามว่า ก็เทวดานั้นขึ้นอย่างไร ?
ชื่อว่า ขึ้น ณ ส่วนข้างหนึ่ง.

ตอบว่า เทวดาเว้นแล้วซึ่งโทษ (๘ อย่าง) เหล่านี้คือ ไม่ขึ้นข้าง
หลัง ๑ ไม่ขึ้นข้างหน้า ๑ ไม่ขึ้นใกล้ ๑ ไม่ขึ้นไกล ๑ ไม่ขึ้นตรงหน้า ๑
ไม่ขึ้นเหนือลม ๑ ไม่ขึ้นต่ำกว่า ๑ ไม่ขึ้นสูงกว่า ๑ ชื่อว่า ขึ้นแล้ว ณ
ส่วนข้างหนึ่ง.

ถามว่า ก็เทวดานี้ขึ้นเท่านั้น ไม่นั่ง เพราะเหตุไร ?

ตอบว่า เพราะเทวดาทั้งหลายประสงค์จะกลับใจ อธิบายว่า จริงอยู่
เทวดาทั้งหลาย อาศัยอำนาจประโยชน์บางอย่างเท่านั้น จึงมายังมนุษยโลก ซึ่ง
เปรียบประดุจสวรรค์เต็มด้วยของไม่สะอาด ก็โดยปกคิมนุษยโลกเป็นของปฏิกูล
แก่เทวดาเหล่านั้น เพราะเป็นสถานที่มึกลื่นเหม็นนับจำเคิมแต่ ๑๐๐ โยชน์
พวกเทวดาจึงไม่ยินดีในมนุษยโลกนั้น เพราะเหตุนั้นเทวดานั้นทำธุระที่ตน
มาเสร็จแล้ว ก็ไม่ยอมนั่ง เพราะต้องการจะกลับใจ ชนทั้งหลายยอมนั่ง เพื่อ
จะบรรเทาความอ่อนเพลียแห่งอิริยาบถ อันเกิดจากการเดินเป็นต้น อันใด
ความเพลียอันนั้นของเทวดาทั้งหลายยอมไม่มี เพราะฉะนั้นเทวดาจึงไม่ยอมนั่ง

ก็มหาสาวกทั้งหลายเหล่านี้ได้ ยืนแวดล้อมพระผู้มีพระภาคเจ้าอยู่แล้ว เทวดาก็
นับถือมหาสาวกเหล่านั้น จึงไม่นั่ง. อีกอย่างหนึ่ง เทวดาไม่ยอมนั่งเพราะ
เคารพในพระพุทธเจ้า ด้วยว่าเมื่อเทวดาทั้งหลายจะนั่ง อาสนะก็บังเกิดขึ้น
เทวดาไม่ปรารถนาอาสนะนั้นจึงไม่คิดแม้เพื่อจะนั่ง ได้ยืนอยู่แล้ว ณ ส่วน
ข้างหนึ่ง.

คำว่า เอกมุนฺตี จิตฺตา โข ตฺวา เทวตา ความว่า เทวดานั้น
ยืนอยู่ ณ ส่วนข้างหนึ่งแล ด้วยเหตุเหล่านี้ดังนี้.

คำว่า ภควนฺตํ คาย อชฺฌภาติ อธิบายว่า ได้ทูลแล้วกะ
พระผู้มีพระภาคเจ้า ด้วยคำที่นิยมอักขระบท (คือด้วยคาถา).

บรรดาคำเหล่านั้น คำว่า พหู เป็นการแสดงการนับที่ไม่แน่นอน
มีคำที่ทำนกล่าวอธิบายว่า ด้วยคำว่า พหู นั้น ย่อมมีร้อยเป็นอนЕК มีพัน
เป็นอนЕК มีแสนเป็นอนЕК.

สัตว์โลกที่ชื่อว่า เทพ เพราะอรรถว่า ย่อมเล่น อธิบายว่า เทวดา
ทั้งหลายย่อมเล่นด้วยกามคุณ ๕ หรือว่าย่อมโศดิช่วงด้วยสิริของตน อีกอย่าง
หนึ่ง เทวดามี ๓ ประเภท ด้วยอำนาจสมมติเทพ อุปัตติเทพ และวิสุทธิเทพ.
เหมือนอย่างทีพระสังคีติกาจารย์กล่าวไว้ว่า คำว่า เทว ได้แก่เทพ ๓ ประเภท
คือ สมมติเทพ ๑ อุปัตติเทพ ๑ วิสุทธิเทพ ๑ อธิบายว่า พระราชาทั้งหลาย
พระเทวีทั้งหลาย และพระราชกุมารทั้งหลาย พระราชกุมารีทั้งหลาย ชื่อว่า
สมมติเทพ. เทพในสวรรค์ชั้นนั้นๆ นับตั้งแต่เทพชั้นจาตุम्मหาราชไป ชื่อว่า
อุปัตติเทพ. พระอรหันตขีณาสพทั้งหลาย ชื่อว่า วิสุทธิเทพ.

ในบรรดาเทพ ๓ จำพวกเหล่านั้น อุปัตติเทพ ท่านประสงค์เอา
ในพระสูตรนี้.

สัตว์โลกที่ชื่อว่า มนุษย์ เพราะอรรถว่าเป็นเหล่ากอแห่งพระมนู ก็
พระโบราณจารย์ทั้งหลายย่อมกล่าวว่า สัตว์โลกทั้งหลายที่ชื่อว่ามนุษย์ เพราะ
เป็นผู้มีใจสูง.

มนุษย์เหล่านั้นมี ๔ จำพวกคือ พวกมนุษย์ชาวชมพูทวีป ๑ พวก
มนุษย์ชาวอมรโคยาน* พวกมนุษย์อูตตรกुरु ๑ พวกมนุษย์ชาวปุพพิเทหะ ๑
มนุษย์ชาวชมพูทวีป ท่านประสงค์เอาในพระสูตรนี้.

สัตว์ทั้งหลายย่อมถึงความเจริญด้วยเหตุเหล่านี้ เหตุนี้ เหตุเหล่านี้
จึงชื่อว่า มงคล อธิบายว่า ย่อมถึงความสำเร็จ คือความเจริญ.

คำว่า จินตยु ได้แก่ คิดกันแล้ว.

คำว่า อากงขมานา ได้แก่ ปรารถนาอยู่ คือต้องการอยู่ หวังอยู่
บทว่า โสตุถาน ได้แก่ ความสวัสดิ มีคำที่ท่านกล่าวไว้ว่า ซึ่ง
ความมีอยู่แห่งคำทั้งหลายอันงาม คือดี คือสวย อันเป็นไปในทิฏฐธรรมและ
สัมปรายภพทั้งปวง.

คำว่า พुरुหิ ได้แก่ จงแสดง คือ จงประกาศ จงบอก จงเปิดเผย
จงจำแนก จงทำให้แจ้ง.

คำว่า มงฺคล ได้แก่ เหตุแห่งความสำเร็จ คือเหตุแห่งความเจริญ
ได้แก่ เหตุแห่งสมบัติทั้งปวง.

๑. ในบางแห่งว่า อปรโคยานทวีป.

คำว่า **อุตุตม** ได้แก่ ประเสริฐ คือ เลิศ ได้แก่ นามาส่งประโยชน์
สุขแก่โลกทั้งปวง นี่คือการอธิบายตามลำดับบทแห่งคาถา. ส่วนการประมวล
เนื้อความมีดังต่อไปนี้.

เทพบุตรนั้น เจริญเทวดาทิ้งหลายในหมื่นจักรวาลให้ประชุมกันใน
จักรวาลอันเดียวนี้ เพื่อต้องการจะฟังมงคลปัญหา ได้เห็นแล้วซึ่งเทวดา มาร
และพรหมทั้งปวง ผู้เรมิตอัศตภาพให้ละเอียด ประมาณเท่าปลายขนทราย
เส้นหนึ่ง เป็น ๑๐ องค์บ้าง ๒๐ บ้าง ๓๐ บ้าง ๔๐ บ้าง ๕๐ บ้าง ๖๐ บ้าง
๗๐ บ้าง ๘๐ บ้าง ผู้ยืนแวดล้อมพระผู้มีพระภาคเจ้า ซึ่งประทับนั่งเหนือ
บวรพุทธอาสน์ที่เขาปูลาดไว้แล้ว ผู้รุ่งโรจน์ก้ำวล่วง (เทพ, มาร, และพรหม)
เหล่านั้น ด้วยพระสิริและพระเดช และได้ทราบถึงความปริวิตกแห่งใจของ
พวกมนุษย์ชาวชมพูทวีปทั้งสิ้น แม้ที่ยังไม่ได้ทราบในสมัยนั้นด้วยใจ เพื่อจะถอน
เสียดซึ่งลูกศรคือความสงสัยของเทพเจ้าและมนุษย์ทั้งปวง จึงได้ทูลว่า เทพเจ้า
และมนุษย์เป็นอันมาก หวังอยู่ซึ่งความสวัสดิ คือปรารถนาความสวัสดิแห่งตน
จึงพากันคิดมงคลทั้งหลายเข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์เป็นผู้ซึ่งเข้าพระองค์
ทูลถามแล้ว ตามความอนุมัติของเทพเจ้าเหล่านั้น และด้วยความอนุเคราะห์
ของมนุษย์ทั้งหลาย ของจตรัสบอกซึ่งมงคลอย่างสูงสุด คือว่าขอพระองค์ได้
อาศัยความอนุเคราะห์ต่อข้าพระองค์ทั้งหลาย โปรดตรัสบอกมงคลอันสูงสุด
เพราะจะนำประโยชน์สุขมาให้โดยส่วนเดียว แก่ข้าพระองค์ทั้งหลาย ทั้งปวง
ทีเดียว.

พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงสดับคำของเทพบุตรนี้เรียบร้อยแล้ว จึงตรัส
พระคาถาว่า **อเสวนา จ พาลาน** เป็นต้น.

การไม่คบ คือการไม่เข้าไปนั่งใกล้ ชื่อว่า **อเสวนา** ในพระคานานั้น. ในคำว่า **พาลาน** มีวิเคราะห์ว่า **ชน**ทั้งหลายเหล่าใด **ยอมอ่อนแอ** เหตุนี้ **ชน**เหล่านั้นชื่อว่า **คนพาล**.

ถามว่า ย่อมอ่อนแอ เพราะเหตุไร ? **ตอบว่า** **ชน**ทั้งหลายยอมเป็นอยู่ต่ำกว่าลมหายใจเข้าออก อธิบายว่า ไม่ได้เป็นอยู่ด้วยปัญญา. ซึ่งคนพาลทั้งหลายเหล่านั้น.

ในคำว่า **ปญฺชิตาน** มีวิเคราะห์ว่า **ชน**ทั้งหลายเหล่าใดยอมดำเนินไปด้วยปัญญาเหตุนี้ **ชน**เหล่านั้น ชื่อว่า **บัณฑิต** อธิบายว่า **ชน**ทั้งหลายยอมดำเนินไป ด้วยญาณคติในประโยชน์ทั้งหลาย ทั้งที่เป็นไปในปัจจุบัน ทั้งที่เป็นไปในสัมปรายภพ. ซึ่งบัณฑิตทั้งหลายเหล่านั้น.

การคบ คือการเข้าไปนั่งใกล้ ได้แก่ การมีบุคคลนั้นเป็นสหาย การมีบุคคลนั้นเป็นเพื่อน ชื่อว่า **เสวนา**.

การทำสักการะ การทำความเคารพ การนับถือและการกราบไหว้ ชื่อว่า **บูชา**.

คำว่า **บุชเนยฺยาน** หมายถึง ผู้ควรแก่การบูชา.

คำว่า **เอตมฺมงฺกลมุตฺตม** ความว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงรวบรวมการกระทำทั้งหมดคือ การไม่คบคนพาล ๑ การคบบัณฑิต ๑ การบูชาบุคคลที่ควรบูชา ๑ เข้าด้วยกันแล้วตรัสว่า **เอตมฺมงฺกลมุตฺตม** ข้อนี้เป็นมงคลอันสูงสุด มีคำที่ท่านกล่าวอธิบายไว้ว่า ท่านจงถือเอาในคำที่ท่านถามว่า ขอพระองค์จงตรัสบอกมงคลอันสูงสุด ทั้ง ๓ นี้ ว่า เป็นมงคลอันสูงสุดก่อน

ดังนี้ก่อน นี่คือการอธิบายบทแห่งพระคาถานี้. ส่วนการอธิบายเนื้อความแห่งพระคาถานั้น ผู้ศึกษาพึงทราบอย่างนี้.

พระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นทรงสดับคำของเทพบุตรนี้ อย่างนี้แล้ว จึงตรัสพระคาถานี้ว่า อเสวนา จ พาลานํ การไม่คบคนพาลทั้งหลาย ดังนี้ เป็นต้น.

ในข้อนี้มีกถา (ถ้อยคำที่ควรพูด) อยู่ ๔ ประการดังนี้คือ ปุจฉิตกถา ๑ อปุจฉิตกถา ๑ สานุสันชิตกถา ๑ อนนุสันชิตกถา ๑.

ในถ้อยคำทั้ง ๔ ประเภทนั้น ถ้อยคำที่พระผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อมีผู้ทูลถามในปัญหาทั้งหลายมีอาทิอย่างนี้ว่า ข้าแต่พระโคตม ผู้มีปัญญาจุกแผ่นดิน ข้าพระองค์ขอทูลถามพระองค์ว่า ผู้ฟัง ทำอย่างไร จึงชื่อว่า เป็นผู้ฟังที่ดี และว่า ข้าแต่ท่านผู้นิรทุกข์ ท่านข้ามโอชะได้อย่างไรหนอ ดังนี้ ตรัสตอบแล้ว ชื่อว่า ปุจฉิตกถา.

ถ้อยคำที่พระองค์ซึ่งไม่มีผู้ทูลถาม ปัญหาทั้งหลายมีอาทิอย่างนี้ว่า สิ่งใดที่ชนพวกอื่นกล่าวว่าเป็นสุข สิ่งนั้นพระอริยเจ้ากล่าวว่าเป็นทุกข์ ดังนี้ ตรัสแล้ว ด้วยสามารถอัธยาศัยของตน (ผู้ฟัง) เท่านั้น ชื่อว่า อปุจฉิตกถา.

พระดำรัสของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย แม้ทั้งปวงชื่อว่า สานุสนชิตกถา เพราะพระบาลีว่า ภิกษุทั้งหลายเราจะแสดงธรรมที่มีเหตุซึ่งผู้ฟังอาจครองตาม ให้เห็นจริงได้.

อนนุสนชิตกถา (ถ้อยคำที่พูดขึ้นมาโดยไม่มีเหตุผล) ไม่มีในศาสนานี้.

ในบรรดาภคทั่วยุทธทั้งหลายนี้ มงคลกถาที่ชื่อว่า ปุจฉิตกถา เพราะ
พระผู้มีพระภาคเจ้าซึ่งทวยบุตรทูลถามแล้วได้ตรัสไว้ ดังพรรณนามานี้.

ก็ผู้ศึกษาพึงทราบวินิจฉัยในปุจฉิตกถา ดังต่อไปนี้ :-

ในบรรดาบุคคลทั้งหลายที่ควรคบและไม่ควรคบ พระผู้มีพระภาคเจ้า
ตรัสบอกถึงบุคคลที่ไม่ควรคบก่อน แล้วตรัสบอกถึงบุคคลที่ควรคบในภายหลัง
เปรียบเหมือนบุรุษผู้ฉลาด เป็นผู้ฉลาดในหนทางและที่ไม่ใช่หนทาง เมื่อ
มีผู้ถามถึงทาง จึงได้บอกทางที่ควรละก่อน แล้วบอกทางที่ควรถือเอาในภาย
หลังนั้นว่า ในสถานที่ชื่อโน้นมีทางอยู่สองแพร่ง ในบรรดาทางทั้งสองนั้น
ท่านจงละทางซ้าย แล้วถือเอาทางขวา ฉะนั้น.

ก็พระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นเช่นกับคนที่ฉลาดในหนทาง สมดังที่พระ-
ธรรมสังคากาจารย์กล่าวไว้ว่า คุณก่อนดีสละ คำว่าบุรุษผู้ฉลาดในหนทางนี้แล
เป็นชื่อแห่งพระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า ด้วยว่าพระองค์ทรงฉลาดใน
โลกนี้ ฉลาดในโลกอื่น ฉลาดในบ่วงของมัจจุ ฉลาดในธรรมที่ไม่ใช่บ่วงของ
มัจจุ ฉลาดในบ่วงของมาร ฉลาดในธรรมที่มีใช่บ่วงของมาร พระผู้มีพระ-
ภาคเจ้าเมื่อตรัสบอกถึงบุคคลที่ไม่ควรเสพก่อนจึงตรัสว่า **อเสวนา จ พาลาน์**
การไม่คบคนพาลทั้งหลาย และเมื่อตรัสบอกบุคคลที่ควรเสพ จึงตรัสว่า
ปญฺชิตานญฺจ เสวนา การคบบัณฑิตทั้งหลาย.

ด้วยว่า พวกคนพาลอันบุคคลไม่ควรคบ คือไม่ควรเข้านั่งใกล้ก่อน
ราวกะว่าทางที่ควรเว้น ต่อจากนั้นก็ควรคบคือควรเข้าไปนั่งใกล้บัณฑิตทั้งหลาย
คุณทางที่ควรถือเอา. ถ้ามว่า ก็เพราะเหตุไร พระผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อตรัสมงคล

จึงได้ตรัสถึงการไม่คบพวกคนพาลก่อน (ตรัส) ถึงการคบบัณฑิตทั้งหลายใน
ภายหลัง. ตอบว่า เพราะเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย ถือเอาแล้วซึ่งความเห็น
อันเป็นมงคล ในมงคลทั้งหลายมีทิวภูมิมงคลเป็นต้นนี้ เพราะด้วยการเสพกับ
คนพาล และมงคลทิวภูมินี้ก็เป็นอัมมงคล ฉะนั้นพระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อทรง
ติเตียนการคลุกคลีกับอภักตยาณมิตร ซึ่งหักรานประโยชน์ในโลกนี้ ในโลกอื่น
นั้น และเมื่อทรงสรรเสริญการคบภักตยาณมิตรผู้ทำประโยชน์ในโลกทั้งสองให้
สำเร็จ จึงได้ตรัสการไม่คบพวกคนพาลก่อน และตรัสการคบบัณฑิตทั้งหลาย
ในภายหลัง แก่เทวดาและมนุษย์เหล่านั้น.

สัตว์ทั้งหลายผู้ประกอบแล้วด้วยอกุศลกรรมมถ ๑๐ มีปาณาติบาต
เป็นต้นเหล่าใดเหล่าหนึ่ง ชื่อว่า คนพาล. ในบรรดาคนพาลและบัณฑิต
ทั้งสองนั้น พวกคนพาลเหล่านั้น บัณฑิตจะพึงทราบได้ด้วยอาการ ๓ อย่าง
สมดังที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ในพระสูตรว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย คนพาล
มีพาลลักษณะ ๓ ประการเหล่านี้ ดังนี้

อีกอย่างหนึ่ง ชนทั้งหลายเหล่านี้คือ ครูทั้งหมามีปुरुณกัสสปเป็นต้น
ชนทั้งหลายมีพระเทวทัต พระโกกาลิกะ พระกฏโมสกตีสสะ พระฉันทเทวีบุตร
พระสมุททัตตะ และนางจิญจมาณวิกาเป็นต้น และพระภาดาของพระเจ้าทีฆวิท
ในอดีตกาล และสัตว์เห็นปานนี้เหล่านี้ พึงทราบว่า คนพาล ชนเหล่านั้น
ย่อมทำตนเองและชนทั้งหลายที่ทำตามถ้อยคำของตนให้ถึงความพินาศ ด้วยตน
ที่ถือเอาผิดประดุจเรือนที่ถูกไฟไหม้ทั่วแล้ว ฉะนั้น เหมือนอย่างพระภาดาของ
พระเจ้าทีฆวิทมีอรรถภาพประมาณ ๖๐ โยชน์ นอนหงายตกไป อันไฟไหม้อยู่

ในมหานรกสิ้น ๔ พุทธันดร และเหมือนอย่างสกุล ๕๐๐ สกุลซึ่งชอบใจทิฐิ
ของพระองค์เข้าถึงความเป็นสหายของพระองค์นั้นแหละ ใหม้อยู่ในมหานรก
สมจริงดังคำที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า ภิกษุทั้งหลาย ไฟพ้นจากเรือนไม้้อ
และเรือนหญ้าแล้วย่อมติดแม้เรือนยอด ซึ่งฉาบทาทั่วแล้ว ลมเข้าไม่ได้มีกลอน
ปิดสนิท หน้าต่างปิดแล้ว แม้นันใด ภิกษุทั้งหลาย ภัยทั้งหลายอย่างใด
อย่างหนึ่งย่อมเกิดขึ้น ภัยเหล่านั้นทั้งหมดย่อมเกิดแต่คนพาล หากเกิดแต่บัณฑิต
ไม่ อุปัทวะทั้งหลายอย่างใดอย่างหนึ่ง ฯลฯ อุปสรรคทั้งหลายอย่างใดอย่างหนึ่ง
ย่อมเกิดขึ้น อุปสรรคเหล่านั้นทั้งหมด ย่อมเกิดแต่คนพาล หากเกิดแต่บัณฑิตไม่
คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย เพราะเหตุนี้แล คนพาลจึงเป็นผู้มีภัย บัณฑิตไม่มีภัย
คนพาลมีอุปัทวะ บัณฑิตไม่มีอุปัทวะ คนพาลมีอุปสรรค บัณฑิตไม่มีอุปสรรค
ฉนั้นนั่นเหมือนกันแล.

อีกอย่างหนึ่ง คนพาลเป็นเช่นกับปลาเน่า บุคคลที่คนคนพาลนั้นเป็น
เช่นกับใบไม้ที่ห่อปลาเน่า คนพาลจึงถึงความเป็นผู้ที่วิญญูชนทั้งหลายจะพึง
ทิ้งเสีย และถึงความเป็นผู้ที่วิญญูชนทั้งหลายจะพึงรังเกียจ สมจริงดังคำที่
พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า

นรชนใดยอมให้ปลายหญ้าคาผูกซึ่ง

ปลาเน่า แม้หญ้าคาก็เหม็นเน่า มีกลิ่นฟุ้งไป

ฉนั้นใด การคบคนพาลก็ฉนั้น.

ก็แม้ อภิตติบัณฑิต เมื่อทำวสัฏกะจอมเทพประทานพรอยู่ ก็ได้
กล่าวอย่างนี้ว่า

บุคคลไม่พึงเห็น ไม่พึงฟังคนพาล

และไม่พึงอยู่ร่วมกับคนพาล ไม่ควรสนทนา

ปราศรัยกับคนพาล และไม่ควรพอใจการ

สนทนาปราศรัยกับคนพาล

(ท้าวสักกะตรัสถามว่า)

ดูก่อนกัศสปะ คนพาลได้ทำอะไร

ให้แก่ท่านแลหรือ ท่านจงบอกถึงเหตุ ดู

ก่อนกัศสปะ เพราะเหตุไร ท่านจึงชมต้อง

การเห็นคนพาล

(อกิตติคาบสตอบว่า)

(เพราะ) คนพาลมีปัญญาทราวม ย่อม

แนะนำสิ่งที่ไม่ควรแนะนำ ย่อมประกอบใน

สิ่งที่ไม่ใช่ธุระ การแนะนำในทางที่ผิด ๆ

เป็นความประเสริฐ (ของคนพาล) คนพาล

แม้เขาพูดดี ๆ ก็โกรธ คนพาลนั้นย่อมไม่รู้

จักอุบายเครื่องแนะนำ การไม่เห็นคนพาล

นั้นเสียได้เป็นการดี.

พระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อทรงติเตียนการคบคนพาลโดยประการทั้งปวง
อย่างนี้แล้ว จึงตรัสว่า การไม่คบพวกคนพาลเป็นมงคล บัดนี้เมื่อจะตรัส
สรรเสริญการคบบัณฑิตจึงตรัส **ปญฺชิตานญฺจ เสวนา** ว่าเป็นมงคล.

สัตว์ทั้งหลายที่ประกอบด้วยกุศลกรรมบถ ๑๐ มีปาณาติบาตเป็นต้น
จำพวกใดจำพวกหนึ่งชื่อว่า **บัณฑิต** ในบรรดาการคบคนพาลและบัณฑิตทั้ง
สองนั้น บัณฑิตทั้งหลายเหล่านั้น จะพึงทราบได้โดยอาการ ๓ อย่าง ดังที่ตรัส

ไว้ในพระสูตรว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย บัณฑิต มีบัณฑิตลักษณะอยู่ ๓ ประการเหล่านี้ ดังนี้เป็นต้น^๑

อีกอย่างหนึ่ง พระพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้า และพระอสีติมหาสาวก รวมทั้งสาวกของพระตถาคตเจ้าเหล่านี้ และชนทั้งหลายมีสุเนตตคาบส มหาโควินทพราหมณ์ วิชูลบัณฑิต สรภังคคาบส มโหสถบัณฑิต สุตโสธมบัณฑิต พระเจ้านิมิราช โอฆกรมการ และอกิตติบัณฑิตเป็นต้น พึงทราบว่าเป็นบัณฑิต.

บัณฑิตเหล่านั้นเป็นผู้สามารถกำจัดภัยอุปัทวะและอุปสรรคทั้งปวงของพวกตน ผู้กระทำตามถ้อยคำของตน (บัณฑิต) จุจการอารักขาในเวลามีภัย จุจประทีปในที่มืด และจุจการได้ข้าวและน้ำเป็นต้น ในเวลาที่ถูกลความทุกข์ อันเกิดจากความหิวกระหายเป็นต้นครอบงำ ฉะนั้น.

จริงอย่างนั้น เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย นับไม่ถ้วน ไม่มีประมาณ อาศัยแล้วซึ่งพระตถาคตถึงความสิ้นไปแห่งอาสวะ บางพวกดำรงอยู่ในพรหมโลก บางพวกเกิดแล้วในเทวโลก สกกุล ๘๐,๐๐๐ สกกุลทำใจให้เลื่อมใสในพระสารีบุตรเถระ อุปฏิฐากพระเถระด้วยปัจจัย ๔ บังเกิดแล้วในสวรรค์. สกกุลทั้งหลาย ทำใจให้เลื่อมใสแล้วในพระมหาสาวกทั้งปวงมีพระมหาโมคคัลลานะ และพระมหากัสสปะเป็นต้นก็บังเกิดในสวรรค์เหมือนอย่างนั้น ชนทั้งหลายบางพวกซึ่งเป็นสาวกของสุเนตตศาสดาเท่านั้น บังเกิดแล้วในพรหมโลก บางพวกถึงความ เป็นสหายของเทพทั้งหลายชั้นปรนิมิตตวสวัตติ ฯลฯ หรือบางพวกถึงแล้วซึ่ง ความเป็นสหายของคหบดีมหาศาล สมจริงดังคำที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย ภัยย่อมไม่มีแต่บัณฑิต อุปัทวะย่อมไม่มีแต่บัณฑิต อุปสรรค ย่อมไม่มีแต่บัณฑิต.

๑. อัง. ติก. ๒๐/ ข้อ ๔๔๒.

อีกประการหนึ่ง บัณฑิตเช่นกับภักทเวแห่งของหอมมีกฤษณาและดอกไม้เป็นต้น บุคคลที่คบบัณฑิตนั้น เป็นเช่นกับด้วยใบไม้ที่ห่อของหอมมีกฤษณาและดอกไม้เป็นต้น ย่อมถึงความเป็นผู้อันวิญญูชนทั้งหลายพึงสรรเสริญ และความเป็นผู้เป็นที่พอใจแห่งวิญญูชนทั้งหลาย สมจริงดังที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า

**กัณรชนโดย่อมใช้ใบไม้ห่อกฤษณา
แม้ใบไม้ทั้งหลาย มีหอมฟุ้งจรไปฉนั้นใด
การคบนักปราชญ์ก็ฉนั้นนั้น.**

ก็เมื่อกิตติบัณฑิต เมื่อทำวสัฏกกะจอมเทพประทานพรอยู่ ได้กล่าวอย่างนี้ว่า

**บุคคลพึงเห็นนักปราชญ์ พึงฟังนัก-
ปราชญ์ พึงอยู่ร่วมดับนักปราชญ์ พึงกระทำ
การสนทนาปราศรัยกับนักปราชญ์นั้น และ
พึงขบใจในการสนทนากับนักปราชญ์นั้น.**

(ทำวสัฏกะตรัสถามว่า)

**ดูก่อนกัสสปะ นักปราชญ์ได้ทำอะไร
ให้แก่ท่านหรือหนอ ท่านจงบอกถึงเหตุ ดู
ก่อนกัสสปะ เพราะเหตุไร ท่านจึงปรารธนา
เห็นนักปราชญ์.**

(อกิตติดาบสทูลสว่า)

**เพราะนักปราชญ์เป็นผู้มีปัญญาย่อม
แนะนำอุบายที่ควรแนะนำ นักปราชญ์นั้น
ย่อมประกอบในสิ่งที่เป็นธุระ การแนะนำดี**

เป็นความดีของนักปราชญ์นั้น นักปราชญ์นั้น
เขาพูดชอบก็ไมโกรธ นักปราชญ์นั้นย่อมรู้
จักอุบายเครื่องแนะนำ การสมาคมกับนัก-
ปราชญ์นั้นจึงเป็นความดี.

พระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อจะทรงสรรเสริญการคบหาบัณฑิต โดย
ประการทั้งปวง จึงตรัสว่า การเสพบัณฑิตทั้งหลายเป็นมงคล ดังพรรณนามา
ฉะนี้ บัดนี้ เมื่อจะทรงสรรเสริญการบูชาปวงชนียบุคคลทั้งหลาย ผู้เข้าถึงแล้ว
ซึ่งภาวะที่ควรบูชาโดยลำดับ ด้วยการไม่เสพคนพาลทั้งหลาย และด้วยการ
เสพบัณฑิตทั้งหลายนั้น จึงตรัสว่า ปุชา จ ปุชนิยานัน อุตมมมงคลมมุตตมัม
การบูชาปวงชนียบุคคลทั้งหลาย นี้เป็นอุดมมงคล.

พระผู้มีพระภาคเจ้าทั้งหลายผู้ชื่อว่าเป็น พุทธะ เพราะเว้นจากโทษ
ทั้งปวง และเพราะประกอบด้วยพระคุณทั้งปวง พระปัจเจกพุทธเจ้าและพระ-
อรိยสาวกทั้งหลาย ผู้มาในภายหลังแต่พระพุทธเจ้าทั้งหลายนั้น ชื่อว่า ปุชนิย-
บุคคล ในพระคานานั้น ด้วยว่าการบูชาพระทักษิณชยบุคคลเหล่านั้นแม้จะน้อย
ก็ย่อมเป็นไปเพื่อประโยชน์สุขตลอดกาลนาน ก็ในข้อนี้มีนายสุมนมาลาการ
เป็นต้นเป็นตัวอย่าง. ในเรื่องการบูชาบุคคลที่ควรบูชา นำความสุขมาให้ตลอด
กาลนานนั้น ข้าพเจ้าจะยกเรื่องเพียงเรื่องเดียวเป็นตัวอย่าง.

ดังได้สดับมา ในเวลาเช้าวันหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงนุ่ง (สบง)
เรียบร้อยแล้ว ทรงถือบาตรและจีวร เสด็จเข้าไปยังกรุงราชคฤห์เพื่อบิณฑบาต
ครั้งนั้นนายสุมนมาลาการ ถีอดอกไม้ทั้งหลายเพื่อพระราชารู้เป็นใหญ่ในแคว้น
มคธ กำลังไปอยู่ ได้เห็นพระผู้มีพระภาคเจ้าผู้ยังผู้อื่นให้เลื่อมใส ผู้ควรเลื่อมใส
ผู้ประดับด้วยมหาปริสัททกษณะ ๓๒ ประการ และอนุพยัญชนะ ๘๐ ทรงรุ่งเรือง
อยู่ด้วยพุทธสิริ ผู้เสด็จถึงประตูพระนคร (พอดิ) นายสุมนมาลาการนั้น

ครั้นเห็นแล้วก็ได้มีความดำริอย่างนี้ว่า พระราชาทรงรับดอกไม้ทั้งหลายแล้ว จะพึงประทานทรัพย์ ๑๐๐ กหาปณะ หรือ ๑,๐๐๐ กหาปณะ (แก่เรา) ก็ทรัพย์ นั้นพึงเป็นความสุขยิ่งกว่าในโลกนี้ แต่การบูชาพระผู้มีพระภาคเจ้ามีผลประมาณ มิได้ นับมิได้ ย่อมนำความสุขมาสิ้นกาลนาน เออเถิด เราจะบูชาพระผู้มีพระภาคเจ้า.

นายสุมนมาลาการนั้น มีใจเลื่อมใส ถี้อดอกไม้กำมือหนึ่ง ชัดไปแล้ว เฉพาะพระพักตร์ของพระผู้มีพระภาคเจ้า ดอกไม้ทั้งหลายไปทางอากาศ ได้เป็น เพดานดอกไม้ ดำรงอยู่แล้วเบื้องบนรองพระผู้มีพระภาคเจ้า นายมาลาการ เห็นอานุภาพนั้นแล้ว ย่อมมีใจเลื่อมใสยิ่งขึ้น ได้ชั้ดดอกไม้ไปอีกกำมือหนึ่ง ดอกไม้เหล่านั้น ไปเป็นเกราะดอกไม้ดำรงอยู่แล้ว นายมาลาการชั้ดดอกไม้ไป ถึง ๘ กำมือด้วยอาการอย่างนี้ ดอกไม้เหล่านั้นไปเป็นเรือนยอด. พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ประทับอยู่แล้วภายในเรือนยอด หมู่มหาชนประชุมกันแล้ว พระผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อจะทรงสรรเสริญนายมาลาการ จึงได้ทรงกระทำการแย้มพระโอษฐ์ให้ปรากฏ พระอานนทเถระคิดว่าพระพุทเจ้าทั้งหลายย่อมไม่ทำการแย้มทั้งหลายให้ปรากฏ เพราะเรื่องมิใช่เหตุ มิใช่ปัจจัย ดังนี้แล้วจึงทูลถามถึงเหตุที่ทำให้แย้มพระโอษฐ์. พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า อานนท นายมาลาการนี้ท่องเที่ยวไปในเทวดาและมนุษย์ทั้งหลายสิ้นแสนกัป ในที่สุดก็จะได้เป็นพระปัจเจกพุทธเจ้า ชื่อว่า **สุมนิสสระ** ด้วยอานุภาพแห่งการบูชานี้.

ก็ในที่สุดแห่งพระวจา เพื่อจะแสดงพระธรรมเทศนา จึงได้ตรัสพระคาถานี้ว่า

**บุคคลทำกรรมใดแล้ว ไม่เคียดร้อน
ในภายหลัง กรรมนั้นแลที่บุคคลทำแล้วเป็น**

กรรมดี นายสุมนมาลาการเอิบอิมแล้วด้วย

กรรมโดย่อมเสวยวิบากแห่งกรรมใด (กรรม

นั้นแล) อันบุคคลทำแล้วเป็นกรรมดี ดังนี้.

ในที่สุดแห่งคาถา สัตว์ทั้งหลาย ๘๔,๐๐๐ ได้บรรลุธรรม.

การบูชาปุชฌีบุคคลเหล่านั้น แม้จะน้อยอย่างนี้ ก็พึงทราบว่าย่อมเป็นไปเพื่อประโยชน์สุขสิ้นกาลนาน ก็การบูชาอันเป็นอามิสบูชาเท่านั้น (ยังให้ผลถึงเพียงนี้) จะป่วยกล่าวไยถึงการปฏิบัติบูชา เพราะกุลบุตรเหล่าใด ย่อมบูชาพระผู้มีพระภาคเจ้า ด้วยการถึงรัตนะ ด้วยการรับสักขาบท ด้วยการสมาทานองค์อุโบสถ และด้วยคุณทั้งหลายของตนมีปาริสุทธิศีล ๔ เป็นต้น ใครเล่าจักพรรณนาผล แห่งการบูชาพระผู้มีพระภาคเจ้าทั้งหลายเหล่านั้นได้ ก็ชนทั้งหลายเหล่านั้นท่านกล่าวว่า ย่อมบูชาพระตถาคตเจ้าด้วยการบูชาอย่างยิ่ง เหมือนอย่างที่ท่านกล่าวไว้ ในมหาปรินิพพานสูตรว่า อานนท์ ภิกษุก็ดี ภิกษุณีก็ดี อุบาสกก็ดี อุบาสิกาดี คนใดแลปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรมปฏิบัติสมควร มีปกติประพฤติตามธรรมอยู่ ผู้นั้นชื่อว่าย่อมสักการะ เคารพ นับถือบูชา ตถาคต ด้วยการบูชาอย่างยิ่ง แม้การบูชาพระปัจเจกพุทธะ และพระอรียสาวกทั้งหลาย ก็พึงทราบว่าย่อมประโยชน์สุขมาให้เช่นกัน โดยทำนองเดียวกับการบูชานี้.

อีกอย่างหนึ่ง (พึงทราบบุคคลผู้ควรบูชาในข้อนี้ว่า) พี่ชายก็ดี พี่หญิงก็ดี ชื่อว่าเป็นบุคคลที่ควรบูชาของน้องชายหรือน้องหญิง สำหรับภคหัตถ์ทั้งหลาย, บิดามารดาเป็นบุคคลผู้ควรบูชา สำหรับบุตร, สามี แม่พี่

พ่อค้า เป็นบุคคลผู้ควรบูชาสำหรับหญิงสาวในสกุลทั้งหลาย ด้วยว่าการบูชา
แม่ซึ่งบุคคลเหล่านี้ ชื่อว่าเป็นมงคลเหมือนกัน เพราะการบูชานั้น ท่านนับ
ว่าเป็นกุศลธรรม และเพราะการบูชานั้น เป็นเหตุแห่งความเจริญแห่งอายุเป็น
ต้น สมจริงดังคำที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า ชนเหล่าใดแล จักเป็นผู้ถือกุศล
แก่มารดา เป็นผู้ถือกุศลแก่บิดา ถือกุศลแก่สมณะ ถือกุศลแก่พราหมณ์ จัก
สมทานประพตีกุศลธรรมนี้อยู่ เพราะเหตุแห่งการสมทานกุศลธรรมเหล่านั้น
ชนเหล่านั้นจักเจริญด้วยอายุบ้าง จักเจริญด้วยวรรณะบ้าง ดังนี้เป็นต้น

ด้วยพระคาถานี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสมงคล ๓ ประการคือ การ
ไม่คบคนพาลทั้งหลาย ๑ การคบบัณฑิตทั้งหลาย ๑ การบูชาบุคคลที่ควรบูชา
ทั้งหลาย ๑ ด้วยประการฉะนี้.

ในมงคลทั้ง ๓ ประการนั้น การไม่คบคนพาลทั้งหลาย พึงทราบว่าเป็น
เป็นมงคล เพราะป้องกันอันตรายมิภัยเป็นต้นเสียได้ เนื่องจากการคบคนพาล
เป็นปัจจัย และเพราะเป็นเหตุแห่งประโยชน์ถือกุศลในโลกทั้งสอง การคบ
บัณฑิตทั้งหลาย และการบูชาทั้งหลาย พึงทราบว่าเป็นมงคล เพราะเป็นเหตุ
แห่งนิพพานและสุคติ โดยนัยที่ข้าพเจ้าได้กล่าวแล้ว ด้วยการพรรณนาผลและ
สมบัติของการบูชานั้น. แต่ว่าต่อจากนี้ไป ข้าพเจ้าจักไม่ได้แสดงมาติกาเลย
กำหนดมงคลได้ ณ ที่ใด ก็จักพรรณนาความเป็นมงคล ณ ที่นั้น.

จบการพรรณนาเนื้อความแห่งพระคาถานี้ว่า

อเสวนา จ พาลานํ เป็นต้น

คาถาที่ ๒ (มี ๓ มงคล)

พระผู้มีพระภาคเจ้าแม่อันเทวดาทูลเชื้อเชิญเพื่อให้ตรัสมงคลเดี่ยวว่า
ขอพระองค์จงตรัสบอกมงคลอันสูงสุด ดังนี้ อย่างนี้ ก็ตรัสถึง ๓ มงคล
ด้วยคาถาเดียว เหมือนบุรุษที่มีจิตใจกว้างขวาง เขาขออน้อย ก็ให้มากฉะนั้น
เพราะเหตุที่พระองค์ทรงปรารถนาจะให้เทวดาทิ้งหลายได้สดับแม้ยิ่งขึ้นไปกว่า
นั้น และเพราะมงคลมีอยู่หลายอย่าง พระองค์จึงเริ่มตรัสถึงมงคลทั้งหลายเป็น
อนек แม้อีก ด้วยพระคาถาทั้งหลายว่า ปฏฐูปเทสวาโส จ ดังนี้เป็นต้น
เพราะความที่พระองค์เป็นผู้ปรารถนาจะชักนำสัตว์ทั้งหลายเหล่านั้นไว้ในสิ่งที่
เป็นประโยชน์เกื้อกูลนั้น ๆ อันเป็นมงคล.

ในพระคาถาที่ ๒ นั้น ข้าพเจ้าจะได้พรรณาทคาถาที่ ๑ ก่อน. คำว่า
ปฏฐูป แปลว่า สมควร. บ้านก็ดี นิคมก็ดี นครก็ดี ชนบทก็ดี หรือโอกาส
เป็นที่อยู่ของสัตว์ทั้งหลายแห่งใดแห่งหนึ่ง ชื่อว่า เทสะ.

การอยู่ในประเทศนั้นชื่อว่า วาสะ.

บทว่า ปุพฺพเพ ได้แก่ กาลก่อน คือ ในชาติทั้งหลายที่ล่วงมาแล้ว.

ความเป็นผู้มีกุศลอันสั่งสมไว้แล้วชื่อว่า กตปุญฺญตา.

จิตท่านเรียกว่า อตฺตา อีกอย่างหนึ่ง อตฺตภาพทังสิน ท่านก็เรียกว่า
อตฺตา.

การตั้งความปรารถนา อธิบายว่า การประกอบไว้ คือการวางไว้
ซึ่งตนนั้นโดยชอบ ชื่อว่า สัมมาปณฺธิ.

คำที่เหลือมีนัยอันข้าพเจ้ากล่าวแล้วนั้นแหละ ดังนี้แล. นี่คือการ
พรรณนาเฉพาะบทในคาถานี้ ส่วนการพรรณนาเนื้อความ ฟังทราบดังต่อไปนี้.

ที่ชื่อว่า **ปฎิรูปเทส** ได้แก่ประเทศใดที่บริษัททั้ง ๔ เทียวไป ประเทศที่บุญกุศริยวัตถุทั้งหลายมีทานเป็นต้นยอมเป็นไป ประเทศที่นวังคสัตถุศาสน์ยอมรุ่งเรือง การอยู่ในปฎิรูปเทสนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า เป็นมงคล เพราะเป็นปัจจัยแห่งการบำเพ็ญบุญของสัตว์ทั้งหลาย ก็ในข้อนี้มีเรื่องของชาวประมงผู้เข้าไปสู่เกาะสิงหลเป็นต้นเป็นตัวอย่าง.

อีกนัยหนึ่ง ที่ชื่อว่าปฎิรูปเทส ได้แก่ ประเทศ คือ (โพธิมณฑล) คงแห่งต้นโพธิเป็นที่ตรัสรู้แห่งพระผู้มีพระภาคเจ้า ประเทศที่พระผู้มีพระภาคเจ้าแสดงพระธรรมจักร ประเทศ คือคงแห่งต้นคันถามพพุกษที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงยมกปาฏิหาริย์ทรงทำลายความมัวเมาของเดียรฉัตรทั้งปวง ในท่ามกลางบริษัท (ซึ่งมาประชุมกัน ในเนื้อที่) ถึง ๑๒ โยชน์ ประเทศที่เสด็จลงจากเทวโลก (ที่สังกัสสนคร) ก็แม่หรือว่า ประเทศอื่นใดอันเป็นที่ประทับของพระผู้มีพระภาคเจ้ามีเมืองสาวัตถีและเมืองราชคฤห์เป็นต้น การอยู่ในปฎิรูปเทสนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่าเป็น **มงคล** เพราะเป็นปัจจัยให้ได้อนุตตรริยะ ๖ ประการ.

อีกนัยหนึ่ง (ที่ชื่อว่าปฎิรูปเทส) ได้แก่ประเทศ **ในทิศตะวันออก** มีนิคมชื่อว่า กชังคะ ต่อจากนิคมนั้นไปเป็นบ้านมหาศาลา ต่อจากบ้านมหาศาลานั้นไปเป็นปัจฉิมชนบท ร่วมในเป็นมัชฌิมประเทศ.

ในทิศอาคเนย์ (ปรตุถิมทุกขินาย อนุทิสาย) มีแม่น้ำชื่อว่า สัลลวดี ต่อจากแม่น้ำสัลลวดีนั้นไป เป็นปัจฉิมชนบท ร่วมในเป็นมัชฌิมประเทศ

ในทศใต้ (ทกขิมาย ทิสาย) มีนิคนชื่อว่าเสตะกัณณิกะ ถัดจาก
นิคนั้นไปเป็นปัจจันตชนบท ร่วมในเป็นมัชฌิมประเทศ

ในทิศตะวันออก (ปัจจิมาย ทิสาย) มีบ้านพราหมณ์ชื่อ ฐณะ
ถัดจากบ้านพราหมณ์ชื่อ ฐณะไป เป็นปัจจันตชนบท ร่วมในเป็นมัชฌิม
ประเทศ.

ในทิศอุดร (เหนือ) (อุตุตราย ทิสาย) มีภูเขาชื่อว่า อุสิรัทธชะ
ต่อจากภูเขานั้นไปเป็นปัจจันตชนบท ร่วมในเป็นมัชฌิมประเทศ.

มัชฌิมประเทศนี้ยาว ๓๐๐ โยชน์ กว้าง ๒๕๐ โยชน์ วัด โดยรอบได้
๕๐๐ โยชน์มัชฌิมประเทศนี้ ชื่อว่า ปฏีรูปเทศ.

พระเจ้าจักรพรรดิ ผู้เป็นอิสริยาธิบดี แห่งทวีปใหญ่ ๔ ทวีปและทวีป
น้อย ๒,๐๐๐ ทวีป ก็ทรงอุบัติในมัชฌิมประเทศนี้ พระมหาสาวกทั้งหลาย มี
พระสารีบุตรและพระโมคคัลลาน์เป็นต้น ซึ่งบำเพ็ญบารมีหนึ่งอสงไขยแสนกัป
ก็บังเกิดขึ้นในมัชฌิมประเทศนี้ พระปัจเจกพุทธเจ้าทั้งหลาย บำเพ็ญบารมี ๒
อสงไขยกับแสนกัป ก็อุบัติขึ้นในมัชฌิมประเทศนี้ และพระสัมมาสัมพุทธเจ้า
ทั้งหลายผู้บำเพ็ญบารมี ๔ อสงไขย หรือ ๘ อสงไขย หรือ ๑๖ อสงไขย กับ
แสนกัป ก็บังเกิดขึ้นในมัชฌิมประเทศนี้.

ในมัชฌิมประเทศนั้น สัตว์ทั้งหลายรับโอวาทของพระปัจเจกพุทธเจ้า
แล้วดำรงอยู่ในเบญจศีล ก็มีสวรรค์เป็นที่ไปในเบื้องหน้า ดำรงอยู่ในโอวาท
ของพระปัจเจกพุทธเจ้าทั้งหลายก็เหมือนกัน แต่ดำรงอยู่ในโอวาทของพระ
สัมมาสัมพุทธเจ้า และพระสาวกทั้งหลายแล้ว มีสวรรค์เป็นที่ไปในเบื้องหน้า
ด้วย มีนิพพานเป็นที่ไปในเบื้องหน้าด้วย การอยู่ในประเทศนั้น พระผู้มีพระ
ภาคเจ้าตรัสว่าเป็น มงคล เพราะเป็นปัจจัยแห่งสมบัติทั้งหลายเหล่านี้ด้วย.

การสั่งสมกุศลปรารถนาพระพุทธรเจ้า พระปัจเจกพุทธรเจ้าและพระจีณาสห
ทั้งหลายในชาติที่ล่วงมาแล้ว ชื่อว่า ปุพฺพ กตปุญฺญตา แม่ปุพเพกตปุญฺญตา
นั้นก็ชื่อว่าเป็น มงคล.

ถามว่า เพราะเหตุไร ?

ตอบว่า เพราะคำอธิบายว่า บุคคลย่อมบรรลुพระอรหันต์ได้ในที่สุด
แห่งคาถา แม้ประกอบด้วยบท ๔ อันท่านแสดงแล้วต่อพระพักตร์ของพระ-
พุทธรเจ้าและพระปัจเจกพุทธรเจ้า ซึ่งตนฟังแล้วเฉพาะพระพักตร์ของพระพุทธร-
เจ้าทั้งหลาย หรือเฉพาะหน้าของพระพุทธรสาวก.

ก็มีมนุษย์ผู้ใดได้สั่งสมบุญไว้ในปางก่อน เป็นผู้มีมูลแห่งกุศลอันหนา
ขึ้นแล้ว มนุษย์ผู้นั้นเจริญวิปัสสนาแล้วยอมถึงความสิ้นไปแห่งอาสวะได้ ด้วย
กุศลมูลนั้นนั่นเอง เหมือนอย่างพระเจ้ามหากัปปิณะ และอัครมเหสีของพระองค์
เพราะเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า ปุพฺพ จ กตปุญฺญตา มงคล.

ข้าพเจ้าจะได้กล่าวถึง การตั้งตนไว้ชอบ ต่อไป คือ บุคคลบางคน
ในโลกนี้ ทำตนซึ่งเป็นผู้ทุศีล ให้ตั้งอยู่ในศีล ทำตนซึ่งไม่มีศรัทธาให้ตั้งอยู่ใน
ศรัทธาสัมปทา ทำตนซึ่งเป็นคนตระหนี่ให้ตั้งอยู่ในจาคะสัมปทา นี้ท่านเรียกว่า
อตุตฺสุมมาปณฺธิ การตั้งตนไว้ชอบ การตั้งตนไว้ชอบนี้ จัดว่าเป็นมงคล.

ถามว่า เพราะเหตุไร ?

ตอบว่า เพราะเป็นเหตุให้ละเวร ที่เป็นไปในปัจจุบันและสัมปรายภพ
และให้บรรลुอานิสงส์ต่าง ๆ.

พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย สุตตนิบาต เล่ม ๑ ภาค ๖ - หน้าที่ 160

ด้วยกาลาเมนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสมงคล ๓ มงคลเท่านั้นคือ การอยู่ในปฏิรูปเทศ ๑ การกระทำบุญไว้ในปางก่อน ๑ การตั้งตนไว้ชอบ ๑ ดังพรรณนามาจะนี้ ก็ความที่แห่งธรรมทั้งหลายเหล่านั้นเป็นมงคล ข้าพเจ้า อธิบายให้แจ่มแจ้งแล้วในมงคลนั้น ๆ นั้นแหละ ดังนี้แล.

จบการพรรณนาเนื้อความแห่งพระคานานี้ว่า

ปฏิรูปเทศวาโส จ ดังนี้เป็นต้น

คานาที่ ๓ (มี ๔ มงคล)

บัดนี้ ผู้ศึกษาพึงทราบอธิบายในมงคลชื่อว่า พหุสัจจัญ เป็นต้นนี้ ดังต่อไปนี้.

ความเป็นผู้ได้สดับมาก ชื่อว่า พหุสัจจ.

ความเป็นผู้ฉลาดในหัตถกรรมอย่างใดอย่างหนึ่งชื่อว่า ลิปปิ (ศิลปะ)

การฝึกกายวาจาและจิต ชื่อว่า วินโย (วินัย)

บพว่า สุสิกขิต ได้แก่ ศึกษาแล้วด้วยดี.

บพว่า สุภาสิตา ได้แก่ กล่าวแล้วด้วยดี.

บพว่า ยา เป็นการแสดงถึงคำที่ไม่แน่นอน.

คำที่เปล่ง คำที่เป็นทาง ชื่อว่า วาจา.

คำที่เหลือ มีนัยดังข้าพเจ้ากล่าวแล้วนั้นแล นี่คือการพรรณนาเฉพาะ บทในพระคานานี้ ส่วนการพรรณนาเนื้อความ ผู้ศึกษาพึงทราบดังนี้.

ที่ชื่อว่า พหุสัจจ ได้แก่ การทรงไว้ซึ่งคำสอนของพระศาสดา ที่ท่านพรรณนาไว้ โดยนัยว่า ภิกษุเป็นพหูสูต ทรงไว้ซึ่งสุตะ สัมสมไว้ซึ่งสุตะ

ดังนี้ เป็นต้น และโดยนัยมีอาทิอย่างนี้ว่า ภิกษุบางรูปในพระธรรมวินัยนี้ เป็นผู้สดับมาก คือทรงไว้ซึ่งสุดตะ เคยยะ เวยยาकरणะ เป็นต้น พากุสัจจะนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า เป็นมงคล เพราะเป็นเหตุให้ละอกุศลธรรม และ บรรลุกุศลธรรม และเพราะเป็นเหตุทำให้แจ้งซึ่งปรมัตตสัจจะ โดยลำดับ. สมจริงดังคำ ที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า ภิกษุทั้งหลาย กौरยสาวกได้สดับ แล้วแล ย่อมละอกุศล บำเพ็ญกุศล ละธรรมที่มีโทษ บำเพ็ญธรรมที่ไม่มี โทษ รักษาตนให้บริสุทธิ์อยู่ ดังนี้ เป็นต้น.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้แม้อื่นอื่นกว่า ภิกษุยอมเข้าไปเพ่ง ซึ่งเนื้อ- ความแห่งธรรมทั้งหลายที่ตนทรงไว้แล้ว เมื่อเธอเข้าไปเพ่งอยู่ซึ่งเนื้อความ ธรรมยอมทนต่อการเพ่งพินิจ เมื่อมีการอดทนต่อการเพ่งพินิจธรรมอยู่ ความพอใจก็เกิดขึ้น ผู้ที่เกิดความพอใจ ย่อมอุตสาหะ เมื่ออุตสาหะ ย่อม ไตร่ตรอง เมื่อไตร่ตรอง ย่อมเพียรพยายาม เมื่อเพียรพยายาม ก็ยอมทำให้แจ้ง ซึ่งปรมัตตสัจจะด้วยนามกาย และเห็นแจ้งแทงตลอดด้วยปัญญา.

อีกอย่างหนึ่ง แม้พากุสัจจะของฆราวาส ที่ไม่มีโทษ พึงทราบว่าเป็น มงคล เพราะนำประโยชน์สุขในโลกทั้งสองมาให้.

ชื่อว่า **ศีลปะ** (มี ๒ ชนิด) คือ อคาริยศีลปะ และอนาคาริยศีลปะ ในศีลปะทั้งสองอย่างนั้น อคาริยศีลปะ ได้แก่ การงานที่เว้นจากการเบียด- เป็นสัตว์อื่น เว้นจากอกุศล มีการงานของนายช่างแก้ว และนายช่างทอง เป็นต้น อคาริยศีลปะนั้น ชื่อว่า เป็นมงคล เพราะนำมาซึ่งประโยชน์ใน โลกนี้ (ส่วน) การจัดทำสมณบริขารมีการจัดแจงและการเย็บจีวร เป็นต้น

ชื่อว่า **อนาคาริยศีลปะ** ศีลปะที่พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงพรรณนาไว้ใน
ที่นั่น ๆ โดยนัยว่า ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้เป็นผู้ขยัน ในกิจที่ควร
กระทำทั้งน้อยและใหญ่ของเพื่อนสหธรรมจารีทั้งหลาย ดังนี้ เป็นต้น (และ) ที่
พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า นี่คือธรรมอันทำที่พึง ดังนี้ พึงทราบว่าเป็น
มงคล เพราะนำประโยชน์เกื้อกูลและความสุขในโลกทั้ง ๒ มาให้ตนและชน
เหล่าอื่น.

ที่ชื่อว่า **วินัย** มี ๒ อย่าง คือ อากาโรวินัย ๑ อนาคาริยวินัย ๑
ในสองอย่างนั้น การเว้นอกุศลกรรมบถ ๑๐ ชื่อว่า **อากาโรวินัย**. วินัยนั้น
ชื่อว่า **อันบุคคลศึกษาดีแล้ว** ด้วยการไม่ต้องโทษ คือสังกิลสในวินัยนั้น
และด้วยการกำหนดคุณแห่งความประพฤติ ชื่อว่าเป็นมงคล เพราะนำมาซึ่ง
ประโยชน์เกื้อกูลและความสุขในโลกทั้งสอง.

ส่วนการไม่ต้องอาบัติ ๗ กอง ชื่อว่า **อนาคาริยวินัย** แม้อนาคา-
โรวินัยนั้น ชื่อว่า **อันภิกษุศึกษาดีแล้ว** โดยนัยที่กล่าวแล้วนั้นแล. อีก
อย่างหนึ่ง ปาโรสุทธิศีล ๔ ชื่อว่า **อนาคาริยวินัย**. อนาคาริยวินัยนั้น อันภิกษุ
ศึกษาอยู่ โดยประการที่ตนดำรงอยู่ในอนาคาริยวินัยนั้นแล้ว บรรลุพระอรหัต
ชื่อว่าศึกษาดีแล้ว พึงทราบว่าเป็นมงคล เพราะเป็นเหตุให้บรรลุโลกิยสุขและ
โลกุตระสุข.

วาทะที่เว้นจากโทษมีมุสาวาทเป็นต้น ชื่อว่า **วาทสุภามิต** สมดังที่
พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า ภิกษุทั้งหลาย วาทะที่ประกอบด้วยองค์ ๔ เป็น
วาทสุภามิต ดังนี้. อีกอย่างหนึ่ง วาทะที่ไม่เพื่อเจ้อ ก็ชื่อว่า **วาทสุภามิต**
เหมือนกัน เหมือนอย่างที่ท่านกล่าวไว้ว่า

สัตบุรุษทั้งหลายกล่าววาทสุภาสิตว่า
เป็นวาทสูงสุด เป็นที่หนึ่ง บุคคลพึงกล่าว
วาทอันเป็นธรรม ไม่พึงกล่าววาทอันไม่
เป็นธรรมนั้น เป็นที่สอง พึงกล่าววาทเป็น
ที่รัก ไม่พึงกล่าววาทอันไม่เป็นที่รักนั้น
เป็นที่สาม พึงกล่าววาทจริง ไม่พึงกล่าว
วาทหละหละนั้น เป็นที่สี่ ดังนี้.

แม้วาทสุภาสิตธรรมนี้ พึงทราบว่าเป็นมงคล เพราะนำมาซึ่งประโยชน์
เกื้อกูลและความสุขในโลกทั้งสอง. ก็เพราะเหตุที่วาทสุภาสิตนี้นับเนื่องอยู่ใน
วินัยอยู่แล้วนี้เอง ฉะนั้นพระผู้มีพระภาคเจ้า จึงไม่สงเคราะห์วาทสุภาสิตนี้ด้วย
วินัยศัพท์ สงเคราะห์แต่วินัย (เท่านั้น ด้วยวินัยศัพท์)

อีกอย่างหนึ่ง จะมีประโยชน์อะไรด้วยความลำบากนี้ วาทเป็นเครื่อง
แสดงพระธรรมแก่คนเหล่าอื่น ก็พึงทราบว่าเป็นวาทสุภาสิต ในที่นี้ จริงอยู่
วาทสุภาสิตนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า เป็นมงคล เพราะเป็นปัจจัยให้
สัตว์ทั้งหลายได้บรรลุประโยชน์เกื้อกูล และความสุขในโลกทั้งสอง และพระ-
นิพพาน ท่านกล่าวไว้ว่า

พระพุทธเจ้าตรัสวาทใด อันเกษม
เพื่อบรรลุพระนิพพาน เพื่อกระทำที่สุดทุกข์
วาทนั้นแล สูงสุดกว่าวาททั้งหลาย.

ด้วยพระคานี พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสมงคล ๔ ประการคือ ความ
เป็นพหูสูต (พาทุสัจจะ) ๑ ศิลปะ ๑ วินัยที่ศึกษาดีแล้ว ๑ วาทสุภาสิต ๑
๑. สุภาสิตสูตร สังก. สคาถา. ๑๕/ข้อ ๗๓๕.

ด้วยประการฉะนี้ ก็ความที่แห่งกรรมเหล่านั้น เป็นมงคล ข้าพเจ้าได้อธิบาย ให้แจ่มแจ้ง ในมงคลนั้น ๆ แล้ว ดังนี้แล.

การพรรณนาความแห่งพระคาถานี้ว่า

พาหุสจฺจยฺจ เป็นต้น จบ

คาถาที่ ๔ (มี ๔ มงคล)

บัดนี้ ผู้ศึกษาพึงทราบวินิจฉัยในบาทคาถานี้ว่า มาตาปิตุอุปฏฺฐานัน ดังนี้ เป็นต้น ดังต่อไปนี้.

มารดาด้วย บิดาด้วย เพราะเหตุนั้น จึงชื่อว่า มาตาปิตุ มารดา และบิดา.

การบำรุง ชื่อว่า อุปฏฺฐานัน.

บุตรทั้งหลายด้วย ภรรยาทั้งหลายด้วย เพราะเหตุนั้น จึงชื่อว่า ปุตตทารุสฺส ซึ่งบุตรและภรรยา.

การสงเคราะห์ ชื่อว่า สจฺจโก.

การทำงานทั้งหลาย เป็นการทำงานที่อาภูลหามีได้ เพราะเหตุนั้น จึงชื่อว่า อนาภุลา.

การทำงานทั้งหลายนั่นเอง ชื่อว่า กมฺมมฺนฺตา.

คำที่เหลือมีนัยอันข้าพเจ้ากล่าวแล้วนั้นแล. นี่คือการพรรณนาเฉพาะ บท ส่วนการพรรณนาเนื้อความ ผู้ศึกษาพึงทราบดังต่อไปนี้.

สตรีผู้ให้เกิด ท่านเรียกว่า มารดา, บิดาก็เหมือนกัน.

การกระทำอุปการะด้วยการเลี้ยงเท่า การนวด การอบ การอาบน้ำ และการให้ปัจจัย ๔ ชื่อว่า อุปฏฺฐานะ การบำรุง.

พึงทราบอธิบายในการบำรุงเลี้ยงนั้น ดังต่อไปนี้. เพราะเหตุที่ มารดาบิดา เป็นผู้มือุปการะมาก หวังประโยชน์ เป็นผู้อนุเคราะห์ต่อบุตร ทั้งหลาย ซึ่งท่านเห็นบุตรเหล่านั้น เล่นอยู่ข้างนอก มีสรีระเปื้อนฝุ่นมาแล้ว ก็เช็ดฝุ่นให้ กอดจูบที่ศีรษะและยังความรักให้เกิด. บุตรทั้งหลายเลี้ยงมารดาบิดา ด้วยการทูนไว้บนศีรษะแม้อายุ ๑๐๐ ปี ก็ไม่สามารถที่จะตอบแทนอุปการคุณ แห่งการบำรุงเลี้ยงนั้นได้ และเพราะเหตุที่ท่านทั้งสองนั้น เป็นผู้บำรุง เป็นผู้เลี้ยงดู เป็นผู้แสดงโลกนี้ เป็นผู้เสมอกับพระพรหม เป็นบุพพาจารย์ ฉะนั้น การบำรุงเลี้ยงมารดาบิดาทั้งสองนั้น จึงนำมาซึ่งการสรรเสริญในโลกนี้ ละไปแล้ว ก็นำความสุขในสวรรค์มาให้ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า เป็นมงคล สมจริงดังที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า

มารดาบิดาทั้งหลาย ผู้อนุเคราะห์แก่
ปชา (บุตรธิดา) ท่านเรียกว่า เป็นพรหม
ว่าเป็นบุพพาจารย์ ว่าเป็นอาหุเนยยบุคคล
ของบุตรทั้งหลาย เพราะเหตุนั้นแล บัณฑิต
พึงนอบน้อมและสักการะมารดาบิดาเหล่า
นั้น ด้วยข้าว น้ำ ผ้า ที่นอน การอบ
การอาบน้ำ และการล้างเท้า ด้วยการปรน-
นิบัติในมารดาบิดาทั้งสองนั้น บัณฑิตทั้ง-
หลายย่อมสรรเสริญบุคคลนั้น ในโลกนี้นั้น
แล เขาละโลกนี้ไปแล้ว ย่อมบันเทิงใน
สวรรค์ ดังนี้.

อีกนัยหนึ่ง ชื่อว่า การบำรุงมี ๕ อย่าง มีการเลี้ยงดู การกระทำ
หน้าที่ และการดำรงวงศ์ตระกูลเป็นต้น การบำรุงนั้น ฟังทราบว่าเป็น
มงคล เพราะเป็นเหตุแห่งประโยชน์เกื้อกูล ในปัจจุบัน ๕ อย่าง มีการห้าม
จากบาปเป็นต้น สมจริงดังพระดำรัสที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า คุณก่อน
คฤหบดีบุตร มารดาบิดาซึ่งเป็นทิศเบื้องหน้า บุตรพึงบำรุง ด้วยสถาน ๕
คือ

๑. เราอันท่านเลี้ยงมาแล้ว จักเลี้ยงท่านตอบ
๒. เราจักกระทำกิจ ของมารดาบิดาเหล่านั้น
๓. เราจักดำรงวงศ์สกุลของมารดาบิดาเหล่านั้น
๔. เราจักรักษาทรัพย์สมบัติของมารดาบิดาเหล่านั้น
๕. ก็อีกอย่างหนึ่ง เมื่อท่านทั้งสองล่วงลับไปแล้ว เราจักเพิ่มให้ซึ่ง
ทักษิณา (ทำบุญอุทิศให้) ดังนี้.

คุณก่อนคฤหบดีบุตร มารดาบิดาซึ่งเป็นทิศเบื้องหน้า อันบุตรบำรุง-
ด้วยสถาน ๕ เหล่านี้แล จักอนุเคราะห์บุตร ด้วยสถาน ๕ คือ

๑. ท่านทั้งสองย่อมห้าม (บุตร) จากบาป
๒. ย่อมให้ตั้งอยู่ในความดี
๓. ย่อมให้ศึกษาศิลปะ
๔. ย่อมหาภรรยาที่สมควรให้
๕. ย่อมมอบทรัพย์สมบัติให้ในสมัย ดังนี้.

อีกอย่างหนึ่ง ผู้ใด ย่อมบำรุงมารดาและบิดา ด้วยการให้เลื่อมใส ในพระรัตนตรัย หรือช่วยให้สมาทานศีล หรือช่วยให้บรรพชา ผู้นี้จัดว่าเป็น ยอดของชนทั้งหลายผู้บำรุงมารดาบิดาในโลกนี้.

การบำรุงมารดาบิดานั้นของผู้นั้น เป็นการกระทำการตอบแทนต่อ อุปการคุณ ที่มารดาและบิดากระทำไว้ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสเรียกว่า เป็นมงคล เพราะเป็นเหตุแห่งประโยชน์ทั้งหลายที่เป็นไปในปัจจุบัน และ เป็นไปในสัมปรายภพมิใช่น้อย.

ในคำว่า **ปุตตทารุส** นี้ บัณฑิตพึงทราบวินิจฉัยดังต่อไปนี้ :-

บุตรทั้งหลายก็ดี ธิดาทั้งหลายก็ดี ที่เกิดแล้วของตน ย่อมถึงการ นับว่าบุตรทั้งนั้น. ภรรยาชนิดใดชนิดหนึ่ง ในบรรดาภรรยา ๒๐ จำพวก ชื่อว่า **ทาระ**.

บุตรทั้งหลายด้วย ทาระทั้งหลายด้วย ชื่อว่า **ปุตตทารา** (บุตรและ ภรรยาทั้งหลาย). ซึ่งบุตรและภรณานั้น. การกระทำอุปการะด้วยฐานะทั้งหลาย มีการยกย่องเป็นต้น ชื่อว่า **สังคหะ** การกระทำอุปการะนั้น พึงทราบว่าเป็นมงคล เพราะเป็นเหตุแห่งประโยชน์เกื้อกูลอันเป็นไปในปัจจุบัน มีความ เป็นผู้จัดการงานดีเป็นต้น. สมจริงดังคำที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า **คุณก่อนคฤหบดี ภรรยาซึ่งเป็นทิศเบื้องหลัง สามิพึงบำรุงด้วยสถาน ๕** แลคือ

๑. ด้วยการยกย่อง
๒. ด้วยการไม่ดูหมิ่น
๓. ด้วยการไม่ประพฤตินอกใจ
๔. ด้วยการมอบความเป็นใหญ่ให้
๕. ด้วยการให้เครื่องประดับ ดังนี้.

ดูก่อนคฤหบดีบุตร ภรรยาผู้เป็นทิศเบื้องหลัง อันสามีพึงบำรุงด้วย
ฐานะ ๕ เหล่าแล ย่อมอนุเคราะห์สามีด้วยฐานะ ๕ คือ

๑. เป็นผู้จัดการงานดี
๒. เป็นคนสงเคราะห์คนข้างเคียง (ของสามี) ดี
๓. เป็นผู้ไม่ประพฤตินอกใจ
๔. ย่อมรักษาทรัพย์ที่สามีหามาได้ไว้
๕. เป็นคนขยันไม่เกียจคร้านในการงานทั้งปวง ดังนี้.

เพราะสงเคราะห์ (รวม) บุตรภรรยา ที่ทรงแสดงไว้ในสิงคาลสูตร
นี้ว่า บุตรและภรรยา พึงทราบว่าเป็นทิศเบื้องหลังดังนี้ ด้วยภริยาศัพท์.
อีกอย่างหนึ่ง นัยอื่นอีก มีดังต่อไปนี้ :-

การสงเคราะห์ด้วยทาน ปิยวาจา และอรรถจริยา ที่ประกอบด้วย
ธรรม ชื่อว่า สักกะ คือ การให้เสบียงในวันอุโบสถทั้งหลาย การให้
คุนักษัตรในวันนักขัตฤกษ์ทั้งหลาย การกระทำมงคลในวันมงคลทั้งหลาย
การโอวาทสั่งสอนในประโยชน์ทั้งหลาย ที่เป็นไปในปัจจุบันและสัมปรายภพ
การสงเคราะห์นั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า เป็นมงคล เพราะเป็นเหตุแห่ง
ประโยชน์เกื้อกูล อันเป็นไปในปัจจุบัน และสัมปรายภพ โดยนัยก่อนนั้นแล
และเพราะเป็นเหตุแห่งความเป็นผู้แม่อันเทวดาทั้งหลายพึงนอบน้อม. สมจริง
ดังคำที่ท้าวสักกะจอมเทพตรัสไว้ว่า

คฤหัสถ์เหล่าใด เป็นผู้กระทำบุญ มี
ศีล เป็นอุบาสก ย่อมเลี้ยงภรรยาโดยธรรม
ดูก่อนมาตลี เราย่อมนอบน้อมคฤหัสถ์เหล่า
นั้น ดังนี้.

พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย สุตตนิบาต เล่ม ๑ ภาค ๖ - หน้า 169

การทำงานทั้งหลายมีเกษตรกรรม โครั๊กกรรม และพาณิชย์กรรมเป็นต้น
พึงเว้นแล้วจากการทำงานที่อาภูล นี้การทำเวลาให้ล่วงไป การกระทำที่ไม่สมควร
กระทำ และการกระทำย่อหย่อนเป็นต้น เพราะประกอบด้วยความเป็นผู้
รู้กาล เพราะมีปกติการทำเหมาะสม เพราะไม่เกียจคร้าน เพราะถึงพร้อม
ด้วยความอุตสาหะและความเพียร และเพราะเป็นการทำงานที่ไม่เสื่อมเสีย ชื่อว่า
การทำงานที่ไม่อาภูล. การงานที่ไม่อาภูลนี้ อันบุคคลประกอบแล้วอย่างนี้ เพราะ
เหตุที่ตนเอง บุตรภรรยา หรือทาส และกรรมกรทั้งหลายเป็นผู้ฉลาด
พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า เป็นมงคล เพราะเป็นเหตุแห่งการได้ทรัพย์ ข้าว-
เปลือก และความเจริญในปัจจุบันนี้เทียว. สมจริงตามพระดำรัสที่พระผู้มี
พระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า

บุคคลผู้มีการงาน กระทำสมควร

เป็นปกติ ขยัน ย่อมหาทรัพย์ได้ ดังนี้.

และว่า

บุคคลที่ชอบนอนหลับกลางวัน จี-

เกียจถูกขี้กลางคืน เมมาเป็นนิตย เป็นนัก-

เลง ไม่อาจจะอยู่ครองเรือนให้ดีได้ ประโยชน์

ทั้งหลายย่อมล่วงเลยบุรุษผู้ทอดทิ้งการงาน

ด้วยอ้างเลสาว่า เวลานี้หนาวนัก เวลานี้ร้อน

นัก เวลานี้เย็นเสียแล้ว ดังนี้เป็นต้น.

ส่วนผู้ใดไม่สำคัญความหนาวและ
ความร้อนยิ่งไปกว่าหญ้า กระทบกิจของบรูช
อยู่ ผู้นั้นย่อมไม่เสื่อมจากความสุขดังนี้.

และว่า

เมื่อบุคคลรวบรวมโกะทั้งหลายอยู่
เหมือนภมรพรวกอยู่ซึ่งรังฉะนั้น โโกะทั้ง
หลายย่อมถึงการสังสม ดุจจอมปลวก อัน
ตัวปลวกก่อขึ้นฉะนั้น ดังนี้.

ด้วยพระคาถาเมื่อนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสมงคล ๔ ประการนี้
คือ การบำรุงมารดา ๑ การบำรุงบิดา ๑ การสงเคราะห์บุตรและภรรยา ๑
การทำงานทั้งหลายที่ไม่อาภูล ๑

อีกอย่างหนึ่ง คาถานี้มี ๕ มงคลเพราะแยกการสงเคราะห์บุตรและ
ภรรยาออกเป็น ๒. อีกอย่างหนึ่งมี ๓ มงคล เพราะรวมการบำรุงมารดาบิดา
เป็นข้อเดียวเท่านั้น ก็ความที่แห่งมงคลเหล่านั้นเป็นมงคล ข้าพเจ้าได้อธิบาย
ให้แจ่มแจ้งแล้วในมงคลนั้น ๆ นั้นแล.

จบการพรรณหาเนื้อความแห่งพระคาถานี้ว่า

มาตาปีตอุปภูฐานัน เป็นต้น

คาถาที่ ๕ (มี ๔ มงคล)

บัดนี้ บัณฑิตพึงทราบวินิจฉัยในคาถานี้ว่า ทานญจ ดังนี้ เป็นต้น
ดังต่อไปนี้.

ที่ชื่อว่า ทาน เพราะอรรถว่าสิ่งของเป็นเครื่องให้. มีคำอธิบายว่า
สิ่งของของตนอันบุคคลย่อมมอบให้แก่ผู้อื่น.

การประพฤดิธรรม หรือการประพฤดิที่ไม่ไปปราศจากธรรม ชื่อว่า
ธรรมจริยา.

ชนทั้งหลายเหล่านี้ อันเราทั้งหลายย่อมรู้จัก เพราะเหตุนี้ชนทั้งหลาย
เหล่านี้ จึงชื่อว่า ญาติ.

การงานทั้งหลายที่มีโทษหามิได้ ชื่อว่า การงานไม่มีโทษ. มีคำ
อธิบายว่า การงานทั้งหลายที่บัณฑิตไม่ติเตียน คือไม่ครหา. คำที่เหลือมีนัย
อันข้าพเจ้ากล่าวแล้วนั้นแล. นี่คือการพรรณนาเฉพาะบท. ส่วนการพรรณนา
เนื้อความ ผู้ศึกษาพึงทราบดังต่อไปนี้.

เจตนาเป็นเครื่องบริจาทานวัตถุ ๑๐ อย่าง มีข้าวเป็นต้น ซึ่งมี
ความยินดีในเบื้องต้น เจาจงผู้อื่น ชื่อว่า ทาน.

อีกอย่างหนึ่ง อโลกะ ที่สัมปยุตด้วยเจตนา นั้น ชื่อว่า ทาน. ด้วยว่า
บุคคลย่อมมอบให้ซึ่งวัตถุนั้นแก่บุคคลอื่น ด้วยอโลกะนั้น เพราะเหตุนี้ท่าน
จึงกล่าวว่า ที่ชื่อว่า ทาน เพราะอรรถว่าวัตถุเป็นเครื่องให้. ทานนั้น พระผู้มี
พระภาคเจ้าตรัสว่าเป็นมงคล เพราะเป็นเหตุให้ได้บรรลุผลวิเศษทั้งหลายอัน
เป็นไปในปัจจุบันและสัมปรายภพ มีความเป็นที่รักของชนเป็นอันมากเป็นต้น.
ก็ในข้อนี้ พึงระลึกถึงพระสูตรทั้งหลาย มีอาทิอย่างนี้ว่า คุณก่อนสีหะ ทายก
ที่เป็นทานบดี ย่อมเป็นที่รักเป็นที่พอใจของชนเป็นอันมาก ดังนี้.

อีกอย่างหนึ่ง ชื่อว่า ทานมี ๒ อย่างคือ อามิสทาน และธรรมทาน
ในทาน ๒ อย่างนั้น อามิสทาน มีประการอันข้าพเจ้ากล่าวแล้วนั้นแล.

พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย สุตตนิบาต เล่ม ๑ ภาค ๖ - หน้าที่ 172

การแสดงธรรมที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงประกาศแล้ว อันเป็นที่สิ้นทุกข์และนำความสุขมาให้ ในโลกนี้และโลกหน้า เพราะปรารถนาประโยชน์แก่ผู้ดูแลบุคคลเหล่านั้น ชื่อว่า **ธรรมทาน**. ก็ในบรรดาทาน ๒ อย่างนี้ ธรรมทานนี้เท่านั้นจัดว่าเป็นเลิศ. เหมือนอย่างที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า

การให้ธรรม ชนะการให้ทั้งปวง

รสแห่งธรรม ย่อมชนะรสทั้งปวง ความยินดี

ในธรรม ย่อมชนะความยินดีทั้งปวง ความ

สิ้นตัณหา ย่อมชนะทุกข์ทั้งปวง ดังนี้.

ในทานทั้ง ๒ อย่างนั้น ความที่อามิสทานเป็นมงคล ข้าพเจ้าได้กล่าวไว้แล้วนั้นแล ส่วนธรรมทาน เพราะเป็นที่ตั้งแห่งคุณทั้งหลาย มีความเป็นผู้รู้จักอรรถเป็นต้น ฉะนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า เป็นมงคล สมจริงดังที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุแสดงธรรมตามที่ได้ฟังมา ตามที่ได้เรียนมา แก่ผู้อื่นโดยพิสดาร โดยประการใด ๆ บุคคลนั้นเป็นผู้รู้แจ้งซึ่งอรรถ (รู้ผล) และเป็นผู้รู้แจ้งซึ่งธรรม (รู้เหตุ) ในธรรมนั้น ๆ โดยประการนั้น ๆ ดังนี้ เป็นต้น.

การประพาศกุศลกรรมบถ ๑๐ ชื่อว่า **ธรรมจริยา**. ดังนี้พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า คู่ก่อนพราหมณ์และคหบดีทั้งหลาย การประพาศธรรม คือ การประพาศสมาสมาทานกายมี ๓ อย่างแล ดังนี้ เป็นต้น. ก็การประพาศธรรมนี้นั้น ฟังทราบว่าเป็นมงคล เพราะเป็นเหตุให้อุบัติในโลกสวรรค์.

สมจริงดังที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า คุณก่อนพราหมณ์และคฤหบดีทั้งหลาย เพราะเหตุแห่งธรรมจริยาและสมจริยาแล สัตว์ทั้งหลายบางพวกในโลกนี้ ย่อมเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์ เบื้องหน้าแต่การตายเพราะกายแตก ดังนี้.

ชนทั้งหลายผู้มีความเกี่ยวข้องกันทั้งทางฝ่ายมารดาหรือบิดา จนถึง ๗ ชั่วโคตร ชื่อว่า ญาติ.

การสงเคราะห์ซึ่งญาติเหล่านั้น ผู้ซึ่งอันความเลื่อมใสหรือความเลื่อมเพราะความเจ็บป่วยครอบงำแล้วซึ่งมายังสำนักของตน ด้วยวัตถุทั้งหลาย มีอาหาร เสื้อผ้า ทรัพย์และข้าวเปลือกเป็นต้นตามกำลัง พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า เป็นมงคล เพราะเป็นเหตุแห่งการบรรลุลุณวิเศษ มีการสรรเสริญเป็นต้น อันเป็นไปในปัจจุบัน และการบรรลุลุณวิเศษมีการไปสู่สวรรค์เป็นต้น อันเป็นไปในสัมปรายภพ.

การทำงานทั้งหลาย มีการสมათานศีลอุโบสถ การกระทำการขวนขวาย การปลูกไม้ดอก ไม้ผลและต้นไม้ และการสร้างสะพานเป็นต้น ชื่อว่า การงานที่ไม่มีโทษ. จริยอยู่การงานที่ไม่มีโทษเหล่านั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า เป็นมงคล เพราะเป็นเหตุแห่งการบรรลुประโยชน์สุขนานัปการ ก็ในข้อนี้พึงระลึกถึงสูตรทั้งหลาย มีอาทิอย่างนี้ว่า คุณก่อนวิสาขา ข้อที่สตรีหรือบุรุษบางคนในโลกนี้ เข้าอยู่จำอุโบสถอันประกอบด้วยองค์แปด เบื้องหน้าแต่การตายเพราะกายแตก จะพึงเข้าถึงความเป็นสหายของเทวดาทั้งหลายชั้นจาตุมหาราชิกา นั้นเป็นฐานะที่จะมีได้แล ดังนี้.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสมงคล ๔ ประการคือ ทาน ๑ ธรรมจริยา ๑ การสงเคราะห์ญาติทั้งหลาย ๑ การงานทั้งหลายที่ไม่มีโทษ ๑ ด้วยพระคาถานี้ดังพรรณนามาจะนี้.

ก็ความที่แห่งกรรมเหล่านั้นเป็นมงคล ข้าพเจ้าอธิบายไว้ชัดเจนแล้ว ใน มงคลนั้น ๆ นั้นแล.

จบการพรรณนื่อความแห่งพระคานีว่า

ทานนุจ เป็นต้น

คานีที่ ๖ (มี ๓ มงคล)

บัดนี้ ฟังทราบวินิจฉัยในพระคานีว่า อารตี วิรตี เป็นต้น ดังต่อไปนี้.

การงค ชื่อว่า อารตี. การเว้น ชื่อว่า วิรตี.

อีกอย่างหนึ่ง สัตว์ทั้งหลายยอมเว้น (จากบาป) ด้วยเจตนานี้ เหตุนี้ เจตนานี้ ชื่อว่า วิรตี. (ที่ชื่อว่า วิรตี เพราะอรรถวิเคราะห์ว่า เป็น เครื่องงดเว้นแห่งสัตว์ทั้งหลาย หรือเป็นเครื่องให้สัตว์ทั้งหลายงดเว้น).

บทว่า ปาปา ได้แก่ จากอกุศล.

ที่ชื่อว่า มชฺช เพราะอรรถว่าเป็นที่ตั้งแห่งความเมา การดื่มซึ่งมีชชะ (น้ำเมา) ชื่อว่า มชฺชปาน. (เว้น) จากการดื่มน้ำเมานั้น. การตำรวมชื่อว่า ลัยโม. ความไม่ประมาทชื่อว่า อปฺปมาโท. บทว่า ทมฺเมสุ ได้แก่ ใน กุศลธรรมทั้งหลาย. คำที่เหลือมีนัยอันข้าพเจ้ากล่าวแล้วแล. นี่คือการพรรณนา เฉพาะบท. ส่วนการพรรณนื่อความ ฟังทราบดังต่อไปนี้.

การไม่ยินดีของบุคคลผู้มีปกติเห็นโทษในบาป ด้วยใจนั้นแล ชื่อว่า การงค. การเว้นด้วยกายและด้วยวาจา ด้วยสามารถแห่งกรรมและทวาร ชื่อว่า วิรตี.

ก็ชื่อว่าวิรตินั้นมี ๓ อย่าง คือ สัมปัตตวิรติ ๑ สมทานวิรติ ๑

สมุจเฉทวิรติ ๑.

ในวิรติทั้ง ๓ อย่างนี้ การงดเว้นของกุกุบุตรจากวัตถุที่ประจบเข้า เพราะอาศัยชาติ หรือสกุล หรือโคตรของตน โดยนัยว่า ข้อที่เราจะพึงฆ่าสัตว์ พึงถือเอาของที่เจ้าของเขาไม่ให้ไม่ให้สมควร ชื่อว่า สัมปัตตวิรติ. ส่วนว่ากุกุบุตร ไม่ประพฤติก่ล่วงเกินสิกขาบทมีปาณาติบาตเป็นต้น จำเดิมแต่ความเป็นไปแห่ง วิรติ อันเป็นไปแล้วด้วยสามารถแห่งการสมทานสิกขาบท ชื่อว่า สมทาน วิรติ.

ภยเวร ๕ ประการ ของพระอริยสาวกสงบระงับไป จำเดิมแต่ความเป็น ไปแห่งวิรติอันสัมปยุตด้วยอริยมรรค ชื่อว่า สมุจเฉทวิรติ.

อกุศล ๔ อย่างนั้นใด กล่าวคือกรรมกิเลสที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ พิสดารอย่างนี้ว่า คู่ก่อนคฤหบดีบุตร กรรมกิเลสคือปาณาติบาต อทินนทาน กามสุมิจฉาจาร และมุสาวาท ดังนี้ ที่พระธรรมสังคากาจารย์รวบรวมไว้ ด้วยคาถาอย่างนี้ว่า

บัตถิตังหลายย่อมนิสรเรสิญ

(กรรมกิเลส ๔ ประการคือ) ปาณาติบาต ๑

อทินนทาน ๑ มุสาวาท ๑ การประพฤติผิด

ภรรยาผู้อื่น ๑ ดังนี้.

อกุศลทั้ง ๔ ประการ ชื่อว่า บาป.

การงดเว้นจากบาปนั้น การงดและการเว้นทั้งหมดนี้ พระผู้มีพระ-
ภาคเจ้าตรัสว่าเป็นมงคล เพราะเป็นเหตุแห่งการบรรลุคุณวิเศษนานาประการ

มีการละเวรภัยอันเป็นไปในปัจจุบันและสัมปรายภพเสียได้ ก็ในข้อนี้พึงระลึกถึงพระสูตรทั้งหลายมีอาทิอย่างนี้ว่า ดูก่อนคฤหบดีบุตร พระอริยสาวกเป็นผู้งดเว้นจากปาณาติบาตแล.

ก็ข้าพเจ้าจะได้กล่าวถึงการสำรวมจากการค้ำน้ำเมาต่อไป.

ก็คำว่า **มชฺชปาณา จ สยโม** นี้ เป็นชื่อแห่งการงดเว้นจากที่ตั้งแห่งความประมาท คือการค้ำซึ่งน้ำเมากว่าคือสุราและเมรัย ก็เพราะเหตุที่บุคคลผู้ค้ำน้ำเมาเป็นปกติ ย่อมไม่รู้orroด ย่อมไม่รู้ธรรม ย่อมทำอันตรายแก่มารดา ทำอันตรายแก่บิดา ทำอันตรายแม่แก่พระพุทธเจ้า พระปัจเจกพระพุทธเจ้า และสาวกของพระตถาคต ย่อมถูกติเตียนในปัจจุบัน เข้าถึงทุกคติในสัมปรายภพ (และ) ถึงความเป็นบ้าในภพต่อ ๆ ไป. ส่วนการงดเว้นจากการค้ำน้ำเมา ย่อมบรรลुซึ่งการดับโทษเหล่านั้นเสียได้ และบรรลุความถึงพร้อมแห่งคุณ ซึ่งตรงกันข้ามกับโทษที่กล่าวแล้วนั้น. เพราะฉะนั้น การงดเว้นจากการค้ำน้ำเมานี้ พึงทราบว่าเป็นมงคล.

ชื่อว่าความไม่ประมาทในกุศลธรรมทั้งหลาย ข้าพเจ้าจะได้กล่าวต่อไป

โดยเนื้อความ ความไม่อยู่ปราศจากสติในกุศลธรรมทั้งหลาย พึงทราบโดยนัยตรงกันข้ามกับความประมาท ที่ตรัสไว้ในคัมภีร์วิภังค์ว่า การกระทำโดยไม่เคารพในการเจริญกุศลธรรมทั้งหลาย การกระทำไม่ติดต่อ การกระทำไม่มั่นคง ความประพฤดิ้อแท้อ การหมดความพอใจ การทอดธุระ การไม่ช่งเสพ การไม่เจริญ การไม่กระทำให้มาก การไม่อธิษฐาน (ไม่ตั้งใจไว้) การไม่ประกอบเนื่อง ๆ ซึ่งกุศลธรรมทั้งหลาย ชื่อว่า ความประมาท. ความ
๑. อภ. วิ. ๓๕/ ข้อ ๘๑๓.

ประมาท คือ กิริยาที่ประมาท สภาพที่เป็นผู้มัวเมา เห็นปานนี้ไค นี้เราเรียกว่า ความประมาท ดังนี้ ชื่อว่า ความไม่ประมาทในกุศลธรรมทั้งหลาย.

ความไม่ประมาทในกุศลธรรมทั้งหลายนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า เป็นมงคล เพราะเป็นเหตุแห่งการบรรลุกุศลธรรมนานาประการ หรือเพราะ เป็นเหตุแห่งการบรรลุอมตธรรม ในข้อนั้น พึงระลึกถึงคำสอนของพระศาสดา มีอาทิว่า ภิกษุทั้งหลาย เมื่อเรานั้นไม่ประมาท มีความเพียรเป็นเครื่องเผา กิเลสส่งไปอยู่อย่างนี้เป็นต้น และว่า ความไม่ประมาทเป็นหนทางแห่งความ ไม่ตาย ดังนี้.

พระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสมงคล ๓ ประการ คือ การงดเว้น จากบาป ๑ การสำรวมจากการดื่มมัวเมา ๑ ความไม่ประมาทในกุศลธรรมทั้งหลาย ๑ ด้วย คาถานี้ ดังพรรณนามาฉะนี้.

ก็ความที่แห่งธรรมเหล่านั้นเป็นมงคล ข้าพเจ้าได้อธิบายไว้ชัดเจนแล้ว ในมงคลนั้น ๆ นั้นเอง ดังนี้แล.

จบการพรรณานี้ความแห่งพระคาถานี้ว่า

อารตี วิรตี เป็นต้น

คาถาที่ ๗ (มี ๕ มงคล)

บัดนี้ พึงทราบวินิจฉัยในคาถานี้ว่า การโว จ เป็นต้นดังต่อไปนี้.

ความเคารพ ชื่อว่า การวะ.

ความประพฤติด้อมตน ชื่อว่า นิวาตะ.

ความสันโดษ ชื่อว่า สันตญฺฐี.

การรู้อุปการะที่ผู้อื่นทำแล้ว ชื่อว่า กตัญญูตา.

บทว่า กาลน ได้แก่ โดยขณะ คือ โดยสมัย.

การฟังธรรมชื่อว่า **ธัมมัสสวนะ** คำที่เหลือมีนัยอันซ้ำพเจ้ากล่าวแล้ว นั้นแหละ. นี่คือการพรรณนาเฉพาะบท ส่วนการพรรณนาเนื้อความ ฟังทราบ ดังต่อไปนี้.

การกระทำความเคารพ การกระทำความหนักแน่น ความเป็นผู้มี การระตามสมควร ในพระพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้า สาวกของพระ ตถาคตเจ้า อาจารย์ อุปัชฌาย์ มารดาบิดา พี่ชายพี่สาว เป็นต้น ที่ควร แก่การกระทำความเคารพ ชื่อว่า **การระ** เพราะการระนี้นั้น เป็นเหตุแห่ง การไปสู่สุคติภพเป็นต้น เหมือนอย่างที่ตรัสไว้ (ในจูฬกัมมวิภังคสูตร) ว่า

บุคคลกระทำความเคารพในบุคคลผู้ควรเคารพ ได้แก่ นับถือคนที่ควร นับถือ บุชาคนที่ควรบูชา บุคคลเช่นนั้น เบื้องหน้าแต่การตายเพราะกายแตก ย่อมเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์ ด้วยกรรมนั้นอันเขาให้พรังพร้อมสมาทานแล้ว อย่างนี้. ถ้าหากว่าเบื้องหน้าแต่การตายเพราะกายแตก เขาไม่เข้าถึงสุคติ โลกสวรรค์ ถ้ามาสู่ความเป็นมนุษย์ จะอุบัติในที่ใด ๆ ในภายหลัง ย่อมเป็นคน มีสกุลสูง ในที่นั้น ๆ เหมือนอย่างที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า ภิกษุทั้งหลาย อปริหานิยธรรม ๗ ประการเหล่านี้. ๗ ประการ อะไรบ้าง คือ มีความเคารพ ในพระศาสดาเป็นต้น เพราะฉะนั้น ความเคารพ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า เป็นมงคล.

ความเป็นผู้อ่อนน้อม คือความเป็นผู้มีความประพฤติก่อมนั่น ชื่อว่า **นิวาตะ** ความประพฤติก่อมนั่น. บุคคลประกอบด้วยความเป็นผู้ประพฤติก่อมนั่นใด ถูกลำมานะออกแล้ว ถูกลำความกระด้างออกแล้ว เป็นผู้เสมอด้วย

ผ้าเช็ดเท้า เป็นผู้เสมอด้วยโคเขาขาด และเป็นผู้เสมอด้วยงูที่ถูกถอนเขี้ยวเสียแล้ว เป็นผู้มิวาจาอ่อนหวานไพเราะและเสนาะโสต นี้ชื่อว่า นิวัตตะ. นิวัตตะนี้นั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า เป็นมงคล เพราะเป็นเหตุแห่งการได้คุณมีศเป็นต้น ก็ท่านได้กล่าวไว้ว่า บุคคลที่มีความประพฤติก่อมตนเช่นนั้น เป็นผู้ไม่กระด้างแล้ว ย่อมได้ยศ ดังนี้เป็นต้น.

ความพอใจด้วยปัจจัยตามมีตามได้ ชื่อว่า สันตุฎฐิ ความสัน โดยความสันโดยนั้นมี ๑๒ อย่าง คือ ในจิวรมี ๓ อย่าง คือ ยถาลกสันโดย ยถาพลสันโดย ยถาสารูปสันโดย. แม้ในบิณฑบาตเป็นต้นก็มีอย่างละ ๓ เหมือนกัน การพรรณนาประเภทแห่งสันโดยนั้นมีดังต่อไปนี้.

ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ ได้จิวรดีก็ตามไม่ดีก็ตาม เธอยังอัธภาพให้ เป็นไปด้วยจิวรนั้นนั่นแหละ ไม่ปรารณาจิวรอื่น แม้เมื่อจะได้จิวรมาอีก ก็ไม่ยอมรับ นี้คือความยินดีตามมีตามได้ (ยถาลกสัน โดย) ในจิวรของภิกษุนั้น แต่ถ้าหากว่าภิกษุนั้นเป็นผู้อาพาธ เมื่อครองจิวรหนัก (กายย่อมอ่อนลง) เธอย่อมลำบาก เธอก็เปลี่ยนจิวรนั้นกับภิกษุผู้เป็นสภาคกันเสีย แล้วยังอัธภาพให้ เป็นไปด้วยจิวรที่เบา นี้จัดว่าสันโดยเหมือนกัน นี้ชื่อว่า ยถาลกสันโดย ในจิวรของภิกษุนั้น.

ภิกษุอีกรูปหนึ่ง เป็นผู้มิปกติได้ปัจจัยที่ประณีต ภิกษุรูปนั้นได้จิวรมีค่ามากผืนใดผืนหนึ่ง ในบรรดาปัจจัยทั้งหลาย มีบาตรและจิวรเป็นต้น แล้วคิดว่า จิวรอันมีค่ามากนี้ สมควรแก่พระเถระทั้งหลาย ผู้บวชมานาน หรือผู้เป็นพหูสูต ดังนี้แล้วจึงได้ถวายจิวรนั้นแก่พระเถระเหล่านั้น ตนเองถือเอาจิวรที่ไม่มีเจ้าของ จากกองหยากเยื่อ หรือจากป่า หรือจากที่แห่งใด

แห่งหนึ่งทำเป็นสังฆาฏิ แม้ทรงผ้านั้นไว้ ก็จัดว่าเป็นผู้สันโดษแล. นี้ชื่อว่า
ยถาสารูปสันโดษ ในจิตรของภิกษุหนึ่ง.

ก็ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ ได้บิณฑบาต จะเสerahmongก็ตาม ประณีต
ก็ตาม เธอยังอัธยาพาให้เป็นไปด้วยบิณฑบาตนั้นนั่นเอง ไม่ต้องการบิณฑบาต
อื่น แม้เมื่อจะได้ก็ไม่ยอมรับ นี้ชื่อว่ายถาลากสันโดษ ในบิณฑบาตของภิกษุนี้.

แต่ถ้าหากว่าภิกษุเป็นผู้อาพาธ ฉันทบิณฑบาตที่เลว ก็ถึงความป่วยหนัก
ภิกษุหนึ่งก็ถวายบิณฑบาตแก่ภิกษุที่เป็นสภาคกัน แล้วฉันทเนยใส นมส้ม น้ำผึ้ง
และนมสด เป็นต้น จากมือของภิกษุหนึ่งแล้วประพาศิสมณธรรมอยู่ ก็จัดว่า
สันโดษอยู่นั่นเอง นี้ชื่อว่า ยถาพลสันโดษ ในบิณฑบาตของภิกษุหนึ่ง.

ภิกษุอีกรูปหนึ่งได้บิณฑบาตอันประณีต เธอคิดว่า บิณฑบาตนี้
เหมาะสมสำหรับพระเถระทั้งหลาย ผู้บวชมานาน และแก่เพื่อนสพรหมจารี
ทั้งหลายเหล่านี้ ผู้เว้นจากบิณฑบาตอันประณีตแล้ว ไม่อาจจะให้อัธยาพาเป็น
ไปได้ ดังนี้แล้วจึงถวายบิณฑบาตอันประณีตนั้นแก่พระเถระ หรือภิกษุเหล่านั้น
เสีย ตนเองเที่ยวบิณฑบาต แม้ฉันทอาหารที่เจือกัน (ฉันทรวมกันหลาย ๆ สิ่ง)
ก็จัดว่าเป็นผู้สันโดษอยู่นั่นเอง นี้ชื่อว่า ยถาสารูปสันโดษ ในบิณฑบาต
ของภิกษุนี้.

ก็เสนาสนะถึงแก่ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ เธอก็พอใจด้วยเสนาสนะ
นั้นนั่นเอง ไม่รับเสนาสนะอื่นอีก ซึ่งมาถึงเข้าแม้จะคิดว่า นี้ชื่อว่า ยถาลากสัน-
โดษ ในเสนาสนะของภิกษุหนึ่ง.

ถ้าหากว่าเธออาพาธ อยู่ในเสนาสนะที่ไม่มีลม ย่อมเดือดร้อนอย่างยิ่ง
ด้วยโรคคิเป็นต้น เธอจึงถวายเสนาสนะแก่ภิกษุที่เป็นสภาคกัน อยู่ในเสนา-

สนะที่มีลมและหนาวเย็น. ซึ่งถึงเข้าแก่ภิกษุนั้น แม้ประพาศิสมณธรรมอยู่ ก็เป็นผู้สันโดษอยู่นั่นเอง นี้ชื่อว่า ยถาลสันโดษ ในเสนาสนะของภิกษุนั้น.

ภิกษุอีกรูปหนึ่ง ไม่ยอมรับเสนาสนะที่ดีแม้มาถึงเข้า คิดว่าเสนาสนะที่ดีเป็นที่ตั้งแห่งความประมาท เมื่อภิกษุนั่งอยู่ในเสนาสนะที่ดีนั้น ก็ยอมก้าวลงสู่ดินมิทระได้ ก็เมื่อเธอถูกความหลับครอบงำ ตื่นขึ้นอยู่ กามวิตกทั้งหลาย ก็ฟุ้งขึ้น ภิกษุนั้นปฏิเสธเสนาสนะที่ดีนั้น แล้วอยู่ในเสนาสนะแห่งใดแห่งหนึ่ง มีที่โล่งแจ้ง โคนไม้ และกองฟางเป็นต้น ก็จัดว่าเป็นผู้สันโดษอยู่นั่นเอง นี้ชื่อว่า ยถาสารูปสันโดษ ในเสนาสนะของภิกษุนั้น.

ก็ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ได้แก่สัช จะเป็นผู้ถูกสมอ หรือมะขามป้อม ก็ตาม ยังอัตภาพนั้นให้เป็นไปด้วยเกสขนั้นนั่นเอง ไม่ปรารถนาแม้เนยใส น้ำผึ้งและน้ำอ้อยเป็นต้น ที่ภิกษุเหล่าอื่นได้มาแล้ว แม้จะได้มาก็ไม่ยอมรับ นี้ชื่อว่า ยถาลากสันโดษ ในคิลานปัจฉัยของภิกษุนั้น.

ก็ถ้าภิกษุเป็นผู้อาพาธต้องการน้ำมัน (แต่) ได้น้ำอ้อยมา เธอให้น้ำอ้อยนั้นแก่ภิกษุที่เป็นสภาคันแล้ว ทำยาด้วยน้ำมันจากมือแห่งภิกษุนั้น แม้ประพาศิสมณธรรมอยู่ ก็จัดว่าเป็นผู้สันโดษอยู่นั่นเอง นี้ชื่อว่า ยถาลากสันโดษ ในคิลานปัจฉัยของภิกษุนั้น.

ภิกษุอีกรูปหนึ่ง วางขันสมอที่คองด้วยน้ำมูตรไว้ในภาชนะใบหนึ่ง อันภิกษุอื่นพูดอยู่ว่า ข้าแต่ท่านผู้เจริญ ถ้าหากว่าท่านต้องการ ท่านก็จงถือเอาของหวาน ๔ อย่างในภาชนะใบหนึ่ง ถ้าหากว่าพยาธิของภิกษุนั้นยอมสงบได้ ด้วยเกสขอย่างใดอย่างหนึ่ง ในบรรดาเกสข ๒ อย่างเหล่านั้น ไซ้แต่เท่า

นั้น สมอดองด้วยน้ำมูตรเนา บัณฑิตทั้งหลายมีพระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นต้น
สรรเสริญแล้ว และภิกษุนี้ก็คิดว่าพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า บรรพชาอาศัย
ขาดองด้วยน้ำมูตรเนา. เธอพึงทำความอุตสาหะในขาดองด้วยน้ำมูตรเนานั้น
(พึงนั้น) ตลอดชีวิต จึงห้ามเกสัชที่เป็นของหวานทั้ง ๔ เสีย แล้วทำยาด้วย
สมอดองน้ำมูตรเนา ก็จัดว่าเป็นผู้สันโดษอย่างยิ่งเทียว นี้ชื่อว่า ยถาสารูป-
สันโดษ ในคิลานปัจฉัยของภิกษุนั้น.

สันโดษนี้ทั้งหมดมีประเภทดังกล่าวมาแล้วอย่างนี้ ท่านเรียกว่า
สันตุฎฐิ. สันตุฎฐินั้น พึงทราบว่าเป็นมงคล เพราะเป็นเหตุแห่งการละบาป
กรรมทั้งหลาย มีความปรารถนาเกินไป ความปรารถนาลามก ความอยาก
ใหญ่เป็นต้น และการบรรลुकุณธรรม เพราะเป็นเหตุแห่งสุคติ เพราะเป็น
เหตุแห่งการตั้งสมอริยมรรค และเพราะเป็นเหตุแห่งความเทียวไปสะดวกใน
ทิศทั้ง ๔ เป็นต้น. และท่านกล่าวไว้ว่า

ผู้ที่สันโดษด้วยปัจฉัยตามมีตามได้

เป็นผู้เทียวไปสะดวกในทิศทั้ง ๔ และเป็น

ผู้ไม่คับแค้น ดังนี้ เป็นต้น.

การรู้อุปการคุณที่คนใดคนหนึ่งได้กระทำไว้ จะน้อยหรือมากก็ตาม
โดยการระลึกถึงบ่อย ๆ ชื่อว่า กตัญญูตา. อีกอย่างหนึ่ง บุญทั้งหลายนั้นเอง
ชื่อว่า มีอุปการะมากแก่สัตว์ทั้งหลาย เพราะป้องกันอันตรายจากทุกข์ มีทุกข์ใน
นรกเป็นต้น เพราะการระลึกถึงอุปการะแม่แห่งบุญเหล่านั้น ก็พึงทราบว่า
กตัญญูตา.

ความเป็นผู้กตัญญูนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่าเป็นมงคล เพราะเป็นเหตุแห่งการบรรลुकุณวิเศษมีประการต่างๆ มีความเป็นผู้อันสัพบุรุษทั้งหลาย พึงสรรเสริญเป็นต้น ก็พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสไว้ว่า ภิกษุทั้งหลาย บุคคลที่หาได้ยากในโลกเหล่านี้มีอยู่ ๒ จำพวก. ๒ จำพวกอะไรบ้าง คือ ผู้ที่ทำอุปการะก่อน ๑ ผู้กตัญญูกตเวที ๑.

ในกาลใด จิตสหระศด้วยอุทฺธัจจะ หรือถูกกามวิตกอย่างใดอย่างหนึ่ง มีกามวิตกเป็นต้นครอบงำ การฟังธรรมเพื่อบรรเทา กามวิตกเป็นต้นนั้นในกาลนั้น ชื่อว่า กาลเน ชมฺมุสฺสวณฺ์ การฟังธรรมตามกาล. อาจารย์พวกอื่นกล่าวว่า การฟังธรรมทุก ๆ วันที่ ๕ (แห่งสัปดาห์) ชื่อว่าฟังธรรมตามกาล อย่างที่ท่านพระอนูรุทธะผู้มีอายุกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ก็ทุก ๆ ๕ วันแล พวกข้าพระองค์ฟังนั่งสนทนาธรรมกถากันตลอดคืนยังรุ่ง พระพุทธเจ้าข้า.

อีกอย่างหนึ่ง ในกาลใด บุคคลเข้าไปหากัลยาณมิตรทั้งหลายแล้ว สามารถจะฟังธรรมที่จะบรรเทาความสงสัยของตนเสียได้ การฟังธรรมแม้ในกาลนั้น ฟังทราบว่าการฟังธรรมตามกาล ดังที่ท่านกล่าวไว้ว่า ภิกษุเข้าไปหาท่านผู้รู้เหล่านั้นสอบถามปัญหา และยอมแก้ปัญหตามกาลอันสมควรดังนี้เป็นต้น. การฟังธรรมตามกาลนี้ นั้น ชื่อว่าเป็นมงคล เพราะเป็นเหตุให้บรรลुकุณวิเศษมีประการต่างๆ มีการละนิวรณ์ การเห็นอานิสงส์ ๔ ประการ และการบรรลुकารสิ้นอาสวะเป็นต้น สมจริงดังคำที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า ภิกษุทั้งหลาย ในสมัยใด พระอริยสาวกตั้งใจมณสิการ น้อมเข้ามาในใจโดยประการทั้งปวง จงใจฟัง ฟังธรรมอยู่ ในสมัยนั้น นิวรณ์ ๕ ประการ ย่อม

๑. ม. มู ๑๒/ ข้อ ๓๖๔.

ไม่มีแก่เธอ และตรัสว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุยอมหวังอนิสงส์ ๔ ประการ แห่งกรรมทั้งหลายตามที่ตนได้ฟังมา แห่งกรรมทั้งหลายที่ตนแทงตลอดแล้ว ฯลฯ และว่า ภิกษุทั้งหลาย กรรม ๔ ประการเหล่านี้ อันภิกษุอบรมแล้ว โดยชอบ ปฏิบัติตามโดยชอบตามกาล ย่อมให้ถึงความสิ้นไปแห่งอาสวะทั้งหลายโดยลำดับ.

๔ ประการคืออะไรบ้าง คือ การฟังธรรมตามกาล ๑ ดังนี้เป็นต้น
ในพระคาถานี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสมงคล ๕ ประการคือ

ความการวระ ๑

ความถ่อมตน ๑

ความสันโดษ ๑

ความเป็นผู้กตัญญู ๑

การฟังธรรมตามกาล ๑ ดังพรรณนามาฉะนี้.

ก็ความที่แห่งกรรมเหล่านั้นเป็นมงคล ข้าพเจ้าได้อธิบายให้แจ่มแจ้งแล้วในมงคลข้อนั้น ๆ นั้นแล.

จบการพรรณานาเนือความแห่งพระคาถานี้ว่า

การโว จ นิวาโต เป็นต้น

คาถาที่ ๘ (มี ๔ มงคล)

บัดนี้ ฟังทราบวินิจฉัยในมงคลชื่อว่า ขนฺติ จ เป็นต้น ดังต่อไปนี้.

ความอดทน ชื่อว่า ขันติ.

การว่ากล่าวได้โดยง่าย เพราะความเป็นผู้ปกติรับด้วยมือขวา(เคารพ) มีอยู่ในบุคคลนี้ เพราะเหตุนี้ บุคคลนี้จึงชื่อว่า สุวจิ ผู้ว่ากล่าวโดยง่าย.

กรรมของผู้ว่าถายนั่นชื่อว่า โสวจสุต ภาวะแห่ง โสวจสุต นั้นชื่อว่า โสวจสุตตา ความเป็นผู้ว่ากล่าวโดยง่าย.

นักบวชทั้งหลาย ที่ชื่อว่า สมณะ ก็เพราะสงบระงับกิเลสเสียได้.

การดู ชื่อว่า ทัสสนะ การสนทนาซึ่งพระธรรมชื่อว่า ชัมมสากัจฉา คำที่เหลือมีนัยอันซ้ำพเจ้ากล่าวแล้วนั้นแล นี่คือการพรรณนาเฉพาะบท ส่วน การพรรณนาเนื้อความพึงทราบดังต่อไปนี้.

อริวาสนขันติ ชื่อว่า ขันติ. ภิกษุประกอบแล้ว ด้วยขันติ ก็เป็นผู้ไม่หวั่นไหว ราวจะว่าไม่ได้ยิน และราวจะว่าไม่ได้เห็น ในเมื่อบุคคลค้ำอยู่ ด้วยอักษโกสวัตถุ ๑๐ หรือเบียดเบียนอยู่ ด้วยกรรมทั้งหลายมีการฆ่าและการจองจำ เป็นต้น เสมือนขันติวาทีดาบสนั้น. ดังที่ท่านกล่าวไว้ว่า

บัณฑิตทั้งหลายกล่าวว่า สมณะเป็น
ผู้แสดงความอดทน ในอดีตสันกาลนาน
(เพราะ) พระเจ้ากาสิกราช ได้รับสั่งให้ตัด
ซึ่งขันติวาทีดาบสนั้น ผู้ดำรงอยู่แล้วด้วย
ขันตินั้นแล ดังนี้.

หรือว่าภิกษุยอมมนสิการ โดยความเป็นผู้กระทำว่าดี ราวจะท่าน ปุณณเถระผู้มีอายุ เพราะไม่ถือโทษยิ่งกว่านั้น ดังที่ท่านกล่าวไว้ว่า (พระ ปุณณเถระกราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า) ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ถ้าหาก ว่าพวกมนุษย์ชาวสุนาปรันตกะจักคำ จักบริภาษข้าพระองค์ไซ้ร้ ในการดำ

บริภาษนั้น ข้าพระองค์จักคิดอย่างนี้ว่า ดีหนอ ที่มณุษย์เมืองสุนาปรันตกะ ฯลฯ
ดีทีเดียวหนอ ที่พวกมณุษย์ชาวสุนาปรันตกะเหล่านี้ไม่ใช่ฝ่ามือประหารข้าพระ-
องค์ดังนี้เป็นต้น และอธิวาสนขันติที่ภิกษุประกอบแล้ว เป็นผู้แม่ญาติทั้งหลาย
พึงสรรเสริญ ดังที่สรภังคฤาษีกล่าวไว้ว่า

บุคคลฆ่าความโกรธเสียได้ จะไม่

เศร้าโศกในกาลไหน ๆ ญาติทั้งหลายสรร-
เสริญการละความลบหลู่ ท่านทั้งหลายจง
อดทนคำหยาบคายที่คนทั้งปวงกล่าวแล้ว
สัพบุรุษทั้งหลายกล่าวขันตินี้ว่าสูงสุด ดังนี้.

ภิกษุเช่นนั้นแม่เทวดาทั้งหลายก็สรรเสริญ ดังที่ท้าวสักกะจอมเทพ
ตรัสไว้ว่า

ผู้ใดแล เป็นคนมีกำลัง อดกลั้นต่อ

คนผู้ทรุพลไว้ ความอดกลั้นของบุคคลนั้น
บัณฑิตทั้งหลายกล่าวว่า เป็นขันติอย่างยิ่ง
เพราะคนทรุพลต้องอดทนอยู่เป็นนิตย์.

ผู้ที่มีความอดทนแม้พระพุทธรเจ้าทั้งหลายก็ตรัสสรรเสริญ ดังที่พระ
ผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า

ผู้ใดไม่โกรธไม่ประทุษร้าย ย่อมอด

กลั้นต่อการฆ่าและการจองจำ เราเรียกผู้นั้น
ซึ่งมีขันติเป็นพลัง ผู้มีพลังเป็นเสนา ว่า
เป็นพราหมณ์.

ก็ฉันคตินี้ ฟังทราบว่าเป็นมงคล เพราะเป็นเหตุแห่งการได้รับ
คุณทั้งหลาย ที่ท่านกล่าวพรรณนาไว้ในที่นี้เหล่านี้ และคุณทั้งหลายเหล่านี้.

การไม่ถึงความฟุ้งซ่าน หรือความเป็นผู้นิ่ง หรือคิดถึงคุณและโทษ
ในเมื่อตนถูกว่ากล่าวประกอบด้วยธรรม (แต่) ทำความเอื้อเพื่อความเคารพ
และความอ่อนน้อมอย่างยิ่งแล้วกล่าวว่า ดีละ (ที่ท่านได้กรุณาว่ากล่าวตักเตือน
ข้าพเจ้า) ดังนี้ชื่อว่า โสวจสุตตะ ความเป็นผู้ว่าง่าย ความเป็นผู้ว่าง่ายนั้น
พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่าเป็นมงคล เพราะเป็นเหตุให้ได้โอวาทและอนุศาสนี
จากสำนักของเพื่อนสหพรหมจารีทั้งหลาย และเพราะเป็นเหตุให้ได้ละโทษและ
บรรลुकุณ.

การเข้าไปหา การอุปฐาก การระลึกถึง การฟังและการเห็นบรรพ-
ชิตทั้งหลายผู้มีกิเลสอันสงบแล้ว ผู้อบรมกาย วาจา จิตและปัญญาแล้ว ผู้
ประกอบด้วยความฝึกฝนและความสงบอย่างสูง ชื่อว่า การเห็นสมณะทั้งหลาย
การเข้าไปหาทั้งหมดเป็นต้นนั้น ท่านกล่าวว่า ทัสสนะ (การเห็น) เพราะ
ไม่ได้แสดงสิ่งที่ต่ำช้า ชื่อนี้ฟังทราบว่าเป็นมงคล เพราะเหตุไร เพราะมีอุป-
การะมาก และพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า ภิกษุทั้งหลาย เรากล่าวแม้การ
เห็นว่ามีอุปการะมากแก่ภิกษุทั้งหลายเหล่านั้น ดังนี้เป็นอาทิ เพราะกุลบุตรที่
ปรารถนาประโยชน์ เห็นภิกษุทั้งหลายผู้ทรงศีลมาถึงประตูเรือน ถ้าหากว่า
ไทยธรรมมีอยู่ ก็พึงต้อนรับด้วยไทยธรรม ตามกำลัง ถ้าหากว่าไทยธรรม
ไม่มี ก็พึงไหว้ด้วยเบญจางคประดิษฐ์ เมื่อการไหว้ด้วยเบญจางคประดิษฐ์นั้น
ไม่สำเร็จ (ไหว้ไม่สะดวก) ก็พึงประคองอัญชลินมัสการ แม้เมื่อการประคอง
อัญชลินมัสการนั้นไม่สำเร็จ ก็พึงนั่งมองด้วยจิตที่เลื่อมใส ด้วยนัยน์ตาทั้งสอง
ที่ประกอบด้วยความรัก เพราะว่าด้วยบุญที่มีการมองดูอย่างนี้เป็นมูลเหตุ โรค
นัยน์ตาก็ดี โทษก็ดี ฝาก็ดี ไฟก็ดี ย่อมไม่มีตลอดพันชาติเป็นอนึ่ง เขามี

จักขุที่แจ่มใส ประกอบด้วยสิริ มีวรรณะ ๕ เช่น กับด้วยหน้าต่างแก้วมณี
ที่เปิดไว้ในวิมานแก้ว เป็นผู้มีปกติได้สมบัติทุกอย่าง ทั้งในเทวโลก ทั้งใน
มนุษยโลกประมาณสิ้นแสนกัป ข้อที่บุคคลมีปัญญา เกิดเป็นมนุษย์มีปัญญา
จะพึงเสวยวิบากสมบัติเห็นปานนั้น ด้วยคุณซึ่งเกิดจากการเห็นสมณะที่เป็นไป
โดยชอบ นี้ไม่น่าอัศจรรย์ (แต่) ข้อที่บัณฑิตทั้งหลายกล่าวสรรเสริญวิบาก
สมบัติ แห่งการเห็นสมณะซึ่งเกิดจากเหตุ เพียงศรัทธาอย่างเดียวเท่านั้น แม้
ของสัตว์ดิรัจฉานทั้งหลาย อย่างนี้ว่า

นกฮูกชื่อว่าโกถียะนี้มีนัยน์ตากลม

อยู่ที่ภูเขาเวทียกะมานาน มีความสุขหนอ
ได้เห็นพระพุทธเจ้าผู้ประเสริฐ ผู้เสด็จลุก
ขึ้นตามกาล

นกฮูกนั้นทำใจให้เลื่อมใสในเรา

(ตลาคต) ในภิกษุสงฆ์ผู้เลิศ จะไม่ไปสู่
ทุกตีสันแสนกัป

เคลื่อนจากเทวโลกแล้ว อันกุศล-

กรรมตกเดือนแล้ว จักเป็นพระพุทธเจ้า
ปรากฏพระนามว่า โสมนัส ผู้มีพระญาณ
อันไม่สิ้นสุด ดังนี้ (จึงเป็นสิ่งน่าอัศจรรย์)

ชื่อว่า การสนทนาธรรมตามกาล (กาลเนน ธรรมสากัจฉา) ข้าพเจ้า
จะได้กล่าวต่อไป ในเวลาพลบค่ำ หรือในเวลาใกล้รุ่ง ภิกษุนักพระสูตร ๒
รูป สนทนาพระสูตรกัน นักวินัย ๒ รูป สนทนาพระวินัยกัน นักอภิธรรม
๒ รูป สนทนาอภิธรรมกัน พระภิกษุผู้กล่าวชาดก ๒ รูป สนทนาชาดก

กัน พระภิกษุผู้เรียนอรรถกถา ๒ รูป สนทนาอรรถกถากัน หรือว่าภิกษุทั้งหลาย
ย่อมสนทนากันในกาลนั้น ๆ เพื่อชำระจิตที่หัดหู่ ฟุ้งซ่าน และสงสัยเป็นไป
ในเบื้องต้น การสนทนาธรรมตามกาลนั้น ท่านเรียกว่า เป็นมงคล เพราะ
เป็นเหตุแห่งคุณทั้งหลาย มีความเป็นผู้ฉลาดในอาคม (ปริยัติ) เป็นต้น.

ด้วยพระคานานี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสมงคล ๔ มงคล คือ ขันติ ๑
โสวจิตตตา ๑ การเห็นสมณะทั้งหลาย ๑ การสนทนาธรรมตามกาล ๑ ดัง
พรรณนามาจะนี้ และความที่ธรรมเหล่านั้นเป็นมงคล ข้าพเจ้าก็ได้อธิบายไว้
ชัดเจนแล้วในมงคลนั้น ๆ นั้นแหละ ดังนี้แล.

จบการพรรณนาเนื้อความแห่งคานานี้ว่า

ขันติ จ เป็นต้น

คาถาที่ ๕ (มี ๔ มงคล)

บัดนี้ ฟังทราบวินิจฉัยในคาถามิบทว่า **ตโป จ** เป็นต้นดังต่อไปนี้
ธรรมที่ชื่อว่า ตบะ เพราะอรรถว่าแผดเผาบาปกรรมทั้งหลาย. ความประพฤติ
ที่ประเสริฐ เพราะเหตุนี้จึงชื่อว่า **พรหมจรรย์**. อีกอย่างหนึ่ง ความประพฤติ
ของพรหมทั้งหลาย ชื่อว่า **พรหมจรรย์** มีคำอธิบายว่า ความประพฤติอย่าง
ประเสริฐ. การเห็นอริยสัจทั้งหลาย ชื่อว่า **อริยสัจจาทุสน** อาจารย์
บางพวกกล่าวว่า **อริยสัจจานิ ทุสน** ดังนี้ก็มี ข้อนี้ไม่ดี.

ที่ชื่อว่า **นิพพาน** เพราะออกจากกิเลสเครื่องร้อยรัด ที่ชื่อว่า **วานะ**.

การทำให้แจ้ง ชื่อว่า **สัจฉิกิริยา**.

การทำให้แจ้ง ซึ่งพระนิพพาน ชื่อ **นิพพานสัจฉิกิริยา**.

คำที่เหลือมีนัยอันซ้ำพเจ้ากล่าวแล้วนั้นแล นี่คือการพรรณานเฉพาะ
บท ส่วนการพรรณานเื่อความ ผู้ศึกษาพึงทราบ ดังต่อไปนี้.

การสำรวมอินทรีย์ โดยแผดเผาอกุศลธรรมทั้งหลาย มีอภิขณาและ
โทมนัสเป็นต้น หรือความเพียร อันแผดเผาความเกียจคร้านชื่อว่า **ตปะ**.
เพราะว่าบุคคลที่ประกอบด้วยตปะนั้น ท่านเรียกว่า **อาตปปี** ผู้มีตปะ หรือ
ผู้มีความเพียรเป็นเครื่องแผดเผาบาป.

ตปะนี้นั้น พึงทราบว่า เป็นมงคล เพราะเป็นเหตุให้ละอภิขณาเป็นต้น
เสียได้ และเป็นเหตุให้ได้ฌานเป็นต้น.

ชื่อว่า **พรหมจรรย์** เป็นชื่อแห่งเมถุนวิริติ, สมณธรรม, ศาสนา
และมรรค จริงอย่างนั้น เมถุนวิริติในธรรมทั้งหลาย มีคำเป็นต้นอย่างนี้ว่า
บุคคลละความประพฤติที่ไม่ประเสริฐ เป็นผู้มิปกติประพฤติประเสริฐ ดังนี้
ท่านเรียกว่า **พรหมจรรย์**.

สมณธรรมทั้งหลาย มีอาทิอย่างนี้ว่า คุณก่อนอาวโโส เราอยู่ประพฤติ
พรหมจรรย์ในพระผู้มีพระภาคเจ้า ดังนี้ ท่านก็เรียกว่า **พรหมจรรย์**.

ศาสนาในธรรมทั้งหลาย มีคำเป็นอาทิอย่างนี้ว่า คุณก่อนมารผู้มีบาป
เราจักยังไม่ปรินิพพาน ตราบเท่าที่พรหมจรรย์ของเรานี้ จักไม่บริบูรณ์ ไม่
แพร่หลาย กว้างขวาง มีคนรู้จักมาก ดังนี้ ท่านก็เรียกว่า **พรหมจรรย์**.

มรรคในคำทั้งหลาย มีอาทิอย่างนี้ว่า คุณก่อนภิกษุ อัญจังกิมรรค
อันประเสริฐนี้เท่านั้นแล เป็นตัวพรหมจรรย์ คือ สัมมาทิฎฐิ ดังนี้ ท่านก็
เรียกว่า **พรหมจรรย์**. แต่ในพระสูตรนี้ คำทั้งปวงที่เหลือก็ใช้ได้ เพราะยึดถือ
เอามรรคเป็นเบื้องต้นในการเห็นอริยสัจ ก็พรหมจรรย์นี้นั้นพึงทราบว่าเป็น
มงคล เพราะเป็นเหตุแห่งการบรรลุคุณวิเศษ มีประการต่าง ๆ สูง ๆ ขึ้นไป.

การเห็นมรรค ด้วยสามารถแห่งการบรรลุอริยสัจ ๔ มีเนื้อความที่ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้แล้วในกุมารปัญหา ชื่อว่า อริสัจจาทสสนะ การเห็นอริยสัจนั้นท่านกล่าวว่าเป็นมงคล เพราะเป็นเหตุให้ท่านพ้นจากทุกข์ ในสังสารเสียได้.

ชื่อว่า การกระทำให้แจ้งซึ่งนิพพาน ข้าพเจ้าจักได้กล่าวต่อไป. ใน มงคลสูตรนี้ คำว่า อรหัตผล พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงประสงค์ไว้ว่า นิพพาน เพราะว่าอรหัตผลนั้น เรียกว่า นิพพาน เพราะออกจากตัณหาที่เรียกว่า วาณะ เพราะร้อยรัดคติ ๕ ไว้. การบรรลุหรือการพิจารณาพระนิพพานนั้น ท่านเรียกว่า สัจฉิกิริยา การกระทำให้แจ้ง แต่การกระทำให้แจ้งพระนิพพาน นอกนี้ สำเร็จได้ ก็ด้วยการเห็นอริยสัจเท่านั้น เพราะเหตุนี้พระนิพพานนี้ จึงไม่ได้ประสงค์เอาในมงคลนี้ การกระทำให้แจ้งซึ่งพระนิพพานนี้ พึงทราบว่าเป็นมงคล เพราะเป็นเหตุให้อยู่เป็นสุขในปัจจุบัน ดังพรรณนามาจะนี้.

ด้วยพระคาถานี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสมงคล ๔ ประการคือ ดบะ ๑ พรหมจริยา ๑ การเห็นอริยสัจ ๑ การทำนิพพานให้แจ้ง ๑ ดังพรรณนามา จะนี้ ก็ความที่ธรรมเหล่านั้นเป็นมงคล ข้าพเจ้าได้อธิบายไว้ชัดเจนแล้วใน มงคลนั้น ๆ นั้นแหละ ดังนี้แล.

จบการพรรณนาเนื้อความแห่งคาถานี้ว่า

ตโป จ เป็นต้น

คาถาที่ ๑๐ (มี ๔ มงคล)

บัดนี้ พึงทราบวินิจฉัยในมงคลชื่อว่า สุญฺจสุตฺต โลกธมฺเมหิ เป็น ต้นนี้ ดังต่อไปนี้.

บทว่า **ผุฏฐสฺส** ได้แก่ สัมผัส คือถูกต้อง ได้แก่ ถึงพร้อม.

ธรรมทั้งหลายในโลก ชื่อว่า **โลกธรรม** มีคำอธิบายว่า โลกยังเป็นไปอยู่ตราบใด ธรรมทั้งหลายก็ไม่หมุนกลับตราบนั้น.

มโน คือ มานัส ชื่อว่า **จิต**.

บทว่า **ยสฺส** ได้แก่ พระนวกะ หรือพระมัชฌิมะ หรือพระเถระ.

บทว่า **น กมฺปติ** ได้แก่ ไม่หวั่น ไม่สะเทือน.

บทว่า **อโสภ** ได้แก่ ไม่เศร้าโศก คือถอนลูกศรคือความโศกเสียได้.

บทว่า **วิรัช** ได้แก่ ผู้ปราศจากราคะ คือผู้กำจัดราคะได้แล้ว.

บทว่า **เขม** ได้แก่ ไม่มีภัย คือไร้อุปัทวะ คำที่เหลือมีนัยดังข้าพเจ้ากล่าวแล้วแล นี่เป็นการพรรณนาเฉพาะบทก่อน ส่วนการพรรณนาเนื้อความพึงทราบดังต่อไปนี้.

จิตของผู้ใด อันโลกธรรมทั้งหลายถูกต้องแล้ว ก็ไม่หวั่นไหว คือจิตของผู้ใด อันโลกธรรมทั้ง ๘ มีลาภเป็นต้น ถูกต้องแล้ว ก็ครอบงำแล้ว ย่อมไม่หวั่นไหว ได้แก่ ไม่คลอนแคลน ไม่สะเทือน จิตนั้นของบุคคลนั้น อันใคร ๆ ไม่พึงให้หวั่นไหวได้ เพราะนำโลกุตตรมรรคมาให้.

ถามว่า ก็จิตของใครถูกโลกธรรมเหล่านี้ถูกต้องแล้ว ย่อมไม่หวั่นไหว.

ตอบว่า จิตของพระอรหันตชินาสพ ย่อมไม่หวั่นไหว หาใช่จิตของใครอื่นไม่ สมจริงดังพระคำรัสที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า

ภูเขาศิลาแห่งทิบ ย่อมไม่หวั่นไหว

เพราะลมฉนฺใด รูป รส เสียง กลิ่น

**สัมผัส รวมทั้งธรรมที่น่าปรารถนา และ
ธรรมนี้ไม่น่าปรารถนา หาได้ทำจิตซึ่งตั้งมั่น**

**หลุดพ้นแล้วของท่านผู้คงที่ให้วันไหนไม่
ทั้งท่านย่อมเห็นความสิ้นไปแห่งสภาวะธรรม
เหล่านั้นด้วย ดังนี้**

จิตของพระชีนาสพเท่านั้น ชื่อว่า อโสก ไม่เศร้าโศก. จริงอยู่
จิตของพระชีนาสพเหล่านั้น ชื่อว่า ไม่เศร้าโศก เพราะไม่มีความโศก ที่ท่าน
เรียกกันโดยนัยว่า ความโศก ความเศร้าโศก ความเป็นผู้เศร้าโศก ความ
เศร้าโศกในภายใน ความแค้นเกรียมในภายใน ความที่ใจเผาไหม้ ดังนี้เป็นต้น.

อาจารย์บางพวก เรียกจิตที่ไม่เศร้าโศกนี้ว่า พระนิพพาน.

จิตที่ไม่เศร้าโศกนั้น ท่านไม่ต่อกับบทธกก่อน (จิตที่ถูกโลกธรรม)
เหมือนอย่างว่า คำว่าจิตไม่เศร้าโศกเป็นจิตของพระชีนาสพฉันใด แม้คำว่า
จิตที่ปราศจากฐลี จิตเกษม ก็เป็นจิตของพระชีนาสพเหมือนกันฉันนั้น ด้วยว่า
จิตของพระชีนาสพนั้น ชื่อว่า ปราศจากฐลี เพราะเป็นจิตที่ปราศจากฐลีคือ
ราคะ โทสะ และโมหะ และ ชื่อว่า เกשמ เพราะเป็นจิตที่ปลอดจากโยคะ
ทั้งสี่ เพราะจิตของพระชีนาสพนี้ แม้จะมี ๓ อย่าง (อโสก วิรชฺ ฆัม)
ด้วยสามารถที่ท่านถือเอาในปวัตติขณะนั้น ๆ แสดงไว้โดยอาการนั้น ๆ ก็พึง
ทราบว่าเป็นมงคล เพราะนำมาซึ่งความเป็นผู้ยอดเยี่ยมในโลก มีความที่ขันธ
ไม่เป็นไปอีกเป็นต้น (ไม่ต้องเกิดอีก) และนำมาซึ่งความเป็น อหุเนยบุคคล
เป็นต้น.

ด้วยพระคาถานี้พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสมงคล ๔ ประการ ความที่จิต
ไม่หวั่นไหว ด้วยโลกธรรม ๘ อย่าง ๑ จิตไม่เศร้าโศก ๑ จิตปราศจากฐิติ ๑
จิตเกษม ๑ ดังพรรณนามาจะนี้ ก็ความที่แห่งธรรมเหล่านี้เป็นมงคล ข้าพเจ้า
ได้อธิบายไว้ชัดเจนแล้ว ในมงคลนั้น ๆ นั้นแหละ ดังนี้แล

จบการพรรณนาเนื้อความ แห่งคาถาที่ว่า

สุกฺขสฺส โลกธฺมฺเมหิ เป็นต้นนี้

คาถาที่ ๑๑

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสมงคล ๓๘ ประการ ด้วยพระคาถา ๑๐ พระ-
คาถาว่า อเสวน จ พาลานํ ดังนี้ เป็นต้น ดังพรรณนามาจะนี้ บัดนี้
เมื่อจะทรงชมเชยมงคล ที่พระองค์ตรัสไว้เหล่านี้แล จึงได้ตรัสพระคาถาสุดท้าย
นี้ว่า เอตาทิสานิ กตฺวาน ดังนี้ เป็นต้น.

การพรรณนาเนื้อความแห่งพระคาถาสุดท้ายนั้น มีดังต่อไปนี้.

คำว่า เอตาทิสานิ ความว่า มงคลทั้งหลาย มีการไม่เสพพวกคน
พาล เป็นต้น เช่นนี้ เหล่านี้ คือที่มีประการอันเรากล่าวแล้ว.

บทว่า กตฺวาน ได้แก่ การทำแล้ว จริงอยู่บท ๓ บท คือ กตฺวาน
กตฺวา กริตฺวา โดยเนื้อความก็ไม่ใช่อื่น (ถือเป็นอันเดียวกัน)

บทว่า สพฺพคฺคฺคมฺปฺราจิตฺตา ความว่า เป็นผู้แม่อันศัตรูอย่างหนึ่งใน
บรรดาศัตรู ๔ ประเภท อันต่างโดยขันธมาร กิเลสมาร อภิสังขารมาร และ
เทวปุตตมาร จะให้พ่ายแพ้ไม่ได้ อธิบายว่า ทำมารทั้ง ๔ ประเภทเหล่านั้น

ให้พ่ายแพ้เสียเอง ก็ ม อักษรในคำว่า **สพฺพตุถฺมปราชิตา** นี้ ฟังทราบว่าเป็นการเชื่อมบท (บทสนธิ)

บาทคาถาว่า **สพฺพตุถฺ โสตุถิ คจฺจนฺติ** ความว่า บุคคลกระทำตามมงคล เหล่านี้แล้ว เป็นผู้ที่มีมารทั้ง ๔ ให้แพ้ไม่ได้ ย่อมถึงความสวัสดิในทั้งปวง คือในโลกนี้และโลกหน้า และในสถานที่ทั้งหลาย มีทางเดินจงกรมเป็นต้น มีคำอธิบายว่า อาสวะ การเข่นฆ่า และความเร่าร้อนเหล่านี้ จะพึงเกิดขึ้น จากการคบคนพาลเป็นต้น ชนทั้งหลายเหล่านั้นย่อมถึงความสวัสดิ เพราะไม่มีอาสวะ การเข่นฆ่าและความเร่าร้อนเหล่านั้น ถือว่าเป็นผู้ไม่มีอุปัทวะ ไม่มีอุปสรรค มีความเกษม ไม่มีภัย ย่อมถึงความสวัสดิได้ ก้อนุนาสิก (นิคคหิต) ในคำว่า **สพฺพตุถฺ โสตุถิ คจฺจนฺติ** นี้ ฟังทราบว่าเป็นผู้ที่มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ เพื่อความสะดวกในการประพันธ์คาถา พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงให้เทศนาจบลง ด้วยบาทพระคาถานี้ว่า **ตฺนุเตถฺ มงฺคฺลมุฑฺตมฺ**.

ถามว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงให้เทศนาจบลงอย่างไร ?

ตอบว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงให้เทศนาจบลง โดยพุทธประสงค์อย่างนี้ว่า คู่ก่อนเทวบุตร ก็เพราะชนเหล่าใดกระทำตามมงคลเหล่านี้ อย่างนี้ ชนเหล่านั้นย่อมถึงความสวัสดิในทั้งปวง ฉะนั้น ท่านจงถือเอามงคลทั้ง ๓๘ ประการ มีการไม่เสพพวกคนพาลเป็นต้นนั้น เป็นมงคลอย่างสูงสุด ได้แก่ ประเสริฐที่สุด คือเลิศสำหรับชนทั้งหลายเหล่านั้น ผู้กระทำตามมงคลเหล่านี้

ก็ในที่สุดแห่งพระเทศนา ที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงให้จบลงแล้ว อย่างนี้ เทวดาประมาณแสนโกฏิบรรลुพระอรหัต. ผู้ที่บรรลुเป็นพระโสดาบัน พระสกทาคามี พระอนาคามี นับไม่ถ้วน.

ต่อจากนั้นในวันที่ ๒ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสเรียกพระอานนทเถระ มาแล้วตรัสว่า คุณก่อนอานนท เมื่อคืนนี้เทวดาองค์หนึ่งเข้ามาหาเราแล้วถาม มงคลปัญหา เมื่อเป็นเช่นนี้ เราจึงได้กล่าวมงคล ๓๘ ประการ แก่เทวดานั้น คุณก่อนอานนท เธอจงเรียนมงคลนี้ ครั้นเรียนมงคลปริยาจันแล้วจงบอกภิกษุทั้งหลาย. พระเถระเรียนเอาแล้ว จึงได้บอกภิกษุทั้งหลาย มงคลสูตรนี้นั้น อาจารย์นำสืบ ๆ กันมา ย่อมเป็นมาได้จนถึงทุกวันนี้ พรหมจรรย์นี้พึงทราบ ว่า เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย ประกาศดีแล้ว จนกระทั่งบริบูรณ์ แพร่หลาย กว้างขวาง มีคนรู้จักกันมาก และเป็นปึกแผ่น ด้วยประการฉะนี้.

สรุปมงคล ๓๘

บัดนี้ เพื่อความฉลาดในการอบรมญาณ ในมงคลเหล่านี้ นั้น แหละ จึง มีโยชนา (วาจาประกอบการอธิบายความให้เชื่อมกัน) จำเดิมแต่ต้นดังต่อไปนี้.

สัตว์ทั้งหลายเหล่านี้ ผู้ใคร่ต่อความสุขในโลกนี้ โลกหน้าและโลกุตร-
สุข ละการเสพคนพาล อาศัยบัณฑิตทั้งหลาย บูชาซึ่งบุคคลทั้งหลาย ที่ควร
บูชา อันการอยู่ในประเทศอันสมควร และการเป็นผู้มีบุญอันกระทำแล้วใน
ปางก่อน ตักเตือนอยู่ ในการสั่งสมกุศล จึงตั้งตนไว้ชอบ มีอรรถภาพอันประดับ
แล้ว ด้วยพาหุสัจจะ ศิลปะ และวินัย กล่าวอยู่ซึ่งวาจาสุภายิต อันสมควร
แก่วินัย ตนยังไม่ละความเป็นคลุห้สัถ์ตราบใด ก็ชำระหนี้เก่าโดยการเลี้ยงดู
มารดาบิดาอยู่ตราบนั้น ประกอบหนี้ใหม่ด้วยการสงเคราะห์บุตรและภรรยาอยู่
บรรลุถึงความสำเร็จแห่งสมบัติ มีทรัพย์และข้าวเปลือกเป็นต้น ด้วยความ
เป็นผู้มีกิจการงานไม่อาภูล ถือเอาสาระแห่งโลกะด้วยการให้ทานและสาระแห่ง

ชีวิตด้วยการประพฤติธรรม กระทำประโยชน์เกื้อกูลแก่ชนของตน ด้วยการสงเคราะห์ญาติ และกระทำประโยชน์เกื้อกูลแก่ชนอื่น ด้วยการประกอบการทำงานที่ปราศจากโทษ เว้นการเบียดเบียนคนอื่น ด้วยการงดจากบาปและการเบียดเบียนตน ด้วยการสำรวมจากการดื่มน้ำเมา เจริญธรรมฝ่ายกุศลทั้งหลาย ด้วยความไม่ประมาทในธรรมทั้งหลาย สละเพศภคฤหัสถ์ ด้วยความเป็นผู้ฉลาดในกุศลธรรมที่ตนเจริญแล้ว แม้ดำรงอยู่แล้วในความเป็นบรรพชิต ก็ยินดีความถึงพร้อมด้วยวัตร ด้วยความเคารพและความอ่อนน้อม ในทักษิณขยบุคคลทั้งหลาย มีพระพุทธเจ้า พุทธสาวก อุปัชฌาย์และอาจารย์เป็นต้น. สละความคิดในปัจจัย ด้วยความสันโดษ ดำรงอยู่ในสัจปริสุภูมิ ด้วยความกตัญญู ละจิตที่ท้อแท้เสียได้ด้วยการฟังธรรม ครอบงำอันตรายทั้งปวงเสียได้ด้วยความอดทน ทำคนให้มีที่พึ่งด้วยการเป็นผู้วางง่าย เห็นอยู่ซึ่งการประกอบความเพียรในการปฏิบัติ ด้วยการเห็นสมณะ บรรเทาความสงสัยในธรรมทั้งหลายอันเป็นที่ตั้งแห่งความสงสัยเสียได้ด้วยการสนทนาธรรม ทำศีลวิสุทธิตให้บริบูรณ์ ด้วยการสำรวมอินทรีย์และตบะ ทำจิตวิสุทธิตให้บริบูรณ์ด้วยพรหมจรรย์คือสมณธรรม ทำวิสุทธิตอีก ๔ อย่างที่เหลือจากนั้นให้บริบูรณ์ (ทิฎฐิต, กังขา, มัคคา, ปฏิปทา) บรรลุลุณณทัตสนวิสุทธิต. อันเป็นปริยายแห่งอริยสัจทัตสนนะ ด้วยปฏิบัติ (ข้อปฏิบัติ) นี้ ย่อมกระทำให้แจ้งซึ่งพระนิพพาน กล่าวคือ อรหัตผล ซึ่งครั้งทำให้แจ้งแล้ว ก็เป็นผู้มีจิตไม่หวั่นไหวด้วยโลกธรรม ๘ คุจภูเขาสีเนรุไม่หวั่นไหว เพราะลมและฝนฉะนั้น จึงเป็นบุคคลที่ไม่เสรำโศก มีจิตปราศจากธุลี มีจิตเกษม ก็บุคคลเหล่านี้เป็นผู้มีจิตเกษม บุคคลเหล่านั้น

พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย สุตตนิบาต เล่ม ๑ ภาค ๖ - หน้าที่ 198
เป็นผู้ไม่พ่ายแพ้ในที่ทั้งปวง และยอมถึงความสวัสดิ์ในที่ทุกสถาน เพราะ
เหตุ นั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า จึงตรัสว่า

เอตาทิสานิ กตุวาน สพุพุดอมปราชิตา
สพุพุดุ โสตุถิ คจฺจนฺติ ตนฺเตถ มงฺคลมุตฺตมံ.

เหล่าชนครั้งกระทำการมงคลทั้ง ๓๘
ประการเหล่านี้แล้ว ย่อมเป็นผู้ไม่พ่ายแพ้ใน
ที่ทั้งปวง ย่อมถึงความสวัสดิ์ในที่ทุกสถาน
การถึงความสวัสดิ์นั้นเป็นมงคลอย่างสูงสุด
ของชนเหล่านั้น.

จบการพรรณนามงคลสูตร ในอรรถกถาขุททกนิกาย
ชื่อ ปรมัตถโชติกา

สุจิโถมสูตรที่ ๕

ว่าด้วยกิเลสเป็นเหตุเกิด

[๓๑๕] ข้าพเจ้าได้สดับมาแล้วอย่างนี้

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่บน (แท่นหิน) เตียงมีแม่แคร่ในที่อยู่ของสุจิโถมยักษ์ ใกล้เคียง บ้านคยา ก็สมัยนั้นแล ขรยักษ์และสุจิโถมยักษ์เดินผ่านไปในที่ไมไกลพระผู้มีพระภาคเจ้า ลำดับนั้น ขรยักษ์ได้กล่าวกะสุจิโถมยักษ์ว่า นั่นสมณะ สุจิโถมยักษ์ได้กล่าวกะขรยักษ์ว่า นั่นไม่ใช่สมณะ นั่นเป็นสมณะเทียม เราทราบชัดว่า สมณะหรือสมณะเทียมเพียงไร ลำดับนั้น สุจิโถมยักษ์เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่ประทับ ครั้นแล้ว น้อมกายของตนเข้าไปใกล้พระผู้มีพระภาคเจ้า พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงเป็นกาย (ของสุจิโถมยักษ์) ออกไป สุจิโถมยักษ์ทูลถามพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ท่านกลัวข้าพเจ้าหรือสมณะ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า เราไม่กลัวท่านดอกผู้มีอายุ แต่สัมผัสของท่านลามก.

ส. คุณก่อนสมณะ ข้าพเจ้าจักถามปัญหาจะท่าน ถ้าท่านไม่พยากรณ์ ไชริ์ ข้าพเจ้าจักควักดวงจิตของท่านออกโยนทิ้งเสีย หรือจักฉีกหทัยของท่านเสีย หรือจักจับที่เท้าทั้งสองแล้วขว้างไป ในแม่น้ำคงคาฝั่งโน้น.

พ. เราไม่เห็นบุคคลในโลกพร้อมทั้งเทวโลก มารโลก พรหมโลก ในหมู่สัตว์พร้อมทั้งสมณพราหมณ์ เทวดาและมนุษย์ ผู้ซึ่งจะควักดวงจิตของเราออกโยนทิ้ง หรือจะฉีกหทัยของเราเสีย หรือจะจับที่เท้าทั้งสองแล้วขว้าง

ไปในแม่น้ำคงคาฝั่งโน้น ผู้มีอายุ ก็แลท่านปรารธนาจะถามปัญหาข้อใด ก็จึงถามเกิด.

ลำดับนั้นแล สุจิโสมยักร์ทูลถามพระผู้มีพระภาคเจ้าด้วยคาถาว่า

[๓๒๐] รากะและโทสะมีอะไรเป็น

เหตุเกิด ความไม่ยินดี ความยินดี ขนลุก
ขนพอง เกิดแต่อะไร วิตกทั้งหลายเกิดแต่
อะไร แล้วจึงปล่อยลงไปหาใจที่เป็นกุศล
เหมือนพวกเด็กน้อยเอาด้ายผูกตีนกาแล้ว
ปล่อยลงไป ฉะนั้น.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบด้วยพระคาถาว่า

รากะและโทสะมีอัทธภาพเป็นเหตุเกิด

ความไม่ยินดี ความยินดี ขนลุกขนพอง
เกิดแต่อัทธภาพนี้ วิตกทั้งหลายเกิดแต่อัทธภาพ
นี้ แล้วปล่อยลงไปหาใจที่เป็นกุศล เหมือน
พวกเด็กน้อยเอาด้ายผูกตีนกา แล้วปล่อยลง
ไป ฉะนั้น.

กิเลสทั้งหลายมีรากะเป็นต้น เกิดแต่
ความเยื่อใย เกิดในตน เหมือนย่านไทรเกิด
แต่ต้นไทร ฉะนั้น กิเลสเป็นอันมาก ชำน
ไปแล้วในกามทั้งหลาย เหมือนเถาย่านทราย
ริงรัดไปแล้วในป่า.

สัตว์เหล่าใด ย่อมรู้ชัดซึ่งหมูกิเลส

นั้นว่ามีกิเลสดังเป็นเหตุ สัตว์เหล่านั้นย่อม

บรรเทาซึ่งหมูกิเลสเหล่านั้นได้ ท่านจงฟังเถิด

ยักษ สัตว์เหล่าใดย่อมบรรเทาซึ่งหมูกิเลสได้

สัตว์เหล่านั้นย่อมข้ามพ้นซึ่งโอฆะอันข้ามได้

โดยยาก ที่ยังไม่เคยข้ามแล้ว เพื่อความ

ไม่เกิดอีก.

จบสุจิโถมสูตรที่ ๕

อรรถกถาสุจิโถมสูตรที่ ๕

สุจิโถมสูตร มีคำเริ่มต้นว่า เอมมุเม สุตฺตํ ดังนี้.

ถามว่า พระสูตรนี้มีการเกิดขึ้นเป็นอย่างไร ?

ตอบว่า การเกิดขึ้นของพระสูตรนี้ จักมีแจ้ง (จักปรากฏ) โดยนัย
ที่ข้าพเจ้ากล่าวไว้ ในการพรรณานี้ความ. ก็ในคำว่า คยา ยัม วิหริ

ภุมฺมกิตฺตมณฺเฑ สุจิโถมสุตฺต ยกฺขสุตฺต ภวเน นี. ฟังทราบวินิจฉัยว่า คยา

คืออะไร เติงที่มีตั้งคืออะไร และเพราะเหตุไร พระผู้มีพระภาคเจ้าจึง

ประทับอยู่ที่ภพของยักษนั้น ข้าพเจ้าจะได้กล่าวเฉลยต่อไป.

บ้านก็ดี ท่า (น้ำ) ก็ดี ท่านเรียกว่า คยา บ้านและท่าแม่ทั้งสองนั้น

สมควรในพระสูตรนี้ ด้วยว่าพระผู้มีพระภาคเจ้าแม่ประทับอยู่ในประเทศที่

ไม้ไผ่แห่งบ้านคยา ท่านก็เรียกว่า คยาย วิหริติ ประทับอยู่ที่บ้านคยา
ก็ในที่ไผ่ คือ ที่ไม้ไผ่ ไผ่แก่ ที่ไผ่ประดูแห่งบ้านนั้น มีเตียงที่มีแม่แครง
นั้นตั้งอยู่ พระผู้มีพระภาคเจ้าแม่ประทับอยู่ที่ท่าคยา ท่านก็เรียกว่า คยาย
วิหริติ ประทับอยู่ที่ท่าคยา และที่ท่าคยานั้น มีเตียงที่มีแม่แครงนั้นตั้งอยู่.

เตียงหิน ซึ่งเขายกหินแผ่นกว้างไปวางไว้บนก้อนหิน ๔ ก้อน เรียกว่า
เตียงมีแม่แครง พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงอาศัยเตียงมีแม่แครงนั้นอันเป็นภพของ
ยักษ์คฤภพของอาพวกยักษ์.

ก็อีกประการหนึ่ง เพราะเหตุที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงออกจากสมบัติ
อันประกอบด้วยพระมหากรุณา ในเวลาใกล้รุ่งวันนั้น ทรงตรวจดูสัตว์โลกด้วย
พุทธจักขุ ได้ทรงเห็นอุปนิสัยแห่งโศคาปัตติผลแม่ของยักษ์ทั้งสอง คือ
สูจิโลมยักษ์และขรยักษ์ ฉะนั้นจึงทรงถือบาตรและจีวร ภายในอรุณนั้นเอง
(ในเวลาอรุณขึ้น) ได้เสด็จยังประเทศอัน เป็นท่านั้น แม้เป็นภูมิภาคซึ่ง
สกปรก อันเป็นที่ไหลออกแห่งของไม่สะอาด มีประการต่าง ๆ มีน้ำลาย และ
น้ำมูกเป็นต้นของประชาชน ซึ่งมาประชุมกันจากทิศต่าง ๆ แล้วประทับ
นั่งบนเตียงที่มีแม่แครงนั้น อันเป็นภพของสูจิโลมยักษ์ เพราะเหตุนี้ พระ-
อานนทเถระจึงกล่าวว่า สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับบนเตียงมีแม่แครง
อันเป็นภพของสูจิโลมยักษ์ ใกล้บ้านคยา (หรือใกล้ท่าคยา).

คำว่า เตน โข ปน สมเยน ความว่า สมัยใดพระผู้มีพระภาคเจ้า
ประทับอยู่ที่ภพของสูจิโลมยักษ์นั้น สมัยนั้น ขรยักษ์และสูจิโลมยักษ์ได้ก้าว
เข้าไปในที่ไม้ไผ่แต่พระผู้มีพระภาคเจ้า.

ถามว่า ก็เพราะเหตุไร ยักษ์ทั้งสองนั้นจึงก้าวเข้าไป ข้าพเจ้าจะกล่าวต่อไป.

ในบรรดายักษ์ทั้งสองนั้น จะได้พูดถึงยักษ์ตนหนึ่งก่อน คือ ในอดีตกาล ชายผู้หนึ่งไม่ได้บอกกล่าวเลย ถือเอาน้ำมันของสงฆ์ไปทาศีรษะของคนแพะกรรมนั้นเขาจึงไหม้ในนรก และมาบังเกิดในกำเนิดยักษ์ ที่ฝั่งแห่งสระโบกขรณีแห่งคยา เขามีอวัยวะแปลกประหลาด ด้วยวิบากอันเหลือลงแห่งกรรมนั้นนั่นเอง และผิวหนังของเขามีสัมผัสหยาบเช่นกับกระเบื้องอิฐ ได้ยินว่า เมื่อใดเขาต้องการจะให้ผู้อื่นกลัว เมื่อนั้น เขาก็ขยายผิวหนังอันเช่นกับกระเบื้องทำให้กลัว ยักษ์นั้นจึงได้นามว่า **ขรยักษ์** ก็เพราะเหตุที่มีสัมผัสหยาบนั่นเอง ด้วยประการฉะนี้.

(ส่วน) สุนิโลกยักษ์นอกนี้ ในสมัยแห่งพระผู้มีพระภาคเจ้าพระนามว่า กัสสปะ เป็นอุบาสกไปวัดฟังธรรมเดือนละ ๘ ครั้ง วันหนึ่งเมื่อเขาประกาศการฟังธรรมกัน เขาก็เล่นอยู่ที่นาของตน ใกล้ประตูสังฆาราม ฟังเสียงการโฆษณาแล้ว ก็คิดว่า ถ้าว่าเราจะอาบน้ำชำระ กิจจกัซชา ดังนี้ ทั้ง ๆ ที่มีร่างกายสกปรกนั้นเอง ก็เข้าไปยังโรงอุโบสถ แล้วก็นอนหลับไปบนเครื่องลาดอันมีค่ามาก ด้วยความไม่เอื้อเพื่อ อาจารย์ทั้งหลายผู้กล่าวคัมภีร์สังยุตตนิยายกล่าวว่า เขาผู้นี้เป็นภิกษุตนเอง หาใช่อุบาสกไม่ ด้วยกรรมนั้น และด้วยกรรมอื่นอีก เขาจึงไหม้ในนรก และมาเกิดในกำเนิดยักษ์ที่ฝั่งแห่งสระโบกขรณี เขาเป็นผู้มีรูปร่างน่าเกลียดด้วยวิบากอันเหลือลงแห่งกรรมนั้น ก็ที่กายของสุนิโลกยักษ์นั้นมีขนเหมือนเข็ม ก็ยักษ์นั้นทำสัตว์ทั้งหลายที่ควรให้ตกใจ ให้

กล่าวอยู่จุดที่มั่งคั่งด้วยเข็มนั้น เขาจึงได้ชื่อว่า สุธิโถมยัคฆ์ ก็เพราะเหตุที่เขา มีขมคุณเข็มนั้นเอง ด้วยประการฉะนี้. ยัคฆ์ทั้งสองนั้นออกจากภพของตนเพื่อ ไปหากิน ไปได้ครู่เดียวก็กลับมา โดยทางที่ตนไปนั่นเอง มาถึงยังทิสภาคนอกนี้ ได้ก้าวเข้าไปในที่ไมไกลจากพระผู้มีพระภาคเจ้า.

ในคำว่า **อถ โข ขโร** เป็นต้น มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้.

ถามว่า เพราะเหตุไร ยัคฆ์ทั้งสองเหล่านั้นจึงได้กล่าวอย่างนี้ ?

ตอบว่า ขรยัคฆ์ได้เห็นอาการของสมณะแล้วกล่าวกะสุทธิโถมยัคฆ์ส่วน สุธิโถมยัคฆ์เป็นผู้มีความเห็นอย่างนี้ว่า ผู้ใดกลัวผู้หนึ่งหาใช่สมณะไม่ แต่จะต้อง เป็นสมณะเทียม เพราะเปรียบเทียบกับสมณะ (แท้) เพราะฉะนั้น เมื่อจะ คูหมิ่นพระผู้มีพระภาคเจ้าผู้เช่นนั้น แม้จะกล่าวด้วยความรุนแรงว่า บุรุษผู้นี้ หาใช่สมณะไม่ เขาเป็นสมณะปลอม เมื่อใครจะทดลองอีกจึงกล่าวว่า เราทราบ อยู่เพียงไร เป็นต้น.

คำที่ท่านกล่าวอย่างนี้ว่า **อถ โข** เป็นต้น ซึ่งท่านกล่าวไว้จำเดิมแต่ คำนี้ว่า **สุทธิลโหม ยกุโข** จนถึงคำว่า **อปิจ เต สมุผลุโส ปาปโก** ก็อีกอย่างหนึ่ง สัมผัสของท่านแล้ว ดังนี้ เนื้อความต้นทั้งนั้น ด้วยว่าใน คำนั้น พึงทราบสัมพันธ์อย่างนี้ เพียงอย่างเดียวว่า คำว่า **ภควโต** กายั หมายถึงน้อมกายของตนเข้าไปหาพระผู้มีพระภาคเจ้า ก็ต่อจากนั้นสุทธิโถมยัคฆ์ เห็นพระผู้มีพระภาคเจ้าไม่ทรงหวาดหวั่นอยู่ จึงกล่าวว่า "สมณะ เราจะถาม ปัญหาของท่าน" ดังนี้ เป็นต้น.

ถามว่า เพราะเหตุไร สุธิโถมยัคฆ์จึงถามปัญหา?

ตอบว่า ก็สุจิโหมยัคนั้นคิดว่า สมณะนี้เป็นมนุษย์ ย่อมไม่กลัว
เรา ด้วยสัมผัสอันเป็นของอมมนุษย์อันหยาบอย่างนี้ นี้. เอาเถอะ เราจะถาม
สมณะนั้น ในปัญหาอันเป็นพุทธวิสัย สรณะนี้จักตอบไม่ได้ในปัญหานั้น
แน่แท้ ต่อแต่นั้นเราก็จะเบียดเบียนสมณะนั้นได้ อย่างนี้ดังนี้แล้วจึงได้ถาม
ปัญหา. พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงสดับปัญหานั้นแล้ว ตรัสว่า น ขวาทํ ตํ
อาวุโส เป็นต้น (อาวุโส เราไม่กลัวท่านดอก แต่สัมผัสของท่านแล้ว) คำ
ทั้งปวงนั้น บัณฑิตพึงทราบโดยอาการทุกอย่าง ตามนัยที่ข้าพเจ้ากล่าวไว้แล้ว
ในอาพวกสูตรนั่นเอง.

ครั้งนั้นแล สุจิโหมยัคนั้นได้กล่าวกะพระผู้มีพระภาคเจ้าด้วยพระคาถาว่า
ราโค จ โทโส จ เป็นต้น.

ในบรรดาคำเหล่านั้น รากะและโทสะมีนัยอันข้าพเจ้ากล่าวแล้วนั่นเอง.

บทว่า กุโธ นิทานา ได้แก่ มีอะไรเป็นนิทาน คือมีอะไรเป็นเหตุ
พึงทราบการอาเทศ โธ ปัจจัย แห่งสัตตมีวิภคติ ใช้ในอรรถแห่งปฐมวิภคติ.
(ในคำว่า กุโธ นิทานา) ในสมาสไม่มีการลบ โธ ปัจจัยนั้น.

อีกอย่างหนึ่ง คำว่า นิทานา ได้แก่เกิดแล้ว อธิบายว่าบังเกิดขึ้นแล้ว.
เพราะฉะนั้น จึงมีคำอธิบายว่า เกิดแล้วแต่ที่ไหน คือเกิด ได้แก่บังเกิดแล้ว
แต่ที่ไหน. ในคำว่า อรติ รติ โลมหังโส กุโธชา ความว่า สุจิโหมยัคนั้นถามว่า
ธรรม ๓ ประการเหล่านี้ คือ ความไม่พอใจซึ่งท่านแจกไว้อย่างนี้ว่า อรติ
อรติกา อนภิริติ อนตุตมมตา อุกกณฺฐติ ปรีตสุติตา ในเสนาสนะ
อันสังัด หรือในอริกุตธรรมทั้งหลายอย่างไรอย่างหนึ่ง ๑ ความยินดีใน

ถามคุณทั้งห้า ๑ ความสะดุ้งแห่งจิต ที่ถึงความนับว่าชนพองสยองเกล้าเพราะเป็นที่ตั้งแห่งความสะดุ้งกลัว ๑ เกิดจากอะไร.

สองบทว่า **อุโต สมุฏฺจาย** ได้แก่ เกิดแต่ไหน ?

คำว่า **มโน** หมายถึง กุศลจิต.

วิตก ๕ อย่างมีกามวิตกเป็นต้น ซึ่งท่านกล่าวไว้ในอุรคสูตร ชื่อว่า **วิตกกา**. ด้วยบาทพระคาถาว่า **กุมารกา ชงฺกมิโวสุสชนฺติ** สูจิโลมยักข์ถามว่า พวกเด็กชาวบ้านเล่นอยู่ เอาค้ายผูกตึงกาไว้แล้ว ปล่อยไป ได้แก่โยนไป ฉันทิ อกุศลวิตกเกิดขึ้นแต่ที่ไหน ย่อมหยั่งลงสู่ใจคือกุศล ฉันทินั้น.

ครั้งนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อจะทรงแก้ปัญหาลำหนั้นของสูจิโลมยักข์นั้น จึงได้ตรัสคาถาที่สองว่า **ราโค จ** เป็นต้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อิโต** พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสหมายถึง อตภาพ. จริงอยู่ ราคะและโทสะเกิดจากอตภาพ ความไม่ยินดี ความยินดี และความชนพองสยองเกล้าก็เกิดจากอตภาพ และอกุศลวิตกมีกามวิตกเป็นต้น ก็ตั้งขึ้นจากอตภาพเหมือนกัน แล้วหยั่งลงไปในใจคือกุศล พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงห้ามถึงเหตุ มีปกติเป็นต้นอย่างอื่นนั้น ด้วยคำว่า อตภาพนั้น จึงตรัสว่า **เกิดแล้วแต่อตภาพนี้ ก็เกิดขึ้นแต่อตภาพนี้** ชื่อว่า ตั้งขึ้นพร้อมแล้ว แต่อตภาพนี้. ก็ความสำเร็จแห่งศัพท์ ในคำว่า **อิโต สมุฏฺจาย** **มโน วิตกกา** เป็นต้นนี้ พึงทราบโดยนัยที่ข้าพเจ้ากล่าวไว้แล้วในคาถาที่ ๑.

พระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นทรงวิสัชนาปัญหาลำหนั้นอย่างนี้แล้ว เมื่อจะทรงยังเนื้อความที่พระองค์ตรัสไว้ว่า วิตกทั้งหลายเกิดแล้วแต่อตภาพ ก็เกิดจากอตภาพ มีสมุฏฐานแต่อตภาพ ในคำทั้งหลายมีคำว่า **อิโต นิทานา** เป็นต้น ให้สำเร็จ จึงตรัสว่า **เสนฺหา อตฺตสมุฏฺตา** เป็นต้น.

กิเลสทั้งปวงมีรากะเป็นต้นเหล่านี้ มีวิตกเป็นปริโยสาน เกิดด้วยความ
เยื่อใย ด้วยอำนาจตัณหา และเมื่อเกิดขึ้นอยู่อย่างนั้น ชื่อว่าเกิดแล้วในตน
อันเป็นปริยายแห่งอรรถภาพ ซึ่งต่างโดยอุปาทานชั้น ๕ เพราะเหตุนั้น พระผู้มี
พระภาคเจ้าจึงตรัสว่า **เสนาหา อคฺคตสมฺภูตา** บทนี้พระผู้มีพระภาคเจ้า
ทรงกระทำอุปมา ซึ่งต้องถึงเนื้อความนั้น จึงตรัสว่า **นิโครธสุเสว ขนฺธชา**
เหมือนย่านไทรเกิดแต่ต้นไทรฉะนั้น ย่านทั้งหลายเกิดแล้วที่ลำต้นทั้งหลาย
ในต้นไทรนั้น ชื่อว่าเกิดแล้วแต่ลำต้น.

คำว่า **ขนฺธชา** เป็นชื่อของย่านไทรทั้งหลาย.

ถามว่า ท่านกล่าว อธิบายไว้อย่างไร.

ตอบว่า ท่านกล่าวอธิบายไว้ว่า ย่านไทรทั้งหลาย ชื่อว่าเกิดแล้ว
แต่ลำต้นของต้นไทร. เมื่อยางเหนียวแห่งรสอันเกิดแต่น้ำยังมีอยู่ ก็ย่อมเกิด
ขึ้นได้ และเมื่อเกิดขึ้น ก็ย่อมเจริญขึ้น ในประเภทแห่งกิ่งทั้งหลายเหล่านั้น ๆ
ที่ต้นไทรนั่นเอง ฉะนั้นใด กิเลสทั้งหลายมีรากะเป็นต้นเหล่านี้ ก็ฉนั้นเหมือนกัน
เมื่อความเสนาหาคือตัณหาในภายในยังมีอยู่ ก็เกิดขึ้นได้ และเมื่อเกิดขึ้น ก็ย่อม
เจริญขึ้นในทวาร อารมณ์ และวัตถุทั้งหลาย อันต่างด้วยประเภทมีจักขุเป็นต้น
เหล่านั้น ๆ ในอรรถภาพนั้นนั่นเอง. คำว่า กิเลสทั้งหลายมีรากะเป็นต้นเหล่านี้
เกิดแต่อรรถภาพ เกิดจากอรรถภาพ และมีอรรถภาพเป็นสมุฏฐานดังนี้. นี้ บัณฑิต
พึงทราบ ดังพรรณนามา.

ส่วนในคาถากิ่งที่เหลือ มีการพรรณนาเนื้อความ ซึ่งอธิบายรวม ๆ
กันทั้งหมด ดังต่อไปนี้ :-

ก็กิเลสทั้งหลายเหล่านี้เป็นอันมาก ซึ่งเกิดแล้วในตนอย่างนี้ ชานไป
แล้วในกามทั้งหลาย ก็คือ กิเลสทั้งหลายเหล่านี้แม้ทั้งสิ้น โดยประการทั้งปวง

คือ ตัวราคะซึ่งเกิดขึ้นในตน ด้วยอำนาจแห่งกามคุณ ๕ ก็ดี โทสะซึ่งเกิดขึ้นในตนด้วยอำนาจแห่งอาฆาตวัตถุเป็นต้นก็ดี กิเลสทั้งหลายมีความไม่พอใจเป็นต้น ซึ่งเกิดขึ้นในตนด้วยอำนาจแห่งประเภทแห่งกิเลสเหล่านั้น ๆ นั้นเองก็ดี มีเป็นอันมาก คือมือเนกประการ ช่างไปแล้ว คือคิดแล้ว ช่างแล้ว เกี่ยวพันไว้ดำรงอยู่แล้ว โดยประการนั้น ๆ ในวัตถุคามทั้งหลายเหล่านั้น ๆ ด้วยสามารถแห่งวัตถุ ทวาร และอารมณ์เป็นต้น.

ถามว่า เหมือนกับอะไร.

ตอบว่า เหมือนกับเถาย่านทราย ปกคลุมแล้วในป่า. (ธรรมด่าว่า) เถาย่านทรายทั้งหลาย ซึ่งปกคลุมอยู่แล้วในป่า ย่อมเป็นเถาวัลย์ซึ่งริงรัด คือเกี่ยวเกาะ คล้องเอาไว้ ริงรัดเอาไว้ ที่ต้นไม้ทั้งหลาย อันต่างด้วยกิ่งน้อยและกิ่งใหญ่ทั้งหลาย เป็นต้น ดำรงอยู่แล้ว ฉนั้นใด สัตว์ทั้งหลายเหล่าใด ย่อมรู้ชัดซึ่งหมู่กิเลสเหล่านั้น เกิดจากเหตุอะไร. ที่ช่างไปในวัตถุคามทั้งหลาย ซึ่งมีมากประเภทอย่างนี้. คู่ก่อนยักษ์ ท่านจงฟัง สัตว์เหล่านั้นย่อมบรรเทาซึ่งหมู่กิเลสเหล่านั้นเสียได้ว่าเหตุเป็นแดนเกิด ดังนี้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ยโตนิทานัม เป็นการแสดงถึงนปุงสกสิงค์. ด้วยคำว่า ยโตนิทานัม นั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงอะไรไว้. สัตว์เหล่าใดย่อมรู้หมู่แห่งกิเลสเหล่านั้นอย่างนี้ว่า เกิดจากเหตุอะไร สัตว์เหล่านั้นรู้ซึ่งหมู่แห่งกิเลสเหล่านั้นว่า ย่อมเกิดขึ้นในอรรถภาพซึ่งเยื่อใยแล้วด้วยยางเหนียว คือตัณหา แล้วชำระยางเหนียวคือตัณหานั้นเสีย ด้วยไฟคือภาวนาญาณ มีอาทินวานุปัสสนาเป็นต้น ย่อมบรรเทา ได้แก่ย่อมละ คือว่า ย่อมทำให้สิ้นสุด คู่ก่อนยักษ์ ท่านจงฟังสุภายิตนั้นของเราทั้งหลาย. ในคำว่า ยโตนิทานัม นี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดง การกำหนดรู้ทุกข์ ด้วยการทราบชัดซึ่งอรรถภาพ

และซึ่งการละสมุทัย ด้วยการบรรเทาหมีแห่งกิเลส มีรากะเป็นต้น อันเป็น
ยางเหนียวคือตัณหา สัตว์เหล่าใดยอมบรรเทาหมีแห่งกิเลสนั้นเสียได้ สัตว์
เหล่านั้นชื่อว่า ย่อมข้ามพ้นโอฆะอันข้ามได้โดยยาก คือ ที่ตนยังไม่เคยข้าม.

ด้วยบทว่า **อปฺนพฺภวาย** พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงมรรคภาวนา
และการทำนิโรธให้แจ้ง อธิบายว่า ก็สัตว์เหล่าใด ย่อมบรรเทาหมีแห่งกิเลส
นั้นเสียได้ สัตว์เหล่านั้น ชื่อว่า อบรมมรรคโดยแท้ ด้วยว่าหากเว้นจาก
มรรคภาวนาเสียแล้ว การบรรเทาภิเลสจะมีไม่ได้ และสัตว์เหล่าใดอบรมมรรค
อยู่ สัตว์เหล่านั้น ชื่อว่าย่อมข้ามโอฆะ แม้ทั้ง ๔ อย่าง มีกามโอฆะเป็นต้น
นี้เสียได้ ด้วยญาณปกติ ที่ข้ามได้โดยยาก จริงอยู่ การข้ามโอฆะจะมีได้
ก็เพราะมรรคภาวนา.

บทว่า **อติณฺณปฺพุพฺพ** ได้แก่ ที่ตนยังไม่เคยข้ามไป แม้ในที่สุดแห่ง
ความฝัน โดยระยะเวลาอันยาวนานนี้.

บทว่า **อปฺนพฺภวาย** ได้แก่ เพื่อพระนิพพาน.

ยักษ์ที่เป็นสหાયกันแม่ทั้งสองเหล่านั้น ฟังถ้อยคำที่แสดงสัจจะ ๔
ประการนี้ ดังนี้ ก้าวเข้าไปอยู่โดยลำดับ ด้วยปัญญาที่ตนอบรมดีแล้วอย่างไร
ดังคำเป็นต้นว่า ภิกษุทั้งหลาย ครั้นฟังแล้ว ย่อมทรงจำธรรมไว้ได้ ย่อมเข้าไป
ใคร่ครวญอรรถแห่งธรรมที่ตนทรงจำไว้ได้แล้ว ดังนี้ ก็ดำรงอยู่ในโศคาปัดติผล
ในที่สุดแห่งกาลนั้นเอง เป็นผู้มีความเลื่อมใส และเป็นผู้มีผิวพรรณเพียง
ดังทอง ประดับด้วยอสังการอันเป็นทิพย์นำเลื่อมใส.

จบการพรรณนาสุจิตฺตโมสูตร แห่งอรรถกถาขุททกนิกาย

ชื่อ **ปรมัตถโชติกา**

ธรรมจริยสูตร^๑ที่ ๖

ว่าด้วยการประพาศธรรม

[๓๒๑] พระอริยเจ้าทั้งหลายกล่าว
ความประพาศทั้งที่เป็นโลกิยะ และโลกุตระ
ทั้งสองอย่างนี้ คือ ธรรมจริยาและ
พรหมจรรย์ ว่าเป็นธรรมเครื่องอยู่อันสูงสุด
ถึงแม้บุคคลออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิต
ถ้าบุคคลนั้น เป็นชาติปากกล้า ยินดี
แล้วในความเบียดเบียนแสวงหาอยู่^๒ ความ
เป็นอยู่ของบุคคลนั้นเลวทราม ย่อมยังกิเลส
ฐลิมิราคะเป็นต้นของตนให้เจริญ.
ภิกษุยินดีแล้วในความทะเลาะ ถูก
ธรรมคือโมหะหุ้มห่อแล้ว ย่อมไม่รู้ธรรมที่
พระพุทธเจ้าทรงแสดงแล้ว.

แม้อันเหล่าภิกษุผู้มีศีลเป็นที่รักบอก
แล้ว ภิกษุผู้ถูกอวิชาหุ้มห่อแล้ว ทำตนที่
อบรมแล้วให้ลำบากอยู่ ย่อมไม่รู้ความ
เศร้าหมอง ย่อมไม่รู้ทางอันให้ถึงนรก.

๑. อรรถกถาเป็น กปิลสูตร. ๒. แปลจาก มโค ตามยุ.

เมื่อไม่รู้ก็เข้าถึงวินิบาต จากครรรค์

เข้าถึงครรรค์ จากที่มีดเข้าถึงที่มีด ภิกษุผู้เช่น
นั้นแล ละไปแล้ว ย่อมเข้าถึงความทุกข์
ก็บุคคลใดผู้มีการงานเศร้าหมองเห็นปานนี้
ตลอดกาลนาน พึงเป็นผู้เต็มแล้วด้วยบาป
เหมือนหลุมกุดที่เต็มอยู่นานปี พึงเป็นหลุม
เต็มด้วยกุด ฉะนั้น.

บุคคลนั้นเป็นผู้มีกิเลสเครื่องยิววน
หมดจดได้โดยยาก ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย
เธอทั้งหลายจงรู้จักบุคคลผู้อาศัยเรือน ผู้มี
ความปรารถนาลามก ผู้มีความดำริลามก
ผู้มีอาจารย์และโคจรลามกเห็นปานนี้.

เธอทั้งปวงพึงเป็นผู้พร้อมเพรียงกัน
เว้นบุคคลนั้นเสีย จงกำยัดบุคคลผู้เป็นเพียง
ดังแกลบ จงคร่ำบุคคลผู้เป็นเพียงดัง
หยากเหยื่อออกเสีย แต่นั้นจงขบบุคคลสืบผู้
ไม่ใช่สมณะ แต่มีความสำคัญว่าเป็นสมณะ
ไปเสีย.

ครั้นกำจัดบุคคลผู้มีความปรารถนา
ลามก มีอาจารย์และโคจรลามกออกไปแล้ว

เธอทั้งหลายผู้บริสุทธิแล้ว มีความเคารพกัน
และกัน จงสำเร็จการอยู่ร่วม ด้วยบุคคลผู้
บริสุทธิทั้งหลาย แต่นั้น เธอทั้งหลายผู้
พร้อมเพรียงกัน มีปัญญาเครื่องรักษาตน
จักกระทำที่สุดแห่งทุกข์ได้.

จบธรรมจริยสูตรที่ ๖

อรรถกถาปิลสูตรที่ ๖

กปิลสูตร มีคำเริ่มต้นว่า **ขมฺมจริยํ** ดังนี้.

ถามว่า พระสูตรนี้มีการอุบัติขึ้นเป็นอย่างไร ?

ตอบว่า พระสูตรนี้มีการอุบัติขึ้นดังต่อไปนี้ :-

เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าพระนามว่า กัสสปะเสด็จปรินิพพานแล้วโดยนัย
ที่กล่าวแล้วในหมวดสูตรนั้นแล กุลบุตร ๒ พี่น้องออกบวชในสำนักแห่งสาวก
ทั้งหลาย ผู้พี่ชื่อว่า **โสธนะ** ผู้น้องชื่อว่า **กปิละ** ท่านทั้งสองมีมารดาชื่อ
ว่า **สาธนี** มีน้องสาวชื่อว่า **ตาปนา** ทั้งมารดาและน้องสาวนั้นบวชในสำนัก
นางภิกษุณี ต่อแต่นั้นภิกษุแม่ทั้งสองเหล่านั้น ก็เรียนถามว่า ข้าแต่ท่านผู้
เจริญ ในพระศาสนามีพระอยู่กี่อย่าง ดังนี้ ฟังคำตอบแล้วโดยนัยอันข้าพเจ้า
กล่าวแล้วในหมวดสูตรนั้นแล. ในบรรดาพระภิกษุทั้งสองนั้น พระผู้พี่
คิดว่า เราจะบำเพ็ญวาสพระุระ (พระุระเป็นเครื่องอบรมตน) ดังนี้แล้วก็อยู่ใน
๑. บาลีว่า ธรรมจริยสูตร.

สำนักของอุปัชฌาย์และอาจารย์ทั้งหลายเป็นเวลา ๕ ปี มีพรรษา ๕ ฟังกรรม-
ฐานจนถึงอรหัตแล้วจึงเข้าไปสู่ป่า พยายามอยู่ก็ได้บรรลุพระอรหัต.

พระกปิละคิดว่า เรายังหนุ่มอยู่ก่อน ในเวลาแก่แล้วเราจะบำเพ็ญแม่
วาสธุระดังนี้แล้ว ก็เริ่มคันถธุระ ได้เป็นผู้ทรงพระไตรปิฎกแล้ว พระกปิละ
นั้นมีบริวาร เพราะอาศัยปริยัติ เพราะอาศัยบริวาร ลากก็เกิดขึ้น พระกปิละ
นั้นมาด้วยการมาในการที่ตนเป็นพาสู้จะ สำคัญตนว่าเป็นบัณฑิต มีความ
สำคัญว่าตนรู้ แม้ในสิ่งที่ตนยังไม่รู้ กล่าวสิ่งที่เป็นกับปิยะที่ภิกษุเหล่าอื่นกล่าว
แล้วว่าเป็นอกับปิยะ แม้สิ่งที่เป็นอกับปิยะว่าเป็นกับปิยะ แม้สิ่งที่มีโทษว่าไม่
มีโทษ แม้สิ่งที่ไม่มีโทษว่ามีโทษ.

ต่อแต่นั้น พระกปิละนั้น อันภิกษุทั้งหลายผู้มีศีลเป็นที่รักโอวาทอยู่
โดยนัยว่า คุณกปิละ คุณอย่าได้พูดอย่างนี้ ดังนี้เป็นต้น ก็เที่ยวชู้ตะคอกภิกษุ
ทั้งหลายด้วยคำทั้งหลายว่า พวกท่านเหมือนกับคนมีกำมือเปล่า จะรู้อะไร ดังนี้
เป็นต้นอยู่นั้นแล ภิกษุทั้งหลายได้บอกเรื่องนี้ แม้แก่พระโสชนเถระผู้เป็นพี่
ชายของท่าน แม้พระโสชนเถระนั้นก็เข้าไปหาพระกปิละนั้นแล้วพูดว่า คุณ
กปิละ การปฏิบัติชอบของภิกษุทั้งหลายเช่นคุณเป็นอายุของพระศาสนา คุณก่อน
อาวุโส คุณอย่าได้พูดแม้สิ่งที่เป็นกับปิยะ ฯลฯ สิ่งที่มีโทษว่าไม่มีโทษ. พระ
กปิละนั้นก็ไม่ได้สนใจคำของพระโสชนเถระผู้เป็นพี่ชายเมื่อนั้น. ลำดับนั้น พระ
โสชนเถระได้กล่าวกะพระกปิละขึ้น ๒-๓ ครั้งว่า

ผู้นุเคราะห์จะฟังพูดคำหนึ่ง หรือ

๒ คำ ไม่ฟังพูดให้มากไปกว่านั้น (เพราะ

ว่าถ้าท่านผู้นุเคราะห์จะฟังกล่าวให้มากไป

กว่านั้น) จะพึงมีโทษในสำนักของพระ

อริยะได้ ดังนี้

แล้วถึงควั่นเสียว (หยุดพูด) แล้วจึงกล่าวว่า อาวุโส คุณนั่นเองจะปรากฏด้วยกรรมของคุณ ดังนี้แล้วก็หลีกไป จำเดิมแต่นั้นมา ภิกษุทั้งหลายที่มีศีลเป็นที่รัก ก็ทอดทิ้งพระกปิละนั้นเสีย.

พระกปิละนั้นเป็นผู้ประพฤติชั่ว มีภิกษุประพฤติชั่วแวดล้อมอยู่ วันหนึ่งคิดว่า เราจะลงอุโบสถ แล้วก็ขึ้นสู่อาสนะอันประเสริฐ จับพัดอันวิจิตร พอนั่งลงก็พูดขึ้น ๓ ครั้งว่า อาวุโสทั้งหลาย ปาติโมกข์ย่อมควรแก่ภิกษุทั้งหลายในที่นี้หรือ. ครั้งนั้น แม้ภิกษุรูปหนึ่งก็ไม่ได้พูดว่า ปาติโมกข์ย่อมควรแก่ข้าพเจ้า ทั้งก็ไม่ได้พูดว่าปาติโมกข์ย่อมควรแก่พระกปิละนั้น หรือแก่ภิกษุทั้งหลายเหล่านั้น. ลำดับนั้นพระกปิละนั้นก็พูดว่า เมื่อปาติโมกข์พวกเราฟังก็ดี ไม่ฟังก็ดี ชื่อว่าวินัยไม่มีหрок ดังนี้แล้วก็ลุกขึ้นจากอาสนะพระกปิละนั้น ทำพระศาสนาของพระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงพระนามว่ากัสสปะให้เสื่อมถอย คือให้พินาศแล้ว ด้วยประการฉะนี้.

ครั้งนั้น พระโศชนเถระก็ได้ปรินิพพานในวันนั้นนั่นเอง. พระกปิละเมื่อนั้นทำศาสนานั้นให้เสื่อมถอยลงไปอย่างนี้แล้ว เมื่อถึงแก่กรรม ก็บังเกิดในอเวจีมหานรก มารดาและน้องสาวของท่านเมื่อนั้นถึงทิฏฐานาคติของพระกปิละนั้นนั่นเอง คำบริภาษภิกษุทั้งหลายที่มีศีลเป็นที่รัก ทำกาลแล้วก็บังเกิดในนรก.

ก็ในกาลครั้งนั้นนั่นแล บุรุษประมาณ ๕๐๐ คน ทำบาปกรรมทั้งหลาย มีการฆ่าชาวบ้านเป็นต้น เลี้ยงชีวิตด้วยความเป็นโจร ถูกมนุษย์ชาวชนบทติดตามหนีไปอยู่ ได้เข้าไปสู่ป่า ไม่เห็นที่กำบังหรือนั่งอะไรในป่านั้น ได้เห็นภิกษุผู้อยู่ป่าเป็นวัตรรูปหนึ่ง ซึ่งอยู่ในประเทศไมไกล ไหว้แล้วก็กล่าวว่า ท่านขอรับ ขอท่านจงเป็นที่พึ่งของพวกกระผม. พระเถระกล่าวว่า ที่พึ่งเช่นกับศีลสำหรับท่านทั้งหลายไม่มี ขอให้ท่านทุกคนจงสมาทานเบญจศีล โจรเหล่านั้นรับคำแล้วก็สมาทานศีล. พระเถระกล่าวว่า บัดนี้พวกท่านเป็นผู้มีศีลแล้ว เมื่อท่านทั้งหลายแม้ถูกปลงชีวิตของตนให้พินาศอยู่ ท่านทั้งหลายอย่าได้ประทุษร้ายใจ(อย่าโกรธ) พวกโจรเหล่านั้นรับคำแล้ว.

ครั้งนั้น ชาวชนบทเหล่านั้นมาถึงแล้วก็มองหาอยู่ ข้างโน้นบ้าง ข้างนี้บ้าง ก็ได้พบโจรเหล่านั้นแล้วพากันปลงชีวิตเสียสิ้นทุกคน. โจรเหล่านั้นกระทำกาลแล้วบังเกิดในกามาวจรเทวโลก บรรดาโจรเหล่านั้น โจรผู้เป็นหัวหน้าได้เป็น เทพบุตรผู้เป็นหัวหน้า โจรนอกนี้ได้เป็นบริวารของเทพบุตรผู้เป็นหัวหน้านั่นเอง ท่านเหล่านั้นท่องเที่ยวกลับไปกลับมาอยู่ ให้พุทธรูปหนึ่งลื่นไปในเทวโลก แล้วเคลื่อนจากเทวโลกในกาลแห่งพระพุทธเจ้าของเราทั้งหลาย เทพบุตรผู้เป็นหัวหน้าได้ถือปฏิสนธิในท้องแห่งภรรยาของชาวประมง ผู้เป็นหัวหน้าสกุล ๕๐๐ สกุล ในบ้านชาวประมงซึ่งมีอยู่ที่ประตูเมืองสาวัตถี เทพบุตรพวกนี้ ได้ถือปฏิสนธิในครรภ์ของภรรยาของชาวประมงที่เหลือทั้งหลาย เขาเหล่านั้นได้ถือปฏิสนธิและออกจากครรภ์ในวันเดียวกันนั่นเอง ด้วยประการฉะนี้.

ต่อมา หัวหน้าชาวประมงคิดอยู่ว่า ในบ้านนี้เด็กทั้งหลายแม่เหล่าอื่น ซึ่งเกิดในวันนี้มีอยู่หรือหนอแล ได้พบทารกเหล่านั้นแล้วก็คิดว่า เด็กเหล่านี้ จักเป็นสหายของบุตรของเรา แล้วจึงได้ให้วัตถุที่ควรเลี้ยงดูแก่เด็กเหล่านั้นทุกคน เด็กเหล่านั้นทั้งหมดเป็นสหายเล่นเล่นด้วยกัน ได้ถึงความเจริญวัยโดยลำดับ เด็กชื่อว่าโศชะเป็นผู้เลิศกว่าเด็กเหล่านั้น.

ครั้งนั้น แม่ภิกษุชื่อว่ากปิละก็มาเกิดเป็นปลาเหมือนทอง แต่ปาก เหม็น ในแม่น้ำอจิรวดี ด้วยเศษกรรมที่หลือลงในนรก ต่อมาวันหนึ่ง เด็ก ชาวประมงเหล่านั้นทั้งหมด ถือเอาแห (อวน) แล้วคิดว่า เราจักฆ่าปลาทั้งหลาย แล้วจึงไปที่แม่น้ำเหวียงแหล่งไป ปลานั้นเข้าไปสู่แหของชาวประมงเหล่านั้น หมู่บ้านชาวประมงทั้งหมดเห็นปลานั้นแล้ว ก็พากันพูดเสียงดังลั่น พากันพูดว่า บุตรของพวกเราจับปลาทั้งหลายครั้งแรก ๆ ก็จับได้ปลาทอง ความเจริญจักมี แก่เด็ก ๆ เหล่านั้น และบัดนี้พระราชกษัตริย์พระราชทานทรัพย์มากแก่เราทั้งหลาย.

ครั้งนั้น สหายทั้ง ๕๐๐ คนแม่เหล่านั้น เอาปลาลงใส่ในเรือแล้วยก เรือขึ้นได้ไปสู่สำนักของพระราชกษัตริย์ พระราชกษัตริย์ทอดพระเนตรแล้วตรัสว่า นั่นอะไร สหาย พวกเขากล่าวว่า ปลา พระเจ้าข้า พระราชกษัตริย์ทอดพระเนตรเห็นปลาสีทองก็ ทรงดำริว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าจักทรงทราบเหตุที่ปลานี้มีสีทอง ดังนี้แล้วจึง รับสั่งให้ถือปลาแล้วได้เสด็จไปยังสำนักของพระผู้มีพระภาคเจ้า ในเวลาที่ปลา อ้าปากขึ้น พระเชตะวันก็มีกลิ่นเหม็นอย่างยิ่ง. พระราชกษัตริย์ถามพระผู้มีพระ ภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เพราะเหตุไร ปลาจึงเกิดเป็นปลาที่มีสีทอง และ เพราะเหตุไร กลิ่นเหม็นจึงพุ่งออกจากปากของปลานั้น.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า มหาบพิตร ปลานี้เป็นภิกษุพหูสูต ผู้เรียนจบปริยัติ ชื่อว่า กปิละ ในพระศาสนาของพระผู้มีพระภาคเจ้าพระนามว่า กัสสปะ เป็นผู้ค้าบริภาษภิกษุทั้งหลายซึ่งไม่เชื่อถ้อยคำของตน เป็นผู้ทำศาสนาของพระผู้มีพระภาคเจ้าให้เสื่อมไป เพราะกรรมที่เธอทำพระศาสนาของพระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้นให้เสื่อมไป เธอจึงบังเกิดในอเวจีมหานรก และก็มาเกิดเป็นปลาในบัดนี้ ด้วยเศษแห่งวิบาก ด้วยผลอันไหลออกแห่งกรรมที่เธอได้กล่าว พุทธพจน์ สรรเสริญพระพุทธเจ้าเป็นเวลานาน เธอจึงได้วรรณะเช่นนี้ เพราะเหตุที่เธอได้ค้าบริภาษภิกษุทั้งหลาย กลิ่นเหม็นจึงพุ่งออกจากปากของปลานี้ มหาบพิตร ตถาคตจะให้ปลานี้พุด.

พระเจ้าปเสนทิโกศลทูลว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาค พระพุทธเจ้าข้า. ครั้งนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสถามปลานี้ว่า เจ้าคือกปิละหรือ. ปลาตอบว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า ถูกแล้วพระพุทธเจ้าข้า ข้าพระองค์ชื่อว่า กปิละ. พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสถามว่า เธอมาจากไหน. ปลาตอบว่า ข้าพระองค์มาจากอเวจีมหานรกพระเจ้าข้า. พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสถามว่า พระโสธนะไปไหน. ปลาตอบว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า พระโสธนะปรินิพพานแล้ว.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสถามว่า นางสาธนีไปไหน. ปลาตอบว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า นางสาธนีเกิดในนรก. พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสถามว่า นางตาปนาไปไหน. ปลาทูลว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า นางตาปนาเกิดในมหานรก. พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสถามว่า บัดนี้เจ้าจักไปไหน. ปลาตอบว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า ข้าพระองค์จักไปสู่มหานรก. ในทันใดนั้นเองปลานี้

อันความวิปฏิสารครอบงำ ใช้ศิระชะฟาดเรือแล้วก็ตายไปเกิดในมหานรก มหาชนเกิดความสังเวช ขนลุกชูชัน. ครั้งนั้นพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงพระธรรมอันสมควรแก่ขณะนั้น ในบริษัท ซึ่งมีทั้งคฤหัสถ์และบรรพชิตที่มาพร้อมกันได้ตรัสพระสุตตันนี้แล้ว.

การประพาศิธรรมมีกายสุจริตเป็นต้น ชื่อว่า **ธมฺมจริย** ในพระคาถานั้น. มรรคพรหมจรรย์ ชื่อว่า **ปุรฺหมฺจริย**.

บาทพระคาถาว่า **เอตทาหุ วสุตฺตม** ความว่า พระอริยเจ้าทั้งหลายกล่าวถึงการประพาศิสุจริตทั้งที่เป็นโลกีย์และโลกุตระแม้ทั้งสองนี้ว่า เป็นสมบัติสูงสุด เพราะยังสัตว์ให้ประสบความสุขในสวรรค์และนิพพาน อธิบายว่า รัตนะอันอุดมคือรัตนะที่ไม่ทั่วไปแก่ชนทั้งหลายมีพระราชาเป็นต้น เพราะเป็นรัตนะที่สามารถติดตามชนทั้งหลายผู้สั่งสมบุญไว้ ชื่อว่า **วสุตฺตมะ**.

พระผู้มีพระภาคเจ้าครั้ง ทรงแสดงว่าการปฏิบัติชอบเท่านั้นย่อมเป็นที่พึงของคฤหัสถ์และบรรพชิตได้ ด้วยคำมีประมาณเท่านี้ บัดนี้เมื่อจะทรงติเตียนพระภิกษุช็อกปีละหรือภิกษุผู้เช่นนั้นเหล่านี้ ด้วยการแสดงความไม่มีสาระในบรรพชา ที่เว้นจากการปฏิบัติจึงตรัสว่า **ปพฺพชิตฺปิ เจ โหติ** เป็นต้น.

ในคำว่า. **ปพฺพชิตฺปิ เจ โหติ** นี้ มีการพรรณนาเนื้อความดังต่อไปนี้ :-

ก็ผู้ใดผู้หนึ่งสละเพศคฤหัสถ์ ถ้าแม้บวชด้วยการบวชไม่มีเรือนจากเรือน มีเนื้อความตามที่ข้าพเจ้ากล่าวแล้วในตอนต้น ด้วยการเข้าถึงเหตุสักว่าการปลงผมและการนุ่งผ้าล้อมฝาตเป็นต้น ถ้าหากว่าเป็นคนปากกล้า คือว่าเป็น

ผู้พูดคำหยาบ ยินดีในการเบียดเบียน เพราะพอใจในการเบียดเบียนอันมีประการต่าง ๆ เป็นผู้ประจบเนื้อร้าย เพราะเป็นผู้เช่นกับเนื้อร้าย เพราะไม่มีหิริ โอตตัปปะ

บาทกาลว่า **ชีวิต ตสุต ปาปิโย** ความว่า ชีวิตของบุคคลนั้น คือ ผู้เห็นปานนั้น เป็นบาปยิ่ง คือ เลวยิ่ง.

ถามว่า เพราะเหตุไร ?

ตอบว่า เพราะทำฐติมีประการต่าง ๆ มีรากะเป็นต้นของตนให้เจริญขึ้น ด้วยการปฏิบัติผิดนี้. ก็ชีวิตของบุคคลนั้นจะเป็นชีวิตที่ชั่ว ด้วยเหตุนี้ อย่างเดียวเท่านั้นก็หาไม่ได้ แต่โดยที่แท้บุคคลเห็นปานนี้ นี้ ได้แก่ภิกษุที่ยินดีในการทะเลาะ เพราะเป็นคนมีปากจัด ถูกโมหะธรรมรังรัดแล้ว เพราะถึงความมกมายในการที่จะรู้แจ้งซึ่งอรรถแห่งสุภายิต ย่อมไม่ทราบแม้ซึ่งคำที่ภิกษุทั้งหลายผู้มีศีลเป็นที่รักกล่าวแล้ว โดยนัยมีอาทิอย่างนี้ว่า ท่านกปิละผู้มีอายุ ท่านอย่าได้พูดอย่างนี้. จงยึดถือเรื่องนั้นโดยปริยายนี้ ไม่รู้จักพระธรรมที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงไว้ คือไม่รู้จักพระธรรมที่พระพุทธเจ้าแสดงไว้ แม้ตนจะกล่าวอยู่โดยประการต่าง ๆ แม้เมื่อเป็นอย่างนั้น ชีวิตของภิกษุนั้นชื่อว่าเป็นชีวิตชั่ว (เพราะว่า) ในครั้งนั้น ภิกษุเห็นปานนี้นั้น เพราะเหตุที่ตนพอใจในการเบียดเบียน เมื่อเบียดเบียนอยู่ซึ่งตนที่อบรมแล้ว ก็ว่าเบียดเบียนอยู่ซึ่งภิกษุจีณาสพผู้มีตนอันอบรมแล้ว มีพระโสชนเถระเป็นต้น โดยนัยเป็นต้นว่า "ท่านทั้งหลายซึ่งบวชเมื่อแก่เฒ่า ย่อมไม่รู้พระวินัย ไม่รู้พระสูตร ไม่รู้พระอภิธรรม" ดังนี้.

ก็คำว่า วิหยัง นี้ เป็นฉฐฐวิภัตติใช้ในอรรถกถาวิภัตติ.

อีกอย่างหนึ่ง ฟังทราบถึงพระบาลีที่ถือว่า วิหยัง ภวัตตทาน
กโรนุโต โดยนัยที่กล่าวแล้ว ฉฐฐวิภัตติย่อมสำเร็จโดยนิตยปริยายอย่างนี้.

บาทกาลาว่า อวิชชาเย ปุรุษโต ความว่า ผู้ถูกอวิชชามีการ
ปกปิดการเห็นโทษเป็นต้น ในการเบียดเบียนตนที่อบรมแล้ว กระทำไว้ใน
เบื้องหน้า จึงไม่รู้จักสังกิลเสส โดยการพิฆาตจิตในปัจจุบันอันเป็นไปแล้ว
โดยการเบียดเบียนตนที่อบรมแล้ว ของบรรพชิตที่เลือทั้งหลาย และไม่รู้จัก
ทางที่จะไปสู่นรก โดยกระทำตนให้เข้าถึงนรกต่อไป ก็เมื่อไม่รู้ก็เข้าถึงวินิบาต
อันต่างด้วยอบายทั้ง ๔ โดยทางนั้น และในวินิบาตนั้น เข้าสู่กรรมจากกรรม
สู่ที่มีคจากที่มีค คืออยู่ในกรรมมารดาในหมู่สัตว์หนึ่ง ๆ สิ้นร้อยครั้งบ้าง
พันครั้งบ้าง และจากความมืดคืออสุรกายสู่ความมืด แม้ดวงจันทร์และดวง
อาทิตย์ก็ไม่อาจขจัดได้ ภิกษุเช่นนั้นนั้นแลละไปแล้ว คือไปจากโลกนี้สู่ปรโลก
แล้ว ก็เข้าถึงทุกข์มีประการต่าง ๆ คุจปลาชื่อว่ากปีละนี้.

ถามว่า เพราะเหตุไร ?

ตอบว่า เหมือนหลุมคุจเป็นหลุมหมักหมมอยู่นานปีเต็มเปี่ยมด้วย
คุจนั้น (คือว่า) เปรียบเหมือนหลุมคุจในวัจจคุฎี หมักหมมอยู่นานปี คือ
สิ้นปีเป็นอนเก ฟังเต็มบริบูรณ์อยู่ด้วยคุจถึงขอบปากเป็นเวลาหลายปี หลุมคุจ
นั้นแม้อันบุคคลล้างอยู่ด้วยน้ำตั้งร้อยหม้อ ตั้งพันหม้อ ก็ล้างให้สะอาดได้ยาก
เพราะขจัดกลิ่นเหม็นและสีน้ำเกลียดให้ปราศจากไปได้ยาก ฉนใด บุคคลเห็น

ปานนี้ใด ฟังเป็นผู้มีการงานเศร้าหมอง ลิ่นกาลนานเหมือนหลุมคูด เป็นบุคคลที่เต็มไปด้วยบาป เพราะเพียบพร้อมไปด้วยคุณคือบาป ก็บุคคลเห็นปานนี้นั้น ผู้มีการงานอันเศร้าหมอง เป็นผู้ชำระให้สะอาดได้โดยยาก แม้จะเสวยวิบากแห่งกิเลส (เพียงดั่งนั้น) นั้น ลิ่นกาลนาน ก็หาบริสุทธิ์ได้ไม่ ฉะนั้นเหมือนกัน เพราะฉะนั้น ภิกษุเช่นนั้นนั้นแลจะไปแล้วย่อมเข้าถึงทุกข์ ลิ่นกาลนาน แม้ประมาณมิได้โดยการนับปี.

อีกอย่างหนึ่ง ในกาลานี้มีสัมพันธดังต่อไปนี้.

ในบาทพระคาถาที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า **ภิกษุผู้เช่นนั้นแล** ไปแล้วย่อมเข้าถึงทุกข์ ดังนี้ จะฟังมีคำถามสอดเข้ามาว่า ก็ภิกษุนี้ ท่านทั้งหลายสามารถจะกระทำโดยประการที่ละไปแล้วจะไม่เข้าถึงทุกข์ได้หรือไม่

ตอบว่า ไม่สามารถ

ถามว่า เพราะเหตุไร ?

ตอบว่า เพราะภิกษุนี้เปรียบเหมือนหลุมคูดที่เต็มอยู่นานปี ก็ฟังเป็นหลุมที่เต็มด้วยคุณ ดังนี้.

เพราะพระผู้มีพระภาคเจ้าได้ทรงแสดงไว้ก่อนทีเดียวว่า ภิกษุทั้งหลาย ท่านทั้งหลายจงรู้จักบุคคลเห็นปานนั้นผู้อาศัยเรือน คือว่าฟังทราบบุคคลเห็นปานนั้นผู้อาศัยกามคุณทั้ง ๕ ผู้ซึ่งมีความปรารถนาลามก เพราะประกอบด้วย ความปรารถนาลามก อันเป็นไปโดยอาการคือการปรารถนาคุณที่ไม่มีจริง ผู้ซึ่งมีความดำริชั่ว เพราะประกอบด้วย ความดำริทั้งหลาย มีกามวิตก เป็นต้น ผู้ซึ่งมีความประพฤติชั่ว เพราะประกอบด้วย ความประพฤติชั่ว มีการประพฤติ

ล่องศีลอันเป็นไปทางกายเป็นต้น และอันต่างด้วยประเพณีการให้ไม้ไผ่เป็นต้น (เพื่อประจบชาวบ้าน) ผู้ชื่อว่า การโคจรอันชั่ว เพราะการท่องเที่ยวไปในที่ไม่ดี ในที่ไม่สมควร มีสำนักหญิงแพศยาเป็นต้น ท่านทั้งหลายทั้งปวง จงเป็นผู้สามัคคีกัน เว้นบุคคลนั้นเสีย และอย่าถึงความขวนขวายน้อย ด้วยเหตุสักว่าการเว้นภิกษุณั้นเท่านั้น แต่โดยแท้แล ท่านทั้งหลายจงกำจัดบุคคลนั้น ผู้เป็นเพียงดังแกลบ จงคร่าบุคคลผู้เป็นดังหยากเยื่อออกเสีย คือว่าจงคร่าบุคคลผู้เป็นเพียงดังหยากเยื่อนั้นโดยไม่ต้องไยดีประดุจหยากเยื่อ และจงคร่าบุคคลผู้เป็นดังแกลบ ประดุจราชบุรุษคร่าคนฉันทาลซึ่งเป็นโรคเรื้อมีแผลแตกไหลออก ผู้เข้าไปในท่ามกลางแห่งกษัตริย์เป็นต้น คือว่าท่านทั้งหลายจงจับบุคคลนั้นที่มือหรือที่ศีรษะแล้วคร่าออกไป เหมือนอย่างท่านพระมหาโมคคัลลานะจับปาปบุคคลนั้นที่แขนดึงออกไปจากประชุมประตูกายนอกแล้วใส่ลูกดาล (กุญแจ) เสีย. แม้ฉันใด ท่านทั้งหลายก็จงคร่าบุคคลนั้นเสียฉันนั้น.

ถามว่า เพราะเหตุไร ?

ตอบว่า ชื่อว่าสังฆารามเขาสร้างไว้สำหรับผู้มีศีลทั้งหลาย ไม่ได้สร้างไว้สำหรับภิกษุทั้งหลายที่ทุศีล. ต่อแต่นั้นไป ท่านทั้งหลายจงจับบุคคลผู้ไม่ใช่สมณะซึ่งถือตัวว่าเป็นสมณะออกไปเสีย เหมือนอย่างว่า ข้าวลืบทิ้งหลายแม้ปราศจากข้าวสารในภายใน แต่ก็ปรากฏเหมือนข้าวเปลือก เพราะมีแกลบอยู่ข้างนอก ฉันใด ปาปภิกษุทั้งหลายก็ฉันนั้น แม้เว้นจากคุณสมบัติมีศีลเป็นต้นในภายใน แต่ก็ปรากฏเหมือนกับภิกษุ ด้วยบริขารมีผ้ากาสาจะเป็นต้น ในภายนอก พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสเรียกว่า **ปลาปา** คนลืบทิ้ง ท่านทั้งหลาย

จงคร่าบุคคลลึบเหล่านั้นเสีย คือจงไปรยไป ได้แก่งำจัดบุคคลลึบเหล่านั้นเสีย ซึ่งไม่ใช่สมณะโดยปรมาตต์ แต่สำคัญตนาว่าเป็นสมณะ ในภาวะสักว่าเพศ ครั้นกำจัดผู้มีความปรารถนาลามก ผู้มีอาจารย์และโคจรอันลามกได้แล้วอย่างนี้ เธอทั้งหลายผู้บริสุทธีแล้ว มีความเคารพกันและกัน จงสำเร็จการอยู่ร่วมด้วยบุคคลผู้บริสุทธีทั้งหลาย.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า กပ္ปยุวโห ความว่า จงสำเร็จ มีคำที่ท่านกล่าวอธิบายว่า จงกระทำ.

บทว่า ปฏิสุตตา ได้แก่ มีความเคารพ มีความยำเกรงกันและกัน.

บาทกาลาว่า ตโต สมคคา นิปกา ทุกขสุสนุตฺต กริสุตถ ความว่า เมื่อเป็นเช่นนั้น ท่านทั้งหลายผู้บริสุทธีแล้วอย่างนี้ สำเร็จอยู่ซึ่งการอยู่ร่วมกับผู้บริสุทธีทั้งหลาย เป็นผู้พร้อมเพรียงกันโดยความเป็นผู้มีทักขิและศีลเสมอกัน เป็นผู้มิปัญญารักษาคณ ด้วยปัญญาที่ถึงความแ่รอบโดยลำดับ ท่านทั้งหลายก็จะทำที่สุดแห่งทุกข์ มีทุกข์ในวัฏฏะเป็นต้นนี้ได้ทั้งหมด พระผู้มีพระภาคเจ้า จึงให้เทศนาจบลงด้วยลงคือพระอรหัตที่เดียวแล.

ในที่สุดแห่งพระเทศนา บุตรชาวประมงจำนวน ๕๐๐ เหล่านั้น ถึงความสังเวช เมื่อปรารถนาจะทำที่สุดทุกข์ ได้บรรพชาในสำนักของพระผู้มีพระภาคเจ้า ต่อกาลไม่นานเลย ก็ทำที่สุดทุกข์ได้ ได้เป็นผู้มีการบริโภคเป็นอันเดียวกันกับพระผู้มีพระภาคเจ้า ด้วยการบริโภคธรรมคืออาเนญชวิหารสมาบัติ.

พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย สุตตนิบาต เล่ม ๑ ภาค ๖ - หน้าที่ 224

ก็อาณชวิหารสมบัตินั้น ชื่อว่าเป็นสมบัติที่มีการบริโภคนั้นอัน
เดียวกันกับพระผู้มีพระภาคเจ้า ของภิกษุทั้งหลายเหล่านั้นอย่างนี้.

ก็สมบัตินั้น พึงทราบด้วยสามารถแห่ง ยโสชสูตร ที่ข้าพเจ้ากล่าว
ไว้แล้วในอุทานนั้นแหละ ดังนี้แล.

จบ การพรรณนากบิลสูตรแห่งอรรถกถาขุททกนิกาย

ชื่อ ปรมัตถโชติกา

พราหมณ์ธัมมิกสูตรที่ ๗

ว่าด้วยพราหมณ์ธรรม

[๓๒๒] ข้าพเจ้าได้สดับมาแล้วอย่างนี้

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระวิหารเชตวัน อารามของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี ใกล้พระนครสาวัตถี ครั้งนั้นแล พราหมณ์มหาศาลชาวแคว้นโกศลเป็นอันมาก ผู้แก่เฒ่า เป็นผู้ใหญ่ ล่วงกาลผ่านวัยมา โดยลำดับ เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่ประทับ ได้สนทนาปราศรัยกับพระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นผ่านการปราศรัยพอให้ระลึกถึงกันไปแล้ว นั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง แล้วทูลถามพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระโคตมผู้เจริญ บัดนี้ พวกพราหมณ์ย่อมปรากฏในพราหมณ์ธรรมของพวกพราหมณ์เก่าหรือ ? พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า คู่ก่อนพราหมณ์ทั้งหลาย บัดนี้ พวกพราหมณ์หาปรากฏในพราหมณ์ธรรมของพวกพราหมณ์เก่าไม่.

พ. ขอประทานพระวโรกาส ขอท่านพระโคตมโปรดตรัสพราหมณ์ธรรมของพวกพราหมณ์เก่า แก่ข้าพระองค์ทั้งหลายเถิด ถ้าท่านพระโคตมไม่มีความหนักพระทัย.

ภ. คู่ก่อนพราหมณ์ทั้งหลาย ถ้าอย่างนั้น ท่านทั้งหลายจงตั้งใจ จงใส่ใจให้ดี เราจักกล่าว.

พราหมณ์มหาศาลเหล่านั้น ทูลรับพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสคาถาประพันธ์นี้ว่า

[๓๒๓] ฤๅษีทั้งหลายมีในครั้งก่อน

ตำรวมตน มีตบะ ละเบญจกามคุณแล้ว ได้
ประพฤติประโยชน์ของตน ๆ

พวกพราหมณ์แต่เก่าก่อนไม่มีสัตว์
เลี้ยง ไม่มีเงิน ไม่มีสิ่งของต่าง ๆ พราหมณ์
เหล่านั้น มีทรัพย์และข้าวเปลือกอันเป็น
ส่วนแห่งการสาธยายมนต์ ได้รักษาขุมทรัพย์
อันประเสริฐไว้

ภักที่ประตุเรื่อน ทายกทั้งหลายเริ่ม
ทำตั้งไว้แล้ว เพื่อพราหมณ์เหล่านั้น ทายก
ทั้งหลายได้สำคัญภักที่นั้นว่า เป็นของที่ตน
ควรให้แก่พราหมณ์เหล่านั้น ผู้แสวงหาภัก
ที่เริ่มทำไว้แล้วด้วยศรัทธา

ชาวชนบท ชาวแวนแคว้น ผู้มั่งคั่ง
ด้วยผ้าที่ย้อมด้วยสีต่าง ๆ และด้วยที่นอน
และที่อยู่ ได้นอบน้อมพราหมณ์เหล่านั้น

พราหมณ์ทั้งหลายผู้อันธรรมรักษา
แล้ว ใคร ๆ ไม่ฟังหมา ไม่ฟังชนะ ใคร ๆ
ไม่ฟังห้ามพราหมณ์เหล่านั้น ที่ประตุแห่ง
สกุลทั้งหลาย โดยประการทั้งปวง

พราหมณ์เหล่านั้นประพฤติพรหม-
จรรย์ตั้งแต่เป็นเด็กมาตลอดเวลา ๔๘ ปี ได้
เที่ยวไปแสวงหาวิชาและจรณะในกาลก่อน
พราหมณ์เหล่านั้นไม่ไปหาหญิงอื่น
ทั้งไม่ซื้อภรรยา อยู่ร่วมกัน เพราะความรัก
ความชอบใจเสมอกันเท่านั้น

พราหมณ์ผู้เป็นสามี ย่อมไม่ร่วมกับ
ภรรยาผู้เว้นจากกระดูก นอกจากสมัยที่ควรจะ
ร่วม พราหมณ์ย่อมไม่ร่วมเมถุนธรรมในระ-
หว่างโดยแท้

พราหมณ์ทั้งหลายสรรเสริญพรหม-
จรรย์ คีล ความเป็นผู้ซื่อตรง ความอ่อน
โยน ตบะ ความสงบเสงี่ยม และความไม่
เบียดเบียน และแม้ความอดทน

พราหมณ์ผู้เสมอด้วยพรหม ผู้มีความ
บากบั่นมั่นคง เป็นผู้สูงสุดกว่าพราหมณ์
เหล่านั้น และพราหมณ์นั้นย่อมไม่เสพเมถุน-
ธรรมโดยที่สุดแม่ในความฝัน

พราหมณ์บางพวก ผู้มีชาติแห่งบุคคล
ผู้รู้แจ้งในโลกนี้ ศึกษาตามตัววัตรของพราหมณ์
ผู้เสมอด้วยพรหมนั้นอยู่ ได้สรรเสริญ
พรหมจรรย์ คีลและแม้ขันติ

พราหมณ์ทั้งหลายขอข้าวสาร ที่นอน
ผ้า เนยใสและน้ำมัน แล้วรวบรวมไว้โดย
ธรรม ได้กระทำยัญ คือทาน แต่วัตถุมิข้าว
สารเป็นต้นที่เขาให้แล้วนั้น

ในยัญที่ตนตั้งไว้ พราหมณ์เหล่านั้น
ไม่ฆ่าแม่โคเลย มารดาบิดา พี่น้องชายหรือ
ญาติเหล่าอื่น มิตรผู้ยิ่งใหญ่ ไม่ฆ่าแม่โค
ซึ่งเป็นที่เกิดแห่งปัญญาโครสอันเป็นยา ฉันทิโค
แม่โคเหล่านี้ให้ข้าว ให้กำลัง ให้
วรรณะ และให้ความสุข พราหมณ์เหล่านั้น
ทราบอำนาจประโยชน์นี้แล้ว จึงไม่ฆ่าแม่
โคเลย ฉันทิโค

พราหมณ์ทั้งหลายผู้ละเอียดอ่อน มี
ร่างกายใหญ่ มีวรรณะ มียศ ขวนขวายใน
กิจน้อยใหญ่ โดยธรรมของตน ได้ประพฤติ
แล้วด้วยข้อปฏิบัติอันเป็นเหตุให้หมู่มัตว์นี้
ถึงความสุขในโลก

ความวิปลาสนี้ได้มีแก่พราหมณ์เหล่า
นั้น เพราะได้เห็นกามสุขอัน (ลามก) น้อย
ที่เกิดขึ้นจากกามคุณอันเป็นของ (ลามก)
น้อย พราหมณ์ทั้งหลายได้ปรารถนาเพ่งเล็ง
สมบัติของพระราชา เหล่านารีที่ประดับดี

แล้ว รถมียมด้วยม้าอาชาไนย ที่สร้างตก
แต่งไว้เป็นอย่างดี มีการขลิบอันวิจิตร พื้น
ที่เรือน เรือนที่สร้างกันเป็นห้อง ๆ และโถก
สมบัติซึ่งเป็นของมนุษย์อันโอฬาร เคลื่อน
กล่นไปด้วยฝูงโค ประกอบไปด้วยหมูนารี
ผู้ประเสริฐ

พราหมณ์เหล่านั้นผูกมนต์ในที่นั้น
แล้ว ได้เข้าไปเฝ้าพระเจ้าโอกกากราชใน
กาลนั้น กราบทูลว่า พระองค์มีทรัพย์และ
ข้าวเปลือกมากมาย ขอเชิญพระองค์ทรง
บุญชัยเถิด พระราชทรัพย์เครื่องปลื้มใจ
ของพระองค์มีมาก

ลำดับนั้นแล พราหมณ์ทั้งหลายยัง
พระราชารู้ประเสริฐ ให้ทรงยินยอมบูชา
ยัญ อัสตเมธะ ปุริสเมธะ (สัมมาปาสะ)
วาชเปยยะ นิรัคคพะ

พระราชาทรงบุญชัยเหล่านี้แล้ว ได้
พระราชาทานทรัพย์แก่พราหมณ์ทั้งหลาย คือ
แม่โค ที่นอน ผ้า เหล่านารีที่ประดับดีแล้ว
รถเทียมด้วยม้าอาชาไนย ที่สร้างตกแต่งไว้

เป็นอย่างดี มีการขลิบอันวิจิตร รับสั่งให้
เอาธัญชาติต่าง ๆ บรรจุเรือที่นำร่ำนมัย
อันกั้นไว้เป็นห้อง ๆ จนเต็มทุกห้อง แล้วได้
พระราชทานทรัพย์แก่พราหมณ์ทั้งหลาย
ก็พราหมณ์เหล่านั้นได้ทรัพย์ในที่
นั้น ขอบใจการสั่งสมเสมอ ตัดหายอ้อมเจริญ
ยิ่งแก่พราหมณ์เหล่านั้น ผู้มีความปรารถนา
อันหยั่งลงแล้ว พราหมณ์เหล่านั้นผูกมนต์
ในที่นั้นแล้ว ได้เข้าเฝ้าพระเจ้าโอกกากราช
อีก

กราบทูลว่า แม้อโคทั้งหลายเกิดขึ้น
เพื่อประโยชน์สำหรับรับใช้ในสรรพกิจของ
มนุษย์เหมือนน้ำ แผ่นดิน เงิน ทรัพย์ และ
ข้าวเหนียวฉะนั้น เพราะฉะนั้นเป็นต้นนั้นเป็น
เครื่องใช้ของสัตว์ทั้งหลาย ขอพระองค์ทรง
บุญชัยเถิด ราชสมบัติของพระองค์มีมาก
ขอเชิญพระองค์ทรงบุญชัยเถิด พระราช-
ทรัพย์ของพระองค์มีมาก

ลำดับนั้นแล พราหมณ์ทั้งหลายยัง
พระราชารู้ประเสริฐให้ทรงยินยอมบุญชัย
แล้ว ในการบุญชัย พระราชาทรงมีรับสั่ง
ให้นำแม้อโคหลายแสนตัว

แม่โคทั้งหลายเสมอด้วยแพะ สงบ

เสงี่ยม ถูกเขารีดนมด้วยหม้อ ย่อมไม่เบียด
เบียดด้วยเท้า ด้วยเขา ด้วยอวัยวะอะไร ๆ
โดยแท้ พระราชารับสั่งให้จับแม่โคเหล่านั้น
ที่เขา แล้วให้ฆ่าด้วยศัสตรา

ลำดับนั้น เทวดา พระอินทร์ พระ
พรหม อสูรและผีเสื้อน้ำ ต่างเปล่งวาจาว่า
มนุษย์ไม่มีกรรม แล่นไปเพราะศัสตราตก
ลงที่แม่โค

โรค ๓ ชนิด คือ ความปรารถนา ๑
ความอดอยาก ๑ ความชรา ๑ เพราะปรารถ
สัตว์เลี้ยงทั้งหลาย ได้มีในกาลก่อน ได้แพร่
โรคออกเป็น ๕๘ ชนิด

บรรดาอาชญาทั้งหลาย อธรรมนี้
เป็นของเก่า เป็นไปแล้ว แม่โคทั้งหลายผู้
ไม่ประทุษร้าย ย่อมถูกฆ่า คนผู้บูชaxyัญทั้ง
หลายย่อมเสื่อมจากกรรม ธรรมอันเลวทราม
นี้เป็นของเก่า วิญญูชนติเตียนแล้วอย่างนี้

วิญญูชนเห็นธรรมอันเลวทรามเช่น
นี้ในทีใด ย่อมติเตียนคนผู้บูชaxyัญในที่นั้น

เมื่อธรรมของพราหมณ์เก่าฉิบหายแล้วอย่าง
นี้ ศูทรและแพศย์แตกกันแล้ว กษัตริย์เป็น
อันมากแตกกันแล้ว ภรรยาดูหมิ่นสามี
กษัตริย์พราหมณ์ผู้เป็นผู้เป็นเผ่าพันธุ์แห่งพรหม
แพศย์และศูทรเหล่าอื่น ผู้อันโคตรรักษาแล้ว
ไม่คำนึงถึงเรื่องชาติ ได้ตกอยู่ในอำนาจแห่ง
กามทั้งหลาย.

[๓๒๔] เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสอย่างนี้แล้ว พราหมณ์มหาศาล
เหล่านั้นได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระโคตมผู้เจริญ ภาษีของ
พระองค์แจ่มแจ้งนัก ข้าแต่พระโคตมผู้เจริญ พระองค์ทรงประกาศธรรมโดย
อเนกปริยาย เปรียบเหมือนหงายของที่คว่ำ เปิดของที่ปิด บอกทางแก่ผู้หลงทาง
หรือตามประทีปในที่มืด ด้วยหวังว่าคนมีจักษุจักเห็นรูปได้ฉะนั้น พวกข้าพระ-
องค์ขอถึงพระโคตมผู้เจริญ กับทั้งพระธรรมและพระภิกษุสงฆ์ว่าเป็นสรณะ
ขอพระองค์โปรดทรงจำพวกข้าพระองค์ว่า เป็นอุบาสกผู้ถึงสรณะตลอดชีวิต
จำเดิมแต่นี้เป็นต้นไป.

จบพราหมณ์ชัมมิกสูตรที่ ๗

อรรถกถาพราหมณ์ชัมมิกสูตรที่ ๗

พราหมณ์ชัมมิกสูตร มีคำเริ่มต้นว่า เอวมุเม สุตฺตํ ดังนี้.

ถามว่า พระสูตรนี้มีการเกิดขึ้นเป็นอย่างไร ?

ตอบว่า การเกิดขึ้นของพระสูตรนี้ ข้าพเจ้าได้กล่าวไว้แล้วโดยนัย
เป็นต้นว่า ออ โข สมฺพหุลา ในนิทานแห่งสูตรนั้น.

บรรดาคำเหล่านั้น คำว่า สมฺพหุลา ได้แก่ มากคือมีใช้น้อย.

บทว่า โกสลกา ได้แก่ ชาวเมืองโกศล.

บทว่า พุราหุณฺนมหาสาลา ความว่า พวกพราหมณ์โดยชาติ ชื่อ
ว่า มหาศาล เพราะเป็นผู้มีสาระมาก.

ได้ยินว่า พราหมณ์เหล่าใด มีทรัพย์เฉพาะที่ฝังไว้ได้ ๘๐ โกฏิ
พราหมณ์เหล่านั้นท่านเรียกว่าพราหมณ์มหาศาล และพราหมณ์เหล่านี้ก็เป็น
เช่นนั้น เพราะเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า พราหมณ์มหาศาล.

บทว่า ชิณฺณา ได้แก่เป็นผู้มีความชรา คือถูกความชราให้ถึงภาวะ
มีพินหักเป็นต้น.

บทว่า วุฑฺฒา ได้แก่ ถึงเขตแดน (ของชาย) แห่งความเจริญ แห่ง
อวัยวะน้อยใหญ่.

บทว่า มหุลลกา ได้แก่ประกอบด้วยความเป็นผู้มีชาติเป็นคนแก่
มีคำอธิบายว่า เกิดมาแล้วนาน.

บทว่า อทุชคตา ได้แก่ ไปสู่ทางไกล (กาลไกล) อธิบายว่าล่องไป
ได้สอง สามรัชกาล.

สองบทว่า วโย อนุปุตฺโต ได้แก่ ถึงปัจฉิมวัย.

อีกอย่างหนึ่ง บทว่า ชินฺณา ได้แก่ เก่า มีคำอธิบายว่า ล่องสกูล
ที่เป็นไปตลอดกาลนาน.

บทว่า วุฑฺฒา ได้แก่ ประกอบด้วยคุณวุฒิมิลาจาร เป็นต้น

บทว่า มหุลลกา ได้แก่ ประกอบด้วยความเป็นผู้มีโภคะมาก จึง
ชื่อว่า มีทรัพย์มาก มีโภคะมาก.

บทว่า อทุชคตา ได้แก่ เดินไปสู่มรรค คือเที่ยวไปไม่ก้าวล่วง
มารยาท มีจริยาวัตรของพวกพราหมณ์ เป็นต้น.

สองบทว่า วโย อนุปุตฺตา ได้แก่ ไม่เข้าถึงภาวะแห่งชาติวุฒิ อัน
เป็นวัยสุดท้าย.

พึงทราบวาจาประกอบความในพระสูตรนี้ อย่างนี้ คำที่เหลือในพระ-
สูตรนี้ปรากฏชัดแล้ว.

หลายบทว่า ภควตา สทฺธิ สมฺโมทิสฺสุ ความว่า พราหมณ์เหล่านี้
นั้น เมื่อจะถามถึงคำทั้งหลายมีคำว่า ท่านสบายดีหรือ ชื่อว่ามีความชื่นชม
กันและกัน ก็พราหมณ์เหล่านั้นชื่นชม ด้วยถ้อยคำใดเป็นต้นว่า พระโคตมผู้
เจริญ สบายดีหรือ พระองค์ยังอัธภาพให้เป็นไปได้หรือ พระองค์มีอาพาธ
น้อยหรือ มีโรคน้อยหรือ มีกำลังหรือมีความเบาใจหรือ มีการอยู่สบายหรือ
ยอมให้ระลึกถึงถ้อยคำนั้นที่ควรชื่นชม ที่ควรระลึกถึง คือให้สิ้นสุดลง ให้จบ

สองบทว่า เตนหิ พุราหุมนฺนา ความว่า เพราะท่านทั้งหลายได้
ขอร้องข้าพเจ้า ฉะนั้น คุณก่อนพราหมณ์ทั้งหลาย ท่านทั้งหลายจงฟัง คือจง
เงี่ยโสตลงฟัง จงตั้งใจฟังให้ดี คือเมื่อกระทำไว้ในใจโดยแยบคายอยู่ ก็จงฟัง
ด้วยปโยคสุทธิ จงกระทำไว้ในใจด้วยดีด้วยอาสยสุทธิ คือว่า จงฟังด้วย
ความไม่ฟุ้งซ่าน จงทำไว้ในใจด้วยดีด้วยการประคอง (จิต) ไว้ ดังนี้ เป็นต้น
ครั้งนั้น พราหมณ์มหาศาลทั้งหลายเหล่านั้นเมื่อจะรับแม่ซึ่งค่านั้น ที่พระผู้มี-
พระภาคเจ้าตรัสแล้วจึงได้ตอบรับแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า คือ เป็นผู้ปรากฏ
เฉพาะพระพักตร์ รับพระคำรัสของพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า เอว โภ.

อีกอย่างหนึ่ง พราหมณ์ทั้งหลายรับฟังแล้ว มีคำอธิบายว่ารับรู้แล้ว
เพราะตนปรารถนาจะการทำตาม ซึ่งเนื้อความที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า
ท่านทั้งหลายจงฟัง จงกระทำไว้ในใจให้ดี. ครั้งนั้นแล เมื่อพราหมณ์เหล่านั้น
รับคำอยู่อย่างนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงได้ตรัสเนื้อความนี้.

ถามว่า พระองค์ตรัสว่าอย่างไร ?

ตอบว่า พระองค์ตรัสว่า วิสโย ปุพฺพกา เป็นต้น.

ในกาลานั้น บัณฑิตฟังทราบในคาถาที่ ๑ ก่อน.

บทว่า ลยตตฺตา ความว่า ผู้มีจิตสำรวมแล้ว ด้วยการสำรวมในศีล.

บทว่า ตปสฺสลิโน ความว่า ผู้ประกอบด้วยการสำรวมอินทรีย์.

บทว่า อตฺตทตฺตมจฺจริตฺถุ ได้แก่ กระทำประโยชน์แก่ตน มีการ
สาธยายมนต์ และการเจริญพรหมวิหาร เป็นต้น.

คำที่เหลือแจ่มแจ้งแล้วทั้งนั้น.

แม้ในกาลาทั้งหลายมีกาลาที่สองเป็นต้น ก็มีการพรรณานื่อความ โดยย่อ ดังต่อไปนี้

บาทพระคาถาว่า น ปฐุ พุราหุมนานาสุ ความว่า พวกพราหมณ์ รุ่งเก่า (โบราณ) ไม่มีปศุสัตว์ คือพวกพราหมณ์เหล่านั้นไม่ทำการเลี้ยงปศุสัตว์.

บาทพระคาถาว่า น หิริญญํ น ธานียํ ความว่า ก็พวกพราหมณ์ไม่มีเงินและโดยที่สุดแม้แต่มาสกราคาต่ำที่สุด อนึ่งพราหมณ์เหล่านั้นไม่มีแม้แต่พืชพันธุ์ธัญญาหารอันต่างโดยบุพพัตถชาติ และอปรัณชาติ มีข้าวเจ้า ข้าวสาลี ข้าวเหนียว และข้าวละมานเป็นต้น เพราะว่าพราหมณ์เหล่านั้นสละเงินทองเสียแล้ว เป็นผู้ไม่ทำการสั่งสม มีการสาธยายเป็นทรัพย์และข้าวเปลือกอย่างเดียว คือเป็นผู้ประกอบด้วยทรัพย์และข้าวเปลือก กล่าวคือการสาธยายมนต์ ก็วิหารธรรมมีเมตตาเป็นต้นนี้ใด ท่านเรียกว่าพรหมนิธิ (การสั่งสมอย่างประเสริฐ) เพราะเป็นธรรมเครื่องอยู่อย่างประเสริฐ และเพราะสามารถติดตามตนไปได้ ก็พวกพราหมณ์ทั้งหลายรักษาขุมทรัพย์อันประเสริฐนั้นไว้ โดยการประกอบการอบรมวิหารธรรมมีเมตตาเป็นต้นนั้น เนื่อง ๆ.

บาทพระคาถาว่า ยํ เนลํ ปกตํ อาสิ ความว่า ภัตที่ประตุเรือนใดที่เขาเริ่มทำไว้เพื่อพราหมณ์เหล่านี้ ผู้มีวิหารธรรมอยู่อย่างนี้ คือ เป็นภัตที่เขาทำอุทิศพราหมณ์ทั้งหลายเหล่านั้น.

บาทพระคาถาว่า ทวารภตฺตํ อุปลุจฺจิตํ ความว่า ภัตที่ทายกเหล่านั้น ๆ เตรียมแล้ว ตั้งไว้ที่ประตุเรือนของตน ด้วยคิดว่า เราจักถวายแก่พราหมณ์ทั้งหลาย ดังนี้.

บทว่า สทฺธาปกตฺตํ ได้แก่ เริ่มทำไว้ด้วยศรัทธา มีคำอธิบายว่า ที่
จะพึงให้ด้วยศรัทธา.

ในคำว่า เอสานํ มีวิเคราะห์ว่า ชนเหล่าใดยอมแสวงหา เหตุนี้
ชนเหล่านั้นชื่อว่า เอสา ผู้แสวงหา มีคำอธิบายว่า แก่พราหมณ์ทั้งหลาย
เหล่านั้น ผู้แสวงหา คือเสาะหา เทียบแสวงหา

บทว่า ทาทเว ได้แก่ พึงให้.

บทว่า ตทมณฺญสิฏฺฐํ ได้แก่ ไม่คูหมิ่นกัณฑ์นั้น อธิบายว่าชนทั้งหลาย
ผู้ให้ ได้สำคัญกัณฑ์ที่ตนเตรียมตั้งไว้ที่ประตู่ อันตนจะพึงถวายด้วยศรัทธา
คือว่า อันตนพึงให้แก่พราหมณ์เหล่านั้นผู้แสวงหาอยู่ หาได้สำคัญยิ่งไปกว่า
นั้นไม่ ด้วยว่าพราหมณ์เหล่านั้น ซึ่งไม่ต้องการได้มีแล้วโดยประการอื่น (ไม่
แสวงหากัณฑ์) พราหมณ์เหล่านั้นพอใจแล้ว เพราะเป็นผู้มีอาหารและเครื่องนุ่ง
ห่มเป็นอย่างยิ่งอย่างเดียว (คือต้องการอาหารและเครื่องนุ่งห่มเท่านั้น)

บทว่า นานารตุเตหิ ได้แก่ ด้วยผ้าที่ย้อมด้วยสีต่าง ๆ ด้วยที่นอน
ที่ปูลาด แล้วด้วยเครื่องปูนอนอันวิจิตร ด้วยปราสาทที่ประเสริฐ มีปราสาท
ชั้นเดียวและ ๒ ชั้นเป็นต้น.

บทว่า อวสเถหิ ได้แก่ด้วยอุปกรณ์ทั้งหลายเห็นปานนั้น.

ชาวชนบท ชาวแคว้นแคว้น คือ ชาวชนบทที่อยู่ในส่วนหนึ่ง ๆ ของ
ประเทศ และชาวแคว้นแคว้นทั้งสิ้นบางพวก ๆ ย่อมมอบน้อมพราหมณ์ทั้ง
หลาย ทั้งเวลาเย็นทั้งเวลาเช้า ประจุบุคคลนอบน้อมเทพเจ้าทั้งหลายว่า
ข้าพเจ้าขออนอบน้อมพราหมณ์ทั้งหลาย ดังนี้. พราหมณ์ทั้งหลายเหล่านั้นอัน

บุคคลนอนน้อมอยู่อย่างนี้เป็นผู้อันชาวโลกไม่พึงมา จะไม่พึงมาอย่างเดียวน่า
นั้นก็หาไม่ แต่ไม่พึงชนะ แม้เพื่อจะเบียดเบียน และไม่พึงชนะ เพราะพราหมณ์
เหล่านั้นครอบงำไม่ได้.

ถามว่า เพราะเหตุไร ?

ตอบว่า เพราะพราหมณ์เหล่านั้นอันธรรมรักษาไว้แล้ว ด้วยว่า
พราหมณ์เหล่านั้นรักษารธรรมคือศีลห้าแล้ว ชื่อว่าเป็นผู้อันธรรมรักษาแล้ว
เพราะพระบาลีว่า **ธมฺโม หเว รกฺขติ ธมฺมจารี ธรรมธเ ย่อมรักษา**
ผู้ประพฤติธรรมดังนี้ จึงชื่อว่าเป็นผู้อันใคร ๆ ไม่พึงมา และไม่พึงชนะ.

บาทพระกาลาว่า **น เณ โภจิ นิวาเรติ** ความว่า ใคร ๆ ไม่ควร
ห้ามพราหมณ์เหล่านั้น ที่ประตูแห่งสกุลทั้งหลาย ชื่อว่าที่ประตูแห่งสกุล ใน
ที่ทั้งปวง คือทั้งภายนอก ทั้งภายใน แม้โดยประการทั้งปวง พึงทราบอธิบาย
ในพระคานานี้อย่างนี้ว่า เพราะมนุษย์ทั้งหลายเป็นผู้มีความคุ้นเคยอย่างยิ่งใน
พราหมณ์เหล่านั้นว่า ท่านไม่ควรเข้าไปยังสถานที่ชื่อนี้ดังนี้ พราหมณ์เหล่า
ใดแม้จะเป็นพราหมณ์จัญทาล พราหมณ์เหล่านั้นอันธรรมรักษาแล้วอย่างนี้
อันใคร ๆ ไม่ห้ามแล้ว ที่ประตูแห่งสกุลทั้งหลายเที่ยวไปอยู่ ประพฤติพรหม
จรรย์ตั้งแต่เป็นเด็ก โดยการประพฤติจำเดิมแต่กาลเป็นเด็กสิ้นเวลา ๔๘ ปี
คือ ๘ ปีกับ ๔๐ ปี ก็จะป่วยกล่าวไปใยในพราหมณ์ทั้งหลาย มีพราหมณ์ผู้
เสมอด้วยพรหมเป็นต้นเล่า.

ก็พราหมณ์เหล่านั้นประพฤติพรหมจรรย์อยู่อย่างนี้นั้นแล ได้เที่ยว
แสวงหาวิชาและจรณะอยู่ในกาลก่อน จะเป็นผู้ไม่ประพฤติพรหมจรรย์ก็หา
มิได้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **วิชาปริเยฐิ** ได้แก่ การแสวงหา
มนต์ สมจริงดังคำที่ท่านกล่าวไว้ว่า พราหมณ์นั้นเรียนมนต์ทั้งหลายอยู่
ประพฤติพรหมจรรย์ตั้งแต่เป็นเด็กตลอด ๔๘ ปี.

บทว่า **จรณปริเยฐิ** ได้แก่ การรักษาศีล พระบาลีว่า **วิชาจรณ-**
ปริเยฐิ ดังนี้ก็มี ความว่า ได้เที่ยวไปเพื่อแสวงหาวิชาและจรณะ อธิบาย
ว่า พราหมณ์ทั้งหลายเป็นผู้เสมอด้วยเทวดา หรือเป็นผู้มีมารยาท ประพฤติ
พรหมจรรย์ตามที่กล่าวแล้ว ต่อจากประพฤติพรหมจรรย์นั้นแล้ว แม้มารอง
ฌราวาส ก็ไม่ถึงหญิงอื่นไม่ว่าจะเป็นหญิงกษัตริย์ หรือหญิงคนใดคนหนึ่ง
ในบรรดาหญิงทั้งหลาย มีหญิงแพศย์ (พ่อค้า) เป็นต้น. ต่อแต่นั้น พราหมณ์
เหล่านั้น หาได้ให้เงิน ๑๐๐ หรือ ๑๐๐๐ กหาปณะแล้วซื้อภรรยาไม่ เหมือน
อย่างบุคคลบางจำพวก ที่ซื้อภรรยากันในปัจจุบัน พราหมณ์เหล่านั้น ย่อม
แสวงหาภรรยาโดยธรรม คืออย่างไร คือพราหมณ์ทั้งหลาย(เหล่าอื่น)ประพฤติ
พรหมจรรย์สิ้นเวลา ๔๘ ปี (สึกแล้ว) แล้วเที่ยวขอหญิงสาวในวันนั้นนั่นเอง
ด้วยการกล่าวว่า ข้าพเจ้าประพฤติพรหมจรรย์มาเป็นเวลา ๔๘ ปี ถ้าหากว่า
เด็กหญิงที่ถึงพร้อมด้วยวัยแล้วมีอยู่ ขอให้พวกท่านจงให้แก่ข้าพเจ้า ต่อแต่
นั้น บุคคลซึ่งมีธิดาที่เจริญวัย ประดับประดาธิดานั้นแล้ว นำออกมาให้ใน
มือของพราหมณ์ ซึ่งยืนอยู่ที่ประตูนั่นเอง เมื่อจะหลั่งน้ำก็กล่าวว่า ข้าแต่
พราหมณ์ ข้าพเจ้าให้ธิดานี้ เพื่อเป็นภรรยาของท่าน เพื่อประโยชน์แก่การ
เลี้ยงดู ดังนี้แล้วก็ให้ไป ถ้าหากว่าชนทั้งหลายถามว่า ก็เพราะเหตุไรพราหมณ์
เหล่านั้นแม้เที่ยวประพฤติพรหมจรรย์นานอย่างนี้แล้ว ก็ยังแสวงหาภรรยาอยู่

ไม่ประพฤติพรหมจรรย์จนตลอดชีวิต ก็พวกพราหมณ์เหล่านั้นจะมีความเห็นด้วยอำนาจมิจฉาทิฐิอย่างนี้ว่า ผู้ใดไม่ให้บุตรเกิดขึ้น ผู้นั้นเป็นผู้กระทำการตัดสกุลวงศ์ เพราะการตัดสกุลวงศ์นั้น ย่อมหมกไหม้ในนรก.

ได้ยินว่า คน และ สัตว์ ๔ จำพวก คือ ไล่เดือน ๑ นกค้อยติวิด

๑ นางนกกระเรียน ๑ พราหมณ์ ๑ ย่อมกลัวสิ่งที่ไม่ควรกลัว

ได้ยินว่าไล่เดือนทั้งหลายเป็นสัตว์ที่มีปกติกินดินแต่พอประมาณ เพราะกลัวแผ่นดินใหญ่หมดไป ไม่ยอมกินดินมาก ๆ นางนกค้อยติวิด นอนหงายบนไข่ เพราะกลัวอากาศจะตกทับ นางนกกระเรียน ไม่ยอมเหยียบแผ่นดินเต็มเท้าทั้งสอง เพราะกลัวแผ่นดินจะถล่ม พราหมณ์ทั้งหลายยอมแสวงหาภรรยา เพราะกลัวสกุลวงศ์จะขาดสูญ ท่านกล่าวไว้ในคถาว่า :-

สัตว์ทั้งมกาย ๔ จำพวกเหล่านี้คือ

ไล่เดือน ๑ นางนกค้อยติวิด ๑ นกกระ-

เรียน ๑ พราหมณ์ผู้เคร่งครัดในธรรมเนียม

๑ ย่อมกลัวสิ่งที่ไม่ควรกลัว ดังนี้.

พราหมณ์ทั้งหลายแม่แสวงหาภรรยาโดยธรรมอย่างนี้ อยู่ร่วมกันเพราะความรัก เสมอกันเท่านั้น และอยู่ด้วยกันด้วยกาย ด้วยความรักที่เสมอกัน คือด้วยความรักกันและกันเท่านั้น มีคำอธิบายว่า เป็นผู้มีจิตร่วมกัน คลึงเกล้า ถูกต้องกัน พอใจการอยู่ร่วมกัน หากได้อยู่ร่วมกันโดยการไม่รัก หรือด้วยการข่มขี้กันไม่ พราหมณ์แม้ทำการอยู่ร่วมกันด้วยความรักที่เสมอกันอย่างนี้อยู่ ก็ย่อมไม่ร่วมกับภรรยาผู้เว้นจากระดู.

สองบทว่า **อณฺเฐน ตมฺหา** ความว่า ในสมัยที่มีระดูอันใด
พราหมณ์พึงเข้าถึงนางพราหมณ์ ในสมัยนั้น คือ เว้นซึ่งสมัยนั้น พราหมณ์
ผู้สามีก็ไม่ร่วมกับภรรยา ผู้เว้นแล้วจากระดู คือผู้เว้นจากระดู ตรีบาทเท่าที่สมัยนั้น
ยังไม่มาถึงอีก คือยอมไม่ร่วมในระหว่างโดยแท้.

บทว่า **เมถุนฺมมํ** ได้แก่ เพื่อธรรมของคนคู่ กล่าวกันว่า **เมถุน**
มมํ นั้น เป็นทศทายวิภคิตี ใช้ในอรรถกถาวิภคิตี.

สองบทว่า **นาสุสุ กจฺจนฺติ** ได้แก่ ย่อมไม่ถึง.

อธิบายว่า คนเหล่าใดเหล่าหนึ่ง เป็นผู้เสมอด้วยเทพและมีมรรยาท
ชื่อว่า **พราหมณ์** แต่โดยไม่แปลกกัน คนแม้ทุกจำพวกพึงสรรเสริญ
พรหมจรรย์ ฯลฯ.

เมถุนวิภคิตี ชื่อว่า **พรหมจรรย์** ในคานานัน.

สิกขาบท ๔ ที่เหลือ ชื่อว่า **ศีล**.

ความเป็นผู้ซื่อตรง ชื่อว่า **อาชวะ** โดยความก็คือ ความเป็นผู้ไม่
โอ้อวด ความเป็นผู้ไม่มีมายา.

ความเป็นผู้อ่อนโยน ชื่อว่า **มัททวะ** โดยอรรถก็คือ ความไม่แข็ง
กระด้าง และความไม่ถือตัว.

การสำรวมอินทรี ชื่อว่า **ตปะ**.

ความเป็นผู้สงบเสงี่ยม ความมีสุขโดยปกติ ความประพฤติเรียบร้อย
ไม่น่ารังเกียจ ชื่อว่า **โสรัจจะ**.

ความเป็นผู้มีชาติแห่งผู้ไม่เบียดเบียนกันด้วยฝ่ามือเป็นต้น ความเป็น
ผู้มีกรุณา ชื่อว่า **อวิหิงสา**.

ความอดทน คือความอดกลั้น (อิริยาสนขันติ) ชื่อว่า ขันติ.

พราหมณ์ทั้งหลายสรรเสริญคุณทั้งหลายเหล่านี้เป็นอย่างนี้ ส่วนพราหมณ์เหล่านี้ ไม่อาจเพื่อยินดีในข้อปฏิบัติ โดยประการที่พึงประสงค์ แม้พราหมณ์เหล่านั้น ก็มีปกติเห็นในคุณธรรมเหล่านั้นว่ามีประโยชน์ จึงสรรเสริญคือชมเชยด้วยวาจา ก็เมื่อพราหมณ์เหล่านั้นสรรเสริญอยู่อย่างนี้ว่า พราหมณ์ใดเป็นผู้เสมอด้วยพรหม เป็นผู้มีความบากบั่นมั่นคง เป็นผู้สูงกว่าพราหมณ์เหล่านั้น และพราหมณ์นั้นย่อมไม่เสพเมถุนธรรม โดยที่สุดแม้ความฝัน ดังนี้.

พระกาธาวา โย จ เนลั ๗เป๗ นาคมา ความว่า พราหมณ์ใดเป็นผู้เสมอด้วยพรหม คือเป็นพราหมณ์ที่สูงที่สุดเสมอด้วยพระพรหม เป็นผู้สูงสุดกว่าพราหมณ์เหล่านั้น ชื่อว่าเป็นผู้มีความบากบั่นมั่นคง เพราะประกอบด้วยความบากบั่นอันมั่นคง.

วา ศัพท์ในคำว่า สวา ใช้ในอรรถว่า ทำให้แจ่มแจ้ง.

ด้วย วา ศัพท์นั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า ย่อมยังพราหมณ์นั้นนั้นแล ให้แจ่มแจ้งว่า พราหมณ์คนนั้น คือ คนเห็นปานนั้น.

สองบทว่า เมถุนั ฌมมึ ได้แก่ การเข้าถึงเมถุน.

สองบทว่า สุปินนุเตปิ นาคมา ได้แก่ ไม่ถึงแม้โดยความฝันตั้งแต่นั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า ก็ตรัสว่า พราหมณ์บางพวก ผู้มีชาติแห่งบุคคลผู้รู้แจ้งในโลกนี้ ศึกษาตามวัตรของพราหมณ์ ผู้เสมอด้วยพรหมนั้นอยู่ สรรเสริญพรหมจรรย์ ศีล และแม้ขันติ ดังนี้.

พระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อจะทรงแสดงด้วยสามารถแห่งที่สุดเบื้องต้น โดยนัยที่พระองค์ตรัสไว้แล้ว ในคาถาที่ ๕ แห่งสูตรนี้นั้นแล จึงทรงประกาศ

พราหมณ์ทั้งหลายที่เสมอด้วยเทพ ด้วยว่าบัณฑิตทั้งหลายผู้มีชาติแห่งผู้รู้แจ้ง
เหล่านั้น ศึกษาวัตรของพราหมณ์ผู้เสมอด้วยพรหมนั้นอยู่ ย่อมสรรเสริญวัตร
ของพราหมณ์ ด้วยการบรรพชาและด้วยการเจริญฌาน และพราหมณ์เหล่านั้น
ย่อมสรรเสริญคุณมีพรหมจรรย์เป็นต้น เหล่านี้ ด้วยข้อปฏิบัติเท่านั้น พราหมณ์
แม้ทุกจำพวกเหล่านั้น ฟังทราบโดยนัยที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ใน โทณ-
สูตร ในปัญจกนิบาตนั้นแล บัดนี้พระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อจะทรงสรรเสริญ
พราหมณ์ทั้งหลายที่มีมรรยาท จึงตรัสว่า ตถุทฺถํ สยมนํ เป็นต้น.

เนื้อความแห่งพระคาถานั้นว่า บรรดาพราหมณ์เหล่านั้น พราหมณ์
เหล่าใดเป็นผู้มีมรรยาท แต่ถ้าหากว่าประสงค์จะกระทำยัญ ลำดับนั้นพราหมณ์
เหล่านั้นก็ขอข้าวสาร ที่นอนอันต่างด้วยเตียงและตั้งเป็นต้น ผ้าอันต่างด้วยผ้า
ทำด้วยเปลือกไม้เป็นต้น และเนยใสและน้ำมันอันต่างด้วยเนยใสอันเกิดจากโค
และน้ำมันงาเป็นต้น อันมีประการต่าง ๆ เพราะพราหมณ์เหล่านั้นเป็นผู้เว้นแล้ว
จากการรับของดิบและข้าวเปลือก คือว่าขอแล้วโดยธรรม ได้แก่ โดยธรรม
กล่าวคือฐานะที่เจาะจง ซึ่งท่านกล่าวไว้อย่างนี้ว่า พระอริยเจ้าทั้งหลาย ย่อม
ยื่นเจาะจง (โดยธรรม) นี้คือการขอของพระอริยเจ้าทั้งหลาย ลำดับนั้นจึงได้
รวบรวมคือนำมารวมไว้ ซึ่งวัตถุมีข้าวสารเป็นต้นนั้น ที่ผู้ประสงค์จะให้
ถวายไว้.

พระบาลีว่า สมฺมชานตฺวา ดังนี้ก็มี. เนื้อความก็อันเดียวกันนี้นั่นเอง.
ฟังประกอบยัญ แต่วัตถุนั้น คือว่าถือเอาจากวัตถุนั้น แล้วได้ทำทาน.

ก็เมื่อกระทำ ย่อมไม่ฆ่าโคทั้งหลาย คือพราหมณ์เหล่านั้นไม่ฆ่า
แม่โคทั้งหลายในเพราะอภัยกล่าวคือทาน ที่ปรากฏขึ้นแล้วอย่างนี้. ก็ในคำว่า
คาโว นี้ พึงทราบที่ท่านกล่าวถึงสัตว์ทุกจำพวก โดยยกแม่โคขึ้นเป็นประธาน.

ถามว่า เพราะเหตุไร พราหมณ์เหล่านั้นจึงไม่ฆ่าสัตว์ทุกจำพวก.

ตอบว่า เพราะพราหมณ์เหล่านั้นประกอบด้วยคุณ มีพรหมจรรย์
เป็นต้น.

อีกอย่างหนึ่ง เมื่อจะว่าโดยพิเศษ พราหมณ์เหล่านั้นไม่ฆ่าโคทั้งหลาย
เหมือนกับมารดาบิดา พี่ชายน้องชาย และญาติทั้งหลายแม่เหล่าอื่น ในบรรดา
บาทเหล่านั้น บาทพระคาถาว่า ยาสุ ชายนุติ โอสถา ความว่า รสแห่ง
โคทั้งหลาย ๕ ชนิด อันเป็นเภสัชสำหรับโรคทั้งหลาย มีโรคน้ำดีเป็นต้น
ย่อมเกิดในแม่โคเหล่าใด.

ในบททั้งหลายมี อนนุทา เป็นต้น มีอธิบายว่า เพราะเมื่อชน
ทั้งหลายบริโภคน้ำโครสอยู่ ความหิวก็สงบลงได้ กำลังก็เพิ่มขึ้น ผิวพรรณ
ก็ผ่องใส สุขกายสุขใจย่อมเกิดขึ้น ฉะนั้นพึงทราบว่าปิณฑุโครสเหล่านี้ ชื่อว่า
ให้ข้าว ให้กำลัง ให้วรรณะและให้ความสุข. คำที่เหลือในคานานี้มีเนื้อความ
ต้นทั้งนั้น.

พราหมณ์เหล่านั้น เมื่อไม่ฆ่าแม่โคทั้งหลาย ในเพราะอภัยทั้งหลาย
อย่างนี้ เป็นผู้มั่งคั่งกายอันบ่อเกิดแห่งบุญอนุเคราะห์แล้ว จึงเป็นผู้ละเอียดอ่อน
มีร่างกายใหญ่ มีวรรณะ มียศ ขวนขวายในกิจน้อยใหญ่โดยธรรมของตน
ได้ประพฤติก่อด้วยข้อปฏิบัติ อันเป็นเหตุให้หมู่สัตว์ถึงความสุขในโลก.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **สุขุมลา** ได้แก่เป็นผู้ละเอียดอ่อน เพราะเป็นผู้มีฝ่ามือและฝ่าเท้าอ่อนนุ่ม.

บทว่า **มหากาย** ได้แก่ (เป็นผู้มีกายใหญ่) เพราะเป็นผู้ถึงพร้อมด้วยกายที่สูงและใหญ่.

บทว่า **วณฺณวฺโถ** ได้แก่ เป็นผู้มียวระณะ เพราะเป็นผู้มีผิวพรรณเพียงดั่งทอง และเพราะเป็นผู้ประกอบด้วยทรวดทรงที่สมส่วน.

บทว่า **ยสฺสุติโน** ได้แก่ เป็นผู้มียศ เพราะเป็นผู้ถึงพร้อมด้วยลาภและบริวาร (อันเกิดจากบุญ).

สองบทว่า **เสหิ ฐมฺเมหิ** ได้แก่ ด้วยจาริตทั้งหลายที่เป็นของตน.

บาทคาถาว่า **กิจฺจกิจฺเจสุ อุตฺตกา** ความว่า เป็นผู้ถึงความขวนขวายว่า ควรกระทำสิ่งนี้ในกิจทั้งหลาย ไม่ควรกระทำสิ่งนี้ในสิ่งที่ไม่ควรกระทำทั้งหลาย พราหมณ์สมัยก่อนเหล่านั้นเป็นผู้เห็นปานนั้น จึงเป็นผู้นำดูน่าเลื่อมใส ควรแก่ทักษิณาของชาวโลกอย่างยิ่ง เป็นผู้ปราศจากความเสียดจัญไร ภัย อุบัติหะ ตรายเท่าที่ยังปฏิบัติด้วยข้อปฏิบัติในโลก ซึ่งเป็นเหตุให้หมู่สัตว์ถึงคือบรรลู่ถึงความสุข หรือถึงความสุขได้แก่บรรลู่ถึงความเจริญ.

ด้วยสองบทว่า **อัย ปชา** พระผู้มีพระภาคเจ้ายอมทรงแสดงซึ่งสัตว์โลก.

แต่โดยกาลล่วงไป เมื่อพวกพราหมณ์เหล่านั้นต้องการทำลายมารยาท (จาริตประเพณีของตน) เสีย ความวิปลาสน์ก็ได้มีแก่พราหมณ์เหล่านั้น เพราะ

ได้เห็นกามสุขอัน เล็กน้อย (ลามก) ที่เกิดขึ้นจากกามคุณอันเป็นของ เล็กน้อย (ลามก) พรหมณ์ทั้งหลายได้ปรารถนาฟุ้งเล็ง (ต้องการ) สมบัติของพระราชา เหล่านารีที่ประดับดีแล้ว รถเทียมด้วยม้าอาชาไนย ที่สร้างตกแต่งไว้เป็นอย่างดี มีการขลิบอันวิจิตร พื้นที่เรือนทั้งหลาย เรือนทั้งหลายที่กั้นเป็นห้อง ๆ แยกกำหนดเป็นส่วน และโภคสมบัติอันเป็นของมนุษย์อันโอฬาร เกลือรถล่นไปด้วยฝูงโค ประกอบไปด้วยหมูนารีผู้ประเสริฐ.

ในคานานั้น ความสำคัญผิด ชื่อว่า วิปลาต.

สองบทว่า อณูโต อณู อธิบายว่า เพราะเห็นกามสุขอันเล็กน้อย ซึ่งเกิดขึ้นแล้ว จากกามคุณอันเป็นของเล็กน้อย เพราะอรรถว่า ลามก เพราะอรรถว่า นิดหน่อย เพราะอรรถว่า ไม่เจริญ (อปลายภูเรน) โดยไม่เข้าถึงซึ่งการนับ เข้าในการเปรียบเทียบกับสุขซึ่งเกิดจากฉานอัปมัณฑา และนิพพาน หรือเพราะเห็นกามสุขเล็กน้อยโดยเป็นความสุขซึ่งเกิดจากสมบัติอันเป็นโลกิยะ อันตนได้แล้ว ซึ่งเป็นของเล็กน้อย เพราะเทียบกับโลกุตรสุข คือ เพราะเห็นกามสุขอันเล็กน้อย แม้เพราะเป็นของเล็กน้อย.

บทว่า ราชิน วา ได้แก่ ของพระราชาเทียว.

บทว่า วียาการ ได้แก่ สมบัติ.

บทว่า อาชยุตถุเต ได้แก่ เทียมด้วยม้าอาชาไนย.

บทว่า สุกเต ได้แก่ สำเร็จดีแล้วด้วยทารุกรรมและโลหกรรม.

บทว่า จิตฺตสิพฺพเน ได้แก่ มีการขลิบอันวิจิตร ด้วยสามารถแห่งเครื่องอลงกรณ์ (การประดับ) ด้วยวัตถุทั้งหลายปีหนึ่งสี่หะเป็นต้น.

บพว่า นิเวสเน ได้แก่ เครื่องเรือน.

บพว่า นิเวเส จ ได้แก่ เรือนที่เขาให้สร้างไว้ในที่นั้น ๆ.

บพว่า วิภตุเต ได้แก่ อันแบ่งไว้ด้วยสามารถแห่งส่วนยาว และ ส่วนกว้าง.

สองบพว่า ภาคโส มิเต ได้แก่ ที่กำหนดกระทำไว้เป็นส่วน ๆ ด้วยสามารถแห่งสนาม ประตุ ปราสาท และเรือนยอดเป็นต้น.

ถามว่า ท่านกล่าวอธิบายไว้อย่างไร ?

ตอบว่า ท่านกล่าวอธิบายไว้ว่า ความสำคัญผิดได้มีแล้วแก่พราหมณ์เหล่านั้น เพราะความเป็นไปในวัตถุทั้งหลายเหล่านี้ ซึ่งเป็นทุกข์เท่านั้นว่าเป็นสุข เพราะตรงกันข้ามกับความสำคัญในการออกบวช อันเป็นไปแล้วในกาลก่อน เพราะได้เห็นความสุขที่รู้จักกันว่าเป็นของเล็กน้อย โดยความเป็นของเล็กน้อย ๑ สมบัติของพระราชา ๑ นารีที่ประดับแล้วทั้งหลาย ๑ รถทั้งหลาย ๑ เครื่องเรือนทั้งหลาย ๑ ตัวเรือนทั้งหลาย ๑ ซึ่งมีประการดังกล่าวแล้ว (โดยความเป็นของเล็กน้อย) พราหมณ์ทั้งหลายเหล่านั้นมีความเห็นวิปริตอย่างนี้ จึงพึงเล็งโภคะ ซึ่งเป็นของมนุษย์อันโอฬาร อันเคลื่อนกล่นไปด้วยฝูงโค อันประกอบไปด้วยหมู่นารีผู้ประเสริฐ.

บรรดาบทเหล่านั้น บพว่า โคมณฺฑลปริพฺยุพฺหํ ได้แก่ เคลื่อนกล่นไปด้วยฝูงโคทั้งหลาย.

บพว่า นารีวรคณฺยุดฺดี ได้แก่ ซึ่งประกอบด้วยหมู่นารีผู้ประเสริฐ.

บพว่า อุพารํ ได้แก่ ไพนบูลย์.

สองบทว่า มานุส โภค ได้แก่ วัตถุเครื่องใช้มีเครื่องเรือนเป็นต้น
ของมนุษย์ทั้งหลาย.

บทว่า อภิขุณฺณียสุ ความว่า ยังค้นหาให้เจริญ ประารถนาเพ่งเล็งว่า
โอหนอ วัตถุนี้ พึงเป็นของเรา.

พราหมณ์ทั้งหลายเหล่านั้นคิดว่า ก็มนุษย์เหล่านี้ พ่งเล็งอยู่อย่างนี้
เป็นผู้สนานคิดแล้ว ลูบไล้ดีแล้ว ตัดผม โกนหนวดแล้ว สวมเครื่องประดับ
คือพวงมาลัย บำเรออยู่ด้วยกำนคุณทั้งห้า แต่เราทั้งหลายสิ แม้อันมนุษย์
เหล่านั้นนอนน้อมอยู่อย่างนี้ เป็นผู้มัวร่างกายเศร้าหมองด้วยคราบเหงื่อ มีเล็บ
และขนรักแร้งอกยาว เป็นผู้ไร้โรคะ ถึงความเป็นผู้นำสงสารอย่างยิ่งอยู่ ก็มนุษย์
เหล่านี้ เทียวสัญจรไปด้วยพาหนะทั้งหลาย มีการนั่งบนคอช้าง นั่งบนหลังม้า
ขึ้นวอ และนั่งรถทองคำเป็นต้น (ฝ่าย) พวกเราสิต้องเดินด้วยเท้า มนุษย์
เหล่านี้อยู่บนพื้นปราสาท มีปราสาท ๒ ชั้นเป็นต้น พวกเราสิอยู่ที่ในป่าและ
โคนต้นไม้เป็นต้น และมนุษย์เหล่านี้นอนบนที่นอนอันประเสริฐซึ่งปูลาดแล้ว
ด้วยวัตถุทั้งหลายมีผ้าโกเชาว์ขนยาวเป็นต้น พวกเราสิปูลาดเสื่อลำแพนและ
ท่อนหนังนอนบนพื้นดิน ก็มนุษย์เหล่านี้บริโภคน้ำมิรสสนานาชนิด พวกเราสิ
ยังชีวิตให้เป็นไปด้วยการเที่ยวภิกขาจาร (อุณฺณาจริยาย) แม้พวกเราจะพึง
เป็นเช่นกับมนุษย์เหล่านี้ ได้อย่างไรหนอแล ดังนี้ และได้ตกลงใจว่า เรา
ต้องปรารถนาทรัพย์ เราทั้งหลายผู้เว้นจากทรัพย์ไม่อาจจะได้รับสมบัตินี้ได้
ดังนี้แล้วจึงทำลายเวททั้งหลาย (ไม่เรียนพระเวท) ทำมนต์ของเก่าซึ่งประกอบ
ด้วยธรรมให้เสื่อม (พินาศ) ไป แต่งมนต์หลอกลวงอันไม่ประกอบด้วยธรรม

ขึ้นมา (แทนที่) เป็นผู้ต้องการทรัพย์ จึงได้เข้าไปหาพระเจ้าโศกกากราช แล้วได้ประกอบการทั้งหลายมีการถวายพระพรเป็นต้น แล้วกราบทูลว่า มหาบพิตร อาตมาภาพทั้งหลายมีบหมนต์เก่าแก่ ซึ่งสืบต่อกันมาตามประเพณี ในวงศ์ของพราหมณ์ พวกเราไม่ได้กล่าวมนต์นั้นแก่ใคร ๆ เพราะเป็นความลับ ของอาจารย์ มหาบพิตรเป็นผู้สมควรจะสดับมนต์นั้น ดังนี้แล้ว จึงได้พรรณายัญวิธี มีอัสสมะเป็นต้น ก็ครั้นสรรเสริญแล้ว เมื่อจะให้พระราชาทรงอดสาหะ จึงได้ทูลว่า มหาบพิตร ขอพระองค์จงทรงบูชาอัญญ เมื่อเป็นเช่นนี้ พระองค์จะเป็นผู้บริบูรณ์ด้วยทรัพย์และข้าวเปลือก พระองค์ไม่มีความบกพร่องในสัมภาระ เครื่องบูชาอัญญ เพราะว่าเมื่อพระองค์ทรงบูชาอย่างนี้อยู่ วงศัษัตริย์ของพระองค์ชั่ว ๗ สกุล จักบังเกิดในสวรรค์ เพราะเหตุนั้นพระผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อทรงแสดงความเป็นไปนั้นของพราหมณ์เหล่านั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่าพราหมณ์เหล่านั้นผูกมนต์ในที่นั้นแล้ว ได้เข้าไปเฝ้าพระเจ้าโศกกากราชในกาลนั้น กราบทูลว่า พระองค์มีทรัพย์และข้าวเปลือกมากมาย ขอเชิญพระองค์ทรงบูชาอัญญเถิด.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ตตุถ** ได้แก่ในที่นั้น มีคำอธิบายว่า พราหมณ์ทั้งหลายเพ่งเล็งโภคะใด ได้กระทำโภคะนั้นให้เป็นเหตุ (นิमित).

คำว่า **ตณฺณิมิตฺตํ** นี้เป็นสัตตมวิภัตติ ใช้ในอรรถว่าเหตุ (นิमित).

สองบทว่า **ตทูปาคมฺ** ได้แก่ เข้าไปหาแล้วในกาลนั้น.

บาทกาลาว่า **ปุตฺถนฺธลฺโยสฺส** อธิบายว่า พระองค์จะเป็นผู้มีทรัพย์ และข้าวเปลือกมากในสัมปรายภพ ด้วยว่าอาจารย์ผู้ฉลาดในศัพท์ทั้งหลาย ประารณากล่าวความหวัง (ของพระราช) ในปัจจุบันให้เป็นไปแม้ในอนาคต.

บพว่า ยชสู ได้แก่ จงบุชา. สองบพว่า วิตุตฺ ฐนฺ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า ที่ชื่อว่า วิตุตฺ ทรพฺย ก็เพราะเป็นเหตุให้ปลื้มใจประคองรัตนสมบัติทองเป็นต้น ที่ชื่อว่า ฐนฺ ทรพฺย เพราะเป็นเหตุกระทำให้สำเร็จ.

อีกอย่างหนึ่ง ที่ชื่อว่า วิตุตฺ ได้แก่ อุปกรณ์มีเครื่องประดับเป็นต้น ที่เป็นเหตุให้ปลื้มใจนั่นเอง ซึ่งมาแล้วในคำทั้งหลายมีคำว่า อุปกรณ์แห่งทรพฺย เครื่องปลื้มใจเป็นอันมาก.

วัตถุทั้งหลายมีทองและเงินเป็นต้นชื่อว่า ฐนฺ ทรพฺย.

ถามว่า ท่านกล่าวอธิบายไว้อย่างไร ?

ตอบว่า ท่านกล่าวอธิบายไว้ว่า พราหมณ์เหล่านั้นผู้กมนต์ทั้งหลายแล้วได้เข้าเฝ้าพระเจ้าโอกกากราชในกาลนั้น.

ถามว่า พวกพราหมณ์เหล่านั้นทูลว่าอย่างไร ?

ตอบว่า พวกพราหมณ์เหล่านั้นทูลว่า มหาบพิตร พระองค์มีทรพฺย เครื่องปลื้มใจ และเงินทองอยู่มาก ขอพระองค์จงบัญชาฉัน พระองค์จักเป็นผู้มีทรพฺยและข้าวเปลือกมาก แม้ในอนาคต. ลำดับนั้นแล พระราชาผู้ประเสริฐอันพราหมณ์เหล่านั้นกล่าวเหตุอย่างนี้แล้วให้อินยอมอยู่ จึงได้ทรงบัญชาฉัน อัสนเมธะ ปุริสมะธะ สัมมาปาสะ วาชเปยยะ นิรัคคพะ พระราชาทรงบัญชาฉันเหล่านี้แล้ว ก็ได้พระราชทานทรพฺยแก่พราหมณ์ทั้งหลาย.

บรรดาบทเหล่านั้น บพว่า สญฺญตุโต ได้แก่ ให้ทรงทราบแล้ว.

บพว่า รเสโถ ได้แก่ ผู้เช่นกันโคอุสกะ เพราะอรรถว่าไม่หวั่นไหว ในกษัตริย์ทั้งหลายซึ่งมีรถมาก.

ชนทั้งหลาย ย่อมขำมัว ในยัญนี้ เพราะเหตุนี้ ยัญนี้จึงชื่อว่า
อัสสเมระ.

คำว่า อัสสเมระ นี้เป็นชื่อของยัญซึ่งมีทรัพย์สินสมบัติทั้งปวงที่เหลือ
เป็นเครื่องทักษิณามีเครื่องบูชา ๒๑ อย่าง ซึ่งบูชาด้วยยัญบริวาร ๒ ชนิด
เว้นที่ดินและบุรุษ.

ชนทั้งหลาย ย่อมขำบุรุษในยัญนี้ เหตุนี้ ยัญนี้จึงชื่อว่า ปุริสเมระ.
คำว่า ปุริสเมระ นี้เป็นชื่อแห่งยัญอันมีทรัพย์สินสมบัติ ซึ่งกล่าวไว้ในอัสสเมระ
พร้อมทั้งที่ดินเป็นเครื่องทักษิณาทาน ซึ่งจะพึงบูชาด้วยยัญบริวาร ๔ ชนิด.

ชนทั้งหลายย่อมคล่องเครื่องบูชาในยัญนี้ เหตุนี้ยัญนี้จึงชื่อว่า สัมมา-
ปาสะ.

คำว่า สัมมาปาสะ นี้เป็นชื่อของการบูชาด้วยสาตรา ที่ผู้บูชาใส่สลัก
เครื่องบูชาเข้าไปทุก ๆ วัน แล้วสร้างเวตี (แท่นบูชา) ในโอกาสที่สลักเครื่อง
บูชานั้นตกลง แล้วเดินกลับตั้งแต่ที่ ๆ ตนค้างลงในแม่น้ำสรัสสตี และบูชา
ด้วยเครื่องบูชาทั้งหลาย มีหลักสำหรับผูกสัตว์บูชายัญเป็นต้นที่จะนำไปได้.

ชนทั้งหลาย ย่อมดื่มน้ำที่ให้กำลังในยัญพิธีนี้ (น้ำศักดิ์สิทธิ์) เหตุนี้
ยัญพิธีนี้ จึงชื่อว่า วาขเปยยะ. คำว่า วาขเปยยะ นี้เป็นชื่อแห่งการบูชายัญ
ที่มีหลักบูชายัญทำด้วยไม้มะตูม มีเครื่องบูชาอย่างละ ๑๗ ชนิด ที่จะพึงบูชา
ด้วยปศุสัตว์ ๑๗ ชนิด ด้วยยัญบริวารอีกอย่างหนึ่ง.

ลิมสลักทั้งหลายไม่มีในยัญนี้ เหตุนี้ยัญนี้ จึงชื่อว่า นิรัคคพะ. คำว่า
นิรัคคพะนี้ เป็นชื่อแห่งการกำหนดอัสสเมระ จึงมีชื่อโดยปริยายว่า สัพพเมระ

มีสมบัติทั้งปวงเป็นเครื่องทักษิณา ตามที่กล่าวไว้ในอัสสเมธะ พร้อมกับที่ดินกับนุรุษทั้งหลาย ที่จะพึงบูชาด้วยยัญญบริวารอีก ๒ ชนิด. คำเหลือในคานานี้ชัดเจนแล้วทั้งนั้น.

บัดนี้ เมื่อจะทรงแสดงสิ่งที่พระองค์ตรัสไว้ว่า พุราหมณาน อทาชนัง จึงตรัส ๒ คานานี้ว่า คาโว สยนญจ ดังนี้เป็นต้น.

ด้วยว่า พระราชา (พระเจ้าโศกกากราช) พระองค์นั้น ทรงดำริว่า พราหมณ์ทั้งหลายลำบากอยู่ด้วยอาหารที่เสร้างอมกลิ่นกาลนาน จึงได้บริโภคปัจจัยโครสกันเถิด ดังนี้แล้ว จึงได้พระราชทานฝูงโค พร้อมทั้งโคที่ประเสริฐ (โคพันธุ์ดี) แก่พราหมณ์เหล่านั้น. อนึ่งพระองค์ทรงดำริว่า พวกพราหมณ์ลำบากอยู่ ด้วยการนอนบนดิน ด้วยการนุ่งผ้าเนื้อหยาบ ด้วยการนอนคนเดียว ด้วยการเที่ยวไปด้วยเท้า และด้วยการอยู่ในสถานที่ทั้งหลาย มีป่าและโคนต้นไม้เป็นต้น ของได้เสวยสุขในที่ทั้งหลาย มีการนอนบนเครื่องลาดอันประเสริฐ มีผ้าโกเชาว์เป็นต้น ดังนี้แล้วจึงได้พระราชทานของมีค่าทั้งหลาย และที่นอนเป็นต้นแก่พราหมณ์เหล่านั้น พระองค์ได้พระราชทานสิ่งอื่น ๆ มีประการต่าง ๆ นี้ อย่างนี้ และทรัพย์มีเงินและทองเป็นต้น เพราะเหตุนี้พระผู้มีพระภาคเจ้า จึงตรัสว่า พระราชาได้พระราชทานทรัพย์แก่พราหมณ์ทั้งหลายคือแม่โค ที่นอน ผ้า เหล่านารีที่ประดับดีแล้ว รถเทียมม้าอาชาไนย ที่ช่างตกแต่งไว้เป็นอย่างดี มีการขลิบอันวิจิตร รับสั่งให้เอาธัญชาติต่าง ๆ บรรจุเรือนที่นารื่นรมย์ อันกั้นไว้เป็นห้อง ๆ จนเต็มทุกห้อง พระราชทานทรัพย์แก่พราหมณ์ทั้งหลาย ดังนี้.

ก็พวกพราหมณ์เหล่านั้นได้ทรัพย์ในที่นั้น จากสำนักของพระราชานั้น
อย่างนี้แล้ว ชอบใจสั่งสมเสมอ ตัณหาย่อมเจริญยิ่งแก่พราหมณ์เหล่านั้นผู้มี
ความปรารถนาหยั่งลงแล้ว พราหมณ์เหล่านั้นผูกมนต์เหล่านั้นแล้วได้เข้าไป
เฝ้าพระเจ้าโลกกกราชอีก.

ถามว่า ท่านกล่าวอธิบายไว้อย่างไร ?

ตอบว่า ท่านกล่าวอธิบายไว้ว่า พวกพราหมณ์เหล่านั้น ได้ทรัพย์
ในการบูชาอย่างนั้น ๆ จากสำนักพระราชานั้นแล้ว ก็แสวงหาอาหารและเสื้อผ้า
เพียงอย่างเดียวเท่านั้นอยู่ทุก ๆ วันเป็นเวลานาน จึงได้ยินดีการสั่งสมวัตถุทุก
มีประการต่าง ๆ. ต่อจากนั้น เมื่อพราหมณ์เหล่านั้น ผู้ก้าวลงสู่ความอยาก ผู้มี
จิตอันรสตัณหาหยั่งลงแล้ว ด้วยสามารถแห่งความยินดีอันเกิดจากปัญญาโครส
มีนมนต์เป็นต้น ตัณหาก็จริญยิ่งขึ้นเพราะอาศัยเนื้ออย่างนี้ว่า ปัญญาโครส
ทั้งหลายเมื่อน้ำนมนต์เป็นต้น ของโคทั้งหลายยังอร่อย (สาธุณี) เพียงนี้. แล้ว
เนื้อของโคเหล่านั้นจกอร่อยกว่าแน่แท้ ต่อจากนั้นพวกพราหมณ์ก็คิดว่า ถ้า
พวกเราจักฆ่าโคแล้วจกบริโภค ก็จะเป็นผู้ถูกติเตียนได้ อย่างกระนั้นเลย พวก
เราพึงผูกมนต์ทั้งหลายขึ้น (ดึกว่า)

ลำดับนั้น พวกพราหมณ์ก็ได้ทำลายพระเวทอีกครั้งหนึ่ง คือผูกมนต์
ทั้งหลายเหล่านั้นในที่นั้น ตามสมควรแก่เรื่องนั้น ๆ แล้วผูกมนต์โกงทั้งหลาย
โดยยึดถือมนต์เดิมนั้นเป็นเครื่องหมาย มีความปรารถนาทรัพย์ได้เข้าไปเฝ้า
พระเจ้าโลกกกราชอีก เพื่อจะทูลเนื้อความนี้จึงกราบทูลว่า

แม้โคทั้งหลายเกิดขึ้น เพื่อประโยชน์สำหรับใช้ในสรรพกิจของมนุษย์
ทั้งหลาย เหมือนน้ำ แผ่นดิน เงิน ทรัพย์ และข้าวเหนียวฉะนั้น เพราะ

ด้วยอวัยวะอะไร ๆ เลย พระราชาผู้ไม่เคยฆ่าซึ่งสัตว์ใด ๆ ในกาลก่อนแต่กาล
นั้น ก็จับโคเหล่านั้นที่เขาทั้งหลายแล้วให้ฆ่าด้วยศาสตรา อธิบายว่า ได้ยินว่า
ในกาลนั้นพวกพราหมณ์ทั้งหลายทำหลุมยัญญูให้เต็มด้วยแม่โคทั้งหลาย แล้วก็ผูก
โคอุสุภะตัวเป็นมงคล นำไปสู่บาทมูลของพระราชาแล้วกราบทูลว่า ข้าแต่
มหาบพิตร ขอพระองค์จงบูชาด้วยโค ทางแห่งพรหมโลกของพระองค์ก็จัก
บริสุทธี พระราชาผู้ทรงกระทำกิจอันเป็นมงคลแล้ว ก็ทรงจับพระขรรค์ได้
ทรงรับสั่งให้ฆ่าแม่โคทั้งหลาย หลายแสนตัวเป็นอนึ่ง พร้อมกับโคตัวประ
เสริฐ พราหมณ์ทั้งหลาย เชือดเนื้อทั้งหลายที่หลุมยัญญูแล้วบริโภคนั้น ในกาลนั้น
พวกพราหมณ์ได้ห่มผ้ากัมพลสีเหลือง ขาวและแดง ให้ฆ่าโคทั้งหลายแล้ว ได้
ยินว่าโคทั้งหลายเห็นพวกพราหมณ์ทั้งหลายห่มแล้วก็เกิดความหวาดเสียวเพราะ
อาศัยผ้าอันเป็นเหตุ เพราะเหตุนี้พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า น ปาธา
ฯเปฯ ฆาตยิ.

หลายบทว่า ตโต เทวา เป็นต้น ความว่า เมื่อพระราชาพระองค์
นั้นทรงเริ่มให้ประหารโคทั้งหลายอย่างนี้ ครั้งนั้น คือในระหว่างนั้นนั่นเอง
เทวดาทั้งหลายชั้นจาตุมหาราชิกา พระพรหมทั้งหลาย ซึ่งได้นามในพวก
พราหมณ์ทั้งหลายว่าเป็นบิดา ท้าวสักกะจอมเทพ อสูรและรากษสทั้งหลาย ผู้
อยู่ที่เชิงภูเขารู้กันว่าทานพัยก็เปล่งวาจาอย่างนี้ว่า อธรรม จึงได้พากัน
กล่าวว่า น่าติเตียน พวกมนุษย์ เป็นมนุษย์อธรรม เสียงนั้นได้ดังไปตั้งแต่
พื้นดินจนถึงพรหมโลกเพียงครู่เดียวเท่านั้น โลกได้เต็มรอบด้วยอริการอัน
เดียวกัน ถ้ามว่าเพราะเหตุไร ตอบว่า เพราะศาสตราตกลงบนแม่โค อธิบาย

ว่า เพราะศีลตราตกลงบนแม่โค พวกเทวดาเป็นต้นจะพากันเปล่งเสียงร้องอย่าง เดียวก็หาไม่ได้ ความพินาศเมื่อย่างอื่นนี้ก็ได้เกิดขึ้นแล้วในโลก ท่านกล่าว อธิบายไว้ว่า ก็โรค คือ ความอยาก ความอดอยาก ความทรุดโทรมเหล่านั้น มี ๓ ชนิด ซึ่งมีแล้วในกาลก่อน ได้แก่ตัณหา คือความปรารถนาสิ่งใดสิ่งหนึ่ง ๑ ความหิว ๑ ความแก่ห่อหม ๑ ก็โรคเหล่านั้นของพวกสัตว์ได้แพร่ออกเป็น ๕๘ ชนิด อธิบายว่าถึงแล้วซึ่งความเป็นโรค ๕๘ อย่างโดยประเภทที่โรคตาเป็นต้น.

บัดนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อจะทรงติเตียน การปรารถนาศุสัตว์ จึง ตรัสว่า **เอโส อธมฺโม** ดังนี้เป็นต้น.

เนื้อความแห่งพระคาถาทั้งหลายเหล่านั้นว่า คำนี้กล่าวคือการปรารถนาศุสัตว์เป็นทัณฑ์ (คือกรรม) อย่างใดอย่างหนึ่งในบรรดาทัณฑ์ ๓ อย่างมีกาย ทัณฑ์เป็นต้น ชื่อว่า เป็นอธรรม เพราะไปปราศจากกรรม ได้เป็นธรรมที่ หยิ่งลงแล้ว คือได้เป็นธรรมที่เป็นไปแล้ว ก็กรรมนั้นแล ชื่อว่าเป็นธรรมเก่า เพราะเป็นไปจำเดิมแต่กาลบัดนั้นมา แม่โคทั้งหลายชื่อว่าเป็นสัตว์ไม่ประทุษร้าย เพราะไม่เบียดเบียนด้วยอวัยวะใด ๆ มีเท่าเป็นต้น จำเดิมแต่การก้าวลง ใด ๆ ย่อมถูกฆ่า ชนผู้บูชาสัตวทั้งหลายได้แก่ชนทั้งหลายผู้บูชาซึ่งสัตว เมื่อให้ ฆ่าแม่โคเหล่าใดอยู่ก็ย่อมเสื่อม คือว่า ย่อมฉิบหายจากกรรม (เพราะเหตุแห่ง การฆ่าแม่โคเหล่านั้น)

บาทพระคาถาว่า **เอวเมโส อณฺธมฺโม** ความว่า ธรรมอันเลวทราม คือ ธรรมอันต่ำ มีคำอธิบายว่า เป็นอธรรม นี้อย่างนี้.

อีกอย่างหนึ่ง ก็เหตุที่แม่ธรรมคือการให้ (ทาน) ก็มีอยู่น้อยในธรรมนี้ เพราะฉะนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า **อณฺฐมฺโฆ** หมายถึงเอาธรรม คือทานที่น้อยนั้น.

บทว่า **ปุราโณ** ได้แก่ เป็นกาลเวลาที่ช้านานเพียงนั้น.

บาทพระคาถาว่า **เอวํ ฐมฺเม วียาปนฺเน** ได้แก่ เมื่อพราหมณ์ธรรมอันเป็นของเก่าฉิบหายแล้วอย่างนี้ พระบาลีว่า **วียาวตุเต** ดังนี้ก็มี อธิบายว่า ได้แก่ เป็นธรรมที่เปลี่ยนไปเป็นอย่างอื่น.

บาทพระคาถาว่า **วิภินฺนา สุทฺธเวสฺสุติกา** ความว่า พวกศูทรและแพศย์ทั้งหลายสามัคคีกันอยู่ในกาลก่อน พวกเขาแม่เหล่านั้นก็แตกกัน.

บาทพระคาถาว่า **ปฺลฺล วิภินฺนา ขตุติยา** ความว่า แม่พวกกษัตริย์เป็นอันมาก ก็แตกกัน.

บาทพระคาถาว่า **ปตี ภริยา อวมณฺณถ** ความว่า และภรรยาซึ่งสามีให้ดำรงอยู่ในพลังคือความเป็นใหญ่ เมื่อครองเรือน เป็นผู้เข้าถึงแล้วด้วยพลังทั้งหลาย มีพลังแห่งบุตรเป็นต้น คูหมัน ได้แก่คูแกลน คือคูถูกสามี ได้แก่ไม่บำรุงโดยเคารพ.

พระคาถาว่า **ขตุติยา พรฺหฺมพฺนฺธ จ...กามานํ วสฺมาคฺมํ** ความว่า พวกกษัตริย์และพวกพราหมณ์ พวกแพศย์และศูทรอื่นใดเป็นผู้แตกกันอย่างนี้แล้ว ผู้ชื่อว่าอันโคตรรักษาแล้ว เพราะอันโคตรของตน ๆ รักษาไว้ โดยประการที่จะไม่ระคนปนกัน (กับวรรณะอื่นนอกจากวรรณะของตน) พวกชนเหล่านั้นแม่ทั้งหมด ทำวาทะว่าชาตินั้นฉิบหายแล้ว ได้แก่ทำวาทะแม่ทั้งปวงนี้ว่า เราเป็นกษัตริย์ เราเป็นพราหมณ์ เป็นต้นให้ฉิบหายแล้ว

ไปสู่อำนาจแห่งกามทั้งหลาย กล่าวคือกามคุณ ๕ ได้แก่ถึงซึ่งความอยาก มีคำอธิบายว่า คนเหล่านั้นไม่กระทำสิ่งใด ๆ ที่ไม่ควรกระทำก็หาไม่ได้ คือกระทำสิ่งที่ไม่ควรกระทำ เพราะกามเป็นเหตุ.

ในพระสูตรนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสคุณของพวกพราหมณ์โบราณ ด้วยคาถา ๕ คาถาว่า **อิสโย ปุพฺพกา** อย่างนี้แล้ว ได้ทรงแสดงความประพจน์ที่เสมอด้วยพรหม ด้วยคาถาว่า **โย เนถํ ปฺรโม** เป็นต้น ความประพจน์ที่เสมอด้วยเทพ ด้วยคาถาว่า **ตสฺส วตฺตมนฺนุสิกฺขนฺตา** เป็นต้น ซึ่งความประพจน์เปรียบร้อยด้วยคาถา ๔ คาถาว่า **ตณฺฑุลํ สยนํ** เป็นต้น ซึ่งความประพจน์ที่แตกทำลายด้วยคาถา ๑๗ คาถาว่า **เตสํ อาสิ วิปลลาโส** เป็นต้น.

และเมื่อจะแสดงถึงการปฏิบัติออกนอกทางของพวกเทพ เป็นต้น ด้วยการปฏิบัติผิด ด้วยการประพจน์นั้น แล้วให้เทศนาจบลง. แต่พวกพราหมณ์จันฑาลพระผู้มีพระภาคเจ้าไม่ได้จัดไว้ในที่นี้เลย เพราะเหตุไร. เพราะไม่มีการกระทำการปฏิบัติผิดใด ๆ ก็เมื่อความถึงพร้อมแห่งพราหมณ ธรรมมีอยู่ ธรรมของพราหมณ์ทั้งหลายก็ฉิบหายแล้ว เพราะเหตุนั้นนั่นแล โทณพราหมณ์จึงทูลว่า ข้าแต่พระโคตมผู้เจริญ เมื่อเป็นเช่นนั้น พวกข้าพระองค์ทั้งหลายก็บำเพ็ญแม้พราหมณจันฑาลให้บริบูรณ์ไม่ได้. คำที่เหลือในคาถานี้ มีนัยอันข้าพเจ้ากล่าวแล้วนั้นแล.

จบการพรรณานี้ด้วยความแห่งพราหมณธัมมิกสูตร

แห่งอรรถกถาขุททกนิกาย ชื่อปรมัตตโชติกา.

นาวาสูตที่ ๘

ว่าด้วยอุปมาเหมือนเรือข้ามฝั่ง

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า

[๓๒๕] ก็บุรุษพึงรู้แจ้งธรรมจาก
บุคคลใด พึงบูชาบุคคลนั้น เหมือนเทวดา
บูชาพระอินทร์ฉะนั้น บุคคลนั้นเป็นพหูสูต
ผู้อันเทวาลิกนั้น ย่อมชี้แจงธรรมให้แจ่มแจ้ง.

บุรุษผู้มีปัญญา ไม่ประมาท คบ
บุคคลผู้เป็นพหูสูตเช่นนั้น กระทำกรรมนั้น
ให้มีประโยชน์ใคร่ครวญแล้ว ปฏิบัติธรรม
สมควรแก่ธรรม ย่อมเป็นผู้รู้แจ่มแจ้ง แสดง
ธรรมแก่ผู้อื่นและผู้ละเอียด.

อันเทวาลิก ช่างเสพอาจารย์ผู้ประ-
กอบด้วยธรรมน้อย เป็นคนเขลา ผู้ยังไม่
บรรลुประโยชน์ และริษยา ไม่ยังธรรมให้
แจ่มแจ้งในศาสนานี้เทียว ยังข้ามความสงสัย
ไม่ได้ ย่อมเข้าถึงความตาย.

บุคคลไม่ยังธรรมให้แจ่มแจ้งแล้ว
ไม่ใคร่ครวญเนื้อความในสำนักแห่งบุคคล

ผู้เป็นพหูสูตทั้งหลาย ไม่รู้ด้วยตนเอง ยัง
ข้ามความสงสัยไม่ได้ จะสามารถให้ผู้อื่น
ฟังพินิจได้อย่างไร.

เหมือนคนข้ามแม่น้ำที่มีน้ำมาก มี
กระแสไหลเชี่ยว ถูกรัดพัดลอยไปตามกระ
แส น้ำ จะสามารถช่วยให้ผู้อื่นข้ามได้อย่างไร
นั้น.

ผู้ใดขึ้นสู่เรือที่มั่นคง มีพายและถ่อ
พร้อมมูล ผู้นั้นรู้อุบายในเรือนั้น เป็นผู้
ฉลาด มีสติ ฟังช่วยผู้อื่นแม้จำนวนมากใน
เรือนั้น ให้ข้ามได้ แม้นั้นใด

ผู้ใดไปด้วยมรรคญาณทั้ง ๔ อบรม
ตนแล้ว เป็นพหูสูต ไม่มีความหวั่นไหว
เป็นธรรมดา ผู้นั้นแล้วรู้ชัดอยู่ ฟังยังผู้อื่นผู้ตั้ง
ใจสดับและสมบุรณ์ด้วยธรรมอันเป็นอุปนิสัย
ให้ฟังพินิจได้ ฉะนั้น.

เพราะเหตุนี้แล บุคคลควรคบ
สัปบุรุษผู้มีปัญญา เป็นพหูสูต บุคคลผู้คบ
บุคคลเช่นนั้น รู้ชัดเนื้อความแล้ว ปฏิบัติ
อยู่ รู้แจ้งธรรมแล้ว ฟังได้ความสุข.

จบनावาสูตที่ ๘

อรรถกถาธรรมสูตรที่ ๘

ธรรมสูตร มีคำเริ่มต้นว่า ยสุมา หิ ฌมฺมํ ดังนี้.

พระสูตรนี้ท่านเรียกว่า นาสสูตร ก็มี.

ถามว่า พระสูตรนี้มีการเกิดขึ้นเป็นอย่างไร ?

ตอบว่า ก็พระสูตรนี้พระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสปรารภพระสารีบุตรผู้มีอายุ นี้คือความสังเขปในพระสูตรนี้ ส่วนความพิสดารพึงทราบจำเดิมแต่กาลที่พระอัครสาวกทั้งสองอุบัติขึ้น คือ

ดังได้สดับมา เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้ายังไม่ทรงอุบัติขึ้น พระอัครสาวกทั้งสองบำเพ็ญบารมีอยู่ ๑ อสงไขยกับแสนกัป แล้วบังเกิดในเทวโลก บรรดาอัครสาวกทั้ง ๒ นั้น ท่านแรก (พระสารีบุตร) เคลื่อนจากเทวโลกแล้ว ก็ถือปฏิสนธิในครรภ์ของนางพราหมณ์ชื่อว่า รูปสารี แห่งพราหมณ์ผู้เป็นนายบ้านซึ่งมีทรัพย์ถึง ๕๖๐ โกลิ ในบ้านอันเป็นที่อยู่อาศัยของพวกพราหมณ์ชื่อว่า อุปติสสคาม อันอยู่ไม่ไกลจากกรุงราชคฤห์. ท่านที่สอง (พระโมคคัลลานะ) ถือปฏิสนธิในท้องของนางพราหมณ์ชื่อว่า โมคคัลลานี แห่งท่านพราหมณ์ผู้เป็นนายบ้าน ซึ่งมีทรัพย์จำนวน ๕๖๐ โกลิ เช่นกัน ณ บ้านที่อยู่อาศัยของพวกพราหมณ์ชื่อ โกลิตคาม ในที่ไม่ไกลจากกรุงราชคฤห์นั้น เช่นกัน (โดยถือปฏิสนธิ) ในวันนั้นนั่นเอง.

๑. บาลีว่า นาวาสสูตร

การถือปฏิสนธิและการออกจากครรภ์แห่งท่านทั้งสองนั้น ได้มีแล้ว ในวันเดียวกันเช่นกัน ญาติทั้งหลายได้ตั้งชื่อให้เด็กคนหนึ่ง ในบรรดาเด็กสองคนนั้นว่า **อุปติสสะ** เพราะเกิดในอุปติสสคาม และตั้งชื่อเด็กอีกคนหนึ่งว่า **โกลิตะ** เพราะเกิดในโกลิตคาม ก็ในวันเดียวกันเหมือนกัน เด็กทั้งสองนั้น เป็นสหายวิ่งเล่นมาด้วยกัน ถึงความเจริญโดยลำดับ สหายคนหนึ่ง ๆ มีมาณพ เป็นบริวารคนละ ๕๐๐ สหายทั้งสองนั้น เมื่อจะไปสู่อุทยานก็ตาม สู่น้ำก็ ตาม ย่อมไปพร้อมกับบริวารนั่นเอง สหายคนหนึ่ง (อุปติสสะ) ไปด้วยวอทอง ๕๐๐ หลัง สหายคนที่สอง (โกลิตะ) ไปด้วยรถเทียมม้าอาชาไนย ๕๐๐ คัน.

ก็ ณ กาลครั้งนั้น ในเมืองราชคฤห์ได้มีมหรสพบนยอดเขาในกาล ตามลำดับกาล (ตามเทศกาล) ในเวลาเย็น พวกชาวแคว้นอังคะและแคว้นมคธะ ทั้งสิ้น ซึ่งเป็นคนฉลาด มีขัตติยราชกุมารเป็นต้น ได้ประชุมกัน ณ สถานที่ นั้น ในท่ามกลางพระนคร ก็นั่งชมมหรสพชนิดต่าง ๆ อยู่บนสถานที่ทั้งหลาย ที่ปูลาดไว้เป็นอย่างดี มีเตียงและตั้งเป็นต้น. ครั้งนั้น สหายทั้งสองเหล่านั้น พร้อมกับบริวาร ก็ไปในที่นั้น แล้วนั่งบนอาสนะทั้งหลายที่ปูลาดไว้ มีเตียง และตั้งเป็นต้น ชมมหรสพอยู่ได้มีความคิดว่า ยังไม่ถึงร้อยปีในระหว่างนี้ก็จะจกตายดังนี้. ความตายได้มาปรากฏแก่อุปติสสะนั้น ประคองจับอยู่ที่หน้าผาก. ความคิดเช่นเดียวกันนี้ก็เกิดขึ้นแก่โกลิตมาณพเช่นกัน. เมื่อนักพ่อนทั้งหลายมี จำนวนมิใช่น้อยพอรำอยู่ จิตใจของสหายทั้งสองนั้นมิได้น้อมไปในเหตุแม้ สักว่าจะดู โดยที่แท้ความสังเวชเท่านั้นเกิดขึ้น.

ลำดับนั้น เมื่อมหรสพเลิกแล้ว บริษัทหลีกไปแล้ว เมื่อสหายทั้งหลายเหล่านั้นพร้อมกับบริวารหลีกไปแล้ว โกลิตะจึงได้ถามอุปติสสะว่า เพื่อน

เพราะเหตุไร ท่านไม่มีแม้สักว่าความบันเทิงในการชมพอรำเป็นต้น เขาได้บอกเนื้อความนั้นแก่โกลิตะนั้น แล้วได้ถามเนื้อความแม้เช่นเดียวกันนั้น แม่โกลิตะนั้นก็ได้นอกความเป็นไปของตนแก่อุปติสสะนั้น แล้วกล่าวต่อไปว่า มาเถิดสหาย เราจักไปบวชแล้วแสวงหาอมตธรรมกันเถิด. อุปติสสะตอบรับว่า ดีแล้วเพื่อน ต่อจากนั้นสหายทั้งสองได้สละสมบัตินั้นแล้ว ได้เดินทางมาถึงกรุงราชคฤห์โดยลำดับอีก.

โดยสมัยนั้นแล ปริพาชก ชื่อว่า สัตถุชย อาศัยอยู่ในกรุงราชคฤห์. สหายทั้งสองนั้น พร้อมด้วยมาณพบริวารคนละ ๕๐๐ บวชในสำนักของสัตถุชยนั้น โดย ๒-๓ วันเท่านั้น ก็เรียนจบไตรเพท และลัทธิของปริพาชกทั้งหมด สหายทั้งสองนั้น เมื่อเข้าไปพิจารณาถึงเบื้องต้นและท่ามกลางและที่สุดของศาสตร์ทั้งหลายเหล่านั้นก็ไม่เห็นที่สุด จึงได้ถามอาจารย์ว่า เบื้องต้นและท่ามกลางแห่งศาสตร์ทั้งหลายเหล่านี้ปรากฏอยู่. แต่ที่สุดไม่ปรากฏ เพราะสิ่งที่บุคคลจะพึงบรรลุให้ยิ่งขึ้นด้วยคิดว่า ตนจะพึงบรรลุสิ่งชื่อนี้ได้ด้วยศาสตร์เหล่านี้ ดังนี้ย่อมไม่มี แม้อาจารย์สัตถุชยนั้นก็กล่าวว่า แม้เราเองก็ไม่เห็นที่สุดแห่งศาสตร์เหล่านี้เช่นนั้นเหมือนกัน. สหายทั้งสองนั้นจึงพูดกันว่า ถ้าอย่างนั้น พวกเราจะแสวงหาที่สุดแห่งศาสตร์เหล่านั้น อาจารย์จึงพูดกะพวกเขาว่า พวกเธอพึงแสวงหาตามสบายเถิด. สหายทั้งสองนั้นอันอาจารย์สัตถุชยนั้นอนุญาตแล้วอย่างนี้ เมื่อจะแสวงหาอมตธรรม เทียวไปอยู่ เป็นผู้ปรากฏแล้วในชมพูทวีป จนทั้งหลายมีกษัตริย์และบัณฑิตเป็นต้น อันสหายทั้งสองเหล่านั้นถามแล้ว ก็ตอบให้แจ่มแจ้งยิ่งขึ้นไม่ได้ แต่เมื่อชนทั้งหลายพูดว่า อุปติสสะ โกลิตะ ชนเหล่าใดที่พูดว่า พวกเราไม่รู้จักท่านทั้งสองนั้นเลย ดังนี้ย่อมไม่มี สหายทั้งสองจึงเป็นผู้ปรากฏ (เป็นที่รู้จักกัน) อย่างนี้.

เมื่อสหายทั้งสองเหล่านั้น เทียวแสวงหาอมตธรรมอยู่อย่างนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าของเราทั้งหลาย ทรงอุบัติขึ้นแล้วในโลก ทรงแสดงธรรมจักรอันประเสริฐแล้ว ได้เสด็จไปยังกรุงราชคฤห์โดยลำดับ ก็ปริพาชกทั้งสองนั้นก็เที่ยวไปยังชมพูทวีปทั้งสิ้น การท่องเที่ยวไปขอพักไว้ก่อน เมื่อไม่ได้อมตธรรม โดยที่สุดแม้สักว่าการตอบปัญหาเกี่ยวกับที่สุด จึงได้ไปยังกรุงราชคฤห์อีก. เรื่องทั้งหมด นับตั้งแต่ข้อความที่ว่า ครั้งนั้นแล พระอัสสชิผู้มีอายุหนุ่มแล้วในเวลาเข้าดังนี้เป็นต้น จนถึงกาลที่สหายทั้งสองนั้นได้บรรพชา ฟังทราบโดยพิสดารโดยนัยที่มาแล้วในบรรพชาชั้นชกะ.

เมื่อสหายทั้งสองเหล่านั้นบวชแล้วอย่างนี้ ท่านพระสารีบุตรได้กระทำให้แจ้งซึ่งสาวกบารมีญาณ โดยระยะเวลาถึงเดือน พระสารีบุตรนั้น เมื่อได้อยู่ในวิหารเดียวกันกับพระอัสสชิเถระ เมื่อนั้น ท่านไปสู่ที่อุปัฏฐากของพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว ต่อจากนั้นก็ไปสู่ที่อุปัฏฐากพระเถระด้วยความเคารพว่า พระผู้มีอายุนี้เป็นบูรพาจารย์ของเราทั้งหลาย เราได้อาศัยท่านผู้มีอายุนี้ จึงได้รู้คำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า แต่ว่าเมื่อใดท่านมิได้อยู่ในวิหารเดียวกันกับพระอัสสชิเถระ เมื่อนั้นพระเถระอยู่ ณ ทิศใด ท่านก็หันหน้าไปยังทิศนั้น ไหว้ด้วยเบญจางคประดิษฐ์ แล้วประคองอัญชลินมัสการ ภิกษุทั้งหลายเห็นการกระทำนั้นแล้ว จึงสนทนากันว่า พระสารีบุตรเป็นถึงอัครสาวก ยังไหว้ทิศอยู่แม้ทุกวันนี้ ท่านเห็นจะยังละทักขิณของพวกพราหมณ์ไม่ได้.

ครั้งนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงสดับเสียงสนทนานั้น ด้วยโสตธาตุอันเป็นทิพย์. เมื่อทรงแสดงพระองค์ผู้นั่งอยู่ บนพุทธอาสน์อันบวรที่เขาปูลาดไว้

พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย สุตตนิบาต เล่ม ๑ ภาค ๖ - หน้าที่ 266

แล้วนั้นแล ตรัสเรียกภิกษุทั้งหลายมาว่า ภิกษุทั้งหลาย เดียวนี้เธอทั้งหลายนั่งสนทนากันด้วยเรื่องอะไร. ภิกษุทั้งหลายเหล่านั้นได้ทูลบอกความเป็นไปนั้น. ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย พระสารีบุตรหาได้นอบน้อมทศไม้มั เธอได้รู้พระศาสนาเพราะอาศัยผู้ใด เธอจึงได้ไหว้นมัสการนอบน้อมผู้นั้น ซึ่งเป็นอาจารย์ของตน ภิกษุทั้งหลาย สารีบุตรเป็นผู้บูชาอาจารย์ดังนี้แล้ว เพื่อจะแสดงธรรมแก่ภิกษุทั้งหลายผู้ประชุมกันแล้วในที่นั้น จึงได้ตรัสพระสูตรนี้.

ในบรรดาบททั้งหลายเหล่านั้น บทพระคาถาว่า ยสุมา หิ ธมฺมํ
ปฺริโส วิชฺฌญา ความว่า บุคคลฟังแล้วซึ่งปริยัติธรรม อันต่างด้วยปิฎกสาม
หรือว่าฟังแล้วซึ่งปฏิเวธธรรมอันต่างโดยโลกุตระธรรมเก้า ที่บุคคลฟังปริยัติ-
ธรรมแล้วจะฟังบรรลุ จากบุคคลใด คือฟังรู้แจ้งก็ว่าฟังทราบ.

พระบาลีว่า วิเทยฺย ดังนี้ก็มี เนื้อความนั้นก็เหมือนกัน.

บทคาถาว่า อินฺทวํ นํ เทวตา ปุชฺเชยฺย ความว่า เทวดาทั้ง
หลายในเทวโลกทั้งสอง ย่อมบูชาท้าวสักกะจอมเทพนั้นใด บุคคลนั้นลุกขึ้น
แต่เข้าประตูแล้ว เมื่อกระทำวัตรปฏิบัติทั้งปวง มีการถอครองทำเป็นต้น ฟัง
บูชา ได้แก่ ฟังสักการะ เคารพบุคคลนั้น.

ถามว่า เพราะเหตุไร ?

ตอบว่า อาจารย์นั้นผู้เป็นพหูสูตอันอันเดวาสักกบูชาแล้ว มีจิตเลื่อมใส
ในอันเดวาสักกนั้น ย่อมชี้แจงธรรมให้แจ่มแจ้ง.

บาทพระคาถาว่า โส ปุชิตो ๗เป๗ ปาตุกโรติ ฌมัม ความ
ว่า อาจารย์นั้นผู้ชื่อว่าเป็นพหูสูตด้วยสามารถแห่งปริยัติและปฏิเวธ อันศิษย์
บูชาแล้วอย่างนี้ มีจิตเลื่อมใส (พอใจ) ในอันเตวาสิกนั้น ย่อมกระทำให้แจ่ม
แจ้ง คือว่าย่อมแสดงซึ่งปริยัติธรรม ด้วยสามารถแห่งเทศนานั้นแล และ
ซึ่งปฏิเวชธรรมที่ตนฟังการแสดงแล้ว จะพึงบรรลุได้ ตามที่อาจารย์สั่งสอน
ด้วยการปฏิบัติ คือว่า ย่อมกระทำให้แจ่มแจ้งซึ่งปริยัติธรรมด้วยเทศนา หรือ
ซึ่งปฏิเวชธรรมที่ตนได้บรรลุแล้วด้วยสามารถแห่งอุปมา.

บาทพระคาถาว่า ตทญฺจิกตฺวาน นิสมฺม ธีโร ความว่า บุรุษชื่อว่า
เป็นนักปราชญ์ เพราะสามารถฟังธรรมแล้วทรงจำไว้ได้ กระทำธรรมที่อาจารย์
ผู้เลื่อมใสแล้วอย่างนี้ ทำให้ปรากฏแล้วให้มีประโยชน์.

บาทพระคาถาว่า ฌมฺมานุฌมฺม ปฏิปชฺชมาโน ความว่า เจริญอยู่
ซึ่งวิปัสสนากาวนา อันชื่อว่าเป็นธรรมสมควร เพราะเป็นธรรมที่อนุโลมแก่
โลกุตระธรรม.

บาทพระคาถาว่า วิญญู วิภาวี นิปุโณ จ โหติ ความว่า เป็นผู้
รู้แจ้งด้วยการบรรลุ ด้วยปัญญา กล่าวคือ ความเป็นผู้รู้แจ้ง ชื่อว่าเป็นผู้
แจ่มแจ้ง เพราะรู้แจ้งแล้วสามารถจะกระทำให้ปรากฏ ให้คนแม้เหล่าอื่นทราบ
ได้ และชื่อว่าเป็นผู้ละเอียดอ่อน เพราะเป็นผู้แทงตลอดซึ่งอรรถอันสุขุม
อย่างยิ่ง.

บาทพระคาถาว่า โย ตาทิลิ ภขติ อปฺปมตฺโต ความว่า ผู้ใดเป็น
ผู้ไม่ประมาท คือเป็นผู้มีความเลื่อมใสในอาจารย์นั้น เป็นเบื้องหน้า คบอาจารย์
ผู้เป็นพหูสูตเช่นนั้น คือผู้มีประการอันข้าพเจ้ากล่าวแล้วในตอนต้น.

พระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นทรงสรรเสริญ การคบอาจารย์ที่เป็นบัณฑิต
อย่างนี้แล้ว บัดนี้ เมื่อจะติเตียนการคบอาจารย์ที่โง่เขลา จึงตรัสคานี้ว่า
ขุททลฺย พาล เป็นต้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ขุทฺทํ ความว่า ซึ่งอาจารย์ผู้ประกอบ
ด้วยกายกรรมเป็นต้นอันเล็กน้อย ชื่อว่า ผู้โง่ (พาล) เพราะไม่มีปัญญา.

บทว่า อนาคตตฺถํ ความว่า ผู้มีประโยชน์ คือปรีชาและปฏิเวธ
อันตนไม่บรรลุแล้ว.

บทว่า อุตฺตมฺยํ ได้แก่ ผู้ชื่อที่อดทนไม่ได้ อยู่ ซึ่งความเจริญของ
อันเดวาสิก เพราะความเป็นผู้ริษยา. คำที่เหลือในคานี้ โดยบท (คือโดย
พยัญชนะ) ก็ปรากฏชัดแล้วทั้งนั้น แต่โดยอธิบาย ฟังทราบเนื้อความแห่ง
พระคานี้น้อย่างนี้ว่า อาจารย์ใดมักจะได้บริวารทั้งหลาย มีจิวรเป็นอัน
มากเป็นต้น ก็ไม่สามารถเพื่อจะให้จิวรเป็นต้น (หรือว่าย่อมไม่ให้แม้สักว่า
คำว่า อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา) ในธรรมทานแก่อันเดวาสิกทั้งหลาย อันเดวาสิก
ช่องเสพออยู่ ซึ่งอาจารย์นั้น ผู้ประกอบด้วยธรรมน้อย เพราะเป็นผู้ประกอบ
ด้วยธรรมมีความเป็นธรรมน้อยเป็นต้นเหล่านี้ ผู้โง่เขลา ผู้ไม่ได้บรรลุประ-
โยชน์ ผู้ริษยา แม่นของก็จะกลายเป็นคนโง่ (ไปด้วย) โดยนัยที่ท่านกล่าว
ไว้ว่า บุคคลห่อปลาน้ำด้วยหญ้าคา ดังนี้เป็นต้น เพราะฉะนั้น บุคคลนั้น
ไม่กระทำให้แจ่มแจ้ง และไม่ทราบปรีชาธรรม หรือปฏิเวธธรรมอะไร ๆ
แม้มีประมาณน้อยในศาสนานี้ ทั้งยังข้ามความสงสัยในธรรมทั้งหลายไม่ได้
ย่อมเข้าถึงความตาย.

บัดนี้ เมื่อจะกระทำเพื่อความแห่งพระคานานั้นนั่นแลให้ปรากฏ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสพระคาถาว่า ยถา นโร ดังนี้ เป็นต้น.

ในคำทั้งหลายเหล่านั้น คำว่า อาปคิ ได้แก่ แม่น้ำ.

บทว่า มโหทกั ได้แก่ น้ำมาก.

บทว่า สลิลิ ได้แก่ ไหลไปแล้วจากที่นี้และที่นี้ มีคำอธิบายว่า แผล้วางออกไป. พระบาลีว่า สริตติ (ไหลไป) ดังนี้ก็มี เนื้อความก็อย่างนั้น เหมือนกัน.

บทว่า สิมโสติ ได้แก่ พัดพาสิ่งสมควรพัดพาไปได้ มีคำอธิบายว่า ไหลไปด้วยกำลังแรง. โส อักษร ในคำนี้ว่า ก็ โส และด้วย โส อักษร นี้ว่า โส วุยุหฺมานิ เป็นคำสักว่านิบาต เพราะเป็นคำแสดงถึงนระนั้น เป็นคำที่ท่านอธิบายว่า กสุ เหมือนประโยคที่ว่า น ภวิสฺสามิ นาม โส วินสฺสิตฺสามิ นาม โส (ข้าพเจ้าชื่อว่าจักไม่เป็น ข้าพเจ้าแลชื่อว่าจักนิบหาย ละสิ)

บทว่า ฆมฺมํ ได้แก่ ธรรมสองอย่างที่กล่าวไว้แล้วในตอนต้นนั่นเอง.

บทว่า อนิสฺสามยตุถิ ได้แก่ ไม่ใคร่ครวญแล้วซึ่งเนื้อความ.

คำที่เหลือในพระคานานี้ โดยบทปรากฏชัดแล้วทั้งนั้น ส่วนโดยอธิบาย ผู้ศึกษาพึงทราบเนื้อความในพระคานานี้ อย่างนี้ว่า นรชนคนใดคนหนึ่ง ลงสู่มแม่น้ำมีประการดังกล่าวมาแล้ว อันแม่น้ำนั้นพัดไปอยู่ ไปตามกระแสน้ำ คือว่า ไปตามอยู่ซึ่งกระแสน้ำนั่นเอง จักสามารถเพื่อจะทำบุคคลอื่นที่อยู่บนฝั่ง คือว่าจักอาจเพื่อจะทำบุคคลอื่นให้ฝั่งได้อย่างไร ฉนฺได พระบาลีว่า สกุกฺติ ดังนี้ก็มี.

บุคคลไม่ทำให้แจ้งซึ่งธรรมแม้ ๒ อย่าง ด้วยปัญญาของตนแล้ว และไม่ใคร่ครวญเพื่อความแน่สักว่า คำว่า อนิจจัง คำว่า ทุกขัง และคำว่า อนัตตา ในสำนักของบุคคลผู้เป็นพหูสูตทั้งหลาย ไม่รู้ที่อยู่เพราะความที่ตนไม่รู้ ได้ด้วยตนเอง และเชื่อว่ายังข้ามความสงสัยไม่ได้ เพราะตนยังไม่ได้พิจารณา ใคร่ครวญ และอาจเพื่อจะทำบุคคลอื่นให้เพ่งเล็ง คือให้เพ่งพินิจได้อย่างไร ดังนี้. ในข้อนี้ผู้ศึกษาพึงระลึกถึงสุดตบถ มีอาทิอย่างนี้ว่า คุณก่อนจนทระผู้นั้นแล ชื่อว่า บ่นเพ้ออยู่ด้วยตนเอง ดังนี้.

พระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นทรงกล่าวอุปมา เพื่อกระทำเพื่อความให้ปรากฏ เพราะบุคคลไม่สามารถจะทำผู้อื่นให้เพ่งเล็งถึงคนพาล ด้วยการคบคนพาลอย่างนี้แล้ว บัดนี้ จึงได้ตรัส ๒ พระคาถาว่า ยถาปี นาวุ เป็นต้น เพื่อจะตรัสซึ่งอุปมา เพื่อทำเพื่อความให้ปรากฏ เพราะเป็นผู้สามารถเพื่อจะทำผู้อื่นให้เพ่งพินิจได้ถึงบัณฑิต ที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้แล้ว ในคำนี้ว่า ผู้ใดไม่ประมาท คบคนเช่นนั้น ดังนี้ เป็นต้น.

ในบรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ฉิเยน ได้แก่ ไม้พาย.

บทว่า อริตุเตน ได้แก่ ถ่อ (ท่อนไม้ไผ่)

บทว่า ตตุถ ได้แก่ ในเรื่อนั้น.

บทว่า ตตุรูปายถุญญ ได้แก่ เป็นผู้รู้อุปบาย ด้วยการให้บรรลุถึงหนทาง เพราะรู้อุปบายมีการนำเรือมาและการแล่นเรือ (ใบ) ไป เป็นต้น และชื่อว่าเป็นผู้ฉลาด เพราะความเป็นผู้มีสติขาอันได้ศึกษาแล้ว และเพราะมีความฉลาดเป็นประมาณ ชื่อว่าเป็นผู้มีความรู้ (ปัญญา) เพราะสามารถจะกำจัดอันตรายที่บังเกิดขึ้นแล้วได้.

บทว่า เวทภู ใต้แก่ มรรคญาณทั้งสี่ กล่าวคือการรู้.

บทว่า ภาวิตตุโต ใต้แก่ มีจิตอันมรรคภาวนานั่นนั่นแลอบรมแล้ว.

บทว่า พหุสุตโต ใต้แก่ มีนัยอันกล่าวแล้วในกาลก่อน.

บทว่า อเวชฌโม ใต้แก่ เป็นผู้ไม่หวั่นไหวในโลกธรรมทั้ง ๘ เป็นสภาพ.

คาถาว่า โสดาวธานุปนิสฺสุปนฺนุเน ใต้แก่ ได้เกิดขึ้นแล้วโดยการเสียด
โสตกลงสดับ และด้วยอุปนิสัยแห่งมรรคและผลทั้งหลาย. คำที่เหลือมีเนื้อความ
เข้าใจง่ายทั้งนั้น แม้โยชนาในการอธิบาย ก็สามารถจะให้ทราบชัดได้โดยนัย
ที่กล่าวแล้วในตอนต้นนั้นแล เพราะฉะนั้น ข้าพเจ้าจึงไม่ต้องอธิบายให้พิสดาร.

พระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นตรัสอุปมา มีเนื้อความ คือการกระทำความ
เป็นผู้สามารถ เพื่อจะให้ผู้อื่นแบ่งพินิจถึงบัณฑิตให้ปรากฏ อย่างนี้แล้ว เมื่อ
จะทรงประกอบไว้ด้วยการคบบัณฑิตนั้น จึงตรัสพระคาถาสุดท้ายนี้ว่า ตสุมา
หเว ดังนี้ เป็นต้น.

เนื้อความย่อในพระคาถาสุดท้ายนั้น มีดังต่อไปนี้ :-

เพราะเหตุที่ชนทั้งหลาย ผู้ถึงพร้อมด้วยอุปนิสัย ย่อมบรรลुकุณวิเศษ
ได้ด้วยการคบบัณฑิต ฉะนั้นแล บุคคลพึงคบสัตบุรุษ. ถ้ามว่า คบสัตบุรุษ
เช่นไร. ตอบว่า บุคคลพึงคบสัตบุรุษผู้มีปัญญาด้วย ผู้เป็นพหุสุตด้วย ก็คือว่า
ผู้มีปัญญา ด้วยความถึงพร้อมแห่งปัญญา และผู้เป็นพหุสุตด้วยมีสุตะทั้งสอง
ประการตามที่กล่าวแล้ว เพราะบุคคลนั้นเมื่อคบผู้มีปัญญาเช่นนั้นอยู่ รู้แล้ว
ซึ่งธรรมที่ผู้นั้นกล่าวแล้ว และทราบแล้วซึ่งอรรถ (ผล) อย่างนี้ ปฏิบัติ

พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย สุตตนิบาต เล่ม ๑ ภาค ๖ - หน้าที่ 272

อยู่ซึ่งธรรมตามที่อาจารย์ผู้มีปัญญานั้นสอนแล้ว ชื่อว่า ผู้มีธรรมอันรู้แจ้งแล้ว
ด้วยสามารถแห่งการแทงตลอดได้ด้วยข้อปฏิบัตินั้น ฟังได้ คือฟังถึง ได้แก่
ฟังบรรลุซึ่งโลกุตระสุข อันต่างด้วยมรรคผลและนิพพาน เพราะฉะนั้น พระ-
ผู้มีพระภาคเจ้า จึงให้พระเทศนาจบลงด้วยยอดคือพระอรหัต ดังนี้แล.

จบการพรรณานี้ความแห่งธรรมสูตร แห่งอรรถกถาขุททกนิกาย

ชื่อปรมัตถโชติกา

กิงสีลสูตรที่ ๕

ว่าด้วยบรรลุประโยชน์สูงสุดด้วยปกตಿಯังไร
ท่านพระสารีบุตรทูลถามด้วยคาถาว่า

[๓๒๖] นรชนพึงมีปกตಿಯังไร มี
ความประพฤตಿಯังไร พึงพอกพูนกรรม
เป็นไฉน จึงจะเป็นผู้ดำรงอยู่โดยชอบ
และพึงบรรลุดังประโยชน์อันสูงสุดได้ พระ-
เจ้าข้า.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบว่า

นรชนพึงเป็นผู้ประพฤต้อ่อนน้อม
ต่อบุคคลผู้เจริญ ไม้ริษยา และเมื่อไปหาครู
ก็พึงบุคลลผู้เจริญ ไม้ริษยา และเมื่อไปหาครู
ที่ครูกล่าวแล้ว พึงพึงสุภามิตโดยเคารพ.

พึงไปหาครูผู้นั่งอยู่ในเสนาสนะของ
ตนตามกาล ทำมานะดุจเสาให้พินาศ พึง
ประพฤต้อ่อนน้อม พึงระลึกถึงเนื้อความ
แห่งภามิต ธรรมคือบาฬี สีล พรหมจรรย์
และพึงประพฤตโดยเอื้อเฟื้อด้วยดี.

นรชนมีธรรมเป็นที่มายินดี ยินดี
แล้วในธรรม ตั้งอยู่ในธรรม รู้จักวินิจฉัย

ธรรม ไม่พึงประพฤดิ้อยคำที่ประทุษร้าย
ธรรมเลย พึงให้กาลสิ้นไปด้วยภายิตที่แท้.

นรชนละความริ้นเร็ง การพุดกระ-
ฉิบ ความรำไร ความประทุษร้าย ความ
หลอกลวงที่ทำด้วยมารยา ความยินดี ความ
ถือตัว ความแข่งดี ความหยาบคาย และ
ความหมกมุ่นด้วยกิเลสจุน้ำฝน พึงเป็นผู้
ปราศจากความมัวเมา ดำรงในนั้น เทียวไป.

นรชนเป็นนี้ รู้แจ้งสุภายิตที่เป็น
สภาวะ รู้แจ้งสูตรและสมาธิที่เป็นสภาวะ
ปัญญาและสุตะ ย่อมไม่เจริญแก่นรชนผู้เป็น
คนผลุนผลัน เป็นคนประมาท.

ส่วนนรชนเหล่าใด ยินดีแล้วใน
ธรรมที่พระอริยเจ้าประกาศแล้ว นรชน
เหล่านั้น เป็นผู้ประเสริฐ ว่าสัตว์ที่เหลือด้วย
วาจา ด้วยใจ และการทำงาน นรชนเหล่านั้น
ดำรงอยู่ด้วยดีแล้วในสันติ โสรจจะ และ
สมาธิ ได้บรรลุถึงธรรมอันเป็นสภาวะแห่งสติ
และปัญญา.

จบกิงสิลสูตรที่ ๕

อรรถกถาถึงสี่สูตรที่ ๕

ถึงสี่สูตร มีคำเริ่มต้นว่า **กีสโล** ดังนี้.

ถามว่า พระสูตรนี้มีการเกิดขึ้นเป็นอย่างไร ?

ตอบว่า พระสูตรนี้มีการเกิดขึ้นดังต่อไปนี้ :-

สหายนรเวทของพระสารีบุตรผู้มีอายุคนหนึ่ง เป็นบุตรของพราหมณ์ ซึ่งเป็นสหายนของวังคันตพราหมณ์ ผู้เป็นบิดาของพระเถระนั่นเอง ปริจาค ทรัพย์ ๕๖๐ โกฎิ แล้วบวชในสำนักของพระสารีบุตรเถระผู้มีอายุ เรียนแล้ว ซึ่งพุทธวจนะทั้งสิ้น พระเถระได้โอวาทแล้ว ได้ให้กรรมฐานแก่ท่านโดยมาก พระภิกษุนั้นก็ยังไม่บรรลุคุณวิเศษด้วยกรรมฐานนั้นได้ ต่อจากนั้นพระเถระ ทราบว่า ภิกษุรูปนี้เป็นพุทธเวไนย ดังนี้แล้ว จึงได้พาพระภิกษุนั้นมา ยังสำนักของพระผู้มีพระภาคเจ้าทูลถามว่า นรชนเป็นผู้มีศีลเช่นไรเป็นต้น ไม่เจาจงบุคคล ปรารภภิกษุนั้น ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสถึงเรื่อง อื่น จากเรื่องที่พระสารีบุตรถามนั้น แก่พระสารีบุตรนั้น.

คำว่า **กีสโล** ในพระคานานั้น ความว่า ประกอบแล้วด้วยจาริตศีล เช่นไร หรือว่าเป็นผู้มีปกติเช่นไร.

บทว่า **กีสมาจาโร** ได้แก่ ประกอบด้วยความประพฤติเช่นไร.

บาทคาถาว่า **กานิ กมฺมานิ พุรุหฺย** ความว่า กระทำกรรมทั้งหลาย มีกายกรรมเป็นต้นอย่างไร ให้เจริญอยู่.

บาทพระคาถาว่า **นโร สมมา นิวิฏฐสฺส** ความว่า นรเป็นผู้ยินดีแล้ว คือว่า พึงเป็นผู้ดำรงอยู่แล้วโดยชอบในพระศาสนา.

บาทพระคาถาว่า **อุตุตมตุถยจ ปาปุณ** มีคำอธิบายว่า และพึงบรรลुพระอรหัต อันเป็นประโยชน์สูงสุดกว่าประโยชน์ทั้งปวง.

ต่อจากนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงรำพึงอยู่ว่า สารีบุตรบวชแล้วได้กึ่งเดือน ก็บรรลุสาวกบารมีญาณ เพราะเหตุไรจึงถามปัญชนปัญหาอันเป็นอาทิกัมมิกะจึงทรงทราบว่ พระสารีบุตรทูลถามปรารภ สัทธิวินทริก จึงไม่ได้ทรงจำแนกจาริตศีล ที่พระสารีบุตรกล่าวด้วยคำถามเลย เมื่อจะทรงแสดงธรรมด้วยสามารถสัปปายะแก่ภิกษุ นั้น จึงตรัสพระคาถาว่า **วุฑฒาปจายี** ดังนี้เป็นต้น **วุฑฒบุคค** ทั้งหลายในคำว่า **วุฑฒาปจายี** นั้นมี ๔ จำพวก คือ ปัญญาวุฑฒบุคค ๑ คุณวุฑฒบุคค ๑ ชาติวุฑฒบุคค ๑ วุฑฒบุคค ๑.

จริงอยู่ ภิกษุที่เป็นพหูสูต แม้โดยกำเนิดจะเป็นคนหนุ่มก็ตาม ก็ชื่อว่า **ปัญญาวุฑฒ** ได้ เพราะเป็นผู้เจริญแล้ว ด้วยปัญญา คือ พาหุสัจจะในสำนัก (ในระหว่าง) แห่งภิกษุแก่ผู้มีการศึกษาน้อยทั้งหลาย ด้วยว่าแม้ภิกษุแก่ทั้งหลายเรียนอยู่ซึ่งพุทธวจนะ ในสำนักของภิกษุหนุ่มนั้น และหวังอยู่ซึ่งโอวาท การวินิจฉัยความ และการแก้ปัญหทั้งหลาย อนึ่ง ภิกษุหนึ่งที่ตั้งพร้อมด้วยอธิม (บรรลुकุณวิเศษมีฌานและมรรคผลเป็นต้น) ชื่อว่า **คุณวุฑฒ** ผู้เจริญโดยคุณ ด้วยว่าแม้ภิกษุแก่ทั้งหลาย ดำรงอยู่ในโอวาทของภิกษุหนุ่มนั้นแล้ว เจริญวิปัสสนาแล้ว ย่อมบรรลุอรหัตผลได้.

อนึ่ง พระราชาผู้เป็นกษัตริย์ แม่ทรงพระเยาว์ เป็นกษัตริย์ผู้ได้รับ มุรธาภิเษกแล้ว หรือจะเป็นพราหมณ์ก็ตาม ก็เป็นผู้ควรแก่การกราบไหว้ของ คนที่เหลือ ชื่อว่า **ชาติวุฑฒะ** ผู้เจริญโดยชาติ.

ส่วนคนที่เกิดก่อนทุกจำพวก ชื่อว่า **วัยวุฑฒะ** ผู้เจริญโดยวัย.

ในบรรดาวุฑฒบุคคล ๔ จำพวกเหล่านั้น เว้นพระผู้มีพระภาคเจ้าเสีย แล้ว ใคร ๆ ผู้จะเสมอด้วยพระสารีบุตรเถระในทั้งปัญญาย่อมไม่มี เพราะ เหตุที่ท่านได้บรรลुสาวกบารมีญาณทั้งปวง พร้อมด้วยคุณทั้งหลายในเวลาครึ่ง เดือน พระสารีบุตรนั้น แม้โดยชาติสกุล ก็อุปบัติแล้วในสกุลพราหมณ์มหาศาล พระสารีบุตรนั้น แม้จะเสมอกันโดยวัยกับภิกษุอื่น (ผู้เป็นสหายของท่าน) ก็ชื่อว่าเจริญแล้ว ด้วยเหตุทั้ง ๓ ประการเหล่านี้ ส่วนในพระกาลานี้พระผู้มี พระภาคเจ้าตรัสว่า วุฑฒาปจายี ทรงหมายเอาการที่พระสารีบุตรนั้น เป็น ผู้เจริญแล้ว ด้วยปัญญาคุณและคุณวุฒิทั้งหลายนั่นเอง บุคคลจึงควรกระทำ ความยำเกรงต่อวุฑฒบุคคลทั้งหลายเช่นนั้น บุคคลพึงเป็นผู้ชื่อว่าไม่ริษยา เพราะปราศจากความริษยาในอริกุศลทั้งหลายมีลาภเป็นต้น ของวุฑฒบุคคล ทั้งหลายเหล่านั้นนั่นแล เพราะฉะนั้น เนื้อความนี้จึงเป็นการอธิบายบทต้น.

ส่วนในคำว่า **กาลญญ จสุต** นี้มีอธิบายว่า บุคคลเมื่อระคะบังเกิดขึ้นแล้ว แม้ไปหาครูทั้งหลายอยู่ เพื่อจะบรรเทาระคะนั้น ก็ชื่อว่า **กาลญญ** เมื่อโทสะบังเกิดขึ้น เมื่อโมหะบังเกิดขึ้น ฯลฯ เมื่อโกธัสชะบังเกิดขึ้น แม้ไปหาครูทั้งหลายเพื่อจะบรรเทาอกุศลธรรมนั้น ๆ ก็ชื่อว่า **กาลญญ** ผู้รู้กาล เพราะบุคคลจะพึงเป็นกัลญญได้ ก็เพราะไปหาครูทั้งหลายอย่างนี้.

สองบทว่า **ธมฺมึ กถิ** ได้แก่ ประกอบด้วยสมณะและวิปัสสนา

บทว่า **เอรยิตฺ** คือ กล่าวแล้ว.

บทว่า **ขณฺณญ** ได้แก่ รู้ยู่่ว่า บุคคลผู้รู้ขณะแห่งถ้อยคำนั้น เป็น บุคคลหาได้ยาก หรือว่า นี่เป็นขณะแห่งการฟังซึ่งถ้อยคำเช่นนี้.

สองบทว่า **สุณฺนญฺย สกฺกจฺจ** ได้แก่ ฟังฟังถ้อยคำนั้นโดยเคารพ. อธิบายว่าบุคคลจะฟังฟังถ้อยคำนั้นอย่างเดี๋ยวก็น่ามิได้ แม้ถ้อยคำอื่นเป็นสุภาษิต อันปฏิสังขตด้วยพุทธคุณเป็นต้น บุคคลก็ฟังฟังโดยเคารพเช่นกัน.

ในบาทคาถาว่า **กาลณฺญ จสฺส ครุณฺ** **ทสฺส นาย** นี้ มีวินิจฉัย ดังต่อไปนี้.

ภิกษุแม่ทราบนัยที่ท่านกล่าวไว้ในคำนี้ว่า **กาลณฺญ จสฺส ครุณฺ** **ทสฺส นาย** และทราบการบรรเทาราคะเป็นต้น ที่บังเกิดขึ้นแล้วแก่ตน เมื่อไปสู่ สำนักของครูทั้งหลาย ก็ฟังไปสู่สำนักของครูทั้งหลายโดยกาลอันสมควร โดย กระทำไว้ในใจว่า เราจักบำเพ็ญกรรมฐาน และจักเป็นผู้รักษาธุดงค์ มิใช่เห็น อาจารย์ยืนอยู่แล้ว ณ ถามที่ใดที่หนึ่งในบรรดาที่ทั้งหลาย มีที่ไหว้พระเจดีย์ ที่ลานต้นโพธิ์ ทางเที่ยวบิณฑบาต และเวลาเที่ยงตรงเป็นต้น แล้วฟังเข้าไป เพื่อถามปัญหา แต่ฟังกำหนดอาจารย์ผู้นั่งอยู่แล้วบนอาสนะของตนในเสนา- สนะของตน ซึ่งมีความกระวนกระวายอันสงบแล้ว เข้าไปหาเพื่อถามวิธีแห่ง กรรมฐานเป็นต้น ก็ภิกษุแม่เมื่อเข้าไปหาอย่างนี้แล้ว ทำความหัวคือให้พินาศ แล้ว เป็นผู้ประพฤดิอ่อนน้อม คือว่าทำมานะที่กระทำความแข็งกระด้างให้ พินาศแล้ว มีความประพฤดิถ่อมตน เป็นผู้เช่นกับผ้าเช็ดเท้า โทเขาขาด และ

งูที่ถูกเขาดอนเขี้ยวออกเสียแล้ว ฟิงเข้าไปหา ลำดับนั้น ก็ฟิงอนุสรณ์ถึง
อรรถ ธรรม ความสำรวม พรหมจรรย์ และฟิงประพฤติกุศลเพื่อ (คำที่) ครุณฺ์นกล่าวแล้ว.

บทว่า **อตุลฺ** ได้แก่ เนื้อความแห่งภายิต.

บทว่า **ชมฺม** ได้แก่ ธรรมคือบาดี.

บทว่า **ลฺยมฺ** ได้แก่ คีล.

คำว่า **พฺรหฺมจฺริย** ได้แก่ ศาสนพรหมจรรย์ที่เหลือ.

บาทคาถาว่า **อนุสฺสเร เจว สฺมาจเร จ** ความว่า ฟิงระลึกถึง
โอกาสที่อาจารย์นั้นกล่าวถึงธรรมะ ความสำรวม (และ) พรหมจรรย์ และไม่
ใช่พอใจด้วยเหตุสักว่าระลึกถึงเพียงอย่างเดียวเท่านั้น แต่ฟิงประพฤติกุศลเพื่อ
คือประพฤติกุศล สมาทานวัตรปฏิบัติแม้ทั้งหมดนั้นให้เป็นไป อธิบายว่าฟิง
กระทำการชวนชวนในการทำให้กถาเหล่านั้นเป็นไปในตน ด้วยว่าบุคคลเมื่อ
กระทำอยู่อย่างนี้ ชื่อว่ากระทำความที่ควรทำ ก็เบื้องหน้าต่อแต่นั้นไป บุคคล
นั้น ชื่อว่า มีธรรมเป็นที่มายินดี ยินดีแล้วในธรรม ดำรงอยู่แล้วในธรรม
ฟิงเป็นผู้วินิจฉัยธรรม.

ก็คำว่า **ธรรม** ในบททั้งปวงในคาถานี้ ได้แก่ สมณะและวิปัสสนา

ก็คำว่า **อาราโม** และ คำว่า **รติ** มีเนื้อความอันเดียวกัน ความยินดี
รื่นรมย์ในธรรมของบุคคลนั้นมีอยู่ เหตุนั้นบุคคลนั้น ชื่อว่า **ชมฺมาราโม** ผู้
มีธรรมเป็นที่มายินดี.

บุคคลยินดีแล้วในธรรม ชื่อว่า **ชมฺมรโต** หาใช่ยินดีสิ่งอื่นไม่.

บุคคลชื่อว่าตั้งอยู่แล้วในธรรม ก็เพราะปฏิบัติธรรม บุคคลย่อมรู้ซึ่งการวินิจฉัยธรรมว่าเป็นอุทฺตญาณ นี่เป็นอุทฺตญาณ เพราะเหตุนี้ บุคคลนี้จึงชื่อว่า **ธมฺมวินิจฉัยญญ** ผู้รู้ซึ่งการวินิจฉัยธรรม. บุคคลพึงเป็นบุคคลเห็นปานนี้ เมื่อเป็นบุคคลเช่นนี้ได้แล้ว ดิรัจฉานกถามีการพูดถึงพระราชาเป็นต้นนี้ใด มีอยู่ คำที่เป็นดิรัจฉานกถานั้นย่อมประทุษร้ายต่อธรรม คือสมณะและวิปัสสนา เพราะให้เกิดความยินดีในรูปเป็นต้นในภายนอกแก่ตรุณวิปัสสกบุคคล ฉะนั้น ดิรัจฉานกถานั้นท่านจึงเรียกว่า วาทะที่เป็นอันตรายต่อธรรม บุคคลไม่พึงประพฤตวาทะที่ทำอันตรายต่อธรรมนั้นเลย โดยที่แท้เมื่อจะช่องเสพ สัปายะทั้งหลาย มีอวาส สัปายะ และโคจร สัปายะเป็นต้น ก็พึงแนะนำด้วยคำที่เป็นสุภาษิตที่แท้จริง วาจาทั้งหลายที่ปฏิสังยุตด้วยสมณะ และวิปัสสนา ชื่อว่า วาจาที่แท้จริงในพระคานี. บุคคลพึงแนะนำคือว่า พึงชักนำ ได้แก่ พึงยังกาลเวลาให้สิ้นไป ด้วยคำที่เป็นสุภาษิตทั้งหลายเห็นปานนั้น.

บัดนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อทรงกระทำอุปกิเลสให้ปรากฏแก่ภิกษุผู้เจริญสมณะและวิปัสสนา ซึ่งพระองค์ตรัสไว้โดยย่ออย่างยิ่งในคำนี้ว่า **ธมฺม-สนฺโทสวาทำ** ดังนี้ จึงตรัสพระคานีว่า **หตุถิ จ ชปปี** พร้อมกับอุปกิเลสแม้อื่นจากนั้น.

พระบาลีว่า **หตุถิ** ดังนี้ก็มี.

ก็ภิกษุผู้เจริญวิปัสสนา พึงการทำสัจว่าความขี้มัวเข้มนั้นในเรื่องที่ควรหรรษา ไม่พึงพูดคำกระซิบที่ไร้ประโยชน์ ไม่พึงกระทำการคร่ำครวญใน

การนิบทยแห่งญาติเป็นต้น ไม่พึงกระทำความฉุนเฉียวให้เกิดขึ้นแม้ในเมื่อ ถูกต่อและหนามตำเป็นต้น.

บุคคลควรละโทษเหล่านี้ คือ มายาที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ใน คำว่า มายาคติ ๑ ความหลงกลวง ๓ อย่าง ๑ ความพอใจในปัจจัยทั้งหลาย ๑ การถือตัวด้วยชาติกำเนิดเป็นต้น ๑ ความแข่งดีกล่าวคือความยินดีที่เป็นข้าศึก ๑ ความหยาบคายอันมีการพุดหยาบเป็นลักษณะ ๑ ธรรมที่ประจุน้ำย้อมฝาด ทั้งหลายมีรากะเป็นต้น ๑ ความหมกมุ่น (ลุ่มหลง) อันมีความอยากเกินประมาณเป็นลักษณะ ๑ การทำให้เห็นว่าโทษเหล่านี้ (อันบุคคลพึงละเสีย) ประจุนผู้ต้องการความสุขละหลุมถ่านเพลิง ประจุนคนรักความสะอาด หลีกที่ งามิ คุตเสียดจะนั้น และประจุนผู้รักชีวิต หลีกสัตว์ร้ายทั้งหลายมีอสรพิษเป็นต้นเสียดจะนั้น. ก็ครั้นละแล้วเป็นผู้บรรเทาความมัวมาได้แล้ว เพราะขจัดความมัวมา ในความไม่มีโรคเป็นต้น ชื่อว่ามีตนดำรงมั่นแล้ว เพราะไม่มีความฟุ้งซ่าน แห่งจิต พึงประพฤติ. ก็บุคคลนั้น ครั้นปฏิบัติแล้วอย่างนี้ จะพึงบรรลุพระ อรหัตด้วยภวานาอันบริสุทธิ์ จากอุปกิเลสทั้งปวงต่อกาลไม่นานเลย เพราะเหตุ นั้นพระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า **หตุสฺส จ ชปปี ๗เปฯ จิตตฺโต** ดังนี้.

ภิกษุประกอบด้วยอุปกิเลสซึ่งพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ โดยนัยว่า **หตุสฺส ชปปี** เป็นต้น เพราะเป็นผู้ผลุนผลัน จึงชื่อว่าเป็นผู้ไม่พิจารณาเสีย ก่อนแล้วกระทำ และกำหนดแล้วด้วยอำนาจรากะ ประทุษร้ายแล้วด้วยอำนาจ โทสะไปอยู่ ชื่อว่าเป็นผู้ประมาทแล้ว. โอวาทที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้โดย นัยว่า บุคคลไม่กระทำให้ติดต่อกันในการเจริญกุศลธรรมทั้งหลาย และบุคคลพึง

ฟังสุภาษิตทั้งหลายของบุคคลเห็นปานนั้นโดยเคารพ ดังนี้เป็นต้น จักว่าเป็น
โอรสที่ไร้ประโยชน์ เพราะฉะนั้น บัดนี้พระผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อจะทรงแสดง
ความที่บุคคลนั้นเป็นปฏิปักษ์ต่อความเจริญ มีสုตะเป็นอัน แห่งสังกิลสนนี้ด้วย
เทศนาอันเป็นบุคลาธิษฐาน จึงตรัสพระคาถานี้ว่า วิญญาตสารานิ ดังนี้
เป็นต้น.

เนื้อความแห่งพระคาถานั้นว่า ก็สารจะพึงมีได้ ก็เพราะรู้แจ้ง
สุภาษิตทั้งหลายที่ปฏิสังขตด้วยสมณะและวิปัสสนา ถ้าหากว่าสุภาษิตเหล่านั้น
อันภิกษุรู้แจ้งได้ก็เป็นการดี (ถ้าหากไม่รู้แจ้งได้) เมื่อเป็นเช่นนั้น คำสัทก่า
เสียงเท่านั้น อันบุคคลนั้นถือเอาแล้ว เขาจะทำอะไรไม่ได้เลย จนทั้งหลาย
ย่อมรู้แจ้งซึ่งสุภาษิตเหล่านั้นด้วยญาณอันสำเร็จด้วยสုตะใด ญาณที่สำเร็จด้วย
สုตะนั้น ชื่อว่าสุตญาณที่สำเร็จด้วยสုตะนี้แล ชื่อว่า วิญญาตสมาธิสาระ
รู้แจ้งสมาธิสาระ.

ในบรรดาธรรมทั้งหลายที่บุคคลรู้แจ้งแล้วเหล่านั้น ๆ สมาธิใด คือ
ความไม่ฟุ้งซ่านแห่งจิต ก็เป็นข้อปฏิบัติเพื่อความเป็นอย่างนั้น นี้คือสาระของ
สมาธินั้น ก็ด้วยเหตุสัทก่ารู้เพียงอย่างเดียวเท่านั้น หาสำเร็จประโยชน์อะไรไม่
แต่ว่านระนี้ใดชื่อว่า เป็นคนผลุนผลัน เพราะความเป็นไปด้วยอำนาจาคะเป็น
ต้น และชื่อว่า ประมาท เพราะมีปกติทำไม่ติดต่อในการอบรมกุศลธรรมทั้ง
หลายเป็นต้น บุคคลนั้นเป็นผู้ถือเอาสัทก่าเสียงเท่านั้น เพราะเหตุนี้ ปัญญา
คือการรู้แจ้งสุภาษิตนั้น จะเจริญแก่บุคคลนั้นหาได้ไม่ เพราะเขาไม่รู้แจ้ง
ซึ่งเนื้อความ ทั้งสုตะก็หาไม่แก่เขาไม่ เพราะไม่มีข้อปฏิบัติเพื่อความเป็น
อย่างนั้น.

พระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นทรงแสดงความเสื่อมแห่งปัญญา และความเสื่อมแห่งสุตะของชนทั้งหลาย ผู้ประมาณอย่างนี้แล้ว บัดนี้เมื่อจะแสดงการบรรลุสาระทั้งสองประการนั้น แห่งบุคคลผู้ไม่ประมาณแล้วทั้งหลายจึงตรัสว่า **ธมฺเม จ เย ฯเปฯ สारมชฺชณฺ** ดังนี้.

ในบรรดาคำเหล่านั้น **ธรรม**คือสมณะและวิปัสสนา ชื่อว่า **ธรรม** ที่พระอริยเจ้าประกาศแล้ว จริงอยู่พระพุทธเจ้าแม้สักพระองค์หนึ่ง ไม่ทรงแสดง **ธรรม** คือ สมณะและวิปัสสนาแล้ว ชื่อว่าปรินิพพานย่อมไม่มี. เพราะเหตุที่นรชนเหล่าใดยินดีแล้วในธรรมนี้แล ที่พระอริยเจ้าประกาศแล้ว นรชนเหล่านั้นเป็นผู้มีความยินดีออกแล้ว จัดว่าเป็นผู้ไม่ประมาณ เป็นผู้มีความเพียรติดต่อกิจเป็นผู้ประเสริฐกว่าสัตว์ทั้งหลายที่เหลือ ด้วยวาจา ด้วยใจ และด้วยกาย คือว่า นรชนเหล่านั้นเป็นผู้ประเสริฐ ได้แก่ไม่มีใครเสมอเหมือน คือเป็นผู้เลิศ เป็นผู้ประเสริฐที่สุด กว่าสัตว์ที่เหลือทั้งหลาย ด้วยวาจา ด้วยใจ และด้วยกาย เพราะเป็นผู้ประกอบด้วยวิสุจจริต ๔ มโนสุจจริต ๓ กายสุจจริต ๓ ด้วยคำมีประมาณเท่านี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงศีล อันสัมปยุตด้วยอริยมรรค ซึ่งมีศีลเป็นเบื้องต้น นรชนเหล่านั้นผู้มีศีลบริสุทธฺ์แล้วอย่างนี้ ดำรงอยู่แล้วในสันติ โสรัจจะ และสมาธิ จึงชื่อว่าเป็นผู้บรรลุ สาระธรรมแห่งสุตะ และปัญญา นรชนเหล่าใดยินดีแล้วในธรรม ที่พระอริยเจ้าประกาศแล้ว นรชนเหล่านั้นจะเป็นผู้ประเสริฐกว่าสัตว์ที่เหลือทั้งหลาย ด้วยวาจาเป็นต้น อย่างเดียวกันก็ได้ แต่โดยที่แท้แล บัณฑิตพึงทราบว่าเป็นผู้ดำรงอยู่แล้วในสันติและโสรัจจะ และในสมาธิ คือว่า เป็นผู้บรรลุแล้วซึ่งสาระธรรม คือว่า เป็นผู้

เข้าถึงแล้ว (ซึ่งสารธรรม) แห่งสุตะและปัญญา เท่านั้นเป็นคำที่ถูกต้อง ตาม
ความประสงค์.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า สนฺติ ได้แก่ นิพพาน.

บทว่า โสรัจฺจํ หมายถึงปัญญาที่เป็นตัวแทงตลอดสภาวะธรรมตาม
ความเป็นจริง เพราะความเป็นผู้ยินดีในธรรมที่ดงาม ความดงามด้วยสันติ
มีอยู่ เพราะเหตุนี้จึงชื่อว่า สันติโสรัจจะ คำว่า สันติโสรัจจะนี้ เป็นชื่อ
แห่งมรรคปัญญา อันมีพระนิพพานเป็นอารมณ์.

คำว่า สมภาสิ ได้แก่ มรรคสมภาสิ ที่สัมปยุตด้วยนิพพานนั้น.

คำว่า สณฺจิตา ได้แก่ ดำรงอยู่แล้วด้วยธรรมทั้งสองอย่างนั้น.

วิมุตติ คืออรหัตผล ชื่อว่า สาระแห่งแห่งสุตะและปัญญา ด้วยว่า
พรหมจรรย์นี้มีวิมุตติเป็นสาระ.

พระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นทรงแสดงปฏิบัติทานอันเป็นส่วนเบื้องต้น ด้วย
ธรรมะ และแสดงปฏิบัติทานเป็นส่วนอื่นด้วยขันธแม่ทั้ง ๓ เหล่านี้ คือ ศีลขันธ
เป็นต้นว่า อนุตฺตรา วจสา ซึ่งปัญญาขันธ และสมาธิขันธ ด้วยปัญญาที่
งาม ด้วยสันติ และด้วยสมาธิ ในกาลาสุดท้ายนี้เรียบร้อยแล้ว เมื่อจะทรงแสดง
วิมุตติที่ไม่กำเริบด้วยสุตะ และปัญญาอันเป็นสาระ จึงให้พระเทศนาจบลงด้วย
ยอดคือพระอรหัต.

ก็ในที่สุดแห่งพระเทศนา ภิกษุรูปนั้น ก็ได้บรรลุโศคาปัตติผล ต่อมา
อีกไม่นานนัก ก็ได้ดำรงอยู่ในพระอรหัต อันเป็นผลที่เลิศ ดังนี้แล.

จบการพรรณนาถึงศีลสูตร แห่งอรรถกถาขุททกนิกาย

ชื่อปรมัตถโชติกา

อุฏฐานสูตรที่ ๑๐

ว่าด้วยต้นจากความหลับ

พระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสเตือนภิกษุทั้งหลายว่า

[๓๒๗] เธอทั้งหลายจงลุกขึ้นเถิด

จงนั่งเถิด เธอทั้งหลายจะได้ประโยชน์อะไร

ด้วยความหลับ เพราะความหลับจะเป็น

ประโยชน์อะไรแก่เธอทั้งหลาย ผู้เร่าร้อน

เพราะโรค คือ กิเลสมีประการต่าง ๆ ถูก

ถูกราคะเป็นต้นแทงแล้ว ย่อยยับอยู่

เธอทั้งหลายจงลุกขึ้นเถิด จงนั่งเถิด จง

หมั่นศึกษาเพื่อสันติเถิด.

มัจจุราขอย่ารู้ว่าเธอทั้งหลายประมาท

แล้ว อย่างเธอทั้งหลายผู้ตกอยู่ในอำนาจ

ให้ลุ่มหลงเลย เธอทั้งหลายจงข้ามค้นหา

อันชานไปในอารมณ์ต่าง ๆ ซึ่งเป็นเหตุให้

เทวดาและมนุษย์ ผู้มีความต้องการอาศัยรูป

เป็นต้น ดำรงอยู่.

ขณะอย่าได้ล่วงเธอทั้งหลายไปเสีย

เพราะว่าผู้ล่วงขณะเสียแล้ว เป็นผู้ยึดยึด

กันไปในรก เสร้าโศกอยู่.

ความประมาทเป็นคุณฐิติ ตกต้อง

แล้วเพราะความมัวเมาในปฐมวัยนอกรี

ความประมาทเป็นคุณฐิติ ตกต้องแล้วเพราะ

ความมัวเมาในวัย เพราะฉะนั้น กุลบุตรผู้

เป็นบัณฑิต พึงถอนลูกศร คือ กิเลสมีรากะ

เป็นต้นของตนเสีย ด้วยความไม่ประมาท

และด้วยวิชา.

จบอุฏฐานสูตรที่ ๑๐

อรรถกถาอุฏฐานสูตรที่ ๑๐

อุฏฐานสูตร มีคำเริ่มต้นว่า อุฏฺฐหต ดังนี้.

ถามว่า พระสูตรนี้มีการเกิดขึ้นเป็นอย่างไร ?

ตอบว่า พระสูตรนี้มีการเกิดขึ้น ดังต่อไปนี้ :-

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อประทับอยู่ที่เมืองสาวัตถี ทรงอยู่ในมหาวิหารเชตวันในเวลากลางคืน ในเวลาเช้ามีพระภิกษุสงฆ์แวดล้อม เสด็จเข้าไปบิณฑบาตในกรุงสาวัตถี แล้วเสด็จออกจากพระนคร ทางประตูด้านทิศตะวันออก ได้เสด็จไปยังปราสาทของมิกคารมารดา (วัดบุพพาราม) เพื่อประทับในเวลากลางวัน.

ได้ยินว่า การประทับอยู่ที่พระเชตะวันวิหารในเวลากลางคืนแล้ว เสด็จเข้าไปทรงพักในเวลากลางวัน ในปราสาทของมิกคารมารดา และการเสด็จประทับในปราสาทของมิกคารมารดาในเวลากลางคืน แล้วเสด็จเข้าไปทรงพักในเวลากลางวันในพระเชตะวันวิหาร นี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงปฏิบัติมาเป็นประจำ.

ถามว่า เพราะเหตุไร ?

ตอบว่า เพื่อทรงอนุเคราะห์สกุลทั้งสองนั้นประการหนึ่ง เพื่อประโยชน์จะแสดงถึงคุณแห่งการบริจาคใหญ่ (ของท่านทั้งสองนั้น) อีกประการหนึ่ง.

ก็ ณ ภายใต้อปราสาทแห่งมิกคารมารดา ได้มีเรือนยอดอยู่ ๕๐๐ ห้อง ซึ่งภิกษุประมาณ ๕๐๐ รูป ได้อาศัยอยู่ ณ ปราสาทของมิกคารมารดานั้น เมื่อใด พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ภายใต้อปราสาท (ชั้นล่าง) ในกาลนั้นภิกษุทั้งหลายก็ไม่ขึ้นไปบนปราสาทชั้นบน ด้วยความเคารพต่อพระผู้มีพระภาคเจ้า. ก็ในวันนั้นพระผู้มีพระภาคเจ้า เสด็จเข้าไปยังห้องเรือนยอดในปราสาทชั้นบน เพราะเหตุนี้ ภิกษุจำนวน ๕๐๐ รูป จึงเข้าไปยังห้องทั้ง ๕๐๐ ห้อง ในปราสาทชั้นล่าง ก็ภิกษุเหล่านั้นทั้งหมดเที่ยว เป็นพระบวชใหม่ ได้มาสู่ธรรมวินัยนี้ ยังไม่นาน มีจิตใจฟุ้งซ่านคูงไม้้อ มีอินทรีย์ยังไม่แก่กล้า ภิกษุเหล่านั้นเข้าไปยังห้องเหล่านั้นแล้ว ก็นอนหลับในเวลากลางวัน ลุกขึ้นในตอนเย็น ประชุมกันที่ลานใหญ่ กล่าวสนทนากันว่า วันนี้ท่านได้อะไรในโรงภัต ท่านได้ไปที่ไหน ภิกษุเหล่านั้นพากันกล่าวอามิสกถา มีประการต่าง ๆ ทำเสียงดังลั่นว่า คุณก่อนอาวุโส กระผมได้ไปยังปราสาทของพระเจ้าโกศล กระผม

ได้ไปยังบ้านของอนาถปิณฑิกะ ในพระราชวังของพระเจ้าโกศล และที่บ้านของอนาถปิณฑิกะนั้น มีวิธีจัดโภชนะเห็นปานนี้ และเห็นปานนี้.

พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงสดับเสียงนั้น ทรงดำริว่า ภิกษุเหล่านี้ทั้ง ๆ ที่อยู่กับเรา ก็ยังมัวเมาประมาทอย่างนี้ น่าอนาถ ภิกษุเหล่านี้ได้กระทำการที่ไม่ควรกระทำ ดังนี้แล้ว จึงทรงดำริถึงการที่จะให้พระมหาโมคคัลลานเถระมา ในขณะนั้นนั่นเอง ท่านพระมหาโมคคัลลานะผู้มีอายุ ทราบวาระจิตของพระผู้มีพระภาคเจ้า จึงได้มาด้วยฤทธิ์ ได้ถวายบังคม ณ เบื้องพระบาทนั่นเอง.

ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสเรียก พระมหาโมคคัลลานเถระนั้นว่า คุณก่อนโมคคัลลานะ เพื่อนสหธรรมจารีของเธอเหล่านี้ เป็นผู้มัวเมาประมาท ดีละ เธอจงทำภิกษุเหล่านั้นให้สลัดใจ. พระมหาโมคคัลลานเถระผู้มีอายุนั้น รับสนองพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ได้ พระพุทธเจ้าข้า แล้วจึงเข้าอาไปกสิณในทันใดนั่นเอง ใช้หัวแม่เท้าทำพื้นมหาปราสาทซึ่งตั้งอยู่ในชั้นกามภูมิ ให้หวั่นไหว พร้อมกับส่วนแห่งแผ่นดิน ซึ่งปราสาทตั้งอยู่ ประคองพายุใหญ่ ทำนาวาให้หวั่นไหวฉะนั้น.

ลำดับนั้น ภิกษุเหล่านั้นก็แล้ว ร้องเสียงลั่น ต่างทิ้งจีวรของตน ๆ พากันออกไปจากประตูทั้งสิ้น พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงพระองค์ แก่ภิกษุเหล่านั้น เป็นราวกะว่าเสด็จเข้าไป สู่พระคันธกุฎีทางประตูอื่น ภิกษุเหล่านั้นเห็นพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว ก็ได้ยื่นถวายบังคม. พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสถามว่า พวกเธอกลัวอะไร ภิกษุทั้งหลาย. ภิกษุเหล่านั้นกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ปราสาทของมิกคารมารดานี้ ใครทำให้หวั่นไหว.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย พวกเธอทราบไหมว่าใครทำให้ห้วนไหว ภิกษุทั้งหลายทูลว่า ข้าพระองค์ทั้งหลาย ไม่ทราบ พระเจ้าข้า.

ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย ปราสาทหลังนี้ โมกคัลลทานะทำให้ห้วนไหว เพื่อจะทำบุคคลเช่นกับพวกเธอ ซึ่งมีสติหลงลืม ไร้สัมปชัญญะ อยู่ด้วยความประมาท ให้สังเวช แล้วจึงได้ตรัสพระสุตตันนี้ เพื่อทรงแสดงพระธรรมแก่ภิกษุทั้งหลายเหล่านั้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อฏฺฐุหฺม ความว่า ท่านทั้งหลายจงลุกขึ้นจากอาสนะ. คือว่า จงเพียร พยายาม คือว่า อย่าเกียจคร้าน.

บทว่า นิสิตฺถ ความว่า ท่านทั้งหลายจงนั่งคู้บัลลังก์ เพื่อตามประกอบกรรมฐาน.

บาทพระคาถาว่า โโก อตุโธ สุปิเตน โว ความว่า ท่านทั้งหลาย ซึ่งบวชแล้ว เพื่ออนุपाทาปรินิพพาน จะได้ประโยชน์อะไรด้วยการหลับ คือว่า ไม่มีใครสามารถ จะบรรลุถึงประโยชน์ได้ด้วยการหลับ.

บาทพระคาถาว่า อาตุรานํ หิ กานิทุกา สลฺลวิธาน รูปปตฺ ความว่า ก็ชื่อว่าในทีใด ความหลับย่อมไม่มีแก่มนุษย์ทั้งหลาย ผู้ทรนทราย ด้วยโรค มีโรคตาเป็นต้น ซึ่งตั้งขึ้นแล้ว ที่ส่วนแห่งร่างกายแม้เล็กน้อย ผู้ถูกลูกศรชนิดใดชนิดหนึ่ง ในบรรดาลูกศรเหล็ก ลูกศรกระดูก ลูกศรงา (ฟัน) ลูกศรเขา และลูกศรไม้ ซึ่งเข้าไปสู่ร่างกาย แม้สักว่านิ้วเดียว หรือสองนิ้ว ก็ในทีนั้น ท่านทั้งหลาย ซึ่งมีจิตและร่างกายอยู่ทั้งสิ้น ผู้บริโภคแล้ว กระวนกระวายอยู่ ด้วยโรคคือกิเลสนานัปการ ซึ่งบังเกิดขึ้นแล้ว และผู้ชื่อว่าถูกลูกศร

แทงแล้ว เพราะถูกลูกศร ๕ ชนิด มีลูกศรคือ รากะเป็นต้น เสียบแทงเข้าไปในหทัยแล้ว ย่อยยับอยู่ จะมีการหลับได้อย่างไร.

พระผู้มีพระภาคเจ้าครั้นตรัสดังนี้ แล้วเพื่อจะทำภิกษุทั้งหลายเหล่านั้นให้อุตสาหะ และให้สังเวชยิ่ง ๆ ขึ้นอีก จึงได้ตรัสว่า อุกฺกุหฺล ๗เปฯ วสาณฺเฑ ดังนี้.

ในพระคทานั้น มีการพรรณานี้ความพร้อมทั้งอธิบายและโยชนาดังต่อไปนี้ :-

ก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็เมื่อเธอทั้งหลายถูกลูกศรคือกิเลสเสียบแทงแล้วอย่างนี้ จะมีเวลามัวเมาประมาทอยู่เพราะเหตุไร ภิกษุทั้งหลาย พระศาสดา (ทรงประกาศพรหมจรรย์) ที่ยอดเยี่ยมที่สุดนี้มาอยู่เฉพาะหน้า (ของท่านทั้งหลาย) ด้วยว่าในกาลก่อนแต่กาลนี้ เธอทั้งหลายหลับแล้ว อยู่ที่ภูเขากันทั้งหลาย และแน่น้ำเป็นเวลานาน หลับแล้วที่ขอดไม้อันไม่เสมอกัน ก็เพราะเหตุที่ไม่เห็นอริยสัจทั้งหลาย เพื่อทำที่สุดแห่งความหลับนั้น เธอทั้งหลายจงลุกขึ้นเถิด จงนั่ง และศึกษาเพื่อสันติให้มั่นคง เนื้อความในบาทแห่งพระคทานั้นนี้ อันข้าพเจ้ากล่าวแล้วนั้นแล.

ส่วนคำว่า สฺนฺติ ในบาทที่สอง หมายถึงสันติ ๓ อย่างคือ อัจฉนฺต- สันติ (สันติอย่างสูงสุด) ๑ ตทังคสันติ (สันติด้วยองค์นั้น) ๑ สมมติสันติ ๑ (สันติตามสมมติ)

คำว่า สันติ นี้เป็นชื่อแห่งพระนิพพาน วิปัสสนา และทิวฐิตะ แต่ในที่นี้พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงหมายถึง อัจฉนฺตสันติ คือพระนิพพาน พระผู้มี

พระภาคเจ้าจึงตรัสไว้ว่า เพื่อประโยชน์แก่พระนิพพาน ขอท่านทั้งหลายจงหมั่นศึกษา คือว่า ขอให้ท่านทั้งหลายเป็นผู้มีความบากบั่นไม่ทอดย ศึกษาคิด.

ถามว่า เพราะเหตุไร ?

ตอบว่า พระยามัจจุราช ทราบว่าท่านทั้งหลายประมาทแล้ว ก็อย่าได้ทำท่านทั้งหลาย ผู้ตกอยู่ในอำนาจให้ลุ่มหลงเลย คือว่า การอันได้นามว่า พระยามัจจุราช ทราบอย่างนี้ว่า ภิกษุเหล่านี้เป็นผู้ประมาทแล้ว ก็อย่าได้ทำท่านทั้งหลาย ผู้ตกอยู่ในอำนาจให้ลุ่มหลงเลย มีคำอธิบายว่า ท่านทั้งหลาย ย่อมไปสู่อำนาจของพระยามัจจุราชนั้น ได้โดยประการใด พระยามัจจุราชนั้น กระทำท่านทั้งหลาย ผู้อยู่ในอำนาจโดยประการนั้น ก็อย่าให้ท่านทั้งหลายได้ลุ่มหลงเลย.

เพราะเมื่อบุคคลไปอยู่สู่อำนาจของพระยามารนั้น เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย ผู้มีความต้องการ อาศัยรูปเป็นต้น ดำรงอยู่ได้ด้วยตัณหาใด ท่านทั้งหลายจงข้ามซึ่งตัณหานั้น อันชานไปในอารมณ์ต่าง ๆ ขณะอย่าได้ล่วงเธอทั้งหลายไปเสีย เพราะว่าผู้ล่วงขณะเสียแล้ว เป็นผู้ยึดเหี้ยมกันในนรกย่อมเศร้าโศก คือว่าเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย ผู้มีความต้องการ ได้แก่ผู้ต้องการรูป เสียง กลิ่น รส และโผฏฐัพพะ อาศัยคืออิงอาศัย ได้แก่เป็นผู้แอบแนบซึ่งอารมณ์มีรูปเป็นต้นนั้น ย่อมดำรงอยู่ได้ด้วยตัณหาใด ของเธอทั้งหลายจงข้าม คือว่าจงข้ามพ้นซึ่งตัณหานั้น ได้แก่ตัณหาในภพและในภกคะ ที่ชื่อว่าชานไป เพราะเป็นธรรมชาติที่แผ่ชาน กว้างขวางลุ่มลึก และไพศาลในอารมณ์ทั้งหลาย มีประการต่าง ๆ ขณะอย่าได้ล่วงเลยไปในทั้งหลายไปเสีย คือว่าขณะ

แห่งการบำเพ็ญสมณธรรม ของท่านทั้งหลายนี้ อย่าได้ผ่านไปเสีย, เพราะว่า ขณะเห็นปานนี้แหละ ของชนทั้งหลายเหล่าใดผ่านพ้นไป และชนทั้งหลาย เหล่าใดผ่านพ้นขณะนี้ไปเสีย ชนทั้งหลายเหล่านั้นคือผู้ล่วงขณะไปเสียนั้นแล ยึดยึดกันอยู่ในนรก ย่อมเศร้าโศก คือว่าดำรงอยู่ในอบายแม่ทั้ง ๔ ที่รู้จักว่านรก เพราะอรรถว่าหาความสุขใจมิได้. ย่อมเศร้าโศกโดยนัยว่า กรรมดี พวกเรามีได้ทำไว้เลย ดังนี้ เป็นต้น.

พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงให้ภิกษุทั้งหลายเหล่านั้นอุตสาหะ และสลดใจ อย่างนี้แล้ว บัดนี้ เมื่อจะทรงติเตียนการที่ภิกษุเหล่านั้นอยู่ด้วยความประมาท นั้น แล้วให้ภิกษุเหล่านั้นทุกรูปเทียว ดำรงอยู่ในความไม่ประมาท จึงตรัส พระคาถานี้ว่า ปมาโท รโธ ดังนี้ เป็นต้น.

โดยสังเขป ความอยู่ปราศจากสติ ชื่อว่า ความประมาทในกาลานี้ ความประมาทนั้น ชื่อว่าเป็นฐลิตี เพราะอรรถว่าเป็นมลทินของจิต ฐลิตินั้น ติดตามซึ่งความประมาทนั้น ความผิดซึ่งติดตามความประมาท เกิดขึ้นเพราะ ความประมาทติดตามมาก็คือความประมาทนั่นเอง ความประมาทเมื่อนั้น ชื่อว่า เป็น ฐลิตี ด้วยว่าแต่ไหนแต่ไรมา ชื่อว่า ความประมาทที่ไม่เป็นฐลิตีไม่มีเลย.

ถามว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงอรรถอะไรไว้ ด้วยบทว่า ปมาโท นั้น.

ตอบว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงอรรถไว้ว่า ท่านทั้งหลายอย่า ได้ถึงความวางใจว่า ขณะนี้พวกเรายังหนุ่มสาวอยู่ก่อน พวกเราจักรู้ได้ในภายหลัง เพราะว่า ความประมาทแม้ในเวลาเป็นหนุ่มสาว ก็จัดว่าเป็น ฐลิตี ความ ประมาทในวัยกลางคนก็มี ในวัยแก่ก็มี จัดว่าเป็น ฐลิตีใหญ่ เพราะติดตาม ความประมาท จึงจัดว่าเป็นกองหยากเยื่อทีเดียว เหมือนกับฐลิตีที่มีอยู่วันหนึ่ง

หรือ ๒ วันในเรือน ก็จัดว่าเป็นรฐีอยู่นั่นเอง แต่รฐีนั่นเมื่อเพิ่มขึ้น เก็บไว้ถึง ๑ ปี ก็จัดเป็นกองหยากเชื้อทีเดียว แต่แม่เมื่อเป็นเช่นนี้ เมื่อภิกษุเรียนพุทธพจน์ในปฐมวัย แล้วเจริญสมณธรรมในมัชฌิมวัยและปัจฉิมวัยอยู่ หรือว่า ภิกษุเรียนพุทธพจน์ในปฐมวัยแล้วสดับรับฟัง (เพิ่มเติม) ในมัชฌิมวัย แม้กระทำสมณธรรมอยู่ในปัจฉิมวัย ก็ยังไม่จัดว่าอยู่ด้วยความไม่ประมาท แต่ว่าภิกษุโดยอยู่ด้วยความประมาทในวัยทั้งปวง ทั้งนอนตลอดวัน และประกอบคำเพื่อได้อามิส เช่นอย่างท่านทั้งหลายอยู่ ความประมาทในปฐมวัยนั้นของภิกษุนั้นนั่นแล จัดว่าเป็นรฐี และความประมาทใหญ่ ซึ่งติดตามความประมาทในวัยนอกนี้ จัดว่าเป็นรฐีกองใหญ่ทีเดียว.

พระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นทรงติเตียนการที่ภิกษุเหล่านั้น อยู่ด้วยความประมาทอย่างนี้ เมื่อจะทรงชักชวนในความไม่ประมาทจึงตรัสว่า **อปฺปมาเทน วิหฺขาย อพฺพุพฺเพ สลฺลมตฺตโน** ดังนี้.

เนื้อความแห่งสองบาทพระคาถานี้ พระผู้มีพระภาคทรงยังพระเทศนาให้จบลง ด้วยอดคือพระอรหัตว่า ความประมาทแม้ในกาลทั้งปวงนี้ ชื่อว่าเป็นรฐีอย่างนี้. กุลบุตรผู้เป็นบัณฑิตพึงถอนลูกศร ๕ อย่าง มีรากะเป็นต้น ที่อาศัยหทัยของตนด้วยความไม่ประมาท กล่าวคือการอยู่โดยไม่ปราศจากสติ และด้วยวิชชา กล่าวคือ อาสวักขญาณ.

ในที่สุดแห่งพระธรรมเทศนา ภิกษุเหล่านั้นแม้ ๕๐๐ รูป ถึงความสังเวช กระทำไว้ในใจซึ่งพระธรรมเทศนานั้นนั่นแล พิจารณาอยู่ เริ่มเจริญวิปัสสนาแล้วดำรงอยู่ในพระอรหัต ดังนี้แล.

จบการพรรณนาเนื้อความแห่งอฏฺฐานสูตร แห่งอรรถกถาขุททกนิกาย

ชื่อปรมัตถโชติกา

ราหุลสูตรที่ ๑๑

ว่าด้วยไม่ดูหมิ่นบัณฑิต

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสถามว่า

[๓๒๘] เธอทั้งหลายย่อมไม่ดูหมิ่น
บัณฑิต เพราะการอยู่ร่วมกันเนื่อง ๆ แล
หรือ การทรงคบเพลิง เพื่อมนุษย์ทั้งหลาย
เธอนอบน้อมแล้วแลหรือ.

พระราหุลกราบทูลว่า

ข้าพระองค์ย่อมไม่ดูหมิ่นบัณฑิต
เพราะการอยู่ร่วมกันเนื่อง ๆ การทรงคบ
เพลิงเพื่อนมนุษย์ทั้งหลาย ข้าพระองค์นอบ-
น้อมแล้วเป็นนิตย.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า

เธอละกามคุณห้ามีรูปเป็นที่รัก เป็น
ที่ระนรมย์ใจ ออกบวชด้วยศรัทธาแล้ว จง
กระทำที่สุดทุกข์เกิด.

เธอจงคบกัลยาณมิตร จงเสพที่นอน
ที่นั่งอันสดเจียบ ปราศจากเสียงกึกก้อง
จงรู้จักประมาณในโภชนะ.

เธออย่าได้กระทำความอยากในวัตถุ

เป็นที่เกิดตัณหาเหล่านี้ คือ จีวร ภัณฑบาต
ที่นอน ที่นั่ง และปัจจัย เธออย่ากลับเข้าสู่
โลกนี้อีก จงเป็นผู้สำรวมในปาติโมกข์และ
ในอินทรีย์ ๕ จงมีสติไปแล้วในกาย จงเป็น
ผู้มากไปด้วยความเบื่อหน่าย.

จงเว้นสุภณิมิต อันก่อให้เกิดความ

กำหนด จงอบรมจิตให้มีอารมณ์เป็นหนึ่ง

ให้ตั้งมั่นดีแล้วในอสุภภาวนา จงอบรม

วิปัสสนา จงละมานานุสัย แต่นั้นเธอจักเป็น

ผู้สงบ เพราะการละมานะเที่ยวไป.

ได้ยินว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสสอนท่านพระราหุล ด้วยพระคาถา
เหล่านี้เนื่อง ๆ ด้วยประการฉะนี้.

จบราหุลสูตรที่ ๑๑

อรรถกถาราหุลสูตรที่ ๑๑

ราหุลสูตร มีคำเริ่มต้นว่า กจฺจि อภิญฺหสฺวาสา คังณี.

ถามว่า พระสูตรนี้มีการเกิดขึ้นเป็นไร ?

ตอบว่า พระสูตรนี้มีการเกิดขึ้นดังต่อไปนี้ :-

พระผู้มีพระภาคเจ้า ได้ตรัสรู้สัมมาสัมโพธิญาณแล้ว ได้เสด็จจากควง
ต้นโพธิ ไปยังกรุงกบิลพัสดุ์โดยลำดับ ณ กรุงกบิลพัสดุ์นั้น พระราहुลได้ทูล
ขอความเป็นรัชทายาทว่า ข้าแต่พระสมณะ ขอพระองค์จงทรงประทาน
ความเป็นรัชทายาทแก่ระหม่อมฉัน ดังนี้ จึงได้รับสั่งแก่พระสารีบุตรเถระว่า
เธอจงให้ราहुลกุมารบรรพชา เรื่องทั้งปวงนั้น บัณฑิตพึงทราบโดยนัยที่
ข้าพเจ้ากล่าวไว้แล้ว ในอรรถกถาชั้นชกะ (พระวินัย) ก็พระราहुลได้บรรพชา
แล้วอย่างนี้ ถึงความเจริญแล้ว พระสารีบุตรนั้นแล ก็ได้ให้อุปสมบท ส่วน
พระโมคคัลลานเถระเป็นกรรมวาจาจารย์ของพระราहुลนั้น.

พระราहुลเถระ ยังไม่ได้บรรลุนิยามิตราบายใด พระผู้มีพระภาคเจ้าก็
ทรงโอวาทพระเถระนั้น ตรานั้น ตั้งแต่กาลที่ท่านยังเป็นหนุ่ม ด้วยทรงพระ-
ดำริว่า กุมารนี้ สมบูรณ์ด้วยชาติเป็นต้น กุมารนั้นอย่าได้ทำการถือตัวหรือ
การหยิ่งเพราะอาศัย ชาติ โศทร ตระกูล และผิวพรรณเป็นต้น ดังนี้แล้ว
จึงได้ตรัสพระสูตรนี้บ่อย ๆ เพราะฉะนั้น ก็คำว่า ได้ยินว่าพระผู้มีพระภาคเจ้า
ตรัสสอนท่านพระราहुลเถระ ด้วยพระคาถาเหล่านี้เนื่อง ๆ ด้วยประการฉะนี้
ดังนี้ นี้ พระอานนทเถระกล่าวไว้แล้ว ในที่สุดแห่งพระสูตร.

ความย่อในคาถาที่ ๑ ในราहुลสูตรนั้น มีดังต่อไปนี้.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสหมายเอาท่านพระสารีบุตรว่า คุณก่อนราहुล
เธอไม่ได้คูหมิ่นบัณฑิต ด้วยเรื่องมีชาติเป็นต้นอย่างใดอย่างหนึ่ง เพราะ
เหตุที่อยู่ร่วมกันเป็นนิจแลหรือ ชื่อว่าการทรงไว้ซึ่งคบเพลิง เพราะการทรงไว้

ซึ่งประทีปคือญาณ และประทีปคือธรรมเทศนา อันเชื่อนอบน้อมต่อมนุษย์ทั้งหลายหรือ ต่อว่าอันเชอนุชาแล้วเป็นนิจแลหรือ ดังนี้.

เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสอย่างนี้แล้ว ท่านพระราหุล เมื่อจะแสดงว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า ข้าพระองค์หาได้กระทำการถือตัวหรือการเยอหยิ่ง เพราะเหตุที่อยู่ร่วมกัน เหมือนกับคนต่ำต้อยถูกท่านผู้ฉลาดไม่ จึงได้กราบทูลคาถาตอบนี้ว่า นาหํ อภิญฺหสฺสวาสา ดังนี้. คาถาตอบนั้นมีเนื้อความง่ายทั้งนั้น.

ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อจะทรงโอวาทพระราหุลเถระนั้น ให้ยิ่งขึ้น จึงได้ตรัสพระคาถาที่เหลือทั้งหลายว่า **ปลฺลจ กามคฺเชน** ดังนี้เป็นต้น
ในพระคาถาที่เหลือนั้น บัณฑิตพึงทราบวินิจฉัยดังต่อไปนี้.

เพราะเหตุที่กามคุณทั้ง ๕ มีรูปเป็นที่รัก มีชาติเป็นที่รัก สำหรับสัตว์ทั้งหลาย อันสัตว์ทั้งหลายปรารถนาต้องการยิ่งนัก และใจของสัตว์เหล่านั้นก็ยินดี ก็ท่านพระราหุลละกามคุณเหล่านั้นแล้ว ออกจากพระราชวังด้วยศรัทธา หาใช่พระราชาทรงนำออกไปไม่ หาใช่โจรนำออกไปไม่ ไม่ใช่ผู้ที่เป็นหนี ไม่ใช่ผู้ที่กลัวภัย ไม่ใช่ผู้ที่บวชเพื่อเลี้ยงชีวิต พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงทรงยังพระราหุลนั้น ให้ทรงกล้าหาญด้วยพระดำรัสที่ว่า เธอออกจากพระราชวังด้วยศรัทธาดังนี้ ก็เพราะท่านละกามคุณทั้ง ๕ อันเป็นปียรูป และเป็นทีร้นรมย์แห่งใจได้แล้ว เมื่อจะทรงชักชวนในการปฏิบัติที่สมควรแก่เนกขัมมะนี้ จึงตรัสว่า เธอจงเป็นผู้กระทำที่สุดแห่งทุกข์เถิด ดังนี้.

ในคำว่า พระราหุลออกบวชด้วยศรัทธา ดังนี้ นั้น หากจะพึงมีคำถามสอดเข้ามาว่า ก็ท่านผู้มีอายุ ปรารถนาอยู่ซึ่งรัชสมบัติอัน พระผู้มีพระภาคเจ้า

ทรงให้บรรพชาโดยผลการมิใช่หรือ เมื่อเป็นเช่นนั้น เพราะเหตุไร พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า พระราหุลออกจากพระราชวังด้วยศรัทธา ดังนี้ อันข้าพเจ้าจะได้กล่าวเฉลย พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสอย่างนี้ ก็เพราะพระราหุลมีพระทัยน้อมไปในเนกขัมมะ จริงอยู่ท่านผู้มีอายุนี้ มีพระทัยน้อมไปในเนกขัมมะนานแล้ว คือเมื่อเป็นพระยานาคราช ชื่อว่า **สังขะ** ได้เห็นสามเณร ชื่อว่า **อุปเรวัต** ซึ่งเป็นโอรสของพระปทุมุตตรพุทธเจ้า ได้ถวายทานเป็นเวลา ๗ วัน ปรารถนาความเป็นอย่างนั้น (คือความเป็นสามเณร) จึงถึงพร้อมด้วยความปรารถนาและอธิหาร จำเดิมแต่นั้นมา บำเพ็ญบารมีอยู่เป็นเวลาแสนกัป อุบัติแล้วในภพสุดท้าย พระผู้มีพระภาคเจ้านั้นแหละทรงทราบความที่พระผู้มีอายุนั้น มีพระทัยน้อมไปในบรรพชาอย่างนี้ ด้วยว่าญาณนี้เป็นญาณหนึ่งในตถาคตพลญาณ ด้วยเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า ท่านออกจากพระราชวังด้วยศรัทธา.

อีกอย่างหนึ่ง ในคำว่า **สทุชชาเยว ฌรา นิกขมฺม** นี้ มีอธิบายว่า เธอออกจากพระราชวัง ด้วยศรัทธามาสิ้นกาลนานแล้ว บัดนี้ก็จะทำที่สุดแห่งทุกข์เกิด.

บัดนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าเพื่อจะแสดงข้อปฏิบัติ ด้วยการกระทำที่สุดทุกข์ในวัฏฏะตั้งต้นแต่การละสมุทัย จึงตรัสพระคาถานี้ว่า **มิตฺเต ภาสสุกลฺยาณ** ดังนี้เป็นต้น.

พึงทราบอธิบายในพระคาถานี้ดังต่อไปนี้.

ชนทั้งหลายผู้ยังด้วยศีลเป็นต้น ชื่อว่า กัลยาณมิตร บุคคลคบอยู่ซึ่งกัลยาณมิตรเหล่านั้น ย่อมเจริญด้วยคุณทั้งหลายมีศีลเป็นต้น ประจุตั้งสาละ

ใหญ่อาศัยป่าหิมวันต์ เจริญอยู่ด้วยรากเป็นต้น เพราะเหตุนี้พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า มิตุเต ภขสุตฺถุ กถยาณเณ ดังนี้.

สองบาทพระคาถาว่า ปนุตถจฺย สยนาสนํ วิวิตฺตํ อปฺปนิคฺฉิมลํ
ความว่า ก็ที่นอน ที่นั่งใด เป็นที่สังัด คืออยู่ไกล เงียบ ใต้ถุนไม่เคลื่อนไหว
ปราศจากเสียงกึกก้อง. ความสำคัญว่า ป่า ย่อมเกิดขึ้นในเสนาสนะใด ด้วย
เสียงแห่งสัตว์มีเนื้อและสุกรเป็นต้น เชอจงเสพที่นอนที่นั่งเห็นปานนั้น.

บาทพระคาถาว่า มตฺตถญฺญ โหหิ โภขเน ได้แก่ จงเป็นผู้รู้ประมาณ
(ในโภชนะ) อธิบายว่า เชอจงรู้จักประมาณในการรับ และประมาณในการ
บริโภค. ในประมาณทั้งสองอย่างนั้น ผู้รู้จักประมาณในการรับ เมื่อไทยธรรม
มีน้อยทั้งเมื่อทายกต้องการจะให้น้อย ก็จงรับแต่น้อยเท่านั้น เมื่อไทยธรรมมี
น้อย แต่ทายกแม้จะต้องการให้มาก ก็ควรรับแต่น้อยเหมือนกัน แต่เมื่อไทย-
ธรรมมีมาก ทายกต้องการจะให้น้อย ก็ควรรับน้อยเหมือนกัน มีเมื่อไทยธรรม
แม้มีมาก ทั้งทายกก็ต้องการจะให้มาก ก็ควรจะรู้จักกำลังของตนแล้วรับ อีกอย่าง
หนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงอธิบายเฉพาะความประมาณเท่านั้น ดังนี้แล.

ภิกษุผู้รู้ประมาณในการบริโภค พิจารณาโดยแยกคายแล้ว ฟังฉัน
โภชนะ ประคองบุคคลบริโภคเนื้อบุตร และประคองบุคคลใช้น้ำมันหยอดเพลลา
ณะนั้น.

พระผู้มีพระภาคเจ้าครั้งทรงแนะนำด้วยการคบกัลยาณมิตร อันเป็น
อุปการะแก่พรหมจรรย์และให้พระราหุลสมათานในปารีสุทธิศีล คือการบริโภค
ปัจจัยโดยตรัสถึงการใช้สอยเสนาสนะเป็นประธาน ด้วยพระคาถานี้อย่างนี้แล้ว

บัดนี้ เพราะเหตุที่การเลี้ยงชีพผิดจะมีได้ ก็เพราะความอยากในจิวรเป็นต้น ฉะนั้น จึงทรงปฏิเสหมีจลาชีพนั้น เมื่อจะให้พระราหุลเถระสมาทานอยู่ใน อาชีวนาปริสุทธิตสนัน จึงตรัสพระคาถานี้ว่า จิวเร ปิณฑปาเต จ ดังนี้.

ในพระคาถาบทเหล่านั้น บทว่า ปจฺจย ได้แก่ คิลานปัจจย (ปัจจยเพื่อคนไข้)

บทว่า เอเตสุ ได้แก่ ในเรื่องที่ทำให้ภิกษุทั้งหลายเกิดความอยากใน ปัจจย ๔ อย่างเหล่านี้มีจิวรเป็นต้น.

สองบทว่า ตณฺหมากาลิ ความว่า (เมื่อเห็นโทษโดยนัยว่า) ปัจจย ทั้ง ๔ อย่างเหล่านั้นเป็นเครื่องเกื้อกูลแก่บุคคลทั้งหลาย ผู้ทรมนทรมายอยู่เป็นนิจ ก็เพื่อประโยชน์แก่การปกปิดอวัยวะที่ทำความละเอียดให้กำเริบเป็นต้นนั่นเอง ย่อมเป็นเครื่องกำจุนซึ่งร่างกายอันทรพลยิ่งนัก ประคองเสาะเป็นเครื่องกำเรื้อน เก่าฉะนั้น ดังนี้ ก็อย่าให้ความอยากเกิดขึ้น เมื่อไม่ให้เกิดขึ้นอยู่ ได้แก่ เมื่อไม่ให้บังเกิดขึ้นอยู่ ก็จงอยู่ (ด้วยการไม่ให้ตัณหาบังเกิดขึ้นนั้น)

ถามว่า เพราะเหตุไร. ตอบว่า เพราะว่าเธออย่าได้มาสู่โลกอีก.

บาทพระคาถาว่า มา โลภํ ปุณฺรคฺคมิ ความว่า ก็บุคคลกระทำซึ่ง ความอยากในปัจจยเหล่านี้อยู่ ถูกความอยากคร่ำมาอยู่ ย่อมมาสู่โลกนี้แม้อีก เธอไม่น่าจะได้ทำความอยากในปัจจยเหล่านี้ เมื่อเป็นเช่นนี้ เธอก็จักไม่มาสู่ โลกนี้อีก.

เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสอย่างนี้แล้ว ท่านพระราหุลทราบบว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสกะเราว่า เธออย่าได้กระทำความอยากในจิวรดังนี้ จึงได้

สมาทานธุดงค์ ๒ ข้อที่เกี่ยวกับ จีวร คือ ปิงสุกฏิกังคธุดงค์ ๑ เตจิวริกังคธุดงค์ ๑.

ท่านพระราหุลนั้นทราบว่ามีพระภาคเจ้าได้ตรัสกะเราว่า เธออย่าได้กระทำความอยากในบิณฑบาต จึงได้สมาทานธุดงค์ ๕ ข้อที่เกี่ยวกับบิณฑบาตคือ ปิณฑปาตีกังคธุดงค์ ๑ สप्तทานจาริกังคธุดงค์ ๑ เอกาสนิกังคธุดงค์ ๑ ปัตตปิณฑกัณฐิกังคธุดงค์ ๑ ขลุปัจฉิมภัตติกังคธุดงค์ ๑.

ท่านพระราหุลนั้นทราบว่ามีพระภาคเจ้าได้ตรัสกะเราว่า เธออย่าได้กระทำความอยากในเสนาสนะดังนี้ จึงได้สมาทานธุดงค์ ๖ ข้อ ที่เกี่ยวข้องด้วยเสนาสนะคือ อารัญญิกังคธุดงค์ ๑ อัปโภกาสีกังคธุดงค์ ๑ รุกขมุลิกังคธุดงค์ ๑ ยถาสันถติกังคธุดงค์ ๑ โสสานิกังคธุดงค์ ๑ เนตฺตชชิกังคธุดงค์ ๑.

ท่านพระราหุลนั้นทราบว่ามีพระภาคเจ้าได้ตรัสกะเราว่า เธออย่าได้กระทำความอยากในกิลานปัจฉัย จึงเป็นผู้สันโดษแล้วด้วยความสันโดษ ๓ ในปัจฉัยทั้งปวงคือ ยถาลาภสันโดษ ยถาผลสันโดษ ยถาสารูปสันโดษ เป็นผู้ไม่ปรารถนาคำสอนด้วยความเคารพ เหมือนกุลบุตรที่ว่างาย.

พระผู้มีพระภาคเจ้าครั้งทรงให้ท่านพระราหุลสมาทานด้วยอาชีวนิวิปัสสนาทั้งหลายจึงตรัสว่า **อสูโต ปาติโมกฺขสุมี** ดังนี้ เป็นต้น.

ในบรรดาบททั้งหลายเหล่านั้น ในบาทคาถานี้ว่า **อสูโต ปาติโมกฺขสุมี** พึงเพิ่มบาลีที่เหลือเข้าว่า **ภวสุสุ** หรือพึงทราบสัมพันธ์ด้วยบทสุดท้ายว่า ในบาทคาถาที่ ๒ ก็พึงเติมบาลีที่เหลือเข้าเช่นเดียวกัน.

พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงชักชวนท่านพระราหุล ในปาติโมกขสังวรศีล และอินทริยสังวรศีล ด้วยพระคำรัส ๒ อย่างเหล่านี้ อย่างนี้. ก็ในพระคาถาว่า

อินทริเยสุ จ ปณฺจสุ นี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสอินทริย์ ๕ ประการ ด้วยสามารถแห่งเนื้อความที่ปรากฏแล้ว. แต่โดยลักษณะแล้วพึงทราบว่ามีอินทริย์ที่ ๖ ก็เป็นอันพระองค์ตรัสไว้แล้วเหมือนกัน. บาทพระคาถาว่า สติ กายคตา ตฺยตฺถุ ความว่า สติอันเป็นไปในกาย [กายคตาสติ] อันต่างด้วยจตุรธาตุวิภูฐาน สัมปชฺฌญะ ๔ อานาปานสติ และอาหารเปฏฺฐิกลสฺสญฺญา จงมีคือว่า จงเกิดมีแก่ท่านผู้ดำรงอยู่แล้ว ในจตุปาริสุทธิศีล ๔ อย่างนี้ คือว่า จงเจริญกายคตาสตินั้น.

บาทพระคาถาว่า นิพฺพิทาพฺหุโล ภว ความว่า ท่านจงเป็นผู้มากด้วยความเบือหน่ายในสังสารวัฏ คือว่า จงมีความสำคัญหมายในโลกทั้งปวงว่า ไม่น่ายินดี.

พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงอุปจารภูมิ อันเป็นส่วนแห่งการแทงตลอด ด้วยคำแม่ประมาณเท่านั้น บัดนี้ เมื่อจะทรงแสดงอัปนาภูมิ จึงตรัสคำเป็นต้นว่า นิमितฺตํ ปรีวชฺเชหิ ดังนี้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า นิमितฺตํ ได้แก่ สุกฺกนิमितฺตํอันเป็นที่ตั้งแห่งราคะ. ด้วยคำว่า นิमितฺตํ นั้นนั่นเอง พระผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อจะทรงทำสุกฺกนิमितฺตํ นั้น ให้วิเศษในรูปอีก จึงตรัสว่า สุกฺกํ รากุปฺสยฺหิตํ สุกฺกนิमितฺตํที่ก่อให้เกิดความกำหนัด.

บทว่า ปรีวชฺเชหิ ได้แก่ จงเว้นด้วยมนสิการ.

บาทพระคาถาว่า อสุภาย จิตฺตํ ภาเวหิ ความว่า จงอบรมจิตโดยประการที่อสุภาวาในกายที่มีวิญญาณ หรือไม่มีวิญญาณสำเร็จได้.

บาทพระคาถาว่า **เอกกัค สุสมาหิต** ความว่า จิตเช่นนี้ของท่าน
จะเป็นจิตที่มีอารมณ์เดียวได้ โดยอุปราสมาธิ (และ) จะเป็นจิตตั้งมั่นได้ด้วย
อัปนาภูมิแห่งจิตนั้นอย่างนี้แล้ว เมื่อจะแสดงวิปัสสนาจึงตรัสว่า **อนิมิต्त**
เป็นต้น

บรรดาบทเหล่านี้ บาทพระคาถาว่า **อนิมิต्तตถุจ** ภาเวหิ อธิบายว่า
ท่านผู้มีจิตตั้งมั่นด้วยสมาธิ อันเป็นส่วนแห่งการแทงตลอดอย่างนี้ จึงเจริญ
วิปัสสนา จริงอยู่ วิปัสสนาย่อมได้ไฉน (การเรียก) ว่า **อนิมิต्त** เพราะ
ไม่ถือเอาซึ่งนิमितทั้งหลายมีราคนิमितเป็นต้น โดยนัยว่า อนิจจานุปัสสนาญาณ
ย่อมพ้นจากนิमित (การกำหนดหมาย) ว่าเที่ยง จึงเป็นอนิมิตตวิโมกข์ เหมือน
อย่างที่ท่านพระมหาโมคคัลลานะกล่าวได้ว่า คุณก่อนอาวุโส ข้าพเจ้านั้นแล เข้า
เจโตสมาธิอันไม่มีนิमितอยู่ เพราะการไม่ใส่ใจซึ่งนิमितทั้งปวง คุณก่อนอาวุโส
เมื่อข้าพเจ้าอยู่ อยู่ด้วยธรรมเครื่องอยู่นี้ อนิมิตตานุสารวิญญูญาณ ย่อมมีได้
ดังนี้^๑

บาทพระคาถาว่า **มานานุสยมุชฺช** ความว่า เธอจะละ ได้แก่จงสละ
คือจงสลัดทิ้งเสีย ซึ่งมานานุสยโดยลำดับ เป็นต้นอย่างนี้ว่า คุณก่อนเมฆิยะ
เมื่อบุคคลได้อนิमितตัญญา ด้วยการเจริญ อนิมิตตภาวนานี้ แล้วเป็นผู้มีความ
สำคัญว่าไม่เที่ยง อนัตตา ก็ย่อมดำรงมั่นได้ ผู้มีความสำคัญว่าไม่ใช่ตน ย่อม
บรรลุถึงการถอนเสียได้ซึ่งอัสสมิมานะ ดังนี้^๒

สองบาทพระคาถาว่า **ตโต มานาภิสมยา อุปสนุโต จริตฺตล**
ความว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงให้พระเทสนาจบลง ด้วยยอดคือพระอรหันต์ว่า
๑. ตัง. สฬายตนะ ๑๕/ข้อ ๕๒๓ ๒. อัง. นวก. ๒๗/ข้อ ๒๐๗.(ตอนสุดท้าย)

ต่อแต่นั้น เพราะการบรรลุ คือเพราะความสิ้นไปเสื่อมไป ได้แก่เพราะการละ คือเพราะการสละคืนซึ่งมานะ ด้วยอริยมรรคอย่างนี้ เธอจักเป็นผู้สงบคือคัมภีร์ สนิท ได้แก่เป็นผู้เย็น คือว่าเป็นผู้เว้นแล้วจากความกระวนกระวายและความเร่าร้อนทั้งปวง จักเที่ยวไปคือว่าจักอยู่ ด้วยกรรมเครื่องอยู่คือผลสมาบัติอย่างใดอย่างหนึ่งบรรดาสุญญตนิมิต อนิมิตตนิมิต และอปนิหิตนิมิตตราบเท่าที่เข้าสู่นิพพานด้วยอนุปาทิสถนิพพานธาตุ.

ต่อจากนี้ไปคำว่า อิตถํ สุทํ ภควา เป็นต้น เป็นคำของพระสังคีติ-
กาจารย์.

บรรดาบทเหล่านั้น คำว่า อิตถํ สุทํ ได้แก่ ได้ยินมาอย่างนี้ มีคำอธิบายว่า อย่างนี้นั้นแล. คำที่เหลือในคถานี้มีเนื้อความตื้นทั้งนั้น.

ก็ท่านพระราहुล อันพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงประทานโอวาทอยู่อย่างนี้ ดำรงอยู่แล้วในพระอรหัตพร้อมทั้งเทวดาทั้งหลายเป็นอนnek ในที่สุดแห่งจุพราหูโลวาทสูตร ในเมื่อธรรมทั้งหลายอันเป็นทั้งแห่งการแ่รอบเพื่อการได้วิมุตติถึงความแ่รอบแล้ว.

จบการพรรณนาราहुลสูตร แห่งอรรถกถาขุททกนิกาย

ชื่อปรมัตถโชติกา

วังคีสูตรที่ ๑๒

ว่าด้วยสงฆ์ปรินิพพาน

[๓๒๕] ข้าพเจ้าได้สดับมาแล้วอย่างนี้

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ที่อัครคาพเจดีย์ ใกล้เมือง อาฬวี ก็สมัยนั้นแล พระเถระชื่อ นิโครธกัปปะ เป็นพระอุปัชฌาย์ของท่าน พระวังคีสะปรินิพพานแล้วไม่นานที่อัครคาพเจดีย์ ครั้งนั้น ท่านพระวังคีสะ หลีกเร้นอยู่ในที่สงัด ได้เกิดความปริวิตกแห่งใจขึ้นอย่างนี้ว่า พระอุปัชฌาย์ ของเราปรินิพพานแล้วหรือหนอแล หรือว่ายังไม่ปรินิพพาน ครั้นเวลาเย็น ท่านพระวังคีสะออกจากที่หลีกเร้น เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่ประทับ ถวายบังคมแล้วนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง ครั้นแล้วได้กราบทูลพระผู้มีพระภาค- เจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอประทานวโรกาส ข้าพระองค์หลีกออกเร้นอยู่ ในที่ลับ เกิดความปริวิตกแห่งใจขึ้นอย่างนี้ว่า พระอุปัชฌาย์ของเราปรินิพพาน แล้วหรือหนอแล หรือว่ายังไม่ได้ปรินิพพาน ถ้าดับนั้น ท่านพระวังคีสะลุก จากอาสนะ กระทำจีวรเฉวียงบ่าข้างหนึ่ง ประนมอัญชลีไปทางพระผู้มีพระภาค- เจ้า แล้วได้ทูลถามพระผู้มีพระภาคเจ้าด้วยคาถาว่า

[๓๓๐] ข้าพระองค์ทั้งหลาย ขอทูล

ถามพระศาสดาผู้มีพระปัญญาไม่ทราโม ข้า-
แต่พระผู้มีพระภาคเจ้า ผู้ทรงเห็นธรรมอัน
มั่นคง พระองค์ทรงขนานนามแห่งภิกษุผู้

เป็นพราหมณ์ ผู้ตัดความสงสัย มีชื่อเสียง
มียศ ผู้คุ้มครองตนได้ มุ่งวิมุตติ ปรรณ
ความเพียร กระทำกาละที่อัคคาพเวเจติยฺ ที่
ข้าพระองค์ได้ประพุดินอบน้อมท่านอยู่ว่า
นิโครธกัปปะ นิพพานแล้ว.

ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้สากยะ
มีพระจักรครอบคอบ แม้ข้าพระองค์ทั้งหมด
ย่อมปรรณนาเพื่อจะรู้พระสาวกนั้น ข้าพระ-
องค์ทั้งหลายตั้งโสตไว้ชอบแล้วเพื่อจะฟัง
พระองค์เป็นพระศาสดาผู้ยอดเยี่ยมของข้า
พระองค์ทั้งหลาย ขอทรงโปรดตรัสความ
สงสัยของข้าพระองค์ทั้งหลาย ขอพระองค์
ตรัสบอกความข้อนี้แก่พระองค์เถิด.

ข้าแต่พระองค์ผู้มีปัญญาเสมอด้วย
แผ่นดิน มีพระจักรครอบคอบ ขอพระองค์
โปรดตรัสบอกภิกษุผู้เป็นพราหมณ์ ผู้ปริ-
นิพพานแล้ว อนึ่ง ขอพระองค์ตรัสในท่าม
กลางข้าพระองค์ทั้งหลาย เหมือนอย่างท้าว-
สหัสเสนตร พระนามว่าสักกะ ย่อมตรัสใน
ท่ามกลางแห่งเทวดาทั้งหลาย ฉะนั้น.

กิเลสเครื่องร้อยรัดเหล่าใดเหล่าหนึ่ง

ในโลกนี้ เป็นทางแห่งโมหะ เป็นฝักฝาย
แห่งความไม่รู้ เป็นที่ตั้งแห่งความสงสัย
กิเลสเครื่องร้อยรัดเหล่านั้น มาถึงพระตถา-
คตผู้มีจักขุผู้ยิ่งกว่าระทั่งสายแล้วย่อมไม่มี
ก็ถ้าว่า พระผู้มีพระภาคเจ้า ผู้เป็น
บุรุษ จะไม่พึงกำจัดเหล่ากิเลสเสีย โดยส่วน
เดียวเหมือนลมไม่พึงกำจัดเมฆในซรี สัตว์โลก
ทั้งหมดถูกความไม่รู้ปกคลุมแล้ว พึงเป็น
โลกมืด เหมือนโลกที่ถูกเมฆปกคลุมแล้ว
เป็นโลกมืด ฉะนั้น.

นรชนทั้งหลายแม้มีความรุ่งเรือง จะ
ไม่พึงเดือดร้อน ส่วนนักปราชญ์ทั้งหลาย
เป็นผู้กระทำความรุ่งเรือง ข้าแต่พระองค์
ผู้เป็นนักปราชญ์ เพราะเหตุนี้ ข้าพระองค์
ย่อมสำคัญพระองค์ว่าเป็นนักปราชญ์ และ
ว่าผู้กระทำความรุ่งเรือง เหมือนอย่างนั้นนั้น
แล ข้าพระองค์ทั้งหลายทราบอยู่ ซึ่งพระ-
ผู้มีพระภาคเจ้าผู้เห็นแจ่มแจ้ง จึงเข้ามาเฝ้า
ขอพระองค์โปรดตรัสบอก ทรงกระทำให้

แจ่มแจ้งซึ่งภิกษุชื่อนิโครธก็ปะแก่ข้าพระ-
องค์ทั้งหลายในบริษัทเถิด.

พระองค์ผู้มีพระดำรัสไพเราะ ขอ
จงตรัสถ้อยคำอันไพเราะเถิด ขอพระองค์
จงค่อยเปล่งด้วยพระสุรเสียงอันพระองค์ทรง
กำหนดดีแล้ว เหมือนหมู่หงส์ยกคอขึ้นแล้ว
ค่อย ๆ เปล่งเสียงอันไพเราะ ฉะนั้น.

ข้าพระองค์ทั้งหมดเป็นผู้ปฏิบัติตรง
จะคอยฟังพระดำรัสอันไพเราะของพระองค์
ข้าพระองค์ขอทูลวิงวอนให้พระองค์ผู้ละชาติ
และมรณะได้แล้ว ทรงกำจัดบาปไม่มีส่วน
เหลือให้ทรงแสดงธรรม การกระทำความ
ใคร่หามีแก่ปุถุชนทั้งหลายไม่ ส่วนการ
กระทำความพิจารณา่อมมีแก่พระตถาคต
ทั้งหลาย.

ไวยากรณ์อันสมบูรณ์นี้ เป็นของ
พระองค์ผู้มีพระปัญญาสุดชั้นดี ทรงเรียนดี
แล้ว.

ข้าแต่พระองค์ผู้มีพระภาคเจ้าผู้มีพระ-
ปัญญาไม่ทราบ อัญชลีไม่มีในภายหลังนี้ ข้า-
พระองค์ประณมดีแล้ว พระองค์ทรงทราบ

อยู่ซึ่งจิตของภิกษุชื่อนิโครธกัปปะ อย่าได้
ทรงทำข้าพระองค์ให้หลงเลย.

ข้าแต่พระองค์ผู้มีพระภาคเจ้าผู้มีความ
เพียรไม่ทราม พระองค์ทรงรู้แจ้งอริยธรรม
อันประเสริฐยิ่ง ทรงทราบอยู่ซึ่งไฉยธรรม
ทั้งปวง อย่าได้ทรงทำข้าพระองค์ให้หลงเลย
ข้าพระองค์หวังจะได้สดับพระดำรัสของ
พระองค์อยู่ เหมือนนบรุษผู้ร้อนแล้วเพราะ
ความร้อนในฤดูร้อน หวังจะได้ น้ำ ฉะนั้น.

ขอพระองค์จงยังสัตถายตนะ คือ
สุตะให้ตกเถิด ภิกษุชื่อนิโครธกัปปะได้
ประพฤติพรหมจรรย์ ตามความปรารถนา
พรหมจรรย์อะไร ๆ ของท่านไม่เปล่า นิพ-
พานแล้ว อนุปาติเสสนิพพานธาตุหรือ
หรือว่าเป็นผู้พ้นวิเศษแล้วยังมีอุปาทานเหลือ
อยู่ ข้าพระองค์ทั้งหลายจะขอพึ่งความซื่อ
นั้น

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสด้วยพระคาถาว่า

ภิกษุชื่อนิโครธกัปปะ ได้ตัดตัณหา
ในนามรูปนี้ ที่เป็นพระแสแห่งกัณ्हมาร

อันนอนเนื่องแล้วสิ้นกาลนาน เธอได้ข้าม
พื้นชาติและมรณะไม่มีส่วนเหลือ ปรีณิพ-
พานแล้วด้วยอนุปาติเสสนิพพานธาตุ พระ-
ผู้มีพระภาคเจ้า ผู้ประเสริฐสุดด้วยอินทรีย์
๕ เป็นต้น ได้ตรัสอย่างนี้.

ท่านพระวังคีสะกราบทูลว่า

ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า ข้าพระ-
องค์นี้ได้ฟังแล้ว ย่อมเลื่อมใสพระดำรัสของ
พระองค์ ได้ยินว่า ข้าพระองค์ได้ทูลถาม
ถึงพรหมจรรย์อันไม่เปล่า พระองค์ผู้เป็น
พราหมณ์ไม่ลวง ข้าพระองค์ผู้สาวกของ
พระพุทธเจ้า เป็นผู้มีปรกติกเล่าอย่างใด
กระทำอย่างนั้น ได้ตัดขำอันมั่นคงนั้น ๆ
ของมัจจุราชผู้มีมายาขาดแล้ว.

ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า ภิกษุชื่อ
นิโครธกัปปะผู้สมควร ได้เห็นเบื้องต้นแห่ง
อุปาทาน ได้ล่วงบ่วงมารที่ข้ามได้แสนยาก
แล้วหนอ.

จบวังคีสุตฺตที่ ๑๒

อรรถกถานิโครธกัปปสูตรที่ ๑๒*

นิโครธกัปปสูตร มีคำเริ่มต้นว่า เอวมุเม สุตฺ เป็นต้น ดังนี้.

พระสูตรนี้ท่านเรียกว่า **วังคีสสูตร** ดังนี้ก็มี.

ถามว่า พระสูตรนี้มีการเกิดขึ้นเป็นอย่างไร ?

ตอบว่า การเกิดขึ้นแห่งพระสูตรนี้นั้นแล ท่านกล่าวไว้ในนิทานแห่งพระสูตรนั้นแล้ว.

บรรดาบททั้งหลายเหล่านั้น บทว่า เอวมุเม สุตฺ เป็นต้น มีเนื้อความอันข้าพเจ้ากล่าวแล้วนั้นแหละ เพราะข้าพเจ้าได้ทั้งเนื้อความเช่นนั้น เหล่านั้น และเหล่าอื่นเสีย จักพรรณนาเฉพาะนัยที่ยังมิได้กล่าวไว้แล้วเท่านั้น.

บทว่า **อคฺคาพเว เจตฺติเย** ได้แก่ ที่อคฺคาพเวเจตฺติโยในเมืองอาฬวี จริงอยู่ เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้า ยังไม่ทรงอุบัติขึ้น ได้มีเจตฺติโยเป็นอเนก มีอคฺคาพเวเจตฺติโย และโคตมเจตฺติโยเป็นต้น ซึ่งเป็นภพที่อยู่ของพวกยักษ์และนาคเป็นต้น (แต่) เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงอุบัติขึ้นแล้ว พวกมนุษย์ทั้งหลายก็รื้อเจตฺติโยเหล่านั้น สร้างเป็นวัดเสีย และมนุษย์ทั้งหลาย ก็เรียกกันโดยชื่อนั้นนั้นแล มีคำอธิบายว่า เพราะพระเถระอยู่ในวัด กล่าวคืออคฺคาพเวเจตฺติโย.

แม้คำว่า **อายุสฺมา** ในคำว่า **อายุสฺมโต** **วังคีสฺส** นี้ เป็นคำที่กล่าวด้วยความรัก.

คำว่า **วังคิสฺส** นั้นเป็นชื่อของพระเถระนั้น พระวังคิสเถระนั้น ชนทั้งหลายพึงทราบกันอย่างไร จำเดิมแต่เกิดมา.

๑. บาลีว่า **วังคีสฺส**.

ได้ยินว่า วังคีสะนั้นเป็นบุตรของปริพพาชก เกิดในครรภ์ของนางปริพพาชกา ด้วยอานุภาพแห่งวิชาอย่างหนึ่งซึ่งตนรู้ ได้เคาะกระโหลกศีรษะคนตาย แล้วก็รู้คติกำเนิดของสัตว์ทั้งหลาย. ได้ยินว่า แม่พวกมนุษย์ก็ได้นำกระโหลกศีรษะของพวกญาติของตน ซึ่งตายแล้วมาจากป่าช้า แล้วถามคติกำเนิดของญาติเหล่านั้นกะวังคีสะ ท่านก็ทำนายนว่า บุคคลผู้นั้นเกิดในนรก ชื่อโน้น บุคคลผู้นั้นเกิดในมนุษยโลกที่โน้น พวกมนุษย์เหล่านั้น อันพระวังคีสะนั้นทำนายนแล้ว (ทำให้งงงวยแล้ว) จึงได้ให้ทรัพย์เป็นจำนวนมากแก่เขาด้วยอาการอย่างนี้ เขาจึงได้ปรากฏ (มีชื่อเสียง) ไปในชมพูทวีปทั้งสิ้น วังคีสะนั้นบำเพ็ญบารมีมาแล้ว ๑ แสนกัป บริบูรณ์ด้วยอภินิหาร มีบุรุษห้าพันคนแวดล้อม ท่องเที่ยวไปในคาม นิคม ชนบท และราชธานีทั้งหลาย ได้บรรลุถึงเมืองสาวัตถีโดยลำดับ ก็โดยสมัยนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ที่เมืองสาวัตถี พวกชาวเมืองสาวัตถีถวายทานในเวลาก่อนภัตแล้ว ในเวลาหลังภัตต่างก็นุ่งห่มเรียบร้อย ถีอดอกไม้และของหอมเป็นต้น ย่อมไปสู่พระเชตวันเพื่อฟังธรรม วังคีสะนั้นเห็นชาวเมืองเหล่านั้นแล้วก็ถามว่า มหาชนพากันไปไหน.

ครั้งนั้นชนเหล่านั้นก็บอกเขาว่า พระพุทธเจ้าทรงอุบัติขึ้นแล้วในโลก กำลังทรงแสดงธรรม เพื่อประโยชน์สุขแก่ชนเป็นอันมาก พวกเราจะไปในที่นั่น แม้วังคีสะนั้นพร้อมกับคนเหล่านั้นรวมทั้งบริวารของตนไปแล้ว ปราศรัยกับพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว นั่งแล้ว ณ ส่วนข้างหนึ่ง. ครั้งนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสเรียกวังคีสะนั้นว่า คุณก่อนวังคีสะ เธอรู้วิชาที่เคาะกระโหลก

พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย สุตตนิบาต เล่ม ๑ ภาค ๖ - หน้า ๓๑๓

ศีระของมนุษย์ทั้งหลายแล้ว บอกคติกำเนิดได้หรือ ดังนี้ วัจสิสพราหมณ์
ทูลว่า ข้าแต่พระสมณโคดมผู้เจริญ ข้าพระองค์ยอมทราบอย่างนี้ พระผู้มี
พระภาคเจ้ารับสั่งให้นำศีระของมนุษย์ผู้เกิดแล้วในนรกมาแล้ว ทรงแสดง
(แก่วัจสิสพราหมณ์นั้น) เขาใช้เล็บเคาะแล้วทูลว่า ข้าแต่พระโคดมผู้เจริญ
นี่เป็นศีระของผู้เกิดในนรก พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ทรงแสดงศีระทั้งหลาย
ของมนุษย์ทั้งหลาย ผู้เกิดแล้วในคติทั้งปวงโดยอาการอย่างนี้ แม้เขาก็ทราบ
และได้กราบทูลเหมือนอย่างนั้น ที่นั่นพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงศีระของ
พระจีณาสพแก่เขา เขาเคาะแล้วบ้อย ๆ ก็ไม่ทราบ (ว่าไปเกิดที่ไหน) ลำดับนั้น
พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ดูก่อนวัจสิส ในศีระนี้ไม่ใช่วิสัยของเธอ นี่เป็น
วิสัยของเรา นี่คือศีระของพระจีณาสพ แล้วจึงตรัสพระคาถานี้ว่า

คติ มิคานํ ปวนํ อากาโส ปกฺขินํ คติ

วิภโว คติ ธมฺมานํ นิพฺพานํ อรหโต คติ.

ป่าใหญ่เป็นคติของเนื้อทั้งหลาย

อากาศเป็นคติของนกทั้งหลาย ความเจริญ

เป็นคติของธรรมทั้งหลาย นิพพานเป็นคติ

ของพระอรหันต์ ดังนี้.

วัจสิสระดับคาถาแล้วทูลว่า ข้าแต่ท่านพระโคดมผู้เจริญ ขอพระองค์
จงให้วิชชานี้แก่ข้าพระองค์ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า วิชชานี้มิได้สำเร็จแก่
ชนทั้งหลายผู้ไม่บวช. วัจสิสนั้นทูลว่า ข้าแต่พระโคดมผู้เจริญ พระองค์ให้ข้า
พระองค์บวชแล้ว จงการทำสิ่งที่พระองค์ต้องการ แล้วให้วิชชานี้ แก่ข้าพระองค์

ในขณะนั้นพระนิโครธกัปปเถระอยู่ในที่ใกล้พระผู้มีพระภาคเจ้า พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงทรงสั่งพระเถระนั้นว่า นิโครธกัปปะ ถ้าอย่างนั้น เธอจงให้วังคีสนี้บวช. พระเถระนั้นให้วังคีสนั้นบวชแล้ว ได้บอกตจบัญญัติจกกรรมฐาน พระวังคีสะได้บรรลุปฎิบัติสมาธิโดยลำดับ ได้เป็นพระอรหันต์ และเป็นผู้ที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงยกย่องไว้ในตำแหน่งเอตทัคคะว่า ภิกษุทั้งหลาย วังคีสะนี้เป็นผู้เลิศกว่าภิกษุทั้งหลาย ผู้สาวกของเราผู้มีปฏิภาณ.

อุปมาของท่านพระวังคีสะ ซึ่งได้ร้องเรียกกันอย่างนี้ เป็นพระเถระชื่อว่านิโครธกัปปะ ผู้มีโวหาร (การร้องเรียก) อันได้แล้วอย่างนี้ เพราะไตรตรองสิ่งที่มีโทษและไม่มีโทษเป็นต้น.

คำว่า กัปปะ เป็นชื่อของพระเถระนั้น แต่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสเรียกท่านว่า นิโครธกัปปะ เพราะท่านบรรลุพระอรหัตที่โคนต้นนิโครธ ต่อจากนั้นแม้ภิกษุทั้งหลายก็เรียกท่านอย่างนั้น ท่านถึงความเป็นผู้มั่นคงในพระศาสนา จึงชื่อว่า เถระ.

หลายบทว่า อคฺคาพเว เจติเย อจิริปรินิพฺพุโต โหติ ได้แก่ พระนิโครธกัปปเถระนั้นนิพพานแล้วไม่นานที่เจดีย์นั้น.

บทว่า รโหตฺตสฺส ปฏิสฺสฺสึนฺตสฺส ได้แก่ ผู้มีกายหลักเร็นออกจากหมู่ ผู้มีจิตหวนกลับจากอารมณ์นั้น ๆ เร็นอยู่.

หลายบทว่า เอวฺ เจตฺโส ปริวิตฺตโก อุตฺปาติ ได้แก่ เกิดปริวิตกด้วยอาการอย่างนี้.

ถามว่า เพราะเหตุไร จึงเกิดปริวิตกขึ้น.

ตอบว่า เพราะพระอุปัชฌาย์นั้นไม่ได้อยู่เฉพะหน้า และเพราะพระอุปัชฌาย์นั้นอันท่านเห็นแล้ว และมีการคุ่นเคย จริงอยู่ในเวลาที่พระนิโครธ-กัปปะนั้นปรินิพพาน พระวังคีสะนี้ ไม่ได้อยู่เฉพะหน้า แต่การคุ่นเคยในกาลก่อน มีการรำคาญมือเป็นต้นของพระเถระนั้น เป็นผู้ที่พระวังคีสะนั้นเคยเห็นมาแล้ว และการประพฤติเช่นนั้น ก็ย่อมมิได้ทั้งแก่ผู้มีไชชีณาสพ ทั้งแก่พระชีณาสพทั้งหลาย โดยความประพฤติในกาลก่อน จริงอย่างนั้น พระ-ปิณโฑลภารทวาชะ ไปสู่อุทยานของพระเจ้าอุเทนเท่านั้น เพื่อประโยชน์แก่การอยู่ในกลางวัน (พักตอน) ในภายหลังภัต ด้วยความประพฤติในกาลก่อนนี้คือ ในกาลก่อนท่านเป็นพระราชา ได้ปฏิบัติอยู่ในที่นั้น พระควัมปติเถระไปยังเทววิมานว่างในดาวดึงส์ภพ ด้วยความประพฤติในกาลก่อนนี้ คือ ท่านเป็นเทวบุตรปฏิบัติอยู่ในเทววิมานนั้น.

ภิกษุชื่อว่า ปิลินทวัจฉะ เรียกผู้อื่นว่า คนถ่อย ด้วยความประพฤติในกาลก่อนนี้คือ ท่านเป็นพราหมณ์อยู่ ๕๐๐ ชาติ ไม่มีกำเนิดอื่นปนเลย ได้กล่าวแก่ผู้อื่นเหมือนอย่างนั้น เพราะฉะนั้น ความปริวิตกแห่งใจจึงได้บังเกิดขึ้นแก่พระวังคีสะนั้น เพราะท่านมิได้อยู่เฉพะหน้า เพราะท่านไม่เคยเห็นและคุ่นเคยอย่างนี้ว่า อุปัชฌาย์ของเรานิพพานแล้วหรือว่ายังไม่นิพพาน ข้อความต่อจากนั้นมีเนื้อความตั้นทั้งนั้น.

ก็ในคำว่า เอกถัม จิวรั กตุวา นี้ ท่านกล่าวไว้อย่างนี้ ก็เพื่อทำ จิวรให้แน่น (รัดกุม) บ่อย ๆ.

ก็คำว่า **เอกัสนิ** นี้ เป็นชื่อของผ้าที่ท่านห่มเจวียงป่าข้างซ้ายวางไว้ เพราะฉะนั้น พึงทราบเนื้อความแห่ง **เอกัสนิ** นี้ อย่างนี้ว่า กระทำจิวรโดย ประการที่จิวรนั้นจะห่มคลุมป่าข้างซ้ายวางไว้ คำที่เหลือชัดเจนแล้วทั้งสิ้น.

บทว่า **อโณมปยุณ** ได้แก่สิ่งที่ต่ำ ท่านเรียกว่า เล็กน้อย เลวทราม ซึ่งพระศาสดาผู้มีปัญญาทรมหามิได้ อธิบายว่า ผู้มีปัญญามาก.

สองบทว่า **ทิกฺขุเรว ฆมฺมุเม** ได้แก่ โดยประจักษ์นั่นเอง หรืออธิบายว่า ในอรรถภาพนี้เอง.

บทว่า **วิจิจฺจฺฉาน** ได้แก่ ความปริวิตกเห็นปานนั้น.

บทว่า **ฉาโต** ได้แก่ ปราบแล้ว.

บทว่า **ยสฺสุตี** ได้แก่ ถึงพร้อมด้วยสาภและบริวาร.

บทว่า **อภินิพฺพุตฺตุโต** ได้แก่ มีจิตอันคนคุ้มครองแล้ว หรือมีจิต อันไฟไม่ไหม้อยู่.

สองบทว่า **ตยา กต** ความว่า พระองค์กล่าวว่ **นิโครธกัปปะ** ก็เพราะท่านนั่งแล้วที่โคนต้นนิโครธ ได้ทรงตั้งชื่อไว้แล้ว พระผู้มีพระภาคเจ้า ย่อมพิจารณาด้วยพระองค์โดยประการใด ย่อมตรัสเรียกโดยประการนั้น แต่ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงเรียกพระนิโครธกัปปะนั้นอย่างนั้น ก็เพราะเหตุที่ท่าน นั่งแล้ว ที่ต้นนิโครธนั่นเอง อีกอย่างหนึ่ง ก็เพราะว่า ท่านได้บรรลुพระอรหัต ที่ต้นนิโครธนั้น.

ด้วยคำว่า **พฺรหฺมณฺณสุต** พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสหมายถึงชาติ ได้ยินว่า พระนิโครธกัปปะนั้น ออกบวชจากสกุลพราหมณ์มหาศาล.

สองบทว่า นมสฺส อจรี ความว่า นมัสการอยู่แล้ว.

บทว่า มุคฺยเปกฺโข ความว่า หวังวิมุตติกล่าวคือพระนิพพาน
อธิบายว่า ปรารธนาพระนิพพาน.

พระวังคีสะเรียกพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ทพฺพหฺมมฺทสฺสี จริงอยู่
พระนิพพานชื่อว่าเป็นธรรมที่มั่นคง เพราะอรรถว่าไม่แตก ก็พระผู้มีพระภาค
เจ้า ย่อมทรงแสดงพระนิพพานนั้น เพราะเหตุนี้ พระวังคีสะจึงเรียก
พระผู้มีพระภาคเจ้านั้นว่า ทพฺพหฺมมฺทสฺสี ผู้แสดงธรรมอันมั่นคง.

แม้ด้วยบทว่า สกฺกา พระวังคีสะ ย่อมเรียกพระผู้มีพระภาคเจ้านั้น
แล ด้วยคุณนาม.

ด้วยสองบทว่า มยฺมปิ สพฺเพ พระวังคีสู่สงเคราะห์บริษัทที่เหลือ
แล้ว แสดงซึ่งตน ย่อมร้องเรียก.

แม้ด้วยบทว่า สมนฺตจกฺขุ ท่านก็เรียกพระผู้มีพระภาคเจ้านั้นแล
ด้วยศัพท์ปัญญาญาณ.

บทว่า สมฺมวฏฺฐิตา ได้แก่ ตั้งไว้แล้วโดยชอบ คือทำให้เป็นหลัก
ตั้งไว้แล้ว.

บทว่า โน ได้แก่ ของเราทั้งหลาย.

บทว่า สวนาย ได้แก่ เพื่ออันฟังไวยากรณ์ปัญหานี้.

บทว่า โสตา ได้แก่ โสตินทรีย์.

คำว่า **ตุวั โน สตฺธา ตวมนุตฺโรติ** นี้ เป็นเพียงคำชมเชยเท่านั้น.

หลายบทว่า **ฉินฺทเว โน วิจิจฺจนฺ** ได้แก่ พระวังคีสะนั้นผู้หมดความสงสัยแล้ว ด้วยความสงสัยในอกุศล แต่ก็พูดหมายถึงความปริวิตกนั้นซึ่งเปรียบดูความสงสัยนั่นเอง.

สองบทว่า **พฺรหฺมิ เมตฺ** ความว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เป็นสากยะ พระองค์เป็นผู้ที่ข้าพระองค์ทูลขอแล้ว เพื่อให้บอกซึ่งสาวกใด ขอพระองค์จึงตรัสบอกซึ่งสาวกนั้นแก่ข้าพระองค์ ข้าพระองค์แม่ทุกคน ประารถนาจะรู้สาวกนั้น ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า ผู้มีปัญญาจุณแผ่นดิน ก็พระองค์เมื่อตรัสบอกอยู่ ก็จงบอกซึ่งพราหมณ์นั้นผู้ปรินิพพานแล้ว ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้มีปัญญา พระองค์ทรงทราบพระเถระนั้นผู้ปรินิพพานแล้ว ก็จงบอกในท่ามกลางของข้าพระองค์ทั้งหลาย คือจงตรัสบอกในท่ามกลางของข้าพระองค์ทุกคน โดยประการที่ข้าพระองค์ทุกคนจะฟังทราบได้.

คำว่า **สกุโรว เทวานํ สหสฺสเนตฺโต** นี้ เป็นคำชมเชยเท่านั้น คำนี้มีอธิบายดังนี้ว่า ท้าวสักกะผู้มีดวงตาหนึ่งพัน ผู้มีพระวาจาอันเทพเจ้าเหล่านั้นรับแล้วโดยเคารพ ย่อมตรัสในท่ามกลางแห่งเทวดาทั้งหลายนั้นได้ ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า พระองค์มีพระวาจาอันข้าพระองค์ทั้งหลายรับแล้ว ก็จงตรัสในท่ามกลางแห่งข้าพระองค์ทั้งหลายนั้นนั้น.

พระวังคีสะ เนี้้อจะชมเชยพระผู้มีพระภาคเจ้านั้นแล เพื่อจะยังความเป็นผู้กล่าวให้เกิดขึ้น จงได้กล่าวคาถาเมื่อนี้ว่า **เยเกจิ** เป็นต้น.

เนื้อความแห่งคานานั้นว่า กิเลสเครื่องร้อยรัดทั้งหลายมีอภิขมาเป็นต้น พระวังคีสะเรียกว่าเป็นทางแห่งโมหะ ว่าเป็นฝักฝ้ายแห่งความไม่รู้ และว่าเป็นที่ตั้งแห่งความสงสัย เพราะไม่ได้ละโมหะและความสงสัย ในเพราะมิได้ละเครื่องร้อยรัดเหล่านั้น เครื่องร้อยรัดเหล่านั้นทั้งหมดมาถึงพระตถาคตเจ้าแล้ว ย่อมถูกกำจัด ได้แก่จักกัปปาสาไป ด้วยพลังแห่งเทศนาของพระตถาคต.

ถามว่า เครื่องร้อยรัดเหล่านั้นถูกกำจัดได้ด้วยเหตุไร ?

ตอบว่า กิเลสชาติเหล่านั้นมาถึงพระผู้มีพระภาคเจ้า ผู้มีจักขุพระองค์นี้แล ซึ่งยิ่งกว่านระทั้งหลาย ย่อมถูกกำจัดแล้ว คำอันเป็นบาทพระคาถาว่า จกขุมุหิ เอตํ ปรมํ นรานํ ดังนี้ เป็นคำอันท่านกล่าวไว้ว่า เพราะพระตถาคตเจ้า ชื่อว่าเป็นผู้มีจักขุอย่างยิ่งกว่านระทั้งหลาย เพราะทำปัญญาจักขุในการกำจัดกิเลส เครื่องร้อยรัดทั้งปวงให้เกิดขึ้น.

พระวังคีสะเถระเมื่อจะชมเชยพระผู้มีพระภาคเจ้านั้นแล เพื่อจะยังความเป็นผู้ใคร่เพื่อจะกล่าวให้เกิดขึ้น จึงได้กล่าวคาถาเมื่อนี้ว่า โน เจ หิ ชาตุ เป็นต้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ชาตุ เป็นคำโดยส่วนเดียว.

บทว่า ปุริโส ท่านพระวังคีสะหมายถึงพระผู้มีพระภาคเจ้า กล่าวแล้ว.

บทว่า โขติมนฺโต ได้แก่ ชนทั้งหลายผู้มาตามพร้อมแล้วด้วยความรุ่งเรือง คือปัญญา มีพระสารีบุตรเป็นต้น. ท่านกล่าวโดยคานานี้ไว้ว่า ฌิว่าพระผู้มีพระภาคเจ้า จะไม่พึงกำจัดกิเลสทั้งหลายด้วยพลังแห่งเทศนา เหมือนกับลมอันต่างด้วยลมมาทางทิศตะวันออกเป็นต้น จะไม่พึงกำจัดเมฆแล้ว

ไซริ สัตว์โลกแม่ที่ปกปิดด้วยความไม่รู้ ก็จะพึงเป็นผู้มีดี ประคองโลกที่ถูก
เมฆปกปิดไว้ ก็จะเป็นโลกมืด คือมีการมืดมนเป็นอันเดียวกัน แม้หรือว่า
ชนทั้งหลายเหล่านี้ใด ซึ่งมีความรุ่งเรืองในบัดนี้ ปราภอยู่ มีพระสารีบุตร
เป็นต้น แม้ชนทั้งหลายเหล่านั้น ก็ไม่พึงเดือดร้อน.

พระวังคีสเถระ เมื่อชมเชยพระผู้มีพระภาคเจ้านั้นแล เมื่อจะยังความ
เป็นผู้ใคร่จะกล่าวให้เกิดขึ้นโดยนัยก่อนนั้นแล จึงได้กล่าวคาถาเมื่อนี้ว่า **ธีรา**
จ เป็นต้น เนื้อความแห่งพระคาถานั้นว่า ก็บุรุษทั้งหลายผู้เป็นนักปราชญ์
คือผู้เป็นบัณฑิต เป็นผู้กระทำความรุ่งเรือง ย่อมให้ความรุ่งเรืองแห่งปัญญา
เกิดขึ้น ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า ผู้ทรงกล้าหาญ ผู้ประกอบด้วยปธานวิริยะ
ฉะนั้น ข้าพระองค์ย่อมสำคัญ คือว่า ย่อมสำคัญพระองค์ว่าเป็นนักปราชญ์
และว่าเป็นผู้กระทำความรุ่งเรืองเหมือนอย่างนั้น ด้วยว่าข้าพระองค์ทั้งหลาย
เมื่อทราบว่าคุณพระผู้มีพระภาคเจ้า ผู้เห็นแจ่มแจ้ง คือผู้เห็นซึ่งธรรมทั้งปวง
ตามความเป็นจริงอยู่ จึงได้เข้าไปหาพระองค์อย่างนี้. เพราะฉะนั้น ขอพระองค์
จงกระทำให้แจ่มแจ้ง คือว่าจงตรัสบอก ฯลฯ ได้แก่จงประกาศซึ่งพระกัปป-
เถระ ได้แก่พระนิโครธกัปปะ ในบริษัททั้งหลายแก่ข้าพระองค์ทั้งหลาย.

พระวังคีสเถระเมื่อจะชมเชยพระผู้มีพระภาคเจ้านั้นแล เพื่อจะยังความ
เป็นผู้ใคร่จะกล่าวให้เกิดขึ้นโดยนัยก่อนนั้นแล จงกล่าวคาถาเมื่อนี้ว่า **จิปป**
ดังนี้ เป็นต้น. เนื้อความแห่งคาถานั้นว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้มีพระดำรัส
อันไพเราะ ขอพระองค์จงเปล่งถ้อยคำอันไพเราะโดยพลัน คือว่าจงอย่าได้ชักช้า
อยู่ ซึ่งตรัสพระดำรัสอันไพเราะ คือว่าอันนำมาซึ่งความรื่นรมย์แห่งใจ เปรียบ

เหมือนสุวรรณหงส์ไปสู่วิวที่หากิน ได้พบสระที่เกิดเองและราวป่า จึงโค้งคอ
เมื่อจะไม่รีบร้อน จึงค่อย ๆ เปล่งเสียง ด้วยจะงอยปากสีแดง ก็ร้องด้วยเสียง
อันไพเราะฉันทใด แม้พระองค์เองก็ฉันทนั้นเหมือนกัน ทรงค่อย ๆ เปล่งด้วย
พระสุรเสียงอันไพเราะ อันเป็นมหาปริสัทลักษณะอย่างหนึ่งนี้ ที่พระองค์ทรง
กำหนดไว้ดีแล้ว ได้แก่ที่พระองค์กำหนดตกแต่งไว้ด้วยดี ข้าพระองค์แม้
ทั้งปวงเหล่านี้แล เป็นผู้ตรงคือเป็นผู้ไม่มีใจฟุ้งซ่าน จักสดับพระสุรเสียงที่
พระองค์ทรงเปล่งแล้ว.

พระวังคีสะ เมื่อจะชมเชยพระผู้มีพระภาคเจ้านั้นแล เมื่อจะยั้งความ
เป็นผู้ใคร่ที่จะกล่าวให้เกิดขึ้นโดยนัยก่อนนั้นแล จึงกล่าวคาถาเมื่อนี้ว่า ปหิน-
ชาติมรณัง คังนี้เป็นต้น ฟังทราบวิเคราะห์ในคำว่า อเสถิ นั้นว่า บาบไป
ย่อมไม่เหลืออยู่ เหตุนั้นบาบนั้น ชื่อว่า อเสสะ ซึ่งพระองค์ผู้ทรงกำจัดบาบ
อันไม่มีส่วนเหลืออัน มีคำอธิบายว่า คังพระอริยเจ้ามีพระโสคาบัน เป็นต้น
ผู้ซึ่งละชาติและมรณะได้ ไม่มีอะไรเหลือ ฉะนั้น

บทว่า นิกุคฺคฺห ได้แก่ ขอร้องด้วยดีแล้ว กล่าวคือรบเร้าแล้ว.

บทว่า โชนิ ได้แก่ ผู้มีบาปกรรมทั้งปวงอันกำจัดแล้ว.

บทว่า วาเทสุตฺตมิ ได้แก่ข้าพระองค์จะขอให้พระองค์ตรัสพระธรรม.

บาทพระคาถาว่า น กามกาโร หิ ปุณฺณชฺชนานํ ความว่า ด้วยว่าการ
กระทำความใคร่ ย่อมไม่มีแก่ปุณฺณชฺชนทั้งหลายเท่านั้น อธิบายว่า ปุณฺณชฺชนปรารถนา
จะทราบหรือจะกล่าวสิ่งใด ก็ไม่อาจที่จะทราบหรือจะกล่าวสิ่งนั้น ได้ทั้งหมด.

บาทพระคาถาว่า สฺงฺเขยฺยกาโร จ ตถาคตาณํ ความว่า ส่วนการ
กระทำการพิจารณา คือว่า การกระทำที่มีปัญญาเป็นสภาพถึงก่อน ย่อมมีแก่

พระตถาคตเจ้าทั้งหลาย อธิบายว่า พระตถาคตเจ้าทั้งหลายเหล่านั้น ย่อมทรง
ปรารถนาจะทรงทราบ หรือตรัสสิ่งใด ก็สามรถทราบหรือตรัสสิ่งนั้นได้
(ทั้งหมด).

บัดนี้ พระวังคีสะเมื่อจะประกาศ ซึ่งการกระทำการพิจารณานั้น จึง
กล่าวคานานี้ว่า สมบุพฺพเวทยากรณํ ดังนี้ เป็นต้น.

เนื้อความแห่งพระคานานี้ว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า จริงอย่างนั้น
ไวยากรณอันสมบุรณมีอันเป็นที่พระองค์ตรัสไว้ดีแล้ว อันพระองค์ผู้มี
พระปัญญารุ่งเรือง ทรงเรียนมาดีแล้วในที่นั้น ๆ นี้ไม่ผิด อันชนทั้งหลาย
เห็นแล้วในพระดำรัสทั้งหลาย ที่พระดำรัสอย่างนี้ว่า สันตติมหาอำมาตย์เหาะ
ขึ้นสู่อากาศ ชั่วโมง ๗ ถ้าตาลแล้วจักปรินิพพาน และว่า สุปฺปพุทฺทสาทยะ
จักถูกแผ่นดินสูบในวันที่ ๗ ดังนี้. ก็ต่อจากนั้นพระวังคีสะประนมอัญชลีให้ดี
ยิ่งขึ้น แล้วทูลว่า อัญชลีครั้งหลังนี้ อันข้าพระองค์ประณมดีแล้ว คือว่า
อัญชลีแม้อีกครั้งหนึ่งนี้ อันข้าพระองค์ประณมดีแล้ว คดียิ่งขึ้น.

บทว่า มา โมหิ ความว่า พระองค์เมื่อทรงทราบอยู่ คือทรงรู้
อยู่ซึ่งคติกำเนิดของพระเถระชื่อว่ากัปปะ ก็อย่าทรงให้ข้าพระองค์ทั้งหลายหลง
อยู่ด้วยการไม่ตรัสตอบเลย พระวังคีสะเรียกพระผู้มีพระภาคเจ้า ด้วยคำว่า
อโนมปัญฺญา ผู้มีปัญญาไม่ทราบ.

ก็พระวังคีสะเมื่อจะทูลขอพระผู้มีพระภาคเจ้า ถึงการไม่หลงนั้นแหละ
ปริยายแม้อื่น จึงกล่าวคานานี้ว่า ปโรวริ ดังนี้ เป็นต้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ปโรวริ ได้แก่ ที่งามและที่ไม่งาม หรือที่อยู่ไกลและที่อยู่ใกล้ ด้วยสามารถแห่งโลกิยธรรม และโลกุตรธรรม.

บทว่า อริยธมฺม ได้แก่ จตุสัจธรรม.

บทว่า วิทิตฺวา ได้แก่ แยกตลอด.

บทว่า ชาน ได้แก่ รู้ยั้งซึ่งไฉยธรรมทั้งปวง.

บทว่า วาจากิณฑามิ ได้แก่ ข้าพระองค์หวังอยู่ซึ่งพระวาจาของ พระองค์ ประคอบบุรุษผู้มีตัวอันร้อนในฤดูร้อน ถ้าปากอยู่ สะคุ้งแล้วหวังอยู่ ซึ่งน้ำฉะนั้น.

บทว่า สุตมฺปวสฺส ได้แก่ ขอพระองค์จงหลัง คือว่าจงเปล่ง ได้แก่ จงปล่อยซึ่งสัททายนะกล่าวคือสุตะ คือทำสัททายนะให้เป็นไป.

พระบาลีว่า สุตสฺส วสฺส ดังนี้ก็มี อธิบายว่าจงโปรยซึ่งฝนแห่ง สัททายนะ มีประการอันพระองค์ตรัสแล้ว.

บัดนี้พระวังคีสะหวังอยู่ซึ่งวาจาเช่นใด เมื่อจะประกาศซึ่งวาจาเช่นนั้น จึงได้กล่าวคาถาว่า

พระภิกษุชื่อว่า นิโครธกัปปะ ได้

ประพฤติพรหณจรรยํ ตามปรารถนา พรหม-
จรรยํใด ๆ ของท่านนั้นมีได้เปล่า ท่านนิพ-
พานด้วยสุอุปาทิเสสนิพพานแล้ว หรือว่าท่าน
เป็นผู้นิพพานแล้วด้วยอนุอุปาทิเสสนิพพาน
เหมือนอย่างพระอเสขะทั้งหลาย ข้าพระองค์
ทั้งหลาย จักฟังซึ่งข้อนั้น.

พระวังคีสะ เรียกพระเถระชื่อว่ากัปปะนั้นแล ด้วยสามารถแห่งการ
บูชา^๑นั้นแหละว่า กัปปายณะ.

บทว่า ยถา วิมุตโต ได้แก่ พระวังคีสะทูลถามว่า พระกัปปายน-
เถระ นิพพานแล้วด้วยอนุปาทิสถนิพพานธาตุ เหมือนอย่างพระอเสกขะ
ทั้งหลาย หรือว่าท่านนิพพานแล้วด้วยสอุปาทิสถนิพพานธาตุ เหมือนอย่าง
พระเสกขะทั้งหลาย. คำที่เหลือในคานานี้ ชัดแล้วทั้งนั้น.

พระผู้มีพระภาคเจ้า อันพระวังคีสะทูลขอแล้ว ด้วยคาถา ๑๒ คาถา
อย่างนี้ เมื่อทรงพยากรณ์เรื่องนั้น จึงตรัสพระคาถาว่า

ภิกษุชื่อว่า นิโครธกัปปะ ได้ตัด

ตัณหาในนามรูปนี้ ที่เป็นกระแสแห่งกัณหา-
มาร อันนอนเนื่องแล้วสิ้นกาลนาน เธอข้าม
พ้นชาติและมรณะได้ ไม่มีส่วนเหลือ พระ-
ผู้มีพระภาคเจ้าผู้ประเสริฐสุด ด้วยอินทรีย์
๕ เป็นต้น ได้ตรัสแล้ว อย่างนี้.

เนื้อความแห่งบาทต้นในพระคานานั้น มีดังนี้ก่อน ตัณหาอันต่างด้วย
กามตัณหาเป็นต้น ในนามรูปนี้แม้ใด นอนเนื่องอยู่แล้วสิ้นกาลนาน เพราะ
อรรถว่าอันบุคคลละไม่ได้แล้ว ท่านเรียกว่า กระแสแห่งมาร อันได้นามว่า
กัณหา ดังนี้ก็มี. พระเถระชื่อว่ากัปปายณะ ตัดแล้วซึ่งตัณหาในนามรูปนี้
ที่นอนเนื่องอยู่สิ้นกาลนาน ซึ่งเป็นกระแสแห่งกัณหารุนั้น.

ก็คำว่า **อิติ ภควา** นี้ ในคานานี้ เป็นคำของพระสังคีติกอาจารย์
ทั้งหลาย. ด้วยบาทพระคาถาว่า **อตาริ ชาติมรณํ อเสถํ** พระผู้มีพระภาค-
เจ้าทรงแสดงว่า พระกัปปายนเถระนั้นได้ตัดแล้วซึ่งตัณหานั้น ได้ข้ามแล้ว
ซึ่งชาติและมรณะที่เหลือ ปรีนิพพานแล้วด้วยอนุปาติเสสนิพพานธาตุ.

บาทพระคาถาว่า **อิจฺจพฺุริ ภควา ปญฺจเสฏฺโฐ** ความว่า
พระผู้มีพระภาคเจ้า ผู้ประเสริฐกว่าพระปัญจวัคคีย์ผู้เป็นศิษย์รุ่นแรก ๕ องค์
ด้วยอินทรีย์ทั้ง ๕ มีศรัทธาเป็นต้น หรือด้วยธรรมทั้งหลาย มีศีลเป็นต้น.
และเป็นผู้ประเสริฐด้วยพระจักขุที่ประเสริฐอย่างยิ่ง อันพระวังคิสะทูลถามแล้ว
ได้ตรัสแล้วอย่างนี้. คำนี้เป็นคำของพระสังคีติกอาจารย์.

เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสอย่างนี้แล้ว พระวังคิสะเมื่อจะชื่นชมภายิต
ของพระผู้มีพระภาคเจ้า จึงได้กล่าวคาถา เป็นต้นว่า **เอส สุตฺวา** ดังนี้.

ในคาถาเหล่านั้น พึงทราบวินิจฉัยคาถาที่ ๑ ดังต่อไปนี้.

บทว่า **อิติสตุตฺมา** ความว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นฤาษีด้วย
เป็นที่ ๗ ด้วย เพราะอรรถว่าสูงสุด อีกอย่างหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าทรง
กระทำพระฤาษี ๖ พระองค์ มีพระนามว่า วิปัสสี สีจี เวสสภู กกุสันธะ
โกนาคมนะ และกัสสปะ ให้พระองค์เป็นที่ ๗ ปราภฏแล้ว พระผู้มีพระภาคเจ้า
จึงเป็นพระฤาษีองค์ที่ ๗ พระวังคิสะเมื่อจะเรียกพระผู้มีพระภาคเจ้านั้นว่าเป็น
ฤาษีพระองค์ที่ ๗ จึงได้กล่าวแล้ว.

สองบทว่า **น มํ วญฺเจติ** ความว่า เพราะเหตุที่พระกัปปายนเถระ
ปรีนิพพานแล้ว ฉะนั้น พระองค์จะไม่ล่วง เข้าพระองค์ ผู้ปรารถนาอยู่เพื่อจะ

ทราบความที่พระกัปปายนเถระปรินิพพาน คือว่า ขอพระองค์อย่าได้ตรัสให้ผิด. คำที่เหลือในคานานี้ปรากฏแล้ว.

ในคาถาที่ ๒ พึงทราบวินิจฉัยดังนี้ :-

เพราะเหตุที่สาวกของพระพุทธเจ้า มุ่งหวังการหลุดพ้นอยู่แล้ว ฉะนั้น พระวังคีสเถระกล่าวหมายเอาเนื้อความนั้นว่า สาวกของพระพุทธเจ้าเป็นผู้กล่าวอย่างไร ก็ทำอย่างนั้น.

บาทพระคาถาว่า มจฺจุโน ชาลํ ตนฺตุ ได้แก่ ข่ายคือต้นหาของมาร ที่แผ่กว้างออกไปแล้วในวัฏฏะอันประกอบด้วยภูมิ ๓ นั้น.

บทว่า มายาวิโน ได้แก่ ผู้มีมายามาก. อาจารย์บางพวกกล่าวว่า ผู้มีมายาเหมือนอย่างนั้น ดังนี้ก็มี อธิบายของอาจารย์ทั้งหลายเหล่านั้นว่า มารใดเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า แม้หลายครั้งนับไม่ถ้วน ด้วยมายาทั้งหลาย เป็นอเนกของมารนั้น คือ ผู้มีมายาเหมือนมารนั้น.

ในคาถาที่ ๓ มีวินิจฉัย ดังนี้ :-

บทว่า อาทิ ได้แก่ เหตุ. บทว่า อุปาทานสฺส ได้แก่ แห่งวัฏฏะ. จริงอยู่ วัฏฏะ ท่านกล่าวว่า เป็นอุปาทานในที่นี้ เพราะอรรถว่าอันสัตว์พึงยึดมั่น.

พระวังคีสเถระ ย่อมกล่าวด้วยประสงค์ว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า พระผู้มีพระภาคเจ้าควรจะตรัสอย่างนี้ว่า พระกัปปเถระได้เห็นแล้วซึ่งเหตุแห่งอุปาทานนั้นนั่นแล คือว่า ซึ่งเหตุอันต่างด้วยวิชาและค้นหาเป็นต้น.

บทว่า อจฺจคา วต ได้แก่ ก้าวล่วงแล้วหนอ.

ในคำว่า **มจฺจุเชยฺย** วิเคราะห์ว่า ที่ชื่อว่าบ่วงแห่งมาร เพราะ
อรรถว่าเป็นที่ตั้งแห่งมัจจุ.

คำว่า **มจฺจุเชยฺย** นี้ เป็นชื่อแห่งวัฏฏะอันเป็นไปในภูมิสาม พระ-
วังคีสะเกิดความรู้ขึ้นแล้ว จึงกล่าวว่า พระกัปปายนเถระได้ลวงบ่วงมารนั้น
ที่ข้ามได้โดยยากหนอ คำที่เหลือในคาถานี้ชัดเจนแล้วทั้งนั้น ดังนี้แล.

จบการพรรณนานิโครธกัปปสูตร แห่งขุททกนิกาย

ชื่อ **ปรมัตถโชติกา**

สัมมาปริพพาชนียสูตรที่ ๑๓

ว่าด้วยผู้เว้นรอบโดยชอบในโลก

พระพุทธนิมิตตรัสถามด้วยพระคาถาว่า

[๓๓๑] เราขอถามผู้ที่มีปัญญามาก
ผู้ข้ามถึงฝั่ง ปรินิพพานแล้ว ดำรงตนมั่น
ภิกษุนั้นบรรเทาทุกขทั้งหลายแล้ว พึงเว้น
รอบโดยชอบในโลกอย่างไร.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบว่า

ภิกษุใด ถอนการถือความเกิด
ความฝืนและลักษณะว่าเป็นมงคลขึ้นได้แล้ว
ภิกษุนั้นละมงคลอันเป็นโทษได้แล้ว พึงเว้น
รอบโดยชอบในโลก.

ภิกษุพึงนำออกเสียซึ่งความกำหนัด
ในกามทั้งหลาย ทั้งที่เป็นของมนุษย์ ทั้งที่
เป็นของทิพย์ ภิกษุนั้นตรัสรู้ธรรมแล้ว ก้าว-
ล่วงภพได้แล้ว พึงเว้นรอบโดยชอบในโลก.

ภิกษุกำจัดคำส่อเสียดแล้ว พึงละ
ความโกรธ ความตระหนี่ ภิกษุนั้นละความ
ยินดี และความยินร้ายได้แล้ว พึงเว้นรอบ
โดยชอบในโลก.

ภิกษุละสัตว์และสังขารอันเป็นที่รัก
และไม่เป็นที่รักแล้ว ไม่ถือมั่น อันตัณหา
และทิฐิไม่อาศัยแล้วในภพไหน ๆ หลุดพ้น
แล้วจากกรรมเป็นที่ตั้งแห่งสังโยชน์ ฟังเวไน
รอบโดยชอบในโลก.

ภิกษุนั้น กำจัดเสียแล้วซึ่งความ
กำหนดด้วยอำนาจแห่งความพอใจในความ
ยึดถือทั้งหลาย ย่อมไม่เห็นความเป็นสาระ
ในอุปธิทั้งหลาย ภิกษุนั้นผู้อันตัณหาและ
ทิฐิไม่อาศัยแล้ว อันใคร ๆ ฟังนำไปไม่ได้
ฟังเวไนรอบโดยชอบในโลก.

ภิกษุนั้นไม่ผิดพลาดด้วยวาจาใจและ
การงานแล้ว รู้แจ้งแล้วซึ่งกรรมโดยชอบ
ปรารถนาบทคือนิพพานอยู่ ฟังเวไนรอบโดย
ชอบในโลก.

ภิกษุใดประสพอยู่ ไม่ฟังยึดถือว่า
เราแม้ถูกดำก็ไม่ฟังผู้โกรธ ได้โทษนะที่ผู้
อื่นให้แล้ว ไม่ฟังประมาทมัวเมา ภิกษุนั้น
ฟังเวไนรอบโดยชอบในโลก

ภิกษุละความโลภและภพแล้ว งดเว้น
จากการตัดและการจองจำสัตว์อื่น ข้ามพ้น

ความสงสัย ไม่มีกิเลสจตุกคร พึงเว้น
รอบโดยชอบในโลก.

ภิกษุรู้แจ้งการปฏิบัติอันสมควรแก่ตน
และรู้แจ้งธรรมตามความเป็นจริงแล้วไม่พึง
เบียดเบียนสัตว์ใด ๆ ในโลก พึงเว้นรอบ
โดยชอบในโลก.

ภิกษุใดไม่มีอนุสัย ถอนอกุศลมูล
อะไร ๆ ขึ้นได้แล้ว ภิกษุนั้นไม่มีความหวัง
ไม่มีตัณหา พึงเว้นรอบโดยชอบในโลก.

ภิกษุผู้สิ้นอาสวะ ละมานะได้แล้ว
ก้าวล่วงธรรมชาติอันเป็นทางแห่งราคะได้
หมด ฝึกฝนตน ดับกิเลสได้แล้ว มีจิตตั้งมั่น
พึงเว้นรอบโดยชอบในโลก.

ภิกษุผู้มีศรัทธาได้สดับแล้ว เห็น
มรรค ไม่เล่นไปด้วยอำนาจทิฐฐิในสัตว์
ทั้งหลายผู้ไปแล้วทิฐฐิ ภิกษุนั้นเป็น
นักปราชญ์ กำจัดเสียซึ่งโลภะ โทสะ และ
ปฏิมะ พึงเว้นรอบโดยชอบในโลก.

ภิกษุนั้นชนะกิเลสด้วยอรหัตมรรค
อันหมดจดดี มีกิเลสจตุกครหลังคาเปิดแล้ว มี

ความชำนาญในธรรมทั้งหลาย ถึงนิพพาน
ไม่มีความหวั่นไหว ฉลาดในญาณอันเป็นที่
ดับสังขาร พึงเวียนรอบโดยชอบในโลก.

ภิกษุล่วงความกำหนดว่า เรา ว่าของ
เรา ในปัญจอินทรีย์ทั้งที่เป็นอดีต ทั้งที่เป็น
อนาคต มีปัญญาบริสุทธิ์ก้าวล่วงทั้ง ๓ กาล
หลุดพ้นแล้วจากอายตนะทั้งปวง พึงเวียน
รอบโดยชอบในโลก.

ภิกษุผู้รู้บทแห่งสังขจะทั้งหลาย ตรัสรู้
ธรรม เห็นการละอาสวะทั้งหลายเป็นวิวิธ
(นิพพาน) ไม่ข้องอยู่ในภพไหน ๆ เพราะ
ความหมดสิ้นไปแห่งอุปธิทั้งปวง พึงเวียน
รอบโดยชอบในโลก.

พระพุทธรูปนิมิตตรัสพระคาถาว่า

ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า ข้อนี้เป็น
อย่างนั้นแน่แท้ทีเดียว ภิกษุใดมีปกติอยู่
อย่างนี้ ฝึกฝนตนแล้ว ล่วงธรรมเป็นที่ตั้ง
แห่งสังโยชน์ทั้งปวง ภิกษุนั้นพึงเวียนรอบ
โดยชอบในโลก.

จบ สัมมาปริพาชกนิยสูตรที่ ๑๓

อรรถกถาสัมมาปริพพาชนียสูตรที่ ๑๓

สัมมาปริพพาชนียสูตร มีคำเริ่มต้นว่า ปุจฉามิ มุนี ปหุตฺตปฺยณั
เราขอถามมุนีผู้มีปัญญามาก ดังนี้.

ท่านเรียกว่า มหาสมยสูตร บ้าง เพราะกล่าวในวันมหาสมย.

ถามว่า มีการเกิดขึ้นอย่างไร ?

ตอบว่า มีการเกิดขึ้นเพราะมีคำถาม.

ด้วยว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าถูกพระพุทธรูปนิมิตถาม จึงได้ตรัสพระสูตร
นี้. พร้อมกับคำถามพระสูตรนั้น ท่านจึงเรียกว่า สัมมาปริพพาชนียสูตรบ้าง.
ความย่อในพระสูตรนี้มีเพียงนี้. ส่วนโดยพิสดารนั้น พระโบราณจารย์ได้
พรรณนาไว้ตั้งแต่การอุบัติของสาภิวงส์และโกถิยวงส์ การพรรณนาไว้เพียง
อุเทศในเรื่องนี้ มีดังต่อไปนี้.

ก็ครั้งปฐมกับ พระเจ้ามหาสมมตราชได้มีพระโอรสพระนามว่า โรชะ.
พระเจ้าโรชะได้มีพระโอรสพระนามว่า วโรชะ. พระเจ้าวโรชะได้มีพระโอรส
พระนามว่า กัลยาณะ. พระเจ้ากัลยาณะได้มีพระโอรสพระนามว่า วรกัลยาณะ
พระเจ้าวรกัลยาณะได้มีพระโอรส พระนามว่า มันทาคู. พระเจ้ามันทาคูได้มี
พระโอรสพระนามว่า วรมันทาคู. พระเจ้าวรมันทาคูได้มีพระโอรสพระนามว่า
อุโปสละ. พระเจ้าอุโปสละได้มีพระโอรสพระนามว่า จระ. พระเจ้าจระ
ได้มีพระโอรสพระนามว่า อุปจระ. พระเจ้าอุปจระได้มีพระโอรสพระนามว่า
พระมมาเทวะ. สืบต่อจากพระเจ้ามมาเทวะได้มีกษัตริย์ ๘๔,๐๐๐ พระองค์
ต่อจากกษัตริย์ ๘๔,๐๐๐ พระองค์เหล่านั้น ได้มีวงศ์โอกกากราช ๓ วงศ์.
พระเจ้าโอกกากราชองค์ที่ ๓ มีพระมเหสี ๕ องค์ คือ พระนางหัตถา ๑

พระนางจิตตา ๑ พระนางขันต ๑ พระนางชาลินี ๑ พระนางวิสาขา ๑.
พระมเหสีองค์หนึ่ง ๆ มีหญิงบริวารองค์ละ ๕๐๐.

พระมเหสีองค์ใหญ่มีโอรส ๔ พระองค์ คือ เจ้าชายโอกกามุขะ ๑
เจ้าชายกาทันตะ ๑ เจ้าชายหัตถินิกะ ๑ เจ้าชายนิปุระ ๑. มีพระธิดา ๕
พระองค์ คือ เจ้าหญิงปิยา ๑ เจ้าหญิงสุปิยา ๑ เจ้าหญิงอนันทา ๑
เจ้าหญิงวิชาดา ๑ เจ้าหญิงวิชิตเสนา ๑ ครั้นพระมเหสีองค์ใหญ่ได้พระโอรส
พระธิดา ๕ องค์แล้ว ก็สิ้นพระชนม์.

พระมเหสีจึงทรงนำราชธิดาซึ่งยังสาว ทั้งมีรูปโฉมงดงามองค์อื่นมา
ตั้งไว้ในตำแหน่งพระอัครมเหสี. พระอัครมเหสีได้ประสูติพระโอรสองค์หนึ่ง
ครั้นประสูติได้ ๕ วัน พวกนางนมได้ตกแต่งพระชันตุกุมารนำมาเฝ้าพระราชบิดา.
พระราชบิดาทรงยินดีได้พระราชทานพรแก่พระมเหสี. พระนางจึงทรงปรึกษากับ
บรรดาพระญาติทูลขอราชสมบัติให้แก่พระโอรส. พระราชบิดาทรงพิโรธว่า
หญิงถ้อยใจชั่ว เจ้าจงพินาศเสียเถิด เจ้าปรารถนาให้พวกโอรสของเราได้รับ
อันตราย แล้วไม่พระราชทานตามที่พระมเหสีทูลขอ. พระอัครมเหสีประเล้า
ประโลมพระราชบิดาในที่ลับบ่อย ๆ ครั้นให้ทรงพอพระทัยแล้ว ทูลพระดำรัสมี
อาทิว่า ข้าแต่พระองค์ ผู้เป็นมหาราช ไม่ควรกล่าวเท็จ แล้วทูลวิงวอนซ้ำ
แล้วซ้ำอีก.

ลำดับนั้น พระราชาตรัสเรียกพระโอรสทั้งหลายมาตรัสว่า ลูกก่อนลูก ๆ
ทั้งหลาย พ่อเห็นชันตุกุมารน้องของพวกลูก จึงได้ผลุนผลันให้พรแก่มารดา
ของชันตุกุมาร เธอประสงค์จะให้โอรสครองราชสมบัติ เมื่อพ่อล่วงลับไปแล้ว

ลูก ๆ ฟังมาตรงราชสมบัติเกิด แล้วทรงส่งไปกับอำมาตย์ ๘ คน. พระราชกุมารเหล่านั้น ได้พาพระพี่นางพระน้องนาง ออกจากพระนครพร้อมด้วย จตุรงค์เสนา. พวกชาวพระนครรู้ว่า พระกุมารจะเสด็จมารองราชสมบัติเมื่อ พระบิดาสวรรคตแล้ว จึงคิดว่า พวกเราจะติดตามไปอุปฐากพระกุมารเหล่านั้น ก็พากันตามเสด็จไปเป็นอันมาก. ในวันแรกได้มีหนุ่มเสนาประมาณ ๑ โยชน์ ใน วันที่สองประมาณ ๒ โยชน์ ในวันที่สามประมาณ ๓ โยชน์.

พระราชกุมารทั้งหลายทรงดำริว่า พลนิกายมีมาก หากเราจะยกไปตี พระราชาใกล้เคียงเมืองหนึ่งเมืองใด ซึ่งเอาบ้านเมือง ชนบททั้งหมดก็จะ พ่ายแพ้เรา แต่ประโยชน์อะไรด้วยราชสมบัติที่ได้มา เพราะเบียดเบียนผู้อื่น ชมพู่ทวีปก็กว้างใหญ่ เราจะสร้างนครในป่า จึงพากันเสด็จบ่าหน้าไปยังป่า หิมพานต์.

พระราชกุมารแสวงหาที่จะสร้างพระนคร ที่ป่านั้นมีพระดาบสชื่อ กปิละ มีตบะแรงกล้า อาศัยอยู่ในป่าไม้สาละใกล้ฝั่งโบกจรณี ณ ป่าหิมพานต์ พระราชกุมารไปถึงที่อยู่ของดาบสนั้น. ดาบสเห็นพระราชกุมารเหล่านั้นจึงถาม ครั้นทราบเรื่องราวทั้งหมด จึงได้ทำการอนุเคราะห์พระราชกุมารเหล่านั้น.

นัยว่า พระดาบสนั้นรู้ภูมิชัยวิทยา เห็นคุณและโทษในอากาศสูงขึ้นไป ได้ ๘๐ สอก และได้พื้นดินลงไป ๘๐ สอก. ณ ภูมิประเทศนั้น หมูและเนื้อ ทั้งหลายทำให้ราชสีห์และเสือเป็นต้นหวาดกลัวหนีกลับไป กบและหนูทั้งหลาย ทำให้งูเกรงกลัว. ดาบสครั้นเห็นพระราชกุมารเหล่านั้น จึงทูลว่า ภูมิประเทศ นี้ เป็นพื้นปฐพีอันล้ำเลิศ จึงให้สร้าง พระนคร ณ ที่นั้น. ครั้งนั้น พระดาบสได้

ทูลพระราชกุมารว่า หากพระองค์จะสร้างพระนครใช้ชื่อของข้าพระองค์ ข้าพระองค์ก็ยินดี. พระราชกุมารทรงรับคำดาบส. พระดาบสกล่าวว่าแม่บุตรคน จันทาลสถิตอยู่ในที่นี้ ก็จะข่มขี้พระเจ้าจักรพรรดิด้วยกำลังได้ แล้วกราบทูลให้สร้างพระราชมณเฑียร แล้วสร้างพระนคร ณ ที่ตั้งอาศรม ครั้นดาบสถวายที่นั้นแล้ว ตนเองก็สร้างอาศรมอาศัยอยู่ ณ เชิงเขาไม่ไกลนัก. จากนั้นพระราชกุมารทั้งหลาย จึงสร้างพระนคร ณ ที่นั้นให้จารึกชื่อว่า กบิลพัสดุ์ เพราะกบิลดาบสประสิทธิ์ให้ แล้วเสด็จอาศัยอยู่ ณ กรุงกบิลพัสดุ์นั้น.

ลำดับนั้น พวกอำมาตย์คิดว่า พระกุมารเหล่านี้ทรงเจริญวัยแล้ว หากอยู่ในสำนักของพระบิดา ก็จะกระทำอวาหมงคลและวิวาหมงคล แต่บัดนี้เป็นภาระของพวกเรา จึงพากัน ไปทูลปรึกษากับพระกุมาร. พระกุมารตรัสว่า เรามีได้เห็นธิดาของกษัตริย์อื่นเสมอด้วยเรา และเราไม่เห็นขัตติยกุมารเหล่านี้เสมอด้วยพระเชษฐภคินีและพระกนิษฐภคินีเหล่านั้นเลย อนึ่งเราจะไม่ทำการปะปนชาติ. เพราะกลัวการปะปนชาติ จึงตั้งพระเชษฐภคินีไว้ในฐานะพระมารดา แล้วอภิเษกสมรสกับพระกนิษฐภคินีเป็นคู่ ๆ กันไป.

พระบิดาของพระราชกุมารเหล่านั้น ครั้นทรงทราบเรื่องราวทั้งหมดแล้วทรงเปล่งอุทานว่า สักยะ สักยะ. นี่เป็นเรื่องราวที่เกิดขึ้นแล้ว สมจริงดังที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า คุณก่อนอัมพัฏฐะ ครั้งนั้นแล พระเจ้าโศกกากราช ได้ตรัสถามที่ประชุมเหล่าอำมาตย์ว่า บัดนี้ราชกุมารทั้งหลายพากันไปพักอยู่ที่ไหน. พวกอำมาตย์กราบทูลว่า ขอเดชะ ณ ฝั่งโบกขรณี ข้างหิมวันตประเทศ มีป่าไม้สาเกอยู่มาก บัดนี้พระราชกุมารทั้งหลายพากันไปพักอยู่ ณ ป่าไม้นั้น

พระราชกุมารเหล่านั้นทรงกลัวการระคนด้วยชาติ จึงอยู่ร่วมกันกับพระภคินีของ
ตน ๆ พระเจ้าข้า. คู่ก่อนอัมพัฏฐะ ครั้งนั้นแล พระเจ้าโศกการาช ทรงเปล่ง
อุทานว่า สกฺยา วัต โภ กุมารา ปรมสกฺยา วัต โภ กุมาราดังนี้
ความว่า ท่านทั้งหลาย กุมารทั้งหลายเป็นผู้สามารถหนอ กุมารทั้งหลายเป็น
ผู้สามารถอย่างยิ่งหนอ. คู่ก่อนอัมพัฏฐะ เจ้าสัถยะทั้งหลายย่อมปรากฏ ตั้งแต่
ครั้งนั้นเป็นต้นมา และพระเจ้าโศกการาชนั้นเป็นบรรพบุรุษของเจ้าศากยะ
ทั้งหลาย ดังนี้.

ครั้นต่อมาพระเชษฐภคินีของพระกุมารเหล่านั้นได้เป็นโรคเรื้อน.

พระวรกายได้ปรากฏเหมือนดอกทองกลาง. พระราชกุมารทั้งหลายทรงดำริว่า
พระโรคนี้ย่อมติดต่อกับผู้ที่นั่งที่ยืนและบริโภคร่วมกับพระเชษฐภคินีนี้ จึงทูล
เชิญพระนางให้เสด็จขึ้นบนรถ ทำเป็นคจจะไปชมสวน แล้วเสด็จเข้าป่ารับสั่งให้
ขุดบ่อลึกทำเป็นเรือนพลสังเขปใต้พื้นดิน วางพระนางลงในบ่อนั้นพร้อมด้วย
ของควรเคี้ยวและควรบริโภค ปิดข้างบนเกลี่ยฝุ่นแล้วเสด็จไป.

ก็สมัยนั้น พระราชาพระนามว่า รามะ เป็นโรคเรื้อนถูกพวกสนมและ
พวกเพื่อนรำพากันรังเกียจ ทรงสลดพระทัย มอบราชสมบัติให้พระโอรสองค์
ใหญ่เสด็จเข้าป่า เสวยรากไม้และผลไม้ในป่านั้น ไม่ซำก็หายพระโรค มีพระฉวี
ดุจทองคำ เสด็จไปตามที่ต่าง ๆ ทอดพระเนตรเห็นต้นไม้มีโพรงใหญ่ ทรงทำ
ความสะอาดโพรงไม้นั้นประมาณ ๑๖ สอก ภายในโพรงไม้นั้นทรงกระทำ
ประตูหน้าต่าง พาดบันไดเสด็จประทับอยู่ในโพรงนั้น. พระองค์ก็ไปที่หลุม
๑. ที. สี ๕/๑๔๕ อัมพัฏฐสูตร.

ถ่านเพลิงแล้วบรรทม ได้ทรงสดับเสียงร้องครวญครางและเสียงคำรามในราตรี พระองค์ทรงกำหนดว่า ที่ตรงโน้นสี่หะแผดเสียง ตรงโน้นสี่คำราม ครั้นสว่าง จึงเสด็จไป ณ ที่นั้นทรงถือเนื้อที่เป็นเดน (ของสัตว์) ปิ้งเสวย.

อยู่มาวันหนึ่ง ตอนใกล้รุ่ง พระองค์ประทับนั่งตามไฟอยู่. ขณะนั้น เสือโคร่งได้กลิ่นพระราชธิดา จึงตะกายที่พื้นนั้นทำให้เป็นช่องบนพื้นกระดาน. พระนางทรงเห็นเสือทางช่องนั้น ทรงตกพระทัยกลัวร้องกรี๊ดจนสุดเสียง. พระราชาทรงสดับเสียงนั้น และทรงกำหนดว่า นั่นเป็นเสียงสตรีจึงเสด็จไป ณ ที่นั้นแต่เช้าตรู่ ตรัสถามว่า ใครอยู่ในที่นี้. พระนางตอบว่า ผู้หญิงจะนาย. ตรัสว่า ออกมาเถิด. ทูลว่า ออกไปไม่ได้. ตรัสว่า เพราะอะไร. ทูลว่า ดิฉันเป็นนางกษัตริย์. พระนางแม่ถูกขังอยู่ในหลุคอย่างนั้นยังมีขัตติยมานะ. พระราชารับสั่งถามเรื่องราวทั้งหมด แล้วจึงตรัสบอกพระชาติของพระองค์ว่า เราก็เป็นกษัตริย์. ตรัสต่อไปว่า ออกมาเดี๋ยวนี้เถิดปรากฏจุนเณยใสใต้งลงในน้ำนม. พระนางทูลว่า หม่อมฉันเป็นโรคเรื้อน ไม่อาจออกไปได้เพคะ. พระราชาตรัสว่า บัดนี้เราหัวอกอันเดียวกัน เราสามารถเยียวยาให้หาได้จึงทอดบันไดอุ้มพระนางขึ้นมาทรงนำไปยังที่ประทับของพระองค์ พระราชทานยาที่พระองค์เสวยด้วยพระองค์เอง ไม่ช้าก็ทำให้พระนางหายจากพระโรคมีพระฉวีดุจทองคำ. พระราชาก็ทรงอยู่ร่วมกับพระนางนั้น. ด้วยการอยู่ร่วมครั้งแรกเท่านั้นพระนางก็ทรงครรภ์ ประสูติพระโอรสสององค์ ประสูติพระโอรสครั้งละสององค์ ๑๖ ครั้ง. รวมเป็นพระโอรส ๓๒ องค์ ด้วยประการฉะนี้. พระบิดาได้ให้พระโอรสผู้เจริญวัยเหล่านั้นได้ศึกษาศิลปะทุกแขนง.

ครั้นอยู่มาวันหนึ่งพรานป่าคนหนึ่งชาวเมืองของพระรามราชาเที่ยว
แสวงหารัตนะบนภูเขามาถึงถิ่นนั้น เห็นพระราชาก็จำได้ทูลว่า ข้าแต่พระองค์
ข้าพระพุทธเจ้าจำพระองค์ได้พระเจ้าข้า. พระราชาตรัสถามว่า เจ้ามาจากไหน.
พรานทูลว่า มาจากพระนครพระเจ้าข้า. แต่นั้นพระราชตรัสถามเรื่องราวทั้ง-
หมดคะเขา. เมื่อพระราชาและพรานป่าสนทนากันอยู่ พระกุมารทั้งหลายก็พากัน
กันมา. พรานป่าเห็นพระกุมารเหล่านั้นจึงถามว่า ข้าแต่พระองค์พวกเด็กเหล่านี้
เป็นใครพระเจ้าข้า. พระราชาตรัสว่า บุตรของเราเอง. ทูลว่า ขอเดชะ บัดนี้
พระองค์แวดล้อมแล้วด้วยพระกุมารถึง ๓๒ องค์ เหล่านี้ จักทรงทำอะไรใน
ป่าเล่า ขอเชิญเสด็จไปครองราชสมบัติเถิดพระเจ้าข้า. พระราชาตรัสว่า อย่า
เลยพ่อคุณอยู่ที่นี้ก็เป็นสุขดีแล้ว. พรานป่าคิดว่า บัดนี้เราได้เรื่องราวจากการ
สนทนาแล้ว จึงไปพระนครทูลพระโอรสของพระราชาให้ทรงทราบ. พระราช
โอรสทรงดำริว่า จะต้องนำพระบิดากลับมา จึงเสด็จไป ณ ที่นั้นพร้อมด้วยจาดู-
รงกเสนา ทูลวิงวอนพระบิดาด้วยประการต่าง ๆ. พระราชาก็ทรงปฎิเสฐว่า
อย่าเลยกุมารลูกพ่อ ที่นี้ก็เป็นสุขดีแล้ว. แต่นั้นพระราชบุตรทรงดำริว่า บัดนี้
พระบิดาไม่ทรงปรารถนาจะเสด็จไป ช่างเถิดเราจะสร้างพระนครในที่นี้แหละ
เพื่อพระองค์ แล้วทรงถอนดินกระบะออกสร้างพระราชามณฑลเรียบร้อยแล้วสร้างพระ-
นคร ทรงตั้งชื่อเป็นสองอย่างคือ โกลนคร เพราะถอนดินกระบะออกแล้ว
จึงสร้าง และ พยัคฆปุละ เพราะเป็นทางเสื่อผ่าน เสร็จแล้วเสด็จกลับ.
ต่อแต่นั้น พระมารดาจึงรับสั่งกะพระกุมารผู้เจริญวัยว่า นี่แน่ะลูก ๆ ทั้งหลาย
เจ้าศากยะอยู่กรุงกบิลพัสดุ์เป็นพระเจ้าน้าของลูก ๆ ลูกทั้งหลายจงไปรับพระ-
๑. ยูโรปเป็น พยัคฆปุชชะ.

ธิดาของพระเจ้าน้ำนั้นมาเกิด. พระกุมารทั้งหลายได้ไปในวันที่พวกนางกษัตริย์
เสด็จไปทรงสนานที่แม่น้ำแล้วก็นำน้ำประคาศชื่อแล้ว ทรงพาพระราชธิดาที่
พระองค์ปรารถนาแล้ว ๆ ไป. เจ้าศากยะทั้งหลายครั้งได้สดับแล้วตรัสว่า ช่าง
เขาเกิด พวกกุมารเหล่านั้นก็เป็นพระญาติของพวกเราทั้งนั้น แล้วทรงนิ่งเสีย.

เมื่อกษัตริย์ศากยะและโกลิยะกระทำอวาหมงคลและวิวาหมงคลซึ่งกัน
และกันอย่างนี้ พระวงศ์ก็สืบต่อกันมาจนถึงพระเจ้าสีหหนุ. พระเจ้าสีหหนุมิ
พระราชบุตร ๕ พระองค์ คือ สุทโชนะ ๑ อมิโตทนะ ๑ โชนโตทนะ ๑
สุกโกทนะ ๑ สุกโขทนะ ๑. บรรดาพระราชบุตรเหล่านั้นเมื่อพระเจ้าสุทโชนะ
ครองราชสมบัติ พระมหาบุรุษผู้บำเพ็ญบารมีจิตจากสวรรค์ชั้นดุสิต โดยนัย
ที่กล่าวแล้วในนิทานชาดก ทรงถือปฏิสนธิในพระครรภ์ของพระนางมายาเทวี
ประชาบดีของพระเจ้าสุทโชนะ แล้วเสด็จออกมหาภิเนษกรรมโดยลำดับ
ตรัสรู้พระสัมมาสัมโพธิญาณ ทรงประกาศพระธรรมจักรอันบวร เสด็จไปกรุง-
กบิลพัสดุ์โดยลำดับ ทรงโปรดพระประยูรญาติมีพระเจ้าสุทโชนมหาราชเป็นต้น
ให้ทรงตั้งอยู่ในอริยผล เสด็จจาริกไปยังชนบทแล้วเสด็จกลับมาอีกครั้งประทับ
อยู่ ณ วัดนิโครธารามในกรุงกบิลพัสดุ์พร้อมด้วยภิกษุ ๑,๕๐๐ รูป.

อนึ่งเมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ นิโครธารามนั้น พวกเจ้า
ศากยะและโกลิยะ ทะเลาะกันเรื่องน้ำ. เรื่องเป็นอย่างไร. เรื่องมีอยู่ว่า ใน
ระหว่างกรุงกบิลพัสดุ์และกรุงโกลิยะทั้งสองนั้นมีแม่น้ำโรหิณีไหลผ่าน. แม่น้ำ
นั้นบางครั้งก็น้ำน้อย บางครั้งก็น้ำมาก. ในเวลาน้ำน้อย ทั้งเจ้าศากยะทั้งเจ้า-
โกลิยะทำสะพานนำน้ำเพื่อเลี้ยงข้าวเจ้าของตน ๆ. พวกมนุษย์ของเจ้าทั้งสอง

ทำสะพานแย่งน้ำกัน ต่อกันถึงชาติว่า เจ้าพวกวายร้าย ราชตระกูลของพวกเจ้า
สมสู่อยู่ร่วมกันกับพวกนี้เอง ๆ คุณสัตว์ดิรัจฉาน มีไก่ สุนัข สุนัขจิ้งจอกเป็น
ต้น ราชตระกูลของพวกเจ้าสมสู่กันที่โพรงไม้คูงพวกปีศาจ แล้วพากันไป
กราบทูลพระราชอาของตน ๆ. พระราชาเหล่านั้นทรงพิโรธเตรียมรบไปเผชิญ
หน้ากันที่ฝั่งแม่น้ำโรหิณี. กำลังพลได้ตั้งอยู่เช่นกับสงคราม.

ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงดำริว่า พวกพระญาติทะเลาะกันเรา
จะต้องไปห้าม จึงเสด็จมาทางอากาศประทับยืน ณ ท่ามกลางเสนาทิ้งสอง.
อาจารย์บางพวกกล่าวว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงรำพึงถึงพระญาติทะเลาะกัน
ได้เสด็จมาจากกรุงสาวัตถี. ก็แลครั้นประทับยืนอยู่ได้ตรัสอรรถทัณฑสูตร.
กษัตริย์ทั้งหมดครั้นทรงสดับดังนั้นทรงเกิดความสังเวช ทิ้งอาวุธพากันยืน
นมัสการพระผู้มีพระภาคเจ้า และรับสั่งให้ปูอาสนะอันสูงกว่า. พระผู้มีพระ
ภาคเจ้าเสด็จลงมาประทับนั่ง ณ อาสนะที่เขาปูไว้ ตรัสพันทนต์ชาดกมีอาทิว่า
กุจारीหตุโธ ปุริโส แปลว่า บุรุษ ถือ ฟิง, ตรีส ลุกุกิชาดก มีอาทิว่า
วนุทามิ ต่ กุณฺฐริ แปลว่า ข้าพเจ้าขอไหว้กุณฺฐรนั้นและตรีส วัฏฏกชาดกนี้ว่า

สมุโหมทมานา คจฺจนฺติ ชาลมาทาย ปกฺขิโน

ยทา เต วิวทิสฺสนฺติ ตทา เอหิฺนฺติ เมวสฺ.

นททั้งหลายพร้อมใจกัน ย่อมพาตา-
ชายไปได้ เมื่อใดพวกมันทะเลาะกัน เมื่อนั้น
มันจะอยู่ในอำนาจของเรา. ดังนี้.

แล้วทรงแสดงความที่กษัตริย์เหล่านั้นเป็นพระญาติกันมาช้านานแล้ว ตรีศ
มหาวงศ์นี้ กษัตริย์เหล่านั้นทรงเลื่อมใสอย่างยิ่งเมื่อได้ทรงทราบว่า เมื่อก่อน
พวกเราก็เป็นพระญาติกัน. แต่นั้นกษัตริย์ทั้งสองวงศ์ได้มอบกุมาร ๕๐๐ คือ
กุมารฝ่ายเจ้าศากยะ ๒๕๐ กุมารฝ่ายเจ้าโกถิยะ ๒๕๐ เพื่อเป็นบริวารของ
พระผู้มีพระภาคเจ้า. พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงเห็นบุรพเหตุของกุมารเหล่านั้น
จึงตรัสว่า **เอต ภิกขโว** แปลว่า เธอทั้งหลายจงเป็นภิกษุมาเกิด. ภิกษุ
ทั้งหมดเหล่านั้นได้บริจาร ๘ อันเกิดขึ้นด้วยฤทธิ์เหาะไปในอากาศ มายืนถวาย
บังคมพระผู้มีพระภาคเจ้า. พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงพาภิกษุเหล่านั้นไปป่า
มหาวัน. บรรดาภรรยาของภิกษุเหล่านั้นต่างก็พากันส่งข่าวไปให้ทราบ ภิกษุ
เหล่านั้นถูกภรรยาเล่าโลมโดยประการต่าง ๆ จึงกระสัน. พระผู้มีพระภาคเจ้า
ทรงทราบว่าภิกษุเหล่านั้นกระสัน ทรงประสงค์จะแสดงป่าหิมพานต์ บรรเทา
ความกระสันของภิกษุเหล่านั้น ด้วยตรัสคุณาลชาดก ณ ที่นั้น ตรัสว่า
ทิฏฐบุพโพ โว ภิกขเว หิมวา คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย พวกเธอเคยเห็น
ป่าหิมวันต์หรือ กราบทูลว่า ไม่เคยเห็นพระเจ้าข้า. ตรัสว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย
พวกเธอจงมาดู ทรงนำภิกษุเหล่านั้นไปทางอากาศด้วยฤทธิ์ของพระองค์ ทรง
แสดงภูเขาหลายลูกว่า นี้สุวรรณบรรพต นี้รัชตบรรพต นี้มณีบรรพต แล้ว
ประทับยืนอยู่ ณ พื้นหินอ่อนใกล้สระนาคคูเหว่า. แต่นั้นทรงอธิฐานว่า
บรรดาสัตว์ดิรัจฉานประเภทสี่เท้าเป็นต้นทั้งหมด จงมาในภูเขาหิมวันต์เกิด
นาคคูเหว่ามาหลังเพื่อน. พระผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อจะทรงพรรณนาถึงสัตว์ที่มา
โดยชาติ ชื่อ และภาษาจึงทรงแจ้งแก่ภิกษุเหล่านั้นว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย

นี่หงส์ นีนกกระเรียน นีนกจากพราว นีนกการเวก นีนกวงช้าง นีนกนางนวล. ภิกษุทั้งหลายมีความสงสัยเมื่อเห็นสัตว์เหล่านั้น ได้เห็นนคฺคเหว่าที่มาที่หลังนกทั้งหมด แวดล้อมด้วยนางนกพันตัว จับกลางไม้ที่นางนกสองตัวเอว่าจะอปปากคาบพาไป เกิดอัศจรรย์ใจที่ไม่เคยมีมา จึงกราบทูลถามพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ แม้พระผู้มีพระภาคเจ้าก็ทรงเคยเป็นพญานคฺคเหว่าอยู่ในที่นี้มีใช่หรือ. ตรัสว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ถูกแล้ว เราได้สร้างวงศ์นคฺคเหว่าขึ้นมา ตรัสมหาภูตชาดกครบครันว่า ก็ในอดีตกาลเราทั้งหลายอาศัยอยู่ ณ ที่นี้ คือ นารท ๑ เทวิละ ๑ เป็นฤๅษี พญาแร้ง ชื่อ อานันทะ ๑ เราเป็นนคฺคเหว่าสี่เหลืองชื่อปณณมุขะ ๑. ครั้นภิกษุเหล่านั้นฟังแล้ว ความกระสันที่เกิดขึ้นเนื่องจากภรรยาเก่าของภิกษุเหล่านั้นก็สงบลง. แต่นั้นพระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสสักกตาแก่ภิกษุเหล่านั้น เมื่อจบสักกตา ภิกษุรูปที่บวชภายหลังได้เป็นพระโสดาบัน รูปที่บวชก่อนทั้งหมดได้เป็นพระอนาคามี ไม่มีที่เป็นปุถุชน หรือพระอรหันต์แม้แต่รูปเดียว แต่นั้นพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงพาภิกษุเหล่านั้นขึ้นสู่ปามหาวันอีกครั้ง. อนึ่ง ภิกษุเหล่านั้นเมื่อมาก็มาด้วยฤทธิ์ของตน ลำดับนั้นพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงธรรมแก่ภิกษุเหล่านั้นอีก เพื่อประโยชน์แก่มรรคขั้นสูงขึ้นไป. ภิกษุ ๕๐๐ รูปเหล่านั้นเจริญวิปัสสนา ตั้งอยู่ในอรหัตผล. ภิกษุที่บรรลुक่อนได้ไปก่อนทีเดียวด้วยคิดว่าเราจักกราบทูลแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า. ก็ครั้นภิกษุนั้นมาถึงแล้ว จึงกราบทูลว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า ข้าพระองค์ยอมยินดียิ่ง ไม่กระสันอยู่ ดังนี้แล้ว ถวายบังคมพระผู้มีพระภาคเจ้า นั่ง ณ ส่วนข้างหนึ่ง. ภิกษุเหล่านั้นทั้งหมดมาถึงโดยลำดับ นั่งแวดล้อมพระผู้มีพระภาคเจ้า.

ในวันอุโบสถเดือนเจ็ดตอนเย็น เทวดาในหมื่นจักรวาลยกเว้นจำพวก
อัสถุญีสัตว์และอรุปรพหม ต่างนิรมิตอัทธภาพละเอียด ตามนัยที่กล่าวแล้วใน
อรรถกถามงคลสูตร พวกกันแวดล้อมพระผู้มีพระภาคเจ้า ซึ่งประทับนั่ง ณ
วรพุทธาสนะอันพระจีณาสพ ๕๐๐ แวดล้อมแล้ว คิดว่า เราจักฟังพระธรรม
เทศนาอันวิจิตรเยี่ยมแหลอม. บรรดาพรหมเหล่านั้น พรหมผู้เป็นจีณาสพ
๔ องค์ ออกจากสมาบัติไม่เห็นหมู่พรหม รำพึงว่า พวกพรหมไปไหนกันหมด
ครั้นทราบความนั้นแล้วจึงมาที่หลัง เมื่อไม่ได้โอกาสในปามหาวัน จึงยืนอยู่
บนยอดจักรวาล ได้กล่าวปัจเจกคาถาทั้งหลาย ดังที่ท่านกล่าวไว้ดังต่อไปนี้.

ครั้งนั้นแล เทวดาชั้นสุทธาวาสสิ่งก็ได้คิดกันว่า พระผู้มีพระภาคเจ้า
นี้แล ประทับอยู่ ณ ปามหาวันใกล้กรุงกบิลพัสดุ์ ในแคว้นสักกะพร้อมด้วย
ภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่ประมาณ ๕๐๐ ทั้งหมดล้วนเป็นพระอรหันต์ อนึ่ง เทวดา
ทั้งหลายจากโลกธาตุสิบโดยมากมาประชุมกัน เพื่อเห็นพระผู้มีพระภาคเจ้าและ
ภิกษุสงฆ์ ถ้ากระไรแม้เราก็จึงเข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่ประทับ ครั้น
เข้าไปเฝ้าแล้ว พึงกล่าวปัจเจกคาถาในสำนักของพระผู้มีพระภาคเจ้า. ทั้งหมด
พึงทราบโดยนัยที่กล่าวแล้วในสักควรรคนั้นแล. ก็ครั้นกล่าวอย่างนี้แล้ว
พรหมองค์หนึ่ง ณ ที่นั้นได้โอกาสบนยอดจักรวาลด้านทิศตะวันออก
ประดิษฐานอยู่บนยอดจักรวาลนั้น ได้กล่าวคาถานี้ว่า มหาสมโย ปวนสุมี
ฯเปฯ ฤทธิยาเยว อปราจิตสงฺฆ ความว่า วันนี้เป็นมหาสมัยในป่าใหญ่
หมู่เทวดามาประชุมกัน เรามาสู่ธรรมสมัยนี้ เพื่อจะเห็นพระพุทธเจ้าและพระ-
สงฆ์ผู้ชนะมารแล้ว เมื่อพรหมนั้นกล่าวคาถานี้ พวกพรหมที่ประดิษฐานอยู่ ณ

ภูเขจักรวาลด้านทิศตะวันตก ได้ยินเสียง. พรหมองค์ที่สองได้โอกาสบนยอดจักรวาลด้านทิศตะวันตก ประดิษฐานอยู่บนยอดจักรวาลนั้น สดับคานานั้นจึงได้กล่าวคานานี้ว่า **ตตฺร ภิกฺขโว สมาทหฺสุ ฯเปฯ อินฺทริยานิ รกฺขนฺติ ปณฺฑิตา** ความว่า ภิกษุทั้งหลายในที่ประชุมนั้นมั่นคงแล้ว เหมือนสารลี้ถือเชือกยืนอยู่ ท่านเป็นบัณฑิตรักษาอินทรีย์ทั้งหลาย. พรหมองค์ที่สามได้โอกาสบนยอดจักรวาลด้านทิศใต้ ประดิษฐานอยู่บนจักรวาลนั้น สดับคานานั้นแล้วได้กล่าวคานานี้ว่า **เจตฺวา จิํ เจตฺวา ปลิขํ ฯลฯ สฺสู นาคา** ความว่า ภิกษุเหล่านั้นตัดกิเลสจตุระปู ตัดกิเลสจตุลิม ตัดกิเลสจตุเสาเชือน เป็นผู้ไม่หวั่นไหว ท่านเป็นผู้หมัดจดไม่มีมลทินเที่ยวไป ท่านเป็นพระนาคหนุ่ม มีดวงตาฝัดฝัดแล้ว. พรหมองค์ที่สี่ได้โอกาสบนยอดจักรวาลด้านทิศเหนือ ประดิษฐานอยู่บนยอดจักรวาลนั้น สดับคานานั้นแล้วได้กล่าวคานานี้ว่า **เยเกจิ พุทฺธํ สรณํ คตาเส ฯเปฯ เทวกายํ ปริปุเรสุสนฺติ** ความว่า ชนทั้งหลายเหล่าใดเหล่าหนึ่งถึงพระพุทธรเจ้าว่าเป็นสรณะ ชนทั้งหลายเหล่านั้นจักไม่ถึงอบายภูมิ ละกายของมนุษย์แล้ว จักยังกายเทพให้บริบูรณ์ พรหมที่ประดิษฐานอยู่ ณ จักรวาลด้านทิศใต้ ได้สดับเสียงของพรหมนั้น. ในครั้งนั้นพรหมสี่องค์เหล่านี้ได้ชื่นชมเชยบริษัท ด้วยประการฉะนี้. มหาพรหมได้ยื่นครอบจักรวาลเป็นอันเดียวกัน.

ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงตรวจดูเทพบริษัทแล้ว ทรงแจ้งแก่ภิกษุทั้งหลายว่า **เยปี เต ภิกฺขเว อเหตุํ ฯเปฯ เยปี เต ภิกฺขเว ภวิสฺสนฺติ ฯเปฯ สมฺมาสมฺพุทฺธา ฯเปฯ สนนฺิปติตา ภวิสฺสนฺติ เสยฺยถาปี มยฺหํ**

เอตริหิ ความว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย พระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าทั้งหลาย เหล่านั้นได้ ได้มีแล้วในอดีตกาล เทวดาทั้งหลายประมาณเท่านี้แหละได้ ประชุมกันเพื่อเห็นพระพุทธเจ้า เพื่อเห็นพระผู้มีพระภาคเจ้าทั้งหลายพระองค์ นั้น เหมือนเหล่าเทวดาประชุมกันเพื่อเห็นเราในบัดนี้ คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย พระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าทั้งหลายเหล่านั้นได้จักมีในอนาคต เทวดาทั้งหลาย มีประมาณเท่านี้แหละ จักประชุมกันเพื่อเห็นพระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น เหมือนเทวดาทั้งหลายประชุมกันเพื่อเห็นเราในบัดนี้. ลำดับนั้น เทพบริษัทนั้น แยกออกเป็นสองพวกทั้งที่เป็นภัพพสัตว์และอภัพพสัตว์ พวกเป็นภัพพสัตว์มี ประมาณเท่านี้ พวกเป็นอภัพพสัตว์มีประมาณเท่านี้. บรรดาเทพบริษัทเหล่านั้น บริษัทที่เป็นอภัพพะแม้เมื่อพระพุทธเจ้าร้อยพระองค์ทรงแสดงธรรม ก็ไม่ ตรัสรู้ได้ ส่วนบริษัทที่เป็นภัพพะสามารถรู้ได้ ครั้นรู้แล้วยังแบ่งภัพพบุคคล ออกเป็นหกประเภท ด้วยสามารถจริต คือ ประเภทราคะจริตประมาณเท่านี้ ประเภทโทสะจริต โมหะจริต วิตักกจริต สัทธาจริต พุทธิจริตประมาณเท่านี้. ครั้นกำหนดจริตอย่างนี้แล้ว ทรงเลือกเฟ้นธรรมกล่าวว่าการแสดงธรรมชนิดไร จึงจะเป็นที่สบายแก่บริษัทนั้น ๆ ได้ทรงใฝ่พระทัยถึงบริษัทนั้น ๆ อีก ว่าบริษัท นั้นพึงรู้ได้โดยอรรถาक्षยของตนหรือหนอ หรือพึงรู้ได้โดยอรรถาक्षยของผู้อื่น ด้วยอำนาจแห่งเรื่องเกิดขึ้น ด้วยอำนาจคำถาม. แต่นั้นทรงทราบว่าจะพึงรู้ได้ด้วย คำถาม ทรงรำพึงถึงบริษัททั้งสิ้นต่อไปอีกว่า ผู้สามารถจะถามปัญหาที่มีอยู่หรือ ไม่มี ครั้นทรงทราบว่าไม่มีใคร จึงทรงดำริว่า หากเราถามเอง แก่เอง ก็จะไม่ เป็นที่สบายแก่บริษัทนี้ ถ้ากระไรเราควรเนรมิตพระพุทธนิมิต จึงทรงเข้าสมบัติ

มีมานเป็นบาท ครั้นทรงออกจากฉานแล้ว ทรงปรับปรุงด้วยมโนมยิทธิ ทรง
เนรมิตพระพุทธรูปนิมิต. พระพุทธรูปนิมิตได้ปรากฏพร้อมด้วยจิตอธิษฐานว่า ขอ
จงสมบูรณ์ด้วยลักษณะแห่งอวัยวะน้อยใหญ่ทั้งหมด ทรงบาตรและจีวร ถึง
พร้อมด้วยการมองดูและการเหลียวดูเป็นต้น. พระพุทธรูปนิมิตนั้น เสด็จมาจาก
ปาจิณโลกธาตุประทับนั่งบนอาสนะเสมอพระผู้มีพระภาคเจ้า พระผู้มีพระภาคเจ้า
ตรัสพระสูตร ๖ พระสูตร ด้วยสามารถจริตในสมาคมนี คือ ปุราเภทสูตร ๑
กลหวิวัตสูตร ๑ จุพพยสูตร ๑ มหาพพยสูตร ๑ ตวฏกสูตร ๑ และสัมมา-
ปริพพาชณียสูตรนี้แหละ ๑. บรรดาสูตรเหล่านั้น พระพุทธรูปนิมิตเมื่อจะถาม
ปัญหาเนื้อความเป็นไปแห่งสูตรนี้ อันควรกล่าวถึงสัพปายะแห่งพวกเทวดาที่
เป็นราชาจริต จึงกล่าวคานานี้มีคำเริ่มต้นว่า **ปุจฉามิ มุนี ปหุตปญญํ** ดังนี้.

ในบทเหล่านั้น บทว่า **ปหุตปญญํ** คือมีปัญหามาก. บทว่า **ติณฺณ**
ได้แก่ ผู้ข้ามโอฆะสี่ได้แล้ว. บทว่า **ปารคต** ได้แก่ ผู้ถึงพระนิพพานแล้ว.
บทว่า **ปรินิพพุต** ได้แก่ ปรินิพพานแล้วด้วยสอุปาทิเสสนิพพาน. บทว่า
จิตตุต ได้แก่ มีจิตไม่หวั่นไหวด้วยโลกธรรมทั้งหลาย. บทว่า **นิกขมฺม**
มฺรา ปนฺนุชฺช กาม ได้แก่ บรรเทาวัตถุกำทั้งหลายออกจากการครองเรือน
แล้ว. บทว่า **กตํ ภิกฺขุ สมฺมา โส โลเก ปริพฺพชฺช** ความว่า
ภิกษุ นั้นพึงเว้นคือพึงไป พึงอยู่โดยชอบในโลกอย่างไร ท่านอธิบายว่าเป็นผู้
ไม่พัวพันด้วยโลก ล่วงโลกไปได้. บทที่เหลือในสูตรนี้มีนัยดังได้กล่าวไว้แล้ว
นั้นแล.

ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงปรารภว่า เพราะผู้ที่ยังไม่ถึงความ
สิ้นอาสวะ จะชื่อว่าเว้นรอบโดยชอบไม่มี ฉะนั้น เมื่อพระองค์ทรงกำหนดประ
ชุมแห่งภัพพบุคคล ด้วยสามารถแห่งจริตมีราชาจริตเป็นต้น ในภิกษุ นั้น จึง

ทรงปรารภค่านั้น ๆ ว่า เป็นมงคลแก่ภิกษุใด ดังนี้ เพื่อละโทษที่หมุ่เทวดา ซึ่งมีโทษเสมอกันเหล่านั้น ประพฤติเป็นอาจิณ เมื่อจะทรงประกาศถึงปฏิปทาของพระชีนาสพด้วยยอดคือพระอรหัต จึงได้ตรัสพระคาถา ๑๕ พระคาถา.

ในพระคาถา ๑๕ พระคาถานั้นพึงทราบวินิจฉัย คาถาที่ ๑ ก่อน.

บทว่า มงฺกลา นี้ เป็นชื่อของทิวมฺงคฺลเป็นต้นที่ท่านกล่าวไว้ใน มงฺคฺลสุตฺต. บทว่า สมฺมุตฺตา ได้แก่ ถอนด้วยดีคือตัดขาดด้วยศีลตราคือปัญญา. บทว่า อฺุปฺปาทา ได้แก่ การยึดถือความเกิดอันเป็นไปอย่างนี้ว่า อุกกาบาท ดาวหางเป็นต้นย่อมมีผลอย่างนี้ ๆ. บทว่า สุปฺปนา ได้แก่การยึดถือความฝืน อันเป็นไปอย่างนี้ว่า เห็นความฝืนในตอนเช้าจะมีผลอย่างนี้ เห็นความฝืนในตอนเที่ยงเป็นต้นจะเป็นอย่างนี้ นอนเห็นความฝืนข้างซ้ายจะเป็นอย่างนี้ นอนเห็นความฝืนข้างขวาเป็นต้นจะเป็นอย่างนี้ ฝืนเห็นพระจันทร์จะเป็นอย่างนี้ ฝืนเห็นพระอาทิตย์เป็นต้นจะเป็นอย่างนี้ ดังนี้. บทว่า ลกฺขณฺนา ได้แก่ อํางคัมภีร์บอกลักษณะไม้เท้าและลักษณะสิ่งของเป็นต้น แล้วยึดถือลักษณะอันเป็นไปว่า บัดนี้ จะได้รับผลอย่างนี้. ทั้งหมดนั้นพึงทราบโดยนัยที่กล่าวแล้ว ในพรหมชาลสุตฺตนั้นแล. บทว่า ส มงฺคฺลโทสฺวิปฺปหีโน ได้แก่ มงฺคฺลอัน เป็นโทษที่เหลือเว้นมหามงฺคฺล ๓๘ ภิกษุถอนมงฺคฺลเป็นต้นเหล่านั้นชื่อว่าเป็นผู้ ละมงฺคฺลอันเป็นโทษ อีกอย่างหนึ่ง ภิกษุชื่อว่าเป็นผู้ละมงฺคฺลอันเป็นโทษเพราะ ละมงฺคฺลและโทษมีการเกิดเป็นต้น ย่อมไม่ให้ความบริสุทธิ์ด้วยมงฺคฺลเป็นต้น เพราะบรรลุด้วยอริยมรรคแล้ว. เพราะฉะนั้น ภิกษุนั้นพึงเว้นโดยชอบในโลก คือ ภิกษุนั้นเป็นชีนาสพ พึงเว้นโดยชอบในโลก ไม่พัวพันด้วยโลก.

ฟังทราบวินิจฉัยในคาถาที่ ๒.

บทว่า ราคํ วินยเอถ มานุเสสุ ทิพฺพเสสุ กามเสจจาปี ภิกฺขุ

ความว่า ภิกษุนำความกำหนดในกามคุณทั้งหลายทั้งที่เป็นของมนุษย์ ทั้งที่เป็นของทิพย์ ไม่ให้เกิดขึ้นอีกด้วยอนาคามิมรรค. บทว่า อติกฺกมฺม ภาวํ สเมจจ ธรรมํ ความว่า ภิกษุนำความกำหนดออกได้แล้ว ต่อจากนั้นยังการตรัสรู้ด้วยการกำหนดรู้ให้สำเร็จโดยประการทั้งปวง ด้วยอรหัตมรรค ตรัสรู้ธรรมแล้ว ก้าวล่วงภพทั้งสามด้วยปฏิพานี้ได้แล้ว. บทว่า สมฺมา โส ได้แก่ ภิกษุเมื่อนั้นพึงเว้นโดยชอบในโลก.

ฟังทราบวินิจฉัยในคาถาที่ ๓.

บทว่า อนุโรทฺวิโรทฺวิปฺปหีโน คือ มีราคะและโทสะอันละเอียด

ด้วยวัตถุทุกอย่าง. บทที่เหลือมีนัยดังกล่าวแล้วนั้นแล. อนึ่ง ในทุก ๆ คาถา ฟังประกอบบทว่า โสปี ภิกฺขุ สมฺมา โสเก ปริพฺพชเยย ความว่า ภิกษุเมื่อนั้นพึงเว้น โดยชอบในโลกดังนี้. เพราะต่อจากนี้ไปเราจะไม่กล่าวถึงบทประกอบ จักกล่าวนัยที่ยังไม่ได้กล่าวไว้เท่านั้น.

ฟังทราบวินิจฉัยในคาถาที่ ๔.

ฟังทราบสิ่งอันเป็นที่รักและไม่เป็นที่รักสองอย่าง ด้วยสามารถสัตว์และสังขาร. ในบทเหล่านั้น บทว่า จนฺตฺราคปฺปฺปิหเนน หิตฺวา อนุปาทาย ได้แก่ ไม่ยึดถือธรรมไร ๆ ด้วยอุปาทาน ๔. บทว่า อนิสฺสุติโต กุหฺลิจิ ได้แก่ อันคณหนานิสัย ๑๐๘ และทิกฺขุณิสัย ๖๒ ไม่อาศัยแล้วในภพไหน ๆ หรือในภพมีรูปภพเป็นต้น. บทว่า ตํโยชนิเยหิ วิปฺปมฺตุโต

ความว่า ธรรมเป็นไปในภูมิสาม แม้ทั้งหมดชื่อว่าเป็นที่ตั้งแห่งสังโยชน์เพราะ เป็นวิสัยแห่งสังโยชน์สืบอย่าง ชื่อว่าหลุดพ้นแล้ว เพราะกำหนดรู้ และเพราะ ละได้จากสังโยชน์เหล่านั้นด้วยมรรคภาวนาโดยประการทั้งหมด. อนึ่ง ในที่นี้ ท่านกล่าวถึงการละราคะและโทสะด้วยบาทต้น. ความไม่มีการยึดถือเป็นที่อาศัย ด้วยบาทที่สอง. การหลุดพ้นจากอกุศลที่เหลือและวัตถุอันเป็นอกุศลด้วยบาทที่ สาม หรือการละราคะและโทสะด้วยบาทต้น. ด้วยบาทที่สองก็เช่นเดียวกัน ด้วยบาทที่สามพึงทราบว่าการหลุดพ้นจากธรรมเป็นที่ตั้งแห่งสังโยชน์ เพราะ ละสังโยชน์เหล่านั้นได้.

พึงทราบวินิจฉัยในคาถาที่ ๕.

บทว่า **อุปธิสุ** ได้แก่ ในขั้นอุปธิทั้งหลาย. อุปธิเหล่านั้นท่าน กล่าวหาว่า อาทาน เพราะอรรถว่า พึงยึดถือ. บทว่า **อนนฺถเนญโย** ได้แก่ เพราะเห็นความไม่เที่ยงเป็นต้นเป็นอย่างดีแล้ว ใคร ๆ จะพึงแนะนำไม่ได้ว่า นี้ประเสริฐ. บทที่เหลือความของบทภายหลังนั้น. ข้อนี้ท่านอธิบายไว้ว่า ภิกษุนำฉันทราคะในการยึดมั่นออกไปแล้วทั้งหมด ด้วยมรรคที่สี่ เป็นผู้มี ฉันทราคะนำออกไปแล้ว ย่อมไม่เห็นความเป็นสาระในอุปธิทั้งหลายเหล่านั้น คือย่อมเห็นอุปธิทั้งปวงโดยความไม่เป็นสาระ. แต่นั้นไม่อาศัยอยู่ในนิสัยแม้ ทั้งสองอย่าง หรือโดยความอันใคร ๆ จะพึงแนะนำไม่ได้ว่านี้ประเสริฐ ภิกษุ ผู้เป็นศิณาสพพึงเว้นโดยชอบในโลก.

พึงทราบวินิจฉัยในคาถาที่ ๖.

บทว่า **อวิรุโธ** ได้แก่ เป็นผู้ไม่ผิดพลาดกับด้วยสุจริตทั้งหลาย เพราะละทุจริตสามอย่างเหล่านั้นได้แล้ว. บทว่า **วิทิตฺตา ฆมฺม** ได้แก่

รู้ธรรมคืออริยสัจสี่ด้วยมรรค. บทว่า นิพพานปทาภิปฏิญยานโ ได้แก่
ปรารธนาบทคืออนุปาทิสถนิพพาน. บทที่เหลือมีความง่ายทั้งนั้น.

ฟังทราบวินิจฉัยในคาถาที่ ๗.

บทว่า อกุกฺกุโง ได้แก่ ช้องอยู่ในอภิกโกสวัตถุติบอย่าง. บทว่า
น สนฺธิเยถ ได้แก่ ไม่ผูกโกรธต่อไม่พึงโกรธ. บทว่า ลทฺธา ปฺรโชน
น มหุเช ได้แก่ ได้ของที่เขาให้ด้วยศรัทธา อันคนอื่นให้แล้วไม่พึงเมาว่า
เราเป็นผู้มีชื่อเสียง มียศ มีลาภ ดังนี้. บทที่เหลือมีความง่ายทั้งนั้น.

ฟังทราบวินิจฉัยในคาถาที่ ๘.

บทว่า โลกั ได้แก่ ความโลภจัด. บทว่า ภว ได้แก่ กามภพเป็นต้น.
ท่านกล่าวภวตัณหาและโภคตัณหาด้วยบททั้งสองอย่างนี้ อีกอย่างหนึ่งท่านกล่าว
ตัณหาทั้งหมดด้วยบทต้น กล่าวกามภพด้วยบทหลัง. บทว่า วิรโต เจทฺน-
พฺนุชนโต ได้แก่ เว้นจากการตัดและการจงจำสัตว์อื่น เพราะละกรรมกิเลส
เหล่านั้นได้โดยสิ้นเชิงแล้ว. บทที่เหลือในที่นี้ มีนัยดังได้กล่าวได้แล้วนั้นแล.

ฟังทราบวินิจฉัยในคาถาที่ ๙.

บทว่า สารูปมตฺตโน วิทิตฺวา ได้แก่ รู้การปฏิบัติอันสมควร
แก่ความเป็นภิกษุของตน ด้วยการละการแสวงหาอันไม่สมควรเป็นต้น แล้ว
ดำรงมั่นอยู่ในอาชีวะบริสุทธีมี่การแสวงหาโดยชอบเป็นต้น และการปฏิบัติชอบ
อย่างอื่น. ไม่ใช่ด้วยเพียงรู้อะไร ๆ เท่านั้น. บทว่า ยถาคถั ได้แก่ รู้ตาม
ความเป็นจริง. บทว่า ทมฺมํ ได้แก่ ธรรมประเภทมีขั้นชั้น อายตนะเป็นต้น
ด้วยญาณตามความเป็นจริง หรือรู้ธรรมคืออริยสัจสี่ด้วยมรรค. บทที่เหลือ
มีความง่ายทั้งนั้น.

ฟังทราบวินิจฉัยในคาถาที่ ๑๐.

บทว่า โส นิราโส อนาสทาโน ความว่า ภิกษุใดไม่มีอนุสัย
ถอนอกุศลมูลได้แล้วด้วยอริยมรรค ภิกษุนั้นเป็นผู้ไม่มีความหวัง ไม่มีค้นหา
แต่นั้นไม่หวังธรรมมีรูปธรรมเป็นต้นไร ๆ เพราะไม่มีความหวัง. ด้วยเหตุนี้
พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า นิราโส อนาสทาโน ไม่มีความหวัง ไม่มี
ค้นหา ดังนี้. บทที่เหลือมีนัยดังกล่าวแล้วนั้นแล.

ฟังทราบวินิจฉัยในคาถาที่ ๑๑.

บทว่า อาสวชิโณ ได้แก่มีอาสวะสี่สิ้นแล้ว. บทว่า ปหิณมาโน
ได้แก่ ละมานะเก้ออย่างได้แล้ว. บทว่า รากปลถ์ ได้แก่ ธรรมชาติเป็นไป
ในภูมิสามอันเป็นวิสัยแห่งรากะ. บทว่า อุปาทิวตุโต ได้แก่ ก้าวล่วงด้วย
การกำหนดรู้และการละ. บทว่า ทนุโต ได้แก่ ละการเสพผิดในทวารทั้งปวง
แล้วถึงภูมิแห่งการฝึกฝนตน ด้วยการฝึกอย่างประเสริฐ. บทว่า ปรินิพพุโต
เป็นผู้สงบเพราะสงบด้วยไฟคือกิเลส. บทที่เหลือมีนัยดังกล่าวแล้วนั้นแล

ฟังทราบวินิจฉัยในคาถาที่ ๑๒.

บทว่า สทุโธ ได้แก่ เป็นผู้ประกอบด้วยความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหว
สมบูรณ์ด้วยอาการทั้งหมด เพราะเว้นจากปัจจัยอย่างอื่นในพุทธคุณเป็นต้น
ไม่ประกอบด้วยการปฏิบัติด้วยศรัทธาต่อผู้อื่น. ดังที่ท่านกล่าวไว้ว่า น ขวาทัง
ภนุเต เอตถ ภควโต สทุชชาย คจฺฉามิ ข้าแต่ท่านผู้เจริญข้าพเจ้ามิได้
ถึงด้วยศรัทธาต่อพระผู้มีพระภาคเจ้าในเพราะเหตุนี้. บทว่า สุตวา คือประกอบ
แล้ว ด้วยการฟังอันมีประโยชน์อย่างยิ่งเพราะกิจคือการฟังอย่างสามัญสุดสิ้นลง

แล้ว. บทว่า **นิยามทสุตี** ความว่า ในเมื่อสัตว์โลกกลุ่มหลงอยู่ในสงสาร
กัณดาร เป็นผู้เห็นทางอันเป็นความชื่นชอบของผู้ไปสู่อมตนคร. ท่านอธิบาย
ว่า ได้เห็นทางแล้ว. บทว่า **วคฺคเตสุ น วคฺคสรี** ความว่า สัตว์
ทั้งหลายผู้เล่นไปด้วยทิฏฐิ ๖๒. ความสวนทางกันและกัน ชื่อว่า **วคฺคตา**
ความไม่เล่นไปด้วยอำนาจทิฏฐิในสัตว์ทั้งหลายผู้ไปแล้วด้วยทิฏฐิ อัน ได้แก่
วคฺค อย่างนี้ เพราะไม่เล่นไปด้วยอำนาจทิฏฐิว่า นี้สุญฺญ นี้จักเป็นอยู่อย่างนั้น
ดังนี้. บทว่า **ปญฺหิ** ได้แก่ ความกระทบกระทั่ง. ท่านอธิบายว่า ความ
กระทบกระทั่งทางจิต. บทว่า **ปญฺหิ** นี้เป็นวิเสสนะของโทสะ. บทว่า **วิเนยฺย**
ได้แก่ นำออกไปแล้ว. บทที่เหลื่อมินัยดังที่ได้กล่าวได้แล้วนั้นแล.

พึงทราบวินิจฉัยในคาถาที่ ๑๓.

บทว่า **ตฺสฺสทฺชชิโน** ได้แก่ เป็นผู้ชนะกิเลสด้วยอรหัตมรรคอัน
หมดจดแล้ว. บทว่า **วิภูจฺจโท** คือเป็นผู้มีกิเลสดังหลังคาคือราคะโทสะและ
โมหะเปิดแล้ว. บทว่า **ชฺมฺเมสุ วตี** ได้แก่ เป็นผู้ถึงความชำนาญในธรรม
คืออริยสัจสี่. ธรรมเหล่านั้นอันใคร ๆ ไม่สามารถทำผู้ที่รู้อย่างนั้นให้เป็นผู้
ไม่รู้ได้. ด้วยเหตุนี้ท่านจึงเรียกพระชินาสพว่าเป็นผู้ชำนาญในธรรมทั้งหลาย.
บทว่า **ปารุ** ได้แก่ ถึงนิพพานซึ่งท่านเรียกว่าปาระ (ฝั่ง). อธิบายว่า
บรรลุด้วยสอุปาทิเสสนิพพาน. บทว่า **อเนโช** คือเป็นผู้ไม่หวั่นไหว เพราะ
ปราศจากค้นหาแล้ว. บทว่า **สงฺขารนิโรธญาณกุสโล** ต่อนิพพานท่าน
เรียกว่าดับสังขาร ความรู้ในนิพพานนั้นคืออริยมรรคปัญญา เป็นผู้ฉลาดใน
อริยมรรคปัญญานั้น. ท่านอธิบายว่า ชื่อว่าเป็นผู้ฉลาดเพราะเจริญแล้วสี่ครั้ง.

ฟังทราบวินิจฉัยในคาถาที่ ๑๔.

บทว่า **อดีตเตสุ** ได้แก่ ในเบญจจันท์ที่ถึงความเป็นไปแล้วล่วงไป.

บทว่า **อนาคเตสุ** ได้แก่ ในเบญจจันท์ที่ยังไม่ถึงความเป็นไปนั่นเอง. บทว่า **กปฺปาทิโต** คือล่วงกำหนดว่าเราของเรา หรือล่วงความกำหนดด้วยตัณหา และทิฏฐิ แม้ทั้งหมด. บทว่า **อติจฺจสุทฺธิปฺลฺโย** คือมีปัญญาบริสุทธีก้าวล่วงแล้ว. ก้าวล่วงอะไร ก้าวล่วงกาลทั้ง ๓.

จริงอยู่ พระอรหันต์ก้าวล่วงกาลที่เป็นอดีตคืออวิชชาและสังขาร กาลที่เป็นอนาคตคือชาติขรามรณะ และกาลที่เป็นปัจจุบันอันเป็นที่สุดแห่งภพมีวิญญาณเป็นต้นแม้ทั้งหมด ล่วงพ้นความสงสัย เป็นผู้มียุปัญญาถึงความบริสุทธียังยิ่ง ด้วยเหตุนี้ ท่านจึงเรียกว่า **อติจฺจสุทฺธิปฺลฺโย** ผู้มียุปัญญาบริสุทธิล่วงพ้นกาลทั้ง ๓. บทว่า **สพฺพายตเนหิ** คือ จากอายตนะ ๑๒. บทว่า **วิปฺปมฺตุโต** ความว่า จริงอยู่พระอรหันต์เป็นผู้ล่วงกำหนดอย่างนี้ ไม่เข้าถึงอายตนะใด ๆ ต่อไป เพราะล่วงกำหนดแล้วแล. เพราะมียุปัญญาบริสุทธีก้าวล่วงแล้ว. ด้วยเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่า **สพฺพายตเนหิ วิปฺปมฺตุโต** หลุดพ้นแล้วจากอายตนะทั้งปวง.

ฟังทราบวินิจฉัยคาถาที่ ๑๕.

บทว่า **อณฺเวย ปทํ** ได้แก่ รู้บทหนึ่ง ๆ ในบทสี่แห่งสัจจะด้วยปัญญากำหนดสัจจะอันเป็นส่วนเบื้องต้น. บทว่า **สเมจฺจ ฌมฺมํ** คือต่อจากนั้นตรัสรู้ธรรมคืออริยสัจสี่ด้วยอริยมรรคสี่. บทว่า **วิวฺกฺกํ ทิสฺวาน ปหานมาสวานํ** ความว่า ที่นั่นเห็นความสิ้นอาสวะเป็นวิวฏฺเฐ (นิพพาน) คือเปิดเผยให้ปรากฏด้วยปัจจเวกขณญาณ. บทว่า **สพฺพูปธิํ ปริกฺขยา** ความว่า ภิกษุ

นั้นไม่ต้องอยู่ในภพไหน ๆ เพราะความหมดสิ้นไปแห่งอุปธิทั้งหลายอันมีประเภทแห่งชั้น กามคุณ กิเลสและอภิสังขารทั้งปวง พึงเว้นคือพึงอยู่โดยชอบในโลก ไม่คิดแน่วิ่งไปสู่โลก. จบเทศนา ด้วยประการฉะนี้.

แต่นั้นพระพุทธนิมิตนั้น ชื่นชมเทศนากล่าวคานานี้ว่า อทุธา หิ ภควา ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า ข้อนี้เป็นอย่างนั้นแท้ทีเดียว.

ในบทเหล่านั้น บทว่า โย โส เอววิหารี ความว่า พระพุทธนิมิต เมื่อจะชี้แจงกะภิกษุให้เห็นชัดยิ่งขึ้น จึงกล่าวด้วยคานานั้น ๆ ว่าภิกษุใด ถอนมงคลเป็นต้นมีปกติดอยู่ด้วยการละโทษของมงคลทั้งปวง ภิกษุนั้นนำความกำหนดในกามทั้งหลายทั้งที่เป็นของทิพย์และเป็นของมนุษย์ออกเสีย ก้าวล่วงกามมีปกติดอยู่ด้วยการตรัสรู้ธรรม. บทที่เหลือมีความง่ายทั้งนั้น. แต่โยชนา แก้วไว้ว่า พระพุทธนิมิตกล่าวคำเป็นอาทิว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า ข้อที่พระองค์ตรัสคำเป็นอาทิว่า ถอนมงคลทั้งหลายเสียในที่สุดแห่งคานานี้ได้ตรัสว่า ภิกษุนั้นพึงเว้นโดยชอบในโลก นี้เป็นความจริงแท้ทีเดียว. เพราะเหตุไร. เพราะภิกษุใดมีปกติดอยู่อย่างนี้ ภิกษุนั้นชื่อว่าฝึกฝนตนด้วยการฝึกอย่างสูง เป็นผู้ก้าวล่วงสังโยชน์ ๑๐ ทั้งหมด และโยคะ ๔ ฉะนั้น ภิกษุนั้นพึงเว้นโดยชอบในโลก ข้าพระองค์ไม่มีข้อสงสัยในเรื่องนี้เลย ดังนี้. ครั้นพระพุทธนิมิตกล่าวคานาชื่นชมเทศนาแล้ว เทศนาก็จบลงด้วยอดแห่งพระอรหันต์ ด้วยประการฉะนี้.

เมื่อจบพระสูตร เทวดาแสนโกฏิได้บรรลุผลอันเลิศ. ส่วนผู้ที่บรรลุพระโสดาปัตติผล สกทาคามีผลและอนาคามีผลนับไม่ถ้วน.

จบอรรถกถาสัมมาปริพพาชนียสูตรที่ ๑๓

ธรรมิกสูตรที่ ๑๔

ว่าด้วยข้อปฏิบัติของนักบวชและผู้ครองเรือน

[๓๓๒] ข้าพเจ้าได้สดับมาแล้วอย่างนี้

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระวิหารเชตวัน อาราม
ของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี ใกล้พระนครสาวัตถี ครั้งนั้นแล ธรรมิกอุบาสก
พร้อมด้วยอุบาสก ๕๐๐ เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่ประทับ ถวายบังคม
แล้ว นั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง ครั้นแล้วได้ทูลถามพระผู้มีพระภาคเจ้าด้วย
คาถาว่า

[๓๓๓] ข้าแต่พระโคตม ผู้มีพระ-

ปัญญาเสมอด้วยแผ่นดิน ข้าพระองค์ขอทูล

ถามพระองค์ อุบาสกผู้ออกบวชเป็น

บรรพชิตก็ดี อุบาสกผู้ยังอยู่ครองเรือนอีก

ก็ดี บรรดาสาวกทั้งสองพวกนี้ สาวกกระทำ

อย่างไรจึงจะเป็นผู้ยังประโยชน์ให้สำเร็จ.

พระองค์เท่านั้นแล ทรงทราบชัดซึ่ง

คติและความสำเร็จของโลกพร้อมทั้งเทวโลก

บุคคลผู้เห็นประโยชน์อันละเอียดเช่นกับ

พระองค์ย่อมไม่มี บัณฑิตทั้งหลายย่อมกล่าว

พระองค์แล ว่าเป็นพระพุทธรเจ้าผู้ประเสริฐ

พระองค์ทรงแต่งตั้งโยชธรรม

ทรงอนุเคราะห์เหล่าสัตว์ ได้ทรงประกาศ
พระญาณและธรรมทั้งปวง ข้าแต่พระโคตม
ผู้มีพระจักรมูรอบคอบ พระองค์ผู้มีกิเลสจูง
หลังคาที่เป็ดแล้ว เป็นผู้ปราศจากมลทิน
ไพโรจน์อยู่ในโลกทั้งปวง.

พญาช้าง (เทพบุตร) ชื่อเอราวัณ

ทราบวา พระผู้มีพระภาคเจ้านี้ทรงชนะบาป
ธรรม ดังนี้แล้ว ได้ไปในสำนักของพระองค์
พญาช้างเอราวัณแม้นั้นทูลถามปัญหาจะ
พระองค์ ได้สดับมาแล้วซึ่งสาธุการชื่นชม
ยินดี ได้บรรลुธรรมไปแล้ว.

แม่พระราชาพระนามว่า เวสวัณ

กุเวร ก็เข้าเฝ้าพระองค์ทูลไต่ถามธรรมอยู่
พระองค์อันพระราชาพระนามว่าเวสวัณ
กุเวรแม้นั้นแล ทูลถามแล้ว ย่อมตรัสบอก.
ท้าวเวสวัณกุเวรแม้นั้นแล ได้สดับปัญหา
แล้ว ทรงชื่นชมยินดี ได้เสด็จไปแล้ว.

พวกเดียรธีย์กัถิ อาชีวกกัถิ นิครนถ์

กัถิ ผู้มีปกติกระทำวาระทั้งหมดนี้ย่อมไม่

เกินพระองค์ด้วยปัญญา เหมือนบุคคลหยุด
อยู่ ไม่เพียงเกินคนเดินเร็วซึ่งเดินอยู่ ฉะนั้น.

พวกพราหมณ์ก็ดี แม่พวกพราหมณ์
ผู้เฒ่าก็ดี ผู้มีปรกติกระทำวาทะเหล่าใด
เหล่าหนึ่งมีอยู่ และแม้ชนเหล่าอื่นสำคัญอยู่
ว่า เราทั้งหลายผู้มีปรกติกระทำวาทะ ชน
เหล่านั้นทั้งหมด เป็นผู้เนื่องด้วยประโยชน์
ในพระองค์.

ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า ข้าพระ-
องค์ทั้งหมดกำลังคอยฟังด้วยดี ซึ่งธรรมที่
ละเอียดและนำความสุขมาให้ อันพระองค์
ตรัสดีแล้วนี้.

ข้าแต่พระพุทธเจ้าผู้ประเสริฐ พระ-
องค์อันข้าพระองค์ทั้งหลายทูลถามแล้ว ได้
โปรดตรัสบอกความข้อนั้น แก่ข้าพระองค์
ทั้งหลาย.

ภิกษุกับทั้งอุบาสกเหล่านี้แม่ทั้งหมด
นั่งประชุมกันแล้วในที่นั้นแหละ เพื่อจะฟัง
ของตั้งใจฟังธรรมที่พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้
ไม่มีมลทินตรัสรู้แล้ว เหมือนเทวดาทั้งหลาย
ตั้งใจฟังสุภาสิตของท้าววาสวะ ฉะนั้น.

พระผู้มีพระภาคเจ้า เพื่อจะทรงแสดงปฏิบัติทาของบรรพชิตก่อน
ตรัสเรียกภิกษุทั้งหลายมาแล้ว จึงตรัสพระคาถาว่า

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายจง
ฟังเรา เราจะยังเธอทั้งหลายไม่ฟังธรรมอัน
กำจัดกิเลส และเธอทั้งปวงจงประพฤติธรรม
อันกำจัดกิเลส นั้น ภิกษุผู้มีปัญญาความคิด
ผู้เห็นประโยชน์ ฟังเสพอริยาบถอันสมควร
แก่บรรพชิตนั้น.

ภิกษุไม่ฟังเที่ยวไปในเวลาวิกาลเลย
อนึ่งภิกษุฟังเที่ยวไปเพื่อบิณฑบาตในบ้าน
ในกาล ด้วยว่าธรรมเป็นเครื่องข้องทั้งหลาย
ย่อมข้องภิกษุผู้เที่ยวไปในกาลอันไม่สมควร
ไว้ เพราะเหตุ นั้น ท่านผู้รู้ทั้งหลายย่อมไม่
เที่ยวไปในเวลาวิกาล.

รูป เสียง กลิ่น รส และผัสสะ
ย่อมยังสัตว์ทั้งหลายไม่มัวเมา ภิกษุนั้นกำจัด
เสียแล้วซึ่งความพอใจในธรรมเหล่านี้ ฟัง
เข้าไปยังโอกาสที่จะฟังบริโภคอาหารใน
เวลาเช้าโดยกาล.

อนึ่ง ภิกษุได้บิณฑบาตแล้วตามสมัย
ฟังกลับไปนั่งในที่สงัดแต่ผู้เดียว ภิกษุผู้

สงเคราะห์หัตถภาพแล้ว คิดถึงชั้นธสันดาน

ในภายใน ไม่พึงส่งใจไปในภายนอก.

ถ้าแม้ว่าภิกษุนั้น พึงเจรจากับสาวก
อื่น หรือถึงภิกษุรูปไร ๆ ไชริ ภิกษุนั้นพึง
กล่าวธรรมอันประณีต ไม่พึงกล่าวคำ
ต่อเสียด ทั้งไม่พึงกล่าวคำติเตียนผู้อื่น.

ก็บุคคลบางพวกย่อมประถ้อยคำกัน
เราย่อมไม่ประเสริฐบุคคลเหล่านั้นผู้มีปัญญา
น้อย ความเกี่ยวข้องด้วยการวิวาท เกิดจาก
คลองแห่งค่านั้น ๆ ย่อมข้องบุคคลเหล่านั้น
ไว้ เพราะบุคคลเหล่านั้นส่งจิตไปในที่ไกล
จากสมณะและวิปัสสนา.

สาวกผู้มีปัญญาดี พึงธรรมที่พระ-
สุคตทรงแสดงแล้ว พิจารณาบิณฑบาต
ที่อยู่ ที่นอน ที่นั่ง น้ำ และการชกมลทิน
ผ้าสังฆาฏิ แล้วพึงเสพ.

เพราะเหตุนั้นแล ภิกษุไม่ติดแล้วใน
ธรรมเหล่านี้ คือ บิณฑบาต ที่นอน ที่นั่ง
น้ำ และการชกมลทินผ้าสังฆาฏิ เหมือน
หยาดน้ำไม่ติดบนใบบัว ฉะนั้น.

ก็เราจะบอกวัตรแห่งคฤหัสถ์แก่เธอ
ทั้งหลาย สาวกกระทำอย่างไรจึงจะเป็นผู้
ยังประโยชน์ให้สำเร็จ จจริงอยู่ สาวกไม่พึง
ได้เพื่อจะถูกต้องธรรมของภิกษุล้วน ด้วย
อาการที่มีความหวงแหน.

สาวกวางอาชญาในสัตว์ทุกหมู่เหล่า
ทั้งผู้ที่มีนคง ทั้งผู้ที่ยังสะดุ้งในโลกแล้ว ไม่
พึงฆ่าสัตว์เอง ไม่พึงใช้ผู้อื่นให้ฆ่า และไม่
พึงอนุญาตให้ผู้อื่นฆ่า.

แต่นั้น สาวกรู้อยู่ พึงเว้นสิ่งที่เขา
ไม่ให้อะไร ๆ ในที่ไหน ๆ ไม่พึงใช้ให้
ผู้อื่นลัก ไม่พึงอนุญาตให้ผู้อื่นลัก พึงเว้น
วัตถุที่เจ้าของเขาไม่ให้ทั้งหมด.

สาวกผู้รู้แจ้งพึงเว้นอพรหมจรรย์
เหมือนบุคคลเว้นหุลุมถ่านเพลิงที่ไฟลุกโชน
ฉะนั้น แต่เมื่อไม่สามารถประพฤติพรหม-
จรรย์ ก็ไม่พึงก้าวล่วงภรรยาของผู้อื่น.

ก็สาวกผู้อยู่ในที่ประชุมก็ดี อยู่ใน
ท่ามกลางบริษัทก็ดี ไม่พึงกล่าวเท็จแก่
บุคคลผู้หนึ่ง ไม่พึงให้ผู้อื่นกล่าวคำเท็จไม่

ฟังอนุญาตให้ผู้อื่นกล่าวเท็จ ฟังเว้นคำไม่
เป็นจริงทั้งหมด.

สาวกผู้เป็นคฤหัสถ์ไม่ฟังดื่มน้ำเมา
ฟังชอบใจธรรมนี้ ไม่ฟังใช้ให้ผู้อื่นดื่ม ไม่
ฟังอนุญาตให้ผู้อื่นดื่ม เพราะทราบจัดการ
ดื่มน้ำเมานั้นว่า มีความเป็นบาปเป็นที่สุด.

คนพาลทั้งหลายย่อมกระทำบาปเอง
และใช้คนอื่นผู้ประมาทแล้วให้กระทำบาป
เพราะความเมานั่นเอง สาวกฟังเว้นความ
เป็นบาป ความหลงที่คนพาลใครแล้ว อัน
เป็นบ่อเกิดแห่งบาปนี้.

ไม่ฟังฆ่าสัตว์ ไม่ฟังถือเอาสิ่งของ
ที่เจ้าของเขาไม่ได้ให้ ไม่ฟังพุดมูสา ไม่
ฟังดื่มน้ำเมา ฟังเว้นจากเมถุนธรรมอันเป็น
ความประพฤติไม่ประเสริฐ ไม่ฟังบริโภค
โภชนะในเวลาวิกาลในราตรี ไม่ฟังตัดทรง
ดอกไม้และไม่ฟังดูใบไม้ของหอม ฟังนอน
บนเตียงหรือบนพื้นดินที่เขาลาดแล้ว บัณฑิต
ทั้งหลายกล่าวอุโบสถอันประกอบด้วยองค์ ๘
ประการนี้แล้ว อันพระพุทธเจ้าผู้ถึงที่สุด
แห่งทุกข์ ทรงประกาศไว้แล้ว.

แต่นั้น สาวกผู้มีใจเลื่อมใส ฟังเข้า

จำอุโบสถอันประกอบด้วยองค์ ๘ ประการ
ให้บริบูรณ์ดี ตลอดวัน ๑๔ คำ ๑๕ คำ และ
๘ คำแห่งปักษ์ และตลอดปาฏิหาริยกปักษ์.

แต่นั้นสาวกผู้รู้แจ้งเข้าจำอุโบสถอยู่
แต่เช้าแล้ว มีจิตเลื่อมใส ชื่นชมอยู่เนื่อง ๆ
ฟังแจกจ่ายภิกษุสงฆ์ด้วยข้าวและน้ำตามควร
ฟังเสียงมารดาและบิดาด้วยโศคสมบัติที่ได้
มาโดยชอบธรรม ฟังประกอบการค้าขาย
อันชอบธรรม ไม่ประมาท ประพฤติวัตร
แห่งคฤหัสถ์นี้อยู่ ย่อมเข้าถึงเหล่าเทวดา
ชื่อว่า สยัมปภา ผู้มีรัศมีในตน.

จบธรรมิกสูตรที่ ๑๔

จบจุฬวรรคที่ ๒

อรรถกถาธรรมิกสูตรที่ ๑๔

ธรรมิกสูตรมีบทเริ่มต้นว่า เอวมเม สุตํ ดังนี้.

ถามว่า มีการเกิดขึ้นเป็นอย่างไร ?

ตอบว่า มีการเกิดขึ้นดังต่อไปนี้ :-

มีเรื่องเล่าว่า เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าผู้เป็นที่พึ่งของโลกยังทรงดำรงอยู่ ได้มีอุบาสกชื่อธรรมิกะ โดยชื่อ และโดยการปฏิบัติ. นัยว่า ธรรมิกอุบาสกนั้น เป็นผู้ถึงพระรัตนตรัยเป็นสรณะ สมบูรณ์ด้วยศิล เป็นพหูสูต ทรงพระไตรปิฎก เป็นอนาคามี ได้ถือภิกขุญา ได้เที่ยวไปทางอากาศ. ธรรมิกอุบาสกนั้นมีอุบาสก ๕๐๐ เป็นบริวาร อุบาสกแม่เหล่านั้น ก็ได้เป็นเช่นนั้นเหมือนกัน.

วันหนึ่ง ธรรมิกอุบาสกรักษาอุโบสถแล้วไปในที่ลับ หลีกเร้นอยู่ในตอนสุดท้ายของมัชฌิมยาม ได้เกิดปริวิตกอย่างนี้ว่า อย่างกระนั้นเลย เราควรจะทูลถามข้อปฏิบัติของผู้ครองเรือนและของนักบวช. เขาแวดล้อมด้วยอุบาสก ๕๐๐ เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า แล้วกราบทูลถามความนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงตอบปัญหาแก่เขา.

ในบทเหล่านั้นพึงทราบบทที่พรรณนาไว้ในคราวก่อน โดยนัยที่กล่าวแล้วนั้นแล ข้าพเจ้าจักพรรณนาบทที่ยังไม่เคยกล่าวไว้.

พึงทราบวินิจฉัยในคาถาที่หนึ่งก่อน. บทว่า **กถังโร** คือ กระทำอย่างไร ปฏิบัติอย่างไร. บทว่า **สาธุ โหติ** ได้แก่ เป็นผู้ดี เป็นผู้ไม่มีโทษ เป็นผู้ยังประโยชน์ให้สำเร็จ. เป็นอันท่านกล่าวว่า อุบาสกทั้งนั้น ด้วยบทว่า

อุปาสกาเส ดังนี้. บทที่เหลือ โดยความชัดเจนแล้ว แต่โยชนาแก้วว่า บรรดา สาวกสองจำพวก คือ สาวกผู้ออกจากเรือนมิได้ครองเรือน คือ บวชก็ดี สาวกผู้ครองเรือนเป็นอุปาสกก็ดี สาวกกระทำอย่างไรจึงจะยังประโยชน์ให้สำเร็จ.

บัดนี้ ธรรมิกอุปาสกเมื่อจะแสดงถึงความสามารถของพระผู้มีพระภาคเจ้าที่ถูกลถามปัญหาอย่างนี้แล้วจะทรงแก้ได้ จึงกล่าวสองคาถาว่า **ตุวั หิ เป็นต้น.**

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **คตฺติ** ได้แก่ คติที่เป็นอชยาศัย. บทว่า **ปรายณฺ** ได้แก่ ความสำเร็จ. อีกอย่างหนึ่ง บทว่า **คตฺติ** ได้แก่ ประเภทของคติ ๕ มีนรก เป็นต้น. บทว่า **ปรายณฺ** ได้แก่ การออกไปจากคติ การพ้นจากคติ คือปรินิพพาน. บทว่า **น จตฺถิ ตฺถุโย** ได้แก่ คนเช่นกับพระองค์ ไม่มี. บทว่า **สพฺพํ ตฺวํ ญาณมเวจฺจ ฌมฺมํ ปกาเสถิ สตุเต อนุกมฺปมาโน** ความว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า พระองค์ทรงแทงตลอดปัญญาธรรมไม่มีเหลือ ทรงอนุเคราะห์สัตว์ทั้งหลาย ทรงประกาศญาณและธรรมทั้งปวง คือทรงทำให้แจ้ง ทรงชี้แจงสิ่งที่เป็นประโยชน์เกื้อกูลเท่านั้น ท่านอธิบายว่า การปกปิด การสอนของอาจารย์ย่อมไม่มีแก่ท่าน. บทว่า **วิโรจติ วิมโล** ความว่า พระองค์ปราศจากมลทิน ไพโรจน์เพราะไม่มีมลทินมีราคะ เป็นต้น คุณพระจันทร์เว้นจากหมอกและธุลี เป็นต้น บทที่เหลือในคาถานี้มีความง่ายทั้งนั้น.

บัดนี้ ธรรมิกอุปาสกเมื่อจะประกาศชื่อเทพบุตรที่พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงแสดงธรรมเหล่านั้นในครั้งนั้น และเมื่อจะสรรเสริญพระผู้มีพระภาคเจ้า จึงกล่าวสองคาถาว่า **อคฺจฺฉิ เต สนฺตฺติเก** ได้ไปในสำนักของพระองค์ดังนี้ เป็นต้น.

ในบทเหล่านั้นบทว่า นาคราชา เอรಾವโณ นาม ความว่า ได้ยิน
ว่าเทพบุตรนี้ชื่อว่า เอรಾವโณ มีรูปเป็นเทพบนสวรรค์ สถิตอยู่ในวิมานทิพย์.
เทพบุตรนั้นในเวลาที่ทำวสัฏกะเสด็จชมพระอุทยาน ได้เนรมิตกาย ๑๕๐ โยชน์
เนรมิตกระพอง ๓๓ กระพอง เป็นข้างเอรಾವโณ. บนกระพองหนึ่ง ๆ มีงากระ
พองละ ๒ งา บนงาหนึ่ง ๆ มีสระโบกขรณีงาละ ๘ สระ. บนสระโบกขรณีสระ
หนึ่ง ๆ มีสระบัวละ ๘ สระ. สระบัวสระหนึ่ง ๆ มีดอกบัวสระละ ๘ ดอก.
บนดอกบัวดอกหนึ่ง ๆ มีดอกละ ๘ กลีบ. บนกลีบหนึ่ง ๆ มีนางอัปสรกลีบละ
๘ นาง ปรากฏชื่อว่าปทุมอัปสรทั้งนั้นพื่อนร่าอยู่. นางพื่อนของทำวสัฏกะมีมา
แล้วในวิมานวัดดูว่า นางอัปสรได้ศึกษาเป็นอย่างดีหมุนตัวบนดอกปทุม. ใน
ท่ามกลางกระพอง ๓๓ กระพองเหล่านั้น มีกระพองชื่อสุทิสสนะประมาณ ๓๐
โยชน์. ที่กระพองสุทิสสนะนั้นมีบัลลังก์แก้วมณีประมาณ โยชน์หนึ่งลาดไปบน
มณฑปดอกบัวสูง ๓ โยชน์ อันเป็นสถานที่ที่ทำวสัฏกะจอมเทพแวดล้อมด้วย
หมุ่นางอัปสรเสวยทิพย์สมบัติ. ครั้นเมื่อทำวสัฏกะจอมเทพเสด็จกลับจากการ
ชมอุทยาน ข้างเอรಾವโณก็กลายรูปนั้นเป็นเทพบุตรอย่างเดิม. ธรรมิกอุบาสก
กล่าวว่า พญาข้างชื่อเอรಾವโณได้ยินว่า พระผู้มีพระภาคเจ้านี้ทรงชนะบาปกรรม
แล้วดังนี้จึงได้ไปในสำนักของพระองค์ หมายถึงเทพบุตรนั้น. บทว่า โสปี
ตยา มนุชยิตฺวา ได้แก่เทพบุตรนั้นก็ปรึกษากับพระองค์ อธิบายว่าถามปัญหา.
บทว่า อชฺฌคมา คือ ได้บรรลุแล้ว. บทว่า สาธุติ สุตฺวาน ปตฺติธฺโรโป
ความว่า เทพบุตรสดับปัญหานั้นแล้วซึ่งอสังขการชื่นชมยินดีกลับไป.

ในบทว่า ราชาปี ตฺ เวสฺสวโณ กุเวโร นี้มีอธิบายว่า ยักษ์
นั้นชื่อว่าเป็นพระราชเพราะอรรถว่าเป็นที่ยินดี ชื่อว่า เวสวัณ เพราะครอง

ราชสมบัติในวิสาณราชธานี. ฟังทราบว่าเป็นชื่อว่ากุเวรตามชื่อเดิม. ได้ยินมาว่า
ยักษ์ชื่อกุเวรนั้นเป็นพราหมณ์มหาศาล ทำบุญมีทานเป็นต้น เกิดเป็นใหญ่ใน
วิสาณราชธานี เพราะฉะนั้น จึงเรียกว่า กุเวร. ดังที่ท่านกล่าวไว้ในอาฏานาฎิย-
สูตรว่า

กุเวรสฺส โข ปน มาริตามหาราชสฺส วิสาณานาม ราชธานี

ตสฺมา กุเวโร มหาราชา เวสฺสวโณติ ปวฺจจติ.

ความว่า ข้าแต่ท่านผู้บริบูรณ์ทั้งหลาย ราชธานีชื่อว่าวิสาณะเป็นของท้าวกุเวร
มหาราช เพราะฉะนั้น ท้าวกุเวรมหาราชจึงมีชื่อว่า เวสวัณ. บทที่เหลือในสูตร
นี้ความชัดดีแล้ว. ในเรื่องนั้นฟังมีข้อควรวินิจฉัยดังนี้ ก็เพราะเหตุไร เอราวัณ
เทพบุตรอยู่สวรรค์ชั้นดาวดึงส์ซึ่งไกลกว่าจึงมาถึงก่อน เวสวัณเทพบุตรมา
ภายหลัง และอุบาสกนี้ก็อยู่ในนครเดียวกันมาทีหลังเขาทั้งหมด ก็อุบาสกนั้นได้
รู้การมาของเทวดาเหล่านั้นได้อย่างไร จะได้กล่าวให้ทราบต่อไป.

ได้ยินว่า ในครั้งนั้นเวสวัณเทพบุตรขึ้นบัลลังก์แก้วประพาฬตั้งหลาย
พัน มีนารีเป็นพาหนะถึง ๒ โยชน์ อันยักษ์หมีน โกฏิชุกระบองแก้วประพาฬ
แวดล้อม ดำริว่า จักทูลถามปัญหาแก่พระผู้มีพระภาคเจ้า จึงบังคับวิมานซึ่ง
ตั้งอยู่บนอากาศ ลงมาตามถนนพื้นดิน บรรลุถึงส่วนบนของที่อยู่นั้นทมาตา
อุบาสิกา ในเวพุกัณฑกนคร. นี่เป็นอานุภาพของอุบาสิกา. อุบาสิกาเป็นผู้มี
ศีลบริสุทธิ์ เว้นบริโภคอาหารในเวลาวิกาลเป็นนิจ ทรงพระไตรปิฎก ตั้งอยู่ใน
อนาคามีผล. ขณะนั้นนางเงี้ยวหน้าต่างยืนอยู่ใกล้ช่องลมผ่านเพื่อรับอากาศแล้ว
สาธยายปารายนวรรค ในอัฐฐกนิบาตด้วยเสียงอันไพเราะด้วยบทและพยัญชนะ

อันกลมกล่อม. เวสวัณเทพบุตรหยุดยาน ณ ที่นั้นเองได้ยินเสียงทั้งหมด ตั้งแต่
อุบาสิกาได้สาธยายบทสรุปว่า อิทมโวจ ภควา มคเชตุ วิหรนุโต ปาสาณเก
เจติเย ปริจารโกโสพสนุโน พุราหุมนานึ ความว่าพระผู้มีพระภาคเจ้า
ประทับอยู่ ณ ปาสาณเจติย์ใกล้แคว้นมคธได้ตรัสพระสูตรนี้แก่พราหมณ์ผู้เป็น
อุปัฏฐาก ๑๖ คน เมื่อจบวรรคสุดท้ายได้ประคองอัญชลีเช่กับกลองทองร้อง
สาธุการว่า สาธุ สาธุ นื่องหญิง. นางถามว่าใครอยู่ที่นั่น. เวสวัณเทพบุตร
ตอบว่า เรา เวสวัณเทพบุตร นื่องหญิง. นัยว่าอุบาสิกาได้เป็นโสดาบันก่อน
เวสวัณได้เป็นภายหลัง. เวสวัณเทพบุตรนั้นร้องเรียกอุบาสิกาขึ้นด้วยวาตะว่า
นื่องหญิง หมายถึงความเป็นผู้ร่วมต้องกันมา. โดยธรรมดา อุบาสิกาบอกว่า พี่
ชายผู้มีหน้าอันเจริญ บัดนี้ถึงเวลาแล้ว. เวสวัณกล่าวว่า นื่องหญิง เราเลื่อมใส
ท่าน เราขอแสดงอาการเลื่อมใสท่าน. อุบาสิกาบอกว่า ท่านผู้มีหน้าอันเจริญ
ถ้าเช่นนั้น พวกกรรมกรไม่สามารถนำข้าวสาลีที่เก็บเกี่ยวได้แล้วมาได้ ขอให้
ท่านสั่งบริษัของท่านให้นำมาเถิด. เวสวัณรับว่า ดีแล้วนื่องหญิง จึงสั่งพวก
ยักษ์. พวกยักษ์นำข้าวสาลีใส่ฉาง ๑,๓๕๐ ฉางจนเต็ม. ตั้งแต่นั้นมาฉางก็มีได้
พร่องเลย. จึงได้เป็นแบบอย่างขึ้นในโลกว่า เหมือนฉางของนันทมารดา. เวส-
วัณเทพบุตรใส่ข้าวสาลีจนเต็มฉาง แล้วก็เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า พระผู้มี
พระภาคเจ้าตรัสว่า ท่านมาผิดเวลา จึงกราบทูลเรื่องทั้งหมดให้ทรงทราบ ด้วย
เหตุนี้ เวสวัณเทพบุตรอยู่ในภพจาตุมมหาราชิกาแม้ใกล้ จึงมาถึงภายหลัง ส่วน
เอรวัณเทพบุตรไม่มีกิจไร ๆ ที่จะต้องทำในระหว่าง ฉะนั้นเอรวัณเทพบุตร
จึงมาก่อน ส่วนอุบาสิกาเป็นอนาคามี ตามปรกตบิริโภคอาหารมือเดียวก็จริง
ถึงคั้งนั้นขณะนั้นเป็นวันอุโบสถ เขาจึงต้องอธิษฐานองค์อุโบสถตอนเย็นนุ่งห่ม

ผ้าอย่างดี แวดล้อมด้วยอุบาสก ๕๐๐ ไปยังพระเชตวันสดับพระธรรมเทศนาแล้ว มาเรือนของตน บอกกรรมของอุบาสกมีสระ ๕๐๐ และอานิสงส์ของอุโบสถ เป็นต้น ของตนแก่อุบาสกเหล่านั้นแล้วจึงกลับ ที่เรือนของอุบาสกเหล่านั้นและของธรรมิกอุบาสก มีเตียงที่เป็นกัปปิยะ ๕๐๐ เตียง มีเท้าประมาณศอกกำตั้งไว้ในห้องเฉพาะตน, อุบาสกเหล่านั้นเข้าห้องของตน ๆ นั่งเข้าสมาบัติ แม้ธรรมิกอุบาสกก็ได้ทำอย่างนั้นเหมือนกัน ก็สมัยนั้นในกรุงสาวัตถีมีตระกูลห้าล้านเจ็ดแสนอาศัยอยู่ เมื่อนับจำนวนคนก็มี ๑๘ โกฏิ ด้วยเหตุนี้ในปฐมยาม กรุงสาวัตถีมีเสียงช้างม้าคนและกลองเป็นต้น เป็นเสียงเดียวกันคุณมหาสมุทร ในระหว่างมัชฌิมยาม เสียงนั้นก็สงบลง ในกาลนั้น อุบาสกออกจากสมาบัติ รำลึกถึงคุณความดีของตนแล้วคิดว่า เราอยู่เป็นสุขด้วยมรรคสุขผลสุขอันใด สุขนี้เราได้เพราะอาศัยใคร รู้ว่าเพราะอาศัยพระผู้มีพระภาคเจ้า จึงมีจิตเลื่อมใสในพระผู้มีพระภาคเจ้า รำพึงต่อไปว่า บัดนี้พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ที่ไหน เห็นเอราวัณเทพบุตรและเวสวัณเทพบุตร ด้วยทิพยจักขุแล้วฟังพระธรรมเทศนาด้วยทิพยโสต ทราบว่าเทพบุตรทั้งสองเหล่านั้นมีจิตเลื่อมใส ด้วยเจโตปริยญาณ จึงคิดว่า ถ้ากระไรแม้เราก็ควรจะถามปฏิบัติท่านเป็นประโยชน์ทั้งสองกะพระผู้มีพระภาคเจ้า เพราะฉะนั้น อุบาสกนั้นเมื่ออยู่ในนครเดียวกันก็มาถึงที่หลัง ทั้งได้รู้การมาของเทพบุตรเหล่านั้นด้วยประการฉะนี้ ด้วยเหตุนี้ธรรมิกอุบาสกจึงกล่าววว่า **ออกจุติ เต สหุติเก นาคราชา** ฯลฯ โส จาปี สุตวาน ปติตฺรुโป พญาช้างได้ไปในสำนักของพระองค์ ฯลฯ พญาช้างนั้นได้ฟังแล้วก็ร้องสาธุการชื่นชม.

บัดนี้ธรรมิกอุบาสกเมื่อจะสรรเสริญพระผู้มีพระภาคเจ้า ให้เลอเลิศขึ้นไปกว่าสมณพราหมณ์ ที่โลกสมมติในภายนอกศาสนานี้ จึงกล่าวสองคาถาว่า **เย เกจิเม** ดังนี้ เป็นต้น.

ในบทเหล่านั้นบทว่า **ติตฺถิยา** ได้แก่ คนทั้งหลายผู้เกิดในลัทธินอกพระศาสนาซึ่งเจ้าลัทธิ ๓ คือ นันทะ วัจฉะและสังกัจจายะเป็นผู้ตั้งขึ้น ศาสดาทั้ง ๖ มีปุณณกัศสปเป็นต้นบวชแล้วในศาสนาของเจ้าลัทธิเหล่านั้น ในศาสดาทั้ง ๖ นั้น นิครนถ์นาฏบุตร อาชีวกนอกนั้น ธรรมิกอุบาสก เมื่อจะแสดงถึงคนทั้งหมดเหล่านั้น จึงกล่าวว่ **เย เกจิเม วาทสีลา** แปลว่า บุคคลเหล่าใดเหล่าหนึ่งผู้มีปกติกระทำวาทะ ดังนี้. พวกเจ้าลัทธิมีปกติทำวาทะอย่างนี้ว่า เราเป็นผู้ปฏิบัติชอบ ผู้อื่น ปฏิบัติผิด เทียบพูดทิ่มแทงชาวโลกด้วยหอกคือปาก. บทว่า **อาชีวกา** วา ได้แก่ ธรรมิกอุบาสกแสดงทำลายทิฏฐิที่ตนยกขึ้นแสดงรวมกันของบุคคลเหล่านั้น.

บทว่า **นาติตรนฺติ** คือไม่เดิน. บทว่า **สพฺเพ** ความว่าธรรมิกอุบาสกกล่าวรวมถึงสาวกเดิรดิยเป็นต้นเหล่าอื่นด้วย. บทว่า **จิโต วชนฺติ** วย ความว่า เหมือนคนอ่อนแอยืนอยู่กับที่ไม่ฟังเกินคนเดินเร็ว ซึ่งกำลังเดินอยู่ได้ฉับใด คนทั้งหลายเหล่านั้นเพราะไม่มีคติคือปัญญาหยุดอยู่ ไม่สามารถจะรู้ประเภทของเนื้อความนั้นๆ ได้ ย่อมไม่เกินพระผู้มีพระภาคเจ้า ผู้มีพระปัญญาไว้อย่างนักฉับนั้น.

บทว่า **ปุราหุณฺณา วาทสีลา วุฑฺฒา** วา ธรรมิกอุบาสกแสดงถึงจังกิพราหมณ์ คารุกขพราหมณ์ โปกขรสาติพราหมณ์ ชาณฺสโสณิพราหมณ์ เป็นต้น ด้วยคำเพียงเท่านี้. ด้วยบทนี้ว่า **อปี ปุราหุณฺณา สนฺติ เกจิ** ได้แก่ พวกพราหมณ์กลางคนบ้าง หนุ่มบ้างอย่างเดียวมีอยู่. ธรรมิกอุบาสก แสดง

ถึง อัสสลายนมาณพ วาสิณฺฐมาณพ อัมพณฺฐมาณพ และอุตฺตรมาณพเป็นต้น ด้วยบทว่า เกจิ. บทว่า อุตฺตพฺพธา ได้แก่ชนทั้งหลายเป็นผู้เนื่องด้วยประโยชน์ คือเป็นผู้ผูกพันด้วยประโยชน์อย่างที่ว่า พระผู้มีพระภาคเจ้า พึงพยากรณ์ปัญหา นี้ คือแก้ความสงสัยนี้ได้บ้างไหมหนอ. บทว่า เย จาปี อญฺเฐ ธรรมิกอุบาสก แสดงว่าชนเหล่าใดแม้อื่นที่กล่าวสำคัญอยู่อย่างนี้ว่า เราเป็นผู้มีวาตะ ชนเหล่านั้นทั้งหมดนับไม่ถ้วนมีกษัตริย์ บัณฑิต พราหมณ์ พรหม เทวดา และยักษ์ เป็นต้น เป็นผู้เนื่องด้วยประโยชน์ในพระองค์.

ธรรมิกอุบาสก สรรเสริญพระผู้มีพระภาคเจ้าโดยประการต่าง ๆ อย่างนี้แล้ว บัดนี้ เมื่อจะสรรเสริญพระองค์โดยธรรม จึงวิงวอนขอธรรมกถา กล่าวสองคาถาว่า อญฺเฐหิ รมฺโหม ดังนี้.

ในบทเหล่านั้นบทว่า อญฺเฐหิ รมฺโหม ธรรมิกอุบาสก กล่าวหมายถึง โปธิปักขิยธรรม ๓๗ ประการ. บทว่า นิปฺปฺโณ ได้แก่ ธรรมที่ละเอียดคือ ตริสฺฐุได้ยาก. บทว่า สุโข ก็เป็นธรรมที่เข้าใจได้ตลอด นำโลกุตฺรสุขมาให้ เพราะฉะนั้น จึงเรียกว่า สุโข เพราะนำความสุขมาให้. บทว่า สุปฺปวุตฺโต คือ อันพระองค์ตรัสดีแล้ว. บทว่า สุตฺตฺสูสมานา ความว่า พวกเขาพระองค์ ประสงค์จะฟัง. บทว่า ตํ โน วท ได้แก่ ขอพระองค์ตรัสบอกความข้อนั้นแก่ ข้าพระองค์ทั้งหลายเถิด. บาลีว่า ตฺวํ โน บ้าง ความว่า ขอพระองค์จงตรัส แก่ข้าพระองค์ทั้งหลายเถิด. บทว่า สพฺเพปิเม ภิกฺขโว ความว่า นับว่า ในขณะที่นั้นภิกษุ ๕๐๐ รูป นั่งอยู่แล้ว. ธรรมิกอุบาสก เมื่อจะแสดงถึงภิกษุ ๕๐๐ รูปเหล่านั้น จึงทูลวิงวอน. บทว่า อุปาสภา จาปี ความว่า ธรรมิกอุบาสกแสดงถึงบริวารของตนและคนอื่น ๆ. บทที่เหลือในที่นี้ชัดเจนแล้ว.

ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า เพื่อจะทรงแสดงปฏิปทาของนักบวช
ก่อน ตรัสเรียกภิกษุทั้งหลายมาแล้วจึงตรัสคำมีอาทิว่า สุณาถ เม ภิกษเว
ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงฟังเราดังนี้.

ในบทเหล่านั้น บทว่า **ธมฺมํ ชุตฺตํ ตถฺยจ จรต สพฺเพ** ความว่า
ธรรมชื่อว่า ชุตตะ เพราะกำจัดกิเลสทั้งหลาย เราจะยังเธอทั้งหลายให้ฟังธรรม
ปฏิบัติอันกำจัดกิเลสเห็นปานนี้ และเธอทั้งหลายจงประพฤติปฏิบัติธรรมที่เรา
ประกาศแล้ว อธิบายว่า พวกเธออย่าประมาท ดังนี้. บทว่า **อิริยาปถํ** ได้แก่
อิริยาบถ ๔ มีการเดินเป็นต้น. บทว่า **ปพฺพชิตานุโลมิกํ** ได้แก่ อิริยาบถ
อันสมควรแก่สมณะ คือ ประกอบด้วยสติสัมปชัญญะ. อาจารย์อีกพวกหนึ่ง
กล่าวว่า อิริยาบถอันเป็นไปด้วยการบำเพ็ญกรรมฐานในป่า. บทว่า **เสเวถ** นํ
คือฟังเสพอริยาบถนั้น. บทว่า **อตฺตทสฺสี** คือ ผู้เป็นประโยชน์แก่กุล. บทว่า
มตฺติมา คือมีความคิด. บทที่เหลือปรากฏชัดแล้วในคถา.

บทว่า **โน เว วิกาเล** ความว่า ภิกษุเสพอริยาบถสมควรแก่
บรรพชิตอย่างนี้ ไม่ควรเที่ยวไปในเวลาวิกาล หมายถึงเลยเที่ยงวันไป แต่
ควรเที่ยวไปเพื่อวิณฑนาตในบ้านในกาลอันสมควร. บทว่า **อกาลจารี** **หิ**
สขนฺติ **สงฺคา** ความว่า ธรรมเป็นเครื่องขังทั้งหลายไม่น้อยมีขังด้วยราคะ
เป็นต้น ย่อมขัง คือเกี่ยวขัง เข้าไปจับ ดินบุคคลผู้เที่ยวไปในกาลอันไม่
สมควร. เพราะเหตุนี้ ท่านผู้รู้ทั้งหลาย ย่อมไม่เที่ยวไปในเวลาวิกาล ฉะนั้น
พระอรหันต์ผู้ตรัสรู้หรือริยสัจ ๔ ย่อมไม่เที่ยววิณฑนาตในเวลาวิกาล. นัยว่า
สมัยนั้นยังมีได้บัญญัติเวลาวิกาลโทษหนักขบถ. เพราะฉะนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า

เมื่อจะทรงแสดงโทษของปฏุชนทั้งหลายในข้อนี้ด้วยธรรมเทศนา จึงตรัสกาลานี้. แต่พระอริยะทั้งหลายเป็นผู้เว้นจากการเที่ยวไปในเวลาวิกาลนั้นพร้อมกับการได้มรรคทีเดียว. นี่เป็นธรรมดา.

พระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นทรงห้ามการเที่ยวไปในเวลาวิกาลอย่างนี้แล้ว เมื่อจะทรงแสดงว่า แม้ภิกษุเที่ยวไปในกาล ก็ควรประพฤติอย่างนี้ ดังนี้ จึงตรัสว่า **รูปา จ สททา จ** ดังนี้.

กาลานั้นมีอธิบายดังนี้ รูปเป็นต้นเหล่าใดยังความมัวมามีประการต่าง ๆ ให้เกิด ยังสัตว์ทั้งหลายให้มัวมา ภิกษุพึงกำจัดเสียซึ่งความพอใจในรูปเป็นต้นเหล่านั้น โดยนัยที่กล่าวแล้วในปิณฑจาริตปารีสุทธิสูตรเป็นต้น พึงเข้าไปบริโภคอาหารในเวลาเช้า โดยกาลอันสมควร. อนึ่ง ชื่อว่า **ปาตราโส** เพราะพึงบริโภคในเวลาเช้า บทนี้เป็นชื่อของบิณฑบาต. ในบทนี้ท่านกล่าวไว้ว่า ภิกษุนั้นได้บิณฑบาตในถิ่นใด แม้ถิ่นนั้นก็ชื่อว่า **ปาตราสะ** เพราะความชวนชวายนั่น. ในบทนี้พึงทราบอธิบายอย่างนี้ว่า ภิกษุพึงเข้าไปยังโอกาสที่จะได้บิณฑบาต.

บทว่า **เอว ปวิฏฺโฐ ปิณฑทณฺจ ภิกฺขุ ๗เปฯ สงฺคหิตฺตภาโว**

ความว่า อนึ่งภิกษุได้บิณฑบาตแล้วตามสมัย พึงกลับไปนั่งในที่สงัดแต่ผู้เดียว ฯลฯ ภิกษุผู้สงเคราะห์อัตภาพแล้ว.

ในบทเหล่านั้นบทว่า **ปิณฑํ** ได้แก่ภิกษามีภักตปนกัน. ภิกษานั้นท่านเรียกว่า **ปิณฑะ** เพราะอรรถว่าสำรวจมาจากของนั้น ๆ แล้วนำมาคลุกกัน. บทว่า **สมเยน** ได้แก่ภายในเที่ยงวัน. บทว่า **เอโก ปฏิกฺกมฺม** คือให้เกิดกายวิเวกกลับไปนั่งไม่มีเพื่อน. บทว่า **อชฺมตฺตจินฺตึ** ได้แก่ คิดถึงขันธสันดานยกขึ้น

๑. บาลีเป็น **ปิณฑปาตปารีสุทธิสูตร** ม. อุปร. ๑๔/ ข้อ ๘๓๗.

สู่พระไตรลักษณ์. บทว่า น มโน พหิทธา นิจนารเย ไม่พึงส่งใจไปใน
ภายนอก ความว่า ไม่พื้งนำจิตไปนรูปเป็นต้นในภายนอก ด้วยอำนาจกิเลส
มีรากะเป็นต้น. บทว่า สงฺกหิตตตภาโว ได้แก่มิจิตยึดมั่นไว้ด้วยดี.

บทว่า เอว วิหรนฺโต จ สเจปี โส ฯเปฯ ปรูปวาทํ ความว่า
หากภิกษุผู้นั้นอยู่อย่างนี้พึงเจรจากับสาวกอื่น หรือกับภิกษุใด ๆ ภิกษุผู้นั้นพึง
กล่าวธรรมอันประณีต ไม่พื้งกล่าวคำส่อเสียด ทั้งไม่พื้งกล่าวคำติเตียนผู้อื่น.
ท่านอธิบายไว้อย่างไร. ท่านอธิบายว่า พระโยคาวจรนั้นหากพื้งเจรจากับสาวก
ผู้เข้าไปหาเพื่อประสงค์จะพื้งอะไร ๆ ก็ดี กับภคหุสัถ์ผู้เป็นอัญญเดียรคิยใด ๆ
ก็ดี กับภิกษุผู้บวชแล้วในศาสนานี้ก็ดี. พื้งกล่าวธรรมอันประณีต ไม่ทำให้เขา
เดือดร้อน ประกอบด้วยมรรคผลเป็นต้น หรือกถาวัตถุ ๑๐ ไม่พื้งกล่าวคำส่อ
เสียดอื่น ๆ หรือกล่าวคำติเตียนผู้อื่นแม้เพียงเล็กน้อย.

บัดนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อจะทรงแสดงโทษในการกล่าวคำติเตียน
ผู้อื่นนั้น จึงตรัสว่า วาทยหิ เอเก บุคคลบางพวกย่อมประถ้อยคำกัน ดังนี้.

บทนั้น มีอธิบายดังนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า โมฆบุรุษบางพวก
ในโลกนี้ย่อมประ คือ โต้ว่าทะเลอันเป็นถ้อยคำทำให้เกิดวิวาทกันนานาประการ
ทั้งที่รู้ว่าเป็นคำติเตียนผู้อื่น ต้องการจะต่อสู้กัน คุณประจัญหน้ากับนักรบ
เราไม่สรรเสริญบุคคลเหล่านั้นผู้มีปัญญาทราม เพราะเหตุใด เพราะความ
เกี่ยวข้องทั้งหลายย่อมข้องบุคคลเหล่านั้น เพราะถ้อยคำนั้น ๆ คือ ความ
เกี่ยวข้องด้วยการวิวาทเกิดขึ้นจากคลองแห่งคำนั้น ๆ ย่อมต้องคือติดแน่นบุคคล
เช่นนั้นไว้ เพราะคนเหล่านั้นเมื่อประการมกัน ย่อมส่งจิตไปในการมนั้น จิต
ย่อมไปไกลจากสมณะและวิปัสสนา ดังนี้.

พระผู้มีพระภาคเจ้าครั้งทรงแสดงถึงความเป็นไปของผู้มีปัญญาน้อยแล้ว บัดนี้เมื่อจะทรงแสดงถึงความเป็นไปของผู้มีปัญญามากจึงตรัสว่า **ปิณฑุ** **วิหาริ** **ฯเปฯ** **วรปญฺญาสาวิโก** ความว่า สาวกผู้มีปัญญาดี ฟังธรรมที่พระสุคตแสดงแล้ว พิจารณาบิณฑบาต ที่อยู่ ที่นอน ที่นั่ง น้ำ และการซักผ้า สังกฎาภิแล้วพึงเสพ ดังนี้.

ในบทเหล่านั้น ท่านกล่าวถึงเสนาสนะอย่างเดียวกับสามบท คือ ด้วยวิหารคือที่อยู่ ด้วยที่นอนคือเตียง ด้วยที่นั่งคือตั่ง. บทว่า **อาปี** คือน้ำ. บทว่า **สงฺฆาฏฐูปวาหนิ** ได้แก่ ชกฐลีส้าสังฆาฏฐิมิฝุนและมลทินเป็นต้น. บทว่า **สุตฺวาน ฐมฺมํ สุกเตน เทลิตํ** ความว่า ฟังธรรมที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงแล้วโดยนัยมีอาทิว่า ในการสังวรอาสวะทั้งปวงเป็นต้น ภิกษุพิจารณาโดยแยกกาย เสพจีวรเพื่อกำจัดความหนาว. บทว่า **สงฺขาย เสเว** **วรปญฺญาสาวิโก** สาวกผู้มีปัญญาดีพิจารณาแล้วพึงเสพ ความว่า สาวกผู้มีปัญญา พิจารณาปัจจัยแม่ ๔ อย่างคือ บิณฑบาตที่ท่านกล่าวไว้ บิณฑะในที่นี้ ๑ เสนาสนะที่ท่านกล่าวด้วยวิหารศัพท์เป็นต้น ๑ คิลานปัจจัย ที่ท่านแสดงด้วยอาปศัพท์ ๑ จีวร ที่ท่านกล่าว ด้วยสังฆาฏฐศัพท์ ๑ คือ พิจารณาโดยนัยมีอาทิว่า ยาวเทว อิมสุตฺ กายสุตฺ จิตฺติยา เพียงเพื่อดำรงอยู่แห่งกายนี้เท่านั้นแล้วพึงเสพ. สาวกของพระตถาคตผู้มีปัญญาดี ทั้งที่เป็นเสกขะ. ทั้งที่เป็นปุถุชน ทั้งที่เป็นพระอรหันต์โดยตรง พึงสามารถเสพได้. จริงอยู่ ท่านกล่าวถึง **อปีสเสนธรรม** คือธรรมเป็นที่พึงพึง ๔ อย่าง คือ พิจารณาแล้ว จึงเสพ ๑ พิจารณาแล้วจึงอาศัย ๑ พิจารณาแล้วจึงเว้น ๑ พิจารณาแล้วจึง

บรรเทา ๑. เพราะสาวกผู้มีปัญญาพิจารณาแล้วพึงเสพ ฉะนั้นแล พึงทราบว่
ภิกษุไม่ติดแล้วในธรรมเหล่านี้ คือ บิณฑบาต ที่นอน ที่นั่ง น้ำ และการซัก
มลทินผ้าสังฆาฏิ เหมือนหยาดน้ำไม่ติดบนใบบัว ฉะนั้น.

พระผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อทรงแสดงข้อปฏิบัติของพระจีณาสพอย่างนี้ ยัง
การปฏิบัติของนักบวชให้จบลงด้วยยอดคือพระอรหันต์แล้ว บัดนี้ เพื่อจะทรง
แสดงข้อปฏิบัติของคฤหัสถ์ จึงตรัสคำมีอาทิว่า **คหฺมฺจรวุตฺตํ ปน โว** เรา
จะบอกวัตรแห่งคฤหัสถ์แก่เธอทั้งหลาย ดังนี้.

ในคาถาเหล่านั้น พึงทราบวินิจฉัยในคาถาด้านก่อน. บทว่า **สาวโก**
ได้แก่ สาวกผู้ครองเรือน. บทที่เหลือมีความง่ายทั้งนั้น. แต่โยชนาแก้วว่า สาวก
ไม่พึงได้เพื่อจะถูกต้อง คือ ไม่อาจเพื่อบรรลุธรรมของภิกษุที่เรา (ตถาคต)
กล่าวไว้ก่อนจากนี้ล้วน คือ ไม่มีอามิส บริบูรณ์สิ้นเชิงด้วยอาการที่มีความหวน-
แหวน ด้วยความหวนหาและไรเป็นต้น.

พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงปฏิเสชธรรมของภิกษุแก่สาวกผู้ครองเรือนนั้น
เมื่อจะทรงแสดงธรรมของคฤหัสถ์เท่านั้น จึงตรัสว่า **ปาณํ น หนํ** ไม่พึง
ฆ่าสัตว์ ดังนี้.

ในบทเหล่านั้น พึงทราบวินิจฉัยดังต่อไปนี้. ท่านกล่าวการเว้นจากการ
ฆ่าสัตว์ อันเป็นความบริสุทธิ์ชั้นยอดด้วยถึงคาถาดัน การปฏิบัติประโยชน์เกี่ยว-
เนื่องในสัตว์ทั้งหลายด้วยถึงคาถาหลัง. ท่านพรรณนาบทที่ ๑ ไว้ในขัคควิสาล-
สูตรในสุตตนิบาตนี้ ในบาทที่ ๔ ท่านพรรณนาประเภทของสัตว์ที่มั่นคงและที่
สะดุ้งไว้ในอรรถกถาเมตตสูตรครบทุกประการ. บทที่เหลือมีความง่ายทั้งนั้น.

พึงประกอบนอกลำดับว่า สวากผู้ครองเรือนวางอาชญาในหมู่มสัตว์ทั้งที่มันคง ทั้งที่หวาดสะอึ้ง ไม่พึงฆ่าเอง ไม่พึงใช้ให้ผู้อื่นฆ่า และไม่พึงอนุญาตให้ผู้อื่น ฆ่า. อีกอย่างหนึ่ง นอกจากบพว่า นิชาย ทณฺฑํ นี้ ควรนำปาฐะที่เหลือมาใช้ว่า วตฺเตยฺย พึงเป็นไป ดังนี้. นอกจากนี้ไม่ควรเชื่อมบทหลังด้วยบทต้น.

พระผู้มีพระภาคเจ้าครั้นทรงแสดงสิกขาบทต้นอย่างนี้แล้ว บัดนี้เมื่อจะทรงแสดงสิกขาบทที่สอง จึงตรัสว่า ตโต อทินฺนํ พึงเว้นจากสิ่งที่เขาไม่ให้ อะไร ๆ ดังนี้.

ในบทเหล่านั้นบพว่า กิณฺจิ คือ ของน้อยก็ดี ของมากก็ดี. บพว่า กุจฺจิ คือ ในบ้านก็ดี ในป่าก็ดี. บพว่า สวโก ได้แก่สวากผู้ครองเรือน. บพว่า พุชฺฌมานิ คือรู้ช้อย่างนี้เป็นของของคนอื่น. บพว่า สพุทฺธ อทินฺนํ ปริวชฺเชยฺย คือ เมื่อเว้นอยู่อย่างนี้พึงเว้นสิ่งทั้งหมดที่เขาไม่ให้ ท่านชี้แจงว่า ไม่เว้นโดยวิธีอย่างอื่น. บทที่เหลือในข้อนี้มีนัยดังกล่าวแล้ว และปรากฏชัดแล้ว.

พระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นทรงแสดงแม่สิกขาบทที่สองชัดเจนดีแล้ว อย่างนี้ เมื่อจะทรงแสดงสิกขาบทที่สามตั้งข้อกำหนดให้ยิ่งขึ้นไป จึงตรัสว่า อพฺรหฺมจฺริยํ พึงเว้นอพรหมจรรย์ ดังนี้.

ในบทเหล่านั้น บพว่า อสมฺภูณฺนุโต คือ ไม่สามารถ.

บัดนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อจะทรงแสดงสิกขาบทที่สี่ จึงตรัสว่า สภคฺคโต วา คืออยู่ในที่ประชุมเป็นต้น. บรรดาบทเหล่านั้น บพว่า สภคฺคโต ได้แก่ ไปสู่สันตาคารเป็นต้น. บพว่า ปริสคฺคโต คืออยู่ในท่ามกลางประชุมชน. บทที่เหลือในข้อนี้มีนัยดังกล่าวแล้ว และปรากฏชัดแล้ว.

พระผู้มีพระภาคเจ้าครั้งทรงแสดงแม่สิกขาบทที่สี่ชัดเจนดีแล้ว เมื่อจะทรงแสดงสิกขาบทที่ห้า จึงตรัสว่า มชฺชยจ ปาณํ พิงเวนการคิมน้ำมา ดังนี้.

ในบทเหล่านั้น บทว่า มชฺชยจ ปาณํ ท่านกล่าวอย่างนี้เพื่อสะดวกในการแต่กาลา. แต่มีใจความ มชฺชปาณยจ สมาจเรยฺย ไม่พิงคิมน้ำมา. บทว่า ธมฺมํ อิทํ ได้แก่ ธรรมคือเว้นจากการคิมน้ำมา. บทว่า อุมฺมาทนนฺตํ คือการคิมน้ำมานั้นมีความบ้าเป็นที่สุด. เพราะว่า ผลของการคิมน้ำมาอย่างเขาเมื่อเป็นมนุษย์ ก็เป็นบ้า. บทว่า อิติ นํ วิทิตฺวา คือรู้จัดการคิมน้ำมานั้น. บทที่เหลือในข้อนี้มีนัยดังกล่าวแล้ว และปรากฏชัดแล้ว.

พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงแม่สิกขาบทที่ห้าให้บริสุทธิที่ชัดเจนอย่างนี้แล้ว บัดนี้ เมื่อจะทรงแสดงถึงการคิมน้ำมาแห่งสิกขาบทก่อนว่าเป็นการทำ ความเศร้าหมองและก่อเวร ทรงชักชวนในการเว้นจากการคิมน้ำมานั้นให้ มั่นคงยิ่งขึ้นจึงตรัสว่า มทา หิ ปาปานิ กโรนฺติ เพราะคนพาลทั้งหลาย ย่อมกระทำบาป เพราะความเมาดังนี้.

ในบทเหล่านั้น บทว่า มทา คือเพราะเหตุแห่งความเมา. หิ เป็นนิบาตเพียงทำบทให้เต็ม. บทว่า อุมฺมาทนนํ โมहनํ ได้แก่ ความบ้าในโลกหน้า ความหลงในโลกนี้. บทที่เหลือมีความง่ายทั้งนั้น.

พระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้งทรงแสดงนิจศีลของสาวกผู้ครองเรือนด้วยเหตุเพียงเท่านั้นแล้ว บัดนี้เมื่อจะทรงแสดงองค์แห่งอุโบสถ จึงตรัสสองกาลาว่า ปาณํ น หเนน บุคคลไม่พิงฆ่าสัตว์ ดังนี้.

ในบทเหล่านั้น บทว่า **อพฺรหฺมจฺริยา** ได้แก่ ประพฤติธรรมไม่ประเสริฐ. บทว่า **เมถุนา** คือพึงเว้นจากการเข้าถึงเมถุนธรรม. บทว่า **รตุตี น ภฺยเชยฺย วิกาลโกชนํ** ได้แก่ ไม่พึงบริโภคแม้ในกลางคืน ไม่พึงบริโภคโภชนะล่วงกาลแม้ในกลางวัน. แม้แบ่งสำหรับดูได้ พึงทราบว่าเป็นถ้อยคำด้วยคันธศัพท์ในบทว่า **น จ กนฺธิ** นี้. บทว่า **มญฺเจ** คือเตียงที่เป็นกัปปิยะ. บทว่า **สนฺนเต** ได้แก่ บนพื้นที่เขาลาดแล้วด้วยเครื่องลาดอันเป็นกัปปิยะ มีเสื่อฝืนเล็กเป็นต้น. แม้ลาดด้วยเครื่องลาดมีพรมทำด้วยขนแกะเป็นต้นบนแผ่นดินก็ควร. บทว่า **อฏฺฐจฺจิกิ** คือไม้พ้องค ๘ ดุจดนตรีมีองค ๕. บทว่า **ทุกฺขนฺตคฺคฺนา** คือพระพุทธเจ้าผู้ถึงที่สุดแห่งทุกข์ในวัฏฏะ. บทที่เหลือในข้อนี้ปรากฏชัดดีแล้ว. พระโบราณจารย์กล่าวไว้ว่า ก็ถึงกาลาหลัง พระสังคีติกาจารย์กล่าวไว้แล้วบ้าง.

พระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นทรงแสดงองค์แห่งอุโบสถอย่างนี้แล้ว บัดนี้เมื่อจะทรงแสดงกาลแห่งอุโบสถ จึงตรัสว่า **ตโต จ ปกฺขสฺส** ดังนี้.

ในบทเหล่านั้น บทว่า **ตโต** เป็นนิบาตเพียงทำบทให้บริบูรณ์. พึงประกอบด้วยบทอื่นอย่างนี้ว่า **ปกฺขสฺสฺวสุโปสฺสํ** ความว่า พึงเข้าจำอุโบสถทุก ๓ วันเหล่านี้คือ ตลอด ๑๔ ค่ำ ๑๕ ค่ำ และ ๘ ค่ำแห่งปักข์ พึงเข้าจำอุโบสถประกอบด้วยองค์ ๘ นี้แล. ก็ในบทว่า **ปาฎิหาริกปกฺขญฺจ** นี้ ห้าเดือนเหล่านี้คือ (อาสาฬหะ) เดือน ๘ ต้นไถลวันเข้าพรรษา สามเดือนในพรรษา และเดือน ๑๒ ท่านเรียกว่าปาฎิหารียปักข์. อาจารย์พวกอื่นกล่าวว่าปาฎิหารียปักข์ มีสามเดือนเท่านั้นคือเดือน ๘ เดือน ๑๒ และเดือน ๔, อาจารย์อีกพวกหนึ่งกล่าวว่ามี ๔ วัน คือ ๑๓ ค่ำ ๑ ค่ำ ๗ ค่ำ และ ๘ ค่ำในทุก ๆ ปักข์ โดย

วันก่อนและวันหลัง ของวันอุโบสถแห่งปัจฉิม. ซอบอย่างใดก็พึงถือเอาอย่างนั้น อันผู้ใคร่บุญพึงทำได้ทุกอย่าง. พึงผูกใจไว้ว่า ผู้มีใจเลื่อมใสปฏิบัติหริยปัจฉิมนี้ ด้วยประการฉะนี้ ไม่เว้นแม้แต่วันเดียว เข้าถึงองค์ ๘ ทำให้สมบูรณ์ด้วยดี บริบูรณ์ด้วยดี พึงเข้าจำอุโบสถอันประกอบด้วยองค์ ๘.

พระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นทรงแสดงกาลแห่งอุโบสถอย่างนี้แล้ว บัดนี้ เมื่อจะทรงแสดงถึงกิจ ที่ผู้เข้าจำอุโบสถนั้นในกาลเหล่านั้นควรกระทำ จึงตรัสว่า **ตโต จ ปาโต** ดังนี้.

บทว่า **ตโต** แม้ในบทนี้ก็คือนิบาตเพียงทำบทให้เต็ม. หรือลงใน อรรถไม่มีระหว่าง ท่านอธิบายว่า ได้แก่ **อด** แปลว่าครั้งนั้น. บทว่า **ปาโต** ได้แก่ ส่วนเบื้องต้นของวันอื่น. บทว่า **อุปวุฏฺฐุโปสโต** ได้แก่ เข้าจำอุโบสถ. บทว่า **อนุเนน** ได้แก่ ข้ายากุและภัตตเป็นต้น. บทว่า **ปาเนน** คือน้ำปานะ ๘ อย่าง. บทว่า **อนุโมทมานิ** ได้แก่ ชื่นชมยินดีอยู่เนื่อง ๆ อธิบายว่า ชื่นชมตลอดกาล. บทว่า **ยถารหิ** คือสมควรแก่ตน ท่านอธิบายว่า ตาม ความสามารถ ตามกำลัง. บทว่า **ถวิภเขต** คือพึงแจกจ่าย คือพึงบูชา. บท ที่เหลือปรากฏชัดแล้ว.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสถึงกิจของผู้เข้าจำอุโบสถอย่างนี้แล้ว บัดนี้ ตรัสถึงครุวัตร (การเคารพ) และอาชีวปาริสุทธิศีล เมื่อจะทรงแสดงถึงฐานะ ที่ควรถึงด้วยปฏิบัติพานั้น จึงตรัสว่า **ชมุเมน มาตาปีโตร** พึงเลี้ยงมารดาบิดา โดยธรรม ดังนี้.

ในบทเหล่านั้น บทว่า **ชมุเมน** ได้แก่ด้วยโภกสมบัติที่ได้มาโดยชอบ ธรรม. บทว่า **ภเรยฺย** ได้แก่ พึงเลี้ยง. บทว่า **ชมุมิโกโส วณฺชิชฺช** พึงประกอบ การค้าขายอันชอบธรรมดังนี้ คือ เว้นการค้าอันไม่เป็นธรรม ๕ อย่าง

พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย สุตตนิบาต เล่ม ๑ ภาค ๖ - หน้า 380

เหล่านี้คือ คำสัตว์เป็น ๑ คำศีศตรา ๑ คำเนื้อสัตว์ ๑ คำสุรา ๑ ค้ายาพิษ ๑ คำขายสิ่งอันเป็นกรรมที่เหลือ. ก็โดยหลักของการค้าในที่นี้ ท่านมุ่งถึงการค้าที่เป็นกรรมเมื่อนั้น เช่นกสิกรรมและโครักขกรรม. บทที่เหลือมีความง่ายทั้งนั้น. แต่โยชนาแก้วว่า อริยสาวกใดประกอบด้วยกรรมคือนิจศีล อุโบสถศีลและทาน พึงประกอบการค้าอันชอบธรรม เลี้ยงดูมารดาบิดา ด้วยโภคสมบัติอันได้มาโดยธรรม เพราะได้มาจากการค้าอันไม่ปราศจากกรรม ครั้นอริยสาวกผู้เป็นคฤหัสถ์ไม่ประมาทแล้วอย่างนี้ บำเพ็ญวัตรนี้ดังที่กล่าวไว้แล้วตั้งแต่ต้นเมื่อกายแตกดับ ผู้ใดกำจัดความมืดด้วยรัศมีของตน เป็นเทพชั้นกามาพจร ๖ ชั้นมีชื่อว่า สยัมปภา เพราะทำแสงสว่าง ผู้นั้นย่อมเข้าถึง คือย่อมคบ ย่อมติดต่อเทวดาชื่อว่า สยัมปภา ย่อมบังเกิดในที่ที่เทวดาเหล่านั้นเกิด ด้วยประการฉะนี้.

จบอรรถกถาธรรมิกสูตรที่ ๑๔ แห่งอรรถกถาขุททกนิกาย

ชื่อปรมัตถโชติกา

จบวรรคที่ ๒ ชื่อจุฬวรรค แห่งอรรถกถาสุตตนิบาต

ชื่อปรมัตถโชติกา

รวมพระสูตรที่มีในวรรคนี้คือ

๑. รัตนสูตร ๒. อามคันธสูตร ๓. หิริสูตร ๔. มงคลสูตร
๕. สติโลมสูตร ๖. ธรรมจริยสูตร ๗. พรหมมณธรรมิกสูตร ๘. นาวาสูตร ๙. กิงสีลสูตร ๑๐. อุฏฐานสูตร ๑๑. ราหุลสูตร ๑๒. วัณฺณสูตร
๑๓. สัมมาปริพาชณียสูตร ๑๔. ธรรมิกสูตร.

ท่านผู้รู้ทั้งหลายกล่าวพระสูตร ๑๔ สูตรว่าจุฬวรรคแล.

มหาวรรคที่ ๓

ปัพพชาสูตรที่ ๑

ว่าด้วยการสรรเสริญบรรพชา

[๓๕๔] ข้าพเจ้าจักสรรเสริญบรรพชา
อย่าง^{ที่}พระพุทธเจ้าผู้มีพระจักขุทรงบรรพชา
ข้าพเจ้าจักสรรเสริญบรรพชา อย่าง^{ที่}พระ-
พุทธเจ้าพระองค์นั้นทรงไตร่ตรองอยู่ จึง
ทรงพอพระทัยบรรพชาด้วยดี.

พระพุทธเจ้าทรงเห็นว่า ฌราวาสนี้
คับแคบ เป็นบ่อเกิดแห่งฐลี และทรงเห็น
ว่า บรรพชาปลอดโปร่ง จึงทรงบรรพชา.

พระพุทธเจ้าครั้นทรงบรรพชาแล้ว
ทรงเว้นบาปกรรม ทางกาย ทรงละวจีหุจริต
ทรงชำระอาชีวะให้หมดจด.

พระพุทธเจ้า มีพระลักษณะอัน
ประเสริฐมากมาย ได้เสด็จถึงกรุงราชคฤห์
เสด็จเที่ยวไปยังคิริพนนคร แคว้นมคธ เพื่อ
บิณฑบาต.

พระเจ้าพิมพิสารประทับยืนอยู่บน

ปราสาท ได้ทอดพระเนตรเห็นพระพุทธเจ้า
พระองค์นั้น ผู้สมบูรณ์ด้วยพระลักษณะจึง
ได้ตรัสเนื้อความนี้ว่า

แน่ ท่านผู้เจริญทั้งหลาย ท่านทั้ง
หลายจงดูภิกษุรูปนี้เถิด ภิกษุรูปนี้มีรูปร่าง
สมบูรณ์ มีพระฉวีวรรณบริสุทธิ ถึงพร้อม
ด้วยการเที่ยวไป และเพ่งดูเพียงชั่วเอค มี
จักขุทอดลง มีสติ ภิกษุรูปนี้หาเหมือนผู้บวช
จากสกุลต่ำไม่ ราชทูตทั้งหลายจงรีบไปเถิด
เพื่อทราบว่ ภิกษุรูปนี้จักไป ณ ที่ไหน.

ราชทูตที่พระเจ้าพิมพิสารส่งไปเหล่า
นั้นได้ติดตามไปข้างหลัง เพื่อทราบว่ ภิกษุ
รูปนี้จะไปที่ไหน จักอยู่ ณ ที่ไหน.

พระพุทธเจ้าเสด็จไปตามลำดับตรอก
ทรงคุ้มครองทวาร สำรวมดีแล้ว มีพระสติ
สัมปชัญญะ ได้ทรงยังบาตรให้เต็มเร็ว.

พระองค์ผู้เป็นมุณี เสด็จเที่ยว
บิณฑบาตแล้ว เสด็จออกจากพระนคร เสด็จ
ไปยังปัททวบรรพต ด้วยทรงพระดำริว่
จักประทับอยู่ ณ ที่นั้น.

ราชทูตทั้ง ๓ เห็นพระพุทธเจ้าเสด็จ
เข้าไปสู่ที่ประทับ จึงพากันเข้าไปเฝ้า คน
หนึ่งกลับมาราบทูลแต่พระราชาว่า ขอ
เดชะ ภิกษุรูปนั้นนั่งอยู่ที่หน้าภูเขาปัทมา
เสมือนเสือโคร่ง โคอุสุภราชและราชสีห์ใน
ถ้ำ ฉะนั้น

พระมหากษัตริย์ ทรงสดับคำของ
ราชทูตแล้ว รีบด่วนเสด็จไปยังปัทมาบรรพ-
ต ด้วยยานอันอุดม ท้าวเธอเสด็จไปตลอด
พื้นที่แห่งยานแล้ว เสด็จลงจากยาน เสด็จ
พระราชดำเนินด้วยพระบาท เข้าไปถึง
ปัทมาบรรพตนั้นแล้ว ประทับนั่ง.

ครั้นแล้วได้ทรงสนทนาปราศรัย
ครั้น ผ่านการปราศรัยพอให้ระลึกถึงกันไป
แล้ว ได้ตรัสเนื้อความนี้ว่า พระองค์ยังหนุ่ม
แน่น ตั้งอยู่ในปฐมวัย สมบูรณ์ด้วยความ
เฟื่องฟู แห่งวรรณะ เหมือนกษัตริย์ผู้มี
พระชาติ ทรงยังหมู่พลให้งามอยู่ ผู้อันหมู่
ผู้ประเสริฐห้อมล้อมแล้ว หม่อมฉันจะให้
โภกสมบัติ ขอเชิญพระองค์บริโภคนอก-

สมบัติเกิด พระองค์อันหม่อมฉันถามแล้ว

ขอจงบอกชาติแก่หม่อมฉันเถิด.

พระพุทธเจ้าตรัสพระคาถาตอบว่า

ดูก่อนมหาบพิตร ชนบทแห่งแคว้น
โกศล ซึ่งเป็นที่อยู่ข้างหิมวันตประเทศ สม-
บูรณ์ด้วยทรัพย์และความเพียร อาตมภาพ
โดยใครชื่อว่า อาทิตยฺ โดยชาติชื่อว่า
ตากยะ ไม่ปรารถนากาม เป็นผู้ออกบวชจาก
สกุลนั้น อาตมภาพเห็นโทษในกามทั้งหลาย
เห็นการบรรพชาเป็นที่ปลอดโปร่ง จักไป
เพื่อความเพียร ใจของอาตมภาพ ยินดีใน
ความเพียรนี้.

จบปัพพชาสูตรที่ ๑

อรรถกถามหาวรรคที่ ๓

อรรถกถापัพพชาสูตรที่ ๑

ปัพพชาสูตรมีคำเริ่มต้นว่า ปพฺพชฺชํ กิตฺติยิสฺสามิ ดังนี้.

ถามว่า พระสูตรนี้มีการเกิดขึ้นเป็นอย่างไร ?

ตอบว่า พระสูตรนี้มีการเกิดขึ้นดังต่อไปนี้.

ตอบว่า มีเรื่องเล่าว่าเมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระ
เชตวันมหาวิหาร ท่านพระอานนทเถระเกิดปริวิตกว่า การบรรพชาของพระ
มหาสาวกมีพระสารีบุตรเป็นต้นได้รับการสรรเสริญ พวกกิษุ และอุบาสก
อุบาสิกาทั้งหลาย ทราบเรื่องที่เขาสรรเสริญกัน แต่พระผู้มีพระภาคเจ้าไม่มี
ใครสรรเสริญ ถ้ากระไรเราพึงสรรเสริญเองดังนี้. พระอานนทน์นั่งถือพัด
วิชฌ์อันวิจิตรอยู่ ณ พระวิหารเชตวัน เมื่อจะสรรเสริญบรรพชาของพระผู้มี
พระภาคเจ้าจึงได้กล่าวสูตรนี้ว่า

ปพฺพชฺชํ กิตฺตยิสฺสํ ยถา ปพฺพชฺชํ จกฺขุมา
ยถา วิมฺสมานโน โส ปพฺพชฺชํ สมโรจยิ.
ข้าพเจ้าจักสรรเสริญบรรพชาอย่าง
พระพุทธรเจ้าผู้มีพระจักขุทรงบรรพชา ข้าพ-
เจ้าจักสรรเสริญบรรพชา อย่างที่พระพุทธรเจ้า
พระองค์นั้นทรงไตร่ตรองอยู่ จึงทรงพอ
พระทัยบรรพชาด้วยดี ดังนี้.

ความในคานานันมีดังนี้ พระอานนทน์กล่าวว่า เพราะอันผู้สรรเสริญ
บรรพชาควรสรรเสริญบรรพชานั้น อย่างที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงบรรพชา
อนึ่ง อันผู้สรรเสริญบรรพชานั้น อย่างที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงบรรพชา ควร
สรรเสริญบรรพชานั้นอย่างที่ว่าพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงไตร่ตรองอยู่ ทรงพอ
พระทัยบรรพชา ฉะนั้นเราจักสรรเสริญบรรพชา แล้วจึงกล่าวคำมีอาทิว่า
ยถา ปพฺพชฺชํ ดังนี้. บทว่า จกฺขุมา ความว่า ถึงพร้อมด้วยจักขุ ๕. บท
ที่เหลือในคาถาดันง่ายทั้งนั้น.

บัดนี้ พระอนันท์เมื่อจะประกาศความนั้นว่า ยถา วิมสมานโน จึง
กล่าวว่า สมุพาโธยฺ ฆราวาสนึคฺคัปปคฺเค.

ในบทเหล่านั้น บทว่า สมุพาโธ คือหมดโอกาสบำเพ็ญกุศล เพราะ
บีบคั้นด้วยบุตรและภรรยาเป็นต้น เพราะบีบคั้นด้วยกิเลส. บทว่า รชตฺสยตฺนํ
ความว่า ฆราวาส เป็นที่เกิดของฐลิมิราคะเป็นต้น คุณนกรกัมโปชะเป็นต้น
เป็นที่เกิดของมั่วทั้งหลาย. บทว่า อพฺุโภกาโส ความว่า บรรพชาปลดปล่อย
ดุจอากาศ เพราะตรงกันข้ามกับความคับแคบดังกล่าวแล้ว. บทว่า อิติ ทิสฺวาน
ปพฺุพฺุชฺชิ ความว่า พระผู้มีพระภาคเจ้ามีพระทัยอันชราพยาธิและมรณะคอยตัด
เดือนอยู่ด้วยดีในฆราวาสและบรรพชา ทรงเห็นโทษและอนิสงส์แล้ว จึงเสด็จ
ออกมหาภิเนษกรรมณฺ์ เอาพระขรรค์ตัดพระเกศา ณ ฝั่งแม่น้ำอโนมา ทันท
นั้นมิพระเกศาและพระมัสสุสมควรแก่สมณะตั้งอยู่เพียงสององคฺุติทรงรับบริขาร
๘ ที่มฤการพรหมน้อมเข้าไปถวาย ไม่มีใคร ๆ สอนว่าพึงนุ่งอย่างนี้ พึงห่มอย่าง
นี้ ทรงศึกษาโดยการสั่งสมในบรรพชาของพระองค์ เป็นไปแล้วหลายพันชาติ
จึงทรงบรรพชา. ท่านอธิบายไว้ว่า พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงนุ่งผ้ากาสาจะผืน
หนึ่ง ทรงห่มผืนหนึ่ง ทรงกระทำจีวรชั้นคฺุ คลืองบาตรดินที่พระอังสา ทรง
อธิษฐานเพศเป็นบรรพชิต. คำที่เหลือในบทนี้มีความง่ายทั้งนั้น.

พระอนันท์ครั้งสรรเสริญการบรรพชาของพระผู้มีพระภาคเจ้าอย่างนี้
แล้ว ต่อแต่นี้ไป เพื่อจะประกาศข้อปฏิบัติของบรรพชาและการละฝั่งแม่น้ำ
อโนมา เสด็จไปเพื่อบำเพ็ญเพียร จึงกล่าวคำทั้งหมดมีอาทิว่า ปพฺุพฺุชฺชิตฺวาน
กาเยน ดังนี้.

ในบทเหล่านั้นบทว่า กายน ปาปกมัม วิวชชยิ ได้แก่ ทรง
เว้น กายทุจริต ๓ อย่าง. บทว่า วจิตฺตจฺริตฺตํ ได้แก่ วจิตฺตจฺริตฺตํ ๔ อย่าง.
บทว่า อาชีวํ ปรีโสชยิ ได้แก่ ทรงละมิฉาชีวะทรงประกอบสัมมาชีวะ.

พระพุทธเจ้าทรงชำระศีลมีอาชีวะเป็นที่ ๘ อย่างนี้แล้วได้เสด็จถึงกรุง
ราชคฤห์ ประมาณ ๓๐ โยชน์จากฝั่งแม่น้ำอนโนมา โดยเพียง ๗ วัน.

พึงทราบวินิจฉัยในบทนั้นว่า อันที่จริงพระผู้มีพระภาคเจ้ายังมีได้เป็น
พระพุทธเจ้าในขณะที่เสด็จไปกรุงราชคฤห์ นั้นเป็นบุพจริยาของพระพุทธเจ้า
ที่กล่าวอย่างนั้นก็เหมือนคำกล่าวของชาวโลกว่า พระราชาประสูติที่เมืองนี้ ได้
รับราชสมบัติที่เมืองนี้เป็นต้น.

บทว่า มคฺชาน ทานอธิบายว่าเป็นนครของชนบทแห่งแคว้นมคธ แม้
บทว่า คิริพฺพชํ นี้ ก็เป็นชื่อของแคว้นมคธนั้น. ก็คิริพชนครนั้นตั้งอยู่คุดคอก
ในท่ามกลางภูเขา ๕ ลูกที่มีชื่อว่า ปันทวะ ๑ คิชฌกุกฺกุ ๑ เวภาระ ๑ อิติคิลิ ๑
เวปฺปสละ ๑ เพราะฉะนั้นจึงเรียกว่า คิริพชนคร. บทว่า ปิณฺฑทาย อภิหารเถสิ
คือเสด็จไปในนครนั้นเพื่อบิณฑบาต.

มีเรื่องเล่ามาว่า พระผู้มีพระภาคเจ้านั้นประทับยืน ณ ประตูพระนคร
ทรงดำริว่า หากเราจะพึงให้ข่าวการมาของเราแก่พระเจ้าพิมพิสารว่า สิทธัตถ-
กุมาร โอรสของพระเจ้าสุทโธทนะมา พระเจ้าพิมพิสารก็จะทรงนำปัจจัยมาให้
เรามาก ก็การบอกรับปัจจัยนั้นไม่สมควรแก่สมณะ เอาเถอะ เราจะเที่ยวไป
บิณฑบาต. พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงห่มผ้าบังสุกุลจีวรที่เทวดาประทานให้ ทรง

ถือบาตรดิน เสด็จเข้าพระนครทางประตูด้านทิศตะวันออก ได้เสด็จเที่ยว
บิณฑบาตตามลำดับเรือน. ด้วยเหตุนี้ท่านพระอานนท์จึงกล่าวว่า พระผู้มี-
พระภาคเจ้าเสด็จออกบิณฑบาต.

บทว่า **อาภินนุวรลขุโณ** ความว่า พระผู้มีพระภาคเจ้ามีพระ
ลักษณะงามดำรงอยู่ หรือมีพระลักษณะประเสริฐมากมายจุกระจ่ายไปทั่วพระ
วรกาย. แม้ความไพบุลย์ ท่านก็เรียกว่า **อาภินนุ** คือกระจ่ายไป. ดังที่ท่าน
กล่าวว่า คนโลกมาก สกปรกเหมือนผ้าที่เลี้ยว (เปื้อนด้วยอุจจาระปัสสาวะ).
อธิบายว่า โลกจัด.

บทว่า **ตมทุทส** ความว่า ได้ยินว่าในพระนครได้มีการโหมมณเภาเล่น
นักขัตตรตลอด ๗ วันก่อนจากนั้น. แต่ในวันนั้นตีกลองเที่ยวประกาศว่า นัก-
ขัตฤกษ์ล่วงเลยไปแล้ว ควรประกอบการทำงานกันเถิด. ครั้งนั้นมหาชนประชุม
กันที่พระลานหลวง. แม้พระราชาที่ทรงดำริว่า เราจักเตรียมการงาน ทรง
เปิดสีหบัญชรทอดพระเนตรดูหมู่กำลังพล ได้ทรงเห็นพระมหาสัตว์เสด็จออก
บิณฑบาต ด้วยเหตุนี้ท่านพระอานนท์จึงกล่าวว่า พระเจ้าพิมพิสารประทับ
อยู่บทธปราสาท ได้ทอดพระเนตรเห็นพระผู้ที่พระภาคเจ้าพระองค์นั้น.

บัดนี้ พระอานนท์เมื่อจะแสดงพระราชดำรัสที่พระเจ้าพิมพิสารตรัส
แก่อำมาตย์ทั้งหลาย จึงกล่าวว่า **อิม โภณโต** ดังนี้.

ในบทเหล่านั้นบทว่า **อิม** ได้แก่ พระราชานั้นทรงแสดงถึงพระโพธิ-
สัตว์. บทว่า **โภณโต** ทรงเรียกพวกอำมาตย์. บทว่า **นิสเมถ** แปลว่า
จงดู. บทว่า **อิรุโป** คือมีพระรูปน่าดู. บทว่า **พุรหา** คือสมบูรณ์ด้วย
ส่วนสูงและส่วนกว้าง. บทว่า **สุจิ** คือมีพระฉวีวรรณบริสุทธิ. บทว่า **จรณน**
คือด้วยการดำเนินไป.

บทว่า **นิจกุลามิว** ความว่า ภิกษุรูปนี้หาเหมือนผู้บวชจากสกุลต่ำ
ไม่. **ม** อักษร เป็นบทสนธิ. บทว่า **ภูหิ ภิกขุ คมิสฺสติ** ความว่า พระ
เจ้าพิมพิสารตรัสโดยมีพระประสงค์ว่า พวกราชทูตจงรีบไปเพื่อรู้ว่า ภิกษุรูปนี้
จักไปไหน วันนี้จักอยู่ ณ ที่ไหน เพราะเราประโยชน์สงฆ์จะเห็นภิกษุรูปนั้น.

บทว่า **คฺคตฺตทวารโ** คือทรงคุ้มครองทวารสำรวมดีแล้วด้วยพระสติ
เพราะมีจักขุทอดลง หรือทรงคุ้มครองทวารด้วยสติ คือสำรวมด้วยดี ด้วยการ
ครองสังฆาฏิ และจิรวนนำเลื่อมใส. บทว่า **ขิปฺปํ ปตฺตํ อปุเรสิ** ได้แก่
ได้ทรงยังบาตรให้เต็มเร็วโดยบริบูรณ์ ด้วยพระอภัยาศัยว่า ไม่รับเกินไป หรือ
เพียงเท่านั้นก็พอแล้ว เพราะมีสติสัมปชัญญะ.

บทว่า **มฺหึ** ความว่า ชื่อว่ามฺหึ เพราะปฏิบัติเพื่อความเป็นผู้ฉลาด
อีกอย่างหนึ่ง กล่าวโดยโวหารของชาวโลกว่า แม้ยังไม่ถึงความเป็นผู้ฉลาด ก็
เป็นมฺหึ. เพราะชาวโลกทั้งหลายกล่าวถึงนักบวชที่ยังไม่ถึงพร้อมด้วยความฉลาด
ว่าเป็นมฺหึ. บทว่า **ปญฺทวํ อภิหารสิ** ได้แก่พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จขึ้นไป
ยังภูเขาปัทมา. ได้ยินว่า ราชทูตถามพวกมณุษย์ว่า ที่นครไม่มีบรรพชิตอยู่
ที่ไหน. พวกมณุษย์จึงบอกแก่เขาว่า มีภิกษุรูปหนึ่งอยู่ที่เจ็อมเขาด้านทิศตะวันออก
ออก บนเขาปัทมา เพราะฉะนั้นพระราชาก็เสด็จขึ้นไปยังภูเขาปัทมานั้น.
ทรงดำริอย่างนี้ว่า ณ ภูเขานี้คงจักเป็นที่อยู่.

บทว่า **พยฺคฺขุสฺสโฆ** **สิโห** **คิริคพฺภเร** คือ เหมือนเสือโคร่ง
เหมือนโคอุสุภราช และเหมือนราชสีห์ อาศัยอยู่ในถ้ำภูเขา. เพราะสัตว์ทั้ง ๓
เหล่านี้เป็นสัตว์ประเสริฐที่สุด ไม่กลัวภัย อาศัยอยู่ในถ้ำ เพราะฉะนั้น ราชทูต
จึงได้เปรียบเทียบอย่างนี้.

บทว่า ภทฺรยานเนน คือด้วยยานอันสูงสุด มียานช้าง ม้า รถและวอ เป็นต้น.

บทว่า ส ยานภูมิ ยายิตฺวา คือ เสด็จไปตลอดพื้นที่สามารถจะเสด็จไปด้วยยาน มีช้างและม้า เป็นต้น. บทว่า อาสชฺช คือ ถึงแล้ว. อธิบายว่า เสด็จไปใกล้ภูเขานั้น. บทว่า อุปาวิสิ คือ ประทับนั่ง.

บทว่า ยฺวํ คือ ยังเป็นหนุ่ม. บทว่า ททโร คือ เป็นหนุ่มโดยชาติ. บทว่า ปรมฺหฺมปฺตฺตํ สฺสฺสํ ท่านยังเป็นหนุ่มแน่นตั้งแต่ปฐมวัย นี้เป็นวิเสสณะของทั้งสองบทนั้น. บทว่า ยฺวํ สฺสฺสํ คือเป็นหนุ่มมาตั้งแต่ปฐมวัย. บทว่า ททโร จาปี คือเมื่อยังมีความเป็นหนุ่ม ย่อมปรากฏเหมือนหนุ่มอ่อน. บทว่า อณฺเฑกคฺคํ ได้แก่ หมูพลพร้อมหน้า. ในบทว่า ททามิ โภคญฺชสฺสฺสํ นี้ ฟังทราบการเชื่อมความอย่างนี้ว่า ข้าพเจ้าจะให้โภกสมบัติในแคว้นอังคะมกระแก่ท่านเท่าที่ท่านต้องการ ท่านยังหมูพลในหังคงาม แวดล้อมด้วยหมู่ผู้ประเสริฐ ของจงบริโภกสมบัติเกิด.

บทว่า อฺหฺมฺม ชนปฺโท ราชา ความว่า นัยว่า ครั้นพระราชตรัสว่า ข้าพเจ้าจะให้โภกสมบัติ ขอท่านจงบริโภกโภกสมบัติเกิด ข้าพเจ้าถาม ขอท่านจงบอกชาติกำเนิดแก่ข้าพเจ้าเกิด พระมหาบุรุษทรงดำริว่า หากเราพึงปรารถนาราชสมบัติ แม้ทวยเทพชั้นจาตุรุมหาราชิกา เป็นต้น ก็จะพึงนิมนต์เรา ด้วยราชสมบัติของตน อีกอย่างหนึ่ง เราตั้งอยู่ในเรือนก็จะพึงครองราชสมบัติเป็นพระเจ้าจักรพรรดิ แต่พระราชานี้ไม่รู้จักเราจึงตรัสอย่างนั้น เขาเกิดเราจะให้พระราชาทรงรู้จักเรา จึงทรงเปล่งพระวาจา แจ่มถึงทิศทางที่พระองค์เสด็จมา ตรัสว่า อฺหฺมฺม ชนปฺโท ราชา คัจฉินฺนํเป็นอาทิ. พระมหาบุรุษเมื่อตรัสว่า

หิมวัตตสฺส ปสฺสโต ข้างหิมวัตตประเทศ ทรงแสดงถึงความไม่ขาดแคลน ข้าวกล้าและสมบัติ. เพราะว่า แม่ศาลาใหญ่มีช่องหินอาศัยหิมวัตตประเทศ ก็เจริญด้วยความเจริญห้าอย่าง จะกล่าวไปทำไมถึงข้าวกล้าที่หว่านลงในนา. พระมหาบุรุษเมื่อตรัสว่า **ชนวิริเยน สมฺปนฺโน** สมบูรณ์ด้วยทรัพย์และความเพียร จึงทรงแสดงถึงความไม่ขาดแคลนด้วยรัตนะ ๗ และความที่มีวิรบุรุษมากมาย ซึ่งราชศัตรูไม่ล่วงล้ำได้ถวายให้พระราชาทรงทราบ. พระมหาบุรุษเมื่อตรัสว่า **โกสลสฺส นิกะติโน** ชนบทแห่งแคว้นโกศลเป็นที่อยู่ดังนี้ ทรงปฏิเสธความเป็นพระราชวงศ์ใหม่. เพราะพระราชวงศ์ใหม่ท่านไม่เรียกว่า นิกะติ. ชนบทอันเป็นที่อยู่อาศัยโดยสืบต่อกันมาตั้งแต่ต้น ท่านจึงเรียกว่า นิกะติ เป็นที่อยู่ พระมหาบุรุษตรัสว่า **โกสลสฺส นิกะติโน** ทรงหมายถึง พระเจ้าสุทโธทนะ. ด้วยเหตุนั้นพระมหาบุรุษทรงแสดงถึง โภคสมบัติที่ตกทอดกันมา.

ด้วยเหตุเพียงเท่านั้นพระมหาบุรุษทรงแสดงถึง โภคสมบัติของพระองค์ และทรงบอกชาติสมบัติด้วยบทนี้ว่า อาตมภาพโดยโคตรชื่ออาทิตย์ โดยชาติชื่อ ศากยะ เมื่อจะทรงปฏิเสธพระดำรัสที่พระราชাত্রัสว่า ข้าพเจ้าจะให้โภคสมบัติของท่านจงบริโภคโภคสมบัติเถิด ดังนี้. จึงตรัสว่า คุณก่อนมหาบพิตร อาตมภาพ บวชจากตระกูลนั้นไม่ปรารถนาราชสมบัติ ดังนี้. ฝ่า อาตมภาพพึงปรารถนา สุขก็จะไม่ทอดทิ้งตระกูลอันมากมายด้วยวิรบุรุษแปดหมื่นสองพัน สมบูรณ์ด้วย ทรัพย์และความเพียรเช่นนี้เลย นัยว่า นี่เป็นอธิบายในข้อนี้.

พระมหาสัตว์ ครั้นทรงปฏิเสธคำทูลของพระราชายังนี้แล้ว ต่อจาก นั้นเมื่อจะทรงแสดงถึงเหตุแห่งการบรรพชาของพระองค์ จึงตรัสว่า อาตมภาพ

เห็นโทษในการทั้งหลาย เห็นบรรพชาเป็นที่ปลอดโปร่ง. ควรเชื่อมด้วยบทที่ว่า
เอว ปุพฺพชิตฺตมฺหิ อาตมภาพจึงบวชด้วยเหตุนี้. ในบทเหล่านั้นบทว่า
ทฏฺฐุ แปลว่า เห็นแล้ว. บทที่เหลือในสูตรนี้พึงทราบว่าเป็นคาถาดั้นจาก
คาถานี้ บททั้งปวงที่ยังมิได้วิจารณ์มีเนื้อความง่ายทั้งนั้น จึงไม่วิจารณ์.

พระมหาสัตว์ ตรัสเหตุแห่งบรรพชาของพระองค์อย่างนี้แล้ว มีพระ
ประสงค์จะเสด็จไปเพื่อประโยชน์แก่ความเพียร เมื่อจะตรัสบอกพระราชา จึง
ตรัสว่า อาตมภาพจักไปเพื่อความเพียร ใจของอาตมภาพยินดีในความเพียรนี้
ดังนี้.

อธิบายความของบทนั้นว่า มหาบพิตร เพราะอาตมภาพเห็นบรรพชา
เป็นที่ปลอดโปร่ง จึงออกบวช ฉะนั้น อาตมภาพปรารถนาบรรพชาอันมีประ-
โยชน์อย่างนี้นั้น เป็นอมตนิพพาน อันชื่อว่า ปธานะ เพราะเลิกกว่าธรรมทั้ง
ปวง จักไปเพื่อประโยชน์แก่ความเพียร ใจของอาตมภาพยินดีในความเพียรนี้
ดังนี้.

เมื่อพระมหาสัตว์ตรัสอย่างนี้แล้ว พระราชาจึงตรัสกะพระโพธิสัตว์ว่า
ข้าแต่พระคุณเจ้าผู้เจริญ หม่อมฉันได้ยินมาก่อนแล้วว่า ได้ยินว่า สิทธัตถกุมาร
โอรสของพระเจ้าสุทโธทนะ ทรงเห็นบุรพนิมิต ๔ ประการ ออกบวชจักเป็น
พระพุทธรเจ้า ดังนี้ ข้าแต่พระคุณเจ้า หม่อมฉันเห็นอริยาศัยของพระองค์จึง
เลื่อมใสอย่างนี้ พระองค์จักบรรลุความเป็นพระพุทธรเจ้าแน่นอน ดีแล้วพระเจ้า
ข้า พระองค์บรรลุความเป็นพระพุทธรเจ้าแล้ว ขอเชิญเสด็จมาเยี่ยมแคว้นของ
หม่อมฉันก่อนเถิด.

จบอรรถกถาปิณฑชาสูตรที่ ๑ แห่งอรรถกถาขุททกนิกาย

ชื่อปรมัตถโชติกา

ปธานสูตรที่ ๒

ว่าด้วยความเพียรใหญ่

[๓๕๕] มารได้เข้ามาหาเรา ผู้มีตน
ส่งไปแล้วเพื่อความเพียร บากบั่นอย่างยิ่ง
เพ่งอยู่ที่ใกล้ฝั่งแม่น้ำเนรัญชรา เพื่อ
บรรลุนิพพานอันเกษมจากโยคะ กล่าววจา
ด้วยเอ็นดูว่า ท่านผู้ชুবดม มีผิวพรรณเศร้า-
หมอง ความตายของท่านอยู่ในที่ใกล้.

เหตุแห่งความตายของท่านมีตั้งพัน
ส่วน ความเป็นอยู่ของท่านมีส่วนเดียว ชีวิต
ของท่านผู้ยังเป็นอยู่ประเสริฐกว่า เพราะว่า
ท่านเป็นอยู่ จักกระทำบุญได้.

ท่านประพฤติพรหมจรรย์ และบูชา
ไฟอยู่ ย่อมสั่งสมบุญได้มาก ท่านจักทำ
ประโยชน์อะไรด้วยความเพียร ทางเพื่อ
ความเพียรพึงดำเนินไปได้ยาก กระทำได้
ยาก ให้เกิดความยินดีได้ยาก มารได้ยื่น
กล่าวคาถาเหล่านี้ในสำนักของพระพุทธเจ้า.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสคาถาประ-
พັນนี้กะมารผู้กล่าวอย่างนั้นว่า ดูก่อนมารผู้
มีบาป ผู้เป็นเผ่าพันธุ์ของคนประมาท ท่าน
มาในที่นี้ด้วยความต้องการอันใด ความต้อง
การอันนั้นด้วยบุญ แม้มีประมาณน้อย ก็
ไม่มีแก่เรา ส่วนผู้ใด ยังมีความต้องการบุญ
มารควรจะกล่าวกะผู้นั้น.

เรามีศรัทธา ตบะ วิริยะ และปัญญา
ท่านถามเราแม้ผู้มีตนส่งไปแล้ว ผู้เป็นอยู่
อย่างนี้เพราะเหตุไร ลมนี้พึงพัดกระแสนแม่-
น้ำทั้งหลายให้เหือดแห้งไปได้ เลือดน้อย
หนึ่งของเราผู้มีใจเด็ดเดี่ยวไม่พึงเหือดแห้ง.

เมื่อโลหิตเหือดแห้งไปอยู่ดีและเสลด
ย่อมเหือดแห้งไป เมื่อเนื้อสิ้นไปอยู่ จิตย่อม
เลื่อมใสโดยยิ่ง.

สติ ปัญญา และสมาธิของเรา ย่อม
ตั้งมั่นโดยยิ่ง เรานั้นพึงจะได้รับเวทนาอัน
แรงกล้าอยู่อย่างนี้ จิตย่อมไม่พองเล็งกาม
ทั้งหลาย ท่านจงดูความที่สัตว์เป็นผู้บริสุทธ.

กามทั้งหลาย เรากล่าวว่าเป็นเสนาที่
๑ ของท่าน ความไม่ยินดี เรากล่าวว่า เป็น

เสนาที่ ๒ ของท่าน ความหิวและความกระหาย
เรากล่าวว่าเป็นเสนาที่ ๓ ของท่าน ตัณหา
เรากล่าวว่าเป็นเสนาที่ ๔ ของท่าน ถีนมิทชะ
เรากล่าวว่าเป็นเสนาที่ ๕ ของท่าน ความ
ขลาดกลัว เรากล่าวว่าเป็นเสนาที่ ๖ ของ
ท่าน ความสงสัย เรากล่าวว่าเป็นเสนาที่ ๗
ของท่าน ความลบหลู่ ความหวัต่อ เรากล่าว
ว่าเป็นเสนาที่ ๘ ของท่าน ลภ ธรรมเสริญ
สักการะ เรากล่าวว่าเป็นเสนาที่ ๙ ของท่าน
และยศที่ได้มาผิดซึ่งเป็นเหตุให้บุคคลยกตน
และดูหมิ่นผู้อื่น เรากล่าวว่าเป็นเสนาที่ ๑๐
ของท่าน ดูก่อนมาร เสนาของท่านนี้มีปกติ
กำจัดซึ่งคนผู้มีธรรมดำ คนผู้ไม่กล้ายอมไม่
ชนะซึ่งเสนาของท่านนั้น ส่วนคนผู้กล้ายอม
ชนะได้ ครั้นชนะแล้วยอมได้ความสุข.

ก็เพราะเหตุที่ได้ความสุขนั้น แม้
เรานี้ก็พึงรักษาหญาุมงกระต่ายไว้ น่าดีเตียน
ชีวิตของเรา เราตายเสียในสงครามประเสริฐ
กว่า แพ้แล้วเป็นอยู่จะประเสริฐอะไร.

สมณพราหมณ์บางพวกหยิ่งลงแล้ว
ในเสนาของทำนั ย่อมไม่ปรากฏ ส่วนผู้ที่มี
วัตรงาม ย่อมไปโดยหนทางที่ชนทั้งหลาย
ไม่รู้.

เราเห็นมารพร้อมด้วยพาหนะยกออก
แล้วโดยรอบ จึงมุ่งหน้าไปเพื่อรบ มารอย่า
ได้ยังเราให้เคลื่อนจากที่.

โลกพร้อมด้วยเทวโลกย่อมครอบงำ
เสนาของทำนัไม่ได้ เราจะทำลายเสนาของ
ทำนัเสียด้วยปัญญา เหมือนบุคคลทำลาย
ภาชนะดินทั้งดิบทั้งสุก ด้วยก้อนหิน ฉะนั้น.

เราจักกระทำสัมมาสังกัปปะให้ขำ-
นาญและดำรงสติให้ตั้งมั่นเป็นอันดีแล้ว จัก
เที่ยวจากแคว้นนี้ไปยังแคว้นโน้น แนะนำ
สาวกเป็นอันมาก.

สาวกผู้ไม่ประมาทเหล่านั้นมีใจเด็ด-
เดี่ยว กระทำตามคำสั่งสอนของเรา จักถึงที่
ซึ่งไม่มีความใคร่ ที่ชนทั้งหลายไปถึงแล้ว
ย่อมไม่เศร้าโศก.

มารกล่าวคาถาว่า

เราได้ติดตามรอยพระบาทของพระ-
ผู้มีพระภาคเจ้าสิ้น ๗ ปี ไม่ได้ประสพช่อง
ของพระสัมพุทธเจ้าผู้มีสิริ.

มารได้ไปตามลมรอบ ๆ ก้อนหินซึ่ง
มีสีคล้ายก้อนมันขี้ ด้วยคิดว่า เราจะประ-
สพความอ่อนแอในพระโคตมนี้บ้าง ความ
สำเร็จประโยชน์พึงมีบ้าง.

มารไม่ได้ความพอใจในพระสัม-
พุทธเจ้า ได้กลายเป็นลมหลักไป ด้วยคิดว่า
เราถึงพระโคตมแล้ว จะทำให้ทรงเบื่อพระทัย
หลักไป เหมือนกาถึงไศลบรรพตแล้วบิน
หลักไป ฉะนั้น.

พิษของมารผู้ถูกความโศกครอบงำ
แล้ว ได้ตกจากรักแระ ลำดับนั้น มานั้น
เสียใจ ได้หายไปในที่นั้นแล.

จบปธานสูตรที่ ๒

อรรถกถาปธานสูตรที่ ๒

ปธานสูตรมีคำเริ่มต้นว่า **ตัม มํ ปธานปหิตตตัม** มารเข้ามาหาเรา ผู้มีตนส่งไปแล้วด้วยความเพียร ดังนี้.

ถามว่า เรื่องนี้มีการเกิดขึ้นเป็นอย่างไร ?

ตอบว่า มีการเกิดขึ้นดังต่อไปนี้.

ท่านพระอานนท์ ยังบรรพชาสูตรให้จบลง ด้วยบทว่า **ปธานาย** **คมิสุตตานิ** **เอตถ** **เม รณฺขติ** **มโน** **อาตมภาพจกไปเพื่อความเพียร** **ใจ** **ของอาตมภาพยินดีในความเพียรนี้** ดังนี้.

พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับนั่ง ณ พระคันธกุฎี ทรงดำริว่า เราปรารธนาความเพียรตลอด ๖ ปี กระทำทุกรกิริยา วันนี้เราจักกล่าวถึงความเพียรนั้นแก่ภิกษุทั้งหลาย. ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จออกจากพระคันธกุฎี ประทับนั่ง ณ พุทธาสนะทรงปรารภว่า **ตัม มํ ปธานปหิตตตัม** ดังนี้ แล้วตรัสพระสูตรนี้.

ในบทเหล่านั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงอ้างถึงพระองค์ ด้วยคำสองคำ ว่า **ตัม มํ** ดังนี้. บทว่า **ปธานปหิตตตัม** ได้แก่ มีจิตส่งไปแล้วหรือสละอรรถภาพเพื่อประโยชน์แก่พระนิพพาน. พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงชี้แจงลักษณะ ด้วยบทว่า **นที เนรณฺขริ ปติ** ความว่า แสดงลักษณะ. เพราะ ลักษณะชื่อว่า แม่น้ำเนรัญชรา เพราะมีตนส่งไปแล้วเพื่อความเพียร. โดยเหตุที่ในบทว่า **นที เนรณฺขริ** เป็นหตุยาวิภัตติ แต่มีความเป็น สัตตมีวิภัตติว่า **นทียา** **เนรณฺขราย** อธิบายว่า ที่ใกล้ฝั่งแม่น้ำเนรัญชรา. บทว่า **วิปรกุกมฺม** คือ

บากับกันอย่างยิ่ง. บทว่า **ฌายนุตฺ** คือ บำเพ็ญฌานโดยหายใจแต่น้อย.

บทว่า **โยคกฺขเมตฺส ตฺตฺติยา** คือ เพื่อบรรลุนิพพานอันเกษมจากโยคะ ๔.

บทว่า **นมุจฺ** ได้แก่มาร. เพราะมารนั้นไม่ยอมปล่อยเทวดาและมนุษย์ ผู้ประสงค์จะออกจากวิสัยของตน จะทำอันตรายแก่พวกเขา ฉะนั้นท่านจึงเรียกว่า **นมุจฺ**. บทว่า **กรุณฺ** ได้แก่ ประกอบด้วยความเอ็นดู. บทว่า **ภัสมาโน อุปาคมิ** นี้ง่ายอยู่แล้ว. เพราะเหตุไรมารจึงเข้าไปใกล้. ได้ยินว่า วันหนึ่งพระมหาบุรุษดำริว่า ผู้แสวงหาอาหารทุกเมื่อ เป็นผู้หวังในความเป็นอยู่ อันผู้หวังในความเป็นอยู่ ไม่สามารถบรรลุมตธรรมได้. แต่ฉันพระผู้มีพระภาคเจ้าจึงทรงปฏิบัติโดยตัดอาหาร ด้วยเหตุนี้พระองค์จึงทรงชูป่อม มีผิวพรรณเศร้าหมอง.

ครั้งนั้น มารไม่รู้ว่ นี่เป็นทางแห่งการตรัสรู้หรือมิใช่ กล่าวไปว่า พระองค์บำเพ็ญความเพียรอันแรงกล้า บางครั้งจะพึงพ้นวิสัยของเรา จึงมาด้วยคิดว่า เราพึงกล่าวห้ามอย่างนี้ ๆ ดังนี้. ด้วยเหตุนี้ มารจึงกล่าวว่า ท่านชูป่อม มีผิวพรรณเศร้าหมอง ความตายของท่านอยู่ในที่ใกล้. ก็และครั้นมารกล่าวอย่างนี้แล้ว จึงประกาศความที่พระองค์ใกล้ความตาย กล่าวว่า ส่วนแห่งความตายของท่านมีตั้งพันส่วน ความเป็นอยู่ของท่านมีเพียงส่วนเดียว. ใจความของบทนั้นมีว่า ชื่อว่า **สหัสสภาค** เพราะมีพันส่วน. ปาฐะที่เหลือว่า อะไรเป็นปัจจัยแห่งความตาย. ส่วนเดียวชื่อว่า **เอกโกส**. ท่านอธิบายไว้ว่า พันส่วนมีการเพ่งลมหายใจน้อยเป็นต้นนี้ เป็นปัจจัยแห่งความตายของท่าน ความเป็นอยู่ของท่านมีส่วนเดียวเท่านั้น จากที่ท่านทำความเพียร ความตาย

ของท่านอยู่ในที่ไกลอย่างนี้ ดังนี้. ครั้นมารประกาศความที่พระองค์ใกล้ความตายอย่างนี้แล้ว เมื่อจะเร่งเร้าพระองค์ในความเป็นอยู่ จึงกล่าวว่า ชีวิตของท่านผู้เป็นอยู่ประเสริฐกว่า เมื่อเป็นอยู่ท่านจักทำบุญได้. ถ้าคับนั้น มารเมื่อจะแสดงบุญที่ตนเห็นด้วย จึงกล่าวว่า **จรโต จ เต พุรหมจริย** ท่านประพฤติ พรหมจรรย์ ดังนี้.

ในบทเหล่านั้น บทว่า **พุรหมจริย** มารกล่าวหมายถึงการเว้นเมถุนเป็นครั้งแรก. บทว่า **ฐหโต** ได้แก่ บูชาไฟ. บทที่เหลือในที่นี้มีความปรากฏชัดแล้ว.

มารเมื่อจะให้พระองค์เลิกความเพียร จึงกล่าวถึงกาลานี้ว่า **ทุกฺโค มกฺโค** ทางเพื่อความเพียรดำเนินไปได้ยาก. ในบทนั้นพึงทราบความอย่างนี้ว่า ชื่อว่า ดำเนินไปได้ยาก เพราะนำไปสู่การเพ่งลมหายใจน้อยเป็นต้น ชื่อว่า ทำได้ยาก เพราะต้องทำด้วยกายและจิตที่เป็นทุกข์ ชื่อว่า ให้เกิดความยินดีได้ยาก เพราะไม่สามารถจะบรรลุเช่นนั้นได้ด้วยความตายใกล้เข้ามา. เบื้องหน้าแต่นี้ พระสังคีติกาจารย์กล่าวคาถาถึงหนึ่งนี้ว่า **อิมา คาลา ภณฺ มาโร อฏฺฐา พุทฺธสฺส สนฺติเก** มารได้ยื่นกล่าวคาถานี้ ในสำนักของพระพุทธเจ้า. อาจารย์พวกหนึ่งกล่าวว่า คาถาทั้งหมดบ้าง. ก็พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงอ้างพระองค์ดูคนอื่น ตรัสถึงความเกิดอย่างนี้ ทั้งหมดในบทนี้เพราะเหตุนี้ นี่คือการอดทนของเรา. ในบทเหล่านั้น บทว่า **อฏฺฐา** แปลว่า ได้ยื่นอยู่แล้ว. บทที่เหลืออย่างทั้งนั้น.

พึงทราบวินิจฉัยในคาถาที่ ๖ ในบทว่า **เยนตุเถน** นี้มีอธิบาย ดังนี้. ก่อนมารผู้มีบาป ท่านมาในที่นี้ด้วยประโยชน์ของตนอันจะทำอันตราย

พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย สุตตนิบาต เล่ม ๑ ภาค ๖ - หน้า 401

แก่ผู้อื่น. บทที่เหลือง่ายทั้งนั้น. พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงคัดค้านคำนี้ว่า เมื่อเป็นอยู่ท่านจักทำบุญได้ดังนี้ ตรัสคานี้ว่า **อณุมตฺโตปิ** แม้มีประมาณน้อย.

ในบทเหล่านั้น บทว่า **ปฺลฺยฺเยน** พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสหมายถึง บุญอันไปสู่วิภูฏะซึ่งมารกล่าว. บทที่เหลือง่ายทั้งนั้น.

บัดนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าคุกคามมรปรารภคำนี้ว่า ความเป็นอยู่ของท่านมีส่วนเดียว ตรัสคานี้ว่า **อตุถิ สทฺธา** ศรัทธามีอยู่ดังนี้. ในคานานั้นมีอธิบายดังนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงคุกคามมรอย่างนี้ว่า คุณก่อนมาร ใจร้าย ท่านไม่เชื่อในสันติวรบท (ทางแห่งความสงบอันประเสริฐ) อันขอดเยี่ยม หรือแม้มีศรัทธาก็เกียจคร้าน หรือมีศรัทธา แม้ปรารภความเพียร ก็มีปัญญาทราวม ตามถามความเป็นอยู่ แต่เรามีศรัทธาหยั่งลงในสันติวรบท อันขอดเยี่ยม เรามีความเพียรกล่าวคือ ความพยายามไม่ย่อหย่อนทางกายและทางจิต และเรามีปัญญาเปรียบดังวชิระ ท่านถามเราผู้มีตนส่งไปแล้ว คือมี อชฺยาศัยเลิศ มีความเป็นอยู่อย่างนี้ เพราะเหตุไรท่านจึงถาม. ควรประกอบสติและสมาธิด้วย **จ** ศัพท์ในบทนี้ว่า **ปญฺญา จ มม** ดังนี้. ผู้ประกอบด้วยอินทรีย์ ๕ เหล่าโดย้อมถึงนิพพาน ในอินทรีย์ ๕ เหล่านั้นแม้อย่างเดียว ก็เว้นไม่ได้ ท่านถามเราผู้มีตนส่งไปแล้ว มีความเป็นอยู่อย่างไรมิใช่หรือ.

พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงข่มมารอย่างนี้ว่า

เอกาหํ ชีวิทํ เสยฺโย วิริยมารภโต ทพฺพํ

ปญฺญวนฺตสุตฺต ฌายิโน ปสฺสุโต อุกฺทยพฺพยํ.

เป็นอยู่วันเดียวของผู้ปรารถนา

เพียรมัน มีปัญญา มีความเพ่ง เห็นความ

เกิดและความเสื่อมประเสริฐ ดังนี้.

เมื่อจะทรงแสดงความเป็นไปของร่างกายและจิตของพระองค์ จึงตรัส
สองคาถาว่า **ทินมปิ** ดังนี้ เป็นต้น. สองคาถานั้นโดยความปรากฏชัดดีแล้ว แต่
อรรถกถาอธิบายไว้ว่า ลมใดที่ตั้งขึ้นจากความเพียรในการเพ่งลมหายใจแต่น้อย
ปั่นป่วนในสรีระของเรา ลมนี้พึงพัดกระแสน้ำคางคาและยมนา เป็นต้น ให้
เหือดแห้งไปได้ เลือดประมาณ ๔ ทะนานของเราผู้มีใจเด็ดเดี่ยว ไม่พึงเหือด
แห้ง มิใช่เพียงโลหิตของเราเท่านั้นเหือดแห้งไป ก็เมื่อโลหิตเหือดแห้งไป ดีที่
อยู่ในร่างกายทั้งประเภทที่เกี่ยวข้องและไม่เกี่ยวข้อง ย่อมเหือดแห้งไป เสมหะประ-
มาณ ๔ ทะนาน ปกปิดการกินการดื่ม เป็นต้น ทั้งอะไรอื่นอีก ย่อมเหือดแห้งไป
เพราะฉะนั้น น้ำมูตรและอาหารมีรสย่อมเหือดแห้งไป ก็เมื่อน้ำมูตรและอาหาร
มีรสเหือดแห้งไป แม้เนื้อก็สิ้นไป เนื้อเนื้อของเราสิ้นไปโดยลำดับอย่างนี้ จิต
ย่อมเสื่อมใสโดยยิ่ง จิตมิได้จมลงเพราะสิ่งนั้นเป็นปัจจัย ท่านนั้นไม่รู้จิตเช่นนี้
เห็นเพียงสรีระเท่านั้นก็พูดว่า ท่านชুবพอมมีผิวพรรณเศร้าหมอง ความตาย
ของท่านอยู่ในที่ใกล้ ดังนี้ เพราะเหตุนั้นมีใจจิตของเราอย่างเดียวกับท่าน
เสื่อมใส แม้สติ ปัญญาและสมาธิของเราย่อมตั้งมั่นโดยยิ่ง ความประมาทก็ดี
ความลุ่มหลงก็ดี ความฟุ้งซ่านของจิตก็ดี แม้เพียงน้อยหนึ่งก็มีได้มี เมื่อเรา
อยู่อย่างนี้ สมณะและพราหมณ์พวกใดพวกหนึ่ง ย่อมเสวยเวทนาอันเจ็บปวด
ตลอดกาล ทั้งที่เป็นอดีต อนาคต หรือปัจจุบัน จิตของผู้ได้รับเวทนาอัน

แรงกล้า อันเป็นตัวอย่างของเวทนาเหล่านั้น ย่อมเพ่งเล็งถึงความสุขของผู้อื่น
ผู้อื่นทุกข์ถูกต้องแล้ว เพ่งเล็งถึงความร้อน เมื่อได้รับความหนาว เพ่งเล็งถึง
ความหนาว เมื่อได้รับความร้อน เพ่งเล็งถึงโภชนะ เมื่อได้รับความหิว
เพ่งเล็งถึงน้ำ เมื่อได้รับความกระหาย ฉันทใด จิตย่อมไม่เพ่งเล็งในกามคุณ ๕
แม้กามอย่างหนึ่งฉันทนั้น จิตของเราไม่เกิดด้วยอาการเช่นนี้ว่า โฉนหนอ เราพึง
บริโภคอาหารดี ที่นอนสบาย ที่นั่งสบาย คู่ก่อนมาร ท่านจงดูความที่สัตว์เป็น
ผู้บริสุทธิ์.

พระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นทรงแสดงความที่พระองค์เป็นผู้บริสุทธิ์ เพื่อ
หักล้างความปรารถนาของมารผู้มาแล้ว ด้วยหวังว่า จักห้ามพระองค์ เมื่อจะ
ทรงประกาศะมารและเสนามาร แล้วทรงแสดงความที่พระองค์เป็นผู้อันมาร
และเสนามารให้แพ้ไม่ได้ด้วยอาการอย่างนี้ จึงกล่าวคาถา ๖ คาถามีอาทิว่า
กามา เต ปจมา เสนา กามทั้งหลายเป็นเสนาที่หนึ่งของท่าน.

เพราะกิเลสกามทั้งหลาย ย่อมยังสัตว์ผู้รอนแรมให้ลุ่มหลงในวัตถุ
กามทั้งหลายแต่ต้นทีเดียว เมื่อสัตว์ทั้งหลายถูกกิเลสกามครอบงำเข้าไปบวช
แล้ว ก็จักเกิดความไม่ยินดีในเสนาสนะอันสงัด หรือในธรรมอันเป็นอริกุต
อย่างใดอย่างหนึ่ง. สมดังที่ท่านกล่าวว่า **ปพฺพชิตน โข อาวุโส อภริติ
ทุกฺกรา** คู่ก่อนอาวุโสทั้งหลาย ความยินดีอันบรรพชิตทำได้ยากดังนี้. แต่
นั้นความหิวกระหายย่อมเบียดเบียน เพราะมีชีวิตเนื่องด้วยผู้อื่น เพราะถูกความ
หิวกระหายเบียดเบียน ความอยากในการแสวงหา ย่อมทำให้จิตเหน็ดเหนื่อย
เมื่อเป็นเช่นนั้น ถีนมิทระ (ความง่วงเหงาหาวนอน) ย่อมครอบงำผู้มีจิต

เหนื่อยหน่ายเหล่านั้น. แต่นั้นเมื่อบรรลุคุณวิเศษ อยู่ในเสนาสนะอันสงบใน
ราวป่า อันยินดีได้ยาก เกิดความกลัวรู้สึกหวาดสะดุ้ง เมื่อชนเหล่านั้นเกิด
ความกลัวความระแวง ไม่พอใจในรสของวิเวกอยู่ตลอดกาลนาน เกิดความ
สงสัยในการปฏิบัติว่า นี่คงไม่ใช่ทางแน่ เมื่อบรรเทาความสงสัยนั้นอยู่ เกิด
มานะ (ถือตัว) มัถยะ (ลบหลู่) ถัมภะ (หัวดี) เพราะบรรลุคุณวิเศษ
เพียงเล็กน้อย เมื่อบรรเทามานะ มัถยะ ถัมภะอยู่ ย่อมเกิด ลาก สักการะ
และความสรรเสริญ เพราะอาศัยการบรรลุคุณวิเศษยิ่งไปกว่านั้น. ผู้หมกมุ่น
อยู่ในลาภ ประภาสธรรมปฏิรูป (ธรรมเทียม) บรรลุทางผิด ตั้งอยู่ในทาง
ผิดนั้น ย่อมยกตนข่มผู้อื่นด้วยชาติเป็นต้น ฉะนั้นพึงทราบความที่งามเป็นต้น
เป็นเสนาที่ ๑.

พระผู้มีพระภาคเจ้าครั้งทรงแสดงเสนา ๑๐ อย่างอย่างนี้แล้ว เพราะ
เสนานั้นย่อมเป็นไปเพื่อความอุปการะมารผู้ใจดำ เพราะประกอบด้วยธรรมดำ
ฉะนั้น เมื่อจะทรงอ้างกัณณนั้นว่า ทว เสนา เสนาของท่าน จึงตรัสว่า
เอสา นมุจิ เต เสนา กณฺหสุตฺตานิ ปุพฺพารินิ คุก่อนมาร เสนาของท่าน
นี้มีปรกติกำจัดคนผู้มีธรรมดำ ดังนี้.

ในบทเหล่านั้น บทว่า อภิปปหารินิ ได้แก่ กำจัด ทำร้าย
ทำอันตรายแก่สมณพราหมณ์ทั้งหลาย. บทว่า น นํ อสุโร ชินาติ เขตฺวา
จ ลภเต สุขํ คนผู้ไม่กล้าข่มไม่ชนะเสนาของท่านนั้น ครั้นชนะแล้วย่อม
ได้ความสุข ดังนี้ ความว่า คนผู้ไม่กล้าคือคนที่ไม่มี ความเพ่งเล็งในกายและ
ในชีวิต ย่อมไม่ชนะเสนาของท่าน แต่คนกล้าข่มชนะได้ ครั้นชนะแล้วย่อม

บรรลุมรรคสุข และผลสุข. ก็เพราะได้ความสุข ฉะนั้นแม้เราปรารถนาความสุข
นั้นก็พึงรักษาหญาุมงกระต่ายไว้ บรูษผู้เข้าสงความไม่ยอมถอย เพื่อจะให้รู้
ว่าตนไม่ถอย จึงผูกหญาุมงกระต่ายไว้บนศีรษะที่ธงหรือที่อาวุธ ท่านจงจำเรา
ว่ามารนี้ยังนำไปอยู่ นาคิเตียน ชีวิตของเราผู้แพ้ เสนาของท่าน เพราะฉะนั้น
ท่านจงจำไว้ว่า **สงฺคาเม เม มตฺเต สยโย ยญฺเจ ชีเว ปราชิต**

เราตายเสียในสงความยังดีกว่า แพ้แล้วเป็นอยู่จะดีได้อย่างไร อธิบายว่า เรา
ตายเสียในสงครามกับท่านผู้ทำอันตรายแก่ผู้ปฏิบัติชอบ ดีกว่าแพ้แล้วมีชีวิตอยู่.

หากมีคำถามว่า เพราะเหตุไร จึงว่าตายดีกว่า. ตอบว่า เพราะ
สมณพราหมณ์บางพวกหยั่งลงไปแล้วในเสนาของท่านยอมไม่ปรากฏ ส่วนผู้มี
วัตรงามยอมไปโดยหนทางที่ชนทั้งหลายไม่รู้. อธิบายว่า สมณพราหมณ์
บางพวกหยั่งลงไปแล้ว คือ จมลงไปแล้ว เข้าไปแล้วในเสนาของท่านอันมี
วัตรงามเป็นเบื้องต้น มีการยกตนข่มผู้อื่นเป็นที่สุดยอมไม่ปรากฏ ก็ยอมไม่
ประกาศด้วยคุณทั้งหลายมีศีลเป็นต้น คุณเข้าไปสู่ที่มีดี สมณพราหมณ์เหล่านี้
หยั่งลงไปแล้วอย่างนี้ บางครั้งก็โผล่ขึ้นโดยนัยมีอาทิว่า **สาธุ สทุธา** คุณบรูษ
โผล่ขึ้นในบางครั้งแล้วจมลงฉะนั้น. อนึ่ง ผู้มีวัตรงามมีพระพุทธรเจ้า พระปัจ-
เจกพุทธรเจ้าเป็นต้นแม้ทั้งปวง ยอมไปโดยหนทางที่ชนทั้งหลายไม่รู้ เพราะถูก
เสนานั้นครอบงำไว้ อันได้แก่ไปสู่พระนิพพานอันเป็นแดนเกษม.

ฝ่ายมารฟังคานี้แล้ว ไม่พูดอะไร ๆ แล้วก็หลีกไป. ก็เมื่อมารนั้น
หลีกไปแล้ว พระมหาสัตว์ยังไม่บรรลุธรรมวิเศษอย่างใด เพราะบำเพ็ญทุกกร-
กิริยานั้น ทรงดำริต่อไปว่า จะพึงมีทางอื่นเพื่อการตรัสรู้หรือหนอ ทรงให้นำ

อาหารหยาบมาเพิ่มกำลัง ในวันเพ็ญเดือน ๖ เสวยข้าวปายาสของนางสุชาดา เป็นครั้งแรก ประทับนั่งพักกลางวัน ณ ไพรสณฑ์อันเจริญ ยังสมบัติ ๘ ให้เกิด ณ ที่นั่น กลางวันผ่านไป ในตอนเย็นเสด็จบ้ายพระพักตร์ไปยังควงมหาโพธิ ทรงเกลี้ยกำหญ้า ๘ กำที่โสถถียพราหมณ์ถวาย ณ โคนโพธิ เป็นผู้ที่เทวดาในหมื่นโลกธาตุกระทำการบูชาสักการะมาก ทรงอธิษฐานความเพียรมีองค์ว่า แม้เลือดเนื้อในร่างกายของเราจะเหือดแห้งไป เหลือแต่หนังเอ็นกระดูกก็ตาม แล้วทรงทำปฏิญญาว่า บัดนี้เรายังไม่บรรลुकความเป็นพุทธะแล้วจักไม่ทำลายบัลลังก์ ดังนี้. เสด็จประทับนั่ง ณ อปราจิตบัลลังก์ (บัลลังก์ที่ไม่มีผู้ทำให้แพ้ได้).

มารผู้ใจบาปรู้คั้งนั้นแล้ว จึงคิดว่า วันนี้สิทธัตถะนั่งทำปฏิญญา วันนี้เดี๋ยวนี้ เราจะต้องห้ามปฏิญญาของสิทธัตถะนั้น จึงประชุมมารเสนาตั้งแต่โพธิมณฑลถึงสุดจักรวาล กว้างยาว ๑๒ โยชน์ เบื้องบน ๕ โยชน์ ขีปนาวุธข้างศิริเมฆลประมาณ ๑๕๐ โยชน์ เนรมิตแขนพันหนึ่ง ถืออาวุธนานาชนิดประกาศว่า จงจับ จงฆ่า จงประหาร บันดาลฝนดั่งที่กล่าวแล้วในอาพวก-สูตรให้ตกลง ฝนตกถึงพระมหาบุรุษมีประการดั่งได้กล่าวแล้วในอาพวกสูตรนั้น. แต่นั้นมารเอาขอวิระสับที่กระพองข้าง ไส้เข้าไปใกล้พระมหาบุรุษแล้วกล่าวว่า คุณก่อนสิทธัตถะผู้เจริญ จงลุกขึ้นจากบัลลังก์. พระมหาบุรุษตรัสว่า คุณก่อนมาร เราไม่ลุก ทรงตรวจดูเสนานั้นโดยรอบ ได้ตรัสพระคาถาเหล่านี้ว่า สมนุตา ธชินี เสนาโดยรอบ ดังนี้.

ในบทเหล่านั้น บทว่า ธชินี คือเสนา. บทว่า ยุตุตได้แก่ ขวนขวายแล้ว. บทว่า สวาहन คือ ร่วมกับพญาช้างศิริเมฆล. บทว่า

ปจฺจุจฺจนามิ คือ มุ่งหน้าไปเบื้องบน. มารนั้นไปด้วยเดชไม่ใช่ด้วยกาย เพราะเหตุไร เพราะมารไม่ทำให้เราเคลื่อนจากที่ได้. ท่านอธิบายว่า มารอย่าทำให้เราเคลื่อนจากที่ปราศิตบัลลังก์นั้น. บทว่า **นปฺปสฺสทฺติ** คือไม่สามารถออกถื่นหรือครอบงำได้. บทว่า **อามปฺกํ** ได้แก่ ภาชนะดินทั้งดิบทั้งสุก. บทว่า **อมฺหนา** ได้แก่ ด้วยหิน. บทที่เหลือในสูตรนี้ปรากฏชัดแล้ว.

บัดนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อจะทรงแสดงว่า คู่ก่อนมาร เราจักทำลายเสนาของท่านนั้น ต่อจากนั้นเราเป็นผู้ชนะสงครามแล้ว บรรลุธรรมราชาภิเษก จักกระทำสัมมาสังกัปปะนี้ ดังนี้ จึงตรัสว่า **วสฺสึ กฺริตฺวา** ทำสัมมาสังกัปปะให้ชำนาญดังนี้.

ในบทเหล่านั้น บทว่า **วสฺสึ กฺริตฺวา สฺงกปฺปํ** ความว่า ละมิจฉา สังกัปปะทั้งหมดด้วยมรรคภาวนา แล้วทำสังกัปปะให้ชำนาญโดยให้สัมมาสังกัปปะเท่านั้นเป็นไป. บทว่า **สฺตฺยจฺ สฺปฺตฺยจฺจิตฺ** ดำรงสติให้ตั้งมั่นเป็นอันดี ความว่า เราจักทำสติของตนในฐานะ ๔ มีกายเป็นต้นให้ตั้งมั่นด้วยดี ทำสังกัปปะให้ชำนาญอย่างนี้แล้ว มีสติตั้งมั่นด้วยดีจักเที่ยวไปจากแคว้นนี้ไปยังแคว้นโน้น แนะนำสาวกเป็นอันมากทั้งที่เป็นเทวดาและมนุษย์ เมื่อเป็นเช่นนั้น สาวกผู้ไม่ประมาทเหล่านั้นอันเราแนะนำแล้ว มีใจเด็ดเดี่ยวกระทำตามคำสั่งสอนของเรา จักถึงที่ซึ่งไม่มีความใคร่ ที่ชนทั้งหลายไปถึงแล้วย่อมนิเสธราโศกอธิบายว่า ที่นั้นได้แก่อมตมหานิพพานนั่นเอง.

ลำดับนั้น มารกล่าวว่า คู่ก่อนภิกษุ ท่านเห็นเราเป็นยักษ์ฉะนี้แล้ว ไม่กลัวดอกหรือ. พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า เออ มารเราไม่กลัวดอก. มารพูด

ถามว่า ทำไมไม่กลัว. ทรงตอบว่า เพราะเราได้ทำบุญบารมีมีทานบารมีเป็นต้น. มารทูลถามว่า ใครรู้ว่าท่านได้ทำบารมีมีทานบารมีเป็นต้น. ตรัสว่า คู่ก่อนมารผู้ใจบาป ประโยชน์อะไรด้วยหาพยานในภพนี้ ก็เมื่อเราเป็นเวสสันดรในภพหนึ่ง ได้ทำทานอันใดไว้ ด้วยอำนาจของท่านนั้น มหาปฐพีนี้แหละเป็นพยาน ได้เกิดไหวโดยประการ ๖ อย่างถึง ๗ ครั้ง. เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสอย่างนี้แล้ว มหาปฐพีได้ไหวลงไปถึงที่สุคน้ำคำรามเสียงน่ากลัว มารได้ยื่นคูด้ายฟ้า ตกใจกลัว จับไล่เสนาหานี้ไปพร้อมด้วยบริษัท.

ลำดับนั้น พระมหาบุรุษทรงตรัสรู้วิชา ๓ โดย ๓ ยาม พอรุ่งขึ้น ทรงเปล่งอุทานนี้ว่า **อนนทชาติสังสารี** ฯลฯ **ตณฺหณํ ขยมชฺชณฺคา** ความว่า เราแสวงหานายช่างเรือนคืออรรถภาพ เมื่อไม่พบได้ท่องเที่ยวไปสู่สงสารนับชาติไม่น้อย ความเกิดบ่อย ๆ เป็นทุกข์ คู่ก่อนช่างทำเรือน เราเห็นท่านแล้ว ท่านทำเรือนอีกต่อไปไม่ได้แล้ว ซี่โครงของท่านเราหักเสียแล้ว เรือนยอดเรารื้อออกแล้ว จิตของเราถึงวิสังขาร เพราะถึงความสิ้นค้นหาแล้ว ดังนี้.

มารกลับมาด้วยได้ยื่นเสียงอุทานว่า สิทธิชณะนี้ปฏิญาณแล้ว เราเป็นพระพุทธรเจ้าแล้ว จึงคิดว่า เอาเถิด เราจะติดตามเพื่อดูความประพฤติ หากพระพุทธรเจ้าผู้นี้จักมีความผิดพลาดทางกายก็ดี ทางวาจาก็ดี เราจักทำลายเสีย จึงติดตามไปตลอด ๖ ปี ณ ที่ประทับของพระโพธิสัตว์ในกาลก่อน แล้วติดตามพระองค์ผู้ถึงความเป็นพุทธะแล้วอีก ๑ ปี. ถึงกระนั้นมารก็ไม่เห็นความผิดพลาดไร ๆ ของพระผู้มีพระภาคเจ้า จึงได้กล่าวคาถาด้วยความท้อใจว่า **สตุตวสุตฺตานิ** ตลอด ๗ ปี ดังนี้เป็นต้น.

ในบทเหล่านั้น บทว่า **โสตาริ** ได้ช่อง. บทว่า **นาธิคฺจฺฉิสฺสํ** คือเราไม่ประสบ. บทว่า **เมทวณฺณํ** ได้แก่ กล้ายก้อนมันข้น. บทว่า

อนุปริยคา คือได้ไปรอบ ๆ. บทว่า มุทุ คือความอ่อนโยน. บทว่า
วิญญูถัม ได้แก่ เราจะประสบ. บทว่า อสุธาถัม ได้แก่ ความดี. บทว่า
วายเสตุโต ตัดบทเป็น วายโส เอตุโต ได้แก่ กาลลิกไปข้างโน้น.
บทที่เหลือในสูตรนี้ปรากฏชัดดีแล้ว. แต่โยชนาแก้วว่า มารคิดว่าเรามองหา
ช่องคิดตามพระผู้มีพระภาคเจ้าตลอด ๗ ปี ไม่ละทางและมีใช้ทางในที่ไหน ๆ
แม้คิดตามอย่างนี้แล้ว ก็ไม่ประสบช่องเหมือนกาลสำคัญว่าหินมีสีคล้ายมันชัน
ว่าเป็นมันชัน เาจะงอปากจิกที่ข้างหนึ่ง ไม่ประสบความพอใจจึงจิกไปรอบ ๆ
ด้วยหวังว่า ถ้ากระไรเราจะประสบความอ่อนที่ตรงนี้ ความพอใจจะพึงมี
ข้างนี้บ้าง ดังนี้ จึงจิกไปรอบ ๆ ก็ไม่ได้ความพอใจตรงไหน เลยท้อแท้ว่า
นี่ต้องเป็นหินแน่ ๆ แล้วหลีกไป ฉันใด เราก็ฉันนั้นเหมือนกัน เพราะคำที่
ตนมีปัญญาเล็กน้อยเอาจะงอปากที่มแห่งพระผู้มีพระภาคเจ้า ในกายกรรม
เป็นต้นติดตามไปโดยรอบคิดว่า โฉนหนอเราจะประสบความอ่อนมีกายสมาจาร
อันไม่บริสุทธฺิเป็นต้นในที่ไหน ๆ บ้าง ความพอใจจะพึงมีจากที่นั่นบ้าง บัดนี้
เราไม่ได้ความพอใจ เหมือนกาลมาถึงไศลบรรพตแล้วท้อแท้ คือเรามาถึง
พระโคตมแล้วหลีกไป.

นัยว่า เมื่อมารกล่าวอย่างนี้เกิดความเศร้าโศกอย่างแรงกล้าอาศัยความ
คืนรนอันไร้ผลมาตลอด ๗ ปี ด้วยเหตุที่นั้นพินน้ำเต้าของมารผู้มีอังกาพยพน้อย
ใหญ่ทรุดลงได้ตกจากรักแร้. ด้วยว่าพินนั้นอันผู้ฉลาดคิดครั้งเดียวเปล่งเสียง
ไพเราะไปถึง ๔ เดือน ท้าวสักกะรับพินนั้นมอบให้ปัญจสิขเทพบุตร. มารนั้น
แม้พินตกก็ไม่รู้สึก. ด้วยเหตุที่นั้นพระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า

พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย สุตตนิบาต เล่ม ๑ ภาค ๖ - หน้าที่ 410

ตสฺส โสภปรตสฺส วิชา กจฺจฺหา อภสฺสถ

ตโต โส ทุมฺมโน ยกุโข ตตฺถเว อนุตฺรชยถ.

พินของมารผู้ถูกความโศกครอบงำ

แล้ว ได้ตกลงจากรักเร่ ลำดับนั้นมารนั้น

เสียใจ ได้หายไปในที่นั้นนั้นแล ดังนี้.

อาจารย์พวกหนึ่งกล่าวว่า พระสังคีติกจารย์กล่าว. แต่คำนั้นไม่ถูกใจ
พวกเรา.

จบการพรรณนาปธานสูตรที่ ๒ แห่งอรรถกถาขุททกนิกาย

ชื่อปรมัตถโชติกา

สุภาษิตสูตรที่ ๓

ว่าด้วยวาจาเป็นสุภาษิต

[๓๕๖] ข้าพเจ้าได้สดับมาแล้วอย่างนี้.

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระวิหารเชตวัน อารามของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี ใกล้พระนครสาวัตถี ณ ที่นั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสเรียกภิกษุทั้งหลายว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุเหล่านั้นทูลรับ พระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย วาจาอันประกอบด้วยองค์ ๔ เป็นวาจาสุภาษิต ไม่เป็นทุพภาษิต เป็นวาจา ไม่มีโทษ และวิญญูชนไม่พึงติเตียน องค์ ๔ เป็นไฉน. คือ ภิกษุในศาสนานี้ ย่อมกล่าวแต่คำที่เป็นสุภาษิต ไม่กล่าวคำที่เป็นทุพภาษิต ๑ ย่อมกล่าวคำที่เป็นธรรม ไม่กล่าวคำที่ไม่เป็นธรรม ๑ ย่อมกล่าวแต่คำอันเป็นที่รัก ไม่กล่าวคำอันไม่เป็นที่รัก ย่อมกล่าวแต่คำสัตย์ ไม่กล่าวคำหละหละ ๑ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย วาจาอันประกอบด้วยองค์ ๔ นี้แลเป็นวาจาสุภาษิต ไม่เป็นทุพภาษิต เป็นวาจาไม่มีโทษ และวิญญูชนไม่พึงติเตียน.

พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้สุคตศาสดา ครั้นตรัสไวยากรณภาษิตนี้จบลงแล้ว จึงได้ตรัสคาถาประพันธ์ต่อไปอีกว่า

สัตบุรุษทั้งหลาย ได้กล่าวคำอันเป็น

สุภาษิตว่าเป็นคำสูงสุด บุคคลพึงกล่าวแต่คำ

ที่เป็นธรรม ไม่พึงกล่าวคำที่ไม่เป็นธรรม

ข้อนั้นเป็นที่ ๒ บุคคลพึงกล่าวคำอันเป็นที่รัก
ไม่พึงกล่าวคำอันไม่เป็นที่รัก ข้อนั้นเป็นที่ ๓
บุคคลพึงกล่าวคำสัตย์ ไม่พึงกล่าวคำหละ-
หละ ข้อนั้นเป็นที่ ๔ ดังนี้.

[๓๕๗] ลำดับนั้นแล ท่านพระวังคีสะลุกจากอาสนะ ห่มจีวรเฉวียง-
ป่าข้างหนึ่ง ประณมอัญชลีไปทางที่พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ แล้วได้
กราบทูลว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า พระธรรมเทศนา ย่อมแจ่มแจ้งแก่
ข้าพระองค์ ข้าแต่พระสุคต พระธรรมเทศนาย่อมแจ่มแจ้งแก่ข้าพระองค์.
พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ดูก่อนวังคีสะ ธรรมเทศนาย่อมแจ่มแจ้งกะเธอเกิด.

ลำดับนั้นแล ท่านพระวังคีสะได้ชมเชยด้วยคาถาทิ้งหลายอันสมควร
ในที่เฉพาะพระพักตร์ว่า

บุคคลพึงกล่าววาจาอันไม่เป็นเรื่อง
ทำตนให้เดือดร้อน และไม่พึงเบียดเบียน
ผู้อื่น วาจาอันเป็นสุภาษิตแท้.

บุคคลพึงกล่าวแต่วาจาอันเป็นที่รัก
อันชนชื่นชม ไม่ถือเอาคำอันลามก กล่าว
วาจาอันเป็นที่รักของผู้อื่น.

คำสัตย์แท้เป็นวาจาไม่ตาย ธรรมนี้
เป็นของเก่า สัตบุรุษทั้งหลายตั้งมั่นแล้วใน
คำสัตย์ ที่เป็นอรรถและเป็นธรรม.

วาทที่พระพุทธเจ้าตรัส เป็นวาท
เกษม เพื่อบรรลุนิพพาน เพื่อกะทำให้แจ้ง
ซึ่งที่สุดทุกข์ วาจาอันแลเป็นวาทสูงสุกว่า
วาททั้งหลาย.

จบสุภายิตสูตที่ ๓

อรรถกถาสุภายิตสูตที่ ๓

สุภายิตสูต มีบทเริ่มต้นว่า เอวมุเม สุต ข้าพเจ้าสดับมาแล้ว
อย่างนี้ ดังนี้.

พระสุตตรนี้เกิดขึ้นโดยอหยาขัยของพระองค์. ด้วยว่าพระผู้มีพระภาคเจ้า
ทรงกล่าวคำน่ารัก. พระองค์ทรงห้ามการกล่าวคำชั่วของสัตว์ทั้งหลาย โดยทรง
ประกาศคำกล่าวที่เป็นสุภายิตของพระองค์ จึงได้ตรัสพระสุตตรนี้.

ในบทเหล่านั้น บทว่า เอวมุเม สุต เป็นต้นเป็นคำของพระสังคิ-
ติกาจารย์. ในพระสุตตร บทว่า ตตฺโร โข ภควา ฯ เปฯ ภทฺนุเตติ เต ภิกฺขุ
นี้ ไม่เคยมีมาแล้ว. บทที่เหลือมีนัยดังได้กล่าวแล้วนั้นแล. เพราะฉะนั้น เพื่อ
พรรณนาบทที่ไม่เคยมีมาแล้วท่านจึงกล่าวคำนี้. บทว่า ตตฺร แสดงถึงเทศะ
และกาละ. พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงในสมัยที่พระองค์อยู่นั้น และ
ในพระอารามที่เสด็จประทับอยู่นั้น อีกอย่างหนึ่ง ทรงแสดงในเทศะและกาละ
อันควรที่จะพึงตรัส. เพราะพระผู้มีพระภาคเจ้าไม่ตรัสธรรมในเทศะหรือในกาละ

อันไม่สมควร ตัวอย่างในข้อนี้มีอาทิว่า **อกาโล โข ตาว พาทิย** คุณก่อน พาทิยะ ยังไม่ถึงกาละอันควรก่อน ดังนี้. บทว่า **โข** เป็นนิบาตลงในอรรถ เพียงให้เต็มบท หรือในอรรถแห่งกาลอันเป็นอวชาณะเป็นต้น. บทว่า **ภควา** แสดงถึงความเคารพของชาวโลก. บทว่า **ภิกขุ** แสดงถึงบุคคลที่ควรฟัง ถ้อยคำ. บทว่า **อามนุเตติ** คือ ร้องเรียกกล่าวให้รู้ บทว่า **ภิกขโว** แสดงอาการเรียกหา อนึ่งบทนั้นท่านกล่าว เพราะสำเร็จด้วยคุณมีความเป็นผู้มีปรกติขอเป็นต้น. ด้วยเหตุนี้พระผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อจะทรงประกาศถึงความประพฤติกิเลสและชนดิเสพ ของภิกษุเหล่านั้นจึงทรงกระทำการข่มบุคคลผู้ฟังชานเป็นคนแล้ว อนึ่ง ด้วยบทว่า **ภิกขโว** นี้ พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงเรียกภิกษุเหล่านั้น ให้หันหน้าไปหาพระองค์ด้วยพระดำรัสอันถึงก่อนคือ มุ่งความกรุณาและพระทัยสุภาพเยือกเย็นและดวงพระเนตรตก แล้วให้ภิกษุเหล่านั้นเกิดความใคร่ที่จะฟังพระดำรัสอันแสดงถึงความเป็นผู้ใคร่เพื่อจะกล่าวนั้นนั่นแล อนึ่ง ทรงชักชวนภิกษุเหล่านั้นแม้ใส่ใจที่จะฟังด้วยดี ด้วยพระดำรัสให้ตั้งอยู่ในความตรัสรู้นั้นนั่นเอง. จจริงอยู่ การถึงพร้อมด้วยคำสอนอาศัยการใส่ใจเพื่อฟังด้วยดี.

หากถามว่าเมื่อมีเทวดาและมนุษย์แม่อื่น ๆ อยู่ เพราะเหตุไรพระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสเรียกภิกษุเหล่านั้นเล่า. ตอบว่า เพราะภิกษุเหล่านั้นเป็นผู้ใหญ่และเป็นผู้ประเสริฐ เป็นผู้ใกล้ชิดและเตรียมพร้อมอยู่ทุกเมื่อ. จจริงอยู่พระธรรมเทศานี้ทั่วไปแก่บริษัททั้งหมดไม่เฉพาะบุคคล. ภิกษุชื่อว่า ผู้ใหญ่ในบริษัทเพราะเกิดก่อน ภิกษุชื่อว่า เป็นผู้ประเสริฐ เพราะรู้ตามพระจริยาของ

พระศาสดาตั้งแต่ออกบวชและรับคำสอนได้ตลอด ชื่อว่าเป็นผู้ใกล้ชิด เพราะเมื่อภิกษุเหล่านั้นนั่งในที่นั่นก็นั่งใกล้พระศาสดา ชื่อว่าเตรียมพร้อมทุกเมื่อ เพราะเป็นผู้อยู่ในสำนักของพระศาสดา ด้วยเหตุนี้พระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อจะทรงแสดงธรรมทั่วไปแก่บริษัททั้งหมด จึงตรัสเรียกภิกษุเหล่านั้น. อีกอย่างหนึ่ง ท่านจำแนกไว้ว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสเรียกภิกษุเหล่านั้นด้วยพระดำรัสที่ว่า ภิกษุ เพราะเป็นผู้ปฏิบัติตามที่สอน. บทว่า ภทฺนุเต นี้ เป็นชื่อของความเคารพ. บทว่า เต ภิกฺขุ ความว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสเรียกภิกษุเหล่าใด ภิกษุเหล่านั้นแลถูกรับพระดำรัสของพระผู้มีพระภาคเจ้าที่พระองค์ตรัสเรียก.

บทว่า จตุหิ อญฺเฬหิ คือแต่เหตุ ๔ หรือด้วยส่วน ๔. เหตุแห่งวจาสุภายิต ๔ มีเว้นจากพูดเท็จเป็นต้น ส่วน ๔ มีพูดจริงเป็นต้น. อนึ่ง อังคศัพท์ใช้ในอรรถว่า เหตุ. บทว่า สมฺนฺนาคตา คือมาตามเสมอ เป็นไปแล้วและประกอบแล้ว. บทว่า วาจา ได้แก่วจาที่สนทนากันมาในบทมีอาทิว่า การเปล่งวจาไพเราะ และการเปล่งวจาไม่มีโทษ ไพเราะหู, วิญญุตติวจา (พูดขอร้อง) อย่างนี้ว่า หากท่านทำกรรมด้วยวจาเป็นต้น. วิตติวจา (พูดเว้น) อย่างนี้ว่า การงดเว้นจากวจีทุจริต ๔ นี้เรียกว่าสัมมาวจาเป็นต้น และเจตนา-วจา (พูดด้วยเจตนา) อย่างนี้ว่า คู่ก่อนภิกษุทั้งหลายวจาหยาบที่เสพมาก อบรมแล้วทำให้มากจะยังสัตว์ให้ไปนรก ดังนี้เป็นต้น ย่อมมาด้วยบทว่า วาจา วาจานั้นท่านไม่ประสงค์เอาในสูตรนี้. เพราะเหตุไร เพราะไม่ควรพูด.

บทว่า สุภาสิตา โหติ ได้แก่ กล่าวคำชอบ ด้วยเหตุนี้ท่านแสดง ความที่วจา นั้นนำประโยชน์มาให้. บทว่า น ทฺพฺภาสิตา ได้แก่ กล่าว ๑. อภิ. วิ. ๓๕/ ข้อ ๑๗๘.

ไม่ชอบ. ด้วยบทนั้นท่านแสดงความที่วาจานั้นนำสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์มาให้. บทว่า **อนนวุชชา** ได้แก่ เว้นจากโทษมีราคะเป็นต้นที่จัดว่าเป็นโทษ. ด้วยบทนั้น ท่านแสดงความที่วาจานั้นบริสุทธิ์ด้วยเหตุ และความที่วาจานั้นไม่มีโทษ อันทำให้ถึงอกติเป็นต้น. บทว่า **อนนวุชชา จ** ได้แก่ เว้นจากการติเตียน. ด้วยบทนั้นท่านแสดงถึงความถึงพร้อมด้วยอาการทั้งหมดของวาจานั้น. บทว่า **วิญญู** ได้แก่ บัณฑิตทั้งหลาย. ด้วยบทนั้นท่านแสดงว่า ในการนิินทา และสรรเสริญ คนพาลเอาเป็นประมาณไม่ได้. บทว่า **กตเมหิ จตุหิ** เป็นคำถามที่พระองค์มีพระประสงค์จะตอบเอง. บทว่า **อิธ** คือในศาสนานี้. บทว่า **ภิกขเว** ได้แก่ ร้องเรียกผู้ที่ประสงค์จะกล่าวด้วย. บทว่า **ภิกขุ** ซึ่งถึงบุคคลที่จะกล่าวถึง โดยประการดังกล่าวแล้ว.

บทว่า **สุภาสิติเยว ภาสตี** ได้แก่ โดยเทศนาเป็นบุคลาธิษฐาน เป็นคำซึ่งถึงองค์ใดองค์หนึ่งในองค์ของวจา ๔. บทว่า **โน ทพฺพภาสิติ** ได้แก่ ห้ามการกล่าวทักท้วงองค์ของวาจานั้น. ด้วยบทนั้นย่อมปฐิเสธความเห็น ว่า บางครั้งแม้มุสาวาทเป็นต้นก็ควรพูดได้. หรือว่าด้วยบทว่า **โน ทพฺพภาสิติ** นี้ ท่านแสดงการละมิจฉาวจา. บทว่า **สุภาสิติ** นี้เป็นลักษณะของคำพูดที่ผู้ละมิจฉาวจานี้ได้แล้วควรกล่าว เหมือนกล่าวถึง **ปาปสุส อกรรม** **กุสลสุส อุปสมฺปท** การไม่ทำความชั่ว การเข้าถึงกุสล. แต่ท่านกล่าวถึงคำที่ไม่ควรกล่าวเพื่อแสดงองค์ ควรกล่าวเฉพาะคำที่ไม่ได้กล่าวมาในบท. แม้ในคำมีอาทิว่า **ธมฺมเยว** ก็มีนัยนี้แล. ในสูตรนี้ท่านกล่าวถึงคำที่ทำให้สุภาพเว้นจากโทษมีต่อเสียดเป็นต้น ด้วยบทนี้ว่า **สุภาสิติเยว ภาสตี โน ทพฺพภาสิติ**

กล่าวแต่คำที่เป็นสุภายิต ไม่กล่าวคำที่เป็นทุภายิต. ด้วยบทว่า **ธมฺมเยว ภาสติ โน อธมฺม** ย่อมกล่าวคำที่เป็นธรรมเท่านั้น ไม่กล่าวคำที่ไม่เป็นธรรม นี้ ท่านกล่าวถึงคำที่เป็นปัญญา ไม่ปราศจากกรรมเว้นจากโทษคือคำ เพื่อเจือ. ด้วยบททั้งสองนี้ ท่านกล่าวถึงคำน่ารักเป็นสัจจะ เว้นจากคำหยาบ และคำเหลวไหล.

พระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อจะทรงแสดงองค์เหล่านั้นโดยประจักษ์ จึง ทรงสรุปคำนั้นด้วยบทมีอาทิว่า **อิเมหิ โข** ดังนี้. ส่วนโดยพิสดารในบทนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย วาจาประกอบด้วยองค์ ๔ เหล่านี้แล เป็นวาจาสุภายิต ทรงปฏิเสธคำที่พวกอื่นบัญญัติว่า วาจาสุภายิต ประกอบด้วยส่วนทั้งหลายมีปัญญาเป็นต้น ด้วยบทนามเป็นต้น และด้วยการ ประกอบลิงค์ วจนะ วิภตตี กาล และการกเป็นต้น จากกรรม.

วาจาประกอบด้วยการพูดสื่อเสียงเป็นต้น แม้ถึงพร้อมด้วยส่วนเป็นต้น ก็เป็นวาจาทุภายิตอยู่ตนเอง เพราะเป็นวาจาที่นำความฉิบหายมาให้แก่ตน และคนอื่น. วาจาประกอบด้วยองค์ ๔ เหล่านี้ แม้หากว่านับเนื่องด้วยภาษา ของชาวมลลภาวะ (คนป่าเถื่อน) หรือนับเนื่องด้วยภาษาของหญิงรับใช้และนักขบ ร้องแม้ดังนั้นก็เป็นวาจาสุภายิตได้เหมือนกัน เพราะนำโลกียสุขและโลกุตระสุข มาให้. เมื่อหญิงรับใช้ผู้ดูแลข้าวกล้าที่ข้างทางในเกาะสีหขับเพลงขับเกี่ยวกับชาติ ชรา พยาธิ และมรณะด้วยภาษาสีหล ภิกษุผู้บำเพ็ญวิปัสสนาประมาณ ๖๐ รูป เดินไปตามทางได้ยินเข้าก็บรรลุพระอรหัต ฌ ที่นั่นเอง นี่เป็นตัวอย่าง. อนึ่ง ภิกษุผู้เริ่มวิปัสสนาชื่อติสสะไปใกล้สระปทุม เมื่อหญิงรับใช้เด็ดดอก ปทุมในสระปทุมขับเพลงขับนี้ว่า

ปาตมุสลัม โภกนทํ สุริยาโลเกน ตชชียเต

เอวํ มนุสฺสตุตคตา สตุตา ชราภิเวเคน มิลายนฺติ

ดอกบัวบานในเวลาเช้า ถูกแสง-

อาทิตย์แผดเผาเยื่อหุ้มเหี่ยวแห้ง สัตว์ทั้งหลาย

ผู้ถึงความเป็นมนุษย์ก็เหมือนอย่างนั้น เยื่อ

เหี่ยวแห้งไปด้วยอำนาจของเรา ดังนี้.

ภิกษุนั้นก็บรรลुพระอรหัต.

ในระหว่างพุทธกาล บุรุษผู้หนึ่งมาจากป่าพร้อมด้วยบุตร ๗ คน ได้
ยินเพลงขับของหญิงคนหนึ่งซุ่มข้าวอยู่ว่า

ชราย ปริมทฺทิตฺ เอตํ มิลาตจฺจวิจฺจมนิสฺสิตํ

มรณฺน ภิษฺชติ เอตํ มจฺจฺจฺจสุตฺต ฆตฺตมามีถํ คตํ

กิมินํ อาลยํ เอตํ นานากุณฺนเปณ ปุริตํ

อสุจิสฺส ภาชนํ เอตํ กทฺลิกุณฺนชฺชสมํ อิทํ.

สตรีระนี้ถูกชราย้ายี ผิวหนังเหี่ยวแห้ง

เยื่อแตกไปด้วยมรณะ ถึงความเป็นอาหาร

และเหยื่อของมัจจุ.

สตรีระนี้เป็นที่อาศัยของเหล่าหนอน

เต็มไปด้วยซากศพนานาชนิด สตรีระนี้เป็น

ภาชนะของอสุจิ สตรีระนี้ เสมอด้วยต้น

กล้วย ดังนี้.

บุรุษนั้นได้บรรลุปัจเจกโพธิญาณ พร้อมกับบุตรทั้งหลาย. อนึ่ง ยังมีตัวอย่างผู้อื่นที่บรรลุอรินิยมด้วยอุบายเช่นนี้อีก. นั้นยังไม่ใช่อัจฉรย์นัก ภิกษุ ๕๐๐ รูปฟังคาถาที่พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้ฉลาดในอาสยานุสยญาณ (รู้ อธิษฐานของสัตว์) ตรัสไว้โดยนัยเป็นต้นว่า สพฺเพ สงฺขารา อนิจฺจา ลังขารทั้งหลายทั้งปวงไม่เที่ยง ดังนี้ ได้บรรลุพระอรหัต. อนึ่ง เทวดา และมนุษย์เหล่าอื่นไม่น้อย ฟังกถาภายิตประกอบด้วยขันธและอายตนะเป็นต้น ได้บรรลุพระอรหัต.

วจาประกอบด้วยองค์ ๔ เหล่านี้ อย่างนี้ แม้หากว่าเป็นวจาที่เนื่อง ด้วยภาษาของพวกมัลลกะ และเนื่องด้วยภาษาของหญิงรับใช้ และนักขับร้อง ฟังทราบว่าเป็นวจาสุภายิตเหมือนกัน. เพราะเป็นวจาสุภายิตนั่นเอง จึงเป็น วจาไม่มีโทษ และวิญญูชน คือ กุลบุตรผู้ต้องการประโยชน์ ยึดอรรถไม่ยึด พยัญชนะไม่ฟังคติเทียบ.

บทว่า อิทมโวจ ภควา คือ พระผู้มีพระภาคเจ้าครั้งตรัสลักษณะ ของคำเป็นสุภายิตนี้แล้ว. บทว่า อิทํ วตฺวาน สุคโต อถาปรี เอตทโวจ สตุถา พระสุคตผู้ศาสดาได้ตรัสคาถาประพันธ์ต่อไปอีก ความว่า พระสุคต ตรัสลักษณะนี้แล้ว พระศาสดาได้ตรัสอย่างอื่นต่อไปอีก. พระสังคีติกาจารย์ ครั้งแสดงคาถาที่ควรกล่าวในบัดนี้แล้ว จึงกล่าวบทนี้ทั้งหมด.

ในบทเหล่านั้น บทว่า อปรี ท่านกล่าวหมายถึงคำเป็นคาถาประพันธ์. คาถาประพันธ์นั้นมีสองอย่าง แสดงถึงประโยชน์อันหมายถึงคนที่มาภายหลัง หรือการไม่ได้ฟัง การได้ฟัง การทรงจำและการทำให้มันเป็นต้น และแสดงถึง

ความพิเศษของประโยชน์ โดยการชี้แจงถึงประโยชน์อันจะให้เกิดความเสียหาย ด้วยเหตุอย่างใดอย่างหนึ่งมาก่อน คุณในประโยชน์มีอาทิว่า **ปฐิสฺสฺส หิ ชาตฺสฺส กุจฺจริ ชายเต มุข** ขวานเกิดในปากของบุรุษผู้เกิดแล้ว. แต่ในที่นี้เป็นคำ แสดงถึงประโยชน์อย่างเดียว. ในบทเหล่านั้นบทว่า **สนฺโต** คือพระพุทธเจ้า เป็นต้น. จริงอยู่ สัตบุรุษเหล่านั้นย่อมกล่าวคำอันเป็นสุภาษิตว่าเป็นคำสูงสุด ประเสริฐสุด. บทว่า **ทฺติยํ ตติยํ จตุตฺถํ** นี้ ท่านกล่าวหมายมุ่งถึงลำดับ ที่แสดงไว้ก่อนแล้ว.

ก็ในที่สุดแห่งคาถา พระวังคีสเถระ เลื่อมใสสุภาษิตของพระผู้มีพระภาคเจ้า. พระสังคีติกจารย์เมื่อแสดงคำที่พระวังคีสเถระทำอาการเลื่อมใส และ คำที่พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัส จึงกล่าวคำมีอาทิว่า **อลฺโข อายฺสฺมา** ดังนี้.

ในบทเหล่านั้น บทว่า **ปฏฺิภาติ มํ** คือพระธรรมเทศนาย่อมแจ่มแจ้ง แก่ข้าพระองค์. บทว่า **ปฏฺิภาตฺตุ ตํ** คือ พระธรรมเทศนาจงแจ่มแจ้งแก่เธอเถิด. บทว่า **สํารุปฺปาหิ** คือ สมควร. บทว่า **อภิตุถฺวิ** คือ สรรเสริญ. บทว่า **น ตาปเย** คือไม่ให้ผู้อื่นเดือดร้อนด้วยความร้อนใจ. บทว่า **น วิหีสฺเยย** คือไม่พึงทำลายเบียดเบียนกันและกัน. บทว่า **สา เว วาจา** คือวาจานั้น เป็นสุภาษิตโดยส่วนเดียว. พระวังคีสเถระชมพระผู้มีพระภาคเจ้าด้วยวาจาอัน ไม่ส่อเสียดด้วยเหตุเพียงนี้. บทว่า **ปฏฺินฺนุทฺตา** ได้แก่ มีใจร่าเริงยินดีน่ารัก จนปรากฏออกเฉพาะหน้า. บทว่า **ยํ อนาทาย ปาปา นิ ปเรถ ภาสเต** **ปิยํ** บุคคลพึงกล่าววาจาอันเป็นที่รักไม่ถือเอาคำอันลามกของผู้อื่น อธิบายว่า บุคคลเมื่อจะกล่าววาจาใด ย่อมกล่าวคำน่ารักไปเพราะด้วยอรรถและพยัญชนะ

ไม่ถือเอาคำลามก คือ คำไม่เป็นที่รัก คำน่าเกลียด คำหยาบแก่ผู้อื่น ฟังกล่าวแต่ว่าจានำรักอย่างเดียวนั้น. พระวังคีสเถระสรรเสริญพระผู้มีพระภาคเจ้าด้วยวajanำรักด้วยคานี้. บทว่า อมตา ได้แก่ วาจาเช่นอมตะ เพราะไพเราะ. สมดังที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า **สจฺจํ หเว สาธุตฺรํ รสํ** คำสัจแดประเสริฐกว่ารสทั้งหลาย.

อีกอย่างหนึ่ง วาจาชื่อว่าเป็นอมตะ เพราะเป็นปัจจัยแห่งอมตะ คือ นิพพาน. บทว่า **เอส ฌมฺโม สนนฺตโน** ได้แก่ ธรรมคือสัจวาจาเป็นของเก่า เป็นจริยธรรม ปาณิธรรม. สัจจะนี้แลประพุดติดกันมาแต่โบราณ ท่านเหล่านั้นไม่พุดทะเลาะแหละ. ด้วยเหตุนี้พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า **สจฺเจ อตุเถ จ ฌมฺเม จ อหุ สนนฺโต ปตฺติฏฺฐิตา** สัตบุรุษทั้งหลายตั้งอยู่ในสัจจะที่เป็นอรรถและธรรม. ในบทนั้นฟังทราบว่าเป็นเพราะตั้งอยู่ในสัจจะนั้นแล จึงชื่อว่าตั้งอยู่ในประโยชน์ตนและผู้อื่น เพราะตั้งอยู่ในประโยชน์นั้นแล จึงชื่อว่าเป็นผู้ตั้งอยู่ในธรรม. ฟังทราบว่าเป็นทั้งสองนั้นเป็นวิเสสณะของสัจจะนั่นเอง. ตั้งอยู่ในสัจจะเป็นเช่นไร คือที่เป็นอรรถและเป็นธรรม. ท่านอธิบายไว้ว่า ทำความพอใจ ชื่อว่าเป็นประโยชน์ เพราะไม่ปราศจากประโยชน์ของผู้อื่น. อนึ่ง ท่านอธิบายไว้ว่า เมื่อมีความพอใจ ย่อมทำสิ่งที่มีความเป็นธรรม อันชื่อว่าธรรม เพราะไม่ปราศจากธรรม ให้สำเร็จ. พระวังคีสเถระสรรเสริญพระผู้มีพระภาคเจ้าด้วยคำสัจ ด้วยคานี้. บทว่า **เขมํ** ได้แก่ ไม่มีภัย คือ ไม่มีอันตราย. หากมีคำถามว่า เพราะเหตุไร. ตอบว่า ให้ถึงการดับกิเลสด้วยการบรรลุพระนิพพาน ทำที่สุดแห่งทุกข์ อธิบายว่า ย่อมเป็นไปเพื่อทำที่สุดทุกข์ในวิภูฏะ.

บทว่า ยัม พุทฺโธ นิพฺพานปตฺติยา ทฺกุขสฺสฺสนฺตฺกิริยา ย วาจา
ที่พระพุทธเจ้าตรัส เป็นวาจาเกษมเพื่อบรรลुพระนิพพาน เพื่อทำที่สุดทุกข์
ความว่า พระพุทธเจ้าตรัสวาจาเกษมเพราะประกาศทางอันเกษมเพื่อประโยชน์
แก่พระนิพพานทั้งสอง. บทว่า สฺวา เว วาจา นมฺมุตฺตมา พิงฺทราบความใน
คานานี้อย่างนี้ว่า วาจา นั้นเป็นวาจาประเสริฐกว่าวาจาทั้งปวง. พระวังคีสเถระ
สรรเสริญพระผู้มีพระภาคเจ้าด้วยวาจาปัญญาด้วยคานานี้ ยังเทศนาให้จบลง
ด้วยธรรมเป็นยอดคือพระอรหัต นี้เป็นการพรรณนาบทตามลำดับในพระสูตร
นี้. บทที่เหลือพึงทราบโดยนัยดังกล่าวแล้วนั้นแล.

จบอรรถกถาสภาสิตสูตรที่ ๓ แห่งอรรถกถาขุททกนิกาย

ชื่อว่าปรมัตถโชติกา

สุนทรียสูตรที่ ๔

ว่าด้วยการถามปัญหาเกี่ยวกับชาติโคตร

[๑๕๘] ข้าพเจ้าได้สดับมาแล้วอย่างนี้.

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ที่ฝั่งแม่น้ำสุนทรिका แคว้นโกศลชนบท ก็สมัยนั้นแล สุนทรียการทวาชพราหมณ์บุชาไฟ บำเรอการบุชาไฟอยู่ฝั่งแม่น้ำสุนทรिका. ครั้งนั้นแล สุนทรียการทวาชพราหมณ์ครั้งบุชาไฟบำเรอไฟแล้ว ลุกขึ้นจากอาสนะ เหลียวดูทิศทั้งสี่โดยรอบด้วยคิดว่า ไครหนอแล ควรบริโภคข้าวปายาสที่เหลือนี้ สุนทรียการทวาชพราหมณ์ได้เห็นพระผู้มีพระภาคเจ้าประทับนั่ง ทรงกลมพระกายตลอดพระเศียรอยู่ที่โคนไม้แห่งหนึ่ง จึงถือเอาข้าวปายาสที่เหลือด้วยมือซ้าย ถือเต้าน้ำด้วยมือข้างขวา เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่ประทับ ลำดับนั้นพระผู้มีพระภาคเจ้าได้ทรงเปิดพระเศียรออก เพราะเสียงฝีเท้าของสุนทรียการทวาชพราหมณ์. ครั้งนั้น สุนทรียการทวาชพราหมณ์คิดว่า ท่านผู้นี้เป็นคนโสัน ๆ ดังนี้แล้ว ปรารถนาจะกลับจากที่นั้น. ลำดับนั้น สุนทรียการทวาชพราหมณ์ดำริว่า แม้พราหมณ์บางพวกในโลกนี้ก็เป็นคนโสัน ฉะนั้นเราพึงเข้าไปถามถึงชาติ ลำดับนั้นแล สุนทรียการทวาชพราหมณ์ได้เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่ประทับ ครั้นแล้วได้ทูลถามพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ท่านมีชาติอย่างไร.

ลำดับนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสตอบสุนทรียการทวาชพราหมณ์ด้วยพระคาถาว่า

๑. อรรถถาเป็น ปุรพาสสร.

[๓๕๕] เราไมใช่พราหมณ์ ไมใช่

ราชโอรส ไมใช่แพศย์หรือใคร ๆ เรา
กำหนดรู้โคตรของปุถุชนแล้ว ไมมีความ-
กังวล เทียวไปด้วยปัญญาใน เรานุ่งห่ม
(ไตรจีวร) สังกาฐิ ไม่มีเรือน ปลงผมแล้ว
มีตนดับความเร่าร้อนแล้ว ไม่คลุกคลีกับด้วย
มนุษย์ (มาณพ) ทั้งหลายในโลกนี้ เทียว
ไปอยู่ ท่านถามถึงปัญหาเกี่ยวกับโคตรอัน
ไม่สมควรกะเรา.

ดูก่อนพราหมณ์ผู้เจริญพวกพราหมณ์
ย่อมถามกับพวกพราหมณ์ด้วยกันว่าท่านเป็น
พราหมณ์หรือหนอ ถ้าว่าท่านกล่าวว่เรา
เป็นพราหมณ์ แต่ท่านกล่าวกะเราผู้มิใช่
พราหมณ์ เพราะเหตุนั้น เราขอถามสาวิตรี
ซึ่งมีบท ๓ มีอักษร ๒๔ กะท่าน.

พราหมณ์ทูลถามว่า

พวกฤๅษี มนุษย์ กษัตริย์ และ
พราหมณ์เป็นอันมากในโลกนี้ อาศัยอะไร
ได้กำหนดยัญญแก่เทวดาทั้งหลาย.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบว่า

เราขอบอกว่าผู้ถึงที่สุดทุกข์ ถึงที่สุด
เวท จะพึงได้เครื่องบูชา ในเมื่ออาหาร
อย่างใดอย่างหนึ่ง ผู้ใดเข้าไปตั้งไว้ในกาล
แห่งยัญ ยัญกรรมของผู้นั้นพึงสำเร็จ.

พราหมณ์ทูลว่า

การบูชาของข้าพเจ้านั้น พึงสำเร็จ
เป็นแน่แท้ เพราะข้าพเจ้าได้พบบุคคลผู้ถึง
เวทเช่นนั้น อันที่จริง คนอื่นย่อมได้บริโภคน
เครื่องบูชา เพราะไม่ได้พบบุคคลผู้เช่นท่าน.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า

เพราะเหตุนั้นแหละพราหมณ์ ท่าน
ผู้มีความต้องการด้วยประโยชน์ จงเข้าไป
ถามเถิดท่านจะพบผู้มีปัญญาดี ผู้สงบ ไม่มี
ความโกรธ ไม่มีทุกข์ ไม่มีความหวัง ใน
ศาสนานี้แน่แท้.

พราหมณ์ทูลว่า

(ข้าแต่พระโคตมผู้เจริญ) ข้าพเจ้า
ยินดีแล้วในยัญ ใครจะบูชายัญ แต่ข้าพเจ้า
ยังไม่ทราบชัด ขอท่านจงพราสอนข้าพเจ้า
เถิด ขอท่านจงบอกซึ่งที่เป็นที่สำเร็จแห่ง
การบูชาแก่ข้าพเจ้าเถิด.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า

ดูก่อนพราหมณ์ ถ้าอย่างนั้นท่านจง

เจียไสตกลงเถิด เราจักแสดงธรรมแก่ท่าน
ท่านอย่าถามถึงชาติ จงถามแต่ธรรมสำหรับ
ประพตติเถิด ไฟย่อมเกิดแต่ไม้แสด แม้ผู้ที่
เกิดในสกุลต่ำ เป็นมุนีมีปัญญา เป็นผู้เกียด
กันอกุศลวิตกด้วยหิริ รู้เหตุการณ์ได้โดย
จับพลันก็มี.

พราหมณ์ผู้มุ่งบุญ พึงบูชา พึงหลัง
ไทยธรรมในทักษิณยบุคคลผู้ที่ฝึกตนด้วย
ศีลจะผู้ประกอบด้วยการฝึกฝนอินทรีย์ ผู้ถึง
ที่สุดแห่งเวท ผู้อยู่จบพรหมจรรย์ตามกาล.

ชนเหล่าใดละกามทั้งหลายได้แล้ว
ไม่ยึดมั่นอะไร ๆ เทียวไป มีตนสำรวมดีแล้ว
เหมือนกระสวยที่ไปตรง ฉะนั้น พราหมณ์
ผู้มุ่งบุญพึงบูชา พึงหลังไทยธรรม ในชน
เหล่านั้นตามกาล.

ชนเหล่าใดปราศจากราคะ มีอินทรีย์
ตั้งมั่นดีแล้ว หลุดพ้นแล้วจากการจับของ
กิเลส เปล่งปลั่งอยู่ เหมือนพระจันทร์ที่พ้น
แล้วจากการเบียดเบียนของราหู สว่างไสว

อยู่ ฉะนั้น พรหมณ์พึงหลังไทยธรรม
ในชนเหล่านั้นตามกาล.

ชนเหล่าใดไม่เกี่ยวข้อง มีสติทุกเมื่อ
ละนามรูป ที่คนพาลถือว่าเป็นของเราได้แล้ว
เที่ยวไปในโลก พรหมณ์พึงหลังไทยธรรม
ในชนเหล่านั้นตามกาล.

พระตถาคตละกามทั้งหลายได้แล้ว
ครอบงำกามทั้งหลายเที่ยวไป รู้ที่สุดแห่ง
ชาติและมรณะ ดับความเร่าร้อนได้แล้ว
เป็นผู้เยือกเย็นเหมือนห้วงน้ำ ย่อมควรเครื่อง
บูชา.

พระตถาคตผู้เสมอด้วยพระพุทธรเจ้า
ทั้งหลาย อยู่ห่างไกลจากบุคคลผู้ไม่เสมอ
ทั้งหลาย เป็นผู้มิปัญญาไม่มีที่สุด ผู้อัน
ค้นหาทฤษฎีไม่จบตาแล้วในโลกนี้หรือใน
โลกอื่น ย่อมควรเครื่องบูชา.

พระตถาคตผู้เป็นพรหมณ์ ไม่มี
มายา ไม่มีมานะ ปราศจากความโลภ ไม่
ยึดถือในสัตว์และสังขารว่าเป็นของเรา หา
ความหวังมิได้ บรรเทาความโกรธแล้ว มี
ตนดับความเร่าร้อนได้แล้ว ละมลทิน คือ
ความโศกเสียได้ ย่อมควรเครื่องบูชา.

พระตถาคตละตัณหาและทิฏฐิที่อยู่
ประจำใจได้แล้ว ไม่มีตัณหาและทิฏฐิอะไร ๆ
ไม่ถื้อมันในโลกนี้หรือในโลกอื่น ย่อมควร
เครื่องบูชา.

พระตถาคตมีจิตตั้งมั่นแล้ว ข้าม
โอฆะได้แล้ว และได้รู้ธรรมด้วยทิฏฐิอย่างยิ่ง
มีอาสวะสิ้นแล้ว ทรงไว้ซึ่งร่างกายอันมีใน
ที่สุด ย่อมควรเครื่องบูชา.

ภวาสวะและวาทาหยาบคาย อันพระ-
ตถาคตกำจัดได้แล้ว ทำให้สิ้นสูญ ไม่มีอยู่
พระตถาคตผู้ถึงเวท พันวิเศษแล้วในธรรม.
ทั้งปวง ย่อมควรเครื่องบูชา.

พระตถาคตผู้ล่วงกิเลสเครื่องข้อง
ไม่มีธรรมเป็นเครื่องข้อง ไม่เป็นสัตว์ผู้มี
มานะในเหล่าสัตว์ผู้มีมานะ กำหนดรู้ทุกข์
พร้อมทั้งไร้นาและที่ตินย่อมควรเครื่องบูชา.

พระตถาคตไม่อาศัยตัณหา มีปกติ
เห็นนิพาน ก้าวล่วงทิฏฐิที่จะพึงให้ผู้อื่นรู้
ไม่มีอารมณ์อะไร ๆ ย่อมควรเครื่องบูชา.

ธรรมทั้งที่เป็นภายในและภายนอก
พระตถาคตแทงตลอดแล้ว กำจัดได้แล้ว

ถึงความสาบสูญมิได้มี พระตถาคตนั้นเป็น
ผู้สงบแล้ว น้อมไปในธรรม เป็นที่สิ้นอุปา-
ทาน ย่อมควรเครื่องบูชา.

พระตถาคตเห็นที่สุดแห่งความสิ้นไป
แห่งชาติ บรรเทาสังโยชนอันเป็นทางแห่ง
ราคะเสียได้ไม่มีส่วนเหลือ เป็นผู้บริสุทธิ์
ไม่มีโทษ ปราศจากมลทิน ไม่มีใคร
ย่อมควรเครื่องบูชา.

พระตถาคตไม่พิจารณาเห็นตนโดย
ความเป็นตน มีจิตตั้งมั่น ปฏิบัติตรง ดำรง
ตนมั่น ไม่หวั่นไหว ไม่มีกิเลสดูจหลักต่อ
ไม่มีความสงสัย ย่อมควรเครื่องบูชา.

พระตถาคตไม่มีปัจจัยแห่งโมหะ
อะไร ๆ เห็นด้วยญาณในธรรมทั้งปวง ทรง
ไว้ซึ่งสรีระมีในที่สุด และได้บรรลุสัมโพธิ-
ญาณที่ยอดเยี่ยม อันเกษม ความบริสุทธิ์
ของบุรุษ ย่อมมีด้วยเหตุเพียงเท่านั้น (พระ-
ตถาคตย่อมควรเครื่องบูชา).

พราหมณ์ทูลว่า

การบูชาของข้าพระองค์ จะเป็น
การบูชาจริง เพราะว่า ข้าพระองค์ได้

บุคคลผู้ถึงเวทเช่นนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า
เป็นพรหม ผู้เห็นเองแท้ ขอได้โปรดทรงรับ
ทรงบริโภครื่องบูชาของข้าพระองค์เถิด.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า

ดูก่อนพราหมณ์ เราไม่พึงบริโภค
โภชนะที่จับกล่อมได้มา ขอนี้ไม่ใช่ธรรม-
นิยมของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย ผู้ทรงเห็น
อยู่โดยชอบ พระพุทธเจ้าทั้งหลาย ย่อมทรง
ห้ามโภชนะที่จับกล่อมได้มา.

ดูก่อนพราหมณ์ เมื่อธรรมมีอยู่ การ
แสวงหาเป็นความประพฤติของพระพุทธเจ้า
ทั้งหลาย ก็ท่านจงบำรุงพระชีนาสพผู้บริบูรณ์
ด้วยคุณทั้งปวง ผู้แสวงหาคุณอันใหญ่ ผู้มี
ความคนองสงบแล้ว ด้วยขำขันอย่างอื่น
เถิด เพราะว่าเขตนั้นเป็นเขตของบุคคลผู้มั่ง
บุญ.

พราหมณ์ทูลว่า

ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า ขอประ-
ทานวิโรกาส ข้าพระองค์ถึงคำสั่งสอนของ
พระองค์แล้ว พึงรู้แจ่มแจ้งอย่างที่พระองค์

ตรัสบอก ขอพระองค์จงทรงแสดงทักษิณย -
บุคคลผู้บริโศกทักษิณา ของบุคคลผู้เช่นกับ
ข้าพระองค์ ที่ข้าพระองค์จะพึงแสวงหา
บำรุงอยู่ ในกาลแห่งยัญญ์ แก่ข้าพระองค์เถิด.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า

ท่านจงกำจัดความสยิวหน้า จงประ-
คองอัญชลีมอบน้อมผู้ที่ปราศจากความแข่งดี
ผู้มีจิตไม่ขุ่นมัวหลุดพ้นแล้วจากกามทั้งหลาย
บรรเทาความง่วงเหงาเสียแล้ว นำกิเลสออก
เสียได้ ผู้ฉลาดในชาติและมรณะ ผู้นั้นเป็น
มุณี สมบูรณ์ด้วยปัญญาผู้มีแล้วผู้ยัญญ์เช่นนั้น
จงบูชาด้วยข้าวและน้ำเถิด ทักษิณาย่อม
สำเร็จได้ด้วยอาการอย่างนี้.

พราหมณ์ทูลว่า

พระองค์เป็นพระพุทธรเจ้า ผู้ที่บุคคล
ควรบูชาในโลกทั้งปวง เป็นบุญเขตอย่าง
ยอดเยี่ยม ย่อมควรเครื่องบูชา ท่านที่บุคคล
ถวายแล้วแต่พระองค์ เป็นทานมีผลมาก.

[๓๖๐] ลำดับนั้นแล สุนทรិภการทวาชพราหมณ์ได้กราบทูลพระผู้มี
พระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระโคตมผู้เจริญ ภาษิตของพระองค์แจ่มแจ้งนัก ข้าแต่

พระโคตมผู้เจริญ ภายดีของพระองค์แจ่มแจ้งนัก พระองค์ทรงประกาศธรรม โดยอเนกปริยาย เปรียบเหมือนหงายของทีคิดว่า เปิดของที่ปิด บอกทางแก่ผู้หลงทาง หรือตามประทีปไว้ในที่มืดด้วยหวังว่า ผู้มีจักขุจักเห็นรูปได้ฉะนั้น ข้าพระองค์นี้ขอถึงพระองค์ กับทั้งพระธรรมและพระภิกษุสงฆ์ว่าเป็นสรณะ ข้าพระองค์พึงได้บรรพชาอุปสมบทในสำนักของพระองค์เถิด สุนทรិการทวาช-พราหมณ์ได้บรรพชาอุปสมบทในสำนักของพระผู้มีพระภาคเจ้า ฯลฯ ก็ท่าน สุนทริการทวาชะได้เป็นพระอรหันต์รูปหนึ่ง ในจำนวนพระอรหันต์ทั้งหลาย ฉะนั้นแล.

จบสุนทริการทวาชสูตรที่ ๔

ปุรพาสสูตรที่ ๔

ปุรพาสสูตรมีบทเริ่มต้นว่า เอวมมุเม สุตํ ดังนี้.

ถามว่า พระสูตรนี้มีเหตุเกิดขึ้นอย่างไร ?

ตอบว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงตรวจดูสัตว์โลกด้วยพุทธจักขุ ภายหลังเสวยพระกระยาหารเสร็จแล้ว ทอดพระเนตรเห็นพราหมณ์ชื่อสุนทริการทวาชะถึงพร้อมด้วยอุปนิสัยแห่งพระอรหันต์ ทรงทราบว่า เมื่อเราไป ณ ที่นั้นจักได้สนทนากัน จากนั้นเมื่อการสนทนาสิ้นสุดลง พราหมณ์นั้นฟังธรรมเทศนาแล้วจักบวช แล้วจักบรรลุพระอรหันต์ ดังนี้ จึงเสด็จไป ณ ที่นั้น เริ่มสนทนากัน ได้ตรัสพระสูตรนี้.

๑. บาลีเป็นสุนทริกสูตร.

ในบทเหล่านั้น บทว่า เอวมมุเม สุตฺ เป็นตัน เป็นคำของพระสังคีติ-
กาจารย์. บทว่า กิซฺจโจ ภวฺ ท่านมีชาติอย่างไร ดังนี้ เป็นคำของพราหมณ์
นั้น. คำมีอาทิว่า

น พฺราหฺมโณ โนมุหิ น ราชปฺตุโต

น เวสฺสายนฺ อุต โกจิ โนมุหิ

โคตฺตํ ปริณฺณาย ปฺลฺลชฺชนานํ

อภิญฺจโน มนฺตจรามิ โลก.

เราไม่ใช่พราหมณ์ ไม่ใช่ราชโอรส

ไม่ใช่แพทย์หรือใคร ๆ เรากำหนดรู้โคตร

ของปูลุชนแล้ว ไม่มีความกังวลเที่ยวไปด้วย

ปัญญาในโลก ดังนี้.

เป็นพระดำรัสของพระผู้มีพระภาคเจ้า. ประมวลเรื่องทั้งหมดนั้น
เรียกว่า ปุรพาสสุคร. ฟังทราบบทเช่นเดียวกัน กับที่กล่าวในสูตรนั้นตามนัย
ที่กล่าวแล้วนั้นแล. เราจักพรรณนาบทที่ยังไม่กล่าวไว้. และจะไม่แต่ต้อง
บทที่มีความง่ายเลย. บทว่า โกสฺเสสุ ได้แก่ พระราชกุมารชาวชนบทชื่อว่า
โกสส. ชนบทหนึ่งเป็นที่ประทับ ของพระราชกุมารเหล่านั้น ท่านเรียกว่าโกสส
ด้วยรูปหิศัพทฺ. ในแคว้นโกสสชนบทนั้น. แต่อาจารย์บางพวกพรรณนา
ไว้ว่า ครั้งก่อน พระราชาทรงสดับว่า มหาปนาทราชกุมารทอดพระเนตร
การฟ้อนรำแล้วไม่ทรงแสดงอาการแม้เพียงทรงพระสรวล จึงรับสั่งว่า ผู้ใด

ทำโอรสของเราให้หัวเราะได้ เราจะให้เครื่องสรรพากรณะผู้นั้น. แต่นั้น หม่อมราชวงศ์ไปประชุมกัน พวกมนุษย์แม่แสดงการเล่นต่าง ๆ เกิน ๗ ปี ก็ไม่สามารถให้พระราชกุมารนั้นทรงพระสรวลได้ ลำดับนั้น ท้าวสักกะทรงส่ง นักพ่อนที่เป็นเทพดาไป. นักพ่อนที่เป็นเทพดาแสดงการพ่อนที่เป็นทิพย์แล้ว ทำให้พระราชกุมารทรงพระสรวลได้. พวกมนุษย์เหล่านั้นจึงพากันกลับที่อยู่ ของตน ๆ. พวกมนุษย์เห็นมิตรและสหายเป็นต้นสวนทางมาได้ทำปฏิสันถารว่า สบายดีอยู่ดอกหรือท่าน สบายดีอยู่ดอกหรือท่าน ดังนี้. เพราะฉะนั้น ประเทศ นั้นจึงเรียกว่า โกสละ หมายถึงเสียงว่า กุสลั กุสลั นั้น. บทว่า **สุนทริกาย นทिया ตีเร** คือ ที่ฝั่งแม่น้ำอันมีชื่ออย่างนี้ว่า **สุนทรिका**. บทว่า **เตน โข ปน** ได้แก่ โดยสมัยที่พระผู้มีพระภาคเจ้ามีพระประสงค์จะทรงแนะนำพราหมณ์ นั้น จึงเสด็จไปประทับด้วยอิริยาบถนั่งทรงห่มคลุมพระเศียร ณ โคนต้นไม้ ที่ ฝั่งแม่น้ำนั้น.

บทว่า **สุนทริกาทวาโซ** ได้แก่ พราหมณ์นั้นอยู่ที่ฝั่งแม่น้ำนั้น และบูชาไฟอยู่. อนึ่ง การทวาชะเป็นชื่อโคตรของพราหมณ์. เพราะฉะนั้น ท่าน จึงกล่าวอย่างนั้น. บทว่า **อคุติ ชูหติ** ได้แก่ ให้ไฟโพลงด้วยการใส่เครื่อง บูชา. บทว่า **อคุติหุตํ ปริจรติ** บำเรอการบูชาไฟ คือ เข้าไปยังที่ก่อไฟ ด้วยการกวาด ลูบไล้ และพลีกรรมเป็นต้น. บทว่า **โก นุ โข อิมํ หพยเสถ** **ภุญฺชยุย** ใครหนอควรบริโภคข้าวปายาสที่เหลือนี้ ความว่า นัยว่าพราหมณ์ นั้นบูชาไฟเห็นข้าวปายาสที่เหลือ จึงคิดว่ามหาพรหมบริโภคข้าวปายาสที่ไต่ลง ไปในไฟ แต่ข้าวปายาสนี้ยังมีเหลืออยู่ ฉะนั้นเราพึงให้ข้าวปายาสนั้นแก่พราหมณ์

ผู้เกิดจากปากของพรหม แม้นบุตรพร้อมด้วยบิดาของเราก็จะพึงอิมหน้า, ทางไปสู่พรหมโลก พึงเป็นทางที่เราชำระไว้ดีแล้ว เอาเถิดเราจะแสวงหาพรหมณ์. ลำดับนั้น ภารทวาชพรหมณ์ลุกจากที่นั่งเพื่อหาพรหมณ์ เหลียวดูทิศทั้งสี่ด้วยคิดว่า ใครหนอ ควรบริโภคข้าวปายาสที่เหลือนี้. บทว่า **อณฺดรสุมี รุกฺข-มุเล** ได้แก่ ที่โคนไม้ต้นอันประเสริฐ ณ ไพรสมณที่นั้น. บทว่า **สสีถํ ปารุถํ** คือ คุลมกายตลอดศิริষะ. ก็เพราะเหตุไรพระผู้มีพระภาคเจ้าจึงได้ทรงทำอย่างนั้น. เหตุมีอยู่ว่า แม้นผู้มีกำลังเทียบพระนารายณ์ก็ไม่สามารถจะห้ามหิมะตก หรือ ความหนาวและลมได้ จริงอยู่ พระพุทธเจ้าทั้งหลายย่อมไม่ทรงประทับประคองพระวรกายด้วยประการทั้งปวงก็จริง ถึงดังนั้นพระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงดำริว่า เมื่อพรหมณ์มาหาจักเปิดศิริষะ ครั้นพรหมณ์เห็นเราก็จักสนทนากันเมื่อเป็นดังนั้น เราก็จักแสดงธรรมโดยให้พรหมณ์คล้อยไปตามคำของเรา เพราะฉะนั้น พระองค์จึงได้ทรงกระทำอย่างนั้นเพื่อสนทนากัน. บทว่า **ทิสฺวาน วาเมน ๗เป๗ เตนฺอุปสงฺกมิ** พรหมณ์เห็นพระผู้มีพระภาคเจ้าประทับนั่งทรงคุลมพระกายตลอดพระเศียรอยู่ที่โคนต้นไม้แห่งหนึ่ง จึงถือเอาข้าวปายาสที่เหลือนี้อย่างมือซ้าย ถือน้ำเต้าด้วยมือขวา เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่ประทับ ความว่า นัยว่าพรหมณ์นั้นเห็นพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้วคิดว่า ท่านผู้นี้คุลมตลอดศิริষะประกอบความเพียรตลอดคืน เราก็จักให้ทักษิโณทกแล้วให้ข้าวปายาสที่เหลือนี้อำคัญว่าเป็นพรหมณ์จึงเข้าไปหา. บทว่า **มุณฺโท อยํ ภวํ มุณฺทโก อยํ ภวํ** ท่านผู้นี้เป็นคนโสัน ๆ ความว่า พอพระผู้มีพระภาคเจ้าเปิดพระเศียร พรหมณ์เห็นพระเกสาจึงกล่าวว่ **มุณฺโท** คนโสัน. พรหมณ์

มองดูอย่างถี่ถ้วนไม่เห็นปลายพระเกศา แม้แต่น้อยจึงเหยียดหยามกล่าวว่า มุณฑโก คนโล้นเถื่อนดังนี้ ด้วยว่า พราหมณ์เหล่านั้นมีทิวทัศน์เห็นปานนี้. บทว่า ตโต จ ได้แก่จากที่ที่ ยืนอยู่แล้วได้เห็น. บทว่า มุณฑาปี โหนติ ได้แก่ แม้พราหมณ์บางพวกก็เป็นคนโล้นด้วยเหตุอย่างใดอย่างหนึ่ง.

น อักษรในบทว่า น พุราหฺมโณ โนมฺหิ นี้ ลงในความปฏิเสธ.

โน อักษรลงในอวชารณะ (ห้ามความอื่น) ดุจในประโยค น โน สมฺ ทธฺยํ นั้นไม่เสมอด้วยพระตถาคต ดังนี้เป็นต้น. ด้วยบทนั้นพระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า เรามิใช่พราหมณ์ดังนี้. บทว่า น ราชบุตโต เราไม่ใช่ราชโอรส. บทว่า น เวสฺสยาโน เราไม่ใช่แพศย์. บทว่า อุตฺ โจจ โนมฺหิ สุทรหรือจันทาล หรือใคร ๆ แม้อื่น ๆ เราก็คงไม่เป็น. พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงห้ามการอ้างคำพูดว่าโดยชาติอย่างสิ้นเชิงอย่างนี้. เพราะเหตุไร เพราะกุลบุตรผู้ได้บรรพชาแล้ว ย่อมสละชื่อและโคตรที่มีมาก่อน เหมือนแม่น้ำไหลลงสู่มหาสมุทรฉะนั้น. ปหาราสูตรเป็นตัวอย่างในข้อนี้. พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงคัดค้านคำกล่าวถึงชาติอย่างนี้ ทรงเปิดเผยพระองค์ตามความเป็นจริง ตรัสว่าเรากำหนดรู้โคตรของปุถุชนแล้วไม่มีความกังวล เทียวไปด้วยปัญญาในโลก ดังนี้. หากมีคำถามว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงกำหนดรู้โคตรอย่างไรเล่า. ตอบว่า เพราะพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงกำหนดเบญจชันต์ทั้งหลายด้วยปัญญาสาม เมื่อทรงกำหนดรู้เบญจชันต์เหล่านั้นแล้ว เป็นอันทรงกำหนดรู้โคตรนั่นเอง. พระองค์ไม่มีความกังวล เพราะไม่มีความกังวลมิระกะเป็นต้น. พระองค์ทรงรู้ด้วยปัญญา เทียวไปด้วยกายกรรมเป็นต้น อันหมุนไปตามญาณทั้งหลาย. ด้วยเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้า

จึงตรัสว่า โศคตัม ฯเปฯ โลก ดังนี้. ปัญญาท่านเรียกว่า มนุตา. พระองค์
เที่ยวไปด้วยปัญญานั้น. ด้วยเหตุนี้แหละ ท่านจึงกล่าวว่ มนุตจรามิ โลก
ทำเป็นรัฐสะด้วยอำนาจของฉันท.

พระผู้มีพระภาคเจ้าครั้ง ทรงเปิดเผยพระองค์อย่างนี้แล้ว บัดนี้ เมื่อ
ทรงค้ำค้ำของพราหมณ์ ด้วยพระดำรัสว่า ท่านเห็นบุคคลผู้มีเพศอันประ-
เสริฐอย่างนี้แล้ว ยิ่งไม่ทราบคำที่ควรถามหรือไม่ควรถาม จึงตรัสว่า สงฺฆา-
ภิวาสิ ฯเปฯ โศคตปญฺห.

เรานุ่งห่มไตรจีวร ไม่มีเรือน ปลง

ผมแล้ว มีตนดับความเร่าร้อนแล้ว ไม่คลุก

คลีกับมนุษย์ ทั้งหลายในโลกนี้ เที่ยวไปอยู่

ท่านถามถึงปัญหา เกี่ยวกับโคตรอันไม่

สมควรกะเรา.

ก็ในกาลานี้มีอธิบายดังนี้ จีวรแม่ ๓ ผืนท่านเรียกว่า สังฆาภู
เพราะตัดต่อกัน. ชื่อว่า สงฺฆาภิวาสิ เพราะนุ่งห่มจีวรเหล่านั้น. บทว่า
อคโห แปลว่า ไม่มีเรือน. อธิบายว่า ไม่มีตัมหา. ก็เรือนที่ประทับใน
พระเชตวันของพระผู้มีพระภาคเจ้ามีมากมายเป็นต้นว่ามหาคันธกุฎิ โรงมณฑล
ใต้ต้นกุ่มน้ำ กุฎิตันมะกอก โรงไม้จันทร์ ไม่ควรหมายเอาถึงเรือนประทับนั้น.
บทว่า นิวุตตเกโส ได้แก่ ปลงผม. อธิบายว่า ปลงผมและหนวด. บทว่า
อภินิพพุตตุโต ได้แก่ มีจิตสงบจากความเร่าร้อนหรือมีจิตคุ้มครองแล้ว.
บทว่า อลิมฺปมานอ อิท มาณเวหิ ไม่คลุกคลีกับมนุษย์ คือ ไม่ติด
ไม่เกี่ยวข้องกับมนุษย์เพราะละความเยื่อใยในของใช้ได้แล้ว คือ อยู่อย่างสงัด

ส่วนเดียว. บทว่า **อกุลล์ มํ พุราหุณฺณ** ท่านถามปัญหาเกี่ยวกับโคตรอันไม่สมควรกระเรา ความว่า เรานุ่งห่มไตรจีวรอย่างนี้ ฯลฯ ไม่คลุกคลีด้วยมนุษย์ทั้งหลายในโลกนี้ คู่ก่อนพราหมณ์ ท่านถามปัญหาเกี่ยวกับโคตรอันไม่สมควรกระเราผู้เป็นสมณะเพื่ออะไร.

เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสอย่างนี้แล้ว เมื่อจะปลดเปลื้องคำติเตียนจึงตรัสว่า คู่ก่อนพราหมณ์ผู้เจริญ พวกพราหมณ์ย่อมถามกับพวกพราหมณ์ด้วยกันว่า ท่านเป็นพราหมณ์หรือหนอ.

ในบทเหล่านั้นบทว่า **พุราหุณฺโณ โน** ความว่าท่านเป็นพราหมณ์หรือหนอ. ท่านอธิบายว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า คู่ก่อนพราหมณ์ผู้เจริญ เราจะไม่ว่างสิ่งไม่สมควร ในสมัยที่เราเป็นพราหมณ์ พวกพราหมณ์มาประชุมกันกับพวกพราหมณ์ แล้วถามถึงชาติบ้าง โคตรบ้างอย่างนี้ว่า ท่านเป็นพราหมณ์หรือหนอ ท่านเป็นพราหมณ์ภราทวาชโคตรหรือหนอ ดังนี้.

ครั้นพระองค์ตรัสอย่างนี้แล้ว พระผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อจะทรงประกาศความที่พระองค์ทรงรู้ชัดในมโนต์ทั้งหลาย เพื่อจะทำให้พราหมณ์มีจิตอ่อนจึงตรัสว่า

พุราหุณฺโณ เจ ตฺวํ พุรุสฺสิ ฯลฯ **จตุวีตถกุขริ**

หากท่านกล่าวว่าเราเป็นพราหมณ์

แต่ท่านกล่าวกระเราผู้มีใช้พราหมณ์ เพราะ-

ฉะนั้น เราขอถามสาวิตรี (ชื่อฉันท) ซึ่งมี

บท ๓ มีอักษร ๒๔ กระท่าน.

บทนั้นมีความว่า หากท่านกล่าวว่าเราเป็นพราหมณ์ แต่ท่านกล่าวจะ
เราผู้มีใช้พราหมณ์ เพราะฉะนั้นเราขอลามสาวตรีกะท่านผู้เจริญ ท่านจงบอก
สาวตรีมีบท ๓ มีอักษร ๒ แก่เรา. ก็ในบทนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัส
หมายถึงอริยสาวตรีนี้ว่า พุทฺธฺ ๑ สรณฺ ๑ อญฺญามิ ๑ ธมฺมํ ๑ สรณฺ ๑ อญฺญามิ
๑ สขฺมํ ๑ สรณฺ ๑ อญฺญามิ อันเป็นเบื้องต้นแห่งพระไตรปิฎกซึ่งเป็นพระบรมถเวท
อันพระพุทฺธเจ้าทุกพระองค์ผู้เป็นพราหมณ์ชั้นเยี่ยมประกาศแล้ว สมบูรณ์ด้วย
อรรถและพยัญชนะ. แม้หากว่าพราหมณ์ฟังกล่าวอย่างอื่น พระผู้มีพระภาคเจ้า
ก็จะตรัสกะพราหมณ์นั้นว่า คุณก่อนพราหมณ์ นี้มิใช่สาวตรีในวินัยของพระอริยะ
อย่างแน่นอน เพราะเหตุนี้ ครั้นพระองค์ทรงแสดงถึงความมิใช่สาวตรีแก่
พราหมณ์นั้น จึงทรงให้พราหมณ์ตั้งอยู่ในสาวตรีนี้แล. แต่พราหมณ์ถามถึง
สาวตรี ครั้นสดับคำนี้ว่ามี ๓ บท มีอักษร ๒๔ อัน เข้ากันได้กับลัทธิของตน
เป็นสาวตรีที่มีลักษณะและพยัญชนะเปล่งออกมาด้วยเสียงคุณเสียงพรหมจึงดู
แคลนว่า ท่านผู้นี้เป็นสมณะถึงความสำเร็จในลัทธิของพราหมณ์แน่นอน แต่
เรามิใช่พราหมณ์ เพราะไม่รู้ ท่านผู้นี้เป็นพราหมณ์ จึงแน่ใจว่าท่านผู้นี้เป็น
พราหมณ์ เป็นคนดีถึงฝั่งแห่งมนต์ คิดว่า เขาเถิดเราจะถาม ยัญวิธี (วิธีบูชา
ยัญ) และทักษิณยวิธี (วิธีทำเพื่อทักษิณา) กะสมณะนั้น จึงกล่าวคาถา
ไม่เรียบร้อยนักสองบทนี้ว่า กิณฺนิสุตฺตา ๗ เปฯ โสเก ความว่า พวกฤๅษี
มนุษย์ กษัตริย์ และพราหมณ์เป็นอันมากในโลกนี้อาศัยอะไร ได้กำหนดยัญเพื่อประโยชน์
แก่เทวดาทั้งหลาย.

บทนั้นมีความว่า พวกฤๅษี กษัตริย์ พราหมณ์ มนุษย์เหล่าอื่น
อาศัยอะไร คือประสงค้อะไร ประารถนาอะไร ได้กำหนดยัญเพื่อประโยชน์

ที่พระองค์เป็นผู้มีพระสรีระสมบัติอันสะอาด และคุณสมบัติทั้งปวงเกิดปีติ
โสมนัสกล่าวคาถาว่า **อทุธา หิ ตสฺส** การบูชาของข้าพเจ้านั้นพึงสำเร็จ
เป็นแน่ ดังนี้เป็นต้น.

ในบทเหล่านั้น บทว่า **พฺราหฺมโณ** เป็นคำของพระสังคีติกาจารย์.
บทที่เหลือเป็นคำของพราหมณ์. บทนั้นมีอธิบายว่า พราหมณ์พูดว่าการบูชา
ของข้าพเจ้านั้นพึงสำเร็จแน่นอนวันนี้ ไทยธรรมนี้จักสำเร็จ จักสำเร็จด้วยดี
จักมีผลมาก เราจักได้เห็นผู้ถึงที่สุดแห่งเวทเช่นนั้น คือเราจักได้เห็นผู้ถึงที่สุด
แห่งเวท ผู้เจริญเช่นนั้น จริงอยู่ ท่านนั้นแหละเป็นผู้เลิศกว่าผู้ถึงที่สุดแห่งเวท
ทั้งหลาย อนึ่ง เมื่อก่อนจากนี้ชนอื่นย่อมบริโภคนมสำหรับบูชา ข้าวสุกสำหรับ
บูชาและขนมที่เขาเตรียมขัญเพื่อคนเช่นเรา เพราะยังไม่เห็นผู้ถึงที่สุดแห่งเวท
และผู้ถึงที่สุดแห่งทุกซ์เช่นท่าน. ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงทราบว่
พราหมณ์ย่อมเลื่อมใสในพระองค์และรับพระดำรัสแล้วมีพระประสงค์จะประกาศ
ทักษิณียบุคคลโดยประการต่าง ๆ เหมือนอย่างทักษิณียบุคคลเป็นผู้ปรากฏ
เป็นอันดีแก่เขาจึงตรัสพระคาถาว่า **ตสฺมาติห ตฺว** ดังนี้เป็นต้น.

บทนั้นมีอธิบายว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อจะทรงแสดงพระองค์จึงตรัส
ว่า คุณก่อนพราหมณ์ เพราะท่านเป็นผู้เลื่อมใสในเรา ฉะนั้นแหละท่านจงเข้าไป
ถามเถิด. ก่อนจากนี้ไปควรเชื่อบทของผู้มีความต้องการด้วยประโยชน์ ด้วย
บทอื่น. อธิบายว่า ท่านผู้มีความต้องการด้วยประโยชน์ ท่านอยู่ในที่นี้แหละ
อย่าไปไหน จะประสบพบเห็นทักษิณียบุคคลผู้มีปัญญาดี มีปัญญาประเสริฐ
เป็นพระจินาสพ ชื่อว่า เป็นผู้สงบ เพราะสงบด้วยไฟคือกิเลสอันสมควรแก่

ความเป็นผู้มีความต้องการด้วยประโยชน์นั้น ชื่อว่า เป็นผู้ไม่มีความโกรธ เพราะสงบความโกรธเสียได้ ชื่อว่า เป็นผู้ไม่มีความอยากเพราะไม่มีทุกข์ ชื่อว่า เป็นผู้ไม่มีความหวัง เพราะไม่มีความหวังหลาย ๆ อย่าง ในศาสนานี้แน่แท้. อีกอย่างหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อจะทรงแสดงพระองค์จึงตรัสว่า เพราะท่านเลื่อมใสในเรา คู่ก่อนพราหมณ์ ฉะนั้นแหละท่านเป็นผู้มีความต้องการด้วยประโยชน์ จงเข้าไปถามท่านผู้สงบ ผู้ไม่มีความโกรธ ผู้ไม่มีทุกข์ ผู้ไม่มีความหวังเถิด. ในบทนี้พึงทราบโยชนาแก่ไว้ว่า เมื่อถามอย่างนี้ท่านจะพบ ทักขิไณยบุคคลผู้มีปัญญาดี ผู้เป็นจิณาสพในศาสนานี้เป็นแน่แท้.

ลำดับนั้น พราหมณ์ปฏิบัติตามที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงสอน จึงทูล พระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ยลฺลเย รโตหฺ โภ ๗เปฯ พฺรหฺมิ เมตฺ ความว่า ข้าแต่พระโคตมผู้เจริญ ข้าพเจ้ายินดีแล้วในอัยย โครจะบูชาอัยย แก่ข้าพเจ้า ยิ่งไม่ทราบชัด ขอท่านจงพราสาสนข้าพเจ้าเถิด ขอท่านจงบอกที่เป็นที่สำเร็จ แห่งการบูชาแก่ข้าพเจ้าเถิด. บทว่า ยลฺลเย (การเช่นสรวง) ยาโค (การบูชาอัยย) ทานฺ (การให้) ในบทว่า ยลฺลเย นั้น โดยความเป็นอย่างเดียวกัน เพราะฉะนั้น พึงทราบการประกอบความในบทนี้ว่า ข้าพเจ้ายินดีแล้ว ในทาน ประสงค์จะให้ท่าน เพราะความยินดีในทานนั่นเอง แต่ข้าพเจ้ายังไม่ทราบชัด ขอท่านจงพราสาสนข้าพเจ้าผู้ไม่รู้อย่างนี้เถิด ข้าแต่ท่านผู้เจริญ ก็เมื่อท่านจะพราสาสน ขอจงบอกที่เป็นที่สำเร็จแห่งการบูชาแก่ข้าพเจ้า โดยนัย ที่ง่ายเถิด. ปาฐะว่า ยถา หุตฺ ก็มี.

ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงพระประสงค์จะกล่าวแก่พราหมณ์นั้น จึงตรัสว่า เตนหิ ๗เปฯ เทลิสฺสามิ คู่ก่อนพราหมณ์ ถ้าอย่างนั้นท่านจง

เงี้ยวโศตลงเกิด เราจักแสดงธรรมแก่ท่าน เพื่อทรงพร้าสอนพราหมณ์ผู้เงี้ยวโศตลงแล้ว จึงตรัสคาถาว่า ตาว มา ชาตี ปุจฺจ ท่านอย่าถามถึงชาติก่อนเลย.

ในบทเหล่านั้น บทว่า มา ชาตี ปุจฺจ อย่าถามถึงชาติ ความว่า ฝันว่า ท่านหวังความมีผลมากในการบูชา ความสำเร็จและการให้ จงอย่าถามถึงชาติ เพราะการถามถึงชาติไม่ใช่เหตุในการพิจารณาถึงทักษิณียบุคคล. บทว่า จรณฺ จ ปุจฺจ ได้แก่ จงถามแต่ธรรมสำหรับประพฤติ อันได้แก่คุณธรรม มีศีลเป็นต้นเกิด เพราะธรรมสำหรับประพฤตินี้ เป็นเหตุในการพิจารณาถึงทักษิณียบุคคล.

บัดนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อจะทรงชี้แจงความนั้น ให้แจ่มแจ้งแก่พราหมณ์นั้น จึงทรงยกตัวอย่างว่า ภูฏฐา หเว ชายติ ชาตเวโท เป็นต้น. อธิบายความในบทนั้นว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ไฟย่อมเกิดแต่ไม้แล่อหนึ่ง ไฟนั้นมิใช่เกิดจากไม้มีไม้สาละเป็นต้นเท่านั้น จึงทำหน้าที่ของไฟได้ถึงเกิดจากไม้มีแผ่นหินและรวงน้ำเป็นต้นก็ทำหน้าที่ไม่ได้ แต่ที่ทำได้เพราะถึงพร้อมด้วยคุณสมบัติ มีเปลวไฟเป็นต้นฉันใด ผู้ที่เป็นทักษิณียบุคคลก็ฉันนั้น มิใช่ผู้เกิดในตระกูลพราหมณ์เท่านั้น ทั้งมิใช่เกิดในตระกูลคนจัณฑาลเป็นต้น แม้เกิดในตระกูลต่ำ เกิดในตระกูลสูง ก็เป็นมุณีจิณาสพ มีปัญญาเกียดกันอกุศลได้ด้วยhiri เป็นบุคคลอาชาไนยได้ เป็นผู้มีชาติ โดยคุณสมบัติ อันมีปัญญาและhiriเป็นประธาน ก็เป็นทักษิณียบุคคลผู้สูงสุดได้ เพราะผู้นั้นย่อมทรงคุณธรรมด้วยปัญญา ย่อมกีดกันโทษทั้งหลายด้วยhiri สมดังที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า หิริยา หิ สนฺโต น กโรนฺติ ปาปํ จริงอยู่

สัตบุรุษทั้งหลายย่อมไม่ทำความชั่ว เพราะมีhiri. ด้วยเหตุนี้ เราขอบอกแก่ท่านว่า ท่านถามถึงชาติ จงถามแต่ธรรมสำหรับประพตติ ใฝ่ยอมเกิดแต่ไม่แแต่แม้ผู้เกิดในตระกูลต่ำก็เป็นมุนี มีปัญญา เป็นบุคคลอาชาไนย เกียดกันอกุศลด้วยhiriได้. นี่เป็นความสังเขป. ส่วนความพิสดาร ฟังทราบโดยคั่นคว้าวาดในอัสสลายนสูตร.

พระผู้มีพระภาคเจ้าครั้นทรงปราสาสนพราหมณ์นั้นด้วยความบริสุทธิ์แห่งวรรณะ ๔ อย่างนี้แล้ว เพื่อทรงแสดงที่เป็นที่สำเร็จแห่งการบูชาัญญิงตริสกาลามีอาทิว่า **สจฺเจน ทนฺโต** ฝึกตนด้วยสังจะดังนี้เป็นต้น.

ในบทเหล่านั้น บทว่า **สจฺเจน** ได้แก่ ประมัตถสังจะ จริยอยู่ผู้บรรลุประมัตถสังจะนั้นชื่อว่าเป็นผู้ฝึกตนแล้ว. ด้วยเหตุนี้พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า **สจฺเจน ทนฺโต** ดังนี้. บทว่า **ทมฺสา อุเปโต** ได้แก่ ประกอบแล้วด้วยการฝึกฝนอินทรีย์. บทว่า **เวทฺหตุถุ** ได้แก่ ถึงที่สุดแห่งกิเลสด้วยเวทหรือถึงมรรคญาณที่ ๔ อันเป็นที่สุดแห่งเวททั้งหลาย. บทว่า **วุสิตฺพุทฺหมจฺริโย** ได้แก่ อยู่จบมรรคพรหมจรรย์ เพราะไม่มีกิจที่จะต้องอยู่อีก. บทว่า **กาเลน ตมฺหิ หพฺยํ ปเวจฺเจ** ฟังหลังไทยธรรมในทักษิณเอยบุคคลนั้นตามกาล ความว่า ฟังกำหนดเวลาที่ตนจะเอาไทยธรรมไปตั้งและเวลาที่ทักษิณเอยบุคคลนั้นอยู่เฉพาะหน้า แล้วฟังหลังคือฟังมอบไทยธรรมในทักษิณเอยบุคคลเช่นนั้นตามเวลานั้น. บทว่า **กาเม** ได้แก่ วัตถุ कामและกิเลส काम. บทว่า **สุสมฺมาหิตินุทฺริยา** คือมีอินทรีย์ตั้งมั่นแล้วด้วยดี. ท่านอธิบายว่ามีอินทรีย์ไม่ฟุ้งซ่าน. บทว่า **จนฺโทว ราชุกฺคฺคฺหา ปมฺตุโต** ได้แก่

เหมือนพระจันทร์ที่พ้นจากการจับของราหู ฉันทิ ผู้พ้นจากการจับของกิเลส
ย่อมเปล่งปลั่งฉนั้น. บทว่า สตา คือเป็นผู้ถึงพร้อมด้วยสติ. บทว่า
มมยิตานิ ได้แก่ ละตัณหาและทิฏฐิที่คนพาลถือว่าเป็นของเราได้แล้ว. บทว่า
โย กาม หิตฺวา ละกามทั้งหลายได้แล้ว พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสหมายถึง
พระองค์ตั้งแต่ต้น. ในบทเหล่านั้น บทว่า กาม หิตฺวา คือละกิเลสกาม
ได้แล้ว. บทว่า อภิกฺขุยฺจาโร ได้แก่ ชื่อว่าครอบงำวัตถุกามทั้งหลายเที่ยวไป
เพราะละวัตถุกามเหล่านั้นได้แล้ว. ท่านกล่าวพระนิพพานว่าเป็นที่สุดแห่งชาติ
และมรณะ. บทว่า โย เวทฺติ คือรู้ที่สุดแห่งชาติและมรณะนั้นด้วยกำลังปัญญา.
บทว่า อุตฺตรหฺโत्व เหมือนห้วงน้ำ ความว่า สระใหญ่ ๗ สระในป่าหิมวันตะ
คือ สระอนาคต สระกัณณมุนฑะ สระรถการะ สระนัททันตะ สระกุณณะ
สระมณฑากินี สระสีหปาคะ เหล่านี้ใด เย็นอยู่ตลอดเวลา เพราะไม่ถูกความ
ร้อนคือไฟและพระอาทิตย์สัมผัส ผู้รู้ที่สุดแห่งชาติและมรณะชื่อว่าดับความ
เราร้อนได้ เป็นผู้เยือกเย็น เพราะดับความเราร้อนคือกิเลสได้เหมือนห้วงน้ำ
เหล่านั้นห้วงใดห้วงหนึ่งฉนั้น. บทว่า สโม ได้แก่ เท่ากัน. บทว่า สเมหิ
ได้แก่ พระพุทธเจ้าทั้งหลาย มีพระวิปัสสีเป็นต้น. เพราะพระพุทธเจ้าเหล่านั้น
ท่านกล่าวว่า สมา คือ เป็นผู้เสมอกันเพราะเสมอกันด้วยการตรัสรู้. พระ-
พุทธเจ้าเหล่านั้นไม่มีความต่างกันในคุณที่ควรบรรลุในการตรัสรู้หรือในโทษ
ที่ควรละ. พระพุทธเจ้าเหล่านั้นมีความต่างกันด้วยกาล อายุ ตระกูล ประมาณ
การบรรพชา ความเพียร ที่ตรัสรู้ และพระรัศมี. เป็นความจริงฉนั้น
เจ้าทั้งหลายโดยกำหนดอย่างต่ำ ทรงบำเพ็ญบารมีมาสื่อสงไขยแสนกัป

โดยกำหนดอย่างสูง สิบหกอสงไขยแสนกัป นี่คือการต่างแห่งกาลของพระพุทธรเจ้าเหล่านั้น. อนึ่งโดยกำหนดอย่างต่ำ พระพุทธรเจ้าทั้งหลายทรงอุบัติในกาลที่คนมีอายุ ๑๐๐ ปี โดยกำหนดอย่างสูง ในกาลที่คนมีอายุแสนปี นี่คือการต่างแห่งอายุ. พระพุทธรเจ้าทั้งหลายทรงอุบัติในตระกูลกษัตริย์ หรือในตระกูลพราหมณ์ นี่คือการต่างกันแห่งตระกูล. พระพุทธรเจ้าทั้งหลายสูงประมาณ ๘๘ ศอก หรือต่ำประมาณ ๑๕-๑๘ ศอก นี่คือการต่างแห่งประมาณ. พระพุทธรเจ้าทั้งหลายเสด็จออกบรรพชาด้วย ช้าง ม้า รถและวอ เป็นต้น หรือโดยทางอากาศ เช่นพระวิปัสสี พระกุกสันธะเสด็จออกบรรพชาด้วยรถม้า พระสิจี พระโกนาคมนะเสด็จออกโดยกองช้าง พระเวสสภูเสด็จออกโดยวอ พระกัสสปเสด็จออกโดยทางอากาศ พระศักยมุนีเสด็จออกโดยหลังม้า นี่คือการต่างกันแห่งการออกบรรพชา. พระพุทธรเจ้าทรงบำเพ็ญเพียรเจ็ดวันบ้าง ถึงเดือนบ้าง เดือนหนึ่งบ้าง สองเดือนบ้าง สามเดือนบ้าง สี่เดือนบ้าง ห้าเดือนบ้าง หกเดือนบ้าง หนึ่งปีบ้าง สองปีบ้าง สามปีบ้าง โทษี่ปีบ้าง ห้าปีบ้าง หกปีบ้าง นี่คือการต่างกันแห่งความเพียร. ตรัสรู้ได้ตั้งโทษี่ใบบ้าง ด้นไทรเป็นต้นอย่างใดอย่างหนึ่งบ้าง นี่คือการต่างกันแห่งที่ตรัสรู้. พระพุทธรเจ้าทั้งหลายประกอบด้วยพระรัศมีวาหนึ่ง พระรัศมี ๘๐ วา และพระรัศมีไม่มีกำหนด ในพระรัศมีเหล่านั้น พระรัศมีวาหนึ่งและ ๘๐ วาเหมือนกันทุกพระองค์ แต่พระรัศมีไม่มีกำหนดแผ่ไปไกลบ้างใกล้บ้างคาวุตหนึ่ง สองคาวุต โยชน์หนึ่ง หลายโยชน์ และสุดจักรวาลบ้าง. พระรัศมีของพระพุทธรมงคลแผ่ไปถึงหมื่นจักรวาล. เมื่อเป็นเช่นนี้พระรัศมีของพระพุทธรเจ้า

ทั้งหลายย่อมแพ้ไปตามพระประสงค์ เพราะเกี่ยวกับใจคิด นี่คือความต่างกันแห่งพระรัศมี. เว้นความต่างกัน ๘ อย่างเหล่านี้ พระพุทธเจ้าทั้งหลายไม่มีความต่างกันในคุณที่ควรบรรลุถึงการตรัสรู้ที่เหนือหรือในโทษที่ควรละ เพราะฉะนั้นท่านจึงกล่าวว่า **สมา** คือเป็นผู้เสมอกัน. พระตถาคตเป็นผู้เสมอด้วยพระพุทธเจ้าเหล่านี้ด้วยประการฉะนี้. บทว่า **วิสมมติ ทูเร** ห่างไกลจากผู้ไม่เสมอทั้งหลายคือห่างไกลจากสรรพสัตว์ที่เหนือมีพระปัจเจกพุทธเจ้าเป็นต้น ผู้ไม่เสมอ. จริงอยู่ แม้พระปัจเจกพุทธเจ้าทั้งหลายนั่งขัดสมาธิบำเพ็ญตลอดชมพูทวีปก็ไม่ถึงเสี้ยวที่ ๑๖ ของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์เดียวด้วยคุณทั้งหลาย. จะกล่าวไปทำไมถึงพวกสาวกเป็นต้น. ด้วยเหตุนี้พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า **วิสมมติ ทูเร** ดังนี้. พึงประกอบบทว่า **ทูเร** ด้วยบททั้งสองว่า **ตถาคต โหติ**. บทว่า **อนนตฺตปญฺโญ** คือมีปัญหากำหนดไม่ได้. จริงอยู่ไม่ควรกล่าวเปรียบปัญญาของพระอรหัตต์ที่ ๘ ยิ่งกว่าปัญญาของมนุษย์ชาวโลก กล่าวเปรียบปัญญาของพระโสดาบันยิ่งกว่าปัญญาของพระอรหัตต์ที่ ๘ กล่าวเปรียบปัญญาของพระปัจเจกพุทธเจ้ายิ่งกว่าปัญญาของพระอรหันต์ กล่าวเปรียบปัญญาของพระตถาคตยิ่งกว่าปัญญาของพระปัจเจกพุทธเจ้า. แต่ควรกล่าวว่า **อนนตฺตา** คือไม่มีที่สุด. ด้วยเหตุนี้ท่านจึงกล่าวว่า **อนนตฺตปญฺโญ** พระตถาคตเป็นผู้มีปัญหาไม่มีที่สุด. บทว่า **อนุปฺลิตฺโต** ได้แก่ ผู้อันเครื่องฉาบทา คือ ตัณหา และทิฏฐิไม่ฉาบทาแล้ว. บทว่า **อิธ วา หุริ วา** คือในโลกนี้หรือโลกอื่น. แต่ในบทนี้โยชนาแก้ไว้ว่า พระตถาคตเป็นผู้เสมอด้วยผู้เสมอ อยู่ห่างไกลจากผู้ไม่เสมอ เพราะเหตุไร เพราะพระตถาคตเป็นผู้มีปัญหาไม่มีที่สุด เป็นผู้อัน

ค้นหาและทักขิไม่ฉาบทาในโลกนี้หรือโลกอื่น ฉะนั้น พระตถาคตจึงยอมควร
เครื่องบูชา.

บทว่า ยมุหิ น มายา พระตถาคตไม่มีมายา. ก็คานานี้และคานาอื่น
พึงทราบว่ ท่านกล่าวไว้เช่นนี้ เพื่อละความสำคัญในพราหมณ์ผู้ประกอบด้วย
ความพินาศมีมายาเป็นต้นว่าเป็นทักษิไฉนบุคคล. ในบทเหล่านั้นบทว่า อมโม
ได้แก่ ละความยึดถือในสัตว์และสังขารทั้งหลายว่า นี่เป็นของเรา. บทว่า
นิเวสน์ ได้แก่ ที่อยู่อาศัยคือค้นหาและทักขิ. ด้วยบทนั้นใจยอมอยู่อาศัยใน
ภพ ๓. เพราะเหตุนี้ท่านจึงกล่าวว่า ละค้นหาทักขิที่อยู่ประจำใจได้แล้ว.
อีกอย่างหนึ่ง ยังอยู่อาศัยในค้นหาและทักขินั้น เพราะไม่สามารถจะละไปได้.
เพราะฉะนั้น ท่านจึงกล่าวว่า นิเวสน์(คืออยู่อาศัย. บทว่า ปรีคคหา ได้แก่
ค้นหาและทักขินั่นเอง. เพราะค้นหาและทักขิเหล่านั้นเป็นสิ่งที่ตนยึดถือไว้.
บทว่า เกจิ คือมีประมาณน้อย. บทว่า อนุปาทิมานโน ได้แก่ ไม่ถือมั่น
สิ่งไร ๆ เพราะไม่มีค้นหาและทักขิเป็นที่อยู่อาศัย. คือตั้งมั่นด้วยมรรคสมาธิ.
บทว่า อุทตาริ คือข้ามได้แล้ว. บทว่า ฐมฺมมณฺเฑสฺสํ คือได้รู้ธรรมที่ควร
รู้ทั้งหมด. บทว่า ปรมาย ทักขิยา คือด้วยศัพท์ปัญญตญาณ. บทว่า
ภวสวา ได้แก่ ภวค้นหาคือระสหรคตด้วยความใคร่ในฉนและสัสสตทักขิ.
บทว่า วจิ ได้แก่ วจา. บทว่า ขรา ได้แก่ วจากระดังหยาบคาย. บทว่า
วิฐุปตา คือเผาเสียแล้ว. บทว่า อตุถคตา คือตั้งอยู่ไม่ได้. บทว่า น สนฺติ
ไม่มีอยู่. คือ เพราะกำจัดเสียแล้ว เพราะตั้งอยู่ไม่ได้แล้ว. พึงประกอบทั้งสองบท
ด้วยบททั้งสอง. บทว่า สพฺพธิ คือในขั้นและอายตนะทั้งปวง. บทว่า

มานสตุเตสุ ได้แก่ ในเหล่าสัตว์ผู้มีมานะ. บทว่า **ทุกขํ ปริณฺชย** ได้แก่ กำหนดรู้ทุกข์ในวัฏฏะด้วยปริณฺชยา ๓. บทว่า **สเขตฺตวตฺถุ** พร้อมทั้งไร่นา และที่ดิน คือ พร้อมด้วยเหตุและปัจจัย. ท่านอธิบายว่า พร้อมด้วยกิเลส ทั้งหลาย. บทว่า **วาทํ อนิสฺสย** คือไม่ติดค้นหา. บทว่า **วิเวกทสฺสี** คือ เห็นพระนิพพาน. บทว่า **ปรเวทียิ** คือ จะพึงให้ผู้อื่นรู้. บทว่า **ทิจฺฉิมุปาตีวตฺโต** ได้แก่ ก้าวล่วงมิจฉาทิจฺฉิอันมีประเภท ๖๒. บทว่า **อารมฺมณ** ได้แก่ ปัจจัย. อธิบายว่า เหตุที่ทำให้เกิดภพใหม่. บทว่า **ปโรปรา** ได้แก่ ธรรมอื่น ๆ ดี ๆ หรือธรรมทั้งที่เป็นภายในและภายนอก. บทว่า **สเมจฺจ** ได้แก่ ตรัสรู้แล้วด้วยญาณ. บทว่า **ธมฺมา** ได้แก่ ธรรมมีขั้นและอายตนะ เป็นต้น.

บทว่า **อุปาทานกฺขเย วิมฺุตโต** น้อมไปในความสิ้นสูญอุปาทาน คือ น้อมไปในนิพพาน โดยมีนิพพานเป็นอารมณ์. อธิบายว่า มีปกติได้การ น้อมไปในอารมณ์ คือ นิพพาน. บทว่า **ตัโยชนชาติขยนฺตทสฺสี** ได้แก่ เห็น ที่สุดความสิ้นไปแห่งสังโยชน์ และเห็นที่สุดความสิ้นไปแห่งชาติ. อนึ่ง ในบทนี้ ท่านกล่าวสอุปาทิเสสนิพพานธาตุ ด้วยที่สุดความสิ้นไปแห่งสังโยชน์ อนุปา- ทิเสสนิพพาน ด้วยที่สุดความสิ้นไปแห่งชาติ. บทว่า **ขยนฺโต** นี้ เป็นชื่อ ของการละได้เด็ดขาดอันเป็นความสิ้นไปโดยส่วนเดียว. อนึ่ง ในบทนี้ท่านไม่ ถบนิคคหิต คุณในบทมีอาทิว่า **วิเวกขมฺปีตีสฺส** ปิติและสุขเกิดแต่วิเวก. บทว่า **โย ปานฺนุทิ** คือ พระตถาคตทรงบรรเทาได้แล้ว. บทว่า **ราคปลิ** ได้แก่ มีราคะเป็นอารมณ์ หรือราคะเท่านั้น. จริงอยู่ แม้ราคะท่านก็เรียกว่า **ราคปฺโถ** ทางแห่งราคะ เพราะเป็นทางแห่งทุกคติคุณกรรมบถ. บทว่า **สุทฺโธ**

นิตุโทโส วิมโล อกาโม เป็นผู้บริสุทธฺิ ไม่มีโทษ ปราศจากมลทิน
ไม่มีความใคร่ ความว่า ชื่อว่าเป็นผู้บริสุทธฺิ เพราะมีความประพฤติทางกาย
บริสุทธฺิ ชื่อว่าไม่มีโทษ เพราะไม่มีโทษที่ท่านกล่าวว่าหมุ่สัตว์นี้มีโรคะ โทสะ
โมหะเป็นโทษ ชื่อว่าปราศจากมลทิน เพราะไม่มีมลทินเข้าไปใกล้กราย ชื่อว่า
ไม่มีความใคร่ เพราะไม่มีอุปกิเลส. จริงอยู่ ผู้ที่ถูกอุปกิเลสเข้าไปทำให้ชุ่มมัว
ท่านเรียกว่า สกาโม มีความใคร่. คนไม่ทำบาปเพราะเป็นผู้ปราศจากมลทิน
ชื่อว่า ไม่มีความใคร่. จริงอยู่ การทำบาปท่านเรียกว่า กาโม เพราะทำ
ความเคียดแค้น.

บทว่า อตฺตนา อตฺตานํ นานุปสฺสตี ไม่พิจารณาเห็นตนโดย
ความเป็นตน ความว่า พระตถาคตทรงเห็นแจ้งด้วยจิตสัมปยุตด้วยญาณไม่ทรง
พิจารณาเห็นสิ่งอื่นที่ชื่อว่าตนในขั้นทั้งหลายของตน พิจารณาเห็นเพียงขั้น
เท่านั้น ไม่พิจารณาเห็นตนโดยความเป็นตน เพราะไม่มีทกฺกฐิเกิดขึ้นโดยความ
เป็นของจริงแท้แก่พระตถาคตนั้นว่า เรา รู้ชัดตนโดยความเป็นตนที่เดียว ย่อม
พิจารณาเห็นขั้นทั้งหลายด้วยปัญญาโดยถ่องแท้. พระตถาคตมีจิตตั้งมั่นด้วย
มรรคสมาธิ ทรงปฏิบัติตรงเพราะไม่มีความคดทางกายเป็นต้น ทรงดำรงตนมั่น
เพราะไม่หวั่นไหวด้วยโลกธรรมทั้งหลาย ไม่มีความอยากไม่มีกิเลสจุไม่อ้อ
ไม่มีความสงสัย เพราะไม่มีความอยากอันได้แก่ตัณหา ไม่มีกิเลสจุไม่อ้อ
ทางจิต ๕ และเพราะไม่มีความสงสัยในสิ่งอันไม่ใช่ฐานะ ๘ อย่าง. บทว่า
โมหนุตรา ได้แก่ มิโมหะเป็นเหตุเป็นปัจจัย. บทนี้ เป็นชื่อของกิเลสทุกชนิด.
บทว่า สพฺเพสุ ฐมฺเมสุ ญาณทสฺสี เห็นด้วยญาณในธรรมทั้งปวง ความว่า
พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงทำให้แจ้งพระสัพพัญญุตญาณ ทรงเห็นญาณในธรรม

ทั้งปวง ทรงทำให้แจ้งว่า เราบรรลุแล้ว ด้วยเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า จึงตรัสว่า **สพฺเพสุ ฌมฺเมสุ จ ฉานทสฺสี** ดังนี้. บทว่า **สมฺโพธิ** ได้แก่ พระอรหัต. บทว่า **อนุตฺตร** ยอดเยี่ยม คือ สัมโพธิญาณไม่ทั่วไปด้วย พระปัจเจกพุทธเจ้าและพระสาวกทั้งหลาย. บทว่า **สิวิ** ได้แก่ เกษม ไม่มีอันตรายหรือมีสิริ. บทว่า **ยกฺขสฺส** ได้แก่ บุรุษ. บทว่า **สุทฺธิ** ได้แก่ ความผ่องแผ้ว. ก็ในบทว่า **สุทฺธิ** นี้ ได้แก่ ไม่มีโทษทุกชนิด เพราะไม่มี โมหะเป็นเหตุเป็นปัจจัย ด้วยบทว่า **สุทฺธิ** นั้น พระตถาคตตัดเหตุได้เด็ดขาด ทรงสรีระไว้ในชาติสุดท้าย มีคุณธรรมทั้งปวงเพราะเห็นได้ด้วยญาณ ด้วย บทนั้นท่านจึงกล่าวว่า **อนุตฺตร สมฺโพธิ** พระตถาคตบรรลุสัมโพธิญาณ ที่ยอดเยี่ยม ต่อจากนั้นจะไม่มีสิ่งควรละหรือสิ่งควรบรรลุ เพราะเหตุนี้พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า **เอตฺตาวตา ยกฺขสฺส สุทฺธิ** ความบริสุทธิ์ของ บุรุษย่อมมีด้วยเหตุเพียงเท่านี้. เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสอย่างนี้แล้ว พราหมณ์เมื่อจะทำอาการเลื่อมใสในพระผู้มีพระภาคเจ้าให้ยิ่ง ๆ ในรูปจึงทูลว่า **หุตฺตญ มยฺหิ** ก็การบูชาของข้าพระองค์ดังนี้เป็นต้น.

บทนั้นมีความว่า พราหมณ์ทูลขอร้องว่า เมื่อก่อนนี้ข้าพระองค์นึกถึง พราหมณ์บูชาด้วยไฟ การบูชาของชาพระองค์นั้นจะเป็นการบูชาจริงหรือเป็นการบูชาหลอกลวงข้าพระองค์ไม่รู้ แต่วันนี้การบูชาของข้าพระองค์เป็นการบูชาจริง เพราะข้าพระองค์ยืนอยู่ ณ ที่นี้ ได้บุคคลผู้ถึงเวทเป็นผู้เจริญเช่นนั้น เมื่อจะน้อมเครื่องบูชาที่เหลือเข้าไปถวายจึงทูลว่าพระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นพรหม ผู้เห็นเองแท้ ขอได้โปรดทรงรับ ครั้นรับแล้ว โปรดบริโภครูปบูชาของ ข้าพระองค์เถิด.

ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสสองคาถา โดยนัยที่กล่าวแล้วใน กติการทวาชสูตร. แต่นั้นพราหมณ์ไม่เข้าใจความแห่งคาถาอย่างนี้ว่า พระ- ตถาคตนี้ ไม่ปรารถนาด้วยตนเอง ยังกล่าวหมายถึงผู้อื่นว่า ท่านจงบำรุง พระจิณาสพผู้บริบูรณ์ด้วยคุณทั้งปวง ผู้แสวงหาคุณอันใหญ่ ผู้สงบความคะนอง แล้วด้วยข้าน้ำเกิด ประสงค์จะรู้ความนั้นจึงทูลว่า สาธาค์ ภควา ข้าแต่ พระผู้มีพระภาคเจ้า ขอประทานวโรกาส.

ในบทเหล่านั้น บทว่า สาธู เป็นนิบาตลงในอรรถว่าวิงวอน. บทว่า ตถา คือโดยประการที่พระองค์ตรัส. บทว่า วิชยุณฺณ แปลว่า ฟังรู้. บทว่า ยํ ได้แก่ แสวงหาผู้เป็นทักษิโณยบุคคลในกาลแห่งยัญ. บทว่า ปปฺปยุย แปลว่า ถึงแล้ว. บทว่า ทว สาสนํ ได้แก่ โอวาทของท่าน. ท่านอธิบาย ไว้ว่า พราหมณ์ทูลว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า ขอประทานวโรกาสข้าพระองค์ ถึงคำสั่งสอนของพระองค์แล้ว ฟังรู้แจ่มแจ้งอย่างที่พระองค์บอกแต่ข้าพระองค์ ขอพระองค์จงทรงแสดงทักษิโณยบุคคล ผู้ฟังบริโภคทักษิณของบุคคลเช่น ข้าพระองค์ ที่ข้าพระองค์จะฟังแสวงหาบำรุงอยู่ในกาลแห่งยัญ แก่ข้าพระองค์ เกิด หากพระองค์จะไม่บริโภค.

ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อจะทรงแสดงทักษิโณยบุคคลเห็น ปานนั้นแก่พราหมณ์ตามนัยที่ปรากฏแล้ว จึงตรัสสองคาถาว่า สารมฺภายสุต นอบน้อมผู้ปราศจากความแ่งดี ดังนี้ เป็นต้น

ในบทเหล่านั้น บทว่า สึมา ในบทว่า สึมนฺุตานํ วินตาริ ได้แก่ มารยาทอันเป็นความประพฤติของคนดี กิเลสทั้งหลายท่านกล่าววว่า สึมนฺุต

เพราะมีส่วนอันเป็นที่สุดของมารยาทนั้น อธิบายว่า นำกิเลสที่ออกเสียได้ อาจารย์พวกหนึ่งกล่าวว่า บทว่า สิมฺหุตฺตา คือ เสกขบุคคลและปุถุชนที่เป็น พุทธเวไนย นำกิเลสเหล่านั้นออกเสียได้ดังนี้บ้าง. บทว่า ชาติมรรณโกวิทฺถุ ผู้ฉลาดในชาติและมรณะ คือ ฉลาดในชาติและมรณะนี้ว่า ชาติเป็นอย่างนี้ มรณะเป็นอย่างนี้. บทว่า โมนะยฺยสมฺปนฺนํ ได้แก่ สมบูรณ์ด้วยปัญญา หรือสมบูรณ์ด้วยความฉลาดทางกายเป็นต้น. บทว่า ภกฺขี วิญญิตฺวาน พึง กำจัดความสยิวหน้า คนปัญญาทรมบางคน เห็นยากแล้วทำหน้าที่สยิว พึง กำจัดความสยิวหน้านั้นเสีย อธิบายว่า เป็นผู้ที่มีหน้าผ่องใส. บทว่า ปญฺชลิกา คือเป็นผู้ปกครองอัญชลี. ลำดับนั้นพราหมณ์ เมื่อจะสรรเสริญพระผู้มีพระภาคเจ้า จึงทูลว่า พุทฺโธ ภวฺ พระองค์เป็นพระพุทธเจ้า ดังนี้เป็นต้น.

ในบทเหล่านั้น บทว่า อายาโค คือ ผู้ควรบูชา. อีกอย่างหนึ่ง ชื่อว่า อายาโค เพราะมาจากที่นั่น ๆ แล้วควรบูชาบ้าง. ท่านอธิบายว่า เป็นผู้สมควร รับไทยธรรมทั้งหลาย. บทที่เหลือในสูตรนี้ บทใดที่มีได้พรรณนาไว้ในกาลา ตันบทนั้น แม้ไม่พรรณนาไว้ก็สามารถจะรู้ได้ เพราะมีความง่ายอยู่แล้ว ฉะนั้น จึงไม่พรรณนา ส่วนบทต่อจากนี้มีนัยดังได้กล่าวแล้วในกสิการทวาชสูตร นั้นแล.

จบอรรถกถาปุรพาสสูตร ที่ ๔ แห่งอรรถกถาขุททกนิกาย

ชื่อปรมัตถโชติกา

มามสูตรที่ ๕

ว่าด้วยผู้ที่บูชาประสบนุญมาก

[๓๖๑] ข้าพเจ้าได้สดับมาแล้วอย่างนี้

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ ภูเขาอิชฌณภู ใกล้อักรง
ราชคฤห์ ครั้นนั้นแล มามมาณพเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่ประทับ ได้
ปราศรัยกับพระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นผ่านการปราศรัยพอให้ระลึกถึงกันไปแล้ว
นั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง ครั้นแล้วได้ทูลถามพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่
พระโคตมผู้เจริญ ก็ข้าพระองค์เป็นทายก เป็นทานบดี ผู้รู้ความประสงค์ของ
ผู้ขอ ควรแก่การขอ ย่อมแสวงหาโภคทรัพย์โดยธรรม ครั้นแสวงหาได้แล้ว
ย่อมนำโภคทรัพย์ที่ตนได้มาโดยธรรมถวายแก่ปฏิคาหก ๑ องค์บ้าง ๒ องค์บ้าง
๓ องค์บ้าง ๔ องค์บ้าง ๕ องค์บ้าง ๖ องค์บ้าง ๗ องค์บ้าง ๘ องค์บ้าง
๙ องค์บ้าง ๑๐ องค์บ้าง ๒๐ องค์บ้าง ๓๐ องค์บ้าง ๔๐ องค์บ้าง ๕๐ องค์
บ้าง ๑๐๐ องค์บ้าง ยิ่งกว่านั้นบ้าง. ข้าแต่พระโคตมผู้เจริญ เมื่อข้าพระองค์
ถวายทานอย่างนี้ บูชาอย่างนี้ จะประสบนุญมากแลหรือ.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า คุณก่อนมามณพ เมื่อท่านให้อยู่อย่างนั้น
บูชาอย่างนั้น ย่อมประสบนุญมากแท้ คุณก่อนมามณพ ผู้ใดแล เป็นทายก
เป็นทานบดี รู้ความประสงค์ของผู้ขอ ควรแก่การขอ ย่อมแสวงหาโภคทรัพย์
โดยธรรม ครั้นแสวงหาได้แล้ว ย่อมนำโภคทรัพย์ที่ตนได้มาโดยธรรม ถวาย
แก่ปฏิคาหก ๑ องค์บ้าง ฯลฯ ๑๐๐ องค์บ้าง ยิ่งกว่านั้นบ้าง ผู้นั้นย่อม
ประสบนุญมาก.

พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย สุตตนิบาต เล่ม ๑ ภาค ๖ - หน้าที่ 455
ครั้งนั้นแล มาฆมาณพได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าด้วยคาถาว่า

[๓๖๒] ข้าพระองค์ขอถามพระโคตม
ทรงรู้ถ้อยคำ ผู้ทรงผ้ากาสาเยะ ไมยัดถื่อ
อะไรเที่ยวไป ผู้ใดเป็นคฤหัสถ์ ควรแก่การ
ขอ เป็นทานบดี มีความต้องการบุญ มุ่งบุญ
ให้ข้าวน้ำ บูชาแก่ชนเหล่าอื่นในโลกนี้ การ
บูชาของผู้บูชาอยู่อย่างนี้ จะพึงบริสุทธฺิได้
อย่างไร.

พ. (ดูก่อนมาฆมาณพ) ผู้ใดเป็น
คฤหัสถ์ ควรแก่การขอ เป็นทานบดี มีความ
ต้องการบุญ มุ่งบุญ ให้ข้าวน้ำบูชาแก่ชน
เหล่าอื่นในโลกนี้ ผู้เช่นนั้น พึงให้ทักษิณย-
บุคคลขึ้นดีได้.

ม. ผู้ใดเป็นคฤหัสถ์ ควรแก่การขอ
เป็นทานบดี มีความต้องการบุญ มุ่งบุญ
ให้ข้าวน้ำบูชาแก่ตนเหล่าอื่นในโลกนี้ ข้าแต่
พระผู้มีพระภาคเจ้า ขอพระองค์ทรงบอก
ทักษิณบุคคลแก่ข้าพระองค์เถิด.

พ. ชนเหล่าใดแลไม่เกี่ยวข้อง หา
เครื่องกังวลมิได้ สำเร็จกิจแล้ว มีจิตคุ้ม-

ครองแล้ว เทียวไปในโลก พราหมณ์ผู้มุ่งบุญ
พึงหลังไทยธรรม บูชาในชนเหล่านั้น
ตามกาล.

ชนเหล่าใดตัดกิเลสเครื่องผูกพันคือ
สังโยชน์ได้ทั้งหมด ฝึกตนแล้ว เป็นผู้พ้น
เดือดขาด ไม่มีทุกข์ ไม่มีความหวัง พราหมณ์
ผู้มุ่งบุญ พึงหลังไทยธรรม บูชาในชน
เหล่านั้นตามกาล.

ชนเหล่าใดพ้นเดือดขาดจากสังโยชน์
ทั้งหมด ฝึกตนแล้ว เป็นผู้หลุดพ้นแล้ว
ไม่มีทุกข์ ไม่มีความหวัง พราหมณ์พึงหลัง
ไทยธรรม บูชาในชนเหล่านั้นตามกาล.

ชนเหล่าใดละราคะ โทสะ และ
โมหะได้แล้ว มีอาสวะสิ้นแล้ว อยู่จบ
พรหมจรรย์ พราหมณ์พึงหลังไทยธรรม
บูชาในชนเหล่านั้นตามกาล.

ชนเหล่าใดไม่มีมายา ไม่มีความ
ถือตัว มีอาสวะสิ้นแล้ว อยู่จบพรหมจรรย์
พราหมณ์พึงหลังไทยธรรมในชนเหล่านั้น
ตามกาล.

ชนเหล่าใดปราศจากความโลภ ไม่

ยึดถืออะไร ๆ ว่าเป็นของเรา ไม่มีความหวัง
มีอาสวะสิ้นแล้ว อยู่จบพรหมจรรย์ พราหมณ์
พึงหลังไทยธรรมบูชาในชนเหล่านั้นตามกาล.

ชนเหล่าใดแล ไม่น้อมไปในตัณหา
ทั้งหลาย ข้ามโอฆะได้แล้ว ไม่ยึดถืออะไร ๆ
ว่าเป็นของเรา เทียวไปอยู่ พราหมณ์พึงหลัง
ไทยธรรมบูชาในชนเหล่านั้นตามกาล.

ชนเหล่าใดไม่มีตัณหาเพื่อเกิดในภพ
ใหม่ ในโลกไหน ๆ คือ ในโลกนี้หรือใน
โลกอื่น พราหมณ์พึงหลังไทยธรรมบูชาใน
ชนเหล่านั้นตามกาล.

ชนเหล่าใดละกามทั้งหลายได้แล้ว
ไม่ยึดถืออะไรเทียวไป มีตนสำรวมดีแล้ว
เหมือนกระสวยที่ตรงไป ฉะนั้น พราหมณ์
พึงหลังไทยธรรมบูชาในชนเหล่านั้นตามกาล.

ชนเหล่าใดปราศจากความกำหนัด
มีอินทรีย์ตั้งมั่นดีแล้ว พ้นจากการจับแห่ง
กิเลส เปล่งปลั่งอยู่ เหมือนพระจันทร์
พ้นแล้วจากราหูจับ สว่างไสวอยู่ฉะนั้น
พราหมณ์พึงหลังไทยธรรมบูชาในชนเหล่า-
เหล่านั้นตามกาล.

ชนเหล่าใดมีกิเลสสงบแล้ว ปราศ-
จากความกำหนัด เป็นผู้ไม่โกรธ ไม่มีคติ
เพราะละชั่วอันเป็นไปในโลกนี้ได้เด็ดขาด
พราหมณ์พึงหลังไทยธรรมบูชาในชน
เหล่านั้นตามกาล.

ชนเหล่าใดละชาติและมรณะไม่มี
ส่วนเหลือ ล่วงพ้นความสงสัยได้ทั้งปวง
พราหมณ์พึงหลังไทยธรรมบูชาในชนเหล่า
เหล่านั้นตามกาล.

ชนเหล่าใดมีตนเป็นที่พึ่ง ไม่มีเครื่อง
กังวล หลุดพ้นแล้วในธรรมทั้งปวง เทียวไป
อยู่ในโลก พราหมณ์พึงหลังไทยธรรมบูชา
ในชนเหล่านั้นตามกาล.

ชนเหล่าใดแล ย่อมรู้ในชั้นและ
อายตนะเป็นต้นตามความเป็นจริงว่า ชาตินี้
มีในที่สุด ภพใหม่ไม่มี ดังนี้ พราหมณ์พึง
หลังไทยธรรมบูชาในชนเหล่านั้นตามกาล.

ชนเหล่าใดเป็นผู้ถึงเวท ยินดีใน
ฌาน มีสติ บรรลุธรรมเครื่องตรัสรู้ดี
เป็นที่พึ่งของเทวดาและมนุษย์เป็นอันมาก
พราหมณ์ผู้มุ่งบุญพึงหลังไทยธรรมบูชาใน
ชนเหล่านั้นตามกาล.

ม. คำถามของข้าพระองค์ไม่เปล่า

ประโยชน์แน่นอน ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า
พระองค์ตรัสบอกทักษิไณยบุคคลแก่ข้า-
พระองค์แล้ว ก็พระองค์ย่อมทรงทราบ
ไฉนธรรมนี้ ในโลกนี้โดยต้องแท้ จริงอย่าง
นั้น ธรรมนี้พระองค์ทรงทราบแจ่มแจ้งแล้ว
ผู้ใดเป็นคฤหัสถ์ เป็นผู้ควรแก่การขอ เป็น
ทานบดี มีความต้องการบุญ มุ่งบุญ ให้
ข้าวน้ำบูชาแก่ชนเหล่าอื่นในโลกนี้ ข้าแต่
พระผู้มีพระภาคเจ้า ขอพระองค์ตรัสบอก
ความถึงพร้อมแห่งยัญแก่ข้าพระองค์.

พ. ดูก่อนมาฆะ เมื่อท่านจะบูชาก็
จงบูชาเถิด และจงทำจิตให้ผ่องใสในกาล
ทั้งปวง เพราะยัญย่อมเป็นอารมณ์ของบุคคล
ผู้บูชายัญ บุคคลตั้งมั่นในยัญนี้แล้ว ย่อม
ละโทษเสียได้.

อนึ่ง บุคคลผู้นั้น ปราศจากความ
กำหนดแล้ว พึงกำจัดโทษ เจริญเมตตาจิต
อันประมาณมิได้ ไม่ประมาณแล้วเนื่องๆ
ทั้งกลางคืนกลางวัน ย่อมแผ่อัปมัญญา
ภavanaไปทั่วทิศ.

ม. ไครยอมบริสุทธิ ไครยอมหลุดพ้น
และไครยังติดอยู่ บุคคลจะไปพรหมโลกได้
ด้วยอะไร ข้าแต่พระองค์ผู้เป็นมุณี ข้า-
พระองค์ทูลถามแล้ว ขอพระองค์โปรด
ตรัสบอกแก่ข้าพระองค์ผู้ไม่รู้ ก็พระผู้มี
พระภาคเจ้าผู้เป็นพรหม ข้าพระองค์ขออ้าง
เป็นพยานในวันนี้ เพราะพระองค์เป็นผู้
เสมอด้วยพรหมของข้าพระองค์จริง ๆ (ข้าแต่
พระองค์ผู้มีความรู้เรื่อง) บุคคลจะเข้าถึง
พรหมโลกได้อย่างไร.

พ. (ดูก่อนมาฆะ) ผู้ใดยอมบูชาด้วย
ครบทั้ง ๓ อย่าง ผู้เช่นนั้นพึงให้ทักษิณะ
บุคคลทั้งหลายยินดีได้ เรายอมกล่าวผู้นั้นว่า
เป็นผู้ควรแก่การขอ ครั้นบูชาโดยชอบอย่าง
นั้นแล้ว ย่อมเข้าถึงพรหมโลก.

[๓๖๓] เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสอย่างนี้แล้ว มาฆมาณพได้กราบ
ทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระโคตมผู้เจริญ ภาสิตของพระองค์แจ่มแจ้ง
นัก ฯลฯ ขอพระองค์ทรงจำข้าพระองค์ ว่าเป็นอุบาสกผู้ถึงสรณะตลอดชีวิต
ตั้งแต่วันนี้เป็นต้นไป.

จบมาฆสูตรที่ ๕

อรรถกถาฆาตสูตรที่ ๕

ฆาตสูตร มีคำเริ่มต้นว่า อวมเม สุตฺตํ ดังนี้.

ถามว่า พระสูตรนี้มีเหตุเกิดขึ้นอย่างไร ?

ตอบว่า เหตุที่เกิดขึ้นที่ท่านกล่าวไว้แล้วในนิทานแห่งฆาตสูตรนั้น.

มีเรื่องย่อว่า มาฆมาณพนี้เป็นทายก เป็นทานบดี. เขาได้มีความวิตก ว่าทานที่ให้แก่คนกำพร้าและคนเดินทางที่มาถึงจะเป็นทานมีผลมากหรือไม่หนอ เราจักทูลถามความนี้แก่พระสมณโคดม ข้าว่าพระสมณโคดมทรงทราบ อดีต อนาคต และปัจจุบัน เขาจึงเข้าไปถามพระผู้มีพระภาคเจ้า. พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงพยากรณ์สมควรแก่คำถามของเขา พระสูตรนี้รวบรวมคำของสามท่าน คือ ของพระสังคิตติกาจารย์ ของพราหมณ์ ของพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้วเรียกว่า ฆาตสูตร.

ในบทเหล่านั้น บทว่า ราชคเห คือในนครมีชื่ออย่างนั้น. นครนั้น เรียกว่าราชคฤห์เพราะถูกพระเจ้ามันธาตุ และหาโควินทะยึดครองไว้ แม้ อาจารย์พวกอื่นก็พรรณนาไว้ในทำนองนี้. พรรณนาไว้อย่างไร. นี้เป็นชื่อของ นครนั้น. ถิ่นครินั้นเป็นนครครั้งพุทธกาล และครั้งจักรพรรดิกาล. ในกาล ที่เหลือเป็นนครว่างเปล่าถูกยักษ์ครอง เป็นป่าอันเป็นที่อยู่ของยักษ์เหล่านั้น. พระอานนท์แสดงถึงโศครุคามอย่างนี้แล้วจึงกล่าวถึงที่ประทับว่า **คิซมกุญฺเฏ ปพฺพเต** ณ ภูเขาคิซมกุญ. ฟังทราบว่าแรงแอศัยอยู่บนยอดภูเขานั้น หรือ ยอดภูเขานั้นคล้ายแรงแฉนั้น จึงเรียกภูเขานั้นว่า คิซมกุญฺฏ ดังนี้,

บทว่า **มาโฆ** ในบทนี้ว่า **อถ โข ๗เปฯ อโวจ** นี้ เป็นชื่อของพราหมณ์นั้น ท่านเรียกว่ามาณพ เพราะเป็นผู้อาศัยอยู่ในสำนัก. แต่โดยชาติเป็นผู้ใหญ่. อาจารย์พวกหนึ่งกล่าวว่าเป็นผู้ใหญ่ด้วยการประพฤติดชอบมาก่อน. เหมือนปิงคิยมาณพ ด้วยว่าปิงคิยนั้นแม้มีอายุ ๑๒๐ ปี ด้วยการประพฤติดชอบมาก่อนก็ยังเรียกว่ามาณพอยู่นั่นเอง. บทที่เหลือมีนัยดังกล่าวแล้ว.

บทว่า **ททยโก ทานปติ** ในบทว่า **อหิ หิ โภ ๗เปฯ ปสวามิ** นี้ ได้แก่ เป็นทั้งททยกและเป็นทั้งทานปติ. ก็ผู้ใดถูกเขาชักชวนให้ให้ของของผู้อื่น ผู้นั้นก็เป็นททยกแต่ไม่เป็นทานปติ เพราะไม่เป็นใหญ่ในทานนั้น. แต่มาฆมาณพนี้ให้ของของตนเท่านั้น ด้วยเหตุนี้มาฆมาณพจึงกล่าวว่า ข้าพระองค์เป็นทั้งททยก เป็นทั้งทานปติ. นี้เป็นอธิบายในบทนั้น. ควรจะกล่าวโดยนัยมีอาทิว่า ผู้ที่ถูกความตระหนี่ครอบงำ ในระหว่าง ๆ เป็นททยก ผู้ไม่ถูกครอบงำเป็นทานปติ. บทว่า **วทญญ** คือข้าพระองค์รู้ค่าของผู้ขอ เพียงเขาพูดเท่านั้นก็รู้ว่าผู้นี้ควรแก่สิ่งนี้ ผู้นี้ควรให้สิ่งนี้ด้วยการรับรองความเป็นบุรุษวิเศษ หรือด้วยการรับว่าเป็นผู้มีอุปการะมาก. บทว่า **ยาจโยโค** คือควรเพื่อจะขอ. มาฆมาณพกล่าวว่าผู้ใดเห็นยากแล้วทำหน้าที่สยัยอมกล่าวคำหยาบเป็นต้น ผู้นั้นไม่เชื่อว่าเป็นผู้ควรเพื่อขอ แต่ข้าพระองค์นี้ได้เป็นเช่นนั้น. บทว่า **ธมฺเมน** ความว่า เว้นการลัก การฉ้อโกง และการลวงเป็นต้น เพื่อภิกษาจารเพื่อขอ. ก็การขอของพราหมณ์และธรรมของพราหมณ์ผู้ขอด้วยการแสวงหา โภคทรัพย์ โภคทรัพย์ที่ผู้ประสงค์จะอนุเคราะห์ให้แก่พราหมณ์เหล่านั้น ชื่อว่า ได้มาแล้วโดยธรรมและบรรลุลแล้วโดยธรรม ก็มาฆมาณพนั้นแสวงหาอย่างนั้น

ได้แล้ว. ด้วยเหตุนั้นมาฆมาณพจึงกล่าวว่า **ธมฺเมเน โภเค ปรีเยสสามิ ฯเปฯ**
ธมฺมาธิกเตหิ ข้าพระองค์แสวงหาโภคทรัพย์โดยธรรม ครั้นแสวงหาได้แล้ว
ย่อมนำโภคทรัพย์ที่ตนได้มาโดยธรรมถวายแก่ปฏิคาหก ดังนี้. บทว่า **ภิกฺขุโยปี**
ททามิ ความว่า มาฆมาณพชี้แจงว่า ข้าพระองค์ถวายยิ่งกว่านั้นบ้าง ไม่มี
จำกัด ข้าพระองค์จะถวายตามจำนวนโภคทรัพย์ที่ได้มา. บทว่า **ตคฺخم** เป็น
นิบาตลงในคำส่วนเดียว. จริงอยู่ท่านอันพระพุทธรเจ้าทุกพระองค์ พระปัจเจก-
พุทธรเจ้าและสาวกทั้งหลายสรรเสริญแล้วโดยส่วนเดียวเท่านั้น แม้โดยที่สุดให้
แก่คิริจฉาน. สมดังที่ท่านกล่าวไว้ว่า **สพฺพตฺถ วณฺณิตํ ทานํ น ทานํ**
ครหิตํ กฺวจิ ความว่า ทานท่านสรรเสริญในที่ทั้งปวง ทานท่านไม่ติเตียนใน
ที่ไหน ๆ. เพราะฉะนั้นแม้พระผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อจะทรงสรรเสริญทานนั้นโดย
ส่วนเดียวจึงตรัสว่า **ตคฺخم ตฺवं มาณว ฯเปฯ ปสฺวสฺสิ** ความว่า คุณก่อนมาฆพ
ผู้ใดแลเป็นทายก เป็นทานบดี รู้ความประสงค์ของผู้ขอ ควรแก่การขอ ย่อม
แสวงหาโภคทรัพย์โดยธรรม ครั้นได้โภคทรัพย์โดยธรรมแล้วย่อมนำโภค-
ทรัพย์ที่ตนได้มาโดยธรรมถวายแก่ปฏิคาหก ๑ องค์บ้าง ๗๗ ๑๐๐ องค์บ้าง
ยิ่งกว่านั้นบ้าง ผู้นั้นย่อมประสบบุญมาก. บทที่เหลือมีความง่ายทั้งนั้น.

เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า **พหุ โส ปุณฺณํ ปวสฺสตี** ผู้นั้นย่อม
ประสบบุญมาก ดังนี้ พรหมณ์ประสงค์จะฟังทักษิณาวิสุทธิ (ความหมจด
แห่งทักษิณา) จากทักษิณียบุคคล จึงทูลพระผู้มีพระภาคเจ้ายิ่งขึ้นไป ด้วย
เหตุนี้พระสังคีติกาจารย์ทั้งหลายจึงกล่าวว่า **อโฆ มาโฆ มาณโว ภควนฺตุ**
คทาย อชฺฌภาสึ ครั้งนั้นแล มาฆมาณพได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้า
ด้วยคาถา. บทนั้นมีนัยดังกล่าวแล้วโดยความนั้นแล.

ฟังทราบวินิจฉัยในกาลาดันว่า **ปุณฺณามหิ** ข้าพระองค์ขอทูลถาม.

บทว่า **วทญฺญ** ได้แก่ผู้รู้ถ้อยคำ. ท่านอธิบายว่า รู้ความประสงค์ของคำที่สัตว์ทั้งหลายพูดทุกอย่าง. บทว่า **สุขุเม** ได้แก่ ฟังบริสุทธิ์ คือฟังมีผลมากด้วยอำนาจทักษิณียบุคคล. แต่ในบทนี้โยชนาแก้ว่า มาฆมาณพกราบทูลว่า ผู้ใดเป็นคฤหัสถ์ควรแก่การขอ เป็นทานบติ มีความต้องการบุญให้ข้าวน้ำบูชาแก่ชนเหล่าอื่น ไม่ใช่เพียงเครื่องบูชาในไฟ แต่มุ่งบุญเท่านั้น ไม่มุ่งการตอบแทนกิตติศัพท์อันงามเป็นต้น การบูชาของผู้หนึ่งผู้บูชาอย่างเห็นปานนี้จะฟังบริสุทธิ์ได้อย่างไร. บทว่า **อาราธเย ทกฺขิณฺเญเยหิ ตาเท** ผู้เช่นนั้นฟังให้ทักษิณียบุคคลยินดีได้ ความว่า ผู้ควรแก่การขอเช่นนั้นฟังให้ทักษิณียบุคคลยินดีพอใจบริสุทธิ์ใจ ฟังทำการบูชาให้มีผลมากไม่ใช่อย่างอื่น. ด้วยบทนี้เป็นอันพยากรณ์ บทว่า การบูชาของผู้บูชาที่ฟังบริสุทธิ์ได้อย่างไร. ในบทว่า **อกุขาหิ เม ภควา ทกฺขิณฺเญเย** นี้ ขอพระผู้มีพระภาคเจ้าโปรดทรงบอกทักษิณียบุคคลแก่ข้าพระองค์เถิดนี้ ฟังทราบโยชนาอย่างนี้ว่า ผู้ใดควรแก่การขอให้อยู่ยอมบูชาแก่คนอื่น ขอพระผู้มีพระภาคเจ้าโปรดทรงบอกทักษิณียบุคคลของผู้หนึ่งแก่ข้าพระองค์เถิด.

ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อจะทรงประกาศทักษิณียบุคคลแก่มาฆมาณพนั้นโดยนัยหลายประการ ได้ตรัสพระคาถามีอาทิว่า **เย เว อลฺลฺคา** ชนเหล่าใดแลไม่เกี่ยวข้อง ดังนี้.

ในบทเหล่านั้น บทว่า **อลฺลฺคา** คือไม่เกี่ยวข้องด้วยเรื่องเกี่ยวข้องมีราคาเป็นต้น. บทว่า **เกวลิน** คือมีกิจที่ต้องทำเสร็จแล้ว. บทว่า **ยตฺตฺตา** คือมีจิตคุ้มครองแล้ว ฝึกฝนแล้วด้วยการฝึกอย่างยอดเยี่ยม พันธุ์เด็ดขาดแล้วด้วย

ปัญญาเจโตวิมุตติ. ไม่มีความทุกข์ เพราะไม่มีทุกข์ในวิภวภูตต่อไป ไม่มีความหวังเพราะไม่มีทุกข์ในปัจจุบัน. ฟังทราบว่า ท่านกล่าวคาถาที่สองแห่งคาถานี้ โดยวิธีที่จะประกาศอานุภาพของภาวนา. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อภิกษุประกอบด้วยการประกอบภาวนาเนื่อง ๆ อยู่ แม้จะไม่เพียงเกิดความปรารถนาอย่างนี้ว่า โฉนหนอจิตของเราพึงพ้นจากอาสวะทั้งหลายไม่ยึดมั่น ดังนี้ก็จริง ถึงดังนั้น จิตของภิกษุนั้นก็ย่อมพ้นจากอาสวะ เพราะไม่ยึดมั่น นี่เป็นสูตรตัวอย่างในบทนี้.

บทว่า รากถจ ๗เปฯ เยสุ น มายา ๗เปฯ น ตณฺหาสุ อุปาติปนุ
นา ชนเหล่าใดละระคะโทสะและโมหะได้แล้ว มีอาสวะสิ้นแล้ว อยู่จบพรหม-
จรรย์ ฯลฯ ชนเหล่าใดไม่น้อมไปในตัณหาทั้งหลาย ความว่า เป็นผู้ไม่น้อมไป
ในกามตัณหาเป็นต้น. บทว่า วิตเรยฺย แปลว่า ข้ามแล้ว. บทว่า ตณฺหา ได้แก่
ตัณหา ๖ อย่าง มีรูปตัณหาเป็นต้น. บทว่า ภวภวาย ได้แก่ สัสสตทิฏฐิ
หรืออูจเฉททิฏฐิ. อีกอย่างหนึ่ง เพื่อความไม่มีแห่งภพชื่อว่า ภวภวาย. ท่าน
อธิบายว่า เพื่อเกิดในภพใหม่. ก็บทว่า อิท วา หุริ วา ในโลกนี้หรือในโลก
อื่น นี้เป็นคำพิสดารของบทนี้ว่า กุหิลฺยจิจิ โลเก ในโลกไหน. บทว่า เย
วีตราคา ๗เปฯ สมิตาวิโน ชนเหล่าใดปราศจากกำหนด มีอินทรีย์ตั้งมั่นแล้ว
 ฯลฯ ชนเหล่าใดมีกิเลสสงบแล้ว อธิบายว่า เป็นผู้สงบ คือมีกิเลสสงบแล้ว.
อนึ่ง ชื่อว่าเป็นผู้ปราศจากความกำหนด เป็นผู้ไม่โกรธเพราะมีกิเลสสงบแล้ว.
บทว่า อิท วิปฺปหาย ท่านอธิบายว่า เพราะละชั้นอื่นเป็นไปในโลกนี้แล้ว
จากนั้นก็ไม่มีไปสู่อีกโลกใดอีก. ต่อจากนี้ไป อาจารย์บางพวกกล่าวคาถานี้ว่า

เย กามะ หิตฺวา อคฺหา จรฺนฺติ

สุถึยตฺตฺตา ตสฺรึว อฺชฺชฺ.

ชนเหล่าใดละกามได้แล้วไม่ยึดถือ

อะไรเที่ยวไป มีตนสำรวมดีแล้ว เหมือน

กระสวยที่พุ่งตรงไปฉะนั้น.

บทว่า ชเหตุวา แปลว่า ละแล้ว. บาลีว่า ชหิตฺวา บ้าง. ความก็
อย่างเดียวกัน. บทว่า อคฺคาทึปา ท่านกล่าวถึงพระจีณาสพทำที่ฟังของตนเที่ยว
ไปในคุณของตน. ห อักษรในบทว่า เย เหตุถ เป็นนิบาตในอรรถเพียงทำ
บทให้เต็ม. ข้อนี้มีอธิบายว่า ชนเหล่าใดรู้ความสืบทอดแห่งชั้นและอายตนะ
เป็นต้นตามความเป็นจริงว่า นี่คือชั้นและนี่คืออายตนะ เมื่อรู้สภาวะตามความ
เป็นจริงด้วยสามารถแห่งความเป็นของไม่เที่ยงเป็นต้น ย่อมรู้อย่างนี้ว่า อยมนุ-
ติมา นคฺติ ปฺนพฺภโว ชาตินึมิในที่สุด ภพใหม่ไม่มีดังนี้ อธิบายว่า ชาติ
ของเราทั้งหลายนี้มีในที่สุด บัดนี้ภพใหม่ไม่มี. บทว่า โย เวทฺถุ ชนใดเป็น
ผู้ถึงเวท พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสคถานี้หมายถึงพระองค์ในบัดนี้.

ในบทเหล่านั้น บทว่า สติมา มีสติ คือประกอบด้วยสติอันเป็นวิหαρ-
ธรรมเนื่องนิตย์ ๖ อย่าง. บทว่า สนฺโพธิปฺตฺโต คือบรรลุปัจจัญญตญาณ.
บทว่า สรณํ พหฺนฺนํ คือเป็นที่พึ่งของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลายเป็นอันมาก
ให้พ้นจากความกลัวและการเบียดเบียน.

พราหมณ์ครั้งได้ฟังทักษิณชุกคฺลอย่างนี้แล้วชอบใจ กราบทูลว่า
อทฺธา อโฆมา คำถามของข้าพระองค์ไม่เปล่าประโยชน์แน่นอน.

ในบทเหล่านั้น บทว่า ตฺวญฺเหตุถ ชานาติ ยถา ตถา อิทํ พระ-
องค์ทรงทราบปัญญาธรรมนี้ในโลกนี้อย่างถ่องแท้ ความว่า จริงอยู่พระองค์ทรง

ทรงทราบโดยธรรมนี้ทั้งหมดในโลกนี้อย่างถ่องแท้ คือทรงทราบตามความเป็นจริง. อีกอย่างหนึ่ง ท่านอธิบายว่า ทรงทราบโดยธรรมเป็นเช่นนั้นนั่นเอง. บทว่า ตถา หิ เต วิทิตฺเตส ธมฺโม จริงอย่างนั้นธรรมนี้พระองค์ทรงทราบอย่างแจ่มแจ้งแล้ว คือ จริงอย่างนั้นธรรมชาตุนีพระองค์ทรงแทงตลอดแล้ว อธิบายว่า พระองค์ทรงทราบธรรมชาตุนีพระองค์ทรงปรารภนาเพราะพระองค์แทงตลอดแล้ว.

พรหมณินั้นเลื่อมใสพระผู้มีพระภาคเจ้านั้นอย่างนี้แล้ว ครั้นรู้ความสมบูรณ์แห่งยัญญ ด้วยความสมบูรณ์แห่งทักษิณียบุคคลแล้ว ประสงค์จะฟังความสมบูรณ์แห่งยัญญอันบริบูรณ์ด้วยองค์ ๖ นั้น ด้วยความสมบูรณ์แห่งทายก จึงทูลถามปัญหาขึ้นว่า ยาจโยโค ผู้ควรแก่การขอดังนี้.

ในบทนั้นโยชนาแก้วว่า ผู้ใดเป็นผู้ควรแก่การขอให้ (ข้าวน้ำ) บูชาแก่เพื่อน. ขอพระผู้มีพระภาคเจ้าจงตรัสบอกความสมบูรณ์แห่งยัญญของผู้นั้นแก่ข้าพระองค์เถิด. ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ทรงบอกแก่เขาด้วยคาถาสองคาถา.

ในคานานั้นโยชนาแก้วว่า คุณอนมาฆะ เมื่อท่านจะบูชาก็จงบูชาเถิด และจงทำจิตให้ผ่องใสในกาลทั้งปวง คือจงทำให้ผ่องใส ในกาลทั้ง ๓. ท่านกล่าวถึงความสมบูรณ์แห่งยัญญไว้ว่า

ปุพฺพเพว ทานา สุมฺโน ททํ จิตฺตํ ปสาทये

ทตฺวา อุตฺตมโน โหติ เอสายญฺญสฺส สมฺปทา

ก่อนให้ มีใจผ่องใส ขณะให้ จิตก็

ผ่องใส ครั้นให้แล้ว ก็ชื่นใจ นี่คือความ

สมบูรณ์แห่งยัญญ.

ยัญจักสมบุรณ์ด้วยความสมบุรณ์แห่งยัญนั้น ในข้อนั้นพึงมีคำถามว่า พึงทำจิตให้สงบใสได้อย่างไร ?

ตอบว่า ด้วยการละโทสะ. ละโทสะได้อย่างไร ? ด้วยการยึดยัญเป็น อารมณ์. อธิบายว่าก็เมื่อบุชชายึดยัญเป็นอารมณ์ตั้งอยู่ในยัญนั้นละโทสะเสีย เมื่อ บุชชามีจิตกำจัดความมืดคือโมหะเอาสัมมาทิฐิเป็นดวงประทีป มีเมตตาในสัตว์ ทั้งหลายเป็นตัวนำ ยัญคือไทยธรรมนี้เป็นอารมณ์ บุคคลนั้นตั้งมั่นในยัญนี้ ด้วยการยึดเป็นอารมณ์ ย่อมละโลภะ อันมีไทยธรรมเป็นปัจจัย ย่อมละความ โกรธ อันมีปฏิภาหเป็นปัจจัย ย่อมละโมหะ อันมีโลภะและโกรธทั้งสองเป็น เหตุ ดังนั้น ชื่อว่าย่อมละโทษแม้ ๓ อย่าง ด้วยประการฉะนี้. บุคคลนั้นเป็น ผู้ปราศจากความกำหนัดในโภคทรัพย์อย่างนี้ พึงกำจัดโทษในสัตว์ทั้งหลาย ละนิวรณ์ ๕ ได้ด้วยการกำจัดโทษนั้นนั่นเอง เจริญเมตตาจิตอันหาประมาณ มิได้ อันมีประเภทเป็นอุปจาระและอัปนาโดยลำดับ ด้วยการแผ่ไปยังสัตว์ ไม่มีประมาณ หรือด้วยการแผ่เมตตาไม่มีส่วนเหลือในสัตว์ตัวเดียว เป็นผู้ไม่ ประมาทในอิริยาบถทั้งหมดเนื่อง ๆ ทั้งกลางวันกลางคืนเพื่อความไพบูลย์แห่ง ภาวหาต่อไป ย่อมแผ่อัปมัญญาภาวนา อันได้แก่เมตตาภาวนานั้นแลไปทั่วทิศ.

ลำดับนั้น พรหมณ์ไม่รู้เมตตานี้ว่า นี่เป็นทางแห่งพรหมโลก ครั้น สดับเมตตาภาวนาอันเป็นวิสัยในอดีตของคนอย่างเดียว ยิ่งมีความสรรเสริญใน พระสัมพันธุญในพระผู้มีพระภาคเจ้ายิ่งขึ้น เพราะตนเองน้อมไปในพรหมโลก จึงสำคัญว่า การเกิดในพรหมโลกเท่านั้นเป็นความบริสุทธิ์และความพ้น เมื่อ จะทูลถามถึงทางไปพรหมโลกจึงกล่าวคาถาว่า โภ สุขุมติ โครย่อมบริสุทธิ์ ดังนี้ เป็นต้น.

ก็ในคานานัน ปราหมณ์กล่าวว่า โภ สุขมตี มุญจติ ไครย้อมบริสุทธี
ไครย้อมหุลุคพื้น หมายถึงผู้ทำบุญเพื่อไปพรหมโลก กล่าวว่า พหุขมตี จ
และยังติดอยู่ หมายถึงผู้ไม่กระทำบุญเพื่อไปพรหมโลก. บทว่า เกนตุนา
คือด้วยเหตุอะไร. บทว่า ลิกขิ พรหมชช ทิฏฺฐโ จ้าพระองค์ขออ้างเป็น
พราหมณ์วันนี้ ความว่า วันนี้อ้างพรหมเป็นพยาน. บทว่า สจฺจ ได้แก่
พราหมณ์ปรารภความที่พระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นผู้เสมอด้วยพรหม จึงตั้งคำถาม
ด้วยความเคารพยิ่ง. บทว่า ถถ อูปาชชติ บุคคลเข้าถึงพรหมได้อย่างไร
พราหมณ์ถามซ้ำอีกด้วยความเคารพยิ่ง. บทว่า ชุตินา ผู้มีความรุ่งเรือง
พราหมณ์เรียกพระผู้มีพระภาคเจ้า.

ในคานานันมีอธิบายดังนี้ เพราะภิกษุใดยังฉาน ๓ และ ๔ ให้เกิดด้วย
เมตตา ทำฉานนั้นให้เป็นบาท แล้วเห็นแจ้งย่อมบรรลुพระอรหัต ภิกษุนั้น
ชื่อว่าย่อมบริสุทธี และย่อมหุลุคพื้น ทั้งภิกษุเช่นนั้นไม่ไปพรหมโลกแก่ภิกษุ
ใดยังฉาน ๓ และ ๔ ให้เกิดด้วยเมตตา พอใจฉานนั้นโดยนัยเป็นต้นว่า สหฺตา
เอสสา สฺมาปตฺติ สฺมาปตฺตินีมีอยู่ดังนี้ ภิกษุนั้นชื่อว่ายังติดอยู่ อนึ่งเมื่อฉาน
ยังไม่เสื่อมย่อมไปสู่พรหมโลกด้วยฉานนั้น ฉะนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าไม่ทรง
เห็นด้วยกับการไปพรหมโลก จึงไม่ทรงแต่งตั้งถึงบุคคลผู้บริสุทธี ผู้หุลุคพื้น
เมื่อจะทรงแสดงถึงการไปพรหมโลกด้วยฉานนั้นแก่พราหมณ์ผู้ยังติดอยู่ จึงตรัส
คานานีว่า โย ยชติ ผู้ใดย่อมบูชา ดังนี้เป็นต้น โดยนัยอันเป็นที่สบายแก่
พราหมณ์.

ในบทเหล่านั้นบทว่า ทิวริ คฺรบ ๓ อย่าง พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัส
หมายถึงความเลื่อมใสตลอด ๓ กาล. ด้วยบทนั้น แสดงถึงองค์ ๓ ของทายก.
๑. หมายถึง ฉานที่ ๑ ถึงฉานที่ ๓ ในจตุกนัย และ ฉานที่ ๑ ถึงฉานที่ ๔ ในปัญจกนัย.

บทว่า อารายเย ทกฺขิณฺณเยภิ ตาเท ผู้เช่นนั้นพึงให้ทักษิณบุคคลทั้ง
หลายยินดี ความว่า ผู้เช่นนั้นคือบุคคลผู้ยังความถึงพร้อมด้วยยัญ ๓ อย่างให้
สำเร็จ พึงยังความถึงพร้อมด้วย ๓ อย่างให้สำเร็จ คือ ให้สมบูรณ์ด้วยทักษิ-
ณบุคคลคือพระจิณาสพ. ด้วยบทนี้ท่านแสดงถึงองค์ ๓ ของปฏิคาหก. บทว่า
เอวํ ยชิตฺวา สมฺมา ยาจโยโค ครั้นบูชาอย่างนั้นโดยชอบแล้ว ผู้นั้น
เป็นผู้ควรแก่การขอ ความว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงยังพราหมณ์ให้เกิดความ
อุตสาหะว่า เรากล่าวผู้นี้เป็นผู้ควรแก่การขอ ครั้นบูชายัญอันถึงพร้อมด้วย
องค์ ๖ มีเมตตามานเป็นปทัฏฐานโดยชอบแล้วอย่างนี้ ย่อมเข้าถึงพรหมโลก
ด้วยเมตตามาน อันเข้าไปอาศัยยัญที่ประกอบด้วยองค์ ๖ นั้นแล้ว ทรงยัง
เทศนาให้จบบริบูรณ์. บทที่เหลือในคาถาทั้งหมด มีความง่ายทั้งนั้นแล. อนึ่ง
ต่อจากนี้ไป ก็มีนัยดังกล่าวแล้วในตอนก่อนนั้นแล.

จบอรรถกถามาสสูตรที่ ๕ แห่งอรรถกถาขุททกนิกาย

ชื่อ ปรมัตถโชติกา

สภียสูตรที่ ๖

ว่าด้วยทรงตอบปัญหาสภียปริพาชก

[๓๖๔] ข้าพเจ้าได้สดับมาแล้วอย่างนี้

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระวิหารเวฬุวัน กลันทกนิวาปสถาน ใกล้พระนครราชคฤห์ ก็สมัยนั้นแล เทวดาผู้เป็นสาโลहित เก่าของสภียปริพาชก ได้แสดงปัญหาขึ้นว่า คุณก่อนสภียะ สมณะหรือพราหมณ์ ผู้ใด ท่านถามปัญหาเหล่านี้แล้วยอมพยากรณ์ได้ ท่านพึงประพฤติพรหมจรรย์ ในสำนักของสมณะหรือพราหมณ์ผู้นั้นเถิด. ถ้าดับนั้นแล สภียปริพาชกเรียน ปัญหาในสำนักของเทวดานั้นแล เข้าไปหาสมณพราหมณ์ทั้งหลายผู้เป็นเจ้าหมู่ เจ้าคณะ เป็นคณาจารย์ มีชื่อเสียง มีเกียรติยศ เป็นเจ้าลัทธิติ ชนส่วนมาก ยกย่องว่าดี คือ ปุณณกัสสป มักขลิโคสาล อชิตเกสกัมพล ปุกุทธกัจจายนะ สัตถุชยเวตถุฐบุตร นิครนถ์นาฏบุตร แล้วจึงถามปัญหาเหล่านั้น สมณพราหมณ์ เหล่านั้นอันสภียปริพาชกถามปัญหาแล้ว แก้ไม่ได้ เมื่อแก้ไม่ได้ ย่อมแสดงความโกรธ ความขัดเคือง และความไม่พอใจให้ปรากฏ ทั้งยังกลับถามสภียปริพาชกอีก.

ครั้งนั้นแล สภียปริพาชกมีความดำริว่า ท่านสมณพราหมณ์ทั้งหลาย ผู้เป็นเจ้าหมู่เจ้าคณะ เป็นคณาจารย์ มีชื่อเสียง มีเกียรติยศ เป็นเจ้าลัทธิติ ชนส่วนมากยกย่องว่าดี คือ ปุณณกัสสป ฯลฯ นิครนถ์นาฏบุตร ถูกเราถาม ปัญหาแล้ว แก้ไม่ได้ เมื่อแก้ไม่ได้ ย่อมแสดงความโกรธ ความขัดเคือง

และความไม่พอใจให้ปรากฏ ทั้งยังกลับมาเราในปัญหาเหล่านี้อีก ถ้ากระไร เราพึงละเพศกลับมาบริโภคคามอีกเถิด ครั้งนั้นแล สกยปริพาชกมีความดำริว่า พระสมณโคดมนี้แล เป็นเจ้าหมู่เจ้าคณะ เป็นคณาจารย์ มีชื่อเสียง มีเกียรติยศ เป็นเจ้าลัทธิ ชนส่วนมากยกย่องว่าดี ถ้ากระไรเราพึงเข้าไปเฝ้าพระสมณโคดม แล้วทูลถามปัญหาเหล่านี้เถิด.

ลำดับนั้นแล สกยปริพาชกมีความดำริว่า ท่านสมณพราหมณ์ทั้งหลาย เป็นผู้เก่าแก่ เป็นผู้ใหญ่ ล่วงกาลผ่านวัยมาโดยลำดับ เป็นผู้เฒ่า ฐูราตรีนาน บวชมานาน เป็นเจ้าหมู่เจ้าคณะ เป็นคณาจารย์ มีชื่อเสียง มีเกียรติยศ เป็นเจ้าลัทธิ ชนส่วนมากยกย่องว่าดี คือ ปุณณกัศสป ฯลฯ นิครนถ์นาฏบุตร ท่านสมณพราหมณ์แม่เหล่านั้น ถูกเราถามปัญหาแล้วแก้ไม่ได้ เมื่อแก้ไม่ได้ ย่อมแสดงความโกรธ ความขัดเคือง และความไม่พอใจให้ปรากฏ ทั้งยังกลับมาถามเราในปัญหาเหล่านี้อีก ส่วนพระสมณโคดม ถูกเราถามแล้วจักพยากรณ์ในปัญหาเหล่านี้ได้อย่างไร เพราะพระสมณโคดมยังเป็นหนุ่มโดยพระชาติ ทั้งยังเป็นผู้นิยมโดยบรรพชา.

ลำดับนั้น สกยปริพาชกมีความดำริว่า พระสมณโคดมเราไม่ควรดูหมิ่นดูแคลนว่า ยังเป็นหนุ่ม ถึงหากว่าพระสมณโคดมจะยังเป็นหนุ่ม แต่ท่านก็เป็นผู้มีฤทธิ์มาก มีอำนาจมาก ถ้ากระไรเราพึงเข้าไปเฝ้าพระสมณโคดม แล้วทูลถามปัญหาเหล่านี้เถิด ลำดับนั้น สกยปริพาชกได้หลิกจาริกไปทางพระนครราชคฤห์ เมื่อเที่ยวจาริกไปโดยลำดับ ได้เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้ายังพระวิหารเวฬุวันกถินทนิวาปสถาน ใกล้พระนครราชคฤห์ ครั้นแล้วปราศรัยกับพระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นผ่านการปราศรัยพอให้ระลึกถึงกันไปแล้ว นั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง ครั้นแล้วได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าด้วยคาถาว่า

[๓๖๕] ข้าพระองค์ผู้มีความสงสัย

มีความเคลือบแคลง มาหวังจะทูลถามปัญหา
พระองค์อันข้าพระองค์ทูลถามปัญหาแล้ว
ของตรัสพยากรณ์แก่ข้าพระองค์ตามลำดับ
ปัญหาให้สมควรแก่ธรรมเกิด.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า

ดูก่อนสภียะ ท่านมาแต่ไกล หวังจะ
ถามปัญหา เราอันท่านถามปัญหาแล้ว จะ
กระทำที่สุดแห่งปัญหาเหล่านั้น จะพยากรณ์
แก่ท่านตามลำดับปัญหา ให้สมควรแก่ธรรม
ดูก่อนสภียะ ท่านปรารถนาปัญหาข้อใด
ข้อหนึ่งในใจ ก็เชิญถามเราเถิด เราจะกระทำ
ที่สุดเฉพาะปัญหานั้น ๆ แก่ท่าน.

[๓๖๖] ลำดับนั้น สภียปริพาชกดำริว่า น้าอัสจรรยจ์ริงหนอ ไม่
เคยมีมาเลยหนอ เราไม่ได้แม้เพียงการให้โอกาสในสมณพราหมณ์เหล่านี้เลย
พระสมณโคดมได้ทรงให้โอกาสนี้แก่เราแล้ว สภียปริพาชกมีใจชื่นชม เบิกบาน
เพื่อพู่เกิดปีติโสมนัส ได้กราบทูลถามปัญหาแก่พระผู้มีพระภาคเจ้าว่า

บัณฑิตกล่าวบุคคลผู้บรรลุอะไรว่า
เป็นภิกษุ กล่าวบุคคลว่าผู้สงบเสงี่ยมด้วย
อาการอย่างไร กล่าวบุคคลว่าผู้ฝึกตนแล้ว

อย่างไร และอย่างไรบัณฑิตจึงกล่าวบุคคล
ว่าผู้รู้ ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า พระองค์อัน
ข้าพระองค์ทูลถามแล้ว ขอจงตรัสพยากรณ์
แก่ข้าพระองค์เถิด.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสพยากรณ์ว่า ดูก่อนสภियะ
ผู้ใดถึงความดับกิเลสด้วยมรรคที่ตน
อบรมแล้ว ข้ามความสงสัยเสียได้ ละความ
ไม่เป็นและความเป็นได้เด็ดขาด อยู่จบ
พรหมจรรย์ มีภพใหม่สิ้นแล้ว ผู้นั้นบัณฑิต
กล่าวว่า เป็นภิกษุ.

ผู้ใดวางเฉยในอารมณ์มีรูปเป็นต้น
ทั้งหมด มีสติ ไม่เบียดเบียนสัตว์ในโลก
ทั้งปวง ข้ามโงมะได้แล้ว เป็นผู้สงบ ไม่
ขุ่นมัว ไม่มีกิเลสเครื่องฟูขึ้น ผู้นั้นบัณฑิต
กล่าวว่า ผู้สงบเสงี่ยม.

ผู้ใดอบรมอินทรีย์แล้ว แทะงตลอด
โลกนี้และโลกอื่น ทั้งภายในทั้งภายนอกใน
โลกทั้งปวง รอเวลาสิ้นชีวิตอยู่ อบรมตน
แล้ว ผู้นั้นบัณฑิตกล่าวว่า ผู้ฝึกตนแล้ว.

ผู้พิจารณาทั้งสองอย่าง คือ จุติและ
อุบัติ ตลอดกัปทั้งสิ้นแล้ว ปราศจากฐล

ไม่มีกิเลสเครื่องยึดมั่น ผู้หมดจด ถึงความ

สิ้นไปแห่งชาติ ผู้นั้นบัณฑิตกล่าวว่าเป็นผู้รู้.

[๓๖๗] ลำดับนั้น สกยปริพาชก ชื่นชมอนุโมทนาภามิตของพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว มีใจชื่นชม เบิกบาน เพื่องฟู เกิดปีติโสมนัส ได้ทูลถามปัญหาข้อต่อไปกะพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า

บัณฑิตกล่าวบุคคลผู้บรรลุอะไรว่า

เป็นพราหมณ์ กล่าวบุคคลว่าเป็นสมณะ
ด้วยอาการอย่างไร กล่าวบุคคลผู้ล้างบาป
อย่างไร และอย่างไรบัณฑิตจึงกล่าวบุคคล
ว่าเป็นนาค (ผู้ประเสริฐ) ข้าแต่พระผู้มี
พระภาคเจ้า พระองค์อันข้าพระองค์ทูลถาม
แล้ว ของจตรัสพยากรณ์แก่ข้าพระองค์เถิด.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสพยากรณ์ว่า

ผู้ใดลอยบาปทั้งหมดแล้ว เป็นผู้
ปราศจากมลทิน มีจิตตั้งมั่นดี ดำรงตนมั่น
ก้าวล่วงสงสารได้แล้ว เป็นผู้สำเร็จกิจ (เป็น
ผู้บริบูรณ์ด้วยคุณมีศีลเป็นต้น) ผู้นั้นอัน
ค้นหาและทฤษฎีไม่อาศัยแล้ว เป็นผู้คงที่
บัณฑิตกล่าวว่าเป็นพราหมณ์.

ผู้ใดมีกิเลสสงบแล้ว ละบุญและบาป
ได้แล้ว ปราศจากกิเลสฐิติ รู้โลกนี้และ

โลกหน้าแล้ว ล่วงชาติและมรณะได้ ผู้คง
ที่เห็นปานนั้น บัณฑิตกล่าวว่า เป็นสมณะ.

ผู้ใดล้างบาปได้หมดในโลกทั้งปวง

คือ อายตนะภายในและภายนอกแล้ว ย่อม
ไม่มาสู่กัป ในเทวดาและมนุษย์ผู้สมควรผู้
นั้นบัณฑิตกล่าวว่า ผู้ล้างบาป.

ผู้ใดไม่กระทำความบาปอะไร ๆ ในโลก

สลัดออกซึ่งกรรมเป็นเครื่องประกอบและ
เครื่องผูกได้หมด ไม่ข้องอยู่ในกรรมเป็น
เครื่องข้องมีขันธเป็นต้นทั้งปวง หลุดพ้น
เด็ดขาด ผู้คงที่ เห็นปานนั้น บัณฑิตกล่าว
ว่า เป็นนาค.

[๓๖๘] ลำดับนั้น สกิยปริพาชก ฯลฯ ได้ทูลถามปัญหาข้อต่อไป
กะพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า

ท่านผู้รู้ทั้งหลายกล่าวใครว่าผู้ชนะ-

เขต กล่าวบุคคลว่า เป็นผู้ฉลาด ด้วยอาการ
อย่างไร อย่างไรจึงกล่าวบุคคลว่า เป็นบัณฑิต
และกล่าวบุคคลว่า เป็นมุนี ด้วยอาการ
อย่างไร ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า พระองค์
อันข้าพระองค์ทูลถามแล้วของจตรัสพยา-
กรณ์แก่ข้าพระองค์เถิด.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสพยากรณ์ว่า คู่ก่อนสกิยะ

ผู้ใดพิจารณา (อายตนะหรือกรรม)

เขตทั้งสี่ คือ เขตที่เป็นของทิพย์ เขตของมนุษย์และเขตของพรหมแล้ว เป็นผู้หลุดพ้นจากเครื่องผูกอันเป็นรากเหง้าแห่งเขตทั้งหมด ผู้คงที่เห็นปานนั้น ผู้นั้นท่านผู้รู้ทั้งหลายกล่าวว่า เป็นผู้ชนะเขต.

ใดพิจารณากะเปาะฟอง (กรรม)

ทั้งสี่ คือ กะเปาะฟองที่เป็นของทิพย์ กะเปาะฟองของมนุษย์ และกะเปาะฟองของพรหมแล้ว เป็นผู้หลุดพ้นจากเครื่องผูกอันเป็นรากเหง้าแห่งกะเปาะฟองทั้งหมด ผู้คงที่เห็นปานนั้น ผู้นั้นท่านผู้รู้ทั้งหลายกล่าวว่า เป็นผู้ฉลาด.

ผู้ใดพิจารณาอายตนะทั้งสอง คือ

อายตนะภายในและภายนอกแล้ว เป็นผู้มึปัญญาอันบริสุทธิ์ ก้าวล่วงกรรมดำและกรรมขาวได้แล้ว ผู้คงที่เห็นปานนั้น ผู้นั้นท่านผู้รู้ทั้งหลายกล่าวว่า เป็นบัณฑิต.

ผู้ใดรู้ธรรมของอัสตบรูชและของ

อัสตบรูชในโลกทั้งปวง คือ ในภายในและ

ภายนอก แล้วดำรงอยู่ ผู้นั้นอันเทวดาและ
มนุษย์บูชา ถ่วงธรรมเป็นเครื่องข้องและข้าย
คือตัณหาและทิฏฐิแล้ว ท่านผู้รู้ทั้งหลาย
กล่าวว่า เป็นมุนี.

[๓๖๕] ลำดับนั้น สกิยปริพาชก ฯลฯ ได้ทูลถามปัญหาข้อต่อไปกะ
พระผู้มีพระภาคเจ้าว่า

บัณฑิตกล่าวบุคคลผู้บรรลุอะไร ว่า
ผู้ถึงเวท กล่าวบุคคลว่า ผู้รู้ตาม ด้วยอาการ
อย่างไร กล่าวบุคคลว่า ผู้มีความเพียร ด้วย
อาการอย่างไร และบุคคลผู้อันบัณฑิตกล่าวว่า
เป็นผู้ชื่อว่า อาชาไนย ด้วยอาการอย่างไร
ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า พระองค์อันข้า
พระองค์ทูลถามแล้ว ขอจงตรัสพยากรณ์แก่
ข้าพระองค์เถิด.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสพยากรณ์ว่า ดูก่อนสกิยะ

ไตรพิจารณาเวททั้งสิ้น อันเป็น
ของมีอยู่แห่งสมณะและพราหมณ์ทั้งหลาย
ปราศจากความกำหนัดในเวทนาทั้งปวง
ผู้นั้นล่วงเวททั้งหมดแล้ว บัณฑิตกล่าวว่า ผู้
ถึงเวท.

ผู้ใดใคร่รวญชรรมอันเป็นเครื่องทำ
ให้เนิ่นช้า และนามรูปอันเป็นรากเหง้าแห่ง
โรค ทั้งภายในทั้งภายนอกแล้ว เป็นผู้หลุด
พ้นจากเครื่องผูกอันเป็นรากเหง้าแห่งโรค
ทั้งปวง ผู้คงที่เห็นปานนั้น ผู้นั้นบัณฑิต
กล่าวว่า ผู้รู้ตาม.

ผู้ใดงดเว้นจากบาปทั้งหมด ล่วง
ความทุกข์ในนรกได้แล้ว ดำรงอยู่ ผู้นั้น
บัณฑิตกล่าวว่า ผู้มีความเพียร ผู้นั้นมีความ
แก่กล้า มีความเพียร ผู้คงที่เห็นปานนั้น
บัณฑิตกล่าวว่า เป็นนักปราชญ์.

ผู้ใดตัดเครื่องผูกอันเป็นรากเหง้า
แห่งธรรมเป็นเครื่องข้องทั้งภายในทั้งภาย
นอกได้แล้ว หลุดพ้นแล้วจากเครื่องผูกอัน
เป็นรากเหง้าแห่งธรรมเป็นเครื่องข้องทั้งปวง
ผู้คงที่ เห็นปานนั้น ผู้นั้นบัณฑิตกล่าวว่า
เป็นผู้ชื่อว่า อาชาไนย.

[๓๓๐] ลำดับนั้น สกยปริพาชก ฯลฯ ได้ทูลถามปัญหาข้อต่อไปกะ
พระผู้มีพระภาคเจ้าว่า

บัณฑิตกล่าวบุคคลผู้บรรลู่อะไร ว่า
ผู้สมบูรณ์ด้วยสุตะ กล่าวบุคคลว่าเป็นอริยะ

ด้วยอาการอย่างไร กล่าวบุคคลว่า ผู้มีจรณะ
ด้วยอาการอย่างไร และบุคคลผู้อันบัณฑิต
กล่าวว่าเป็นผู้ชื่อว่าปริพาชก ด้วยอาการ
อย่างไร ข้าแต่พระเจ้าพระภาคเจ้า พระองค์
อันข้าพระองค์ทูลถามแล้ว ขอจงตรัสพยา
กรณ์แก่ข้าพระองค์เถิด.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสพยากรณ์ว่า คู่ก่อนสภิกะ

บัณฑิตกล่าวบุคคลผู้ฟังแล้ว รู้ยิ่ง
ธรรมทั้งมวล ครอบจำธรรมที่มีโทษและไม่
มีโทษอะไร ๆ อันมีอยู่ในโลกเสียได้ ไม่มี
ความสงสัย หลุดพ้นแล้ว ไม่มีทุกข์ในธรรม
มีขันธและอายตนะเป็นต้นทั้งปวง ว่า ผู้
สมบูรณ์ด้วยสุตะ.

บุคคลนั้นรู้แล้ว ตัดอาลัย (และ)
อาสวะได้แล้ว ย่อมไม่เข้าถึงการนอนใน
ครรรภ์ บรรเทาตัณญา ๓ อย่าง และเปือกตม
คือ กามคุณแล้ว ย่อมไม่มาสู่กับ บัณฑิต
กล่าวว่าเป็นอริยะ.

ผู้ใดในศาสนานี้ เป็นผู้บรรลुธรรม
ที่ควรบรรลุเพราะจรณะ เป็นผู้ฉลาด รู้ธรรม

ได้ในกาลทุกเมื่อ ไม่ข้องอยู่ในธรรมมีขั้น
เป็นต้นทั้งปวง มีจิตหลุดพ้นแล้ว ไม่มีปฏิฆะ
นั้น บัณฑิตกล่าวว่า ผู้มีจรรยา.

ผู้ใดจับไล่กรรมอันมีทุกข์เป็นผล
ซึ่งมีอยู่ ทั้งที่เป็นอดีต อนาคต และเป็น
ปัจจุบันได้แล้ว มีปกติกำหนดด้วยปัญญา
เที่ยวไป กระทำมายากับทั้งมานะ ความโลภ
ความโกรธ และนามรูป ให้มีที่สุดได้แล้ว
ผู้นั้น บัณฑิตกล่าวว่า ปริพาชก ผู้บรรลु
ธรรมที่ควรบรรลु.

[๓๓๑] ลำดับนั้น สกิยปริพาชก ชื่นชมอนุโมทนาภษิตของ
พระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว มีใจชื่นชม เพื่องฟู เบิกบาน เกิดปีติโสมนัส
ลุกจากอาสนะ กระทำผ้าอุตราสงค์เฉียงบ่าข้างหนึ่งแล้วประณมอัญชลีไปทางที่
พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ได้ชมเชยพระผู้มีพระภาคเจ้าด้วยคาถาอันสมควร
ในที่เฉพาะพระพักตร์ว่า

ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า ผู้มีพระ-
ปัญญาเสมอด้วยแผ่นดิน พระองค์ทรงกำจัด
ทิฏฐิ ๓ และ ๖๐ ที่อาศัยคัมภีร์อันเป็นวาทะ
เป็นประธานของสมณะผู้ลัทธิอื่น ที่อาศัย
อักษรคือความหมายรู้กัน (ว่าหญิงว่าชาย)

และสัญญาอันวิปริต (ซึ่งเป็นที่ยึดถือ) ทรง
ก้าวล่วงความผิด คือ โธมะได้แล้ว.

พระองค์เป็นผู้ถึงที่สุด ถึงฝั่งแห่ง
ทุกข์ เป็นพระอรหันต์ (ผู้ตรัสรู้เองโดยชอบ)
ทรงสำคัญพระองค์ว่า ผู้มีอาสวะสิ้นแล้ว มี
ความรู้เรื่อง มีความรู้ พระปัญญามาก
ทรงช่วยข้าพระองค์ ผู้กระทำที่สุดทุกข์ให้
ข้ามได้แล้ว.

เพราะพระองค์ได้ทรงทราบข้อที่ข้า
พระองค์สงสัยแล้ว ทรงช่วยให้ข้าพระองค์
ข้ามพ้นความสงสัย ข้าแต่พระองค์ผู้เป็นมุณี
ผู้ทรงบรรลุนิพพานที่ควรบรรลุนั้นในทางแห่งมุณี
ไม่มีกิเลสดูหมิ่นต่อ ผู้เป็นเผ่าพันธุ์
พระอาทิตย์ ข้าพระองค์ขอนอบน้อมแด่
พระองค์.

พระองค์เป็นผู้สงบดีแล้ว พระองค์
พระจักขุ ทรงพยากรณ์ความสงสัยของ
ข้าพระองค์ที่ได้มีแล้วในกาลก่อนแก่ข้า
พระองค์ พระองค์เป็นมุณีผู้ตรัสรู้เองแน่แท้
พระองค์ไม่มีนิวรรณ์ อนึ่ง อุपाยาสทั้งหมด

พระองค์ทรงกำจัดเสียแล้ว ถอนขึ้นได้แล้ว
พระองค์เป็นผู้เยือกเย็น เป็นผู้ถึงการฝึกตน
มีพระปัญญาเครื่องจำทรง มีความบากบั้น
เป็นนิตย์ในัจจะ.

เทวดาทั้งปวง ทั้งสองพวก (คือ
อากาศัญญุเทวดา และภุมมัญญุเทวดา) ที่
อาศัยอยู่ในนารทบรรพตย่อมชื่นชม ต่อ
พระองค์ผู้ประเสริฐยิ่ง ผู้มีความเพียรใหญ่
แสดงธรรมเทศนา.

ข้าแต่พระองค์ผู้เป็นบุรุษอาชาไนย
ข้าพระองค์ขอนอบน้อมแด่พระองค์ ข้าแต่
พระองค์ผู้เป็นบุรุษอันสูงสุด ข้าพระองค์ขอ
นอบน้อมแด่พระองค์ บุคคลผู้เปรียบเสมอ
พระองค์ไม่มีในโลก พร้อมทั้งเทวโลก.

พระองค์เป็นพระพุทธรเจ้า เป็นพระ
ศาสดา เป็นมุนีผู้ครอบงำมาร พระองค์
ทรงตัดอนุสัย ข้ามโธมะได้เองแล้ว ทรง
ช่วยให้หมู่มสัตว์นี้ข้ามได้แล้ว.

พระองค์ทรงก้าวล่วงอุปธิ ทำลาย
อาสวะได้แล้ว พระองค์เป็นดังสีหะ ไม่มี

อุปาทาน ทรงสะควมกลัวและความขลาด
ได้แล้ว ไม่ทรงติดอยู่ในบุญและบาปทั้งสอง
อย่าง เปรียบเหมือนดอกบัวขาวที่งามไม่ติด
อยู่ในน้ำฉะนั้น.

ข้าแต่พระองค์ผู้มีความเพียร ขอ
เจริญพระองค์โปรดเหยียดพระบาทออกมา
เถิด สกียะ ขอถวายบังคมพระบาทของ
พระศาสดา.

[๓๗๒] ลำดับนั้นแล สกียปริพาชก หมอบลงแทบพระบาทของ
พระผู้มีพระภาคเจ้าด้วยเศียรเกล้าแล้ว ได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่
พระองค์ผู้เจริญ ภามิตของพระองค์แจ่มแจ้งนัก ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ภามิต
ของพระองค์แจ่มแจ้งนัก พระองค์ทรงประกาศธรรมโดยอเนกปริยาย เปรียบ
เหมือนหงายของที่คว่ำ เปิดของที่ปิด บอกทางแก่ผู้หลงทาง หรือตามประทีป
ในที่มืดด้วยหวังว่าผู้มีจักขุจักเห็นรูปได้ฉะนั้น ข้าพระองค์นี้ขอถึงซึ่งพระผู้มี
พระภาคเจ้า กับทั้งพระธรรมและพระภิกษุสงฆ์ ว่าเป็นสรณะ ข้าแต่พระองค์
ผู้เจริญ ขอให้ข้าพระองค์พึงได้บรรพชาอุปสมบทในสำนักของพระผู้มีพระ
ภาคเจ้าเถิด.

พ. ลุก่อนสกียะ ผู้ใดเคยเป็นอัญญเดียรถีย์มาก่อน หวังบรรพชา
หวังอุปสมบทในธรรมวินัยนี้ ผู้นั้นจะต้องอยู่ปริวาส ๔ เดือน เมื่อล่วง ๔ เดือน
ไปแล้ว ภิกษุทั้งหลายพอใจ จึงยังผู้นั้นผู้อยู่ปริวาสแล้ว ให้บรรพชาอุปสมบท
เพื่อความเป็นภิกษุ ก็แต่ที่เราทำความต่างแห่งบุคคลในข้อนี้.

ส. ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ถ้าผู้ที่เคยเป็นอัญญเดียรถีย์มาก่อน หวัง
บรรพชา หวังอุปสมบทในธรรมวินัยนี้ จะต้องอยู่ปริวาส ๔ เดือน เมื่อล่วง
๔ เดือน ภิกษุทั้งหลายพอใจ จึงยังผู้นั้นผู้อยู่ปริวาสแล้วให้บรรพชาอุปสมบท
เพื่อความเป็นภิกษุไซริ้ ข้าพระองค์จักอยู่ปริวาส ๔ ปี เมื่อล่วง ๔ ปีแล้ว
ภิกษุทั้งหลายพอใจ ขอจงยังข้าพระองค์ผู้อยู่ปริวาสแล้วให้บรรพชาอุปสมบท
เพื่อความเป็นภิกษุเถิด.

สภียปริพาชก ได้บรรพชา อุปสมบทในสำนักของพระผู้มีพระภาคเจ้า
แล้ว ครั้นท่านพระสภียะอุปสมบทแล้วไม่นาน หลีกออกจากหมู่อยู่ผู้เดียว ไม่
ประมาท มีความเพียร มีใจเด็ดเดี่ยว ไม่นานนัก ก็กระทำให้แจ้งซึ่งที่สุดแห่ง
พรหมจรรย์อันยอดเยี่ยม ที่กุลบุตรทั้งหลายผู้ออกบวชเป็นบรรพชิตโดยชอบ
ต้องการนั้น ด้วยปัญญาอันยิ่งเอง ในปัจจุบัน เข้าถึงอยู่ รู้ชัดว่า ชาติสิ้นแล้ว
พรหมจรรย์อยู่จบแล้ว กิจที่ควรทำทำสำเร็จแล้ว กิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้
มิได้มีอีก ก็ท่านพระสภียะได้เป็นพระอรหันต์องค์หนึ่ง ในจำนวนพระอรหันต์
ทั้งหลายขณะนี้แล.

จบสภียสูตรที่ ๖

อรรถกถาสกยสูตรที่ ๖

สกยสูตรมีคำเริ่มต้นว่า เอวมุเม สุตฺตํ ดังนี้.

พระสูตรนี้มีการเกิดขึ้นอย่างไร ?

การเกิดขึ้นนี้กล่าวไว้แล้วในนิทานของสูตรนั้น. อนึ่ง สูตรนี้แม้ในลำดับแห่งการพรรณนาความก็พึงทราบว่าเป็นเช่นกับสูตรก่อน มีนัยดังได้กล่าวไว้แล้วในสูตรก่อนนั้นแล. แต่บทใดยังไม่ได้อธิบายไว้ เราจักเรียบเรียงบทที่กล่าวไว้ไม่ชัดเจน พรรณนาบทนั้น.

บทว่า เวพฺพวนํ ในบทว่า เวพฺพวนํ กลนฺทกนิวาเป เป็นชื่อของสวนนั้น. ได้ยินว่า สวนนั้นได้ล้อมไว้ด้วยไม้ไฟ ที่มีสีเขียวนารีนรมย์ ประกอบด้วยซุ้มประตูและป้อมตามกำแพง ๑๘ ศอก. ด้วยเหตุนี้ท่านจึงเรียกว่า เวพฺพวนํ. ที่สวนนั้น ชนทั้งหลายได้ให้เหยื่อแก่กระแต ด้วยเหตุนี้ จึงเรียกว่า กลนฺทกนิวาเป. กระแตทั้งหลายท่านเรียกว่า กลนฺทกะ.

มีเรื่องเล่าว่า ครึ่งก่อนพระราชองค์หนึ่งเสด็จมาประพาสพระอุทยาน ณ ที่นั้น ทรงเม้าด้วยฤทธิสุราบรรทมหลับในตอนกลางวัน. พวกบริวารของพระองค์รู้ว่าพระราชบรรทมหลับ จึงเลี้ยงไปเก็บดอกไม้และผลไม้จากข้างโน้นข้างนี้. ลำดับนั้นงูเห่าได้กลืนสุราจึงเลื้อยออกจากโพรงไม้ต้นหนึ่ง เลื้อยไปทางพระราชธา. รุกขเทวดาเห็นดังนั้นจึงคิดว่าเราจักให้ชีวิตพระราชธา จึงแปลงเป็นกระแตกระซิบที่พระกรรณ. พระราชธาทรงตื่นบรรทม. งูเห่าเลื้อยกลับพระราชธาทอดพระเนตรเห็นกระแตนั้น ทรงดำริว่ากระแตนี้ให้ชีวิตเรา จึงทรงให้จัดหาเหยื่อไว้ให้กระแตที่พระราชอุทยานนั้น และให้ประกาศพระราชอุทยาน

นั่นเป็นเหตุให้อภัยแก่กระแต. เพราะฉะนั้น ตั้งแต่นั้นมาพระราชอุทยานนั้น จึงชื่อว่า กลันทกนิวาปสถาน สถานที่ให้เหยื่อแก่กระแต.

คำว่า สกียะ ในบทว่า สกียสุส ปริพุพชกสุส เป็นชื่อของ ปริพุพชกนั้น. บทว่า ปริพุพชโก ท่านกล่าวหมายถึงนักบวชภายนอก. บทว่า โปราณสาโลหิตาย เทวตาย เทวคาผู้เป็นสาโลहितเก่า คือ ไม่ใช่ มารดา ไม่ใช่บิดา แต่เป็นคุณมารดาและบิดา เทพบุตรนั้นท่านกล่าวว่าเป็น เทวคาผู้เป็นสายโลหิตเก่า เพราะเป็นผู้มีอริยาศัยเกื้อกูล.

มีเรื่องเล่าว่า เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าพระนามว่ากัสสปะปรินิพพาน แล้ว ได้ประดิษฐานสุวรรณเจดีย์ขึ้นแล้ว. กุลบุตร ๓ คนบวชในสำนักของสาวก ซึ่งยังอยู่กันพร้อมหน้า เรียนกรรมฐานอันสมควรแก่ความประพฤติไปสู่ชนบท ชายแดน บำเพ็ญสมณธรรมในราวป่า เข้าเมืองเป็นครั้งคราวเพื่อไหว้พระเจดีย์ และเพื่อฟังธรรม. ครั้นต่อมาภิกษุเหล่านั้น ไม่ชอบออกไปจากป่า จึงไม่ประมาท อยู่ในป่านั่นเอง. แม้อยู่อย่างนี้ก็ไม่สามารถบรรลุคุณวิเศษอย่างใดอย่างหนึ่งได้ ลำดับนั้น ภิกษุเหล่านั้นจึงคิดกันว่า เราออกไปบิณฑบาตแล้ว ๆ เล่า ๆ ชื่อว่า เป็นผู้มุ่งหวังในชีวิต อันผู้มุ่งหวังในชีวิตไม่สามารถจะบรรลุโลกุตระธรรมได้ การตายเมื่อยังเป็นปุถุชนเป็นทุกข์ เอาเถิด เราจะพาดบันไดขึ้นสู่ภูเขาไม่มุ่งหวัง ในร่างกายและชีวิต บำเพ็ญสมณธรรมดังนี้. ภิกษุเหล่านั้นได้ทำอย่างนั้นแล้ว.

ครั้งนั้น บรรดาภิกษุเหล่านั้น พระมหาเถระเป็นผู้ถึงพร้อมด้วยอุปนิสัย ได้บรรลุพระอรหัตพร้อมด้วยอภิญญา ๖ ในทันทีนั่นเอง พระมหาเถระจึงไปสู่ หิมวันตประเทศด้วยฤทธิ์ ล้างหน้าที่สระโณดาต เทียวไปบิณฑบาตในอุตรกรู

ฉันอาหารเสร็จแล้วได้ไปยังที่อื่นต่อไป ได้ภัตตาหารเต็มบาตรแล้ว เอน้ำที่สระอินคาต และแปรงสีฟันชื่ออนาคลามาหาภิกษุเหล่านั้นกล่าวว่า อาวุโสทั้งหลาย ท่านจงดูอานุภาพยิ่งใหญ่ บิณฑบาตนี้นำมาจากแคว้นอุตรกุรุ น้ำและแปรงสีฟันนี้นำมาจากหิมวันตประเทศ ท่านทั้งหลายจงฉันภัตตาหารนี้บำเพ็ญสมณธรรมเถิด ผมจะอุปฐากพวกท่านอย่างนี้ตลอดไป. ภิกษุเหล่านั้นได้ฟังแล้วจึงกล่าวว่า พระคุณเจ้าขอรับ พระคุณเจ้าทำกิจเสร็จแล้ว พวกกระผมแม่เพียงสนทนากับพระคุณเจ้าก็เสียเวลาอยู่แล้ว บัดนี้ ขอพระคุณเจ้าอย่ามาหาพวกกระผมอีกเลย. พระมหาเถระนั้นเมื่อไม่สามารถจะให้ภิกษุเหล่านั้นยินยอมได้โดยวิธีใด ๆ หลีกไป.

แต่นั้นบรรดาภิกษุเหล่านั้นรูปหนึ่ง โดยล่องไป ๒ - ๓ วันได้เป็นพระอนาคามีได้อภิญญา ๕. ภิกษุนั้นก็ได้ทำอย่างนั้นเหมือนกัน ครั้นถูกภิกษุอีกรูปหนึ่งห้ามก็กลับไปเช่นเดียวกัน. ภิกษุนั้นพยายามห้ามอยู่อย่างนั้น ครั้นถึงวันที่ ๗ จากวันที่ขึ้นไปสู่ภูเขาก็กังยังไม่บรรลुकุณวิเศษไร ๆ ครั้นมรณภาพแล้วก็ไปเกิดในเทวโลก. ฝ่ายพระเถระผู้เป็นจิณาสพทีปรินิพพานในวันนั้นนั่นเอง. ท่านที่เป็นพระอนาคามีได้บังเกิดในสุทธาวาส. เทพบุตรเสวยทิพยสมบัติในสวรรค์ชั้นกามาวจร ๖ ชั้นกลับไปกลับมา ครั้นถึงศาสนาของพระผู้มีพระภาคเจ้าของเราได้จุติจากเทวโลก ถือปฏิสนธิในครรภ์ของปริพาชกาผู้หนึ่ง. นัยว่าปริพาชกาผู้นั้นเป็นราชิดาของกษัตริย์พระองค์หนึ่ง. พระชนกชนนีได้ทรงมอบราชิดานั้นแก่ปริพาชกาผู้หนึ่ง ด้วยตั้งพระทัยว่าธิดาของเราจะรู้เรื่องลัทธิเถิด. ปริพาชกาผู้เป็นลูกศิษย์คนหนึ่งของปริพาชกาผู้นั้น ประพฤติเมถุนกรรมกับ

พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย สุตตนิบาต เล่ม ๑ ภาค ๖ - หน้า 489

ราชคฤห์นั้น. พระนางได้ตั้งครุฑ์ ปริพาชกาทั้งหลายเห็นราชคฤห์นั้นก็มีครุฑ์
จึงพากันไล่ออกไป. พระนางเสด็จไปในที่แห่งหนึ่ง ทรงคลอดที่หอประชุมใน
ระหว่างทาง ด้วยเหตุนี้กุมารนั้นจึงมีชื่อว่า สกิยะ เกิดที่หอประชุม. สกิยะ
นั้นครั้งเติบโตแล้วก็บวชเป็นปริพาชก เล่าเรียนศาสตร์ต่าง ๆ เป็นผู้มีวาตะมาก
เที่ยวไปตลอดชมพูทวีป เพื่อไต่วาทะ ไม่เห็นนักพูดเช่นกับตนจึงให้สร้าง
อาศรมไว้ที่ประตูพระนคร ตั้งสอนศิลปะแก่ชัตติยกุมารเป็นต้น อาศัยอยู่ ณ
ที่นั้น.

ครั้งนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงเผยแผ่พระธรรมจักรอันประเสริฐ
เสด็จมาถึงกรุงราชคฤห์โดยลำดับ ประทับอยู่ ณ เวฬุวัน มหาวิหารกลันทกนิวาป-
สถาน. แต่สกิยะปริพาชกไม่รู้ว่าพระพุทธเจ้าทรงอุบัติแล้ว. ลำดับนั้น สุททาวา-
สพรม ครั้นออกจากสมาบัติแล้วรำพึงว่า เราได้บรรลุลุณวิเศษนี้ ด้วยอำนาจ
ของใครรำลึกถึงผู้ร่วมบำเพ็ญสมณธรรมและสหายเหล่านั้น ในศาสนาของพระ-
ผู้มีพระภาคเจ้า พระนามว่า กัสสปะ บรรดาสหายเหล่านั้นรูปหนึ่งปรินิพพาน
แล้วรำพึงต่อไปว่า บัดนี้อีกรูปหนึ่งอยู่ที่ไหน ครั้นรู้แล้วว่า ภิกษุรูปนั้นจตุตถจาก
เทวโลกแล้วไปเกิดในชมพูทวีป และไม่รู้ว่ามีพระพุทธรูปแล้วจึง
คิดว่า เอาเถิดเราจะชักชวนเขาเพื่อเข้าถึงพระพุทธเจ้า จึงแต่งปัญหา ๒๐ ข้อ
ตอนกลางคืน ได้มายังอาศรมของสกิยะปริพาชกนั้นยืนอยู่บนอากาศ ร้องเรียกว่า
สกิยะ ดังนี้. สกิยะปริพาชกกำลังหลับได้ยินเสียงร้องเรียกอยู่ ๓ ครั้งจึงออกไป
เห็นแสงสว่างจึงยืนประณมมือ. ลำดับนั้น พรหมได้กล่าวกะสกิยะปริพาชกนั้น
ว่า คุณก่อนสกิยะ เรานำปัญหา ๒๐ ข้อมาเพื่อท่าน ท่านจงเรียนปัญหาเหล่านั้น

สมณะหรือพราหมณ์ผู้ใดถูกท่านถามปัญหาแล้วพยากรณ์ได้ ท่านพึงประพฤติพรหมจรรย์ในสำนักของผู้นั้นเถิด.

บทว่า **ปุราณสาโลหิตาย เทวตาย ปญหา อุตฺตฺถุจฺจา โหนฺติ**
เทวดาผู้เป็นสาโลหิตเก่าได้แสดงปัญหานี้ ท่านกล่าวหมายถึงเทพบุตรนี้.

บทว่า **อุตฺตฺถุจฺจา** ท่านกล่าวเพียงหัวข้อแสดงเท่านั้นมิได้กล่าวโดยจำแนก

เมื่อพรหมกล่าวอย่างนี้แล้ว สกียะได้เรียนปัญหาเหล่านั้นตามลำดับบทด้วยการกล่าวครั้งเดียวเท่านั้น. ครั้งนั้นพรหมแม้รู้ แต่ก็ยังไม่บอกว่า พระพุทธเจ้าเกิดแล้วแก่สกียะนั้น. พรหมกล่าวอย่างนี้ว่า โย เต สกีย ๗เปฯ จเรยฺยาติ
คู่ก่อนสกียะ สมณะหรือพราหมณ์ผู้ใดถูกท่านถามปัญหาเหล่านี้แล้วพยากรณ์ได้ ท่านพึงประพฤติพรหมจรรย์ในสำนักของผู้นั้นเถิด ด้วยความประสงค์นี้ว่า สกียปริพาชกเมื่อแสวงหาประโยชน์ จักรู้จักพระศาสดาด้วยตนเอง และความที่ภายนอกศาสนานี้ว่างจากสมณพราหมณ์ ดังนี้. แต่เกจอาจารย์กล่าวพรรณนาเรื่องราวของพระสกียเถระไว้ในเถรคาถาในจตุกกนิบาตว่า มารดาของท่านสกียเถระนั้นคิดถึงการปฏิบัติผิดของตน จึงรังเกียจการปฏิบัติผิดนั้น ยังฉานให้เกิดแล้วไปบังเกิดในพรหมโลก มารดาผู้เป็นเทพชั้นพรหมได้แสดงปัญหาเหล่านั้น ดังนี้.

บทว่า **เย เต** เป็นบทยกขึ้นแสดงถึงบุคคลที่ควรกล่าวถึงในบัดนี้.

บทว่า **สมณพฺราหฺมณา** ได้แก่ ผู้เป็นสมณะและพราหมณ์ด้วยการเข้าไปบรรพชาและด้วยโลกสมมติ. บทว่า **สงฺฆิโน.** คือเป็นเจ้าหมู่. บทว่า **คณิโน** เป็นเจ้าคณะ คือผู้ปฏิบัติอย่างนี้ว่า เราเป็นศาสดา เป็นสัพพัญญู. บทว่า

คณาจริยา เป็นคณาจารย์ คือเป็นอาจารย์ของคณะบรรพชิตและคฤหัสถ์ด้วยการเรียนการถามเป็นต้น . บทว่า **ฉาตา** มีชื่อเสียง คือรู้จักกันมาก ท่านอธิบายว่า เป็นผู้ปรากฏ. บทว่า **ยสสุติโน** มีเกียรติยศ คือสมบูรณ์ด้วยลาภและบริวาร. บทว่า **ติตถกรร** เป็นเจ้าลัทธิ คือเป็นเจ้าทิฏฐิอันผู้ถึงทิฏฐิฐานุคติคล้อยตาม. บทว่า **สาธุสมมตา พหุชนสุต** ชนส่วนมากยกย่องว่าดี คือชนส่วนมากยกย่องว่าท่านเหล่านี้เป็นคนดี คือเป็นสัตบุรุษ. บทว่า **เสยฺยถิทํ** เป็นนิบาตลงในความนี้ว่า หากมีคำว่า ท่านเหล่านั้น คือใคร.

คำว่า **ปุโรโธ** เป็นชื่อ. คำว่า **กสฺสโป** เป็นโคตร. นัยว่าปุณ-
กัสสปนั้น โดยชาติเป็นทาสคือเป็นทาสมา ๕๕ ชาติ เกิดแล้วยังความเป็นทาส ๕๕ ชาติ ให้เต็ม (๑๐๐) เพราะเหตุนี้เขาจึงได้ชื่อว่า **ปุณณะ** แต่หนีไปบวชในสำนักชีเปลือย แสดงโคตรว่า เราเป็นกัสสปโคตรและได้ประกาศความเป็นสัตัพัญญ. บทว่า **มกฺขลิ** เป็นชื่อ. เรียกว่าโคสาละบ้างเพราะเกิดในโรงโค. นัยว่า มกขลิโคสาลนั้น โดยชาติเป็นทาสเหมือนกัน หนีไปบวชและได้ประกาศความเป็นสัตัพัญญ.

บทว่า **อชิต** เป็นชื่อ. เพราะเป็นผู้มีความมักน้อยจึงนุ่งห่มผ้าเกส-
กัมพล (ผ้าทำด้วยผมคน) เพราะฉะนั้นเขาจึงเรียกกันว่า เกสกัมพล. อชิตะนั้น ก็ประกาศความเป็นสัตัพัญญ.

บทว่า **ปกุโธ** เป็นชื่อ. บทว่า **กจฺจายโน** เป็นโคตร. ด้วยความเป็นผู้มักน้อย และด้วยสำคัญว่าในน้ำมีสัตว์มีชีวิต จึงไม่อาบน้ำไม่ล้างหน้าเป็นต้น. ปกุธะนั้นก็ประกาศความเป็นสัตัพัญญ.

บทว่า **สยขโย** เป็นชื่อ. บิดาของเขาชื่อ **เวถ์ฐะ**. เพราะฉะนั้น จึงเรียกว่า **เวถ์ฐบุตร**. สัตย์ชยันนั้นก็ประกาศความเป็นสัตย์บุญ.

บทว่า **นิกคณโร** ได้แก่ เรียกชื่อเมื่อบวช. บทว่า **นาฏปุตุโต** เรียกชื่อบิดา. นัยว่าบิดาของเขาชื่อนาฏะ. ชื่อว่า **นาฏบุตร** เพราะเป็นบุตรของนาฏะ. **นาฏบุตร**นั้นก็ประกาศความเป็นสัตย์บุญ. ทั้งหมดนั้นมีศิษย์เป็นบริวารคนละ ๕๐๐.

บทว่า **เต** ได้แก่ ศาสดาทั้ง ๖. บทว่า **เต ปญฺเห** ได้แก่ปัญหา ๒๐ ข้อเหล่านั้น. บทว่า **เนว สมุปายนุติ** คือแก้ไม่ได้. บทว่า **โกปี โกรธ** คือ ความที่จิตและเจตสิกขุ่นมัว.

บทว่า **โกลั** ความเคือง คือความเป็นผู้มีจิตประทุษร้าย. แม้ทั้งสอง บทนั้นก็เป็นที่ชื่อของความโกรธทั้งอย่างอ่อนและรุนแรง. บทว่า **อปฺปจฺจย** ได้แก่ ความไม่พอใจ ท่านกล่าวว่าได้แก่ความเสียใจ. บทว่า **ปาตุกโรนุติ** คือแสดงกายวิการและวจีวิการ ให้ปรากฏ. บทว่า **หีนาย** เพื่อความเป็นคนเลว คือความเป็นคนหยาบ. จริงอยู่ คนหยาบท่านกล่าวว่าเลว เพราะเทียบกับบรรพชาแล้วเลวจากคุณมีศีลเป็นต้นหรือเพราะเสพกามสุขอันเลว. บรรพชาเป็นของสูง. บทว่า **อวตฺตติตุวา** เวียนมา คือถอยหลัง. บทว่า **กามปริญฺญเขยฺย** ได้แก่ เสพกาม. ได้ยินว่าสภิกะนั้นได้เห็นพวกนักบวชแม้ปฎิญาความเป็นสัตย์บุญก็เหลวเปล่าทั้งนั้น. ครั้งนั้นแล สภิกะปริพาชกผู้มาด้วย. ความปริวิตกที่เกิดขึ้นแล้วพิจารณาอยู่บ่อย ๆ ได้มีความดำริว่า พระสมณโคดมนี้แลว่า สมณพราหมณ์ผู้เจริญเหล่านั้น และไม่ควรดูหมิ่นสมณะว่ายังเป็นหนุ่ม ดังนี้เป็นต้น.

ในบทเหล่านั้นบทว่า **ชินฺธุมา** เป็นต้น มีนัยดังกล่าวแล้วนั้นแล.

บทว่า **เธรา** ได้แก่ ผู้ถึงความมั่นคงในสมณธรรมของตน. บทว่า **รตุตถุญฺญ** ฐาตรีนาน คือ ฐาตรีณะ หรือ ฐาตรีมากที่โลกสมมติด้วยปฎิญาณของตนอย่างนี้ ว่า เรา ฐาตรีณะคือ นิพพาน. ชื่อว่า **จิรปพฺพชิตา** เพราะบวชมานาน.

บทว่า **น อญฺญาตพฺโพ** คือ ไม่ควรดูหมิ่น. ท่านอธิบายว่า ไม่ควรดูหมิ่นว่าเป็นคนชั้นต่ำ. บทว่า **น ปริโฆตพฺโพ** คือ ไม่ควรดูแคลน. ท่านอธิบายว่า ไม่ควรถืออย่างนี้ว่า ท่านผู้นี้จักรู้อะไร.

บทว่า **กงฺขี เวจฺจิกจฺฉี** มีความสงสัย มีความเคลือบแคลง ความว่า สกฺขิปริพาชกซึ่งชมอยู่กับพระผู้มีพระภาคเจ้า สรรเสริญความเป็นสัพพัญญูอันสมบูรณ์ด้วยพระรูป มีความสงบและสะอาดของพระผู้มีพระภาคเจ้าอย่างนี้ เป็นผู้ปราศจากความฟุ้งซ่าน จึงกล่าวว่า **กงฺขี เวจฺจิกจฺฉี** ดังนี้.

ในสองบทนั้น ชื่อว่า **กงฺขี** เพราะสงสัยในการพยากรณ์ปัญหาทั้งหลายอย่างนี้ว่า เราจะพึงได้การพยากรณ์ปัญหาเหล่านี้หรือหนอ. ชื่อว่า **เวจฺจิกจฺฉี** เพราะเคลือบแคลงอย่างนี้ว่า ความของปัญหานี้ ๆ จะเป็นอย่างไรหนอ. อีกอย่างหนึ่ง ชื่อว่า **กงฺขี** เพราะสงสัยความของปัญหาเหล่านั้นด้วยความสงสัยอย่างอ่อน, ชื่อว่า **เวจฺจิกจฺฉี** เพราะคั่นคว้าด้วยความสงสัยอย่างแรงกล้าก็ยังไม่สามารถจะตกลงใจได้. บทว่า **อภิกงฺขมาโน** คือ ประารถอย่างยิ่ง. บทว่า **เตสนุตฺตโร** ได้แก่ กระทำปัญหาเหล่านั้นให้ถึงที่สุด. สกฺขิปริพาชกเมื่อจะแสดงว่า **ภวนฺโตว เอว ภวahi** พระองค์อันข้าพระองค์ทูลถามปัญหาแล้ว จึงทูลว่า **ปญฺहे เม ปญฺโจะ** ฯลฯ พุยากรโหิ เม

ข้าพระองค์ทูลถามปัญหาแล้ว ขอจงตรัสพยากรณ์แก่ข้าพระองค์ตามลำดับให้สมควรแก่กรรมเกิด. บทว่า **อนุปุพฺพ** คือตามลำดับแห่งปัญหา. บทว่า **อนุสมม** ได้แก่ อ่างบาติให้เหมาะแก่ความ. บทว่า **พฺยากรโหิ เม** คือขอทรงพยากรณ์แก่ข้าพระองค์เกิด.

บทว่า **ทฺวโร** แต่ไกล นัยว่า สกียปริพาชกนั้นท่องเที่ยวไปเมืองโน้นเมืองนี้มาแต่ทาง ๗๗ โยชน์. ด้วยเหตุนี้พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า ท่านมาแต่ไกล. พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสกะสกียปริพาชกว่า ท่านมาแต่ไกลเพราะมาแต่ศาสนาของพระผู้มีพระภาคเจ้าพระนามว่า กัสสปะ. บทว่า **ปจฺจ ม** จงถามเราเกิด คือพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงปวารณาซึ่งสัพพัญญูปวารณาแก่สกียะด้วยกาลานี้. บทว่า **มณสิจฺจสิ** ได้แก่ ประรณาคด้วยใจ.

บทว่า **ย** วตahi ตัดบทเป็น **ย** วต **อหิ**. บทว่า **อตุตฺมโน** มีใจชื่นชม คือมีจิตอันปีติปราโมทย์และโสมนัสถูกต้องแล้ว. บทว่า **อฺทฺทฺโค** พุขิน คือพุขินทางกายและทางจิต. แต่บทนี้ ไซ้มีในปาฐะทั้งหมด. บัดนี้สกียปริพาชก เมื่อจะแสดงธรรมที่ตนชื่นชม จึงกล่าวว่า **ปมฺทฺโ** **ปีติโสมนสฺสชาติ** เบิกนาน เกิดปีติโสมนัส.

บทว่า **กิ** **ปฺตฺติณ** คือภิกษุถึงอะไร บรรลุอะไร. คำว่า **โสรัต** คือผู้สงบระงับด้วยดี. ปาฐะว่า **สุรัต** บ้าง. อธิบายว่าเข้าไปยินดีด้วยดี. บทว่า **ทนต์** ผู้ฝึกตนแล้ว คือทรมานตน. บทว่า **พฺทฺโ** คือผู้รู้แจ้ง หรือผู้ตรัสรู้ เป็นพระพุทฺธเจ้า.

สกียปริพาชกกระทำคาถาหนึ่ง ๆ ให้เป็นอย่างละ ๔ ๆ แล้วทูลถามปัญหา ๒๐ ข้อ ด้วย ๕ คาถา. แต่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงกระทำปัญหาหนึ่ง ๆ

ของสภิกขปริพาชก ด้วยคาถาหนึ่ง ๆ แล้วทรงพยากรณ์ด้วยคาถา ๒๐ คาถา ด้วยยอธรรมคือพระอรหันต์.

วินิจฉัยในคานานั้นว่า เพราะภิกษุผู้ทำลายกิเลสได้แล้วเป็นภิกษุชั้น ยอและภิกษุนั้นเป็นผู้ถึงพระนิพพานแล้ว ฉะนั้นพระผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อจะ ทรงพยากรณ์ปัญหานี้ของสภิกขปริพาชกว่า ก็ **ปตฺตินมาหุ ภิกฺขุณฺ** บัณฑิต กล่าวบุคคลผู้บรรลู่อะไรว่าเป็นภิกษุ ดังนี้ จึงตรัสคำมีอาทิว่า **ปชฺเชน** ด้วย มรรค

บทนั้นมีความว่า บุคคลใดถึงพระนิพพานด้วยมรรคที่ตนอบรมแล้ว ก็บรรลู่ถึงการดับกิเลส เพราะถึงพระนิพพาน จึงชื่อว่า เป็นผู้ข้ามพ้นความสงสัย ละความไม่เป็น และความเป็น อันมีประเภทเป็นวิบัติ สมบัติ ความเสื่อม ความ เจริญ ความสูง ความเที่ยง บาปและบุญอยู่ด้วยมรรค เป็นผู้ควรแก่คำชมว่า จินปุนทุกโว มีภพใหม่สิ้นแล้ว ดังนี้ บุคคลนั้นชื่อว่า เป็นภิกษุ. ก็ภิกษุชื่อว่า เป็นผู้สงบเสงี่ยม เพราะความเป็นผู้สงบเสงี่ยมด้วยดีจากการปฏิบัติดี และ เพราะสงบจากกิเลสมีประการต่าง ๆ ฉะนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อจะทรง แสดงความนั้น จึงตรัสพยากรณ์ปัญหาที่สอง โดยนัยมีอาทิว่า **สพฺพตฺถ อฺเปกฺขโก** วางเฉยในอารมณ์มีรูปเป็นต้นทั้งหมด.

บทนั้นมีความว่า ผู้ใดวางเฉยในอารมณ์มีรูปเป็นต้นทั้งหมด ด้วย อูเบกขามือองค์ ๖ อันเป็นไปแล้วอย่างนี้ว่า เห็นรูปด้วยจักขุ ไม่ดีใจ ไม่เสียใจ ชื่อว่า มีสติ เพราะสติถึงความไพบูลย์ ไม่เบียดเบียนสัตว์อันมีประเภทที่มีความ สะดุ้งกลัวและมั่นคงเป็นต้น ไร ๆ เป็นผู้ข้ามได้แล้วเพราะข้ามโอฆะในโลกทั้ง ปวง ชื่อว่า เป็นผู้สงบ เพราะสงบจากบาป ชื่อว่า เป็นผู้ไม่ขุ่นมัว เพราะละ

ความดำริในความขุ่นมัวเสียได้ ชื่อว่า ไม่มีกิเลสเครื่องฟุ้งขึ้น อันได้แก่ ราคะ โทสะ โมหะ มานะ ทิฏฐิ กิเลสทุกชนิด ทั้งอย่างหยาบหรืออย่างละเอียด ผู้ นั้น ชื่อว่า เป็นผู้สงบเสงี่ยมด้วยความสงบด้วยดีจากการปฏิบัติผิด เพราะมี ธรรมเป็นเครื่องอยู่คืออุเบกขา เพราะมีสติปัญญาและเพราะไม่เบียดเบียน และด้วยการสงบกิเลสมีประการต่าง ๆ มีโอฆะเป็นต้นนี้.

ก็เพราะผู้มีอินทรีย์อบรมแล้ว ไม่มีภัย ไม่วิการ เป็นผู้ฝึกตนแล้ว ฉะนั้นพระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อจะทรงแสดงความนั้น จึงทรงพยากรณ์ด้วยคาถา ว่า ยุตินทรียานิ ผู้ใดอบรมอินทรีย์แล้วดังนี้.

บทนั้นมีความดังต่อไปนี้ ผู้ใดยกอินทรีย์ทั้ง ๖ มีจักษุอินทรีย์เป็นต้น ขึ้นสู่พระไตรลักษณ์มีอนิจจลักษณะเป็นต้น ด้วยโคจรภาวนาแล้วถือเอากลิ่นคือ สติสัมปชัญญะด้วยวาสนาภาวนา เจริญแล้วแทงตลอด คือรู้ ตรัสรู้โลกนี้และ โลกอื่น อันได้แก่โลกคือชั้นอันเป็นไปในสันดานของตนและโลกคือชั้นอัน เป็นไปในสันดานของผู้อื่นด้วยโคจรภาวนาทั้งภายในและภายนอกในโลกทั้งปวง ว่า ความบกพร่องของอินทรีย์ทั้งหลาย ก็ดี ความเกิดจากความบกพร่องก็ดีใน อารมณ์ใด ๆ อบรมอินทรีย์แล้วด้วยการไม่เพ่งเป็นต้นในอารมณ์นั้น ๆ ดังนี้ แล้วประสงค์จะตายช้า ๆ หวังถึงกาลคือรอคอยเวลาสิ้นชีวิต ไม่กลัวต่อความ ตาย. ดังที่พระเถระกล่าวไว้ว่า

มรณฺ เม ภยํ นตฺถิ นิกฺกนฺตฺติ นตฺถิ ชีวิต

นาภิกฺขุขามิ มรณฺ นาภิกฺขุขามิ ชีวิตํ

กถํ จ ปฏิกฺขุขามิ นิพฺพฬิตํ ภตฺตโก ยถา.

เราไม่กลัวความตาย ความใคร่ใน
ชีวิตไม่มี เราไม่ปรารถนาความตาย เราไม่
ปรารถนาชีวิต แต่เรารอความตาย เหมือน
คนรับจ้างรอคอยค่าจ้าง ฉะนั้น.

บทว่า ภาวิตो ส ทนุโต คือผู้ที่อบรมอินทรีย์แล้ว ผู้นั้น บัณฑิต
กล่าวว่า ผู้ฝึกตนแล้ว.

เพราะธรรมคาพระพุทธรเจ้า เป็นผู้สมบูรณ์ด้วยปัญญา มีกิเลสหลับ
และทรงรู้แจ้ง ฉะนั้น เมื่อจะทรงแสดงความนั้น จึงทรงพยากรณ์ปัญหาข้อที่ ๔
ด้วยคาถาว่า กปุปานิ ตลอดกับ ดังนี้.

ในบทเหล่านั้น บทว่า กปุปานิ ได้แก่ กัปคือตัมหาและทิกฺกุสิ. จริงอยู่
ตัมหาและทิกฺกุสิท่านเรียกว่า กัป เพราะกำหนดเอาอย่างนั้น ๆ. บทว่า วิเจยฺย
คือพิจารณาโดยความเป็นของไม่เที่ยงเป็นต้น. บทว่า เกวลานิ คือทั้งสิ้น.
บทว่า อัสสาริ ได้แก่ พิจารณาสังสารทั้งสิ้นอันได้แก่ลำดับขั้นเป็นต้น อย่าง
นี้ว่า

ชนชานญจ ปฏิปาฏิ ธาตุอายตนาน จ
อพฺโพจนินฺนํ วตฺตมานา อัสสาริติ ปวฺจจติ.
ลำดับแห่งขั้นธ ธาตุและอายตนะทั้ง
หลายยังเป็นไปอยู่ ไม่ขาดสาย ท่านเรียกว่า
สังสาร.

ด้วยเหตุเพียงเท่านี้ท่านกล่าวถึงวิปัสสนาในวิภูษะแม่ ๓ อย่างนี้ คือใน
กรรมวิภูและกิเลสวิภูอันเป็นมูลเหตุแห่งขั้นทั้งหลาย และในขั้นทั้งหลาย.

บทว่า **ตทุภย จุตุปปาต** ได้แก่พิจารณาคือรู้ทั้งจุดและอุปบัติทั้งสองนี้ของสัตว์ทั้งหลาย. ท่านกล่าวถึง จุตุปปาตญาณ ด้วยบทว่า **จุตุปปาต** นี้. บทว่า **วิคตรฆมนงฺคณ** **วิสุทฺธ** ปราศจากธุลีไม่มีกิเลสเครื่องขีปน ผู้หมดจด ความที่ชื่อว่าปราศจากธุลีไม่มีกิเลสเครื่องขีปน ผู้หมดจด เพราะปราศจากธุลีมีราคะเป็นต้น เพราะไม่มีกิเลสเครื่องขีปน เพราะปราศจากมลทิน. บทว่า **ปตฺต** **ชาติกฺขย** ถึงความสิ้นไปแห่งชาติความเกิด ได้แก่ บรรลุถึงพระนิพพาน. บทว่า **ตมาหุ พุทฺธ** ผู้นั้น บัณฑิตกล่าวว่า ผู้รู้ ความว่า ผู้นั้นบัณฑิตกล่าวว่า ผู้รู้ถึงความสิ้นชาติ เพราะถึงพร้อมด้วยความรู้ คือส่วนแห่งจุตุปปาตญาณด้วยโลกุตรวิปัสสนา และเพราะเป็นผู้บริสุทธิ์จากความหลับคือกิเลส เพราะปราศจากกิเลสมีธุลีเป็นต้นนี้ด้วยปฏิบัติท่านั้น.

อีกอย่างหนึ่ง บทว่า **กปฺปานิ วิเจยฺย เกวลานิ** พิจารณาตลอดกับทั้งสิ้น ความว่า พิจารณาโดยนัยเป็นต้นว่า **อนเนกปี** **ถัมมฏฺฐวิภูฏกปฺเป** **อมุตราสี** ความว่า ไม่พันสังวัฏฏ์กับและวิวัฏฏ์กับไม่น้อย. ด้วยบทนี้ท่านกล่าวถึงวิชาต้น (คือปุพเพนิวาสานุสสติญาณ). บทว่า **ถัสสาร** **ตทุภย จุตุปปาต** พิจารณาสงสารทั้งสองอย่าง ความว่า พิจารณาสงสารทั้งสองอย่างนี้ คือ จุดและอุปบัติของสัตว์ทั้งหลาย โดยนัยมีอาทิว่า **อิเม วต โภณฺโต สตุตา สัตว์** ทั้งหมดผู้เจริญเหล่านี้หนอดังนี้. ด้วยบทนี้ท่านกล่าวถึงวิชาที่สอง คือจุตุปปาตญาณ ด้วยบทที่เหลือท่านกล่าวถึงวิชาที่สาม (คืออัสวักขยญาณ) ความเป็นผู้ปราศจากธุลีเป็นต้น และการบรรลุพระนิพพานย่อมมิได้ด้วยอัสวักขยญาณ. บทว่า **ตมาหุ พุทฺธ** ผู้นั้น เรากล่าวว่าเป็นพระพุทธรเจ้า ความว่า เรากล่าวผู้นั้น ซึ่งเป็นผู้ถึงพร้อมด้วยปัญญาคือวิชาสามอย่างนี้ ว่าเป็นพระพุทธรเจ้า.

แม้ในปัญหาที่พระพุทธเจ้าทรงแก้ปัญหาที่พราหมณ์ถามด้วยคาถาแรก
อย่างนี้แล้วจึงตรัสด้วยคาถาที่สอง เพราะผู้ที่ถึงความเป็นพรหม ความเป็นผู้
ประเสริฐ เป็นพราหมณ์ชั้นยอด เป็นผู้สอยบาปทั้งหมดได้แล้ว ฉะนั้น เมื่อ
จะทรงแสดงความนั้น จึงทรงพยากรณ์ปัญหาแรกด้วยคาถาว่า พาทิตฺวา ลอย
แล้ว ดังนี้.

บทนั้นมีคำว่า ผู้ใดลอบบาปทั้งหมดได้แล้วด้วยมรรคที่ดี ดำรงตน
มัน อธิบายว่ามันคง เป็นผู้ปราศจากมลทินเพราะลอบบาปได้แล้ว ถึงความ
เป็นผู้ไม่มีมลทิน ความเป็นพรหม ความเป็นผู้ประเสริฐ เป็นผู้ตั้งมั่นแล้ว
ด้วยดี ด้วยอรหัตผลสมาธิ เพราะสงบมลทินคือกิเลสอันทำให้สมาธิซัดส่ายก้าว
ล่วงสงสารได้แล้ว ด้วยการก้าวล่วงเหตุแห่งสงสาร เป็นผู้สำเร็จกิจเพราะทำกิจ
เสร็จแล้ว ผู้นั้นท่านกล่าวว่าเป็นผู้ไม่มีสิ่งอาศัย เพราะอันค้นหาและทิวฐิไม่
อาศัยแล้วและเป็นผู้คงที่ เพราะไม่ทำให้ผิดปรกติไปด้วยโลกธรรม ด้วยประการ
ฉะนี้ ผู้นั้น ท่านกล่าวว่า เป็นพรหม เป็นพราหมณ์ ควรแก่สรรเสริญ.

เพราะท่านกล่าวว่า เป็นสมณะ เพราะเป็นผู้ลอบบาปได้แล้ว ชื่อว่าเป็น
ผู้ล้างบาป เพราะล้างบาปได้แล้ว ชื่อว่าเป็นนาค เพราะไม่ทำความชั่วทั้งหลาย
ฉะนั้น เมื่อจะทรงแสดงความนั้นจึงทรงพยากรณ์ปัญหาที่สามด้วยคาถา ๓ คาถา
อื่นอีก.

บทว่า สมิตาวี เป็นผู้สงบกิเลส คือ สงบกิเลสด้วยอริยมรรคตั้งอยู่
ท่านกล่าวว่า เป็นสมณะเพราะเป็นอย่างนั้น ฉะนั้นผู้เป็นอย่างนั้นจึงเรียกว่าสมณะ.
ด้วยเหตุเพียงเท่านี้เป็นอันทรงพยากรณ์ปัญหาแล้ว. คำที่เหลือเป็นคำสรรเสริญ

เพื่อให้สภปริพาชกเกิดความนับถือในสมณะนั้นให้มาก. จริงอยู่ ผู้ใดเป็นผู้มีความสงบ ผู้นั้นชื่อว่าเป็นผู้ไม่มีกิเลสจตุรติ เพราะปราศจากกิเลสจตุรติ เพราะละบุญและบาปได้ด้วยไม่กระทำการสืบต่อบุญและบาป เป็นผู้ก้าวล่วงชาติและมรณะได้ เพราะรู้โลกนี้และโลกอื่นด้วยสามารถแห่งลักษณะมีความไม่เที่ยงเป็นต้น และเป็นผู้คงที่. อนึ่ง ในคานานี้ว่า นิมนุหาย ๆเปฯ นุหาคโก ผู้ใดล้างบาปได้หมดในอายตน์โลกทั้งปวง คือในภายในและภายนอกแล้ว ย่อมไม่มาสู่กัป ในเทวดาและมนุษย์ผู้สมควรกับกัปคือตัมหาและทิฏฐิ ผู้นั้นบัณฑิตกล่าวว่ามีผู้ล้างบาป. ฟังทราบความอย่างนี้ว่า ผู้ใดล้างคือชำระบาปทั้งหมด อันควรจะเกิดด้วยอารมณ์ภายในและภายนอกในอายตน์โลกแม้ทั้งหมด กล่าวคือทั้งภายในและภายนอกด้วยมรรคญาณไม่มาสู่กัป ในเทวดาและมนุษย์ทั้งหลายผู้สมควรด้วยกัปคือตัมหาและทิฏฐิ เพราะล้างบาปได้แล้วนั้น บัณฑิตกล่าวผู้นั้นว่า เป็นผู้ล้างบาป.

แม้ในคาถาที่สี่ก็ฟังทราบวินิจฉัยดังต่อไปนี้. บทว่า อากุ น กโรติ กิณฺจ โลก ผู้ใดไม่กระทำบาปอะไร ๆ ในโลก ความว่า ผู้ใดไม่ทำบาป อันเป็นความชั่วแม้มีประมาณน้อยในโลก ท่านกล่าวผู้นั้นว่าเป็นนาค เพราะเหตุดังนี้. ด้วยเหตุเพียงเท่านี้ เป็นอันพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงพยากรณ์ปัญหาแล้ว. คำที่เหลือเป็นคำสรรเสริญโดยนัยดังกล่าวแล้วในก่อนนั้นแหละ. จริงอยู่ ผู้ใดไม่ทำความชั่วเพราะละความชั่วได้ด้วยมรรค ผู้นั้นสลัดออกคือละเครื่องผูกทั้งหมด อันได้แก่สังโยชน์ ๑๐ ในสังโยชน์ทั้งหมดมีกามราคะเป็นต้น ไม่ข้องอยู่ด้วยความข้องไร ๆ ในชั้นนี้เป็นต้นทั้งปวง และหลุดพ้นได้เด็ดขาดด้วยวิมุตติทั้งสอง และเป็นผู้คงที่.

แม้ในปัญหาที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแก้ปัญหาที่พราหมณ์ถามด้วย
คาถาที่สองอย่างนี้แล้ว จึงตรัสด้วยคาถาที่สามต่อไป เพราะอายตนะทั้งหลายท่าน
กล่าวว่า **เขตฺตานิ** เหมือนอย่างที่ท่านกล่าวไว้ว่า **จกฺขุเปตฺติ จกฺขุวยตฺตมฺ-**
เปตฺติ ๗เป๗ เขตฺตมฺเปตฺติ วตฺถุมฺเปตฺติ นี่ก็เป็นจักขุ นี่ก็เป็นจักขุวยตนะ ๗๗
นี่ก็เป็นเขต นี่ก็เป็นวัตถุ. ผู้ใดชนะ กิตรอบงาเขตเหล่านั้น อีกอย่างหนึ่ง
พิจารณาคือกำหนดเขตทั้งสิ้น คือไม่มีเหลือโดยความเป็นของไม่เที่ยงเป็นต้น
แต่โดยความต่างกัน เขตที่เป็นของทิพย์ เขตของมนุษย์และเขตของพรหม มี
การเกี่ยวข้องกันเป็นเหตุ เขตใดเป็นของทิพย์มี ๑๒ ประเภท เขตที่เป็นของ
มนุษย์ก็เหมือนอย่างนั้น อนึ่งเขตใดเป็นเขตของพรหมมีประเภทคืออายตนะ ๑๒
มีจักขุวยตนะเป็นต้น ในอายตนะ ๖ ฟังปราบปรามหรือฟังพิจารณาเขตทั้ง
หมดนั้น แต่นั้นเป็นผู้หลุดพ้นจากเครื่องผูกอันเป็นรากเหง้าแห่งเขตทั้งหมด
มี อวิชา ตัณหา และภพเป็นต้น เป็นเครื่องผูกอันเป็นรากเหง้าแห่งเขตทั้ง
ปวง ชื่อว่า เป็นผู้ชนะเขตทั้งปวง เพราะเขตเหล่านั้นอันคนชนะได้แล้วหรือ
พิจารณาแล้วอย่างนี้ ฉะนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงทรงพยากรณ์ปัญหาแรกด้วย
คาถานี้ว่า **เขตฺตานิ** ดังนี้.

ในบทว่า **เขตฺตานิ** อาจารย์บางพวกกล่าวว่า กรรมทั้งหลายชื่อว่า
เป็นเขต (เนื่อนา)เพราะบาลีว่า **กมฺมฺ เขตฺตํ วิญฺญาณํ พิชฺชํ ตณฺหา สินฺโน.**
กรรมเป็นเนื่อนา วิญฺญาณเป็นพิชช ตัณหาเป็นยางเหนียว. อนึ่งในบทว่า
ทิพฺพํ มานุสฺสกฺกฺจ พุรฺหมฺกฺเขตฺตํ นี้ ท่านพรรณนาไว้ว่า กรรมอันเป็น
เขตของทิพย์เข้าถึงเทวโลก กรรมอันเป็นเขตของมนุษย์เข้าถึงมนุษย์ กรรมอัน
เป็นเขตของพรหมเข้าถึงพรหมดังนี้. บทที่เหลือมีนัยดังกล่าวแล้วนั้นแล.

ก็เพราะกรรมทั้งหลายท่านกล่าวโกสะ เพราะคล้ายกะเปาะฟองที่ตั้งใน
ตน ชื่อว่าเป็นผู้ฉลาดเพราะตัด คือตัดขาดกะเปาะฟองเหล่านั้นได้นั้น เมื่อ
จะทรงแสดงความนั้นจึงทรงพยากรณ์ปัญหาที่สองด้วยคาถาว่า โกธานี กะเปาะ
ฟอง ดังนี้.

บทนั้นมีความดังนี้ ผู้ใดพิจารณากะเปาะฟอง (กรรม) ทั้งสิ้นอันได้
แก่กุศลกรรมโดยความเป็นของไม่เที่ยงเป็นต้น โดยอารมณ์และโดยกิจ ด้วย
โลกียวิปัสสนาและโลกุตรวิปัสสนา แต่โดยความต่างกันออกไป พิจารณา
กะเปาะฟองที่เป็นของทิพย์ และกะเปาะฟองของมนุษย์ มีต่างด้วย กามาวจร-
กุศลเจตนา ๘ อันเป็นเหตุเกี่ยวข้องกัน และกะเปาะฟองของพรหมอันต่างด้วย
มหัตตกุศลเจตนา ๕ แต่นั้นหลุดพ้นจากเครื่องผูกอันเป็นรากเหง้าแห่งกะเปาะ
ฟองทั้งหมดมีประเภทคือ อวิชชาและภวตัณหาเป็นต้น ด้วยมรรคภาวนา ท่าน
กล่าวว่าเป็นผู้ฉลาด เพราะกำจัดกะเปาะฟองเหล่านั้นได้ด้วยประการฉะนี้ และ
เป็นผู้คงที่เห็นปานนั้น. อีกอย่างหนึ่ง พึงทราบภพ ๓ และอายตนะ ๑๒ ว่าเป็น
โกสะ เพราะเป็นเช่นกับฝักดาบ ด้วยอรรถว่าเป็นที่อยู่ของสัตว์และธรรมทั้ง
หลาย. ในบทนี้พึงประกอบด้วยคาถาด้วยประการฉะนี้.

อนึ่ง เพราะท่านกล่าวว่าเป็นบัณฑิตด้วยบทนี้ว่า น เกล็ด ปญฺหติ
มิใช่ฉลาดอย่างเดียว. แต่โดยที่แท้ท่านกล่าวว่าเป็นบัณฑิตเพราะถึงคือเข้าถึงอายตนะ
ทั้งหลาย ยึดอยู่ด้วยปัญญาเป็นเครื่องคั่นคว้า ฉะนั้น เมื่อจะทรงแสดงความ
นั้นจึงทรงพยากรณ์ปัญหาที่สามด้วยคาถาว่า ทูภยานิ อายตนะทั้งสอง ดังนี้.

บทนั้นมีความดังนี้ ผู้ใดพิจารณาอายตนะทั้งสองอย่างนี้คือ ทั้งภายใน
และภายนอก โดยความเป็นของไม่เที่ยงเป็นต้น. บทว่า ปญฺหทรานิ ได้แก่

อายตนะทั้งหลาย. ท่านกล่าวอย่างนั้นเพราะบริสุทธิโดยปรกติและเพราะองกาม ผู้พิจารณาอายตนะเหล่านั้นชื่อว่าเป็นผู้มีปัญญาบริสุทธิ เพราะกำจัดมลทินออก เสียได้ด้วยการปฏิบัตินี้ ท่านกล่าวว่าเป็นบัณฑิตเพราะเหตุนี้. เพราะเป็นผู้ถึง แล้วซึ่งอายตนะเหล่านั้นด้วยปัญญา. บทที่เหลือเป็นคำสรรเสริญของพราหมณ์ นั้น ผู้นั้นเป็นผู้ก้าวล่วงธรรมดำและธรรมขาวอันได้แก่บาปและบุญได้แล้วและ เป็นผู้คงที่ ฉะนั้น พราหมณ์จึงสรรเสริญอย่างนี้ ด้วยประการฉะนี้.

ก็เพราะญาณท่านเรียกว่า โมนะ ดังที่ท่านกล่าวไว้ว่า ยา ปญญา-
ปชานนา ฯเปฯ สมมาทิฏฐิ เตน ญาณน สมนุภาคโต มุนิ มุนิ
ประกอบด้วยปัญญาความรู้ ฯลฯ สมมาทิฏฐิ ดังนี้ ฉะนั้นเมื่อจะทรงแสดงความ
นั้นจึงทรงพยากรณ์ปัญหาที่สี่ด้วยคาถาว่า อสตยจ ธรรมของอัสตบรูษ ดังนี้.

บทนั้นมีความดังนี้ ผู้ใคร่ธรรมของอัสตบรูษและสัตบรูษทั้งที่เป็น
อกุศลและกุศลในโลกทั้งปวงนี้คือในภายในและภายนอกดำรงอยู่ ล่วงคือก้าว
ล่วง ธรรมอันเป็นเครื่องข้อง ๗ อย่างโดยประเภทมีรากะเป็นต้น และชายสอง
อย่างโดยประเภทคือตัณหาและทิฏฐิ เพราะผู้นั้นได้รู้แล้ว ท่านกล่าวผู้นั้นว่า
เป็นมุนิ เพราะประกอบด้วยญาณเป็นเครื่องค้นคว้าอันได้แก่โมนะนั้น. บทว่า
เทวมนุสฺเสหิ ปุชฺชโย อันเทวดาและมนุษย์ทั้งหลายบูชาแล้ว นี้เป็นคำสรร-
เสริญของพราหมณ์นั้น. จริงอยู่ ผู้นั้นเป็นผู้ควรแก่การบูชาของเทวดาและ
มนุษย์ทั้งหลายเพราะเป็นมุนิสิ้นอาสวะแล้ว ฉะนั้น พราหมณ์จึงสรรเสริญ
อย่างนี้ด้วยประการฉะนี้.

แม้ในปัญหาที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแก้ปัญหากที่พราหมณ์ถามด้วย
คาถาที่สาม พระองค์จึงตรัสด้วยคาถาที่สี่ เพราะผู้นั้นทำความสิ้นกิเลสถึงแล้ว

ด้วยเวทคือมรรคญาณ ผู้มันเชื่อว่าเป็นผู้ถึงเวทโดยปรมาตม์ อนึ่งผู้ใดพิจารณาเวททั้งหลายที่รู้ว่าเป็นศาสตร์ของสมณะและพราหมณ์ทั้งหลาย ด้วยความเป็นของไม่เที่ยงเป็นต้น โดยกิจด้วยมรรคภาวนานั้นเอง ก้าวล่วงเวททั้งปวงนั้น ด้วยการละความพอใจและความกำหนดในเวทนั้น เวทนาใดเกิดขึ้นเพราะเวทเป็นปัจจัย หรือโดยประการอื่น เป็นผู้ปราศจากราคะในเวทนาเหล่านั้น คือในเวทนาทั้งหมด ฉะนั้น เมื่อจะทรงแสดงความมันมิได้ตรัสว่า **อิทํ ปตฺตนิ** นี้ของผู้บรรลุเวท ดังนี้ แต่ทรงพยากรณ์ปัญหาที่หนึ่งด้วยคาถาว่า **เวทานิ** เวททั้งหลาย ดังนี้ เพราะผู้พิจารณาเวททั้งหลายด้วยปัญญาเป็นเครื่องค้นคว้านั้น ก้าวล่วงเวททั้งปวง ด้วยการละความพอใจและความกำหนดในเวทนั้น ผู้มันถึงรู้และก้าวล่วงเวททั้งหลายที่รู้กันว่าเป็นศาสตร์ ผู้ใดปราศจากราคะในเวทนาทั้งหลาย แม้ผู้มันถึงและก้าวล่วงเวททั้งหลายที่อยู่ว่าเป็นเวทนา ผู้มันชื่อว่าเวทกุ เพราะเป็นไปแล้วสู่เวททั้งหลาย ฉะนั้น เมื่อจะทรงแสดงความมันมันมิได้ตรัสว่า **อิทํ ปตฺตนิ** แล้วทรงพยากรณ์ปัญหาที่หนึ่งด้วยคาถานี้.

ก็เพราะในปัญหาที่สองท่านกล่าวว่า **อนวิทิต** ได้แก่ผู้รู้ตาม ผู้มันใคร่ครวญนามรูป ที่ทำให้เนิ่นช้า อันเป็นภายใน อันได้แก่กรรมอันทำให้เนิ่นช้า อันต่างด้วยคณหามานะและทักขณินในสันดานของตน และนามรูปอันมีกรรมที่ทำให้เนิ่นช้ามันเป็นปัจจัย ด้วยอนิจจานุปัสสนาเป็นต้น มิใช่ใคร่ครวญธรรมที่เป็นภายในอย่างเดียว ยังใคร่ครวญธรรมที่เป็นมูลรากแห่งโรคในภายนอกด้วย ได้แก่ ใคร่ครวญธรรมอันเป็นมูลรากมีอวิชชาและภวตัณหาเป็นต้น ของนามรูปและโรคนี้ ในสันดานของคนอื่น หรือเป็นผู้หลุดพ้นจากเครื่องผูกอันเป็นรากเหง้าแห่งโรคทั้งหลายทั้งปวงด้วยภาวนานั้น หรือจากเครื่องผูกอันเป็นมูลรากทั้งปวงแห่งโรคทั้งหลาย หรือจากกรรมอันทำให้เนิ่นช้า

ฉะนั้น เมื่อจะทรงแสดงความนั้นจึงทรงพยากรณ์ปัญหาที่สองด้วยคาถาว่า
อนุวิจฺจ ไคร่ครวญแล้วดังนี้.

ก็ในบทว่า **กถญจ** **วิริยวา** บุคคลผู้มีความเพียรด้วยอาการอย่างไร
นี้ มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้. เพราะผู้ใดเว้นจากบาปทั้งปวงด้วยอริยมรรค อนึ่ง
เพราะเป็นผู้เว้นอย่างนั้นได้ จึงกล่าวถึงทุกข์ในนรกเพราะไม่มีปฏิสนธิต่อไป
ดำรงอยู่ อยู่ด้วยความเพียร มีความเพียรเป็นที่อาศัย ผู้นั้นเป็นจีณาสพ ย่อม
ควรที่จะกล่าวได้ว่าเป็นผู้มีความเพียรดังนี้ ฉะนั้น เมื่อจะทรงแสดงความนั้น
จึงทรงพยากรณ์ปัญหาที่สามด้วยคาถาว่า **วิโรโต** เป็นผู้งดเว้นดังนี้. บทว่า
ปธานวา **ธโร** **ตาทิ** บุคคลนั้นมีความเพียร มีปัญญา ผู้คงที่ นี้เป็นคำสรรเสริญ
ของพราหมณ์นั้น เพราะผู้นั้นชื่อว่า ผู้มีความเพียรเพราะความเพียรพยายามใน
มรรคและฌาน ชื่อว่าผู้มีปัญญา เพราะสามารถกำจัดกิเลสเป็นต้นได้ ชื่อว่า
ผู้คงที่ เพราะไม่ทำให้แปลกออกไป ฉะนั้น พราหมณ์จึงสรรเสริญด้วยประการ
ดังนี้. บทที่เหลือควรกล่าวประกอบกัน.

ในบทว่า **อาขานิโย** **กินฺตนิ** **นาม** **โหติ** บุคคลเป็นอาชาไนยด้วย
อาการอย่างไร นี้ พึงทราบวินิจฉัยดังต่อไปนี้.

พระผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อจะทรงแสดงว่า ม้าก็ดี ช้างก็ดี รู้เหตุอันควร
และไม่ควร ท่านกล่าวว่า เป็นอาชาไนยในโลก แต่อาชาไนยนั้นยังละโทษไม่
หมดสิ้นเชิงทีเดียว แต่พระจีณาสพละโทษเหล่านั้นได้หมด ฉะนั้น จึงควรที่จะ
กล่าวว่า เป็นอาชาไนยโดยปรมาตมดังนี้.

ทรงพยากรณ์ปัญหาที่สี่ด้วยคาถาว่า **ยสุต** ดังนี้.

บทนั้นมีความดังนี้ บทว่า **อชฺมตฺตํ** **พหิทฺธา จ** ทั้งภายในภายนอก
ความว่า ผู้ใดตัดเครื่องผูกอันได้แก่สังโยชน์ทั้งภายในภายนอกได้แล้ว คือตัดทำ

ลายด้วยศัสตราคือปัญญา. บทว่า **สงคมูลิ** รากเหง้าแห่งธรรมเป็นเครื่องข้อง
ความว่า เครื่องผูกอันเป็นรากเหง้าด้วยการเกี่ยวข้อง ไม่ก้าวล่วงธรรมอันเป็น
เครื่องข้องในวัตถุเหล่านั้น ๆ อีกอย่างหนึ่ง ผู้ใดตัดเครื่องผูกมีรากจะเป็นต้น
อันเป็นรากเหง้าแห่งธรรมเป็นเครื่องข้องทั้งภายในและภายนอกได้แล้ว ผู้นั้น
หลุดพ้นจากเครื่องผูกทั้งปวง อันเป็นรากเหง้าแห่งธรรมเป็นเครื่องข้อง หรืออัน
เป็นรากเหง้าแห่งธรรมเป็นเครื่องข้องทั้งปวง ท่านกล่าวผู้นั้นว่าเป็นอาชาไนย
และเป็นผู้คงที่เห็นปานนั้น.

แม้ในปัญหาที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแก้ปัญหาที่ตรัสไว้แล้ว ในคาถา
ที่สี่แล้วตรัสด้วยคาถาที่ห้า เพราะจินตวิทั้งหลายพรรณนาความเป็นผู้สมบูรณ์
ด้วยสุตะ ด้วยเหตุเพียงการเชี่ยวชาญในฉันท์ ผู้นั้นเป็นผู้สมบูรณ์เพียงโวหาร
สุตะแต่พระอริยะเป็นผู้สมบูรณ์ด้วยปรมัตถสุตะ เพราะเป็นพหูสูตและเพราะ
ไม่มีสุตะอันลามกฉะนั้น เมื่อจะทรงแสดงความนั้นจึงไม่ตรัสว่า **อิทํ ปตฺติณิ**
ทรงพยากรณ์ปัญหาแรกด้วยคาถาว่า **สุตฺวา** ผู้ฟังแล้ว ดังนี้.

บทนั้นมีความดังนี้ ผู้ใดฟังด้วยกิจคือสุตมยปัญญาในโลกนี้ หรือฟัง
ด้วยกิจที่ควรทำ รู้ยังธรรมทั้งปวง อันเข้าถึงวิปัสสนาด้วยความไม่เที่ยงเป็นต้น
ครอบงำธรรมอันมีโทษและไม่มีโทษอะไร ๆ และธรรมเป็นที่ตั้งแห่งกิเลสด้วย
ปฏิบัติทานนั้นนับได้ว่า **อภิญญา** ผู้ครอบงำฟังดังนั้นแล้วรู้ยังธรรมทั้งปวง ครอบงำ
ธรรมที่มีโทษและธรรมที่ไม่มีโทษอะไร ๆ ท่านเรียกผู้นั้นว่าผู้สมบูรณ์ด้วยสุตะ
เพราะเป็นผู้สดับแล้ว อนึ่ง เพราะผู้ใดไม่มีความสงสัย พ้นแล้วจากเครื่องผูก
คือกิเลส และเป็นผู้ไม่มีทุกข์ด้วยทุกข์ทั้งหลายมีรากเป็นต้นในที่ทั้งปวง คือ
ในธรรมทั้งปวงมีขันธและอายตนะเป็นต้น เพราะฉะนั้น ท่านจึงกล่าวผู้นั้นผู้
ไม่มีความสงสัย ผู้หลุดพ้นแล้ว ผู้ไม่มีทุกข์ในธรรมทั้งปวงว่าเป็น **โสตติยะ**
ผู้สมบูรณ์ด้วยสุตะ ดังนี้แล.

ก็ เพราะผู้ชื่อว่า เป็นอริยะ เพราะอันชนผู้ใคร่ประโยชน์เกื้อกูลพึง
บูชา อธิบายว่า ควรเข้าถึงฉะนั้น เมื่อจะทรงแสดงคุณที่เป็นอริยะ จึงพยากรณ์
ปัญหาที่สองด้วยคาถาว่า **เฉตฺวา ตัดแล้ว.**

บทนั้นมีความว่า บุคคลนั้นเป็นผู้รู้ เป็นผู้มีรัศมี เป็นผู้รู้มรรค ๔ ตัด
แล้วคือ ทำลายอาสวะ ๔ อาลัย ๒ ด้วยศัสตราคือปัญญา ย่อมไม่เข้าถึงการนอน
ในครรภด้วยอำนาจพหิมใหม่ คือไม่เข้าถึงกำเนิดไร ๆ บรรเทาสัญญา ๓ อย่าง
มีกามเป็นต้น และเปือกตม คือ กามคุณ ย่อมไม่มาสู่ก็ปอย่างใดอย่างหนึ่งแห่ง
ตัดหากับและทิวฐิกับ ท่านกล่าวผู้นั้นผู้ประกอบด้วยคุณมีการตัดอาสวะเป็นต้น
อย่างนี้ว่าเป็นอริยะ หรือว่า ชื่อว่าอริยะ เพราะไกลจากบาปทั้งหลาย และชื่อว่า
อนริยะ เพราะไม่มีการเคลื่อนไหวด้วยความทุกข์ ฉะนั้น เมื่อจะทรงแสดงความ
แก่นั้น จึงทรงพยากรณ์ด้วยปัญหาที่สองแห่งคาถานี้. จริงอยู่ ธรรมลามกมี
อาสวะเป็นต้น สมมติว่าเป็นทุกข์ ธรรมลามกเหล่านั้นอันเขาตัดแล้วบรรเทาแล้ว
ทั้งไม่หวั่นไหวด้วยธรรมลามกเหล่านั้น จึงชื่อว่าเขาเป็นผู้ไกลธรรมเหล่านั้น
และไม่เคลื่อนไปในธรรมเหล่านั้น ฉะนั้น ท่านจึงกล่าวผู้นั้นว่าเป็นอริยะด้วย
แนวนี้ว่า เขาเป็นผู้ไกลจากธรรมอันลามก ด้วยแนวนี้ว่า เขาไม่เคลื่อนไหวไป
ในความทุกข์. ในบทนี้พึงทราบว่ายोजनाแก้ไว้อย่างนี้. บทว่า **วิทฺวา โส**
น อูเปติ คพฺภเสยฺย เขารู้แล้วย่อมไม่เข้าถึงการนอนในครรภนี้ เป็นคำ
สรรเสริญในการกำหนดความนี้.

ก็และในบทนี้ว่า **จรณฺวา** ผู้มีจรณะ เป็นอย่างไร. เพราะผู้บรรลุ
ธรรมที่ควรบรรลุด้วยจรณะทั้งหลาย ย่อมควรที่จะพึงกล่าวว่า **จรณฺวา** ผู้มี
จรณะ. ดังนี้ ฉะนั้น เมื่อจะทรงแสดงบทว่า **จรณฺวา** นั้น จึงทรงพยากรณ์
ปัญหาที่สามด้วยคาถาว่า **โย อิธ** ผู้ใดในศาสนานี้ ดังนี้.

ในบทเหล่านั้น บทว่า โย อธิ คือ ผู้ใดในศาสนานี้. บทว่า จรณสู เพราะธรรม ๑๕ อย่าง ที่ท่านกล่าวไว้แล้วในหมวดสูตรมีศีลเป็นต้น. บทว่า จรณสู เป็นสัตตมวิภักตติลงในอรรถตติยาวิภักติ. บทว่า ปตฺติปฺตฺโต คือ บรรลุธรรมที่ควรบรรลุ. ท่านอธิบายว่า ผู้ใดบรรลุพระอรหัตที่ควรบรรลุ เพราะมีจระเป็นนิमित มีจระเป็นเหตุ มีจระเป็นปัจจัย. บทว่า จรณวา โส ผู้ที่ท่านกล่าวว่า มีจระ เพราะบรรลุธรรมที่ควรบรรลุนี้ด้วยจระทั้งหลาย. ด้วยเหตุเพียงเท่านั้น เป็นอันพยากรณ์ปัญหา. บทที่เหลือเป็นคำสรรเสริญของพราหมณ์นั้น อธิบายว่า ผู้ใดในศาสนาเป็นผู้บรรลุธรรมที่ควรบรรลุเพราะมีจระผู้นั้นเป็นผู้ฉลาด ย่อมรู้ทั่วถึงธรรมคือนิพพานในกาลทุกเมื่อ เพราะมีจิตน้อมไปในนิพพาน ไม่ข้องอยู่ในธรรมมีจันท์เป็นต้นทั้งปวง มีจิตพ้นแล้วด้วยวิมุตติทั้งสอง และไม่มีปฏิมะ ดังนี้.

ก็เพราะผู้ชื่อว่า เป็นปริพาชก เพราะจับไล่กรรมเป็นต้นออกไปได้. ฉะนั้น เมื่อจะทรงแสดงความนั้น จึงทรงพยากรณ์ปัญหาที่สี่แห่งกาลว่า **ทุกฺขเวปฺกุกํ** กรรมมีทุกข์เป็นผล ดังนี้.

พึงทราบวินิจฉัยในบทนั้นดังนี้ วิปากนั้นแหละชื่อว่า **เวปฺกุกํ**. ที่ชื่อว่า **ทุกฺขเวปฺกุกํ** เพราะมีทุกข์เป็นผล. ทุกข์แม้ทั้งหมดพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า กรรมอันประกอบด้วยธาตุ ๓ เพราะเหตุเกิดแห่งทุกข์ในปวัตติ. บทว่า **อุทฺธํ** คือ อคิด. บทว่า **อโธ** คือ อนาคต. บทว่า **ติริยํ วาปี มชฺเณ** คือ ปัจจุบัน. ก็บทว่า **ติริยํ วาปี มชฺเณ** ได้แก่ ไม่ใช่เบื้องบน ไม่ใช่เบื้องต่ำ ท่านกล่าวว่างวาง ในระหว่างเบื้องบนเบื้องต่ำทั้งสองนั้น ท่านกล่าวว่า ในท่ามกลาง. บทว่า **ปริพฺพาชยิตฺวา** จับไล่ คือ ให้ออกไป กำจัดเสีย. บทว่า **ปริณฺญาจาริ** ได้แก่ กำหนดด้วยปัญญาเที่ยวไป. นี้เป็นเพียงพรรณนาบทที่

สงสัยด้วยความนั้น. บทว่า โมนแปลสู ในทางแห่งมุนี คือในทางแห่งญาณ. บทว่า วินพิคตา ผู้ไม่มีกิเลสคฤหฬกตอ. คือปราศจากกิเลสเพียงดังหลักคตอ ท่านอธิบายว่า ตัดขาดแล้ว. บทว่า นาคนาคสูส พระองค์ผู้เป็นพระนาคผู้ ประเสริฐยิ่ง นี้เป็นคำร้องเรียกอย่างหนึ่ง สัมพันธ์ด้วยคำนี้ว่า เมื่อพระผู้มี- พระภาคเจ้าผู้ประเสริฐตรัสอยู่พวกปริพาชกย่อมชื่นชม. บาลีว่า ธรรมเทศน์ เป็นบาลีเกิน. บทว่า สพฺเพ เทวา เทวดาทั้งปวง ได้แก่ อากาสัญญเทวดา และภุมมัญญเทวดา. บทว่า นารทปพฺพตา นัยว่า หมู่เทวดาทั้งสองนั้นแม้ นั้นเป็นผู้มีปัญญา ก็ยังอนุโมทนา เพราะเหตุนี้ สกฺขิปริพาชกจึงกล่าวทำ ความนอบน้อมด้วยความเลื่อมใสทั้งหมด สกฺขิปริพาชกดับความสมบูรณ์แห่ง พยากรณ์ อันสมควรแก่การอนุโมทนา จึงประคองอัญชลีกล่าวว่า นโม เต ขอความนอบน้อมจงมีแต่พระองค์ดังนี้. บทว่า ปุริสาชฌญา ข้าแต่พระองค์ผู้ เป็นบุรุษอาชาไนย คือ ข้าแต่พระองค์ผู้สมบูรณ์ด้วยชาติในบรรดาบุรุษทั้งหลาย. บทว่า ปฏฺธิปฺภุคฺคโ ได้แก่ บุคคลผู้มีส่วนเปรียบเสมอพระองค์. พระองค์ชื่อว่า เป็นพระพุทธเจ้า เพราะแห่งตลอดอริยสัจ ๔ พระองค์ชื่อว่าเป็นพระศาสดา เพราะทรงพร้าสอน และเพราะนำคำสอนมาให้ พระองค์ชื่อว่าเป็นผู้ครอบงำ มาร เพราะครอบงำมาร ๔ พระองค์ชื่อว่าเป็นมุนี คือเป็นมุนีผู้ตรัสรู้แล้ว. บทว่า อูปธิ ได้แก่ อูปธิ ๔ อย่าง คือ จันท์ กิเลส กาม และอภิสังขาร. บทว่า วคฺคฺ คือมีรูปร่าง. บทว่า ปญฺญเ จ ได้แก่ โลกียปัญญา พระองค์ ไม่ทรงติดอยู่ในบุญและบาป เพราะไม่ทำบุญและบาปเหล่านั้นบ้าง เพราะไม่มีการเสวยผลของบุญและบาปที่ทำในกาลก่อนต่อไปบ้าง เพราะฉาบทาด้วยตัณหา และทิวฏฐิอันมีบุญและบาปนั้นเป็นนิมิตบ้าง. สกฺขิปริพาชกกล่าวอย่างนี้ว่า วนฺทฺ ทิ สตุฏฺโณ สกฺขิยะขอถวายบังคมพระบาทของพระศาสดาแล้วหมอบลง ณ ขื่อพระบาทถวายบังคมด้วยเบญจางคประดิษฐ์.

บทว่า **อณฺเวยยติยปุพฺโพ** คืออัญญเดียรถีย์นั่นเอง. บทว่า **อากงฺขติ** แปลว่า ย่อมปรารถนา. บทว่า **อารทฺฐจิตฺตา** พอใจ คือยินดีแล้ว. บทว่า **อปิจ เมตฺถ ปุคฺคฺลเวมตฺตตา วิทิตา** ก็แต่ว่าเรารู้ความต่างแห่งบุคคลในข้อนี้ ความว่า เรารู้ความต่างแห่งบุคคลในการอยู่ปรีวาสนี้ของอัญญเดียรถีย์ทั้งหลาย ไม่ใช่ควรอยู่ปรีวาสนทั้งหมด. ก็เพราะเหตุไรจึงไม่ควรอยู่ปรีวาสนทั้งหมด. อันชฎิลผู้บูชาไฟ และอันเจ้าศากยะโดยชาติ ละเพศมาแล้ว อนึ่ง ผู้ใดแม้ยังไม่ละเป็นผู้สมบุรณ์ด้วยเหตุเพื่อได้มรรคและผล แม้มาแล้ว เช่นสภียปริพาชกนั้น เพราะฉะนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า คุณก่อนสภียะ ท่านไม่มีเหตุจะต้องอยู่ปรีวาสนเพื่อบำเพ็ญวัตรของเดียรถีย์ ท่านต้องการประโยชน์ สมบุรณ์ด้วยเหตุเพื่อได้มรรคผล ข้อนั้นเรารู้แล้ว เมื่อจะทรงอนุญาตให้สภียปริพาชกบรรพชา จึงตรัสว่า **อปิจ เมตฺถ ปุคฺคฺลเวมตฺตตา วิทิตา** ก็แต่ว่าเรารู้ความต่างแห่งบุคคลในข้อนี้ ดังนี้. ฝ่ายสภียะเมื่อจะแสดงความเคารพของตน จึงกราบทูลว่า **สเจ ภนฺเต** ดังนี้. บททั้งหมดและบทอื่นจะไม่พรรณนาในที่นี้ เพราะมีความง่าย และเพราะมีนัยดังได้กล่าวแล้วในหนก่อน พึงทราบอย่างเดียวกับที่กล่าวแล้วในหนก่อนนั่นแล.

จบอรรถกถาสภียสูตรที่ ๖ แห่งอรรถกถาขุททกนิกาย

ชื่อ **ปรมัตถโชติกา**

เลสสูตรที่ ๗

ว่าด้วยความเลื่อมใสในพระสัมมาสัมพุทธเจ้า

[๓๗๓] ข้าพเจ้าได้สดับมาแล้วอย่างนี้.

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จจาริกไปในชนบทชื่ออังกุตราปะ พร้อมด้วยภิกษุสงฆ์จำนวนมากประมาณ ๑,๒๕๐ รูป เสด็จถึงอาปนนิคมของชาวอังกุตราปะ.

เกณียชฎิลได้สดับข่าวมาว่า พระสมณโคดมศากยบุตร ทรงผนวชจากศากยสกุล เสด็จจาริกไปในชนบทชื่ออังกุตราปะ พร้อมด้วยภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่ประมาณ ๑,๒๕๐ รูป เสด็จถึงอาปนนิคมตามลำดับ ก็กิตติศัพท์อันงามของท่านพระโคตมพระองค์นั้นแล ขจรไปเทออย่างนี้ว่า แม้เพราะเหตุนี้ ๆ พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น เป็นพระอรหันต์ ฯลฯ ทรงเบิกบานแล้ว เป็นผู้จำแนกธรรม พระองค์ทรงทำโลกนี้พร้อมทั้งเทวโลก มารโลก พรหมโลก ให้แจ้งชัดด้วยพระปัญญาอันยิ่งเองแล้วทรงสอนหมู่สัตว์พร้อมทั้งสมณพราหมณ์ เทวดาและมนุษย์ให้รู้ตาม พระองค์ทรงแสดงธรรมอันงามในเบื้องต้น งามในท่ามกลาง งามในที่สุด ทรงประกาศพรหมจรรย์พร้อมทั้งอรรถ พร้อมทั้งพยัญชนะ บริสุทธฺ์ บริบูรณ์สิ้นเชิง ก็การได้เห็นพระอรหันต์ปานนั้น ย่อมเป็นความดีแล.

ครั้งนั้นแล เกณียชฎิลเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่ประทับ ได้สนทนาปราศรัยกับพระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นผ่านการปราศรัยพอให้ระลึกถึงกันไปแล้ว นั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงชี้แจงให้เกณียชฎิลเห็นแจ้ง ให้สมาทานอาจหาญ ไร่เร่งด้วยธรรมมีกตา.

ลำดับนั้น เกณียชฎิล อันพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงชี้แจงให้เห็นแจ้ง ให้สมათาน ออาจหาญ ร่ำเริง ด้วยธรรมิกถาแล้ว ได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้า ว่า ขอพระโคดมผู้เจริญ พร้อมด้วยภิกษุสงฆ์ ทรงรับภัตของข้าพระองค์ เสวยในวันพรุ่งนี้ พระเจ้าข้า.

[๓๗๔] เมื่อเกณียชฎิลกราบทูลอย่างนี้แล้ว พระผู้มีพระภาคเจ้า ได้ตรัสกะเกณียชฎิลว่า คุณก่อนเกณียะ ภิกษุสงฆ์มีมากถึง ๑,๒๕๐ รูป อนึ่ง ท่านก็เลื่อมใสในพวกพราหมณ์ยิ่งนัก.

แม้ครั้งที่ ๒ เกณียชฎิลก็ได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่ พระโคดมผู้เจริญ ภิกษุสงฆ์มีมากถึง ๑,๒๕๐ รูป ทั้งข้าพระองค์เป็นผู้เลื่อมใส ในพวกพราหมณ์ก็จริง ถึงอย่างนั้นก็ขอพระโคดมผู้เจริญพร้อมกับภิกษุสงฆ์ ทรงรับภัตของข้าพระองค์เพื่อเสวยในวันพรุ่งนี้ ..แม้ครั้งที่ ๓ เกณียชฎิล... พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงทรงรับนิมนต์ด้วยคุษณิภาพ.

ลำดับนั้นแล เกณียชฎิลทราบบว่าพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงรับนิมนต์แล้ว ลุกจากอาสนะ เข้าไปสู่อาศรมของตนแล้ว เรียกมิตรอำมาตย์และญาติสาโลหิต ทั้งหลายมากล่าวว่า มิตรอำมาตย์ และญาติสาโลหิตผู้เจริญทั้งหลายจงฟังข้าพเจ้า ข้าพเจ้านิมนต์พระสมณโคดมพร้อมกับภิกษุสงฆ์ เพื่อเสวยภัตในวันพรุ่งนี้ ขอท่านทั้งหลายช่วยข้าพเจ้าขวนขวายด้วยกาย พวกมิตร อำมาตย์และญาติ สาโลหิตทั้งหลายของเกณียชฎิลรับคำแล้ว บางพวกขุดเตา บางพวกผ่าฟืน บางพวกล้างภาชนะ บางพวกช่วยตั้งหม้อน้ำ บางพวกปูล้ออาสนะ ส่วนเกณียชฎิล ตกแต่งโรงปะรำเอง.

[๓๗๕] ก็สมัยนั้นแล เสดลพราหมณ์อาศัยอยู่ในอาปณนิคม เป็นผู้รู้ จบไตรเพทพร้อมทั้งคัมภีร์นิฆนฑุและคัมภีร์เกตุกะ พร้อมทั้งประเภทอักษร

มีคัมภีร์อิติहाสะเป็นที่ ๕ เป็นผู้เข้าใจด้วยท เข้าใจไวยากรณ์ ชำนาญในคัมภีร์ โลกายตะ และตำราทำนายมหาปฐิสลักษณะ ทั้งบอกมนต์แก้มาณพ ๓๐๐ คน ด้วย ก็สมัยนั้น เกณียชฎิลเป็นผู้เลื่อมใสในเสลพราหมณ์ยิ่งนัก.

ครั้งนั้นแล เสลพราหมณ์แวดล้อมด้วยมาณพ ๓๐๐ คน เดินเที่ยว พักผ่อนอยู่ ได้เข้าไปสู่อาศรมของเกณียชฎิล ได้เห็นคนบางพวกขุดเตา ฯลฯ บางพวกปฐาสนะ ในอาศรมของเกณียชฎิล ส่วนเกณียชฎิลตกแต่งโรงปะรำเอง ครั้นแล้วได้ถามเกณียชฎิลว่า ท่านเกณียะผู้เจริญ จักมีอาวาทะ วิวาหะหรือ เตรียมัจฉมาหัยญหรือ หรือท่านได้ทูลเชิญเสด็จพระเจ้าแผ่นดินมคธพระนามว่า พิมพิสารจอมทัพ พร้อมทั้งรีพล เพื่อเสวยในวันพรุ่งนี้.

เกณียชฎิลตอบว่า ท่านเสลผู้เจริญ อาวาทะหรือวิวาหะจะมีแก่ข้าพเจ้า ก็หาไม่ได้ แม้พระเจ้าแผ่นดินมคธพระนามว่าพิมพิสารจอมทัพ พร้อมทั้งรีพล ข้าพเจ้าก็มีได้ทูลเชิญเพื่อเสวยในวันพรุ่งนี้ แต่ข้าพเจ้าจฉมาหัยญ. พระสมณโคดมผู้ศากยบุตร ทรงผนวชจากศากยสกุล เสด็จจาริกไปในชนบทชื่ออังกุตตราปะพร้อมด้วยภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่ประมาณ ๑,๒๕๐ รูป เสด็จถึงอาปณนิคมตามลำดับ ก็กิตติศัพท์อันงามของท่านพระโคดมนั้นแล ขจรไปแล้วอย่างนี้ว่า แม้เพราะเหตุนี้ ๆ พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น ฯลฯ ทรงเบิกบานแล้ว เป็นผู้จำแนกธรรม ดังนี้ ข้าพเจ้านิมนต์พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น พร้อมด้วยภิกษุสงฆ์ เพื่อเสวยภัตในวันพรุ่งนี้.

- ส. ท่านเกณียะผู้เจริญ ท่านกล่าวว่า พุทโธ หรือ.
- ก. ท่านเสลผู้เจริญ ข้าพเจ้ากล่าวว่า พุทโธ.
- ส. ท่านเกณียะผู้เจริญ ท่านกล่าวว่า พุทโธ หรือ.
- ก. ท่านเสลผู้เจริญ ข้าพเจ้ากล่าวว่า พุทโธ.

ลำดับนั้นแล เสดลพราหมณ์ดำริว่า แม้เสียงประกาศว่า พุทโธ
หาได้ยากในโลก พระมหานุรุชผู้ประกอบด้วยมหาปุริสลักษณะ ๓๒ ประการ
ซึ่งมาในมณฑลของเรา ย่อมมีคติเป็นสองเท่านั้น ไม่เป็นอย่างอื่น คือ
ถ้าอยู่ครองเรือนจะได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิผู้ทรงธรรม เป็นธรรมราชา เป็น
ใหญ่ในแผ่นดินมีมหาสมุทร ๔ เป็นขอบเขต ทรงชนะแล้ว มีราชอาณาจักร
มั่นคง ทรงสมบูรณ์ด้วยแก้ว ๗ ประการ คือ จักรแก้ว ช้างแก้ว ม้าแก้ว
แก้วมณี นางแก้ว กฤหบดีแก้ว ปริณายกแก้วเป็นที่ ๗ พระราชโอรสของ
พระองค์มีกว่าพัน ล้วนกล้าหาญ มีรูปทรงสมเป็นวีรกษัตริย์ สามารถย้าย
กองทัพของข้าศึกได้ พระองค์ทรงชนะโดยธรรม มีต้องใช้อาชญา มีต้องใช้
ศัสตรา ทรงครอบครองแผ่นดินมีสาครเป็นขอบเขต ถ้าแลเสด็จออกผนวช
เป็นบรรพชิต จะได้เป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า มีหลังคา คือ กิเสสอัน
เปิดแล้วในโลก. เสดลพราหมณ์ถามว่า ท่านเกษียะผู้เจริญ ก็บัดนี้พระโคตม
อรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าผู้เจริญพระองค์นั้น ประทับอยู่ที่ไหน.

[๓๗๖] เมื่อเสดลพราหมณ์ถามอย่างนี้แล้ว เกษียะผู้เจริญได้ยกแขนขวา
ขึ้นชี้ แล้วกล่าวกะเสดลพราหมณ์ว่า ท่านเสสะผู้เจริญ พระผู้มีพระภาคเจ้า
ประทับอยู่ที่ทิวไม่มีสีเขียวนั้น.

ลำดับนั้นแล เสดลพราหมณ์พร้อมด้วยมาณพ ๓๐๐ คน เข้าไปเฝ้า
พระผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่ประทับ แล้วกล่าวเตือนมาณพเหล่านั้นว่า ท่านผู้เจริญ
ทั้งหลาย จงเงิบเสียง ค่อยๆ เดินตามกันมา เพราะท่านผู้เจริญเหล่านั้นเที่ยว
ไปผู้เดียวเหมือนราชสีห์ ให้อินดีได้ยาก ดูก่อนท่านผู้เจริญทั้งหลาย เวลาเรา
สนทนากับพระสมณโคตมท่านทั้งหลายอย่าพูดสอดขึ้นในระหว่างถ้อยคำของเรา
จงรอให้ถ้อยคำของเราจบลงก่อน. เสดลพราหมณ์ได้สนทนาปราศรัยกับพระผู้มี

พระภาคเจ้า ครั้นผ่านการปราศรัยพอให้ระลึกถึงกันไปแล้วนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง.

ครั้นแล้ว เสดลพราหมณ์ได้ตรวจดูมหาปุริสลักษณะ ๓๒ ประการ ในพระกายของพระผู้มีพระภาคเจ้า ก็ได้เห็นมหาปุริสลักษณะ ๓๒ ประการ โดยมากเว้น อยู่ ๒ ประการ คือ พระคุษะเร็นอยู่ในฝัก ๑ พระชีวหาใหญ่ ๑ จึงยังเคลือบแคลงสงสัยไม่เชื่อไม่เลื่อมใสในมหาปุริสลักษณะ ๒ ประการ. ครั้งนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงดำริว่า เสดลพราหมณ์นี้ เห็นมหาปุริสลักษณะ ๓๒ ประการ ของเราโดยมาก เว้นอยู่ ๒ ประการ คือ คุษะเร็นให้อยู่ในฝัก ๑ ชิวหาใหญ่ ๑ จึงยังเคลือบแคลงสงสัยไม่เชื่อไม่เลื่อมใสในมหาปุริสลักษณะ ๒ ประการ ทันใดนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงบันดาลอิทธาภิสังขาร ให้ เสดลพราหมณ์ได้เห็นพระคุษะเร็นอยู่ในฝัก และทรงแลบพระชีวหาสอดเข้าช่องพระกรรณทั้งสอง กลับไปมา สอดเข้าช่องพระนาสิกทั้งสอง กลับไปมา แผล่ปิดมณฑลพระนลาต เสดลพราหมณ์คิดว่า พระสมณโคดมทรงประกอบด้วย มหาปุริสลักษณะ ๓๒ ประการบริบูรณ์ไม่บกพร่อง แต่เราไม่ทราบว่าเป็นพระพุทธรเจ้าหรือไม่ ก็แลเราได้ฟังคำของพราหมณ์ทั้งหลายผู้แก่เฒ่าผู้เป็นอาจารย์และปาจารย์กล่าวอยู่ว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้เป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธรเจ้าทั้งหลาย ย่อมทรงทำพระองค์ให้ปรากฏในเมื่อบุคคลกล่าวถึงคุณของพระองค์ ถ้ากระไรเราพึงชมเชยพระสมณโคดม เฉพาะพระพักตร์ด้วยคาถาอันสมควร.

ลำดับนั้นแล เสดลพราหมณ์ได้ชมเชยพระผู้มีพระภาคเจ้าเฉพาะพระพักตร์ด้วยคาถาอันสมควรว่า

ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า พระองค์

มีพระกายบริบูรณ์ สวยงาม ประสูติแล้ว
มีพระเนตรงาม มีพระฉวีวรรณดุจทองคำ
มีพระเขี้ยวขาวดี มีความเพียร อวัยวะใหญ่
น้อยเหล่าใด มีแก่นผู้เกิดดีแล้ว อวัยวะ
ใหญ่น้อยเหล่านั้นทั้งหมดในพระกายของ
พระองค์เป็นมหาปุริสลักษณะ.

พระองค์มีพระเนตรแจ่มใส มีพระ-
พักตร์งาม มีกายใหญ่ตรง มีรัศมีรุ่งเรือง
อยู่ในท่ามกลางสมณสงฆ์ตั้งพระอาทิตย์.

พระองค์เป็นภิกษุมีพระเนตรงาม มี
พระฉวีวรรณงามเปล่งปลั่งดังทองคำ ประ-
โยชน์อะไรด้วยความเป็นสมณะของพระองค์
ผู้มีวรรณะอันอุดมอย่างนี้.

พระองค์ควรเป็นพระเจ้าจักรพรรดิ
ผู้ประเสริฐในราชสมบัติ ผู้เป็นใหญ่ในแผ่น
ดินมีมหาสมุทร ๔ เป็นขอบเขต ผู้ทรงชนะ
แล้ว ผู้เป็นใหญ่ในชมพูทวีป มีกษัตริย์
ประเทศราชตามเสด็จ ข้าแต่พระโคดม ขอ
พระองค์ทรงเป็นพระราชาที่พระราชาทรง
บูชา เป็นจอมมนุษย์ ครองราชสมบัติเถิด.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า

[๓๗๗] ดูก่อนเสลพราหมณ์ เรา
เป็นพระราชานันเี่ยมเป็นพระธรรมราชา
เรายังจักรที่ใคร ๆ พึงให้เป็นไปไม่ได้ ให้
เป็นรูปโดยธรรม.

เสลพราหมณ์กราบทูลว่า

พระองค์ทรงปฏิญาณว่า เป็นพระ-
สัมมาสัมพุทธะ เป็นพระธรรมราชานันเี่ยม
ข้าแต่พระโคตม พระองค์ตรัสว่า จะยังจักร
ให้เป็นไปโดยธรรม ใครหนอเป็นสาวก
เสนาบดีของพระองค์ผู้ประพฤติตามพระ-
ศาสดา ใครจะยังธรรมจักรที่พระองค์ให้เป็น
ไปแล้วนี้ ให้เป็นไปตาม.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ดูก่อนเสลพราหมณ์

สารีบุตรผู้เกิดตามตถาคต จะยัง
ธรรมจักรอันยอดเยี่ยมที่เราให้เป็นไปแล้ว
ให้เป็นไปตาม ดูก่อนพราหมณ์ ธรรมที่ควร
รู้อย่าง เราได้รู้อย่างแล้ว ธรรมที่ควรให้เจริญ
เราได้ให้เจริญแล้วและธรรมที่ควรละ เราละ
ได้แล้ว เพราะเหตุนั้น เราจึงเป็นพระพุทธะ-
ดูก่อนพราหมณ์ ท่านจงขจัดความ
สงสัยในเราเสีย จงน้อมใจเชื่อ การได้เห็น

พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทั้งหลายเนื่อง ๆ เป็น
การได้โดยยาก ความปรากฏเนื่อง ๆ แห่ง
พระสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์ใดแล หาได้
ยากในโลก เราเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า
พระองค์นั้น ผู้เป็นศัลยแพทย์ชั้นเยี่ยม.

เราเป็นผู้ประเสริฐไม่มีผู้เปรียบ ย่ำยี
มารและเสนามารเสียได้ ทำปัจฉามิตรทั้งหมด
ไว้ในอำนาจ ไม่มีภัยแต่ที่ไหน ๆ บันเทิงอยู่.

เสลดพราหมณ์กล่าวกับมาณพ ๓๐๐ คนว่า

ท่านผู้เจริญทั้งหลาย จงฟังคำนี้ที่
พระผู้มีพระภาคเจ้ามหาวิรบุรุษ ผู้มีจักขุ
ผู้เป็นศัลยแพทย์ตรัสอยู่ ดังลีหะบันลืออยู่
ในป่า ฉะนั้น ถึงแม่พระองค์จะเป็นผู้เกิด
ในสกุลต่ำทราม (ก็ตามที)

ใคร ๆ ได้เห็นพระองค์ผู้ประเสริฐ
ไม่มีผู้เปรียบ ย่ำยีมารและเสนามารเสียได้
จะไม่พึงเลื่อมใส (ไม่มีเลย)

ผู้ใดปรารถนาก็จงตามเรามา หรือ
ผู้ใดไม่ปรารถนาก็จงไปเถิด เราจักบวชใน
สำนักของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าผู้มีปัญญาอัน
ประเสริฐนี้.

ถ้าท่านผู้เจริญชอบใจคำสั่งสอนของ
พระสัมมาสัมพุทธเจ้า อย่างนี้ไซ้ร้ แม้พวก
เราก็จักบวชในสำนักของพระสัมมาสัมพุทธ-
เจ้า ผู้มีพระปัญญาอันประเสริฐ.

พราหมณ์ทั้ง ๓๐๐ เหล่านี้ ได้ประนม
อัญชลีทูลขอว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า
ข้าพระองค์ทั้งหลาย จักประพฤติพรหมจรรย์
ในสำนักของพระองค์.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ดูก่อนเสลพราหมณ์
พรหมจรรย์เรากล่าวดีแล้ว ผู้บรรลु
จะพึงเห็นเอง ไม่ประกอบด้วยกาล การบวช
ของบุคคลผู้ไม่ประมาทศึกษาอยู่ไม่เปล่า
ประโยชน์.

[๓๗๘] เสลพราหมณ์พร้อมกับบริษัทได้บรรพชาอุปสมบทในสำนัก
ของพระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้งนั้นแล พอล่วงราตรีนั้นไป เกณียชฎิล สั่งให้
ตักแต่งขาทนียโภชนียาหารอันประณีตไว้ในอาศรมของตนเสร็จแล้วให้กราบทูล
กัฏกาลแต่พระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ถึงเวลาแล้ว กัฏเสร็จ
แล้ว.

ลำดับนั้น เป็นเวลาเช้าพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงนุ่งแล้ว ทรงถือบาตร
และจีวรเสด็จเข้าไปยังอาศรมของเกณียชฎิล ครั้นแล้ว ประทับนั่งเหนืออาสนะ

ที่เขาปลาดควายพร้อมด้วยภิกษุสงฆ์. ลำดับนั้น เกณียชฎิล อังคาสภิกษุสงฆ์มี พระพุทธเจ้าเป็นประมุข ให้อัฒนาสำราญด้วยขาทนียโภชนียาหารอันประณีต ด้วยมือของตน เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าเสวยเสร็จ ชักพระหัตถ์จากบาตรแล้ว เกณียชฎิลถืออาสนะตำแหน่งหนึ่ง นั่งเฝ้าอยู่ ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงอนุโมทนาแก่เกณียชฎิลด้วยพระคาถาเหล่านี้ว่า

ยัญญ์ทั้งหลายมีการบูชาไฟเป็นประมุข

ฉันททั้งหลายมีสาวิตรีฉันทเป็นประมุข พระ-

ราชาเป็นประมุขของมนุษย์ทั้งหลาย พระ-

จันทรเป็นประมุขของดาวนักษัตรทั้งหลาย

พระอาทิตย์เป็นประมุขของความร้อนทั้ง-

หลาย พระสงฆ์แล เป็นประมุขของบุคคล

ทั้งหลายผู้มุ่งบุญ บูชาอยู่.

[๓๗๕] ครั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงอนุโมทนาแก่เกณียชฎิลด้วย พระคาถาเหล่านี้แล้ว เสด็จลุกจากอาสนะหลีกไป ลำดับนั้นแล ท่านพระเสละ พร้อมด้วยบริษัท หลีกออกจากหมู่อยู่ผู้เดียว ไม่ประมาท มีความเพียร มีใจ เด็ดเดี่ยว ไม่นานนักก็ทำให้แจ้งซึ่งที่สุดแห่งพรหมจรรย์อันยอดเยี่ยม ที่กุลบุตร ทั้งหลายออกบวชเป็นบรรพชิตโดยชอบต้องการนั้น ด้วยปัญญาอันยิ่งเอง ใน ปัจจุบันเข้าถึงอยู่ รู้ชัดว่า ชาติสิ้นแล้ว พรหมจรรย์อยู่จบแล้ว กิจที่ควรทำ ทำเสร็จแล้ว กิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้มิได้มี ก็ท่านพระเสละพร้อมด้วย บริษัท ได้เป็นพระอรหันต์องค์หนึ่ง ๆ ในจำนวนพระอรหันต์ทั้งหลาย.

พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย สุตตนิบาต เล่ม ๑ ภาค ๖ - หน้าที่ 523

ครั้งนั้นแล ท่านพระเสลละ พร้อมทั้งบริษัทได้เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่ประทับ ครั้นแล้วได้ห้ามจิรวณีย์บ่าข้างหนึ่ง ประณมอัญชลีไปทางที่พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าด้วยคาถาว่า

ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้มีพระจักขุ

ข้าพระองค์ทั้งหลายถึงสรณะในวันที่ ๘ นับ

แต่วันนี้ เพราะฉะนั้น ข้าพระองค์ทั้งหลาย

จึงฝึกฝนตนอยู่ในศาสนาของพระองค์ ๗

ราตรี.

พระองค์เป็นพระพุทธรเจ้า เป็น

ศาสดา เป็นมุนีครองจามาร ทรงตัดอนุสัย

แล้ว เป็นผู้ข้ามได้เองแล้ว ทรงช่วยหมู่อัตถ์นี้

ให้ข้ามได้ พระองค์ทรงก้าวล่วงอุปธิได้แล้ว

ทรงทำลายอาสวะทั้งหลายแล้ว ไม่ทรงถือ

มัน ทรงละความกลัวและความขลาดได้แล้ว

ดังสีหะ.

ภิกษุ ๓๐๐ รูปนี้ยื่นประณมอัญชลีอยู่

ข้าแต่พระวีรเจ้า ขอพระองค์ทรงเหยียด

พระบาทยุคลเถิด ท่านผู้ประเสริฐทั้งหลาย

จงถวายบังคมพระบาทยุคลของพระศาสดา.

จบเสลสูตรที่ ๗

อรรถกถาเสลสูตรที่ ๗

เสลสูตร มีคำเริ่มต้นว่า เอวมเม สุตัง ดังนี้.

พระสูตรนี้มีการเกิดขึ้นอย่างไร ? ท่านกล่าวถึงเรื่องราวที่เกิดขึ้นไว้ในนิทานแห่งเสลสูตรนั้นแล้ว. แม้ในลำดับการพรรณนาความแห่งสูตรนี้ ก็เช่นเดียวกันกับสูตรก่อน ฟังทราบโดยนัยที่กล่าวไว้แล้วในสูตรก่อนนั้นแล. ก็บทใดยังไม่ได้กล่าวไว้ เราจักเรียบเรียงบททั้งหลายที่มีความง่าย พรรณนาบทนั้น.

บทว่า อญฺจุตฺตราเปสฺสุ ได้แก่ ชนบทนั้นนั่นแหละ ชื่อว่าอังคา, อังคาใดชื่อว่า อาปะ ที่จับน้ำมีอยู่ทางทิศเหนือของแม่น้ำคงคา, ท่านเรียกว่า อุตฺตราปะ ก็มี เพราะอยู่ไม่ไกลแม่น้ำเหล่านั้น ถามว่า อังคาใดที่ชื่อว่า อาปะอยู่ทางทิศเหนือของแม่น้ำคงคาตอนไหน ? ตอบว่า แม่น้ำคงคาที่ชื่อว่า มหามหิ. เพื่อความแจ่มแจ้งของแม่น้ำนั้นในสูตรนี้จะพรรณนาตั้งแต่ต้น.

มีเรื่องเล่ามาว่า ชมพูทวีปนี้มีประมาณหนึ่งหมื่นโยชน์. ในชมพูทวีปนั้นพื้นที่ประมาณ ๔ พันโยชน์ถูกน้ำท่วม จึงเรียกว่า สมุทฺร. พวกมนุษย์อาศัยอยู่ในเนื้อที่ประมาณ ๓ พันโยชน์ มีเขาหิมพานต์ตั้งอยู่ในเนื้อที่ ๓ พันโยชน์โดยส่วนสูงประมาณ ๕๐๐ โยชน์ ประดับด้วยยอด ๘๔,๐๐๐ ยอด โดยรอบวิจิตรตระการไปด้วยมหานทีทั้งห้าไหลบ่าสงโดยยาวและกว้างประมาณ ๑๐๐ โยชน์ เพราะลึกลงมาก มีบริเวณรอบ ๆ ประมาณ ๑๕๐ โยชน์ มีสระใหญ่ ๗ สระ มีสระอนาคตาเป็นต้นตั้งอยู่ ดังได้กล่าวไว้แล้วในอรรถกถาปุรพาสสูตร. ใน ๗ สระนั้น สระอนาคตาล้อมไปด้วยภูเขา ๕ ลูกเหล่านี้ คือ สุตฺตสนฺภูจิตฺรภูฏ กาทกภูฏ คันธมาทนภูฏ เกลาสภูฏ. ในภูเขา ๕ ลูกนั้น สุตฺตสนฺภู

สำเร็จด้วยทองคำ สูง ๒๐๐ โยชน์ ภายในคมีสัณฐานคล้ายปากของกาตั้ง
ปกคลุมสระนั้นอยู่ จิตรกฐสำเร็จด้วยรัตนะทั้งปวง กภาพกฐสำเร็จด้วยไม้อัญชัน
คันธมาทณกฐสำเร็จด้วยแก้วตาแมว ภายในมีสีเหมือนถั่วเขียว คาคาษไปด้วย
โอสถหลายอย่าง ในวันอุโบสถข้างแรมรุ่งเรื่องเหมือนถ่านถูกไฟเผา เกลาสกฐ
สำเร็จด้วยเงิน ทั้งหมดมีส่วนสูงเท่ากันกับสุทัสสนะ ตั้งปกคลุมสระนั้น
สระทั้งหมดฝนตกอยู่ด้วยอาณาเขตของเทวดาและอาณาเขตของนาค. อนึ่ง แม่น้ำ
ไหลลงไปในสระเหล่านั้น น้ำทั้งหมดนั้นไหลลงสู่สระอโนดาต. พระจันทร์และ
พระอาทิตย์โคจรผ่านไปทางทิศใต้หรือทิศเหนือทำให้สระนั้นได้แสงสว่างโดย
ระหว่างภูเขา เมื่อโคจรไปตรงๆ ไม่ทำให้สว่าง. ด้วยเหตุนี้ สระนั้นจึง
ชื่อว่าอโนดาต. ในสระอโนดาตนั้น มีท่าลงอาบน้ำ มีน้ำใสงดงาม ไม่มีปลาและ
เต่า ไสสะอาดคล้ายแก้วผลึก มีน้ำใสสะอาด ตกแต่งไว้อย่างงดงาม. พระพุทธ-
เจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้า พระชีนาสพและหมู่ญาติพากันอาบน้ำที่สระนั้น ทั้ง
พวกเทวดาและยักษ์เป็นต้นก็พากันเล่นสนุกสนานในอุทยานนั้น. ที่ขอบฝั่งทั้ง
สี่ของสระนั้นมีสี่ปาก สระ ๔ ปาก คือปากสีหะ ๑ ปากช้าง ๑ ปากม้า ๑ ปาก
โคอุสภะ ๑. แม่น้ำทั้งสี่สายไหลออกจากปากสระนั้น. ที่ฝั่งแม่น้ำอันไหลออก
จากปากสีหะมีสีหะมากกว่า จากปากช้างเป็นต้น มีช้างม้าและโคอุสภะมากกว่า.
แม่น้ำไหลออกจากทางทิศตะวันออก ไหลเวียนไปทางขวาสระอโนดาต ๓
รอบ มิได้อาศัยแม่น้ำ ๓ สายนอกนี้ ไหลไปทางของมนุษย์ทางด้านป่า
หิมพานต์ทางทิศตะวันออกแล้วไหลลงมหาสมุทร. แม่น้ำที่ไหลออกจากทิศ
ตะวันตก และจากทิศเหนือก็ไหลเวียนขวาเหมือนกัน แล้วไหลไปทางของมนุษย์
ทางด้านป่าหิมพานต์ด้านตะวันตกและป่าหิมพานต์ด้านเหนือแล้วไหลลงมหาสมุทร.

ส่วนแม่น้ำที่ไหลออกจากทิศด้านใต้ก็ไหลเวียนขวา ๓ รอบ แล้วไหลตรงไปทางใต้ ลี้นทาง ๖๐ โยชน์บนหลังหินนั่นเอง แล้วกระทบภูเขาไหลไปเป็นสายน้ำประมาณ ๓ คาวุตโดยส่วนกว้าง ไหลไป ๖ โยชน์ทางอากาศแล้วตกลงบนแผ่นดินชื่อติยัคคพะ. และแผ่นดินแตกด้วยกำลังสายน้ำ ณ ที่นั้นก็เกิดสระโบกขรณีชื่อติยัคคพะประมาณ ๕๐ โยชน์ ทำลายฝั่งสระโบกขรณีไหลเข้าไปยังแผ่นดินไปได้ ๖๐ โยชน์ จากนั้นก็ทำลายแผ่นดินหน้าทิว. ไหลลงไปประมาณ ๖๐ โยชน์ทางอุโมงค์ กระทบดิรัจฉานบรรพตชื่อว่าวิชณะ แยกออกเป็น ๕ สาย คล้ายนิ้วทั้ง ๕ บนฝ่ามือไหลไป. สายน้ำทั้ง ๕ นั้น ในที่ที่ไหลเวียนขวา สระอโนดาต ๓ รอบ เรียกว่าอาวัญญคองคา ในที่ที่ไหลตรงไปตามหลังแผ่นดิน ๖๐ โยชน์ เรียกว่า อากิณณคองคา. ในที่ที่ไหลไปทางอากาศ ๖๐ โยชน์ เรียกว่า อากาศคองคา. สายน้ำตกลงบนแผ่นดินชื่อว่า ดิยัคคพะตั้งอยู่บนที่ว่างประมาณ ๕๔ โยชน์ ท่านจึงเรียกว่าดิยัคคพโบกขรณี. สายน้ำในที่ที่ทำลายฝั่งแล้วไหลเข้าไปยังแผ่นดิน ไหลไปประมาณ ๖๐ โยชน์ เรียกว่า พหลคองคา. สายน้ำในที่ที่ทำลายแผ่นดินแล้วไหลไปทางอุโมงค์สิ้น ๖๐ โยชน์ เรียกว่า อุมมังคองคา. สายน้ำในที่ที่เป็น ๕ สาย กระทบดิรัจฉานบรรพตชื่อว่าวิชณะ แล้วไหลไป ท่านเรียกว่าปัญจธารา (แม่น้ำ ๕ สาย) คือ คองคา ยมูนา อจิรวดี สรรภู มหิ. มหาคองคาทั้ง ๕ เหล่านี้มีหิมะตก. ในแม่น้ำ ๕ สายเหล่านั้น แม่น้ำสายที่ ๕ ชื่อหินั้นแหละท่านประสงค์เอาชื่อว่า มหามหิคองคา ในที่นี้.

อาปะไคทางทิศเหนือของแม่น้ำคองคา อาปะนั้นเป็นชนบท เพราะไม่ไกลสายน้ำเหล่านั้น ฟังทราบชื่อว่าชื่อ อังคุตตราปะ.

บทว่า จาริกั จรมาโน เสด็จจาริกไป คือ เดินทางไป. ในบทนั้น
พึงทราบการจาริกของพระผู้มีพระภาคเจ้ามีสองอย่าง คือ **ตฺริตจาริกา** (จาริก
รับค้วน) ๑ **อตฺริตจาริกา** (จาริกไม่รับค้วน) ๑. ในจาริกสองอย่างนั้น
พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงเห็นบุคคลที่ควรโปรดในที่ไกลก็รีบเสด็จไป ชื่อว่า
ตฺริตจาริกา. ตฺริตจาริก้านั้นพึงเห็นในการต้อนรับพระมหากัสสปเป็นต้น.
พระผู้มีพระภาคเจ้า เสด็จไปต้อนรับพระมหากัสสปนั้นได้เสด็จไปถึง ๓ คาวุต
เพียงครู่เดียวเท่านั้น, ได้เสด็จไป ๓๐ โยชน์ เพื่อทรงทรมานอาฬวกยักษ์, ได้
เสด็จไป ๓๐ โยชน์เพื่อโปรดคงคูลิมาล ได้เสด็จไป ๔๕ โยชน์ เพื่อโปรดปุค-
กุสาติพราหมณ์. ได้เสด็จไป ๑๒๐ โยชน์ เพื่อโปรดพระเจ้ามหากัปปิยะ, ได้
เสด็จไปทางไกลประมาณ ๙๐๐ โยชน์ เพื่อโปรดธนิยะ นี้ชื่อว่า **ตฺริตจาริกา**
เสด็จโดยรับค้วน. การเสด็จไปเพื่ออนุเคราะห์โลกด้วยการเที่ยวไปบิณฑบาต
ตามลำดับบ้าน นิกม นคร ชื่อว่า **อตฺริตจาริกา** เสด็จโดยไม่รับค้วน
อตฺริตจาริกานี้ท่านประสงค์เอาในที่นี้ ด้วยเหตุนี้จึงกล่าว จาริกั จรมาโน.

บทว่า มหตา ใหญ่ คือ ใหญ่โดยจำนวนและใหญ่โดยคุณ. บทว่า
ภิกฺขุ สงฺเขน คือ หมู่สมณะ. บทว่า **อทุตฺตเรเสหิ** ๑๒ ครั้ง ท่าน
อธิบายว่ากับภิกษุ ๑,๒๕๐ รูป. บทว่า **เยน ๆเปฯ ตทวสริ** เสด็จถึงนิคม
ของชาวอังคตตราปะ ชื่อว่า อาปนละ นิกมนั้นได้ชื่อว่าอาปนละเพราะมีตลาดมาก.
ได้ยินว่า ที่นิคมนั้นมีตลาดใหญ่จ่ายของกันถึงสองหมื่นตลาด. ผู้คนได้เดินทาง
มารวมกันที่นิคมแห่งรัฐของชาวอังคตตราปะทั่วทุกทิศ ด้วยเหตุนี้ ท่านจึง
กล่าววว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงได้เสด็จถึงนิคมนั้น.

บพว่า เกณียโย ชฎิลโธ ชฎิลมีชื่อว่า เกณียะ. คำว่า ชฎิลโธ ความว่า เป็นคาบส เล่ากันมาว่า เกณียชฎิลนั้นเป็นพราหมณ์มหาศาล แต่เพื่อรักษาทรัพย์ จึงถือบรรพชาเป็นคาบส ถวายเครื่องบรรณาการแด่พระราชา จับจองภาคพื้น สร้างอาศรมอาศัยอยู่ ณ ที่นั้น มีผู้อาศัยอยู่ด้วยหนึ่งพันตระกูล. อาจารย์บางพวก กล่าวว่ แม่ที่อาศรมของเกณียชฎิลนั้นมีต้นตาลอยู่ต้นหนึ่ง หล่นผลเป็นทองคำ ผลหนึ่งทุก ๆ วัน. เกณียชฎิลนั้น เวลากลางวันนุ่งห่มผ้ากาสาอะและสวมชฎา เวลากลางคืน เือบอิมเพียบพร้อมบำเรอด้วยกามคุณห้าตามสบาย. บพว่า สกยปุตโต แสดงถึงตระกูลชั้นสูง. บพว่า สกยกุลลา ปพพชิต ทรงผนวช จากศากยตระกูล แสดงถึงการบวชด้วยศรัทธา. ท่านอธิบายไว้ว่า เป็นผู้มิได้ ถูกความเสื่อมไร ๆ ครอบงำ ละตระกูลนั้นทั้งที่ไม่เสื่อมออกทรงผนวชด้วย ศรัทธา. บพว่า ตัง โข ปน เป็นเหตุยวิภัตติลงในอรรถแห่งอิตถัมภูตะ (ัญญูวิภัตติ) ได้ความเป็น ตสฺส โข ปน โภโต โคตมสฺส ของ พระโคตมผู้เจริญนั้นแล. บพว่า กลยาโณ งาม คือประกอบด้วยคุณอันเป็น ความงาม. ท่านอธิบายว่า ประเสริฐที่สุด. บพว่า กิตติสทฺโท กิตติศัพท์ คือ ชื่อเสียงหรือประกาศยกย่อง. ก็ในบทมีอาทิว่า อิติปิ โส ภควา นี้ โยชนาแก้ไว้เพียงเท่านี้. ท่านอธิบายว่า ด้วยเหตุนี้ ๆ ว่า พระผู้มีพระภาคเจ้า พระองค์นั้นเป็นพระอรหันต์แม่ด้วยเหตุนี้ เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าแม่ด้วย เหตุนี้ ๆ ลฯ เป็นผู้มิใช่แม่ด้วยเหตุนี้ ดังนี้.

ฟังทราบวินิจฉัยในบพว่า อรหํ ดังนี้ ฟังทราบว่พระผู้มีพระภาคเจ้า พระองค์เป็นอรหันต์ด้วยเหตุเหล่านี้ก่อนคือ เพราะเป็นผู้ไกลจากกิเลส เพราะ

เป็นผู้กำจัดข้าศึกคือกิเลส และหักซึ่งกำคือกิเลส เพราะเป็นผู้ควรแก้ปัจจัยเป็นต้น เพราะไม่มีความลับในการทำบาป. จริงอยู่ พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น เป็นผู้ไกลจากกิเลสทั้งปวง เพราะกำจัดกิเลสพร้อมด้วยวาสนา ด้วยมรรค เพราะฉะนั้น จึงเป็นพระอรหันต์ เพราะเป็นผู้ไกล. อนึ่ง พระองค์กำจัดข้าศึกคือกิเลสเสียได้ด้วยมรรค เพราะฉะนั้น จึงทรงพระนามว่า อรหัน เพราะทรงกำจัดข้าศึกเสียได้. อนึ่ง คุณคืออวิชา ภาตคณา ซึ่งลือคืออภิสังขารมีบุญเป็นต้น กงคือชราและมรณะ เสียด้วยเพลอันสำเร็จด้วยสมุทัยคืออาสวะประกอบเข้าไปในรถคือภพ ๓ มีสังสารเป็นล้อแล่นไปในกาลอันไม่มีเบื้องต้น พระองค์ดำรงอยู่บนปฐพีคือศีล ด้วยพระบาทคือความเพียร ฌ โภจิมณฑล ทรงถือ ขวานคือญาณอันกระทำให้สิ้นกรรม ด้วยพระหัตถ์คือศรัทธาแล้วทรงกำจัดซึ่งกำทั้งปวงเสียได้ เพราะฉะนั้น พระองค์จึงทรงพระนามว่า อรหัน เพราะกำจัดซึ่งกำเสียได้. อนึ่ง เพราะพระองค์เป็นทักษิณขบुकคคผู้เลิศ จึงสมควรรับปัจจัยมีจีวรเป็นต้น และเครื่องสักการะและความเคารพเป็นต้น เพราะฉะนั้น พระองค์จึงทรงพระนามว่า อรหัน เพราะเป็นผู้ควรแก้ปัจจัยเป็นต้น. อนึ่ง พระองค์ไม่ทรง ทำความชั่วไม่ว่าในที่ไหน ๆ เหมือนคนพาลสำคัญตนว่าเป็นบัณฑิต บางพวกในโลกย่อมทำบาปในที่ลับ เพราะเกรงจะไม่มีใครสรรเสริญ เพราะฉะนั้น พระองค์จึงทรงพระนามว่า อรหัน เพราะไม่มีความลับในการทำบาป.

อนึ่ง ในบทว่า อรหัน นี้ มีคาถาดังนี้

อารกตุตา หตตุตา จ	กิเลสาริน โส มุณี
หตสฺสสารจกุกาโร	ปจฺจยาทีน จารโห
น รโห กโรติ ปาปานิ	อรหัน เตน ปวฺจจติ

พระมุนีนัน เพราะเป็นผู้ไกลจาก

กิเลสและเพราะเป็นผู้กำจัดข้าศึก คือ กิเลส

เสียได้ เป็นผู้กำจัดซึ่งลื้อคือสังสารจักรเสีย

ได้และเป็นผู้ควรแก่ปัจจัยเป็นต้น ไม่ทำบาป

ในที่ลับ ด้วยเหตุนั้น บัณฑิตจึงขนานพระ-

นามว่า อรห.

พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงพระนามว่า สมมาสมพุทฺโธ เพราะตรัสรู้
สังขารมโดยชอบ และด้วยพระองค์เอง. ทรงพระนามว่า วิชฺชาจรณสมุปฺปนฺโน
เพราะประกอบด้วยวิชาอันบริสุทธิ์สมบูรณ์และด้วยจรณะอันสูงสุด. ทรง
พระนามว่า สุกโต เพราะเสด็จไปดี เพราะเสด็จไปสู่ฐานะอันดี เพราะเสด็จ
ไปด้วยดี และเพราะตรัสรู้โดยชอบ. ทรงพระนามว่า โลกวิทู เพราะทรงรู้
โลกด้วยประการทั้งปวง. จริงอยู่ พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้นทรงรู้สังขาร
โลกอันมีขันธและอายตนะเป็นต้น โดยประการทั้งปวง คือ โดยสภาวะ โดย
สมุทัย โดยนิโรธ โดยอุบายแห่งนิโรธ. ทรงรู้สังขารโลกแม้โดยประการ
ทั้งปวงอย่างนี้ คือ

โลกหนึ่ง ได้แก่ สัตว์ทั้งหลายทั้งปวงอยู่ได้ด้วยอาหาร.

โลกสอง คือ นามและรูป.

โลกสาม คือ เวทนาสาม.

โลกสี่ คือ อาหารสี่.

โลกห้า คือ อุปาทานขันธห้า.

โลกหก คือ อายตนะภายในหก.

โลกเจ็ด คือ วิญญาณฐิติเจ็ด.

โลกแปด คือ โลกธรรมแปด.

โลกเก้า คือ สัตตาวาสเก้า.

โลกสิบ คือ आयตนะสิบ.

โลกสิบสอง คือ आयตนะสิบสอง.

โลกสิบแปด คือ ธาตุสิบแปด.

ทรงรู้สัตว์โลกแม่โดยประการทั้งปวง คือ ทรงรู้อัธยาศัยของสัตว์
ทั้งหลาย ทรงรู้กิเลสอันนอนเนื่องอยู่ในสันดานของสัตว์ทั้งหลาย ทรงรู้จริง
ทรงรู้อารมณ์ ทรงรู้สัตว์มีรูปคือกิเลสน้อย สัตว์มีรูปคือกิเลสมาก สัตว์มีอินทรีย์
กล้า สัตว์มีอินทรีย์อ่อน สัตว์มีอาการดี สัตว์มีอาการชั่ว สัตว์ให้รู้ได้ง่าย
สัตว์ให้รู้ได้ยาก สัตว์เป็นภัพพะ (ควรตรัสรู้ได้) สัตว์เป็นอภัพพะ (ไม่ควร
ตรัสรู้). อนึ่ง จักรวาลหนึ่งโดยยาวและโดยกว้าง หนึ่งล้านสองแสนสามพัน
สี่ร้อยห้าสิบโยชน์ แต่โดยรอบสามล้านหกแสนหนึ่งหมื่นสามร้อยห้าสิบโยชน์.

ในบทว่า โลกวิทู นั้นพึงทราบต่อไปนี้

แผ่นดินนี้นับด้วยความหนาสองแสน

สี่หมื่นโยชน์ (ตั้งอยู่บนน้ำ) น้ำตั้งอยู่บนลม

ด้วยความหนาสี่แสนแปดหมื่นโยชน์ ลมอุ้ม

ชั้นสูงท้องฟ้ามีความหนาเก้าแสนหกหมื่น

นี่คือสัจฐานของโลก.

เมื่อโลกสัจฐานอย่างนี้ พึงทราบต่อไปว่า

ภูเขาสีเนรุสูงสุดในบรรดาภูเขา หยั่ง

ลึกลงไปในมหาสมุทร แปดหมื่นสี่พันโยชน์

สูงขึ้นไปก็เท่านั้นเหมือนกัน แต่นั้นภูเขา

ใหญ่อันเป็นทิพย์ อันวิจิตรด้วยแก้วนานา

ชนิด จมลงในมหาสมุทรและผุดขึ้นตาม

ลำดับโดยประมาณครั้งหนึ่งๆ คือ ภูเขา

ยัคัณฐระ อีสันฐระ กรวิกะ สุกัถสณะ

เนมินฐระ วินตกะ อัถสกัถณะ

ภูเขาทัง ๗ นี้ ล้วนมีหินขนาดใหญ่
อยู่โดยรอบภูเขาสีเนรุ เป็นที่อยู่ของมหाराช
เทวดาและยักษ์สิงสถิตอยู่

ภูเขาคิมพานต์สูงห้าร้อยโยชน์ โดย
ยาว และโดยกว้างสามพันโยชน์ ประดับด้วย
ยอดแปดหมื่นสี่พันยอด ภูเขาย่อมด้วยต้นไม้
๓๕ โยชน์โดยรอบ ต้นไม้และกิ่งไม้ยาว ๕๐
โยชน์ กว้าง โยชน์ ต้นไม้รอบๆ มี
ลำต้นขนาด ๓ โยชน์บ้าง ๕ โยชน์ระหว่าง ใด
โดยรอบลำต้นตลอดปลายกิ่ง ๕๐ โยชน์
แผ่ออกไป ๑๐๐ โยชน์ สูงขึ้นไปก็เท่านั้น
เหมือนกัน ต้นไม้นั้นชื่อว่า ต้นชมพู ด้วย
อานุภาพของต้นชมพูจึงเรียก ชมพูทวีป
ต้นชมพูหยั่งลงในห้วงน้ำใหญ่ สองหมื่น
แปดพันโยชน์ สูงขึ้นก็เท่านั้นเหมือนกัน
ศิลาจักรวาลที่ผุดขึ้นตั้งล้อมภูเขาทั้งหมด
สำเร็จเป็นจักรวาล.

ในบทว่า โลกวิฑู นั้นพึงทราบวินิจฉัยต่อไป จันทรมณฑล ๔๕ โยชน์
สุริยมณฑล ๕๐ โยชน์ ดาวดึงส์พิภพหนึ่งหมื่นโยชน์ อสุรภพ อเวจีมหานรก
และชมพูทวีปก็เหมือนกัน อมรโคยาน ทวีปเจ็ดพันโยชน์ ปุพพิเทททวีป
ก็เหมือนกัน อุตตรกฐทวีปแปดพันโยชน์ มหาทวีปหนึ่งๆ ในที่นี้มีทวีปน้อย

ห้าร้อย ๆ เป็นบริวาร. ทั้งหมดนั้นเป็นจักรวาล เป็นโลกธาตุหนึ่ง ในระหว่าง
จักรวาล เป็นโลกันตริยนรก.

พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงรู้โอกาสโลกด้วยประการทั้งปวงว่า จักรวาล
ไม่มีที่สุด โลกธาตุไม่มีที่สุด ทรงรู้ด้วยพุทธญาณไม่มีที่สุด. พึงทราบ
ว่าพระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้นเป็นโลกวิทู เพราะทรงรู้โลกด้วยประการทั้งปวง
ด้วยประการฉะนี้.

ทรงพระนามว่า อนุตฺตโร เพราะไม่มีใคร ๆ ประเสริฐกว่า ด้วย
คุณของพระองค์.

ทรงพระนามว่า ปุริสทมมสารถิ เพราะยังบุรุษที่พอฝึกได้ให้เล่น
ไป โดยอุบายแนะนำอันแนบเนียน.

ทรงพระนามว่า สตฺถา เพราะทรงพร้าสอน และทรงให้ไตรตรองคาม
ควรด้วยทฤษฎีชั้นมิกประโยชน์ สัมปรายิกประโยชน์ และปรมัตถประโยชน์
การถือกำเนิดเป็นเทวดาและมนุษย์ด้วยกำหนดอย่างอุกฤษฏ์ และด้วยการกำหนด
ถึงบุคคลที่สมควร แต่พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้นทรงพร้าสอนคนสัตว์ทั้ง-
หลายมีนาคเป็นต้นด้วยประโยชน์เป็นโลกิยะ. ชื่อว่าผู้ที่ควรแนะนำได้ยังมีอยู่

ทรงพระนามว่า พุทฺโธ เพราะตรัสรู้ทุกอย่างด้วยชื่ออันมีในที่สุดแห่ง
วิโมกข์. ก็เพราะพระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น

ภากุยวา ภคฺควา ยุตฺโต ภเกหิ จ วิภตฺตวา

ภตฺตวา วนฺตคมฺโน ภเวสุ ภควา ตโต

เป็นผู้มีโชค เป็นผู้ทำลายกิเลส เป็น

ประกอบด้วยโชคทั้งหลาย เป็นผู้แจก เป็น

ผู้จำแนก เป็นผู้คายการไปในภพทั้งหลาย

ฉะนั้น จึงทรงพระนามว่า ภควา.

นี่เป็นความสังเขปในบทนี้. ส่วนโดยพิสดารท่านกล่าวบทเหล่านี้ไว้ใน
วิสุทธิมรรคแล้ว.

บทว่า โส อิม โลก คือ พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้นทรงทำ
โลกนี้. บัดนี้ควรชี้แจงข้อที่ควรกล่าว. บททั้งหลายว่า สเทวกัม เป็นต้นมีนัย
ดังได้กล่าวแล้ว ในกสิการทวาชสูตรและอาพวกสูตร เป็นต้น. บทว่า สยัมแปลว่า
เอง คือ ควรแนะนำผู้อื่น. บทว่า อภิญญา ได้แก่ด้วยพระปัญญาอันยิ่ง.
บทว่า สจฺฉนิกฺขวา คือทำให้ประจักษ์. บทว่า ปเวเทติ คือ ให้รู้ ให้แจ้ง
ให้ชัด.

บทว่า โส ฆมฺมึ เทเสติ ฯเปฯ ปรีโยสานกฺลฺยาณํ พระองค์
ทรงแสดงธรรมงามในเบื้องต้น งามในท่ามกลาง งามในที่สุด ความว่า พระผู้-
มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้นทรงอาศัยความกรุณาในสัตว์ทั้งหลาย ทรงละความสุข
เกิดแต่วิเวกแล้วทรงแสดงธรรม. เมื่อทรงแสดงธรรมนั้นน้อยก็ตาม มากก็ตาม
ทรงแสดงมีประการงามในเบื้องต้นเป็นอาทิ. ทรงแสดงอย่างไร เพราะแม้
คาถาหนึ่งก็ทำความเจริญได้โดยรอบ งามในเบื้องต้นด้วยบทที่หนึ่งของธรรม
งามในท่ามกลางด้วยบทที่สอง งามในที่สุดด้วยบทสุดท้าย.

พระสูตรที่มีอนุสนธิเป็นอันเดียวกัน งามในเบื้องต้น ด้วยนิทาน
งามในที่สุดด้วยบทสรุป งามในท่ามกลางด้วยบทที่เหลือ.

พระสูตรที่มีอนุสนธิต่างกัน งามในเบื้องต้นด้วยอนุสนธิต้น งามใน
ที่สุดด้วยบทสุดท้าย งามในท่ามกลางด้วยบทที่เหลือ.

ศาสนธรรมทั้งสิ้นงามในเบื้องต้นด้วยศีลอันเป็นประโยชน์ของตน งาม
ในท่ามกลางด้วยสมณะ วิปัสสนา มรรค และผล งามในที่สุดด้วยนิพพาน.

อีกอย่างหนึ่ง งามในเบื้องต้นด้วยศีลและสมาธิ งามในท่ามกลางด้วย
วิปัสสนาและมรรค งามในที่สุดด้วยผลและนิพพาน.

อีกอย่างหนึ่ง งามในเบื้องต้น เพราะการตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า
งามในท่ามกลาง เพราะพระธรรมเป็นธรรมที่ดี งามในที่สุด เพราะการปฏิบัติ
ชอบของพระสงฆ์

อีกอย่างหนึ่ง งามในเบื้องต้น ด้วยการตรัสรู้อย่างยิ่ง เพราะฟังธรรม
นั้นแล้วเห็นจริง เพราะผู้ปฏิบัติฟังบรรลุได้ งามในท่ามกลางด้วยการตรัสรู้
ของพระปัจเจกพุทธเจ้า งามในที่สุดด้วยการตรัสรู้ของพระสาวก.

อนึ่ง เมื่อฟังธรรมนั้น ย่อมนำมาซึ่งความงามด้วยการฟัง เพราะข่ม
นิวรณ์เป็นต้นได้ เพราะฉะนั้น จึงงามในเบื้องต้น เมื่อปฏิบัติย่อมนำมาซึ่ง
ความงามในการปฏิบัติ เพราะนำมาซึ่งความสุขอันเกิดแต่สมณะและวิปัสสนา
เพราะฉะนั้น จึงงามในท่ามกลาง อนึ่งครั้งปฏิบัติอย่างนั้นแล้ว เมื่อสำเร็จผล
แห่งการปฏิบัติ ย่อมนำมาซึ่งความงามด้วยผลแห่งการปฏิบัติ เพราะนำมาซึ่ง
ความเป็นผู้คงที่ เพราะฉะนั้น จึงงามในที่สุด.

อนึ่ง งามในเบื้องต้น เพราะเป็นแดนเกิดแห่งที่ฟัง งามในท่ามกลาง
เพราะบริสุทธิ์ด้วยประโยชน์ งามในที่สุดเพราะบริสุทธิ์ด้วยกิจ เพราะฉะนั้น
พึงทราบทั่วกันว่า พระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อจะทรงแสดงธรรมน้อยก็ตามมากก็ตาม
ย่อมทรงแสดงธรรมมีลักษณะอัน งามในเบื้องต้นเป็นต้น.

พึงทราบวินิจฉัยในบทมีอาทิว่า สาคถึ สพฺพญฺชนํ ดังต่อไปนี้

เพราะพระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อจะทรงแสดงธรรมนี้ ย่อมประกาศ
ศาสนพหุภรรยและมรรคพหุภรรยทรงแสดงโดยนัยต่าง ๆ ชื่อว่าพร้อมทั้ง
อรรถ เพราะสมบูรณ์ด้วยอรรถตามความเกิดอย่างไร ชื่อว่าพร้อมทั้งพยัญชนะ
เพราะความสมบูรณ์ด้วยพยัญชนะ ชื่อว่าพร้อมทั้งอรรถเพราะประกอบเสมอด้วย
ความคล้ายกัน การประกาศ การขยายความ การจำแนก การทำให้ง่าย การ
บัญญัติและบทแห่งอรรถ ชื่อว่า พร้อมทั้งพยัญชนะ เพราะสมบูรณ์ด้วยอักษร

บท พัญชนะ อากาโร ภาษาและการแนะนำ ชื่อว่า พร้อมทั้งอรรถ เพราะ
ลึงค์ซึ่งด้วยอรรถ และลึงค์ซึ่งด้วยปฏิภาณ ชื่อว่า พร้อมทั้งพัญชนะ เพราะ
ลึงค์ซึ่งด้วยธรรม ลึงค์ซึ่งด้วยการแสดง ชื่อว่า พร้อมทั้งอรรถ เพราะเป็นวิสัย
แห่งการแตกฉานด้วยอรรถและปฏิภาณ ชื่อว่า พร้อมทั้งพัญชนะ เพราะเป็น
วิสัยแห่งการแตกฉานด้วยธรรมและภาษา ชื่อว่า พร้อมทั้งอรรถ เพราะยังชน
ผู้พิจารณาให้เลื่อมใส โดยรู้ลึงค์ว่าเป็นบัณฑิต พร้อมทั้งพัญชนะ เพราะยัง
โลกิยชนให้เลื่อมใส โดยความเป็นสิ่งควรเชอได้ ชื่อว่า พร้อมทั้งอรรถ เพราะ
ประสงค์ความลึงค์ ชื่อว่า พร้อมทั้งพัญชนะ เพราะเป็นบงกช ชื่อว่า บริบูรณ์
สิ้นเชิง เพราะบริบูรณ์ทั้งสิ้น โดยที่ไม่มีสิ่งควรนำเข้าไป ชื่อว่า บริสุทธิ เพราะ
ไม่มีโทษ โดยที่ไม่มีสิ่งควรนำออกไป ชื่อว่า พรหมจรรย์ เพราะเป็นธรรม
อันผู้เป็นพรหมคือผู้ประเสริฐควรประพฤติ และเพราะความที่ธรรมเหล่านั้น
เป็นสิ่งควรประพฤติ เพราะกำหนดเอาสิกขา ๓ ฉะนั้น เณรชฎิลจึงกล่าวว่า
สาตุลฺลํ สพฺพญฺชนํ ฯ เป ฯ พุรฺหมจฺริยํ ปกาเสติ พระผู้มีพระภาคเจ้า
ทรงประกาศพรหมจรรย์ พร้อมทั้งอรรถ พร้อมทั้งพัญชนะ บริสุทธิบริบูรณ์
สิ้นเชิง ดังนี้.

อีกประการหนึ่ง เพราะพระผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อจะทรงแสดงธรรม
พร้อมด้วยเหตุและพร้อมด้วยเรื่องที่เกิดขึ้น จึงทรงแสดงธรรมงามในเบื้องต้น
เมื่อจะทรงแสดงธรรมงามในท่ามกลาง โดยสมควรแก่เวไนยชนทั้งหลายและโดย
ประกอบด้วยเหตุและอุทาหรณ์ เพราะไม่ให้ความวิปริต และเมื่อจะทรงแสดง
ธรรมงามในที่สุด โดยให้ผู้ฟังได้ศรัทธาและโดยสรุป จึงทรงประกาศพรหมจรรย์.
ท่านกล่าวธรรมนั้น ชื่อว่า พร้อมทั้งอรรถ เพราะฉลาดในอริยมตามลำดับ
ชื่อว่า พร้อมทั้งพัญชนะ เพราะฉลาดในอาคมแห่งปริยัติ ชื่อว่า บริบูรณ์
สิ้นเชิง เพราะประกอบด้วยธรรมขั้น ๕ มีศีลเป็นต้น ชื่อว่า บริสุทธิ เพราะ
ไม่มีอุปกิเลส และเพราะไม่เพ่งถึงโลกามิสอันเป็นไปเพื่อความข้ามพ้น ชื่อว่า

พรหมจรรย์ เพราะเป็นสิ่งควรประพฤติของพระพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้า และพระสาวกทั้งหลาย ที่ชื่อว่า เป็นพรหม ด้วยอรรถว่าเป็นผู้ประเสริฐ ฉะนั้น เภณิยชฎิลจึงกล่าวว่า โส ทุมัม เทเสติ ฯเปฯ พุรหุมจริยัม ปกาเสติ พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น ทรงแสดงธรรมงามในเบื้องต้น งามในท่ามกลางงามในที่สุด ฯลฯ ทรงประกาศพรหมจรรย์ ดังนี้.

บทว่า สาธุ โข ปน คือ เป็นความดีแล. อธิบายว่า นำประโยชน์ นำความสุขมาให้.

บทว่า ทุมมียา ถาย ด้วยธรรมิกถา ได้แก่ อันประกอบด้วยอานิสงส์ของน้ำปานะ. ด้วยว่าในตอนเย็นเณณิยชฎิลนี้ได้กล่าวว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จมา เป็นผู้ไม่มีมือเปล่า ๆ จะไปเฝ้าพระพุทธเจ้าก็ละอายคิดว่า น้ำปานะย่อมสมควรแก่ท่านผู้เว้นการบริโภคในเวลาวิกาล ดังนี้ จึงให้หาบน้ำพุทราที่ปรุงอย่างดีด้วยคาน ๕๐๐ หาบ แล้วไป. ดังที่ท่านกล่าวไว้ในเกสัชชขันธกะว่า ครั้งนั้นแล เณณิยชฎิลได้เกิดปริวิตกว่า เราควรนำเข้าไปถวายแต่พระสมณโคดมดีหรือหนอ. ทั้งหมดพึงทราบดังต่อไปนี้.

ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงชี้แจงเณณิยชฎิลให้เห็นจริงถึงอานิสงส์ของการถวายน้ำปานะ. ด้วยกถาประกอบด้วยอานิสงส์ของการถวายน้ำปานะอันสมควรในขณะนั้น เหมือนทรงชี้แจงเจ้าศากยะทั้งหลายด้วยกถาประกอบด้วยอานิสงส์ของการถวายที่ปักในเสขสูตร ทรงชี้แจงกุลบุตร ๓ คนด้วยกถาประกอบด้วยรสแห่งสามัคคีในโคสิงคสาถวนสูตร ทรงชี้แจงภิกษุทั้งหลายผู้มีชาติภูมิเดียวกัน ด้วยกถาประกอบด้วยกถาวัตถุ ๑๐ ในรตวินิตสูตรฉะนั้น ทรงให้

เป็นต้นชื่อนี้ว่านิมิต्तฯ. บทว่า **เกฏฐกั** คือความเหมือนและความกำหนดคำ
กิริยา เป็นคัมภีร์เพื่อช่วยกวีทั้งหลาย. พร้อมกับประเภทอักษรแห่งประเภท
เป็นไปกับอักษร. บทว่า **อกุขรปุปฺเภโท** ได้แก่การศึกษาและภาษา. บทว่า
อิติหาสปญฺจมานั ชื่อว่า **อิติหาสปญฺจมา** เพราะทำอาถรรพณเวทเป็นที่ ๔
แล้วมีอิติหาสอันเป็นคำเก่าประกอบด้วยคำเช่นนี้ว่า **อิติห อาส อิติห อาส**
เป็นที่ ๕. ประเภทอักษรเหล่านั้นมีอิติหาสเป็นที่ ๕. **เสลพราหมณั** เป็นผู้เข้าใจ
บท เข้าใจไวยากรณ์เพราะเรียนและรู้บทและไวยากรณ์อันนอกเหนือจากบท
นั้น. **เสลพราหมณั** ชื่อว่าเป็นผู้ชำนาญในคัมภีร์โลกายตะและตำราทำนายมหา-
ปุริสลักขณะ เพราะเป็นผู้เรียนจบครบบริบูรณ์ในคัมภีร์โลกายตะและคัมภีร์
วิตถกทวาทศาสตร์ และคัมภีร์มหาปุริสลักขณะศาสตร์ ๑๒,๐๐๐ อันเป็นคัมภีร์
หลักของคัมภีร์มหาปุริสลักขณะ ท่านอธิบายว่า ไม่มีเสื่อม. ผู้ใดไม่สามารถ
ทรงจำคัมภีร์เหล่านั้นได้โดยอรรถและโดยคั่นละ ผู้นั้นชื่อว่าเสื่อม.

วิหารที่มีระเบียงเป็นทางเดินชื่อว่าชังฆาวิหาร. ท่านอธิบายว่า ทางที่
เที่ยวไปไม่ไกลเพื่อเหยียดแข้ง เพื่อบรรเทาความเมื่อยอันเกิดแต่นั่งนานเป็นต้น.
บทว่า **อนุจฺจกมมาโน** ได้แก่ เดินไป. บทว่า **อนุจฺจจมาโน** ได้แก่
เดินเที่ยวไปข้างโน้นข้างนี้. บทว่า **เกณฺณิสฺส ชฏฺฐิลิสฺส อสฺสโม** ได้แก่
อาศรมอันเป็นที่อยู่ของเกณณิชฏฺฐิล.

บทว่า **อวาโห** ได้แก่ นำหญิงสาวมา. บทว่า **วิวาโห** ได้แก่
ให้หญิงสาวไป. บทว่า **มหายญฺโธ** ได้แก่ การบูชาใหญ่. บทว่า **มากโร**
ได้แก่ ผู้เป็นใหญ่ของชาวมคธ. ชื่อเสนียะ เพราะประกอบด้วยเสนาหมู่ใหญ่.
บทว่า **พิมฺพิ** คือทองคำ. เพราะฉะนั้น ชื่อว่าพิมพิสาร เพราะมีวรรณะเช่นกับ
ทองคำแท้. บทว่า **โส เม นิมฺนุติโต** ความว่า ข้าพเจ้านิมนตฺพระผู้มี
พระภาคเจ้ามา.

ลำดับนั้น พราหมณ์ได้ยินเสียงว่า พุทฺธะ เพราะความที่ตนสร้างสมบุญมาก่อน จึงเหมือนรดด้วยน้ำอมฤต มีความประหลาดใจกล่าวว่า เกณียะผู้เจริญ ท่านกล่าวว่า พุทฺธะ หรือ. เกณียะบอกตามความจริง กล่าวว่า ท่านเสละผู้เจริญ ข้าพเจ้ากล่าวว่า พุทฺธะ เพื่อให้แน่นอน เสละ ได้ถามย้ำอีก. เกณียะก็บอกอย่างนั้น.

ลำดับนั้น เสละพราหมณ์เมื่อจะแสดงความที่เสียงว่าพุทฺธะหาได้ยากแม้ตลอดแสนกัปจึงกล่าวว่า แม้เสียงประกาศว่า พุทฺธะ นี้แลก็หาได้ยากในโลก.

ลำดับนั้น พราหมณ์ได้ยินเสียงว่าพุทฺธะจึงคิดใคร่จะทดลองดูว่า ท่านผู้นั้นเป็นพุทฺธะจริง หรือเป็นพุทฺธะเพียงชื่อเท่านั้น จึงได้กล่าวว่า อากทานิ โข ปน ๆเปฯ วิภูจฺจโท ความว่า พระมหาบุรุษผู้ประกอบด้วยมหาปรีสลักษณะ ๓๒ ประการมาในมณฑลของเรา ฯลฯ ถ้าเสด็จออกบวชเป็นบรรพชิตจะได้เป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทฺธเจ้า มีหลังคาคือกิเลสอันเปิดแล้วในโลก.

บทว่า มนุเตสุ คือในเวททั้งหลาย. เทวดาชั้นสุทธาวาสได้ข่าวว่าพระตถาคตจักทรงอุบัติจึงรีบแปลงเพศเป็นพราหมณ์ ใส่พระลักษณะเข้าไปแล้วบอกเวททั้งหลาย ด้วยคิดว่า บรรดาสัตว์ผู้มีศักดิ์ใหญ่จักรู้จักพระตถาคต โดยดูตามพระลักษณะนั้น. ด้วยเหตุนี้มหาปรีสลักษณะจึงมาในเวททั้งหลายก่อน แต่ครั้งพระตถาคตเสด็จปรินิพพานแล้ว เวททั้งหลายก็หายไปโดยลำดับเดี๋ยวนี้ไม่มีแล้ว บทว่า มหาปรีสสุต ได้แก่ บุรุษผู้ใหญ่ด้วยคุณมีความตั้งใจ การสมาทาน และญาณเป็นต้น. บทว่า เทวอ คติโย ได้แก่ ความสำเร็จสองอย่างนั้นเอง.

อนึ่ง คติ ศัพท์นี้ย่อมเป็นไปในประเภทของภพในประโยชน์อาทิว่า **ปณฺจ**
ปนิมา โข สารีปุตฺต คติโย คู่ก่อนสารีบุตร ๆ ก็คติเหล่านี้แลมี ๕, เป็นไป
ในที่เป็นที่อยู่ในประโยชน์อาทิว่า คติ **มิกานํ ปวณํ** ป่าใหญ่เป็นที่อยู่ของ
เนื้อทั้งหลาย, เป็นไปในปัญญาในประโยชน์อาทิว่า **เอวํ อธิมตฺตคติมฺหุ โท**
มีปัญญายังอย่างนี้, เป็นไปในความบริสุทธิ์ในประโยชน์อาทิว่า **คตฺติคตํ** ถึงความ
บริสุทธิ์. แต่ในที่นี้พึงทราบว่าเป็นไปในความสำเร็จ. ผู้ประกอบด้วยมหาปริส-
ลักษณะถึงจะเป็นพระเจ้าจักรพรรดิก็จริง แต่ไม่เป็นพระพุทธเจ้า แต่ชน
ทั้งหลายก็เรียกกันไปว่าอย่างนั้นอย่างนี้แหละ โดยสามัญสำนึก เพราะฉะนั้น
จึงกล่าวว่ **เยหิ สมฺมุนาถตฺตสฺส** ผู้ประกอบด้วยมหาปริสลักษณะ ๓๒
ประการ. บทว่า **สเจ อคาริ อชฺฌมาวสตี** คือ ถ้ายู่ครองเรือน. บทว่า
ราชา โหตี จกฺกวตฺตี จะได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิ ความว่า ชื่อว่า
ราชา เพราะยังชาวโลกให้ยินดีด้วยอัจฉริยธรรมและด้วยสังคหวัตถุ ชื่อว่า
จักรพรรดิ เพราะยังจักรรัตนะให้หมุนไป ย่อมหมุนไปด้วยจักรอันเป็น
สมบัติ ๔ อย่าง และยังผู้อื่นให้หมุนไปด้วยจักรสมบัติเหล่านั้น มีการหมุนไป
แห่งจักรคืออิริยาบถเพื่อประโยชน์ผู้อื่น. ในสองบทนี้ บทว่า **ราชา** เป็นชื่อ
บทว่า **จกฺกวตฺตี** เป็นวิเสสนะ. ชื่อ **ธมฺมิโก** เพราะประพฤติโดยธรรม.
อธิบายว่า เป็นไปด้วยความรู้ ด้วยความเสมอ. ชื่อ **ธมฺมราชา** เพราะได้
ราชสมบัติโดยธรรมแล้วเป็นพระราชา. อีกอย่างหนึ่ง ชื่อ **ธมฺมิโก** เพราะ
บำเพ็ญธรรมเพื่อประโยชน์ผู้อื่น. ชื่อ **ธมฺมราชา** เพราะบำเพ็ญเพื่อประโยชน์
ตน. ชื่อว่า **จาตุรฺรหุโธ** เพราะเป็นใหญ่ในแผ่นดินมีมหาสมุทร ๔ เป็น

ขอบเขต. อธิบายว่า เป็นใหญ่ในแผ่นดินมีสมุทร ๔ เป็นที่สุด และมีทวีป ๔ เป็นเครื่องประดับ. ชื่อว่า วิชิตาวิ เพราะทรงชนะข้าศึกมีความโกรธเป็นต้น ในภายในและพระราชาทรงหมดในภายนอก. บทว่า **ชนปทตถาวรียปฺปคฺโต** มีราชอาณาจักรมั่นคง คือถึงความเจริญ ความมั่นคงในชนบทอันใคร ๆ ไม่สามารถทำให้หวั่นไหวได้. อีกอย่างหนึ่ง ชื่อว่า **ชนปทตถาวรียปฺปคฺโต** เพราะชนบทถึงความมั่นคงในความเจริญนั้น ไม่มีการชวนชวายนินทาในการทำงานของตน ไม่หวั่นไหว ไม่สั่นสะเทือนบ้าง. บทว่า **เสยฺยลฺลิตํ** เป็นนิบาต. ความว่า รัตนะ ๗ มีอะไรบ้าง. รัตนะ ๗ เหล่านี้คือ จักรแก้ว ช้างแก้ว ๑ ม้าแก้ว ๑ แก้วมณี ๑ นางแก้ว ๑ คหบดีแก้ว ๑ ปริณายกแก้ว ๑ ทั้งหมดท่านกล่าวไว้แล้ว ในอรรถกถารัตนสูตร.

ในรัตนะเหล่านั้น พระเจ้าจักรพรรดิทรงชนะแคว้นแคว้นด้วยจักรแก้ว ทรงเที่ยวไปตามสบายในแคว้นแคว้นด้วยช้างแก้วและม้าแก้ว ทรงรักษาแคว้นแคว้นด้วยปริณายกแก้ว เสวยสุขอันเป็นเครื่องอุปโภคบริโภคด้วยแก้วที่เหลือ. พระเจ้าจักรพรรดินั้นทรงใช้ความสามารถในทางเข้มแข็งด้วยจักรแก้วที่หนึ่ง ทรงใช้ความสามารถในการปกครองด้วยช้างแก้วม้าแก้วและคหบดีแก้ว ทรงใช้ความสามารถในทางความคิดต่อเนื่องด้วยปริณายกแก้วเป็นอันครบบริบูรณ์ด้วยดี. ผลของการใช้ความสามารถ ๓ อย่าง ด้วยนางแก้วและแก้วมณี. พระเจ้าจักรพรรดินั้นเสวยโภคะสุขด้วยนางแก้วและแก้วมณี เสวยอิสรียสุขด้วยแก้วที่เหลือ. อนึ่ง พึงทราบโดยความต่างกัน แก้ว ๓ อย่างอันต้นของพระเจ้าจักรพรรดินั้น สำเร็จได้ด้วยอานุภาพแห่งกรรมที่ให้เกิดกุศลมูลคืออโทสะ แก้วอันกลางสำเร็จ

ด้วยอานุภาพแห่งกรรมที่ทำให้เกิดกุศลมูลคืออโลภะ แก้วอันสุดท้ายอันหนึ่งสำเร็จด้วยอานุภาพแห่งกรรมที่ทำให้เกิดกุศลมูลคืออโมหะ.

บทว่า **ปโรสหัสส์** คือมีมากกว่าพัน. บทว่า **สุรา** ล้วนกล้าหาญ คือไม่ขลาด. บทว่า **วีรจรูปา** มีรูปทรงสมเป็นวีรกษัตริย์ คือ มีกายคล้ายเทพบุตร. อาจารย์พวกหนึ่งกล่าวไว้อย่างนี้. แต่ความจริงในบทนี้มีดังนี้ บทว่า **วีระ** ท่านกล่าวว่กล้าที่สุด องค์ของผู้กล้าชื่อว่า **วีรังคะ** ท่านอธิบายว่า เหตุแห่งความกล้าชื่อว่า **วีริยะ**. ชื่อ **วีรจรูปา** เพราะมีรูปทรงสมเป็นผู้กล้า อธิบายว่า คุณมีวีริยะสำเร็จด้วยความกล้า. บทว่า **ประเสนปุปมทุกิมา** สามารถย้ายกองทัพอของข้าศึกได้ อธิบายว่า หากข้าศึกประจัญหน้ากันสามารถย้ายข้าศึคนั้นได้. บทว่า **ธมฺเมน** คือโดยธรรม ได้แก่ศีลห้า มีอาทิว่า **ปาโล** น **หนุตพุโพ** ไม่ควรฆ่าสัตว์.

ฟังทราบวินิจฉัยในบทน ว่า **อรหํ โหติ สมฺมาสมฺพุทฺโธ โลก** **วิภูจฺจโท** จะได้เป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้ามีหลังคาคือกิเลสอันเปิดแล้วในโลก. พระสัมมาสัมพุทธเจ้าชื่อว่า **วิภูจฺจโท** ผู้มีหลังคาคือกิเลสอันเปิดแล้ว เพราะเมื่อโลกมีคิมณด้วยกิเลส ถูกหลังคาคือกิเลสอันได้แก่ราคะ โทสะ โมหะ มานะ ทิฏฐิ อวิชชา และทฺวจริต ทั้ง ๗ อย่างปกปิดไว้ เป็นผู้เปิดหลังคาคือกิเลสนั้น ทำให้มีแสงสว่างตั้งอยู่โดยรอบ. ฟังทราบว่ท่านกล่าวว่ **วิภูจฺจทา** เพราะเป็นผู้ควรบูชาโดยนัยแรก เพราะเหตุแห่งความเป็นผู้ควรบูชาโดยนัยที่สอง เพราะเหตุแห่งความเป็นพระพุทฺธะโดยนัยที่สามว่า **สมฺมาสมฺพุทฺโธ** ดังนี้. อีกอย่างหนึ่ง พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ชื่อว่า **วิภูจฺจโท**

เพราะเปิดและไม่ปิด. ท่านอธิบายว่า เว้นจากการหมุนเวียนและเว้นจากการปิด. ด้วยเหตุนี้ จึงทรงพระนามว่า **อรหัง** เพราะไม่มีการหมุนเวียน และ **สมมาสมพุทฺธ** เพราะไม่มีการปกปิด. เป็นอันท่านอธิบายเหตุทั้งสอง แห่งสองบทข้างต้นนั่นเอง. อนึ่ง ในบทนี้ความสำเร็จครั้งก่อนย่อมมิได้ด้วยเวสัชชาธรรมที่สอง ความสำเร็จครั้งที่สองย่อมมิได้ด้วยเวสัชชาธรรมที่หนึ่ง ความสำเร็จครั้งที่สามย่อมมิได้ด้วยเวสัชชาธรรมที่สามและที่สี่. อนึ่ง พึงทราบว่าธรรมจักขุสำเร็จก่อน พุทธจักขุสำเร็จครั้งที่สอง สมันตจักขุสำเร็จครั้งที่สาม. บัดนี้เสลพราหมณ์ประสงค์จะไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าจึงกล่าวว่า **ภัง ปน โภเกณิย** ฯลฯ **สมมาสมพุทฺธ** ท่านเกณิยะผู้เจริญ ก็บัดนี้พระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าผู้เจริญพระองค์นั้นประทับอยู่ที่ไหน.

พึงทราบวินิจฉัยในบทนี้อาทิว่า **เอวํ วุตฺเต** เมื่อเสลพราหมณ์กล่าวอย่างนี้แล้ว. บทว่า **เยเนสา** คือพระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่โดยทิศภาคนั้น. บทว่า **นีลวนราชา** ได้แก่ ทิวไม่มีสีเขียว. นัยว่าปานนั้นคล้ายแนวเมฆพระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ ป่านั้น เกณิยชฎิลเมื่อจะชี้ปานนั้นจึงกล่าวว่า **เยเนสา โภเสถ นีลวนราชา** ท่านเสลผู้เจริญ พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ ทิวไม่มีสีเขียวนี้. ในบทว่า **เยเนสา** นั้น มีปาฐะที่เหลือในบทนี้ว่า **โส วิหริติ** พระองค์ประทับอยู่ ณ ที่นั้น. บทว่า **เยน** เป็นศตยวิภัตติลงในอรรถแห่งสัตตมวิภัตติ.

บทว่า **ปเท ปทํ** คือค่อย ๆ เดินตามกันมา. ห้ามการเดินเร็วด้วยบทนั้น. บทว่า **ทฺฐาสทา หิ** ให้อินดีได้ยาก เสลพราหมณ์กล่าวถึงเหตุว่า

เพราะท่านผู้เจริญเหล่านั้นให้ยินดีได้ยาก ฉะนั้น ท่านผู้เจริญทั้งหลายจงมา
อย่างนี้. หากจะถามว่า เพราะเหตุไร จึงให้ยินดีได้ยาก. เพราะเที่ยวไปผู้เดียว
เหมือนราชสีห์. จริงอยู่ ท่านผู้เจริญทั้งหลายเหล่านั้นเที่ยวไปผู้เดียว เพราะ
ใคร่ความสงัด เหมือนราชสีห์เที่ยวไปผู้เดียว เพราะไม่ต้องการเพื่อน. เสล-
พราหมณ์ให้มาณพเหล่านั้นศึกษามารยาทด้วยบทมีอาทิว่า ยทา จาหิ. ในบท
เหล่านั้น บทว่า มา โอปาเตธ คืออย่าสอด อธิบายว่า อย่าพุดสอด. บทว่า
อากเมตุ คือ จงร่อ อธิบายว่า จงนั่งอยู่ก่อนจนกว่าจะพุดจบ.

บทว่า สมฺนุเวสิ คือแสวงหา. บทว่า เยภฺยฺเยน คือได้เห็น
ส่วนมาก มิได้เห็นเป็นส่วนน้อย. แต่นั้นเสลพราหมณ์เมื่อจะแสดงมหาปุริส-
ลักษณะที่ไม่เห็น จึงกล่าวว่า ฐเปตฺวา เทว เว้นอยู่ ๒ ประการ. บทว่า
กฺขติ คือ เกิดสงสัยว่าจะพึงเห็นได้อย่างไรหนอ. บทว่า วิจิจฺจติ
เคลือบแคลง คือ ยากที่จะค้นหา จึงไม่สามารถจะเห็นได้. บทว่า นาธิมุจฺจติ
ไม่เชื่อ คือ เพราะความเคลือบแคลงนั้นจึงไม่เชื่อ. บทว่า น สมฺปทีทติ
ไม่เลื่อมใส คือ ไม่เลื่อมใสในพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า พระองค์มีลักษณะบริบูรณ์
แล้ว. ความสงสัยอย่างอ่อนท่านกล่าวด้วยบทว่า กฺขฺขา ความสงสัย สงสัย
อย่างกลางท่านใช้บทว่า วิจิจฺจติ ความเคลือบแคลง สงสัยอย่างแรงท่านใช้
บทว่า อนธิมุจฺจตา ความไม่น้อมใจเธอ คือความที่จิตมีคมนด้วยธรรม
๓ อย่างนั้นเพราะไม่เลื่อมใส. บทว่า โกโสหิต ได้แก่ เร้นอยู่ในฝัก. บทว่า
วตฺตคฺคฺยฺเห ได้แก่ องคชาต. จริงอยู่ พระองคชาตของพระผู้มีพระภาคเจ้า
เร้นอยู่ในฝักเหมือนของช้าง มีสีเหมือนทองคำ เหมือนเม็ดในปทุม.

เสลพราหมณ์ไม่เห็นองคชาตนั้น เพราะปกปิดอยู่ในผ้า และไม่สังเกตเห็นว่า พระชีวหาใหญ่ เพราะอยู่ในพระโอษฐ์ จึงสงสัยเคลือบแคลงในพระลักษณะ ทั้งสองเหล่านั้น.

บทว่า ตถารูป คือมีรูปอย่างไร ในบทนี้เราควรกล่าวอย่างไร. ท่านอธิบายว่า พระนาคเสนเถระถูกพระเจ้ามีลินที่ตรัสถามว่า **ทุกกริ ฆนุต** นาคเสน ภควตา กตึ ข้าแต่พระนาคเสนผู้เจริญ พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงทำสิ่งที่ทำได้ยาก. พระนาคเสนถามว่า ทำยากอย่างไร มหาบพิตร. พระเจ้ามีลินที่ตรัสว่า ท่านพระนาคเสนผู้เจริญ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดง โอกาสที่จะทำความละเอียดด้วยมหาชนแก่พราหมณ์ แก่อันเตวาสิกอูตตร. พราหมณ์ แก่พราหมณ์ ๑๖ คน ผู้เป็นอันเตวาสิกของพาวรีพราหมณ์ และแก่ มาณพ ๓๐๐ คน ผู้เป็นอันเตวาสิกของเสลพราหมณ์. พระนาคเสนถวายพระพร ว่า มหาบพิตร พระผู้มีพระภาคเจ้ามิได้ทรงแสดงพระคฤหะ พระองค์ทรงแสดง พระฉายา มหาบพิตร พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงบันดาลด้วยพระฤทธิ์ ทรงแสดง ฝ้านุ่ง ฝ้ารัดกาย ฝ้าห่ม เพียงรูปเงา. พระเจ้ามีลินที่ตรัสถามว่า เมื่อเห็น พระฉายา ก็เป็นอันเห็นแล้วมิใช่หรือท่านผู้เจริญ. พระนาคเสนถวายพระพรว่า มหาบพิตร ข้อนั้นยกไว้ สัตว์ผู้จะตรัสรู้เพราะเห็นหทัยรูปพึงดำรงอยู่ได้ พระสัมมาสัมพุทธเจ้าก็จะทรงนำเนื้อพระหทัยออกแสดง. พระเจ้ามีลินที่ตรัส ว่าข้าแต่พระนาคเสนผู้เจริญ พระคุณเจ้าฉลาดมาก.

บทว่า **นิหฺนฺนามตฺวา** คือนำออกแล้ว. ในบทนี้พึงทราบที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงประกาศถึงความที่พระชีวหายาวโดยสอดเข้าช่องพระกรณ

ทั้งสอง ความที่พระชีวหาบางโดยสอดเข้าช่องพระนาสิกทั้งสอง, ความที่พระชีวหาหนาโดยปิดพระนลาต.

บทว่า อัจฉริยปาจิริยานัน ได้แก่ อาจารย์ทั้งหลายและอาจารย์ของอาจารย์ทั้งหลาย. บทว่า สกเวนุณเณ ได้แก่ คุณของตน.

ลำดับนั้นแล เสดลพราหมณ์ได้ชมเชยพระผู้มีพระภาคเจ้า เฉพาะพระพักตร์ด้วยคาถาอันสมควรว่า

ปรีปฺพณฺณกาโย สุรุจิ	สุชาโต จารุทสุสโน
สุวณฺณวณฺโณติ ภควา	สุสุกุกทาโณติ วิริยวา
นรสุส หิ สุชาตสุส	เย ภวนฺติ วิยญฺชนา
สพฺเพ เต ตว กายสุมี	มหาปฺริสฺสลักษณา.

ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า พระองค์
มีพระกายบริบูรณ์ สวยงาม ประเสริฐดีแล้ว
มีพระเนตรงาม มีพระฉวีวรรณดุจทองคำ
มีพระเขี้ยวขาวดี มีความเพียร อวัยวะใหญ่
น้อยเหล่าใด มีแก่คนผู้เกิดดีแล้ว อวัยวะ
ใหญ่น้อยเหล่านั้นทั้งหมด ในพระกายของ
พระองค์ เป็นมหาปรีสลักษณะ.

บทว่า ปรีปฺพณฺณกาโย ได้แก่ มีพระสรีระบริบูรณ์ เพราะเต็มด้วยพระลักษณะทั้งหลาย และเพราะอวัยวะน้อยใหญ่ไม่เลว. บทว่า สุรุจิ ได้แก่ มีพระรัศมีแห่งพระสรีระงาม. บทว่า สุชาโต ได้แก่ ทรงบังเกิดดีแล้วด้วย

สมบัติคือสูงและกว้าง และด้วยสมบัติคือสัณฐาน. บทว่า **จารุทสุตโน** ได้แก่ พระผู้มีพระภาคเจ้า ชื่อว่า **จารุทสุตโน** เพราะความไม่ทำให้ผู้ดูแลดูตั้งนานก็ไม่อึด ไม่น่าเกลียด น่าชื่นรมย์. แต่อาจารย์บางพวกกล่าวว่า บทว่า **จารุทสุตโน** คือมีพระเนตรงาม. บทว่า **สุวรรณฉวณโณ** คือมีพระฉวีคล้ายทองคำ. บทว่า **อสิ** แปลว่า มี. บทนี้พึงประกอบเข้ากับบททุกบท. บทว่า **สุตฺตูกทาโณสิ** คือพระเจี๊วขาวด้วยดี. จริงอยู่ พระรัศมีสีขาวอย่างยิ่ง ชำนออกจากพระเจี๊วทั้งหลายของพระผู้มีพระภาคเจ้าดุจแสงจันทร์. ด้วยเหตุนี้ เสดลพราหมณ์จึงกล่าวว่า **สุตฺตูกทาโณสิ**. บทว่า **มหาปุริสฤทฺธมา** ความว่า เสดลพราหมณ์กล่าวสรุปพยัญชนะที่กล่าวไว้ก่อนแล้ว โดยระหว่างบท. บัดนี้ เสดลพราหมณ์สรรเสริญพระผู้มีพระภาคเจ้า ด้วยพระลักษณะที่ตนชอบอย่างยิ่ง ในบรรดาพระลักษณะเหล่านั้นกล่าวคำเป็นต้นว่า **ปสนฺนเนตฺโต** มีพระเนตรแจ่มใส.

จริงอยู่ พระผู้มีพระภาคเจ้าชื่อว่า **ปสนฺนเนตฺโต** มีพระเนตรแจ่มใส เพราะสมบุรณ์ด้วยประสาททั้ง ๕ ชนิด, ชื่อว่า **สุมุโข** มีพระพักตร์งาม เพราะมีพระพักตร์คล้ายมณฑลพระจันทร์เต็มดวง. ชื่อว่า **พฺรหา** มีพระกายใหญ่ เพราะสมบุรณ์ด้วยความสูงและความกว้าง, ชื่อว่า **อุชฺ** มีพระกายตรง เพราะมีพระกายตรงดุจกายพรหม, ชื่อว่า **ปตาปวา** มีรัศมีรุ่งเรือง เพราะมีความรุ่งโรจน์. อนึ่ง ในบทนี้แม้คำใดท่านกล่าวไว้ก่อนแล้ว คำนั้นท่านก็กล่าวซ้ำอีก เพราะเป็นคำสรรเสริญโดยปริยายนี้ว่า **มชฺเช สมนฺสงฺมสฺส** ในท่ามกลางหมู่สมณะ เพราะท่านผู้เป็นเช่นนี้ย่อมรุ่งเรือง ด้วยประการฉะนี้.

แม้ในกาลที่นอกเหนือไปก็มีนัยนี้. บทว่า **อตุตมวณฺณโน** คือเป็นผู้สมบุรณ์ด้วยวรรณะอันอุดม. บทว่า **ขมฺพุสฺสณฺทสฺส** คือขมพุทวิปเสลพราหมณ์เมื่อจะกล่าวพรรณนาความที่พระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นผู้ยิ่งใหญ่ให้ปรากฏ. อีกอย่างหนึ่ง พระเจ้าจักรพรรดิย่อมเป็นใหญ่ในทวีปทั้งสี่. บทว่า **ขตฺติยา** คือเป็นกษัตริย์โดยชาติ. บทว่า **โกชา** คือ มีโภคสมบัติ. บทว่า **ราชาโน** คือ พระราชาพระองค์ใดพระองค์หนึ่งครองราชสมบัติ. บทว่า **อนฺุยนฺต** ได้แก่ เสวกผู้ตามเสด็จ. บทว่า **ราชาภิราชา** คือเป็นพระราชาที่พระราชาบุชา ประสงค์เอาพระเจ้าจักรพรรดิ. บทว่า **มนุชินฺโท** คือเป็นใหญ่ในมนุษย์ เป็นใหญ่อย่างยิ่ง.

เมื่อเสลพราหมณ์กราบทูลอย่างนี้แล้ว พระผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อจะทรงยังความปรารถนาของเสลพราหมณ์ให้เต็มว่า ผู้ใดเป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า ผู้นั้นเมื่อเขากล่าวถึงคุณของตนย่อมทำตนให้ปรากฏ จึงตรัสว่า **ราชาหฺมสมฺมิ** เราเป็นราชา ดังนี้.

ในบทนั้นมีอธิบายดังนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ดูก่อนเสลพราหมณ์ ท่านย่อมขออันใดไว้ ท่านควรเป็นพระเจ้าจักรพรรดิ เพราะเหตุนี้ ท่านจงเป็นผู้มีความขวนขวายน้อยในข้อนี้ เราเป็นพระราชา เมื่อความเป็นพระราชา มีอยู่พระราชาก่อนแม้มีอยู่ย่อมปกครอง ๑๐๐ โยชน์ ๒๐๐ โยชน์ ๓๐๐ โยชน์ ๔๐๐ โยชน์ ๕๐๐ โยชน์ หรือ ๑,๐๐๐ โยชน์ แม้เป็นจักรพรรดิปกครองทวีปใหญ่ มีทวีป ๔ เป็นเขตแดน ฉันทใด เราไม่มีขอบเขตกำหนดไว้เช่นนั้น เราเป็นธรรมราชาชั้นเยี่ยมปกครองโลกธาตุทั้งหลาย นับไม่ถ้วนโดยขวางตั้งแต่

ภวัคคพรหมถึงอเวจีเป็นที่สุด เราเป็นผู้เลิศกว่าสัตว์ประเภทไม่มีเท้าและสัตว์สองเท้าเป็นต้น ไม่มีใครเปรียบกับเราได้ด้วยศีล ฯลฯ หรือวิมุตติญาณทัสสนะ เราเป็นธรรมราชาชั้นเยี่ยมอย่างนี้ ยังจักรให้เป็นไปโดยธรรม คือโพธิปักขิยธรรมอันมีสติปัญญาอันเป็นต้นอย่างยอดเยี่ยม เรายังอาณาจักรให้เป็นไปโดยนัยมีอาทิว่า พวกท่านจงละสิ่งนี้ จงเข้าถึงสิ่งนี้ดังนี้ หรือยังธรรมจักรให้เป็นไปโดยปริยัติธรรมมีอาทิว่า **อิทํ โข ปน ภิกขเว ทุกขํ อริยสัจจํ** คู่ก่อนภิกขุทั้งหลาย ก็ทุกขันี้แลเป็นอริยสัจ ดังนี้. บทว่า **จกุกํ อปปฏิวัตติย** ความว่า เรายังจักรที่สมณะก็ดี พรหมณ์ก็ดี เทวดาก็ดี มารก็ดี พรหมก็ดี ใคร ๆ ก็ดี ในโลกให้เป็นไปไม่ได้ ให้เป็นไปโดยธรรม.

เสลพรหมณ์เห็นพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงทำพระองค์ให้แจ่มแจ้งอย่างนี้แล้ว จึงเกิดปีติโสมนัส เพื่อทำให้มันยิ่งขึ้นจึงกล่าวคาถาที่สองว่า **สมพุทฺโธ ปฏิจานาติ** พระองค์ทรงปฏิญาณว่าเป็นพระสัมมาสัมพุทธะ ดังนี้.

ในบทเหล่านั้น บทว่า **โก นุ เสนาปติ** เสลพรหมณ์ทูลถามว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ใครเป็นเสนาบดี ยังธรรมจักรที่เป็นไปแล้ว โดยธรรมของพระธรรมราชาให้เป็นไปตามได้. สมัยนั้นท่านพระสารีบุตรนั่งอยู่ ณ ข้างเบื้องขวาของพระผู้มีพระภาคเจ้าจึงถามด้วยสิริคูก้อนทอง. พระผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อจะทรงแสดงกะเสลพรหมณ์จึงตรัสคาถาว่า **มยา ปวตฺตติ** ยังธรรมจักรอันเราให้เป็นไปแล้ว.

ในบทเหล่านั้น บทว่า **อนุชาโต ตถาคตํ** พระสารีบุตรผู้เกิดตามตถาคต ความว่า พระสารีบุตรผู้เกิดตาม เพราะเหตุตถาคต คือเกิดเพราะตถาคตเป็นเหตุ.

พระผู้มีพระภาคเจ้าครั้นทรงพยากรณ์ปัญหาว่า โโก นุ เสนาปติ

ใครหนอเป็นเสนาบดอย่างนี้แล้ว มีพระประสงค์จะทำให้เสลพราหมณ์ที่กล่าว
ว่า สมพุทฺโธ ปฏิกขานาสิ พระองค์ปฎิญาณว่าเป็นสัมพุทฺธะให้หมดสงสัย
ในข้อนั้น เพื่อให้รู้ว่าเรามีได้ปฎิญาณเพียงข้อปฎิญาณเท่านั้น แม้เราก็ปฎิญาณ
ว่าเป็นพุทฺธะด้วยเหตุนี้ จึงตรัสคาถาว่า อภิญฺเญยฺย เราได้รู้ยิ่งแล้ว.

ในบทเหล่านั้น บทว่า อภิญฺเญยฺย ได้แก่ วิชชาและวิมุตติอันเป็น
มรรคสัง และสมุทฺยสัง ที่ควรเจริญและควรละ ในข้อนี้เป็นอันท่านอธิบาย
ไว้อย่างนี้ว่า แม้นิโรธสังและทุกขสังอันเป็นผลแห่งมรรคสังและสมุทฺยสัง
เหล่านั้น เป็นอันท่านกล่าวจากความสำเร็จแห่งผล ด้วยคำพูดอันเป็นเหตุ
เพราะธรรมที่ควรทำให้แจ้งเราได้ทำให้แจ้งแล้ว ธรรมที่ควรรู้เราทำให้รู้แล้ว.
เมื่อจะทรงแสดงการยังสังจะ ๔ ให้เกิด ผลของการเจริญสังจะ ๔ วิชชาและ
วิมุตติ จึงทรงประกาศความเป็นพุทฺธะด้วยเหตุที่กล่าวแล้วว่า เราตรัสรู้ธรรม
ที่ควรตรัสรู้แล้วจึงเป็นพุทฺธะ ดังนี้.

พระผู้มีพระภาคเจ้าครั้นทรงทำพระองค์ให้ปรากฏโดยตรงอย่างนี้แล้ว
เมื่อจะยังพราหมณ์ให้รับชวนชวาย เพื่อข้ามพ้นความสงสัยในพระองค์จึง ตรัส
คาถาที่สามว่า วินยสุตฺต ท่านจงกำจัดเสีย.

ในบทเหล่านั้น บทว่า สลฺลกฺกฺโต เป็นศัลยแพทย์ คือ ผ่าตัดลูกศร
ที่เสียบสัตว์มีลูกศรคือราคะเป็นต้นออกได้. บทว่า พุรฺหมฺภูโต คือเป็นผู้
ประเสริฐ. บทว่า อติคฺคฺโล ไม่มีผู้เปรียบ คือ ล่วงเลยการชั่ง ล่วงเลยการ
เปรียบเทียบ. อธิบายว่า เปรียบไม่ได้เลย. บทว่า มารเสนปฺปมฺพุทฺโท ย่ำยีมาร

และเสนาमारเสียได้ คือย่ำยีมารและเสนาमार กล่าวคือบริษัทของมารที่ท่านกล่าวไว้อย่างนี้ว่า ปเร จ อวชานติ คูหมันผู้อื่น มีอาทิว่า กามา เต ปจมา เสนา กามเป็นเสนาที่หนึ่งของท่าน. บทว่า สพฺพามิตฺเต ได้แก่ ข้าศึกทั้งหมดมิขันธ์มาร กิเลสมาร อภิสังขารมาร มัจจุมาร และเทวบุตรมาร เป็นต้น. บทว่า วลิกฺตฺวา คือให้เป็นไปในอำนาจของตน. บทว่า อฏฺโฏโภโย คือไม่มีภัยแต่ไหน ๆ.

เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสอย่างนี้แล้ว ทนฺใดนฺเอง เสดลพราหมณฺ์ เกิดความเลื่อมใสในพระผู้มีพระภาคเจ้ามุ่งจะบวช จึงกล่าวคาถาที่สามว่า อัน โภณฺโถ ท่านผู้เจริญทั้งหลายจงฟังคำนี้ เหมือนอย่างเสดลพราหมณฺ์ได้รับการสั่งสอนโดยชอบ เพราะถึงพร้อมด้วยอุปนิสัยถึงความเป็นผู้แก่กล้า.

ในบทเหล่านั้นบทว่า กณฺฺหาภิชาคิโก คือเกิดในตระกูลต่ำมีตระกูลคนจันทรทาลเป็นต้น. แต่นั้นบรรดามาณพแม่เหล่านั้นก็มุ่งจะบวชเหมือนกัน จึงกล่าวคาถาว่า เอวฺ เจ รุจฺจติ โภโถ ถ้าท่านผู้เจริญทั้งหลายชอบใจคำสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เหมือนอย่างกุลบุตรทั้งหลายที่สร้างสมบุญมากับเสดลพราหมณฺ์นั้น. ลำดับนั้น เสดลพราหมณฺ์ดีใจในพวกมาณพเหล่านั้น เมื่อจะแสดงกะมาณพเหล่านั้นจึงกล่าวคาถาว่า ปพฺพชฺ์ ยาจมาโน พฺราหฺมณฺ์ ข้าแต่พราหมณฺ์ ข้าพเจ้าขอบรรพชา.

แต่นั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า เพราะเสดลพราหมณฺ์ได้เป็นหัวหน้าคณะบุรุษ ๓๐๐ คนเหล่านั้น ในศาสนาของพระผู้มีพระภาคเจ้าพระนามว่าปทุมุตระในอดีต ให้สร้างบริเวณกับบุรุษเหล่านั้นแล้วทำบุญมีทานเป็นต้น เสวยเทว-

สมบัติและมนุษย์สมบัติโดยลำดับ ในภพสุดท้ายเกิดเป็นอาจารย์ของบุรุษเหล่านั้น และกรรมของพวกเขานั้นแก่กล้า เพราะแก่กล้าด้วยวิมุตติและมีอุปนิสัยแห่งความเป็นเอหิภิกขุ ฉะนั้น พระองค์จึงให้เขาทั้งหมดเหล่านั้นบรรพชาด้วยเอหิภิกขุบรรพชา ตรีศคาถาว่า สุวากุชาติ พรหมจรรย์เรากล่าวดีแล้ว.

ในบทเหล่านั้น บทว่า สนุทธิภูจิกิ ผู้บรรลุปิณฑุเห็นเอง คือประจักษ์เอง. บทว่า อกาลิกิ ไม่ประกอบด้วยกาล คือ จากผลอันเกิดขึ้นในลำดับมรรค มิใช่ผลอันจะพึงบรรลุในระหว่างกาล. บทว่า ยถา คือนิमितอันใด. จริงอยู่ บรรพชามีมรรคพรหมจรรย์เป็นนิमित ย่อมไม่เปล่าประโยชน์แก่ผู้ศึกษาในสิกขา ๓ ผู้ไม่ประมาท เว้นการอยู่ปราศจากสติ. ด้วยเหตุนี้ท่านจึงกล่าวว่า สุวากุชาติ ฯเปฯ สิกขุโต พรหมจรรย์เรากล่าวดีแล้ว ผู้บรรลุปิณฑุเห็นเอง ไม่ประกอบด้วยกาล เป็นที่ออกบวชอันไม่เปล่าประโยชน์ของบุคคลผู้ไม่ประมาทศึกษาอยู่. พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสเรียกว่า เอธ ภิกขุโว คุณอนภิกขุทั้งหลายพวกเธอ จงเป็นภิกษุมาเถิด. ภิกษุทั้งหมดเหล่านั้นทรงบาตรและจีวรมาทางอากาศถวายบังคมพระผู้มีพระภาคเจ้า. พระสังคีติกาจารย์กล่าวว่า อลลุตโต โข เสโต พุราหุมนโณ ฯเปฯ อุปสมุปทำ เสลพราหมณัพร้อมักับบริษัทได้บรรพชาอุปสมบทในสำนักของพระผู้มีพระภาคเจ้าดังนี้ หมายถึงความเป็นเอหิภิกขุของท่านเหล่านั้น ด้วยประการฉะนี้.

บทว่า ภูคตาวี เสวยเสร็จแล้ว. บทว่า โอนีตปตฺตปาณิ คือชักพระหัตถ์จากบาตรแล้ว. ท่านอธิบายว่า นำพระหัตถ์ออกแล้ว. ในบทนั้น พึงเห็นปาฐะที่ขาดไปว่า อุปคณฺตุวา เข้าไปใกล้แล้ว ไม่ควรใช้ว่า ภควนฺตุ เอกมฺนฺตุ นิสีทิ.

บทว่า **อคุติหุตฺต มุข** ยัญทั้งหลายมีการบูชาไฟเป็นประมุข พระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อจะทรงอนุโมทนาด้วยความอนุเคราะห์เกณียะ จึงตรัสอย่างนี้.

ในบทนั้น พึงทราบวินิจฉัยดังนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า **อคุติหุตฺต มุข** ยัญทั้งหลายมีการบูชาไฟเป็นประมุข เพราะพวกพราหมณ์ไม่มีการบูชานอกจากบูชาไฟ. อธิบายว่า การบูชาไฟประเสริฐที่สุด คือการบูชาไฟเป็นประมุข พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า **สวิตฺติ ฉนฺทโส มุขํ** ฉันททั้งหลายมีสวิตติฉันทเป็นประมุข เพราะอันผู้สาธยายพระเวททั้งหลายต้องสาธยายก่อน พระราชาท่านกล่าวว่า เป็นประมุข เพราะประเสริฐที่สุดกว่ามนุษย์ทั้งหลาย สาครท่านกล่าวว่า เป็นประมุข เพราะเป็นที่รองรับและเป็นที่ยอาศัยของแม่น้ำทั้งหลาย. ท่านกล่าวว่า พระจันทร์เป็นประมุขของนักษัตรทั้งหลาย เพราะเป็นเครื่องปรากฏว่า วันนี้อดาวกัตติกา วันนี้อดาวโรहिณีเพราะอาศัยพระจันทร์ขึ้น. ท่านกล่าวว่า **อาทิจฺโจ ตปตฺต มุขํ** พระอาทิตย์เป็นประมุขของความร้อน เพราะพระอาทิตย์สูงกว่าความร้อนทั้งหลาย. ท่านกล่าวว่า **สจฺโฆ เว ยชตฺต มุขํ** พระสงฆ์แลเป็นประมุขของผู้มุงบุญทั้งหลาย หมายถึงพระสงฆ์มีพระพุทธเจ้าเป็นประมุขในสมัยนั้นด้วยความวิเศษ เพราะพระสงฆ์เป็นทักษิณยบุคคลผู้เลิศ. ด้วยเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่า พระสงฆ์เป็นประมุขแห่งความเจริญของบุญ.

บทว่า **ยฺนุตฺต สฺรณํ** ท่านเสลภิกษุกราบทูลถึงการพยากรณ์อื่น. บทนั้นมีอธิบายดังนี้ ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้มีจักขุ ด้วยจักขุ ๕ เพราะข้าพระองค์ทั้งหลายถึงพระองค์เป็นที่พึงในวันที่ ๘ นับแต่วันนี้ (คือถึงสรณะ

พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย สุตตนิบาต เล่ม ๑ ภาค ๖ - หน้าที่ 555
ได้เพียง ๘ วัน) ฉะนั้น ข้าพระองค์ทั้งหลายจึงฝึกฝนตนด้วยความฝึกฝนอย่างยิ่ง
ในศาสนาของพระองค์ ๗ ราตรี นำอัครรรยอำนาจแห่งสระของพระองค์.

ต่อจากนั้น เสดลภิกษุสรรเสริญพระผู้มีพระภาคเจ้าด้วยคาถาสองคาถา
แล้วขอถวายบังคมด้วยคาถาที่สามว่า

ภิกขโว ทิสตา อิเม ทิฏฺฐนฺติ ปญฺชลิกตา
ปาเท วีร ปสาเรติ นาคา วนฺทนฺตุ สตุถฺโน.

ภิกษุ ๓๐๐ รูปเหล่านี้ ยืนประนม
อัญชลีอยู่ ข้าแต่พระวีรเจ้า ขอทรงเหยียด
พระบาทบุคคลเถิด ท่านผู้ประเสริฐทั้งหลาย
ขอถวายบังคมพระบาทบุคคลของพระศาสดา.

จบอรรถกถาเสลสูตรที่ ๗ แห่งอรรถกถาขุททกนิกาย
ชื่อปรมัตถโชติกา

สัลลสูตรที่ ๘

ว่าด้วยความเป็นธรรมดาของสัตว์โลก

[๓๘๐] ชีวิตของสัตว์ทั้งหลายใน
โลกนี้ ไม่มีเครื่องหมาย ใคร ๆ รู้ไม่ได้
ทั้งลำบาก ทั้งน้อย และประกอบด้วยทุกข์.

สัตว์ทั้งหลาย ผู้เกิดแล้ว จะไม่ตาย
ด้วยความพยายามอันใด ความพยายามอัน
นั้นไม่มีเลย แม้อยู่ได้ถึงชราก็ต้องตายเพราะ
สัตว์ทั้งหลายมีอย่างนี้เป็นธรรมดา.

ผลไม้สุกงอมแล้ว เชื่อว่าย่อมมีภัย
เพราะจะต้องร่วงหล่นลงไปในเวลาเช้า ฉนั้น
ใด สัตว์ทั้งหลายผู้เกิดแล้ว เชื่อว่าย่อมมีภัย
เพราะจะต้องตายเป็นนิตย์ ฉนั้นนั่น.

ภษณะดินที่นายช่างทำแล้วทุกชนิด
มีความแตกเป็นที่สุด แม้ฉนั้นใด ชีวิตของ
สัตว์ทั้งหลาย ก็ฉนั้นนั่น ทั้งเด็ก ทั้งผู้ใหญ่
ทั้งคนเขลา ทั้งคนฉลาด ล้วนไปสู่อำนาจ
ของมฤตยู มีมฤตยูเป็นที่ไปในเบื้องหน้า
ด้วยกันทั้งหมด.

เมื่อสัตว์เหล่านั้นถูกมฤตยูครอบงำ
แล้ว ต้องไปปรโลก บิดาจะป้องกันบุตรไว้
ก็ไม่ได้ หรือพวกญาติจะป้องกันพวกญาติ
ไว้ก็ไม่ได้.

ท่านจงเห็น เหมือนเมื่อหมู่ญาติของ
สัตว์ทั้งหลายผู้จะต้องตาย กำลังแลดูรำพัน
อยู่โดยประการต่าง ๆ สัตว์ผู้จะต้องตายผู้
เดียวเท่านั้นถูกมฤตยูนำไปเหมือนโคที่บุคคล
จะพิงฆ่าถูกนำไปตัวเดียวฉะนั้น ความตาย
และความแก่กำจัดสัตว์โลกอยู่อย่างนี้ เพราะ
เหตุนั้น นักปราชญ์ทั้งหลายทราบชัดสภาพ
ของโลกแล้ว ย่อมไม่เศร้าโศก.

ท่านย่อมไม่รู้ทางของผู้มาหรือผู้ไป
ไม่เห็นที่สุดทั้งสองอย่าง ถึงจะคร่ำครวญไป
ก็ไร้ประโยชน์ ถ้าผู้คร่ำครวญหลงเบียด
เบียนตนอยู่ จะยังประโยชน์อะไร ๆ ให้เกิด
ขึ้นได้ไซ้ บัณฑิตผู้เห็นแจ้งก็พึงกระทำ
ความคร่ำครวญนั้น.

บุคคลจะถึงความสงบใจได้ เพราะ
การร้องไห้ เพราะความเศร้าโศก ก็หาไม่

ทุกข์ย่อมเกิดแก่ผู้นั้นยิ่งขึ้น และสรีระของ
ผู้นั้นก็จะชুবชืด.

บุคคลผู้เบียดเบียนตนเอง ย่อมเป็น
ผู้ชুবพอม มีผิวพรรณเศร้าหมอง สัตว์ทั้ง
หลายผู้ละไปแล้ว ย่อมรักษาตนไม่ได้ด้วย
ความรำพันนั้น การรำพันไร้ประโยชน์.

คนผู้ทอดถอนใจของบุคคลผู้ทำกาละ
แล้ว ยังละความเศร้าโศกไม่ได้ ตกอยู่ใน
อำนาจแห่งความเศร้าโศก ย่อมถึงทุกข์ยิ่ง
ขึ้น.

ท่านจงเห็นคนแม่เหล่าอื่นผู้เตรียม
จะดำเนินไปตามยถากรรม (และ) สัตว์
ทั้งหลายในโลกนี้ ผู้มาถึงอำนาจแห่งมัจจุ
แล้ว กำลังพากันดิ้นรนอยู่ที่เดียว.

ก็สัตว์ทั้งหลายย่อมสำคัญด้วยอาการ
ใด ๆ อาการนั้น ๆ ย่อมแปรเป็นอย่างอื่นไป
ในภายหลัง ความพลัดพรากกันเช่นนี้ย่อม
มิได้ ท่านจงดูสภาพแห่งโลกเถิด.

มาณพแม้จะพึงเป็นอยู่ร้อยปีหรือยิ่ง
กว่านั้น ก็ต้องพลัดพรากจากหมู่ญาติ ต้อง
ละทิ้งชีวิตไว้ในโลกนี้.

เพราะเหตุนั้น บุคคลพึงพระธรรม.

เทศนาของพระอรหันต์แล้ว เห็นคนผู้ล่วง
ลับทำกาละแล้ว กำหนดรู้ชื่อว่า บุคคลผู้
ล่วงลับทำกาละแล้วนั้น เราไม่พึงได้ว่า จง
เป็นอยู่อีกเถิด ดังนี้.

พึงกำจัดความรำพันเสีย บุคคลพึง
ดับไฟที่ไหม้ลูกกลมไปด้วยน้ำ ฉนฺได นรชน
ผู้เป็นนักปราชญ์ มีปัญญา เฉลียวฉลาด
พึงกำจัดความเศร้าโศกที่เกิดขึ้นเสีย โดย
ฉับพลัน เหมือนลนพัดนุ่นปลิวไป ฉะนั้น.

คนผู้แสวงความสุขเพื่อตน พึงกำจัด
ความรำพัน ความทะยานอยากและความ
โทมนัสของตน พึงถอนลูกศรคือกิเลสของ
ตนเสีย.

เป็นผู้มีลูกศร คือ กิเลสอันถอนขึ้น
แล้ว อันค้นหาและทิวฐิไม่อาศัยแล้วถึงความ
สงบใจ ก้าวล่วงความเศร้าโศกได้ทั้งหมด
เป็นผู้ไม่มีความเศร้าโศกเยือกเย็น ฉะนั้นแล.

จบสัลลสูตรที่ ๘

อรรถกถาสลสูตรที่ ๘

สลสูตร มีคำเริ่มต้นว่า อนิมิต্ত ไม่มีเครื่องหมายดังนี้.

พระสูตรนี้มีการเกิดขึ้นอย่างไร ?

เรื่องเล่าว่า อุบาสกคนหนึ่งเป็นอุปัฏฐากของพระผู้มีพระภาคเจ้า บุตรของเขาได้ถึงแก่กรรม เขาถูกความโศกเพราะบุตรครอบงำ ได้อุดอาหาร ถึง ๗ วัน พระผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อจะทรงอนุเคราะห์เขา จึงเสด็จไปยังเรือนของเขาเพื่อบรรเทาความโศก จึงได้ตรัสพระสูตรนี้.

ในบทเหล่านั้นบทว่า อนิมิต্ত ได้แก่ เว้นจากเครื่องหมาย คือ กิริยาอาการ. เหมือนอย่างว่ามีเครื่องหมายคือกิริยาอาการในบทมีอาทิว่า เราจักควักลูกตาหรือโกนขนคิ้ว ท่านจงขโมยสินค้านั้นโดยเครื่องหมายนั้น ฉันทใด ในชีวิตมิได้เป็นฉันทนั้น ไม่อาจจะได้ว่า ท่านจงเป็นอยู่ก่อน จงอย่าตาย จนกว่าเราจะทำสิ่งนี้สำเร็จ. บทว่า อนัญญาต อ้นใคร ๆ รู้ไม่ได้ คืออ้นใคร ๆ ไม่สามารถรู้ได้โดยแน่นอน ว่าผู้นี้จะต้องเป็นอยู่ตลอดเวลาเท่านี้ ๆ ด้วยคติหรือที่สุดของอายุ เหมือนอย่างอายุของเทวดาชั้นจาตุมมหาราชิกาเป็นต้นกำหนดได้ของสัตว์ทั้งหลายไม่เหมือนอย่างนั้น แม้ด้วยเหตุนี้ชีวิตของสัตว์ทั้งหลายจึงเป็นอันว่าอ้นใคร ๆ รู้ไม่ได้โดยแน่นอน. บทว่า กสิริ ทั้งลำบาก คือ ยาก เพราะความเป็นไปเนื่องด้วยปัจจัยหลายอย่าง ไม่ใช่ให้เป็นไปเพื่อความสุขเท่านั้น. เป็นความจริงอย่างนั้น ชีวิตเนื่องด้วยลมหายใจเข้าหายใจออกเนื่องด้วยมหาภูตรูป (ดิน น้ำ ลม ไฟ) เนื่องด้วยกฬิการาหาร เนื่องด้วยไออุ่น และเนื่องด้วย

**กายที่ถูกงัดอัคคิมุขะกัถ ย่อมเร้าร้อน
พร้อม หรือเพราะเตโชธาตุกำเริบ กายนั้น
ย่อมเป็นเหมือนอยู่ในปากงูอัคคิมุขะนั้น
แหละ.**

กาย เพราะวาโยธาตุกำเริบมีที่ต่อที่ถูกตัดขาดจากกัน และเป็นเหมือน
กระดูกที่ถูกแผ่นหินทุบกระจายไป สมดังที่ท่านกล่าวไว้ว่า

**สญฺฉินฺโน ภวตี กาโย ทญฺโฐ สตุตฺตมุขเณ วา
วาโยธาตูปุปฺโกเปณ โหติ สตุตฺตมุขเณ โส**

**กายที่ถูกงูสตัตตมุขะกัถ ย่อมถูกตัด
ขาด หรือเพราะวาโยธาตุกำเริบ กายนั้นย่อม
เป็นเหมือนอยู่ในปากงูสตัตตมุขะนั้นแหละ.**

แม้กายถึงความเสื่อมเพราะธาตุกำเริบ ก็เป็นอยู่ไม่ได้. ก็เมื่อใดธาตุ
เหล่านั้นทำหน้าที่ของกันและกันอย่างเป็นปกติ ย่อมนำไปได้เสมอ เมื่อนั้น
ชีวิต ก็ยังเป็นไปได้. ชีวิตเนื่องด้วยมหาภูตรูปอย่างนี้. ก็ในขณะที่หากินได้ยาก
เป็นต้น เพราะขาดอาหาร สัตว์ทั้งหลายก็จะตายกันหมด. ชีวิตเนื่องด้วย
กาวฬีการารอาหารอย่างนี้.

อนึ่ง เมื่อสิ้นไฟเกิดแต่กรรมอันจะทำให้ย่อยเพราะการกินการดื่มเป็น
ต้น สัตว์ทั้งหลายก็จะถึงแก่ความตายกันหมด. ชีวิตเนื่องด้วยไออุ่นอย่างนี้.

ก็เมื่อวิญญาณดับ สัตว์ตามปกติ ก็จะไม่มีชีวิต ชีวิตปรากฏอยู่ในโลก
ได้แม้ด้วยอาการอย่างนี้ ชีวิตเนื่องด้วยวิญญาณอย่างนี้. ฟังทราบชีวิตชื่อว่า
ลำบาก เพราะมีความเป็นอยู่เนื่องด้วยปัจจัยหลายอย่าง.

บทว่า **ปริตตญจ** ชีวิตทั้งน้อย คือชีวิตของมนุษย์เปรียบกับชีวิตของเทวดาทั้งหลายแล้วน้อย เหมือนหยาดน้ำค้างบนยอดหญ้า อีกอย่างหนึ่ง ชื่อน้อยเพราะไม่เป็นอยู่สูงกว่าขณะจิต จริงอยู่ สัตว์แม้มีอายุยืนยาว เป็นอยู่แล้วด้วยจิตอดีต (เคยเกิด) ไม่ใช่กำลังเป็น (ไม่ใช่กำลังเกิด) ไม่ใช่จักเป็น (ไม่ใช่จักเกิด) ในอนาคต จิตไม่ใช่จักเป็น ไม่ใช่กำลังเป็น ไม่ใช่เคยเป็น ในปัจจุบัน จิตกำลังเป็น ไม่ใช่เคยเป็น ไม่ใช่จักเป็นอยู่ สมดังที่ท่านกล่าวไว้ว่า

ชีวิติ อตตภาโว จ สุขทุกขา จ เกวลา
เอกจิตตสมายุตตา ลหุโส วตตเต ขโณ
จุลลาลิติสหสุตานิ กปเป ติฏฺฐนฺติ เย มรु
นตฺตเวว เตปิ ชีวนฺติ ทฺวิหิ จิตฺเตหิ สมานิตา*

ชีวิตและอรรถภาพ สุขและทุกข์ทั้งสิ้น

ล้วนเป็นธรรมประกอบรวมอยู่กับจิตดวง

หนึ่ง ๆ ขณะผ่านไปรวดเร็ว เทวดาเหล่าใด

ตั้งอยู่ตลอด ๘๔,๐๐๐ กัป แม้เทวดาเหล่านั้น

หาดำรงอยู่ด้วยจิต ๒ ดวงไม่.

บทว่า **ตญจ** ทุกฺเขน ตัญจฺจติ ชีวิตประกอบด้วยทุกข์ ความว่าชีวิตนั้นไม่มีเครื่องหมายใคร ๆ รู้ไม่ได้เช่นนี้ ทั้งลำบากทั้งน้อย และประกอบด้วยทุกข์อันเป็นทุกข์เกิดจากการสัมผัส หนาวร้อน เหลือบและยุ้งเป็นต้น เกิดจากความหิวกระหาย เกิดจากทุกข์ประจำสังขารและเกิดจากทุกข์คือความปรวนแปร. พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้อย่างไร. พระองค์ตรัสไว้ว่าชีวิตของ

๑. ขุ. มหา. ๒๕ ข้อ ๑๘๒. ขราสุตตนิเทศี ๖.

สัตว์ทั้งหลายเป็นเช่นนี้ ฉะนั้นท่านจงประพาศธรรมจริยาตราบเท่าชีวิตนั้นยังไม่ถึงความสิ้นไป ท่านอย่าเศร้าโศกถึงบุตรเลย.

ท่านพึงสำคัญแม้เช่นนั้นก็อย่าเศร้าโศกอย่างนี้ว่า เมื่อเราเฝ้าเลี้ยงดูบุตรด้วยอุปรณ์ทุกอย่าง บุตรนั้นได้ตายเสียแล้ว ข้าพเจ้าเศร้าโศกด้วยเหตุนี้ดังนี้. สัตว์ทั้งหลายผู้เกิดแล้วจะไม่ตายด้วยความพยายามอันใด ความพยายามอันนั้นไม่มีเลย ท่านอธิบายว่าใคร ๆ ไม่สามารถจะรักษาว่า สัตว์ทั้งหลายผู้เกิดแล้วด้วยความพยายาม จงอย่าตายเลยดังนี้. เพราะท่านคิดว่าบุตรนั้นอยู่ได้ถึงชราแล้วตายจึงสมควร บุตรของข้าพระองค์ยังหนุ่มนัก ได้ตายเสียแล้วดังนี้ ฉะนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า **ขรมปิ ปตฺวา มรณํ เอวธมฺมา** **หิ ปาณิน** ความว่า แม้อยู่ได้ถึงชราที่ต้องตาย เพราะสัตว์ทั้งหลายมีอย่างนี้เป็นธรรมดา. ท่านอธิบายว่า ถึงชราก็ตามยังไม่ถึงชราก็ตามต้องตาย ไม่มีกำหนดในข้อนี้.

บัดนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อจะทรงให้ความนั้นชัดเจนด้วยตัวอย่าง จึงตรัสกล่าวมีอาทิว่า **ผลานมิว ปกฺกานํ** เหมือนผลไม้สุกงอมแล้ว ฉะนั้น.

บทนั้นมีอธิบายดังนี้ เมื่อผลไม้สุกงอมแล้ว ตั้งแต่พระอาทิตย์ขึ้นรสของแผ่นดินและรสของน้ำที่ต้นไม้ซึ่งร้อนระอุด้วยความร้อนของแสงอาทิตย์ ย่อมเข้าไปสู่แผ่นดินทางรากโดยลำดับอย่างนี้คือ ตั้งแต่ใบถึงกิ่ง ตั้งแต่กิ่งถึงลำต้น ตั้งแต่ลำต้นถึงราก แต่ครั้งพระอาทิตย์ตก กิ่งใบ หน่อ เป็นต้น ย่อมตั้งขึ้นอีกโดยลำดับอย่างนี้คือ ตั้งแต่แผ่นดินถึงราก ตั้งแต่รากถึงลำต้น. ก็เมื่อต้นไม้ตั้งอยู่อย่างนี้ ผลไม้ที่แก่จัดย่อมไม่ติดอยู่ที่ขั้ว เมื่อขั้วผลไม้ถูกแสง

อาทิตย์เฝ้าอยู่ ย่อมเกิดความร้อน เพราะเหตุนี้ผลไม้เหล่านั้นจึงร่วงหล่น
ทุก ๆ เข้าตลอดเวลา ภัยของผลไม้เหล่านั้นจึงมีเพราะการหล่นแต่เช้า อธิบาย
ว่าภัยย่อมมีเพราะการหล่นอย่างนี้. เพราะสัตว์ทั้งหลายเกิดแล้วมีภัย เพราะต้อง
ตายเป็นนิจ สัตว์ทั้งหลายเป็นเช่นกับผลไม้สุกงอม. เปรียบเหมือนอะไรอีก.
เปรียบเหมือนภษณะดินที่ช่างหม้อทำแล้วทุกชนิดมีความแตกเป็นที่สุด แม้ฉัน.
โค ชีวิตของสัตว์ทั้งหลายก็ฉนั้น. เพราะฉะนั้นท่านจงถือเอาอย่างนี้ว่า ทั้ง
เด็กทั้งผู้ใหญ่ทั้งคนเขลา ทั้งคนฉลาด ล้วนไปสู่อำนาจของมฤตยูมีมฤตยูเป็นที่
ไปในเบื้องหน้าด้วยกันทั้งหมด. ก็ครั้งถือเอาอย่างนี้แล้วจงถือเอาอย่างนี้อีกว่า
เมื่อสัตว์เหล่านั้นถูกมฤตยูครอบงำแล้วต้องไปปรโลก บิดาจะป้องกันบุตรไว้ก็
ไม่ได้ หรือพวกญาติจะป้องกันพวกญาติไว้ก็ไม่ได้ เพราะบิดาจะป้องกันบุตร
ไว้ก็ไม่ได้ หรือพวกญาติจะป้องกันพวกญาติไว้ก็ไม่ได้ ฉะนั้น ท่านจงเห็น
เหมือนเมื่อหมู่ญาติของสัตว์ทั้งหลายผู้จะต้องตายกำลังแลดูรำพันอยู่โดยประการ
ต่าง ๆ สัตว์ผู้จะต้องตายผู้เดียวเท่านั้นถูกมฤตยูนำไปเหมือนโคที่จะถูกฆ่าถูกนำไป
ไปตัวเดียวฉนั้น. ในบทนั้นโยชนาแก้ไว้ว่า คุณก่อนอุบาสก ท่านจงเห็นเหมือน
เมื่อหมู่ญาติของสัตว์ทั้งหลายผู้จะต้องตายกำลังแลดูรำพันอยู่โดยประการต่าง ๆ
สัตว์ผู้จะต้องตายผู้เดียวเท่านั้นถูกมฤตยูนำไปเหมือนโคที่จะถูกฆ่า ถูกนำไปตัว
ตัวเดียวฉนั้น.

ในคำนั้นว่า โลกไม่มีเครื่องต้านทาน คำนั้นท่านอธิบายไว้ว่า ท่านผู้
สมบูรณ์ด้วยปัญญา มีพระพุทธรเจ้าและพระปัจเจกพุทธรเจ้าเป็นต้นเหล่าใด ท่าน
เหล่านั้นย่อมรู้ว่าโลกถูกมัจจุและชราเบียดเบียนอย่างนี้ โลกนั้นอันใคร ๆ ไม่

สามารถจะต้านทานได้ เพราะฉะนั้นนักปราชญ์ทั้งหลายย่อมไม่เสรำโศก ครั้น
รู้แล้ว ก็รู้สภาพของโลกนี้ว่าเป็นโลกสมมติ จึงไม่เสรำโศก.

คำว่า ท่านย่อมไม่รู้ทางของผู้มาหรือผู้ไป ไม่เห็นที่สุดทั้งสองอย่าง ถึง
จะคร่ำครวญไปก็ไร้ประโยชน์ท่านอธิบายไว้อย่างไร. อธิบายว่า ท่านไม่รู้ทาง
มาของผู้มาสู่ครรภ์มารดา หรือทางไปของผู้จืดจากโลกนี้แล้วไปในโลกอื่น เมื่อ
ไม่เห็นที่สุดทั้งสองเหล่านี้ถึงจะคร่ำครวญไปก็ไร้ประโยชน์ ส่วนนักปราชญ์ทั้ง
หลายเห็นที่สุดเหล่านั้น ครั้นรู้แล้วย่อมไม่เสรำโศกถึงโลกสมมติ.

บัดนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อจะทรงยังความไม่มีประโยชน์แห่งความ
คร่ำครวญดังได้กล่าวแล้วในบทนี้ว่า **นิรตถํ ปริเทเวติ** ถึงคร่ำครวญไป
ก็สำเร็จแต่ความไร้ประโยชน์ จึงตรัสคำมีอาทิว่า **ปริเทวยามโน เจ** ถ้าผู้
คร่ำครวญหลงเบียดเบียนตนอยู่ ดังนี้.

ในบทเหล่านั้น บทว่า **อุทพุพเพ** ให้เกิดขึ้นได้ คือ พึงให้เกิดขึ้น
ทรงไว้ อธิบายว่า ให้เกิดพร้อมในตน. บทว่า **สมมุพฺโพ** หีสมุตตมานํ คือ
เป็นผู้หลงเบียดเบียนตน. บทว่า **กยิรเจณ วิจกุขโณ** บุรุษผู้เห็นแจ้ง พึง
ทำความคร่ำครวญนั้น ความว่า หากว่าคนเช่นนั้นพึงยังประโยชน์ไร ๆ ให้
เกิดแม้บุรุษผู้เห็นแจ้งพึงทำความคร่ำครวญนั้น. ในบทว่า **น หิ รุณฺเณน**
เพราะการร้องไห้ก็หาไม่ นี้โยชนาแก้ไว้ว่า ใคร ๆ ย่อมไม่ถึงความสงบทางใจ
ด้วยการร้องไห้หรือด้วยความเสรำโศก. อีกอย่างหนึ่ง ทุกข์ย่อมเกิดแก่บุคคล
นั้นยิ่งกว่าการร้องไห้และความเสรำโศก และสรีระของผู้นั้นย่อมถูกเบียดเบียน
ด้วยความเป็นผู้มีพิวพรรณชুবชิต เป็นต้น. บทว่า **น เตน เปตา สัตว์ทั้ง**

แล้วนั้น บัดนี้ เราไม่พึงได้ว่างเป็นอยู่อีกเกิด ท่านอธิบายว่า เมื่อกำหนดรู้ด้วยประการฉะนี้ พึงกำจัดความคร่ำครวญออกไป. มีอะไรจะกล่าวอีก. บุคคลพึงดับไฟที่ไหม้ลูกกลมไปด้วยน้ำนั้นใด. นรชนผู้เป็นนักปราชญ์มีปัญญาเฉลียวฉลาด พึงกำจัดความเศร้าโศกที่เกิดขึ้นเสียโดยพลันเหมือนลมพัดนุ่นปลิวไป ฉะนั้น.

ในบทว่า **ธีโร** เป็นต้นนั้นพึงทราบดังนี้ ชื่อว่า **ธีโร** เพราะถึงพร้อมด้วยปัญญา. ชื่อว่า **สปปญโธ** เพราะมีปัญญาสะสมไว้มาก. ชื่อว่า **ปญฺทิตโต** เพราะมีปัญญาเกิดจากการฟังมาก. ชื่อว่า **กุสโล** เพราะเป็นนักคิด. อีกอย่างหนึ่ง พึงประกอบด้วยจินตามยปัญญา (ปัญญาสำเร็จด้วยความคิด) สุตมยปัญญา (ปัญญาสำเร็จด้วยการฟัง) ภวานามยปัญญา (ปัญญาสำเร็จด้วยการอบรม). มิใช่แต่ความโศกอย่างเดียวเท่านั้น คนผู้แสวงหาความสุขเพื่อตน พึงกำจัดความรำพัน ความทะยานอยากและความโทมนัสของตน พึงถอนลูกศรคือกิเลสของตนเสีย.

ในบทเหล่านั้นบทว่า **ปชฺชุปฺปี** คือ ตัณหา. บทว่า **โทมนสฺสฺส** คือ ทุกข์ทางใจ. บทว่า **อพฺพุพฺพุเห** คือ พึงถอน. บทว่า **สฺสฺสฺส** คือ ชื่อว่า **สฺสฺส** เพราะแทงเข้าไปภายในนำออกยากมีลักษณะแหลมคม หรือลูกศรมีราคาเป็นต้น ๗ อย่างดังที่ได้กล่าวไว้แล้วในก่อน. เมื่อถอนลูกศรนี้ได้แล้ว เป็นผู้มีลูกศรคือกิเลสอันถอนขึ้นแล้ว อันตัณหาและทิฏฐิไม่อาศัยแล้วถึงความสงบใจ ก้าวล่วงความเศร้าโศกได้ทั้งหมด เป็นผู้ไม่มีความเศร้าโศกเยือกเย็นฉะนี้แล. พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงจบเทศนาลงด้วยธรรมเป็นยอดคือพระอรหัต.

พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย สุตตนิบาต เล่ม ๑ ภาค ๖ - หน้าที่ 569

ในบทเหล่านั้นบทว่า อสิโต ได้แก่ อันค้นหาและทฤษฎีไม่อาศัยแล้ว.
บทว่า ปปุญฺญ แปลว่า ถึงแล้ว. บทที่เหลือในสูตรนี้มีความง่ายทั้งนั้น
เพราะฉะนั้นท่านจึงไม่พรรณนาไว้.

จบอรรถกถาสัตตสูตรที่ ๘ แห่งอรรถกถาขุททกนิกาย

ชื่อปรมัตถโชติกา

วาเสฏฐสูตรที่ ๕

ว่าด้วยบุคคลเป็นพราหมณ์เพราะชาติหรือกรรม

[๓๘๑] ข้าพเจ้าได้สดับมาแล้วอย่างนี้

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ ราวป่าอิจฉานังคละใกล้
อิจฉานังคละคาม ก็สมัยนั้น พราหมณ์มหาศาลผู้มีชื่อเสียงเป็นอันมาก คือ
จังกิพราหมณ์ ตารุกขพราหมณ์ โปกขรสาติพราหมณ์ ชาณุสโสณิพราหมณ์
โตเทยพราหมณ์ และพราหมณ์มหาศาลผู้มีชื่อเสียงเหล่านี้ อาศัยอยู่ใน
อิจฉานังคละคาม ครั้งนั้นแล วาเสฏฐมาณพและภารทวาชมาณพ เดินพักผ่อน
อยู่ได้สนทนากันในระหว่างว่า ท่านผู้เจริญ บุคคลชื่อว่าเป็นพราหมณ์ด้วยเหตุ
อย่างไร ภารทวาชมาณพกล่าวอย่างนี้ว่า ท่านผู้เจริญ บุคคลผู้เป็นอุกโตสุชาติ
ทั้งฝ่ายมารดาและฝ่ายบิดา มีกรรมเป็นที่ถือปฏิสนธิมคจคติตลอด ๗ ชั่ว
บรรพบุรุษ ไม่มีใครจะคัดค้านติเตียนได้ด้วยอ้างถึงชาติ บุคคลชื่อว่าเป็น
พราหมณ์ด้วยเหตุเพียงเท่านี้.

วาเสฏฐมาณพกล่าวอย่างนี้ว่า ท่านผู้เจริญ บุคคลเป็นผู้มีศีลและถึง
พร้อมด้วยวัตร บุคคลชื่อว่าเป็นพราหมณ์ด้วยเหตุเพียงเท่านี้แล.

ภารทวาชมาณพไม่สามารถจะให้วาเสฏฐมาณพยินยอมได้เลย และ
วาเสฏฐมาณพก็ไม่สามารถจะให้ภารทวาชมาณพยินยอมได้.

ลำดับนั้นแล วาเสฏฐมาณพจึงกล่าววาทะภารทวาชมาณพว่า ท่านภาร-
ทวาชะ พระสมณโคดมผู้ศากยบุตรนี้ เสด็จออกผนวชจากศากยสกุล ประทับอยู่

ณ ราวป่าอินจันนังคละ ใกล้เคียงอินจันนังคลคาม ก็กิตติศัพท์อันงามของท่านพระโคตมพระองค์นั้นจรไปแล้วอย่างนี้ว่า แม้เพราะเหตุนี้ ๆ พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น ฯลฯ เป็นผู้เบิกบานแล้ว เป็นผู้จำแนกธรรม ท่านภราทวาชะเราทั้งสองจงไปเฝ้าพระสมณโคตมเถิด ครั้นแล้วจักทูลถามเนื้อความนี้ พระสมณโคตมจักตรัสพยากรณ์แก่เราด้วยประการใด เราจักทรงจำข้อความนั้นไว้ด้วยประการนั้น.

ภราทวาชมาณพ รับคำว่าเสกฐณาณพแล้ว ลำดับนั้น วาเสกฐณาณพ และภราทวาชมาณพ ได้เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่ประทับ ได้สนทนาปราศรัยกับพระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นผ่านการปราศรัยพลให้ระลึกถึงกันไปแล้ว ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง ครั้นแล้ว วาเสกฐณาณพได้ทูลถามพระผู้มีพระภาคเจ้าด้วยคาถาว่า

[๓๘๒] ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้า
พระองค์ทั้งสองเป็นผู้มีไตรวิชาอันอาจารย์
ยกย่องและรับรอง ข้าพระองค์เป็นศิษย์
ผู้ใหญ่ของโปกขรชาติพราหมณ์ ภราทวาช-
มาณพนี้เป็นศิษย์ผู้ใหญ่ของตารุกขพราหมณ์
ข้าพระองค์ทั้งสองเป็นผู้ถึงความ
สำเร็จในเวลาที่อาจารย์ผู้มีไตรวิชาบอกแล้ว
เป็นผู้เข้าใจตัวบท และเป็นผู้ชำนาญ
ไวยากรณ์ ในเวท เช่นกับอาจารย์.

ข้าแต่พระโคตม ข้าพระองค์ทั้งสอง

มีการโต้เถียงกันเพราะการอ้างถึงชาติ ภาว-
ทวาทมาณพกล่าวว่ บุคคลเป็นพราหมณ์
เพราะชาติ ส่วนข้าพระองค์กล่าวว่ บุคคล
เป็นพราหมณ์เพราะกรรม ข้าแต่พระโคตม
ผู้มีพระจักขุขอพระองค์จงทรงทราบอย่างนี้.

ข้าพระองค์ทั้งสองนั้นไม่สามารถจะ
ให้กันและกันยินยอมได้ จึงพากันมา เพื่อ
จะทูลถามพระองค์ ผู้ปรากฏว่ เป็นพระ-
สัมพุทฺธะ.

ข้าแต่พระโคตม ข้าพระองค์ทั้งสอง
ประณมอัญชลีเข้ามาถวายนมัสการพระองค์ผู้
ปรากฏว่ เป็นพระสัมพุทฺธะในโลก เหมือน
ชนทั้งหลาย ประณมอัญชลีเข้ามาไหว้นมัส-
การพระจันทร์อันเต็มดวง ฉะนั้น.

ข้าพระองค์ทั้งสองขอทูลถามพระ-
โคตมผู้มีพระจักขุ ผู้อุบัติขึ้นดีแล้วในโลกว่
บุคคลเป็นพราหมณ์เพราะชาติหรือเพราะ
กรรม ขอพระองค์จงตรัสบอกแก่ข้าพระองค์
ทั้งสองผู้ไม่รู้ด้วยอาการที่ข้าพระองค์ทั้งสอง
จะพึงรู้จักพราหมณ์เถิด.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่ ดูก่อนวาเสฏฐะ

เราจักพยากรณ์แก่ท่านทั้งหลายตามลำดับตามสมควร สัตว์ทั้งหลายมีความแตกต่างกันโดยชาติ เพราะชาติของสัตว์เหล่านั้นมีประการต่าง ๆ กัน.

ท่านทั้งหลายจงรู้จักหญ้าและต้นไม้ แต่หญ้าและต้นไม้ ก็ไม่ยอมรับว่าเป็นหญ้าเป็นต้นไม้ หญ้าและต้นไม้เหล่านั้น มีลักษณะสำเร็จมาแต่ชาติ เพราะชาติของมันต่าง ๆ กัน.

แต่นั้น ท่านทั้งหลายจงรู้จัก หนอน ตั๊กแตน มดดำ และมดแดง สัตว์เหล่านั้น มีลักษณะสำเร็จมาแต่ชาติเพราะชาติของมันต่าง ๆ กัน ท่านทั้งหลายจงรู้จักสัตว์ ๔ เท้า ทั้งตัวเล็กตัวใหญ่ สัตว์เหล่านั้นมีลักษณะสำเร็จมาแต่ชาติเพราะชาติของมันต่าง ๆ กัน.

ต่อแต่นั้น ท่านทั้งหลายจงรู้จักปลา ที่เกิดในน้ำ เทียวไปในน้ำ ปลาเหล่านั้น มีลักษณะสำเร็จมาแต่ชาติ เพราะชาติของมันมีต่าง ๆ กัน.

ถัดจากนั้น ท่านทั้งหลายจงรู้จักนก ที่บินไปในเวหา นกเหล่านั้นมีลักษณะสำเร็จมาแต่ชาติ เพราะชาติของมันต่าง ๆ กัน.

เทศที่สำเร็จมาแต่ชาติเป็นอันมาก

ไม่มีในมนุษย์ทั้งหลาย เหมือนอย่างสัตว์ฐาน
ที่สำเร็จมาแต่ชาติเป็นอันมาก ในชาติเหล่านี้
ฉะนั้น.

การกำหนดด้วยผม ศีรษะ หู ulyันตา
ปาก จมูก ริมฝีปาก คิ้ว คอ บ่า ท้อง หลัง
ตะโพก ออก ที่แคบ เมถุน มือ เท้า นิ้วมือ
เล็บ แข้ง ขา วรรณะ หรือเสียง ว่าผมเป็นต้น
ของพราหมณ์เป็นเช่นนี้ ของกษัตริย์เป็น
เช่นนี้ย่อมไม่มีเลย.

เทศที่สำเร็จมาแต่ชาติไม่มีในมนุษย์
ทั้งหลายเลย เหมือนอย่างสัตว์ฐานที่สำเร็จมา
แต่ชาติในชาติเหล่านี้ ฉะนั้น ความแตก
ต่างกันแห่งสัตว์ฐานมีผมเป็นต้นนี้ ที่สำเร็จ
มาแต่กำเนิด ย่อมไม่มีในสตรีระของตณ ๆ
เฉพาะในตัวมนุษย์ทั้งหลายเลย แต่ความ
ต่างกันในมนุษย์ทั้งหลาย บัณฑิตกล่าวไว้
โดยชื่อ

ดูก่อนวาเสฏฐะ ท่านจงรู้อย่างนี้ว่า
ในหมู่มนุษย์ ผู้ใดผู้หนึ่งอาศัยโครักขกรรม
เลี้ยงชีพ ผู้นั้นเป็นชาวนา มิใช่พราหมณ์.

ดูก่อนวาเสฏฐะ ท่านจงรู้อย่างนี้ว่า
กนิหมุ่มนุษย์ ผู้ใดผู้หนึ่ง อาศัยการค้าขาย
เลี้ยงชีพ ผู้นั้นเป็นพ่อค้า มิใช่พราหมณ์.

ดูก่อนวาเสฏฐะ ท่านจงรู้อย่างนี้ว่า
กนิหมุ่มนุษย์ ผู้ใดผู้หนึ่งเลี้ยงชีพด้วยการ
รับใช้ผู้อื่น ผู้นั้นเป็นผู้รับใช้ มิใช่พราหมณ์.

ดูก่อนวาเสฏฐะ ท่านจงรู้อย่างนี้ว่า
ในหมุ่มนุษย์ ผู้ใดผู้หนึ่งอาศัยการลักทรัพย์
เลี้ยงชีพ ผู้นั้นเป็นโจร มิใช่พราหมณ์.

ดูก่อนวาเสฏฐะ ท่านจงรู้อย่างนี้ว่า
ในหมุ่มนุษย์ ผู้ใดผู้หนึ่งอาศัยลูกศรและ
ศัสตราเลี้ยงชีพ ผู้นั้นเป็นนักรบอาชีพ
มิใช่พราหมณ์.

ก่อนวาเสฏฐะ ท่านจงรู้อย่างนี้ว่า
ในหมุ่มนุษย์ ผู้ใดหนึ่งเลี้ยงชีพด้วยความ
เป็นปุโรหิต ผู้นั้นเป็นผู้ยังบุคคลให้บูชา
มิใช่เป็นพราหมณ์.

ดูก่อนวาเสฏฐะ ท่านจงรู้อย่างนี้ว่า
กนิหมุ่มนุษย์ ผู้ใดผู้หนึ่งปกครองบ้านและ
แวนแคว้น ผู้นั้นเป็นพระราชา มิใช่
พราหมณ์.

ก็เราหากกล่าวผู้เกิดแต่กำเนิดในท้อง
มารดาว่าเป็นพราหมณ์ไม่ ผู้นั้นเป็นผู้ชื่อว่า
โกวาทิ ผู้นั้นแลยังเป็นผู้มีเครื่องกังวล เรา
กล่าวบุคคลผู้ไม่มีเครื่องกังวล ผู้ไม่ถือมั่น
ว่าเป็นพราหมณ์.

เรากล่าวผู้ตัดสังโยชนได้ทั้งหมด
ไม่สะดุ้งเลย ล่วงกรรมเป็นเครื่องข้องแล้ว
ปราศโยคะทั้ง ๔ ได้แล้ว ว่าเป็นพราหมณ์.

เรากล่าวผู้ที่ตัดชะเนาะคือความโกรธ
เชือก คือ ตัณหา หัวเจียน คือ ทิฏฐิ ๖๒
พร้อมทั้งสายโยง คือ อนุสัยเสียได้ ผู้มีลิ้มสลัก
อันถอดแล้ว ผู้ตรัสรู้แล้ว ว่าเป็นพราหมณ์.

เรากล่าวผู้ไม่ประทุษร้าย อดกลั้น
ได้ซึ่งคำด่าว่า การทุบตีและการจองจำ ผู้มี
กำลังคือขันติ ผู้มีหมู่พลคือขันติ ว่าเป็น
พราหมณ์.

เรากล่าวผู้ไม่โกรธ มีวัตร มีศีล
ไม่มีกิเลสอันฟูขึ้น ฝึกตนแล้ว ทรงไว้ซึ่ง
ร่างกายมีในที่สุด ว่าเป็นพราหมณ์.

เรากล่าวผู้ไม่ติดอยู่ในกามทั้งหลาย
ดูจนน้ำไม่ติดอยู่ในใบบัว ดูจนเมล็ดพันธุ์

ผักกาดไม่ติดอยู่บนปลายเหล็กแหลม ว่าเป็น
พราหมณ์.

เรากล่าวผู้รู้ซัดความสิ้นไปแห่งทุกข์
ของตน ในศาสนานี้แล ผู้ปลงภาระแล้ว
พราภิกเลสได้หมดแล้ว ว่าเป็นพราหมณ์.

เรากล่าวผู้มีปัญญาลึกซึ้ง มีเมธา
ผู้ฉลาดในทางและมีไช้ทาง ผู้บรรลุถึง
ประโยชน์อันสูงสุด ว่าเป็นพราหมณ์.

เรากล่าวผู้ไม่เกี่ยวข้องด้วยคน ๒
พวก คือ คฤหัสถ์และบรรพชิต ไม่มีความ
อาลัยเที่ยวไป มีความปรารถนาล้น ว่าเป็น
พราหมณ์.

เรากล่าวผู้วางอาชญาในสัตว์ทั้งหลาย
ทั้งผู้ที่สะดุ้งและมั่นคง ไม่ฆ่าเอง ไม่ไช้
ผู้อื่นให้ฆ่า ว่าเป็นพราหมณ์

เรากล่าวผู้ไม่ปองร้าย ผู้ดับเสียได้
ในผู้ที่มีอาชญาในตน ผู้ไม่ยึดถือในผู้ที่มี
ความยึดถือ ว่าเป็นพราหมณ์.

เรากล่าวผู้ที่ทำรากะ โทสะ มานะ
และมักขะ ให้ตกไปแล้ว ครอบงำพันธุ

ผักกาดตกไปจากปลายเหล็กแหลม ว่าเป็น
พราหมณ์.

เรากล่าวผู้เปล่งถ้อยคำไม่หยาบ ให้
รู้ความกันได้ เป็นคำจริง ซึ่งไม่เป็นเหตุทำ
ใคร ๆ ให้ข้องอยู่ ว่าเป็นพราหมณ์.

ก็เรากล่าวผู้ไม่ถือเอาสิ่งของยาวหรือ
สั้น น้อยหรือใหญ่ งามและไม่งาม ซึ่ง
เจ้าของมิได้ให้แล้วในโลก ว่าเป็นพราหมณ์.

เรากล่าวผู้ไม่มีความหวังทั้งในโลกนี้
และในโลกหน้า ผู้สิ้นหวัง พรากกิเลสได้
หมดแล้ว ว่าเป็นพราหมณ์.

เรากล่าวผู้ไม่มีความอาลัย รู้ทั่วถึง
แล้ว ไม่มีความสงสัย หยั่งลงสู่นิพพาน ได้
บรรลุแล้วโดยลำดับ ว่าเป็นพราหมณ์.

เรากล่าวผู้ละทิ้งบุญและบาปทั้ง ๒
ล่วงกรรมเป็นเครื่องข้องได้แล้ว ไม่มีความ
เศร้าโศก ปราศจากฐติ บริสุทธึแล้ว ว่าเป็นพราหมณ์.

เรากล่าวผู้มีความยินดีในภพหมดสิ้น
แล้ว ผู้บริสุทธึ มีจิตผ่องใส ไม่ขุ่นมัว

ดูพระจันทร์ที่ปราศจากมลทิน ว่าเป็น
พราหมณ์.

เรากล่าวผู้ล่องทางอ้อม หล่มสงสาร
โมหะเสียได้ เป็นผู้ข้ามถึงฝั่ง เฟงฉาน
ไม่หวั่นไหว ไม่มีความสงสัย ดับกิเลสได้
แล้วเพราะไม่ถือมั่น ว่าเป็นพราหมณ์.

เรากล่าวผู้ละกามในโลกนี้ได้เด็ดขาด
เป็นผู้ไม่มีเรื้อน บวชเสียได้ มีกามราคะ
หมดสิ้นแล้ว ว่าเป็นพราหมณ์.

เรากล่าวผู้ละตัณหาในโลกนี้ได้เด็ด-
ขาด เป็นผู้ไม่มีเรื้อน จดเว้น มีตัณหาและ
ภพหมดสิ้นแล้ว ว่าเป็นพราหมณ์.

เรากล่าวผู้ละโยคะที่เป็นของมนุษย์
แล้วล่วงโยคะที่เป็นของทิพย์เสียได้ ผู้พราศ
แล้วจากโยคะทั้งปวง ว่าเป็นพราหมณ์.

เรากล่าวผู้ละความยินดีและความไม่
ยินดี เป็นผู้เยือกเย็น หาอุปรมิได้ ผู้ครอบงำ
โลกทั้งปวง มีความเพียร ว่าเป็นพราหมณ์.

เรากล่าวผู้รู้จุดและอุบัติของสัตว์
ทั้งทลาย โดยอาการทั้งปวง ผู้ไม่ข้อง ไปดี
ตรัสรู้แล้ว ว่าเป็นพราหมณ์.

เรากล่าวผู้ที่เทวดา คนธรรพ์ และ
มนุษย์ รู้คิดไม่ได้ ผู้สิ้นอาสวะแล้ว เป็น
พระอรหันต์ ว่าเป็นพราหมณ์.

เรากล่าวผู้ไม่มีเครื่องกังวลในขั้น
ทั้งที่เป็นอดีต อนาคต และปัจจุบัน ไม่มี
เครื่องกังวล ไม่ยึดถือ ว่าเป็นพราหมณ์.

เรากล่าวผู้องอาจ ประเสริฐ เป็น
นักปราชญ์ แสงหาคุณใหญ่ ชนะมาร
ไม่มีความหวั่นไหว ล้างกิเลสหมด ตรัสรู้
แล้ว ว่าเป็นพราหมณ์.

เรากล่าวผู้ระลึกชาติก่อน ๆ ได้ เห็น
สวรรค์และอบาย และถึงความสิ้นไปแห่ง
ชาติแล้ว ว่าเป็นพราหมณ์.

นามและโคตรที่เขากำหนดกัน เป็น
บัญญัติในโลก นามและโคตรมาแล้วเพราะ
การรู้ตามกันมา ญาติสายโลหิตทั้งหลาย
กำหนดไว้ ในกาลที่บุคคลเกิดแล้วนั้น ๆ.

นามและโคตรที่กำหนดกันแล้วนี้
เป็นความเห็นของพวกคนผู้ไม่รู้ ซึ่งสืบเนื่อง
กันมาสิ้นกาลนาน พวกคนผู้ไม่รู้ ย่อมกล่าว
ว่า บุคคลเป็นพราหมณ์เพราะชาติ.

แต่บุคคลเป็นพราหมณ์เพราะชาติ

ก็หาไม่ได้ แต่เป็นพราหมณ์ ก็เพราะกรรม

ไม่เป็นพราหมณ์ ก็เพราะกรรม.

เป็นชวานาก็เพราะกรรม เป็นคิลปิน
เป็นพ่อค้า เป็นผู้รับใช้ เป็นโจร เป็นนักรบ
อาชีพ เป็นปุโรหิต และแม้เป็นพระราชาก็
ก็เพราะกรรม.

บัณฑิตทั้งหลายผู้มีปกติเห็นปฏิจ-
สมุปบาท จลตในกรรมและวิบาก ย่อม
เห็นกรรมตามความเป็นจริงอย่างนี้.

โลกย่อมเป็นไปเพราะกรรม หมู่สัตว์
ย่อมเป็นไปเพราะกรรม สัตว์ทั้งหลายมีกรรม
เป็นเครื่องผูกพัน เปรียบเหมือนหมุดแห่ง
รถที่เล่นไปอยู่ ฉะนั้น.

บุคคลเป็นพราหมณ์เพราะกรรมอัน
ประเสริฐนี้ คือ ตบะ ทัฬหะ พรหมจรรย์
และทมะ กรรมนี้ นำความเป็นพราหมณ์ที่
สูงสุดมาให้.

บุคคลผู้ถึงพร้อมด้วยไตรวิชา เป็น
คนสงบ มีภพใหม่สิ้นไปแล้ว เป็นพราหมณ์

ผู้องอาจของบัณฑิตทั้งหลาย ผู้รู้แจ้งอยู่

ท่านจงรู้อย่างนี้เถิด วาเสฏฐะ.

[๓๘๑] เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสอย่างนี้แล้ว วาเสฏฐมาณพ และ
ภราทวชามาณพ ได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระโคตมผู้เจริญ
ภายิตของพระองค์แจ่มแจ้งนัก ฯลฯ ขอพระองค์โปรดทรงจำข้าพระองค์ทั้งสอง
ว่าเป็นอุบาสก ผู้ถึงสรณะตลอดชีวิต ตั้งแต่วันนี้เป็นต้นไป.

จบวาเสฏฐสูตรที่ ๕

อรรถถาวาเสฏฐสูตรที่ ๕

วาเสฏฐสูตร มีคำเริ่มต้นว่า เอวมมุเม สุตฺตํ ดังนี้.

พระสูตรนี้มีการเกิดขึ้นอย่างไร ?

การเกิดขึ้นนี้ท่านกล่าวไว้แล้วในนิทานแห่งสูตรนั้น. แต่ข้าพเจ้าจะ
พรรณนาความเรียบเรียงนัยแห่งสูตรนั้นมากล่าว และบทที่มีความง่าย.

บทว่า อิจฺฉานนฺคโล เป็นชื่อของบ้าน. พราหมณ์มหาศาลมีชื่อ
เรียกดังนี้ คือ จังกิพราหมณ์ ตารุกขพราหมณ์ โตเทยพราหมณ์ ผู้ทำนาย
โชคชะตาคือ โปกขรชาติพราหมณ์ ชาณฺสโตณฺนิพราหมณ์. นัยว่า พราหมณ์
สองคนนั้น คนหนึ่งเกิดในดอกบัวในสระ โปกขรณีข้างหิมวันตประเทศ. คาบส
คนหนึ่งเก็บดอกบัวนั้นเห็นทารกนอนอยู่ในดอกบัวเลี้ยงให้โตแล้วจึงนำไปถวาย
พระราชา. เพราะทารกนั้นนอนอยู่ในดอกบัวจึงชื่อว่า โปกขรชาติ. อีกคนหนึ่ง

มีตำแหน่งเป็นผู้ทำนายโชคชะตา. ได้ยินว่าเพราะเป็นผู้ทำนายโชคชะตานั้น จึงได้ตำแหน่งปุโรหิตชื่อชาณูสโสณิ. เขามีชื่อเสียง เพราะเหตุตัวเอง. หากมี คำว่า พราหมณ์ทั้งหมดเหล่านั้นเป็นพราหมณ์มหาศาลผู้มีชื่อเสียง เหตุไรจึง อาศัยอยู่ ณ อิจฉานังกลคาม. ตอบว่าเพื่อทดสอบการเรียนเวท. นัยว่า สมัยนั้น ในโกศลชนบท พราหมณ์ ผู้เรียนเวทประชุมกันในบ้านนั้น เพื่อสาธยายเวทและ เพื่อตรวจสอบข้อความของเวท. ด้วยเหตุนี้พราหมณ์บางพวกจึงออกจากบ้าน เกิดเมืองนอนของตน ๆ เป็นลำดับ ๆ มาอาศัยอยู่ ณ อิจฉานังกลคามนั้น. บท ว่า **วเสฏฐการทวาชาน** ได้แก่ **วเสฏฐพราหมณ์และภารทวาชพราหมณ์**. บทว่า **อยมนุตรากถา** สนทนากันในระหว่าง คือ พราหมณ์ทั้งสองได้เที่ยว สนทนากับผู้ที่ เป็นสหายของตน ท่านอธิบายว่าในท่ามกลางระหว่างการสนทนา นั้น ได้เกิดสนทนาเรื่องอื่นขึ้น.

บทว่า **อัสสุทคคหณิโก** มีกรรมเป็นที่ถือปฏิสนธิหมดจดดี คือมี กรรมบริสุทธิ์ อธิบายว่า เกิดในกรรมของพราหมณ์ผู้บริสุทธิ์นั่นเอง. ไฟธาตุ ท่านเรียกว่า **คหณิ** ในบทมีอาทิว่า **สมเวปากินิยา คหณิยา** ไฟธาตุย่อย อาหาร แต่ในที่นี้หมายถึงกรรมมารดา. บทว่า **ยาว สตุตมา** ตลอด ๗ ชั่วบรรพบุรุษ คือ ๗ ชั่วบรรพบุรุษโดยย้อนหลังไปอย่างนี้ คือ มารดาของ มารดา บิดาของบิดา. ในบทนั้นมีอธิบายว่า ปู่และย่า ชื่อว่า **ปีตามหา** อนึ่ง ตาและยาย ชื่อว่า **มตามหา** ปู่ย่า ตายายนั้นแหละ ชื่อ **ปีตามหา** อย่างเดียว คู่ของปู่ย่าตายาย ชื่อว่า **ปีตามหุคะ**. บทว่า **ยุคิ** ได้แก่ประมาณของอายุ. อนึ่งบทนี้เป็นเพียงคำพูดเท่านั้น. บทว่า **อกุจิตโต** ไม่มีใครคัดค้าน คือ

ไม่มีใครคัดค้านปรารภถึงชาติว่า คนนั้นเป็นชาติอะไร. บทว่า **อนุปภูโจ** ไม่มีใครติเตียน คือ ไม่เคยมีใครติเตียนโดยอ้างถึงความชั่วของชาติ. บทว่า **วตฺตสมฺปนฺโน** ถึงพร้อมด้วยวัตร คือสมบูรณ์ด้วยมารยาท. บทว่า **สยฺยาเปตุ** เพื่อให้ยินยอม คือเพื่อให้รู้ เพื่อให้เข้าใจ. อธิบายว่า เพื่อรู้ตลอดไป. บทว่า **อายม** คือ จงไป. บทว่า **อนุยฺยาตปฺปฺปฺยฺยาตา** ความว่า ข้าพระองค์ทั้งสองอันอาจารย์ยกย่องและรับรองด้วยตนเองว่า ท่านทั้งสองเป็นผู้มีไทรวิชา. บทว่า **อสุมา** แปลว่า ย่อมเป็น. บทว่า **อุโ** คือชนทั้งสอง.

บทว่า **อหิ โปกฺขรสาติสฺส ตารุกฺขสุตฺตาย มาณโว** ความว่า วาเสฏฐมาณพ เมื่อจะแสดงถึงคุณสมบัติของตน จึงกล่าวถึงคุณสมบัติของอาจารย์โดยอธิบายว่า ข้าพระองค์เป็นอันเตวาสิกผู้ใหญ่ ของโปกขรสาติ-พราหมณ์ ภารทวาชมาณพนี้เป็นศิษย์ผู้เลิศของตารุกขพราหมณ์. บทว่า **เตวิชฺชานํ** ได้แก่ ไตรเพท. บทว่า **เกวลิน** คือถึงความสำเร็จ. บัดนี้ วาเสฏฐมาณพ เมื่อจะยังความเป็นผู้สำเร้จนั้นให้กว้างขวางต่อไป จึงกราบทูลว่า **ปทกฺสุมา ฯเปฯ** สาทิสฺสา ข้าพระองค์เป็นผู้เข้าใจในตัวบท และเป็นผู้ชำนาญในไวยากรณ์ในเวท เช่นกับอาจารย์. ในบทเหล่านั้น บทว่า **ชปฺเป** ได้แก่ ในเวท. บทว่า **กมฺมุณา** ได้แก่ กรรมคือ กุศสกรรมบถ ๑๐ อย่าง. วาเสฏฐมาณพนี้ กล่าวว่า **ยโต โข โภ สีสฺวา จ โหติ** ท่านผู้เจริญ บุคคลผู้มีศีล ดังนี้ หมายถึงกายกรรมและวจีกรรม ๗ อย่าง ในกาลก่อน กล่าวว่า **วตฺตสมฺปนฺโน** ถึงพร้อมด้วยวัตรหมายถึง มโนกรรม ๓ อย่าง.

เพราะว่า วาเสฏฐมาณพนั้นประกอบแล้วด้วยวัตรนั้น เป็นผู้ถึงพร้อมด้วยมารยาท.

บัดนี้ วาเสฏฐมาณพเมื่อจะแสดงกรรมนั้นโดยระหว่างคำ จึงกล่าวว่
อหฺลฺยจ กมฺมุณา พุรุมิ ข้าพระองค์กล่าวว่าบุคคลเป็นพราหมณ์เพราะกรรม
บทว่า ขยาตีตฺถ คือ พระจันทร์เต็มดวง. บทว่า เปจฺจ คือ เข้าไปใกล้แล้ว
บทว่า นมสฺสนฺติ คือ ทำความนอบน้อม. บทว่า จกฺขุ โลเก สมฺปฺปนฺนํ
พระโคตมผู้มีจักษุผู้อุบัติขึ้นดีแล้วในโลก ความว่า พระโคตมผู้มีพระจักษุด้วย
การกำจัดความมืดนั้น แล้วทรงชี้ถึงประโยชน์มีประโยชน์ปัจจุบันเป็นต้น
ของโลก ทรงอุบัติขึ้นดีแล้วในโลกอันมืดด้วยอวิชา.

พระผู้มีพระภาคเจ้า อันวาเสฏฐมาณพกราบทูลสรรเสริญอย่างนี้แล้ว
เมื่อจะทรงสงเคราะห์ชนทั้งสองนั้น จึงตรัสว่า เตสํ โวหิ พฺยกุขิสฺสํ เราจัก
พยากรณ์แก่ท่านทั้งสองเป็นต้น.

ในบทเหล่านั้น บทว่า พฺยกุขิสฺสํ คือ เราจักพยากรณ์ บทว่า
อนฺุพฺพุพิ ตามลำดับ ความว่า ความคิดของพราหมณ์ยกไว้ก่อน. ในบทนี้มี
อธิบายอย่างนี้ว่า เราจักพยากรณ์แก่พวกท่านตามลำดับเริ่มตั้งแต่ หนอน
ตักแตน หญ้าและต้นไม้. จริงอยู่ควรแนะนำมาณพเหล่านั้นด้วยถ้อยคำพิสดาร
บทว่า ชาติวิภงฺกํ คือ ต่างกันโดยชาติ. บทว่า อญฺญมมฺญฺญา หิ ชาติโย
เพราะชาติของสัตว์ทั้งหลายมีประการต่าง ๆ กันคือ เพราะชาติของสัตว์ทั้งหลาย
เหล่านั้น ๆ เป็นอย่างอื่น ๆ คือ ต่าง ๆ กัน.

ลำดับนั้น เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าจะพึงตรัสถึงความต่างแห่งชาติของ
สัตว์ทั้งหลายจึงทรงปรารภ เพื่อจะตรัสถึงสิ่งไม่มีใจครองก่อนว่า ติณฺรฺกุเขปิ

ขานาถ ท่านทั้งหลายย่อมรู้จักหญ้าและต้นไม้. หากมีคำถามว่าตรัสตั้งนั้นเพื่ออะไร? ตอบว่า เพื่อให้รู้ถึงความสุขในสัตว์ที่มีใจครองทั้งหลาย. เพราะเมื่อถือเอาประเภทแห่งชาติในสิ่งไม่มีใจครองทั้งหลาย เป็นอันปรากฏประเภทแห่งชาติ ในสัตว์มีใจครองด้วย.

บทว่า **ติณรุเกข** นั้น ชื่อว่าหญ้า ได้แก่มีกระพี้ภายใน มีแก่นภายนอก. เพราะฉะนั้น แม้นตาลและมะพร้าวเป็นต้นก็สงเคราะห์เป็นหญ้าได้. ชื่อว่าต้นไม้ ได้แก่ มีกระพี้ภายนอกมีแก่นภายใน. หญ้าและต้นไม้ ชื่อว่า **ติณรุเกขา**. พระผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อจะทรงแสดงหญ้าและต้นไม้เหล่านั้น ด้วยทศยิววิภคตี พหุวจนะจึงตรัสว่า **ติณรุเกขปิ ขานาถ** ท่านทั้งหลายย่อมรู้จักหญ้าและต้นไม้. บทว่า **น จาปิ ปฏิกขานเร** ได้แก่ หญ้าและต้นไม้ ก็ไม่ยอมรับอย่างนี้ว่า เราเป็นหญ้า เราเป็นต้นไม้ ดังนี้. บทว่า **ลึงค์ ชาติมย** คือ มีลักษณะสำเร็จมาแต่ชาติของหญ้าและต้นไม้เหล่านั้นแม้จะไม่รู้จักเป็นเช่นกับหญ้าเกิดแต่รากของตนเอง. เพราะเหตุไร เพราะชาติต่าง ๆ กัน พึงเข้าใจพิสดารอย่างนี้ว่า ติณชาติ (หญ้า เป็นอย่างอื่น รุกขชาติ (ต้นไม้) เป็นอย่างอื่น แม้นในหญ้าทั้งหลาย ตาลชาติ (ต้นตาล) เป็นอย่างอื่น นาพิเกรชาติ (ต้นมะพร้าว) เป็นอย่างอื่น. ด้วยติณชาตินั้นท่านแสดงไว้อย่างไร. ติณชาติใด ย่อมมีด้วยสามารถแห่งชาติ ติณชาตินั้น แม้นเว้นการรับรองของตนหรือข้ออ้างของคนอื่นก็ยกถือเอาโดยความต่างกันจากชาติอื่น. ก็พิว่า พราหมณ์ใด พึงเป็นพราหมณ์โดยชาติ พราหมณ์นั้นก็เว้นการรับรองของตน หรือข้ออ้างของคนอื่น ก็จะไม่พึงต่างกันโดยเป็นกษัตริย์ หรือโดยเป็นแพทย์หรือศูทร และไม่ควรถือเอา เพราะฉะนั้นมิใช่เป็นพราหมณ์โดยชาติ. จากนั้นพระผู้มีพระภาคเจ้าทรง

ทำให้แจ้งซึ่งความนี้ ด้วยวิญญูด้วยกาลานี้ว่า ยถา เอตาสุ ชาตีสู เหมือน
ในชาติทั้งหลายเหล่านี้.

พระผู้มีพระภาคเจ้าครั้นทรงแสดงความต่างแห่งชาติในสิ่งไม่มีใจครอง
อย่างนี้แล้ว เมื่อจะทรงแสดงความต่างแห่งชาติในสัตว์ผู้มีใจครองจึงตรัสคำมี
อาทิอย่างนี้ว่า ตโต ก็ญฺเ แต่ันนจฺรูจฺกหนอน ดังนี้.

ในบทเหล่านั้น บทว่า กิญา ได้แก่ หนอน. บทว่า ปญฺจกา ได้แก่
ตักแตน. บทว่า ยาว กุณฺถกิปฺลฺลิก ได้แก่ ตลอดจนมดดำและมดแดง
เป็นที่สุด. บทว่า ขุทฺทเก ตัวเล็ก ได้แก่ กระจาด กระจอก เป็นต้น. บทว่า
มฺหุลฺลเก ได้แก่ กระจาดและแมว เป็นต้น. เพราะสัตว์ทั้งหมดเหล่านั้นมีอยู่
หลายชนิด. บทว่า ปาทุทฺเร คือมีท้องเป็นเท้า ท่านอธิบายว่า สัตว์มีท้อง
เป็นเท้า. บทว่า ทิมฺปิฏฺจิก คือสัตว์มีหลังยาว เพราะงูมีหลังตั้งแต่หัวถึงหาง
เพราะฉะนั้น ท่านจึงเรียกงูเหล่านั้นว่า ทิมฺปิฏฺจิกา สัตว์มีหลังยาว. สัตว์
เหล่านั้นมีอยู่หลายชนิด โดยเฉพาะเป็นจำพวกอสรพิษ เป็นต้น. บทว่า อุกฺเก
คือเกิดในน้ำ. แม้ปลาทั้งหลายก็มีหลายจำพวกโดยเฉพาะ เป็นจำพวกปลา
ตะเพียน เป็นต้น. บทว่า ปกฺขิ ได้แก่ นกทั้งหลาย. เพราะนกเหล่านั้นท่าน
เรียก ปักขี เพราะเป็นสัตว์ปีก. ชื่อว่า ปตฺตยาณา เพราะไปด้วยปีก. ชื่อว่า
วิหฺงฺกมา เพราะไปทางอากาศ. สัตว์เหล่านั้นมีหลายจำพวก โดยเฉพาะเป็น
ประเภท กา เป็นต้น.

พระผู้มีพระภาคเจ้าครั้นทรงแสดงประเภทแห่งชาติของสัตว์ทั้งหลาย
เที่ยวไปทางบกทางน้ำและทางอากาศ อย่างนี้แล้ว บัดนี้ เมื่อจะทรงทำให้

แจ้งถึงความประสงค์ที่จะทรงแสดง จึงตรัสคาถาว่า ยถา เอตาสู ชาติเหล่านี้
ฉะนั้น ดังนี้.

พึงทราบความของบทนั้นโดยสังเขป ด้วยการพรรณนาถึงความประ-
สงค์ดังที่ได้กล่าวไว้แล้วนั้นแล แต่โดยพิสดารในบทนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อ
จะทรงแสดง ข้อที่ควรตรัสด้วยพระองค์เอง จึงตรัสคำมีอาทิว่า น เกสहि
มิใช่ด้วยผมทั้งหลาย ดังนี้. ในบทนั้นโยชนาแก้ไว้ว่า คำใดที่กล่าวไว้ว่าสังฆฐาน
สำเร็จมาแต่ชาติเป็นอันมากไม่มีในหมู่มนุษย์ พึงทราบว่ คำนั้นไม่มีอย่างนี้.
เช่นว่าอะไร เช่นบทว่า น เกสहि พึงประกอบบททั้งปวงโดยนัยนี้ว่า มี
กำหนดว่า ผมเช่นนี้ ไม่มีแก่พวกพราหมณ์ ผมเช่นนี้ มีแก่กษัตริย์ เหมือนชน
เช่นนี้ มีแก่ช่างม้าและเนื้อเป็นต้น. ก็บทนี้ว่า เหมือนสังฆฐานสำเร็จมาแต่ชาติ
ไม่มีในชาติอื่น พึงทราบว่ เป็นบทสรุปของความดังที่กล่าวมาแล้วนั้นแล.
บทนั้นโยชนาแก้ว่า เพราะสังฆฐานสำเร็จมาแต่ชาติเป็นอันมาก ไม่มีในมนุษย์
ทั้งหลาย ด้วยผมเป็นต้น ฉะนั้นพึงทราบข้อนี้ว่า สังฆฐานสำเร็จมาแต่ชาติ
ไม่มีในมนุษย์ทั้งหลายมีพราหมณ์เป็นต้น เหมือนสังฆฐานสำเร็จมาแต่ชาติใน
ชาติอื่น.

บัดนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าเพื่อทรงแสดงถึงความที่เกิดต่างกันว่า เป็น
พราหมณ์ เป็นกษัตริย์ แม้ในสัตว์ทั้งหลายที่ต่างกันโดยชาติอย่างนี้ จึงตรัส
คาถาว่า ปจฺจตุตฺติ เจพาตณ. บทนั้นมีความว่า ความต่างกันแห่งสังฆฐาน
มีผมเป็นต้นนี้ที่สำเร็จมาแต่กำเนิด ย่อมไม่มีในสัตว์ระของตน ๆ แห่งพราหมณ์
เป็นต้น เฉพาะในมนุษย์ทั้งหลายเลย คุณของสัตว์ดิรัจฉาน ก็เมื่อไม่มีความ

ฉะนั้น ผู้มีคุณธรรมถึงจะเกิดในตระกูลใด ๆ ก็ตาม ผู้นั้นเป็นพราหมณ์ได้
นี่เป็นระเบียบในข้อนี้ ดังนี้ เมื่อจะทรงประกาศระเบียบนั้นต่อไปจึงตรัสว่า
น จาหิ พุราหิมณิ พุรุมิ เราไม่กล่าวผู้นั้นว่า เป็นพราหมณ์.

บทนั้นมีความดังนี้ เราไม่กล่าวผู้เกิดในกำเนิด ๔ กำเนิดใดกำเนิด
หนึ่ง หรือผู้เกิดแต่กำเนิดในท้องมารดาซึ่งพราหมณ์สรรเสริญโดยนัยเป็นต้นว่า
เป็นผู้เกิดดีแล้วทั้งสองฝ่าย และโดยนัยนี้ว่า พวกพราหมณ์กล่าวถึงกำเนิดอัน
ได้แก่มรรคที่เกิดบริสุทธิ์ของพราหมณ์ว่าเป็นผู้มีครภ์บริสุทธิ์ ความพร้อม
ของมารดา ท่านกล่าวว่าชื่อว่าผู้เกิดแต่กำเนิดในท้องมารดา เพราะพร้อมที่จะ
ให้เกิดจากครภ์อันบริสุทธิ์นั้น แม้ผู้เกิดแต่กำเนิดในท้องมารดานั้นว่าเป็น
พราหมณ์ โดยสักว่าเกิดแต่กำเนิดนี้ และโดยสักว่าเกิดแต่มารดานี้. เพราะ
เหตุไร. เพราะผู้นั้นเป็นผู้ชื่อว่า โภวาที เพราะเป็นผู้ประเสริฐด้วยยังมีเครื่อง
กังวลอื่นโดยเพียงคำว่า โภ โภ ดังนี้ ผู้นั้นแลยังเป็นผู้มีเครื่องกังวล. ก็ผู้
ใดแม้เกิดในตระกูลใด ๆ ก็ตาม เป็นผู้ไม่มีเครื่องกังวล เพราะไม่มีเครื่องกังวล
มีรากะเป็นต้น เป็นผู้ไม่ถือมั่นเพราะสละความยึดถือทั้งปวงได้ เรากล่าว
ผู้ไม่มีเครื่องกังวล ผู้ไม่ถือมั่นนั้นว่าเป็นพราหมณ์. เพราะเหตุไร. เพราะ
เป็นผู้มีบาปอันลอยแล้ว. มีอะไรยิ่งกว่านั้น มีคาถา ๒๗ คาถา มีอาทิว่า
สพฺพลัโชนิ เจตฺวา ตตฺตังโยชนิได้ทั้งหมด.

ในบทเหล่านั้น บทว่า สพฺพลัโชนิ ได้แก่ สัตว์โยชนิ ๑๐ อย่าง.

บทว่า น ปรีตฺตฺสฺติ ไม่สะคุ้ง คือไม่กลัวเพราะค้นหา. บทว่า ตมฺหิ
ความว่า เรากล่าวผู้ล่วงธรรมเป็นเครื่องข้อง เพราะล่วงธรรมเป็นเครื่องข้องมี

ราคะเป็นต้น ผู้พรากรเพราะไม่มีโยคะแม่ทั้ง ๔ ว่าเป็นพราหมณ์. บทว่า นทุธิชะเนาะ คือความโกรธที่มัดไว้. บทว่า วรตุตฺตํ เชือก คือตัณหาที่ผูกไว้. บทว่า สนุชานํ สนุชกมฺมํ ได้แก่ หัวเงื่อนไขคือทิกฺขุ ๖๒ อันอยู่ในลำดับอนุสัย (กิเลสที่นอนเนื่องอยู่ในสันดาน). อธิบายว่า เรากล่าวผู้ที่ตัดแม่ทั้งหมดนี้ได้ชื่อว่า มีลิมสลักอันถอนแล้ว เพราะถอนลิมสลักคืออวิชชาได้ ชื่อว่าผู้ตรัสรู้แล้ว เพราะตรัสรู้หรือริยสัจ ๔ ว่าเป็นพราหมณ์.

บทว่า อทุญฺโจ ผู้ไม่ประทุษร้ายแล้ว อธิบายว่า เรากล่าวผู้ไม่โกรธอดกลั่นคำคำว่าด้วยอักโกสวัตถุ ๑๐ การทูปตีด้วยฝ่ามือเป็นต้น และการจงจำด้วยมัดด้วยเชือกเป็นต้น ผู้มีกำลังคือขันติ เพราะเป็นผู้ประกอบด้วยกำลังคือขันติ ผู้มีหมู่พล เพราะเป็นผู้ประกอบด้วยหมู่พลคือขันตินั่นเอง อันเป็นหมู่พลแห่งการเกิดบ่อย ๆ ผู้เห็นปานนั้นว่า เป็นพราหมณ์.

บทว่า วตวนุตฺตํ มีวัตร อธิบายว่า เรากล่าวผู้ประกอบด้วยวัตรอันกำจัดกิเลส ผู้มีศีล คือจตุปาริสุทธิศีล ผู้ไม่มีกิเลสอันฟูขึ้นเพราะไม่มีกิเลสอันฟูขึ้นคือตัณหา ผู้ฝึกตนแล้วด้วยการฝึกอินทริย์ ๖ ผู้ทรงไว้ซึ่งร่างอันมีในที่สุดด้วยอรรถภาพอันดำรงอยู่ในที่สุดว่า เป็นพราหมณ์.

บทว่า โย น ลิมฺปติ ความว่า เรากล่าวผู้ไม่ติดอยู่ด้วยกามสองอย่าง คือไม่ตั้งอยู่ในกามนั้น ว่าเป็นพราหมณ์.

บทว่า ทุกฺขสฺส ได้แก่ แห่งทุกข์คือขันธ. บทว่า ปนฺนภาโร ผู้ปลงภาระแล้ว อธิบายว่า เรากล่าวผู้ปลงภาระคือขันธได้แล้ว พรากรแล้วจากโยคะ ๔ หรือกิเลสทั้งหมดว่า เป็นพราหมณ์.

บทว่า **คมภีรปถณ** ผู้มีปัญญาลึกซึ้ง อธิบายว่า เรากล่าวผู้ประกอบ ด้วยปัญญาอันเป็นไปในขั้นเป็นต้นอันลึกซึ้ง ผู้มีปัญญา ด้วยปัญญามีโอชะ เกิดแต่ธรรม ผู้ฉลาดในทางและมีใช้ทางอย่างนี้ว่า นี่เป็นทางแห่งทุกคติ นี่เป็น ทางแห่งสุคตินี้เป็นทางแห่งนิพพาน นี้มีใช้ทางดังนี้ ผู้บรรลุประโยชน์อันสูงสุด คือพระอรหันต์ว่า เป็นพราหมณ์.

บทว่า **อถัสสุจ** ผู้ไม่เกี่ยวข้อง อธิบายว่า เรากล่าวผู้ไม่เกี่ยวข้อง เพราะไม่มีความเกี่ยวข้องทางกายด้วยการเห็น การฟัง การสนทนา การบริโภค ไม่เกี่ยวข้องด้วยบุคคล ๒ จำพวก คือ กฤหัสถ์และบรรพชิต. ไม่มีความอาลัย เกี่ยวไป ผู้เห็นปานนั้นว่า เป็นพราหมณ์.

บทว่า **นิชาย วา** คือ วางลง คือ ปลงลง. บทว่า **ตเสสุ ถาวเรสุ** **จ** ทั้งผู้สะดุ้ง ทั้งผู้มั่นคง คือ ชื่อว่าผู้สะดุ้ง เพราะมีค้นหา ชื่อว่าผู้มั่นคง เพราะเป็นผู้มั่นคงโดยไม่มีค้นหา. บทว่า **โย น หนติ** ผู้ใดไม่ฆ่าเอง ความ ว่า ผู้ใดวางอาชญาแล้วเพราะปราศจากความเค้นเคืองในสัตว์ทั้งปวงอย่างนี้ ไม่ฆ่าสัตว์ใด ๆ ด้วยตนเอง ไม่ใช่ให้ผู้อื่นฆ่า เรากล่าวผู้นั้นว่า เป็นพราหมณ์.

บทว่า **อวิรุท** ไม่ปองร้าย อธิบายว่า เรากล่าวผู้ไม่ปองร้ายเพราะ ไม่มีความอาฆาตในโลกิยมหาชน แม้เขาปองร้ายด้วยความอาฆาต ผู้ดับคือ วางอาชญาเสียได้ในชนทั้งหลายผู้มีอาชญาในตน เพราะไม่เว้นจากการให้ประ- หารคนอื่น เมื่อไม่มีไม้หรือศาสตราในมือ ผู้ไม่ยึดถือเพราะไม่มีความยึดถือใน ผู้ที่ไม่ความยึดถือ เพราะยึดถือในขั้น ๕ ว่า เรา ของเราคงนี้ ผู้เห็นปานนั้น ว่า เป็นพราหมณ์.

บทว่า อารคฺคา บนปลายเหล็กแหลม อธิบายว่า เรากล่าวผู้ที่ทำ
ราคะเป็นต้น และมักจะมึลักษณะลบลู่คุณของผู้อื่นให้ตกไป เหมือนเมล็ด
พันธุ์ฝักกาดตกไปจากปลายเหล็กแหลมจะนั้น คือราคะเป็นต้นและมักจะไม่ต้อง
อยู่ในจิต เหมือนเมล็ดพันธุ์ฝักกาดไม่ต้องอยู่บทยปลายเหล็กแหลมจะนั้น ว่า
เป็นพราหมณ์.

บทว่า อกกฺกถํ คือไม่หยาบ. บทว่า วิญญาปณิ คือให้รู้ความ
กันได้. บทว่า สจฺจํ คือ จริง. บทว่า นาภิสเซ ไม่ให้ข้อง คือไม่ทำ
ให้ผู้อื่นข้อง ด้วยทำให้เขาโกรธด้วยคำพูด ขึ้นชื่อว่าพระชินาสพเพิงกล่าวคำ
เห็นปานนั้น เพราะจะนั้น เราจึงกล่าวผู้นั้น ว่าเป็นพราหมณ์.

เรากล่าวบุคคลที่ไม่ถือเอาสิ่งของที่เขาไม่ให้ในโลกนี้ในบรรดาอาภรณ์
คือผ้าสาฎกเป็นต้น ยาวหรือสั้น ในบรรดาแก้วมณีและแก้วมุกดาเป็นต้นน้อย
หรือใหญ่ งามหรือไม่งามโดยมีค่ามากและค่าน้อย ว่าเป็นพราหมณ์.

บทว่า นิราสยํ คือไม่มีตัณหา. บทว่า วิสฺยุตฺตํ คือ ปราศจาก
กิเลสทั้งหมด เรากล่าวผู้ที่ไม่มีตัณหา ผู้ปราศจากกิเลสนั้น ว่าเป็นพราหมณ์.

บทว่า อาลยา ได้แก่ ตัณหา. บทว่า อญฺญา อจฺจถิ รู้ทั่วถึง
คือรู้วัตถุ ๘ ตามความเป็นจริง ไม่มีความสงสัยด้วยความสงสัยในวัตถุ ๘. บท
ว่า อมโถคฺช อนุปฺปตฺตํ ความว่า ผู้ยังลงสู่อมตะคือนิพพาน เรากล่าวผู้
นั้น ว่าเป็นพราหมณ์.

บทว่า อุโภ ความว่าละทิ้งบุญและบาปแม้ทั้งสองอย่าง. บทว่า สงฺกํ
คือ ธรรมเป็นเครื่องข้องมีราคะเป็นต้น. บทว่า อุปฺจฺจกา คือก้าวล่วงแล้ว
เรากล่าวบุคคลผู้ไม่เสรำโศก ด้วยความโศกอันมีวิภูฏะเป็นมูล ผู้ปราศจากฐลิตี

เพราะไม่มีรูปคือราคะเป็นต้นในภายใน ผู้บริสุทธิ์ เพราะไม่มีอุปกิเลส ว่าเป็นพราหมณ์.

เรากล่าวบุคคลผู้ไม่มีมลทิน คือเว้นจากมลทินมีหมอกเป็นต้น ผู้บริสุทธิ์ คือไม่มีอุปกิเลส ผู้พอใจคือมีจิตพอใจ ผู้ไม่ขุ่นมัวคือเว้นจากความขุ่นมัวคือกิเลส ผู้สิ้นความยินดีในภพ คือสิ้นตัณหาในภพ ๓ ว่าเป็นพราหมณ์.

เรากล่าวภิกษุผู้ล่วงทางอ้อมคือราคะ หล่มคือกิเลส สังสารวัฏ โมหะ คือความไม่รู้แจ้งอริยสัจ ๔ เป็นผู้ข้ามโอฆะ ๔ เป็นผู้ถึงฝั่ง เป็นผู้ฟังด้วยฉานสองอย่าง เป็นผู้ไม่หวั่นไหว เพราะไม่มีตัณหา เป็นผู้ไม่มีสงสัย เพราะหมดความสงสัย เป็นผู้ดับ เพราะดับกิเลส ไม่ยึดมั่นเพราะไม่มีอุปาทาน ว่าเป็นพราหมณ์.

เรากล่าวบุคคลผู้ละกามแม้ทั้งสองในโลกนี้ได้ ไม่มีเรือน ออกบวช สิ้นกาม และสิ้นภพ ว่าเป็นพราหมณ์.

เรากล่าวผู้ละตัณหาเป็นไปในทวาร ๖ ในโลกนี้ ไม่ต้องการครองเรือน ไม่มีเรือนออกบวช เพราะตัณหาและภพสิ้นแล้ว ว่าเป็นพราหมณ์

เรากล่าวผู้ละโยคะอันเป็นของมนุษย์ ได้แก่อายุและกามคุณ ๕ อีกนัยหนึ่ง ได้แก่โยคะอันเป็นทิพย์ ละโยคะอันเป็นของมนุษย์ก้าวล่วงโยคะอันเป็นของทิพย์ได้ พราจจากโยคะ ๔ ทั้งหมด ว่าเป็นพราหมณ์.

เรากล่าวผู้ละความยินดี คือยินดีในกามคุณ ๕ ผู้ไม่ยินดีคือกระสันในการอยู่ในป่า ผู้เยือกเย็น คือผู้ดับกิเลสผู้ไม่มีอุปธิ คือไม่มีกิเลสผู้มีความเพียร คือมีความเพียรครอบงำจันทรโลกทั้งหมดเห็นปานนี้ตั้งอยู่ ว่าเป็นพราหมณ์.

เรากล่าวผู้รู้จิตและอุปบัติของสัตว์ทั้งหลายทำให้ปรากฏโดยอาการทั้งปวง ผู้ไม่ข้องเพราะไม่มีกิเลสติด ผู้ไปดีเพราะไปด้วยดีในทางปฏิบัติ ผู้ตรัสรู้แล้ว เพราะตรัสรู้อรียสัจ ๔ ว่าเป็นพราหมณ์.

เรากล่าวผู้ที่เทวดาเป็นต้นไม่รู้คติ ลิ่นอาสวะเพราะอาสวะทั้งหลายสิ้นแล้ว ผู้เป็นอรหันต์เพราะเป็นผู้ไกลจากกิเลสทั้งหลาย ว่าเป็นพราหมณ์.

เรากล่าวผู้ไม่มีกังวลคือการยึดค้นหาในฐานะเหล่านี้ ในกาลก่อนคือในขั้นที่ในอดีต ในภายหลังคือในขั้นเป็นอนาคต ในท่ามกลางคือในขั้นที่เป็นปัจจุบัน ผู้ไม่มีกังวลด้วยความกังวลมีรากะเป็นต้น ผู้ไม่ยึดถือเพราะไม่มีความยึดถือไร ๆ ว่าเป็นพราหมณ์.

เรากล่าวผู้องอาจ เพราะเช่นกับโคอุสุภะ เพราะไม่มีความหวาดสะดุ้ง ผู้ประเสริฐ เพราะสูงสุด ผู้เป็นนักปราชญ์ เพราะถึงพร้อมด้วยความเพียร ผู้แสวงหาคุณใหญ่ เพราะแสวงหาศีลขั้นเป็นต้นใหญ่ ผู้ชนะ เพราะชนะมาร ๓ จำพวก ผู้ล้างคือล้างกิเลสได้หมด ผู้ตรัสรู้ เพราะตรัสรู้อรียสัจ ๔ ว่าเป็นพราหมณ์.

เรากล่าวผู้ระลึกชาติก่อน ๆ ได้ ผู้เห็นสวรรค์คือเทวโลก ๒๖ และอบาย ๔ อย่าง ด้วยทิพยจักขุ ผู้บรรลุพระอรหัตต์กล่าวคือการสิ้นชาติ ว่าเป็นพราหมณ์.

พระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นตรัสกะพราหมณ์ โดยคุณธรรมอย่างนี้แล้ว เมื่อจะทรงแสดงว่า คนเหล่าใดทำความยึดถือ ว่าเป็นพราหมณ์โดยกำเนิด คนเหล่านั้นไม่รู้จักโหวหารนี้ หนึ่งความเห็นของคนเหล่านั้นเป็นทกฺขิณชฺว์ จึงตรัสสองคาถาว่า สมณฺญา เหาสา ดังนี้เป็นต้น.

บทนั้นมีความดังนี้ นามและโคตรที่เขากำหนดกันเป็นบัญญัติในโลก
ว่าเป็นพราหมณ์ เป็นกษัตริย์ เป็นภราทวาชมาณพ เป็นวาเสฏฐมาณพ นี้พึง
ทราบว่าเป็นเพียงโวหารบัญญัติกันขึ้น. เพราะเหตุไร. เพราะนามและโคตร
มาแล้ว เพราะรู้ตามกันมา เพราะนามและโคตรนั้นเขากำหนดรู้กันได้ด้วยญาติ
และสาโลหิตในกาลที่เขาเกิดแล้วนั้น ๆ นั่นเอง หากไม่พึงกำหนดนามและโคตร
ไว้แบบนี้ ใคร ๆ เห็น ใคร ๆ ก็จะไม่พึงรู้ได้ว่า ผู้นี้เป็นพราหมณ์ หรือเป็น
ภราทวาชมาณพ. นามและโคตรที่กำหนดไว้แล้วอย่างนี้ เป็นความเห็นของ
พวกไม่รู้ซึ่งสืบเนื่องกันมาสิ้นกาลนาน นามและโคตรที่กำหนดไว้สืบเนื่อง เป็น
ความเห็นกันมาในหัวใจของสัตว์ทั้งหลายผู้ไม่รู้สิ้นกาลนานว่า นี้สักว่าเป็นนาม
และโคตร กำหนดไว้เพียงสำหรับเรียกชื่อกัน คนทั้งหลายผู้ไม่รู้ ย่อมเรียก
นามและโคตรนั้น ว่าเป็นพราหมณ์โดยชาติ เพราะนามและโคตรนั้นสืบเนื่อง
กันมา ท่านอธิบายว่า ผู้ไม่รู้เท่านั้นย่อมกล่าวอย่างนี้.

ชนเหล่าใดทำความยึดถือว่าเป็นพราหมณ์โดยชาติ ชนเหล่านั้นไม่รู้
ว่าเป็นเพียงโวหาร อนึ่งความเห็นของชนเหล่านั้นเป็นทัญญูชั่ว ครั้นทรงแสดง
ด้วยประการฉะนี้แล้ว บัดนี้ เมื่อจะทรงปลุกเสวาทะว่าเป็นพราหมณ์โดยชาติ
โดยตรง และเมื่อจะทรงปลุกฝังวาทะว่าเป็นพราหมณ์เพราะกรรม จึงตรัสว่า
น **ชอุจา** ไม่เป็นพราหมณ์เพราะชาติ ดังนี้เป็นต้น.

ในกาลานั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสคำมีอาทิว่า **กสุสโล กมฺมุนา**
เป็นชวานาเพราะกรรม เพื่อความพิสดารของความด้วยคาถากิ่งหนึ่งนี้ว่า
กมฺมุนา พุราหฺมโณ โหติ กมฺมุนา โหติ อพุราหฺมโณ บุคคลเป็น
พราหมณ์ก็เพราะกรรม ไม่เป็นพราหมณ์เพราะกรรม.

ในบทเหล่านั้น บทว่า **กมฺมุณา** ได้แก่ด้วยเจตนากรรมอันทำให้เกิด
การงานทางกสิกรรมเป็นต้น. บทว่า **ปฏิจฺจสมฺบุปฺปาททสุตา** ได้แก่ บัณฑิต
ทั้งหลายเห็นปฏิจฺจสมฺบุปาทอย่างนี้ว่า บุคคลเป็นอย่างนี้ด้วยปัจจัยนี้ ดังนี้.
บทว่า **กมฺมวิปากโกวิทา** ฉลาดในกรรมและวิบาก ได้แก่ฉลาดในกรรม
และวิบากอย่างนี้ว่า เป็นผู้เกิดในตระกูลอันไม่ควรยกย่องและดูหมิ่นด้วย
อำนาจกรรม แม้เกิดเป็นอย่างอื่น ก็เป็นในเพราะกรรมเลวและประณีตให้ผล
เพราะความเลวและความประณีต. ก็ด้วยคทาว่า **กมฺมุณา** **วตฺตตี** หมู่สัตว์
อันเป็นไปเพราะกรรม มีความเป็นอย่างเดียวกันว่า สัตว์โลก หมู่สัตว์ หรือ
สัตว์นั้นเอง แต่ต่างกันเพียงคำพูดเท่านั้น. อนึ่ง ในบทว่า **กมฺมุณา** **วตฺตตี** นี้
พึงทราบการปฏิเสธด้วยทิวฏฐินี้ด้วยบทก่อนว่า **อตุลฺลิ พุรฺรหฺมา มหาพุรฺรหฺมา**
ฯเปฯ เสฏฺโฐ **สขฺชิตา** **วสี** **ปีตา** **ภูตภพฺยุานํ** **พรหม** **มหาพรหม** มีอยู่
ฯลฯ เป็นผู้ประเสริฐ เป็นผู้สร้าง เป็นผู้มียอำนาจ เป็นผู้ควรแก่ความเจริญ
งอกงาม. จริงอยู่ โลกย่อมเป็นไปเพราะกรรม คือย่อมเกิดในคติทั้งหลายนั้น ๆ
โลกนั้นไม่มีใครสร้าง. ด้วยบทที่สองท่านแสดงว่า โลกแม้เกิดขึ้นด้วยกรรม
อย่างนี้ แม้ในการเป็นไปก็ย่อมเป็นไปด้วยกรรมในอดีตและปัจจุบัน เสวยสุข
และทุกข์ถึงความเลวและประณีตเป็นต้น ย่อมเป็นไป. ด้วยบทที่สามท่านแสดง
สรุปความนั้น แม้โดยประการทั้งปวงอย่างนี้ สัตว์ทั้งหลายมีกรรมเป็นเครื่อง
ผูกพัน ย่อมเป็นไปติดอยู่กับกรรมนั่นเอง มิใช่ด้วยอย่างอื่น. ด้วยบทที่สี่ท่าน
แสดงความนั้นด้วยอุปมา. บทว่า **รถสุตาณิว** **ยายโต** เหมือนสลักรถที่เล่น
ไปอยู่ กรรมชื่อว่าเป็นเครื่องผูกพันเพราะความเกิดขึ้น และเพราะความเป็นไป
ของโลก มิใช่ไม่มีเครื่องผูกพันเกิดขึ้นคือเป็นไปไม่ได้ เหมือนสลักเป็นเครื่อง

ผูกพันรถที่เล่นไปอยู่ มิใช่ไม่มีเครื่องผูกพันนั้นละนั้น เพราะโลกมีกรรมเป็นเครื่องผูกพันอย่างนี้ ละนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อจะทรงแสดงความเป็นผู้ประเสริฐเพราะกรรมอันประเสริฐ จึงตรัสคาถาที่สองว่า **ตเปณ** คือ ตปะ ดังนี้.

ในบทเหล่านั้น บทว่า **ตเปณ** ได้แก่ การสำรวมอินทรีย์. บทว่า **พुरुหมจริเยณ** ได้แก่ ความประพฤติอันประเสริฐที่เลืออกจากที่กล่าวแล้ว อาศัยการศึกษา. บทว่า **สยเมณ** คือ ด้วยศีล. บทว่า **ทเมณ** คือ ด้วยปัญญา. บุคคลย่อมเป็นพราหมณ์เพราะกรรมอันประเสริฐ คือเป็นพรหมนั้น เพราะเหตุไร เพราะกรรมนี้้นำความเป็นพราหมณ์ที่สูงสุคมาไว้ ท่านอธิบายว่า ความเป็นพราหมณ์ที่สูงสุคคือกรรมนี้. ปาฐะว่า **พुरुหมานัง** ดังนี้บ้าง. บทนั้นมีควมดังนี้ ชื่อว่า **พुरुหมานัง** เพราะนำมาซึ่งความเป็นพรหม. ท่านอธิบายว่า นำความเป็นพราหมณ์มาให้.

พึงทราบวินิจฉัยในคาถาที่สองดังนี้. บทว่า **สนโต** คือมีกิเลสสงบแล้ว. บทว่า **พुरुหมา สกโก** เป็นพรหมผู้องอาจ คือเป็นทั้งพรหมเป็นทั้งผู้องอาจ. ท่านอธิบายว่า ผู้ที่เป็นอย่างนั้นมิใช่เป็นพราหมณ์อย่างเดียวที่แท้เขาเป็นทั้งพรหมเป็นทั้งผู้องอาจของบัณฑิตทั้งหลายผู้รู้แจ้ง คู่ก่อนวาเสฏฐะ ท่านจงรู้อย่างนี้เถิด. บทที่เหลือมีนัยดังกล่าวแล้วนั้นแล ด้วยประการฉะนี้.

จบอรรถกถาวาเสฏฐสูตที่ ๕ แห่งอรรถกถาขุททกนิกาย

ชื่อปรมัตถโชติกา

โกกาลิกสูตรที่ ๑๐

ว่าด้วยกรรมที่เกิดขึ้นนรก

[๑๘๔] ข้าพเจ้าได้สดับมาแล้วอย่างนี้.

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระวิหารเชตวัน อารามของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี ใกล้พระนครสาวัตถี ครั้งนั้นแล โกกาลิกภิกษุเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่ประทับ ถวายบังคมแล้วนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง ครั้นแล้วได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พระสารีบุตรและพระโมคคัลลานะ เป็นผู้มีความปรารถนาลามก ตกอยู่ในอำนาจแห่งความปรารถนาลามก พระเจ้าข้า.

[๑๘๕] เมื่อโกกาลิกภิกษุกราบทูลอย่างนี้แล้ว พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสกะโกกาลิกภิกษุว่า โกกาลิกะ เธออย่าได้กล่าวอย่างนี้ โกกาลิกะ เธออย่าได้กล่าวอย่างนี้ เธอจงยังจิตให้เลื่อมใสในสารีบุตรและโมคคัลลานะเถิด สารีบุตรและโมคคัลลานะมีศีลเป็นที่รัก.

แม้ครั้งที่ ๒ โกกาลิกภิกษุก็ได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงชักนำข้าพระองค์ให้จงใจเชื่อ ให้เลื่อมใสก็จริง แต่พระสารีบุตรและโมคคัลลานะเป็นผู้มีความปรารถนาลามก แม้ครั้งที่ ๒ พระผู้มีพระภาคเจ้าก็ได้ตรัสกะโกกาลิกภิกษุว่า โกกาลิกะ เธออย่าได้กล่าวอย่างนี้ โกกาลิกะ เธออย่าได้กล่าวอย่างนี้เลย เธอจงยังจิตให้เลื่อมใสในสารีบุตรและโมคคัลลานะเถิด สารีบุตรและโมคคัลลานะมีศีลเป็นที่รัก.

แม่ครั้งที่ ๓...

ลำดับนั้นแล โภกालิภิกษุถูกจากอาสนะ ถวายบังคมพระผู้มีพระภาคเจ้ากระทำประทักษิณแล้วหลีกไป เมื่อโภกालิภิกษุหลีกไปแล้วไม่นานนัก ได้มีต่อมประมาณเมล็ดพันธุ์ฝักกาดเกิดขึ้นทั่วกาย ครั้นแล้ว เป็นย่อมประมาณเท่าเมล็ดถั่วเขียว เท่าเมล็ดถั่วดำ เท่าเมล็ดพุทธรักษา เท่าผลพุทธรักษา เท่าผลมะขามป้อม เท่าผลมะตูมอ่อน เท่าผลขนุนอ่อน แดกหัวแล้ว หนองและเลือดไหลออก ลำดับนั้น โภกालิภิกษุมรณภาพเพราะอาพาธนั่นเอง ครั้น โภกालิภิกษุมรณภาพแล้ว ก็ย่อมอุบัติในปทุมนรก เพราะจิตคิดอาฆาตในพระสารีบุตรและพระโมคคัลลานะ. ครั้นนั้นแล ท้าวสหัมบดีพรหม เมื่อปฐมยามล่วงไปแล้ว มีรัศมีงามยิ่ง ทำพระเชตวันสิ้นให้สว่างไสว เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่ประทับ ถวายบังคมแล้วได้ยืนอยู่ ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง ครั้นแล้วได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ โภกालิภิกษุมรณภาพแล้ว ครั้นแล้วอุบัติในปทุมนรก เพราะจิตคิดอาฆาตในพระสารีบุตรและพระโมคคัลลานะ ท้าวสหัมบดีพรหมครั้งกราบทูลดังนี้แล้ว กระทำประทักษิณแล้ว ได้อันตรธานไปในที่นั่นเอง.

ครั้นพอล่วงราตรีนั้นไป พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสกะภิกษุทั้งหลายว่า คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อคืนนี้ เมื่อปฐมยามล่วงไปแล้ว ท้าวสหัมบดีพรหม มีรัศมีงามยิ่ง ทำวิหารเชตวันทั้งสิ้นให้สว่างไสว เข้ามาหาเราถึงที่อยู่ อภิวัตแล้วยืนอยู่ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง ครั้นแล้วได้กล่าวกะเราว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ โภกालิภิกษุมรณภาพแล้วอุบัติในปทุมนรก เพราะจิตคิดอาฆาตในพระสารีบุตร

และพระโมคคัลลานะ ท้าวสหัมบดีพรหม ครั้นกล่าวดังนี้แล้ว กระทำประทักษิณแล้ว ได้อันตรธานหายไปในที่นั้นเอง.

[๓๘๖] เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสอย่างนี้แล้ว ภิกษุรูปหนึ่งได้ทูลถามพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระโคตมผู้เจริญ ประมาณอายุในปทุมนรก นานเพียงใด พระเจ้าข้า.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า คุณก่อนภิกษุ ประมาณอายุในปทุมนรก นานนัก การนับประมาณอายุในปทุมนรกนั้นว่า เท่านั้นปี เท่านั้นร้อยปี เท่านั้นพันปี หรือว่าเท่านั้นแสนปี ไม่ใช่ทำได้ง่าย.

ภ. ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ก็พระองค์สามารถจะทรงกระทำการเปรียบเทียบได้หรือไม่ พระเจ้าข้า.

พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงรับว่า สามารถ ภิกษุ ดังนี้แล้ว ตรัสว่า คุณก่อนภิกษุ เปรียบเหมือนเกวียนที่บรรทุกงาหนัก ๒๐ หาบของชาวโกศล เมื่อล่องไปได้ร้อยปี พันปี แสนปี บุรุษพึงหีบเมล็ดงาขึ้นจากเกวียนนั้นออกทิ้งเมล็ดหนึ่ง ๆ คุณก่อนภิกษุ เกวียนที่บรรทุกงาหนัก ๒๐ หาบของชาวโกศล นั้น จะพึงถึงความสิ้นไปโดยลำดับนี้เร็วเสียกว่า แต่อัพพุทนรกหนึ่งจะไม่พึงถึงความสิ้นไปได้เลย คุณก่อนภิกษุ ๒๐ อัพพุทนรกเป็นหนึ่งในรัพพุทนรก ๒๐ รัพพุทนรกเป็นหนึ่งในอัพพนรก ๒๐ อัพพนรกเป็นหนึ่งในอहनรก ๒๐ อहनรกเป็นหนึ่งในอฏฐนรก ๒๐ อฏฐนรกเป็นหนึ่งในกมุทนรก ๒๐ กมุทนรกเป็นหนึ่งในโสคันธิกนรก ๒๐ โสคันธิกนรกเป็นหนึ่งในอุปถกนรก ๒๐ อุปถกนรกเป็นหนึ่งในปุณทริกนรก ๒๐ ปุณทริกนรกเป็นหนึ่งในปทุมนรก อย่างนี้ ก็โลกาลิภิกษุอุบัติในปทุมนรกเพราะจิตคิดอาฆาตในสารีบุตรและโมคคัลลานะ.

พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้สุคตศาสดา ครั้นตรัสไวยากรณภายิตนี้จบลงแล้ว
จึงได้ตรัสคาถาประพันธ์ต่อไปว่า

[๓๘๗] วาจาหยาบเช่นกับขวาน

เกิดในปากของบุรุษแล้ว เป็นเหตุตรอน
ตนเองของบุรุษผู้เป็นพาล ผู้กล่าวคำทุกษิต
ผู้ใดสรรเสริญคนที่ควรนินทา หรือนินทา
คนที่ควรสรรเสริญ ผู้นั้นย่อมก่อโทษเพราะ
ปาก ย่อมไม่ได้ความสุขเพราะโทษนั้น การ
แพ้ด้วยทรัพย์เพราะเล่นการพนันเป็นโทษ
เพียงเล็กน้อย โทษของผู้ที่ยังใจให้ประทุษ-
ร้ายในท่านผู้ปฏิบัติดีนี้แล เป็นโทษมากกว่า.

บุคคลตั้งวาจาและใจอันลามกไว้แล้ว
เป็นผู้ติเตียนพระอริยเจ้า ย่อมเข้าถึงนรก
ตลอดกาลประมาณด้วยการนับปี ๑๐๐,๐๐๐
นิริพพุทะและ ๔๐ อัพพุทะ.

ผู้กล่าวคำเท็จย่อมเข้าถึงนรก อนึ่ง
ผู้ทำกรรมอันลามกแล้ว กล่าวว่าจะไม่ได้ทำ
ก็ย่อมเข้าถึงนรกอย่างเดียวกัน แม้คนทั้ง
สองนั้นเป็นมนุษย์มีกรรมอันเลวทราม ละ
ไปแล้วย่อมเป็นผู้เสมอกันในโลกเบื้องหน้า.

ผู้ใดประทุษร้ายต่อคนผู้ไม่ประทุษ-

ร้าย ผู้เป็นบุรุษหมดจด ไม่มีกิเลสเครื่อง
ยั่วยวน บาปย่อมกลับมาถึงผู้เป็นพาลนั่นเอง
เหมือนธูลีละเอียดที่บุคคลชดไปทวนลม
ฉะนั้น.

ผู้ที่ประกอบเนื่อง ๆ ในคุณคือความ
โลภ ไม่มีศรัทธา กระจ่าง ไม่รู้ความ
ประสงค์ของผู้ขอ มีความตระหนี่ ประกอบ
เนื่อง ๆ ในคำส่อเสียด ย่อมบริภาษผู้อื่น
ด้วยวาจา.

แะะคนผู้มีปากเป็นหล่ม กล่าวคำ
อันไม่จริง ผู้ไม่ประเสริฐ ผู้กำจัดความเจริญ
ลามก ผู้กระทำความชั่ว ผู้เป็นบุรุษในที่สุด
มีโทษ เป็นอวชาต ท่านอย่าได้พูดมากใน
ที่นี่ อย่าเป็นสัตว์นรก.

ท่านย่อมเกลียดชัง คือ กิเลสลงในตน
เพื่อธรรมมิใช่ประโยชน์เกื้อกูล ท่านผู้ทำ
กรรมหยาบ ยังติเตียนสัตบุรุษ ท่านประพฤติ
ทุจริตเป็นอันมากแล้วย่อมไปสู่มหานรกสิ้น
กาลนาน.

กรรมของใคร ๆ ย่อมหนีบหายไปไม่

ได้เลย บุคคลมาได้รับกรรมนั้นแล เป็น
เจ้าของแห่งกรรมนั้น (เพราะ) คนเขลาผู้ทำ
กรรมหยาบ ย่อมเห็นความทุกข์ในตน ใน
ปรโลก.

ผู้ทำกรรมหยาบย่อมเข้าถึงสถานที่
อันนายนิรยบาลนำขอเหล็กมา ย่อมเข้าถึง
หลาวเหล็กอันคมกริบและย่อมเข้าถึงก้อน
เหล็กแดงโชติช่วง เป็นอาหารอันสมควรแก่
กรรมที่ตนทำไว้อย่างนั้น.

นายนิรยบาลทั้งหลายเมื่อพูดก็พูดไม่
เพราะสัตว์นรกจะวิ่งหนีก็ไม่ได้ ไปได้ที่ด้าน-
ทานเลย นายนิรยบาลลากขึ้นภูเขาก้านเพลิง
สัตว์นรคนั้นนอนอยู่บนถ้ำอันลาดไว้
ย่อมเข้าไปสู่กองไฟอันลุกโพลง.

พวกนายนิรยบาลเอาข้ายเหล็กพัน
ตีด้วยค้อนเหล็กในที่นั้น สัตว์นรกทั้งหลาย
ย่อมไปสู่โรรูนรกที่มีดทับ ความมีดทับนั้น
แผ่ไปเหมือนกลุ่มหมอกฉะนั้น.

ก็ลำดับนั้น สัตว์นรกทั้งหลาย ย่อม
เข้าไปสู่หม้อเหล็กอัน ฟูลุกโพลง ลอยฟุ้ง

อยู่ ใหม้อยู่ในหม้อเหล็กนั้น อันไฟลุก
โพล่งสิ้นกาลนาน.

ก็ผู้ทำกรรมหยาบจะไปสู่ทิศใด ๆ ก็
หมกใหม้อยู่ในหม้อเหล็กอันเปื้อนด้วยหนอง
และเลือดในทิศนั้น ๆ ลำบากอยู่ในหม้อ
เหล็กนั้น.

ผู้ทำกรรมหยาบหมกใหม้อยู่ในน้ำ
อันเป็นที่อยู่ของหมู่หนอน ในหม้อเหล็ก
นั้น ๆ แม้ฝังเพื่อจะไปก็ไม่มีเลย เพราะกะทะ
ครอบอยู่โดยรอบมิดชิดในทิศทั้งปวง.

และยังมีป่าไผ่มีใบเป็นดาบคม สัตว์
นรกทั้งหลายย่อมนำเข้าไปสู่ป่าไผ่ ถูกดาบ
ใบไม้ตัดหัวขาด พวกนายนิรยบาล เอาเบ็ด
เกี่ยวลั่นออกแล้ว ย่อมเบียดเบียนด้วยการ
ดึงออกมา ๆ

ก็ลำดับนั้น สัตว์นรกทั้งหลายย่อม
เข้าถึงแม่น้ำค้างอันเป็นหล่ม ย่อมเข้าถึงคม
มีดโกนอันคมกริบ สัตว์นรกทั้งหลายผู้
กระทำบาป เป็นผู้เขลา ย่อมตกลงไปบน
คมมีดโกนนั้น เพราะได้กระทำบาปไว้.

ก็สุนัขดำ สุนัขต่าง และสุนัขจิ้งจอก

ย่อมรุมกัดกินสัตว์นรกทั้งหลาย ผู้ร้องให้อยู่
ในที่นั้น ผุ่งกาดำ แร้ง นกตะกรุม และกา
ไม่ดำ ย่อมรุมกันจิกกิน.

คนผู้ทำกรรมหยาบ ย่อมเห็นความ
เป็นไปในนรknนี้ยากหนอ เพราะฉะนั้น
นรknพึงเป็นผู้ทำกิจที่ควรทำในชีวิตที่ยัง
เหลืออยู่ นี้ และไม่พึงประมาท เกวียน
บรรทุग्งา ผู้รู้ทั้งหลายนับแล้วนำเข้าไป
เปรียบในปทุมนรkn เป็น ๕๑,๒๐๐ โภค.

นรknเป็นทุกข์ เรากล่าวแล้วใน
พระสุตtrนี้ เพียงใด สัตว์ทั้งหลายผู้ทำกรรม
หยาบ พึงอยู่ในนรknเมื่อนั้น ตลอดกาลนาน
เพียงนั้น เพราะฉะนั้น บุคคลพึงกำหนด
รักษาวาจา ใจ ให้เป็นปกติในผู้สะอาด
มีศีลเป็นที่รักและมีคุณดีงามทั้งหลาย.

จบโกกालิกสุตtrที่ ๑๐

อรรถกถาโกกาลิกสูตรที่ ๑๐

โกกาลิกสูตร มีคำเริ่มต้นว่า เอวมุเม สุตฺตํ ดังนี้.

พระสูตรนี้มีการเกิดอย่างไร ?

การเกิดขึ้นแห่งสูตรนี้ จักมีแจ้งในอรรถกถาแห่งสูตรนั้นแล. บทมี
อาทิว่า เอวมุเม สุตฺตํ แห่งสูตรนี้ มีนัยดังได้กล่าวไว้ในอรรถกถานั้นแล
ก็ในบทว่า อธฺโข โกกาลิกโก นี โกกาลิกะนีเป็นใคร เหตุไรจึง
เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า ท่านกล่าวไว้ดังต่อไปนี้.

มีเรื่องเล่ามาว่า โกกาลิกะนี เป็นบุตรของโกกาลิกเศรษฐี ในเมือง
โกกาลิกะแคว้น โกกาลิกะ ออกบวชแล้วอาศัยอยู่ในวิหารที่บิดาสร้างไว้นั่นเอง
มีชื่อว่าจุฬโกกาลิกะ มิใช่เป็นศิษย์ของพระเทวทัต. เพราะโกกาลิกะศิษย์พระ
เทวทัตนั้นเป็นบุตรพราหมณ์ ชื่อว่ามหาโกกาลิกะ. ได้ยินว่า เมื่อพระผู้มี
พระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ กรุงสาวัตถี พระอัครสาวกสองรูปพร้อมด้วยภิกษุ
ประมาณ ๕๐๐ จาริกไปยังชนบท เมื่อจวนใกล้เข้าพรรษาส่งภิกษุเหล่านั้นกลับไป
ไป ตนเองถือบาตรและจีวรไปถึงนครในชนบทนั้น ได้ไปยังวิหารนั้น ณ ที่นั้น
พระอัครสาวกทั้งสองรูปสนทนากับโกกาลิกภิกษุนั้นแล้วกล่าวว่า คุณก่อนอาวุโส
เราจักอยู่ ณ ที่นี้สัก ๑ เดือน ท่านอย่าบอกใคร ๆ นะ โกกาลิกภิกษุรับคำ
ครั้งล่วงไป ๑ เดือน วันหนึ่งโกกาลิกภิกษุรีบเข้าไปยังนครกล่าวว่า ท่านทั้ง
หลายไม่รู้หรือว่าพระอัครสาวกทั้งสองมาอยู่ ณ ที่นี้จึงไม่มีใครนิมนต์ถวายปัจจัย
ชวานครถามว่า ทำไมพระคุณเจ้าไม่บอกพวกผมเล่า. โกกาลิกภิกษุตอบว่า จะ

บอกไปทำไม พวกท่านไม่เห็นภิกษุสองรูปอาศัยอยู่ดอกหรือ ทั้งสองรูปนั้นเป็นพระอัครสาวกมิใช่หรือ. ชาวนครพากันประชุมคว่น นำเนยใส นำอ้อยงบ และผ้าเป็นต้นมาวางไว้ข้างโกกาลิกภิกษุ. โกกาลิกภิกษุคิดว่า พระอัครสาวกทั้งสองเป็นผู้มั่งน้อยอย่างยิ่ง ครั้นรู้ว่า ลากเกิดขึ้นเพราะพูดชักชวนจักไม่ยินดีรับเมื่อไม่ยินดีรับ จักพูดว่า ท่านทั้งหลายจงถวายแก่ภิกษุเจ้าอาวาสเถิดเป็นแน่ เอาเถิดเราจักให้พระอัครสาวกทั้งสองรับลากนี้ไป. โกกาลิกภิกษุได้ทำอย่างนั้น พระเถระทั้งสองเห็นแล้วก็รู้ว่าลากเกิดขึ้นเพราะพูดชักชวนจึงคิดว่าปัจจัยเหล่านี้ไม่ควรแก่เราทั้งสองเลย และไม่ควรแก่โกกาลิกภิกษุด้วย. จึงไม่พูดว่า ท่านทั้งหลายจงถวายแก่เจ้าอาวาสเถิด ปฏิเสธแล้วก็หลีกไป. ด้วยเหตุนั้น โกกาลิกภิกษุเกิดเสียใจว่า นี้อะไรกัน พระอัครสาวกทั้งสองได้ไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า. พระผู้มีพระภาคเจ้าครั้นทรงพิจารณาแล้ว หากไม่เสด็จจาริกไปยังชนบทด้วยพระองค์เอง ก็ทรงส่งอัครสาวกทั้งสองไปตรัสว่า จรธ ภิกฺขเว จาริกิ พุทฺชนฺหิตาย. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย พวกเธอจงจาริกไปเพื่อประโยชน์แก่ชนเป็นอันมากเถิด ดังนี้ เป็นต้น. นี้เป็นประเพณีของพระตถาคตทั้งหลาย.

แต่สมัยนั้น พระองค์ไม่มีพระประสงค์จะเสด็จไปด้วยพระองค์เอง. จึงทรงส่งพระอัครสาวกทั้งสองไปด้วยพระดำรัสว่า คจฺจนฺถ ภิกฺขเว จรธ จาริกิ คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย พวกเธอจงไป จงเที่ยวจาริกไปเถิด ดังนี้. พระอัครสาวกทั้งสองพร้อมด้วยภิกษุประมาณ ๕๐๐ รูป เที่ยวจาริกไป ได้ไปถึงนครนั้นในแคว้นนั้น ๆ โดยลำดับ. ชาวนครจำพระเถระทั้งสองได้ จึงเตรียมทานพร้อมด้วยบริวาร สร้างมณฑปกลางนครพากันถวายทาน พร้อมบริวารเข้าไปถวายแต่

พระเถระทั้งสอง. พระเถระทั้งสองรับแล้วได้ให้แก่ภิกษุสงฆ์. โภกालิกภิกษุเห็นดังนั้นจึงคิดว่า เมื่อก่อนพระอัครสาวกทั้งสองรูปนี้เป็นผู้มกน้อย บัดนี้ถูกความโลภครอบงำ เกิดเป็นผู้มีความปรารถนาลามกเสียแล้ว เมื่อก่อนท่านทั้งสองนี้คล้ายกับมีความมกน้อย สันโดษ สงัด บัดนี้เห็นจะมีความปรารถนาลามก เป็นภิกษุลามก แสดงคุณของอัสตบรูษเสียแล้ว. โภกालิกภิกษุจึงเข้าไปหาพระเถระทั้งสองกล่าวว่า คุณก่อนอาวุโส ท่านทั้งสอง เมื่อก่อนได้เป็นคัจฉาผู้มกน้อย สันโดษ สงัด แต่บัดนี้ท่านทั้งสองกลับเป็นภิกษุลามกไปเสียแล้ว แล้วถือบาตรและจีวรรีบออกไปทันทีทันใด คิดว่าจักกราบทูลความนี้แด่พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงมุ่งหน้าไปกรุงสาวัตถีเข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าโดยลำดับ. ในสูตรนี้โภกालิกภิกษุนี้ได้เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าด้วยเหตุนี้. ดังที่พระสังคีติกาจารย์กล่าวคำเป็นอาทิว่า อถ โข โภกาลีโก ภิกขุ เยน ภควา

เตนุปลสงฺกมิ ครั้งนั้นแลโภกาลิกภิกษุเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่ประทับ

พระผู้มีพระภาคเจ้าทอดพระเนตรเห็น โภกาลิกภิกษุนั้นรีบร้อนมาทรงรำพึงดู ได้ทรงทราบว่ โภกาลิกภิกษุมาประสงค์จะด่าพระอัครสาวกทั้งสอง. ทรงรำพึงต่อไปว่า สามารถจะทรงห้ามได้หรือไม่หนอ ได้ทรงเห็นว่าไม่สามารถจะห้ามได้ โภกาลิกภิกษุนั้นมาเพื่อจะทำร้ายในอัครสาวกทั้งสอง จักเกิดในปทุมนรกโดยแน่นอน. พระผู้มีพระภาคเจ้าเพื่อจะทรงปลดเปลื้องคำติเตียนของคนอื่นว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าแม้ทรงเห็นอย่างนี้ ทรงสดับคำติเตียนพระสารีบุตรและพระโมคคัลลานะแล้วก็ได้ทรงห้าม และเพื่อแสดงความมีโทษมากของผู้ติเตียนพระอริยะจึงตรัสห้ามถึง ๓ ครั้ง โดยนัยมีอาทิว่า มาเหว โภกาลิกะ เธออย่าได้กล่าวอย่างนั้น ดังนี้.

ในบทเหล่านั้น บทว่า มาเหว ความว่า เธออย่าได้กล่าวอย่างนั้น.
บทว่า เปสลา แปลว่า มีศีลเป็นที่รัก. บทว่า สทุทายโก คือชักนำให้น้อมใจ
เชื่อ อธิบายว่า ให้นำมาซึ่งความเชื่อ. บทว่า ปจฺจยโก ให้เลื่อมใส อธิบาย
ว่า ให้นำมาซึ่งความปลงใจว่าเป็นอย่างนั้น ดังนี้.

บทว่า อจิริปกฺกนฺตฺส คือ เมื่อโกกาลิกภิกษุหลีกเลี่ยงไปไม่นานนัก.
บทว่า สพุโป กาโย ผุฏฺโฐ อโหสิ ได้มีต่อมเกิดขึ้นในกาย ความว่า
ทั่วร่างกายไม่เว้นช่องว่างแม้เพียงปลายผมได้มีต่อมทำลายกระดูกเกิดขึ้นเต็มไป
หมด เพราะด้วยพุทธานุภาพกรรมเห็นปานนั้นยังมีให้ผลในเมื่ออยู่เฉพาะพระ
พักตร์พระพุทธเจ้าแต่ให้ผลเมื่อพ้นสายตาไปแล้ว ฉะนั้น เมื่อโกกาลิกภิกษุหลีกเลี่ยง
ไปไม่นานย่อมจึงผุดขึ้น. ด้วยเหตุนี้แล ท่านจึงกล่าวว่า **อจิริปกฺกนฺตฺส**
โกกาลิกฺส เมื่อโกกาลิกภิกษุหลีกเลี่ยงไปไม่นาน. เมื่อหากจะมีคำถามว่า เมื่อ
เป็นเช่นนั้น เพราะเหตุไร โกกาลิกภิกษุจึงไม่อยู่ ณ ที่นั้นเล่า. ตอบว่า ด้วย
อานุภาพของกรรม. เพราะกรรมรอโอกาสให้ผลแน่นอน ฉะนั้น กรรมจึงไม่ให้
โกกาลิกภิกษุอยู่ ณ ที่นั้น โกกาลิกภิกษุนั้นถูกเตือนด้วยอานุภาพของกรรมจึง
ลุกจากที่นั่งหลีกเลี่ยง. บทว่า กพฺยมตฺตโย เทาเมถึถั่วดำ คือ เทาเมถึตลูกเดียว.
บทว่า เวพฺฐสลาภฺกมตฺตโย คือเทาผลมะตูมอ่อน. บทว่า ปรีภิชฺชิสฺส คือ
แตกแล้ว. เมื่อต่อมทั้งหลายแตกแล้วทั้งตัวได้เป็นเหมือนขนุนสุก. โกกาลิก-
ภิกษุนั้นมีตัวเปื่อยเน่าถึงความลำบาก ถูกทุกข์ครอบงำ นอนที่ซุ้มประตูพระ-
เชตวันมหาวิหาร. ลำดับนั้น มนุษย์ทั้งหลายต่างพากันมาเพื่อจะฟังธรรม ครั้น
เห็นโกกาลิกภิกษุนั้นต่างก็พูดดำนิว่า โธ โกกาลิกะ โธ โกกาลิกะ ทำกรรม
ไม่สมควรเลย ท่านอาศัยปากของตนเองแท้ ๆ จึงถึงความลำบาก. บรรดา

อารักขเทวดาได้สดับคำของมนุษย์เหล่านั้น ก็ได้คิดเทียบเป็นเสียงเดียวกัน.
บรรดาอากาศเทวดาได้ฟังเสียงของอารักขเทวดา ก็คิดเทียบเป็นเสียงเดียวกัน
ด้วยอุบายนี้ จนถึงอกนิภูฏภพ.

ครั้งนั้น ภิกษุชื่อจตุที อุปัชฌาย์ของโกกาลิกภิกษุบรรลุนาคามีผล
บังเกิดเป็นพรหมชั้นสุทธาวาส. พรหมนั้นออกจากสมาบัติได้สดับคำคิดเทียบนั้น
จึงมาให้โอรพาทโกกาลิกภิกษุ เพื่อให้เกิดจิตเลื่อมใสในพระสารีบุตรและพระ-
โมคคัลลานะ. โกกาลิกภิกษุนั้นไม่เชื่อกำของพรหมนั้นได้ถึงมรณภาพทั้ง ๆ ที่ไม่
เลื่อมใสนั่นเองไปบังเกิดในปทุมนรก. ด้วยเหตุนี้พระสังคีติกาจารย์จึงกล่าวว่า
อโฆ โกกาลิก ภิกษุ เตนว ปาเปน ฯเปฯ อามาเตตวา เป็นต้น
ความว่า ครั้งนั้นแล โกกาลิกภิกษุมรณภาพเพราะบาปนั่นเอง ครั้นโกกาลิก-
ภิกษุมรณภาพแล้วก็ไปเกิดในปทุมนรก เพราะจิตอาฆาตในพระสารีบุตรและ
พระโมคคัลลานะ.

บทว่า อโฆ พุรุหฺมา สหฺมฺปติ ครั้งนั้นแลสหัมบดีพรหม ความ
ว่า พรหมนี้เป็นใคร ก็และเพราะเหตุไรจึงเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว
กล่าวคำนี้. สหัมบดีพรหมนี้ ครั้งศาสนาของพระผู้มีพระภาคเจ้า พระนามว่า
กัสสปะ เป็นภิกษุชื่อว่าสหกะ เป็นพระอนาคามีบังเกิดใน สุทธาวาสมหาพรหม.
ที่สุทธาวาสนั้น พรหมทั้งหลายเรียกท่านว่า สหัมบดีพรหม. สหัมบดีพรหม
นั้นดำริว่า เราจักเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าทูลถามถึงปทุมนรก แต่นั้น
พระผู้มีพระภาคเจ้าจักตรัสบอกแก่ภิกษุทั้งหลาย ที่นั้นภิกษุทั้งหลายผู้ฉลาดใน
การลำดับเรื่องจักทูลถามกำหนดอายุในปทุมนรกนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อ
๑. บางแห่งเป็น ตุฑฺพรหม.

จะตรัสบอกกำหนดอายุนั้นจักรงประกาศโทษในการติเตียนพระอริยะ ด้วยเหตุนี้ จึงเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าทูลเรื่องนี้. พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ทรงกระทำอย่างนั้น. แม้ภิกษุรูปหนึ่งก็ได้ทูลถามขึ้น. ครั้นภิกษุรูปนั้นทูลถามแล้ว พระผู้มีพระภาคเจ้าจงตรัสคำมีอาทิว่า **เสยฺยถาปี ภิกฺขุ** ดังนี้.

ในบทเหล่านั้น บทว่า **วิสตฺติขาริโก ๒๐ ขาริ** คือ ๔ ปัตตะโดย ปัตตะของชาวมคร เป็น ๑ ปัตตะในแคว้นโกศล, โดยปัตตะนั้น ๔ ปัตตะเป็น ๑ อพหกะ, ๔ อพหกะเป็น ๑ โทณะ, ๔ โทณะเป็น ๑ มาณิกะ, ๔ มาณิกะเป็น ๑ ขาริ, เป็น ๒๐ ขาริ ด้วยขารินั้น (ขาริหนึ่งเท่ากับ ๑,๒๕๖ ทะนาน ๒๐ ขาริ เท่ากับ ๒๕,๑๒๐ ทะนาน). บทว่า **ติลฺวาโห** ได้แก่ เกวียนบรรทุกษา. บทว่า **อพฺพุโท นิรโย อพฺพุทฺนรก** คือ ชื่อว่าอพพุทนรก ไม่มีนรกจัดไว้เฉพาะไร ๆ แต่โอกาสที่ได้รับความร่ำร้อน ด้วยการนับอพพุทะ (๑๐๐ ล้านปี) ในอเวจันนั้นแหละท่านกล่าวว่า อพพุทนรก. ในนิรพพุทนรกเป็นต้นก็มีนัยนี้. ในนิรพพุทนรกนั้น พึงทราบการนับปีอย่างนี้, ๑๐๐ แสนเป็น ๑ โกฏิ, ๑๐๐ แสนโกฏิ เป็น ๑ ปโกฏิ, ๑๐๐ แสนปโกฏิ เป็น ๑ โกฏิปโกฏิ, ๑๐๐ แสนโกฏิปโกฏิ เป็น ๑ นหุต, ๑๐๐ แสนนหุต เป็น ๑ นินนหุต, ๑๐๐ แสนนินนหุต เป็น ๑ อพพุทะ, เอา ๒๐ คุณอพพุทะ เป็น ๑ นิรพพุทะ. ในนรกทั้งปวงก็มีนัยนี้. แต่อาจารย์บางพวกกล่าวว่า ในนรกนั้น ๆ ได้ชื่อโดยความต่างแห่งการเสวยทุกข์บ้าง โดยความต่างแห่งกรรมกรรมบ้าง. อาจารย์อีกพวกหนึ่งกล่าวว่า นรกเหล่านี้เป็นสี่ตนรก. บทว่า **อถาปริ** ท่านกล่าวหมายถึงคาตาประพันธ์แสดงความให้พิเศษไปจากความนั้น. ใน ๒๐ คาตา คาตาหนึ่งชื่อว่า **สตฺ สหฺสุตฺตานิ**

พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย สุตตนิบาต เล่ม ๑ ภาค ๖ - หน้า ๖13

๑๐๐ พัน คือ หนึ่งแสน แสดงความดั่งที่กล่าวแล้วโดยปาฐะนั่นเอง. คาถาที่
เหลือแสดงความต่างกันออกไป. แต่สองคาถาสุดท้ายไม่มีในปาฐะที่วินิจฉัยไว้
แล้วในมหาอรรถกถา ด้วยเหตุนี้จะได้กล่าวใน ๒๐ คาถา.

ในบทเหล่านั้น บทว่า **กุรารี** ได้แก่ วาจาหยาบเช่นกับขวานเพราะ
เหมือนตัวเอง. บทว่า **นิหุติ** ตัด คือตัดรอนรากเหง้าของตนคือกุศลมูล. บท
ว่า **นิหุติ** แปลว่า ควรนินทา. บทว่า **ต วา นิหุติ โย ปลัถิโย** ผู้ใด
นินทาคนที่ควรสรรเสริญ ความว่า บุคคลใดควรสรรเสริญด้วยอรรถว่า เป็นผู้
สูงสุด กลับยกโทษติเตียนบุคคลนั้น ว่าเป็นผู้มีความปรารถนาลามกเป็นต้น.
บทว่า **วิจินติ** แปลว่า ย่อมก่อ. บทว่า **กลี** แปลว่า โทษ. บทว่า **อโย กลี**
ได้แก่ โทษนี้. บทว่า **อกุเขสุ** เพราะเล่นการพนัน. บทว่า **สพฺพสุสาปี**
สหาปี อุตตนา คือ กับทรัพย์ของตนทั้งหมดบ้าง กับตนเองบ้าง. บทว่า
สุคเตสุ ในพระสุตทั้งหลาย ได้แก่ ในพระพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้าและ
พระสาวกมีชื่อว่าสุคต เพราะไปด้วยดีและเพราะไปสู่ฐานะดี. บทว่า **มนิ**
ปทฺสเย ยังใจให้ประทุษร้าย ท่านอธิบายว่า ใจของผู้ประทุษร้ายในพระพุทธเจ้า
พระปัจเจกพุทธเจ้าและพระสาวก มีโทษมากกว่า. เพราะเหตุไร. เพราะบุคคล
ตั้งวาจาและใจอันลามกไว้แล้ว เป็นผู้ติเตียนพระอริยเจ้ายอมเข้าถึงนรกตลอด
กาล ประมาณด้วยการนับปี ๑๐๐,๐๐๐ นิรพพุทะ และ ๑๖๐ อัมพพุทะ ท่าน
อธิบายว่า เพราะบุคคลตั้งวาจาและใจอันลามก เป็นผู้ติเตียนพระอริยเจ้ายอม
เข้าพินนรก คือหมกไหม้อยู่ในนรกนั้นตลอดกาลประมาณด้วยการนับปี. นี้เป็น
ประมาณอายุในพมุนนรกโดยสังเขป.

บทว่า โลกคุณ นี้เป็นชื่อของตัณหา. บทว่า อวทณฺญ ไม่รู้ความประสงค์
ของผู้ขอ. คือ ชื่อว่าไม่รู้คำพูด เพราะไม่ถือโอวาทแม่ของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย.
บทว่า มจฺจนฺริ มีความตระหนี่ คือด้วยความตระหนี่ห้าว่าง. ชื่อว่าเป็นผู้
ประกอบเนื่อง ๆ ในคำต่อเสียด เพราะประสงค์จะให้อัครสาวกทั้งสองแตกกัน.
บทที่เหลือปรากฏชัดแล้ว บทนี้ท่านอธิบายว่า ลูกก่อนโกกาลิกะผู้มีอายุ ผู้ใด
เป็นเช่นท่าน ประกอบเนื่อง ๆ ในคุณคือความโลภ ไม่มีศรัทธา กระด้าง ไม่รู้
ความประสงค์ของผู้ขอ ตระหนี่ ประกอบเนื่อง ๆ ในคำพูดต่อเสียด ผู้นั้น
ย่อมบริภาษผู้อื่นคือบุคคลที่แม้ไม่ควรพูดถึงด้วยวาจา ด้วยเหตุนี้เราจึงกล่าว
คาถาที่สามว่า มฺขทุคฺค แนะคนผู้มีปากเป็นหล่ม. ต่อไปนี้เป็นอธิบายบทที่
ยากของบทว่า มฺขทุคฺค นั้น แนะคนผู้มีปากเป็นหล่ม คือมีปากไม่เรียบร้อย
กล่าวคำไม่จริง คือปราศจากความจริง พูดจาหละหละ ผู้ไม่ประเสริฐ คือ
เป็นอสัตบุรุษ ผู้กำจัดความเจริญ คือกำจัดความสมบูรณ์ ทำความสมบูรณ์
ให้พินาศ ผู้เป็นที่สุดคน คือ อาพับ ผู้มีโทษ คือ เป็นผู้เคราะห์ร้าย ผู้เป็น
อวชาต คือเป็นอวชาตบุตร (บุตรที่เลว) ของพระพุทธเจ้า ท่านเกลิยฐฺติ คือ
กิเลสลงในตน. บทว่า ปปตฺติ ได้แก่ มหานรก. ปาฐะว่า ปปญฺญ ก็มิ.
ความอย่างเดียวกัน. ปาฐะว่า ปปตฺตํ คือมหานรก. บทว่า ห ในบทว่า
เอติ ห ตํ นี้เป็นนิบาต. บทว่า ตํ ได้แก่กุศลกรรมและอกุศลกรรมนั้น. อีก
อย่างหนึ่ง บทว่า หตฺติ ได้แก่ไปแล้วคือถึงแล้ว. อธิบายว่า สะสมแล้ว.
บทว่า สุวามิ คือ เป็นเจ้าของกรรมนั้น เพราะได้ทำไว้. ท่านอธิบายว่า
เพราะเขาได้กรรมนั้นไว้ กรรมนั้นของเขาจึงไม่หายไป. ก็เพราะเขาได้ (กรรม)
ไว้ ฉะนั้น คนเขลาผู้ทำกรรมหยาบ ย่อมเห็นความทุกข์ของตนในโลก.

บัดนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อจะทรงประกาศถึงทุกข์ที่คนเขลาเห็นจึง
ตรัสคำมีอาทิว่า **อโย สกุสมหาภู ฐาน** ย่อมเข้าถึงหลาวเหล็กอันคมกริบ.

ในบทนั้น พึงทราบความในกึ่งคาถาดังก่อน. พระผู้มีพระภาคเจ้าทรง
หมายถึงฐานะอันนำมาซึ่งหลาวเหล็กอันใด ตรัสว่า **ตมณํ ภิกขเว นิรยุปลา**
ปญฺจวิพฺสนุ นาม กมุภกรณํ การนุติ คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย นายนิริยบาล
ให้ลงกรรมกรรม เครื่องจองจำ ๕ อย่างนั้น ดังนี้ ผู้ทำกรรมหยาบยอมเข้าถึง
ฐานะนั้น เมื่อเข้าถึง นายนิริยบาลให้นอนเหนือแผ่นดินอันร้อนจัดบนหลาว
เหล็กนั้น แล้วเข้าถึงหลาวเหล็กอันคมกริบ แข็ง ร้อน ถูกนายนิริยบาลโบย
ในที่ ๕ แห่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงหมายถึงหลาวเหล็ก จึงตรัสว่า **ตตฺตํ**
อโยจิลํ หตุเต กเมนุติ นายนิริยบาลถือก้อนเหล็กร้อนมา.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสคาถากึ่งหนึ่งต่อจากนั้น ทรงหมายถึงคำที่พระ-
องค์ตรัสไว้ว่า นายนิริยบาลยึดก้อนเหล็กร้อนลงในปากของสัตว์นรกผู้เผาไหม้
อยู่ในนรกนั้นหลายพันปี แล้วไปยังฝั่งแม่น้ำเสบ ตามลำดับเพื่อเสวยผลกรรม
ที่เหลือจากการถูกเผาไหม้ นายนิริยบาลกรอกน้ำทองแดงร้อนลงในปาก.

ในบทเหล่านั้น บทว่า **อโย** คือ โลหะ. บทว่า **กุพฺสนุณิโก** ก้อน
เหล็กแดงโชติช่วง คือมีสัณฐานเหมือน ผลมะตูม. ในบทว่า **อโย** นี้ พึง
ทราบโลหะทองแดงด้วย **อโย** ศัพท์ นอกนั้น พึงทราบว่าเป็นก้อนเหล็ก.
บทว่า **ปฏฺฐิรูปํ** คือ สมควรแก่กรรมที่ทำได้.

พึงทราบวินิจฉัยในคาถาอื่นจากนั้นดังต่อไปนี้ บทว่า **น หิ วคฺค**
ความว่า นายนิริยบาลพูดว่า จงจับ จงประหาร ดังนี้เป็นต้น ไม่พูดคำไพบา

เลย. บทว่า **นภิชวนฺติ** จะวิ่งหนีก็ไม่ได้ คือจะทำเป็นหน้าเบิกบานก็ไม่ได้ จะทำหน้ายิ้มเข้าไปหา ก็ไม่ได้. ท่านอธิบายว่า จะเข้าไปหาเพราะนำความพินาสมาให้ก็ไม่ได้. บทว่า **น ตาณมุเปนฺติ** ไม่ได้ที่ต้านทานเลย คือจะเข้าไปขอความต้านทาน ที่ซ่อนเร้น ที่อาศัยก็ไม่ได้. ท่านอธิบายว่า นายนิริยบาลเข้าไปจับฆ่าอย่างเดียว. บทว่า **องฺคาเร สนฺถเต เสนฺติ** สัตว์นรกนอนอยู่บนถ่านเพลิงอันลาดไว้ คือ สัตว์นรกถูกลากขึ้นภูเขาถ่านเพลิง นอนอยู่บนถ่านเพลิงที่ลาดไว้หลายพันปี. บทว่า **อฺคฺคินิสฺมํ ปหฺชฺชติ** คือเข้าไปสู่กองไฟอันลุกโพลงโดยรอบ และโชติช่วงในทิศทั้งปวง. บทว่า **ปวิสนฺติ** คือนายนิริยบาลจับขังใส่ลงในมหานรก. มหานรคนั้นท่านกล่าวว่ามีอยู่ ๔ มุม ผู้ที่ยืนอยู่ห่างประมาณ ๑๐๐ โยชน์ ตาย่อมแตกได้. บทว่า **ชาเลน จ โอนฺหิยานา** นายนิริยบาลเอาข้ายเหล็กพันคือ นายนิริยบาลเอาข้ายเหล็กพันแล้วประหารเหมือนพรานเนื้อฆ่าเนื้อ ฉะนั้น นี้เป็นกรรมกรรมซึ่งมิได้กล่าวไว้ในเทวทูตสูตร. บทว่า **อนุชฺว ติมิสมาณฺติ** สัตว์นรกทั้งหลายยอมไปสู่โรรูนรกที่มีดทับ ความว่า สัตว์นรกยอมไปสู่โรรูนรกอันมีดทับที่รู้ว่ามิด เพราะทำความมิด ที่รู้ว่าทับเพราะมิดจัด. นัยว่า ที่โรรูนรคนั้นตาแตก เพราะสุดศวันกรวดของหมอกเหล่านั้นเข้าไป. ด้วยเหตุนี้ท่านจึงกล่าวว่า **อนุชฺว** ดูความมิดทับ. บทว่า **ตํ วิตติ ยถา มหิกาย** ความว่า ความมิดที่บนนั้นแผ่ไปเหมือนกลุ่มหมอก เกิดเป็นรูปร่างขึ้นมาอีก แม้ข้อนี้ ก็เป็นกรรมกรรมที่ท่านมิได้กล่าวไว้ในเทวทูตสูตรเหมือนกัน.

บทว่า **อถ โสหมย** ความว่า ก็โลหุมภี (หม้อเหล็ก) นี้อยู่สุดแผ่นดิน มีความลึก ๒๕๐,๐๐๐ โยชน์ เต็มไปด้วยโลหะร้อนเต็มเปี่ยม. บทว่า

ปัจจนฺติ หิ ตาสฺ จิรฺรตุตฺ ใต้แก่ ไหม้อยู่ในหม้อเหล็กนั้นสิ้นกาลนาน. บทว่า
อคุนิสฺมาสุ คืออันไฟลุกโพลง. บทว่า สมฺบุปฺปฺลวาสา ใต้แก่ ลอยฟองอยู่
ท่านอธิบายว่า สัตว์นรกขึ้นไปข้างบนคราวหนึ่ง ลงข้างล่างคราวหนึ่ง ผุดขึ้น
แล้วจมลง เพราะแรงของฟองน้ำ. พึงทราบโดยนัยที่กล่าวไว้ในเทวทูตสูตร
นั้นแล.

บทว่า ปุพฺพโลหิตฺมิสฺเส คือเปื้อนด้วยหนองและเลือด. บทว่า ตตฺถ
ก็ คือในทิศนั้น ๆ. บทว่า ทิสฺสํ คือทิศ. บทว่า อธิเสติ คือ ไป ปาฐะว่า
อภิเสติ ก็มี. อธิบายว่า อาศัยอยู่ในทิศที่ติดอยู่. บทว่า กิลิสฺสติ คือ ลำบาก.
ปาฐะว่า กิลฺเชฺชฺติ บ้าง. อธิบายว่า เปื้อยเนา. บทว่า สมฺมุสฺสฺมาโน
คือ หนองและเลือดเปดเปื้อน. แม้ข้อนี้ก็ป็นกรรมกรรมที่ท่านมิได้กล่าวไว้ใน
เทวทูตสูตร. บทว่า ปุพฺพวาสเต ใต้แก่เป็นที่อยู่ของหมู่นอน. โลหฺกฺมฺภี
นี้ท่านกล่าวไว้ในเทวทูตสูตรว่า เป็นคุณนรก. ผู้ที่ตกลงไปในคุณนรกนั้น สัตว์
ปากเข้มนักฉิวหนังเป็นต้น แล้วเกี่ยวกินเชื้อในกระดูก. บทว่า คนฺตุํ หิ
ตีรฺมปฺตฺติ คือ ในคุณนรกนั้น แม้ฝังที่จะไปก็ไม่มีเลย. ปาฐะว่า ตีรฺวมฺตฺติ
ดังนี้บ้าง. ความเหมือนกัน. ฝังนั้นแหละท่านกล่าวว่า ตีรฺวํ ในบทนี้. บทว่า
สพฺพฺสฺมา หิ สมฺนฺตฺกปฺลฺลา เพราะกะทะครอบอยู่มิดชิดในที่ทั้งปวง ความ
ว่า เพราะโลหฺกฺมฺภีนั้นกะทะครอบอยู่มิดชิดแม้ในส่วนบน ฉะนั้นท่านจึงกล่าว
ว่า ไม่มีฝังจะข้ามไป. ปาไมมีไบเป็นดาบคม มีนัยดังที่ท่านกล่าวไว้แล้วใน
เทวทูตสูตรนั้นแล. ก็ปานนั้นปรากฏแต่ไกลเหมือนปามะม่วงนารีนรมย์. เมื่อเป็น
เช่นนั้น สัตว์นรกทั้งหลายพากันเข้าไปด้วยความโลภ. แต่นั้นไบของต้นไม้
เหล่านั้นถูกลมพัดก็ตกแล้วตัดอวัยวะน้อยใหญ่. ด้วยเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่า

ตัม ปวิสฺสูติ สมฺมจฺฉินฺนคฺคฺคา คือ สัตว์นรกเข้าไปสู่ป่าไผ่นั้น ถูกดาบใบไม้

ตัดตัวขาด. บทว่า ชิวฺหํ พลิสฺเสน คเหตฺวา อารจยารจยา วิหฺนฺนฺติ

พวกนายนิริยบาล เอาเบ็ดเกี่ยวลื่นออกมาแล้วเบียดเบียนด้วยการดึงออกมา ๆ ความว่า พวกนายนิริยบาลเอาเบ็ดดึงลื่นของสัตว์นรกผู้พูดปดรีบวิ่งไปลุ่มลงในป่าที่มีใบไม้เป็นดาบคมแล้วทาบ เหมือนพวกมนุษย์ลาดหนั่งสควไ้บนแผ่นดินแล้วทาบด้วยเสาเหล็กฉะนั้น แล้วเอาขวานชำแหละออก ๆ เชือดปลายข้างหนึ่ง ๆ ทำให้ลำบาก ปลายที่เชือดออก ๆ ก็ตั้งอยู่อย่างเดิมอีก. ปาฐะว่า อารชยารชยา ดังนี้บ้าง. ความว่า ดึงออกมา ดึงออกมา ดังนี้. แม้ข้อนี้ก็เป็นกรรมกรรม ที่ท่านมิได้กล่าวไว้ในเทวทูตสูตร.

บทว่า เวตฺตฺรณฺนิ ได้แก่ แม่น้ำที่ท่านกล่าวไว้ในเทวทูตสูตรว่าเป็นแม่น้ำด่างใหญ่. ได้ยินว่า แม่น้ำนั้นปรากฏมีน้ำเต็มคูแม่น้ำคงคา. เมื่อเป็นเช่นนั้น สัตว์นรกทั้งหลายคิดว่า จักอาบ จักดื่ม ย่อมตกไปในแม่น้ำนี้. บทว่า ตินฺนุหฺรารี ชุรฺชารี คมฺมิดโกนอันคมกริบ ท่านอธิบายว่า สัตว์นรกทั้งหลาย ย่อมตกไปบนคมมีดโกนอันคมกริบ. ได้ยินว่า ที่ฝั่งทั้งสองทั้งข้างบนข้างล่างของแม่น้ำนั้นปรากฏคูคมมีดโกนอันคมกริบตั้งอยู่ตามลำดับ. ด้วยเหตุนี้ท่านจึงกล่าวว่า แม่น้ำนั้นมีคมมีดโกนอันคมกริบ. อธิบายว่า สัตว์นรกทั้งหลายย่อมเข้าถึง คือ ติดอยู่กับคมมีดโกนอันคมกริบเพราะกระแสน้ำ. ก็เมื่อสัตว์นรกทั้งหลายเข้าถึงอย่างนี้ ถูกบาปกรรมเดือนแล้ว, คนโง่ คือคนพาล ย่อมตกไปบนคมมีดโกนนั้น. พึงประกอบบทนี้ว่า สามา สวลา ด้วยบทว่า โสณา ข้างหน้า. เป็น สามวณฺณา กมฺมาสวณฺณา จ โสณา ขาทนฺติ ความว่า สุนัขดำและสุนัขด่าง ย่อมรุมกันกัดกิน. บทว่า กาโกลคฺคา ได้แก่

ฝูงกาดำ. บทว่า **ปฏิกิษณา** ได้แก่สัตว์ที่เกิดความอยากด้วยดี อาจารย์พวกหนึ่งกล่าวว่า **มหาคิษณา** พญาแร้ง. บทว่า **กุกุลา** ได้แก่ นกตะกรุม. อาจารย์บางคนกล่าวว่า บทว่า **กุกุลา** นี้เป็นชื่อของเหยี่ยว. คำนี้ เป็นชื่อของเสนา. บทว่า **วayasa** ได้แก่ กาไม้ดำ. แม้ข้อนี้ก็เป็นกรรมกรที่ท่านมิได้กล่าวไว้ในเทวทูตสูตร. ก็แม้บทเหล่านี้จะได้กล่าวไว้ในเทวทูตสูตร ไม่ได้กล่าวไว้ในสูตรนี้ ก็พึงทราบว่บทเหล่านั้นเป็นอันกล่าวแล้ว เป็นส่วนเบื้องต้นและเบื้องหลังของบทเหล่านั้นนั่นเอง.

บัดนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าครั้นทรงแสดงความเป็นไปของนรกนี้ทั้งหมดแล้ว เมื่อจะทรงสั่งสอนจึงตรัสคาถาว่า **กิญจา วตาย** ความเป็นไปยากหนอ ดังนี้.

บทนั้นมีความว่า คนผู้ทำกรรมหยาบย่อมเห็นความเป็นไปอันมีกรรมกรต่าง ๆ ในนรกนี้ยากหนอ เพราะฉะนั้นเมื่อยังมีชีวิตเหลืออยู่ ยังอยู่ในโลกนี้ต่อไป พึงเป็นผู้ทำกิจในชีวิตที่เหลือนี้ ด้วยการตั้งใจทำกุศลธรรมมีการถึงพระไตรสรณคมน์เป็นต้น คือ แม้เป็นผู้ทำกิจในชีวิตที่ยังเหลืออยู่นี้ ก็ไม่พึงประมาท คือ ไม่ถึงความประมาทแม้เพียงครู่เดียว ด้วยการทำความเพียรติดต่อกันไปนั่นเอง. นี้เป็นการพรรณนารวยยอดในสูตรนี้. ก็เพราะบททั้งหลายที่เหลือได้กล่าวไว้แล้วทั้งเข้าใจได้ง่าย เพราะมีนัยดังได้กล่าวไว้แล้วในก่อน และเพราะมีความง่าย ฉะนั้น จึงไม่ต้องพรรณนาไปตามลำดับบท ด้วยประการฉะนี้.

จบอรรถกถาโกกालิกสูตรที่ ๑๐ แห่งอรรถกถาขุททกนิกาย

ชื่อปรมัตถโชติกา

นาลกสูตรที่ ๑๑

ว่าด้วยอติตถียพิจารณาว่าพระกุมารต้องบรรลु

[๓๘๘] อติตถียอยู่ในที่พักกลางวัน

ได้เห็นท้าวสักกะจอมเทพ และเทวดาคณะ
ไตรทศผู้มีใจชื่นชม มีปีติโสมนัส ยกผ้า
ทิพย์ขึ้นเชยชมอยู่อย่างเหลือเกิน ในที่อยู่
อันสะอาด ครั้นเห็นแล้วจึงกระทำความ
นอบน้อม แล้วได้ถามเทวดาทั้งหลายผู้มีใจ
เบิกบานบันเทิงในที่นั้นว่า เพราะเหตุไรหมู่
เทวดาจึงเป็นผู้ยินดีอย่างเหลือเกิน ท่าน
ทั้งหลายยกผ้าทิพย์ขึ้นแล้ว รื่นรมย์อยู่เพราะ
อาศัยอะไร.

แม้คราวใด ได้มีสงครามกับพวก

อสูร พวกเทวดาชนะ พวกอสูรพราหัย
แม้คราวนั้นชนลูกพองเป็นเช่นนี้ก็มิได้มี เทวดา
ทั้งหลายได้เห็นเหตุอะไร ซึ่งไม่เคยมีมา
จึงพากันเบิกบาน เปล่งเสียงชมเชย ขับร้อง
ประโคม ประบมือ และพ้อนรำกันอยู่.

เราขอถามท่านทั้งหลายผู้อยู่บนยอด-
เขาสิเนรุ ดูก่อนท่านผู้ nirทุกข์ทั้งหลาย ขอ

ท่านทั้งหลายจงช่วยจัดความสงสัยของเรา

โดยเร็วเถิด.

เทวดาทันหลายกล่าวว่า

พระโพธิสัตว์ผู้เป็นรัตนอันประเสริฐนั้น หาผู้เปรียบมิได้ ได้เกิดแล้วในมนุษยโลก เพื่อประโยชน์เกื้อกูลและความสุขที่ป่าลุมพินีวัน ในคามชนบทของเจ้าศากยะทั้งหลาย เพราะเหตุนั้น เราทั้งหลายจึงพากันยินดี เบิกบานอย่างเหลือเกิน.

พระโพธิสัตว์นั้น เป็นอัครบุคคลผู้สูงสุดกว่าสรรพสัตว์ เป็นผู้องอาจกว่านรชน สูงสุดกว่าหมู่สัตว์ทั้งมวล เหมือนสีหะผู้มีกำลัง ครอบงำหมู่เนอบันลืออยู่ จักทรงประกาศธรรมจักรที่ป่าอิสิปตนะ.

อติถุณีได้ฟังเสียงที่เทวดาทันหลายกล่าวแล้วก็รีบลง (จากชั้นดาวดึงส์) เข้าไปยังที่ประทับของพระเจ้าสุทโธทนะ นั่ง ณ ที่นั้นแล้ว ได้ทูลถามเจ้าศากยะทั้งหลายว่า พระกุมารประทับ ณ ที่ไหน แม้อาตมภาพประสงค์จะเฝ้า.

ลำดับนั้น เจ้าศากยะทั้งหลายได้ทรง
แสดงพระกুমารรุ่งเรือง เหมือนทองคำที่
ปากบ้ำซึ่งนายช่างทองผู้เฉลียวฉลาดหลอม
ดีแล้ว ผู้รุ่งเรืองด้วยสิริ มีวรรณะไม่ทราโม
แก่อดีตฤๅษี.

อดีตฤๅษีได้เห็นพระกุมารผู้รุ่งเรือง
เหมือนเปลวไฟเหมือนพระจันทร์อันบริสุทธิ์
ซึ่งโคจรอยู่ในอากาศ สว่างไสวกว่าหมู่ดาว
เหมือนพระอาทิตย์พ้นแล้วจากเมฆ แผลงแสง
อยู่ในสรวงกาล ก็เกิดความยินดี ได้ปีติอัน
ไพบูรณ์.

เทวดาทั้งหลายกันเสวตฉัตรที่ซึ่งเป็น
อันมาก และประกอบด้วยมณฑลตั้งพันไว้
ในอากาศ จามรด้ามทองทั้งหลายตกลงอยู่
บุคคลผู้ถือจามรและเสวตฉัตร ย่อมไม่
ปรากฏ.

ฤๅษีทรงชญาชื่อว่ากัณห์สิริ ได้เห็น
พระกุมารดุจแห่งทองบนผ้ากัมพลแดง และ
เสวตฉัตรที่กั้นอยู่ในพระเศียร เป็นผู้มิจิต
เพื่องฟู ดีใจ ได้รับเอาด้วยมือทั้งสอง.

ครั้นแล้ว อติถุณีผู้เรียนจบลักษณะ

มนต์ พิจารณาพระราชกุมารผู้ประเสริฐ

มีจิตเลื่อมใส ได้เปล่งถ้อยคำว่า พระกุมาร

ไม่มีผู้อื่นยิ่งกว่า สูงสุดกว่าสัตว์สองเท้า.

ครั้งนั้น อติถุณีหวนระลึกถึงการ

บรรลुरुปฌานของตน เป็นผู้เสียใจถึงน้ำตา

ตก เจ้าศากยะทั้งหลายได้ทอดพระเนตรเห็น

อติถุณีร้องไห้จึงตรัสถามว่า ถ้าอันตราย

จะมีในพระกุมารหรือหนอ.

อติถุณีได้ทูลเจ้าศากยะทั้งหลายผู้

ทอดพระเนตรเห็นแล้ว ไม่ทรงพอพระทัย

ว่า อาตมภาพระลึกถึงกรรมอันไม่เป็นประ-

โยชน์เกื้อกูลในพระกุมารหามิได้.

อนึ่ง แม้อันตรายก็จักไม่มีแก่พระ-

กุมารนี้ พระกุมารนี้เป็นผู้ไม่ทราม ขอมหา-

บพิตรทั้งหลาย จงเป็นผู้ดีพระทัยเถิด พระ-

กุมารนี้จักทรงบรรลुพระสัพพัญญุตญาณ.

พระกุมารนี้จักทรงเห็นนิพพานอัน

บริสุทธิ์อย่างยิ่ง ทรงหวังประโยชน์แก่ชน

เป็นอันมาก จักทรงประกาศธรรมจักร

พรหมจรรย์ของพระกุมารนี้จักแพร่หลาย.

แต่อายุของอาตมภาพ จักไม่ดำรง

อยู่ได้นานในกาลนี้ อาตมภาพจักกระทำ
กาละเสียดในระหว่างนี้ จักไม่ได้ฟังธรรมของ
พระกุมารผู้มีความเพียรไม่มีบุคคลผู้เสมอ
เพราะเหตุนั้น อาตมภาพจึงเป็นผู้เร่าร้อนถึง
ความพินาศ ถึงความทุกข์.

อดีตฤษียังปีติอันไพบูลย์ให้เกิดแก่

เจ้าศากยะทั้งหลายแล้ว ออกจากพระราชวัง
ไปประพฤติพรหมจรรย์ เมื่อจะอนุเคราะห์
หลานของตน ได้ให้หลานสมาทานในธรรม
ของพระผู้มีพระภาคเจ้าผู้มีความเพียรไม่มี
บุคคลผู้เสมอ แล้วกล่าวว่า

ในกาลข้างหน้า เจ้าได้ยินเสียงอัน
ระบือไปว่า พุทโธ ดังนี้ไซ้ พระผู้มี-
พระภาคเจ้า ได้ทรงบรรลुพระสัมโพธิญาณ
แล้ว ย่อมทรงเปิดเผยทางปรมัตถธรรม เจ้า
จงไปทูลสอบถามด้วยตนเองในสำนักของ
องค์ แล้วประพฤติพรหมจรรย์ในสำนัก
พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้นเถิด.

อดีตฤษีนั้นผู้มีปรกติเห็นนิพพาน

อันบริสุทธิ์อย่างยิ่งในอนาคต มีใจเกื้อกูล

พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย สุตตนิบาต เล่ม ๑ ภาค ๖ - หน้าที่ 626

เช่นนั้น ได้สั่งสอนนาลกดาบส นาลกดาบส
เป็นผู้สั่งสมบุญไว้ รักษาอินทรีย์ รอคอย
พระชินสีห์อยู่.

นาลกดาบสได้ฟังเสียงประกาศใน
กาลที่พระชินสีห์ทรงประกาศธรรมจักรอัน
ประเสริฐ ได้ไปเฝ้าพระชินสีห์ผู้องอาจกว่า
ฤๅแล้ว เป็นผู้เลื่อมใส ได้ทูลถามปฏิบัติ
อันประเสริฐของมุนีกะพระชินสีห์ ผู้เป็น
มุนีผู้ประเสริฐ ในเมื่อเวลาคำสั่งสอนของ
อติตฤๅมาถึงเข้าขณะนี้แล.

จบวัตถุกถา

[๓๘๐] ข้าพระองค์ ได้รู้ตามคำ
ของอติตฤๅโดยแท้ เพราะเหตุนั้น ข้าแต่
พระโคตม ข้าพระองค์ทูลถามพระองค์ผู้ถึง
ฝั่งแห่งธรรมทั้งปวง พระองค์อันข้าพระองค์
ทูลถามแล้ว ขอจงตรัสบอกมุนีและปฏิบัติ
อันสูงสุดของมุนี แห่งบรรพชิตผู้แสวงหา
การเที่ยวไปเพื่อภิกษา แก่ข้าพระองค์เถิด.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสพยากรณ์ว่า

เราจักบัญญัติปฏิปทาของมุนีที่บุคคล
ทำได้ยาก ให้เกิดความยินดีได้ยาก แต่ท่าน
เอาเถิด เราจักบอกปฏิปทาของมุนีนั้นแก่
ท่าน.

ท่านจงอุปถัมภ์ตน จงเป็นผู้มั่นคง
เถิด พึงกระทำการดำ และการไหว้ในบ้าน
ให้เสมอกัน พึงรักษาความประทุษร้ายแห่ง
ใจ พึงเป็นผู้สงบไม่มีความเย่อหยิ่งเป็น
อารมณ์.

อารมณ์ที่สูงต่ำมีอุปมาด้วยเปลวไฟ
ในป่า ย่อมมาสู่คลองจักษุเป็นต้น เหล่านารี
ย่อมประเล้าประโลมมุนี นารีเหล่านั้น อย่า
พึงประเล้าประโลมท่าน.

มุนีละกามทั้งหลายทั้งที่ดีแล้วงดเว้น
จากเมถุนธรรม ไม่ยินดียินร้าย ในสัตว์
ทั้งหลายผู้สะดุ้งและมั่นคง.

พึงกระทำตนให้เป็นอุปมาว่า เรา
ฉันใด สัตว์เหล่านี้ก็ฉันนั้น สัตว์เหล่านี้
ฉันใด เราก็คฉันนั้น ดังนี้แล้ว ไม่พึงฆ่าเอง
ไม่พึงใช้ผู้อื่นให้ฆ่า.

มุนีละความปรารถนาและความโลภ

ในปัจจุบันที่ปุถุชนข้องอยู่แล้ว เป็นผู้มิจักขุ
พึงปฏิบัติปฏิปทาของมุนีนี้ พึงข้ามความ
ทะเยอทะยานในปัจจุบัน ซึ่งเป็นเหตุแห่ง
มิจฉาชีพที่หมายรู้กันว่านรกนี้เสีย.

พึงเป็นผู้มีท้องพร่อง (ไม่เห็นแก่
ท้อง) มีอาหารพอประมาณ มีความปรารถนา
น้อย ไม่มีความโลภ เป็นผู้หายหิว ไม่มี
ความปรารถนาด้วยความอยาก ดับความ
เร่าร้อนได้แล้วทุกเมื่อ.

มุนีนั้นเที่ยวไปรับบิณฑบาตแล้ว พึง
ไปยังชายป่า เข้าไปนั่งอยู่ที่โคนต้นไม้.

พึงเป็นผู้ชวนชวายนในฉาน เป็นนัก
ปราชญ์ ยินดีแล้วในป่า พึงทำจิตให้ยินดียิ่ง
เพ่งฉานอยู่ที่โคนต้นไม้.

ครั้นเมื่อล่วงราตรีไปแล้ว พึงเข้าไป
สู่บ้าน ไม่ยินดีโภชนะที่ยังไม่ได้ และโภชนะ
ที่เขานำไปแต่บ้าน.

ไปสู่บ้านแล้ว ไม่พึงเที่ยวไปในสกุล
โดยรีบร้อน ตัดถ้อยคำเสียแล้ว ไม่พึงกล่าว
วาจาเกี่ยวด้วยการแสวงหาของกิน.

มุนีนั่นคิดว่า เราได้สิ่งใด สิ่งนี้ยัง

ประโยชน์ให้สำเร็จ เราไม่ได้ก็เป็นความดี
ดังนี้แล้ว เป็นผู้คงที่ เพราะการได้และไม่ได้
ทั้งสองอย่างนั้นแล ย่อมก้าวล่วงทุกข์เสียได้.

เปรียบเหมือนบุรุษแสวงหาผลไม้
เข้าไปยังต้นไม้แล้ว แม้จะได้ แม้จะไม่ได้
ก็ไม่ยินดี ไม่เสียใจ วางจิตเป็นกลางกลับไป
ฉะนั้น.

มุนีมีบาตรในมือเที่ยวไปอยู่ ไม่เป็น
ใบ้ ก็สมมุติว่าเป็นใบ้ ไม่พึงหมิ่นทานว่า
น้อย ไม่พึงดูแคลนบุคคลผู้ให้.

ก็ปฏิบัติทางสูงต่ำ พระพุทธสมณะ
ประกาศแล้ว มุนีทั้งหลาย ย่อมไม่ไปสู่
นิพพานถึงสองครั้ง นิพพานนี้ควรถูกต้อง
ครั้งเดียวเท่านั้น ห้ามมิได้.

ก็ภิกษุผู้ไม่มีตัณหา ตัดกระแส
กิเลสได้แล้ว ละกิจน้อยใหญ่ได้เด็ดขาดแล้ว
ย่อมไม่มีความเร่าร้อน.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า

เราจักบอกปฏิบัติทางของมุนีแก่ท่าน

ภิกษุผู้ปฏิบัติปฏิบัติทางของมุนี พึงเป็นผู้มีมม

มีตโกนเป็นเครื่องเปรียบ กตพदानไว้ด้วย
สิ้นแล้ว พึงเป็นผู้สำรวจที่ทอง.

มีจิตไม่ย่อหย่อน และไม่พินิจคิดมาก
เป็นผู้ไม่มีกลิ่นติดบ อันตัณหาและทิฐิไม่มี
อาศัยแล้ว มีพรหมจรรย์เป็นที่ไปในเบื้อง-
หน้า พึงศึกษาเพื่อการนั่งผู้เดียว และเพื่อ
ประกอบภavanaที่สมณะพึงอบรม ท่านผู้เดียว
แฉะ จักอภิรมย์ความเป็นมุนีที่เราบอกแล้ว
โดยส่วนเดียว ที่นั่นจงประกาศไปตลอดทั้ง
สิบทิศ.

ท่านได้ฟังเสียงสรรเสริญ ของนัก-
ปราชญ์ทั้งหลายผู้ฟังฉาน ผู้สละกามแล้ว
แต่นั้นพึงกระทำหิริและศรัทธาให้ยิ่งขึ้นไป
เมื่อเป็นเช่นนี้ ก็เป็นสาวกของเราได้.

ท่านจะรู้แจ่มแจ้งซึ่งคำที่กล่าวนั้นได้
ด้วยการแสดงแม่น้ำทั้งหลาย ทั้งในเหมือง
และหนอง แม่น้ำห้วยย่อมไหลดังโดยรอบ
แม่น้ำใหญ่ย่อมไหลหนึ่ง สิ่งใดพร่องสิ่งนั้น
ย่อมดัง สิ่งใดเต็ม สิ่งนั้นสงบ.

คนพาลเปรียบด้วยหม้อน้ำที่มีน้ำ
ครึ่งหนึ่ง บัณฑิตเปรียบเหมือนห้วงน้ำที่เต็ม

สมณะกล่าวถ้อยคำใดมากที่เข้าถึงประโยชน์
ประกอบด้วยประโยชน์ รู้ถ้อยคำนั้นอยู่
ย่อมแสดงธรรม.

สมณะผู้นั้นรู้อยู่ ย่อมกล่าวถ้อยคำ
มาก สมณะใดรู้อยู่ ตำรวมตน สมณะนั้น
รู้เหตุที่ไม่นำประโยชน์เกื้อกูล และความสุข
มาให้แก่สัตว์ทั้งหลาย ย่อมไม่กล่าวมาก
สมณะผู้นั้นเป็นมุณี ย่อมควรซึ่งปฏิบัติ
ของมุณี สมณะนั้นได้ถึงธรรมเครื่องเป็นมุณี
แล้ว.

จบนาลกสูตรที่ ๑๑

อรรถกถานาลกสูตรที่ ๑๑

นาลกสูตร มีคำเริ่มต้นว่า อานนุททาเต ผู้ที่ใจชื่นชม ดังนี้.

พระสูตรนี้มีการเกิดขึ้นอย่างไร ?

มีเรื่องเล่าว่าดาบสชื่อว่า นาลกะ เป็นหลานของ อสิตฤๅษี เห็น
สาวกของพระผู้มีพระภาคเจ้าพระนามว่าปทุมุตระ ปฏิบัติโมเนยปฏิบัติ
(ปฏิบัติเพื่อความเป็นมุณี) จึงหวังเป็นอย่างยิ่งที่จะเป็นอย่างนั้น จำเดิมแต่นั้น
ได้บำเพ็ญบารมีแสนกัป ได้ทูลถามโมเนยปฏิบัติทากะพระผู้มีพระภาคเจ้าด้วย

กาลาสองกาลามีอาทิว่า **อญญาตเมต** ข้าพระองค์ได้รู้ตามคำของอสิตถุณีย์
ดังนี้. ในวันที่ ๗ จากวันที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงยังธรรมจักรให้เป็นไปแล้ว

พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงพยากรณ์โมเนยยปฏิปัตทานั้นแก่นาลกคาบสโดย
นัยมีอาทิว่า **โมเนยยนุต อุปุลลิสุต** เราจักบัญญัติปฏิปัตทาของมุนีแก่ท่าน
ดังนี้. ก็เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จดับขันธปรินิพพานแล้ว ท่านพระอานนท์
อันท่านพระมหากัสสปผู้ทำสังคายนาตามโมเนยยปฏิปัตทานั้น ประสงค์จะแสดง
กระทำเรื่องราวทั้งหมดในขณะที่นาลกคาบสถูกชักชวนทูลถามพระผู้มีพระภาค-
เจ้าให้ปรากฏ จึงกล่าววัตถุคาถา ๒๐ คาถา มีอาทิว่า **อานนุทชาเต** ดังนี้.
ท่านเรียกเรื่องแม่ทั้งหมดนั้นว่า **นาลกสูตร**.

ในบทเหล่านั้น บทว่า **อานนุทชาเต** ได้แก่ เป็นผู้สำเร็จ คือถึง
ความเจริญ. บทว่า **ปติเต** คือยินดี. อีกอย่างหนึ่ง บทว่า **อานนุทชาเต**
คือชื่นชม. บทว่า **ปติเต** คือ มีความโสมนัส. บทว่า **สุจิตฺตเน** คือในที่อยู่อัน
ไม่เศร้าหมอง. จริ่งอยู่ที่อยู่ของเทวดาทั้งหลายเกิดจากคั่นกัลปพฤษฏ์ จึงไม่จับ
ละอองหรือมลทิน. บทว่า **ทุตฺต คเหตุวา** ได้แก่ ยกผ้าทิพย์ที่ได้ชื่อว่า **ทุตฺต**
เพราะเป็นเช่นผ้าในโลกนี้. บทว่า **อสิโต อสิ** คืออสิตถุณีย์ ที่ได้ชื่ออย่างนี้
เพราะมีผิวกายดำ. บทว่า **ทิวาวิหาร** คือในที่พักกลางวัน. คำที่เหลือโดย
บทง่ายทั้งนั้น แต่โดยความสัมพันธ์กัน นัยว่า อสิตถุณีย์นี้เป็นปุโรหิตของ
พระเจ้าสีหหนุพระชนกของพระเจ้าสุทโธทนะ ได้เป็นอาจารย์บอกศีลปะแต่ครั้ง
พระเจ้าสุทโธทนะยังมีได้อภิเษก ครั้นอภิเษกแล้วได้เป็นปุโรหิต. เมื่ออสิตถุณีย์
มารับราชการในเวลาเย็นและเวลาเช้า พระราชามีได้ทรงทำความเคารพเหมือน
เมื่อครั้งยังทรงพระเยาว์ ทรงกระทำเพียงยกพระหัตถ์ประนมเท่านั้น. นัยว่า

นี้เป็นธรรมดาของเจ้าศากยะทั้งหลายที่ได้อภิเษกแล้ว. ปุโรहितเบื่อหน่ายด้วยการรับราชการ จึงกราบทูลว่า ข้าแต่มหाराช ข้าพระองค์จะบรรพชาพระเจ้าข้า. พระราชาทรงทราบความตั้งใจแน่วแน่ของปุโรहितนั้น จึงตรัสขอร้องว่า ท่านอาจารย์ถ้าเช่นนั้น ขอให้ท่านอาจารย์อยู่ในอุทยานของข้าพเจ้าเถิด โดยที่ข้าพเจ้าจะไปเยี่ยมท่านอาจารย์เสมอ ๆ. ปุโรहितรับกระแสพระดำรัสแล้ว บรรพชาเป็นคาส พระราชาทรงอุปถัมภ์อยู่ในสวนนั่นเอง คาสกระทำกสิณปริกรรมยังสมาบัติ ๘ และอภิญญา ๕ ให้เกิดแล้ว. ตั้งแต่นั้นมา อสิตดาบสนั้นก็ไปฉันในราชตระกูล แล้วไปพักกลางวัน ณ ป่าหิมพานต์ สวรรค์ชั้นจาตุมมหาราชิกา และนาคพิภพเป็นต้น แห่งใดแห่งหนึ่ง.

อยู่มาวันหนึ่งอสิตดาบสได้ไปสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ เข้าไปยังรัตนวิมานนั่งบนทิพพรัตนบัลลังก์ เสวยสมาธิสุข ตอนเย็นจึงออกจากสมาธิแล้วไปยืนอยู่ที่ประตูวิมาน เหลียวแลดูข้างโน้นข้างนี้ ได้เห็นทวยเทพมีท้าวสักกะเป็นประมุข ยกฝ่าทิพย์ที่ถนนใหญ่ประมาณ ๖๐ โยชน์ แล้วกล่าวคำชมเชยคุณของพระโพธิสัตว์รื่นเริงอยู่. ด้วยเหตุนี้ท่านพระอานนท์ จึงกล่าวว่า อานนุทธาเตฯเปฯ ทิวาวิหาร ความว่า อสิตฤทัยอยู่ที่พักกลางวันได้เห็นท้าวสักกะจอมเทพและเทวดาคณะไตรทศผู้มีใจชื่นชม มีปีติโสมนัสยกฝ่าทิพย์ขึ้นเชยชมอยู่อย่างเหลือเกินในที่อยู่อันสะอาด ดังนี้. ครั้นอสิตฤทัยเห็นอย่างนั้นแล้วจึงทำความเคารพ แล้วได้ถามทวยเทพผู้มีใจเบิกบานบันเทิงในที่นั้นว่า เพราะเหตุไรทวยเทพจึงเป็นผู้ยินดีอย่างเหลือเกิน ท่านทั้งหลายยกฝ่าทิพย์ขึ้นแล้วรื่นรมย์อยู่เพราะอาศัยอะไร.

ในบทเหล่านั้นบทว่า อุตฺตเค คือมีกายสูงยิ่ง. บทว่า จิตฺตํ กริตฺตํ วา ได้แก่ ทำความเคารพ. บทว่า กลฺยาณรูปํ คือยินดีมาก. บทที่เหลือมีความง่ายทั้งนั้น.

บัดนี้ พิงทราบคาถามีอาทิวา ยथाปี อาสิ แม้คราวใดได้มีสงครามกับพวกอสูร ดังนี้ มีความเชื่อมกันง่ายทั้งนั้น. แต่พิงทราบความแห่งบทในคาถาดันก่อน บทว่า สงฺกโม ได้แก่ สงคราม. บทว่า ชโย สุรานํ คือพวกเทวดาชนะ. เพื่อความแจ่มแจ้งของบทนั้น พิงทราบคาถาตามลำดับต่อไปนี้.

มีเรื่องเล่ามาว่า ท้าวสักกะเป็นมาณพชื่อมาณะเป็นใหญ่ในมนุษย์ ๓๓ คน ผู้เป็นชาวบ้านมจลคาม ในแคว้นมคธ บำเพ็ญวัดตบท ๗ บังเกิดในดาวดึงส์พิภพพร้อมกับบริษัท. ลำดับนั้นพวกเทวดาก่อน ๆ กล่าวกันว่า พวกเทพบุตรผู้เป็นอาคันตุกะมาแล้ว พวกเราจักต้อนรับพวกเขาจึงน้อมนำดอกบัวทิพย์เข้าไปให้และเชื้อเชิญให้ครองราชสมบัติกึ่งหนึ่ง. ท้าวสักกะไม่ทรงยินดีด้วยราชสมบัติเพียงกึ่งหนึ่ง จึงประกาศให้บริษัทของตรู วันหนึ่งเมื่อเทวดาก่อน ๆ เมาจึงจับเท้าขว้างไปที่เชิงเขา สิเนรุ. ณ พื้นชั้นล่างของภูเขาสิเนรุของทวยเทพเหล่านั้นเกิดอสุรภพระมาณหมื่นโยชน์ งดงามด้วยจิตตปาฐลีปกคลุมดอกไม้สวรรค์. แต่นั้นพวกบุรพเทวดาทั้งหลายเหล่านั้นครั้นได้สติไม่เห็นดาวดึงส์พิภพจึงกล่าวกันว่า โอ ! ร้ายจริงพวกเราพากันฉิบหาย เพราะโทษที่ดื่มสุราจนเมา บัดนี้พวกเราจะไม่ดื่มสุราอีกแล้ว พวกเราจะดื่มที่ไม่ใช่สุรา บัดนี้พวกเรามิได้เป็นเทวดาแล้ว พวกเราเป็นอสูรแล้ว ตั้งแต่นั้น ก็มีชื่อเกิดขึ้นว่า อสุราคิดกันว่าพวกเราจะทำสงครามกับพวกเทวดาในบัดนี้ จึงพากันไปเบื้องหน้าภูเข

สิเนรุ. ลำดับนั้นท้าวสักกะขึ้นไปรบกะพวกอสูร ขว้างลงในมหาสมุทรอีก
สร้างรูปเปรียบพระอินทร์คล้ายพระองค์ตั้งไว้ที่ประตู ๔ ด้าน. พวกอสูรคิดว่า
ท้าวสักกะนี้ช่างไม่ประมาณดีจริงหนอ มายืนอยู่ได้เป็นนิจ. แล้วพากันกลับ
เข้าเมือง. ลำดับนั้นทวยเทพประกาศชัยชนะของตน ยกผืนผ้าทิพย์ขึ้นที่ถนน
ใหญ่พากันเล่นนักษัตร.

ครั้งนั้น อสิตฤๅษี เพราะตนสามารถระลึกชาติในอดีตและอนาคตได้
ตลอด ๔๐ กัป จึงรำพึงว่า ทวยเทพเหล่านี้เคยเล่นนักษัตรอย่างนี้เหมือนใน
กาลก่อนหรือหนอ เห็นเทพชนะสงครามระหว่างเทวดากับอสูร จึงกล่าวว่า
ยथाปี อาสิ อสูเรหิ ๗เปฯ โลมหฺโส ความว่า แม้คราวใดได้ที่สงครามกับ
พวกอสูร พวกเทวดาชนะ พวกอสูรแพ้ แม้คราวนั้นชนลูกพองเช่นนี้ก็มีได้
มี. บทว่า กิมพุกฺกุตฺ ทฏฺฐจฺ มรฺฐ ปโมทิตา ความว่า วันนี้เทวดาทิ้งหลาย
ได้เห็นเหตุอะไรซึ่งไม่เคยมีมา จึงพากันเบิกบานอย่างนี้.

พึงทราบวินิจฉัยใน คาถาที่ ๒ ดังนี้. บทว่า เสพนฺตุติ คือ เทวดา
ทิ้งหลายเปล่งเสียงชมเชย. ขับร้องหลายอย่าง ประโคมดนตรี ๖๘,๐๐๐ ชัน.
บทว่า โสณฺณฺตุติ คือปรบมือ. บทว่า ปุจฺฉามิ โวหฺ เราชอถามท่านทั้งหลาย
คือ อสิตฤๅษีแม้สามารถจะรู้ได้ด้วยตนเอง ก็ถามเพราะประสงค์จะฟังคำของ
พวกเทพเหล่านั้น. บทว่า เมรฺมุทฺฐวาสิเน คือ ผู้อยู่บนยอดเขาสิเนรุ. จริง
อยู่ ณ พื้นชั้นล่างของของเขาสิเนรุมีสุรภพประมาณ ๑๐,๐๐๐ โยชน์. ณ พื้น
ชั้นกลางมีมหาทวีป ๔ มีทวีปน้อยประมาณ ๒,๐๐๐ เป็นบริวาร. ณ พื้นชั้นบน

มีดาวคิงส์พิภพ ๑๐,๐๐๐ โยชน์. เพราะฉะนั้น ท่านจึงกล่าวว่า **สินธุรุมุท-**
วาสิโน ผู้อยู่บนยอดเขาสินธุ. บทว่า **มาริสตา** อสิตถุณีเรียกพวกเทวดา.
ท่านอธิบายว่า เป็นผู้ไม่มีทุกข์ และไม่มีโรค.

ต่อไปฟังทราบวินิจฉัยในคาถาที่ ๓ ซึ่งเทวดาทิ้งหลายบอกความนั้น
แก่อสิตถุณีได้กล่าวแล้ว. บทว่า **โพธิสตุโต** ได้แก่ สัตว์ผู้จะตรัสรู้ คือ สัตว์ผู้
ควรบรรลุสัมมาสัมโพธิญาณ. บทว่า **รตนวโร** คือ ผู้เป็นรัตนะอันประเสริฐ. บท
ว่า **เตนมุหา ตูฏฐา** คือ เพราะเหตุนี้พวกเราจึงยินดี. เพราะว่าพระโพธิสัตว์
นั้น ครั้นบรรลุความเป็นพุทธะแล้วจักแสดงธรรมโดยประการที่พวกเราและเหล่า
เทพอื่นจักบรรลุภูมิของพระเสกขะและพระอเสกขะได้ แม้มนุษย์ทั้งหลายเหล่า
ใดฟังธรรมของท่านแล้วยังไม่สามารถจะปรินิพพานได้ มนุษย์ทั้งหลายเหล่านั้น
จักทำทานเป็นต้น แล้วไปบังเกิดในเทวโลกได้ นัยว่านี่เป็นอธิบายของหมู่เทพ
เหล่านั้นด้วยประการฉะนี้. ในบทเหล่านั้นบทว่า **ตูฏฐา กลยุรुปา** พวกเรา
พากันยินดีเบิกบาน ความว่า สองบทนี้ไม่ต่างกันก็จริงถึงดังนั้น พวกเทวดา
เห็นอะไรที่ไม่เคยมีมาแล้ว จึงพากันเบิกบาน การรบของเทวดานำเบิกบาน
นักหรือ ฟังทราบที่ท่านกล่าวไว้เพื่อแก้สองปัญหา ดังนี้.

บัดนี้ ฟังทราบความแห่งคาถาที่ ๔ ที่เทวดาทิ้งหลายกล่าวชี้แจงถึง
ความประสงค์เมื่อพระโพธิสัตว์อุบัติแล้วพวกเขาพากันยินดี. พระสังกิติกาจารย์
แสดงเวลาที่พระโพธิสัตว์เป็นผู้ประเสริฐในคติทั้ง ๕ ด้วยสองบทเหล่านี้
แสดงถึงการถือกำเนิดเป็นเทวดาและมนุษย์ด้วย **สัตต ศัพท** แสดงการถือคติ
ที่เหลือด้วย **ปชา ศัพท**. จริงอยู่แม้สัตว์เดรัจฉานทั้งหลายมีสี่เท้าเป็นต้นก็ยังมี

ประกอบด้วยคุณมีความไม่หวาดสะอึดเป็นต้น พระโพธิสัตว์นี้แหละทำให้สัตว์
แม่เหล่านั้นหวาดสะอึดได้ เพราะฉะนั้นท่านจึงกล่าวว่า **ปชานมุตตโม** เป็นผู้
สูงสุกว่าหมู่สัตว์ทั้งหลาย. ก็ในบรรดาเทวาและมนุษย์ทั้งหลาย ในบุคคล ๔
จำพวก มีผู้ปฏิบัติเพื่อประโยชน์ตนเป็นต้นเหล่านั้น ผู้ปฏิบัติเพื่อประโยชน์ทั้ง
สองนี้เป็นอัครบุคคล และเป็นผู้อาจกว่านรชนเพราะเป็นเช่นกับโคอุสุภะใน
หมู่ชน. ด้วยเหตุนี้เทวาททั้งหลายเมื่อจะกล่าวสรรเสริญพระโพธิสัตว์นั้น
จึงกล่าวบททั้งสองนี้.

ฟังทราบวินิจฉัยในคาถาที่ ๕. บทว่า **ตํ สทฺทํ** ความว่า อสิตถุญ
ได้ฟังคำที่เทวาททั้งหลายได้กล่าวแล้วนั้น. บทว่า **อวสริ** คือรีบลง. บทว่า
ตทภวนํ ตัดบทเป็น **ตทา ภวนํ** ได้แก่เข้าไปยังที่ประทับของพระเจ้า-
สุทโธทนะในขณะนั้น.

ฟังทราบวินิจฉัยในคาถาที่ ๖. บทว่า **ตโต** ได้แก่ ต่อจากคำของ
อสิตถุญ. บทว่า **อูกฺกามุเขว** คือ เหมือนทองคำที่ปากเบ้า. อธิบายว่า
เหมือนทองคำบริสุทธิ์ในเบ้า. บทว่า **สุกฺกสฺสสมฺปหฺนฺจํ** ได้แก่ นายช่างทอง
ผู้ฉลาดหลอมดีแล้ว อธิบายว่า หล่อหลอม. บทว่า **ททฺทลฺลมานํ** คือ ผู้
รุ่งเรือง. บทว่า **อสิทฺวหฺยสุส** คือแก่ถุญชื่ออสิตตะ. ชื่อที่สองว่ากัณหเทวิลถุญ.

ฟังทราบวินิจฉัยในคาถาที่ ๗. บทว่า **ตาราสมํ วา** คือเหมือน
ความรุ่งเรืองของดวงดาว. อธิบายว่า เหมือนพระจันทร์. บทว่า **วิสฺสุทฺธํ**
คือเว้น จากอุปกิเลสมีหมอกเป็นต้น. บทว่า **สฺรทฺริว** คือ คุงในสฺรทกาล.
บทว่า **อานนฺทชาโต** เกิดความยินดี คือ เกิดปีติโดยเพียงได้ยินเท่านั้น.
บทว่า **อลฺลตฺถ ปิตี** ได้ปีติ คือครั้นเห็นแล้วก็ได้ปีติยิ่งขึ้น.

ต่อจากนั้นพึงทราบวินิจฉัยในคาถาที่ ๘ ที่พวกเทวดากล่าวแก่พระ-
โฑธิสัตว์ เพื่อแสดงสักการะอันประกอบขึ้นเอง. บทว่า **อเนกสาขัม** คือมีชื่อ
เป็นอันมาก. บทว่า **สหัสสมณฑลัม** มีมณฑลตั้งพัน คือประกอบด้วยมณฑล
ตั้งพันสำเร็จด้วยทองคำสีแดง. บทว่า **ฉตฺตัม** คือเสวตฉัตรอันเป็นทิพย์.
บทว่า **วิตฺติปนฺนติ** ตกลงอยู่ คือ จามรด้ามทองทั้งหลายค้อมลงมาพัดวีธีระ.

พึงทราบวินิจฉัยในคาถาที่ ๙, บทว่า **ชฎี** ได้แก่ ชฎิล. บทว่า **กณ-**
หสิรวุหโย ฤษี ชื่อว่า **กัณหสิริ** คือ เรียกชื่อด้วย กัณหศัพท์และสิริศัพท์.
ท่านอธิบายไว้ว่า ได้ยินว่า เรียกชื่อท่านว่าสิริกัณหะบ้าง. บทว่า **ปญฺจกมฺพเล**
ได้แก่บนฝ้ากัมพลแดง. ก็เรื่องราวในที่นี้ควรกล่าวว่า ซึ่งพระกุมาร หรือควร
ทำปาฐะที่เหลือไว้. อนึ่งในคาถาดังกล่าวที่ว่า **ทิสฺวา** เห็นแล้ว หมายถึงเข้าไป
ไปถึงหัตถบาธ. แต่บทว่า **ทิสฺวา** นี้หมายถึงนำเข้ารับถึงหัตถบาธ เพราะ
ฉะนั้น ท่านจึงกล่าวว่า **ทิสฺวา** ซ้ำอีก. ท่านกล่าวถึงทัศนะมีในก่อน หรือการมุ่ง
เพื่อได้ปิติ เพราะคำว่า **วิปุลมลตฺถ ปิติ** ได้ปิติไพบูลในที่สุดคาถา กล่าว
การมุ่งเพื่อรับนี้ เพราะคำว่า **สุมน โปฏฺฐคฺคเห** ดีใจรับเอาในที่สุด. อนึ่ง
บทก่อนเกี่ยวกับพระกุมาร บทนี้เกี่ยวกับเสวตฉัตร ได้เห็นพระกุมารจุงแห่ง-
ทองบนฝ้ากัมพลแดงของแคว้นคันธาระมีค่า ๑๐๐,๐๐๐ และเสวตฉัตรที่กั้นอยู่
บนพระเศียร ดังที่ได้กล่าวแล้วในบทนี้ว่า **ฉตฺตัม มฐฺ** พวกเทวดากั้นเสวต-
ฉัตร ดังนี้. แต่อาจารย์บางพวกกล่าวว่า ฉัตรนี้ท่านกล่าวหมายถึงฉัตรอันเป็น
ของมนุษย์. แม้พวกมนุษย์ ก็คือ ฉัตรจามร ฉัตรหางนกยูง ไบताल และพัด
วาลวิชนีเข้าไปหาพระมหาบุรุษเหมือนเทวดาทั้งหลายได้เหมือนกัน. เมื่อเป็น

เช่นนั้นก็ไม่มีอะไรดีจะไปด้วยคำของอสิตถุณีนั่น เพราะฉะนั้นตามที่ท่านกล่าวไว้ก็คิดแล้ว. บทว่า **ปฏิกุคเห** ได้แก่ ฤๅมิเอามือทั้งสองรับไว้. นัยว่า เจ้า-
ศากยะทั้งหลายนำพระกุมารเข้าไปเพื่อให้ไหว้พระฤๅมิ. ครั้งนั้นพระบาททั้งสอง
ของพระกุมารก็กลับไปตั้งอยู่บนศิระษะของพระฤๅมิ. พระฤๅมิเห็นความอัศจรรย์
ดังนั้น มีความชื่นชมยินดีรับไว้.

ฟังทราบวินิจฉัยในคาถาที่ ๑๐. บทว่า **ชิกีสโต** ได้แก่ปรารณาคัน
คว่า แสวงหา. ท่านอธิบายว่า เข้าไปตรวจตรา. บทว่า **โส ลกขณมนุตปารดู**
เรียนจบลักษณะมนต์ คือ พระฤๅมินั้นถึงฝั่งแห่งลักษณะและแห่งเวททั้งหลาย.
บทว่า **อนุตตราย** คือ พระกุมารนี้ไม่มีผู้อื่นยิ่งกว่า. นัยว่าอสิตถุณีนั่นเห็น
จักรที่ฝ่าพระบาทของพระมหาสัตว์อยู่เฉพาะหน้าของตน จึงตรวจตราดูพระ-
ลักษณะที่เหลือโดยท่านองนั้น ครั้นเห็นความสมบูรณ์แห่งพระลักษณะทั้งหมด
ก็รู้ว่า พระกุมารนี้จักเป็นพระพุทธเจ้าแน่นอนจึงกล่าวอย่างนี้.

ฟังทราบวินิจฉัยในคาถาที่ ๑๑. คำว่า **อตุตโน คมน** ได้แก่
เข้าถึงอรูปรด้วยอำนาจปฏิสนธิ. บทว่า **อกลฺยรูป คพยติ อตุตฺตานี**
เป็นผู้เสียใจถึงน้ำตาตก คือ อสิตถุณีระลึกถึงการอุบัติในอรูปรภพของตนนั้น
เสียใจว่า บัดนี้เราไม่ได้เพื่อจะฟังพระธรรมเทศนาของพระกุมารนั้นเสียแล้ว
เกิดโทมนัสเพราะความโศกมีกำลังครอบงำถึงกับน้ำตาตก คือ ไหล. ปาฐะว่า
ควยติ ก็มี. ก็คิดว่า อสิตถุณีนี ฟังน้อมจิตไปในอรูปรภพ ก็จะไม่เกิดเดือดร้อน
อะไรถึงกับร้องไห้อย่างนั้น. แต่เกิดเดือดร้อน เพราะความไม่ฉลาดไม่รู้จักวิธี.
หากมีคำถามว่า ก็เมื่อเป็นเช่นนั้น อสิตถุณีนั่นไม่ควรเกิดโทมนัส เพราะข่ม

เสียได้ด้วยการได้สมบัติมิใช่หรือ. ตอบว่า เพราะยังข่มไม่ได้นั่นเอง. จริงอยู่ที่กิเลสทั้งหลายที่ตัดขาดด้วยมรรคภาวนาจะเกิดขึ้นไม่ได้ แต่กิเลสทั้งหลายเกิดขึ้นได้เพราะปัจจัยมีกำลังแห่งการได้สมบัติ. หากมีคำถามว่า เมื่อกิเลสเกิดขึ้นเพราะฉันทเลื่อมเขาจะเข้าถึงอรุปรภพได้แต่ไหน. ตอบว่า บรรลุได้อีกด้วยความลำบากเล็กน้อย. เพราะผู้ได้สมบัติทั้งหลาย เมื่อกิเลสเกิดขึ้นจะไม่ถึงกันหมดกำลังไปที่เดียว พอเมื่อกำลังกิเลสสงบเท่านั้น ย่อมบรรลุคุณวิเศษนั้นได้อีกด้วยความลำบากเล็กน้อยเท่านั้น. เป็นอันรู้ได้ยากว่า ผู้ได้สมบัติเหล่านี้เป็นผู้เลื่อมจากคุณวิเศษดังนี้บ้าง อสิตถุญญิกก็เป็นเช่นนั้น. บทว่า โน จ กุมาร ภวิสฺสตี อุนฺตราโย ความว่า อันตรายจักไม่มีในพระกุมารนี้หรือหนอ.

ฟังทราบวินิจฉัยในคาถาที่ ๑๒. บทว่า น โอรกายํ คือพระกุมารนี้เป็นผู้ไม่เลว คือ ไม่เป็นผู้เล็กน้อย. อสิตถุญญิกกล่าวถึงพุทธานุภาพที่ควรกล่าวในคาถาต่อไป.

ฟังทราบวินิจฉัยในคาถาที่ ๑๓. บทว่า สมุโพรธิยคฺคิ คือ สัพพัญญุตญาณ. จริงอยู่ สัพพัญญุตญาณนั้นชื่อสัมโพธิ เพราะตรัสรู้โดยชอบด้วยความไม่วิปริต. สัพพัญญุตญาณ ท่านกล่าวว่าเลิศ เพราะสูงสุดกว่าญาณทั้งปวง โดยไม่มีเครื่องกีดกันในที่ไหน ๆ. บทว่า มุสิสุตฺตี แปลว่า บรรลุ. บทว่า ปรมวิสุทฺททสฺสี ได้แก่ เห็นพระนิพพาน. จริงอยู่ พระนิพพานนั้นชื่อว่าบริสุทธิ์อย่างยิ่ง เพราะบริสุทธิ์โดยส่วนเดียว. บทว่า วิตุถาริกสุส ตัดบทเป็น วิตุถาริกิ อสุส พรหมจรรย์จักแพร่หลาย. บทว่า พุรหุมจิริย คือ คำสั่งสอน.

ฟังทราบวินิจฉัยในคาถาที่ ๑๔. บทว่า **อถนุตรา** คือในระหว่าง.
ท่านอธิบายว่า ในระหว่างจากที่พระกุมารนั้นทรงบรรลुสัมโพธิญาณนั่นเอง
บทว่า **น สุตสุต** แปลว่า จักไม่ได้ฟัง. บทว่า **อสมชฺรุตส** คือมี
ความเพียรไม่มีผู้เสมอ. บทว่า **อฏฺโฏ** คือ เป็นนผู้เร่าร้อน. บทว่า **พฺยสน**
คโต คือ ถึงความพินาสอย่างเป็นสุข. บทว่า **อมาวิ** คือ ถึงความทุกข์
อสติถุຍிகกล่าวหมายถึงความเกิดโทมนัสทั้งหมด เพราะเขาเดือดร้อนเพราะ
เสียใจ. ความเสียใจนั้น ชื่อว่า **พฺยสนะ** เพราะเป็นความพินาสอย่างเป็นสุข
ของอสติถุຍินั้น ท่านจึงกล่าวว่า **สุขวินาสนคโต**. ด้วยบทนั้นอสติถุຍินั้น
จึงชื่อ **อมาว** มีความทุกข์ เพราะมีทุกข์ทางใจ.

ฟังทราบวินิจฉัยในคาถาที่ ๑๕. บทว่า **วิปฺปล ชเนตฺวาน** คือ
ยังปีติอันไพบูลย์ให้เกิด. บทว่า **นิคฺคมา** คือ อสติถุຍีออกไปแล้ว.

อสติถุຍีออกไปอย่างนี้เพื่ออนุเคราะห์หลานของตน. ท่านกล่าวว่า
อนุเคราะห์บุตรของน้องสาวของตน. บทว่า **สมาทเปติ** ความว่า อสติถุຍี
รู้ด้วยกำลังปัญญาของตนว่าตนมีอายุน้อย และรู้ว่านาลกมาณบุตรของน้องสาว
สะสมบุญไว้ คิดว่านาลกมาณพอมีปัญญาแล้วจะฟังประมาท จึงไปเรือนของ
น้องสาวเพื่ออนุเคราะห์นาลกมาณนั้น ถามว่า นาลกะไปไหน. ตอบว่า ไป
เล่นอยู่ข้างนอกเจ้าคะ สั่งให้ไปนำมาแล้ว ให้บวชเป็นดาบสในขณะนั้นเอง
ให้สมาทาน ให้โอวาท พร่ำสอน. อสติถุຍีให้สมาทาน ให้โอวาท พร่ำสอน
อย่างไร.

อสติถุຍีกว่าคาถาที่ ๑๖ ว่า **พฺพุโรติ โมถ ๗เป ๗ พฺรหฺมจฺริย**
ความว่า ในกาลข้างหน้าเจ้าได้ยินเสียงระบือไปว่า **พฺพุโร** ดังนี้ พระผู้มี-

พระภาคเจ้าได้ทรงบรรลุพระสัมโพธิญาณแล้ว ย่อมทรงเปิดเผยทางปรมัตถ-
ธรรม เจ้าจึงไปทูลสอบถามด้วยตนเองในสำนักของพระองค์ แล้วประพฤติ
พรหมจรรย์ ในสำนักของพระผู้มีพระภาคเจ้านั้นเกิด.

ในบทเหล่านั้นบทว่า ยทิ ปโรโต ได้แก่ ในกาลข้างหน้า บทว่า
ธมฺมมคฺคํ ได้แก่ ธรรมอันเป็นทางแห่งนิพพานคือปรมัตถธรรมหรือทางคือ
นิพพานกับข้อปฏิบัติ. บทว่า ตสฺมิ คือในสำนักนั้น. บทว่า พุรฺหมจฺริยํ
คือ สมณธรรม.

พึงทราบวินิจฉัยในคาถาที่ ๑๗. บทว่า ตาทินา ตั้งมั่นอยู่เช่นนั้น.
อธิบายว่า ในสมัยนั้นเมื่อมีการข่มอาสวะคือกิเลส ด้วยการข่มกิเลส และเมื่อ
มีการได้สมาธิด้วยจิตตั้งมั่น. บทว่า อนาคเต ปรมวิสุทฺททสฺสึนา อสิตถึ
มีปรกติเห็นนิพพานอันบริสุทธิ์อย่างยิ่งในอนาคต ความว่า อสิตถึนั้น ท่าน
กล่าวว่าเชื่อว่าเป็นผู้มีปรกติเห็นนิพพานอันบริสุทธิ์อย่างยิ่งในอนาคตโดยปริยาย
นี้ เพราะคำที่ท่านเห็นอย่างนี้ว่า นาลกะนั้นจักเห็นนิพพานอันบริสุทธิ์อย่างยิ่งใน
สำนักของพระผู้มีพระภาคเจ้าในอนาคตกาลดังนี้ ด้วยเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่า
อนาคเต ปรมวิสุทฺททสฺสึนา ดังได้กล่าวไว้แล้วในตอนต้น. บทว่า
อุปจิตฺตฺพลฺลสฺสญฺโย นาลกคาบสเป็นผู้สะสมบุญไว้ คือ สะสมบุญไว้ตั้งแต่
ศาสนาพระปฐมุตรสัมมาสัมพุทธเจ้า. บทว่า ปตฺติกฺโข คือรอคอยอยู่. บทว่า
ปรีวลิ คือบวชอยู่ด้วยเพศคาบส. บทว่า รกฺขิตฺติทฺทริโย คือรักษาโสดนทริย์
(อินทริย์คือหู). ได้ยินว่า นาลกคาบสนั้นคิดว่า เราจะดำน้ำให้หูแตกเสีย แต่
นั้น เราก็จะไม่ต้องฟังธรรมภายนอก จึงดำลงไปใต้น้ำตั้งแต่นั้นมา.

ฟังทราบวินิจฉัยในคาถาที่ ๑๘. บทว่า **สุตฺวาน โฆสํ** ความว่า นาลกะนั้นรอคอยอยู่อย่างนั้นได้ฟังเสียงประกาศที่พระชินสีห์ทรงประกาศธรรมจักรอันประเสริฐ โดยนัยมีอาทิว่า เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงบรรลुสัมโพธิญาณโดยลำดับแล้วทรงประกาศพระธรรมจักรในกรุงพาราณสี พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงประกาศธรรมจักรนั้นแล้ว พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้นเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงอุบัติแล้วหนอ ดังนี้ อันพวกเทวดาผู้หวังประโยชน์แก่ตนพากันมาบอกแล้ว. บทว่า **คฺนฺตฺวาน ทิสฺวา อิติ นิสฺมํ** ความว่า เมื่อทวยเทพทำการโกลาหลด้วยโมเนยปฏิบัติทาอยู่ตลอด ๗ วัน พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงดำริว่า ในวันที่ ๗ นาลกะจักไปยังที่อยู่ของฤๅษีแล้วก็จักมา เราจักแสดงธรรมแก่เขา ดังนี้ นาลกะเห็นพระผู้มีพระภาคเจ้าประทับนั่งเหนือวรพุทธอาสน์ ด้วยความมุ่งหมายนี้ จึงได้เข้าไปเฝ้าพระชินสีห์ผู้องอาจกว่าฤๅษี. บทว่า **ปสฺนฺโน** คือมีจิตเลื่อมใสพร้อมกับการเห็นเท่านั้น. บทว่า **โมเนยฺยเสฏฺฐํ** ปฏิปทาอันประเสริฐของมุณี คือ ญาณชั้นสูงสุด อันได้แก่มรรคญาณ. บทว่า **สมาคเต อสิตฺวหฺยสฺส สาสเน** คือในเมื่อคำสั่งสอนของอสิตฤๅษีมาถึงเข้า. ก็เมื่อใด นาลกดาบสประพาศมรรคธรรม เมื่อนั้นก็จะถูกอสิตฤๅษีไปถามแล้วสอนว่า ท่านจงประพาศิพรหมจรรย์ในพระผู้มีพระภาคเจ้านั้นเถิด. นี้แหละคือกาลนั้น. ด้วยเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่า **สมาคเต อสิตฺวหฺยสฺส สาสเน** ดังนี้. บทที่เหลือในคาถานี้ ปรากฏชัดแล้ว. ฟังทราบการพรรณนาวิตุคาถานี้ไว้เพียงเท่านี้.

ฟังทราบวินิจฉัยในสองคาถาอันเป็นคำถาม. บท **อญฺญาตเมตํ** คือข้าพระองค์ได้รู้คำนี้แล้ว. บทว่า **ยถาคถํ** คือไม่วิปริต. อธิบายว่ากระไร

อธิบายว่า นาลกดาบสกล่าวว่ อสิตถึญี่รู้ว่พระกุมารนี่จักบรรลู่ทางแห่งสัม-
โพธิญาณได้บอกกะข้าพระองค์ว่ท่านจงฟังประกาศว่ พุทฺโธ ในกาลข้างหน้า
ผู้บรรลู่สัมโพธิญาณยอมประพุดิมนรรคธรรมดั่งนี้ วันนี่ข้าพระองค์ได้รู้ตามคำ
ของอสิตถึญี่ว่ คำนั้นเป็นคำจริง เพราะเห็นพระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นพยาน.
บทว่ ตี ตี คือเพราะฉะนั้น. บทว่ สพฺพสมฺมานิ ปารคฺคฺ พระองค์
ผู้ถึงฝั่งแห่งธรรมทั้งปวง ความว่ ผู้ถึงฝั่งแห่งธรรมโดยอาการ ๖ ตามนัยที่
ได้กล่าวแล้วในเหมวตสูตร. บทว่ อนาคาริยฺเปตสฺส ตัดบทเป็น อนาคาริย
อุเปตสฺส คือออกบวช. อธิบายว่ บรรพชิต. บทว่ ภิกฺขวจริยํ ชีคีสโต
แสวงหาการเที่ยวไปเพื่อภิกษา คือ แสวงหาภิกษาจารอันไม่เศร้าหมองที่พระ-
อรียเจ้าประพุดิสีบต่อกันมาแล้ว. บทว่ โมนฺเอยฺย ได้แก่ เป็นของพระมุนี.
บทว่ อุตฺตมํ ปทํ คือปฏิบัติทาอันสูงสุด. บทที่เหลือในคาถานี้ ปรากฏชัด
อยู่แล้ว.

เมื่อนาลกดาบสได้กราบทูลถามอย่างนี้แล้ว พระผู้มีพระภาคเจ้าจึง
ทรงพยากรณ์โมนเอยปฏิบัติทาแก่นาลกดาบสนั้น โดยนัยมีอาทิว่ โมนเอยฺย เต
อุปฺลฺลฺลิตฺตํ เราจักบัญญัติปฏิบัติทาของมุนีแก่เธอ ดั่งนี้.

ในบทเหล่านั้น บทว่ อุปฺลฺลฺลิตฺตํ คือเราฟังบัญญัติ อธิบายว่
ฟังแนะนำ ฟังให้รู้ทั่วถึง. บทว่ ทฺถกฺกริ ทฺถุภิสสมฺภวํ ท่านอธิบายว่
ทำได้ยากทำให้เกิดความยินดีได้ยาก. ในบทนี้มีอธิบายดั่งต่อไปนี้. เราฟังบัญญัติ
ปฏิบัติทาของมุนีแก่ท่าน หากความสุขจะพึงมีเพื่อการทำหรือเพื่อความเกิดขึ้น
ซึ่งปฏิบัติทาของมุนีนั้นอันเป็นการทำได้ยาก ให้เกิดความยินดีได้ยาก ควรปฏิบัติ

ไม่ให้จิตเศร้าหมองเกิดขึ้นได้ตั้งแต่เวลาเป็นปุลฺลชน. เป็นความจริงดังนั้น สวกรูปเดียวเท่านั้นของพระพุทธเจ้าพระองค์เดียวย่อมทำได้และทำให้เกิดได้.

พระผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อทรงแสดงถึงความที่ปฏิบัติของมุนีทำได้ยาก และทำให้ยินดีได้ยาก มีพระประสงค์จะให้นาลกคาบสเกิดอุตสาหะ จึงตรัส โมนะยปฏิบัติทาแก่นาลกคาบสว่า **หนุท เต น ปวกุขามิ สหุณฺมกุสฺสุ ทพฺ-** **โห ภว** เอาเถิด เราจะบอกปฏิบัติของมุนีนั่นแก่เธอ เธอจงช่วยเหลือตน จงเป็นผู้มั่นคงเถิด.

ในบทเหล่านั้น บทว่า **หนุท** เป็นนิบาตลงในอรรถบอกความเตือน. บทว่า **เต น ปวกุขามิ** ได้แก่ เราจะบอกปฏิบัติของมุนีนั่นแก่เธอ. บทว่า **สหุณฺมกุสฺสุ** คือ เธอจงช่วยเหลือตนด้วยการทำให้เกิดความเพียร สามารถทำสิ่งที่บุคคลทำได้ยาก. บทว่า **ทพฺโห ภว** คือเธอจงเป็นผู้มั่นคง เพราะมีความเพียรไม่ย่อหย่อน สามารถอดกลั้นต่อการทำให้เกิดความยินดีได้ยาก. ท่านอธิบายไว้ว่า เพราะเธอได้สะสมบุญไว้มาก ฉะนั้น เราจะเป็นผู้เตือน จะบอกปฏิบัติของมุนีนั่นที่บุคคลทำได้ยาก แม้ทำให้เกิดความยินดีได้ยากแก่เธอ เธอจงเป็นผู้ช่วยเหลือตน จงเป็นผู้มั่นคงเถิด.

พระผู้มีพระภาคเจ้ามีพระประสงค์จะตรัสปฏิบัติของมุนีอันเป็นเครื่องขัดเกล่าอย่างนี้ จึงทรงชักชวนนาลกคาบสในการช่วยตน และในความเป็นผู้มั่นคง เมื่อจะทรงแสดงการละกิเลสอันเข้าไปผูกพันกับชาวบ้าน จึงตรัสคาถากึ่งคาถาว่า **สมานภาคํ** ให้เสมอกัน. ในบทเหล่านั้นบทว่า **สมานภาคํ** และบทว่า **สมภาคํ** เป็นอย่างเดียวกัน ไม่ต่างกัน. บทว่า **อกุณฺฐจฺจนฺทิตํ** ได้แก่ การดำและการไหว้.

บัดนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อจะทรงแสดงอุบายอันจะทำการค่าและ การไหว่นั้นให้เสมอกันจึงตรัสคาถากึ่งหนึ่งว่า **มโนปโถส** ความประทุษร้าย แห่งใจ ดังนี้ เป็นต้น.

บทว่า **มโนปโถส** นั้นมีอธิบายว่า เขาค่าแล้วพึงรักษาความประทุษ ร้ายแห่งใจ เขาไหว้แล้วพึงประพฤติเป็นผู้สงบ ไม่มีความเย่อหยิ่ง ในพึงมีความ ฟุ้งซ่านว่า พระราชาเมื่อเราไหว้ ยังไหว้เรา ดังนี้.

บัดนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อจะทรงแสดงการละกิเลสอันผูกพันในป่า จึงตรัสคาถาว่า **อุจฺจาวจา** อารมณ์ที่สูงต่ำ ดังนี้.

บทว่า **อุจฺจาวจา** นั้นมีอธิบายว่า อารมณ์ที่สูงต่ำหลายอย่างย่อม ซ่านไป คือ เล่นไป ด้วยเป็นอิฏฐารมณ์และอนิฏฐารมณ์ แม้ในป่าย่อมมาสู่ คลองแห่งจักขุ เป็นต้น ก็อารมณ์เหล่านั้นแลที่สูงต่ำเพราะมีหลายอย่าง เปรียบ ด้วยเปลวไฟ เพราะทำให้เกิดอันตรายเหมือนเปลวไฟในป่าที่ถูกไฟไหม้ มีควัน บ้าง ไม่มีควันบ้าง เขียวบ้าง เหลืองบ้าง แดงบ้าง น้อยบ้าง มากบ้าง ฉนั้นใด อารมณ์ทั้งหลายทั้งสูงต่ำ เพราะมีหลายอย่าง ย่อมซ่านไปในป่าโดย ประเภทมีราชสีห์ เสือโคร่ง มนุษย์ อมนุษย์ เสียงขันของนกต่าง ๆ ดอกไม้ ผลไม้ ใบไม้อ่อน เป็นต้น น่ากลัวบ้าง ไม่น่ากลัวบ้าง น่ายินดีบ้าง น่าอยาก ได้บ้าง น่าเคืองบ้าง น่าหลงบ้าง. ด้วยเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า **อุจฺจาวจา** **นิจฺจนฺตติ** **ทาเย** **อฺคฺคิสิขุปมา** อารมณ์ที่สูงต่ำอุปมาด้วยเปลว ไฟในป่า ดังนี้. บรรดาอารมณ์ทั้งหลายทั้งสูงต่ำซ่านไปอยู่อย่างนี้ อารมณ์อย่าง ใดอย่างหนึ่ง ที่เที่ยวไปในสวนและป่า หรือนารีทั้งหลายมีหึงแบกพิน เป็นต้น

เที่ยวไปในป่าตามปรกติ เห็นมุนีอยู่ในที่ลับแล้วประเล้าประโลมมุนีด้วยกระซิก-
กระซี้ พุดจา ร้องไห้ แก้วฟ้าเป็นต้น. บทว่า ตา สุ ตั มา ปโลภยฺย
ความว่า นารีเหล่านั้นอย่าพึงประเล้าประโลมท่าน อธิบายว่า ท่านจงทำโดย
อาการที่นารีเหล่านั้นประเล้าประโลมไม่ได้.

พระผู้มีพระภาคเจ้าครั้นทรงแสดงวิธีปฏิบัติในป่าและในบ้านแก่นาค-
ดาบสอย่างนี้แล้ว บัดนี้ เมื่อจะทรงแสดงการตำรวมในศีลจิงตรัสสองคาถาว่า
วิโรโต เมถุนา ธมฺมา งคเวณฺจากเมถุนธรรม ดังนี้.

ในบทเหล่านั้น บทว่า หิตฺวา กามเม วรารเ ความว่า มุนีละกามคุณ
๔ ทั้งดีทั้งไม่ดี แม้ที่เหลือจากเมถุนธรรม. ก็ด้วยการละเมถุนธรรมนั้น การ
งคเวณฺ จากเมถุนเป็นอันสมบูรณ์ด้วยดีแล้ว. ด้วยเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้า
จึงตรัสว่า หิตฺวา กามเม วรารเ เวณฺกามทั้งดีทั้งไม่ดี ดังนี้. ในบทนี้มี
อธิบายดังนี้. บททั้งหลายมีอาทิว่า อวิรุทฺโธ ไม่ยินดีในร้ายดังนี้ พระผู้มี-
พระภาคเจ้าตรัสไว้เพื่อทรงแสดงถึงการงคเวณฺ จากการฆ่าสัตว์ ดังที่กล่าวไว้ใน
คาถานี้ว่า น เหยย น ฆาตเย ไม่พึงฆ่าเองไม่พึงให้ผู้อื่นฆ่าดังนี้. ในคาถา
นี้มีการพรรณนาโดยสังเขปดังต่อไปนี้ ไม่ยินดีในสัตว์ทั้งหลายที่เป็นฝ่ายอื่น
ไม่ยินดีในฝ่ายของตน สัตว์ทั้งปวงก็มีตัณหา กำจัดความยินดีในสัตว์เหล่านั้น
เสีย เพราะเปรียบกับตนว่า เราเป็นฉันใด คือเพราะเราไม่มีความอยาก เพราะ
เราปรารถนาให้สัตว์ที่หวาดสะดุ้งและมั่นคงมีชีวิต เพราะเราไม่อยากตาย เพราะ
เราใคร่สุข เพราะเราเกลียดทุกข์ สัตว์ทั้งหลายเหล่านี้ก็ฉันนั้น และกำจัด
ความยินดีในตน เพราะเปรียบตนกับคนอื่นว่า สัตว์เหล่านี้ฉันใด เราก็ฉันนั้น

โดยท่านองนั้นนั่นแล ชื่อว่าเป็นผู้ละความยินดียินดีร้ายได้ทั้งสองอย่าง กระทำตนให้เป็นอุปมา เพราะเกลียดความตาย ไม่พึงเบียดเบียนบรรดาสัตว์มีชีวิตทั้งหลาย สัตว์เหล่าใดเหล่าหนึ่งที่เป็นผู้หวาดสะดุ้งก็ดี ที่เป็นผู้มั่นคงก็ดี ไม่พึงฆ่าเอง ด้วยสาเหตุติกประโยคเป็นต้น (ลงมือฆ่าเอง) ไม่พึงให้ผู้อื่นฆ่า ด้วยอาณัติติกประโยคเป็นต้น (ใช้ให้ผู้อื่นฆ่า).

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสคือ คือความสำรวมในปาติโมกข์โดยสังเขป ด้วยหัวข้อคือการเว้นจากเมถุนและการเว้นจากฆ่าสัตว์แก่นาลกคาบสและทรงแสดงความสำรวมอินทรีย์ด้วยบทมีอาทิว่า หิตฺวา กามะ ละกามทั้งหลาย ดังนี้ บัดนี้ เมื่อจะทรงแสดงความบริสุทธิ์แห่งอาชีวะจึงตรัสคาถาว่า หิตฺวา อิจฺฉนฺจ ฯ๒๑ ๓๒๓ ๓๒๔ ความว่า มุนีละความปรารถนาและความโลภในปัจจุบันที่ปุถุชนข้องอยู่แล้ว เป็นผู้มิจักขุ พึงปฏิบัติปฏิบัติทาของมุนีนี้ พึงข้ามความทะเยอทะยานในปัจจุบัน ซึ่งเป็นเหตุแห่งมิจฉาชีพที่หมายรู้กันว่านรกนี้เสีย.

บทนั้นมีอธิบายดังนี้ ค้นหาท่านกล่าวว่า อิจฉา เพราะปรารถนาเกินวิสัยที่จะได้อย่างนี้ คือ ได้หนึ่งแล้วปรารถนาสอง ได้สองแล้วปรารถนาสาม ได้สามแล้วปรารถนาสี่ ได้แสนแล้วยังปรารถนายิ่งไปกว่านั้น, ท่านกล่าวว่า โลภะ เพราะโลภในวิสัยที่จะได้. ปุถุชนละความปรารถนาและความโลภในปัจจุบันมีจิวรเป็นต้นที่ปุถุชนข้องอยู่แล้ว คือละแม้ทั้งสองอย่างนั้นในปัจจุบันที่ปุถุชนข้องอยู่แล้ว ติดอยู่แล้ว ผูกพันอยู่แล้ว ด้วยความปรารถนาและความโลภไม่ยินดีอาชีวะบริสุทธิ์เพื่อปัจจัย เป็นผู้มิจักขุด้วยจักขุคือญาณ พึงปฏิบัติโมเนยยปฏิบัติปฏิบัติ. ท่านอธิบายว่า ก็ครั้งปฏิบัติได้อย่างนี้แล้ว พึงข้ามนรก

นี้เสีย คือ ฟุ้งข้ามความทะเยอทะยานในปัจฉัยอันเป็นเหตุแห่งมิจฉาชีพที่หมาย
รู้กันว่านรก เพราะเต็มได้ยากนี้เสีย หรือฟุ้งข้ามด้วยปฏิบัติ.

พระผู้มีพระภาคเจ้าครั้งทรงแสดงความบริสุทธิ์แห่งอาชีวะด้วยหัวข้อ
คือการละความทะเยอทะยานในปัจฉัยอย่างนี้แล้ว บัดนี้ เมื่อจะทรงแสดงศีล
คือการบริโภคนิเวศด้วยหัวข้อโภชนมัตตัญญุตาคือ ความรู้จักประมาณในการ
บริโภค และปฏิบัติทราบเท่าถึงการบรรลुพระอรหัตโดยทำนองนั้นก่อนจึงตรัส
คาถาว่า

อินทโร มิตาหาโร อปปัจจิสสุ อโลลุป
สทา อิจฺฉาย นิจฺฉาโต อนิจฺฉโ โหติ นิพฺพุโต.

พึงเป็นผู้มีท้องพร่อง มีอาหารพอ-
ประมาณ มีความปรารถนาน้อย ไม่มีความ
โลภ เป็นผู้หายหิว ไม่มีความปรารถนา
ด้วยความอยาก ดับความเร่าร้อนได้แล้ว
ทุกเมื่อ.

บทนั้นมีความดังนี้ ท่านอธิบายไว้ว่า ภิกษุเมื่อได้ปัจฉัยมีจิวรเป็นต้น
ตามมีตามได้โดยธรรมโดยเสมอแล้ว เมื่อจะฉันอาหารพึงอย่าเห็นแก่ท้องโดย
นัยที่ท่านกล่าวไว้ว่า

จตุตฺตาริ ปญฺจ อโลเป อภุตฺตวา อุกกั ปิเว
อถิ ฆาสฺสูหิหาราย ปหิตตฺตสฺส ภิกฺขุโน

ภิกษุผู้มีความเพียร ไม่บริโภคอาหาร
อีก ๔-๕ คำ พึงคิมน้ำเพื่ออยู่ผาสุก.

ไม่ควรมีห้องพองเหมือนเครื่องสูบลมเต็มด้วยลม ฟุ้งป้องกันถิ่นมิทระ เพราะเม
อาหารเป็นเหตุ. ภิกษุพึงเป็นผู้จำกัดอาหารโดยคุณและโทษด้วยการพิจารณา
มีอาทิว่า ภิกษุพึงเป็นผู้ไม่เห็นแก่ท้องมีอาหารพอประมาณ ฟุ้งรู้จักประมาณ
ในการบริโภค ไม่บริโภคเพื่อเล่นดังนี้. แม้เป็นผู้มีอาหารพอประมาณอย่างนี้
ก็พึงเป็นผู้มีความปรารถนาน้อย ด้วยมีความปรารถนาน้อย ๔ อย่าง คือ ปัจจย
ชฺคงค์ ปริยัติ และอริคม.

จริงอยู่ ภิกษุผู้ปฏิบัติโมเนยปฏิบัติโดยส่วนเดียว ฟุ้งเป็นเป็นผู้มีความ
ปรารถนาน้อยอย่างนี้. ความสันโดษด้วยสันโดษ ๓ อย่าง ในปัจจยหนึ่งๆ นั้น
ชื่อว่า ความเป็นผู้ปรารถนาน้อยในปัจจย.

ความที่ภิกษุผู้ทรงชฺคงค์อย่างเดียวไม่ปรารถนาว่าชนเหล่าอื่นจงรู้จักเร
ว่าเป็นผู้มีสติ มีชฺคงค์ ดังนี้ ชื่อว่า ความเป็นผู้มีความปรารถนาน้อยใน
ชฺคงค์.

ความที่ภิกษุผู้เป็นพหูสูตอย่างเดียวไม่ปรารถนาว่าชนเหล่าอื่น จงรู้จัก
เราว่าเป็นผู้มีสติเป็นพหูสูต ชื่อว่า ความเป็นผู้มีความปรารถนาน้อยในปริยัติ
คุณความปรารถนาน้อยของพระมหามัชฌันติกเถระ ฉะนั้น.

ความที่ภิกษุผู้สมบูรณ์ด้วยอริคมอย่างเดียวไม่ปรารถนาว่า ชนเหล่าอื่น
จงรู้จักเราว่าท่านผู้นี้มีสติบรรลुकุศลธรรม ชื่อว่า เป็นผู้มีความปรารถนาน้อย
ในอริคม. ก็ความเป็นผู้ปรารถนาน้อยในอริคมนั้น ฟุ้งทราบว่าการปรารถนา
นี้ ต่ำกว่าการบรรลุพระอรหัต. เพราะนี่เป็นปฏิบัติเพื่อบรรลุพระอรหัต.

อนึ่ง แม้ภิกษุผู้มีความปรารถนาน้อยอย่างนี้ ก็ละความทะเยอทะยาน
และความโลภะเสียได้ด้วยอรหัตมรรค ฟุ้งเป็นผู้ไม่มีความโลภ. จริงอยู่ ผู้ไม่มี

ความโลภอย่างนี้ เป็นผู้ไม่มีความปรารถนา เพราะสละความปรารถนาเป็นต้น เป็นผู้ดับความเร่าร้อนได้แล้วทุกเมื่อ สัตว์ทั้งหลายเป็นผู้หิวด้วยความปรารถนา อันใด ไม่อิ่ม คือเดือดร้อนเพราะหิวกระหาย ภิกษุเป็นผู้ไม่ปรารถนาด้วยความปรารถนานั้น และชื่อว่าเป็นผู้หมดหิว เพราะเป็นผู้ไม่ปรารถนา ไม่เดือดร้อน ถึงความอิ่มเต็มที่ ชื่อว่าเป็นผู้ดับความเร่าร้อนได้คือสงบจากความเร่าร้อนคือกิเลสทั้งปวง เพราะเป็นผู้ไม่ปรารถนา เพราะเหตุนี้ ฟังทราบ การประกอบนอกลำดับในบทนี้ ด้วยประการฉะนี้.

พระผู้มีพระภาคเจ้าครั้นตรัสปฏิบัติพาตราบเท่าถึงการบรรลุพระอรหัต อย่างนี้แล้ว บัดนี้ เมื่อจะตรัสถึงการสมาทานจรดงค์และวัตรเกี่ยวกับเสนาสนะ อันจบลงด้วยการบรรลุพระอรหัตของภิกษุผู้ปฏิบัติปฏิพานั้นจึงตรัสสองคาถา ว่า **๘ ปิณฑจาร์** ดังนี้.

ในบทเหล่านั้นบทว่า **๘ ปิณฑจาร์ จริตฺวา** ความว่า ภิกษุนั้น เทียวไปเพื่อศึกษาหรือกระทำกตกิจ. บทว่า **วณฺณตฺมภิหารเย** ฟังไปยัง ชายป่า คือ เป็นผู้ไม่ชักช้าอย่างคฤหัสถ์ที่ชักช้า ฟังไปป่าทีเดียว. บทว่า **อุปฺภุจฺโถ รุกฺขมฺลฺลสฺมิ** คือ ไปที่โคนต้นไม้. บทว่า **อาสนฺุปลฺุโต** คือ เข้าไปนั่ง. บทว่า **มฺหิ** คือผู้ปฏิบัติโมเนยปฏิบัติพา. อนึ่ง ในบทนี้ท่านกล่าว ปิณฑปาติกัณฺฑจรดงค์ด้วยบทนี้ว่า **ปิณฑจาร์ จริตฺวา** เทียวไปบิณฑบาต. ก็เพราะภิกษุเป็นผู้ถือการบิณฑบาตอย่างเคร่งครัด เทียวไปตามลำดับตรอก มีอาหารมือเดียว ฉันทอาหารในบาตร ปฏิเสธหลังอาหาร สมาทานเตจิวริกัณฺฑจรดงค์ (มีจิวร ๓ ผืน) และปังกสุกฺกัณฺฑจรดงค์ (ถือผ้าบังสุกุลเป็นวัตร)

เท่านั้น ฉะนั้น จึงเป็นอันครบชุดงค์ ๖ เหล่านี้. ท่านกล่าวอรัญญิกังคชุดงค์ (คือการอยู่ป่าเป็นวัตร) ด้วยบทที่ว่า **วนนุตมภิหารเย** พึงไปยังชายป่า ดังนี้. ท่านกล่าวรุกขมุลิกังคชุดงค์ (การถืออยู่โคนไม้เป็นวัตร) ด้วยบทที่ว่า **อุปฐุจิโต รุกขมุลสุมี** เข้าไปอยู่โคนต้นไม้ ดังนี้. ท่านกล่าวเนสัชชิกังคชุดงค์ (ถือการนั่งเป็นวัตร) ด้วยบทที่ว่า **อาสนูปคโต** เข้าไปนั่ง ดังนี้. เป็นอันท่านกล่าวถึง **อัปโภกาสิกังคชุดงค์** (ถือการอยู่ในที่แจ้งเป็นวัตร) ยถาสันถติกังคชุดงค์ (ถือการอยู่ในเสนาสนะตามที่ท่านจัดให้เป็นวัตร) และโสสานิกังคชุดงค์ (ถือการอยู่ป่าช้าเป็นวัตร) เพราะอนุโลมตามชุดงค์เหล่านั้นตามลำดับ. พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสชุดงค์ ๑๓ ด้วยคำถ้อยคำอย่างนี้แก่พระนาลกเถระ.

บทว่า **ส ฆานปฺปสุโต** **ธีโร** ภิกษุผู้นั้นพึงเป็นผู้ชวนชวายนในฆาน เป็นนักปราชญ์ ความว่า ภิกษุผู้นั้นเป็นผู้ชวนชวายเป็นประกอบเนื่อง ๆ ในฆาน ทั้งหลายด้วยอวัชชนะ สมาปัชชนะ อธิฏฐานะ วุฏฐานะ และปัจจเวกขณะ เป็นนักปราชญ์คือสมบูรณ์ด้วยปัญญา. บทว่า **วนนุเต** **รมิโต** **สียา** คือ พึงยินดีในป่า. ท่านอธิบายว่า ไม่พึงยินดีในเสนาสนะใกล้บ้าน. บทว่า **ฆายเอ** **รุกขมุลสุมี** **อุตฺตานมฺภิโตสยํ** พึงทำจิตให้ยินดียิ่งเฟื่องฆานอยู่ที่โคนต้นไม้ ความว่า ไม่พึงชวนชวายุโลกิยฆานอย่างเดียวกับท่านั้น ที่แท้พึงทำจิตให้ยินดียิ่งเฟื่องแม้ด้วยโลกุตระฆานที่สัมปยุตด้วยโสคาปัตติมรรคเป็นต้นที่โคนต้นไม้ นั่นแล. จริงอยู่จิตย่อมยินดีเหลือเกินในโลกุตระฆานเหล่านั้น เพราะถึงซึ่งความโล่งใจอย่างยิ่ง มิใช่ยินดีด้วยอย่างอื่น ด้วยเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า **อุตฺตานมฺภิโตสยํ** พึงทำจิตให้ยินดียิ่งดังนี้.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสถึงความยินดีในเสนาสนะป่า และพระอรหันต์ เพราะความเป็นผู้ขวนขวายในฌานด้วยพระคาถานี้ ด้วยประการฉะนี้. บัดนี้ เพราะพระนาลกเถระฟังพระธรรมเทศนานี้แล้วเข้าไปสู่ป่าอดอาหารได้เป็นผู้ ขวนขวายยิ่งในการบำเพ็ญปฏิบัติ แม้อดอาหารก็ไม่สามารถบำเพ็ญสมณธรรม ได้เมื่อพระนาลกเถระบำเพ็ญอยู่อย่างนั้น ชีวิตก็ลำบาก แต่เมื่อกิเลสยังไม่เกิด ควรแสวงหาอาหาร นี่เป็นระเบียบในเรื่องนี้ ฉะนั้นพระผู้มีพระภาคเจ้า เพื่อ ทรงแสดงว่า ควรเที่ยวบิณฑบาตในวันต่อ ๆ ไป กิเลสทั้งหลายก็จะไม่เกิดขึ้น เมื่อจะตรัสภิกขาจารวัตรจบด้วยการบรรลुพระอรหันต์ จึงได้ตรัสคาถา ๖ คาถา มี อาทิวา โตโต รตฺยา วิวสเน เมื่อราตรีล่วงไปแล้ว ดังนี้.

ในบทเหล่านั้น บทว่า โตโต คือ ต่อจากรับบิณฑบาตแล้วเที่ยวไปยัง ชายป่าดังที่กล่าวไว้ในบทนี้ว่า ๘ ปิณฺฑจาร์ จริตฺวา วนฺนุตฺตมภิหารเย ภิกษุ นั้นเที่ยวไปบิณฑบาตแล้วพึงเข้าไปยังชายป่า. บทว่า รตฺยา วิวสเน คือ เมื่อราตรีล่วงไป. ท่านอธิบายว่า ในวันที่สอง. บทว่า คามนฺนุตฺตมภิหารเย พึงเข้าไปสู่บ้าน ความว่า กระทำภิกขาจารวัตรแล้วพึงเพิ่มพูนวิเวกจนถึง เวลาภิกขาจาร แล้วมณสิการกรรมฐาน โดยนัยที่กล่าวแล้วในวัตรทั้งไปทั้งกลับ พึงไปสู่บ้าน. บทว่า อวฺหานํ นานินฺนุเทยฺย ไม่ยินดีโภชนะที่ยังไม่ได้ ความว่า ภิกษุผู้บำเพ็ญปฏิบัติไม่พึงยินดีการนิมนต์ว่า นิมนต์พระคุณเจ้าฉัน ในเรือนของพวกกระผมเถิด ดังนี้ และโภชนะที่มีวิตกอย่างนี้ว่า จะให้หรือ ไม่ให้ ให้ดีหรือไม่ให้ดีหนอ ดังนี้ ท่านอธิบายว่า ไม่ควรรับ. ก็หากว่าชนทั้งหลายรับบาตรไปโดยพลการตัดถวายจนเต็ม ภิกษุฉันแล้วบำเพ็ญสมณธรรม

ชดงค์ไม่เสีย. แต่ไม่ควรเข้าบ้านนั้นเพราะอาศัยเหตุนี้. บทว่า **อิหหารณจคามโต** โภชนะที่เขานำมาแต่บ้าน ความว่า หากชนทั้งหลายนำอาหารมาร้อยถาด ถวายแก่ภิกษุที่เข้าไปยังบ้าน ภิกษุไม่พึงยินดีอาหารนั้น ทั้งไม่พึงรับแม้เมล็ดเดียว ควรเที่ยวบิณฑบาตไปตามลำดับเรือนโดยแท้.

บทว่า **น มุณี คามมคัมม กุเลสฺ สหสา จเร มุนี**อาศัยบ้านไม่ควรเที่ยวไปในสกุลโดยรีบร้อน ความว่า มุณีปฏิบัติเพื่อความเป็นผู้ฉลาดนั้นไปสู่บ้านไม่ควรเที่ยวไปในสกุลโดยรีบร้อน. ท่านอธิบายว่า ไม่ควรเกี่ยวข้องกับภคฤหัสถ์ ไม่คล้อยตามไปกับเขามีการร่วมเสราโศกด้วยเป็นต้น. บทว่า **ฆมาเสสนํ จินฺนุกโถ น วาจํ ปยุตฺตํ ภาณํ** ตัดถ้อยคำเสีย ไม่พึงกล่าววาทา เกี่ยวด้วยการแสวงหาของกิน ความว่า เป็นจุดตัดถ้อยคำเสีย ไม่พึงกล่าววาทา เกี่ยวด้วยการแสวงหาของกินประกอบด้วยโอภาส (เจี้นำ) ปริกถา (เลียบเคียง) นิमित (เครื่องหมาย) วิญญุตติ (การขอร้อง) หากพึงหวังเป็นไขควรกล่าวเพื่อปิดเป่าความเจ็บไข้ ไม่เป็นไข ไม่ควรกล่าวอะไร ๆ เลย เพื่อต้องการปัจจัยที่เหลือประกอบด้วยโอภาส ปริกถา และนิमित เว้นวิญญุตติ เพื่อต้องการเสนาสนะ.

คานีว่า **อลตุถิ ยทิทํ** เป็นต้น มีใจความดังต่อไปนี้. มุณีเข้าไปสู่บ้านเพื่อบิณฑบาต เมื่อได้อะไร ๆ แม้เล็กน้อยก็คิดว่า เราได้สิ่งใดสิ่งนี้ยังประโยชน์ให้สำเร็จ เมื่อไม่ได้ก็คิดว่า เราไม่ได้ก็เป็นความดี ดังนี้แล้วเป็นผู้คงที่ คือ ไม่มีความผิตปกติ เพราะการได้และไม่ได้ทั้งสองอย่างนั้นแล ย่อมก้าวล่วงทุกข์เสียได้ เหมือนบุรุษผู้แสวงหาผลไม้เข้าไปยังต้นไม้แล้ว แม้จะได้

แม้จะไม่ได้ผลไม้ก็ไม่ยินดี ไม่เสียใจ วางจิตเป็นกลางกลับไป จันใด มุนีเข้าไปสู่ตระกูล แม้จะได้ แม้จะไม่ได้ลาภ ก็วางจิตเป็นกลางกลับไปจันนั้น.

กาลว่า **สพตฺตปาณิ** มุนีมีบาตรในมือเป็นต้นมีความง่ายทั้งนั้น. พึงทราบการเกี่ยวเนื่องกันของคานานี้ว่า **อุจฺจาวจา** ปฏิปทาสูงต่ำต่อไป. มุนีเป็นผู้สมบูรณ์ด้วยภิกขาจารวัตรอย่างนี้แล้ว ไม่พึงยินดีเพียงเท่านั้น ควรยินดีปฏิบัติต่อไป. เพราะคำสั่งสอน มีสาระอยู่ที่การปฏิบัติ. ก็ปฏิปทานั้นทั้งสูงและต่ำ พระสมณะทรงประกาศแล้ว มุนีทั้งหลายยอมไม่ไปสู่นิพพานถึงสองครั้ง นิพพานนี้ควรถูกต้องครั้งเดียวเท่านั้นห้ามได้.

บทนั้นมีอธิบายดังต่อไปนี้ มรรคปฏิปทานี้ชื่อว่าสูงต่ำเพราะมีประเภทดีและเลว อันพระพุทธรสมณะทรงประกาศไว้แล้ว จริงอยู่ การปฏิบัติง่ายรู้เร็ว เป็นปฏิปทาสูง. ปฏิบัติยาก รู้ช้าเป็นปฏิปทาต่ำ. อีกสองอย่างนั้นเป็นปฏิปทาสูงด้วยองค์หนึ่ง ต่ำด้วยองค์หนึ่ง. หรือว่าปฏิปทาต้นสูง อีกสามอย่างก็ต่ำ. มุนีทั้งหลายยอมไม่ไปสู่นิพพานถึงสองครั้งด้วยปฏิปทาสูงหรือต่านี้. ปาฐะว่า **ทฺถุณฺ** สองครั้งก็มี. อธิบายว่า มุนีทั้งหลายยอมไม่ไปสู่นิพพานถึงสองครั้งด้วยมรรคเดียว. เพราะเหตุไร เพราะกิเลสเหล่าใดถูกละไปแล้ว ด้วยมรรคใด ไม่พึงละกิเลสเหล่านั้นอีก ด้วยบทนั้น ท่านแสดงความไม่เสื่อมแห่งธรรม. บทว่า **น อิทฺถิ เอกฺคณฺมุคฺตํ** นิพพานนี้ควรถูกต้องครั้งเดียวเท่านั้นห้ามได้ อธิบายว่า นิพพานนี้นั้นแม้ควรถูกต้องครั้งเดียวเท่านั้นก็ห้ามได้. เพราะเหตุไร. เพราะไม่มีการละกิเลสทั้งหมดได้ด้วยมรรคเดียว. ด้วยบทนี้ ท่านแสดงความไม่บรรลุพระอรหัตต์ด้วยมรรคเดียวเท่านั้น.

บัดนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อจะทรงแสดงอานิสงส์แห่งปฏิบัติทางจิงตรัสคาถาว่า ยสุต จ วิสตา ภิกษุผู้ไม่มีตัณหา ดังนี้ เป็นต้น.

บทนั้นมีอธิบายดังต่อไปนี้ ก็เมื่อภิกษุปฏิบัติแล้วอย่างนี้ ชื่อว่า ไม่มีตัณหา เพราะละได้ด้วยปฏิปทานั้น ชื่อว่า สลัดออกไป เพราะสลัดตัณหา วิจริต ๑๐๘ ออกไปได้ ตัดกระแสกิเลสได้แล้ว ละกิจน้อยใหญ่ได้เด็ดขาดแล้ว ไม่มีความร่ำร้อนแม้แต่น้อย อันเกิดจากราคะก็ดี เกิดจากโทสะก็ดี.

บัดนี้ เพราะจิตเกิดขึ้นแก่พระนาลกเถระ เพราะฟังคาถาเหล่านี้ว่า ชื่อว่า ปฏิปทาของมุนีมีเพียงเท่านี้ ก็ทำได้โดยง่าย ไม่ยากนักสามารถบำเพ็ญได้ด้วยความสามารถเล็กน้อย ดังนี้ ฉะนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อจะทรงแสดงว่า ปฏิปทาของมุนีทำได้ยากแก่พระนาลกเถระ จิงตรัสคาถามีอาทิว่า โมนะย-ยนุเต อุลลูนิสฺสึ เราจักบอกปฏิปทาของมุนีแก่ท่านอีก.

ในบทเหล่านั้น บทว่า อุลลูนิสฺสึ ท่านอธิบายไว้ว่า เราจักบอก. ชื่อว่า ขุทธารูปโม เพราะเป็นผู้มีคัมภีร์โกนเป็นเครื่องเปรียบ. บทว่า ภเว แปลว่า ฟังเป็น. มีอธิบายไว้อย่างไร ท่านอธิบายว่า ภิกษุผู้ปฏิบัติปฏิปทาของมุนี ฟังประพฤติในปัจจัยทั้งหลายทำคัมภีร์โกนเป็นเครื่องเปรียบ เมื่อได้ปัจจัยโดยชอบธรรมแล้วบริโภคนั้น ฟังรักษาจิตให้พ้นจากกิเลส เหมือนการเลี้ยคัมภีร์โกนที่มีหยาดน้ำผึ้ง ย่อมรักษาลิ้นเกรงจะขาด ฉะนั้น. จริงอยู่ ปัจจัยทั้งหลายที่ฟังได้โดยวิธีอันบริสุทธิ์ แต่ไม่อาจบริโภคนั้นได้โดยง่าย เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสถึงการอาศัยปัจจัยเท่านั้นไว้โดยมาก. บทว่า ชิวฺหยา ตาลู อหจฺจ อฺทเร ตฺยโต ลียา กคเพदानไว้ด้วยลินแล้วฟังเป็นผู้สำรวม

ที่ห้อง ความว่า กคเพดานไว้ด้วยล้นบรรเทาความอยากในรส พึงเป็นผู้สำรวม
ที่ต้อง เพราะไม่เสพปัจจัยที่เกิดขึ้นด้วยทางอันเศร้าหมอง.

บทว่า อสินจิตฺโต จ สียา พึงเป็นผู้มีจิตไม่ท้อแท้ ความว่า พึง
เป็นผู้มีจิตไม่เกียจคร้าน เพราะทำให้มั่นคงในการบำเพ็ญกุศลธรรมเป็นนิจ.
บทว่า น จาปี พหุ จินฺตเย ไม่พึงคิดมาก คือ ไม่พึงคิดมากโดยวิตก
ถึงญาติ ชนบท และเทวดา. บทว่า นiramคฺโข อสิโต พุรหมจฺริย-
ปฺรายน เป็นผู้มีไม่กลั่นคิบ อันค้นหาและทฤษฎีไม่อาศัยแล้วมีพรหมจรรย์
เป็นที่ไปในเบื้องหน้า ความว่า เป็นผู้มีไม่กิเลส อันค้นหาและทฤษฎีไม่อาศัย
แล้วในภพไหน ๆ พึงเป็นผู้มีไตรสิกขา และศาสนาพรหมจรรย์ทั้งสิ้นเป็นที่
ไปในเบื้องหน้าที่เดียว.

บทว่า เอกาสนสฺส เพื่อการนั่งผู้เดียว คือ นั่งในที่สงัด. ในบทนี้
ท่านกล่าวถึงอิริยาบถทั้งหมดด้วยหัวข้อว่า อาสนะ. พึงทราบที่ท่านอธิบาย
ไว้ว่า พึงศึกษาเพื่อความเป็นผู้เดียวในทุกอิริยาบถ. อนึ่ง บทว่า เอกาสนสฺส
นี้ เป็นจตุตถวิภักติ แปลว่า เพื่อการนั่งผู้เดียว. บทว่า สมณฺปาสนสฺส จ
เพื่อประกอบภาวนาที่สมณะพึงอบรม ความว่า เพื่อประกอบภาวนามีอารมณ์
๓๘ อันสมณะพึงอบรม หรือ เพื่อประเภทแห่งอารมณ์ ๓๘ อันเป็นที่อบรม
ของสมณะทั้งหลาย. แม้บทนี้ก็ เป็นจตุตถวิภักติเหมือนกัน. ท่านอธิบายว่า
เพื่ออบรม. อนึ่ง ในบทนี้พึงทราบที่ ท่านกล่าวถึงกายวิเวกด้วยการนั่งผู้เดียว
กล่าวถึงจิตตวิเวกด้วยการอบรมของสมณะ. บทว่า เอกนฺตํ โมนมกฺขาคํ
ความเป็นมุนีที่เราบอกแล้วโดยส่วนเดียว ความว่า เราบอกแล้วว่าเป็นมุนีโดย

ส่วนเดียวด้วยกายวิเวกและจิตตวิเวก ด้วยประการฉะนี้. ก็บพว่า **เอโก เว อภิมิสฺสตี** ท่านผู้เดียวแลจักอภิมิธฺมนี้ เป็นบพมุ่งหมายถึงกาลาต่อไป. พึงเชื่อมด้วยบพนี้ว่า **อธ ภาสีหิ ทส ทิสา** ที่นั่นท่านจงประกาศไปตลอดทั้งสิบทิศ. บพว่า **ภาสีหิ** คือท่านจักกล่าว จักประกาศ. อธิบายว่า เมื่อท่านเจริญปฏิบัตินี้ จักเป็นผู้ปรากฏด้วยเกียรติในทุกทิศ. เนื้อความแห่งบพ ๔ บพ มีอาทิว่า **สุตฺวา ธีรานํ** นี้มีอธิบายดังต่อไปนี้ ท่านจงประกาศไปตลอดทั้งสิบทิศ ด้วยการประกาศถึงเกียรติ ท่านได้ฟังเสียงประกาศเกียรติของนักปราชญ์ทั้งหลาย ผู้เพ่งฉาน ผู้สละกามแล้ว แต่นั้นไม่ฟังชานฟังกระทำหิริและศรัทธาให้ยิ่งในรูปละอาการประกาศนั้น ยังศรัทธาให้เกิดขึ้นว่านี่เป็นปฏิบัติเพื่อนำออกไปแล้ว เพิ่มพูนการปฏิบัติให้ยิ่งขึ้นไปทีเดียว. บพว่า **มามโก** ความว่า เมื่อเป็นเช่นนี้ก็จะเป็นสาวกของเราได้. บพว่า **ตํ นทีถิ** ท่านจะรู้แจ่มแจ้งคำที่เรากล่าวนั้นด้วยการแสดงแม่น้ำทั้งหลาย ความว่า คำใดที่เรากล่าวไว้ว่า ท่านฟังกระทำหิริและศรัทธาให้ยิ่งขึ้นไป กล่าวว่าจะไม่ควรทำความฟังชาน ท่านจงรู้คำที่เรากล่าวนั้นด้วยการแสดงตัวอย่างแม่น้ำนี้และท่านจงรู้ความตรงกันข้ามกับคำที่เรากล่าวนั้นทั้งในเมืองและในหนอง. บพว่า **โสพฺพะสุ** คือ เหมือน. บพว่า **ปทเรสุ** คือแม่น้ำ. เป็นอย่างไร. บพว่า **สนนฺตา ยนฺติ กุสุพฺภา ตฺถุหิ** **ยนฺติ มโหทฺธิ** แม่น้ำห้วยย่อมไหลดังโดยรอบ แม่น้ำใหญ่ย่อมไหลนิ่ง ความว่าเป็นความจริง แม่น้ำห้วยคือแม่น้ำเล็ก ๆ ทั้งหมดมีเมืองและหนองเป็นต้นย่อมไหลดัง ส่วนแม่น้ำใหญ่มีแม่คงคาเป็นต้นย่อมไหลนิ่ง ผู้ไม่ถือพระพุทธเจ้าว่าเป็นของเรา ย่อมเป็นผู้ฟังชานว่า เราม่าเพ็ญปฏิบัติทางของมุนีอย่างนี้ ส่วน

ผู้เป็นพุทธมามกะคือถือพระพุทธเจ้าว่าเป็นของเรา ยังหิริและศรัทธาให้เกิดเป็นผู้มีจิตไม่ฟุ้งซ่าน.

มีอะไรจะกล่าวยิ่งไปกว่านั้นอีก มีคาถาว่า ยทฺธกํ ฯเปฯ ปรณฺทิตฺตํ
ความว่า สิ่งใดพร่องสิ่งนั้นย่อมดั่ง สิ่งใดเต็มสิ่งนั้นย่อมสงบ คนพาลเปรียบ
ด้วยหม้อน้ำที่มีน้ำครึ่งหนึ่ง บัณฑิตเปรียบด้วยห้วงน้ำที่มีน้ำเต็ม.

ในกาลานั้นจึงมีคำถามว่า หากว่าคนพาลเปรียบเหมือนหม้อน้ำมีน้ำ
ครึ่งหนึ่ง เพราะมีเสียงดั่ง บัณฑิตเปรียบเหมือนห้วงน้ำที่เต็มเพราะเป็นผู้สงบ
เมื่อเป็นเช่นนั้น เหตุไรพระพุทธสมณะ จึงเป็นผู้ชวนชวายในการแสดงธรรม
อย่างนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสคาถาว่า ยํ สมนฺโณ โดยเชื่อมกับบทนี้ว่า
พหุ ภาสติ.

บทนั้นมีอธิบายดังต่อไปนี้ พระพุทธสมณะกล่าวคำใดมากที่สุดที่เข้าถึง
ประโยชน์ประกอบด้วยประโยชน์ คือ ไม่เปล่าประโยชน์ และมีประโยชน์
ไม่กล่าวด้วยความฟุ้งซ่าน อีกอย่างหนึ่ง รู้ถ้อยคำนั้นอยู่ ย่อมแสดงธรรม
เมื่อแสดงแม้ตลอดวันก็ไม่ยึดยาว เพราะคำทั้งหมดของพระพุทธสมณะนั้นเป็น
วจีกรรม ปรับปรุงด้วยญาณ อนึ่ง เมื่อพระพุทธสมณะนั้นแสดงธรรมอยู่
อย่างนี้ รู้ถ้อยคำนั้นอยู่อย่างมากกว่า คำนี้พึงเป็นประโยชน์ดังนี้ ย่อมกล่าว
ถ้อยคำมาก มิใช่กล่าวเพราะพูดมากอย่างเดียว.

พึงทราบความสัมพันธ์กันแห่งคาถาสุดท้ายดังต่อไปนี้ พระพุทธสมณะ
ประกอบด้วยสัพพัญญุตญาณรู้อยู่ ย่อมแสดงธรรม รู้อยู่ย่อมกล่าวถ้อยคำมาก
อนึ่ง สมณะใดรู้อยู่ซึ่งธรรมอันพระพุทธสมณะนั้น แสดงแล้วด้วยญาณอันเป็น

ส่วนแห่งการรู้แจ้งแทงตลอด เป็นผู้สำรวจตน รู้เหตุที่ไม่นำประโยชน์เกื้อกูล และความสุขมาให้แก่สัตว์ทั้งหลาย ย่อมไม่กล่าวมาก สมณะนั้นเป็นมุนี ย่อมควรซึ่งปฏิบัติของมุนี สมณะนั้นเป็นมุนีได้เข้าถึงธรรมเครื่องเป็นมุนีแล้ว.

บทนั้นมีความดังต่อไปนี้ สมณะรู้อยู่ซึ่งธรรมนั้นเป็นผู้สำรวจตนแล้ว คຸ້ມครองจิตแล้ว รู้คำที่ไม่นำประโยชน์เกื้อกูลและความสุขมาให้แก่สัตว์ทั้งหลาย ย่อมไม่กล่าวมาก สมณะอย่างนี้ย่อมควรซึ่งความเป็นมุนี มุนินั้นเป็นผู้ปฏิบัติ เพื่อความเป็นมุนี ย่อมควรซึ่งปฏิบัติของมุนีอันได้แก่โมเนยปฏิบัติ มิใช่ ย่อมควรอย่างเดิวก่อนที่ที่เห็นมุนินั้นพึงทราบว่าได้ถึงธรรมเครื่องเป็นมุนี อันได้แก่อรหัตมรรคญาณ เพราะเหตุนี้พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงจบเทศนาลง ด้วยธรรมเป็นยอดคือพระอรหัต.

พระนาลกเถระครั้งฟังดังนั้นแล้ว ได้เป็นผู้มีความปรารถนาน้อยใน ฐานะ ๓ คือในการเห็น ๑ ในการฟัง ๑ ในการถาม ๑ เพราะเมื่อจบเทศนา พระนาลกเถระนั้น มีจิตเลื่อมใสถวายบังคมพระผู้มีพระภาคเจ้าเข้าไปสู่ป่าไม่เกิดความโลเลว่า ทำอย่างไรดีหนอเราจะพึงได้เฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าอีก นี่คือการเป็นผู้มีความปรารถนาน้อยในการเห็นของพระนาลกเถระนั้น. อนึ่งไม่เกิดความโลเลว่า ทำอย่างไรดีหนอเราจะพึงได้ฟังพระธรรมเทศนาอีก นี่คือการเป็นผู้มีความปรารถนาน้อยในการฟังของพระนาลกเถระนั้น. อนึ่งไม่เกิดความโลเลว่า ทำอย่างไรดีหนอ เราจะพึงได้ถามโมเนยปฏิบัติอีก นี่คือการเป็นผู้ปรารถนาน้อยในการถามของพระนาลกเถระนั้น. พระนาลกเถระนั้นเป็นผู้มีความปรารถนาน้อยอย่างนี้ จึงเข้าไปยังเชิงภูเขา ไม่อยู่ตลอดสองวัน ณ

ไปพรสณฑ์แห่งหนึ่ง ไม่นั่งตลอดสองวัน ณ โคนต้นไม้แห่งหนึ่ง ไม่เข้าไป
บิณฑบาตตลอดสองวัน ณ บ้านแห่งหนึ่ง. พระนาลกเถระเที่ยวจากป่าสู่ป่า
จากต้นไม้สู่ต้นไม้ จากบ้านสู่บ้าน ปฏิบัติปฏิบัติทานอันสมควรแล้วตั้งอยู่ในผล
อันเลิศ. เพราะภิกษุผู้บำเพ็ญโมเนยปฏิบัติทานอย่างอุกฤษฏ์ จะมีชีวิตอยู่ได้ ๗
เดือนเท่านั้น บำเพ็ญอย่างกลางจะมีชีวิตอยู่ได้ ๗ ปี บำเพ็ญอย่างอ่อนจะมี
ชีวิตอยู่ได้ ๑๖ ปี พระนาลกเถระนี้บำเพ็ญอย่างอุกฤษฏ์ ฉะนั้นจะอยู่ได้ ๗
เดือน รู้ว่าตนจะสิ้นอายุจึงอาบน้ำ นุ่งผ้า คาคผ้าพันกาย ห่มสังฆาฏิสองชั้น
บ่าหน้าไปทางพระทิศพล ถวายบังคมด้วยเบญจางคประดิษฐ์ประคองอัญชติ
ยื่นพิงภูเขาหิงคูลิเกะ ปรีนิพพานด้วยอนุปาติเสสสนิพพานธาตุ พระผู้มีพระภาค-
เจ้าครั้นทรงทราบว่า พระนาลกเถระปรีนิพพานแล้ว จึงเสด็จไป ณ ภูเขานั้น
พร้อมด้วยภิกษุสงฆ์ กระทำฌาปนกิจให้เก็บพระธาตุไปบรรจุยังเจดีย์แล้วเสด็จ
กลับ ด้วยประการฉะนี้.

จบอรรถกถานาลกสูตรที่ ๑๑ แห่งอรรถกถาขุททกนิกาย

ชื่อปรมัตถโชติกา

ทวยตานุปัสสนาสูตที่ ๑๒

ว่าด้วยการพิจารณาเห็นธรรมเนื่อง ๆ

[๑๕๐] ข้าพเจ้าได้สดับมาแล้วอย่างนี้

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ บุพพาราม ปราสาทของนางวิสาขาณมิตตมารดา ใกล้พระนครสาวัตถี ก็สมัยนั้นแล เมื่อคืนเพ็ญพระจันทร์เต็มดวงในวันอุโบสถที่ ๑๕ คำ พระผู้มีพระภาคเจ้าอันภิกษุสงฆ์แวดล้อมประทับนั่งอยู่กลางแจ้ง ทรงชำเลืองเห็นภิกษุสงฆ์สงบนิ่ง จึงตรัสกะภิกษุทั้งหลายว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ถ้าจะพึงมีผู้ถามว่า จะมีประโยชน์อะไรเพื่อการฟังกุศลธรรมอันเป็นอริยะ เป็นเครื่องนำออกไป อันให้ถึงปัญญาเป็นเครื่องตรัสรู้ แก่ท่านทั้งหลาย เธอทั้งหลายพึงตอบเขาอย่างนี้ว่า มีประโยชน์เพื่อรู้ธรรมเป็นธรรม ๒ อย่างตามความเป็นจริง ถ้าจะพึงมีผู้ถามว่า ท่านทั้งหลายกล่าว อะไรว่าเป็นธรรม ๒ อย่าง พึงตอบเขาอย่างนี้ว่า การพิจารณาเห็นเนื่อง ๆ ว่า นี้ทุกข์ นี้ทุกข์สมุทัย นี้ข้อที่ ๑ การพิจารณาเห็นเนื่อง ๆ ว่า นี้ทุกข์นิโรธ นี้ทุกข์นิโรธคามินีปฏิปทา นี้เป็นข้อที่ ๒ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุผู้พิจารณาเห็นธรรมเป็นธรรม ๒ อย่างโดยชอบเนื่อง ๆ อย่างนี้ เป็นผู้ไม่ประมาท มีความเพียร มีใจเด็ดเดี่ยวอยู่ พึงหวังผล ๒ อย่าง อย่างใดอย่างหนึ่ง คือ อรหัตผลในปัจจุบันนี้ หรือเมื่อยังมีความถือมั่นเหลืออยู่ เป็นพระอนาคามี.

พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้สุคตศาสดา ครั้นตรัสไวยากรณภาษิตนี้จบลงแล้ว จึงได้ตรัสคาถาประพันธ์ต่อไปอีกว่า

[๓๕๑] คนเหล่าใดไม่รู้ทุกข์ เหตุ
เกิดแห่งทุกข์ ธรรมชาติเป็นที่ดับทุกข์ไม่มี
ส่วนเหลือ โดยประการทั้งปวง และไม่รู้
มรรคอันให้ถึงความเข้าไปประจับทุกข์ คน
เหล่านั้นเสื่อมแล้วจากเจโตวิมุตติและปัญญา-
วิมุตติ เป็นผู้ไม่ควรเพื่อจะทำที่สุดแห่งทุกข์
ได้ เป็นผู้เข้าถึงชาติและชราแท้.

ส่วนคนเหล่าใดรู้ทุกข์ เหตุเกิดแห่ง
ทุกข์ ธรรมชาติเป็นที่ดับทุกข์ไม่มีส่วนเหลือ
โดยประการทั้งปวง และรู้มรรคอันให้ถึง
ความเข้าไปประจับทุกข์ คนเหล่านั้นถึงพร้อม
แล้วด้วยเจโตวิมุตติและปัญญาวิมุตติ เป็นผู้
ควรที่จะทำที่สุดแห่งทุกข์ได้ และเป็นผู้ไม่
เข้าถึงชาติและชรา.

[๓๕๒] ดูก่อนนิกขุทั้งหลาย ถ้าจะพึงมีผู้ถามว่า การพิจารณาเห็น
ธรรมเป็นธรรม ๒ อย่างโดยชอบเนื่อง ๆ จนพึงมีโดยปริยายอย่างอื่นบ้างไหม
พึงตอบเขาว่าพึงมี ถ้าเขาพึงถามว่า พึงมีอย่างไรเล่า พึงตอบว่า การพิจารณา
เห็นเนื่อง ๆ ว่า ทุกข์อย่างใดอย่างหนึ่งทั้งหมด ย่อมเกิดขึ้นเพราะอุปธิเป็นปัจจัย
นี้เป็นข้อ ๑ การพิจารณาเห็นเนื่อง ๆ ว่า เพราะอุปธิทั้งหลายนี้เองดับไป
เพราะสํารอกโดยไม่มีเหลือ ทุกข์จึงไม่เกิด นี่เป็นข้อที่ ๒ ดูก่อนนิกขุทั้งหลาย

ภิกษุผู้พิจารณาเห็นเนื่อง ๆ ซึ่งธรรมเป็นธรรม ๒ อย่าง โดยชอบอย่างนี้ ฯลฯ
จึงได้ตรัสคาถาประพันธ์ต่อไปอีกว่า

ทุกข์เหล่าใดเหล่าหนึ่ง มีเป็นอันมาก

ในโลก ย่อมเกิดเพราะอุปธิเป็นเหตุ ผู้ใดแล

รู้ย่อมกระทำอุปธิ ผู้นั้นเป็นผู้เขลา ย่อม

เข้าถึงทุกข์บ่อยๆ เพราะเหตุนั้น ผู้พิจารณา

เห็นเหตุเกิดแห่งชาติเนื่อง ๆ ทราบชัดอยู่

ไม่พึงทำอุปธิ.

[๓๕๓] คุก่อนภิกษุทั้งหลาย ถ้าจะพึงมีผู้ถามว่า การพิจารณาเห็น
ธรรมเป็นธรรม ๒ อย่างโดยชอบเนื่อง ๆ พึงมีโดยปริยายอย่างอื่นบ้างไหม
ควรตอบเขาว่า พึงมี ถ้าเขาถามว่า พึงมีอย่างไรเล่า พึงตอบเขาว่า การพิจารณา
เห็นเนื่อง ๆ ว่า ทุกข์อย่างใดอย่างหนึ่งทั้งหมด ย่อมเกิดขึ้นเพราะอวิชชาเป็น
ปัจจัย นี้เป็นข้อที่ ๑ การพิจารณาเห็นเนื่อง ๆ ว่า เพราะอวิชชานั้นเองดับไป
เพราะตำรอกโดยไม่มีเหลือ ทุกข์จึงไม่เกิด นี้เป็นข้อที่ ๒ คุก่อนภิกษุทั้งหลาย
ภิกษุผู้พิจารณาเห็นเนื่อง ๆ ซึ่งธรรมเป็นธรรม ๒ อย่างโดยชอบอย่างนี้ ฯลฯ
จึงได้ตรัสคาถาประพันธ์ต่อไปอีกว่า

อวิชชานั้นเอง เป็นคติของสัตว์

ทั้งหลายผู้เข้าถึงชาติ มรณะและสงสาร อัน

มีความเป็นอย่างนี้ และความเป็นอย่างอื่น

บ่อย ๆ อวิชชา คือ ความหลงใหญ่นี้ เป็น

ความที่ยังอยู่สิ้นกาลนาน สัตว์ทั้งหลายผู้ไป

ด้วยวิชาเท่านั้น ย่อมไม่ไปสู่ภพใหม่.

[๑๕๔] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ฯลฯ พึงตอบเขาว่า การพิจารณาเห็นเนื่อง ๆ ว่า ทุกข์อย่างใดอย่างหนึ่งทั้งหมด ย่อมเกิดขึ้นเพราะสังขารเป็นปัจจัย นี้เป็นข้อที่ ๑ การพิจารณาเห็นเนื่อง ๆ ว่า เพราะสังขารทั้งหลายนั่นเองดับไป เพราะสํารอกโดยไม่มีเหลือ ทุกข์จึงไม่เกิด นี้เป็นข้อที่ ๒ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุผู้พิจารณาเห็นเนื่อง ๆ ซึ่งธรรมเป็นธรรม ๒ อย่าง โดยชอบอย่างนี้ ฯลฯ จึงได้ตรัสคาถาประพันธ์ต่อไปอีกว่า

ทุกข์อย่างใดอย่างหนึ่งทั้งหมด ย่อม
เกิดขึ้นเพราะสังขารเป็นปัจจัย เพราะสังขาร
ทั้งหลายดับโดยไม่มีเหลือ ทุกข์จึงไม่เกิด.

ภิกษุรู้โทษนี้ว่า เพราะสังขารเป็น
ปัจจัย ทุกข์จึงเกิดขึ้น เพราะความสงบแห่ง
สังขารทั้งหมด สัตถุญาทั้งหลายจึงดับ ความ
สิ้นไปแห่งทุกข์ ย่อมมีได้ด้วยอาการอย่างนี้.

ภิกษุรู้ความสิ้นไปแห่งทุกข์นี้โดย
ถ่องแท้ บัณฑิตทั้งหลายผู้เห็นชอบ ผู้ถึงเวท
รู้โดยชอบแล้ว ครอบงำกิเลสเป็นเครื่อง
ประกอบของมารได้แล้ว ย่อมไม่ไปสู่ภพ
ใหม่.

[๓๕๕] คุก่อนภิกษุทั้งหลาย ฯลฯ พึงตอบเขาว่า การพิจารณาเห็น
เนื่อง ๆ ว่า ทุกข์อย่างใดอย่างหนึ่งทั้งหมด ย่อมเกิดขึ้นเพราะวิญญาณเป็น
ปัจจัย นี่เป็นข้อที่ ๑ การพิจารณาเห็นเนื่อง ๆ ว่า เพราะวิญญาณนั้นเองดับ
เพราะสํารอกโดยไม่เหลือ ทุกข์จึงไม่เกิด นี่เป็นข้อที่ ๒ คุก่อนภิกษุทั้งหลาย
ภิกษุผู้พิจารณาเห็นเนื่อง ๆ ซึ่งธรรมเป็นธรรม ๒ อย่างโดยชอบอย่างนี้ ฯลฯ
จึงตรัสคาถาประพันธ์ต่อไปอีกว่า

ทุกข์อย่างใดอย่างหนึ่งทั้งหมด ย่อม
เกิดขึ้นเพราะวิญญาณเป็นปัจจัย เพราะ
วิญญาณดับโดยไม่เหลือ ทุกข์จึงไม่เกิด.
ภิกษุรู้โทษนี้ว่า ทุกข์ย่อมเกิดขึ้น
เพราะวิญญาณเป็นปัจจัยดังนี้แล้ว ย่อมเป็น
ผู้หายหิว ดับรอบแล้วเพราะความเข้าไปสงบ
แต่งวิญญาณ.

[๓๕๖] คุก่อนภิกษุทั้งหลาย ฯลฯ พึงตอบเขาว่า การพิจารณาเห็น
เนื่อง ๆ ว่า ทุกข์อย่างใดอย่างหนึ่งทั้งหมด ย่อมเกิดเพราะผัสสะเป็นปัจจัย
นี่เป็นข้อที่ ๑ การพิจารณาเห็นเนื่อง ๆ ว่า เพราะผัสสะนั้นเองดับเพราะสํารอก
โดยไม่เหลือ ทุกข์จึงไม่เกิด นี่เป็นข้อที่ ๒ คุก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุผู้พิจารณา
เห็นเนื่อง ๆ ซึ่งธรรมเป็นธรรม ๒ อย่างโดยชอบอย่างนี้ ฯลฯ จึงตรัสคาถา
ประพันธ์ต่อไปอีกว่า

ความสิ้นไปแห่งสังโยชน์ ของชน
ทั้งหลายผู้อันผัสสะครอบงำแล้ว ผู้เล่นไป

ตามกระแสแห่งภวตัณหา ผู้ดำเนินไปแล้ว

สู่หนทางผิด ย่อมอยู่ห่างไกล ส่วนชน

เหล่าใดกำหนดรู้ผัสสะด้วยปัญญา ยินดีแล้ว

ในธรรมเป็นที่เข้าไปสงบ ชนแม่เหล่านั้น

เป็นผู้หายหิว ดับรอบแล้ว เพราะการดับไป

แห่งผัสสะ.

[๑๕๗] คุก่อนภิกษุทั้งหลาย ฯลฯ พึงตอบเขาว่า การพิจารณาเห็น
เนื่อง ๆ ว่า ทุกข์อย่างใดอย่างหนึ่งทั้งหมด ย่อมเกิดขึ้นเพราะเวทนาเป็นปัจจัย
นี้เป็นข้อที่ ๑ การพิจารณาเห็นเนื่อง ๆ ว่า เพราะเวทนานั้นเองดับเพราะสාරอก
โดยไม่เหลือ ทุกข์จึงไม่เกิด นี่เป็นข้อที่ ๒ คุก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุผู้พิจารณา
เห็นเนื่อง ๆ ซึ่งธรรมเป็นธรรม ๒ อย่างโดยชอบอย่างนี้ ฯลฯ จึงได้ตรัสคาถา
ประพันธ์ต่อไปว่า

ภิกษุรู้เวทนาอย่างใดอย่างหนึ่ง คือ

สุขเวทนา หรือทุกข์เวทนาจับทุกขมสุข-

เวทนา ที่มีอยู่ทั้งภายในและภายนอกว่า

เวทนานี้เป็นเหตุแห่งทุกข์ มีความสูญสิ้น

ไปเป็นธรรมดา มีความทรุดโทรมไปเป็น

ธรรมดา ถูกต้องด้วยอุทยัพพญาณแล้ว

เห็นความเสื่อมไปอยู่ ย่อมรู้แจ่มแจ้ง ความ

เป็นทุกข์ในเวทนานั้นอย่างนี้ เพราะเวทนา

ทั้งหลายสิ้นไปนั่นเอง ทุกข์จึงไม่เกิด.

[๑๕๘] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ฯลฯ พึงตอบเขาว่า การพิจารณาเห็น
เนื่อง ๆ ว่า ทุกข์อย่างใดอย่างหนึ่งทั้งหมด ย่อมเกิดขึ้นเพราะตัณหาเป็นปัจจัย
นี้เป็นข้อที่ ๑ การพิจารณาเห็นเนื่อง ๆ ว่า เพราะตัณหานั่นเองดับเพราะสාරอก
โดยไม่เหลือ ทุกข์จึงไม่เกิด นี่เป็นข้อที่ ๒ คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุผู้พิจารณา
เห็นเนื่อง ๆ ซึ่งธรรมเป็นธรรม ๒ อย่างโดยชอบอย่างนี้ ฯลฯ จึงได้ตรัสคาถา
ประพันธ์ต่อไปอีกว่า

บุรุษผู้มีตัณหาเป็นเพื่อนสอง ท่อง-
เที่ยวไปสิ้นกาลนาน ย่อมไม่ล่วงพ้นสงสาร
อันมีความเป็นอย่างนี้ และความเป็นอย่างอื่น
ไปได้ ภิกษุรู้โทษนี้ว่า ตัณหาเป็นเหตุเกิด
แห่งทุกข์ เป็นผู้มิตัณหาปราศจากไปแล้ว
ไม่ถือมั่น มีสติ พึงเว้นรอบ.

[๑๕๙] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ฯลฯ พึงตอบเขาว่า การพิจารณาเห็น
เนื่อง ๆ ว่า ทุกข์อย่างใดอย่างหนึ่งทั้งหมด ย่อมเกิดขึ้นเพราะอุปาทานเป็นปัจจัย
นี้เป็นข้อที่ ๑ การพิจารณาเห็นเนื่อง ๆ ว่า เพราะอุปาทานนั่นเองดับเพราะ
สාරอกโดยไม่เหลือ ทุกข์จึงไม่เกิด นี่เป็นข้อที่ ๒ คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุ
ผู้พิจารณาเห็นเนื่อง ๆ ซึ่งธรรมเป็นธรรม ๒ อย่างโดยชอบอย่างนี้ ฯลฯ จึงได้
ตรัสคาถาประพันธ์ต่อไปอีกว่า

ภพย่อมมีเพราะอุปาทานเป็นปัจจัย
สัตว์ผู้เกิดแล้วย่อมเข้าถึงทุกข์ ต้องตาย
นี้เป็นเหตุเกิดแห่งทุกข์.

เพราะเหตุที่นั่นบัณฑิตทั้งหลายรู้แล้ว
โดยชอบ รุ้ถึงความสิ้นไปแห่งชาติแล้วย่อม
ไม่ไปสู่ภพใหม่ เพราะความสิ้นไปแห่ง
อุปาทาน.

[๔๐๐] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ฯลฯ พึงตอบเขาว่า การพิจารณาเห็น
เนื่อง ๆ ว่าทุกข้ออย่างใดอย่างหนึ่งทั้งหมด ย่อมเกิดขึ้นเพราะความริเริ่มเป็น
ปัจจัย นี้เป็นข้อที่ ๑ การพิจารณาเห็นเนื่อง ๆ ว่า เพราะการริเริ่มนั่นเองดับ
เพราะสํารอกโดยไม่เหลือ ทุกข์จึงไม่เกิด นี้เป็นข้อที่ ๒ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย
ภิกษุผู้พิจารณาเห็นเนื่อง ๆ ซึ่งธรรมเป็นธรรม ๒ อย่างโดยชอบอย่างนี้ ฯลฯ
จึงได้ตรัสคาถาประพันธ์ต่อไปอีกว่า

ทุกข้ออย่างใดอย่างหนึ่งทั้งหมด ย่อม
เกิดขึ้นเพราะความริเริ่มเป็นปัจจัย เพราะ
ความริเริ่มดับโดยไม่เหลือ ทุกข์จึงไม่เกิด.
ภิกษุรู้โทษนี้ว่า ทุกข์ย่อมเกิดขึ้น
เพราะความริเริ่มเป็นปัจจัยดังนี้แล้ว สละ
คืนความริเริ่มได้ทั้งหมดแล้ว น้อมไปใน
นิพพานที่ไม่มีความริเริ่ม ถอนภวตัณหาขึ้น
ได้แล้ว มีจิตสงบ มีชาติสงสารสิ้นแล้ว
ย่อมไม่มีภพใหม่.

[๔๐๑] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ฯลฯ พึงตอบเขาว่า การพิจารณาเห็น
เนื่อง ๆ ว่า ทุกข์อย่างใดอย่างหนึ่งทั้งหมด ย่อมเกิดขึ้นเพราะอาหารเป็นปัจจัย
นี้เป็นข้อที่ ๑ การพิจารณาเห็นเนื่อง ๆ ว่า เพราะอาหารทั้งหมดนั้นเองดับ
เพราะสํารอกโดยไม่เหลือ ทุกข์จึงไม่เกิด นี่เป็นข้อที่ ๒ คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย
ภิกษุผู้พิจารณาเห็นเนื่อง ๆ ซึ่งธรรมเป็นธรรม ๒ อย่างโดยชอบอย่างนี้ ฯลฯ
จึงได้ตรัสคาถาประพันธ์ต่อไปอีกว่า

ทุกข์อย่างใดอย่างหนึ่งทั้งหมด ย่อม
เกิดขึ้นเพราะอาหารเป็นปัจจัย เพราะอาหาร
ทั้งหลายดับโดยไม่เหลือ ทุกข์จึงไม่เกิด.

ภิกษุผู้ตั้งอยู่ในธรรม ผู้ถึงเวท รู้โทษ
นี้ว่า ทุกข์ย่อมเกิดขึ้นเพราะอาหารเป็นปัจจัย
ดังนี้แล้ว กำหนดรู้อาหารทั้งปวง เป็นผู้อัน
ค้นหาไม่อาศัยในอาหารทั้งหมด รู้โดยชอบ
ซึ่งนิพพานอันไม่มีโรค พิจารณาแล้วเสพ
ปัจจัย ๔ ย่อมไม่เข้าถึงการนับว่าเป็นเทวดา
หรือมนุษย์ เพราะอาสวะทั้งหลายหมดสิ้นไป.

[๔๐๒] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ฯลฯ พึงตอบเขาว่า การพิจารณาเห็น
เนื่อง ๆ ว่า ทุกข์อย่างใดอย่างหนึ่งทั้งหมด ย่อมเกิดขึ้นเพราะความหวั่นไหว
เป็นปัจจัย นี่เป็นข้อที่ ๑ การพิจารณาเห็นเนื่อง ๆ ว่า เพราะความหวั่นไหว
ทั้งหลายนั้นเองดับไป เพราะสํารอกโดยไม่เหลือ ทุกข์จึงไม่เกิด นี่เป็นข้อที่ ๒

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุผู้พิจารณาเห็นเนื่อง ๆ ซึ่งธรรมเป็นธรรม ๒ อย่าง โดยชอบอย่างนี้ ฯลฯ จึงได้ตรัสคาถาประพันธ์ต่อไปอีกว่า

ทุกข้ออย่างใดอย่างหนึ่งทั้งหมด ย่อม
เกิดขึ้นเพราะความหวั่นไหวเป็นปัจจัยเพราะ
ความหวั่นไหวดับไม่มีเหลือ ทุกข์จึงไม่เกิด.
ภิกษุรู้โทษนี้ว่า ทุกข์ย่อมเกิดขึ้น
เพราะความหวั่นไหวเป็นปัจจัย ดังนี้ เพราะ
เหตุนั้นแล ภิกษุสละตัณหาแล้วดับสังขาร
ทั้งหลายได้แล้ว เป็นผู้ไม่มีความหวั่นไหว
ไม่ถือมั่น แต่นั้นพึงเว้นรอบ.

[๔๐๓] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ฯลฯ พึงตอบเขาว่า การพิจารณาเห็น
เนื่อง ๆ ว่า ความคืนรนย่อมมีแก่ผู้อันตัณหา ทิฏฐิ และมานะอาศัยแล้ว
นี้เป็นข้อที่ ๑ การพิจารณาเห็นเนื่อง ๆ ว่า ผู้ที่ตัณหา ทิฏฐิ และมานะไม่อาศัย
แล้ว ย่อมไม่คืนรน นี้เป็นข้อที่ ๒ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุผู้พิจารณาเห็น
เนื่อง ๆ ซึ่งธรรมเป็นธรรม ๒ อย่าง โดยชอบอย่างนี้ ฯลฯ จึงได้ตรัสคาถา
ประพันธ์ต่อไปอีกว่า

ผู้อันตัณหา ทิฏฐิ และมานะไม่
อาศัยแล้ว ย่อมไม่คืนรน ส่วนผู้อันตัณหา
ทิฏฐิ และมานะอาศัยแล้ว ถือมั่นอยู่ ย่อม
ไม่ล่วงพ้นสงสารอันมีความเป็นอย่างนี้ และ

ความเป็นอย่างอื่นไปได้ ภิกษุรู้โทษนี้ว่า
เป็นภัยใหญ่ในเพราะนิสสัย คือ ตัณหาทิฏฐิ
และมานะทั้งหลายแล้วเป็นผู้อันตัณหาทิฏฐิ
และมานะไม่อาศัยแล้ว ไม่ถือมั่น มีสติ
พึงเว้นรอบ.

๒๔๐๔] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ฯลฯ พึงตอบเขาว่า การพิจารณาเห็น
เนื่อง ๆ ว่า อรูปภพละเอียดกว่ารูปภพ นี้เป็นข้อที่ ๑ การพิจารณาเห็นเนื่อง ๆ
ว่า นิโรธละเอียดกว่าอรูปภพ นี้เป็นข้อ ๒ คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุผู้พิจารณา
เห็นเนื่อง ๆ ซึ่งธรรมเป็นธรรม ๒ อย่างโดยชอบอย่างนี้ ฯลฯ จึงได้ตรัสกาลา
ประโยคพันซ์ต่อไปอีกว่า

สัตว์เหล่าใดผู้เข้าถึงรูปภพ และสัตว์
เหล่าใดอยู่ในอรูปภพ สัตว์เหล่านั้นเมื่อยังไม่
รู้ชัดซึ่งนิพพาน ก็ยังเป็นผู้จะต้องมาสู่ภพใหม่
ส่วนชนเหล่าใดกำหนดรู้รูปภพแล้ว ไม่ดำรง
อยู่ในอรูปภพ ชนเหล่านั้นน้อมไปในนิพ-
พานทีเดียว เป็นผู้ละมัจจุเสียได้.

[๔๐๕] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ฯลฯ พึงตอบเขาว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย
นามรูปที่โลกพร้อมทั้งเทวโลก มารโลก พรหมโลก ที่หมู่สัตว์พร้อมทั้ง
สมณพราหมณ์ เทวดาและมนุษย์เล็งเห็นว่า นามรูปนี้เป็นของจริง พระอริยเจ้า
ทั้งหลายเห็นด้วยดีแล้วด้วยปัญญาอันชอบตามความเป็นจริงว่า นามรูปนั้นเป็น

พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย สุตตนิบาต เล่ม ๑ ภาค ๖ - หน้าที่ 673

ของเทิจ นี้เป็นอนุปัสสนาข้อที่ ๑ คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย นิพพานที่โลกพร้อมทั้ง เทวโลก มารโลก พรหมโลก ที่หมู่สัตว์พร้อมทั้งสมณพราหมณ์ เทวดาและ มนุษย์เล็งเห็นว่า นิพพานนี้เป็นของเทิจ พระอริยเจ้าทั้งหลายเห็นด้วยดีแล้ว ด้วยปัญญาอันชอบตามความเป็นจริงว่า นิพพานนั้นเป็นของจริง นี้เป็น อนุปัสสนาข้อที่ ๒ คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุผู้พิจารณาเห็นเนื่อง ๆ ซึ่งธรรม เป็นธรรม ๒ อย่างโดยชอบอย่างนี้ ฯลฯ จึงได้ตรัสคาถาประพันธ์ต่อไปอีกว่า

ท่านผู้มีความสำคัญในนามรูป อัน

เป็นของมิใช่ตนว่าเป็นตน จงดูโลกพร้อมทั้ง
เทวโลก ผู้ยึดมั่นแล้วในนามรูป ซึ่งสำคัญ
นามรูปนี้ว่า เป็นของจริง.

ก็ชนทั้งหลายย่อมสำคัญ (นามรูป)

ด้วยอาการใด ๆ นามรูปนั้น ย่อมเป็นอย่างอื่น
ไปจากอาการที่เขาสำคัญนั้น นามรูปของผู้
นั้นแล เป็นของเทิจ เพราะนามรูปมีความ
สูญสิ้นไปเป็นธรรมดา.

นิพพานมีความไม่สูญสิ้นไปเป็น

ธรรมดา พระอริยเจ้าทั้งหลายรู้นิพพานนั้น
โดยความเป็นจริง พระอริยเจ้าเหล่านั้นแล
เป็นผู้หายหิวดับรอบแล้ว เพราะตรัสรู้ของ
จริง.

[๔๐๖] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ถ้าจะพึงมีผู้ถามว่า การพิจารณาเห็น ธรรมเป็นธรรม ๒ อย่างเนื่อง ๆ โดยชอบ จะพึงมีโดยปริยายอย่างอื่นบ้างไหม

ฟังตอบเขาว่า ฟังมี. ถ้าเขาถามว่าฟังมีอย่างไรเล่า. ฟังตอบเขาว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย อภิภูตรมณที่โลกพร้อมทั้งเทวโลก มารโลก พรหมโลก ที่หมู่สัตว์พร้อมทั้งสมณพราหมณ์ เทวดาและมนุษย์เล็งเห็นว่า เป็นสุข พระอริยเจ้าทั้งหลายเห็นด้วยดีแล้วด้วยปัญญาอันชอบ ตามความเป็นจริงว่า นั่นเป็นทุกข์ นี่เป็นอนุปัสสนาข้อที่ ๑. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย นิพพานที่โลกพร้อมทั้งเทวโลก มารโลก พรหมโลก ที่หมู่สัตว์พร้อมทั้งสมณพราหมณ์ เทวดาและมนุษย์เล็งเห็นว่า นี่เป็นทุกข์ พระอริยเจ้าทั้งหลายเห็นด้วยดีแล้วด้วยปัญญาอันชอบ ตามความเป็นจริงว่า นั่นเป็นสุข นี่เป็นอนุปัสสนาข้อที่ ๒. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุผู้พิจารณาเห็นธรรมเป็นธรรม ๒ อย่างโดยชอบเนื่องๆ อย่างนี้ไม่ประมาท มีความเพียร มีใจเด็ดเดี่ยว ฟังหวังผล ๒ อย่าง อย่างใดอย่างหนึ่ง คือ อรหัตผลในปัจจุบันนี้ หรือเมื่อยังมีความถือมั่นเหลืออยู่ เป็นพระอนาคามี.

พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้สุคตศาสดา ครั้นตรัสไวยากรณภายิตนี้จบลงแล้ว จึงได้ตรัสคาถาประพันธ์ต่อไปอีกว่า

รูป เสียง กลิ่น รส ผัสสะ และ
ธรรมารมณล้วนน่าปรารถนา นำใคร่ นำ-
พอใจ มีประมาณเท่าใด โลกกล่าวว่ามีอยู่
อารมณ ๖ อย่างเหล่านี้ โลกพร้อมทั้งเทวโลก
สมมติกันว่าเป็นสุข แต่ว่าธรรมเป็นที่ดับ
อารมณ ๖ อย่างนี้ ชนเหล่านั้นสมมติกันว่า
เป็นทุกข์.

ความดับแต่งเบญจขันธ์ พระอริย-
เจ้าทั้งหลายเห็นว่าเป็นสุข ความเห็นขัดแย้ง
กันกับโลกทั้งปวงนี้ย่อมมีแก่บัณฑิตทั้งหลาย
ผู้เห็นอยู่.

ชนเหล่าอื่นกล่าววัตถุคามใดโดย
ความเป็นสุข พระอริยเจ้าทั้งหลายกล่าววัตถุ
คามนั้นโดยความเป็นทุกข์.

ชนเหล่าอื่นกล่าวนิพพานใดโดย
ความเป็นทุกข์ พระอริยเจ้าทั้งหลายผู้รู้แจ้ง
กล่าวนิพพานนั้นโดยความเป็นสุข ท่านจง
พิจารณาธรรมที่รู้ได้ยากที่ชนพาลทั้งหลาย
ไม่รู้แจ้ง พวกกลุ่มหลงอยู่ในโลกนี้.

ความมืดตื้อย่อมมีแก่ชนพาลทั้งหลาย
ผู้ถูกอวิชชาหุ้มห่อแล้ว ผู้ไม่เห็นอยู่ ส่วน
นิพพาน เป็นธรรมชาติเปิดเผยแก่สัตบุรุษ
ผู้เห็นอยู่ เหมือนอย่างแสงสว่าง ฉะนั้น.

ชนทั้งหลายเป็นผู้คั่นคว่า ไม่ฉลาด
ต่อธรรม ย่อมไม่รู้แจ้งนิพพานที่มีอยู่ในที่
ใกล้.

ชนทั้งหลายผู้ถูกภวราคะครองงำ
แล้ว แล่นไปตามกระแสภวตัณหา ผู้เข้าถึง

**วิภูฏะอันเป็นบ่วงแห่งมารเนื่อง ๆ ไม่ตรัสรู้
ธรรมนี้ได้โดยง่าย**

นอกจากพระอริยเจ้าทั้งหลาย ใคร
หนอ ย่อมควรจะรู้บท คือ นิพพานที่พระ-
อริยเจ้าทั้งหลายตรัสรู้ดีแล้ว พระอริยเจ้า
ทั้งหลายเป็นผู้ไม่มีอาสวะเพราะรู้โดยชอบ
ย่อมปรินิพพาน.

[๔๐๗] พระผู้มีพระภาคเจ้า ได้ตรัสไวยากรณภยิตนีจบลงแล้ว
ภิกษุเหล่านั้นมีใจชื่นชมยินดีภยิตของพระผู้มีพระภาคเจ้า ก็และเมื่อพระผู้มี-
พระภาคเจ้าตรัสไวยากรณภยิตนีอยู่ จิตของภิกษุประมาณ ๖๐ รูป หลุดพ้น
แล้วจากอาสวะทั้งหลาย เพราะไม่ถือมั่น ดังนี้แล.

จบทวยตานุปัสสนาสูตที่ ๑๒

รวมหัวข้อประจำเรื่องในพระสูตรนี้ คือ

สัจจะ อุปธิ อวิชชา สังขาร วิญญาณเป็นที่ ๕ ผัสสะ เวทนา
ตัณหา อุปาทาน อารัมภะ อาหาร ความหวั่นไหว ความคืนรน รูป และ
สัจจะกับทุกข์ รวมเป็น ๑๖.

จบมหาวรรคที่ ๓

อรรถกถาทวยตานุปัสสนาสูตที่ ๑๒

ทวยตานุปัสสนาสูต มีคำเริ่มต้นว่า เอวมุเม สุตฺตํ ดังนี้.

พระสุตฺตนี้มีการเกิดขึ้นอย่างไร ?

พระสุตฺตนี้เกิดขึ้นเพราะพระอัยยาศัยของพระองค์ พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงแสดงพระสุตฺตนี้ด้วยพระอัยยาศัยของพระองค์. นี้เป็นความย่อในพระสุตฺตนี้. ส่วนความพิสดารของพระสุตฺตนี้ จักมีแจ้งในอรรถกถานั้นแล.

ในบทเหล่านั้น บทว่า เอวมุเม สุตฺตํ เป็นต้นมีนัยดังได้กล่าวมาแล้ว.

บทว่า ปุพฺพพาราม ปุพฺพพารามคืออารามด้านทิศตะวันออกของกรุงสาวัตถี
ในบทว่า มิคฺคามตฺต ปาสาทฺท ปราสาทของนางวิสาขาไมคารมารดานี้มีความว่า
นางวิสาขาอุบาสิกาท่านเรียกว่าไมคารมารดา เพราะไมคารเศรษฐีผู้เป็นพ่อพี่
ของนางตั้งไว้ในฐานะเป็นมารดา นางวิสาขาไมคารมารดานั้น สละเครื่องประดับ
มหาลดาที่มีค่าแก่โกฏิสร้างปราสาทมีห้องบนเรือนยอดหนึ่งพันห้อง คือ ข้างล่าง
๕๐๐ ห้อง ข้างบน ๕๐๐ ห้อง จึงเรียกปราสาทนั้นว่า ปราสาทของไมคารมารดา.
บนปราสาทของนางวิสาขาไมคารมารดานั้น. บทว่า เตน โข ปน สมเยน
ภควา ความว่า สมัยที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงอาศัยกรุงสาวัตถีประทับอยู่ ณ
ปุพฺพพารามอันเป็นปราสาทของนางวิสาขาไมคารมารดา. บทว่า ตทหุโปสเถ
คือ ในวันอุโบสถขึ้น ๑๕ ค่ำ. ท่านเรียกว่าวันอุโบสถ. บทว่า ปญฺณรเส
นี้ เป็นคำปฏิเสชวันอุโบสถที่เหลือที่มาถึงด้วย อุโปสธ ศัพท์. บทว่า
ปุญฺณาย ปุญฺณมาย รตฺติยา เมื่อราตรีเพ็ญมีพระจันทร์เต็มดวงในวัน

อุโบสถที่ ๑๕ คำ ความว่า เมื่อราตรีเพ็ญเพราะเป็นวันขึ้น ๑๕ คำ โดยการ
นับวัน เพราะเว้นจากความหมองมัวมีหมอกเป็นต้น เพราะเต็มด้วยคุณสมบัติ
ของราตรีและเพราะมีพระจันทร์เต็มดวง. บทว่า **ภิกขุสงฆปริวโต** คืออันหมู่
ภิกษุแวดล้อมแล้ว. บทว่า **อพฺโลกาเส นิสินฺ โน โหติ** พระผู้มีพระภาคเจ้า
ประทับนั่งในอพโลกาส (กลางแจ้ง) ความว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับนั่ง
ณ กลางแจ้งอันเป็นบริเวณของรัตนปราสาทของนางวิสาขาไมคารมารดา คือ
ณ โอกาสที่ไม่มีอะไรปกปิดไว้ข้างบนอันเป็นบวรพุทธอาสน์ที่เขาปูไว้. บทว่า
ตฺถุหิภฺตุตฺ **ตฺถุหิภฺตุตฺ** คือ ภิกษุสงฆ์สงบนิ่งแม้กายก็สงบนิ่งจากการเหลียวไป
ข้างโน้นข้างนี้. บทว่า **ภิกขุสงฆํ อนุวิโลกตฺวา** ทรงชำเลื่องดูภิกษุสงฆ์
ความว่า ทรงมองดูภิกษุสงฆ์ที่นั่งแวดล้อมพระองค์มีภิกษุประมาณหลายพัน
สงบนิ่งข้างโน้นข้างนี้ เพื่อทรงกำหนดพระธรรมเทศนาเป็นที่สบายว่า ในที่นี้มี
พระโศคานันประมาณเท่านี้ มีพระสกทาคามีประมาณเท่านี้ มีพระอนาคามี
ประมาณเท่านี้ มีกัลยาณปุถุชนผู้เริ่มวิปัสสนาประมาณเท่านี้ ธรรมเทศนา
เช่นไรจึงจะเป็นที่สบายของภิกษุสงฆ์นี้ ดังนี้.

บทว่า **เย เต ภิกฺขเว กุสลา ธมฺมา** ความว่า โโพธิปักขิยธรรม
๑๗ หรือปริยัติธรรมอันสองความโพธิปักขิยธรรมนั้น ชื่อว่าเป็นกุศล เพราะ
อรรถว่า ไม่มีโรค ไม่มีโทษ มีผลน่าปรารถนา เกิดแต่ความฉลาด. บทว่า
อริยา นียยานิกา สมฺโพธิคามิโน เป็นอริยะ เป็นเครื่องนำออกไปให้ถึง
ปัญญาเป็นเครื่องตรัสรู้ ความว่า ชื่อว่า อริยะ เพราะควรเข้าถึง ชื่อว่าเป็น
เครื่องนำออกไป เพราะนำออกไปจากโลก ชื่อว่าให้ถึงปัญญาเป็นเครื่องตรัสรู้

เพราะให้ได้บรรลุพระอรหัต. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ถ้าจะพึงมีผู้ถามว่าจะมีประโยชน์อะไร เพื่อการฟังกุศลธรรมอันเป็นอริยะ เป็นเครื่องนำออกไป อันให้ถึงปัญญาเป็นเครื่องตรัสรู้แก่เธอทั้งหลาย ท่านอธิบายว่า เธอทั้งหลายฟังธรรมเหล่านั้นเพื่ออะไร. บทว่า ยาวเทว ในบทว่า ยาวเทว ทวยตานัม ธรรมาน ยถาภูตัม ญาณาย เพื่อรู้ธรรมเป็นธรรม ๒ อย่างตามความเป็นจริง นี้เป็นคำรับรองในการกำหนด. ธรรมชื่อว่า ทวยยา เพราะมี ๒ อย่าง. ธรรม ๒ อย่างนั้นแลชื่อว่า ทวยตา. ธรรม ๒ อย่างเหล่านั้น. ปาฐะว่า ทวยยานัม ก็มี. บทว่า ยถาภูตัม ญาณาย เพื่อรู้ตามความเป็นจริง คือ เพื่อรู้ไม่วิปริต. ท่านอธิบายไว้อย่างไร. อธิบายไว้ว่า การรู้ตามความเป็นจริงอันได้แก่เห็นแจ้ง ธรรมที่ท่านกำหนดไว้สองอย่างเป็นโลกิยะและโลกุตระเป็นต้น เพื่อประโยชน์แก่การรู้ตามความเป็นจริงนั้น ไม่ยิ่งไปกว่านั้น เพราะเหตุนี้ ธรรมประมาณเท่านี้ ย่อมมีด้วยการฟัง การบรรลุคุณวิเศษยิ่งกว่านั้น ย่อมมีด้วยการภาวนา.

ก็ในบทว่า ภิกขุ ทวยตัม วเทถ เธอทั้งหลายกล่าวอะไรว่าเป็น ธรรม ๒ อย่างนี้ มีอธิบายว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย หากจะมีผู้ถามว่า ท่านผู้เจริญ ท่านทั้งหลายกล่าวอะไรว่าเป็นธรรม ๒ อย่าง. มีความว่า ท่านทั้งหลายกล่าวความเป็นธรรม ๒ อย่างคืออะไร. ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อจะทรงแสดงความเป็นธรรม ๒ อย่างจึงตรัสคำมีอาทิอย่างนี้ว่า อิหิ ทุกฺขํ นีทุกฺขํ. ในบทนั้น ธรรมคืออริยสัจ ๔ เป็นธรรม ๒ ส่วน การพิจารณาเห็นเนื่อง ๆ ด้วยการเห็นทุกข์พร้อมด้วยเหตุอันเป็นส่วนหนึ่งของโลกิยะอย่างนี้ว่า นีทุกฺขํ นีเหตุให้เกิดทุกข์ นี้เป็นข้อหนึ่ง. การพิจารณา

เห็นเนื่อง ๆ ด้วยการเห็นนิโรธ (ความดับทุกข์) พร้อมด้วยอุบายอันเป็นส่วนที่สองของโลกุตระเป็นข้อที่สอง. อนึ่ง ในบทนี้ข้อที่หนึ่งสำเร็จได้ด้วยวิสุทธิที่ ๓ ที่ ๔ ข้อที่สองสำเร็จได้ด้วยวิสุทธิที่ ๕. บทว่า **เอว สมฺมา ทฺวยตานุปลฺลโณ** ภิกษุพิจารณาเห็นธรรมเป็นธรรม ๒ อย่างโดยชอบเนื่อง ๆ อย่างนี้ ความว่า ภิกษุพิจารณาเห็นธรรมเป็นธรรม ๒ อย่างโดยชอบตามนัยที่กล่าวแล้วนี้ เป็นผู้ไม่ประมาท เพราะไม่อยู่ปราศจากสติ เป็นผู้มีความเพียร เพราะมีความเพียรเผากิเลสทางกายและทางจิต เป็นผู้ที่มีใจเด็ดเดี่ยว เพราะหมดความเพ่งเล็งในกายและชีวิต. บทว่า **ปาฎิกงฺขํ** คือ ฟังปรารภณา. บทว่า **ทิจฺจเรว ธมฺเม อญฺญา** ได้แก่ อรหัตผลในปัจจุบันนี้. บทว่า **สติ วา อุปาทิสฺส อณาคามิตา** เมื่อยังมีความยึดมั่นเหลืออยู่เป็นพระอนาคามี ความว่า ยังมีความยึดมั่นขั้นเหลืออยู่ โดยเกิดอีก ท่านเรียกว่า **อุปาทิสฺส** คือ ยังมีความยึดมั่นเหลืออยู่ ท่านแสดงว่า เมื่อยังมีความยึดมั่นเหลืออยู่นั้น ฟังหวังความเป็นพระอนาคามี. ในบทนั้น แม้ผลเบื้องต่ำก็ยังมีแก่ภิกษุผู้พิจารณาเห็นธรรมเป็นธรรม ๒ อย่างเนื่อง ๆ อย่างนี้ ก็จริง ถึงดั่งนั้นพระผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อจะยังความอดสาหะให้เกิดในผลเบื้องสูงจึงตรัสอย่างนี้.

บทว่า **อิทฺมวโจ** พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสภายิตนี้แล้วนี้ เป็นคำค้นของพระสังคิตติกาจารย์ทั้งหลาย. ในบทเหล่านั้นบทว่า **อิทํ** เป็นคำชี้แจงถึงบทที่พระองค์ตรัสไว้แล้วว่า **เย เต ภิกฺขเว** ดังนี้. บทว่า **เอตํ** เป็นบทแสดงคาถาประพันธ์ที่พระองค์พึงกล่าวมีอาทิอย่างนี้ว่า **เย ทฺวํ** ชนเหล่าใดไม่รู้ทุกข์ ดังนี้. อนึ่งคาถาเหล่านี้แสดงเนื้อความดังกล่าวแล้ว เพราะแสดงถึงอริยสัจ ๔.

แม้เมื่อเป็นอย่างนี้ เพราะแสดงถึงผู้ไม่เห็นแจ้งและผู้เห็นแจ้งแล้วแสดงถึงวิภูฏะ วิภูฏะที่ตัดขาดและยังตัดไม่ขาดของท่านเหล่านั้นว่า ท่านกล่าวแสดงถึงเนื้อ-
ความที่ต่างกันเพื่อประโยชน์แก่ผู้ที่ชอบใจคาถามาภายหลัง หวังอนุเคราะห์
เพราะไม่สามารถจะรู้มาก่อนได้ และแก่ผู้มีจิตฟุ้งซ่านมาก่อน เพราะฉะนั้น
ท่านจึงกล่าวคาถานี้เพื่อแสดงเนื้อความต่างกันนั่นเอง. ในคาถาพจน์แม่นอก
จากนี้ก็มียันนี้.

ในบทเหล่านั้น บทว่า **ยตุถ** ท่านแสดงถึงนิพพาน. เพราะทุกข์ย่อม
ดับไปในนิพพานโดยประการทั้งปวง ทุกข์ย่อมดับไปหมดทุกประการ ทุกข์
พร้อมด้วยเหตุย่อมดับ ทุกข์ย่อมดับไม่มีส่วนเหลือ. บทว่า **ตลฺยจ มคฺคิ** ได้แก่
มรรคมืองค์ ๘ นั้น. ในบทว่า **เจโตวิมุตติหิ นา เต อโถ ปญฺญาวิมุตติยา**
ชนเหล่านั้นเสื่อมแล้วจากเจโตวิมุตติ และปัญญาวิมุตตินี้ ฟังทราบว่าเป็นอรหัตผล-
สมาธิ เป็นเจโตวิมุตติเพราะสํารอกราคะ อริหัตผลปัญญา เป็นปัญญาวิมุตติ
เพราะสํารอกอวิชชา.

อีกอย่างหนึ่ง อริหัตผลอันต้นหาจริตบุคคลข่มกิเลสทั้งหลายด้วยผล
แห่งอัปนาฆานแล้วจึงบรรลุ ชื่อว่า **เจโตวิมุตติ** เพราะสํารอกราคะ.
อริหัตผลที่ภูฏิจริตบุคคลยังเพียงอุปจารฆานให้เกิด เห็นแจ้งแล้ว จึงบรรลุ
ชื่อว่า **ปัญญาวิมุตติ** เพราะสํารอกอวิชชา.

อีกอย่างหนึ่ง อนาคตนิมิต ชื่อว่า **เจโตวิมุตติ** เพราะสํารอกราคะ
คือ กามราคะ. อริหัตผล ชื่อว่า **ปัญญาวิมุตติ** เพราะสํารอกอวิชชาโดย
อาการทั้งปวง.

บทว่า **อนตฺทกิริยา** คือ เพื่อทำที่สุดแห่งทุกข์ในวิภูฏะ. บทว่า
ชาติชรูปกา ได้แก่ เข้าถึงชาติและชรา หรืออันชาติและชราเข้าถึง ย่อมไม่

พ้นจากชาติและชรา พึงทราบอย่างนี้ ด้วยประการฉะนี้. บทที่เหลือในคถานี
ปรากฏชัดแล้วตั้งแต่ต้น.

เมื่อคาถาจบลงภิกษุประมาณ ๖๐ รูป รับเทศนานั้นแล้วต่างเห็นแจ้ง
บรรลुพระอรหัต ฌ อาสนะนั้นนั่นเอง. ในวาระทั้งหมดเหมือนในบทนี้.

ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสทวยคานุปัสสนา (การพิจารณาเห็น
ธรรมเป็นธรรม ๒ อย่างเนื่องๆ) เป็นอันมากโดยนัยมีอาทิว่า สียา อญฺเณนาปิ
ปริยาเยน จะพึงมีโดยปริยายอื่นบ้างไหมดังนี้.

พึงทราบวินิจฉัยในวาระที่ ๒ นั้นต่อไป. บทว่า **อุปธิปฺปจฺจยา**
เพราะอุปธิเป็นปัจจัย คือเพราะกรรมมีอาสวะเป็นปัจจัย. จริยังอยู่กรรมมี
อาสวะท่านประสงค์เอา **อุปธิ** ในที่นี้. บทว่า **อเสสฺวิราคฺคฺนิโรธา** ได้แก่
เพราะอุปธิทั้งหลายดับไปเพราะสํารอกโดยไม่เหลือ หรือ เพราะอุปธิทั้งหลาย
ดับไป กล่าวคือสํารอกโดยไม่เหลือ. บทว่า **อุปธินิทานา** เพราะอุปธิเป็น
เหตุ คือเพราะกรรมเป็นปัจจัย. บทว่า **ทุกฺขสุตฺต ชาติปฺปภวานุปฺสุตี**
ผู้พิจารณาเห็นเหตุเกิดแห่งทุกข์เนื่อง ๆ คือพิจารณาเห็นเนื่อง ๆ ว่า อุปธิเป็น
เหตุเกิดแห่งวิภูทุกฺข. บทที่เหลือในบทนี้มีความปรากฏชัดทั้งหมดแล้ว.

พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงอริยสัจ ๔ แล้วตรัสวาระเมื่อนี้ด้วยธรรม
เป็นยอดคือพระอรหัตด้วยประการฉะนี้แล. วาระทั้งหมดเหมือนวาระนี้.

พึงทราบวินิจฉัยในวาระที่ ๓ นั้นต่อไป. บทว่า **อวิชฺชาปฺจฺจยา**
เพราะอวิชชาเป็นปัจจัย ความว่า ทุกข์อย่างใดอย่างหนึ่งย่อมเกิดขึ้นเพราะ
อวิชชาสะสมกรรมที่เป็นเหตุให้เกิดเป็นปัจจัย. แต่ทุกข์ในที่ทั้งหมดเป็นวิภูทุกฺข
เท่านั้น. บทว่า **ชาติมรณสํสําริ ชาติมรณะสงฺสําริ อธิบายว่า ชาติคือความ**

เกิดแห่งขันธ, มรณะ คือความแตกไปแห่งขันธ, สงสาร คือความสืบทอดแห่งขันธ. บทว่า **วชนุตติ** ไป คือเข้าถึง. บทว่า **อิตุถภาวญฺญถาภาว** มีความเป็นอย่างนี้และความเป็นอย่างอื่น คือความเป็นมนุษย์นี้ และความเป็นหมู่อื่นที่เหลื่อจากความเป็นมนุษย์นี้. บทว่า **คตติ** คือความเป็นปัจฉัย. บทว่า **อวิชฺชาหยัง** ตัดบทเป็น **อวิชฺช** **หิ** **อยัง** **อวิชฺชานี**. บทว่า **วิชฺชาคตา จ เย สุตตา** สัตว์ทั้งหลายผู้ไปด้วยวิชาเท่านั้น ความว่า สัตว์ทั้งหลายผู้ทำลายกิเลสแล้วไปด้วยวิชา (ปัญญา) ในอรหัตมรรค เป็นสัตว์ที่สิ้นอาสวะแล้ว. บทที่เหลื่อมีความง่ายทั้งนั้น.

พึงทราบวินิจฉัยในวาระที่ ๔. บทว่า **สงฺขารปจฺจยา** เพราะสังขารเป็นปัจฉัย คือ เพราะปญฺญาภิสังขาร (สภาพผู้ตักแตงคือบุญ) อปฺปญฺญาภิสังขาร (สภาพผู้ตักแตงคือบาป) อเนญฺชาภิสังขาร (สภาพผู้ตักแตงคือ ความไม่หวั่นไหว). บทว่า **เอตมาทินว ญฺตุวา** **รู้โทษนี** คือรู้ว่า **นี** **ทุกฺข** **นี** **โทษ** เพราะสังขารเป็นปัจฉัย. บทว่า **สพฺพสงฺขารสมถา** เพราะความสงบแห่งสังขารทั้งหมด คือ ชื่อว่า สงบสังขารทั้งหลายทั้งหมดดังได้กล่าวแล้วด้วยมรรคญาณ อธิบายว่า เพื่อความกำจัด เพราะปรารธนาผล. บทว่า **สญฺญานัน** แห่งสัญญาทั้งหลาย คือเพราะสัญญาที่มีกามสัญญาเป็นต้นดับด้วยมรรคนั้นเอง. บทว่า **เอตฺถญฺตุวา** **ยถาคถ** คือรู้ความสิ้นไปแห่งทุกฺขนี้โดยไม่วิปริต. บทว่า **สมฺมุตฺตสา** ผู้เห็นชอบ คือเห็นโดยชอบ. บทว่า **สมฺมุตฺตญฺญา** **รู้โดยชอบ** คือรู้สังขารธรรมโดยเป็นของไม่เที่ยง และรู้สังขตธรรมโดยความเป็นของเที่ยง. บทว่า **มารสโยค** กิเลสเป็นเครื่องประกอบของมาร คือวัฏฏะอันเป็นไปในภูมิ ๓. บทที่เหลื่อมีความง่ายทั้งนั้น.

ฟังทราบวินิจฉัยในวาระที่ ๕ ต่อไป. บทว่า วิญญาณปจฺจยา

เพราะวิญญาณเป็นปัจจัย คือเพราะวิญญาณปรุงแต่งให้เกิดร่วมกับกรรมเป็นปัจจัย บทว่า นิจฺจาทิ เป็นผู้หายหิว คือหมดอยาก. บทว่า ปรินิพฺพุโต ดับรอบแล้ว คือเป็นผู้ดับรอบด้วยการดับกิเลส. บทที่เหลือมีความปรากฏชัดแล้ว.

ฟังทราบวินิจฉัยในวาระที่ ๖ ต่อไป. บทว่า ผสฺสพจฺจยา เพราะ

ผัสสะเป็นปัจจัย อธิบายว่า เพราะผัสสะสัมปยุตด้วยอภิสังขารและวิญญาณเป็นปัจจัย ในที่นี้ท่านกล่าวถึงผัสสะมิได้กล่าวถึงนามรูป สพายตนะนั้นควรจะกล่าวตามลำดับ เพราะนามรูปและสพายตนะเหล่านั้น มิได้สัมปยุตด้วยกรรมเท่านั้น เพราะปนกับรูป อนึ่งวัฏทุกข์นี้พึงเกิดจากกรรม หรือจากกรรมอันสัมปยุตด้วยกรรม. บทว่า ภวโสตานุสตาริณฺ์ ผู้เล่นไปตามกระแสแห่งภวตัณหา คือเล่นไปตามตัณหา. บทว่า ปริญฺเวยย กำหนดรู้ คือกำหนดรู้ด้วยปริยญา ๑. บทว่า ปญฺเวยย คือรู้ด้วยอรหัตมรรคปัญญา. บทว่า อุปลเม รตา ยินดีแล้วในธรรมเป็นที่เข้าไปสงบ คือยินดีแล้วในนิพพานด้วยผลสมาบัติ. บทว่า ผสฺสตาภิสมยา คือเพราะการดับไปแห่งผัสสะ. บทที่เหลือมีความปรากฏชัดแล้ว.

ฟังทราบวินิจฉัยในวาระที่ ๗ ต่อไป. บทว่า เวทนาปจฺจยา

เพราะเวทนาเป็นปัจจัย คือเพราะเวทนาสัมปยุตด้วยกรรมเป็นปัจจัย. บทว่า อทุกขมสฺสุขํ สห คือพร้อมด้วยอทุกขมสุขเวทนา. บทว่า เอตํ ทฺกขฺนุติ ฌตฺวาน รู้ว่านี่ทุกข์ คือรู้ว่าการเสวยอารมณ์ทั้งปวงนั้นเป็นเหตุแห่งทุกข์ หรือรู้ว่าทุกข์ เพราะความปรวนแปรไปไม่คงที่ และความเป็นทุกข์เพราะไม่รู้.

บทว่า โมสธมมัม มีความสูญสิ้นไปเป็นธรรมดา คือมีความสูญหายไปเป็น
ธรรมดา. บทว่า ปโลกินิ มีความทรุดโทรมไปเป็นธรรมดา คือมีความ
ทรุดโทรมไปด้วยชราและมรณะเป็นธรรมดา. บทว่า ผุสฺส ผุสฺส ถูกต้อง
ถูกต้อง คือถูกต้อง ถูกต้องแล้วด้วยอุทฺทพยญาณ (ปัญญากำหนดรู้ความเกิด
และความเสื่อม). บทว่า วยฺ ปสฺสํ เห็นความเสื่อม คือเห็นความแตกทำลาย
ในที่สุดนั่นเอง. บทว่า เอวํ ตตฺถ วิชานติ ย่อมรู้แจ่มแจ้งความเป็นทุกข์
ในเวทนานั้นอย่างนี้ คือรู้แจ่มแจ้งเวทนานั้นอย่างนี้ หรือรู้แจ่มแจ้งความเป็น
ทุกข์ในเวทนานั้น. บทว่า เวทนานิ ขยา เพราะเวทนาทั้งหลายสิ้นไปคือ
เบื้องหน้าแต่นั้น เพราะเวทนาสัมปยุตด้วยกรรมสิ้นไปด้วยมรรคญาณ. บทที่
เหลือมีความง่ายทั้งนั้น.

ฟังทราบวินิจฉัยในวาระที่ ๘ ต่อไป. บทว่า ตณฺหาปฺปจฺจยา เพราะ
ตัณหาเป็นปัจจัย คือเพราะตัณหาสะสมกรรมเป็นปัจจัย. บทว่า เอตมาทินว
ถตฺวา ตณฺหา ทุกฺขสฺส สมฺภวํ ภิกฺขุรู้โทยนี้ว่าตัณหาเป็นเหตุเกิดแห่ง
ทุกข์ คือรู้โทยของตัณหาว่าเป็นเหตุเกิดแห่งทุกข์. บทที่เหลือมีความง่าย
ทั้งนั้น.

ฟังทราบวินิจฉัยวาระที่ ๙ ต่อไป. บทว่า อูปาทานปฺปจฺจยา
เพราะอุปาทานเป็นปัจจัย คือเพราะอุปาทานสะสมกรรมเป็นปัจจัย. บทว่า ภโว
ภพได้แก่ภพเป็นวิบาก คือความปรากฏแห่งขันธ. บทว่า ภูโต ทุกฺขํ สัตว์
ผู้เกิดแล้วย่อมเข้าถึงทุกข์ คือ สัตว์ผู้เกิดแล้วและเป็นแล้วย่อมเข้าถึงวิภูทุกฺข.
บทว่า ชาตฺสฺส มรณํ เกิดแล้วต้องตาย ความว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อ

พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย สุตตนิบาต เล่ม ๑ ภาค ๖ - หน้าที่ 686

จะทรงแสดงถึงทุกข์เท่านั้นในเมื่อคนพาลทั้งหลายสำคัญว่า เกิดแล้วย่อมเข้าถึงสุข จึงตรัสว่า **ชาติสุส มรณ โหติ** เกิดแล้วต้องตายดังนี้. ในคาถาที่ ๒ โยชนาแก้วว่า บัณฑิตทั้งหลายรู้แล้วโดยชอบ โดยความไม่เที่ยงเป็นต้น รู้ยังนิพพานว่าเป็นความสิ้นชาติ เพราะสิ้นอุปาทานแล้วย่อมไม่ไปสู่ภพใหม่.

ฟังทราบวินิจฉัยในวาระที่ ๑๐. ต่อไป. บทว่า **อารมฺภปฺปจฺจยา** เพราะความริเริ่มเป็นปัจจัย คือเพราะความเพียรสัมปยุตด้วยกรรมเป็นปัจจัย. บทว่า **อนารมฺภ วิมุตฺติโน** ได้แก่ย่อมไปในนิพพานที่ไม่มีความริเริ่ม. บทที่เหลือมีความง่ายทั้งนั้น.

ฟังทราบวินิจฉัยในวาระที่ ๑๑ ต่อไป. บทว่า **อาหารปฺปจฺจยา** เพราะอาหารเป็นปัจจัย คือเพราะอาหารสัมปยุตด้วยกรรมเป็นปัจจัย. อาจารย์อีกพวกหนึ่ง กล่าวว่า สัตว์สี่ประเภท คือ รูปุปคา (เข้าถึงรูป) ๑ เวทนุปคา (เข้าถึงเวทนา) ๑ สัญญุปคา (เข้าถึงสัญญา) ๑ สงฺขารุปคา (เข้าถึงสังขาร) ๑.

ในสัตว์สี่ประเภทนั้นสัตว์ผู้ข้งอยู่ด้วยกามธาตุ ๑๑ อย่าง ชื่อว่า **รูปุปคา** เพราะเสพกวนพิการอาหาร. สัตว์ผู้ข้งอยู่ด้วยรูปธาตุ เว้นอสัญญีสัตว์ชื่อว่า **เวทนุปคา** เพราะเสพผัสสาหาร. สัตว์ผู้ข้งอยู่ด้วยอรูปธาตุ ๓ อย่าง เบื้องต่ำชื่อว่า **สัญญุปคา** เพราะเสพมนโอสัญเจตนาหารอันเกิดแต่สัญญา สัตว์ในยอดภูมิ (แนวสัญญานาสัญญาตณภูมิ) ชื่อว่า **สงฺขารุปคา** เพราะเสพวิญญาหารอันเกิดแต่สังขาร. ฟังทราบว่ ทุกข์อย่างใดอย่างหนึ่งทั้งหมดเกิดขึ้นเพราะอาหารเป็นปัจจัย. บทว่า **อาโรคฺย** ความไม่มีโรค คือนิพพาน. บทว่า **สงฺขาย เสวิ** พิจารณาแล้วเสพ ความว่า พิจารณาปัจจัยแล้วเสพปัจจัย ๔

หรือพิจารณาโลกอย่างนี้ว่าชั้น ๕ อายุคนะ ๑๒ ชาติ ๑๘ ดังนี้แล้วเสพด้วย
ญาณว่า อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา ดังนี้.

บทว่า **ธมฺมมฺหา** ผู้ตั้งอยู่ในธรรมคือตั้งอยู่ในสังฆธรรม ๔. บทว่า **สงฺขย**
โนเปติ ย่อมไม่เข้าถึงการนับ คือไม่เข้าถึงการนับว่า เป็นเทวดาหรือเป็น
มนุษย์เป็นต้น. บทที่เหลือมีความง่ายทั้งนั้น.

ฟังทราบวินิจฉัยในวาระที่ ๑๒ ต่อไป. บทว่า **อิณฺชิตฺตปฺปจฺจยา**
เพราะความหวั่นไหวเป็นปัจจัย คือ เพราะในบรรดาความหวั่นไหว คือตัณหา
มานะ ทิฏฐิ กรรมและกิเลส ความหวั่นไหวอย่างใดอย่างหนึ่งสะสมกรรมเป็น
ปัจจัย. บทว่า **เอหํ โวสุตฺตฺต** สละแล้ว คือสละตัณหา. บทว่า **สงฺขาร**
อุปฺปนฺนุชฺช ดับสังขารทั้งหลายได้แล้ว คือดับกรรมและสังขารสัมปยุตด้วยกรรม.
บทที่เหลือมีความง่ายทั้งนั้น.

ฟังทราบวินิจฉัยในวาระที่ ๑๓ ต่อไป. บทว่า **นิสฺสิตฺตฺต จลิตํ**
ความดิ้นรนย่อมมีแก่ผู้อันตัณหามานะและทิฏฐิอาศัยแล้ว คือความดิ้นรนเพราะ
ความกลัวย่อมมีแก่ผู้อันตัณหามานะและทิฏฐิอาศัยแล้วในชั้น ๕ ความดิ้นรน
เพราะความกลัวย่อมมีแก่เทวดาทั้งหลายในสี่สุตฺต. บทที่เหลือมีความง่าย
ทั้งนั้น.

ฟังทราบวินิจฉัยในวาระที่ ๑๔ ต่อไป. บทว่า **รฺูปฺปิ กวํรฺูปภ**
ทั้งหลาย คือ กวํรฺูปภหรือรูปสมบัติ. บทว่า **อารฺูปฺปา อรฺูปภ** คือ
อรฺูปภหรืออรฺูปสมบัติ. บทว่า **นิโรโร** คือนิพพาน. บทว่า **มจฺจุหานิโย**
เป็นผู้ละมัจจุเสียได้ คือ เป็นผู้ละมรณมัจจุ กิเลสมัจจุ และเทวปุตมัจจุ
เสียได้. ท่านอธิบายว่า ละมัจจุ ๓ อย่างนั้นไปได้. บทที่เหลือง่ายทั้งนั้น.

ฟังทราบวินิจฉัยในวาระที่ ๑๕ ต่อไป. บทว่าย ทรงกล่าวหมายถึงนามรูป. เพราะนามรูปนั้นอันชาวโลกเข้าไปเพ่งเล็งเห็น ว่าเป็นของจริงด้วยความยั่งยืน งาม เป็นสุข. บทว่า ตมมรียานํ ตัดบทเป็น ตํ อิํ อรียานํ ลบนิกคหิตและอิอักษร ตํ อิํ จึงสนธิเป็น ตท. บทว่า เอตํ มุตา. นามรูปนั้นเป็นของเท็จ คือ นามรูปนั้นแม้ยึดถือด้วยเป็นของยั่งยืนเป็นต้นก็เป็นของเท็จ คือ ไม่เป็นอย่างนั้น. บทว่า ปุณ ยํ ทรงกล่าวหมายถึงนิพพาน. เพราะนิพพานนั้นอันชาวโลกมองเห็นว่านิพพานนี้เป็นของเท็จ ไม่มีอะไร เพราะไม่มีรูปและเวทนาเป็นต้น. บทว่า ตมมรียานํ เอตํ สจฺจํ พระอริยเจ้าทั้งหลายเห็นด้วยดีแล้วด้วยปัญญาว่านิพพานนี้เป็นของจริง ความว่า พระอริยเจ้าทั้งหลายเห็นด้วยดีแล้วด้วยปัญญาอันชอบตามความเป็นจริงว่า นิพพานนี้เป็นของจริงโดยปรมาัตถ์ในการไม่ปราศจากความเป็นสุข คือ ไม่มีกิเลส ความเป็นสุขอันเป็นปฏิปักษ์แห่งความทุกข์ ความเป็นของเที่ยงอันได้แก่ความสงบโดยส่วนเดียว.

บทว่า อนตฺตนิ อตฺตมานิ มีความสำคัญในสิ่งมิใช่ตนว่าเป็นตัวตน คือ มีความสำคัญในสิ่งมิใช่ตัวตนว่าเป็นตัวตนโดยสภาพของนามรูปและเวทนาเป็นต้น. บทว่า อิํ สจฺจนฺติ มนุสฺสติ ย่อมสำคัญว่านามรูปที่เป็นของจริง คือ ย่อมสำคัญว่านามรูปนี้เป็นของจริงโดยความเป็นของยั่งยืนเป็นต้น. บทว่า เยน เยน हि คือ ย่อมสำคัญโดยนัยมีอาทิว่า รูปของเรา เวทนาของเรา ด้วยรูปหรือเวทนาใด ๆ. บทว่า ตโต ตํ คือนามรูปนั้นย่อมเป็นอย่างอื่นไปจากอาการที่สำคัญนั้น. เพราะเหตุไร เพราะนามรูปของผู้นั้นเป็นของเท็จ

อธิบายว่า เพราะนามรูปนั้นเป็นของเท็จจากอาการตามที่สำคัญไว้ ฉะนั้นจึงเป็น
อย่างอื่นไป. ก็เพราะเหตุไรจึงเป็นของเท็จเล่า. เพราะนามรูปมีความสูญสิ้น
เป็นธรรมดา คือเพราะสิ่งใดปรากฏขึ้นนิดหน่อยย่อมมีความสูญสิ้นเป็นธรรมดา
คือมีความย่อยยับไปเป็นธรรมดา และนามรูปก็เป็นเหมือนอย่างนั้น. บทว่า
สจุจาสสมยา คือรู้นิพพานนั้นโดยความเป็นจริง. บทที่เหลือง่ายทั้งนั้น.

ฟังทราบวินิจฉัยในวาระที่ ๑๖ ต่อไป. บทว่า ยัม พระผู้มีพระภาคเจ้า
ตรัสหมายถึงอารมณ์ที่ไม่น่าปรารถนา ๖ อย่าง. เพราะอารมณ์นั้นอันชาวโลก
เล็งเห็นว่า เป็นความสุขจุดตัดแทนปลาและดึงเล็งเห็นแสงประทีปและเบ็ดที่
เขาล่อไว้ว่าเป็นความสุข. บทว่า ตทมรียานัม เอตัม ทุกขัม พระอริยเจ้าทั้งหลาย
เห็นว่ามันเป็นทุกข์ อธิบายว่า พระอริยเจ้าทั้งหลายเห็นด้วยดีด้วยปัญญา
อันชอบ ตามความเป็นจริงว่ามันเป็นทุกข์โดยนัยมีอาทิว่า จริงอยู่ กามทั้งหลาย
วิจิตร อร่อย น่ารื่นรมย์ ย่อมย่ำยีจิตให้มีรูปผิครูปไป. บทว่า ปุณ อิทัม
พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสหมายถึงนิพพานเท่านั้น. เพราะนิพพานนั้นอันชาวโลก
เล็งเห็นแล้วว่าเป็นทุกข์ เพราะไม่มีกามคุณ. บทว่า ตทมรียานัม ความว่า
พระอริยเจ้าทั้งหลายเห็นแล้วด้วยดีด้วยปัญญาอันชอบ ตามความเป็นจริงว่า
นิพพานนี้เป็นสุขโดยความเป็นปรมัตตสุข. บทว่า เภวลา คือ ไม่มีเหลือ.
บทว่า อิกฺขุจา คือน่าปรารถนา. บทว่า กนฺตา น่าใคร่ คือน่ารัก. บทว่า
มฺหาปา น่าพอใจ คือ น่าทำความเจริญใจให้แก้ไข. บทว่า ยาวตตฺถิติ วุจฺจติ
โลกกล่าวว่ามีอยู่เท่าใด คือ โลกกล่าวว่ามีอารมณ์ ๖ เหล่านี้มีอยู่เท่าใด. ฟัง
ทราบความเทียบแหล่มของถ้อยคำ. บทว่า โว ในบทว่า เอเต โว นี้เป็น

เพียงนิบาต แปลว่า อารมณ์ ๖ เหล่านี้. บทว่า **สุขนฺติ ทิฏฺฐมริเยหิ**
สกุทายสุสุปฺโรธนํ ได้แก่ ความดับแห่งเบญจขันธ์อันพระอริยเจ้าเห็นแล้วว่า
เป็นความสุข. ท่านอธิบายว่า ได้แก่ นิพพาน. บทว่า **ปจฺจนิกมิตฺถ โหติ**
คือ ความเห็นขัดแย้งกัน. บทว่า **ปสฺสตี** คือ ผู้เห็นอยู่ ท่านอธิบายว่า
ได้แก่ บัณฑิตทั้งหลาย. บทว่า **ยํ ในบทว่า ยํ ปเร** นี้ พระผู้มีพระภาคเจ้า
ตรัสหมายถึงวัตถुकาม. ในบทว่า **ปฺน ยํ ปฺเร** นี้หมายถึงนิพพาน. บทว่า
ปสฺส จงดู พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสเรียกผู้ฟัง. บทว่า **ธมฺมํ** ได้แก่ ธรรม
คือนิพพาน. บทว่า **สมฺปญฺหุเหตฺถ อวิทฺทสฺส** คือคนพาลทั้งหลายผู้ไม่รู้แจ้ง
พากันหลงในโลกนี้. พากันหลงเพราะกระทำอะไร ? เพราะความมึนตึ๋มย่อมมี
แก่คนพาลทั้งหลายผู้ท้อแล้วผู้ไม่เห็นอยู่ เพราะเหตุที่ความมึนตึ๋มทำ
ให้คนพาลทั้งหลายถูกอวิชาหุ่มห่อท่วมทับเป็นคนบอด ดังนั้นคนพาลทั้งหลาย
จึงไม่สามารถเห็นธรรมคือนิพพาน. บทว่า **สตนฺจ วิวํสฺส โหติ อาโลโก**
ปสฺสตามิว ความว่า ส่วนนิพพานเป็นธรรมชาติเปิดเผยแก่สัตบุรุษทั้งหลาย
ผู้เห็นอยู่ด้วยปัญญาทศนะเหมือนแสงสว่างฉะนั้น.

บทว่า **สนฺติเก น วิชฺชนฺติ มคา ธมฺมสฺส โภวิทฺวา** ชน
ทั้งหลายเป็นผู้คั่นคว้าไม่ฉลาดต่อธรรมย่อมไม่รู้แจ้งนิพพานที่มีอยู่ในที่ใกล้
ความว่า ชนทั้งหลายเป็นผู้คั่นคว้า ไม่ฉลาดต่อธรรมอันเป็นทางและมีไช้ทาง
หรือต่อธรรมทั้งหมด ย่อมไม่รู้แจ้งนิพพานนั้น แม้มีอยู่ในที่ใกล้อย่างนี้ เพราะ
กำหนดเพียงตนปัญญากรรมฐาน (กรรมฐานมีหน้เป็นที่ห้า) ในร่างกายของตน
แล้วพึงบรรลุเป็นลำดับไปเท่านั้น หรือเพราะเพียงดับขันธ์ของตน. พึงทราบ
โดยประการทั้งปวงว่า ชนทั้งหลายผู้ถูกภวราคะครอบงำแล้ว แล่นไปตาม

พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย สุตตนิบาต เล่ม ๑ ภาค ๖ - หน้าที่ 691

กระแสดัชนีหา ผู้เข้าถึงวิภูฏะอันเป็นบ่วงแห่งมารเนื่อง ๆ ไม่ตรัสรู้ธรรมนี้ได้ โดยง่าย. ในบทเหล่านั้นบทว่า มาระเขยยานุปปนุเนถิ ผู้เข้าถึงวิภูฏะอันเป็น บ่วงแห่งมารเนื่อง ๆ คือ เข้าถึงวิภูฏะอันเป็นไปในภูมิ ๓.

พึงทราบการเชื่อมความในคาถาหลังว่าใครหนอ นอกจากพระอรียเจ้า ย่อมควรรู้บทคือนิพพานที่ตรัสรู้ไม่ได้ง่ายนักอย่างนี้. บทนั้นมีอธิบายดังนี้ นอกจากพระอรียเจ้าแล้ว คนอื่นใครหนอ ควรจะรู้บทคือนิพพานอันเป็นบทที่ พระอรียเจ้าทั้งหลายเป็นผู้ไม่มีอาสวะตามลำดับ เพราะรู้โดยชอบด้วยอริยมรรค ที่ ๔ ย่อมปรินิพพานด้วยการดับกิเลส หรือเป็นผู้ไม่มีอาสวะเพราะรู้โดยชอบ ย่อมปรินิพพานด้วยอนุภาทิเสสนิพพานธาตุในที่สุด. พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงยัง เทศนาให้จบลงด้วยธรรมเป็นยอดคือพระอรหัต.

บทว่า อุตตมมา คือมีใจยินดี. บทว่า อภินนุทฺ คือชื่นชม.

บทว่า อิมสุมี จ ปน เวยยากรณสุมี คือ ไวยากรณภายิตที่ ๑๖ นี้.

บทว่า ภณฺณมานเ คือ เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัส. บทที่เหลืออุปาทกษัต แล้ว. ในเพราะไวยากรณภายิต ๑๖ วาระแม้ทั้งหมดอย่างนี้จิตของภิกษุเก้าร้อย รูป แบ่งเป็นพวก ๆ ประมาณหกสิบ หกสิบ เกินกว่าหกสิบ พ้นจากอาสวะ เพราะไม่ถ่อมมัน. ก็ในสูตรนี้พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงสังขธรรม ๑๖ ครั้ง ครั้งละ ๔ รวมเป็น ๖๔ ครั้งด้วยไวยากรณภายิต โดยประการต่าง ๆ ด้วย ประการฉะนี้.

จบอรรถกถาทวยตานุปัสสนาที่ ๑๒ แห่งอรรถกถาขุททกนิกาย

ชื่อปรมัตถโชติกา

จบอรรถกถามหาวรรคที่ ๓

พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย สุตตนีบาต เล่ม ๑ ภาค ๖ - หน้าที่ 692

รวมพระสูตรที่มีในวรรคนี้ คือ

๑. ปัพพชาสูตร ๒. ปธานสูตร ๓. สุภายิตสูตร ๔. สุนทริกสูตร
๕. มามสูตร ๖. สภียสูตร ๗. เสลสูตร ๘. สัลลสูตร ๙. วาเสฏฐสูตร
๑๐. โกกาลิกสูตร ๑๑. นาลกสูตร ๑๒. ทวยทานุปัสสนาสูตร
- สูตร ๑๒ สูตรเหล่านี้ ท่านเรียกว่า มหาวรรค ดังนี้แล.

อัฐกวรรคที่ ๔

กามสูตรที่ ๑

ว่าด้วยเรื่องของกาม

[๔๐๘] ถ้าว่าวัตถุกามจะสำเร็จแก่

สัตว์ผู้ปรารถนาอยู่ไซ้ สัตว์ปรารถนาสิ่งใด
ได้สิ่งนั้นแล้ว ก็ย่อมเป็นผู้มีใจเอิบอิมแน่นแท้.

ถ้าเมื่อสัตว์นั้นปรารถนาอยู่ เกิด

ความอยากได้แล้ว กามเหล่านั้นย่อมเลื่อนไป
ไซ้ สัตว์นั้นย่อมย่อยยับเหมือนถูกลูกศร.
แทง ฉะนั้น.

ผู้ใดงดเว้นกามทั้งหลาย เหมือน

อย่างบุคคลเว้นศีรษะด้วยเท้าของตน ผู้นั้น
เป็นผู้มีสติ ย่อมก้าวล่วงตัณหาในโลกนี้ได้.

นรชนใดย่อมยินดีกามเป็นอันมาก

คือ นา ที่ดิน เงิน โค ม้า ทาส กรรมกร
เหล่าสตรีและพวกพ้อง กิเลสทั้งหลายอันมี
กำลังน้อย ย่อมครอบงำย่ำยีนรชนนั้นได้
อันตรายทั้งหลายก็ย่อมย่ำยีนรชนนั้น แต่นั้น

ทุกข้อมติติดตามนรชนผู้ถูอันตรายครอบงำ
เหมือนน้ำไหลเข้าสู่เรือที่แตกแล้ว ฉะนั้น.

เพราะฉะนั้น สัตว์พึงเป็นผู้มีสติ
ทุกเมื่อ งดเว้นกามทั้งหลายเสีย สัตว์ละกาม
เหล่านั้นได้แล้ว พึงข้ามโอฆะได้เหมือนบุรุษ
วิดเรือแล้วพึงไปถึงฝั่ง ฉะนั้น.

จบกามสูตรที่ ๑

อรรถกถาอัฐกวรรคที่ ๔

อรรถกถากามสูตรที่ ๑

กามสูตรที่ ๑ มีคำเริ่มต้นว่า กามิ กามยนุตสฺส หากวัดตุกาม
สำเร็จแก่สัตว์ผู้ปรารถนาอยู่ไซริ์ ดังนี้.

การเกิดขึ้นของพระสูตรนี้เป็นอย่างไร ?

มีเรื่องเล่าว่า เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ กรุงสาวัตถี พรา-
หมณ์ผู้หนึ่งคิดว่า เราจักหว่านข้าวเหนียวใกล้ฝั่งแม่น้ำอจิรวดี ในระหว่างกรุงสา
วัตถีและพระเชตวันมหาวิหารจึงไถนา. พระผู้มีพระภาคเจ้าแวดล้อมด้วยภิกษุ
สงฆ์เสด็จเข้าไปบิณฑบาตเห็นพราหมณ์นั้นทรงรำพึงเห็นว่า ข้าวเหนียวของ
พราหมณ์นั้นจักเสียหาย จึงทรงรำพึงถึงอุปนิสัยสมบัติของพราหมณ์นั้นต่อไป
ได้ทรงเห็นอุปนิสัยแห่งโศคาปัตติมรรคของพราหมณ์นั้น ทรงรำพึงว่าพราหมณ์

นี่จักบรรลุเมื่อไร ได้ทรงเห็นว่า เมื่อข้าวกล้ำเสียหายพราหมณ์จะถูกความโศก
ครอบงำเพราะฟังพระธรรมเทศนา. ทรงดำริต่อไปว่า หากเราจักเข้าไปหา
พราหมณ์ในตอนนั้น พราหมณ์จักไม่สำคัญโอวาทของเราที่ควรจะฟัง เพราะ
พราหมณ์ทั้งหลายมีความชอบต่าง ๆ กัน เอาเถิด เราจักสงเคราะห์ตั้งแต่บัดนี้
ทีเดียว พราหมณ์มีจิตอ่อนในเราอย่างนี้จักฟังโอวาทของเราในตอนนั้นแล้ว
เสด็จเข้าไปหาพราหมณ์ตรัสถามว่า พราหมณ์ท่านทำอะไร. พราหมณ์คิดว่า
พระสมณโคดมเป็นผู้มีตระกูลสูงยังทรงทำการปฏิสันถารกับเรา จึงมีจิตเลื่อมใส
ในพระผู้มีพระภาคเจ้า ทันทันนั้นเองกราบทูลว่า ข้าแต่พระโคดมผู้เจริญ
ข้าพระองค์กำลังไถนา จักหว่านข้าวเหนียวพระเจ้าข้า. ลำดับนั้น พระสารีบุตร-
เถระคิดว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ทรงทำการปฏิสันถารกับพราหมณ์ พระ-
ตถาคตทั้งหลาย ไม่มีเหตุปัจจัยแล้วจะไม่ทรงทำอย่างนั้น เอาเถิดแม้เราก็จะทำ
ปฏิสันถารกับพราหมณ์นั้น จึงเข้าไปหาพราหมณ์แล้วได้ทำการปฏิสันถาร
อย่างนั้นเหมือนกัน. พระมหาโมคคัลลานเถระและพระมหาสาวก ๘๐ ก็ทำ
อย่างนั้น พราหมณ์พอใจเป็นอย่างยิ่ง.

ลำดับนั้นพระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อข้าวกล้ำสมบูรณ์วันหนึ่งเสวยภัตตา-
หารเสร็จแล้วเสด็จจากกรุงสาวัตถีไปสะพระเชตวันแวงแยกทางเข้าไปหาพราหมณ์
ตรัสว่า พราหมณ์นาข้าวเหนียวของท่านคืออยู่หรือ, พราหมณ์กราบทูลว่า ข้าแต่
พระโคดมผู้เจริญ หากนาข้าวเหนียวสมบูรณ์คืออยู่อย่างนี้ ข้าพระพุทธเจ้าจักแบ่ง
ถวายแด่พระองค์บ้างพระเจ้าข้า. ครั้นต่อมาล่วงไปได้ ๔ เดือน ข้าวเหนียว
ของพราหมณ์ได้ผลิตผลบริบูรณ์. เมื่อพราหมณ์กำลังขวนขวายว่า เราจักเกี่ยว

วันนี้หรือพรุ่งนี้ มหาเมฆตั้งขึ้นแล้วฝนได้ตกตลอดคืน. แม่น้ำอจิรวดีเต็มเปี่ยมไหลพัดพาข้าวเหนียวไปหมด. พราหมณ์เสียใจตลอดคืน พอสว่างก็ไปยังฝั่งแม่น้ำเห็นข้าวกล้าเสียหายหมดเกิดความโศกอย่างแรงว่า เราฉิบหายแล้ว บัดนี้เรายังมีชีวิตอยู่ได้อย่างไร ตอนใกล้รุ่งของคืนนั่นเอง พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงตรวจดูสัตว์โลกด้วยพุทธจักขุทรงทราบว่า วันนี้ ถึงเวลาแสดงธรรมแก่พราหมณ์แล้ว จึงเสด็จเข้าไปบิณฑบาตยังกรุงสาวัตถีประทับยืนใกล้ประตูเรือนของพราหมณ์. พราหมณ์เห็นพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้วคิดว่า พระสมณโคดมมีพระประสงค์จะปลอบใจเรา ผู้ถูกความโศกครอบงำจึงเสด็จมาแล้วปูอาสนะรับบาตรทูลนิมนต์ให้ประทับนั่ง. พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงทราบอยู่จึงตรัสถามพราหมณ์ว่า พราหมณ์ท่านเสียใจเรื่องอะไรหรือ. พราหมณ์กราบทูลว่า ข้าแต่พระโคดมผู้เจริญ ถูกแล้วพระเจ้าข้า นาข้าวเหนียวของข้าพระองค์ถูกน้ำพัดพาเสียหายหมดพระเจ้าข้า. ลำดับนั้นพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า พราหมณ์เมื่อถึงคราววิบัติ ก็ไม่ควรเสียใจ และเมื่อถึงคราวสมบูรณ์ ก็ไม่ควรดีใจ เพราะชื่อวากามทั้งหลาย ย่อมสมบูรณ์บ้าง ย่อมวิบัติบ้างดังนี้ ทรงรู้ธรรมเป็นที่สบายของพราหมณ์นั้นจึงได้ตรัสพระสูตรนี้ ด้วยอำนาจการแสดงธรรม. ในสูตรนั้นเราจักพรรณนาเพียงเชอความของบทโดยสังเขปเท่านั้น. ส่วนความพิสดารพึงทราบโดยนัยดังกล่าวแล้วในนิทเทศนั้นแล. ในสูตรทั้งหมดนอกเหนือไปจากนี้ก็เหมือนในสูตรนี้.

ในบทเหล่านั้นบทว่า **กามิ** ได้แก่ วัตถุกามคือธรรมเป็นไปในภุมิ ๓ มีรูปที่น่ารักเป็นต้น. บทว่า **กามยमानสุส** คือปรารธนา. บทว่า **ตสุส** เจ

ตัม สมิชฺชติ ว่า หากวัตตุกามนั้นจะสำเร็จแก่สัตว์ผู้ปรารถนานั้น. ท่านอธิบายว่า หากเขาได้วัตตุกามนั้น. บทว่า อทฺธา ปีติมโน โหติ ได้แก่ ย่อมเป็นผู้มีใจยินดีโดยส่วนเดียว. บทว่า ลทฺธา แปลว่าได้แล้ว. บทว่า มจฺโจ คือสัตว์. บทว่า ยทิจฺฉติ ตัดบทเป็น ยํ อิจฺฉติ ย่อมปรารถนาสิ่งใด. บทว่า ตสฺส เจ กามยมานสฺส คือแก่บุคคลนั้นผู้ปรารถนากาม. หรือชื่นชมด้วยกาม. บทว่า ฉนฺทชาตสฺส เกิดความพอใจคือเกิดความอยาก. บทว่า ชนฺตฺวิน คือ สัตว์. บทว่า เต กามา ปริหายนฺติ คือ หากกรรมเหล่านั้นย่อมเสื่อมไปไซ้. บทว่า สลฺลวิทฺโธว รุปฺปติ สัตว์นั้นย่อมย่อยยับเหมือนถูกลูกศรแทงคือต่อแต่นั้น สัตว์ย่อมย่อยยับเหมือนถูกลูกศรทำด้วยเหล็กเป็นต้นแทง.

ในคาถาที่ ๓ มีความสังเขปดังต่อไปนี้. ผู้ใดเว้นกามเหล่านี้ด้วยการข่มความกำหนัดด้วยความพอใจ หรือด้วยการตัดเด็ดขาดในกามนั้นเหมือนเว้นศิระงูด้วยเท้าของตน ผู้นั้นเป็นผู้มีสติ ย่อมก้าวล่วงตัณหา นี้ คือความอยากในโลกได้ เพราะไม่ระลึกถึงโลกแล้ว.

ต่อแต่นี้ไปเป็นความย่อแห่งคาถาที่แสดงแล้ว. บุคคลใด ยินดีนามีนา ข้าวเหนียวเป็นต้น ที่ดินมีที่ปลูกเรือนเป็นต้น เงิน คือกหาปณะ โค ม้า ประเภทโคและม้า หณฺฑิที่รู้กันว่าเป็นหณฺฑิ พวกพ้องมีพวกพ้องของญาติเป็นต้น หรือกามเป็นอันมากมีรูปนารักเป็นต้นเหล่านี้ กิเลสทั้งหลายมีกำลังน้อย ย่อมครอบงำย่ำยีบุคคลนั้นได้. อธิบายว่ากิเลสทั้งหลายมีกำลังน้อยย่อมครอบงำบุคคลนั้นผู้มีกำลังน้อย เพราะเว้นจากกำลังศรัทธาเป็นต้น หรือเพราะไม่มีกำลัง. เมื่อเป็นเช่นนั้นอันตรายที่ปรากฏมีราชสีห์เป็นต้น และอันตรายที่ไม่

ปรากฏมีกายทุจริตเป็นต้น ย่อมย่ำยีบุคคลนั้น ผู้อยากในกาม รักษา กาม และ
แสวงหากาม. แต่นั้นทุกข์มีชาติเป็นต้น ย่อมติดตามบุคคลนั้น ผู้ถูกอันตรายไม่
ปรากฏครอบงำ เหมือนน้ำไหลเข้าสู่เรือที่แตกแล้วฉะนั้น เพราะฉะนั้นสัตว์
พึงเป็นผู้มีสติทุกเมื่อด้วยการเจริญกายคตาสติเป็นต้น เนื้อเว้นกิเลส กามแม้ทั้ง
หมดในวัฏฏกามมีรูปเป็นต้น ด้วยการข่มไว้สละการตัดเค็ดขาด พึงเว้นกาม
ทั้งหลาย สัตว์ละกามเหล่านั้นได้อย่างนี้แล้ว พึงข้ามคือสามารถข้ามโอฆะแม่
๔ อย่างด้วยมรรคอันทำการละกามนั้นเสียได้. แต่นั้นพึงวิคเรือคืออัทธภาพอัน
หนักด้วยน้ำคือกิเลสแล้วพึงถึงฝั่งด้วยอัทธภาพอันเบา พึงถึงนิพพานอันเป็นฝั่ง
แห่งธรรมทั้งปวง และพึงถึงด้วยการบรรลุพระอรหัต ย่อมปรินิพพานด้วย
อนุภาติเสสนิพพานธาตุ เหมือนอย่างบุรุษวิคเรือที่เต็มด้วยน้ำแล้วพึงถึงฝั่ง คือ
ไปถึงฝั่งด้วยเรือที่เบาด้วยความลำบากเล็กน้อยเท่านั้น ฉะนั้น. พระผู้มีพระ
ภาคเจ้าทรงจบเทศนาด้วยธรรมอันเป็นยอดคือพระอรหัต.

เมื่อจบเทศนา พราหมณ์และพราหมณีตั้งอยู่ในโศคาปัตติผล.

จบอรรถกถากามสูตรที่ ๑ แห่งอรรถกถาขุททกนิกาย

ชื่อปรมัตถโชติกา

คุหฺฏฐกสูตรที่ ๒

ว่าด้วยผู้ซ่องอยู่ในถ้ำคือกาย

[๔๐๕] นรชนผู้ซ่องอยู่ในถ้ำคือกาย

ถูกกิเลสเป็นอันมากปกปิดไว้แล้ว ดำรงอยู่
ด้วยอำนาจกิเลสมีรากะเป็นต้น หยั่งลงใน
กามคุณ เครื่องทำจิตให้ลุ่มหลง นรชนผู้
เห็นปานนั้นแล เป็นผู้ไกลจากวิเวก เพราะ
ว่ากามคุณทั้งหลายในโลก ไม่ใช่ละได้โดย
ง่ายเลย.

กามคุณทั้งหลายมีความปรารถนา
เป็นเหตุ เนื่องด้วยความยินดีในภพ เปลื้อง
ออกได้โดยยาก คนอื่นจะเปลื้องออกให้ไม่
ได้เลย นรชนทั้งหลายมุ่งหวังตามในอนาคต
บ้าง ในอดีตบ้าง คร่ำครวญถึงกามเหล่านี้
ที่เคยมีแล้วบ้าง อันตนเปลื้องเองได้ยาก
และคนอื่นก็เปลื้องให้ไม่ได้.

สัตว์เหล่านั้นยินดี ขวนขวาย ลุ่ม-
หลงอยู่ในกามทั้งหลาย ไม่ใช่ถือถ้อยคำ
ของบัณฑิตมีพระพุทธเจ้าเป็นต้น ตั้งอยู่แล้ว

ในธรรมอันไม่สงบ ถูกทุกข์ครอบงำแล้ว
ย่อมรำพันอยู่ว่า เราจุติจากโลกนี้แล้ว จัก
เป็นอย่างไรหนอ.

เพราะเหตุนั้นแล สัตว์พึงศึกษาไตร
สิกขาในศาสนานี้แหละ พึงรู้ว่าสิ่งอะไร ๆ
ในโลกไม่เป็นความสงบ ไม่พึงประพฤติ
ความไม่สงบเพราะเหตุแห่งสิ่งนั้น นัก-
ปราชญ์ทั้งหลายกล่าวชีวิตนั้นว่าเป็นของ
น้อยนัก.

เราเห็นหมู่มืดนี้ ผู้เป็นไปในอำนาจ
ความอยากในภพทั้งหลาย กำลังดิ้นรนอยู่
ในโลก นรชนทั้งหลายผู้เลวทรามย่อมบ่น
เพื่ออยู่ในปากมัจจุราช นรชนเหล่านั้น ยัง
ไม่ปราศจากความอยากในภพและมีโทษทั้ง
หลายเลย.

ท่านทั้งหลายจงดูชนทั้งหลายผู้ถือว่า
สิ่งนั้น ๆ เป็นของเรา กำลังดิ้นรนอยู่ เหมือน
ปลาในแอ่งน้ำน้อยมีกระแสขาดสิ้นแล้วดิ้น-
รนอยู่ ฉะนั้น นรชนเห็นโทษแก่นั้นแล้ว
ไม่พึงประพฤติเป็นคนถือว่าสิ่งนั้น ๆ เป็น

ของเรา ไม่กระทำความติดข้องอยู่ในภพ
ทั้งหลาย.

ฟังกำจัดความพอใจในที่สุดทั้งสอง
(มีผัสสะและเหตุเกิดแห่งสัมผัสเป็นต้น)
กำหนดรู้ผัสสะแล้วไม่ยินดีในธรรมทั้งปวงมี
รูปเป็นต้น ตีเตียนตนเองเพราะข้อใด อย่า
ทำข้อนั้น เป็นนักปราชญ์ไม่ติดอยู่ในรูปที่
ได้เห็นและเสียงที่ได้ฟังเป็นต้น.

กำหนดรู้สัญญาแล้ว ฟังข้ามโอฆะ
เป็นมุนี ไม่ติดอยู่ในอารมณ์ที่ควรหวงแหน
ถอนถูกตรคือ กิเลสออกเสีย ไม่ประมาท
เที่ยวไปอยู่ ย่อมไม่ปรารถนาโลกนี้และโลก
หน้า ฉะนี้แล.

จบคุหฺฏฐกสูตรที่ ๒

อรรถกถาคุหฺฏฐกสูตรที่ ๒

คุหฺฏฐกสูตร มีคำเริ่มต้นว่า สตุโต กุหฺมาย นรชนผู้ซึ่งอยู่ใน
ถ้ำคือกาย ดังนี้.

พระสูตรนี้มีการเกิดขึ้นอย่างไร ?

มีเรื่องเล่าว่า เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าประทับ อยู่ ณ กรุงสาวัตถี ท่าน
ปิณโฑลภารทวาชะ ได้ไปยังพระราชอุทยานของพระเจ้าอุเทน ชื่ออาวิฏฐกะ
ใกล้ฝั่งแม่น้ำคงคาในกรุงโกสัมพี. อนึ่งท่านปิณโฑลภารทวาชะนี้แม้ในกาลอื่น
ก็เคยเข้าไปพักผ่อนที่พระราชอุทยานนั้นบ่อย ๆ เหมือนพระควัมปติเถระไปพัก
ผ่อน ณ คาวคิงส์พิภพะนั้น ข้อนี้มีนัยดังกล่าวแล้วในอรรถกถาอังคีสสูตร.
ท่านปิณโฑลภารทวาชะนั้นนั่งพักกลางวัน คิมค้ำกับสมาบัติ ณ โคนต้นไม้
ร่มเย็นใกล้ฝั่งแม่น้ำคงคานั้น.

ในวันนั้นพระเจ้าอุเทนเสด็จไปประพาสพระราชอุทยาน ทรงเปล็ด-
เปลือยอยู่ในพระราชอุทยาน ด้วยการฟ้อนรำขับร้องเป็นต้นตลอดวัน ทรงมีน
เมาเพราะคิมจัด บรรทมเอาเศียรหมุนบนค้ำของหญิงคนหนึ่ง. บรรดาหญิง
นอกนั้นคิดว่าพระราชาบรทมหลับแล้วจึงพากันสุกไปเก็บดอกไม้และผลไม้
เป็นต้นในพระราชอุทยาน ครั้นเห็นพระเถระแล้วจึงตั้งหิริโอตตปปะห้ามกัน
เองว่าอย่าส่งเสียงดัง ค่อย ๆ พากันเข้าไปไหว้แล้วนั่งห้อมล้อมพระเถระ พระ
เถระออกจากสมาบัติแสดงธรรมแก่หญิงเหล่านั้น. หญิงเหล่านั้นต่างชื่นใจตั้งใจ
ฟังแล้วกล่าวว่า สาธุ สาธุ ดังนี้. หญิงคนหนึ่งที่นั่งเอาพระเศียรของพระราชอาพา

ตักคิดว่า แม่พวกเหล่านี้ทิ้งเราไปสนุกกัน เกิดริษยาในหญิงพวกนั้นจึงขยับขาให้พระราชาทรงตื่น. พระราชาครั้นทรงตื่นบรรทมไม่เห็นนางสนม รับสั่งถามว่า พวกหญิงถ้อยเหล่านี้หายไปไหน. หญิงนั้นทูลว่า พวกเขาพากันไปด้วยคิดว่า เราไม่สมอยากในพระทูลกระหม่อม จักไปรับนรมย์กับสมณะ ดังนี้. พระราชานั้นทรงพิโรธได้เสด็จมุ่งหน้าไปหาพระเถระ. หญิงเหล่านั้นเห็นพระราชางานพวกก็ลุกขึ้น บางพวกก็ไม่ลุกโดยทูลว่า ข้าแต่มหाराช พวกหม่อมฉันจะพึงธรรมในสำนักของนักบวช. เมื่อหญิงเหล่านั้นทูลอย่างนั้น พระราชาทรงพิโรธหนักขึ้นด้วยความเมาไม่ไหวพระเถระเลย ตรัสถามว่า ท่านมาเพื่ออะไร. พระเถระถวายพระพรว่า เพื่อความวิเวก มหาบพิตร. พระราชาตรัสว่า ท่านมาเพื่อความวิเวก นั่งให้พวกสนมแวดล้อมอยู่อย่างนี้แหละหรือ แล้วตรัสต่อไปว่า ท่านจงบอกวิเวกของท่านคู่มือหรือ. พระเถระแม้ชำนาญในการกล่าวถึงวิเวกก็ได้นั่งเสียด้วยคิดว่า พระราชานี้ตรัสถามประสงคจะรู้ก็หามิได้. พระราชาตรัสว่า หากท่านไม่บอก เราจะให้มดแดงกัดท่าน แล้วทรงเค็ดรังมดแดงที่ต้นอโศกต้นหนึ่งเรียรายลงบนพระกายของพระองค์ทรงเช็ดพระกายแล้วเค็ดครั้งอื่นมุ่งหน้าไปหาพระเถระ. พระเถระคิดว่า หากพระราชนี้ประทุษร้ายเราก็จะพึงไปบอขาย จึงอนุเคราะห์พระราชา เหาะขึ้นสู่อากาศด้วยฤทธิ์ไปแล้ว. หญิงทั้งหลายเหล่านั้นทูลว่า ข้าแต่พระทูลกระหม่อมพระราชาเหล่าอื่นเห็นบรรพชิตแล้วก็พากันบูชาด้วยดอกไม้และของหอมเป็นต้น พระองค์ลึกลับไม่พอพระทัยโดยจะเอารังมดแดงไปบูชา ตระกูลวงศ์จะถึงความพินาศนะเพคะ. พระราชาทรงสำนึกโทษของพระองค์ จึงทรงนั่งตรัสถามคนรักษาพระราชอุทยานว่า ใน

วันอื่นพระเถระยังจะมาในอุทยานนี้อีกใหม่. คนรักษาพระราชอุทยานทูลว่า มาพระเจ้าข้า. พระราชาตรัสว่า ถ้าเช่นนั้นเจ้าจงบอกเราในเวลาที่จะพระเถระมา. วันหนึ่งเมื่อพระเถระมา คนเฝ้าพระอุทยานจึงทูลให้พระราชาทรงทราบ. พระราชาก็เสด็จเข้าไปหาพระเถระตรัสถามปัญหาแล้ว ได้ถึงสรณะตลอดชีวิต.

ก็ในวันที่พระเถระถูกพระราชานำไม่ทรงพอพระทัยโดยเอารังมดแดงมา บูชา พระเถระเหาะไปทางอากาศแล้วตกลงไปในดินโคลนขึ้น ณ พระคันธกุฎี ของพระผู้มีพระภาคเจ้า. ฝ่ายพระผู้มีพระภาคเจ้า มีพระสติสัมปชัญญะสำเร็จ สีสหายโดยพระปรีศว์เบื้องขวา ทอดพระเนตรเห็นพระเถระแล้วตรัสถามว่า คุณก่อนการทวาชะ เธอมาในเวลามิใช่กาลหรือ. พระเถระกราบทูลว่า ถูกแล้ว พระเจ้าข้า แล้วจึงกราบทูลเรื่องราวนี้ทั้งหมดให้ทรงทราบ. พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงสดับดังนั้นแล้วจึงตรัสว่า การพุดถึงเรื่องวิเวกแก่พระราชายังต้องการกามคุณ จักมีประโยชน์อะไรดังนี้ ทรงบรรทมด้วยพระปรีศว์เบื้องขวานั้นแหละ ได้ตรัสพระสูตรนี้ เพื่อทรงแสดงธรรมแก่พระเถระ.

ในบทเหล่านั้นบทว่า สตฺโต คือผู้ข้อง. บทว่า กุหฬ ในถ้ำคือ ในกาย. จริงอยู่กายท่านเรียกว่าถ้ำ เพราะเป็นช่องให้สัตว์ร้ายมีราคะเป็นต้น อยู่. บทว่า พหุณาภินฺนุโน ถูกกิเลสเป็นอันมากปกปิดไว้ คือ ถูกกิเลสมี ราคะเป็นต้นเป็นอันมากปกปิดไว้. ด้วยบทนี้พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสถึงเครื่อง ผูกภายใน. บทว่า ติฏฺฐัง ตั้งอยู่คือตั้งอยู่ด้วยอำนาจกิเลสมีราคะเป็นต้น. บทว่า นโร คือ สัตว์. บทว่า โมहनฺตฺมิ ปคาพฺโห หยั่งลงในกามคุณ เครื่องทำจิตให้ลุ่มหลง ความว่า ท่านกล่าวกามคุณว่าเป็นเครื่องทำจิตให้ลุ่มหลง

เพราะเทวดาและมนุษย์ทั้งหลายย่อมลุ่มหลงในกามคุณนี้ เป็นผู้หยิ่งลงในกามคุณเหล่านั้น ด้วยบพนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสถึงเครื่องผูกภายนอก. บทว่า ทูเร วิเวกา हि ตถาวิโซ โส ความว่า นรชนเห็นปานนั้น เป็นผู้ไกลจากวิเวก ๓ มีกายวิเวกเป็นต้น. เพราะเหตุไร. เพราะกามทั้งหลายในโลกไม่ใช่จะได้โดยง่ายเลย. ท่านอธิบายว่า เพราะกามทั้งหลายในโลกเป็นสิ่งที่ได้จะพึงจะได้โดยง่ายมิได้มี.

พระผู้มีพระภาคเจ้าครั้นทรงยกตัวอย่างให้เห็นว่า นรชนเห็นปานนั้นแล เป็นผู้ห่างไกลจากวิเวก ในกาลาดังนี้แล้ว เมื่อจะทรงทำให้แจ้งถึงธรรมคาของสัตว์ทั้งหลายเห็นปานนั้นอีก จึงตรัสคาถาว่า อิจฺฉานิทานา กามคุณทั้งหลายมีความปรารถนาเป็นเหตุ ดังนี้เป็นต้น.

ในบทเหล่านั้น บทว่า อิจฺฉานิทานา คือมีตัณหาเป็นเหตุ. บทว่า ภวสาดพนฺธา เนื่องด้วยความยินดีในภพ คือเนื่องด้วยความยินดีในภพมีสุขเวทนาเป็นต้น. บทว่า เต ทุปฺปมฺมฺยจฺจา สัตว์เหล่านั้นอันคนอื่นเปลื้องออกให้ไม่ได้เลย คือธรรมอันเป็นที่ตั้งแห่งความยินดีในภพเหล่านั้น หรือสัตว์ทั้งหลายมีความปรารถนาเป็นเหตุเนื่องด้วยความยินดีในภพนั้นเหล่านั้นเปลื้องออกได้โดยยาก. บทว่า น हि อญฺญโมกฺขา คือคนอื่นไม่สามารถจะเปลื้องออกให้ได้. อีกอย่างหนึ่ง คำนี้เป็นคำแสดงการณะว่า สัตว์เหล่านั้นเป็นผู้เปลื้องออกได้ยาก. เพราะเหตุไร. เพราะคนอื่นไม่พึงเปลื้องออกได้. พิจารณาคนอื่นพึงเปลื้องออกได้ ก็พึงเปลื้องได้ด้วยกำลังของตนเอง. นี่เป็นอธิบายของ บทว่า น हि อญฺญโมกฺขา นั้น. บทว่า ปจฺจฺจา ปุเร วาปี อเปกฺข-
มานา คือนรชนทั้งหลายหวังกามทั้งหลาย ในอนาคตบ้าง ในอดีตบ้าง. บทว่า อิมฺเว กามํ ปุริเมว ชปฺปี คร่ำครวญถึงกามเหล่านี้ที่เคยมีมาแล้ว

ความว่า ปรรณากามเหล่านี้ที่เป็นปัจจุบัน หรือที่เคยมีมาแล้วแม้ทั้งสองอย่าง คืออดีตและอนาคต ด้วยตัณหาอันแรงกล้า. พึงทราบการเชื่อมบททั้งสอง เหล่านี้กับด้วยบทที่ว่า เต ทบุปฺปมฺมุจฺจา น หิ อญฺญโมกฺขา ความว่า กามคุณทั้งหลายเปลื้องออกได้โดยยาก คนอื่นจะเปลื้องออกให้ไม่ได้เลย. นรชนทั้งหลายมุ่งหวังคร่ำครวญนอกเหนือไปจากนี้ไม่พึงประกาศว่า กำลังทำอะไร หรือทำอะไรแล้ว.

พระผู้มีพระภาคเจ้าครั้นทรงยกตัวอย่างว่า ทูเร วิเวกา หิ ตถา- วิโธ ในคาถาดังต่อไปนี้ และทรงทำให้แจ้งถึงธรรมดาของสัตว์ทั้งหลาย เห็นปานนั้น ด้วยคาถาที่สองแล้ว บัดนี้ทรงทำให้แจ้งถึงการกระทำบาปกรรมของสัตว์เหล่านั้น จึงตรัสคาถาว่า กามesu คิทุธา ยินดีในกามทั้งหลาย.

บทนั้นมีความดังต่อไปนี้. สัตว์เหล่านั้นยินดีในกามทั้งหลายด้วยอยากบริโภค ขวนขวายในกามทั้งหลาย เพราะขวนขวายในการแสวงหาเป็นต้น ลุ่มหลงอยู่ในกามทั้งหลาย เพราะถึงความลุ่มหลงพร้อม ไม่เชื่อถ้อยคำ เพราะไม่เชื่อถ้อยคำของบัณฑิตมีพระพุทธเจ้าเป็นต้น เพราะความคูหมีน เพราะความตระหนี่ ตั้งอยู่ในธรรมอันไม่สงบ มีความไม่สงบทางกายเป็นต้น ถูกทุกข์คือความตายครอบงำในกาลสุดท้าย ย่อมรำพันอยู่ว่า เราจุติจากโลกนี้แล้ว จักเป็นอย่างไรหนอ. พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า

เพราะเหตุนั้นแล สัตว์พึงศึกษา

ไตรสิกขาในศาสนานี้ พึงรู้ว่าสิ่งอะไร ๆ ใน

โลกไม่เป็นความสงบ ไม่พึงประพฤติกาม

ไม่สงบเพราะเหตุแห่งสิ่งนั้น นักปราชญ์ทั้ง

หลาย กล่าวชีวิตนั้นว่า เป็นของน้อยนัก.

ในบทเหล่านั้น บทว่า **สิขุเขต** ฟังศึกษา คือฟังศึกษาไตรสิกขา.

บทว่า **อิเชว** คือในศาสนานี้แหละ. บทที่เหลือมีความง่ายทั้งนั้น.

บัดนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อจะทรงแสดงถึงความเลื่อมของสัตว์ ผู้ไม่ทำอย่างนั้น จึงตรัสคาถาว่า **ปสุตานิ** เราเห็น ดังนี้เป็นต้น.

ในบทเหล่านั้น บทว่า **ปสุตานิ** คือเราเห็นด้วยตาเนื้อเป็นต้น. บทว่า **โลเก** ในโลก ได้แก่อบายเป็นต้น. บทว่า **ปริปฺพนุทฺตมานํ** คือกำลังคืนรนไปข้างโน้นข้างนี้. บทว่า **ปชฺ อิมํ** คือหมู่สัตว์นี้. บทว่า **ตณฺหาคคํ** คือถูกตัณหาครอบงำ อธิบายว่า ตกลงไป. บทว่า **ภเวสุ** ในภพทั้งหลาย คือในกามภพเป็นต้น. บทว่า **หีนานราคนเลว** คือคนผู้มีกิจการเลว. บทว่า **มจฺจุมุข** **ลปนฺต** บ่นเพื่ออยู่ในปากมัจจุราช คือบ่นเพื่ออยู่ในปากของความตายที่มาถึงแล้วในที่สุด. บทว่า **อวิตตณฺหาเส** คือยังไม่ปราศจากตัณหา. บทว่า **ภวภเวสุ** ในภพน้อยภพใหญ่ได้แก่ในกามภพเป็นต้น. อีกอย่างหนึ่ง บทว่า **ภวภเวสุ** ได้แก่ในภพและภพ. ท่านอธิบายว่าในภพทั้งหลายบ่อย ๆ.

บัดนี้ เพราะสัตว์ทั้งหลายยังไม่ปราศจากตัณหาจึงคืนรนและพรว้าเพื่ออยู่อย่างนี้ ฉะนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อจะทรงชักจูงให้สัตว์ทั้งหลายกำจัดตัณหา จึงตรัสคาถาว่า **มมายิเต** ถือว่าสิ่งนั้น ๆ เป็นของเรา ดังนี้เป็นต้น.

ในบทเหล่านั้น บทว่า **มมายิเต** คือถือสิ่งนั้น ๆ ว่าเป็นของเรา ด้วยตัณหาและทิฏฐิ. บทว่า **ปสุต** ท่านทั้งหลายจงดู พระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสเรียกผู้ฟังทั้งหลาย. บทว่า **เอตมฺปิ** คือโทษแม้นั้น. บทที่เหลือปรากฏชัดแล้ว.

พระผู้มีพระภาคเจ้าครั้งทรงแสดงความยินดีในกาถาที่หนึ่งนี้และโทษด้วย ๔ กาถานอกนั้นอย่างนี้แล้ว บัดนี้ เพื่อทรงแสดงการสลัดออกและอานิสงส์ของการสลัดออก พร้อมด้วยอุบาย จึงทรงแสดงโทษ ความต่ำทรามและความเศร้าหมองของกามทั้งหลายด้วยกาถาเหล่านี้ทั้งหมด เพื่อทรงแสดงถึงอานิสงส์ในเนกขัมมะในบัดนี้ จึงตรัสสองกาถาว่า **อุโฆสุ อนฺนุเตสุ** ในที่สุดทั้งสอง ดังนี้ เป็นต้น.

ในบทเหล่านั้น บทว่า **อุโฆสุ อนฺนุเตสุ** คือในการกำหนด ๒ อย่าง มีผัสสะและเหตุเกิดแห่งผัสสะ เป็นต้น. บทว่า **วิเนยฺย ฉนฺทํ** ได้แก่ พึงกำจัดความกำหนัดด้วยความพอใจเสีย. บทว่า **ผลุตํ ปริณฺญา** กำหนดรู้ผัสสะ ความว่า กำหนดรู้นามรูปทั้งสิ้น ด้วยปริญา ๓ คือ กำหนดรู้ผัสสะมีจักขุสัมผัสผัสสะ เป็นต้น กำหนดรู้รูปธรรมทั้งปวงอันประกอบด้วยผัสสะนั้นโดยทำนองเดียวกับผัสสะนั่นเอง และกำหนดรู้รูปธรรมด้วยสามารถเป็นวัตถุ ทวาร และอารมณ์ของรูปธรรมเหล่านั้น. บทว่า **อนานุกิฺทฺโธ** คือไม่ยินดีในธรรมทั้งปวงมีรูป เป็นต้น. บทว่า **ยทตฺตครหิ ตทกฺขพฺพมาโน** คือติเตียนตนเอง เพราะข้อใด ไม่ควรทำข้อนั้น. บทว่า **น ลิมฺปตี ทิฏฺฐสุเตสุ** นักปราชญ์ไม่ติดอยู่ในรูปที่ให้เห็นและเสียงที่ได้ฟัง ความว่า นักปราชญ์ถึงพร้อมด้วยปัญญาเห็นปานนั้น ไม่ติดด้วยการคิด ๒ อย่างแม้อย่างเดียว ในธรรมคือรูปที่ให้เห็นและเสียงที่ได้ฟัง ชื่อว่าเป็นผู้ไม่ติด ถึงความผ่องแผ้วในที่สุดเหมือนอากาศฉะนั้น.

กาถาว่า **สญฺญํ ปริณฺญา** กำหนดรู้สัญญา มีความสังเขปดังต่อไปนี้.
กำหนดรู้มิใช่เพียงคำพูดอันไร้ประโยชน์อย่างเดียวกันเท่านั้น ที่แท้กำหนดรู้แม่

พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย สุตตนิบาต เล่ม ๑ ภาค ๖ - หน้า 709

สัญญาภิคามสัญญาเป็นต้นด้วย กำหนดรู้นามรูปโดยทำนองเดียวกับสัญญาหรือ
โดยนัยที่กล่าวแล้วในตอนก่อนด้วยปริญา ๓ อย่าง พึงข้ามโอฆะแม ๔ อย่าง
ได้ด้วยปฏิบัติทานนี้ แต่นั้นนรชนนั้นข้ามโอฆะได้แล้ว เป็นมุณีจिณาสพ ไม่ติด
ในตัณหาและทิฏฐิ เพราะละกิเลสคือตัณหาและทิฏฐิแล้ว ถอนลูกศรออกเสีย
ได้ เพราะได้ถอนลูกศรคือกิเลสมีรากะเป็นต้นออกได้ ไม่ประมาทเที่ยวไป
เพราะมีสติปัญญา หรือไม่ประมาทเที่ยวไปในส่วนเบื้องหน้า เป็นผู้ถอนลูกศร
ได้แล้ว เพราะเที่ยวไปด้วยความไม่ประมาทนั้น ไม่หวังโลกนี้และโลกหน้าอัน
ต่างด้วยอัธภาพของตนและของผู้อื่นเป็นต้น เป็นผู้ไม่ถือมั่นเพราะดับจิตดวง
สุดท้าย (จirimจิต) โดยแท้ ย่อมดับไปเหมือนไฟหมดเชื้อฉะนั้น. พระผู้มี-
พระภาคเจ้าทรงจบเทศนาลงด้วยธรรมเป็นยอดคือพระอรหัต ทรงบัญญัติไว้
เพื่อเป็นแนวทางปฏิบัติธรรมเท่านั้น มิใช่ให้เกิดมรรคหรือผลด้วยเทศนา
เพราะทรงแสดงแก่พระจิณาสพ.

จบอรรถกถาคุหฺฐกสูตรที่ ๒ แห่งอรรถกถาขุททกนิกาย

ชื่อปรมัตถโชติกา

ทุณฺณิฏฺฐกสูตรที่ ๓

ว่าด้วยเดียรฉิย์และมุนี

[๔๑๐] เดียรฉิย์บางพวก มีใจประทุษร้าย ย่อมติเตียนโดยแท้ แม้อันหนึ่ง พวกชนที่ฟังคำของเดียรฉิย์เหล่านั้นแล้ว ปลงใจเชื่อจริง ก็ติเตียน แต่มุนีย่อมไม่เข้าถึงการติเตียนที่เกิดขึ้นแล้ว เพราะเหตุฉะนั้น มุนีย่อมไม่มีหลักต่อ คือ รากะ โทสะ และโมหะในโลกไหน ๆ.

บุคคลผู้ถูกความพอใจครอบงำแล้ว ตั้งมั่นอยู่ในความชอบใจ จะพึงล่วงทักขณิของตนได้อย่างไรเล่า บุคคลกระทำทักขณิเหล่านั้น ให้บริบูรณ์ด้วยตนเอง รู้ยงใด ก็พึงกล่าวอย่างนั้น.

ผู้ใดไม่ถูกเขาถามเลย กล่าวอวดอ้าง ตีลและวัตรของตนแก่ผู้อื่น ผู้ฉลาดทั้งหลาย กล่าวผู้นั้นว่า ผู้ไม่มีอริยธรรม, ผู้ใดกล่าวอวดตนด้วยตนเอง ผู้ฉลาดทั้งหลายกล่าวการอวดของผู้นั้นว่า ผู้นี้ไม่มีอริยธรรม.

ส่วนภิกษุผู้สงบ มีตนดับแล้ว ไม่
กล่าวอวดในศีลทั้งหลายว่า เราเป็นผู้ถึง
พร้อมแล้วด้วยศีล ผู้ฉลาดทั้งหลายกล่าว
ภิกษุนั้นว่า มีอริยธรรม.

ภิกษุใดไม่มีกิเลสเครื่องพัวพันในโลก
ไหน ๆ ผู้ฉลาดทั้งหลายกล่าวการไม่กล่าว
อวดของภิกษุนั้นว่า ภิกษุนี้มีอริยธรรม.

ธรรม คือ ทิฏฐิ อันปัจจัยกำหนด
ปรุงแต่งแวดล้อม ไม่ผ่องแผ้ว ย่อมมีแก่
ผู้ใด ผู้นั้นเป็นอย่างนี้ เพราะเหตุที่ผู้นั้นเห็น
อานิสงส์ มีคติพิเศษเป็นต้นในตน ฉะนั้น
จึงเป็นผู้อาศัยทิฏฐิ อาศัยความกำเริบที่มี
อยู่นั้น.

นรชนตัดสินธรรมที่ตนยึดมั่นแล้ว
ในธรรมทั้งหลาย ไม่พึงล่วงการยึดมั่นด้วย
ทิฏฐิได้โดยง่ายเลย เพราะเหตุนั้น นรชน
ย่อมยึดถือและถือมั่นธรรม ในเพราะความ
ยึดมั่นด้วยทิฏฐิเหล่านั้น.

บุคคลผู้มีปัญญา ไม่มีทิฏฐิอัน
ปัจจัยกำหนดแล้วในภพน้อยภพใหญ่ ในโลก

ไหน ๆ บุคคลผู้มีปัญญานั้นละม้ายและ
มานะได้แล้ว จะพึงถึงการนับเข้าในคติ
พิเศษในนรกเป็นต้น ด้วยคติพิเศษอะไร
บุคคลผู้มีปัญญานั้น ไม่มีตัณหาและทิฏฐิ.

ก็บุคคลผู้มีตัณหาและทิฏฐิ ย่อมเข้า
ถึงวาทะในธรรมทั้งหลาย ผู้นั้นจะพึงกล่าว
กะพระชีณาสพผู้มีตัณหาและทิฏฐิ ผู้กำ-
หนดหรือว่าผู้ประทุษร้ายได้อย่างไร ด้วย
ความกำหนดหรือความประทุษร้ายอะไร
ความเห็นว่าเป็นตน หรือความเห็นว่าเป็น
สัตถุ ย่อมไม่มีแก่พระชีณาสพนั้นเลย เพราะ
พระชีณาสพนั้น ละทิฏฐิได้ทั้งหมดในอัต-
ภาพนี้ ฉะนี้แล.

จบทฎฐิฎฐิกสูตรที่ ๓

อรรถกถาพุทธัญญูสูตรที่ ๓

พุทธัญญูสูตร มีคำเริ่มต้นว่า **วทนต์ิ เว พุฏฐมนปิ เตียรถียั**
บางพวกมีใจประทุษร้ายย่อมนิเคียนโดยแท้ ดังนี้.

พระสูตรนี้มีการเกิดขึ้นอย่างไร ?

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสการเกิดแห่งกาลาดันไว้^๑ในพระสูตรแล้ว. พวก
เดียรถียัทน^๒ไม่ได้ที่เห็นลภสักการะเกิดขึ้นแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า และภิกษุสงฆ์
จึงส่งนางสุนทรปริพาชกาไป. นัยว่านางสุนทรปริพาชกา^๓นั้นเป็นนางงามประจำ
ชนบท ได้เป็นปริพาชกาเพราะนุ่งห่มผ้าขาว. นางอาบน้ำชำระร่างกายแล้วตก
แต่งด้วยผ้าสะอาดและทัดทรงดอกไม้ ประพรมด้วยของหอมเครื่องลูบไล้ ใน
เวลาที่ชาวกรุงสาวัตถีฟังธรรมของพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้วออกจากพระเชตวัน
นางก็ออกจากกรุงสาวัตถีมุ่งหน้าไปพระเชตวัน เมื่อชนทั้งหลายถามว่า จะไป
ไหน นางก็ตอบว่าไปเพื่อให้พระสมณโคดมและสาวกของพระองค์อภิมรณ^๔แล้ว
เดินผ่านไปทางซุ้มประตูพระเชตวัน เมื่อซุ้มประตูพระเชตวันปิด จึงเข้าไปยัง
เมือง พอสว่างนางก็ไปพระเชตวันอีกเดินเตร่ทำเป็นเหมือนจะเก็บดอกไม้ใกล้
พระคันธกุฎี. ก็เมื่อนางถูกชนทั้งหลายที่มาอุปัฏฐากพระพุทธรเจ้าถามว่า มาทำ
ไม ก็ตอมเสียงไปเสียงมาอยู่อย่างนั้นแหละ. พอสว่างไปครั้งเดือนพวกเดียรถียั
จึงมานางสุนทรปริพาชกาเสียแล้วเอาไปฝังไว้ที่คูเมือง พอสว่าง ก็ทำเป็นอะอะ
ว่า พวกเราไม่เห็นนางสุนทร จึงไปทูลพระราชา พระราชาทรงอนุญาตแล้วจึง
เข้าไปยังพระเชตวัน ทำเป็นเหมือนคั่นหาอยู่ แล้วยกนางสุนทรขึ้นจากที่ที่ฝังไว้

เอาใส่เตียงนำเข้าไปยังพระนคร พากันคำว่าตีเตียน. ฟังทราบเรื่องทั้งหมดโดย
นัยที่มาแล้วในบาลีนั้นแล. วันนั้นตอนใกล้รุ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงตรวจดู
โลกด้วยพุทธจักขุ ทรงทราบว่า วันนี้พวกเดียรถีย์จักทำให้เกิดความเสื่อมยศ
ทรงดำริว่า มหาชนเชื่อเดียรถีย์เหล่านั้นแล้วจะพากันโกรธเคืองเรา อย่าไป
อบายกันเสียเลย จึงทรงปิดประตูพระคันธกุฎีประทับอยู่ภายในพระคันธกุฎี
นั่นเอง ไม่เสด็จเข้าพระนครเพื่อบิณฑบาต. ฝ่ายภิกษุทั้งหลายเห็นประตูปิดจึง
เข้าไปเช่นคราวก่อน ๆ. ชนทั้งหลายเห็นพวกภิกษุจึงพากันคำว่าอย่างเสียหาย.
ลำดับนั้นท่านพระอานนท์กราบทูลเรื่องราวนั้นแด่พระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่
พระองค์ผู้เจริญ พวกเดียรถีย์ทำความเสื่อมยศใหญ่ให้เกิดขึ้นแล้ว ไม่สามารถ
จะอยู่ในที่นี้ได้ ชมพูทวีปกว้างขวาง โปรดเสด็จไปที่อื่นเถิดพระเจ้าข้า. พระ-
ผู้มีพระภาคเจ้าตรัสถามว่า คุณก่อนอานนท์ ก็เมื่อโทษเกิดในที่นั้นอีกเธอจะไป
ไหนเล่า. กราบทูลว่า ไปเมืองอื่นอีก พระพุทธเจ้าข้า. ลำดับนั้น พระผู้มี
พระภาคเจ้าจึงตรัสว่า คุณก่อนอานนท์ รอดูไปก่อน เสียงนี้จักมีอยู่ได้ ๗ วัน
เท่านั้น ครั้นเลย ๗ วันไปแล้ว ผู้ใดทำความเสื่อมยศไว้ ความเสื่อมยศนั้นก็
จักตกไปบนผู้นั้นนั่นแหละ เพื่อจะทรงแสดงธรรมแก่พระอานนท์เถระจึงได้
ตรัสสถาปนาว่า **วทนต์ เว** ดังนี้ เป็นต้น.

ในบทเหล่านั้น บทว่า **วทนต์** คือ พวกเดียรถีย์พากันตีเตียนพระผู้มี-
พระภาคเจ้าและภิกษุสงฆ์. บทว่า **ทูลุจมนนปิ เอก เอโถปิ เว สจจมนนปิ**
อนึ่งพวกชนที่ฟังคำของเดียรถีย์เหล่านั้นแล้วปลงใจเชื่อว่าจริงก็ตีเตียน ความว่า
พวกชนบางพวกมีใจประทุษร้าย บางพวกสำคัญว่าเป็นจริง พวกเดียรถีย์มีใจ
ประทุษร้ายแล้ว. อธิบายว่า ชนเหล่าใดฟังคำของเดียรถีย์เหล่านั้นแล้ว ชน

เหล่านั้นเข้าใจว่าเป็นจริงก็พากันเชื่อ. บทว่า **วาทญจ ชาคัม** วาทะเกิดขึ้นแล้ว คือวาทะคำเกิดขึ้นแล้วอย่างนี้. บทว่า **มุนิ โน อุเปติ** มุนิไม่เข้าถึง คือ พุทธมุนิไม่เข้าถึงการติเตียน เพราะไม่ได้ทำและเพราะไม่โกรธ บทว่า **ตสุมา มุนิ นตฺถิ จิโธ กุหิณฺณจิ** เพราะฉะนั้นมุนಿಯ่อมไม่มีหลักตอในที่ไหน ๆ คือ ด้วยเหตุนี้จึงทราบว่ มุนีนี้อย่อมไม่มีหลักตอ ด้วยหลักตอ คือ รากะเป็นต้น ในโลกไหน ๆ.

พระผู้มีพระภาคเจ้าครั้นตรัสศาลาณีนี้อแล้ว จึงรับสั่งถามพระอานนทเถระ ว่า คุณก่อนอานนท์ ภิกษุทั้งหลายถูกคำว่าเย้ยหยันอย่างนี้แล้วพูดอย่างไร. กราบ- ทูลว่า มิได้พูดอะไรเลย พระเจ้าข้า. ตรัสว่า คุณก่อนอานนท์ เราเป็นผู้มีศีลมิใช่ หรือ เพราะฉะนั้นควรนิ่งในเรื่องทั้งหมด แม้รู้ยู่ก็ไม่พูด เพราะคนพาลกับ บัณฑิตเข้ากัน ไม่ได้. เพื่อประโยชน์ในการแสดงธรรมว่า คุณก่อนอานนท์ ภิกษุ ทั้งหลายจงได้ตอบพวกชนเหล่านั้นอย่างนี้ ได้ตรัสศาลาณีนี้อว่า **อญฺตวาทิ นิรยํ อุเปติ** คนพูดไม่จริงย่อมตกนรก ดังนี้. พระเถระรับพระพุทธานุญาตนั้นแล้ว จึงกล่าว กะภิกษุทั้งหลายว่า พวกท่านควรได้ตอบชนทั้งหลายด้วยศาลาณีนี้อ. ภิกษุ ทั้งหลายได้กระทำอย่างนั้นแล้ว. ชนผู้เป็นบัณฑิตได้นิ่งเฉย. แม้พระราชาก็ ทรงส่งพวกราชบุรุษไปทุกแห่งหน จับคาดคั้นพวกนักเลงที่เคียดริษยาให้ค่าจ้างมา นางสุนทรี ครั้นทรงทราบเรื่องราวแล้วได้ทรงบริภาษพวกเคียดริษยา. แม้ชน ทั้งหลายเห็นพวกเคียดริษยาต่างก็เอาก้อนดินขว้างปา เอาฝุ่นโรย ด้วยโกรธว่า พวกเคียดริษยาทำให้พระผู้มีพระภาคเจ้าเสื่อมยศ. พระอานนท์เถระเห็นดังนั้นจึง กราบทูลแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า. พระผู้มีพระภาคเจ้า ได้ตรัสพระศาลาณีนี้อว่า **สกลฺลหิ ทิฏฺฐิ กถมจฺเจยฺเยยฺย** จะพึงล่วงทิฏฐิของตนได้อย่างไรเล่า.

บทนั้นมีความดังต่อไปนี้. ทิฏฐิของชนเดียรถีย์ว่า เราจักฆ่านางสุนทรี
ปริพาชิกา แล้วประกาศโทษของสมณศากยบุตร ก็จักได้รับสักกะได้โดยอุบายนี้
บุคคลจะฟังลวงทิฏฐินั้นได้อย่างไร ที่แท้โทษนั้นจะกลับมาถึงชนเดียรถีย์นั้น
ผู้ไม่สามารถจะลวงทิฏฐินั้นได้ อีกอย่างหนึ่งชนเดียรถีย์ผู้มีวาตะว่าเที่ยงเป็นต้น
ถูกความพอใจในทิฏฐินั้นครอบงำแล้ว และตั้งมั่นอยู่ในความชอบใจในทิฏฐิ
จะฟังลวงทิฏฐิของตนได้อย่างไรเล่า ที่แท้บุคคลนั้นกระทำทิฏฐิเหล่านั้นให้บริ-
บูรณ์ด้วยตนเอง รู้อย่างไร ฟังกล่าวอย่างนั้น.

ลำดับนั้น พระราชาเมื่อลวงไป ๗ วัน รับสั่งให้เอาศพของนางสุนทรี
นั้นไปทิ้งเสีย ตอนเย็นเสด็จไปยังพระวิหารถวายเป็นกมพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว
กราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เมื่อความเสื่อมยศเช่นนี้เกิดขึ้น ควรจะบอก
ข้าพระองค์บ้าง. เมื่อพระราชากราบทูลอย่างนี้แล้ว พระผู้มีพระภาคเจ้าถวายเป็น
พระพรว่า มหาบพิตร อาตมภาพเป็นผู้มีศีล มีคุณสมบัติมิใช่หรือ แล้วตรัส
ต่อไปว่า การบอกแก่ผู้อื่นเป็นการสมควรแก่พระอริยเจ้าละหรือดังนี้ เพื่อให้
เกิดเรื่องนั้นขึ้น จึงได้ตรัสคาถาที่เหลือว่า โย อคฺตโน สิวตานิ เป็นต้น.

ในบทเหล่านั้น บทว่า สิวตานิ ผู้มีศีล คือ ศีลมีปาติโมกข์เป็นต้น
และบุคคลมีอรัญญิกบุคคลเป็นต้น. บทว่า อนานุปฺภุโจ คือไม่ถูกถามเลย
บทว่า ปาธา คือ กล่าวอวดอ้าง. บทว่า อนริยธมฺมํ กุสลา ตมาหุ โย
อาตุมานํ สยเมว ปาธา คือ ผู้ใดกล่าวอวดอ้างตนด้วยตนเอง ผู้ฉลาด
ทั้งหลายกล่าวผู้นั้นว่าเป็นผู้ไม่มีอริยธรรม. บทว่า สนฺโต ผู้สงบ คือ ชื่อว่า
เป็นผู้สงบเพราะสงบกิเลสมีรากเป็นต้น เสมือนเป็นผู้มีตนผ่องแผ้วแล้วจะนั้น.

บทว่า **อิติหนุติ สีเลสุ อกตุตมาโน** คือ ไม่กล่าวอวดอ้างในศีลทั้งหลายว่า เราเป็นผู้ถึงพร้อมแล้วด้วยศีล. ท่านอธิบายว่า ไม่กล่าววาจาแนะนำตนว่ามีศีล. บทว่า **ตมริยธมฺมํ กุสลา วทนฺติ** ผู้ฉลาดทั้งหลายกล่าวภิกษุผู้เป็นผู้นั้นว่ามี อริยธรรม คือผู้ฉลาดในขั้นทั้งหลายมีพระพุทธเจ้าเป็นต้น ย่อมกล่าวภิกษุผู้ ไม่อวดอ้างนั้นว่า ภิกษุนี้เป็นผู้มีอริยธรรม. บทว่า **ยสุสุสุสทา นตฺถิ กุหิณฺจึ โลก** ภิกษุใดไม่มีกิเลสเครื่องพัวพันในโลกไหน ๆ พึงทราบการเชื่อมความว่า ภิกษุผู้เป็นชีนาสพใดไม่มีกิเลสเครื่องพัวพัน ๗ อย่าง มีรากะเป็นต้นในโลก ไหน ๆ ผู้ฉลาดทั้งหลายย่อมกล่าวภิกษุผู้ไม่โอ้อวดนั้นว่า ภิกษุนี้เป็นผู้มีอริยธรรม ดังนี้.

พระผู้มีพระภาคเจ้าครั้นทรงแสดงถึงการปฏิบัติของพระชีนาสพอย่างนี้แล้ว บัดนี้เมื่อจะทรงแสดงถึงการปฏิบัติของพวกเคียรถีย์เจ้าทิฏฐิแต่พระราชชา จิตรัสว่า **ปกปฺปิตา สงฺขตา** ธรรมอันปัจจัยกำหนด ประชุมแต่งแล้ว ดังนี้ เป็นต้น.

ในบทเหล่านั้น บทว่า **ปกปฺปิตา** คืออันปัจจัยกำหนดแล้ว. บทว่า **สงฺขตา** คืออันปัจจัยประชุมแต่งแล้ว. บทว่า **ยสุส** แก่ผู้ใด. คือแก่เจ้าทิฏฐิ ใด ๆ. บทว่า **ธมฺมา** คือทิฏฐิ. บทว่า **ปุรฺกฺขตา** แวดล้อมแล้ว คือทำ แล้วแต่ก่อน. บทว่า **สนฺติ** แปลว่า มีอยู่. บทว่า **อวิวทาตา** แปลว่า ไม่พองแผ้ว. บทว่า **ยทุตฺตนิ ปสฺสตี อานิสฺสํ ตนฺนินฺสฺสฺสโต กุปฺปปฺปฏิ- จฺจสนฺตี** เพราะเหตุที่ผู้นั้นเห็นอานิสงส์ในตน ฉะนั้น จึงเป็นผู้อาศัยทิฏฐิ อาศัยความกำเริบที่มีอยู่นั้น ความว่า ธรรมคือทิฏฐิอันปัจจัยแวดล้อมไม่พอง

แล้ว ย่อมมีแก่ผู้ใด ผู้นั้นเป็นอย่างนี้. เพราะเหตุที่เขาเห็นสักการะเป็นต้นอัน
เป็นไปในปัจจุบัน และอานิสงส์มีคติพิเศษเป็นต้น อันเป็นไปในสัมปรายภพ
แห่งทิวณินันในตน ฉะนั้น จึงเป็นผู้อาศัยอานิสงส์นั้นและทิวณินันอันมีอยู่
อาศัยความกำเริบ เพราะความกำเริบ เพราะอาศัยกันเกิดขึ้นและเพราะมีอยู่โดย
สมมติ ผู้นั้นพึงยกตนหรือพึงข่มผู้อื่น เพราะอาศัยทิวณินันด้วยคุณและโทษแม้
ไม่เป็นจริง และด้วยการอาศัยอย่างนี้ นรชนตัดสินธรรมที่ตนยึดมั่นแล้วใน
ธรรมทั้งหลาย ไม่พึงล่วงการยึดมั่นด้วยทิวณินันได้โดยง่ายเลย เพราะเหตุนี้
นรชนย่อมยึดถือและถือมั่นธรรม ในเพราะความยึดมั่นด้วยทิวณินัน.

ในบทเหล่านั้น บทว่า ทิวณินเวสา ยึดมั่นด้วยทิวณินัน คือยึดมั่นด้วย
ทิวณินัน อันได้แก่ยึดมั่นว่านี่เป็นของจริง. บทว่า น หิ สุวาติวตฺตา ได้แก่
ไม่พึงล่วงไปโดยง่ายนัก. บทว่า ฐมฺเมสุ นิจุเจยฺย สมฺมกุหิตํ นรชน
ตัดสินธรรมที่ตนยึดมั่นแล้วในธรรมทั้งหลาย ความว่า นรชนตัดสินธรรม
นั้น ๆ ที่ตนถือ คือยึดมั่นแล้วในธรรมคือทิวณินัน ๖๒ ท่านอธิบายว่าไม่พึงล่วง
การยึดมั่นด้วยทิวณินันได้โดยง่ายเลย เพราะเป็นไปแล้ว. เพราะฉะนั้น นรชน
ย่อมยึดถือและถือมั่นธรรม ในเพราะความยึดมั่นเหล่านั้น อธิบายว่า เพราะ
ไม่ล่วงการยึดมั่นด้วยทิวณินันได้โดยง่าย ฉะนั้น นรชนย่อมยึดถือ ถือมั่น เสพ
และนับถือ ศาสดาจำพวกถือศีลแพะ ศีลโค ศีลสุนัข ตบะห้า เทวดาบอก
เหตุ ทำความเพียรด้วยการนั่งกระโหย่งและนอนบนหนามเป็นต้นและธรรม
นั้น ๆ ประเภทณะบอกรธรรมเป็นต้น ท่านอธิบายว่า เหมือนลิงป่าจับกิ่งไม้
นั้น ๆ ฉะนั้น. เมื่อยึดถือและถือมั่นอยู่อย่างนี้ เพราะคำที่มีจิตไม่มั่นคง
จึงทำให้ยศและมีไชยศเกิดแก่ตนหรือแก่ผู้อื่น ด้วยคุณและโทษแม้ไม่มีอยู่.

ก็บุคคลใดเชื่อว่าเป็นผู้มีปัญญา เพราะประกอบด้วยปัญญาจำกัดโทษมีถือทักขิ
ทั้งปวงเป็นต้น บุคคลผู้มีปัญญานั้น ไม่มีทักขิอันปัจจุกำหนดแล้วในภพ
น้อยภพใหญ่ในโลกไหน ๆ บุคคลผู้มีปัญญานั้นละมหายาและมานะได้แล้ว
จะพึงถึงการนับเข้าในคติพิเศษในนรกเป็นต้น ด้วยคติพิเศษอะไร. ท่าน
อธิบายไว้อย่างไร. ท่านอธิบายไว้ดังนี้ บุคคลผู้มีปัญญาเพราะประกอบด้วย
โชนธรรม (ธรรมทำให้ฉลาด) เป็นผู้ไกลจากกิเลสจำกัดบาปทั้งปวงได้ ไม่มี
ทักขิอันปัจจุกำหนดแล้วในภพทั้งหลายนั้น ๆ ในโลกไหน ๆ บุคคลผู้มีปัญญา
นั้น เพราะไม่มีทักขินั้น จึงละมหายาและมานะ ที่พวกเดียรฉัตรปกปิดกรรมชั่วที่ตน
ทำไว้ด้วยอคติใจ เข้าถึงอกตินั้นด้วยมหายาหรือมานะ จะพึงเข้าถึงการนับในคติ
พิเศษในนรกเป็นต้น ในทักขิธรรมหรือสัมปรายภพด้วยคติพิเศษอะไร จจริงอยู่
บุคคลผู้มีปัญญานั้น ๆ เชื่อว่าเป็นผู้ไม่มีตัณหาและทักขิ เพราะไม่มีตัณหาและ
ทักขิสองอย่างอาศัย. ก็อีกอย่างหนึ่ง บุคคลใดเชื่อว่าเป็นผู้มีตัณหาและทักขิ
เพราะมีทั้งสองอย่างเหล่านั้น บุคคลนั้นเป็นผู้มีตัณหาและทักขิ ย่อมเข้าถึงวาทะ
ในธรรมทั้งหลาย ผู้นั้นจะพึงกล่าวแก่ผู้ไม่มีตัณหาและทักขิว่า ผู้กำหนดหรือ
ผู้ไม่ประทุษร้ายได้อย่างไร ด้วยความกำหนดหรือความประทุษร้ายอะไร ความ
เห็นว่าเป็นคน หรือความเห็นว่าคุณผู้ ย่อมไม่มีแก่ผู้ไม่มีตัณหาและทักขินั้น
เลย เพราะผู้ไม่มีตัณหาและทักขินั้น ละทักขิได้ทั้งหมดในอรรถภาพนี้ละนี้แล.

ในบทเหล่านั้น บทว่า **อุปโย** คืออันตัณหาและทักขิอาศัยแล้ว. บทว่า
ธมฺเมสุ อุปติ วาท เข้าถึงวาทะในธรรมทั้งหลาย คือเข้าถึงวาทะในธรรม
ทั้งหลายนั้น ๆ อย่างนี้ว่า กำหนดแล้วดังนี้ หรือประทุษร้ายแล้ว ดังนี้.

บทว่า **อนุปยิ เกน กถิ วทุย** ความว่า จะพึงกล่าวกะพระจีณาสพ
ผู้ไม่มีตัณหาและทิฏฐิ เพราะละตัณหาและทิฏฐิได้แล้วว่าผู้กำหนด หรือผู้ประ-
ทุษร้ายได้อย่างไร ด้วยความกำหนดหรือความประทุษร้ายอะไร. อธิบายว่า
จะว่ากล่าวว่ามีปัญญานั้น จักเป็นผู้ปกปิดสิ่งที่กระทำแล้ว เหมือนพวกเดียรฉิย
ได้อย่างไร. บทว่า **อตฺตํ นีรุตฺตํ น หิ ตสฺส อตฺถิ** ความเห็นว่าเป็นตน
หรือความเห็นว่าจะขาดสูญย่อมไม่มีแก่ผู้ไม่มีตัณหาและทิฏฐินั้นเลย ความว่า
ความเห็นว่าเป็นตน หรือความเห็นว่าจะขาดสูญย่อมไม่มีแก่ผู้ไม่มีตัณหาและทิฏฐิ
นั้น หรือแม้การถือและการปล่อยที่รู้จักกันว่าเป็นความกำหนดในตนก็ไม่มี. หาก
ถามว่า เพราะเหตุไรจึงไม่มี. ตอบว่า เพราะผู้ไม่มีตัณหาและทิฏฐินั้นละทิฏฐิ
ได้ทั้งหมดในอรรถภาพนี้. อธิบายว่า เพราะผู้ไม่มีตัณหาและทิฏฐินั้น เลิกละ
ปล่อยทิฏฐิได้ทั้งหมดด้วยลมคือญาณในอรรถภาพนี้แล.

พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงจบเทศนาด้วยธรรมเป็นยอด คือพระอรหัต
พระราชาทรงสดับดังนั้นแล้ว พอพระทัยกราบถวายบังคมพระผู้มีพระภาคเจ้า
แล้วเสด็จกลับ.

จบอรรถกถาทุฎฐิฎฐกสูตรที่ ๑ แห่งอรรถกถาขุททกนิกาย

ชื่อปรมัตถโชติกา

สุตฺถัฏฺฐกสุตฺรที่ ๔
ว่าด้วยเรื่องเห็นผู้บริสุทฺธิ

[๔๑๑] คนพาลผู้ประกอบด้วยทิฏฐิ
สำคัญเอาเองว่าเราได้เห็นบุคคลผู้บริสุทฺธิ
เป็นบุคคลผู้ยิ่งใหญ่หาโรคมิได้ ความหมด-
จดด้วยดี ย่อมมิได้แก่นรชนด้วยการเห็น
เมื่อคนพาลนั้นสำคัญเอาเองอย่างนี้ รู้ว่า
ความเห็นนั้นเป็นความเห็นยิ่ง.

แม้เป็นผู้เห็นบุคคลผู้บริสุทฺธิเนื่อง ๆ
ก็ย่อมเชื่อว่า ความเห็นนั้นเป็นมรรคญาณ
ถ้าว่าความบริสุทฺธิย่อมมิได้แก่นรชนด้วยการ
เห็น หรือนรชนนั้นย่อมละทุกขได้ด้วยมรรค
อันไม่บริสุทฺธิอย่างอื่นจากอริยมรรค นรชน
ผู้เป็นอย่างนี้ย่อมบริสุทฺธิไม่ได้เลย ก็คนมี
ทิฏฐิ ย่อมกล่าวยกย่องความเห็นนั้นของคน
ผู้กล่าวอย่างนั้น.

พราหมณ์ไม่กล่าวความบริสุทฺธิโดย
มิจฉาทิฏฐิญาณอย่างอื่นจากอริยมรรคญาณ
ที่เกิดขึ้นในเพราะรูปที่ได้เห็น เสียงที่ได้ฟัง

คือ พรต และในเพราะอารมณ์ที่ได้ทราบ
พราหมณ์นั้นไม่ติดอยู่ในภพและบาป ละ
ความเห็นว่าเป็นตนเสียได้ ไม่กระทำในบุญ
และบาปนี้.

ชนผู้ประกอบด้วยทิฐฐิ เป็นผู้กล่าว
ความบริสุทธิ์โดยทางมรรคอย่างอื่นเหล่านั้น
ละศาสนาเบื้องต้นเสีย อาศัยศาสนาอื่น อัน
ตัณหาครอบงำยอมข้ามธรรมเป็นเครื่องข้อง
ไม่ได้ ชื่อว่าถือเอาธรรมนั้นด้วย ละธรรม
นั้นด้วย เปรียบเหมือนวานรจับและปล่อย
กิ่งไม้ที่ตรงหน้าเสียเพื่อจับกิ่งอื่น ฉะนั้น.

สัตว์ผู้ข้องอยู่ในกามตัณญา สมา-
ทานวัตรเองแล้วไปเลือกหาศาสดาดีและเลว
ส่วนพระชีณาสพผู้มีปัญญาเสมอด้วยแผ่นดิน
ผู้มีความรู้แจ้ง ตรัสรู้ธรรมด้วยเวทคือมรรค
ญาณ ย่อมไม่ไปเลือกหาศาสดาดีและเลว.

พระชีณาสพนั้นครอบงำมาร และ
เสนาในธรรมทั้งปวง คืออารมณ์อย่างใด
อย่างหนึ่งที่ได้เห็น ได้ฟัง หรือได้ทราบ
ใคร ๆ จะพึงกำหนดพระชีณาสพผู้บริสุทธิ์
ผู้เห็นความบริสุทธิ์ เป็นผู้มิหลังคาคือกิเลส

อันเปิดแล้ว ผู้เที่ยวไปอยู่ ด้วยการกำหนด
ด้วยศัณหาและทิฏฐิอะไรในโลกนี้.

พระชีณาสพทั้งหลาย ย่อมไม่กำหนด
ด้วยศัณหาหรือด้วยทิฏฐิ ย่อมไม่กระทำ
ศัณหาและทิฏฐิไว้ในเบื้องหน้า พระชีณาสพ
เหล่านั้นย่อมไม่กล่าวว่า ความบริสุทธิ์มีที่สุด
ด้วยอกิริยทิฏฐิและสัสสตทิฏฐิ ท่านสละ
คันธะกิเลสเครื่องร้อยรัดอันเนื่องอยู่ในจิต
สันดานได้แล้ว ย่อมไม่กระทำความหวังใน
โลกไหนๆ

พราหมณ์ผู้ล่วงแดนกิเลสได้ ไม่มี
ความยึดถือวัตถุหรืออารมณ์อะไร เพราะ
ได้รู้หรือเพราะได้เป็นเป็นผู้ไม่มีความยินดี
ด้วยราคะ เป็นผู้ปราศจากราคะไม่กำหนด
แล้ว พราหมณ์นั้น ไม่มีความยึดถือวัตถุและ
อารมณ์อะไร ๆ ว่า สิ่งนี้เป็นของยิ่งในโลกนี้
ขณะนี้แล.

จบสุตทัญญูกสูตที่ ๔

อรรถกถาสุตฺถกถุตรที่ ๔

สุตฺถกถุตร มีคำเริ่มต้นว่า ปสฺสามิ สุตฺถุ เราเห็นบุคคลผู้
ปริสุตฺถคังนี้.

พระสุตฺถนี้มีการเกิดขึ้นอย่างไร ?

มีเรื่องเล่าว่า ในอดีตกาลครั้งศาสนาของพระผู้มีพระภาคเจ้าพระนาม
ว่ากัลสปะ กุฎุมพีคนหนึ่ง ชาวกรุงพาราณสีได้ไปยังปัจฉิมชนบทพร้อมด้วย
เกวียน ๕๐๐ เล่มเพื่อหาสินค้า ณ ที่นั้น กุฎุมพีได้ทำความสนิทสนมกับพราน
ป่าให้ของใช้แก่เขาแล้วถามว่า สหาย ท่านเคยเห็นแก่นจันทน์บ้างไหม เมื่อ
พรานป่าตอบว่าเคยเห็น จึงเข้าไปป่าไม้จันทน์กับเขาทันทีบรรทุกแก่นจันทน์
แดงจนเต็มเกวียนทุกเล่มแล้วกล่าวกะพรานป่านั้นว่า สหาย เมื่อใดท่านมากรุง
พาราณสี เมื่อนั้นท่านพึงเอาแก่นจันทน์แดงมาด้วย แล้วก็กลับไปกรุงพาราณสี.
ครั้นต่อมาพรานป่านั้นก็เอาแก่นจันทน์ไปเรือนกุฎุมพีนั้น กุฎุมพีเห็นพรานป่า
จึงต้อนรับเป็นอย่างดี ตอนเย็นให้บคแก่นจันทน์ใส่สมุคจนเต็มแล้วกล่าวว่า
สหายจงไปอาบน้ำแล้วกลับมาเถิด แล้วส่งเขาไปทำนํ้ากับคนของตน. ตอนนั้น
ที่กรุงพาราณสีกำลังมีมหรสพ. ชาวกรุงพาราณสีตอนเช้าตรู่ถวายทาน ตอน
เย็นนุ่งผ้าเนื้อดีถือดอกไม้และของหอมเป็นต้น ไปไหว้พระมหาเจดีย์ของพระ-
พระภาคเจ้าพระนามว่ากัลสปะ พรานป่านั้น เห็นคนทั้งหลายเหล่านั้นจึงถาม
ว่า เขาไปไหนกัน พรานป่าได้ฟังว่าเขาไปวิหารเพื่อไหว้พระเจดีย์จึงได้ไป
ด้วยตนเอง ณ ที่นั้นพรานป่าเห็นผู้คนทำการบูชาพระเจดีย์โดยวิธีต่าง ๆ ด้วย

หรรศาล และมโนศิลา เป็นต้น ตนเองไม่รู้จะทำอะไร ๆ ให้สวยงามได้จึงเอาไม้จันทน์นั้นทำเป็นวงกลมประมาณเท่าถาดสำริดไว้ข้างบนอิฐทองในมหาเจดีย์ ครั้งนั้น ณ ที่นั้นได้เวลาพระอาทิตย์ขึ้น รัศมีพระอาทิตย์ส่องแสง เขาเห็นดังนั้นจึงเลื่อมใสได้ทำการปรารธนาว่า แม้เกิดในที่ใด ๆ ขอให้รัศมีเช่นนี้จงผูกที่อกของเรา. พรานป่าได้ทำกาละแล้ว ไปบังเกิดในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์. รัศมีได้ผูกขึ้นที่อกของเขา. เป็นวงกลมไฟโรจน์ที่อกของเขาจุวงกลมของพระจันทร์. ชนทั้งหลายจึงเรียกเขาว่า **จันทาทเทพบุตร.**

จันทาทเทพบุตรนั้น ยังพุทธันดรหนึ่งให้สิ้นไปโดยกลับไปกลับมาเกิดในสวรรค์ ๖ ชั้น ด้วยสมบัตินั้น เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าของเราทรงอุบัติได้บังเกิดในตระกูลพราหมณ์มหาศาล ในกรุงสาวัตถี. ที่อกของเขาได้มีรัศมีวงกลม เช่นกับวงกลมของพระจันทร์ ในวันตั้งชื่อของเขาพวกพราหมณ์การทำการมงคลเห็นรัศมีวงกลมนั้นจึงประหลาดใจว่า กุมารนี้ลักษณะเป็นผู้มีบุญจึงตั้งชื่อว่าจันทาทะเหมือนกัน. พราหมณ์ทั้งหลายพากุมารผู้เจริญวัยแล้ว ตกแต่งใส่เสื้ออย่างดีให้ขึ้นรถพากันบูชาว่า นิมหาพรหมของเรา แล้วเที่ยวประกาศไปทั่วตามนิคมราชธานีว่า ผู้ใดเห็นจันทาทะผู้นั้นจักได้ยศและทรัพย์เป็นต้น ตายแล้วจักไปสวรรค์. ในที่ที่ไปแล้ว ๆ พวกชนพากันมามากขึ้น ๆ ด้วยได้ข่าวที่เขาประกาศว่า ท่านผู้เจริญทั้งหลาย กุมารชื่อจันทาทะนี้ ผู้ใดเห็นผู้นั้นจักได้ยศทรัพย์และสวรรค์เป็นต้นห้วนไหวไปทั่วทั้งชมพูทวีป. พวกพราหมณ์ไม่แสดงแก่คนที่มามือเปล่า แสดงเฉพาะคนที่ถือทรัพย์ ๑๐๐ หรือ ๑,๐๐๐ มาให้เท่านั้น. พวกพราหมณ์พาจันทาทกุมารเที่ยวไปอย่างนี้จนถึงกรุงสาวัตถีตามลำดับ.

ก็สมัยนั้นพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงประกาศธรรมจักรอันประเสริฐได้เสด็จมาถึงกรุงสาวัตถีโดยลำดับ เมื่อจะทรงแสดงธรรมเพื่อประโยชน์แก่ชนเป็นอันมาก จึงประทับอยู่ ณ พระเชตวันมหาวิหารในกรุงสาวัตถี. ครั้งนั้นจันทากุมารไปถึงกรุงสาวัตถีมิได้ปรากฏคุณแม่ให้น้ำน้อยไหลไปในมหาสมุทร ฉะนั้น แม้ผู้ที่จะพูดถึงจันทากะก็ไม่มี ในตอนเย็นจันทากะเห็นหมู่ชนพากันถือของหอมและดอกไม้เป็นต้นมุ่งหน้าไปเชตวันมหาวิหารจึงถามว่า พวกท่านจะไปไหนกัน มหาชนตอบว่า พระพุทธเจ้าทรงอุบัติแล้วในโลก พระองค์ทรงแสดงธรรมเพื่อประโยชน์แก่ชนเป็นอันมาก เราจะไปพระวิหารเชตวันเพื่อฟังธรรม.

จันทากะแวดล้อมด้วยคณะพราหมณ์ได้ฟังคำนั้นก็ไป ณ พระเชตวันมหาวิหารนั้น. ก็ในตอนนั้นพระผู้มีพระภาคเจ้าประทับนั่ง ณ บวรพุทธอาสน์ในธรรมสภา. จันทากะเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าปฏิสนธารด้วยคำไพเราะแล้วนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง. ทันใดนั่นเองแสงสว่างของจันทากะก็หายไป. เพราะ ณ ที่ใกล้พระรัศมีของพระพุทธเจ้า รัศมีอื่นจะครอบงำไม่ได้ภายใน ๘๐ ศอก จันทากะนั้นไม่นิ่งด้วยคิดว่ารัศมีของเขาหายไปเสียแล้วจึงได้ลุกขึ้นเตรียมจะกลับ. ลำดับนั้นบุรุษคนหนึ่งกล่าวกะจันทากะว่า จันทากะผู้เจริญ ท่านกลัวพระสมณะหรือจึงจะกลับ. จันทากะตอบว่า เราไม่กลัวดอก จะกลับละ อีกประการหนึ่งรัศมีของเราหายไปด้วยเดชของพระสมณะนี้. จันทากะกลับนั่งข้างหน้าพระผู้มีพระภาคเจ้าเห็นความสมบูรณ์มีพระรูป พระรัศมีและพระลักษณะเป็นต้น ตั้งแต่เฝ้าพระบาทจนถึงปลายพระเกษามีใจเลื่อมใสอย่างยิ่งว่า พระสมณโคดมมีศักดิ์มาก รัศมีเพียงเล็กน้อยผุดขึ้นที่อกของเรา แม้เพียงเท่านั้นพวกพราหมณ์

ยังพาเราเที่ยวไปจนทั่วชมพูทวีป อย่างนี้แล้วพระสมณโคดมผู้ประกอบด้วย
ความสมบูรณ์แห่งพระลักษณะอันงาม ยังมีได้เกิดความถือพระองค์เลย พระ
สมณะนี้จักประกอบด้วยคุณสมบัติอันงามพระองค์จักเป็นศาสดาของเทวดาและ
มนุษย์ทั้งหลายเป็นแน่ จึงถวายบังคมพระผู้มีพระภาคเจ้าทูลขอบวช. พระผู้-
มีพระภาคเจ้ามีพระพุทธานุภาพพระเถระรูปหนึ่งว่า เธอจงบวชให้จันทากะนี้.
พระเถระนั้น ครั้นบวชให้จันทากะภิกษุแล้ว ก็บอกตบปัญจกกรรมฐานให้.
จันทากะภิกษุเริ่มเจริญวิปัสสนาแล้วไม่ช้านักก็บรรลุพระอรหันต์ ได้ชื่อว่าจันทาก-
เถระ.

ภิกษุทั้งหลายประชุมสนทนากันปรารภพระจันทากเถระนั้นว่า อ้าวโธ
ทั้งหลาย ผู้ที่เห็นจันทากะแล้วจะได้ยศหรือทรัพย์ หรือได้ไปสวรรค์ หรือได้
ถึงความบริสุทธิ์ด้วยเห็นรูปทางจักขุทวารนั้นหรือหนอ. พระผู้มีพระภาคเจ้า
ได้ตรัสพระสุตตรนี้ในเพราะเกิดเรื่องของพระจันทากเถระนั้น.

ในสุตตรนั้นพึงทราบความในกาลาก่อน. พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัส
ว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ความบริสุทธิ์มิได้มีด้วยการเห็น เห็นปานนี้เลย อีก
ประการหนึ่ง คนพาลผู้ประกอบด้วยทิฏฐิเห็นจันทากพราหมณ์หรือบุคคลอื่น
อย่างเดียวกัน ผู้ชื่อว่าไม่บริสุทธิ์เพราะเศร้าหมองด้วยกิเลสผู้ชื่อว่ามิโรคเพราะ
ไม่ปราศจากโรคคือกิเลส แล้วสำคัญเอาเองว่าเราได้เห็นบุคคลผู้บริสุทธิ์ เป็น
บุคคลผู้ยิ่งใหญ่หาโรคมิได้ ความหมกมดด้วยดียวมมีแก่นรชนด้วยการเห็นอัน
ได้แก่การที่ตนได้เห็นแล้วนั้นดังนี้. เมื่อคนพาลนั้นสำคัญเอาเองอย่างนี้ รู้ว่า
ความเห็นนั้นเป็นความเห็นยิ่ง แม้เป็นผู้เห็นบุคคลผู้บริสุทธิ์เนื่อง ๆ ในความ

เห็นนั้น ก็ยอมเชื่อว่า ความเห็นนั้นเป็นมรรคญาณ. แต่ความเห็นนั้นมิใช่เป็นมรรคญาณ. ด้วยเหตุนี้พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า **ทิฏฺฐเณ เจ สุตฺติ** หากความบริสุทธิ์ยอมมิได้ด้วยการเห็นดังนี้.

พึงทราบตามแห่งคาถาที่สองต่อไปนี้ ฝ่าความบริสุทธิ์แห่งกิเลสยอมมิได้แก่นรชนด้วยการเห็นอันได้แก่การเห็นรูปนั้น หรือนรชนนั้นยอมละทุกขมีชาติเป็นต้นได้ด้วยญาณนั้น เมื่อเป็นอย่างนั้นนรชนนั้นยอมบริสุทธิ์ได้ด้วยมรรคอันไม่บริสุทธิ์อย่างอื่นจากอริยมรรค นรชนผู้เป็นอย่างนี้ยอมบริสุทธิ์ไม่ได้เลย เพราะฉะนั้นคนมีทิฏฐิยอมกล่าวยกย่องความเห็นนั้นของคนผู้กล่าวอย่างนั้น คนมีทิฏฐินั้นยอมกล่าวความเห็นนั้นว่าผู้นี้เป็นมิจฉาทิฏฐิ แต่อาจารย์บางพวกกล่าวอย่างนั้นโดยนัยมีอาทิว่า **สสุตโต โลกโ** โลกเที่ยงดังนี้.

พึงทราบคาถาที่สามว่า **น พุราหฺมโณ** ดังนี้เป็นต้น. บทนั้นมีความดังต่อไปนี้ ก็ผู้ใดเชื่อว่าเป็นพราหมณ์เพราะเป็นผู้ลอยบาปได้แล้ว ผู้นั้นเป็นพราหมณ์จีณาสถึงความสิ้นอาสวะด้วยมรรคไม่กล่าวความบริสุทธิ์โดยมิจฉาทิฏฐิญาณอย่างอื่นจากอริยมรรคญาณที่เกิดขึ้นในเพราะรูปที่ได้เห็นอันได้แก่รูปสมมติว่าเป็นมงคลยิ่งในเพราะเสียงที่ได้ฟังอันได้แก่เสียงเป็นอย่างนั้น ในเพราะศีลอันได้แก่ความไม่ล่วง ในเพราะพรตมีตำราคู่ข้างเป็นต้น และในเพราะอารมณ์ที่ได้ทราบมีปฐวีธาตุเป็นต้น. บทที่เหลือพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสเพื่อยกย่องพราหมณ์นั้น. พราหมณ์นั้นมิได้ติดอยู่ในบุญอันมีธาตุสามและในบาปทั้งปวง ชื่อว่าละความเห็นว่าเป็นคนเสียได้ เพราะละทิฏฐิว่าเป็นตนได้แล้ว หรือเพราะละการยึดถือไร ๆ ได้ ท่านกล่าวว่าเป็นผู้

ไม่กระทำในบุญและบาป เพราะไม่กระทำบุญญาภิสังขารเป็นต้น. เพราะฉะนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อจะทรงสรรเสริญพราหมณ์นั้นจึงตรัสอย่างนี้. อนึ่ง พึงทราบการเชื่อมความแห่งบททั้งหมดนั้นด้วยบทต้นดังนี้ พราหมณ์ไม่คิดใน บุญและบาป ละความเห็นว่าเป็นต้นเสียได้ไม่กระทำในบุญและบาปนี้ พราหมณ์ ไม่กล่าวถึงความบริสุทธิ์โดยมิจนาทิกุญฺญานอย่างอื่นจากอริยมรรคญาณ. พระผู้มีพระภาคเจ้าครั้นตรัสว่าพราหมณ์ไม่กล่าวถึงความบริสุทธิ์ โดยมิจนาทิกุญฺญานอย่างอื่นจากอริยมรรคญาณแล้ว บัดนี้เมื่อจะทรงแสดงถึงความไม่ปลอดภัย แห่งทิกุญฺญานของพราหมณ์ผู้มีทิกุญฺญาก้าวถึงความบริสุทธิ์อย่างอื่นจากอริยมรรคญาณ จึงตรัสคาถาว่า ปุริมฺ ปหาย ละศาสดาเบื่องต้นดังนี้.

บทนั้นมีความดังต่อไปนี้. จริงอยู่ พราหมณ์เหล่านั้นเป็นผู้มีวาตะว่า บริสุทธิ์จากอริยมรรคอื่น ละศาสดาเบื่องต้นเป็นต้นเสีย อาศัยศาสดาอื่นด้วย ทิกุญฺญาที่พ้นจากการยึดเพราะยังละไม่ได้ อันค้นหาคือความอยากครอบงำ ย่อม ข้ามกรรมเป็นเครื่องข้องมีรากะเป็นต้นไปไม่ได้ เมื่อข้ามกรรมอันเป็นเครื่อง ข้องนั้น ๆ ไม่ได้ ชื่อว่าถือเอากรรมนั้นด้วย สละกรรมนั้นด้วย เหมือนวานร จับและปล่อยกิ่งไม้ที่ตรงหน้าเสียเพื่อจับกิ่งอื่นฉะนั้น.

ที่กล่าวการเชื่อมความ คาถาที่ห้าว่า ก็ผู้มีทิกุญฺญาย่อมกล่าวยกย่อง ความเห็นนั้นของผู้กล่าวอย่างนั้น ด้วยบทว่า สยฺ สมาทาย สมาทานเอง.

ในบทเหล่านั้นบทว่า สยฺ แปลว่าเอง. บทว่า สมาทาย คือถือเอา. บทว่า วตานิ ได้แก่ ตำราคุณลักษณะซึ่งเป็นต้น. บทว่า อัจจาวจํ ศาสดาดีและ เลว คือ เลือกหาศาสดาเป็นต้นแล้ว ๆ เล่า ๆ หรือเลวและประณีตจากศาสดา.

บทว่า **สญฺญสตุโ** ผู้ซึ่งอยู่ในสัญญา คือติดอยู่ในกามสัญญาเป็นต้น. บทว่า **วิทฺวาจ เวเทหิ สเมจฺจ ฌมฺมํ** ผู้มีความรู้แจ้ง ตรัสรู้ธรรมด้วยเวท ความว่า ผู้รู้แจ้งปรมาตมธรรม เป็นพระอรหันต์ ตรัสรู้ธรรมคืออริยสัจ ๔ ด้วยเวทคือมรรคญาณ ๔. บทที่เหลือชัดแล้ว. บทว่า **ส สพฺพฌมฺเมสุ วิเสนฺนิภูโต ยํกิลฺยจิ ทิฏฺฐจฺจฺว สุตฺตํ มุตฺตํ วา** พระชินาสพนั้นครอบงำมารและเสนาในธรรม ทั้งปวงคืออารมณ์อย่างใดอย่างหนึ่งที่ได้เห็น ได้ฟังหรือได้ทราบ ความว่าพระชินาสพผู้มีปัญญานั้น ชื่อว่าเป็นผู้ครอบงำมารและเสนา เพราะยังมารและเสนาให้พินาศไปในธรรมทั้งปวงเหล่านั้น คืออารมณ์อย่างใดอย่างหนึ่งที่ได้เห็น ได้ฟังหรือได้ทราบ. บทว่า **ตเมว ทสฺสี** คือพระชินาสพนั้นผู้เห็นความบริสุทธิ์อยู่. บทว่า **วิวฺถุํ จรณฺตํ** เป็นผู้มีหลังคาคือกิเลสอันเปิดแล้ว เพราะปราศจากหลังคาคือตัณหาเป็นต้น เทียวไปอยู่. บทว่า **เกนิธ โลกสุมิ วิกปฺเปยฺย** ฟังกำหนดพระชินาสพด้วยการกำหนดด้วยตัณหาและทิฏฐิอะไรในโลกนี้ ความว่าใคร ๆ ฟังกำหนดพระชินาสพด้วยการกำหนดด้วยตัณหา หรือด้วยการกำหนดด้วยทิฏฐิอะไรในโลกนี้ หรือฟังกำหนดด้วยราคะเป็นต้น ดังที่ได้กล่าวไว้แล้วในตอนต้น เพราะละตัณหาและทิฏฐิได้แล้ว.

ฟังทราบการเชื่อมความและความแห่งคาถาว่า **น กปฺปยนฺติ** ไม่กำหนด มีอะไรที่จะควรกล่าวยิ่งไปกว่านั้น คือ เพราะพระชินาสพเหล่านั้นเป็นผู้สงบไม่กำหนดด้วยตัณหาและทิฏฐิ ไม่กระทำตัณหาและทิฏฐิไว้ในเบื้องหน้าอย่างใดอย่างหนึ่ง พระชินาสพเหล่านั้นย่อมไม่กล่าวว่าความบริสุทธิ์ล้วนส่วนด้วยอกิริยทิฏฐิและสัสสตทิฏฐิอันไม่เป็นความบริสุทธิ์ล้วนส่วนทีเดียว เพราะยัง

ไม่ปราศจากความบริสุทธิ์ล้วนส่วนโดยปรมาตถ์. บทว่า อาทานคณฺถิ คชิตฺติ วิสขุ ความว่า ท่านสละคือตัดคันถะกิเลสเครื่องร้อยรัดอันทำให้ถึมั้น เพราะเป็นเหตุให้ถึมั้นรูปเป็นต้น แม้ ๔ อย่าง อันผูกมัดติดอยู่ในสันดาน ของตนได้ด้วยศัสตรา คืออริยมรรค.

บทว่า สีมาคิโธ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสโดยเทศนาอันเป็นบุคลาธิษฐานอย่างเดียว. ฟังทราบการเชื่อมคานานั้นเช่นกับคากาก่อนนั้นแล. คือ ฟังทราบอย่างเดียวกันกับอรรถกถา. มีอะไรยิ่งไปกว่านั้น ท่านอธิบายไว้ว่า พระขีณาสพผู้มีปัญญาจุกแผ่นดินเช่นนี้ชื่อว่าล่วงแฉงกิเลสได้เพราะล่วงแฉงกิเลส ๔ อย่างได้ ชื่อว่าเป็นพราหมณ์เพราะเป็นผู้ลอยบาปเสียแล้ว ไม่มีความยึดถือยึดมั่นวัตถุหรืออารมณ์อะไร เพราะได้รู้ด้วยญาณคือรู้จิตผู้อื่นและรู้การระลึกชาติได้ หรือเพราะได้เห็นด้วยมังสจักษุและทิพยจักษุ. พราหมณ์นั้น เป็นผู้ไม่มีความยินดีด้วยราคะเพราะไม่มีกามราคะ เป็นผู้ปราศจากราคะหมดกำหนดแล้ว เพราะไม่มีรูปราคะและอรูปราคะ พราหมณ์นั้นไม่มีความยึดถือวัตถุและอารมณ์ไร ๆ ว่าสิ่งนี้เป็นของยิ่งในโลกลนี้. พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงจบเทศนาด้วยธรรมเป็นยอดคือพระอรหัต.

จบอรรถกถาสุทฺถกสูตรที่ ๔ แห่งอรรถกถาขุททกนิกาย
ชื่อปรมาตถโชติกา

ปรมัตถกสูตรที่ ๕

ว่าด้วยเรื่องทิฏฐิของคน

[๔๑๒] บุคคลในโลกยึดถือในทิฏฐิ
ทั้งหลายว่า สิ่งนี้เป็นอย่างยิ่ง ย่อมกระทำ
ศาสดาเป็นต้นของตนให้เป็นผู้ประเสริฐ
กล่าวผู้อื่นนอกจากศาสดาเป็นต้นของตนนั้น
ว่า เลวทั้งหมด เพราะเหตุนั้น บุคคลนั้น
จึงไม่ล่วงพ้นความวิเวทไปได้.

บุคคลนั้นเห็นอนิสงส์อันใดในตน
กล่าวคือ ทิฏฐิ ที่เกิดขึ้นในสิ่งเหล่านี้ คือ
ในรูปที่ได้เห็น เสียงที่ได้ฟัง สีส พรต
หรืออารมณ์ที่ได้ทราบ บุคคลนั้น ยึดมั่น
อนิสงส์ในทิฏฐิของตนนั้นแล้วประเสริฐ
ที่สุด เห็นศาสดาอื่นทั้งหมดโดยความเป็น
คนเลว.

อนึ่ง บุคคลผู้อาศัยศาสดาของตน
แล้ว เห็นศาสดาอื่นเป็นคนเลว เพราะความ
เห็นอันใด ท่านผู้ฉลาดทั้งหลายกล่าวความ
เห็นนั้นว่า เป็นกิเลสเครื่องร้อยรัด เพราะ
ฉะนั้นแหละ ภิกษุไม่พึงยึดมั่นรูปที่ได้เห็น

เสียงที่ได้ฟัง อารมณ์ที่ได้ทราบ หรือศีล
และพรต.

แม้ทฤษฎีก็ไม่พึงกำหนดด้วยญาณ
หรือแม้ด้วยศีลและพรตในโลก ไม่พียงนำตน
เข้าไปเปรียบว่า เป็นผู้เสมอเขา ไม่พียง
สำคัญว่า เป็นผู้เลวว่าเขา หรือว่าเป็นผู้
วิเศษกว่าเขา.

ภิกษุนั้นละความเห็นว่าเป็นตนได้
แล้ว ไม่ถ่อมมันอยู่ ย่อมไม่กระทำนิสัย
(ตัณหานิสัยและทฤษฎีนิสัย) แม้อิณฺฑาณ ไม่
เป็นผู้เล่นไปเข้าพวกในสัตว์ทั้งหลายผู้แตก-
ต่างกันด้วยอำนาจทฤษฎีต่าง ๆ ย่อมไม่กลับ
มาแม้สูทฤษฎีอะไร ๆ.

พราหมณ์ในโลกนี้ไม่มีตัณหาในส่วน
สุดทั้ง ๒ มีผัสสะเป็นต้นเพื่อความเกิดบ่อย ๆ
ในโลกนี้หรือในโลกอื่น ไม่มีความยึดมั่น
อะไร ๆ ไม่มีสัญญาอันปัจจัยกำหนดแล้ว
แม้แต่น้อย ในรูปที่ได้เห็น ในเสียงที่ได้ฟัง
หรือในอารมณ์ที่ได้ทราบ ในโลกนี้ เพราะ
ได้ตัดสินธรรม ที่ตนยึดถือแล้วในธรรมทั้ง-
หลายใคร ๆ จะพึงกำหนดพราหมณ์นั้นผู้ไม่

ถือมั่นทิวฏฐิ ด้วยการกำหนดด้วยตัณหาหรือ
ด้วยการกำหนดด้วยทิวฏฐิอะไร ๆ ในโลกนี้.

พราหมณ์ทั้งหลายย่อมไม่กำหนดด้วย
ตัณหาหรือทิวฏฐิ ย่อมไม่กระทำตัณหาและ
ทิวฏฐิไว้ในเบื้องหน้า แม้ธรรมคือทิวฏฐิทั้ง
หลาย พราหมณ์เหล่านั้นก็ได้ปกปิดไว้
พราหมณ์ผู้อื่นใคร ๆ จะพึงนำไปด้วยศีล
และพรตไม่ได้ ถึงฝั่ง คือ นิพพานแล้ว
เป็นผู้คงที่ ย่อมไม่กลับมา หากเลศทั้งหลาย
อีก ฉะนั้นแล.

จบปรมัญญกสูตรที่ ๕

อรรถกถาปรมัญญกสูตรที่ ๕

ปรมัญญกสูตร มีคำเริ่มต้นว่า ปรมนุติ ทิวฏฐิสฺ ในทิวฏฐิทั้งหลาย
ว่าสิ่งนี้เป็นอย่างยิ่ง ดังนี้.

พระสูตรนี้มีการเกิดขึ้นอย่างไร ?

ได้ยินว่า เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ กรุงสาวัตถี พวก
เดียรถีย์ต่าง ๆ ประชุมกันแสดงทิวฏฐิของตน ๆ ว่าสิ่งนี้เป็นอย่างยิ่ง เกิดได้เพียง
กันแล้วพากันไปกราบทูลพระราชา. พระราชาให้ประชุมคนตาบอดแต่กำเนิด
เป็นอันมากแล้วรับสั่งว่า พวกเจ้าจงแสดงข้างเหล่านี้ ดังนี้. พวกราชบุรุษ

ประชุมคนตาบอดแล้วให้ช้างนอนข้างหน้ากล่าวว่า พวกท่านจงดูซิ. คนตาบอด
เหล่านั้นกล่าวอวัยวะส่วนหนึ่ง ๆ ของช้างแล้ว พระราชาตรัสถามว่า นี่แน่เจ้า
ช้างเหมือนอะไร ? ผู้ที่คลำวงก็ทูลว่า เหมือนงอนไถพระเจ้าข้า. พวกที่คลำ
งาเป็นต้นต่างก็ปรึกษาอีกพวกหนึ่งว่า นี่แน่เจ้า อย่าทูลเท็จต่อพระพักตร์
พระราชนะ แล้วกราบทูลว่าเหมือนขอติคข้างฝาพระเจ้าข้า. พระราชาทรง
สดับทั้งหมดแล้ว จึงทรงส่งพวกเดียรถีย์กลับไปด้วยพระดำรัสว่า ลัทธิของพวก
ท่านก็เหมือนเช่นนี้แหละ. ภิกษุผู้ถือบิณฑบาตเป็นวัตรรูปหนึ่งรู้เรื่องราว
แล้ว จึงไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้า. พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงถือเอาเรื่อง
นั้นเป็นเหตุจึงตรัสเรียกภิกษุทั้งหลายมา ตรัสว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย คนตา
บอดแต่กำเนิด ไม่รู้จักช้าง ต่างก็กล่าวอวัยวะส่วนนั้น ๆ ของช้างแล้วก็เถียง
กัน ฉันทใด พวกเดียรถีย์ก็ฉันทนั้น ไม่รู้จักกรรมอันเป็นเหตุให้พ้นทุกข์ ลูปคลำ
ทิวภูษินั้น ๆ แล้วก็เถียงกัน เพื่อทรงแสดงธรรมนั้น จึงได้ตรัสพระสูตรนี้.

ในบทเหล่านั้นบทว่า **ปรมนุตติ ทิวภูษินุ** **ปริพุพสาโน** บุคคลยึดถือ
ในทิวภูษินั้นทั้งหลายว่าสิ่งนี้เป็นอย่างยิ่ง คือยึดอยู่ในทิวภูษินของตน ๆ ว่าสิ่งนี้เป็นอย่าง
ยิ่ง. บทว่า **ยทุตฺตริ** **ภฺรุต** ย่อมกระทำให้อย่างคือย่อมกระทำศาสดาเป็นต้น
ของตนให้เป็นผู้ประเสริฐ. บทว่า **หิณาติ** **อญฺเณ** **ตโต** **สพฺพมาห** กล่าว
ผู้อื่นเว้นศาสดาเป็นต้นของตนว่าพวกนี้เลวทั้งหมด. บทว่า **ตสฺมา** **วิวาทานิ**
อวิตฺตโต คือเพราะเหตุนั้นบุคคลนั้นจึงไม่ล่วงพ้นความวิวาทไปได้เป็นแน่.

พึงทราบความแห่งคาถาที่สองต่อไปนี้ ก็ไม่ล่วงพ้นไปได้เช่นนี้แล้ว
บุคคลนั้นเห็นอานิสงส์อันใดดังกล่าวแล้วในก่อนในตน กล่าวคือทิวภูษินอันเกิด

ขึ้นในสิ่งเหล่านี้คือ ในรูปที่ได้เห็น ในเสียงที่ได้ฟัง ในสีลและพรต ในอารมณ์
ที่ได้รู้ บุคคลนั้นยึดมั่นอนิสงส์ในทิวฏฐิของตนนั้นว่า สิ่งนี้ประเสริฐที่สุด เห็น
ศาสดาอื่นทั้งหมดมีศาสดาของคนอื่นเป็นต้น โดยกามเป็นคนเลว.

พึงทราบความแห่งคาถาที่สามต่อไป นี้ เมื่อเห็นอย่างนี้ บุคคลผู้อาศัย
ศาสดาเป็นต้นของตนเห็นศาสดาของคนอื่นเป็นต้น เป็นคนเลว เพราะความ
เห็นอันใด ท่านผู้ฉลาดทั้งหลายกล่าวความเห็นอันนั้นว่า เป็นกิเลสเครื่องร้อย
รัด อธิบายว่า เป็นเครื่องผูกมัด. ท่านอธิบายว่า เพราะฉะนั้นแลภิกษุไม่พึง
ยึดมั่นในรูปที่ได้เห็น เสียงที่ได้ฟัง อารมณ์ที่ได้ทราบ หรือสีลและพรต

พึงทราบความแห่งคาถาที่สี่ต่อไป มิใช่ไม่พึงยึดถือรูปที่ได้เห็น เสียง
ที่ได้ฟังเป็นต้นอย่างเดียว อันที่จริงไม่พึงกำหนดแม้ทิวฏฐิอื่น ๆ ขึ้นไปที่ยังไม่
เป็นในโลก. ท่านอธิบายว่า ไม่พึงให้เกิด. เช่นไร. ไม่พึงกำหนดทิวฏฐิที่
กำหนดด้วยญาณหรือแม้สีลและพรต หรือด้วยญาณมีสมาบัติญาณเป็นต้น หรือ
ด้วยสีลและพรต. อนึ่งมิใช่พึงกำหนดทิวฏฐิอย่างเดียว อันที่จริงไม่พึงสำคัญว่า
เป็นผู้เลวกว่าเขา หรือเป็นผู้วิเศษกว่าเขา.

พึงทราบความแห่งคาถาที่ห้าต่อไป ก็เมื่อไม่กำหนดคือไม่สำคัญทิวฏฐิ
อย่างนี้ ภิกษุละความเห็นว่าเป็นตนได้แล้ว ไม่ถือมั่นอยู่ คือละสิ่งที่ตนถือมา
ก่อน แล้วไม่ถือสิ่งอื่น ย่อมไม่กระทำนิสัย ๒ อย่าง (ตัณหานิสัยและทิวฏฐิ
นิสัย) ในญาณมีประการดังกล่าวแล้วแม้นั้น ก็เมื่อไม่กระทำ ภิกษุนั้นแล ไม่
เป็นผู้เล่นไปเข้าพวก ในสัตว์ทั้งหลายผู้แตกต่างกันด้วยอำนาจทิวฏฐิต่าง ๆ เป็น
ผู้ไม่ไปด้วยอำนาจความพอใจเป็นต้น ย่อมไม่กลับมาสู่ทิวฏฐิแม้จะอะไร ๆ ใน
ทิวฏฐิ ๖๒.

บัดนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสคาถา ๓ คาถา มีอาทิว่า **ยสุสุภยนุเต**
ดังนี้ เพื่อกล่าวสรรเสริญพระชินาสพ ดังได้กล่าวแล้วในคาถานี้.

ในบทเหล่านั้น บทว่า **อุภยนุเต** ในส่วนสุดทั้งสอง คือผัสสะเป็น
ต้น ดังได้กล่าวไว้แล้วในก่อน. **ปณฺธิ** ได้แก่ ตัณหา. บทว่า **ภวภว**
คือเพื่อความเกิดบ่อย ๆ บทว่า **อิธ วา หุริ วา** ในโลกนี้หรือในโลกอื่น คือ
ในโลกนี้มีอัตภาพของตนเป็นต้น หรือในโลกอื่นมีอัตภาพของผู้อื่นเป็นต้น.
บทว่า **ทิกฺขุเร วา** ในรูปที่ได้เห็น คือในความบริสุทธิ์ของรูปที่ได้เห็น. ใน
เสียงที่ได้ฟังก็มีนัยนี้. บทว่า **สยฺยุตา** ได้แก่ ทิกฺขุอันเกิดแต่สัญญา. บทว่า
ธมฺมาปี เตสํ น ปฏฺิจฺฉิตาเส แม้ธรรมทั้งหลายพราหมณ์เหล่านั้นก็มีได้
ปกปิดไว้ คือแม้ธรรมคือทิกฺขุ ๖๒ พราหมณ์เหล่านั้นมิได้ปกปิดไว้ อย่างนี้ว่า
นี้เท่านั้นเป็นของจริง อย่างอื่นเป็นโมฆะ. ดังนี้. บทว่า **ปารี คโต น**
ปจฺเจติ ตาที ผู้ถึงฝั่งแล้วเป็นผู้คงที่ไม่กลับมาอีก คือ ผู้ถึงฝั่งคือนิพพาน
แล้วเป็นผู้คงที่ด้วยอาการ ๕ ย่อมไม่กลับมาสู่กิเลสที่ละได้ด้วยมรรคนั้น ๆ อีก.
บทที่เหลือชัดแล้วทั้งนั้น.

จบอรรถกถาปฐมภูทกสูตรที่ ๕ แห่งอรรถกถาขุททกนิกาย

ชื่อปรมัตถโชติกา

ชราสูตรที่ ๖

ว่าด้วยชีวิตนี้น้อยนัก

[๔๑๓] ชีวิตนี้น้อยนัก สัตว์ย่อม

ตายแม้ภายใน ๑๐๐ ปี ถ้าแม่สัตว์เป็นอยู่
(๑๐๐ ปี) ไซ้ สัตว์นั้น ก็ยอมตายแม่เพราะ
ชราโดยแท้แล.

ชนทั้งหลายย่อมเศร้าโศก เพราะสิ่ง
ที่ตนยึดถือว่าเป็นของเรา สิ่งที่เคยหวงแหน
เป็นของเที่ยงไม่มีเลย บุคคลเห็นว่า สิ่งนี้มี
อันต้องพลัดพรากจากกันมีอยู่ ดังนี้แล้วไม่
พึงอยู่ครองเรือน.

บุรุษย่อมสำคัญสิ่งใดว่า สิ่งนี้เป็น
ของเรา จำต้องละสิ่งนั้นไป แม้เพราะความ
ตาย บัณฑิตผู้นับถือพระพุทธเจ้าว่าเป็นของ
เรา ทราบข้อนี้แล้ว ไม่พียงน้อมไปในความ
เป็นผู้ถือว่สิ่งนั้น ๆ เป็นของเรา.

บุคคลผู้ตื่นขึ้นแล้ว ย่อมไม่เห็น
อารมณ์อันประจวบด้วยความฝัน แม้ฉันใด
บุคคลย่อมไม่เห็นบุคคลผู้ที่ตนรัก ผู้ทำกาละ
ล่วงไปแล้ว แม้ฉันนั้น.

บุคคลย่อมกล่าวขวัญกันถึงชื่อนี้ ของ
คนทั้งหลายผู้อันตนได้เห็นแล้วบ้าง ได้ฟัง
แล้วบ้าง ชื่อเท่านั้น ที่ควรกล่าวขวัญถึง
ของบุคคลผู้ล่วงไปแล้ว จักยังคงเหลืออยู่.

ชนทั้งหลายผู้ยินดีแล้วในสิ่งที่ตน
ถือว่าเป็นของเรา ย่อมละความโศก ความ
รำไรและความตระหนี่ไม่ได้ เพราะเหตุนั้น
มุณีทั้งหลายผู้เห็นนิพพานเป็นแดนเกษม ละ
อารมณ์ที่เคยหวงแหนได้เที่ยวไปแล้ว.

บัณฑิตทั้งหลายกล่าวผู้ไม่แสดงตน
ในภพ อันต่างด้วยนรกเป็นต้น ของภิกษุผู้
ประพฤติหลักเร้น ผู้เสพที่นั่งอันสงัด ว่า
เป็นการสมควร.

มุณีไม่อาศัยแล้วในอายตนะทั้งปวง
ย่อมไม่กระทำสัตว์หรือสังขารให้เป็นที่รัก
ทั้งไม่กระทำสัตว์หรือสังขารให้เป็นที่เกลียด-
ชัง ย่อมไม่ติดความรำไรและความตระหนี่
ในสัตว์หรือสังขารอันเป็นที่รักและเป็นที่
เกลียดชังนั้น.

เปรียบเหมือนน้ำไม่ติดอยู่บนใบไม้
ฉะนั้น หยาดน้ำย่อมไม่ติดอยู่บนใบบัว น้ำ

ย่อมไม่ติดอยู่ที่ใบปทุม จันใด มุนีย่อมไม่
ติดในรูปที่ได้เห็น เสียงที่ได้ฟัง หรืออารมณ์
ที่ได้ทราบ จันนั้น.

ผู้มีปัญญาย่อมไม่สำคัญด้วยรูปที่ได้
เห็น เสียงที่ได้ฟัง หรืออารมณ์ที่ได้ทราบ
ย่อมไม่ปรารถนาความบริสุทธิ์ด้วย (มรรค
อย่างอื่น) ทางอื่น ผู้มีปัญญานั้น ย่อมไม่
จันดี ย่อมไม่ยินร้าย ฉะนั้นแล.

จบชราสูตรที่ ๖

อรรถกถาชราสูตรที่ ๖

ชราสูตร มีคำเริ่มต้นว่า อปเป วต ชีวิต ชีวิตน้อยหนอ ดังนี้.

พระสูตรนี้มีการเกิดขึ้นอย่างไร ?

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงจำพรรษาอยู่ ณ กรุงสาวัตถี ทรง
พิจารณาถึงจาริตของพระพุทธรเจ้าทั้งหลายในการเสด็จจาริกไปยังชนบทมีอาทิ
คือ ให้ถึงคามไม่มีโรค บัญญัติสิกขาบทที่ยังไม่ได้บัญญัติไว้ ทรมาณเวไนย
สัตว์ เล่าชาดกเป็นต้น อันเป็นต้นเหตุให้เกิดเรื่องนั้น ๆ แล้วจึงเสด็จจาริก
ไปยังชนบท. พระผู้มีพระภาคเจ้า เสด็จจาริกไปโดยลำดับ ถึงเมืองสาเกต
ในตอนเย็น เสด็จเข้าไปยังป่าไม้อัญชัน. ชาวเมืองสาเกตทราบข่าวแล้วคิดว่า

บัดนี้ ยังไม่ถึงเวลาเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นสว่างแล้วจึงถือดอกไม้และของหอมเป็นต้น ไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้ากระทำการบูชากราบไหว้และชื่นชมเป็นต้น ได้ขึ้นแวกล้อมจนถึงเวลาที่พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จเข้าไปยังบ้าน. ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า แวกล้อมด้วยภิกษุสงฆ์เสด็จเข้าไปบิณฑบาต.

พราหมณ์มหาศาลคนหนึ่งชาวเมืองสาเกตออกจากเมืองได้เห็นพระผู้มีพระภาคเจ้านั้นที่ประตูเมือง. ครั้นเห็นแล้วเกิดความรักตั้งว่าเป็นบุตร ได้เดินตรงไปเฉพาะพระพักตร์รำไห้ว่า ลูกรัก พ่อเห็นลูกมานานแล้ว. พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแจ้งกะภิกษุทั้งหลายว่า ลูกก่อนภิกษุทั้งหลาย พราหมณ์นี้จึงทำสิ่งที่ตนต้องการ อย่าห้าม. แม้พราหมณ์ก็ตรงเข้ากอดพระวรกายของพระผู้มีพระภาคเจ้า โดยรอบ คือข้างหน้า ข้างหลัง ข้างขวา และข้างซ้าย เหมือนแม่โคของการลูกโคฉะนั้น กล่าววว่า ลูกรัก พ่อเห็นลูกมานานแล้ว ลูกได้จากพ่อไปนานแล้ว. พิวว่า พราหมณ์นั้นไม่ได้ทำอย่างนั้น หัวใจจะแตกตาย. เขาได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า ข้าพระองค์สามารถจะถวายทานแก่ภิกษุทั้งหลายที่มาถึงพระองค์ได้ ขอพระองค์จงอนุเคราะห์แก่ข้าพระองค์เถิดพระเจ้าข้า. พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงรับด้วยศุภนิภาพ. พราหมณ์รับบาตรของพระผู้มีพระภาคเจ้าเดินออกหน้าส่งข่าวให้แก่นางพราหมณีทราบว่าบุตรของเรามาแล้ว ฟังปุ้อาสนะไว้. นางพราหมณีได้ทำตามนั้น ยืนคูดูเห็นพระผู้มีพระภาคเจ้า ในระหว่างถนนเกิดความรักตั้งว่าเป็นบุตร จับที่พระบาทรำไห้ว่าลูกรัก แม่เห็นลูกมานานแล้ว แล้วนำไปเรือนอังคาสด้วยความเคารพ.

เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าเสวยเสร็จแล้ว พราหมณ์นำบาตรออก. พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงทราบธรรมเป็นที่สบายของพราหมณ์และนางพราหมณีนั้น จึงทรงแสดงธรรม. เมื่อจบเทศนาทั้งสองก็ได้เป็นพระโสดาบัน.

ลำดับนั้น พราหมณ์และนางพราหมณีกราบทูลวิงวอนพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอพระองค์ทรงรับภิกษาในเรือนของข้าพระองค์ตลอดเวลาที่พระองค์ประทับอยู่ ณ เมืองนี้เถิด. พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงปฏิเสธว่า พระพุทธเจ้าทั้งหลายมิได้เสด็จไปยังที่แห่งเดียวเท่านั้นติดต่อกัน. พราหมณ์และนางพราหมณีกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ ถ้าเช่นนั้น แม้พระองค์เสด็จบิณฑบาตกับภิกษุสงฆ์แล้วอนิมนต์เสวยภัตตาหาร ณ ที่นี้ แสดงธรรมเสร็จ จึงกลับพระวิหารเถิดพระเจ้าข้า. พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ทรงทำตามนั้นเพื่อทรงอนุเคราะห์พราหมณ์และนางพราหมณีนั้น. ชนทั้งหลายพากันกล่าวถึงพราหมณ์และนางพราหมณีว่า เป็นพุทธบิดา พุทธมารดา. แม้ตระกูลนั้นก็ได้อื้ออย่างนั้น.

พระอานนท์เถระกราบทูลถามพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าพระองค์รู้จักพระมารดาพระบิดาของพระองค์ แต่เหตุไร พราหมณ์และนางพราหมณีจึงกล่าวว่า เราเป็นพุทธบิดา เราเป็นพุทธมารดา ดังนี้เล่า พระเจ้าข้า. พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า คุณก่อนอานนท์ นางพราหมณีและพราหมณ์ได้เคยเป็นมารดาบิดาของเราเป็นลำดับมาตลอด ๕๐๐ ชาติ เป็นลูกเป็นป้าของเรามา ๕๐๐ ชาติ เป็นอาเป็นน้ามา ๕๐๐ ชาติ พราหมณ์และนางพราหมณีนั้นกล่าวด้วยความรักในชาติก่อนนั่นเอง และได้ตรัสคานี้ว่า

**ความรักนั้นย่อมเกิดเพราะเคยอยู่ร่วม
กันมาก่อน หรือเพราะเกื้อกูลกันในปัจจุบัน
เหมือนดอกบัวเกิดในน้ำ ฉะนั้น.**

แต่นั้นมา พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ตามความพอพระทัย ณ เมืองสาเกต แล้วเสด็จจาริกไปอีก ได้เสด็จกลับกรุงสาวัตถี. พราหมณ์และนางพราหมณีเข้าไปหาภิกษุทั้งหลาย ฟังธรรมเทศนาอันเหมาะสมแล้วบรรลุมรรคที่เหลือ นิพพานด้วยอนุปาติเสสนิพพานธาตุ. ในเมือง พวกพราหมณ์ประชุมปรึกษากันว่า เราจักสักการะญาติของพวกเรา. พวกอุบาสกและอุบาสิกาที่เป็นโสดาบัน สกทาคามี และอนาคามี ต่างก็ประชุมปรึกษากันว่า พวกเราจักสักการะเพื่อนร่วมปฏิบัติธรรมของพวกเรา. ชนทั้งหมดเหล่านั้นจึงยกเรือนยอดคาคด้วยผ้ากัมพล บูชาด้วยดอกไม้และของหอมเป็นต้น ออกจากเมืองไป.

แม้พระผู้มีพระภาคเจ้า ในวันนั้นตอนเช้าก็ทรงตรวจดูโลกด้วยพุทธจักขุ ทรงทราบว่า พราหมณ์และนางพราหมณีนิพพาน ทรงทราบต่อไปว่า เมื่อเราไป ณ ที่นั้น ชนเป็นอันมากจักบรรลุธรรม เพราะฟังธรรมเทศนา ทรงถือบาตรและจีวรเสด็จมาจากกรุงสาวัตถี เสด็จเข้าไปยังป่าช้า. พวกชนเห็นแล้ว ได้ยินประชุมกันว่า พระผู้มีพระภาคเจ้ามีพระประสงค์จะทำจาปนกิจมารดาบิดา จึงเสด็จมา. แม้ชาวเมืองก็พากันบูชาเรือนยอด พากันมาป่าช้า กราบทูลถามพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า อริยสาวกที่เป็นคฤหัสถ์จะพึงบูชาอย่างไร. พระผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อจะทรงแสดงความเป็นอเสกขมุณีของอริยสาวกผู้เป็นคฤหัสถ์เหล่านั้นโดยพระประสงค์ว่า ควรบูชาอริยสาวกผู้เป็นคฤหัสถ์เหล่านี้เหมือนบูชาพระอเสกขะ จึงตรัสคาถานี้ว่า

มุณีเหล่าใดเป็นผู้ไม่เบียดเบียนสํารวม

กายอยู่เป็นนิจ มุณีเหล่านั้นไปในที่ที่สัตว์

ทั้งหลายไปแล้วไม่ตาย ไม่พึงเศร้าโศก.

พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงตรวจดูบริษัทนั้นเมื่อจะทรงแสดงธรรมสมควรแก่ขณะนั้นจึงได้ตรัสพระสุตเรื่องนี้.

ในบทเหล่านั้น บทว่า **อปปี วัต ชีวิตัง อิทัง** ชีวิตนี้น้อยหนอนี้มีนัยดังได้กล่าวแล้วในสัลลสูตรว่า ชีวิตของมนุษย์ทั้งหลายนี้น้อยนิดเดียว เพราะตั้งอยู่ประเดี้ยวเดียว เพราะมีรสอยู่ประเดี้ยวเดียวดังนี้. บทว่า **โอรุ วสุตตปิ มียุติ** สัตว์ย่อมตายแม้ภายใน ๑๐๐ ปี คือตายแม้ในเวลาที่ยังเป็นกณะ (รูปที่เกิดเป็นครั้งแรกในขณะเริ่มตั้งครรรภ์) ต่ำกว่า ๑๐๐ ปี. บทว่า **อติจฺจ** อยู่เกิน คืออยู่เกิน ๑๐๐ ปี. บทว่า **ชรสตปิ มียุติ** คือ สัตว์นั้นย่อมตายแม้เพราะชรา.

บทว่า **มมายิตเต** คือ เพราะสิ่งที่ตนยึดถือว่าเป็นของเรา. บทว่า **วินาภาวสนฺตเมวิทัง** คือ สิ่งนี้มีความพลัดพรากจากกันมีอยู่ ท่านอธิบายว่า จะไม่มีการพลัดพรากจากกันไปไม่ได้. บทว่า **มามโก** ผู้นับถือพระพุทธเจ้าว่าเป็นของเรา คือนับถือว่าอุบาสกหรือภิกษุของเรา หรือนับถือพระพุทธเจ้าเป็นต้นว่าเป็นของเรา. บทว่า **สงฺกตัง** อารมณ์อันประจวบคืออารมณ์ที่มาถึงหรือที่เคยเห็น. บทว่า **ปิยาจิตัง** บุคคลที่คนรัก คือบุคคลที่ตนทำให้เป็นที่รัก. บทว่า **นามเมวาวสิสฺสตี อุกฺเขยฺย** ชื่อเท่านั้นที่ควรกล่าวถึงยังเหลืออยู่ คือธรรมชาติมีรูปเป็นต้นทั้งหมดละไป ส่วนชื่อเท่านั้นยังเหลือเพื่อเรียกกันอย่างนี้ว่า **พุทฺธรฺกฺขิตัง ชมฺมรฺกฺขิตัง**. บทว่า **มุนโย** มุนีทั้งหลาย ได้แก่พระมุนีผู้เป็นจิณาสพ. บทว่า **เขมทสฺสโน** ได้แก่ ผู้เห็นนิพพาน.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสคาถาที่ ๗ เพื่อทรงแสดงถึงการปฏิบัติอันสมควรในโลกที่ถูกรุกความตายกำจัดอย่างนี้.

ในบทเหล่านั้น บทว่า ปฏิสินจรสูต ของภิกษุผู้ประพาศเหล็กเร็นอยู่ คือของภิกษุผู้ประพาศทำจิตเหล็กเร็นอยู่จากที่นั่น ๆ. บทว่า ภิกขุโน ได้แก่ กัลยาณปุถุชนหรือพระเสกขะ. บทว่า สามคฺคิยมาหุ ตสูต ตโย อตุตฺตานํ ภวเน น ทสฺสเย ความว่า บัณฑิตทั้งหลายกล่าวผู้ที่ปฏิบัติอย่างนี้ไม่แสดงตนในภพอันต่างด้วยนรกเป็นต้น ว่าเป็นการสมควร. อธิบายว่า ยิ่งไปกว่านั้น บัณฑิตนั้นพึงพ้นจากความตาย.

บัดนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสถึงพระปิณาสพอ่างนี้ว่า ผู้ที่ไม่แสดงตนในภพ ดังนี้ จึงตรัสคาถา ๓ คาถา ต่อจากนี้เพื่อพรรณานาคูณของพระปิณาสพนั้น .

ในบทเหล่านั้นบทว่า สพฺพตฺถ ในอายตนะทั้งปวง คือในอายตนะ ๑๒. ก็ในบทนี้ว่า ยทิทํ ทิฏฺฐํ สุตํ มุตฺตสุ วา พิงฺทราบการเชื่อมความอย่างนี้ว่า มุนิย่อมไม่คิดในรูปที่ได้เห็น ในเสียงที่ได้ฟัง หรือในอารมณ์ที่ได้ทราบ อย่างนี้. บทว่า โธโน น หิ เตน มนฺยฺยติ ยทิทํ ทิฏฺฐํ สุตํ มุตฺตสุ วา พิงฺทราบการเชื่อมความอย่างนี้เหมือนกันว่า ผู้มีปัญญาย่อมไม่สำคัญด้วยรูปที่ได้เห็น ด้วยเสียงที่ได้ฟัง หรือย่อมไม่สำคัญ ในอารมณ์ที่ได้ทราบ. บทว่า น หิ โส รชฺชติ โน วิรชฺชติ ผู้มีปัญญานั้น ย่อมไม่ยินดี ย่อมไม่ยินร้าย ความว่า ผู้มีปัญญา ย่อมไม่ยินดี เหมือนปุถุชนที่เป็นพาล ย่อมไม่ยินร้าย เหมือนกัลยาณปุถุชน และพระเสกขะ ย่อมได้ชื่อว่าเป็นผู้ไม่ยินดียินร้าย เพราะสิ้นราคะแล้วนั่นเอง. บทที่เหลือในที่ทั้งปวงชัดดีแล้ว.

ในเวลาจบเทศนาสัตว์ ๘๔,๐๐๐ ได้บรรลุธรรมแล้ว

จบอรรถกถาชาดสูตรที่ ๘๔,๐๐๐ แห่งอรรถกถาขุททกนิกาย

ชื่อปรมัตถโชติกา

ติสสเมตเตยยสูตรที่ ๗

ว่าด้วยความคับแค้นด้วยประกอบเมถุนธรรมเนื่อง ๆ

ท่านพระติสสเมตเตยยะทูลถามปัญหาว่า

[๔๑๔] ข้าแต่พระองค์ผู้นิรทุกข์ ขอ

พระองค์ตรัสบอกความคับแค้นแห่งบุคคลผู้

ประกอบเมถุนธรรมเนื่อง ๆ เกิด ข้าพระองค์

ทั้งหลายได้สดับคำสั่งสอนของพระองค์แล้ว

จักศึกษาในวิเวก.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสพยากรณ์ว่า

ดูก่อนเมตเตยยะ ความคับแค้นของ

บุคคลผู้ประกอบเมถุนธรรมมีอยู่ บุคคล

ผู้ประกอบเมถุนธรรม ย่อมลืมแม้คำสั่งสอน

และย่อมปฏิบัติผิด นี่เป็นกิจไม่ประเสริฐใน

บุคคลนั้น.

บุคคลใดประพฤติดูอยู่ผู้เดียวในกาล-

ก่อนแล้ว เสพเมถุนธรรม (ในภายหลัง)

บัณฑิตทั้งหลายกล่าวบุคคลนั้นว่า เป็นคนมี

กิเลสมากในโลก เหมือนยวดยานที่แล่นไป

ไถ่หิว ฉะนั้น.

ยศและเกียรติคุณในกาลก่อนของ
บุคคลนั้น ย่อมเสื่อม บุคคลเห็นโทษแก่นี้
แล้ว ควรศึกษาไตรสิกขาเพื่อละเมถุนธรรม.

ผู้ใดไม่ละเมถุนธรรม ผู้นั้นถูกความ
ดำริครอบงำแล้ว ชบเขาอยู่เหมือนคนกำพรว้า
ฉะนั้น ผู้นั้นพึงเสียดังกระบือไปของชน
เหล่าอื่นแล้ว เป็นผู้ก่อเงินเช่นนั้น.

อนึ่ง ผู้ใดอันวาตะของบุคคลอื่น
ตกเตือนแล้ว ยังกระทำกายทุจริตเป็นต้น
ผู้นี้แหละพึงเป็นผู้มีเครื่องผูกใหญ่ ย่อมถือ
เอาโทษแห่งมุตาวาท.

บุคคลอันผู้อื่นรู้กันดีแล้วว่าเป็นบัณฑิต
อิฐฐานการเที่ยวไปผู้เดียว แม้ใน
ภายหลังประกอบในเมถุนธรรม ย่อมมัว-
หมองเหมือนคนงมฉาย ฉะนั้น.

มุนีในศาสนาผู้รู้โทษในเบื้องต้น
และเบื้องปลายนี้แล้ว ควรกระทำการเที่ยว
ไปผู้เดียวให้มั่นคง ไม่ควรเสพเมถุนธรรม.

ควรศึกษาวิเวกเท่านั้น การประพฤติ
วิเวกนี้ เป็นกิจอันสูงสุดของพระอริยเจ้า

ทั้งหลาย มุนีไม่ควรสำคัญตนว่าเป็นผู้ประ-
เสริฐด้วยวิเวกนั้น มุนีนั้นแลย่อมอยู่ใกล้
นิพพาน.

หมุ่สัตว์ผู้ยินดีแล้วในกามทั้งหลาย
ย่อมรักใคร่ต่อมุนีผู้สัจแล้วเที่ยวไปอยู่ ผู้
ไม่มีความหวังใยในกามทั้งหลายผู้ข้ามโอฆะ
ได้แล้ว ฉะนี้แล.

จบติสสเมตเตยยสูตรที่ ๓

อรรถกถาติสสเมตเตยยสูตรที่ ๓

ติสสเมตเตยยสูตร มีคำเริ่มต้นว่า เมถุนมมฺหุตฺตสฺส บุคคลผู้
ประกอบเมถุนธรรมเนื่อง ๆ ดังนี้.

พระสูตรนี้มีการเกิดขึ้นอย่างไร ?

มีเรื่องเล่าว่า เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ กรุงสาวัตถี
มีสหายสองคนชื่อติสสะและเมตเตยยะได้พากันไปกรุงสาวัตถี. สหายทั้งสอง
นั้นในตอนเย็นเห็นมหาชนเดินมุ่งหน้าไปยังพระเชตวัน จึงถามว่า พวกท่าน
ไปไหนกัน. เมื่อชนเหล่านั้น บอกว่า พระพุทธเจ้าทรงอุบัติขึ้นแล้วในโลก
ทรงแสดงธรรมเพื่อประโยชน์แก่ชนเป็นอันมาก พวกเราจะไปยังพระเชตวัน
เพื่อฟังธรรมนั้น. สหายทั้งสองก็พูดว่า แม้เราทั้งสองก็จะฟัง จึงพากัน ไป.
สหายทั้งสองนั่งฟังธรรมของพระผู้มีพระภาคเจ้าผู้ทรงแสดงธรรมในระหว่าง

บริษัทจึงคิดกันว่า เมื่อเราขังกรงเรื่อนอยู่คงไม่สามารถบำเพ็ญกรรมนี้ได้ สะดวกนัก. ครั้นมหาชนกลับกันไปแล้วทั้งสองจึงขอบรรพชาจะพระผู้มีพระภาคเจ้า. พระผู้มีพระภาคเจ้ามีพระพุทธรูปให้ภิกษุรูปหนึ่งบวชให้สหายทั้งสองนั้น. ภิกษุนั้นครั้งให้สหายทั้งสองบวชแล้วก็ให้ตั้งปัจฉยกรรมฐานแล้วเตรียมจะไปอยู่ป่า. พระเมตเตยยะกล่าวจะพระติสสะว่า คุณก่อนอาวุโส พระอุปัชฌาย์จะไปป่า แม้เราทั้งสองก็จะไปด้วย. พระติสสะกล่าวว่า อย่าเลยคุณผมต้องการเห็นและฟังธรรมของพระผู้มีพระภาคเจ้า ท่านไปเถิด แล้วไม่ไป. พระเมตเตยยะไปกับพระอุปัชฌาย์บำเพ็ญสมณธรรมในป่า ไม่ช้านักก็ได้บรรลุประอรหัตพร้อมทั้งพระอุปัชฌาย์ผู้เป็นอาจารย์. พี่ชายของพระติสสะถึงแก่กรรมโดยพยาธิ. พระติสสะได้ข่าวแล้วก็ไปบ้านของตน ที่บ้านนั้นพวกญาติพากันปลุกปลอบพระติสสะให้สีก. ฝ่ายพระเมตเตยยะก็มาถึงกรุงสาวัตถีพร้อมกับพระอุปัชฌาย์ผู้เป็นอาจารย์.

ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าครั้งออกพรรษาแล้ว เสด็จจาริกไปยังชนบท เสด็จถึงบ้านนั้นโดยลำดับ. ครั้งนั้นพระเมตเตยยะถวายบังคมพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้วกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ที่บ้านนี้มีสหายที่เป็นภคุหัสต์ของข้าพระองค์อยู่คนหนึ่ง ขอพระองค์โปรดอนุเคราะห์รออยู่สักครู่ก่อนเถิด แล้วเข้าบ้านพาสหายนั้นมาเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า ตนเองยืนอยู่ข้างหนึ่งทูลถามปัญหาจะพระผู้มีพระภาคเจ้าด้วยคาถาดั้น เพื่อประโยชน์แก่สหายนั้น. พระผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อทรงพยากรณ์ปัญหาของเมตเตยยะภิกษุนั้น ได้ตรัสคาถาที่เหลือ. นี้เป็นการเกิดขึ้นของพระสูตรนี้.

ในบทเหล่านั้น บทว่า เมถุนมมฺยุตฺตสฺส ได้แก่ แห่งบุคคลผู้ประกอบเมถุนธรรมเสมอ ๆ. บทว่า อิติ คือพระเมตเตยยะกล่าวอย่างนี้. บทว่า

อายุสุมา นี้เป็นคำกล่าวน่ารัก. บทว่า **ติสฺโส** เป็นชื่อของพระเถระนั้น เพราะพระเถระนั้นมีชื่อว่าติสสะ. บทว่า **เมตฺเตยฺโย** เป็นโคตร. อนึ่ง พระเมตเตยยะนั้นได้ปรากฏโดยโคตร. เพราะฉะนั้น ในการเกิดของเรื่องนั้น พระสังคีติกาจารย์จึงกล่าวว่า สหายสองคนชื่อติสสะและเมตเตยยะ. บทว่า **วิฆาตํ** คือความคับแค้น. บทว่า **พฺรุหิ** คือจงตรัสบอก. บทว่า **มาริส** นี้ เป็นคำกล่าวแสดงความน่ารัก แปลว่า ผู้บริสุทธิ์. ท่านอธิบายว่า ไม่มีทุกข์. บทว่า **สุตฺวาน** คือฟังคำของพระองค์. บทว่า **วิเวเก** **สิกฺขิสฺสามเส** จักศึกษาในวิเวก พระเมตเตยยะทูลวิงวอนขอให้แสดงธรรม กล่าวปรารภถึง สหาย. แต่สหายนั้นได้รับการศึกษาดีแล้ว. บทว่า **มฺหุสฺส เต วาปี** **สาสนํ** ลืมแม้คำสั่งสอน คือลืม ทำลาย คำสั่งสอนแม้สองอย่างจากปริยัติและปฏิบัติ. บทว่า **วาปี** เป็นคำเพียงทำให้เต็มบท. บทว่า **เอตํ ตสฺมี อนาริยํ** นี้ เป็นกิจไม่ประเสริฐในบุคคลนั้น คือ นี้เป็นมิจฉาปฏิบัติในบุคคลนั้น.

บทว่า **เอโก ปุพฺเพ จริตฺวาน** ประพุดที่อยู่ผู้เดียวในกาลก่อน คืออยู่คนเดียวในกาลก่อนด้วยการบรรพชา หรือด้วยการไม่เกี่ยวข้องกับภคเณ. บทว่า **ยานํ ฆนฺตํ ตํ โลกํ** **หีนมาหุ** **ปุณฺธุชนํ** **บัณฑิตทั้งหลาย** กล่าวบุคคลนั้นว่าเป็นคนมีกิเลสมากในโลกเหมือนยานที่เล่นไปฉะนั้น ความว่า บัณฑิตทั้งหลายกล่าวบุคคลนั้นผู้เล่นไปคิดว่าเป็นคนเลวและเป็นคนมีกิเลสมาก ท่านกล่าวว่าเหลือนยานที่เล่นไปด้วยการขึ้นไปในที่ที่ไม่เรียบมีกายทุจริตเป็นต้น ด้วยการทำลายตนในนรกเป็นต้น และด้วยการตกลงไปในเหวคือชาติเป็นต้น เหมือนยานมียานคือข้างเป็นต้นที่ไม่ได้ฝึก ขึ้นไปยังที่ไม่เรียบ ย่อมทำลาย คนขี่ ย่อมตกลงไปแม้ในเหวนั้น.

บทว่า **ยโส กิตฺติ จ** **ยศและเกียรติ** ได้แก่ ลาภสักการะและความสรรเสริญ. บทว่า **ปุพฺเพ** ในกาลก่อน คือ ในความเป็นบรรพชิต.

บพว่า หายเต วาปี ตสุส ฐา ได้แก่ ยศและเกียรติคุณของบุคคลผู้เล่นไป
ผิดนั้น ย่อมเสื่อม. บพว่า เอตมุปี ทิสฺวา บุคคลเห็นโทษเมื่อนี้แล้ว คือ
เห็นความเจริญแห่งยศและเกียรติในกาลก่อน และความเสื่อมในภายหลัง.
บพว่า ลิกฺเขต เมธุน วิปฺปหาตเว พิงฺคิยาเพื่อละเมถุน คือ พิงคิยา
ไตรสิกขา. เพราะเหตุใด ? เพราะเพื่อละเมถุน. ท่านอธิบายว่า เพื่อประ-
โยชน์แก่การละเมถุน. จริงอยู่ ผู้ใดละเมถุนไม่ได้ ผู้นั้นถูกความดำริครอบงำ
แล้วชบเขาอยู่เหมือนคนกำพริ้า ฉะนั้น ผู้นั้นพึงเสียดันระบือไปของชนเหล่า
อื่นแล้วเป็นผู้เกื้อเงินเช่นนั้น.

ในบทเหล่านั้น บพว่า ปเรโต ไปข้างหน้า คือประกอบแล้ว. บพว่า
ปเรถ์ นิคุโมถ์ เสียดันระบือไปของคนอื่น คือ คำนินทาของอุปชฌาย์
เป็นต้น. บพว่า มงฺกุ โหติ เป็นผู้เกื้อเงิน คือ เป็นผู้หน้าเสียด.

กาลานอกจากนี้ มีความเชื่อมกันชัดเจนแล้ว. ในคาถาเหล่านั้น บพว่า
สตฺถานิ ได้แก่ กายทุจริตเป็นต้น. ก็กายทุจริตเป็นต้นนั้นท่านกล่าวว่า
สตฺถานิ เพราะเช็ดเชือนตนเองและผู้อื่น. อนึ่ง ในบุคคลเหล่านั้น ผู้นี้ได้ถูก
ตักเตือนมาก่อนเป็นพิเศษยังการทำทุจริตด้วยการพูดเท็จ ด้วยเหตุนี้ เราจึง
กล่าวว่า เป็นผู้เล่นไปผิด เพราะฉะนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า
ผู้นี้แหละเป็นผู้มีเครื่องผูกใหญ่ ย่อมถือเอาโทษแห่งมุสาวาท. บพว่า มหาเคโธ
คือเครื่องผูกใหญ่. หากถามว่า คืออะไร. ตอบว่า คือ ถือเอาโทษแห่งมุสาวาท
พึงทราบว่ ผู้นี้แหละเป็นผู้มีเครื่องผูกใหญ่หยังลงสู่มุสาวาท.

บพว่า มนฺโทว ปริกิสฺสติ ย่อมมัวหมองเหมือนคนงมฉาย คือ
กระทำการฆ่าสัตว์เป็นต้น เสวยทุกข์ เพราะฆ่าสัตว์นั้นเป็นเหตุ และกระทำการ
แสวงหาการรักษาสมบัติ ย่อมมัวหมองเหมือนคนงมฉาย ฉะนั้น. บพว่า

เอตมาทินว อตฺวา มุนิ ปุพฺพปาเป อิท มุนิในศาสนาที่รู้โทษใน
เบื้องต้นและเบื้องปลายนี้แล้ว ความว่า มุนิในศาสนาที่รู้โทษในเบื้องต้นและ
เบื้องปลายนี้ คือในความเป็นผู้เล่นไปผิดจากความเป็นสมณะในเบื้องปลายจาก
เบื้องต้นดังกล่าวแล้ว ตั้งแต่คำว่ายศและเกียรติในกาลก่อนของบุคคลนั้นย่อม
เสื่อมไปดังนี้.

บทว่า เอตฺทริยานมุตฺตมํ การประพตฺติวิเวกนี้เป็นกิจอันสูงสุดของ
พระอริยเจ้าทั้งหลาย คือ วิเวกจรียา (การประพตฺติวิเวก) นี้เป็นกิจสูงสุด
ของพระอริยเจ้าทั้งหลายมีพระพุทธเจ้าเป็นต้น เพราะฉะนั้น พึงศึกษาวิเวก
เท่านั้น. บทว่า เตน เสฏฺโฐ น มนุสฺเสถ ความว่า มุนิไม่ควรสำคัญ
ตนว่า เราเป็นผู้ประเสริฐด้วยวิเวกนั้น. ท่านอธิบายว่า ไม่ควรผูกพันอยู่กับ
วิเวกนั้น.

บทว่า วิตฺตสุตฺต คือ ผู้สงัด เว้นจากกายทุจริตเป็นต้น. บทว่า
โอมตฺถิณฺณสุตฺต ปิหฺยนฺตฺติ กาม คฺริตา ปชา ความว่า หมูสัตว์ผู้ขังอยู่
ในวัดถูกามทั้งหลาย ย่อมรักใคร่ต่อมุนิผู้ข้ามโอฆะ ๔ ได้แล้ว คุณเจ้านี้รักใคร่
ต่อผู้ไม่เป็นหนี้ (ใช้หนี้หมด) ฉะนั้น. พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงจบเทศนาด้วย
ธรรมเป็นยอดคือพระอรหันต์.

เมื่อจบเทศนาตีสระบรรลุโสดาปัตติผล ภายหลังบวชได้ทำให้แจ้งซึ่ง
พระอรหันต์ ฉะนั้นแล.

จบอรรถกถาตีสระเมตเตยฺยสูตรที่ ๗ แห่งอรรถกถาขุททกนิกาย

ชื่อปรมัตถโชติกา

ปฐมสูตรที่ ๘

ว่าด้วยความเห็น

[๔๑๕] สมณพราหมณ์ผู้ประกอบ

ด้วยทิฏฐิ ย่อมกล่าวว่ ความบริสุทธิ์มีอยู่ใน
ธรรมนี้เท่านั้น ไม่กล่าวความบริสุทธิ์ใน
ธรรมเหล่านี้ สมณพราหมณ์เป็นอันมาก
กล่าวความดีงามในศาสนาของตนเป็นต้นที่
ตนอาศัยแล้ว ถ้อยมันอยู่ในสัจจะเฉพาะอย่าง
(มีคำว่าโลกเที่ยงเป็นต้น)

สมณพราหมณ์ เจ้าทิฏฐิ ๒ พวกนั้น
ประสงค์จะกล่าวโต้ตอบกัน เข้าไปสู่บริษัท
แล้วย่อมโต้เถียงกันและกันว่าเป็นคนเขลา
สมณพราหมณ์เหล่านั้นต้องการแต่ความสรร-
เสริญ เป็นผู้มีความสำคัญว่ เราทั้งหลาย
เป็นคนฉลาด อาศัยศาสนาของกันและกัน
เป็นต้นแล้ว ย่อมกล่าวคำทะเลาะกัน.

บุคคลปรารถนาแต่ความสรรเสริญ
ชวนขวยหาถ้อยคำวิวาท กระทบกระเทียบ
กันในท่ามกลางบริษัท แต่กลับเป็นผู้ก่อ
เงินในเพราะวาทะอันผู้ตัดสินปัญหาไม่ทำ

ให้เลื่อมใส บุคคลนั้นเป็นผู้แสวงหาโทษ
ย่อมโกรธเพราะความนิินทา.

ผู้พิจารณาปัญหาทั้งหลายกล่าววาทะ
ใดของบุคคลนั้นอันตนไม่ทำให้เลื่อมใสแล้ว
ว่าเป็นวาทะเลื่อมลั่น บุคคลผู้มีวาทะเลื่อม
แล้วนั้น ย่อมคร่ำครวญเศร้าโศก ทอดถอน
ใจว่า ท่านผู้นี้กล่าวสูงเกินเราไป.

ความวิวาทเหล่านี้เกิดแล้วในพวก
สมณะ ความกระทบกระทั่งกัน ย่อมมีใน
เพราะวาทะเหล่านี้ บุคคลเห็นโทษแม้แล้ว
พึงเว้นความทะเลาะกันเสีย ความสรรเสริญ
และลาภ ย่อมไม่มีเป็นอย่างอื่นไปเลย.

ก็หรือบุคคลนั้นกล่าววาทะในท่าม
กลางบริษัท เป็นผู้อันบุคคลสรรเสริญแล้ว
ในเพราะทิวฐินั้น ย่อมรื่นเริง ใจสูงจัน
เพราะต้องการชัชชนะและมานะนั้น ได้ถึงความ
ต้องการชัชชนะนั้นสมใจนึก.

การยกตนของบุคคลนั้น เป็นพื้น
ฐานะแห่งความกระทบกัน และบุคคลนั้น
ย่อมกล่าวถึงการถือตัวและการดูหมิ่นผู้อื่น
บุคคลเห็นโทษแม้แล้ว พึงเว้นความทะเล-

เลาะกันเสีย ผู้ฉลาดทั้งหลาย ย่อมไม่กล่าว
ความบริสุทธิ์ด้วยการทะเลาะกันนั้น.

บุคคลผู้เจ้าทิฐฐิปรารถนาพบบุคคล
เจ้าทิฐฐิ ผู้เป็นปฏิปักษ์กัน ย่อมคำราม
เปรียบเหมือนทหารผู้กล้าหาญ ซึ่งพระราช
ทรงเลี้ยงแล้วด้วยราชขาพนียาหาร ปรารถนา
พบทหารผู้เป็นปฏิปักษ์กัน ย่อมคำราม
ฉะนั้น.

ดูก่อนท่านผู้องอาจ บุคคลเจ้าทิฐฐิ
เป็นปฏิปักษ์ของท่านนั้น มีอยู่ ณ ที่ใด ท่าน
จงไป ณ ที่นั้นเถิด กิเลสชาติเพื่อการรบนี้
ไม่มีในกาลก่อนเลย (กิเลสชาตินั้นเราผู้
ตถาคตละเสียแล้ว ณ ควางแห่งไม้โพธิ์นั้นแล)

สมณพราหมณ์เหล่าใดถือรั้นทิฐฐิ
แล้ว ย่อมวิวาทกันและย่อมกล่าวว่า สิ่งนี้
เท่านั้นจริง ท่านผู้กระทำความเป็นข้าศึกใน
วาทะ (ถ้อยคำ) ที่เกิดขึ้น จงกล่าวท่มเถียง
กะสมณพราหมณ์เหล่านั้นเถิด พราหมณ์
เหล่านั้นไม่มีในที่นี้เลย.

ส่วนพระอรหันตชีณาสพทั้งหลาย
กำจัดเสนา คือกิเลสให้พินาศแล้ว ไม่กระ

ทำความเข้าใจให้ผิดไปจากความเห็น เทียว
ไปอยู่ คู่ก่อนปฐุระ ท่านจะได้สู้รบโต้ตอบ
อะไร ในพระอรหันต์ผู้ไม่มีความยึดถือว่า
สิ่งนี้ประเสริฐในโลกนี้.

ถ้าท่านคิดถึงทิวทัศน์ทั้งหลายอยู่ด้วยใจ
ถึงความตริกไปต่าง ๆ คือเอาความเป็นคู่แข่ง
กับพระพุทธรเจ้า ผู้กำจัดกิเลสได้แล้วไซ้
ท่านจะสามารถเพื่อถือเอาความเป็นคู่แข่งให้
สำเร็จไม่ได้เลย.

จบปฐุระสูตรที่ ๘

อรรถกถापฐุระสูตรที่ ๘

ปฐุระสูตร มีคำเริ่มต้นว่า อิเชว สทฐิ สมณพราหมณ์ผู้ประกอบ
ด้วยทิวทัศน์ ย่อมกล่าวว่า ความบริสุทธิ์มีอยู่ในธรรมนี้เท่านั้น ดังนี้.

พระสูตรนี้มีการเกิดขึ้นอย่างไร ?

มีเรื่องเล่าว่า เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ กรุงสาวัตถี
ปริพาชกชื่อว่า ปฐุระ เป็นผู้มิวาทะจัดจ้าน เขาพูดว่า ในชมพูทวีปทั้งสิ้นเรา
เป็นผู้เลิศด้วยวาทะ เพราะฉะนั้นฉันชมพูปรากฏแก่ชมพูทวีปฉันใด แม้เราก็
ควรเป็นฉันนั้น จึงเอากิ่งชมพูทำเป็นธง ทำให้ผู้ใดวาทะครั้งคร่ำไปทั่วชมพู
ทวีป เขาเดินทางมาถึงกรุงสาวัตถีโดยลำดับ ก่อกองทรายไว้ที่ประตูเมือง ปัก

กึ่งชมพูไว้ที่กองทรายนั้น กล่าวว่ามีใครสามารถไต่วาทะกับเรา ผู้นั้นจงหักกิ่งไม้นี้แล้วเข้าเมืองไป. มหาชนได้ยื่นล้อมที่นั่น.

สมัยนั้น ท่านพระสารีบุตรกระทำกัจจกสิริเสร็จแล้วออกจากกรุงสาวัตถี เห็นกิ่งไม้นั้น จึงถามพวกเด็ก ๆ หลายคนว่า เจ้าหนูทั้งหลาย นี่อะไรกัน พวกเด็กบอกเรื่องราวทั้งหมดให้ทราบ. พระเถระกล่าวว่า ถ้าเช่นนั้นพวกเธอจงถอนกิ่งไม้นั้นแล้วเอาเท้าหักเสีย กล่าวว่ามีใครบอกเขาว่า ผู้ต้องการไต่วาทะจงมายังวิหาร ดังนี้. ปริพาชกเที่ยวบิณฑบาตทำกัจจกสิริเสร็จแล้วเดินกลับ เห็นกิ่งไม้ถูกถอนแล้วหักทิ้งจึงถามว่านี่ใครทำ เมื่อได้รับคำตอบว่า พระสารีบุตรผู้เป็นพุทธสาวกให้เด็กทำ เขายินดีคิดว่าวันนี้พวกบัณฑิตจะได้เห็นความชนะของเราและความปราชัยของสมณะ จึงเข้าไปกรุงสาวัตถีเพื่อนำผู้รู้เหตุเป็นผู้ทดสอบปัญหา แล้วเที่ยวประกาศไปตามถนนและทางสี่แพร่งว่า ท่านทั้งหลายประสงค์จะฟังความเฉียบแหลมด้วยปัญญาในการไต่วาทะกับอัครสาวกของพระสมณโคดมจงพากันออกมา. พวกมนุษย์เป็นอันมากที่เลื่อมใสบ้าง ไม่เลื่อมใสบ้างในพระศาสนาพากันออกไปด้วยคิดว่าจักฟังถ้อยคำของบัณฑิต. ลำดับนั้นปสูรปริพาชกแวดล้อมด้วยมหาชน ตรีกวาทะมีอาทิว่า เมื่อพระสารีบุตรกล่าวอย่างนี้เราจักกล่าวอย่างนี้ได้ไปยังวิหาร. พระเถระดำริว่า เสียงเอ็ดอึงและรบกวนผู้คนอย่าได้มีในวิหารเลย จึงให้ปุ้อาสนะแล้วนั่งที่ซุ้มประตูพระเชตวัน. ปริพาชกเข้าไปหาพระเถระกล่าวว่า บรรพชิตผู้เจริญ ท่านให้เด็กหักกิ่งชมพูของเราหรือ? เมื่อพระเถระตอบว่าเป็นความจริงปริพาชก. เขาจึงกล่าวว่า ช่างเถิด ท่านผู้เจริญ เราทั้งสองเริ่มกล่าวอะไร ๆ กันเถิด. พระเถระรับว่า ตกกลางปริพาชก. เขากล่าวว่า สมณะท่านจงถาม ข้าพเจ้าจะแก้.

ครั้งนั้น พระเถระได้กล่าวกะปริพาชก ว่า คุณก่อนปริพาชก ถ้ามายาก หรือแก้ยาก. เขาตอบว่า บรรพชิตผู้เจริญ การแก้ยากกว่าถ้าม เพราะใครจะ ถ้ามอย่างไร ๆ ก็ได้. พระเถระกล่าวว่า ปริพาชก ถ้าเช่นนั้นท่านถ้ามเกิด เราจักแก้. เมื่อพระเถระกล่าวอย่างนี้แล้วปริพาชกคิดพิศวงว่า ภิกษุผู้ก็มีรูปร่าง ให้เด็กเอาเท้าหักกิ่งไม้ไม่ได้ จึงถ้ามพระเถระว่า อะไรเป็นกามของบวช. พระเถระ ตอบว่า ความกำหนัด เพราะคำริ เป็นกามของบวช. ปสูรปริพาชกฟังดังนั้น มีความสำคัญในพระเถระว่าพลาดไปแล้ว ประสงค์จะยกให้พระเถระเป็นผู้แพ้ จึงกล่าวว่า ท่านบรรพชิตผู้เจริญ ท่านมิได้กล่าวถึงอารมณ์อันงดงามวิจิตรว่า เป็นกามของบวชดอกหรือ. พระเถระตอบว่า ถูกแล้วปริพาชก เราไม่กล่าว อย่างนั้น. แต่นั้นปริพาชกให้พระเถระรับรองตลอด ๓ ครั้งแล้วเรียกผู้ตัดสิน ปัญหาว่า ท่านผู้เจริญทั้งหลาย จงฟังความคิดในวาทะของสมณะเถิด แล้ว กล่าววาทะ บรรพชิตผู้เจริญ เพื่อนพรหมจรรย์ของท่านยังอยู่ในป่าหรือ. พระเถระตอบว่า ถูกแล้วปริพาชก. ถ้ามว่า เพื่อนพรหมจรรย์เหล่านั้นอยู่ในป่า ยังตรีกถึงกามวิตกเป็นต้นอยู่หรือ. ตอบว่า ถูกแล้วปริพาชก ปุถุชนทั้งหลาย ยังตรีกอยู่เป็นประจำ. ถ้ามว่า ผิดว่าเป็นอย่างนั้น ความเป็นสมณะของเพื่อน พรหมจรรย์เหล่านั้นอยู่ที่ไหนเล่า นอกนั้นยังเป็นผู้บริโภคมกรรมครองเรือนอยู่. มิใช่หรือ ครั้นกล่าวอย่างนี้แล้วจึงกล่าวเป็นคาถาประพันธ์ต่อไปว่า

สิ่งสวยงามในโลกมิใช่กามของท่าน

และท่านกล่าวความกำหนัดเพราะความคำริ

ว่าเป็นกาม แม้ภิกษุของท่านเมื่อคำริใน

อกุศลวิตก ก็จักเป็นผู้บริโภคมกรรม.

ลำดับนั้น พระเถระเมื่อจะแสดงความผิดในวาทะของปริพาชกจึงกล่าว ว่า ปริพาชกท่านไม่กล่าวถึงความกำหนดเพราะความดำริว่าเป็นของบุรุษ ท่าน กล่าวถึงอารมณ์งมงามวิจิตรว่าเป็นกามหรือ. ปสูรปริพาชกตอบว่า ถูกแล้ว บรรพชิตผู้เจริญ. ลำดับนั้น พระเถระให้ปสูรปริพาชกรับรองตลอด ๓ ครั้ง แล้วเรียกผู้ตัดสินปัญหาว่า คุณก่อนอาวุโสทั้งหลาย พวกท่านจงฟังความผิด ในวาทะของปริพาชกเถิด แล้วกล่าวว่า คุณก่อนอาวุโสปสูระ ศาสดาของท่านยังมี อยู่หรือ. ปสูระตอบว่า ยังมีอยู่บรรพชิต. ถามว่า ศาสดานั้นย่อมเห็นรูปารมณ์ที่ ควรรู้ได้ด้วยจักขุ หรือว่าเสพสัททารมณ์เป็นต้น. ปริพาชกตอบว่า ใช่ ย่อม เสพบรรพชิต ถามว่า ผิดว่าเป็นอย่างนั้น ความเป็นศาสดาของศาสดานั้นอยู่ที่ ไหน ศาสดานั้นยังเป็นผู้บริโภคกามครองเรือนอยู่มิใช่หรือ ครั้นพระเถระกล่าว อย่างนี้แล้ว ได้กล่าวคาถาประพันธ์ต่อไปว่า

ความงมงามในโลกเป็นกามของท่าน

แล ท่านไม่กล่าวถึงความกำหนดเพราะ
ความดำริว่าเป็นกาม เมื่อเห็นรูปนารีนรมย์
เมื่อฟังเสียงนารีนรมย์ เมื่อดมกลิ่นนารีน-
รมย์ เมื่อลิ้มรสนารีนรมย์ เมื่อถูกต้องผัสสะ
นารีนรมย์ แม้ศาสดาของท่านก็จักเป็นผู้ยัง
บริโภคกามอยู่.

เมื่อพระเถระกล่าวอย่างนี้แล้ว ปริพาชกจนปัญญาคิดว่า บรรพชิต นี้เป็นผู้มีวาทะน่านับถือเราจักบวชในสำนักของบรรพชิตนี้แล้วศึกษาตำราการ

พุด จึงเข้าไปยังกรุงสาวัตถีแสวงหาบาตรจีวรเข้าไปยังพระเชตวัน เห็นพระ
โกลพุกายี ฌ ที่นั่นมีกายสีทองนำเลื่อมใสโดยตลอดในอาการร่างกายและมารยาท
เข้าใจว่าภิกษุรูปนี้คงมีปัญญามาก คงเป็นนักพุด จึงบวชในสำนักของท่านแล้ว
ข่มท่านด้วยวาทะหลักเข้าไปสู่ลัทธินั้นแหละพร้อมด้วยเพศแล้วคิดว่าเราจักทำ
การโต้วาทะกับพระสมณโคดมอีก จึงประกาศในกรุงสาวัตถีโดยนัยก่อนนั้นแล
แวดล้อมด้วยมหาชน กล่าวอยู่ว่าเราจักข่มพระสมณโคดมเป็นต้นได้ไปยังพระ-
เชตวัน. เทวดาที่สิงอยู่ ฌ ชும்ประตูประเชตวันคิดว่า ผู้นี้ไม่ควรต้อนรับจึงได้
บันดาลปิดปากเขาเสีย ปสุระเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้วนั่งเหมือนคน
ใบ้. พวกมนุษย์คิดว่า เคียวท่านปสุระคงจักถามต่างมอหน้าปสุระนั้น แล้วพา
กันตะโกนว่า ท่านปสุระพุดชิ ท่านปสุระพุดชิ. ลำดับนั้นพระผู้มีพระภาคเจ้า
ตรัสว่า ปสุระจะพุดได้อย่างไร เมื่อทรงแสดงธรรมแก่บริษัทที่ประชุมกัน ณ
ที่นั่นจึงได้ตรัสพระสูตรนี้.

ในกาลาดังนั้นพึงทราบความสังเขปดังต่อไปนี้ สมณพราหมณ์ผู้ประ
กอบด้วยทิฏฐิเหล่านี้ย่อมกล่าวว่า ความบริสุทธิ์มีอยู่ในธรรมนี้เท่านั้นหมายถึง
ทิฏฐิของตน แต่ไม่กล่าวถึงความบริสุทธิ์ในธรรมเหล่าอื่น. เมื่อเป็นอย่างนี้
สมณพราหมณ์เป็นอันมากกล่าวความดิงามในศาสนาเป็นต้นของตนที่ตนอาศัย
แล้วเท่านั้นว่าเป็นวาทะอันดิงาม ยึดมั่นในสัจจะเฉพาะอย่างมีว่าโลกเที่ยงเป็น
ต้น. พึงทราบคาถาว่า ก็สมณพราหมณ์เหล่านั้นยึดมั่นอย่างนี้ ประสงค์จะ
กล่าวโต้ตอบกัน,

ในบทเหล่านั้น บทว่า พาลํ ทนฺตฺติ มิถุ อญฺญมญฺญํ ย่อมโต้-
เถียงกันและกันว่าเป็นคนเขลา คือชนทั้งสองนั้นย่อมโต้เถียงกันและกัน ว่าเป็น

คนเขลา ย่อมเห็นโดยความเป็นคนเขลาว่า คนนี้เป็นคนเขลา คนนี้เป็นคนเขลา ดังนี้. บทว่า **วทนต์ิ เต อญฺณลิตา กโถษุํ** คือ สมณพราหมณ์ เหล่านั้นอาศัยศาสดาของกันและกันเป็นต้น ย่อมกล่าวคำทะเลาะกัน. บทว่า **ปลิสฺสกา มา กุสลาทานา** ปรรณาคความสรรเสริญสำคัญว่าเราเป็นคนฉลาด คือ ปรรณาแต่ความสรรเสริญเป็นผู้มีความสำคัญว่า แม้เราทั้งสองก็เป็นผู้มี วาทะฉลาด มีวาทะเป็นบัณฑิต. ฟังทราบกาลาต่อไปว่า **ยตุโต กลายํ** ขวนขวายหาถ้อยคำวิวาท โดยกำจัดวาทะหนึ่งในบรรดา วาทะเหล่านั้น อย่างนี้.

ในบทเหล่านั้น บทว่า **ยตุโต กลายํ** คือ ขวนขวายหาถ้อยคำวิวาท. บทว่า **ปลิสฺสมิจฺจนํ วิณฺฆาติ โหติ** ปรรณาคแต่ความสรรเสริญกระทบกระทั่งกัน คือ ปรรณาคความสรรเสริญของตนกล่าวถ้อยคำกระทบกระทั่งกัน มาก่อน โดยนัยมีอาทิว่าเราจักข่มได้อย่างไรหนอ. บทว่า **อปาหตฺสูมิ** ใน เพราะวาทะอันผู้ตัดสินไม่ทำให้เสื่อมใส ความว่า ในเพราะวาทะอันผู้ตัดสิน ปัญหาไม่ทำให้เสื่อมใสโดยนัยมีอาทิว่า ท่านกล่าวปราศจากอรรถ ท่านกล่าวปราศจากพยัญชนะ ดังนี้. บทว่า **นิหุทาย โส กุปฺปติ** บุคคลนั้นย่อมโกรธ เพราะความนิินทา คือบุคคลนั้นย่อมโกรธเพราะความนิินทาค้นเกิดขึ้นในวาทะอันผู้ตัดสิน ไม่ทำให้เสื่อมใสอย่างนี้. บทว่า **รหุชฺเมสิ** คือผู้แสวงหาโทษของคนอื่น. ฟังทราบกาลาต่อไปว่า ไม่แต่โกรธอย่างเดียว ยังกล่าววาทะของ บุคคลนั้นว่าเป็นวาทะเสื่อมสิ้นอีกด้วย.

ในบทเหล่านั้น บทว่า **ปริหิณฺมาหุ อปาหตํ** ผู้ตัดสินปัญหาทั้งหลาย กล่าววาทะของบุคคลอันตนไม่ทำให้เสื่อมใสแล้วว่าเป็นวาทะเสื่อมสิ้น คือ กล่าว

วาทะอันตนไม่ทำให้เสื่อมใสแล้วโดยอรรถและโดยพยัญชนะเป็นต้นว่าเป็นวาทะเสื่อมสิ้น. บทว่า **ปริเทวติ** บุคคลผู้มีวาทะเสื่อมย่อมคร่ำครวญ คือ บุคคลนั้นย่อมบ่นเพื่อด้วยคำมีอาทิว่า เรานึกถึงวาทะอื่นแล้วอันมีวาทะที่ไม่ทำให้เสื่อมใสนั้นเป็นนิमित. บทว่า **โสจติ** บุคคลผู้มีวาทะเสื่อมสิ้นย่อมเศร้าโศก คือ ย่อมเศร้าโศกปรารภคำมีอาทิว่า เขานั้นแหละเป็นผู้ชนะ. บทว่า **อุปัจจุจามนติ** **อนุตฺตุนาติ** ผู้มีวาทะเสื่อมย่อมทอดถอนใจว่าท่านผู้นี้กล่าวสูงเกินเราไป คือ เขาบ่นเพื่อเป็นอย่างดีโดยนัยมีอาทิว่า มีวาทะเกินเราไป.

ปริพาชกภายนอกท่านเรียกว่า สมณะ ในบทนี้ว่า **เอเต วิวาทา สมณेषु** ความวิวาทเกิดแล้วในพวกสมณะ. บทว่า **เอเตสุ อุคฺฆมาติ นิคฺฆมาติ โหติ** ความกระทบกระทั่งกัน ย่อมมีในเพราะวาทะเหล่านี้ คือมีจิตกระทบกระทั่งกันด้วยการชนะและการแพ้เป็นต้น ย่อมมีในวาทะเหล่านั้น. บทว่า **วิรเม กโธษุ** คือพึงเว้นการทะเลาะกันเสีย. บทว่า **น หญฺญทตฺตตฺติ ปลิตฺตลาภา** ความสรรเสริญและลาภย่อมไม่มีเป็นอย่างอื่นไปเลย คือ ไม่มีความต้องการอย่างอื่นนอกจากความสรรเสริญและลาภในวาทะนี้.

พึงทราบความกาลาที่หกดต่อไป. ก็เพราะความสรรเสริญและลาภย่อมไม่มีเป็นอย่างอื่นไป ฉะนั้น บุคคลนั้นแม้ได้ลาภอย่างยั้งก็ยังคงกล่าววาทะนั้นในท่ามกลางบริษัทเป็นผู้อันบุคคลสรรเสริญในเพราะทิวณินฺนว่า ผู้นี้เป็นคนดีแต่นั้นบุคคลนั้น ด้วยต้องการความชนะนั้นจึงถึงความยินดีหรือยิ้มแย้ม ย่อมรื่นเริงและเย่อหยิ่งด้วยมานะ. เพราะเหตุไร. เพราะได้ถึงความต้องการชัยชนะนั้นสมใจนึก. พึงทราบกาลาว่า การยกตนของบุคคลผู้ยกตนเป็นอย่างนี้.

ในบทเหล่านั้น **มานาติมานั** **วทเต ปเนโส** บุคคลนั้นยอมกล่าวถึงการถือตัวและการดูหมิ่น คือ บุคคลนั้นไม่รู้ถึงการยกตนนั้นว่าเป็นพื้นแห่งความกระทบกัน ย่อมกล่าวถึงการถือตัวและการดูหมิ่นอยู่นั่นเอง.

พระผู้มีพระภาคเจ้าครั้นทรงแสดงถึงโทษในวาทะอย่างนี้แล้ว บัดนี้เมื่อไม่ทรงรับวาทะของปสุรปริพาชกนั้น จึงตรัสคาถาว่า **สุโร** ผู้กล้าหาญ ดังนี้เป็นอาทิ.

ในบทเหล่านั้น บทว่า **ราชชาทาย** ได้แก่ราชชาทนิยาหาร (อาหารที่พระราชาพระราชทานเลี้ยง). ท่านอธิบายว่า ด้วยคำข้างคือภักต.^๑ บทว่า **อภิขุขเมติ ปฏิสุรมิจฉั** प्रารณาพบทหารผู้เป็นปฏิปักษ์กันยอมคำราม คือ ท่านแสดงว่าบุคคลผู้นั้นเป็นเจ้าของทิวาปฏิบัติ ปฏิสุรมิจฉั เหมือนผู้กล้าหาญปรารณาพบทหารผู้เป็นปฏิปักษ์กัน ย่อมคำรามเข้าหากัน ฉะนั้น. บทว่า **เยเนว โส เตน ปเลหิ** ได้แก่ ท่านจงไปยังที่ที่บุคคลผู้เป็นเจ้าของปฏิบัติปฏิบัติของท่านอยู่เถิด. บทว่า **ปุพฺพเพว นตฺถิ ยทิตฺถิ ยุชฺชาย** กิเลสชาติเพื่อการรบนิมิต्तได้มีในกาลก่อนเลย คือท่านแสดงว่ากิเลสชาติเพื่อการรบนิมิต्तได้มีในกาลก่อนเลย กิเลสชาตินั้นเราตถาคตละเสียได้ ณ ควงแห่งต้นโพธิ์นั้นแล. คาถาที่เหลือมีการเชื่อมกันชัดแล้ว.

ในบทเหล่านั้น บทว่า **วิวาทยนฺติ** คือ วิวาทกัน. บทว่า **ปฏฺิเสนิกตฺตฺตา** ท่านผู้กระทำเป็นข้าศึก คือ ผู้ทำตรงกันข้าม. บทว่า **วิเสนิกตฺตฺวา** คือกำจัดเสนา คือกิเลสให้พินาศไป. บทว่า **กึ ลภถ** ท่านจะได้อะไร คือ ท่านจักได้สู้รบโต้ตอบอะไร. บทว่า **ปสุร** พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสเรียกปริ-
๑. ม. บาลีว่า ภคฺตเวตเนน.

พาทนั้. บทว่า เยสีธ นตุถึ คึอ ในพระอรหันต์ผู้ไม่มีความยึดถือใน โลกนี้. บทว่า ปวิตถุกั ความตริกทั้ไป คึอ ความตริกมีอาทิวา ความชนะ จักมีแก่เราในที่นี้หรือไม่หนอ. บทว่า โชนน ยุกั สมากมา ถึอความเป็น คู่แข่งกับท่านผู้กำจัดกิเลส คึอ ถึอความเป็นคู่แข่งกับพระพุทธเจ้าผู้กำจัดกิเลส ได้แล้ว. บทว่า น หิ ตวั สกขุติ สมุปยาตเว ท่านจะไม่อาจถึอความเป็น คู่แข่งให้สำเร็จได้เลย ความว่า ท่านไม่สามารถจะถึอความเป็นคู่แข่งกับพระ- พุทธเจ้าผู้กำจัดกิเลส ให้สำเร็จได้แม้แต่บตเดียว หรือ ยังการถึอความเป็น คู่แข่งให้ถึงพร้อมได้ เหมือนหมาไนเป็นต้น ไม่สามารถแข่งกับราชสีห์เป็นต้น ได้จะนั้น. บทที่เหลือในบททั้งปวง ปรากฤษัดแล้ว ด้วยประการจะนี้.

จบอรรถกถาปสุรสุตฺตที่ ๘ แห่งอรรถกถาขุททกนิกาย

ชื่อปรมัตถโชติกา

มาคันทียสูตรที่ ๕

ว่าด้วยเรื่องทิวฎฐิ ๖๒

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า

[๔๑๖] ความพอใจในเมถุนธรรม

ไม่ได้มีแก่เราเพราะได้เห็นนางตัณหา นาง
อรดี และนางราคาลอย ความพอใจในเมถุน-
ธรรมอย่างไร จักมี เพราะได้เห็นสตรีระแห่ง
ธิดาของท่านอันเต็มไปด้วยบุตรและคุณเล่า
เราไม่ปรารถนาจะถูกต้องสตรีระแห่งธิดาของ
ท่านนั้นแม้ด้วยเท้า.

มาคันทียพราหมณ์ทูลว่า

ถ้าพระองค์ไม่ทรงปรารถนานางแก้ว
ที่พระราชารู้เป็นจอมนระเป็นอันมากทรง
ปรารถนาแล้วเช่นนี้ไซ้ พระองค์ตรัส
ทิวฎฐิ คีล พรต ชีวิต และการเข้าถึงภพของ
พระองค์เช่นไรหนอ

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า คุณก่อนมาคันทียะ

กิจที่เราวินิจฉัยในธรรม คือ ทิวฎฐิ
๖๒ แล้วจึงยึดถือเอาว่า เรากล่าวทิวฎฐินี้ว่า

ข้อนี้เท่านั้นจริง ข้ออื่นเปล่า ดังนี้ ย่อม
ไม่มีแก่เราและเราเห็นโทษในทิวฏฐิตั้งหลาย
อยู่ ไม่ได้ยึดถือทิวฏฐิตะไร ๆ เมื่อค้นคว้า
ตั้งจะตั้งหลาย ก็ได้เห็นนิพพานกล่าวคือ
ความสงบ ณ ภายใน.

มาคันทิยพราหมณ์ทูลว่า

ทิวฏฐิตเหล่านี้ที่สัตว์ตั้งหลายได้วินิจฉัย-
กำหนดไว้แล้ว ข้าแต่พระองค์ผู้เป็นมุณี
พระองค์ไม่ได้ยึดถือทิวฏฐิตเหล่านั้นเลย ตรัส
เนื้อความนี้ได้ว่า ความสงบ ณ ภายใน เนื้อ
ความนั้นอันนักปราชญ์ทั้งหลายประกาศไว้
อย่างไรหนอ ขอพระองค์จงตรัสบอกแก่ข้า
พระองค์เถิด.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ดูก่อนมาคันทิยะ

เราไม่ได้กล่าวความบริสุทธิ์ด้วยการ
เห็น การฟัง การรู้ ทั้งด้วยศีลและพรต
เราไม่กล่าวความบริสุทธิ์เว้นจากการเห็นจาก
การฟัง จากการรู้ จากศีลและพรต ก็
บุคคลสละธรรม เป็นไปในฝ่ายดำมีทิวฏฐิต
เป็นต้นเหล่านี้แล้ว ไม่ถ่อมมัน เป็นผู้สงบ

ไม่อาศัยธรรมอะไรแล้วไม่พึ่งปรารธนาภพ.

มาคันทิยพราหมณ์ทูลว่า

ได้ยินว่า ถ้าพระองค์ไม่ตรัสความ
บริสุทธิ์ด้วยการเห็น การฟัง การรู้ ทั้งศีล
และพรต พระองค์ไม่ตรัสความบริสุทธิ์เว้น
จากการเห็น จากการฟัง จากการรู้ จากศีล
และพรต ข้าพระองค์ยอมสำคัญธรรมเป็นที่
งงวยทีเดียว ด้วยว่า ชนบางพวกยังเชื่อ
ความบริสุทธิ์ด้วยการเห็น.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า คุณก่อนมาคันทิยะ

ก็ท่านอาศัยการเห็น ถามอยู่บ่อย ๆ
ได้ถึงความหลงใหลไปในทิวณฺฑิที่ท่านยึดมั่น
แล้ว และท่านก็ไม่ได้เห็นสัตตญาแม่แต่น้อย
แต่ความสงบ ณ ภายในที่เรากล่าวแล้วนี้
เพราะเหตุนั้น ท่านจึงตั้งอยู่โดยความเป็นผู้
หลง.

ผู้โดยยอมสำคัญด้วยมานะ หรือด้วย
ทิวณฺฑิว่า เราเป็นผู้เสมอเขา วิเศษกว่าเขา
หรือเลวกว่าเขา ผู้นั้นพึงวิเวท เพราะมานะ
หรือทิวณฺฑินั้น.

ผู้ใดไม่หวั่นไหว ในการถือตัวว่า

เสมอเขา วิเศษกว่าเขา ดังนี้เป็นต้น ผู้นั้น
ย่อมไม่มีการวิวาท บุคคลผู้มีมานะและทิฐฐิ
อันละได้แล้วนั้น ชื่อว่าเป็นพราหมณ์ จะ
ฟังกล่าวอะไร สิ่งนี้เท่านั้นจริงหรือจะฟัง
วิวาทเพราะมานะหรือทิฐฐิอะไรว่า ของเรา
จริง ของท่านเท็จ อนึ่ง ความสำคัญว่า
เสมอเขาหรือว่าไม่เสมอเขา ย่อมไม่มีในที่
ใด ผู้นั้นจะฟังโต้ตอบวาทะกับใคร ๆ.

มุณีละอายได้แล้ว ไม่ระลึกถึง
อารมณ์เครื่องกำหนดหมาย ไม่กระทำความ
สนิทสนมในชาวบ้าน เป็นผู้สัจจากามทั้ง
หลาย ไม่ทำอัธยาศัยให้เกิดต่อไป ไม่ฟัง
กล่าวถ้อยคำแก่งแย่งกับคน.

บุคคลผู้ประเสริฐ สัจแล้วจาก
ธรรมมีทิฐฐิเป็นต้นเหล่าใด ฟังเที่ยวไปใน
โลก ไม่ฟังถือเอาธรรมมีทิฐฐิเป็นต้นเหล่า
นั้นขึ้นกล่าว มุณีผู้มีถ้อยคำสงบ ไม่กำหนด
ยินดี ไม่ติดอยู่ในกามและในโลก เหมือน
ดอกปทุม มีก้านเป็นหนาม เกิดในน้ำโคลน
ตม ไม่ติดอยู่ด้วยน้ำและโคลนตม ฉะนั้น.

บุคคลผู้ไม่กลับมาสู่มานะด้วยการ

ทราบ อันต่างด้วยอารมณ์ มีรูปที่ได้ทราบ
แล้วเป็นต้น บุคคลนั้นไม่เป็นผู้สำเร็จแล้ว
ด้วยตัณหา มานะ และทิฏฐินั้น บุคคลนั้น
แม้กรรมและสุตะพืงนำไปไม่ได้ บุคคลนั้น
อันสิ่งใดสิ่งหนึ่งน้อมนำเข้าไปไม่ได้แล้วใน
นิเวศน์ คือ ตัณหาและทิฏฐิ.

กิเลสเครื่องร้อยรัดทั้งหลายย่อมไม่มี
แก่บุคคลผู้คลายสัญญาได้แล้ว ความหลงทั้ง
หลายย่อมไม่มีแก่บุคคลผู้หลุดพ้นแล้วด้วย
ปัญญา ชนเหล่าใดยึดถืออภิมติสัญญาและ
ทิฏฐิ ชนเหล่านั้นกระทบกระทั่งกันและกัน
เที่ยวไปอยู่ในโลก.

จบมคังคิยสูตรที่ ๕

อรรถกถามคังคิยสูตรที่ ๕

มคังคิยสูตรมีคำเริ่มต้นว่า ทิสฺวาน ตณฺหํ เพราะเห็นางตัณหา
ดังนี้.

พระสูตรนี้มีการเกิดขึ้นอย่างไร ?

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ กรุงสาวัตถี ในเวลา
ใกล้รุ่ง ทรงตรวจดูโลกด้วยทิพยจักขุ ทรงเห็นอุปนิสัยพระอรหันต์ของมคังคิย-

พราหมณ์พร้อมกับภรรยาชาวกัมมาสรัम्मนิคม แคว้นกุรุ ทนไคนั้นเองได้เสด็จไป ณ ที่นั้น ทรงเปล่งพระรัศมีสีทองประทับนั่ง ณ ไพรสน์แห่งหนึ่ง ไม่ไกลกัมมาสรัम्मนิคม.

ขณะนั้นแม่มาคันทิยพราหมณ์ก็ได้ไป ณ นิคมนั้นเพื่อล้างหน้าเห็นรัศมีสีทองคิดว่า นี่อะไร มองดูข้างโน้นข้างนี้เห็นพระผู้มีพระภาคเจ้าก็ดีใจ. นัยว่า ธิดาของพราหมณ์นั้นก็ผิวเหมือนทองคำ. บรรดาชัฏติยกุมารเป็นต้นเป็นอันมากพากันขอนางนั้นก็ไม่ได้. พราหมณ์ตั้งความมุ่งหมายไว้ว่าจักยกธิดาให้แก่สมณะผู้มีผิวคล้ายทองคำเท่านั้น. พราหมณ์เห็นพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้วเกิดความคิดขึ้นว่า สมณะนี้มีผิวเหมือนธิดาของเรา เราจะยกธิดาของเราให้สมณะนี้ เพราะฉะนั้น เมื่อพราหมณ์เห็นจึงดีใจ รีบไปเรือนบอกกะนางพราหมณีว่า แม่มหาจำเริญ แม่มหาจำเริญ ฉันเห็นชายผิวทองเหมือนลูกสาวแล้ว แม่นางจงแต่งตัวลูกสาวเถิด เราจะยกให้สมณะนั้น. เมื่อนางพราหมณีเอาน้ำหอมอาบลูกสาวแล้วตกแต่งด้วยผ้าดอกไม้และเครื่องประดับเป็นต้นอยู่นั้นเองจนถึงเวลาภิกขจารของพระผู้มีพระภาคเจ้า. ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จเข้าไปบิณฑบาตยังกัมมาสรัम्मนิคม. พราหมณ์และพราหมณีก็พาธิดาไปถึงโอกาสที่พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับนั่ง ณ ที่นั้น นางพราหมณีไม่เห็นพระผู้มีพระภาคเจ้า เหลียวดูข้างโน้นข้างนี้ได้เห็นแต่เครื่องลาดหญ้าที่ปูไว้เป็นที่ประทับทั้งของพระผู้มีพระภาคเจ้า. ด้วยกำลังอธิษฐานของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย โอกาสที่ประทับนั่งและรอยพระบาทไม่อากุล. นางพราหมณีจึงกล่าวกะพราหมณ์ว่า พ่อพราหมณ์ นี่เครื่องลาดหญ้าปูไว้สำหรับสมณะนั้นหรือ. พราหมณ์ตอบว่า ลูกแล้วแม่นาง. นางพราหมณีกล่าวว่า พ่อพราหมณ์ ถ้าเช่นนั้นการมาของเรา

ไม่สำเร็จสมประสงค์เสียแล้ว. พราหมณ์ถามว่า เพราะอะไรเล่า แม่นาง. นางพราหมณีตอบว่า พ่อพราหมณ์จงดูซิ ปุห์ญ้างยังเรียบร้อย นี้ไม่ใช่สิ่งที ผู้บริโภคมจะใช้สอย. พราหมณ์กล่าวว่า แม่นางเมื่อเราแสวงหาสิ่งเป็นมงคล แม่นางอย่าได้พูดถึงสิ่งไม่เป็นมงคลเลย. นางพราหมณีเที่ยวเดินไปข้างโน้น ข้างนี้อีก เห็นรอยพระบาทของพระผู้มีพระภาคเจ้า จึงกล่าวกะพราหมณ์ว่า พ่อพราหมณ์จงดูรอยเท้านั้นซิ ผู้นี้ไม่ใช่ผู้หมกมุ่นในกามเลย. พราหมณ์ถามว่า แม่นางรู้ได้อย่างไรกล่าว นางเมื่อจะแสดงความรู้ของตนจึงกล่าวว่า

เป็นความจริงทำของคนกำหนดเป็น

เท้ากระโหียง ทำของคนโทสะ เป็นเท้าข่ม

เท้าของคนโมหะลงสัน ทำเช่นนี้เป็นเท้า

ของผู้มีกิเลสเพียงดังหลังคาเปิดแล้ว.

ภณีนี้อย่างไม่ชัดเจนแก่พราหมณ์และนางพราหมณีนั้น. ครั้นพระผู้มีพระภาคเจ้าเสวยพระกระยาหารเสร็จแล้ว ได้เสด็จมายังไพริศณท์นั้น. นางพราหมณีเห็นพระรูปของพระผู้มีพระภาคเจ้าจึงดงามด้วยพระลักษณะอันเลิศ แวดวงด้วยพระรัศมีวาหนึ่ง จึงกล่าวกะพราหมณ์ว่า พ่อพราหมณ์ เห็นสมณะนั้นหรือยัง. พราหมณ์ตอบว่า เห็นแล้วแม่นาง. นางพราหมณีกล่าวว่า สมณ่นี้จักไม่บริโภคมเป็นแน่ เรามาเสียเวลาเสียแล้ว ผู้มีลักษณะอย่างนี้จักบริโภคมชื่อนั้นมิใช่ฐานะที่จะมีได้. เมื่อพราหมณ์และนางพราหมณีสนทนากันอยู่ อย่างนี้นั่นเอง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับนั่งบนเครื่องลาดที่เป็นหญ้า.

ลำดับนั้น พราหมณ์จึงธิดามาด้วยมือซ้าย ถือคนโทน้ำด้วยมือขวา เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้ากล่าวว่า บรรพชิตผู้เจริญ ท่านก็มีผิวคล้ำยทอง

ทวาริกานี้ก็มีผิวทอง ทวาริกานี้จึงสมควรแก่ท่าน ท่านผู้เจริญ ข้าพเจ้าขอ
ยกทวาริกานี้ให้เป็นภรรยา เพื่อจะได้เลี้ยงดูกัน แล้วเดินตรงไปหาพระผู้มีพระ-
ภาคเจ้าประสงค์จะยกธิดาให้ ได้ยินอยู่. พระผู้มีพระภาคเจ้าทำเป็นอุจมิได้
สนทนากะพราหมณ์ แต่สนทนากับคนอื่นได้ตรัสคานี้ว่า **ทิสฺวาน ตณฺหิ**
เพราะเห็นนางตันทา ดังนี้เป็นต้น.

บทนี้มีความดังต่อไปนี้ แม้เพียงความพอใจในเมณฺุมิได้มีแก่เรา
เพราะเห็นนางตันทา นางอรดี และนางราคาผู้เป็นธิดาพญามารซึ่งเนรมิตรูป
ต่าง ๆ มาสู่ความปรารถนาอันยิ่งใหญ่ ฌ กวงไม้้อชปาลนิโครธ ความพอใจ
อะไรจักมี เพราะเห็นรูปอันเต็มไปด้วยมูตรและกรีสของหญิงสาวนี้ เราไม่
ปรารถนาจะถูกต้องสรีระแห่งธิดาของท่านนั้นโดยประการทั้งปวง แม้เพราะเท่า
อย่างไรแต่จะอยู่ร่วมกันเลย.

ลำดับนั้น มาคันทิยพราหมณ์ เพื่อจะทูลถามว่า **ธรรมดา**บรรพชิต
ละกามอันเป็นของมนุษย์แล้วบวชเพื่อกามอันเป็นของทิพย์ แต่สมณะนี้ไม่
ปรารถนากามแม้เป็นของทิพย์ แม้อิตถิรตนะนี้ก็ไม่ปรารถนา อะไรหนอเป็น
ทิฏฐิของสมณะนี้ จึงกล่าวคาถาที่สอง.

ในบทเหล่านั้น บทว่า **เอตาทิสฺ เจ รตนํ** นางแก้วเช่นนี้ มาคันทิ-
ยพราหมณ์กล่าวหมายถึง นางแก้วอันเป็นทิพย์. บทว่า **นารี** มาคันทิยพราหมณ์
กล่าวหมายถึงธิดาของตน. การเห็นนั่นแหละคือทิฏฐิคตะ. บทว่า **สีลวตํ ฆุ**
ชีวิทํ ได้แก่ ทิฏฐิ คีล พรต และชีวิต. บทว่า **ภวูปปตฺตติยจ วเทติ**
กิทิสฺ คือ พระองค์ตรัสการเข้าถึงภพของพระองค์เช่นไร. สองคาถานอกจาก
นี้มีความเชื่อมกันชัดแล้ว เพราะเป็นไปโดยนัยการตอบและการถาม.

ในกาลาเหล่านั้น ฟังทราบความสังเขปในกาลาดันต่อไป. พระผู้มี-
พระภาคเจ้าตรัสว่า คู่ก่อนมากันทีละ กิจที่เราวินิจฉัยในธรรมคือทฎฐิ ๖๒
แล้วจึงยึดถือเอาว่า เรากล่าวอย่างนี้ว่า ข้อนี้เท่านั้นจริง ข้ออื่นเป็นโมฆะดังนี้
ย่อมไม่มีแก่เรา. เพราะเหตุไร เพราะเราเห็นโทษในทฎฐิทั้งหลายอยู่ไม่
ยึดถือทฎฐิไร ๆ เมื่อค้นคว้าสัจจะทั้งหลายก็ให้เห็นนิพพานอันเป็นความสงบ
ภายใน เพราะเราจะเป็นต้นในภายในสงบ.

ในกาลาที่สองท่านกล่าวว่าความสังเขปไว้ว่า ทฎฐิเหล่าใดที่สัตว์ทั้งหลาย
เหล่านั้นได้วินิจฉัยเพราะวินิจฉัยยึดถือเอาแล้วและกำหนดไว้แล้วโดยนัยมีความ
ที่อันปัจฉัยของตนปรุงแต่งแล้วเป็นต้น. มากันทีพรหมณ์ทูลว่า ข้าแต่พระมุณี
พระองค์มิได้ทรงยึดถือทฎฐิเหล่านั้นเลย ตรัสเนื้อความนี้ได้ว่า ความสงบ ณ
ภายใน เนื้อความนั้นอันนักปราชญ์ทั้งหลายประกาศไว้อย่างไรหนอ ขอพระองค์
จงตรัสบอกแก่ข้าพระองค์เถิด.

ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อจะทรงแสดงถึงอุบายที่นักปราชญ์
ทั้งหลายประกาศบทนั้นอันตรงกันข้ามแก่มากันทีพรหมณ์นั้นจึงตรัสกาลาว่า
น ทฎฐิยา เป็นต้น.

ในกาลานั้นพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงปฏิเสธศีลและพรตนอกเหนือไปจาก
สมาบัติ ๘ และญาณ ด้วยบทมีอาทิว่า น ทฎฐิยา ไม่ได้กล่าวความบริสุทธิ์
ด้วยการเห็น ดังนี้. ท่านประกอบ อาห ศัพท์ที่กล่าวไว้ในบทนี้ว่า สุตุธิมาห
เข้ากับ น อักษรในทุกบทแล้วฟังทราบความอย่างนี้ว่า เราไม่กล่าวความ
บริสุทธิ์ด้วยความเห็นดังนี้. แม้ในบทนอกนั้นก็ยิ่งเดียวกับในบทนี้. ในบท

เหล่านั้น บทว่า **อทฺถุจฺจียา** นาท พึงทราบความอย่างนี้ เราไม่กล่าวความ
บริสุทธิ์เว้นสัมมาทิฏฐิ มีวัตถุ ๑๐ อย่าง จากการไม่ฟัง คือ เว้นการฟังมีองค์ ๕
เว้นจากการไม่รู้ คือ เว้นกัมมัสสกตาญาณ (ความรู้ว่าสัตว์มีกรรมเป็นของตน)
และสัจจานุโลมิกญาณ (ปริชาเป็นไปโดยสมควรแก่การกำหนดอริยสัจ) เว้น
จากศีล คือ เว้นการสำรวมในปาติโมกข์ เว้นจากพรต คือ เว้นชุกตควัตร.
บทว่า **โนปิ เตน** คือเราไม่กล่าวแม้เพียงความเห็นเป็นต้นอย่างหนึ่ง ๆ ใน
ความบริสุทธิ์เหล่านั้น. บทว่า **เอเต จ นิสชฺช อนุคฺคหย** ก็บุคคล
สละธรรมเหล่านี้แล้วไม่ถ่อมมั่น ความว่า สละธรรมอันเป็นฝ่ายดำมีการเห็น
เป็นต้นอันมีมาก่อนเหล่านี้ด้วยการถอนเสียแล้ว ไม่ถ่อมมั่นธรรมอันเป็นฝ่ายขาว
มีการเห็นเป็นต้นอันมีในภายหลังด้วยการกวาดล้างธรรมที่อาศัยเสีย. บทว่า
สนฺโต อนิสฺสาย ภวํ น ชปะเป เป็นผู้สงบไม่อาศัยธรรมอะไรแล้ว
ไม่พึงปรารถนาภพ ความว่า ชื่อว่าเป็นผู้สงบ เพราะสงบกิเลสด้วยการปฏิบัติ
ไม่อาศัยธรรมไร ๆ ในจักขุทวารเป็นต้นไม่พึงปรารถนาภพแม้ภพเดียว พึงเป็น
ผู้สามารถเพื่อความไม่ยาก เพื่อความไม่ปรารถนา อธิบายว่า นี่เป็นความสงบ
ณ ภายในของผู้นั้น.

เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสอย่างนี้แล้ว มาคันทียพราหมณ์ไม่เข้าใจ
ข้อความ จึงกล่าวคาถาว่า **โน เจ กิร** ได้ยินว่าถ้าพระองค์ไม่ตรัสความ-
บริสุทธิ์ด้วยการเห็นดังนี้เป็นต้น.

ในคานานั้น การเห็นเป็นต้นมีนัยดังกล่าวแล้ว มาคันทียพราหมณ์
กล่าวแม้ในทั้งสองแห่งหมายถึงธรรมอันเป็นฝ่ายดำนั่นเอง. ท่านประกอบ **อาห**

ศัพท์เข้ากับ โนเจกิริ ศัพท์เป็น โน เจ กิริ อาห แล้วพึงเห็นความ
อย่างนี้ โน เจ กิริ กเถสิ ได้ยินว่าถ้าพระองค์ไม่ตรัส ดังนี้. บทว่า
โมมฺหํ คือ ลุ่มหลงหรือมมฺงาย. บทว่า ปจฺเจนฺตฺติ คือ ฐู.

พระผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อจะทรงปฏิเสธคำถามอาศัยการเห็นนั้นของ
มาคันทียพราหมณ์จึงตรัสคาถาว่า ทิฏฺฐิจฺฉนฺนํ นิสฺสํสยํ ก็ท่านอาศัยการเห็น
กามอยู่บ่อย ๆ ดังนี้ เป็นต้น.

บทนั้นมีอธิบายดังต่อไปนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า คุณก่อนมาคัน-
ทียพราหมณ์ท่านอาศัยการเห็นกามอยู่บ่อย ๆ ได้ถึงความหลงไหลไปในทิฏฐิที่
ท่านยึดมั่นแล้ว และท่านก็มีได้เห็นสัญญาแม้แต่น้อยจากความสงบภายในที่เรา
กล่าวแล้ว หรือจากการปฏิบัติ หรือจากการแสดงธรรมด้วยเหตุนี้ท่านจึง
เห็นธรรมนี้โดยความเป็นผู้มมฺงาย.

พระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นทรงแสดงถึงความโต้แย้งของมาคันทีย-
พราหมณ์ผู้มมฺงายอยู่ในการเห็นที่ตนยึดมั่นอย่างนี้แล้ว บัดนี้เมื่อจะทรงแสดง
ถึงความไม่โต้แย้งของพระองค์ผู้ปราศจากความมมฺงายในธรรมเหล่านั้นและใน
ธรรมอื่นจึงตรัสคาถาว่า สโม วิเสสํ เราเป็นผู้เสมอเขา วิเศษกว่าเขา ดังนี้
เป็นต้น.

บทนั้นมีอธิบายดังต่อไปนี้ ผู้ใดย่อมสำคัญด้วยมานะ ๓ อย่าง หรือ
ด้วยทิฏฐิอย่างนี้ ผู้นั้นพึงวิวาทด้วยมานะนั้น ด้วยทิฏฐินั้นหรือด้วยบุคคลนั้น
แต่ผู้ใดไม่หวั่นไหวใน ๓ อย่างนี้ว่าเราเสมอเขา วิเศษกว่าเขาเป็นต้นเช่นกับเรา
ผู้นั้นย่อมไม่มีการวิวาท. พึงทราบปาฐะที่เหลือว่า น จ หิโน มีอะไรอีก. มี
คาถาว่า สจฺเจนฺตฺติ โน.

บทนั้นมีอธิบายว่า บุคคลเห็นปานนี้นั้น เป็นผู้ละมานะทิฏฐิได้แล้ว
ชื่อว่าเป็นพราหมณ์ นัยว่า เพราะเป็นผู้ลอยบาปได้แล้วเป็นต้น จะพึงกล่าวอะไร
กล่าวเพื่ออะไร หรือกล่าวด้วยเหตุอะไรว่า สิ่งนี้นั้นจริง หรือจะพึงวิวาท
เพราะมานะหรือทิฏฐิอะไรว่า ของเราจริง ของท่านเท็จ อนึ่งความสำคัญว่า
เสมอเขาโดยเป็นไปว่า เราเป็นเช่นกับเขา หรือไม่เสมอเขาโดยเป็นไปด้วย
ภาวะทั้งสองอย่างพวกนี้ ย่อมไม่มีในผู้ใด ผู้เป็นจิณาสพเช่นเรา ผู้นั้นจะพึง
โต้ตอบโต้เถียงวาทะกับใครในความเสมอกันเป็นต้น. พึงทราบคาถาต่อไปว่า
บุคคลเห็นปานนี้ละอาลัยได้แล้วโดยส่วนเดียวมิใช่หรือ.

ในบทเหล่านั้น บทว่า โอกัม ปหาย ละอาลัยได้แล้วคือละทิ้งโอกาสแห่ง
วิญญานอาศัยรูปและวัตถุเป็นต้นด้วยการละความกำหนัดเพราะความพอใจใน
สิ่งนั้น. บทว่า อนิเกตสารี ไม่ระลึกถึงอารมณ์เครื่องกำหนดหมาย คือไม่ระลึก
ถึงรูปนิमितอันเป็นเครื่องกำหนดหมายเหล่านั้นด้วยอำนาจตัดหา. บทว่า คาม
อภุพฺพ มฺหิ สนฺถวานิ มฺหิ ไม่ทำความสนิทสนมในชาวบ้าน คือไม่ทำ
ความสนิทสนมกับคฤหัสถ์ในบ้าน. บทว่า กามเหหิ วิตฺโต เป็นผู้สงัดจากกาม
ทั้งหลายคือเป็นผู้ว่างจากกามทั้งปวงเพราะไม่มีความกำหนัดเพราะความพอใจ
ในกามทั้งหลาย. บทว่า อปุเรกฺขราโน คือไม่ทำอัธยาพให้เกิดอีกต่อไป.
บทว่า กถํ น วิคฺคยฺห ชเนน กยิรา คือไม่พึงกล่าวแก่งแย่งกับชน.
พึงทราบคาถาต่อไปว่า บุคคลเห็นปานนั้นเป็นผู้สงัดจากทิฏฐิ.

ในบทเหล่านั้น บทว่า เยหิ คือจากทิฏฐิเป็นต้น. บทว่า วิวิตฺโต
วิจเรยฺย คือเป็นผู้สงัดแล้วพึงเที่ยวไป. บทว่า น ตานิ อุกฺคยฺห วเทยฺย

นาโค บุคคลผู้ประเสริฐไม่พึงถือเอากรรมเหล่านั้นขึ้นกล่าว คือบุคคลผู้ประ-
เสริฐได้แก่ผู้ไม่ทำบาปไม่พึงถือเอาทิวฐิเหล่านั้นขึ้นกล่าว. บทว่า **เอลมพุช**
เหมือนดอกปทุม ท่านอธิบายว่าดอกปทุมมีก้านเป็นหนามเกิดในน้ำโคลนตม.
บทว่า **ยถา ชเลน ปงฺกณ จ นฺูปลิตฺตํ** ไม่ติดอยู่ด้วยน้ำและโคลนตม
คือเหมือนดอกปทุมนั้นไม่ติดอยู่ด้วยน้ำและโคลนตม. บทว่า **เอวฺ มฺนิ สน-**
ติวาโท อคฺทฺโร มุณีผู้มีถ้อยคำสงบ ไม่กำหนดยินดี คือมุณีผู้มีถ้อยคำใน
ภายในไม่กำหนดยินดี เพราะไม่มีความอยาก. บทว่า **กาเม จ โลก จ**
อนฺูปลิตฺโต ไม่ติดอยู่ในกามและในโลก คือไม่ติดอยู่ในกาม ๒ อย่างและใน
โลกมีอธิบายเป็นต้นด้วยกามแม่ ๒ อย่าง. มีอะไรต่อไป. มีคาถาว่า **น เวทฺถ**
เป็นต้น.

ในบทเหล่านั้น บทว่า **น เวทฺถ ทิวฺฐิยา** บุคคลผู้ถึงเวทเป็นผู้ไม่
ดำเนินไปด้วยทิวฐิ ความว่า บุคคลผู้ถึงเวทคือมรรค ๔ เช่นเราไม่เป็นผู้ไป
ด้วยทิวฐิคือเป็นผู้ไม่ดำเนินไปด้วยทิวฐิ หรือเป็นผู้ไม่กลับไปสู่ทิวฐินั้น ๆ
โดยความเป็นสาระ. ชื่อว่า **ทิวฺฐิยายโก** เพราะเป็นผู้ไปด้วยทิวฐิ หรือ
เพราะเป็นผู้ไปสู่ทิวฐิ. บทว่า **น มฺติยาสมานเมติ** บุคคลนั้นไม่กลับมา
สู่มานะด้วยการรู้คือ บุคคลนั้นไม่มาสู่มานะแม้ด้วยการรู้มีรูปรูปเป็นต้น. บทว่า
น หิ ตมฺมโย โส บุคคลนั้นไซ้เป็นผู้สำเร็จด้วยตัมหาและทิวฐินั้น คือบุคคล
นั้นไซ้เป็นผู้เช่นกับผู้สำเร็จด้วยตัมหาและทิวฐินั้น. บทว่า **น กมฺมฺนา โนปี-**
สุเตน เนยฺโย บุคคลนั้นแม้กรรมและสุตะพินาไปไม่ได้ คือ บุคคลนั้นอัน
กรรมมีปัญญาภิสังขารเป็นต้น หรือสุตะมีสุตะอันบริสุทธึเป็นต้นพินาไปไม่ได้.
บทว่า **อนฺูปนีโต โส นิเวสเนสุ** บุคคลนั้นอันสิ่งใดสิ่งหนึ่งน้อมเข้าไปไม่ได้

แล้วในนิเวศน์คือค้นหาและทักขณทัั้งปวง เพราะละการเข้าไปใกล้แม่ธรรมสอง
อย่างได้แล้ว. พึงทราบคาถาว่า **สญญาวิรัตตสูตร** ต่อไป.

ในบทเหล่านั้น บทว่า **สญญาวิรัตตสูตร** แก่บุคคลผู้คลายสัญญาได้
แล้ว คือ สัญญามีคามสัญญาเป็นต้น จะได้แล้วด้วยภavanaอันมีเนกขัมมสัญญา
เป็นหัวหน้า. ด้วยบทนี้ท่านประสงค์เอาสมถยานิก (มีสมถะเป็นยาน) อันเป็น
อุกโตภาควิมุต (พ้นแล้วทั้งสองฝ่าย). บทว่า **ปญญาวิมุตตสูตร** แก่บุคคลผู้
หลุดพ้นแล้วด้วยปัญญา คือหลุดพ้นแล้วจากกิเลสทัั้งปวงด้วยภavanaอันมี
วิปัสสนาเป็นหัวหน้า ด้วยบทนี้ท่านประสงค์เอาพระสุกขวิปัสสก. บทว่า
สญญลย ทักขณิจญ เย อคฺคเหตุ เต **มฺภุญฺจมานา วิจฺรนฺติ โลก** ชน
เหล่าใดถือสัญญาและทักขณิ ชนเหล่านั้นกระทบกระทั่งกันและกันเที่ยวไปใน
โลกความว่า ชนเหล่าใดถือสัญญามีคามสัญญาเป็นต้นโดยเฉพาะ ชนเหล่านั้น
เป็นคฤหัสถ์กระทบกระทั่งกันมีคามเป็นเหตุเที่ยวไป อนึ่งชนเหล่าใดถือทักขณิ
โดยเฉพาะ ชนเหล่านั้นเป็นบรรพชิต ชนเหล่านั้นกระทบกระทั่งกันและกันมี
ธรรมเป็นเหตุเที่ยวไป. บทที่เหลือในสูตรนี้บทใดยังมีได้กล่าวไว้ บทนั้นพึง
ทราบโดยทำนองเดียวกันกับที่ท่านไว้แล้วนั้นแล.

เมื่อจบเทศนา พราหมณ์และนางพราหมณีออกบวชแล้ว ได้บรรลุ
พระอรหัต.

จบอรรถกถามาคันตียสูตรที่ ๕ แห่งอรรถกถาขุททกนิกาย

ชื่อ **ปรมัตถโชติกา**

ปุราเภทสูตรที่ ๑๐

ว่าด้วยบุคคลผู้สงบ

พระพุทธนิมิตตรัสถามว่า

[๔๑๗] บุคคลผู้มีความเห็นอย่างไร
มีศีลอย่างไร บัณฑิตจึงกล่าวว่าเป็นผู้สงบ
ท่านพระโคตม พระองค์ผู้อันข้าพระองค์
ถามแล้ว ขอจงตรัสบอกนระผู้สูงสุดแก่
ข้าพระองค์เถิด.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบว่า

ผู้ใดปราศจากตัณหาก่อนแต่สรีระ
แตก เป็นผู้ไม่อาศัย กาลเบื้องต้น (อดีต)
และเบื้องปลาย (อนาคต) อันใคร ๆ จะพึง
นับว่า เป็นผู้ยินดีแล้ว ในกาลท่ามกลาง
(ปัจจุบัน) ไม่ได้ ความมุ่งหวังของผู้นั้นย่อม
ไม่มี เรากล่าวผู้นั้นว่าเป็นผู้สงบ.

ผู้ใดไม่โกรธ ไม่สะดุ้ง ไม่อื้อวอด
ไม่คะนอง พุดด้วยปัญญา ไม่ฟุ้งซ่าน ผู้
นั้นแล เป็นมุณีผู้สำรวจแล้วด้วยวาจา.

ผู้ใดไม่ทะเยอทะยานในสิ่งที่ยังไม่
มาถึง ไม่เศร้าโศกถึงสิ่งที่ล่วงไปแล้ว เป็น

บุตร ธิดา สัตว์เลี้ยง ไร่นาและที่ดิน
ของผู้ใดไม่มี แม้ความเห็นว่าเป็นตัวตนก็ดี
ความเห็นว่าเป็นตัวตนก็ดี อันใคร ๆ
ย่อมไม่ได้ในผู้นั้น

ปุถุชนหรือสมณพราหมณ์จะพึงกล่าว
แก่ผู้นั้น (ว่าผู้ยินดีแล้ว หรือผู้ประทุษร้าย
แล้ว) โดยโทษมีราคาเป็นต้นใด โทษมีราคา
เป็นต้นนั้น ไม่ใช่เป็นความมุ่งหวังของผู้นั้น
เพราะเหตุนั้น ผู้นั้นย่อมไม่หวั่นไหว ใน
เพราะถ้อยคำทั้งหลาย.

มุนีผู้ปราศจากความกำหนัดยินดีไม่
มีความตระหนี่ ย่อมไม่กล่าวยกย่องใน
บุคคลผู้ประเสริฐกว่า ผู้เสมอกัน หรือผู้เลว
กว่า ผู้ไม่มีกัปปะ (คือตัดหาแลทธิภูฏิ) ย่อม
ไม่มาสู่กัปปะ ผู้ใดไม่มีความหวังแห่ง
ของตนในโลก ไม่เศร้าโศกเพราะสิ่งที่ไม่มี
อยู่ และไม่ลำเอียงในธรรมทั้งหลาย ผู้นั้น
แล เรากล่าวว่าเป็นผู้สงบ.

จบปฐกสุตที่ ๑๐

อรรถกถาปุราเภทสูตรที่ ๑๐

ปุราเภทสูตร มีคำเริ่มต้นว่า **กถาสฺวตี** ดังนี้.

พระสูตรนี้มีการเกิดขึ้นอย่างไร ?

ท่านกล่าวถึงการเกิดแห่งพระสูตรนี้และอีก ๕ พระสูตร คือ กลหวิวาท-
สูตร จุพวิยหสูตร มหาวियหสูตร ตวฏกสูตร และอิตตทัณตสูตร โดยความ
เสมอกันตามนัยดังกล่าวแล้วในการเกิดแห่งสัมมาปริพาชนียสูตรนั้นแล. แต่
โดยความต่างกัน พระผู้มีพระภาคเจ้า ในมหาสมัยนั้น เพื่อทรงแสดงธรรม
ให้เป็นที่สบายแก่พวกเทวดาที่เป็นรากจริต จึงทรงให้พระพุทธรูปนิมิตตามพระ-
องค์ แล้วได้ตรัสสัมมาปริพาชนียสูตรขึ้นฉับใด ในมหาสมัยนั้นก็ฉับนั้น
เหมือนกัน พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงทราบจิตของพวกเทวดาที่มีจิตเกิดขึ้นว่า
ก่อนตายเราควรทำอะไรหนอ เพื่อทรงอนุเคราะห์เทวดาเหล่านั้นจึงทรงนำ
พระพุทธรูปนิมิต พร้อมด้วยภิกษุบริวาร ๑,๑๕๐ รูป มาทางอากาศ ให้พระ-
พุทธรูปนิมิตนั้นถามปัญหาพระองค์แล้วจึงได้ตรัสพระสูตรนี้.

พึงทราบความในคำถามนั้นดังนี้ พระพุทธรูปนิมิตตรัสถามถึงอธิปัญญา
ด้วยคำว่า บุคคลมีความเห็นอย่างไร ถามถึงอธิศีลด้วยคำว่า บุคคลมีศีล
อย่างไร ถามถึงอธิจิตด้วยคำว่า บุคคลเช่นไรเป็นผู้สงบ บทที่เหลือชัดเจนแล้ว
ทั้งนั้น.

พึงทราบความในการตอบดังนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้ามิได้ทรงแก้ธ-
ปัญญาเป็นต้น โดยสรุปตรัสว่าบุคคลชื่อว่าเป็นผู้สงบ เพราะกิเลสสงบโดยเป็น
ผู้มีอธิปัญญาเป็นต้น เมื่อจะทรงแสดงถึงความสงบแห่งกิเลสนั้น ๆ โดยอนุโลม
ตามอรรถาธิบายของเหล่าเทวดาต่าง ๆ จึงได้ตรัสคำถามีอาทิว่า **วิตถณโห**

ผู้ปราศจากตัณหา ดังนี้ เป็นต้น. ในกาลนั้นพึงทราบการเชื่อมความแห่งคาถา ๘ คาถา ตั้งแต่ต้น ด้วยคาถานี้ว่า **ตัม พุริมิ อุตฺตมโนโต** เรากล่าวผู้นั้นว่า เป็นผู้สงบดังนี้. พึงทราบการเชื่อมความแห่งคาถาอื่นจากนั้นด้วยบทหลังแห่งคาถาทั้งหมดนี้ว่า **ส เว สนฺโตติ วุจฺจติ** ผู้นั้นแลเรากล่าวว่าเป็นผู้สงบ ดังนี้.

พึงทราบความโดยนัยการพรรณนาไปตามลำดับ บทว่า **วิตตณฺโห** บุรุษเกา บุคคลปราศจากตัณหาก่อนแต่สรีระแตก คือ ละตัณหาได้ก่อนจะตาย. บทว่า **ปุพฺพมฺนุตฺตมโนสุติโต** เป็นผู้ไม่อาศัยเบื้องต้นและเบื้องปลาย อันต่างด้วยกาลมื่ออดีตกาล เป็นต้น. บทว่า **เวมฺมุเต นุปลฺสงฺเขโย** อันใคร ๆ จะพึงนับว่าเป็นผู้ยินดีแล้วในท่ามกลางไม่ได้ คืออันใคร ๆ จะพึงนับว่าเป็นผู้ยินดีแล้ว แม้ในกาลปัจจุบันไม่ได้. บทว่า **ตสฺส นตฺถิ ปุเรกฺขติ** ความมุ่งหมายของผู้นั้นไม่มี คือ ความมุ่งหมายสองอย่าง พึงทราบการประกอบในคาถานี้ อย่างนี้ว่า **ตัม พุริมิ อุตฺตมโนโต** เรากล่าวผู้นั้นว่าเป็นผู้สงบดังนี้. ในบททั้งปวงก็มีนัยนี้. เราจักไม่แสดงการประกอบนอกเหนือไปจากนี้ จักพรรณนาบทที่ยากเท่านั้น.

บทว่า **อสฺนฺตาสี** ไม่สะดุ้ง คือ ไม่สะดุ้งเพราะไม่มีลาภนั้น. บทว่า **อวิกฺคฺติ** ไม่โอดวอด คือ มีปรกติไม่โอดวอดด้วยศีล เป็นต้น. บทว่า **อภฺกฺกฺจฺจโ** ไม่คะนองคือเว้นจากการคะนองมือ เป็นต้น. บทว่า **มฺนุตาภาณิ** พุดด้วยปัญญา คือ สอบแล้วสอบเล่าด้วยปัญญาแล้วจึงกล่าววาจา. บทว่า **อนุทฺโต** คือ เว้นจากความฟุ้งซ่าน, บทว่า **ส เว วาจาโยโต** ผู้นั้นเป็นมุนีสำรวจแล้วด้วยวาจา คือผู้นั้นสำรวจระวังแล้วด้วยวาจา เป็นผู้กล่าววาจาเว้นจากโทษ ๔.

บทว่า **นิราสตุติ** ไม่ทะเยอทะยาน คือไม่มีตัณหา. บทว่า **วิเวกทสุตี**
ผลุเสสุ เป็นผู้เห็นความสังัดในผัสสะทั้งหลาย คือเห็นความสังัดจากความเป็น
ตัวตนเป็นต้นในจักขุสัมผัสเป็นต้นอันเป็นปัจจุบัน. บทว่า **ทิฏฐีสุน นินยติ**
อันใคร ๆ จะนำไปในทิฏฐิทั้งหลายไม่ได้เลย คือจะนำไปในทิฏฐิใด ๆ ใน
ทิฏฐิ ๖๒ ไม่ได้เลย. บทว่า **ปฐฺหิโน** ปราศจากกิเลส คือ ปราศจากกิเลส
นั้น เพราะละราคะเป็นต้นได้แล้ว. บทว่า **อกุหโก** ไม่หลอกลวง คือ ไม่
หลอกลวง ด้วยวัตถุหลอกลวง ๓. บทว่า **อปีหาลู** คือมีปรกติไม่ทะเยอทะยาน.
ท่านอธิบายว่า เว้นจากความปรารถนาและความอยาก. บทว่า **อมจฺจรี** ไม่
ตระหนี่ คือเว้นจากความตระหนี่ ๕ อย่าง. บทว่า **อปฺปคฺคฺพฺโ** ไม่คะนอง
คือเว้นจากความเป็นผู้คะนองกายเป็นต้น. บทว่า **อเชจฺจฺจโน** ไม่เป็นที่น่า
เกลียด คือ ไม่เป็นที่น่ารังเกียจ คือ ชื่นใจชอบใจ ด้วยความเป็นผู้มีศีลสม-
บูรณ์เป็นต้น. บทว่า **เปสฺสฺสเย จ โน ยฺยูโต** ไม่ประกอบในคำต่อเสียด
คือ ไม่ประกอบในกรรมคือความต่อเสียดอันควรรวบรวมเข้าด้วยอาการทั้งสอง.
บทว่า **สฺตฺตฺยฺยสฺส อสนฺสฺสวํ** เว้นจากความชมเชยด้วยความอยากในกามคุณ
ทั้งหลายอันเป็นวัตถุน่ายินดี. บทว่า **สฺมฺโ** เป็นผู้ละเอียดอ่อน คือ เป็นผู้
ประกอบด้วยกายกรรมเป็นต้นอันละเอียดอ่อน. บทว่า **ปฺปฺภิกฺกฺว** มีปฏิกาณ
คือประกอบด้วยปฏิกาณในการเรียน การถามและการบรรลู่. บทว่า **น สฺทฺทฺ**
ไม่เชื่อใคร ๆ คือไม่เชื่อใคร ๆ ถึงธรรมที่ตนบรรลู่แล้วด้วยตนเอง. บทว่า
น วิรชฺชติ ไม่กำหนด คือ ไม่กำหนด เพราะสิ้นราคะ เพราะไม่ยินดี. บทว่า
ลาภกมฺยา น ลิกฺขต ไม่ศึกษาเพราะใคร่ลาภ คือ ไม่ศึกษาพระสูตรเป็นต้น

เพราะปรารถนาลาภ. บทว่า **อวิรุโธ จ ตณฺหยา รเสสุ นานุคิฆฺตติ** ไม่พิโรธไม่ยินดีในรสด้วยตัณหา คือ เป็นผู้ไม่พิโรธ เพราะไม่มีความพิโรธ ไม่ถึงความอยากในรสอันเป็นรากเหง้าแห่งตัณหา. บทว่า **อุเปกฺโข** เป็นผู้วางเฉย คือ เป็นผู้ประกอบด้วยฉัพพะกามมืองค์ ๖. บทว่า **สโต มีสติ** คือ เป็นผู้ประกอบด้วยสติมีกายานุปัสสนาสติปิฎฐานเป็นต้น. บทว่า **นิสฺสยตา** คือ อันตัณหาและทิวฏฐิอาศัย. บทว่า **ถตฺวา ฐมฺมํ** รู้ธรรมแล้ว คือ รู้ธรรมด้วยอาการมีความไม่เที่ยงเป็นต้น. บทว่า **อนิสฺสิต** คือ เป็นผู้อันตัณหาและทิวฏฐิเหล่านั้นไม่อาศัยแล้วอย่างนี้. ท่านแสดงว่า นอกจากกรรมฐานเสียแล้ว ตัณหาและทิวฏฐิไม่อาศัย ไม่มี. บทว่า **ภวาย วิภวาย वा** เพื่อความมี หรือความไม่มี คือ เพื่อสัสสตทิวฏฐิ หรือ เพื่ออุจเจททิวฏฐิ. บทว่า **ตํ พุริมิ อุปสนฺโต** คือ เรากล่าวผู้เห็นปานนั้น ดังที่กล่าวไว้แล้วในคาถาหนึ่ง ๆ เป็นผู้สงบ. บทว่า **อตริ โส วิสฺตติกํ** ผู้นั้นข้ามตัณหาได้แล้ว คือ ข้ามมหาตัณหา กล่าวคือวิสฺตติกาอันได้แก่ความอยากจัดโดยความเป็นของกว้างใหญ่ไพศาลเป็นต้นได้แล้ว.

บัดนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อจะทรงสรรเสริญผู้สงบนั้นจึงตรัสว่า **น ตสฺส ปุตุตา** บุตรของผู้นั้นไม่มี ดังนี้เป็นต้น.

บุตรทั้งหลายในบทว่า **ปุตุตา** นั้นได้แก่บุตร ๔ จำพวก มีบุตรเกิดแต่ตนเป็นต้น. อนึ่งในบทนี้ ฟังทราบว่าบุตรที่นำมาเลี้ยงท่านก็เรียกว่าบุตร. เพราะบุตรของเขาเองไม่มี. บทว่า **เยน นํ วขฺหุํ ปุตุชฺชนา อโธ** สมณพราหมณา ปุตุชนหรือสมณพราหมณ์ จะฟังกล่าวกะผู้นั้นโดยโทษมีราคะเป็นต้นใด ความว่า ปุตุชน เทวดา มนุษย์และสมณพราหมณ์ภายนอกจากนี้จะฟังกล่าวกะผู้นั้นว่า ผู้ยินดีแล้วหรือผู้ประทุษร้ายแล้วโดยโทษมีราคะ

เป็นต้นไค. บทว่า ตํ ตสฺส อปรกฺขตํ คือ โทษมีราคะเป็นต้นนั้นมิใช่เป็น
ความมุ่งหมายของผู้เป็นพระอรหันต์นั้น. บทว่า ตสฺมา วาเทสุ เนชติ
เพราะเหตุนี้ ผู้นั้นย่อมไม่หวั่นไหวในเพราะถ้อยคำทั้งหลาย คือ ไม่หวั่นไหว
ในคำนิทาเพราะโทษมีราคะเป็นต้นนั้นเป็นเหตุ. บทว่า น อุตฺเสสุ วทเต
มุนีย่อมไม่กล่าวยกย่องในบุคคลผู้ประเสริฐ คือ ไม่กล่าวยกย่องในบุคคลผู้ประ-
เสริฐโดยทำตนไว้ภายในแล้วยกตนว่าเราเป็นผู้ประเสริฐ. ในสองบทต่อไปก็มี
นัยนี้. บทว่า กปฺปิ เนติ อกปฺปิโย ผู้ไม่มีกัปปะ (คือตัณหาและทิฏฐิ)
ย่อมไม่มาสู่กัปปะ คือ บุคคลเห็นปานนี้นั้นย่อมไม่มาสู่กัปปะทั้งสองอย่าง.
เพราะเหตุไร. เพราะเป็นผู้ไม่มีกัปปะ คือ ตัณหาและทิฏฐิ. ท่านอธิบายว่า
เป็นผู้ละกัปปะได้แล้ว. บทว่า สกํ ของตน คือ ยึดถือของเรา. บทว่า
อสตา จ น โสจติ ไม่เศร้าโศกเพราะสิ่งที่ไม่มียู่ คือ ไม่เศร้าโศก เพราะ
ความไม่มีเป็นต้นและเพราะความไม่มีอยู่. บทว่า ฆมฺเมสุ จ น กจฺจติ
และไม่ลำเอียงในธรรมทั้งหลาย คือ ไม่ลำเอียงในธรรมทั้งปวงด้วยความพอใจ
เป็นต้น. บทว่า ส เว สนฺโตติ วุจฺจติ บุคคลนั้นแลเรากล่าวว่าเป็น
ผู้สงบ คือ เรากล่าวบุคคลเห็นปานนั้นว่า เป็นผู้สงบ สูงสุดกว่าคน. พระผู้
มีพระภาคเจ้าทรงจบเทศนาด้วยธรรมเป็นยอดคือพระอรหันต์.

เมื่อจบเทศนา เทวดาแสนโกฏิ ได้บรรลุพระอรหันต์. จำนวนผู้บรรลุ
โสดาบันเป็นต้นเหลือจะนับ ด้วยประการฉะนี้.

จบอรรถกถาปุราณาสูตฺรที่ ๑๐ แห่งอรรถกถาขุททกนิกาย

ชื่อปรมัตถโชติกา

กถาวิวัตสูตรที่ ๑๑

ว่าด้วยเหตุเกิดจากของที่รักเป็นต้น

พระพุทธนิมิตตรัสถามว่า

[๕๑๘] ความทะเลาะ, ความวิวาท, ความรำไร, ความเศร้าโศก, กับทั้งความตระหนี่, ความถือตัว, ความดูหมิ่นผู้อื่น, และทั้งคำส่อเสียด, เกิดจากอะไร ชรรณเครื่องเศร้าหมองเหล่านั้น เกิดจากอะไร ขอเชิญพระองค์ จงตรัสบอกเนื้อความที่ข้าพระองค์ถามนั้นเถิด.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบว่า

ความทะเลาะ, ความวิวาท ความรำไร, ความเศร้าโศก กับทั้งความตระหนี่, ความถือตัว, ความดูหมิ่นผู้อื่น และทั้งคำส่อเสียด, ต่างเกิดจากของที่รัก, ความทะเลาะ ความวิวาท ต่างประกอบด้วยความตระหนี่, เมื่อความวิวาทเกิดแล้ว คำส่อเสียดย่อมเกิด.

พระพุทธนิมิตตรัสถามต่อไปว่า

ความรักในโลกเล่ามีอะไรเป็นเหตุ
แม่อึ่ง ชนเหล่าใดมีกษัตริย์เป็นต้น มี
ความโลภ เทียวไปในโลก ความโลภของ
ชนมีกษัตริย์เป็นต้นเหล่านั้น มีอะไรเป็น
เหตุ ความหวังและความสำเร็จของนรชน
ซึ่งมีในสัมปรายภพ มีอะไรเป็นเหตุ.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบว่า

ความรักในโลกมีความพอใจเป็นเหตุ
แม่อึ่ง ชนเหล่าใดมีกษัตริย์เป็นต้น มี
ความโลภเทียวไปในโลก ความโลภของชน
มีกษัตริย์เป็นต้นเหล่านั้น มีความพอใจเป็น
เหตุ ความหวังและความสำเร็จของนรชน
ซึ่งมีในสัมปรายภพ มีความพอใจนี้เป็นเหตุ.

พระพุทธรณินิมิตตัสถามว่า

ความพอใจในโลกเล่ามีอะไรเป็นเหตุ
แม้การวินิจฉัย คือตัมหาและทัญญูก็ดี ความ
โกรธ โทษแห่งการกล่าวมุสา และความ
สงสัยก็ดี ที่พระสมณะตรัสแล้ว เกิดจาก
อะไร.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบว่า

บัณฑิตทั้งหลาย กล่าวสุขเวทนาและ
ทุกข์เวทนาได้ว่า เป็นความยินดีและความ
ไม่ยินดีในโลก ความพอใจย่อมเกิด เพราะ
อาศัยสุขเวทนาและทุกข์เวทนา สัตว์ในโลก
เห็นความเสื่อมไปและความเกิดขึ้นในรูปทั้ง
หลายแล้ว ย่อมกระทำการวินิจฉัย.

ความโกรธ โทษแห่งการกล่าวมุสา
และความสงสัยธรรมเหล่านี้ เมื่อความ
ยินดีและความไม่ยินดีทั้งสองอย่างนั้นแหละ
มีอยู่ ก็ย่อมเกิดขึ้นได้ บุคคลผู้มีความสงสัย
ฟังศึกษาเพื่อทางแห่งญาณ ท่านผู้เป็นสมณะ
รู้แล้ว จึงกล่าวธรรมทั้งหลาย.

พระพุทธรณิมิตตรัสถามว่า

ความยินดีและความไม่ยินดี มีอะไร
เป็นเหตุ เมื่อธรรมอะไรไม่มี ธรรมเหล่านี้
จึงไม่มี ขอพระองค์จงตรัสบอกอรรถ คือ
ทั้งความเสื่อมไปและทั้งความเกิดขึ้น (แห่ง
ความยินดีและความไม่ยินดี) นี้ว่า มีสิ่งใด
เป็นเหตุ แก่ข้าพระองค์เถิด.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบว่า

ความยินดี ความไม่ยินดี มีผัสสะ
เป็นเหตุ เมื่อผัสสะไม่มี ธรรมเหล่านี้จึงไม่มี
เราขอบอกระต คือ ทั้งความเสื่อมไป และ
ทั้งความเกิดขึ้นนี้ว่า มีผัสสะนี้เป็นเหตุ แก่
ท่าน.

พระพุทธรณินิตตรัสถามว่า

ผัสสะในโลกเล่า มีอะไรเป็นเหตุ
อนึ่ง ความหวงแหนเกิดจากอะไร เมื่อธรรม
อะไรไม่มี ความถือว่าสิ่งนี้เป็นของเราจึงไม่มี
เมื่อธรรมอะไรไม่มี ผัสสะ จึงไม่ถูกต้อง.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบว่า

ผัสสะ อาศัยนามและรูปจึงเกิดขึ้น
ความหวงแหน มีความปรารถนาเป็นเหตุ
เมื่อความปรารถนาไม่มี ความถือว่า สิ่งนี้
เป็นของเราจึงไม่มี เมื่อรูปไม่มี ผัสสะจึง
ไม่ถูกต้อง.

พระพุทธรณินิตตรัสถามว่า

เมื่อบุคคลปฏิบัติอย่างไร รูปจึงไม่มี
อนึ่ง สุขกัถิ ทุกข์กัถิ อย่างไรจึงไม่มี ขอ
พระองค์โปรดตรัสบอกอาการที่รูปและสุข

ทุกข์นี้ไม่มีแก่พระองค์เถิด ข้าพระองค์มีใจ

ดำริว่า เราควรรู้ความข้อนั้น.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบว่า

บุคคลเป็นผู้ไม่มีสัญญาเป็นปกติ

เป็นผู้ไม่มีสัญญาด้วยสัญญาอันผิดปกติ

เป็นผู้ไม่มีสัญญาก็มิใช่ เป็นผู้มีสัญญาว่าไม่มี

ก็มิใช่ เมื่อบุคคลปฏิบัติแล้วอย่างนี้ รูปจึง

ไม่มี เพราะฉะนั้นธรรมเป็นส่วนแห่งความเน้น

ข้า มีสัญญาเป็นเหตุ.

พระพุทธรณินิมิตตรัสถามว่า

ข้าพระองค์ได้ถามความข้อใดกะ

พระองค์ พระองค์ก็ได้ทรงแสดงความข้อ

นั้นแก่ข้าพระองค์แล้ว ข้าพระองค์ขอถาม

ความข้ออื่นกะพระองค์ ขอเชิญพระองค์

ตรัสบอกความข้อนั้นเถิด.

ก็สมณพราหมณ์ผู้เป็นบัณฑิตพวก

หนึ่งในโลกนี้ ย่อมกล่าวความบริสุทธิ์ของ

สัตว์ว่าเป็นยอดด้วยเหตุเพียงเท่านั้น หรือว่า

ย่อมกล่าวความบริสุทธิ์อย่างอื่นอันยิ่งไปกว่า

รูปสมาบัตินี้.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบว่า

กัสมณพราหมณ์ผู้มีวาตะว่าเที่ยง

พวกหนึ่ง (มีความถือตัวว่า) เป็นบัณฑิต
ในโลกนี้ ย่อมกล่าวอรูปสมบัดนี้ว่า เป็น
ความบริสุทธิ์ของสัตว์แม้ด้วยเหตุเพียงเท่านี้
มณพราหมณ์ผู้มีวาตะว่าขาดสูญพวกหนึ่ง
เป็นผู้มีวาตะว่าตนเป็นคนฉลาดในอนุปาทิ-
เสสนิพพาน ย่อมโต้เถียงสมณพราหมณ์ผู้มี
วาตะว่าเที่ยงเหล่านั้น.

ส่วนท่านผู้เป็นมุนี รัฐบาลเจ้าทิฐฐิ
เหล่านั้นว่า เป็นผู้อาศัยสัตสตทิฐฐิและอุจ-
เจททิฐฐิ ท่านผู้เป็นมุนีนั้นเป็นนักปราชญ์
พิจารณาผู้อาศัยทิฐฐิทั้งหลายแล้ว ฐฐิธรรม
โดยลักษณะมีความไม่เที่ยงและเป็นทุกข์เป็น
ต้น หลุดพ้นแล้ว ย่อมไม่ทะเลาะวิวาทกับ
ใคร ย่อมไม่มาเพื่อความเกิดในภพน้อยใหญ่

จบกลหวิวัตตสูตรที่ ๑๑

อรรถกถากลหวิวาทสูตรที่ ๑๑

กลหวิวาทสูตร มีคำเริ่มต้นว่า กุโธ ปหูตา กลหา วิวาทา

ความทะเลาะ ความวิวาท เกิดจากอะไร ดังนี้ เป็นต้น.

พระสูตรนี้มีการเกิดขึ้นอย่างไร ?

ในมหาสมัยนั้นแหละ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสพระสูตรแก่นี้ เพื่อทรงทำให้แจ้งถึงกรรมเหล่านั้นแก่เทวดาบางพวกผู้มีจิตเกิดขึ้นว่า กรรมทั้งหลาย ๘ ประการมีการทะเลาะกันเป็นต้นเกิดแต่เหตุไรหนอ จึงให้พระพุทธรูปนิมิตตรัสถามพระองค์โดยนัยก่อนนั้นแล.

ในพระสูตรนั้นคาถาทั้งหมดมีการเชื่อมความปรากฏชัดแล้ว เพราะอยู่ตามลำดับของการถามและการตอบ. แต่พึงทราบถึงการพรรณนาบทที่ยากของคาถาเหล่านั้นดังต่อไปนี้. บทว่า กุโธ ปหูตา กลหา วิวาทา ได้แก่กรรมเครื่องเศร้าหมองเหล่านี้ คือ ความทะเลาะและความวิวาทอันเป็นเบื้องต้นของความทะเลาะนั้นเกิดจากอะไร. บทว่า ปริเทวโสกา สหมจฺจรา จ คือ ความรำไร ความเศร้าโศก พร้อมกับความตระหนี่เกิดจากอะไร. บทว่า มานาติมานา สหเปสฺสุณา จ คือความถือตัว ความคูหมั่นพร้อมด้วยคำต่อเสียดเกิดจากไหน. บทว่า เต ได้แก่ กรรมคือกิเลส ๘ อย่าง แม้ทั้งหมดเหล่านั้น. บทว่า ตทิงฺฆ มุรุหิ คือ ขอพระองค์จงตรัสบอกเนื้อความที่ข้าพระองค์ถามนั้นเกิด คือ ข้าพระองค์ขอวิงวอนพระองค์. บทว่า อิงฺฆ เป็นนิบาตมีความว่า ขอร้อง. บทว่า ปิยปฺปหูตา คือ เกิดจากสิ่งที่รัก. เป็นอันยุติดังที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้แล้วในนิเทศนี้นั้นแล. บทว่า มจฺเจร-
ยุดฺดา กลหา วิวาทา ความทะเลาะ ความวิวาทประกอบเข้าแล้วด้วยความ

ตระหนี่ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงว่า มิใช่วัตถุเป็นที่รักอย่างเดียวนั้น
แม้ความตระหนี่ก็เป็นเหตุแห่งความทะเลาะและความวิวาทด้วยบพนี้. พึงทราบ
ว่าธรรมเหล่านั้นทั้งหมดพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสด้วยหัวข้อแห่งความทะเลาะ
ความวิวาทในบพนี้. ความวิวาทเป็นเหตุแห่งคำต่อเสียดเหมือนความตระหนี่
เป็นเหตุแห่งความทะเลาะความวิวาท ฉะนั้น. ด้วยเหตุนี้พระผู้มีพระภาคเจ้า
จึงตรัสว่า วิวาทชาตสุ จ เปตุณานิ ก็เมื่อความวิวาทเกิดขึ้นแล้วคำต่อเสียด
ย่อมเกิด. บทว่า ปิยา สุ โลกสุมี กุโตนิทานา เย วาปี โลกา
วिरुติ โลก ความรักในโลกมีอะไรเป็นเหตุ แมื่อนิ่งชนเหล่าใดมีความ
โลกเที่ยวไปในโลก ความว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ในบพนี้ว่า ความ
ทะเลาะเกิดจากรัก ความรักนั้นในโลกมีอะไรเป็นเหตุ. พระพุทธานิมิต
ตรัสถามเนื้อความทั้งสองด้วยคาถาเดียวว่า มิใช่ความรักอย่างเดียว อนึ่ง ชน
เหล่าใดมีกษัตริย์เป็นต้น มีความโลกเที่ยวไป คือเที่ยวไปเพราะความโลกเป็น
เหตุ เพราะถูกความโลกครอบงำ ความโลกของชนมีกษัตริย์เป็นต้นเหล่านั้น
มีอะไรเป็นเหตุ. บทว่า อาสา จ นิฏฐา จ ความหวังและความสำเร็จ
คือ ความหวังและความสำเร็จ เพราะความหวังนั้น. บทว่า เย สมุปรายาย
นรุตส โหนติ คือ ความหวังและความสำเร็จของนรชนซึ่งมีในสัมปรายภพ
ท่านอธิบายว่า ภพเป็นที่ไปในเบื้องหน้า. คำถามนี้ก็อย่างเดียวกัน. บทว่า
ฉนุทานิทานานิ ความรักมีความพอใจเป็นเหตุ คือความรักมีความพอใจ
ในกามเป็นต้นเป็นเหตุ. บทว่า เย วาปี โลกา วิจารณ์ติ ชนเหล่าใด
มีความโลกเที่ยวไป พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแก้เนื้อความแม้ทั้งสองโดยความ
เป็นอันเดียวกันว่า อนึ่ง ชนเหล่าใดมีกษัตริย์เป็นต้นมีความโลกเที่ยวไป แม้

ความโลภของชนมีกษัตริย์เป็นต้นเหล่านั้นก็มีความพอใจเป็นเหตุ. บทว่า
อิโตนิทานา ท่านอธิบายว่า มีความพอใจเป็นเหตุเหมือนกัน. ฟังทราบ
ความสำเร็จแห่งศัพท์ ในบททั้งสองว่า กุโตนิทานา มีอะไรเป็นเหตุ และ
อิโตนิทานา มีความพอใจนี้เป็นเหตุ โดยนัยดังกล่าวแล้วในสุจิโถมสูตรนั้นแล.
บทว่า วินิจจยา ได้แก่ การวินิจฉัยคือการตัดสินใจด้วยตมหาและทัญญู. บทว่า
เย วาปี ฌมฺมา สมณฺเณ วุตฺตา อนึ่ง ธรรมเหล่าใดอันพระสมณะตรัสแล้ว
ความว่า ธรรมแม้อื่นเหล่าใดเป็นอกุศล สัมปยุตด้วยความโกรธเป็นต้นอัน
พระพุทธรสมณะตรัสแล้ว ธรรมเหล่านั้นเกิดจากไหน.

บทว่า ตมฺพฺปนิสฺสาย ปโหติ จฺนฺโท ความพอใจย่อมเกิดเพราะ
อาศัยความยินดีและความไม่ยินดี อันได้แก่วัตถุสองอย่าง คือ สุขเวทนาและ
ทุกข์เวทนานั้น ด้วยปรารถนาความอยู่ร่วมกัน และความพลัดพรากกัน ด้วยเหตุ
เพียงเท่านั้น เป็นอันพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแก้ปัญหาว่า ความพอใจในโลก
มีอะไรเป็นเหตุ ดังนี้.

บทว่า รุเปสุ ทิสฺวา วิภวํ ภวํ จ คือ สัตว์เห็นความเสื่อมไป
และความเกิดขึ้นในรูปทั้งหลาย. บทว่า วินิจฺจยํ กุรุเต ชนฺตุ โลก
สัตว์ในโลกย่อมกระทำการวินิจฉัย คือ กระทำการตัดสินใจด้วยตมหาเพื่อให้ได้
โทษสมบัติ และตัดสินใจด้วยทัญญูโดยนัยมีอาทิว่า ตัวตนของเราเกิดแล้ว
ดังนี้. เป็นอันยุติดังที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสแล้วในนิเทศนี้. ด้วยเหตุเพียง
เท่านั้นเป็นอันพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแก้ปัญหานี้ว่า อนึ่ง ความวินิจฉัยเกิด
จากอะไร ดังนี้. บทว่า เอเตปิ ฌมฺมา ทฺวยเมว สนฺเต เมื่อความ

ยินดีและความไม่ยินดีทั้งสองอย่างนั้นแหละมีอยู่ ธรรมแม้เหล่านี้ก็ย่อมเกิดได้ คือ ธรรมมีความโกรธเป็นต้น แม้เหล่านี้ย่อมเกิดขึ้นได้. อนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสวิธีเกิดของสุขเวทนาและทุกขเวทนานั้นไว้แล้ว ในนิเทศนั้นแล. ด้วยเหตุเพียงเท่านี้เป็นอันพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสแก้แม่ปัญหาที่สามแล้ว. บัดนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อจะทรงแสดงถึงอุบายละความสงสัยของ พระพุทธนิมิตที่สงสัยในปัญหาเหล่านี้ที่พระองค์แก้ไว้อย่างนี้แล้วจึงตรัสว่า **กถกถิ ฌาณปถาย ลิกฺข** ผู้มีความสงสัยพึงศึกษาเพื่อทางแห่งฌาณดังนี้. ท่าน อธิบายไว้ว่า พึงศึกษาศึกษา ๓ เพื่อบรรลุฌาณคือฌาณที่สสนะ เพราะเหตุไร เพราะท่านผู้เป็นสมณะรู้แล้ว จึงกล่าวธรรมทั้งหลาย คือ พระพุทธสมณะรู้แล้ว จึงกล่าวธรรม ความไม่รู้ในธรรมทั้งหลายย่อมไม่มีแก่พระพุทธสมณะนั้น เมื่อไม่รู้ธรรมเหล่านั้น ไม่พึงรู้เพราะไม่มีฌาณของตน ไม่พึงรู้เพราะโทษแห่ง การแสดง ฉะนั้น ผู้สงสัยพึงศึกษาเพื่อทางแห่งฌาณ ท่านผู้เป็นสมณะรู้แล้ว จึงทรงกล่าวธรรมทั้งหลาย.

บทว่า **สาตาสาตํ** ในบทนี้ว่า **สาตํ อสาดญจ กุโตนิทานา** ความยินดีและความไม่ยินดีมีอะไรเป็นเหตุ ทรงประสงค์เอาสุขเวทนาและทุกข-เวทนานั้นเอง. บทว่า **น ภวนฺติ เหตุ** คือธรรมเหล่านั้นจักไม่มี. บทว่า **วิภวํ ภวญฺจาปี ยเมตมตฺถํ** **เอตํ เม ปพฺรุหิ ยโตนิทานํ** คือ ขอ พระองค์ตรัสบอกอรรถคือทั้งความเสื่อมไปและทั้งความเกิดขึ้นแห่งความยินดี และความไม่ยินดีว่ามีอะไรเป็นเหตุแก่ข้าพระองค์. ในบทนี้ท่านเปลี่ยนลิงค์. บทนี้มีอธิบายว่า **สาตาสาตานิ วิภโว ภโว จ** ความเสื่อมและความเกิดของ

ความยินดีและความไม่ยินดีทั้งหลาย พึงทราบความในบทนี้ว่า ขอพระองค์ จงตรัสบอกทั้งความเสื่อมและความเกิดนั้นว่า มีอะไรเป็นเหตุ คือ ความเสื่อม และความเกิดอันเป็นวิภวทิกฺขณฺฐิ ความเห็นว่าเสื่อมและภวทิกฺขณฺฐิ ความเห็นว่าเกิด อันเป็นวัตถุแห่งความเสื่อมและความเกิด. จริงอย่างนั้นในฝ่ายแก้ปัญหานี้ ท่าน กล่าวไว้ในนิเทศว่า ภวทิกฺขณฺฐิก็ดี วิภวทิกฺขณฺฐิก็ดี ล้วนมีผัสสะเป็นเหตุ.

บทว่า **อิโตนิทานํ** คือมีผัสสะเป็นเหตุ. บทว่า **กิสฺมึ วิญฺเฏ น** **มุสนฺติ ผสฺตา** เมื่อธรรมอะไรไม่มีผัสสะจึงไม่ถูกต้อง คือ เมื่อธรรมอะไร ล่วงไปแล้ว ผัสสะ ๕ มีจักขุสัมผัสเป็นต้นจึงไม่มี. บทว่า **นามญจ รูปญจ ปฏิจฺจ** อาศัยนามและรูป คือ อาศัยนามอันสัมปยุตตกันเข้า และอาศัยวัตถุกับ รูปที่เป็นอารมณ์. บทว่า **รูปे วิญฺเฏ น** **มุสนฺติ ผสฺตา** คือ เมื่อรูปล่วงไป ผัสสะ ๕ จึงไม่ถูกต้อง.

บทว่า **กถํสมตสฺส** คือ เมื่อบุคคลปฏิบัติอย่างไร. บทว่า **วิโภติ** **รูปํ** คือ รูปจึงไม่มีหรือไม่พึงมี. บทว่า **สุขํ ทุกฺขํ वा** พระพุทฺธนิมิต ตรัสตามถึงรูปทั้งที่น่าปรารถนาและทั้งที่ไม่น่าปรารถนานั่นเอง. บทว่า **น** **สยฺยสยฺยลฺล** บุคคลเป็นผู้ไม่มีสัญญาด้วยสัญญา คือ เมื่อบุคคลปฏิบัติอย่างไร รูปจึงไม่มี บุคคลนั้นเป็นผู้ไม่มีสัญญาด้วยสัญญาเป็นปกติ.

บทว่า **น วิสยฺยสยฺยลฺล** เป็นผู้ไม่มีสัญญาด้วยสัญญาอันผิดปกติ คือ เป็นบ้าหรือจิตฟุ้งซ่าน. บทว่า **โนปี อสยฺยลฺล** เป็นผู้ไม่มีสัญญาก็มิใช่ คือ เป็นผู้เว้นจากสัญญาเข้านิโรธสมาบัติ หรือเป็นสัตว์ไม่มีสัญญา ก็มิใช่. บทว่า **น วิญฺตสยฺยลฺล** เป็นผู้มิสัญญาว่าไม่มีก็มิใช่ คือเป็นผู้ก้าวล่วงมีสัญญา

ล่วงแล้วโดยนัยเป็นต้นว่า ก้าวล่วงรูปสัญญาโดยประการทั้งปวง เป็นผู้ได้อรูป-
ฌานก็ไม่ใช่. บทว่า เอวสมตสฺส วิโภติ รูป บุคคลเมื่อปฏิบัติอย่างนี้
รูปจึงไม่มี คือ บุคคลผู้ได้อรูปสมาบัติเมื่อไม่ตั้งอยู่ในความเป็นผู้มีสัญญา และ
ไม่มีสัญญาเป็นต้นนี้แล้วปฏิบัติดังที่ท่านกล่าวไว้ว่า เมื่อจิตตั้งมั่นแล้วอย่างนี้
ฯลฯ บุคคลนั้นย่อมนำจิตไปเพื่อได้อากาสนัญญาตนสมาบัติ รูปจึงไม่มี.

บทว่า สยฺญานิทานา हि ปปลฺยจสงฺขา เพราะวาทกรรมเป็นส่วน
แห่งความเนิ่นช้ามีสัญญาเป็นเหตุ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงว่า แม้เมื่อ
ปฏิบัติอย่างนี้แล้วกรรมเป็นส่วนแห่งความเนิ่นช้าคือตัณหาและทิฏฐิอันมีสัญญานั้น
นั้นเป็นเหตุ ยังละไม่ได้ทีเดียว. หลายบทว่า เอตฺตาวตคฺคํ ฯเปฯ วทนฺติ
เอตฺโต ก็สมณพราหมณ์ผู้เป็นบัณฑิตในโลกนี้ย่อมกล่าวความบริสุทธิ์ของสัตว์
ว่าเป็นยอดเยี่ยมด้วยเหตุเพียงเท่านั้น หรือว่าย่อมกล่าวความบริสุทธิ์อย่างอื่นอันยิ่งไป
กว่านี้. พระพุทธนิมิตตรัสถามว่า สมณพราหมณ์ผู้เป็นบัณฑิตย่อมกล่าวความ
บริสุทธิ์ของสัตว์ว่าเป็นยอดเยี่ยมด้วยเหตุเพียงเท่านั้น หรือว่าย่อมกล่าวความบริสุทธิ์
อย่างอื่นอันยิ่งไปกว่าอรูปสมาบัตินี้.

บทว่า เอตฺตาวตคฺคฺมปิ วทนฺติ เหเก สมณพราหมณ์พวกหนึ่ง
ย่อมกล่าวความบริสุทธิ์ว่าเป็นยอดเยี่ยมด้วยเหตุเพียงเท่านั้น คือ สมณพราหมณ์ผู้มี
วาทะว่าเที่ยงพวกหนึ่ง ถือตัวว่าเป็นบัณฑิตย่อมกล่าวอรูปสมาบัตินี้ว่าเป็นความ
บริสุทธิ์อย่างยอดเยี่ยม แม้ด้วยเหตุเพียงเท่านั้น. บทว่า เตสํ ปุเนเก สมยํ วทนฺติ
สมณพราหมณ์อีกพวกหนึ่งย่อมกล่าวถึงลัทธิของสมณพราหมณ์เหล่านั้น คือ
สมณพราหมณ์ผู้มีวาทะว่าขาดสูญพวกหนึ่งย่อมกล่าวถึงลัทธิ คือ ความขาดสูญ

พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย สุตตนิบาต เล่ม ๑ ภาค ๖ - หน้าที่ 799

ของสมณพราหมณ์เหล่านั้น. บทว่า **อนุปาทิสเส กุสลาทานา** คือ ผู้มี
วาตะว่าตนเป็นคนฉลาดในอนุปาทิสสนิพพาน. บทว่า **เอเต จ ญตฺวา**
อุปนิสฺสिता คือ ส่วนท่านผู้เป็นมุนีรู้บุคคลผู้เป็นเจ้าของที่ปฏิญญาเหล่านั้นว่า เป็นผู้
อาศัยสัตสตทิกุญฺญและอจเจททิกุญฺญ. บทว่า **ญตฺวา มุนิ นิสฺสเย โส วิมฺลึ**
ท่านผู้เป็นมุนีนั้นพิจารณาผู้อาศัยทิกุญฺญทั้งหลาย คือ พระพุทธทูนีผู้เป็นบัณฑิต
พิจารณารู้ผู้อาศัยนั้นแล. บทว่า **ญตฺวา วิมุตฺโต** รู้แล้วหลุดพ้นคือรู้ธรรม
โดยความเป็นทุกข์และไม่เที่ยงเป็นต้น หลุดพ้นแล้ว. บทว่า **ภวภวาย น**
สเมติ คือ ย่อมไม่มาเพื่อเกิดบ่อย ๆ. พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงจบเทศนาด้วย
ธรรมเป็นยอดคือพระอรหัต.

เมื่อจบเทศนาได้มีผู้บรรลุเช่นเดียวกับที่กล่าวแล้วในปุราเภทสูตร
นั้นแล.

จบอรรถกถากถาวิวิาทสูตรที่ ๑๑ แห่งอรรถกถาขุททกนิกาย

ชื่อปรมัตถโชติกา

จูฬวิยาสสูตร ๑๒

ว่าด้วยผู้ยินดีในทิวาญญิตของตน

พระพุทธนิมิตตรัสถามว่า

[๔๑๘] สมณพราหมณ์ทั้งหลายยึดมั่นอยู่ในทิวาญญิตของตน ๆ ถือนั่นทิวาญญิตแล้ว ปฏิญาณว่าพวกเราเป็นผู้ฉลาด ย่อมกล่าวต่าง ๆ กันว่า ผู้ใดรู้อย่างนี้ ผู้นั้นชื่อว่ารู้ธรรมคือทิวาญญิต ผู้นั้นคัดค้านธรรมคือทิวาญญิตนี้ผู้นั้นชื่อว่าเป็นผู้เลวทราม.

สมณพราหมณ์ทั้งหลายถือนั่นทิวาญญิต แม้ด้วยอาการอย่างนี้ ย่อมโต้เถียงกัน และกล่าวว่า ผู้อื่นเป็นคนเขลา ไม่ฉลาด วาทะของสมณพราหมณ์สองพวกนี้ วาทะไหนเป็นวาทะจริงหนอ เพราะว่าสมณพราหมณ์ทั้งหมดนี้ ต่างก็กล่าวกันว่าเป็นคนฉลาด.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบว่า

หากว่าผู้ใดไม่ยินยอมตามธรรม คือความเห็นของผู้อื่น ผู้นั้นเป็นคนพาล คนเขลา เป็นคนมีปัญญาทราม คนเหล่านี้ทั้งหมด

ก็เป็นคนพาล เป็นคนมีปัญญาต่ำทราม
เพราะว่าชนเหล่านี้ทั้งหมดถือมั่นอยู่ในทิวัจฉิ.

ก็หากว่าชนเหล่านั้นเป็นคนพองใส
อยู่ในทิวัจฉิของตน ๆ จัดว่าเป็นคนมีปัญญา
บริสุทธิ์ เป็นคนฉลาด มีความคิดไฉริ
บรรดาคนเจ้าทิวัจฉิเหล่านั้น ก็จะไม่มีการ ๆ
เป็นผู้มีปัญญาต่ำทราม เพราะทิวัจฉิของชน
แม้เหล่านั้น ล้วนเป็นทิวัจฉิเสมอกัน เหมือน
ทิวัจฉิของพวกชนนอกนี้.

อนึ่ง ชนทั้งสองพวกได้กล่าวกัน
และกันว่าเป็นผู้เขลา เพราะความเห็นใด
เราไม่กล่าวความเห็นนั้นว่าแท้ เพราะเหตุที่
ชนเหล่านั้น ได้กระทำความเห็นของตน ๆ
ว่าสิ่งนี้เท่านั้นจริง (สิ่งอื่นเปล่า) ฉะนั้นแล
ชนเหล่านั้น จึงตั้งคนอื่นว่าเป็นผู้เขลา.

พระพุทธรณินิมิตตัสถามว่า

สมณพราหมณ์แต่ละพวก กล่าวทิวัจฉิ
ใดว่า เป็นความจริงแท้ แม้สมณพราหมณ์
พวกอื่นก็กล่าวทิวัจฉินั้นว่า เป็นความเท็จ
ไม่จริง สมณพราหมณ์ทั้งหลายมาถือมั่น

(ความจริงต่าง ๆ กัน) แม้ด้วยอาการอย่างนี้
แล้วก็วิวาทกัน เพราะเหตุไร สมณพราหมณ์
ทั้งหลาย จึงไม่กล่าวสัจจะให้เป็นหนึ่งใน
ไปได้.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบว่า

สัจจะมีอย่างเดียวกันเท่านั้น สัจจะที่สอง
ไม่มี ผู้ที่ทราบชัดมาทราบชัดอยู่ จะต้อง
วิวาทกันเพราะสัจจะอะไรเล่า สมณพราหมณ์
เหล่านั้น ย่อมกล่าวสัจจะทั้งหลายให้ต่างกัน
ออกไปด้วยตนเอง เพราะเหตุนั้น สมณ-
พราหมณ์ทั้งหลาย จึงไม่กล่าวสัจจะให้
เป็นหนึ่งในไปได้.

พระพุทธรณินิมิตตรัสถามว่า

เพราะเหตุไรหนอ สมณพราหมณ์
ผู้เป็นเจ้าของสัจจะทั้งหลาย กล่าวยกตนว่าเป็น
คนฉลาด จึงกล่าวสัจจะให้ต่างกันไป สัจจะ
มากมายต่าง ๆ กัน จะเป็นอันใคร ๆ ได้
สดับมา หรือว่าสมณพราหมณ์เหล่านั้น
ระลึกตามความคาดคะเนของตน.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบว่า

สัจจะมากหลายต่าง ๆ กัน เว้นจาก
สัญญาว่าเที่ยงเสีย ไม่มีในโลกเลย ก็สมณ-
พราหมณ์ทั้งหลายมากำหนดความคาดคะเน
ทิวฏฐิทั้งหลาย (ของตน) แล้ว จึงกล่าวทิวฏฐิ
ธรรมอันเป็นคู่กันไป จริง ๆ เท็จ.

บุคคลเจ้าทิวฏฐิ อาศัยทิวฏฐิธรรม
เหล่านี้ คือ รูปที่ได้เห็นบ้าง เสียงที่ได้ฟัง
บ้าง อารมณ์ที่ได้ทราบบ้าง สีลและพรตบ้าง
จึงเป็นผู้เห็นความบริสุทธิ์ และตั้งอยู่ในการ
วินิจฉัยทิวฏฐิแล้วรำเริงอยู่ กล่าวว่ ผู้อื่นเป็น
คนเขลาไม่ฉลาด.

บุคคลเจ้าทิวฏฐิยอมติเตียนบุคคลอื่น
ว่าเป็นผู้เขลา ด้วยทิวฏฐิใด กล่าวยกตนว่าเป็น
ผู้ฉลาดด้วยลำพังตน ย่อมติเตียนผู้อื่นกล่าว
ทิวฏฐินั้นเอง บุคคลยกตนว่าเป็นคนฉลาด
ด้วยทิวฏฐินั้น.

ชื่อว่าเจ้าทิวฏฐินั้นเต็มไปด้วยความ
เห็นว่าเป็นสาระยิ่ง และมัวเมาเพราะมานะ
มีมานะบริบูรณ์ อภิเชกตนเองด้วยใจว่าเรา
เป็นบัณฑิต เพราะว่าทิวฏฐินั้น ของเขา
บริบูรณ์แล้วอย่างนั้น.

ก็ถ้าว่าบุคคลนั้นถูกเขาว่าอยู่ จะเป็น
คนเลวทรามด้วยถ้อยคำของบุคคลอื่นไซ้
ตนก็จะเป็นผู้มีปัญญาตำทราลงไปด้วยกัน อนึ่ง
หากว่าบุคคลจะเป็นผู้ถึงเวท เป็นนักปราชญ์
ด้วยลำพังตนเองไซ้สมณพราหมณ์ทั้งหลาย
ก็ไม่มีใครเป็นผู้เขลา.

ชนเหล่าใดกล่าวยกย่องธรรม คือ
ทิวฏฐิอื่นจากนี้ไป ชนเหล่านั้นผิดพลาด และ
ไม่บริบูรณ์ด้วยความหมดจด เดียรธีย์ทั้งหลาย
ย่อมกล่าวมั่วอย่างนี้โดยมากเพราะว่าเดียรธีย์
เหล่านั้นยินดีนัก ด้วยความยินดีในทิวฏฐิของ
ตน.

เดียรธีย์ทั้งหลาย กล่าวความบริสุทธิ์
ในธรรม คือทิวฏฐินี้เท่านั้น หากกล่าวความ
บริสุทธิ์ในธรรมเหล่าอื่นไม่ เดียรธีย์ทั้งหลาย
โดยมากเชื่อมั่นแม้ด้วยอาการอย่างนี้เดียรธีย์
ทั้งหลาย รับรองอย่างหนักแน่นในลัทธิของ
ตนนั้น.

อนึ่ง เดียรธีย์รับรองอย่างหนักแน่น
ในลัทธิของตนจะพึงตั้งใครอื่นว่าเป็นผู้เขลา
ในลัทธินี้เล่า เดียรธีย์นั้น เมื่อกกล่าวผู้อื่นว่า

พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย สุตตนิบาต เล่ม ๑ ภาค ๖ - หน้าที่ 805

เป็นผู้เขลา เป็นผู้มีธรรมไม่บริสุทธิ์ ก็พึง
นำความทะเลาะวิวาทมาให้แก่ตนถ่ายเดียว.

เดียรถีย์นั้น ตั้งอยู่ในการวินิจฉัย
ทิวณฺฑีแล้ว นิรมิตศาสดาเป็นต้นขึ้นด้วยตนเอง
ก็ต้องวิวาทกันในโลกยิ่งขึ้นไป บุคคลละการ
วินิจฉัยทิวณฺฑีทั้งหมดแล้ว ย่อมไม่กระทำ
ความทะเลาะวิวาทในโลก ฉะนี้แล.

จบจูฬวิยาสสูตรที่ ๑๒

อรรถกถาจูฬวิยาสสูตรที่ ๑๒

จูฬวิยาสสูตร มีคำเริ่มต้นว่า สกํ สกํ ทิวณฺฑีปริพฺพสถานํ สมณ-
พราหมณ์ทั้งหลายยึดมั่นอยู่ในทิวณฺฑีของตน ๆ ดังนี้ เป็นต้น.

พระสูตรนี้มีการเกิดขึ้นเป็นอย่างไร ?

ในมหาสมยนั้นเหมือนกัน พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสพระสูตรนี้ก็เพื่อ
ประกาศความนั้นแก่เทวดาบางพวกผู้มีจิตเกิดขึ้นแล้วว่า ผู้ถือทิวณฺฑีเหล่านี้
ทั้งหมดกล่าวว่า เราเป็นผู้ดี ผู้ถือทิวณฺฑีว่าเราเป็นผู้ดีเหล่านี้ตั้งอยู่ในทิวณฺฑีของตน
เท่านั้นหรือว่ารับทิวณฺฑีแม้อื่นด้วยทรงให้พระพุทฺธนิมิตตามพระองค์โดยนัยก่อน
นั้นแล.

ในสูตรนั้นสองคาถาข้างต้นเป็นคาถาตามนั่นเอง. ในคาถาเหล่านั้น
คาถาว่า สกํ สกํ ทิวณฺฑีปริพฺพสถานํ คือยึดมั่นอยู่ในทิวณฺฑีของตน ๆ. บทว่า

วิคคยฺห นานา กุสลา วทนฺติ ถ้อมันทิฏฐิแล้วปฏิญาณว่าพวกเราเป็น
ผู้ฉลาด คือ ถ้อมันทิฏฐิแรงกล้าแล้วปฏิญาณว่า เราเป็นผู้ฉลาดในทิฏฐินั้น
พูดมาก ๆ ไม่พูดหนเดียว. บทว่า โย เอวฺ ชานาติ ส เวทิ ฌมฺมํ อิทํ
ปฏิกโกสมเกวลี โส ผู้ใคร่รู้อย่างนี้ ผู้นั้นชื่อว่ารู้ธรรม ผู้นั้นคัดค้านธรรม
ถ้อมันทิฏฐินี้ ความว่า ผู้ใคร่รู้อย่างนี้หมายถึงทิฏฐินั้น ผู้นั้นชื่อว่ารู้ธรรมคือทิฏฐิ
คัดค้านธรรมคือทิฏฐินี้อยู่ บัณฑิตกล่าวว่าผู้นั้นเป็นคนเลว. บทว่า พาโล
คือ เป็นคนเลว. บทว่า อกุสโล คือ เป็นคนไม่ฉลาด. อีกสามคาถาเป็น
คาถาแก้. คาถาเหล่านั้นประมวลความที่กล่าวแล้วด้วยถึงคาถาก่อน โดยถึงคาถา
หลัง. พระสูตรนี้ได้ชื่อว่า จุพพยุหะ เพราะมีความน้อยกว่าสูตรก่อน ด้วยการ
ประมวลนั้น.

ในบทเหล่านั้นบทว่า ปรสฺส จ ฌมฺมํ คือ ความเห็นของคนอื่น.
บทว่า สพุเพวิเม พาลา อธิบายว่า เมื่อเป็นอย่างนี้คนเหล่านี้ทั้งหมดเป็น
คนพาล. เพราะอะไร เพราะคนเหล่านี้ทั้งหมดเป็นคนยึดมั่นอยู่ในทิฏฐิ. บทว่า
สนฺทิฏฐิยา ปน ฯเปฯ มติมา ก็คนเหล่านั้นเป็นคนผ่องใสอยู่ในทิฏฐิ
ของตน ๆ จัดว่าเป็นคนมีปัญญาบริสุทธิ์ เป็นคนฉลาด มีความคิดอธิบายว่า
หากว่าคนเหล่านั้นเป็นคนไม่ผ่องใส เป็นคนเศร้าหมองในทิฏฐิของตน ๆ จัดว่า
เป็นคนมีปัญญาบริสุทธิ์ เป็นคนฉลาด และเป็นคนมีความคิด อีกอย่างหนึ่ง
ปาฐะว่า สนฺทิฏฐิยา เจ วทาทา หากว่าเป็นผู้ผ่องใสในความเห็นของตน.
มีอธิบายว่า หากคนเหล่านั้นเป็นคนผ่องใสมีปัญญาบริสุทธิ์ เป็นคนฉลาดและ
เป็นคนมีความคิดในทิฏฐิของตน ๆ. บทว่า น เตสํ โกจิ บรรดาเจ้าทิฏฐิ

เหล่านั้น ก็จะไม่มีการ ๆ คือ เมื่อเป็นอย่างนี้ บรรดาเจ้าทิฐฐิเหล่านั้นก็จะไม่มี
แม้แต่คนเดียวที่มีปัญญาทรม. เพราะอะไร เพราะทิฐฐิของคนเหล่านั้นล้วน
เป็นทิฐฐิเสมอกันเหมือนทิฐฐิของคนนอกนี้. พึงทราบการเชื่อมความแห่งคาถา
ว่า น วาหเมตฺติ เราไม่กล่าวความเห็นนั้นว่าแท้ ต่อไปว่า คนสองพวก
กล่าวกันและกันว่าเป็นคนเขลา เพราะความเห็นใด เราไม่กล่าวความเห็นนั้นว่า
แท้. เพราะอะไร เพราะเหตุที่คนเหล่านั้นทั้งหมดได้ทำความเห็นของตน ๆ ว่า
สิ่งนี้เท่านั้นจริง สิ่งอื่นเป็นโมฆะ ด้วยเหตุนี้คนเหล่านั้นจึงตั้งคนอื่นว่าเป็น
คนเขลา. ในบทนี้มีปาฐะเป็นสองอย่าง คือ **ตถิย** และ **ตถิว** แปลว่า เป็น
ของแท้.

บทว่า **ยมาหุ** ในคาถาเป็นคำถาม. สมณพราหมณ์บางพวกกล่าว
ทิฐฐิใด ว่าเป็นความจริงแท้.

บทว่า **เอกํ หิ สัจจํ** ในคาถาเป็นคำตอบ คือ สัจจะมียังเดียว
ได้แก่ นิโรธหรือมรรคเป็นสัจจะมียังเดียว. บทว่า **ยสฺมिํ ปชาโน วิวเท**
ปชานัน ผู้ที่ทราบชัดมาทราบชัดอยู่ คือ ทราบชัดในสัจจะทราบชัดอยู่จะต้อง
วิวาทเพราะสัจจะอะไรเล่า. บทว่า **สยํ อุนนฺติ** สมณพราหมณ์เหล่านั้นย่อม
กล่าวสัจจะให้ต่างกันออกไปด้วยตนเอง.

บทว่า **กสฺมา นุ** ในคาถาเป็นคำถาม แปลว่า เพราะเหตุไรหนอ.

บทว่า **ปวาทียาเส** คือ กล่าวยกตน. บทว่า **เต ตกฺกมฺนุสฺสรนฺติ** คือ
หรือว่าสมณพราหมณ์เหล่านั้นระลึกตามความคาดคะเนของตน.

บทว่า **นเหว** เป็นคาถาแก้ แปลว่า ไม่มีในโลกเลย. บทว่า
อญฺญตฺร สญฺญา ย นิจฺจา นิ เว้นจากสัญญาว่าเที่ยงเสีย คือ เว้นเพียงสัญญา

ว่าเที่ยงใช้ศัพท์ว่า **สจฺจํ** คือจริง. บทว่า **ตถกํ จ ทิฏฺฐิสฺสุ ปกฺกปฺยิตฺวา** กำหนดความคาดคะเนในทิฏฐิทั้งหลาย คือ เพียงให้ความดำริผิดของตนเกิดในทิฏฐิทั้งหลาย. ก็เพราะบุคคลนั้นเกิดความวิตกขึ้นในทิฏฐิทั้งหลาย จึงเกิดทิฏฐิฉะนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสคำมีอาทิว่า เจ้าทิฏฐิทั้งหลาย ยังทิฏฐิให้เกิดให้เกิดพร้อมดังนี้ไว้ในนิเทศ.

บัดนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อสัจจะต่าง ๆ ไม่มีอยู่ เพื่อจะทรงแสดงถึงการปฏิบัติผิดของเจ้าทิฏฐิทั้งหลาย ผู้ระลึกถึงเพียงความคาดคะเนจึงได้ตรัสคาถาทั้งหลายมีอาทิว่า **ทิฏฺฐเ จ สฺส เต** ในรูปที่ได้เห็น ในเสียงที่ได้ฟัง ดังนี้ เป็นต้น.

บทว่า **ทิฏฺฐเ** คือรูปที่ได้เห็น อธิบายว่า ความบริสุทธิ์แห่งรูปที่ได้เห็น ในเสียงที่ได้ฟัง เป็นต้นก็มีนัยนี้. บทว่า **เอเต จ นิสฺสาย วิมานทสฺสี** อาศัยทิฏฐิเหล่านี้ จึงเป็นผู้เห็นความบริสุทธิ์ คืออาศัยธรรมคือ ทิฏฐิเหล่านี้ เป็นผู้เห็นความไม่นับถือ ความไม่ยกย่อง กล่าวคือ ความบริสุทธิ์. บทว่า **วินิจฺจนเย ฐตฺวา ฯเปฯ จาห** ตั้งอยู่ในการวินิจฉัยว่าเรงอยู่ กล่าวคือ คนอื่นเป็นคนเขลาไม่ฉลาด คือ แม้เห็นความบริสุทธิ์อย่างนี้ก็ตั้งอยู่ในการวินิจฉัยทิฏฐินั้นเป็นผู้ยินดี ว่าเรง กล่าวอย่างนี้ว่า คนอื่นเป็นคนเลวและไม่ฉลาด ดังนี้. เมื่อเป็นอย่างนี้ ควรทราบคาถาว่า **เยเนว** ด้วยทิฏฐิใดดังนี้ เป็นต้น.

ในบทเหล่านั้น บทว่า **สยมตฺตนา** ด้วยลำพังตน คือ ตนเองนั่นแหละ. บทว่า **วิมานเติ** คือ ย่อมติเตียน. บทว่า **ตทเว ปาเว** กล่าวทิฏฐินั่นเอง คือ กล่าวคำพูดอันเป็นทิฏฐินั่นเอง หรือกล่าวถึงบุคคลนั้น.

พึงทราบความแห่งคาถาว่า **อติสารทิกุจฉิยา** ด้วยความเห็นว่าเป็น
สาระยังต่อไป เจ้าทิกุจฉินั้นเต็มเปี่ยมอีกด้วยทิกุจฉิอันเป็นสาระยัง อันมีสาระยัง
ด้วยลักษณะนั้น อนึ่งเต็มเปี่ยมด้วยทิกุจฉิมานะนั้น มีมานะบริบูรณ์อย่างนี้ว่า
เรา เท่านั้น อภิเชกตนเองด้วยใจว่าเรา เป็นบัณฑิต. เพราะอะไร. เพราะว่า
ทิกุจฉินั้นของเขบริบูรณ์แล้วอย่างนั้น.

พึงทราบการเชื่อมและความในคาถาว่า **ปรสฺส เจ** ดังนี้. มีอะไรยิ่ง
ไปกว่านั้น มีดังต่อไปนี้ ผู้ใดตั้งอยู่ในวินิจฉัยด้วยทิกุจฉิแล้วรำเรงอยู่ กล่าวว่
คนอื่นนั้นพาล ไม่ฉลาด ดังนี้ ก็ถ้าบุคคลนั้นถูกเขาว่าอยู่จะเป็นคนเลวทราม
ด้วยถ้อยคำของผู้อื่น ตนก็จะมีปัญญาทรามไปด้วยกัน คือ เป็นผู้มีปัญญาเลว
ทรามไปกับเขาด้วย แม้ผู้นั้นก็ย่อมกล่าวผู้มีปัญญาทรามว่าเป็นคนเขลาเลวทราม
เมื่อเป็นเช่นนั้น ถ้อยคำของเขาไม่มีประมาณ ก็หากว่าบุคคลนั้นเป็นผู้ถึงเวท
และเป็นนักปราชญ์ด้วยลำพังตนเอง เมื่อเป็นอย่างนั้น สมณะทั้งหลายก็จะไม่มี
ใครเป็นคนเขลา สมณะเหล่านั้นทั้งหมดก็จะเป็นบัณฑิตตามความปรารถนาของ
ตน ๆ.

พึงทราบการเชื่อมและความในคาถาว่า **อญฺญํ อิติ** ทิกุจฉิอื่นจากนี้
ไป ดังต่อไปนี้. จะพึงมีผู้ถามว่า ก็เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสแล้วอย่างนี้ว่า
อถ เจ สยํ ๗เปฯ สมณฺณสุ อตุถิ ความว่า ก็หากว่า บุคคลนั้นเป็นผู้ถึงเวท
๗ลฯ สมณะทั้งหลายก็จะไม่มีใครเป็นคนเขลา เพราะเหตุไร จึงตรัสแก่ใคร ๆ
อีก. จะอธิบายในข้อนี้ต่อไป. เพราะชนเหล่าใด กล่าวยกย่องธรรม คือ
ทิกุจฉิอื่นจากนี้ไป ชนเหล่านั้นผิดพลาดและไม่บริบูรณ์หมดจด เพราะเดิยรติย์
ทั้งหลายย่อมกล่าวอย่างนี้โดยมาก ชนเหล่าใดกล่าวยกย่องธรรม คือ ทิกุจฉิอื่น

จากนี้ไป ชนเหล่านั้นผิดพลาดทางอันบริสุทธิ์ และเป็นผู้ยังไม่บริบูรณ์ เพราะเหตุนั้น ท่านจึงกล่าวว่าพวกเดียรถีย์เป็นอันมากกล่าวไว้อย่างนี้. หากจะถามว่า เพราะเหตุไร พวกเดียรถีย์จึงกล่าวอย่างนั้น. ตอบว่า เพราะว่าเดียรถีย์เหล่านั้น ยินดีนับด้วยความยินดีในทักขิณีของตน. ก็เดียรถีย์เหล่านั้นยินดีอย่างนี้ จึงตรัสคาถาต่อไปว่า **อิธว สุทฺธิ** กล่าวความบริสุทธิ์ในธรรม คือ ทักขิณีเท่านั้น.

ในบทเหล่านั้น บทว่า **สกายเน** คือ ในทางของตน. บทว่า **ทพฺหุ วทานา** คือ รับรองอย่างหนักแน่น. อนึ่ง ในบรรดาเดียรถีย์ผู้รับรองอย่างหนักแน่นเหล่านั้น เดียรถีย์คนใดคนหนึ่งรับรองอย่างหนักแน่นในลัทธิของตน จะพึงตั้งใครอื่นว่าเป็นคนเขลาในลัทธินี้เล่า. เดียรถีย์รับรองอย่างหนักแน่นในลัทธิของตน อันได้แก่สัสสตทักขิณีและอุจเฉททักขิณีในทักขิณีนั้นโดยสังเขป หรืออันต่างด้วย นัตถิกทักขิณี อิศสระ การณะ นียตะ เป็นต้นโดยพิสดารว่า สิ่งนี้เท่านั้นจริง พึงเห็นใครอื่นว่าเป็นคนเขลาในทักขิณีนี้ โดยธรรมเหล่า ตามความเห็นของเดียรถีย์นั้นแม้คนทั้งปวงก็เป็นบัณฑิต และเป็นผู้ปฏิบัติชอบได้เหมือนกัน เมื่อเป็นอย่างนั้น เดียรถีย์นั้นเมื่อกกล่าวผู้อื่นว่าเป็นคนเขลา มีกรรมไม่บริสุทธิ์ ก็พึงนำความทะเลาะวิวาทมาให้แก่ตนฝ่ายเดียว คือ เดียรถีย์เหล่านั้นยังกล่าวผู้อื่นว่า ผู้นี้เป็นคนเขลาและมีกรรมไม่บริสุทธิ์ ก็จะพึงนำความทะเลาะวิวาทมาให้แก่ตน. เพราะเหตุไร. เพราะตามความเห็นของเดียรถีย์นั้นแม้ชนทั้งหมดก็เป็นบัณฑิต และเป็นผู้ปฏิบัติชอบได้เหมือนกัน. พึงทราบโดยประการทั้งปวงอย่างนี้. บทว่า **วินิจฺเจย ฐตฺวา** ฯลฯ **วิวาทเมติ** ความว่า เดียรถีย์นั้นตั้งอยู่ในการวินิจฉัยด้วยทักขิณี แล้วนิรมิตศาสดาเป็นต้นขึ้นด้วยตนเอง ก็ต้อง

พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย สุตตนิบาต เล่ม ๑ ภาค ๖ - หน้าที่ 811
วิวาทกันยิ่งขึ้นไป เพราะเหตุที่นั่นบุคคลรู้โทษในการวินิจฉัยด้วยทฤษฎีอย่างนี้แล้ว
ละการวินิจฉัยด้วยทฤษฎีทั้งหมดด้วยอริยมรรค แล้วไม่ทำการทะเลาะวิวาทกัน
ในโลก. ด้วยประการฉะนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงจบเทศนาด้วยธรรมเป็น
ยอด คือ พระอรหัต.

เมื่อจบเทศนาได้มีผู้บรรลุเช่นกันที่ได้กล่าวแล้วในปุราเภทสูตรนั้นแล.

จบอรรถกถาจุฬหสูตรที่ ๑๒ แห่งอรรถกถาขุททกนิกาย
ชื่อปรมัตถโชติกา

มหาวิยหสูตรที่ ๑๓

ว่าด้วยการยึดถือทิฏฐิของตน

พระพุทธนิมิตตรัสถามว่า

[๔๒๐] บุคคลเหล่าใดเหล่าหนึ่งถือ-
มั่นอยู่ในทิฏฐิ ย่อมโต้เถียงวิวาทกันว่า สิ่งนี้
เท่านั้นจริง บุคคลทั้งหมดนั้น ย่อมนำความ
นิินทามาเรื่อยๆ หรือย่อมได้ความสรรเสริญ
ในที่นั้นบ้าง.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบว่า

บุคคลเหล่านั้นบางคราวได้ความ
สรรเสริญบ้าง ผลคือความสรรเสริญนั้น
น้อยนัก ไม่พอแก่ความสงบ เราย่อมกล่าว
ผลแห่งความวิวาทกัน ๒ ประการ คือ ความ
นิินทาและความสรรเสริญนี้เล็กน้อย ไม่พอ
แก่ความสงบ บัณฑิตเห็นโทษในผลแห่งการ
วิวาทแม้แล้ว เห็นพระนิพพานมิใช่ภูมิแห่ง
การวิวาทว่าเป็นธรรมเกษม ไม่พึงวิวาทกัน.

พระพุทธนิมิตตรัสถามว่า

ทิฏฐิเหล่าใดเหล่าหนึ่งเป็นอันมาก
บัณฑิตผู้รู้แจ้งย่อมไม่เข้าไปใกล้ทิฏฐิทั้งปวง

นั่น บัณฑิตผู้รู้แจ้งนั้น เป็นผู้ไม่เข้าไปใกล้
จะฟังถึงธรรมที่ควรเข้าไปใกล้อะไร จึงจะ
ไม่ทำความชอบใจในรูปที่ได้เห็น ในเสียง
ที่ได้ฟัง.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบว่า

ชนบางพวกผู้มีศีลอันอุดม ลำคัญ
อยู่ว่าศีลเท่านั้นเป็นธรรมอุดม จึงกล่าว
ความบริสุทธิ์ด้วยการสำรวจ ชนเหล่านั้น
สมาทานวัตรแล้วตั้งมั่นอยู่ ด้วยคิดว่า เรา
ทั้งหลายควรศึกษาความบริสุทธิ์ของศาสดา
นั้นในทิวณินีเท่านั้น ชนเหล่านั้นอันภพนำ
เข้าไปแล้ว กล่าวว่เราทั้งหลายเป็นผู้ฉลาด.

ถ้าบุคคลเป็นผู้เคลื่อนจากศีลและ
พรตแล้วไซ้ร้ บุคคลนั้นยังกรรมให้ผิดไป
แล้วก็หวั่นไหว ยังคร่ำครวญและปรารถนา
ความบริสุทธิ์อยู่ เหมือนบุคคลอยู่ปราศจาก
เรือน เสื่อมแล้วจากพวก ฟังปรารถนาเรือน
หรือพวก ฉะนั้น.

อนึ่ง อริยสาวก ละศีล พรต ธรรม
ที่มีโทษและไม่มีโทษทั้งสิ้นนี้ แล้วไม่

ปรารธนาว่า ธรรมชาตินี้บริสุทธิ์ ธรรมชาติ
นี้ไม่บริสุทธิ์ เว้นแล้วจากความบริสุทธิ์ ไม่
ถ่อมมันทิฏฐิ แล้วพึงเที่ยวไป.

พระพุทธรณินิมิตตรัสถามว่า

สมณพราหมณ์ทั้งหลาย อาศัยทิฏฐิ
นั้นหรือความเกลียดบาป แม่อันหนึ่ง อาศัยรูปที่
ได้เห็นแล้ว เสียงที่ได้ฟังแล้ว หรืออารมณ์
ที่ได้ทราบแล้ว เป็นผู้ระลึกลั่นพันไปจาก
อกิริยทิฏฐิ ยังไม่ปราศจากตัณหาในภพน้อย
และภพใหญ่ ย่อมทอดถอนถึงความบริสุทธิ์.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบว่า

ก็ความดิ้นรนทั้งหลาย หรือแม้ความ
หวั่นไหว ย่อมมีแก่ผู้มีความปรารธนา มีอยู่
ในวัตถุที่ตนกำหนดแล้ว การจตุติและการ
อุบัติในภพนี้ย่อมไม่มีแก่ผู้ใด ผู้นั้นจะพึง
หวั่นไหว จะพึงดิ้นรนในอารมณ์ไหน ๆ
เพราะเหตุอะไร.

พระพุทธรณินิมิตตรัสถามว่า

สมณพราหมณ์พวกหนึ่งกล่าวธรรม
ใดว่า เป็นธรรมอย่างยิ่ง ส่วนสมณพราหมณ์
เหล่าอื่นกล่าวธรรมนั้นแหละว่า เป็นธรรม

เลวทราม วาทะของสมณะพราหมณ์ทั้งสอง
พวกนี้ วาทะอย่างไหนจริงหนอ เพราะ
สมณพราหมณ์ทั้งหมดนี้แล เป็นผู้กล่าวอวด
อ้างว่าตนเป็นผู้ฉลาด.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบว่า

สมณพราหมณ์ทั้งหลายกล่าวธรรม
ของตนนั้นแหละ ว่าเป็นธรรมบริบูรณ์ แต่
กลับกล่าวธรรมของผู้อื่น ว่าเป็นธรรมเลว
ทราม สมณพราหมณ์ทั้งหลาย ต่างยึดถือ
ทิฐิด้วยอาการอย่างนี้แล้ว ย่อมวิวาทกัน
สมณพราหมณ์ทั้งหลายกล่าวทิฐิของตน ๆ
ว่า เป็นของจริง.

พระพุทธรณินิมิตตรัสถามว่า

ถ้าว่าบุคคลพึงเป็นผู้เลวทราม เพราะ
การติเตียนของบุคคลอื่นไซ้ ใครง ๆ จะพึง
เป็นผู้วิเศษในธรรมทั้งหลาย เพราะว่าสมณ-
พราหมณ์เป็นอันมาก ย่อมกล่าวธรรมของ
บุคคลอื่น โดยความเป็นธรรมเลวทราม ใน
ธรรมของตน กล่าวว่าเป็นธรรมมั่นคง.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบว่า

สมณพราหมณ์ทั้งหลาย ย่อมสรร-
เสริญหนทางเครื่องดำเนินของตนอย่างใด

การบูชาธรรมของตนของสมณพราหมณ์
เหล่านั้น ดียังเป็นไปอยู่อย่างนั้น หากว่า
วาทะทั้งปวงจะฟังเป็นของแท้ไซ้ ความ
บริสุทธิ์ของสมณพราหมณ์ผู้มีถ้อยคำต่าง ๆ
กันเหล่านั้น ก็จะเป็นผลเฉพาะตน ๆ เท่านั้น.

พระพุทธรูปนิมิตตรัสถามว่า

ญาณที่ผู้อื่นจะฟังนำไปไม่มีแก่

พราหมณ์ การวินิจฉัยในธรรม คือ ทิฏฐิ
ทั้งหลายว่าข้อนี้แหละจริง ดังนี้แล้ว ยึดถือ
ไว้ ไม่มีแก่พราหมณ์ เพราะเหตุนั้น
พราหมณ์จึงล่วงความวิวาทเสียได้ พราหมณ์
นั้นย่อมไม่เห็นธรรมอื่น โดยความเป็นธรรม
ประเสริฐเลย.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบว่า

เดียรถีย์บางพวกกล่าวอยู่ว่า เรา
เราเห็น สิ่งที่เราเห็น เป็นอย่างนั้นแล
ดังนี้ จึงเชื่อความบริสุทธิ์ด้วยทิฏฐิ ถ้าว่า
เดียรถีย์ได้เห็นแล้วไซ้ ประโยชน์อะไรเล่า
ด้วยความเห็นนั้นแก่ตน เพราะว่าเดียรถีย์
ทั้งหลาย ก้าวล่วงอริยมรรคเสียแล้วย่อม
กล่าวความบริสุทธิ์ด้วยธรรมอย่างอื่น.

พระพุทธรูปนิมิตตรัสถามว่า

นรชนเมื่อเห็นย่อมเห็นนามรูป และ
ครั้นเห็นแล้ว จักรู้ทั่วถึงนามรูปเหล่านั้นที่
เดียวโดยความเป็นของเที่ยง หรือโดยความ
เป็นสุข นรชนนั้น จะเห็นนามรูปมากหรือ
น้อยโดยความเป็นของเที่ยงและเป็นสุข ก็
จริง ถึงกระนั้น ผู้ฉลาดทั้งหลาย ย่อมไม่
กล่าวความบริสุทธิ์ด้วยความเห็นนั้นเลย.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบว่า

ชนผู้ทำทิวฏฐิตีตนกำหนดไว้ในเบื้อง
หน้า มีปกติกล่าวตามความมั่นใจ ไม่ใช่
เป็นผู้อันบุคคลอื่นพึงจะแนะนำได้ง่ายเลย ผู้
นั้นอาศัยครุคนใดแล้ว ก็เป็นผู้กล่าวความ
ดีงามในครุคนั้น ผู้นั้นเป็นผู้กล่าวความ
บริสุทธิ์ ได้เห็นความถ่องแท้ในทิวฏฐิตีของตน.

พระพุทธรณินิมิตตัสถามว่า

พราหมณ์รู้แล้ว ย่อมไม่เข้าถึงเครื่อง
กำหนด ด้วยค้นหาและทิวฏฐิตี ไม่เล่นไปด้วย
ทิวฏฐิตี และไม่มีค้นหาทิวฏฐิตีเครื่องผูกพันด้วย
ญาณ อนึ่ง พราหมณ์นั้น ได้รู้สมมติ คือ
ทิวฏฐิตีทั้งหลายเป็นอันมากแล้ววางเฉย ชน
เหล่าอื่นย่อมยึดถือทิวฏฐิตีเหล่านั้น.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบว่า

มุณีในโลกนี้ สละกิเลสเครื่องร้อยรัด
เสียแล้ว เมื่อผู้อื่นเกิดวิวาทกัน ก็ไม่เล่นไป
เข้าพวกเขา มุณินั้นเป็นผู้สงบ เมื่อผู้อื่นไม่
สงบ ก็เป็นผู้มีอุเบกขาอยู่ ท่านไม่มีการยึด
ถือ ชนเหล่าอื่นย่อมยึดถือ.

พระพุทธนิมิตตรัสถามว่า

มุณีละอาสวะเบื้องต้น (คือส่วนที่ล่วง
แล้ว) เสีย ไม่ทำอาสวะไหน (คือส่วนที่เป็น
ปัจจุบัน) ไม่เป็นผู้ลำเอียงเพราะความพอใจ
หนึ่ง มุณินั้นจะเป็นผู้ยึดมั่นกล่าวก็หาไม่ มุณี
นั้นเป็นนักปราชญ์ หลุดพ้นแล้วจากทิวฏฐิ
ทั้งหลาย ไม่ติเตียนตน ไม่ติดอยู่ในโลก.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตอบว่า

มุณินั้น เป็นผู้ไม่มีมารและเสนามาร
ในธรรมทั้งปวง คือ อารมณ์อย่างใดอย่าง
หนึ่งที่ได้เห็นแล้ว ได้ฟังแล้ว หรือได้ทราบ
แล้ว ปลงภาระลงแล้ว หลุดพ้นแล้ว เป็น
ผู้ไม่มีเครื่องกำหนด ไม่เข้าไปยินดี
ความปรารถนา ฉะนั้นแล.

อรรถกถาหาพหูสูตรที่ ๑๓

มหาพหูสูตร มีคำเริ่มต้นว่า **เย เกจิเม** บุคคลเหล่าใดเหล่าหนึ่ง
ดังนี้ เป็นต้น.

พระสูตรนี้มีการเกิดขึ้นอย่างไร ?

ในมหาสมยนั้นเหมือนกัน พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสพระสูตรนี้เพื่อทำ
ให้แจ้งความนั้น แก่เหล่าเทวดาบางพวกผู้มีจิตเกิดขึ้นว่า บุคคลเหล่านี้ถือมั่น
ในทัญญิยอมได้รับการนิทาอย่างเดียวหรือหนอ หรือได้รับแม้การสรรเสริญ
ด้วย จากสำนักของวิญญูชนทั้งหลาย ทรงให้พระพุทธานิมิตถามพระองค์
โดยนัยก่อนนั้นแล.

ในบทเหล่านั้น บทว่า **อนุวานยนติ** ได้แก่ นำมาเนื่อง ๆ คือนำมา
บ่อย ๆ. เพราะบุคคลผู้มีวาตะเป็นเจ้าทัญญิเหล่านั้นแม้กล่าวอยู่ว่าสิ่งนี้เท่านั้น
จริง บางคราวได้ความสรรเสริญบ้าง ผลแห่งวาตะอันได้แก่ความสรรเสริญนั้น
น้อยนักไม่สามารถเพื่อสงบราคะเป็นต้นได้ จะกล่าวไปไปถึงผลแห่งการนิทา
ที่สอง ฉะนั้นพระผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อจะทรงแสดงความนี้จึงตรัสคาถาแก่นี้ก่อน
มีอาทิว่า เรากล่าวผลแห่งการวิวาท ๒ ประการนี้เล็กน้อย ไม่พอแก่ความสงบ
ดังนี้.

ในบทเหล่านั้น บทว่า **ทเว วิวาทสุต** ผลานิ ผลแห่งการวิวาท
๒ ประการ ได้แก่ ความนิทาและความสรรเสริญ หรือได้แก่ ความชนะ
และความแพ้ เป็นต้นอันเป็นส่วนพวกเดียวกันกับความสรรเสริญและความนิทา
นั้น. บทว่า **เอตมปิ** ทิสฺวา เห็นโทษแห่งการวิวาทกัน คือเห็นโทษในผล

๑. บาลีว่า มหาวิญญูสูตร.

แห่งการวิวาทอย่างนี้ว่า การนิทานอันเป็นลึงไม่น่าปรารถนา การสรรเสริญไม่พอแก่ความสงบดังนี้ บัณฑิตเห็นนิพพานมิใช่ภูมิแห่งการวิวาทว่าเป็นธรรมเนียม. เมื่อไม่วิวาทกันอย่างนี้ ฟังทราบคาถาต่อไปว่า ยา กาจิมมา ทิฏฐิ เหล่าใดเหล่าหนึ่ง ดังนี้เป็นต้น.

ในบทเหล่านั้น บทว่า สมุมติโย ได้แก่ ทิฏฐิ. บทว่า ปุณฺธุชา คือ เป็นอันมาก. บทว่า โส อุပ္ปโย กิเมยฺย บัณฑิตผู้รู้แจ้งนั้นจะฟังถึงธรรมที่ควรเข้าไปใกล้อะไร คือบัณฑิตนั้นฟังถึงธรรมเครื่องเข้าใกล้ ด้วยอรรถว่า ฟังเข้าถึง คือจะฟังถึงธรรมเมื่อย่างหนึ่งในรูปแบบเป็นต้นที่ควรเข้าไปใกล้อะไร หรือฟังเข้าถึงด้วยเหตุอะไร. บทว่า ทิฏฺฐเส สุตฺเต ขนฺติมกฺขพฺพมาโน ได้แก่ ไม่ทำความชอบใจในรูปแบบที่ได้เห็น ในเสียงที่ได้ฟังและในความบริสุทธิ์. นอกเหนือไปจากนี้ควรทราบคาถาว่า สีสฺสูตฺตมา ผู้มีศีลอุดมเป็นต้นต่อไป.

บทนั้นมีความดังนี้ ชนบางพวกมีศีลอุดมสำคัญว่าศีลเท่านั้นเป็นธรรมอุดม จึงกล่าวว่า ท่านผู้เจริญทั้งหลาย ความบริสุทธิ์ย่อมมีด้วยการเพียงสำรวมเท่านั้น อนึ่งชนเหล่านั้นสมาทานวัตรมีหัตถิวัตรเป็นต้น ตั้งมั่นด้วยคิดว่า ความบริสุทธิ์ของศาสดาจะพึงมีในทิฏฐิเท่านั้น เขาถูกภพนำเข้าไปแล้วถูกภพท่วมทับ ยังพูดอยู่เสมอ ๆ ว่าเราเป็นผู้ฉลาด. บรรดาผู้มีศีลอุดมคนใดคนหนึ่งปฏิบัติได้อย่างนั้น ฟังทราบคาถา สเจ จูโต หากบุคคลเคลื่อนจากศีลและพรตดังนี้ต่อไป.

บทนั้นมีความดังนี้ หากว่าบุคคลเป็นผู้เคลื่อนจากศีลและพรตนั้น ด้วยการตัดผู้อื่น หรือไม่บริโภคร่วม บุคคลนั้นยังกรรมมีศีลและพรตเป็นต้น หรือกรรมคือปุณฺณฺยาสังขารให้ผิดแล้วก็หวั่นไหว มิใช่หวั่นไหวอย่างเดียว ยัง

กระหายคร่ำครวญปรารณาความบริสุทธิ์คือศีลและพรตนั้นอยู่. เหมือนอะไร. เหมือนบุคคลอยู่ปราศจากเรือน แล้วจากพวก ฟังปรารณาเรือนหรือพวก ฉะนั้น อนึ่งอริยสาวกละศีลและพรตทั้งหมดอันเป็นเหตุทำให้ผู้มีศีลและพรต อันสูงสุดหวั่นไหว. ฟังทราบคาถาต่อไป.

ในบทเหล่านั้นบทว่า **สาวชฺชานวชฺช** ธรรมที่มีโทษและไม่มีโทษ ได้แก่อกุศลทั้งปวงและโลกียกุศล. บทว่า **สุทฺธิ อสุทฺธิติ อปฺภุจฺยมาโน** ไม่ปรารณาว่าธรรมชาตินี้บริสุทธิ์ ธรรมชาตินี้ไม่บริสุทธิ์ คือไม่ปรารณา ธรรมชาติบริสุทธิ์ มีกามคุณ ๕ เป็นต้น และธรรมชาตินี้ไม่บริสุทธิ์ มีอกุศล เป็นต้น. บทว่า **วิโรโต จเร** เว้นแล้วที่ขยไป คือเว้นแล้วจากความบริสุทธิ์ และความไม่บริสุทธิ์ที่ขยไป. บทว่า **สนฺตมฺนุคฺคหยา** คือไม่ถ่อมมันทิฎฐิ. พระพุทธานิมิตครั้งทรงแสดงสมณพราหมณ์ภายนอกศาสนาเป็นอย่างนี้ ผู้มี วาทะบริสุทธิ์ด้วยการสำรวมในศีลอันสูงสุด การกำจัดสมณพราหมณ์ภายนอก เหล่านั้น และการปฏิบัติของพระอรหันต์ผู้ละศีลและพรตแล้ว บัดนี้เมื่อจะทรง แสดงถึงสมณพราหมณ์ภายนอกผู้มีวาทะบริสุทธิ์ แม้โดยประการอื่น จึงตรัส คาถาว่า **ตมฺปนฺนิตฺตสย** อาศัยทิฎฐินั้น ดังนี้ เป็นต้น.

บทนั้นมีความดังต่อไปนี้ สมณพราหมณ์ทั้งหลายแม้เหล่าอื่น อาศัยทิฎฐิ นั้นหรือความเกลียดบาปอย่างใดอย่างหนึ่งในทิฎฐิอันบริสุทธิ์เป็นต้น เป็นผู้ระ- ลึกเล่นพันไปจากอกิริยทิฎฐิ ยังไม่ปราศจากค้นหาในภพน้อยและภพใหญ่ แล้ว ย่อมทอดถอน คือพุดถึงความบริสุทธิ์. อธิบายว่า เมื่อสมณพราหมณ์เหล่านั้น ยังไม่ปราศจากค้นหา ทอดถอนถึงความบริสุทธิ์ แม้ผู้ใดพึงสำคัญตนว่าเป็นผู้

ถึงความบริสุทธิ์ ผู้นั้นเพราะยังไม่ปราศจากตัณหาซึ่งปรารถนาวัตถุนั้น ๆ ในภพน้อยและภพใหญ่ ก็ยังมีความคิดรนอยู่บ่อย ๆ นั้นเอง. เพราะตัณหาที่บุคคลเสพเป็นอาจिनแล้ว ก็ทำให้ตัณหาเจริญมากขึ้นนั้นเอง และมีใช้ความคิดรนอย่างเดียว ความหวั่นไหวมีในวัตถุที่ตนกำหนดอีกด้วย. ท่านอธิบายว่า ตัณหาและทกฺขิของบุคคลนั้น เป็นความหวั่นไหวในวัตถุที่ตนกำหนดแล้ว. ก็เพราะเป็นผู้ปราศจากตัณหาในภพและมีใช้ภพแล้ว การจติและการอุบัติต่อไปในภพนี้ย่อมไม่มีแก่ผู้ใด ผู้นั้นจะพึงหวั่นไหว จะพึงคิดรนในอารมณ์ไหน ๆ เพราะเหตุอะไร. นี้เป็นการเชื่อมความของกาลานี้. บทที่เหลือมีนัยดังกล่าวแล้วในนิเทศนั้นแล.

บทว่า ยมาหุ เป็นคาถาถาม คือ สมณพราหมณ์พวกหนึ่งกล่าวธรรมใด.

บัดนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้า เพราะไม่มีวาตะที่เป็นจริงแม้วาตะเดียวในสมณพราหมณ์นี้ ด้วยว่าสมณพราหมณ์เหล่านั้นกล่าวเพียงความเห็นอย่างเดียวนั้นนั้นเมื่อจะทรงแสดงความเห็นจึงตรัสคาถาแก่นี้ก่อนว่า สกฺกฺหิ ธรรมของตนนั้นแหละ ดังนี้ เป็นต้น.

ในบทเหล่านั้นบทว่า สกฺ คือทกฺขิของตน. เมื่อสมณพราหมณ์เหล่านี้กล่าวธรรมของตนว่าบริบูรณ์ กล่าวธรรมของคนอื่นว่าแล้ว พึงทราบคาถาว่า ยสุส กสุสจึ ปฺรสฺส เจวมฺภยิตน หิโน หากบุคคลพึงเป็นผู้เลวทราม เพราะการติเตียนของบุคคลอื่น คนใดคนหนึ่ง ดังนี้ต่อไป.

บทนั้นมีความดังนี้ ศิวาบุคคลนั้นพึงเป็นผู้เลวทรามเพราะเหตุที่คนอื่นติเตียน ใคร ๆ ก็จะไม่พึงเป็นผู้วิเศษคือเลิศในธรรมทั้งหลาย. เพราะอะไร.

เพราะสมณพราหมณ์เป็นอันมาก กล่าวธรรมของผู้อื่นโดยความเป็นธรรมเลว สมณพราหมณ์ทั้งหมดเหล่านั้น ในธรรมของตนกล่าวว่ามั่นคง. มีอะไร ยิ่งไปกว่านั้น. พึงทราบคาถาว่า **สธมมุปฺปชา** การบูชาธรรมของตน ดังนี้ เป็นต้น ต่อไป.

บทนั้นมีความดังนี้ พวกเดียรถีย์เหล่านั้นย่อมสรรเสริญหนทางเครื่อง ดำเนินของตนอย่างไร แม้การบูชาธรรมของตนของเดียรถีย์เหล่านั้น ก็ยังเป็นไปอยู่อย่างนั้น เพราะว่าพวกเดียรถีย์เหล่านั้นย่อมเคารพศาศดาเป็นต้น เหลือเกิน. ในข้อนั้น พิว่าการบูชาธรรมของตนจะพึงเป็นประมาณแก่พวก เดียรถีย์เหล่านั้น เมื่อเป็นอย่างนั้น วาทะทั้งหมดก็จะพึงเป็นของแท้. เพราะ อะไร. เพราะว่าความบริสุทธิ์ของเดียรถีย์เหล่านั้น เป็นผลเฉพาะตน ๆ เท่านั้น ความบริสุทธิ์นั้นย่อมไม่สำเร็จในที่อื่น แม้โดยปรมาตถ์ก็ไม่สำเร็จ เพราะคำนั้น เป็นเพียงยึดถือความเห็นในตนเท่านั้นของผู้ที่ปัจจัยอื่นจะพึงนำไปเหล่านั้น แต่ตรงกันข้ามผู้ใดเชื่อว่าเป็นพราหมณ์เพราะลอยบาปได้แล้ว พึงทราบคาถาว่า **โย ปน วิปริโต ๆเปฯ ปรเนยฺยมตฺถิ** ญาณที่ผู้อื่นพึงนำไปไม่มีแก่ พราหมณ์นั้น ดังนี้ต่อไป.

บทนั้นมีความดังนี้ ญาณที่ผู้อื่นจะพึงนำไป ย่อมไม่มีแก่พราหมณ์ เพราะเห็นชอบแล้วโดยนัยมีอาทิว่า สังขารทั้งหลายทั้งปวงไม่เที่ยง ดังนี้. การ วินิจฉัยในธรรมคือทักขณทัฬหะทั้งหลายว่าข้อนี้เท่านั้นจริง ดังนี้แล้วยึดถือไว้ ไม่มีแก่ พราหมณ์. เพราะอะไร. เพราะว่าพราหมณ์นั้นล่วงความวิวาทเพราะทักขณทัฬหะเสียได้ อนึ่งพราหมณ์นั้นไม่เห็นธรรมอื่นโดยความเป็นธรรมประเสริฐเลยนอกจาก สติปัญญาเป็นต้น.

ฟังทราบการเชื่อมและความแห่งคาถาว่า **ชานามิ เรารู้**. ฟังทราบ
อย่างนี้ก่อน จริ่งอยู่พราหมณ์ชั้นยอดย่อมไม่เห็นธรรมอื่น โดยความเป็นธรรม
ประเสริฐเลย. แต่พวกเดียรถีย์เหล่านี้รู้ที่อยู่เห็นอยู่ด้วยปรจิตตญาณ (รู้ใจผู้อื่น)
เป็นต้น แม้กล่าวว่า เรารู้ เราเห็น สิ่งที่เรารู้เราเห็นเป็นอย่างนั้นแล ดังนี้จึง
เชอความบริสุทธิ์ด้วยทิวฐิ. เพราะเหตุไร. เพราะหากว่าบรรดาเดียรถีย์เหล่านั้น
แม้คนหนึ่งได้เห็น ก็จะได้เห็นความตามเป็นจริง ด้วยปรจิตตญาณเป็นต้นนั้น
ประโยชน์อะไรเล่าด้วยการเห็นนั้นแก่ตน คือทำอะไรได้ การกำหนดรู้ทุกข์
สำเร็จแล้วหรือ หรือการละเหตุให้เกิดทุกข์อย่างใดอย่างหนึ่งสำเร็จแล้ว เพราะ
เดียรถีย์ทั้งหลายเหล่านั้นก้าวล่วงอริยมรรค แม้โดยประการทั้งปวงได้แล้วย่อม
กล่าวความบริสุทธิ์ด้วยธรรมอย่างอื่น หรือพระพุทธเจ้าเป็นต้นก้าวล่วงเดียรถีย์
เหล่านั้นได้แล้วย่อมกล่าวความบริสุทธิ์ด้วยธรรมอย่างอื่น.

ฟังทราบการเชื่อมและความแห่งคาถาว่า **ปสุถุ นโร** นรชนเมื่อเห็น
ย่อมเห็นนามรูป ดังนี้เป็นต้น. มีอะไรยิ่งไปกว่านั้น มีดังต่อไปนี้. นรชนใด
ได้เห็นด้วยปรจิตตญาณ (รู้ใจผู้อื่น) แล้ว นรชนนั้นเมื่อเห็นย่อมเห็นนามรูป
แต่นั้นครั้นเห็นแล้วจักรู้ทั่วถึงนามรูปเหล่านั้นทีเดียว โดยความเป็นของเที่ยง
หรือโดยความเป็นสุข จักไม่รู้โดยประการอื่น. นรชนนั้นเมื่อเห็นอยู่อย่างนี้
จะเห็นนามรูปมากหรือน้อยโดยความเป็นของเที่ยง และโดยเป็นสุขก็จริง ถึง
กระนั้น ผู้ฉลาดทั้งหลายย่อมไม่กล่าวความบริสุทธิ์ด้วยการเห็น เห็นปานนั้น
ของเขาเลย.

ฟังทราบการเชื่อมและความของคาถาว่า **นิวิสุตวาที** มีปกติกกล่าว
ตามความมั่นใจ ดังนี้เป็นต้น. แม้เมื่อไม่มีความบริสุทธิ์ด้วยความเห็นนั้น ผู้ใด

ในบทเหล่านั้น บทว่า **ปุปฺพาสเว** ได้แก่ กิเลสเกิดขึ้นเพราะปรารภรูป ในอดีตเป็นต้น. บทว่า **นเว** อาสวะใหม่ คือกิเลสเกิดขึ้นปรารภรูปในปัจจุบัน เป็นต้น. บทว่า **น จนฺตฺตฺตฺ** คือไม่ลำเอียงเพราะความพอใจ. บทว่า **อนตฺตฺตฺ** คือมุนีไม่ติดยตนด้วยการทำและไม่ทำ มุนีไม่ติดยตนอย่างนี้ ฟังทราบคาถาต่อไปว่า **ส สพฺพชฺชเมสุ** มุนีนั้นเป็นผู้ไม่มีมารและเสนามาร ในธรรมทั้งปวง.

ในบทเหล่านั้น บทว่า **ส สพฺพชฺชเมสุ** ได้แก่ ในธรรมอันมีประเภท อย่างนี้ว่า ธรรมอะไร ๆ ในธรรมคือทิวฐิ ๖๒. บทว่า **ปนฺนภาโร** คือปลง ภาระลงแล้ว. เป็นผู้ไม่มีเครื่องกำหนด เพราะไม่กำหนดไว้ อธิบายว่า ไม่ทำเครื่องกำหนดแม้สองอย่าง. บทว่า **นฺปรโต** ไม่เข้าไปยินดี คือ (มุนี) ไม่ เข้าไปคลุกคลีเหมือนปุถุชน กัลยาณปุถุชนและพระเถระ. บทว่า **น ปญฺจโย** ไม่มีความปรารถนา คือไม่มีตัณหา. ชื่อว่า **ปญฺจโย** เพราะตัณหาปรารถนา. ชื่อว่า **น ปญฺจโย** เพราะไม่มีความปรารถนา. บทที่เหลือในบทนั้นท่านกล่าว ไว้ชัดแล้ว. พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงจบเทศนาลงด้วยธรรมเป็นยอดคือพระ- อรหัตด้วยประการฉะนี้.

จบอรรถกถาหาพหูสูตรที่ ๑๓ แห่งอรรถกถาขุททกนิกาย

ชื่อปรมัตถโชติกา

ตฺวภูทกฺสูตฺรที่ ๑๔

ว่าด้วยมีความเห็นแล้วถือมั่น

พระพุทธรณินิมิตตรัสถามว่า

[๔๒๑] ข้าพระองค์ขอทูลถามพระองค์ผู้เป็นเผ่าพันธุ์แห่งพระอาทิตย์ ผู้สัจและมีความสงบเป็นที่ตั้ง ผู้แสวงหาคุณอันใหญ่ ภิภษุเห็นอย่างไรจึงไม่ถือมั่นธรรมอะไร ๆ ในโลก ย่อมดับ.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบว่า

ภิภษุพึงปิดกั้นเสียซึ่งธรรมทั้งปวง อันเป็นรากเหง้าแห่งส่วนของธรรมเป็นเครื่องยังสัตว์ให้เนิ่นช้า ซึ่งเป็นไปอยู่ว่า เป็นเรา ด้วยปัญญา ตัณหาอย่างใดอย่างหนึ่งพึงบังเกิดขึ้น ณ ภายใน ภิภษุพึงเป็นผู้มีสติศึกษาทุกเมื่อ เพื่อปราบตัณหาเหล่านั้น.

ภิภษุพึงรู้ยิ่งธรรมอย่างใดอย่างหนึ่ง ณ ภายใน หรือภายนอกไม่พึงกระทำความถือตัวด้วยธรรมนั้น สัตบุรุษทั้งหลายไม่กล่าวความดับนั้นเลย.

ภิกษุไม่พึงสำคัญว่า เราเป็นผู้ประ-
เสริฐกว่าเขา เสมอเขาหรือเร็วกว่าเขา ด้วย
ความถือตัวนั้น ถูกผู้อื่นถามด้วยคุณหลาย-
ประการ ก็ไม่พึงกำหนดตนตั้งอยู่โดยนัย
เป็นต้นว่า เราบวชแล้วจากสกุลสูง.

ภิกษุพึงสงบระงับภายในเทียว ไม่พึง
แสวงหาความสงบโดยอุบายอย่างอื่น ความ
เห็นว่าตัวตน ย่อมไม่มีแก่ภิกษุผู้สงบแล้ว ณ
ภายใน.

อนึ่ง ความเห็นว่าไม่มีตัวตน คือ
เห็นว่าขาดสูญ จักมีแต่ที่ไหน คลื่นไม่เกิด
ที่ท่ามกลางแห่งสมุทร สมุทรนั้นตั้งอยู่ไม่-
หวั่นไหว ฉนฺได ภิกษุพึงเป็นผู้มั่นคง ไม่
หวั่นไหวในอิฏฐผลมีลาภเป็นต้น ฉนฺนํ
ภิกษุไม่พึงกระทำกิเลสเครื่องพัวพันมีราคะ
เป็นต้น ในอารมณฺ์ไหน ๆ.

พระพุทธนิมิตตรัสถามว่า

ข้าแต่พระองค์ผู้มีจักขุเปิดแล้ว ขอ
พระองค์ได้ตรัสบอกธรรมที่ทรงเห็นด้วย
พระองค์เอง อันนำเสียซึ่งอันตราย (ขอพระ-
องค์จงมีความเจริญ) ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ

ขอพระองค์จงตรัสบอกข้อปฏิบัติ และศีล
เครื่องให้ผู้รักษาพ้นจากทุกข์หรือสมาธิเกิด.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบว่า

ภิกษุไม่พึงเป็นผู้โลเลด้วยจักขุเลย
พึงปิดกั้นโสตเสียจากถ้อยคำของชาวบ้าน
ไม่พึงกำหนดยินดีในรสและไม่พึงถือสิ่ง
อะไร ๆ ในโลกว่า เป็นของเรา.

เมื่อตนอันผัสสะถูกต้องแล้ว ใน
กาลใด ในกาลนั้น ภิกษุไม่พึงกระทำความ
รำไร ไม่พึงปรารถนาภพในที่ไหน ๆ และ
ไม่พึงหวั่นไหวในเพราะอารมณ์ที่น่ากลัว.

ภิกษุได้ข้าว น้ำ ของเคี้ยว หรือ
แม้ผ้าแล้ว ไม่พึงกระทำการสังสมไว้และ
เมื่อไม่ได้สิ่งเหล่านั้น ก็ไม่พึงสะดุ้งคืนรน.

พึงเป็นผู้เพ่งฉาน ไม่พึงโลเลด้วย
การเที่ยว พึงเว้นความคะนอง ไม่พึง
ประมาท อีกอย่างหนึ่ง ภิกษุพึงอยู่ในที่นั่ง
และที่นอนอันเจียบเสียง.

ไม่พียงนอนมาก พึงมีความเพียร
เสพความเป็นผู้ตื่นอยู่ พึงละเสียให้ได้ขาด
ซึ่งความเกียจคร้าน ความล่อลวง ความ
รำเรง การเสพเมถุนธรรมกับทั้งการประดับ.

ภิกษุผู้นับถือพระพุทธเจ้าว่าเป็นของ

เรา ไม่พึงประกอบอาถรรพ์ ตำราทำนายฝัน
ทำนายลักษณะ นักขัตฤกษ์ การทำนายเสียง
สัตว์ร้อง การทำนายให้หญิงมีครรภ์ และการ
เยียวยารักษา.

ภิกษุไม่พึงหวั่นไหว เพราะนิทาน
เมื่อเขาสรรเสริญก็ไม่พึงห่อเหิม พึงบรรเทา
ความโลภ พร้อมทั้งความตระหนี่ ความโกรธ
และคำส่อเสียดเสีย.

ภิกษุไม่พึงชวนช่วยในการซื้อการ-
ขายไม่พึงกระทำการกล่าวติเตียนในที่ไหน ๆ
และไม่พึงคลุกคลีในชาวบ้าน ไม่พึงเจรจา
กะชนเพราะความใคร่ลาภ.

ภิกษุไม่พึงเป็นผู้พูดโอ้อวด ไม่
พึงกล่าววาจาประกอบปัจจัยมีจิวรเป็นต้น ไม่
พึงศึกษาความเป็นผู้คะนอง ไม่พึงกล่าว
ถ้อยคำเถียงกัน.

ภิกษุพึงเป็นผู้มีสัมปชัญญะ ไม่พึง
นิยมในการกล่าวมุสา ไม่พึงกระทำความ
โอ้อวด อนึ่ง ไม่พึงดูหมิ่นผู้อื่นด้วยความ
เป็นอยู่ด้วยปัญญา ศีลและพรต,

ภิกษุถูกผู้อื่นเสียดสีแล้ว ได้ฟังวาจา

มากของสมณะทั้งหลายหรือของชนผู้พุดมาก

ไม่ฟังได้ตอบด้วยคำหยาบ เพราะสัตบุรุษ

ทั้งหลายย่อมไม่กระทำความเป็นข้าศึก.

ภิกษุรู้ทั่วถึงธรรมนี้แล้ว คั้นคว้า

พิจารณาอยู่ รู้ความดับกิเลสว่าเป็นความสงบ

ดังนี้แล้ว ฟังเป็นผู้มีสติศึกษาทุกเมื่อ ไม่ฟัง

ประมาทในศาสนาของพระโคตม.

ภิกษุนั้นฟังเป็นผู้ครอบงำอารมณ์มี

รูปเป็นต้น อันอารมณ์มีรูปเป็นต้นครอบงำ

ไม่ได้ เป็นผู้เห็นธรรมที่ตนเห็นเองประจักษ์

แก่ตน เพราะเหตุนั้นแล ภิกษุผู้ไม่ประมาท

ฟังนอบน้อมศึกษาไตรสิกขาอยู่เนื่อง ๆ ใน

ศาสนาของพระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น

ทุกเมื่อเทอญ.

อรรถกถาสุตตันตปิฎก ที่ ๑๔

สุตตันตปิฎก มีคำเริ่มต้นว่า **ปุณณามิ** ตัม ข้าพระองค์ขอทูลถามพระองค์ดังนี้.

พระสูตรนี้มีการเกิดขึ้นอย่างไร ?

ในมหาสมยนั้นอีกนั่นแหละ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสพระสูตรนี้เพื่อทรงประกาศความนั้นแก่ทวยเทพบางพวกผู้มีจิตเกิดขึ้นว่า อะไรหนอ คือการปฏิบัติเพื่อบรรลุพระอรหัตตจึงให้พระพุทธรูปนิมิตตรัสถามโดยนัยก่อนนั้นแล. ในคาถาดังนั้นพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแก้คำถามด้วยการเทียบเคียงความเห็นในบทนี้ว่า **ปุณณามิ** ดังนี้. บทว่า **อาทิจฺจนฺตํ** คือ เผ่าพันธุ์พระอาทิตย์. บทว่า **วิเวกํ สนฺตปิพฺลฺยจ** ได้แก่ ผู้สงัดและมีความสงบเป็นที่ตั้ง. บทว่า **กถํ ทิสฺวา** คือ เห็นด้วยเหตุไร อธิบายว่า เป็นผู้เป็นไปแล้วอย่างไร.

ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า เพราะภิกษุเห็นอย่างใด ย่อมปิดกั้นกิเลสทั้งหลาย เป็นผู้มัทสนะเป็นไปแล้วเพราะเห็นอย่างนั้น ย่อมดับ ฉะนั้นเมื่อจะทรงทำความนั้นให้แจ่มแจ้ง จึงทรงชักชวนเทพบริษัทรุ่นนั้นในการละกิเลสด้วยประการต่าง ๆ ได้ตรัสคาถา ๕ คาถา เริ่มว่า **มถํ ปฺปญฺจสาขาย** ธรรมทั้งปวงอันเป็นรากเหง้าแห่งส่วนของธรรมเป็นเครื่องยังสัตว์ให้เป็นซ้ำ ดังนี้.

พึงทราบความสังเขปแห่งคาถาดังนั้นในคาถาเหล่านั้นก่อน. กิเลสทั้งหลายมีอวิชชาเป็นต้นอันเป็นรากเหง้าแห่งส่วนของธรรมเป็นเครื่องยังสัตว์ให้เป็นซ้ำ เพราะท่านเรียกว่า **ปฺปญฺจา** นั้นภิกษุพึงปิดกั้นเสียซึ่งธรรมทั้งปวง

อันเป็นรากเหง้าแห่งส่วนของธรรมเป็นเครื่องยังสัตว์ให้เนิ่นช้านั้น ซึ่งเป็นไป
อยู่ว่าเป็นเราด้วยปัญญา ตัณหาอย่างใดอย่างหนึ่งพึงเกิดขึ้น ณ ภายใน ภิกษุ
พึงเป็นผู้มีสติศึกษาทุกเมื่อ เพื่อกำจัดตัณหาเหล่านั้น คือ พึงตั้งสติศึกษา

พระผู้มีพระภาคเจ้าครั้งทรงแสดงเทศนาประกอบด้วยไตรสิกขาใน
กาลาที่หนึ่งก่อนอย่างนี้ด้วยธรรมเป็นยอดคือพระอรหันต์แล้ว เพื่อทรงแสดงตัว
การละมานะอีกจึงตรัสคาถาว่า ยัม ภิญฺจิกิ ภิกษุรู้ธรรมอย่างใดอย่างหนึ่ง ดังนี้
เป็นต้น

ในบทเหล่านั้น บทว่า ยัม ภิญฺจิกิ ฆมฺมํ อภิชฺฌนฺตา อชฺฌตฺตํ
ภิกษุพึงรู้ซึ่งธรรมอย่างใดอย่างหนึ่ง ณ ภายใน คือ พึงรู้คุณของตนมีความเป็น
ผู้มีตระกูลสูงเป็นต้น. บทว่า อถวาปี พหิทฺธา หรือภายนอก คือ พึงรู้คุณ
ของอาจารย์และอุปัชฌาย์ในภายนอก. บทว่า น เตน ธามิ กุพฺพเพถ
ได้แก่ ไม่พึงทำความถือตัวด้วยคุณนั้น.

บัดนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อจะทรงแสดงถึงวิธีที่ภิกษุนั้นไม่ควรทำ
จึงตรัสคาถาว่า น เตน ดังนี้เป็นต้น.

บทนั้นมีความดังนี้ ภิกษุไม่พึงสำคัญว่า เราเป็นผู้ประเสริฐกว่าเขา
เลวกว่าเขา หรือเสมอเขา ด้วยมานะนั้น ถึงถูกผู้อื่นถามด้วยคุณหลายประ-
การมีความเป็นผู้เกิดในตระกูลสูงเป็นต้น ก็ไม่พึงกำหนดตนตั้งอยู่โดยนัยเป็น
ต้นว่า เราบวชแล้วจากตระกูลสูง.

พระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นทรงแสดงแม้ด้วยการละมานะอย่างนี้แล้ว
บัดนี้ เพื่อทรงแสดงด้วยการสงบกิเลสทั้งปวง จึงตรัสคาถาว่า อชฺฌตฺตเมว

ดังนี้. ในบทเหล่านั้นบทว่า **อหุณตฺตเมว อุปฺสเม** ภิกษุพึงประจักษ์ภายใน คือ พึงสงบกิเลสทั้งปวงมีรากะเป็นต้นในตนนั่นเอง. บทว่า **น อญฺญโต ภิกฺขุ สนฺติเมเสยฺย** ไม่พึงแสวงหาความสงบโดยอุบายอย่างอื่น คือ ไม่พึงแสวงหาความสงบโดยอุบายอย่างอื่น ยกเว้นสติปัญญาเป็นต้น. บทว่า **กูโตนฺริตฺตํ วา** คือ ความเห็นว่าไม่มีตัวตนจักมีแต่ไหน.

บัดนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อจะทรงแสดงความที่พระชีณาสพผู้สงบแล้วในภายในเป็นผู้คงที่ จึงตรัสพระคาถาว่า **มชฺฌเณ ยถา** ดังนี้เป็นต้น. บทนั้นมีควมดังนี้ คลื่นย่อมไม่เกิดขึ้นในท่ามกลางสมุทรอันตั้งอยู่ในเบื้องบนมหาสมุทร ในท่ามกลางสมุทรประมาณ ๔,๐๐๐ โยชน์ อันเป็นท่ามกลางของส่วนล่างหรือในระหว่างภูเขา สมุทรนั้นตั้งอยู่ไม่หวั่นไหวฉนใด ภิกษุพึงเป็นผู้มั่นคง เป็นพระชีณาสพ ไม่หวั่นไหวในลาภเป็นต้นฉนนั้น ภิกษุเช่นนั้น ไม่พึงทำกิเลสเครื่องพุงขึ้นมีรากะเป็นต้น ในอารมณใด ๆ.

บัดนี้ พระพุทธนิมิต เมื่อจะอนุโมทนาพระธรรมเทศนาที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงด้วยธรรมเป็นยอดคือพระอรหัตนี้ และเมื่อจะทูลถามถึงปฏิบัติทางเบื้องต้นของพระอรหัตนั้นจึงตรัสพระคาถาว่า **อภิตฺตฺยิ** ดังนี้เป็นต้น.

ในบทเหล่านั้น บทว่า **อภิตฺตฺยิ** แปลว่า ตรัสบอกแล้ว. บทว่า **วิวญฺจกฺขุ** ผู้มีจักขุเปิดแล้ว คือเป็นผู้ประกอบด้วยจักขุ ๕ เปิดแล้ว คือไม่มีอะไรกั้น. บทว่า **สกฺขิธมฺมํ** ธรรมที่พระองค์ทรงเห็นด้วยพระองค์เอง. คือ ธรรมที่พระองค์ทรงรู้แจ้งด้วยพระองค์เอง คือประจักษ์แก่พระองค์. บทว่า **ปริสฺสยวินฺยิ** คือ กำจัดอันตรายออกไป. บทว่า **ปฏฺิพฺทญฺจ วเทหิ** คือ

ขอพระองค์ทรงบอกข้อปฏิบัติในบัดนี้เถิด. บทว่า **ภทฺทนฺเต** ข้าแต่พระองค์ผู้
เจริญ พระพุทฺธนิมิต เมื่อตรัสเรียกพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า **ภทฺทํ ทว อตฺถ**
ขอความเจริญจงมีแก่พระองค์ ดังนี้. อีกอย่างหนึ่ง ท่านอธิบายว่าขอพระองค์
ทรงบอกความเจริญ ความดี อันสมควรของพระองค์เถิด. บทว่า **ปาติโมกฺขํ**
อถวาปี สมารี สัตถ์อันทำผู้รักษาให้พ้นทุกข์ หรือสมาธิ ที่พระพุทฺธนิมิต
ถามทำลายปฏิบัติทานนั้นนั่นเอง หรือว่าพระพุทฺธนิมิตทูลถามมรรคปฏิบัติทาด้วย
บทนี้ และทูลถามถึงศีลและสมาธิด้วยบทอื่น.

ลำดับนั้นพระผู้มีพระภาคเจ้า เพราะการสำรวมอินทรีย์เป็นการรักษา
ศีล หรือเพราะเทศนานี้พระองค์ทรงแสดงไปตามลำดับ เป็นที่สบายแก่ทวยเทพ
เหล่านั้น ๆ ฉะนั้นเมื่อจะทรงแสดงปฏิบัติทาตั้งแต่การสำรวมอินทรีย์ จึงทรง
เริ่มคาถาว่า **จกฺขุหิ** ดังนี้ เป็นต้น.

ในบทเหล่านั้น บทว่า **จกฺขุหิ** **เนว โลลสฺส** ภิกษุไม่เป็นผู้โลเลด้วย
จักขุ คือ ภิกษุไม่พึงเป็นผู้โลเลด้วยจักขุ ด้วยการไม่ควรเห็นรูปที่ไม่เคยเห็น
เป็นต้น. บทว่า **คามกถาย อวารย โสถํ** พึงปิดกั้นหูเสียจากถ้อยคำของชาว
บ้าน คือจากดิรัจฉานถา. บทว่า **ผลฺเสณ** ได้แก่ผัสสะคือโรค. บทว่า **ภวณฺจ**
นาภิชปฺเปยฺย ไม่พึงปรารถนาภพ คือไม่พึงปรารถนาภพมีกามภพเป็นต้น
เพื่อบรรเทาผัสสะนั้น. บทว่า **เภรวสฺส จ น สมฺปเวเชยฺย** ไม่พึงหวั่นไหวใน
เพราะอารมณ์ที่น่ากลัว มีราศีห้และเสื่อโครงเป็นต้นอันเกิดแต่ผัสสะนั้นเป็น
ปัจจัย. หรือไม่พึงหวั่นไหวในเพราะอารมณ์ ในมานินทรีย์ และมนินทรีย์
ที่เหลือ เป็นอันท่านกล่าวถึงการสำรวมอินทรีย์ครบบริบูรณ์ ด้วยประการฉะนี้.

พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงการสำรวจอินทรีย์ด้วยบทก่อนแล้ว ด้วยบทนี้ จึงทรงแสดงว่าภิกษุผู้อยู่ในป่า เห็นหรือฟังสิ่งที่น่ากลัวแล้วไม่พึงหวั่นไหว ดังนี้. บทว่า **ลทฺธา น สฺนฺนิธึ กยฺรา** ภิกษุได้ขำน้ำของเคี้ยวหรือแม่ผ้าแล้วไม่พึง ทำการสะสม คือภิกษุคิดว่าการที่จะได้ขำเป็นต้นเหล่านี้โดยวิธีใดอย่างหนึ่งโดย ธรรมแล้วอยู่ในเสนาสนะในป่า เป็นการได้ด้วยยาก ดังนี้แล้วไม่ควรทำการ สะสม. บทว่า **ณฺณยึ น ปาทโณลฺลสฺส** คือ พึงเป็นผู้ยินดียิ่งในฉาน ไม่พึง ครอบงำ (เที่ยวไปข้างโน้นข้างนี้).

บทว่า **วิรมฺ กุกฺกจฺจํ นปฺปมชฺเชยฺย** พึงเว้นจากความคะนอง ไม่พึงประมาท คือพึงบรรเทาความคะนองมีความคะนองมือเป็นต้น และไม่ พึงประมาทในการสังวรนี้ เพราะเป็นผู้ที่คนอื่นทำด้วยความเคารพ. บทว่า **ตฺนุทึ มายฺ หสฺสํ จิตฺตํ** คือพึงละความเกียจคร้าน ความล่อลวง ความร่าเริง การเล่นที่เป็นไปทางกายและทางจิต. บทว่า **สฺวิญฺสํ** คือ กัณฑ์การประดับ. บทว่า **อาถพฺพณฺ** คือการทำอาถรรพ์. บทว่า **สุปฺปินํ** คือคำร่าทำนายฝัน. บทว่า **ลฺกฺขณฺ** คือการทำนายลักษณะด้วยแก้วมณีเป็นต้น. บทว่า **โน วิเทเห** คือ ไม่พึงประกอบ. บทว่า **วิรุตฺตญฺจ** ได้แก่ทำนายเสียงสัตว์ร้องมีมฤคเป็นต้น. บทว่า **เปสฺสุณฺณิ** คือคำส่อเสียด. บทว่า **กยฺวิกฺกเย** ไม่พึงชวนชวายในการ ชื้อขาย คือไม่พึงตั้งอยู่ด้วยความหลอกลวงหรือด้วยเห็นแก่ท้องกับสหธรรมิก ทั้งหลาย ๕ จำพวก. บทว่า **อุปฺวาทํ ภิกฺขุ น กเรยฺย** ภิกษุไม่พึงทำการ กล่าวติเตียน คือภิกษุเมื่อยังไม่เกิดกิเลสอันจะทำการกล่าวติเตียนก็ไม่ควรให้ การกล่าวติเตียนสมณพราหมณ์เหล่านี้เกิดในตน. บทว่า **คฺาเม จ นภิสชฺ- เชยฺย** คือไม่พึงคลุกคลีในชาวบ้าน ด้วยการคลุกคลีกับคฤหัสถ์เป็นต้น. บทว่า **ลาภกฺมฺยา ชนํ น ลปเยยฺย** คือ ไม่พึงเจรจากะชนเพราะความใคร่ลาภ.

บทว่า **ปยุตต์** ได้แก่ วาจาประกอบด้วยจิรวรเป็นต้น หรือวาจาประกอบเพื่อ
สิ่งนั้น. บทว่า **โมสวชฺเช น นิเยถ** คือภิกษุไม่พึงนิยมในการกล่าวคำเท็จ.
บทว่า **ชีวิเตน** คือด้วยความเป็นอยู่. ภิกษุถูกผู้อื่นเสียดสีกระทบกระทั่ง ได้
ฟังการพูดมากของสมณะหรือของชนผู้พูดมาก คือได้ฟังคำพูดที่ไม่พอใจแม้
มากของสมณะเหล่านั้น หรือของชนผู้พูดมากเหล่านี้มีกษัตริย์เป็นต้น. บทว่า
นปปฏิวชฺชา คือ ไม่พึงโต้ตอบ. เพราะอะไร. เพราะสัตว์บุรุษทั้งหลายย่อม
ไม่ทำความเป็นข้าศึก. บทว่า **เอตถจ ฐมฺมมถุณฺยา** คือ ภิกษุรู้ธรรมตาม
ที่กล่าวแล้วนี้ทั้งหมด. บทว่า **วิจัน** คือ ค้นคว้าอยู่. บทว่า **สนฺตฺติ นิพฺพุตี**
ถตุวา คือรู้ความดับกิเลสว่าเป็นความสงบระงับเป็นต้น. หากมีคำถามว่า
เพราะอะไรจึงไม่ควรประมาท. พึงทราบเถิดว่า **อภิกฺขุ หิ โส** เพราะภิกษุนั้น
เป็นผู้ครอบงำอารมณ์มีรูปเป็นต้น.

ในบทเหล่านั้น บทว่า **อภิกฺขุ** ได้แก่ เป็นผู้ครอบงำอารมณ์มีรูปเป็นต้น.
บทว่า **อนภิกฺขุโต** ได้แก่ อันอารมณ์มีรูปเป็นต้นครอบงำไม่ได้. บทว่า **อนิทธิมสฺสจฺจิ-**
ฐมฺมํ ทสฺสตี คือ เป็นผู้เห็นธรรมที่ตนเห็นเองอย่างประจักษ์แจ้งทีเดียว
บทว่า **สทา นมสฺสสมฺมุติเก** ได้แก่ พึงนอบน้อมศึกษาไตรสิกขาอยู่เนื่องๆ
ทุกเมื่อ. บทที่เหลือในบททั้งปวงชัดดีแล้ว. อนึ่ง ในคถาณีพึงทราบสรุปความ
ดังนี้ ท่านกล่าวความสำรวมอินทรีย์ด้วยบทมีอาทิว่า **จกฺขุหิ เนว โสโล**
ภิกษุไม่พึงเป็นผู้โลเลด้วยจักษุ กล่าวศีลคือการเสพปัจจัย โดยห้ามการสะสม
ด้วยบทมีอาทิว่า **อนฺนํ นมฺโถ ปานํ** ภิกษุได้ข้าว น้ำ ไม่พึงทำการสะสม
กล่าวศีลคือการสำรวมในปาติโมกข์ ด้วยการเว้นเมถุน ไม่พูดคำเท็จ คำ

พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย สุตตนิบาต เล่ม ๑ ภาค ๖ - หน้าที่ 838

ต่อเสียดเป็นต้น กล่าวอาชีวนปาริสุทธศีล ด้วยบทมีอาทิว่า **อาถพุพณฺ์ สุปีนฺ์ ลกุขณฺ์** การทำอาถรรพ์ ทำนายฝันคุณลักษณะ, กล่าวสมาธิด้วยบทนี้ว่า **ฌายี อสุต พิงเป็นผู้เพง.** กล่าวปัญญาด้วยบทนี้ว่า **วิจันฺ์ ภิกขุ ภิกขุพิงเป็นผู้** คั่นคว่า, กล่าวไตรสิกขาโดยสังเขปด้วยบทนี้ว่า **สทา สโต ลิกฺเข ภิกขุพิงมี** สติศึกษาทุกเมื่อ, กล่าวการช่วยเหลือ ความเสียหาย การสงเคราะห์และการ บรรเทาของผู้มีศีลสมาธิปัญญาด้วยบทมีอาทิว่า **อถ อาสเนสุ สยเนสุ ๆเปฯ พหุลิกเรยฺย ภิกขุพิงอยู่ ณ ที่นั่งที่นอนอันมีเสียงน้อย ไม่พิงเห็นแก่หลับนอน** มากนัก. พระผู้มีพระภาคเจ้าครั้งตรัสปฏิปทาบริบูรณ์แก่พระพุทธรณินิตอย่างนี้ แล้ว จึงทรงจบเทศนาด้วยธรรมเป็นยอดคือพระอรหัต.

เมื่อจบเทศนาได้มีผู้บรรลุธรรมเช่นกันที่กล่าวแล้วในปุราเภทสูตรนั้น
แล.

จบอรรถกถาศูตฺตที่ ๑๔ แห่งอรรถกถาขุททกนิกาย

ชื่อ **ปรมัตถโชติกา**

อิตตทัณตสูตรที่ ๑๕

ว่าด้วยความสลดใจ

[๔๒๒] กัณฑ์เกิดแล้วแต่อาชญาของ
ตน ท่านทั้งหลายจงเห็นคนผู้ทะเลาะกัน เรา
จักแสดงความสลดใจตามที่เราได้สลดใจมา
แล้ว.

เราได้เห็นหมู่นกกำลังบินร่อนอยู่
(ด้วยตัณหาและทิฏฐิ) เหมือนปลาในแอ่ง
น้ำน้อย ฉะนั้น กัณฑ์ได้เข้ามาถึงเราแล้ว
เพราะได้เห็นคนทั้งหลายผู้พิโรธกันและกัน.

โลกโดยรอบหาแก่นสารมิได้ ทิศ
ทั้งปวงหวั่นไหวแล้ว เราปรารถนาความ
ต้านทานแก่ตนอยู่ ไม่ได้เห็นสถานที่อะไร ๆ
อันทุกข์มีชราเป็นต้นไม่ครอบงำแล้ว.

เราไม่ได้มีความยินดี เพราะได้เห็น
สัตว์ทั้งหลาย ผู้อันทุกข์มีชราเป็นต้นกระทบ
แล้วผู้ถึงความพินาศ อนึ่ง เราได้เห็นกิเลส
ดุจลูกศรมีรากเป็นต้น ยากที่สัตว์จะเห็น
ได้ อันอาศัยหทัยในสัตว์เหล่านี้.

สัตว์อันกิเลสจุกจุกครมีระคะเป็นต้น
ใดเสียบติดอยู่แล้ว ย่อมเล่นไปยงทิศทั้ง
ปวง บัณฑิตถอนกิเลสจุกจุกครมีระคะเป็น-
ต้นนั้นออกได้แล้ว ย่อมไม่เล่นไปยงทิศและ
ไม่จมลงในโอฆะทั้งสิ้น.

อารมณนำยินดีเหล่าใดมีอยู่ในโลก
หม่อมมนุษย์ย่อมพากันเล่าเรียนศึกษา เพื่อให้
ได้ซึ่งอารมณที่นำยินดีเหล่านั้น กุลบุตรผู้
เป็นบัณฑิต ไม่พึงขวนขวายในอารมณที่
นำยินดีเหล่านั้น พึงเบื่อหน่ายกามทั้งหลาย
โดยประการทั้งปวงแล้ว พึงศึกษานิพพาน
เพื่อตน.

มุนีพึงเป็นผู้มีสังจะ ไม่คะนองไม่มี
มายา ละการส่อเสียดเสีย เป็นผู้ไม่โกรธ
พึงข้ามความโลภอันลามกและความตระหนี่
เสีย.

นรชนพึงครอบงำความหลับ ความ
เกียจคร้าน ความท้อแท้เสีย ไม่พึงอยู่ร่วม
ด้วยความประมาท ไม่พึงดำรงอยู่ในการ
ดูหมิ่นผู้อื่น พึงมีใจน้อมไปในนิพพาน.

ไม่พึงน้อมไปในการกล่าวมุสา ไม่

พึงกระทำความเสียหายในรูปและพึงกำหนด
รู้ความถือตัว พึงเว้นเสียจากความผุนผั่น
แล้วเที่ยวไป.

ไม่พึงเพลิดเพลिनถึงอารมณ์ที่ล่วงมา
แล้ว ไม่พึงกระทำความพอใจในอารมณ์ที่
เกิดขึ้นเฉพาะหน้า ไม่พึงเศร้าโศกถึงอารมณ์
ที่กำลังจะไปอยู่ ไม่พึงเป็นผู้อาศัยค้นหา.

เรากล่าวความกำหนดยินดีว่าเป็น
โอฆะอันใหญ่หลวง กล่าวค้นหาว่าแล่นไป
เร็ว กล่าวค้นหาว่า เป็นเครื่องกระชิบใจ
กล่าวค้นหาว่าเป็นอารมณ์ กล่าวค้นหาว่า
ทำใจให้กำเริบ เปือกตมคือกาม ยากที่สัตว์
จะล่วงไปได้.

พราหมณ์ผู้เป็นมุณี ไม่ปลีกออกจาก
ลัจจะแล้ว ย่อมตั้งอยู่บนบก คือ นิพพาน
มุณินั้นแล สละคัมภายตนะทั้งหมดแล้วโดย
ประการทั้งปวง เรากล่าวว่า เป็นผู้สงบ.

มุณินั้นแลเป็นผู้รู้ เป็นผู้ถึงเวท รู้
สังขตธรรมแล้ว อันค้นหาและทฤษฎีไม่อาศัย
เป็นอยู่ในโลกโดยชอบ ย่อมไม่ทะเยอทะยาน
ต่ออะไร ๆ ในโลกนี้.

ผู้ใดข้ามกามทั้งหลาย และธรรมเป็น
เครื่องข้อยากที่สัตว์จะล่วงได้ในโลกมิได้
แล้ว ผู้นั้นตัดกระแสตัณหาขาดแล้ว ไม่มี
เครื่องผูกพัน ย่อมไม่เศร้าโศก ย่อมไม่
เฟื่องเล็ง.

ท่านจงทำกิเลสชาติเครื่องกังวลใน
อดีตให้เหือดแห่ง กิเลสชาติเครื่องกังวลใน
อนาคตอย่าได้มีแก่ท่าน ถ้าท่านจักไม่ถือ
เอาในปัจจุบันไซ้ ท่านจักเป็นผู้สงบเที่ยว
ไป.

ผู้ใดไม่มีความยึดถือในนามรูป ว่า
เป็นของเราโดยประการทั้งปวง และไม่
เศร้าโศกเพราะเหตุแห่งนามรูปอันไม่มี ผู้
นั้นแลย่อมไม่เสื่อมในโลก.

ผู้ใดไม่มีกิเลสเครื่องกังวลว่า สิ่งนี้
ของเรา และว่า สิ่งนี้ของผู้อื่น ผู้นั้นไม่
ประสบการยึดถือในสิ่งนั้นว่าเป็นของเราอยู่
ย่อมไม่เศร้าโศกว่า ของเราไม่มี.

เราเป็นผู้อันเขาถามถึงบุคคลผู้ไม่
หวั่นไหว จะบอกอานิสงส์ ๔ อย่างในบุคคล
นั้น ดังนี้ว่า บุคคลนั้นไม่มีความขวนขวาย

ไม่กำหนดยินดี ไม่มีความหวั่นไหว เป็นผู้
เสมอในอารมณ์ทั้งปวง.

ธรรมชาติเครื่องปรุงแต่งอะไร ๆ ย่อม
ไม่มีแก่ผู้ไม่หวั่นไหว ผู้รู้แจ้ง ผู้สิ้นเวินแล้ว
จากการปรารถนามีปัญญาภิสังขารเป็นต้น ย่อม
เห็นความปลอดภัยโปร่งในที่ทุกสถาน.

มุนีย่อมไม่กล่าวยกย่องตนในบุคคล
ผู้เสมอกัน ผู้ต่ำกว่า ผู้สูงกว่า มุนีนั้นเป็น
ผู้สงบปราศจากความตระหนี่ ย่อมไม่ยึดถือ
ไม่สละธรรมอะไร ๆ ในบรรดาธรรมมีรูป
เป็นต้น,

จบอรรถกถาสุตตที่ ๑๕

อรรถกถาอรรถกถาสุตตที่ ๑๕

อรรถกถาสุตตมีคำเริ่มต้นว่า อตุตทญฺหา ภยฺ ชาตฺ ดังนี้
พระสุตตรนี้มีการเกิดขึ้นอย่างไร ?

พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงทราบการทะเลาะกันเพราะเรื่องน้ำของเจ้า
ศากยะและเจ้าโกถิยะ ดังได้พรรณนาไว้แล้วในเรื่องการเกิดขึ้นแห่งสัมมา-
ปริพพาชนียสูตร ทรงดำริว่าพวกพระญาติทะเลาะกัน เอาเถิด เราจักห้าม
พระญาติเหล่านั้นดังนี้ เสด็จประทับยืน ณ ท่ามกลางเหล่าเสนาทั้งสองฝ่าย
แล้วจึงตรัสพระสุตตรนี้.

ในสูตรนั้นพึงทราบความในกาลาดังนี้. ภัยอันใดเกิดขึ้นในปัจจุบัน และสัมปรายภพ ภัยนั้นทั้งหมดเกิดแต่อาชญาของตน เกิดแต่เหตุทุจริตของตน เมื่อเป็นอย่างนี้ ท่านทั้งหลายจงเห็นชนผู้ทะเลาะกัน จงเห็นชนมีเจ้าศากยะเป็น ต้นนี้ทะเลาะกัน ทำร้ายกัน เบียดเบียนกันและกัน.

พระผู้มีพระภาคเจ้าครั้นทรงดำหนิชนผู้พิโรธตอบโต้กัน ผู้ปฏิบัติผิด นั้นอย่างนี้แล้วเพื่อให้เกิดสังเวชแก่ชนนั้น ด้วยการแสดงสัมมาปฏิบัติของ พระองค์จึงตรัสว่า **สวัค กิตฺตยิสฺสํ ยถา สํวิจิตํ มยา** เราจักแสดง ความสลดใจ ตามที่เราได้สลดใจมาแล้ว อธิบายว่า เคยเป็นพระโพธิสัตว์ มาแล้วนั่นเอง.

บัดนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อจะทรงแสดงประการตามที่พระองค์ สลดพระทัยมาแล้ว จงตรัสคำมีอาทิว่า **ผนุทฺมานํ** หมู่สัตว์กำลังคืนรนอยู่ดังนี้.

ในบทเหล่านั้น บทว่า **ผนุทฺมานํ** ได้แก่ หมู่สัตว์กำลังคืนรนอยู่ด้วย ตัณหาและทิฏฐิ. บทว่า **อปฺโปทฺเท** คือในแองน้ำน้อย. บทว่า **อญฺญมญฺเฬหิ พุยารุทฺเต ทิสฺวา** คือ เพราะเห็นคนทั้งหลายผู้พิโรธกันและกันเหมือนสัตว์ ต่าง ๆ. บทว่า **มํ ภยมาวิสิ** คือ ภัยได้เข้ามาถึงเราแล้ว. บทว่า **สมนุทฺมสฺสโร โลโก** โลกโดยรอมหาแก่นสารมิได้ คือ โลกโดยรอบตั้งแต่นรกเป็นต้นหา แก่นสารมิได้ คือ เว้นจากแก่นสารมีความเป็นของเที่ยงเป็นต้น. บทว่า **ทิสฺวา สพุทฺธา สเมริตา** คือ ทิศทั้งปวงหวั่นไหวแล้ว เพราะความเป็นของไม่เที่ยง. บทว่า **อิจฺฉํ ภวณฺมตฺตโน** คือ เราปรารถนาความต้านทานแก่ตนอยู่. บทว่า **นาทฺทฺสสฺสึ อโนสิตฺติ** คือ ไม่ได้เห็นสถานที่อะไร ๆ อันทุกข์มีชราเป็นต้น

ไม่ครอบงำแล้ว บทว่า โอสานเตว พุยาธุเช ทิสฺวา เม อรตีอหุ
เราไม่ได้มีความยินดี เพราะได้เห็นสัตว์ทั้งหลายผู้อันทุกข์มีชราเป็นต้นกระทบ
แล้วในที่สุด คือ เรามีได้มีความยินดี เพราะเห็นสัตว์ทั้งหลายผู้อันทุกข์มีชรา
เป็นต้นกระทบแล้ว ถึงความพินาศไปในที่สุด แห่งความเป็นหนุ่มสาวเป็นต้น
นั่นเอง. บทว่า อเหตุถ สลฺลํ คือ เราได้เป็นกิเลสจุกจุกครมีระคะเป็นต้น
ในสัตว์ทั้งหลายเหล่านี้. บทว่า ทพฺยนิสฺสึตฺติ อํนอศฺยหํย คือ อํนอศฺยจิต.
หากมีคำถามว่า กิเลสจุกจุกครมีอานุภาพอย่างไร พึงทราบคาถาว่า เยน
สลฺเลน โอตฺถุโณ สัตว์ถูกกิเลสจุกจุกครเสียบติดแล้ว.

บทว่า ทิสฺวา สพฺพา วิธวติ สัตว์ย่อมเล่นไปยังทิศทั้งปวง คือ
สัตว์ย่อมเล่นไปยังทิศคือความทุจริตทั้งปวงบ้าง ยังทิสฺบูรพาเป็นต้นบ้าง.
บทว่า ตเมว สลฺลํ อพฺพยุห น ธวติ น สึทติ คือ บัณฑิตถอนกิเลส
จุกจุกครนั้นแลออกเสียได้ ย่อมไม่เล่นไปยังทิศและไม่จมลงในโอฆะ ๔. เมื่อ
มนุษย์ทั้งหลายถูกกิเลสจุกจุกครอันมีอานุภาพมากเสียบอย่างนี้แล้ว พึงทราบ
คาถาว่า ตตฺถ ลิกฺขานุกฺคิยนฺติ ยานิ โลก คชิตานิ หม่อมมนุษย์ย่อมพากัน
เล่าเรียนศิลปะ เพื่อให้ได้อารมณ์ที่น่ายินดีในโลก.

บทนั้นมีความดังนี้ กามคุณ ๕ ใดในโลก ท่านเรียกว่า คชิตานิ
ยินดี เพราะอรรถว่า ย่อมปรารถนาเพื่อจะได้กิน หรือเพราะเสพตลอดกาลนาน
หรือเพราะกล่าวเล่าเรียนศิลปะหลายแขนงมีศิลปะการฝึกช้างเป็นต้นอันเป็น
เครื่องหมายในกามคุณเหล่านั้น ท่านทั้งหลายจะเถิด โลกนี้มัวเมากันเพียงไร
กุลบุตรผู้เป็นบัณฑิต ไม่พึงชวนชวายนในอารมณ์ที่น่ายินดีเหล่านั้น หรือใน
ศิลปะเหล่านั้น พึงเบื่อหน่ายกามทั้งหลายโดยประการทั้งปวง ด้วยการเห็น
ลักษณะมีลักษณะไม่เที่ยงเป็นต้นโดยถ่องแท้ พึงศึกษานิพพานเพื่อตนเถิด.

บัดนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อจะทรงแสดงถึงสิ่งที่ควรศึกษา จึงตรัส
คำมีอาทิว่า **สจฺโจ สฺยิยา** ดังนี้.

ในบทเหล่านั้น บทว่า **สจฺโจ** พึงเป็นผู้มีสัจจะ คือ พึงเป็นผู้ประกอบ
ด้วยวาจาสัจจะ ญาณสัจจะ มรรคสัจจะ. บทว่า **ริตฺตเปสฺสุโณ** คือ ละคำ
ต่อเสียด. บทว่า **เววิจฺฉิ** คือความตระหนี่. บทว่า **นิทฺทํ ตนฺที สฺเห ถิโน**
พึงครอบงำความหลับ ความเกียจคร้าน ความท้อแท้ ได้แก่ พึงครอบงำ
ธรรม ๓ อย่างเหล่านี้ คือ ความง่วงเหงาหาวนอน ความเกียจคร้านทางกาย
และความเกียจคร้านทางจิต. บทว่า **นิพฺพานมนโส** คือ มีจิตน้อมไปใน
นิพพาน. บทว่า **สาหสา** ความผลุนผลัน คือ เพราะเหตุแห่งความผลุนผลัน
อันมีประเภทแห่งความประพฤติกำหนดเป็นต้นของตนกำหนด. บทว่า **นาภิ-**
นฺนุเทยฺย ไม่พึงยินดีสิ่งที่ล่วงมาแล้ว คือ รูปที่ล่วงมาแล้วเป็นต้น. บทว่า **นเว**
คือในปัจจุบัน. บทว่า **หิยฺยมาเน** คือ อารมณ์ที่หายไป. บทว่า **อากาลํ**
น สฺโต สฺยิยา คือ ไม่พึงเป็นผู้อาศัยอากาศ. จริงอยู่ ตัณหา ท่านเรียกว่าอากาศ
เพราะเป็นช่องแห่งรูปเป็นต้น หากมีคำถามว่า เพราะอะไร จึงไม่พึงเป็นผู้อาศัย
ตัณหา. พึงทราบคาถาต่อไปว่า **อหํ หิ อิมํ เณฺหํ พุรุมิ** เพราะเรากล่าว
ตัณหานี้ว่าเป็นความกำหนดยินดี.

บทนั้นมีความดังนี้ เพราะเรากล่าวตัณหาที่เรียกว่าอากาศนี้ว่าเป็นความ
กำหนดยินดี เพราะเป็นช่องทางแห่งรูปเป็นต้น. มีอะไรยิ่งไปกว่านั้น มีดังนี้
เรากล่าวตัณหาว่าเป็นโอฆะ เพราะการทำลายลง กล่าวตัณหาว่าอาชวะ เพราะ
แล่นไปเร็ว กล่าวตัณหาว่าเป็นเครื่องกระชิบ เพราะเหตุให้กระชิบว่า นี่ของเรา
นี่ของเรา กล่าวตัณหาว่าเป็นอารมณ์ เพราะปล่อยได้ยาก กล่าวตัณหาว่า

ในบทเหล่านั้น บทว่า **สงฺคฺ** ธรรมเป็นเครื่องข้อง คือผู้ใดเข้าธรรม เป็นเครื่องข้อง ๓ อย่างได้. บทว่า **นาชฺฌมติ** คือยอมไม่เฟื่องเลี้ยง. เพราะฉะนั้น ในบรรดาท่านทั้งหลาย ผู้ใดปรารถนาจะเป็นอย่างนี้ เรากล่าวถึงผู้นั้น. พึงทราบคาถาต่อไปว่า ยัม **ปุพฺพเพ** ดังนี้ เป็นต้น.

ในบทเหล่านั้น บทว่า **ปุพฺพเพ** คือกิเลสชาติและกรรมในอดีตปรารถ สังกขารในอดีตเกิดขึ้นเป็นธรรมดา. บทว่า **ปจฺจมา เต มาหุ กิณฺจณํ** กิเลสชาติเครื่องกังวลในภายหลังอย่าได้มีแก่ท่าน คือ กิเลสชาติเครื่องกังวลมี ราคะเป็นต้นปรารถสังขารแม้ในอนาคตอย่าได้มีแก่ท่าน. บทว่า **มชฺเช เจ โน คหสฺสตี** หากท่านจักไม่ถือเอาในปัจจุบัน คือ หากท่านจักไม่ถือธรรม มีรูปในปัจจุบัน เป็นต้น.

พระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นทรงแสดงการบรรลุพระอรหัตต์ด้วยบทว่า **อุปฺสนฺโต จริสฺสตี** ท่านจักเป็นผู้สงบเที่ยวไปอย่างนี้แล้ว บัดนี้ได้ตรัสคาถาทั้งหลายต่อจากนี้ ด้วยการสรรเสริญพระอรหัตต์.

ในบทเหล่านั้น พึงทราบความแห่งคาถาว่า **สพฺพโส** โดยประการ ทั้งปวง เป็นต้น. บทว่า **มมายิตํ** ยึดถือในนามรูปว่าเป็นของเรา คือ ทำความ ยึดถือว่าเป็นของเรา หรือยึดถือวัตถุว่า สิ่งนี้ของเรา ดังนี้. บทว่า **อสตา จ น โสจตี** คือ ไม่เศร้าโศกเพราะเหตุแห่งนามรูปอันไม่มี เพราะเหตุแห่งความ ไม่ยินดี. บทว่า **น ชยฺยตี** ไม่เสื่อมคือไม่ถึงความชรา. มีอะไรยิ่งไปกว่านี้อีก มีคาถาว่า **ยสฺส นตฺถิ** ดังนี้ เป็นต้น.

ในบทเหล่านั้น บทว่า **กิณฺจณํ** เครื่องกังวลคือธรรมชาติมีรูป เป็นต้น ไร ๆ. มีอะไรยิ่งไปอีก มีคำถามว่า **อนฺนุจฺจรี** ดังนี้ เป็นต้น.

ในบทเหล่านั้น บทว่า **อนุญจฺริ** แปลว่า ไม่มีความขวนขวาย.

อาจารย์บางพวกกล่าวว่า **อนุญจฺริ** ก็มี. บทว่า **สพฺพฺธิ สโม** คือเป็นผู้เสมอ
ในอารมณ์ทั้งปวง. อธิบายว่า เป็นผู้วางเฉย. บทนี้ท่านอธิบายว่า บุคคลใด
ไม่เศร้าโศกกว่า ของเราไม่มี เราเป็นผู้ถูกถามถึงบุคคลนั้นผู้ไม่หวั่นไหวจะบอก
อานิสงส์ ๔ อย่างในบุคคลนั้นว่า เป็นผู้ไม่มีความขวนขวาย ไม่กำหนดยินดี
ไม่หวั่นไหว เป็นผู้เสมอในอารมณ์ทั้งปวง. มีอะไรยิ่งไปกว่านี้ มีคาถาว่า
อนฺชสฺส ผู้ไม่หวั่นไหว ดังนี้เป็นต้น.

ในบทเหล่านั้น บทว่า **นิสฺสงฺขติ** ธรรมชาติเครื่องปรุงแต่งคือสังขาร
อย่างใดอย่างหนึ่งในปฏิจจกัมมสังขารเป็นต้น เพราะสังขารนั้นถูกปรุงแต่ง หรือ
ย่อมปรุงแต่ง ฉะนั้นท่านจึงเรียก **นิสฺสงฺขติ**. บทว่า **วियารมฺภา** จากการ
ปรารภคือจากการปรารภ ๓ อย่างมีปฏิจจกัมมสังขารเป็นต้น. บทว่า **เขมํ ปสฺสตี**
สพฺพฺธิ ย่อมเห็นความปลอดโปร่งในที่ทุกสถานคือเห็นความไม่มีภัยในที่ทั้งปวง
นั่นเอง เมื่อเห็นอย่างนี้ ฟังทราบคาถาต่อไปว่า **น สเมสุ** ดังนี้เป็นต้น.

ในบทเหล่านั้น บทว่า **น วทเต** ย่อมไม่กล่าวยกย่องตนคือไม่กล่าว
ยกย่องตนแม้ในบุคคลผู้เสมอกัน ด้วยถือตัวว่าเราเป็นเช่นเดียวกันเป็นต้น
แม้ในบุคคลผู้ต่ำกว่า แม้ในบุคคลผู้สูงกว่า. บทว่า **นาเทติ น นิสฺสตี**
ไม่ยึดถือ ไม่สละ คือ ไม่ยึดถือไม่สละธรรมไร ๆ ในบรรดาธรรมมีรูปเป็นต้น.
บทที่เหลือชัดแล้วทั้งหมด. พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงจบเทศนาด้วยธรรม
เป็นยอดคือพระอรหัต ด้วยประการฉะนี้.

เมื่อจบเทศนา ศากยกุมารและโกถิกกุมาร ๕๐๐ ได้ผนวชด้วยเอหิภิกขุ
บรรพชา. พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงพาทิกษุเหล่านั้นเสด็จเข้าไปยังป่ามहांวัน.

จบอรรถกถาอรรถกถาสุตตที่ ๑๕ แห่งอรรถกถาขุททกนิกาย

ชื่อปรมัตถโชติกา

สาริปุตตสูตรที่ ๑๖

ว่าด้วยความไม่สะดุ้งกลัว

ท่านพระสารีบุตรทูลถามว่า

[๔๒๓] พระศาสดา ผู้มีพระวาทะ
ไพเราะอย่างนี้ เสด็จมาแต่ชั้นดุสิต สู่วรรณ
เป็นคณาจารย์ ข้าพระองค์ยังไม่ได้เห็นหรือ
ไม่ได้ยินต่อใคร ๆ ในกาลก่อนแต่นี้เลย.

พระองค์ผู้มีพระจักขุยอมปรากฏแก่
มนุษย์ทั้งหลาย เหมือนปรากฏแก่โลกพร้อม
ด้วยเทวโลก ฉะนั้น พระองค์ผู้เดียวบรรเทา
ความมืดได้ทั้งหมด ทรงถึงความยินดีใน
เนกขัมมะ.

ศิษย์ทั้งหลายมีกษัตริย์เป็นต้นเป็นอัน
มาก มาเฝ้าพระองค์ผู้เป็นพุทธะ ผู้อันค้นหา
และทวิภูมิจึงไม่อาศัยแล้ว ผู้คงที่ ไม่หลอกลวง
เสด็จมาแล้วสู่ความเป็นคณาจารย์ ณ เมือง
สังกัสสะนี้ ด้วยปัญหามีอยู่.

เมื่อภิกษุเกลียดชังแต่ทุกข์ มีชาติเป็น
ต้นอยู่ เสพที่นั่งอันสงัด คือ โคนไม้ ป่าช้า
หรือที่นั่งอันสงัดในถ้ำแห่งภูเขา ในที่นอน

อันเลวและประณีต ความขลาดกลัวซึ่งเป็นเหตุจะไม่ทำให้ภิกษุหวั่นไหว ในที่นอนและที่นั่งอันไม่มีเสียงกึกก้องนั้น มีประมาณเท่าไร.

อันตรายในโลกของภิกษุผู้จะไปยังทิศที่ไม่เคยไป ซึ่งภิกษุจะพึงครอบงำเสียในที่นอนและที่นั่งอันสงบ มีประมาณเท่าไร.

ภิกษุนั้นพึงถ้อยคำอย่างไร พึงมีโศกรในโลกนี้อย่างไร ภิกษุผู้มีใจเด็ดเดี่ยว พึงมีศีลและวัตรอย่างไร สมาทานสิกขาอะไร จึงเป็นผู้มีจิตแน่วแน่ มีปัญญารักษาทน มีสติ พึงกำจัดมลทินของตน เหมือนนายช่างทองกำจัดมลทินของทอง ฉะนั้น.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า

ดูก่อนสารีบุตร ถ้าวาธรรมเป็นเครื่องอยู่สำราญ และธรรมที่สมควรนี้ใดของภิกษุผู้เกลียดชังแต่ทุกข์มีชาติเป็นต้น ผู้ใคร่จะตรัสรู้ เสพอยู่ซึ่งที่นั่งและที่นอนอันสงบมีอยู่ไซ้ เราจะทำวาธรรมเป็นเครื่องอยู่สำราญ และธรรมที่สมควรนั้นตามที่รู้ แก่เธอ.

ภิกษุผู้เป็นนักปราชญ์ มีสติ ประ-
พฤติอยู่ในเขตแดนของตน ไม่พึงกลัวแต่
ภัย ๕ อย่าง คือ เหลือบ ยุง สัตว์เสือก
กลาน ผัสสะแห่งมนุษย์ (มีมนุษย์ผู้เป็นโจร
เป็นต้น) สัตว์สี่เท้า.

ภิกษุแสวงหากุศลธรรมอยู่เนื่อง ๆ
ไม่พึงสะดุ้งแม่ต่อเหล่าชนผู้ประพฤติธรรม
อื่นนอกจากสหธรรมิก แม้ได้เห็นเหตุการณ์
อันนำมาซึ่งความขลาดกลัวเป็นอันมากของ
ชนเหล่านั้น และอันตรายเหล่าอื่น ก็พึง
ครอบงำเสียได้.

ภิกษุอันผัสสะแห่งโรค คือ ความหิว
เย็นจัด ร้อนจัด ถูกต้องแล้ว พึงอดกลั้น
ได้ ภิกษุนั้นเป็นผู้อันโรคเหล่านั้นถูกต้อง
แล้วด้วยอาการต่าง ๆ ก็มีได้ทำโอกาสให้แก่
อภิสังขารเป็นต้น พึงบากบั่นกระทำความ
เพียรให้มั่นคง.

ไม่พึงกระทำการขโมย ไม่พึงกล่าว
คำมูสา พึงแผ่เมตตาไปยังหมู่มสัตว์ทั้งที่สะดุ้ง
และมั่นคง ในกาลใด พึงรู้เท่าทันความที่ใจ
เป็นธรรมชาติขุ่นมัว ในกาลนั้น พึงบรรเทา
เสียด้วยคิดว่า นี่เป็นฝักฝายแห่งธรรมดำ.

ไม่พึงดูอำนาจแห่งความโกรธและ
การดูหมิ่นผู้อื่น พึงขุดรากเหง้าแห่งความ
โกรธ และการดูหมิ่นผู้อื่นเหล่านั้นแล้วดำรง
อยู่ เมื่อจะครอบงำ ก็พึงครอบงำความรัก
หรือความไม่รักเสียโดยแท้.

ภิกษุผู้ประกอบด้วยปีติอันงาม มุ่ง
บุญเป็นเบื้องหน้า พึงข่มอันตรายเหล่านั้น
เสีย พึงครอบงำความไม่ยินดีในที่นอนอัน
สกปรก พึงครอบงำธรรมอันเป็นที่ตั้งแห่งความ
รำไรทั้ง ๔ อย่าง.

ผู้เป็นเสขะ ไม่มีความกังวลเที่ยวไป
พึงปราบวิตกอันเป็นที่ตั้งแห่งความรำไร
เหล่านี้ว่า เราจักบริโภคอะไร หรือว่าเราจัก
บริโภคที่ไหน เมื่อคืนนี้เรานอนเป็นทุกข์นัก
คำวันนี้เราจักนอนที่ไหน.

ภิกษุนั้นได้ข้าวและที่อยู่ในเวลาแล้ว
พึงรู้จักประมาณ (ในการรับและในการบริ
โภค) เพื่อความสันโดษในศาสนานี้ ภิกษุ
นั้นคุ้มครองแล้วในปัจจัยเหล่านั้น ดำรวม
ระวังเที่ยวไปในบ้าน ถึงใคร ๆ ดำว่าเสียคติ
ไม่พึงกล่าวว่ายาบ.

ฟังเป็นผู้มีจักขุทอดลง ไม่คะนอง

เท่า ฟังเป็นผู้ชวนขวยในฉาน เป็นผู้ตื่น
อยู่โดยมาก ปรารถนอบกขา มีจิตตั้งมั่นดี
ฟังตัดเสียซึ่งกรรมเป็นที่อยู่แห่งวิตกและ
ความคะนอง.

ภิกษุผู้อันอุปัชฌาย์เป็นต้น ตักเตือน
แล้วด้วยวาจา ฟังเป็นผู้มีสติ ยินดีรับคำตัก
เตือนนั้น ฟังทำลายตะปู คือความโกรธใน
สพรหมจารีทั้งหลาย ฟังเปล่งวาจาอันเป็น
กุศล อย่าให้ล่วงเวลาไป ไม่ฟังคิดในการ
กล่าวติเตียนผู้อื่น.

ต่อแต่นั้น ฟังเป็นผู้มีสติศึกษาเพื่อ
ปราบฐลี ๕ อย่างในโลก ครอบงำความกำ
หนัดยินดีในรูป เสียง กลิ่น รส และผัสสะ.

ครั้งปราบความพอใจในกรรมเหล่านี้
ได้แล้ว ฟังเป็นผู้มีสติ มีจิตหลุดพ้นด้วยดี
พิจารณาธรรมอยู่โดยชอบ โดยกาลอันสม
ควร มีจิตแน่วแน่ ฟังกำจัดความมืดเสียได้
ฉะนั้นแล.

จบสาริปุตตสูตรที่ ๑๖

จบอัฐกวรรคที่ ๔

สาริปุตตสูตรที่ ๑๖

สาริปุตตสูตร มีคำเริ่มต้นว่า น เม ทิฏฺฐโ จ ข้าพระองค์ไม่ได้เห็น
ดังนี้. ท่านกล่าวว่า เกรปัญหาสูตรบ้าง.

พระสูตรนี้มีการเกิดขึ้นอย่างไร ?

การเกิดพระสูตรนี้มีอยู่ว่า เศรษฐีชาวกรุงราชคฤห์ได้ป้อนไม้จันทน์แดง
แล้วเอาป้อนจันทน์แดงทำบาตร ยกแขวนไว้บนอากาศ การห้ามสาวกทั้งหลาย
แสดงฤทธิ์ในเพราะเรื่องนั้น พวกเดียรถีย์ประสงค์จะทำปาฏิหาริย์กับพระผู้มี
พระภาคเจ้า. การทำปาฏิหาริย์, การเสด็จไปกรุงสาวัตถีของพระผู้มีพระภาคเจ้า
การติดตามของพวกเดียรถีย์, การเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้าของพระเจ้าปเสนทิ ฌ
กรุงสาวัตถี ความปรากฏแห่งต้นคันทัมพฤกษ์, การห้ามบริษัท ๘ แสดง
ปาฏิหาริย์เพื่อเอาชนะเดียรถีย์, การกระทำยมกปาฏิหาริย์, การเสด็จไปดาวดึงส์
พิภพของพระผู้มีพระภาคเจ้าหลังจากทรงทำปาฏิหาริย์แล้ว การแสดงธรรมสิ้น
ไตรมาส ฌ ดาวดึงส์พิภพนั้น และการเสด็จลงจากเทวโลกในสังกัสนครกับ
ท่านพระมหาโมคคัลลานเถระ ด้วยประการฉะนี้.

พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงยังเรื่องเหล่านั้น และชาดกให้พิสดารเป็นลำดับ
ๆ ไป ตลอดถึงพวกเทวดาในหมื่นจักรวาลพากันบูชา เสด็จลงที่สังกัสน-
นคร โดยบันไดแก้วในท่ามกลาง ประทับยืน ฌ เชิงบันได เมื่อจะตรัสพระ-
คาถาในธรรมบทนี้จึงตรัสว่า

ชนเหล่าใดชวนชวยแล้วในฉาน

เป็นนักปราชญ์ ยินดีในเนกขัมมะและความ

สงบ แม้เทวดาทั้งหลายก็รักชนเหล่านั้น ผู้

ตรัสรู้พร้อมแล้ว ผู้มีสติ ดังนี้.

ท่านพระสารีบุตรเถระถวายบังคมพระผู้มีพระภาคเจ้า ซึ่งประทับยืนอยู่ ณ เชิงบันได ก่อนใครทั้งหมด. ต่อก็คือไปกฤษฎีอุบลวรรณา. ลำดับต่อไป หมู่อื่น ๆ. ณ ที่นั่นพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงดำริว่า ณ บริษัทนี้พระโมคคัลลานะปรากฏว่าเป็นผู้เลิศทางฤทธิ์ พระอนุรุทธะเป็นผู้เลิศทางทิพยจักขุ พระปุลณณะทางธรรมกถึก แต่บริษัทนี้ไม่รู้จักพระสารีบุตรว่าเป็นผู้เลิศด้วยคุณอะไร ๆ ถ้ากระไรเราจะพึงประกาศพระสารีบุตรด้วยปัญญาคุณในบัดนี้. ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสถามปัญหาแก่พระเถระ พระเถระแก้ปัญหามาได้ทั้งหมดทั้งที่เป็นปัญหาของปฤชชน ปัญหาของพระเสกขะ และปัญหาของพระอเสกขะ. ในครั้งนั้น ชนจึงได้รู้จักพระสารีบุตรว่าเป็นผู้เลิศทางปัญญา. พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า สารีบุตรมิได้เป็นผู้มีปัญญาแต่ในบัดนี้เท่านั้น แม้ในอดีตก็เป็นผู้เลิศด้วยปัญญา จึงทรงนำชาดกมาตรัสเล่า.

ในอดีตกาล ฤๅษีมากกว่าพันมีรากไม้และผลไม้ในป่าเป็นอาหาร อาศัยอยู่ ณ เชิงภูเขา. อาจารย์ของฤๅษีเหล่านั้นเกิดอาพาธ จึงต้องช่วยกันอุปัฏฐาก. อันเตวาสิกผู้เป็นหัวหน้า คิดว่า เราจักหาเภสัชเป็นที่สบาย แล้วกล่าวว่าพวกท่านอย่าประมาทจงช่วยกันอุปัฏฐากอาจารย์ จึงได้ไปยังที่อยู่ของชาวบ้าน. เมื่อหัวหน้าอันเตวาสิกนั้นยังไม่กลับ อาจารย์ได้ถึงแก่กรรมเสียแล้ว. พวกอันเตวาสิกพากันถามอาจารย์ปรารภถึงสมบัติว่า บัดนี้อาจารย์จักถึงแก่กรรม. อาจารย์กล่าวว่า **นตฺถิ กิณฺจิ** ไม่มีอะไร หมายถึงอาภิญญาตนสมบัติ. พวกอันเตวาสิกต่างถึงเอาว่าอาจารย์ยังไม่ได้บรรลู่. ลำดับนั้นหัวหน้าอันเตวาสิกนำเภสัชมา เห็นอาจารย์ถึงแก่กรรมจึงกล่าวว่า พวกท่านถามอะไร ๆ กะอาจารย์

บ้าง. อันเตวาสิกกล่าวว่ พวกผมถาม ขอร้บ. อาจารย์กล่าวว่ ไม่มีอะไร อาจารย์ยังไม่ได้บรรลอะไร ๆ. หัวหน้าอันเตวาสิกกล่าวว่ เมื่ออาจารย์กล่าวว่ ไม่มีอะไร ได้บ่งให้รู้ถึงอากัญญายณะ ควรเคารพอาจารย์.

บุรุษผู้มีปัญญาใด รู้ความของภษิต

แม้ผู้เดียวยังประเสริฐว่ บุรุษผู้ไม่มีปัญญา

ผู้ไม่รู้ความของภษิต แม้มากกว่า ๑,๐๐๐ คน

เหล่านั้น ผู้มาประชุมกันคร่ำครวญอยู่ตั้ง

๑๐๐ ปี ดังนี้.

ก็และเมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสชาดกแล้ว ท่านพระสารีบุตรเพื่อจะ ทูลถามถึงเสนาสนะและโคจรเป็นที่สบาย และศีลพรตเพื่อประโยชน์แกภิกษุ ๕๐๐ ซึ่งเป็นสัทธาวิหริกของตน จึงได้กล่าวคาถา ๘ คาถา เริ่มคาถาสรรเสริญ นี้ว่ น เม ทัญโธ อิต ปุพฺเพ ข้าพระองค์ไม่เห็นหรือไม่ได้ยินต่อใคร ๆ ในกาลก่อนแต่นี้เลย ดังนี้เป็นต้น. พระผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อจะทรงแก้ความนั้น ได้ตรัสคาถาที่เหลือต่อจากนั้น.

ในบทเหล่านั้น บทว่ อิต ปุพฺเพ ในกาลก่อนแต่นี้ คือ ในกาลก่อน แต่เสด็จลงที่สังกัสสนครนี้. บทว่ วคฺควโธ คือมีพระวจาไพเราะ. บทว่ ตฺถิตา คณิมาคโธ เสด็จมาแต่ชั้นดุสิตสู่หมู่คณะ คือ พระพุทธองค์เสด็จมาจากชั้นดุสิต เพราะทรงจุติจากชั้นดุสิตแล้วมาปฏิสนธิยังพระครรภ์พระมารดา. ที่ชื่อว่าคณิ (หมู่คณะ) เพราะเป็นคณาจารย์ หรือเสด็จจากเทวโลกคือชั้นดุสิต เพราะนำความยินดีมาสู่หมู่คณะ หรือเสด็จจากชั้นดุสิตมาสู่หมู่คณะของพระอรหันต์ทั้งหลาย.

ฟังทราบวินิจฉัยในคาถาที่สองต่อไป. บทว่า **สเทวกสุส โลกสุส**
ยธา ทิสฺสติ เหมือนปรากฏแก่โลกพร้อมทั้งเทวโลก คือเหมือนปรากฏแก่
มนุษย์ทั้งหลาย ดูปรากฏแก่โลกพร้อมทั้งเทวโลก หรือปรากฏโดยความเป็น
ของแท้ ปรากฏโดยความไม่วิปริต. บทว่า **จกฺขุมา** คือมีจักขุยอดเยี่ยม.
บทว่า **เอโก** พระองค์ผู้เดียว คือพระองค์ผู้เดียวด้วยการนับเนื่องในบรรพชา
เป็นต้น. บทว่า **รติ** คือทรงยินดีในเนกขัมมะเป็นต้น.

ฟังทราบวินิจฉัยในคาถาที่สามต่อไป. บทว่า **พหุณฺนมิธ พุทฺธานํ**
คือศิษย์ทั้งหลายมีกษัตริย์เป็นต้นเป็นอันมากอันนับเนื่องกันในที่นี้. จริงอยู่
ศิษย์ทั้งหลาย ท่านเรียกว่า **พุทฺธา** นับเนื่องกัน เพราะมีความประพฤติกุศล
ในอาจารย์. บทว่า **อตุถิ ปญฺเหน อาคมํ** มาด้วยปัญหามีอยู่ คือ มีความ
ต้องการด้วยปัญหาจึงมา หรือมีปัญหาจึงมา.

ฟังทราบวินิจฉัยในคาถาที่สี่ต่อไป. บทว่า **วิชิคฺคฺจฺจโต** เมื่อเกลียดชัง
คือ อัดอัดด้วยทุกข์มีชาติเป็นต้น. บทว่า **ริตฺตมาสนํ** ที่นั่งอันสงัด คือ
เตียงและตั้งอันสงัด. บทว่า **ปพฺพตฺตานํ** **คฺุหาสุ** **วา** ในถ้ำแห่งภูเขา ฟัง
เชื่อมความด้วยบทว่า **ริตฺตมาสนํ** **ภชฺโต** **เสพ** ที่นั่งอันสงัด.

ฟังทราบวินิจฉัยในคาถาที่ห้า. บทว่า **อฺุจฺจาวเจสุ** สูงและต่ำ คือ
ประณีตและเลว. บทว่า **สยเนสุ** คือ ในเสนาสนะมีวิหารเป็นต้น. บทว่า
กฺิวนฺโต ตตฺถ **เภรวา** คือ เพราะความขลาดกลัวในที่นอนและที่นั่งนั้นมี
ประมาณเท่าไร. ปาฐะว่า **กฺิวนฺโต** **บํ**. บทนี้มีความว่า ขับร้องอยู่. แต่
บทหน้าบทหลังไม่ต่อกัน.

ฟังทราบวินิจฉัยในคาถาที่หก บทว่า กติ ปริสุตยา คืออันตรายมี
ประมาณเท่าไร. บทว่า อมตํ ทิสํ ทิสฺส ที่ไม่เคยไป คือ นิพพาน. เพราะทิส
ที่ไม่เคยไปนั้น ชื่อว่าทิสเพราะควรชี้แจงอย่างนั้น. ด้วยเหตุนี้ท่านจึงกล่าวว่า
อมตํ ทิสํ ทิสฺส ที่ไม่เคยไป. บทว่า อภิสมุภเว คือ ฟังครอบงำเสีย. บทว่า
ปนุตมฺหิ ที่นอนที่นั่งอันสงัด คือ อยู่สุดท้าย.

ฟังทราบวินิจฉัยในคาถาที่เจ็ดต่อไป. บทว่า กุยาสุส พุยปลโย
อสุสฺส คือ ภิกษุนี้ฟังมีถ้อยคำอย่างไร.

ฟังทราบวินิจฉัยในคาถาที่แปดต่อไป. บทว่า เอโกทิ นิปโก เป็นผู้
มีจิตแน่วแน่ มีปัญญารักษาตน คือ มีจิตมีอารมณ์เป็นหนึ่ง เป็นบัณฑิต

พระผู้มีพระภาคเจ้าครั้งท่านพระสารีบุตรสรรเสริญด้วยคาถา ๓ คาถา
แล้วทูลถามถึงเสนาสนะโคจรศีลและพรตเป็นต้น เพื่อประโยชน์แก่ศิษย์
๕๐๐ ด้วยคาถา ๕ คาถา เพื่อทรงประกาศความนั้น จึงทรงเริ่มแก้ปัญหา
โดยนัยมีอาทิว่า วิชฺชุกฺขมานสุส ของภิกษุผู้เกลียดชัง.

ในบทเหล่านั้น ฟังทราบความในคาถาที่หนึ่งก่อน. พระผู้มีพระภาคเจ้า
ตรัสว่า คุณก่อนสารีบุตร ถ้าว่าธรรมเป็นเครื่องอยู่สำราญ และธรรมที่สมควร
นี้ใด ของภิกษุผู้เกลียดชังแต่ทุกขมีชาติเป็นต้น. ผู้ใคร่จะตรัสรู้ เสพที่นั่งและ
ที่นอนอันสงัด เราจะกล่าวธรรมเป็นที่อยู่สำราญและธรรม ที่สมควรนั้นตามที่รู้
แก่เธอ.

ฟังทราบวินิจฉัยในคาถาที่สองต่อไป. บทว่า ปริยนุตจาริ ประ-
พตฺติอยู่ในเขตแดน คือ ประพตฺติอยู่ในเขตแดน ๔ มีศีลเป็นต้น. บทว่า
ทํสาธิปาทานํ ได้แก่ เหลือบและยุง เพราะยุงทั้งหลายก้มลงดูค ดูนั้น

จึงเรียกว่า อธิปาตา กัมมคูลเถอด. บทว่า มนุสฺสผลสถานํ ผัสสะแห่ง มนุษย์ คือ ผัสสะแต่ภัยมิโจรภัยเป็นต้น.

ฟังทราบวินิจฉัยในคาถาที่สามต่อไป. สหธรรมิก ๗ จำพวก ชื่อว่าผู้ ประพฤติธรรมอื่น ทั้งหมดก็เป็นคนภายนอก. บทว่า กุสลาอนุเอสี คือผู้ แสวงหากุศลธรรมอยู่เนื่อง ๆ.

ฟังทราบวินิจฉัยในคาถาที่สี่ต่อไป. บทว่า อาตงฺกผลฺลเสน คือ อันผัสสะแต่โรค. บทว่า สิตํ อจฺจุจฺจุหํ ได้แก่ เย็นและร้อน. บทว่า โส เตหิ สุฏฺฐโ จ พุทฺธา ภิกษุณฺณันอณฺผัสสะแต่โรคถูกต้องแล้ว คือ แม้เป็น ผู้ถูกอาการไม่น้อยมิโรคเป็นต้นเหล่านั้นถูกต้องแล้ว. บทว่า อโนโก คือมิได้ ทำโอกาสให้แก่อกิสังขารและวิญญานเป็นต้น.

พระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นทรงแก้ปัญหาที่พระสารีบุตรถามแล้ว ด้วย คาถา ๓ คาถามีอาทิว่า ภิกขุโน วิชิจฺจุจฺจโต ภิกษุผู้เกลียดชังอย่างนี้แล้ว บัดนี้ เมื่อจะทรงแก้ปัญหาที่พระสารีบุตรถาม โดยนัยมีอาทิว่า กุยาสุต พุยปลโย ภิกษุณฺณันพึงมีถ้อยคำอย่างไร จึงตรัสคำมีอาทิว่า เถยฺยํ น กรยฺยํ ไม่พึงทำการขโมยดังนี้.

ในบทเหล่านั้น บทว่า ผลฺลเสน คือฟังแผ่ไป. บทว่า ยถาวิลตฺตํ มนโส วิชฺชญา ฟังรู้เท่าความที่ใจเป็นธรรมชาติขุ่นมัว คือ ฟังบรรเทา ความขุ่นมัวทั้งหมดนั้นด้วยคิดว่า นี่เป็นฝ่ายแห่งธรรมดำ. บทว่า มุลฺลมุปี เตสํ ปลฺลิจฺชญา เตจฺจุเร ฟังขุตรากเหง้าแห่งความโกรธและความคูห่มื่นผู้อื่น เหล่านั้นแล้วดำรงอยู่ คือ ฟังขุตรากเหง้ามีวิชาเป็นต้นแห่งความโกรธและ

ความคูหมั้นเหล่านั้นแล้วดำรงอยู่. บทว่า **อทุธา ภวนุโต อภิสมภเวยฺย** คือ เมื่อจะครอบงำก็พึงครอบงำความรักหรือความไม่รักเสียโดยแท้อย่างนี้. อธิบายว่า ไม่พึงพยายามให้หย่อนในข้อนั้น. บทว่า **ปุณฺณํ ปุรฺกฺขิตฺวา** มุ่งบุญเป็นเบื้องหน้า คือทำบุญไว้ก่อน. บทว่า **กฺลฺยาณปีติ** มีปีติงาม คือ ประกอบด้วยปีติอันงาม. บทว่า **จตุโร สเทถ ปรีเทวธมฺเม** พึงครอบงำธรรมเป็นที่ตั้งแห่งความร่าเริง ๔ คือ พึงครอบงำธรรมเป็นที่ตั้งแห่งความร่าเริงร่าพัน ดังกล่าวไว้ในคาถาตามลำดับ.

บทว่า **กิสฺส อสิสุสฺสามิ** คือเราจักบริโภคะอะไร. บทว่า **กฺวํ วา อสิสุสฺสํ** คือ หรือเราจักบริโภคะที่ไหน. บทว่า **ทฺวํ วัตฺเต สฺสฺสํ** **กฺวํ วัตฺเต สฺสฺสํ** คือ เมื่อคืนนี้เรานอนเป็นทุกข์หนัก คำวันนี้เราจักนอนที่ไหน. บทว่า **เอเต วิตฺกเก** ได้แก่วิตก ๔ อย่าง คือ วิตกอาศัยบิณฑบาต ๒ วิตกอาศัยเสนาสนะ ๒. บทว่า **อนิเกตจาริ** ไม่มีความกังวลเที่ยวไป คือไม่มีความห่วงใยเที่ยวไปและไม่มีความทะเยอทะยานเที่ยวไป.

บทว่า **กาเล** อธิบายว่า ได้ข่าว คือบิณฑบาตในเวลาบิณฑบาต หรือได้เครื่องนุ่งห่ม คือจีวร ในจีวรกาล โดยธรรมโดยสมมาเสมอ. บทว่า **มคฺคํ โส ชลฺยุตา** คือ ภิกษุผู้นั้นพึงรู้จักประมาณในการรักและในการบริโภคะ. บทว่า **อิธ** คือในศาสนา. หรือว่า บทนี้ เป็นเพียงนิบาต. บทว่า **โตสนคฺคํ** คือ เพื่อความสันโดษ. ท่านอธิบายว่า พึงรู้ประมาณความต้องการนี้. บทว่า **โส เตสุ คฺคฺคโต** คือภิกษุผู้นั้นคุ้มครองแล้วในปัจจัยเหล่านั้น. บทว่า **ยตจาริ** สำรวมระวังเที่ยวไป คือ สำรวมการอยู่ สำรวมอิริยาบถ อธิบายว่า รักษากายทวาร

วจิตวาร และมโนทวาร. ปาฐะว่า ยถาจารย์ ดังนี้บ้าง. ความอย่างเดียวกัน.
บทว่า รุโธ โกรธเคือง คือเสียดสี. อธิบายว่า โกรธ. บทว่า ฆานานุยุโต
คือ เป็นผู้ขวนขวายในฉานด้วยการทำฉานที่ยังไม่เกิดให้เกิดขึ้นและเสพฉานที่
เกิดขึ้นแล้ว. บทว่า อุเปกขมารพุก สมหิตตโต ภิกษุปรารภอุเบกขา
มีจิตตั้งมั่นแล้ว คือ ยังอุเบกขาในจุดตฉานให้เกิดแล้วมีจิตตั้งมั่น. บทว่า
ตฤกาสย ฤกฤจฺญิณฺนุเท พิงตัดเสียดซึ่งธรรมเป็นที่อยู่แห่งความวิตกและ
ความคะนอง คือพิงตัดเสียดซึ่งวิตกมีกามวิตกเป็นต้น, ธรรมเป็นที่อยู่แห่งความ
ตรึกถึงกามสัญญาเป็นต้น และความคะนองมีคะนองมือเป็นต้น. บทว่า จูโธ
วจิตฺติ สติมาภินฺนุเท ความว่า ภิกษุผู้อันอุปัชฌาย์ตัดเดือนแล้วด้วยวาจา
พิงเป็นผู้มีสติยินดีรับคำตัดเดือนนั้น. บทว่า วาจํ ปมฺนุเจ ฤสุลํ พิงเปล่ง
วาจาอันเป็นกุศล คือพิงเปล่งวาจาอันตั้งมั่นแล้วด้วยญาณ ไม่พิงเปล่งวาจาให้
เกินเวลา คือไม่พิงเปล่งวาจาล่วงกาลเวลาและล่วงศีล. บทว่า ชนฺวาทชฺมฺมาย
ได้แก่ ไม่พิงคิดกล่าวติเตียนผู้อื่น. บทว่า น เจตเยยฺย ไม่พิงคิด คือ
ไม่ให้เกิดเจตนา(ตั้งใจ). บทว่า อถาปรี ต่อแต่นั้น คือ ต่อจากนี้ไป. บทว่า
ปญฺจ รชานิ ได้แก่ รุโธ ๕ มีรูปราคะเป็นต้น. บทว่า เยลํ สติมา วินยาย
สิกฺขเ พิงเป็นผู้มีสติศึกษาเพื่อกำจัดรุโธ คือ พิงเป็นผู้มีสติตั้งมั่นศึกษา
ไตรสิกขาเพื่อปราบรุโธ. เมื่อศึกษาอยู่อย่างนี้ครอบงำความกำหนัดในรูป เสียง
กลิ่น รส และผัสสะ มิใช่ออย่างอื่น. แต่นั้น ภิกษุนั้นศึกษาเพื่อกำจัดรุโธเหล่านั้น.
พิงทราบคาถาว่า เอเตสุ ชฺมฺเมสุ ดังนี้ตามลำดับ.

ในบทเหล่านั้น บทว่า เอเตสุ ได้แก่ในรูปเป็นต้น. บทว่า กาลเณ
โส สมฺมา ชฺมมํ ปรีวิมฺสมานो ภิกษุนั้นพิจารณาธรรมโดยชอบโดยกาลอัน

พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย สุตตนิบาต เล่ม ๑ ภาค ๖ - หน้า ๘๖๓

สมควร คือ ภิกษุ^๑นั้นพิจารณาธรรมอันเป็นสังขตธรรมทั้งหมดโดยนัยมีความ
ไม่เที่ยงเป็นต้น ตามกาลดังที่ท่านกล่าวไว้แล้วโดยนัยมีอาทิว่า เมื่อยกระดับจิต
ขึ้นก็เป็นกาลของสมาธิ. บทว่า เอโกทิสฺส วิหเน ตมฺ โส ภิกษุ^๑นั้นมีจิต
แน่วแน่พึงกำจัดความมีเดเสีย คือ ภิกษุ^๑นั้นมีจิตมีอารมณ์เป็นหนึ่งเพื่อกำจัด
ความมีเดมิโมหะเป็นต้นทั้งหมดเสีย ไม่มีสงสัยในข้อนี้. บทที่เหลือในบททั้งปวง
ชัดดีแล้ว. พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงจบเทศนาด้วยธรรมเป็นยอด คือพระอรหัต
ด้วยประการฉะนี้.

ในเวลาจบเทศนา พระภิกษุ ๕๐๐ รูปบรรลुพระอรหัตแล้ว. ธรรมมา-
ภิสมัย ได้มีแล้วแก่พวกเทวดาและมนุษย์ ๓๐ โภกฺกิล.

จบอรรถกถาสารีปุตตสูตรที่ ๑๖ แห่งอรรถกถาขุททกนิกาย

ชื่อปรมัตถโชติกา

จบอัฐกวรรคที่ ๔

รวมพระสูตรที่มีในวรรคนี้คือ

๑. กามสูตร ๒. กุหฺกัฏฺฐกสูตร ๓. พุคฺคัฏฺฐกสูตร ๔. สุทฺธัฏฺฐกสูตร
๕. ปรมัฏฺฐกสูตร ๖. ชราสูตร ๗. ติสสเมตเตยฺยสูตร ๘. ปสูรสูตร
๙. นาคันทียสูตร ๑๐. ปุราเภทสูตร ๑๑. กลหวิวาทสูตร ๑๒. จูฬวิยฺหสูตร
๑๓. มหาวิยฺหสูตร ๑๔. ตฺวฏฺกสูตร ๑๕. อิตตทัณฺฑิตสูตร ๑๖. สารีปุตตสูตร
พระสูตรเหล่านี้ทั้งหมดมีในอัฐกวรรคที่ ๔ ด้วยประการฉะนี้.

ปารายนวรรคที่ ๕

วัตถูกถา

ว่าด้วยอวิชา คือ ธรรมเป็นศีระะ

[๔๒๔] พราหมณ์พาวรีผู้ถึงฝั่งแห่ง
มนต์ ปรารถนาซึ่งความเป็นผู้ไม่มีกังวล ได้
จากบุรีอันเป็นที่รื่นรมย์แห่งชาวโกศล ไปสู่
ทักษิณาปถชนบท.

พราหมณ์นั้นอยู่ที่ใกล้ฝั่งแม่น้ำโคธา-
วรี ใกล้พรหมแดนแห่งแคว้นอัสสะกะและ
แคว้นมูพกะ ด้วยการแสวงหาเสบียงเลี้ยงชีพ
และผลไม้.

ชาวบ้านที่อาศัยพราหมณ์พาวรีนั้น
ก็เป็นผู้โง่เขลา พราหมณ์พาวรีได้บูชามหา-
ยัญด้วยส่วย อันเกิดแต่กสิกรรมเป็นต้นใน
บ้านนั้น ครั้นบูชามหายัญแล้วได้กลับเข้าไป
สู่อาศรม.

เมื่อพราหมณ์พาวรีนั้นกลับเข้าไปสู่
อาศรมแล้ว พราหมณ์อื่นเดินเท้าเสียดสีกัน
พื้นเขลอะ ศีระะเกลือกกลัวด้วยฐลี ได้มา

ทำให้พราหมณ์พาวรีสะดุ้ง ก็พราหมณ์นั้น
เข้าไปหาพราหมณ์พาวรีแล้วขอทรัพย์ ๕๐๐.

พราหมณ์พาวรีเห็นพราหมณ์นั้นแล้ว
ได้เชื่อเชียวด้วยอาสนะใต้ถ้ำถึงสุขและกุศล
แล้วได้กล่าวว่า ไทยธรรมวัตถุอันใดของเรา
ไทยธรรมวัตถุทั้งปวงนั้น เราสละเสียสิ้น
แล้ว ดูก่อนพราหมณ์ ท่านจงเชื่อเราเถิด
ทรัพย์ ๕๐๐ ของเราไม่มี.

เมื่อเราขออยู่ ถ้าท่านไม่ให้ไซ้ ใน
วันที่ ๗ ศีรษะของท่านจะแตก ๗ เลี้ยง.

พราหมณ์ผู้หลอกลวงนั้น กระทำ
อุบายแล้ว ได้กล่าวคำจะให้เกิดความกลัว.

พราหมณ์พาวรีฟังคำของพราหมณ์
นั้นแล้ว เป็นผู้มิทุกข์ซุบซิด ไม่บริโภคน
อาหาร เพียบพร้อมด้วยลูกศรคือความโศก
อนึ่ง เมื่อพราหมณ์พาวรีคิดอยู่อย่างนี้ ใจก็
ไม่ยินดีในฉาน.

เทวดาผู้ปรารถนาประโยชน์ เห็น
พราหมณ์พาวรีมีทุกข์สะดุ้งหวาดหวั่น จึง
เข้าไปหาพราหมณ์พาวรีแล้วได้กล่าวว่า

พราหมณ์นั้นไม่รู้จักศีระะ เป็นผู้หลอกลวง
ต้องการทรัพย์ไม่มีความรู้ในธรรมเป็นศีระะ
และธรรมเป็นเหตุให้ศีระะตกไป.

พราหมณ์พาวรีถามว่า

บัดนี้ ท่านรู้จักข้าพเจ้า ข้าพเจ้า
ถามท่านแล้วขอท่านจงบอกธรรมเป็นศีระะ
และธรรมเป็นเหตุให้ศีระะตกไป แก่ข้าพเจ้า
เถิด ข้าพเจ้าจะฟังคำของท่าน.

เทวดาตอบว่า

แม้เราก็ไม่รู้ธรรมเป็นศีระะ และ
ธรรมเป็นเหตุให้ศีระะตกไป เราไม่ความรู้
ในธรรมทั้ง ๒ นี้ ปัญญาเป็นเครื่องเห็นธรรม
อันเป็นศีระะและธรรมเป็นเหตุให้ศีระะตก
ไป ย่อมมีแก่พระชินเจ้าทั้งหลาย.

พราหมณ์พาวรีถามว่า

ก็บัดนี้ ใครเล่าในปฐพีมณฑลนี้ ย่อม
รู้ ดูก่อนเทวดา ขอท่านจงบอกบุคคลผู้รู้
ธรรมเป็นศีระะ และธรรมเป็นเหตุให้ศีระะ
ตกไปนั้นแก่ข้าพเจ้าเถิด.

เทวดาตอบว่า

ดูก่อนพราหมณ์ พระผู้มีพระภาคเจ้า

ผู้ศากยบุตรลำดับพระวงศ์ของพระเจ้าโอก-
การาช มีพระรัศมีรุ่งเรือง เป็นนายกของ
โลก เสด็จออกผนวชจากพระนครกบิลพัสดุ์
เป็นผู้ตรัสรู้ด้วยพระองค์เอง ทรงถึงฝั่งแห่ง
ธรรมทั้งปวง ทรงบรรลุอภิญญาและทศพล
ญาณครบถ้วน ทรงมีพระจักขุในสรรพธรรม
ทรงบรรลุธรรมเป็นที่สิ้นไปแห่ง
ธรรมทั้งปวง ทรงน้อมไปในธรรมเป็นที่สิ้น
อุปธิ พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้นตรัสรู้
แล้วในโลก มีพระจักขุ ทรงแสดงธรรม
ท่านจงไปพูลถามพระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์
นั้นเถิด พระองค์จักตรัสพยากรณ์ข้อความ
นั้นแก่ท่าน.

พราหมณ์พาวรีได้ฟังคำว่า สัมพุทโธ
ดังนี้ เป็นผู้มึนใจเฟื่องฟู มีความโศกเบาบาง
และได้ปีติอันไพบูลย์ พราหมณ์พาวรีนั้นมีใจ
ชื่นชมเบิกบาน เกิดความโสมนัส จึงถาม
เทวดานั้นว่า พระโลกนาถประทับอยู่ใน
คามนิคมหรือในชนบทไหน ข้าพเจ้าจะฟัง

ไปนมัสการพระสัมพุทธเจ้า ผู้อุดมกว่าสัตว์
ได้ในที่ใด.

เทวดาตอบว่า

พระชินเจ้าผู้ศากยบุตร ทรงมีพระ-
ปัญญามาก มีพระปัญญาประเสริฐ กว้างขวาง
ทรงปราศจากธุระ หาอาสวะมิได้ งามอาจ
กว่านระ ทรงรู้ธรรมเป็นศีรยะและธรรม
เป็นเหตุให้ศีรยะตกไป ประทับอยู่ ใน
มณฑลเกียรติสถานของชนชาวโกศลในพระนคร
สาวัตถี.

ลำดับนั้น พราหมณ์พาวรี เรียก
พราหมณ์ทั้งหลายผู้ถึงฝั่งแห่งมนต์ ซึ่งเป็น
ศิษย์มาสั่งว่า ดูก่อนมาณพทั้งหลาย ท่าน
ทั้งหลายจงมาเถิด เราจักบอกแก่ท่านทั้งหลาย
ท่านทั้งหลายจงฟังคำของเรา ความปรากฏ
แห่งพระสัมพุทธเจ้าพระองค์ใด อันสัตว์ใด
ยากเนื่อง ๆ ในโลกนี้ วันนี้ พระสัมพุทธเจ้า
พระองค์นั้น ปรากฏว่าเสด็จอุบัติขึ้นแล้วใน
โลก ท่านทั้งหลายจงรีบไปเมืองสาวัตถี เข้า
เฝ้าพระสัมมาสัมพุทธเจ้าผู้อุดมกว่าสัตว์เถิด.
พราหมณ์ผู้เป็นศิษย์ทั้งหลายซักถามด้วยคาถาว่า

ข้าแต่ท่านพราหมณ์ บัดนี้ ข้าพเจ้า
ทั้งหลายได้เห็นแล้วจะพึงรู้ว่า ท่านผู้นี้เป็น
พระสัมมาสัมพุทธเจ้าด้วยอุบายอย่างไรเล่า
ขอท่านจงบอกอุบายที่ข้าพเจ้าทั้งหลายจะพึง
รู้จักพระสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้นแก่
ข้าพเจ้าทั้งหลายผู้ไม่รู้เถิด.

พราหมณ์พาวริกกล่าวว่า

กัมहाปฐิสถักษณะ ๓๒ ประการ มา
แล้วในมนต์ทั้งหลาย อันพราหมณาจารย์
ทั้งหลายพยากรณ์ไว้บริบูรณ์แล้วตามลำดับว่า
มหาปฐิสถักษณะทั้งหลาย มีอยู่ใน
วรกายของพระมหาบุรุษใด พระมหาบุรุษนั้น
มีคติเป็น ๒ เท่านั้น คติที่ ๓ ไม่มีเลย
คือ ถ้าพระมหาบุรุษนั้นอยู่ครองเรือน
จะพึงชนะทั่วมล्लุพินี้ จะทรงปกครองโดย
ธรรมด้วยไม่ต้องใช้อาชญา ไม่ต้องใช้ศัสตรา
ถ้าออกบวชเป็นบรรพชิต จะได้เป็น
พระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าผู้ยอดเยี่ยม มี
หลังคาคือกิเลสอันเปิดแล้ว
ท่านทั้งหลายจงถามถึงชาติ โคตร
ลักษณะ มนต์ และศิษย์เหล่าอื่นอีกและถาม

ถึงศีระและธรรมเป็นเหตุให้ศีระตกไป

ด้วยใจเทียว.

ถ้าว่าท่านนั้นจักเป็นพระพุทธเจ้า
ผู้ทรงเห็นธรรมอันหาเครื่องกางกั้นมิได้ไซ้
จักวิสาขนาปัญหาอันท่านทั้งหลายถามด้วย
วาจาได้.

พราหมณ์มาณพผู้เป็นศิษย์ ๑๖ คน
คือ อชิตะ ๑ ติสสเมตเตยยะ ๑ ปุณณกะ ๑
เมตตคุ ๑ โธตกะ ๑ อุปลิวะ ๑ นันทะ ๑
เหมกะ ๑ โตเทยยะ ๑ กัปปะ ๑ ชตุกัณณี
ผู้เป็นบัณฑิต ๑ ภัทราวุชะ ๑ อุทยะ ๑ โป-
สาลพราหมณ์ ๑ โมฆราชผู้มีเมธา ๑ ปิงคิยะ
ผู้แสวงหาคุณอันใหญ่ ๑

พราหมณ์มาณพทั้งปวง คนหนึ่ง ๆ
เป็นเจ้าหมูเจ้าคณะ ปราภฏแก่โลกทั้งปวง
เป็นผู้เฟื่องฉาน มีปัญญาทรงจำ อันวาสนา
ในก่อนอบรมแล้ว ทรงชฎาหนังเสือเหลือง

ได้ฟังคำของพราหมณ์พาวรีแล้ว อภิ-
วาทพราหมณ์พาวรี กระทำประทักษิณแล้ว
ปายหน้าต่อทิศอุดร มุ่งไปยังที่ตั้งแห่งแวน
แคว้นมุพกะ เมืองมาหิสสตี ในคราวนั้น.

เมืองอุชเชนี เมืองโคณฑะ เมือง

เวทิสะ เมืองวนนคร เมืองโกสัมพี เมือง

สาเกต เมืองสาวัตถีอันเป็นเมืองอุดม เมือง

เสตัพพะ เมืองกบิลพัสดุ์ เมืองกุสินารามัน-

ทิสถาน (เมืองมันทิสระ) เมืองปาวา เมือง

โกคนคร เมืองเวสาลี เมืองราชคฤห์ และ

ปาสาณกเจดีย์อันเป็นรมณีสถานที่น่า

รื่นรมย์ใจ.

พราหมณ์มาณพทั้งหลายพากันยินดี

ได้รับดวงจันทร์เจดีย์บรรพต เหมือนบุคคลผู้

กระหายน้ำ ยินดีน้ำเย็น เหมือนพ่อค้ายินดี

ลาภใหญ่ และเหมือนบุคคลถูกความร้อน

แผดเผายินดีร่มเงา ฉะนั้น.

ก็ในสมัยนั้นพระผู้มีพระภาคเจ้า อัน

ภิกษุสงฆ์แวดล้อมแล้ว ทรงแสดงธรรมแก่

ภิกษุทั้งหลายอยู่ ประหนึ่งราชสีห์บังลิ้อยู่

ในป่า ฉะนั้น.

อชิตมาณพได้เห็นพระสัมมาสัมพุทธ-

เจ้ามีพระรัศมี เรื่อเรืองเหลืองอ่อน ถึงความ

บริบูรณ์ดังดวงจันทร์ในวันเพ็ญ ลำดับนั้น

อชิตมาณพได้เห็นพระอวยวะอันบริบูรณ์ ใน
พระกายของพระผู้มีพระภาคเจ้านั้น มีความ
ร่าเริง ยืนอยู่ ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง ได้ทูล
ถามปัญหาด้วยใจว่า

ขอพระองค์จงตรัสบอกอ้าง (ชาติ)
อายุ โศคร พร้อมทั้งลักษณะ และขอได้ตรัส
บอกการถึงความสำเร็จในมนต์ทั้งหลายแห่ง
อาจารย์ของข้าพระองค์เถิด พราหมณ์ผู้เป็น
อาจารย์ของข้าพระองค์ย่อมบอกมนต์กะศิษย์
มีประมาณเท่าไร พระเจ้าข้า.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า

ก็พราหมณ์ผู้เป็นอาจารย์ของท่านนั้น
มีอายุร้อยยี่สิบปี ชื่อพาวรีโดยโคตร ลักษณะ
ในกายของพราหมณ์พาวรีนั้นมี ๓ ประการ
พราหมณ์พาวรีนั้นเรียนจบไตรเพท ในตำรา
ทำนายนมหาปริสลักษณะ คือ คัมภีร์อิติहाส
พร้อมทั้งคัมภีร์นิษัณทุศาสตร์และเกฏฐก-
ศาสตร์ ถึงซึ่งความสำเร็จในธรรมแห่ง
พราหมณ์ของตนย่อมบอกมนต์กะมาณพ ๕๐๐.

อชิตมาณพทูลถามว่า

ข้าแต่พระองค์ผู้สูงสุดกว่านรชน ขอ
พระองค์จงค้นคว้าลักษณะทั้งหลายของ
พราหมณ์พาวรี ของทรงประกาศตัดความ
ทะเยอทะยาน อย่าให้ข้าพระองค์มีความ
สงสัยเถิด.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบว่า

ดูก่อนมาณพ พราหมณ์พาวรีนั้น
ย่อมปกปิดมุขมณฑล (หน้า) ด้วยชีวหาได้
มีอุณาโลมชาติในระหว่างคิ้ว มีคุษฐานอยู่
ในฝัก ท่านจงรู้อย่างนี้เถิด.

ชนทั้งปวงไม่ได้ยินใคร ๆ ผู้ถามเลย
ได้ฟังปัญหาที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงพยา-
กรณ์แล้ว (นึกคิดอยู่) คิดพิศวงอยู่ เกิดความ
โสมนัสประณมอัญชลี (สรรเสริญ) ว่า พระ-
ผู้มีพระภาคเจ้า เป็นอะไรหนอ เป็นเทวดา
หรือเป็นพรหม หรือเป็นท้าวสุขัมบดีจอม
เทพ เมื่อปัญหาอันผู้ถาม ถามแล้วด้วยใจ
ข้อปัญหานั้น ไฉนมาแจ่มแจ้งแก่พระผู้มี-
พระภาคเจ้าได้.

อชิตมาณพทูลถามด้วยใจต่อไปว่า

ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า ท่าน

พราหมณ์พาวรี ถ้ามถึงธรรมเป็นศีรยะ และ
ธรรมเป็นเหตุให้ศีรยะตกไป ขอพระองค์
ตรัสพยากรณ์ข้อนั้น กำจัดความสงสัยของ
พวกข้าพระองค์ ผู้เป็นฤาษีเสียเถิด.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสพยากรณ์ว่า

ท่านจงรู้เถิดว่า อวิชาชื่อว่าธรรม
เป็นศีรยะ วิชาประกอบด้วยศรัทธา สติ
สมาธิ จันทะ และวิริยะ ชื่อว่าเป็นธรรม
เครื่องให้ศีรยะตกไป

ลำดับนั้น อจิตมาณพมีความโสมนัส
เป็นอันมาก เบิกบานใจ กระทำหนังสือ
เหลืองเจี๊ยงป่าข้างหนึ่ง หมอบลงแทบพระ-
บาทยุคลด้วยเศียรเกล้า กราบทูลว่า ข้าแต่
พระองค์ผู้บริสุทธิ ผู้มีพระจักขุ พราหมณ์
พาวรีผู้เจริญ มีจิตเบิกบาน ดีใจพร้อมด้วย
ศิษย์ทั้งหลายขอไหว้พระบาทยุคล (ของพระ
ผู้มีพระภาคเจ้า)

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า

ดูก่อนมาณพ พราหมณ์พาวรีพร้อม
ด้วยศิษย์ทั้งหลาย จงเป็นผู้ถึงความสุขเถิด
แม้ถึงท่านก็จงเป็นผู้ถึงความสุข จงเป็นอยู่
ถึงกาลนานเถิด

ก็ท่านทั้งหลายมีโอกาสอันเราได้

กระทำแล้ว ปรารถนาในใจเพื่อจะถาม
ปัญหาข้อใดข้อหนึ่ง ก็จงถามความสงสัย
ทุก ๆ อย่างของพราหมณ์พาวรีหรือของท่าน
ทั้งปวงเถิด

อหิตมาณพมโอสถอันพระสัมมา-
สัมพุทธเจ้ากระทำแล้ว นั่งลงประณมอัญชลี
ทูลถามปัญหาแรกกะพระตถาคต ฌ ที่นั่ง
ฉะนี้แล.

จบวัตถุกถา

อรรถกถาปารายนวรรคที่ ๕

อรรถกถาวัตถุกถา* แห่งปารายนวรรค

วัตถุกถา แห่งปารายนวรรคมีคำเริ่มต้นว่า โสถานํ ปุรา รมมา
ดังนี้.

วัตถุกถานี้มีการเกิดขึ้นอย่างไร ?

มีเรื่องอยู่ว่า ครั้งอดีตกาล มีช่างไม้คนหนึ่งชาวกรุงพาราณสี. ไม่มี
ใครเป็นสองในสำนักอาจารย์ของตน. ช่างไม้ผู้นั้นมีศิษย์ ๑๖ คน ศิษย์คน
หนึ่ง ๆ มีอันเตวาสิกคนละ ๑,๐๐๐ คน. อาจารย์และอันเตวาสิกเหล่านั้นรวม
เป็น ๑๖,๐๐๐ คนอย่างนี้. ทั้งหมดนั้นอาศัยกรุงพาราณสีเลี้ยงชีพ ได้ไปใกล้ภูเข
เอาไม้มาสร้างปราสาทชนิดต่าง ๆ ฌ ที่นั่นขาย แล้วผูกแพนำมากรุงพาราณสี
๑. บาลีใช้ว่า วัตถุกถา.

ทางแม่น้ำคงคา หากพระราชาทรงต้องการก็จะสร้างปราสาทชั้นเดียว หรือเจ็ดชั้นถวาย หากไม่ทรงต้องการ ก็จะขายคนอื่นเลี้ยงบุตรภรรยา.

ลำดับนั้นวันหนึ่ง อาจารย์ของอันเตวาสิกเหล่านั้นคิดว่าเราไม่สามารถจะมีชีวิตอยู่ได้ด้วยการเป็นช่างไม้ตลอดไป เพราะถึงคราวแก่ กรรมนี้ทำได้ยาก จึงเรียกอันเตวาสิกทั้งหลายมาบอกว่า นี่แน่ท่านทั้งหลาย พวกท่านจงไปนำต้นไม้ที่มีแก่นน้อย มีต้นมะเดื่อเป็นต้นมา. อันเตวาสิกเหล่านั้นรับคำแล้วต่างก็ไปนำมา. อาจารย์นั้นเอาไม้ทำเป็นนกแล้วใส่เครื่องยนต์เข้าไปภายในนกนั้น. นกไม้กระโดดขึ้นสู่อากาศจุพญาหงส์ เทียวไปเบื้องบนป่าแล้วลงเบื้องหน้าอันเตวาสิกทั้งหลาย. ลำดับนั้น อาจารย์จึงถามศิษย์ทั้งหลายว่า นี่แน่ท่านทั้งหลายเราทำพาหนะไม้เช่นนี้ได้ ก็จะสามารถยี่ดราชสมบัติในชมพูทวีปได้ทั้งสิ้น แม้พวกท่านก็จงทำพาหนะไม้นั้น เราจะยี่ดราชสมบัติดำรงชีพ การเลี้ยงชีพด้วยศิลปะการเป็นช่างไม้ลำบาก. ศิษย์เหล่านั้นได้ทำตามนั้นแล้วแจ้งให้อาจารย์ทราบ. ลำดับนั้นอาจารย์จึงกล่าวกะพวกศิษย์ว่า เรายี่ดราชสมบัติที่ไหนก่อน. พวกศิษย์ตอบว่า ยี่ดราชสมบัติกรุงพาราณสีของท่านอาจารย์. อาจารย์กล่าวว่าอย่าเลยพวกท่าน ไม่คิดออก เพราะพวกเรายี่ดราชสมบัติกรุงพาราณสีได้ก็จะไม่พ้นจากการพูดถึงช่างไม้ว่า พระราชาช่างไม้ พระยูปราชช่างไม้ ชมพูทวีปออกใหญ่โต เราไปที่อื่นกันเถิด. ลำดับนั้น พวกศิษย์พร้อมด้วยลูกเมียขึ้นพาหนะไม้ สอดอาวุธมุ่งหน้าไปหิมวันตประเทศ เข้าไปยังนครหนึ่งในหิมวันต์ไปปรากฏในพระราชมณเฑียรนั่นเอง. ศิษย์เหล่านั้นยี่ดราชสมบัติในนครนั้น อภิเษกอาจารย์ไว้ในราชสมบัติ. อาจารย์นั้นได้ปรากฏชื่อว่า พระเจ้ากัณฐวาหนะ

แม้ครั้นนั้นก็ได้อีกว่า กัญฐวาหนนครเหมือนกัน เพราะพระเจ้ากัญฐวาหนะยึดได้. แม้รัฐทั้งสี่ก็มีชื่ออย่างนั้น. พระราชากัญฐวาหนะได้ทรงดำรงอยู่ในธรรม. อนึ่ง ทรงตั้งพระยุพราชและทรงตั้งศิษย์ ๑๖ คน ไว้ในตำแหน่งอาจารย์. พระราชาทรงสงเคราะห์ศิษย์เหล่านั้นด้วยสังคหวัตถุ ๔ จึงเป็นแคว้นที่มั่งคั่งสมบูรณ์และไม่มีอันตราย. ทั้งชาวเมืองชาวชนบทนับถือพระราชากับข้าราชการเป็นอย่างดีว่า พวกเราได้พระราชที่ดี ข้าราชการบริพารก็เป็นคนดี.

อยู่มาวันหนึ่ง พวกพ่อค้าจากมัจฉิมประเทศ นำสินค้ามาสู่กัญฐวาหนนคร และนำเครื่องบรรณาการไปเฝ้าพระราช. พระราชาตรัสถามว่า พวกท่านมาจากไหน. ทูลว่า ขอเดชะ มาจากกรุงพาราณสี พระเจ้าข้า. พระราชาตรัสถามเรื่องราวทั้งหมด ณ กรุงพาราณสีนั้นแล้วตรัสว่า พวกท่านจงนำมิตรภาพของเราไปทูลกับพระราชของพวกท่านเถิด, พ่อค้าเหล่านั้นรับพระราชดำรัสแล้ว. พระราชาพระราชทานเสบียงแก่พวกพ่อค้าเหล่านั้น เมื่อถึงเวลาไปยังตรัสชี้แจงด้วยความใส่พระทัย. พวกพ่อค้ากลับไปกรุงพาราณสีได้กราบทูลพระราชให้ทรงทราบ. พระราชาตรัสว่า ตั้งแต่วันนี้เป็นต้นไปเราจะงดเก็บส่วยของพ่อค้าที่มาจากแคว้นกัญฐวาหนะ แล้วทรงให้ป่าวประกาศว่า พระราชากัญฐวาหนะจงเป็นพระสหายของเรา, พระราชาทั้งสองได้เป็นมิตรกันโดยไม่ได้เห็นกันเลย. แม้พระราชากัญฐวาหนะ ก็ทรงให้ป่าวประกาศไปทั้งนครว่า ตั้งแต่วันนี้เป็นต้นไป ท่านจงงดเก็บส่วยของพ่อค้าที่มาจากกรุงพาราณสี และควรให้เสบียงแก่พวกเขาด้วย.

ลำดับนั้นพระเจ้าพาราณสี ทรงส่งพระราชสารไปถวายแก่พระเจ้ากัญฐวาหนะว่า หากมีอะไรแปลก ๆ อันสมควรเพื่อจะเห็นเพื่อจะฟังในชนบทนั้นเกิด

ขึ้นเพื่อให้ข้าพระองค์ได้เห็นและได้ฟังบ้าง. พระราชาภัทฐวาหนะทรงส่งพระราชสาส์นตอบถวายพระราชาพาราณสีเหมือนกัน. เมื่อพระราชาทั้งสองทรงกระทำติดกัณอยู่อย่างนี้ คราวหนึ่ง พระราชาภัทฐวาหนะได้ฝักัมลเนื้อละเอียดยิ่งนัก มีค่ามากเหลือเกินมีสีกคล้ายรัศมีพระอาทิตย์อ่อน ๆ. พระราชาภัทฐวาหนะทอดพระเนตรเห็นฝักัมลเหล่านั้น ทรงดำริว่า เราจักส่งไปให้สหายของเราจึงให้ช่างทำงาสลักผอบงา ๘ ใบ เอาฝักัมลใส่ลงในผอบเหล่านั้น ให้ผู้เชี่ยวชาญเกี่ยวกับครั้งทำก่อนครั้งกลมหุ้มข้างนอก เอาครั้งเป็นก่อนกลม ๘ ก้อนใส่ไว้ในสมุก เอาฝักัมลไว้ประทับตราแล้วทรงส่งอำมาตย์ไปรับสั่งว่า พวกท่านจงนำไปถวายพระราชาพาราณสี และทรงจารึกพระอักษรว่า บรรณาการนี้ อันห่มอำมาตย์ท่ามกลางพระนครพึงสนใจ. พวกอำมาตย์พากันไปได้ถวายแด่พระเจ้าพาราณสี. พระเจ้าพาราณสีทรงอ่านคำจารึกแล้วรับสั่งให้ประชุมเหล่าอำมาตย์ แะตราประทับคลี่ฝักัมลออก เปิดสมุกทรงเห็นก่อนครั้งกลม ๘ ก้อน ทรงจินว่าสหายของเราส่งก่อนครั้งกลมให้เรา คล้ายกับให้เด็กอ่อนเล่นก่อนครั้งกลม จึงทรงทูปก่อนครั้งก่อนหนึ่ง ณ พระที่นั่งของพระองค์ ทันใดนั้นเอง ครั้งก็ตกมา ผอบงาแยกออกเป็นสองส่วน. ทอดพระเนตรเห็นฝักัมลอยู่ข้างใน จึงทรงเปิดผอบอื่น ๆ. ในผอบทั้งหมดได้มีเหมือน ๆ กัน. ฝักัมลผืนหนึ่ง ๆ ยาว ๑๖ ศอก กว้าง ๘ ศอก. มหาชนเห็นดังนั้นต่างก็คิดว่ามือยกท่อนฝักัมล ได้มีความพอใจว่า พระราชาภัทฐวาหนะพระอภิญญุสหาย (สหายที่ไม่เคยเห็นกัน) ของพระราชาของเราทรงส่งบรรณาการเช่นนี้มาถวาย การทำไมตรีเช่นนี้สมควรแล้ว. พระราชารับสั่งให้เรียก

พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย สุตตนิบาต เล่ม ๑ ภาค ๖ - หน้าที่ 879

พ่อค้ามาตีราคาผ้ากัมพลผืนหนึ่ง ๆ ผ้ากัมพลทั้งหลายหาค่ามิได้เลย. ลำดับนั้น พระเจ้าพาราณสีทรงดำริว่า การส่งบรรณาการภายหลัง ควรจะส่งให้เหนือกว่า บรรณาการที่ส่งมาครั้งแรก สหายของเราส่งบรรณาการหาค่ามิได้มาให้เรา เรา ควรจะส่งอะไรให้สหายดีหนอ.

ก็สมัยนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าพระนามว่ากัสสปะทรงอุบัติขึ้นแล้ว ประทับอยู่ ณ กรุงพาราณสี. ครั้งนั้นพระราชามีพระราชดำริว่า สิ่งอื่นจะ สูงสุดยิ่งกว่าพระรัตนตรัยไม่มี เอาเถิด เราจะส่งข่าวว่าพระรัตนตรัยเกิดขึ้นแล้ว แก่สหาย. พระเจ้าพาราณสีนั้น ตรัสให้จาร์กคานีว่า

พระพุทธรเจ้า ทรงอุบัติขึ้นพร้อมแล้ว
ในโลก เพื่อประโยชน์เกื้อกูล แก่สัตว์ทั้งปวง
พระธรรม เกิดขึ้นพร้อมแล้วในโลก เพื่อ
ความสุขแก่สัตว์ทั้งปวง พระสงฆ์เกิดขึ้น
พร้อมแล้วในโลก เป็นบุญเขต ที่ไม่มีอะไร
ยิ่งไปกว่า ดังนี้.

และให้จาร์กการปฏิบัติของภิกษุรูปหนึ่งตราบเท่าถึงพระอรหันต์ด้วยชาติสีแดง ลงบนแผ่นทอง ใสลงในสมุกทำด้วยแก้ว ๗ ประการ ใสสมุกนั้นลงในสมุก ทำด้วยแก้วมณี ใสสมุกทำด้วยแก้วมณีลงในสมุกแล้วตามาแมว ใสสุกแก้วตามาแมว ลงในสมุกทับทิม ใสสมุกทับทิมลงในสมุกทองคำ ใสสมุกทองคำลงในสมุกเงิน ใสสมุกเงินลงในสมุกงาช้าง ใสสมุกงาช้างในสมุกไม้แก่น ใสสมุกไม้แก่นลงในหีบ เอาผ้าพันหีบประทับตรา ทรงให้นำช้างเมามันตัวประเสริฐ

มีฆทงค้ำประค้ำด้วยทงค้ำ คลุมด้วยต่ายทงให้ตงค้ำบ้ลล้งกับข้งน้
แล้วยกหีบวางไว้บนบ้ลล้ง กั้นเสวตฉัตร บูชาด้วยของหอมและดอกไม้ทุกชนิด
ขับเพลงสรรเสริญหนึ่งร้อย ด้วยก้งศดลทุกชนิดเคลื่อนไป ให้ตงค้ำทงจน
ถึงเขตรัชสีมาของพระองค์ แล้วทงน้ไปด้วยพระองค์เอง. เสด็จประทับอยู่ ณ
ทงน้แล้ว ทงส่งบรรณาการไปถึงเจ้าประเทศราชทั้งหลายว่า อันพวกเราผู้
เคารพอย่างนี้ควรส่งบรรณาการนี้ไป. พระราชาเหล่านั้น ได้ทงศดบ้ด้งน้แล้ว
จึงเสด็จมาต้อนรับ ทงน้ไปจนถึงเขตรัชสีมาของพระราชาภัฏฐวาหนะ. แม้
พระราชาภัฏฐวาหนะได้ทงศดบ้แล้วก็เสด็จมาต้อนรับทงบูชาเหมือนอย่างนั้น
ทูลเชิญเข้าพระนครรับสั่งให้ประชุมเหล่าอำมาตย์ และพวกชาวพระนคร ทง
เปลื้องผ้าพันอก ณ พระลานหลวง ทงเปิดหีบทอดพระเนตรเห็นสมุกในหีบ
แล้วทงเปิดหีบทั้งหมดตามลำดับ ทอดพระเนตรเห็นจารึกบนแผ่นทงค้ำ ทง
พพระทัยว่า สหายของเราทงส่งรัตนบรรณาการ ซึ่งหาได้ยากอย่างยิ่งตลอด
แสนกัป พวกเราได้ฟังสิ่งที่ไม่เคยฟังว่า พุทฺโธ โลก อุปปन्नโน พระพุทฺธ-
เจ้าทงอุบัติแล้วในโลกด้งนี้ ทงคำริว่า ถ้ากระไรเราควรจะไปเฝ้าพระพุทฺธเจ้า
และฟังพระธรรม ด้งนี้แล้วตรัสเรียกอำมาตย์ทั้งหลายมารับสั่งว่า ได้ยินว่า
พระพุทฺธรัตนะ พระธรรมรัตนะและพระสังฆรัตนะ อุบัติแล้วในโลกพวกท่าน
นึกว่าควรจะทำอะไร. อำมาตย์ทั้งหลายกราบทูลว่า ข้าแต่มหाराช ขอพระองค์
ประทับอยู่ ณ ที่นี้แหละ พวกข้าพระองค์จักไปฟังข่าวคุณ พระเจ้าข้า. ลำดับนั้น
อำมาตย์ ๑๖ คน พร้อมด้วยบริวาร ๑๖,๐๐๐ คน ถวายบังคมพระราชาแล้วกราบ
ทูลว่า ฃิว่า พระพุทฺธเจ้าทงอุบัติขึ้นในโลก ก็คงไม่มีการกลับมาเห็นอีก ฃิว่า

ไม่ทรงอุบัติ พวกข้าพระพุทธเจ้า จักกลับมา แล้วพากันไป. ฝ่ายพระเจ้าหลาน
เธอของพระราชา ถวายบังคมพระราชาในภายหลังกราบทูลว่า แม้ข้าพระพุทธ-
เจ้าก็จะไป. พระราชาตรัสว่า เมื่อเจ้ารู้ว่าพระพุทธเจ้าทรงอุบัติ ณ ที่นั่นแล้ว
จงกลับมาบอกเราด้วย. พระเจ้าหลานเธอรับพระบัญชาแล้วจึงได้ไป. พวกเขา
แม่ทั้งหมดไปตลอดทางพักเพียงราตรีเดียว ก็ถึงพระนครพาราณสี. เมื่อพวก
อำมาตย์ยังไม่ถึงนั่นเอง พระผู้มีพระภาคเจ้าปรินิพพานเสียแล้ว. พวกเขา
เที่ยวไปจนทั่ววิหารเห็นสาวกอยู่กันพร้อมหน้า จึงถามว่าใครเป็นพระพุทธเจ้า
พระพุทธเจ้าอยู่ที่ไหน. สาวกเหล่านั้นจึงบอกแก่พวกเขาว่า พระพุทธเจ้า
นิพพานเสียแล้ว. พวกอำมาตย์เหล่านั้นพากันคร่ำครวญว่า โอ เรามาไกล แต่
ไม่ได้แม่เพียงเห็น จึงถามว่า ข้าแต่พระคุณเจ้าพระโอวาทที่พระผู้มีพระภาคเจ้า
ทรงประทานไว้ยังมีอยู่หรือ. พระสาวกเหล่านั้น กล่าวว่า มีอยู่อุบาสก คือพึงตั้ง
อยู่ในพระรัตนตรัย พึงสมาทานศีล ๕ พึงเข้าอยู่จำอุโบสถประกอบด้วยองค์ ๘
พึงให้ทาน พึงปฏิบัติธรรม. อำมาตย์เหล่านั้นครั้งได้ฟังแล้วพากันบวชทั้งหมด
เว้นอำมาตย์ผู้เป็นพระเจ้าหลานเธอ. อำมาตย์ผู้เป็นพระเจ้าหลานเธอ ถือ
เอาบริโกชธาตุ มุ่งหน้ากลับไปยังแคว้นกัณฐวาหนะ. ต้นโพธิ บาตรและจีวร
เป็นต้น ชื่อว่า บริโกชธาตุ. พระเจ้าหลานเธอถือน้อเอาธมกรก (หม้อกรอง
น้ำ) ของพระผู้มีพระภาคเจ้า และพาพระเถระรูปหนึ่งผู้ทรงธรรมและวินัยไป
ยังพระนครโดยลำดับ ได้กราบทูลพระราชาว่า พระพุทธเจ้าทรงอุบัติขึ้นแล้ว
ในโลกและเสด็จปรินิพพานแล้ว ได้กราบทูลถึงโอวาทที่พระผู้มีพระภาคเจ้า
ทรงประทานไว้. พระราชาเสด็จเข้าไปหาพระเถระฟังธรรมแล้วรับสั่งให้สร้าง
วิหารประดิษฐานพระเจดีย์ ปลุกต้นโพธิ ทรงดำรงอยู่ในพระรัตนตรัย และ

ศีล ๕ เป็นนิจ ทรงเข้าอยู่จำอุโบสถประกอบด้วย ๘ ทรงให้ทาน ทรงดำรง
อยู่ตราบเท่าอายุแล้วไปบังเกิดในกามาวจรเทวโลก. แม้อำมาตย์ ๑๖,๐๐๐ คน
ก็พากันบวชถึงมรณภาพเขียงปุลุชน ได้ไปเป็นบริวารของพระราชานั้นนั่นเอง.

อำมาตย์เหล่านั้นอยู่ในเทวโลกสิ้นไปพุทธานดรหนึ่ง เมื่อพระผู้มีพระ
ภาคเจ้าของเรายังไม่ทรงอุบัติ ได้เคลื่อนจากเทวโลก อาจารย์เกิดเป็นบุตร
ของปุโรหิตผู้เป็นพระชนกของพระเจ้าปเสนทิ มีชื่อว่า พาวรี ประกอบด้วย
มหาปุริสลักษณะ ๓ ประการ ถึงฝั่งแห่งไตรเพท เมื่อบิดาล่วงลับไปได้ดำรง
ตำแหน่งปุโรหิตแทน. แม้อำมาตย์ที่เหลืออีก ๑๖,๐๐๐ คน ได้เกิดในตระกูล
พราหมณ์ที่กรุงสวาคตินั้นนั่นเอง. บรรดาอันเตวาสิก ๑๖,๐๐๐ คน เหล่านั้น
อันเตวาสิกผู้ใหญ่ ๑๖ คน ได้เรียนศิลปะในสำนักของอาจารย์. อันเตวาสิก
๑๖,๐๐๐ คน นอกนั้นก็เรียนศิลปะในสำนักของอันเตวาสิก ๑๖ คนนั้นเหมือน
กัน เพราะฉะนั้นทั้งหมดจึงมาประชุมกันอีก. แม้พระราชามหาโกศลก็ได้เสด็จ
สวรรคตเสียแล้ว. จึงได้อภิเษกพระเจ้าปเสนทิขึ้นครองราชสมบัติ. พาวรี-
พราหมณ์ก็ได้ปุโรหิตของพระเจ้าปเสนทินั้น. พระราชาได้พระราชทานสิ่ง
ของที่พระชนกพระราชทานไว้ และสมบัติอื่นแก่พาวรีปุโรหิต. แม้พระราชา
นั้นเมื่อยังทรงพระเยาว์ ก็ได้เรียนศิลปะในสำนักของพาวรีปุโรหิตเหมือนกัน.
ลำดับนั้น พาวรีได้ทูลแต่พระราชว่า ข้าแต่มหाराช ข้าพระองค์จักบวช.
พระราชตรัสว่า ท่านอาจารย์ เมื่อท่านดำรงอยู่ก็เหมือนบิดาของข้าพเจ้ายังอยู่
ท่านอย่าบวชเลย. พาวรีทูลว่า ข้าแต่มหाराช ข้าพระองค์จักบวชแน่พระเจ้า-
ข้า. พระราชาไม่ทรงสามารถห้ามได้ จึงทรงขอร้องว่า ขอท่านจงบวชอยู่ใน

พระราชอุทยานนี้เกิด. ข้าพเจ้าจะได้เห็นทุกเย็นและเช้า. อาจารย์พร้อมด้วยศิษย์ ๑๖ คน กับบริวารอีก ๑๖,๐๐๐ คน ได้บวชเป็นดาบสอยู่ในพระราชอุทยาน. พระราชาทรงบำรุงด้วยปัจจัย ๔ เสด็จไปทรงอุปฐากอาจารย์นั้นทุกเวลาเย็นและเวลาเช้า.

อยู่มาวันหนึ่งอันเตวาสิกทั้งหลายกล่าวแก่อาจารย์ว่า การอยู่ใกล้พระนครมีเครื่องพัวพันมาก ท่านอาจารย์เราไปหาโอกาสที่ไม่มีชนรบกวนเกิด ชื่อว่าการอยู่ในเสนาสนะอันสงัด เป็นประโยชน์มากแก่บรรพชิตทั้งหลาย. อาจารย์รับว่า คีละ จึงไปทูลพระราชชา. พระราชาตรัสห้ามถึง ๓ ครั้งก็ไม่สามารถจะห้ามได้ จึงพระราชทานหาปณะ ๒๐๐,๐๐๐ กหาปณะ รับสั่งกะอำมาตย์ทั้งหลายว่า พวกเจ้าทรงสร้างอาศรมถวาย ในที่ที่คณะฤาษีปรารภจะอยู่เกิด. แต่บัดนั้นอาจารย์พร้อมด้วยชฎิล ๑๖,๐๐๐ เป็นบริวาร ได้รับอนุเคราะห์จากพวกอำมาตย์จึงออกจากอุดรชนบท มุ่งหน้าไปทักษิณชนบท. ท่านพระอานนท์ถือเอาความนั้นในเวลาทำสังคายนาได้ยกนิทานแห่งปารายนวรรคขึ้นได้กล่าวคาถาเหล่านี้.

ในบทเหล่านั้น บทว่า โกสลาณ ปุรา ได้แก่ จากพระนครโกศล. อธิบายว่า จากกรุงสาวัตถี. บทว่า อากิญจัญญ์ คือ ความเป็นผู้ไม่มีกังวล. อธิบายว่า วิเวกอันเป็นอุปกรณ์แห่งการกำหนด. บทว่า โส อสุสสุต วิสเย มุพกสุต สมาสเน คือ พรหมณ์นั้นอยู่ในแคว้นใกล้พรมแดนในระหว่างสองแคว้น คือ แคว้นอัสดกะและแคว้นมุพกะ. อธิบายว่า ในท่ามกลางแคว้นทั้งสอง. บทว่า โคธาวรีภูเต ได้แก่ ฝั่งแม่น้ำโคธาวรี. อธิบายว่า

แม่น้ำโคธาวรีแยกออกเป็นสองสายได้กระทำเกาะในระหว่างประมาณ ๓ โยชน์
เกาะทั้งหมดปกคลุมไปด้วยป่ามะขวิด เมื่อก่อน ณ ประเทศนั้นสร้งคดาบสเป็น
คันอาศัยอยู่. ได้ยินว่า อาจารย์เห็นประเทศนั้นแล้วจึงแจ้งแก่อำมาตย์ทั้งหลาย
ว่า ประเทศนี้เป็นที่อยู่ของสธนะมาก่อน ประเทศนี้สมควรแก่นักบวช. พวก
อำมาตย์ได้ให้ทรัพย์ ๑๐๐,๐๐๐ แก่พระเจ้าอัสสกะ อีก ๑๐๐,๐๐๐ ให้แก่
พระเจ้ามุกกะ เพื่อถือเอาภูมิประเทศนั้น. พระราชาทั้งสองนั้นได้พระราชทาน
ประเทศนั้นและประเทศอื่นประมาณ ๒ โยชน์ รวมประเทศทั้งหมดประมาณ
๕ โยชน์. นัยว่า ประเทศนั้นอยู่ในระหว่างเขตรัชสีมาของพระราชาเหล่านั้น.
พวกอำมาตย์สร้างอาศรม ณ ที่นั้นแล้วและให้นำแม่ทรัพย์อื่นมาจากกรุงสาวัตถี
จัดตั้งเป็นโครงการสำเร็จแล้วพากันกลับไป. บทว่า อุญฺเณน จ ผลฺเลน จ
ได้แก่ ค้ำที่เกี่ยวแสวงหาอาหารและด้วยรากไม้และผลไม้ในป่า. เพราะฉะนั้น
ท่านจึงกล่าวว่า ตสฺเสว อุปนิสฺสาย คามิ จ วิบุโล อหุ ชวบ้าน
ที่อาศัยพราหมณ์พาวรีนั้นก็เป็นผู้ใหญ่.

บทว่า ตสฺส ได้แก่ ฝั่งแม่น้ำโคธาวรีนั้นหรือพราหมณ์นั้น. บทว่า
ตสฺส นี้ เป็นถ้อยวิภัตติลงในอรรถแห่งทุตติยาวิภัตติ. อธิบายว่า อาศัยซึ่ง
พราหมณ์นั้น. บทว่า ตโต ชาเตน อาเยน มหายนฺตมกปฺปยิ พราหมณ์-
พาวรีได้บูชามหาัยญด้วยส่วนอันเกิดแต่บ้านนั้น คือ พราหมณ์พาวรีนั้นได้บูชา
มหาัยญด้วยส่วนแสนหนึ่ง อันเกิดแต่กสิกรรมเป็นต้นในบ้านนั้น กุฎุมพีทั้งหลาย
ถือเอาส่วนนั้นไปเฝ้าพระเจ้าอัสสกะทูลว่า ขอพระองค์ทรงรับส่วนนี้เถิด พระ-
เจ้าอัสสกะตรัสว่า เราไม่รับ พวกท่านจงนำไปถวายอาจารย์เถิด. แม้อาจารย์ก็
ไม่รับส่วนนั้นเป็นของตนได้บูชามหาัยญ. อาจารย์นั้นได้ให้ทานทุก ๆ ปี ด้วย
ประการฉะนี้.

ฟังทราบความแห่งคาถาว่า **มหายัญญ์** ดังต่อไปนี้. อาจารย์นั้นบูชา
มหายัญญ์คือทานทุก ๆ ปีอย่างนี้ ครั้นบูชามหายัญญ์นั้นทุกปีแล้วได้ออกจากบ้าน
กลับเข้าไปสู่อาศรมอีก ครั้นกลับเข้าไปแล้วก็ไปยังบรรณสถานั่งพิจารณาถึง
ทานว่าเราให้ทานด้วยดีแล้ว เมื่อพราหมณ์พาวรีกลับ เขาไปแล้ว พราหมณ์อื่น
ที่ถูกพราหมณ์รุ่น ๆ ประสงค์จะทำการงานอันไม่ชอบธรรมส่งไปว่า พราหมณ์
ท่านจงมา พาวรีพราหมณ์สละทรัพย์ ๑๐๐,๐๐๐ ตลอดปีที่ฝั่งแม่น้ำโคธาวรี ท่าน
จงไปขอมาสัก ๕๐๐ แล้วนำทรัพย์ที่ท่านให้แล้วมา ก็เข้ามา. บทว่า **อุคฺชมฺภูฏ-**
ปาโท ทำเสียดสีกัน คือ ฝ่าเท้าเสียดสีด้วยการก้าวไปตามทาง หรือเท้าเสียดสี
เพราะสั่นกับสั่น ซ้อเท้ากับซ้อเท้า เข่ากับเข่า. บทว่า **สุขฺณฺจ กุสลํ ปุจฺฉิ**
พราหมณ์พาวรีถามถึงสุขและกุศลว่า พราหมณ์ท่านสบายดีหรือ ท่านทำกุศล
บ้างหรือ. บทว่า **อนุชานาหิ** คือท่านจงเธอเราเกิด. บทว่า **สตุตฺธา**
ศิระษะของท่านจะแตก ๗ เลี้ยง. บทว่า **อภิสงฺขริตฺวา** ทำกลอุบาย ท่าน
อธิบายว่า พราหมณ์ถือเอามูลโค ดอกไม้ หญ้าคาในป่า แล้วรีบไปยังประตู
อาศรมของพราหมณ์พาวรีเอามูลโคเช็ดพื้นเกลี่ยดอกไม้ปูหญ้า เอน้ำในคนโท
ล้างเท้าซ้าย เดินไปประมาณ ๗ ก้าว ถูบคลำฝ่าเท้าของตนทำอุบายหลอกลวง
อย่างนี้. บทว่า **เกรวํ โส อภิตฺตฺยิ** คือ พราหมณ์นั้นได้กล่าวคำจะให้เกิด
ความกลัว. อธิบายว่า พราหมณ์นั้นได้กล่าวว่า หากเมื่อเราขออยู่ ท่านไม่ให้
ดังนี้. บทว่า **ทฺถุจฺฉิโต** พราหมณ์พาวรีเกิดโทมนัส. บทว่า **อุสุสุสุตฺติ**
ชูบชิต คือพราหมณ์พาวรีสำคัญว่า คำพูดของพราหมณ์นั้นบางครั้งฟังเป็น
ความจริงจึงชูบชิต. บทว่า **เทวตา** ได้แก่ เทวดาที่สิงสถิตอยู่ ณ อาศรม

นั่นเอง. บทว่า มุทุชนิ มุทุธาธิปาเต ว^๑ คือในธรรมเป็นศิระและธรรม เป็นเหตุให้ศิระตกไป. บทว่า โภติ จรหิ ชานาหิ คือถ้าท่านรู้จักข้าพเจ้า. บทว่า มุทุธาธิปาตญจ ได้แก่ ธรรมเป็นศิระและธรรมเป็นเหตุให้ ศิระตกไป. บทว่า ฌาณมฺเมตฺถ ตັคฺคตฺถเป็น ฌาณฺ เม เอตฺถ เรา ไม่มีความรู้ในธรรมทั้งสองอย่างนี้. บทว่า ปุรา จากเมือง ความว่า เมื่อ พาวรีพราหมณ์อาศัยอยู่ ณ ฟังแม่น้ำโคธาวรีล่องไป ๘ ปี พระพุทธเจ้าทรง อุบัติขึ้นแล้วในโลก พระองค์เสด็จออกผนวชจากกรุงกบิลพัสดุ์ เมื่อพระชนมได้ ๒๕ พรรษา. บทว่า อปฺปจฺโจ คือลำดับพระวงศ์. บทว่า สพฺพทาภิณฺญาพฺล- ปฺตฺโต คือทรงบรรลุภิญญาและทศพลญาณครบถ้วน หรือทรงบรรลุภิญญา ทั้งหมดและพละ. บทว่า วิมุตฺโต ทรงน้อมไป คือ มีพระทัยน้อมไปในการ ทำอารมณ์ให้เป็นไป. บทว่า โสกสฺส ตັคฺคตฺถเป็น โสโก อสฺส มีความ โสกเบาบาง.

บทว่า ปหฺตฺตปฺปญฺโฬ คือมีปัญหามาก. บทว่า วรฺกฺขิเมชฺโส มีพระ- ปัญญาประเสริฐคือมีพระปัญญาอุดมไพบุลย์หรือมีปัญหาประเสริฐยิ่งใน ความเป็นจริง. บทว่า วิหฺโร คือปราศจากรุระ. ท่านอธิบายว่าไม่มีที่เปรียบ.

บทว่า มนฺตฺตปฺวเรค คือถึงฝั่งแห่งเวท. บทว่า ปสฺสวโห คือ ท่านทั้งหลายจงดู. บทว่า อชานตฺ คือไม่รู้ บทว่า ลกฺขณา คือลักษณะ ทั้งหลาย. บทว่า พฺยฺกฺขาตา คือกล่าวแล้ว. อธิบายว่า ทำให้กว้างขวาง. บทว่า สมฺมตฺตา คือจบแล้ว อธิบายว่า บริบูรณ์แล้ว. บทว่า ฌมฺเมน มนุ- สาสติ คือพร้าสอนโดยธรรม. บทว่า ชาติโคตฺตญจ ลกฺขณฺ ได้แก่

๑. อรรถกถา ว่า มุทุชฺตเน วา.

ชาติโคตรและลักษณะของเราว่าเกิดมานานเท่าไร. บทว่า มนุเต ลิสฺเส จ ได้แก่ เวทที่เราบอกและศิษย์ของเรา. บทว่า มนสาเยว ปุจฺจถ คือท่านทั้งหลายจงถามปัญหา ๘ ข้อเหล่านี้ด้วยใจ. บทว่า ติสฺสเมตฺเตยโย เป็นคนเดียวกันโดยกล่าวทั้งชื่อและโคตร. บทว่า ทฺภโย คือ สองคน. บทว่า ปุจฺเจกคณฺโณ คือเป็นเจ้าคณะคนละคณะ. บทว่า ปุพฺพวาสนวาสิตา อันวาสนาในก่อนอบรมแล้ว คือ มีใจอันบุญวาสนา คือคตปัจจาวัตรที่เคยบวชในศาสนาของพระผู้มีพระภาคเจ้า พระนามว่า กัสสปะ อบรมแล้ว. บทว่า ปุริ มาหิสฺสตี คือ เมืองมาหิสสตี. อธิบายว่า เข้าไปยังเมืองนั้น. ในบททั้งปวงก็อย่างนั้น. บทว่า โคนทฺฐิ เป็นชื่อของเมืองโคนทฐะ. บทว่า วนสฺวหฺมฺย คือชื่อว่า วนนคร ท่านเรียกว่า ปวนนคร. อาจารย์บางคนกล่าวว่า วนสาวัดตี มีเรื่องเล่าว่า บริษัทของชฎิล ๑๖ คนเหล่านั้น ออกจากวสาวัดตีถึงเมืองโกสัมพี จากเมืองโกสัมพีถึงเมืองสาเกตตามลำดับมีประมาณ ๖ โยชน์.

ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงดำริว่า พวกชฎิลของพราหมณ์พาวรี พามหาชนมามาก อินทรีย์ของชฎิลเหล่านั้นยังไม่ถึงความแก่กล้าก่อน ทั้งถีนนี้ ก็ยังไม่เป็นที่สบาย ปาสาณกเจดีย์ในเขตมคธเป็นที่สบายของชฎิลเหล่านั้น ก็เมื่อเราแสดงธรรมในที่นั้น มหาชนก็จักบรรลुरुธรรม พวกชฎิลเข้าไปยังนครทั้งปวงแล้วพากันมา จักมาพร้อมด้วยชนมากขึ้นไปอีก จึงทรงแวดล้อมด้วยภิกษุสงฆ์ เสด็จจากกรุงสาวัดตีไปยังกรุงราชคฤห์. พวกชฎิลเหล่านั้นก็มากรุงสาวัดตี เข้าไปสู่วิหารตรวดตราคว่า ใครเป็นพระพุทธเจ้า พระพุทธเจ้าอยู่ไหน พากันเข้าไปถึงพระคันธกุฎีที่อาศัย เห็นรอยพระบาทของพระผู้มีพระภาคเจ้า ก็ปลงใจว่า เป็นพระสัพพัญญูพุทธเจ้าแน่แล้ว เพราะ

เท้าของผู้กำหนดกระโหย่ง ฯลฯ

เท้าเช่นนี้เป็นเท้าของผู้มีกิเลส เพียงดังหลัง-
คาเปิดแล้ว ดังนี้.

แม้พระผู้มีพระภาคเจ้าก็เสด็จเข้าสู่พระนครมีเสตัพยนครและกรุงกบิล-
พัสดุ์เป็นต้นตามลำดับ เพิ่มมหาชนขึ้นอีกเสด็จไปปาสาณกเจดีย์. แม้พวกชฎิล
ก็พากันออกจากกรุงสาวัตถีทันทีทันใด เข้าไปยังนครเหล่านั้นทั้งหมดแล้วได้ไป
ยังปาสาณกเจดีย์เหมือนกัน. ด้วยเหตุนี้ท่านจึงกล่าวคำเป็นอาทิว่า เมือง
โกสัมพี เมืองสาเกต เมืองเสตัพยะ เมืองกบิลพัสดุ์ ล้วนเป็นเมืองอุดม.

ในบทเหล่านั้นบทว่า **มคธ ปุริ** เมืองมคธ อธิบายว่า เมืองราชคฤห์.
บทว่า **ปาสาณก เจดีย์** คือ ปาสาณกเจดีย์ เมื่อก่อนได้มีเทวสถานอยู่
ข้างบนแผ่นดินเป็นอันมาก. แต่เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงอุบัติขึ้น มีวิหาร
เกิดขึ้น วิหารนั้นท่านเรียกว่า ปาสาณกเจดีย์ ตามคำเรียกเดิมนั่นเอง. บทว่า
ตลิโตว อุกกั เหมือนบุคคลผู้กระหายน้ำ คือ ชฎิลเหล่านั้นรีบติดตามพระผู้มี-
พระภาคเจ้าพากันไปแต่เข้าสู่ทางที่เสด็จไปในตอนเย็น และไปตอนเย็นสู่ทางที่
เสด็จไปในตอนเช้า ครั้นได้ฟังว่าพระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จอยู่ ณ ที่นี้ ก็เกิดปีติ
ปราโมทย์พากันขึ้นไปสู่พระเจดีย์นั้น. ด้วยเหตุนี้ท่านจึงกล่าวว่า รีบพากันขึ้น
ภูเขา. บทว่า **เอกมนุตฺติ จิโต หนฺนุจ** มีความร่าเริงยินดีอยู่ ณ ส่วนข้างหนึ่ง
ความว่า อชิตมาณูซึ่งเป็นหัวหน้าอันเตวาสิก เห็นพระผู้มีพระภาคเจ้าประทับนั่ง
ณ มหามณฑปที่ท้าวสักกะสร้าง ณ ปาสาณกเจดีย์นั้น เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้า
ทรงกระทำสัมโมทนียกถาตอบโดยนัยมีอาทิว่า **กจฺจึ อิตฺโย ขมนฺนึยฺย สบายติ**

หรือถาพึ้ทั้งหลาย จึงกระทำปฏิสัถฐานแม่ด้วยตนเองว่า **ขมณีย โภ โคตม** ข้าแต่พระโคตมผู้เจริญ สบายดีพระเจ้าข้าเป็นต้น มีใจร่าเริงยืนอยู่ ณ ส่วนข้างหนึ่ง ได้กราบทูลถามปัญหาด้วยใจ.

ในบทเหล่านั้น บทว่า **อาทิสฺส** อ่าง คือ อ่างอย่างนี้ว่า ติสสะ ปุสสะ. บทว่า **ขมฺมณั** คืออชิตมาณพถามว่า ขอพระองค์จงตรัสบอกชาติของอาจารย์ของพวกข้าพระองค์เถิด. บทว่า **ปารมี** คือถึงความสำเร็จ. บทว่า **วิธั วสุสสตี** คือมีอายุ ๑๒๐ ปี. บทว่า **ลกฺขณ** ได้แก่ มหาปุริสลักษณะ. อธิบายว่า สืบต่อกันมาในมหาปุริสลักษณะนี้ และในคัมภีร์อิติहाสเป็นต้น อื่นจากมหาปุริสลักษณะนี้. อีกอย่างหนึ่งพึ้ก็นำบทอื่นมาประกอบว่า ถึงความสำเร็จในมนต์ทั้งหลายเหล่านั้น. บทว่า **ปญฺจสทานิ วาเจติ** ย่อมบอกมนต์กะมาณพ ๕๐๐ คือ พาวรีพราหมณ์ย่อมบอกมนต์ด้วยตนเองกะมาณพผู้เกียจคร้านปัญญาทรม เป็นปรกติ ๕๐๐ คน. บทว่า **สธฺมเม** ในธรรมของตน คือในธรรมแห่งพราหมณ์ของตน. อธิบายว่า ในปาพจน์อันได้แก่วิชา ๓. บทว่า **ลกฺขณานั ปวิจยั** จงค้นคว้าลักษณะทั้งหลาย คือ ความพิสดารของลักษณะทั้งหลาย. อชิตมาณพทูลถามว่าลักษณะ ๓ ในตัวของพราหมณ์พาวรีนั้นคืออะไร. บทว่า **ปุจฺจถฺยหิ** แปลว่า ถามอยู่. บทว่า **กเมตี ปฏฺิภาสตี** ข้อปัญหานั้นแจ่มแจ้งกะใคร คือ คำถามนั้นย่อมแจ่มแจ้งกะบุคคลใดในบรรดาเทวดาเป็นต้น.

พราหมณ์ครั้งได้สัดับการพยากรณ์ปัญหา ๕ ข้อแล้ว เมื่อจะทูลถามปัญหาสองข้อที่เหลือจึงกราบทูลว่า **มฺุฑั มฺุฑฺธาธิปาตญฺจ** ธรรมเป็นศีระะ และธรรมเป็นเหตุให้ศีระะตกไป. ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อจะทรงพยากรณ์ปัญหาเหล่านั้น จึงตรัสคาคามีอาทิวา **อวิชฺชา มฺุฑฺธา** อวิชชาชื่อว่า ธรรมเป็นศีระะ ดังนี้.

ในบทเหล่านั้น เพราะอวิชาเป็นความไม่รู้ในอริยสัจ ๔ เป็นศีระะ
แห่งสังสารวัฏ ฉะนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า อวิชาชื่อว่าธรรมเป็น
ศีระะ. อนึ่ง เพราะอหัตมรรควิชา (วิชาในอหัตมรรค) ประกอบ
ด้วยศรัทธาสติสมาธิกัตถุกรรมตาฉันทะ (ความพอใจใคร่เพื่อจะทำ) และวิริยะ
อันเกิดร่วมกับตนยังศีระะให้ตกไป เพราะเข้าถึงธรรมเป็นศีระะด้วยความตั้งอยู่
ในรสอันเดียวกันของอินทรีย์ทั้งหลาย ฉะนั้นพระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า
วิชา มุทฺธาธิปาทนึ วิชาเป็นธรรมเครื่องให้ศีระะตกไป. บทว่า ตโต
เวทน มหา ด้วยพระเวทอันยิ่งใหญ่ ความว่า ลำดับนั้นอชิตมานพได้ฟัง
การพยากรณ์ปัญหา นี้ เกิดมหาปีติเป็นสั่นพ่นเบิกบานใจ ถึงความเป็นผู้ไม่หวั่น
ทางกายและจิตมีความยินดียิ่ง. อชิตมานพกล่าวคาถานี้ว่า ปติตฺวา จ พาวรี
พราหมณ์พาวรีขอหมอบลงแทบพระบาท. ลำดับนั้นพระผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อจะ
ทรงอนุเคราะห์พาวรีนั้น จึงตรัสคาถาว่า สุจิตฺ ขอพราหมณ์พาวรีจึงมี
ความสุขเกิด. ครั้นตรัสแล้วจึงทรงปวารณาเป็นการปวารณาของพระสัพพัญญู
ว่า พาวรีสุส จ ความว่า จงถามความสงสัยทุก ๆ อย่างของพราหมณ์พาวรี
หรือของท่านเถิด.

ในบทเหล่านั้นบทว่า สพฺุเพสฺส ทั้งหมดได้แก่ อันเดวาสิก ๑๖,๐๐๐
ไม่มีเหลือ. บทว่า ตตฺถ ปุจฺฉิ ตถาคตฺ อชิตมานพทูลถามปัญหาแรกกะ
พระตถาคต ณ ที่นั้น คือ อชิตะ ทูลถามปัญหาแรก ณ ปาสาณกเจดีย์นั้น ณ
บริษัถนั้น หรือ ณ ที่พระองค์ทรงปวารณาไว้. บทที่เหลือในคาถาทั้งหมด
จัดคืออยู่แล้ว.

จบอรรถกถาวัฏฏกถา แห่งอรรถกถาขุททกนิกาย

ชื่อปรมัตถโชติกา เพียงนี้ก่อน

อชิตปัญหาที่ ๑

ว่าด้วยปัญหาของอชิตมาณพ

[๔๒๕] อชิตมาณพทูลถามปัญหาว่า

โลกคือหมุ่สัตว์อันอะไรหุ้มห่อไว้

โลกย่อมไม่แจ่มแจ้งเพราะอะไร พระองค์
ตรัสอะไรว่า เป็นเครื่องฉาบทาโลกไว้ อะไร
เป็นภัยใหญ่ของโลกนั้น.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสพยากรณ์ว่า ดูก่อนอชิตะ

โลกอันอวิชาหุ้มห่อไว้ โลกไม่

แจ่มแจ้งเพราะความตระหนี่ (เพราะความ
ประมาท) เรากล่าวค้นหา ว่าเป็นเครื่อง
ฉาบทาโลกไว้ ทุกข์เป็นภัยใหญ่ของโลกนั้น.

อ. กระแสทั้งหลายย่อมไหลไปใน

อารมณ์ทั้งปวง อะไรเป็นเครื่องกั้นกระแส
ทั้งหลาย ขอพระองค์จงตรัสบอกเครื่องกั้น
กระแสทั้งหลาย กระแสทั้งหลายอันบัณฑิต
ย่อมปิดกั้นได้ด้วยธรรมอะไร.

พ. ดูก่อนอชิตะ สติเป็นเครื่องกั้น

กระแสในโลก เรากล่าวสติว่าเป็นเครื่องกั้น
กระแสทั้งหลาย กระแสเหล่านั้นอันบัณฑิต
ย่อมปิดกั้นได้ด้วยปัญญา.

อ. ข้าแต่พระองค์ผู้นิรทุกข์ ปัญญา

สติ และนามรูป ธรรมทั้งหมดนี้ย่อมดับไป
ณ ที่ไหน พระองค์อันข้าพระองค์ทูลถาม
แล้วของตรัสบอกปัญหาข้อนี้แก่ข้าพระองค์
เถิด.

พ. ดูก่อนอชิตะ เราจะบอกปัญหา
ที่ท่านได้ถามแล้วแก่ท่าน นามและรูปย่อม
ดับไปไม่มีส่วนเหลือ ณ ที่ใด สติและปัญญา
นี้ ย่อมดับไป ณ ที่นั้น เพราะความดับแห่ง
วิญญาณ

อ. ชนเหล่าใด ผู้มีธรรมอันพิจารณา
เห็นแล้ว และชนเหล่าใดผู้ยังต้องศึกษาอยู่
เป็นอันมากมีอยู่ในโลกนี้ ข้าแต่พระองค์ผู้
นิรทุกข์ พระองค์ผู้มีปัญญารักษาตน อัน
ข้าพระองค์ทูลถามแล้ว ของตรัสบอกความ
เป็นไปของตนเหล่านั้นแก่ข้าพระองค์เถิด.

พ. ภิกษุไม่กำหนดยินดีในกามทั้ง-
หลาย มีใจไม่ขุ่นมัว ฉลาดในธรรมทั้งปวง
มีสติ พึงเว้นรอบ.

จบอชิตมาณวกปัญหาที่ ๑

อรรถกถาอชิตสูตรที่ ๑

ก็ในปัญหานั้น บทว่า นิวุโต หุ้มห่อ คือ ปกปิดไว้. บทว่า กิสฺสา-
ภิลปนํ พุรุสี คืออชิตมาณพทูลถามว่า พระองค์ตรัสว่าอะไรเป็นเครื่องฉาบ
ทาโลกนั้นไว้.

บทว่า เวริจฺจา ปมาทา นปฺปกาสติ คือพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า
โลกไม่แจ่มแจ้งเพราะความตระหนี่และเพราะความประมาทเป็นเหตุ. จริงอยู่
ความตระหนี่ไม่ให้เป็นเพื่อประกาศคุณมีทานเป็นต้นของเขา และความประมาทไม่
ให้เป็นเพื่อประกาศคุณมีศีลเป็นต้น. บทว่า ขปฺปากิเลปนํ ตัณหาเป็นเครื่อง
ฉาบทา คือตัณหาเป็นเครื่องฉาบทาโลกนั้นไว้ดุจตั้งคักลึง ฉาบทาลิงไว้ฉะนั้น.
บทว่า ทุกฺขํ ได้แก่ ทุกข์มีชาติเป็นต้น.

บทว่า สวณฺติ สพฺพธิ โสตา กระแสทั้งหลายย่อมเล่นไปใน
อารมณ์ทั้งปวง คือ กระแสมีตัณหาเป็นต้นย่อมเล่นไปในอายตนะทั้งหลายมี
รูปายตนะเป็นต้นทั้งปวง. บทว่า กิณฺุณิวารณํ อะไรเป็นเครื่องกั้นกระแส คือ
อะไรเป็นเครื่องกั้น อะไรเป็นเครื่องคุ้มครองรักษากระแสเหล่านั้น. บทว่า ตํวฺริ
พุรุสี คือขอพระองค์ทรงตรัสบอกเครื่องกั้นกระแสอันได้แก่การห้ามกระแส
เหล่านั้น. ด้วยบทนี้ อชิตมาณพทูลถามถึงการละกระแสที่เหลือ. บทว่า เณ
โสตา ปิถียฺเยเร คือ กระแสทั้งหลายเหล่านั้นอันบัณฑิตย่อมปิดกั้น คือ ตัด
ขาดได้ด้วยธรรมอะไร. ด้วยบทนี้ อชิตมาณพทูลถามถึงการละกระแสโดยไม่มี
เหลือ.

บทว่า สติ เตลฺลํ นิวารณํ สติเป็นเครื่องกั้นกระแสเหล่านั้น คือ
สติอันมีอยู่ด้วยความสงบประกอบแล้วด้วยวิปัสสนาเป็นทางดำเนินของธรรมอัน
๑. บาเลเป็น อชิตปัญหา.

เป็นกุศลทั้งหลายเป็นเครื่องกั้นกระแสเหล่านั้น. บทว่า โสทานํ ลักริ พุริมิ
เรากล่าวสติว่าเป็นเครื่องกั้นกระแสทั้งหลาย อธิบายว่า พระผู้มีพระภาคเจ้า
ตรัสว่า เรากล่าวว่าสตินั้นแลเป็นเครื่องกั้นกระแสทั้งหลาย. บทว่า ปญญาเยเต
ปิถียเยระ กระแสเหล่านั้นอันบัณฑิตปิดกั้นได้ด้วยปัญญา คือ พระผู้มีพระภาคเจ้า
ตรัสว่า กระแสเหล่านั้นอันบัณฑิตยอมปิดกั้นได้ด้วยมรรคปัญญาอันสำเร็จด้วย
การแทงตลอดถึงความเป็นของไม่เที่ยงเป็นต้นในธรรมทั้งหลายมีรูปเป็นต้น
โดยประการที่พึง.

บทว่า ปญญา เจว พิงทราบความสังเขปอย่างนี้ว่า ปัญญา สติ
และนามรูปที่เหลือนั้นอันใด ที่ท่านกล่าวไว้ในคาถาของปัญหาทั้งหมดนั้นย่อม
ดับไป ณ ที่ไหน พระองค์อันข้าพระองค์ทูลถามปัญหา ของตรัสบอกปัญหา
อันแก่ข้าพระองค์เถิด.

พึงทราบความในคาถาแก้ปัญหามาของอชิตมาณต่อไป เพราะปัญญา
และสติสังเคราะห์ (รวม) กันโดยนามนั่นเอง ฉะนั้นพระผู้มีพระภาคเจ้าจึงมิได้
ตรัสปัญญาและสติไว้ต่างออกไป. นี้เป็นความสังเขปในบทนี้. พระผู้มีพระ-
ภาคเจ้าตรัสว่า คุณก่อนอชิตะ ท่านได้ถามปัญหานี้ว่า นามและรูปย่อมดับไป ณ
ที่ไหน เราจะบอกปัญหาที่ท่านได้ถามแก่ท่านว่า นามและรูปย่อมดับไปไม่มี
ส่วนเหลือ ณ ที่ใด สติและปัญญานี้ย่อมดับไปพร้อมกันไม่ก่อนไม่หลัง ณ ที่
นั้น เพราะครามดับแห่งวิญญาณนั้น ๆ ในเพราะความดับแห่งวิญญาณนี้แล
นามและรูปจึงดับไป ท่านอธิบายว่า การดับนามและรูปนั้นไม่ล่วงพ้นการดับ
แห่งวิญญาณนั้นไปได้เลย.

ด้วยเหตุเพียงเท่านั้น เป็นอันประกาศถึงทุกขสังขจะด้วยบทนี้ว่า ทุกข-
มสฺส มหพฺภุญฺญํ ทุกข์เป็นภัยใหญ่ของโลกนี้. ประกาศสมุทยสังขจะด้วยบทนี้ว่า

ยานิ โสทานิ กระแสทั้งหลายเหล่าใดในโลกดังนี้. ประกาศมรรคัสัจจะด้วย
บทนี้ว่า **ปลุณายเต ปิถียเร** กระแสเหล่านี้อันบัณฑิตย่อมปิดกันได้ด้วย
ปัญญา. ประกาศนิโรธัสัจจะด้วยบทนี้ว่า **อเสถ์ อปรุขุณติ** นามและรูป
ย่อมดับไปไม่เหลือ. อจิตมาณพได้ฟังสัจจะทั้ง ๔ อย่างนี้แล้ว ยังไม่บรรลุ
อริยมุมิ เมื่อจะทูลถามปฏิปทาของพระเสกขะและอเสกขะต่อไปจึงทูลว่า **เย จ**
สงฺฆาตฺตมฺมาเส ชนเหล่าใดผู้มีธรรมอันพิจารณาเห็นแล้ว ดังนี้ เป็นต้น.

ในบทเหล่านั้นบทว่า **สงฺฆาตฺตมฺมา** ได้แก่ ธรรมที่พิจารณาเห็นแล้ว
โดยความเป็นของไม่เที่ยง เป็นต้น. บทนี้เป็นชื่อของพระอรหันต์. บทว่า **เสกฺขา**
ได้แก่ พระอริยบุคคลที่เหลือผู้ยังต้องศึกษาศีล เป็นต้น. บทว่า **ปฺลฺล** มาก ได้แก่
ชน ๗ จำพวก. บทว่า **เตสํ เม นิปโก อิริยํ ปุญฺโจ ปพฺรุหิ** ความว่า
พระองค์ผู้มีปัญญารักษาตนอันข้าพระองค์ทูลถามแล้ว ขอจงตรัสบอกข้อปฏิบัติ
ของชนเหล่านั้น ผู้เป็นเสกขะและอเสกขะ แก่ข้าพระองค์เถิด.

เพราะพระเสกขะควรละกิเลสทั้งหมด ตั้งต้นแต่กามฉันทนิเวรณที่เดียว
ฉะนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงทรงแสดงเสกขปฏิปทาแก่อจิตมาณพนั้นด้วยกึ่ง
คาถาว่า **กามเมสุ** ในกามทั้งหลาย ดังนี้ เป็นต้น.

บทนั้นมีความดังต่อไปนี้ ภิกษุไม่พึงกำหนดยินดีในวัตถุกำมทั้งหลาย
ด้วยความใคร่กิเลส ละธรรมทั้งหลายอันทำความขุ่นมัวแก่ใจมีกายทุจริต เป็นต้น
พึงเป็นผู้มีใจไม่ขุ่นมัว. ก็เพราะพระอเสกขะเป็นผู้ฉลาด เพราะเป็นผู้พิจารณา
สังขารทั้งปวงโดยความเป็นของไม่เที่ยง เป็นต้น เป็นผู้มิตติด้วยการมิตติตามเห็น
ซึ่งกายเป็นต้นในธรรมทั้งปวง และถึงความเป็นภิกษุ เพราะทำลายสักกายทิฏฐิ

พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย สุตตนิบาต เล่ม ๑ ภาค ๖ - หน้าที่ 896
เป็นต้นเสียได้ ย่อมเวียนรอบในทุกอิริยาบถ ฉะนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงทรง
แสดงอเสกขปฏิปทา ด้วยกึ่งกาลาว่า กุสโล เป็นผู้ฉลาด ดังนี้เป็นต้น. บทที่
เหลือในบททั้งหมดซัดดีแล้ว. พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงจบเทศนาด้วยธรรม
เป็นยอด คือพระอรหัต ด้วยประการฉะนี้.

เมื่อจบเทศนา อจิตมาณพได้บรรลุพระอรหัตพร้อมกับอันเตवासิก
๑,๐๐๐ คนอีก ๑,๐๐๐ เหล่าอื่น ได้เกิดดวงตาเห็นธรรม. หนึ่งเสื่อเหลือง ชฎา
และผ้าปานเป็นต้นของท่านอจิตะพร้อมกับอันเตवासิกได้หายไปพร้อมกับการ
บรรลุพระอรหัต. ท่านทั้งหมด ทรงบาตรและจีวรสำเร็จด้วยฤทธิ์ มีผมสอง
องคุลีเป็นเอหิภิกขุ นั่งประนมมือนมัสการพระผู้มีพระภาคเจ้า ด้วยประการ
ฉะนี้แล.

จบอรรถกถาอจิตสูตรที่ ๑ แห่งอรรถกถาขุททกนิกาย
ชื่อปรมัตถโศติกา

ติสสเมตเตยยปัญหาที่ ๒

ว่าด้วยโทษของกาม

[๔๒๖] ติสสเมตเตยยมาณพทูลถามปัญหาว่า

ใครเชื่อว่าผู้ยินดีในโลกนี้ ความ

หวั่นไหวทั้งหลายย่อมไม่มีแก่ใคร ใครรู้ส่วน

สุดทั้งสอง แล้วไม่ติดอยู่ในส่วนท่ามกลาง

ด้วยปัญญา พระองค์ตรัสสรรเสริญใครว่า

เป็นมหาบุรุษ ใครล่วงค้นหาเครื่องร้อยรัด

ในโลกนี้ได้.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสพยากรณ์ว่า คุณก่อนเมตเตยยะ.

ภิกษุเห็นโทษในกามทั้งหลายแล้ว

ประพาศพิพรหมจรรย์ มีค้นหาปราศจากไป

แล้ว มีสติทุกเมื่อ พิจารณาเห็นธรรมแล้ว

ดับกิเลสได้แล้ว เชื่อว่าผู้ยินดีในโลกนี้ ความ

หวั่นไหวทั้งหลายย่อมไม่มีแก่ภิกษุนั้น ภิกษุ

นั้นรู้ซึ่งส่วนสุดทั้งสองแล้ว ไม่ติดอยู่ในส่วน

ท่ามกลางด้วยปัญญา เรากล่าวสรรเสริญ

ภิกษุนั้นว่าเป็นมหาบุรุษ ภิกษุนั้นล่วงค้นหา

เครื่องร้อยรัดในโลกนี้เสียได้.

จบติสสเมตเตยยมาณวกปัญหาที่ ๒

อรรถกถาติสสเมตเตยยสูตรที่ ๒

ติสสเมตเตยยสูตร มีคำเริ่มต้นว่า โภธ สหตุสุลิตโต ใครชื่อว่า
ผู้ยินดีในโลกนี้ ดังนี้.

ติสสเมตเตยยสูตร มีการเกิดขึ้นอย่างไร ?

มีการเกิดขึ้นด้วยอำนาจของการถามของสูตรทั้งหมด. ก็พราหมณ์
เหล่านั้นทูลถามความสงสัยของตน ๆ เพราะพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงปวารณา
ไว้แล้วว่า ให้พวกเราถามได้ตามโอกาส ดังนี้. พระผู้มีพระภาคเจ้าอันติสสเมต-
เตยยมาณพทูลถามแล้ว ทรงพยากรณ์แก่อันเดวาสิกเหล่านั้น. ฟังทราบว่า
สูตรเหล่านี้เกิดขึ้นด้วยอำนาจแห่งการถาม ด้วยประการฉะนี้แล.

เมื่อจบปัญหาของอชิตะแล้ว โมฆราช เริ่มจะทูลถามปัญหาอย่างนี้ว่า
มัจจุราชย่อมไม่เห็นผู้เฟื่องดูโลกอย่างไร. พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงทราบว่า
อินทรีย์ของโมฆราชนั้นยังไม่แก่กล้า จึงทรงห้ามว่า คุณก่อนโมฆราช ท่านจง
หยุดก่อน คนอื่นจงถามเถิด. ลำดับนั้น ติสสเมตเตยยะเมื่อจะทูลถามความสงสัย
ของตน จึงกล่าวคาถาว่า โภธ ดังนี้ เป็นต้น.

ในบทเหล่านั้น บทว่า โภธ สหตุสุลิตโต คือใครชื่อว่าเป็นผู้ยินดี
ในโลกนี้. บทว่า อัญชิตา ความหวนไหว คือความดิ้นรนด้วยตัณหาและ
ทิฏฐิ. บทว่า อุกนุตมภิญญา คือรู้ส่วนสุดทั้งสอง. บทว่า มนุตา น ลิมปติ
คือไม่ติดอยู่ ด้วยปัญญา.

พระผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อจะทรงพยากรณ์ความนั้นแก่ติสสเมตเตยยะจึง
ตรัสสองคาถาว่า กามเมสุ ในกามทั้งหลาย ดังนี้ เป็นต้น.

๑. บาลีเป็น ติสสเมตเตยปัญหา.

ในบทเหล่านั้น บทว่า กามesu พรหมจริยา ภิกษุเห็นโทษในกาม
ทั้งหลายแล้วประพฤติพรหมจริย อธิบายว่า. ประพฤติพรหมจริยมีกามเป็น
นิमित เห็นโทษในกามทั้งหลายแล้วประกอบด้วยมรรคพรหมจริย. ด้วยเหตุ
เพียงเท่านี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงถึงความยินดี. ด้วยบทมีอาทิว่า
วิตถลโห มีค้นหาไปปราศแล้ว ทรงแสดงถึงความไม่หวั่นไหว. ในบท
เหล่านั้น บทว่า สงฺขาย นิพฺพุโต พิจารณาเห็นธรรมแล้วดับกิเลส คือ
พิจารณาเห็นธรรมทั้งหลายโดยความเป็นของไม่เที่ยงเป็นต้น แล้วดับกิเลสด้วย
การดับราคะเป็นต้น. บทที่เหลือชัดเจนแล้วเพราะมีนัยดังกล่าวแล้วในบทนั้น ๆ.
พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงสูตรนี้ ด้วยธรรมเป็นยอดคือพระอรหันต์นั้นแล.

เมื่อจบเทศนา พราหมณ์แม้นี้ก็ตั้งอยู่ในพระอรหันต์ พร้อมด้วย
อันเตवासิก ๑,๐๐๐. คนอื่นอีกหลายพันได้เกิดดวงตาเห็นธรรม. บทที่เหลือ
เช่นเดียวกับบทก่อนนั้นแล.

จบอรรถกถาศสมตเตยฺยสูตรที่ ๒ แห่งอรรถกถาขุททกนิกาย

ชื่อปรมัตถโชติกา

ปุณณกปัญหาที่ ๓

ว่าด้วยเครื่องบูชาญ

[๕๒๗] ปุณณกมาณพทูลถามปัญหาว่า

ข้าพระองค์มีความต้องการปัญหา จึง
มาเฝ้าพระองค์ผู้ไม่มีความหวั่นไหว ผู้ทรง
เห็นรากเหง้ากุศลและอกุศล สัตว์ทั้งหลายผู้
เกิดเป็นมนุษย์ในโลกนี้ คือ ฤาษี กษัตริย์
พราหมณ์ เป็นอันมาก อาศัยอะไร จึงบูชา
ยังแก่เทวดาทั้งหลาย ข้าแต่พระผู้มีภาคเจ้า
ข้าพระองค์ขอทูลถามพระองค์ ขอพระองค์
จงตรัสบอกความข้อนั้นแก่ข้าพระองค์เถิด.

พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงพยากรณ์ว่า ดูก่อนปุณณกะ

สัตว์ทั้งหลายผู้เกิดเป็นมนุษย์เหล่า-
ใดเหล่าหนึ่งเป็นอันมากในโลกนี้ คือ ฤาษี
กษัตริย์ พราหมณ์ ปรรธนาความเป็น
มนุษย์เป็นต้น อาศัยของมีชรา จึงบูชาญ
แก่เทวดาทั้งหลาย.

ป. สัตว์ทั้งหลายผู้เกิดเป็นมนุษย์
เหล่าใดเหล่าหนึ่ง เป็นอันมากในโลกนี้ คือ
ฤาษี กษัตริย์ พราหมณ์ บูชาญแก่เทวดา

ทั้งหลาย ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้บริสุทธิ์
สัตว์ทั้งหลายผู้เกิดเป็นมนุษย์เหล่านั้น เป็น
คนไม่ประมาทในยัญ ข้ามพินชาติและชรา
ได้บ้างแลหรือ ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า
ข้าพระองค์ขอทูลถามพระองค์ ขอพระองค์
จงตรัสบอกความข้อนั้นแก่ข้าพระองค์เถิด.

พ. ดูก่อนปุลณณะ สัตว์ทั้งหลาย
ผู้เกิดเป็นมนุษย์เหล่านั้น ย่อมมุ่งหวัง ย่อม
ชมเชย ย่อมปรารถนา ย่อมบูชา ย่อมรำพัน
ถึงกาม เพราะอาศัยลาภ เรากล่าวว่า สัตว์
เหล่านั้นประกอบการบูชา ยังเป็นคนกำหนด
ยินดีในภพ ไม่ข้ามพินชาติและชราไปได้.

ป. ข้าแต่พระองค์ผู้บริสุทธิ์ ถ้าหาก
ว่าสัตว์เหล่านั้นผู้ประกอบการบูชา ไม่ข้าม
พินชาติและชราไปได้ด้วยยัญวิธีทั้งหลาย
ไซ้รู้ เมื่อเป็นเช่นนี้ ใครเล่าในเทวโลก
และมนุษย์โลก ข้ามพินชาติและชราไปได้
ในบัดนี้ ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า ข้า-
พระองค์ขอทูลถามพระองค์ ขอพระองค์จง
ตรัสบอกความข้อนั้นแก่ข้าพระองค์เถิด.

พ. ดูก่อนปุณณะ ผู้ใดไม่มีความ
หวั่นไหว (ดีนรณ) ในโลกไหน ๆ เพราะ
ได้พิจารณาเห็นธรรมที่ยิ่งและหย่อนในโลก
ผู้นั้นสงบแล้ว ไม่มีความประพฤติชั่วอันจะ
ทำให้มัวหมองดูจกวันไฟ ไม่มีกิเลสอัน
กระทบจิต หากความหวังมิได้ เรากล่าวว่า
ผู้นั้น ข้ามพ้นชาติและชราไปได้แล้ว.

จบปุณณกมมานวกปัญหาที่ ๓

อรรถกถापुณณกสูตรที่ ๓

ปุณณกสูตร มีคำเริ่มต้นว่า อเนชํ ดังนี้ แม่พระสูตรนี้ พระผู้มี-
พระภาคเจ้าก็ทรงตรัสห้ามโมฆราชโดยนัยที่กล่าวแล้วนั้นแล.

ในบทเหล่านั้น บทว่า มุลทตฺตาวี คือผู้เห็นรากเหง้ามีอกุศลมูล
เป็นต้น . บทว่า อิตฺโย ได้แก่ชฎิล มีชื่อว่า ฤาษี. บทว่า ยถุญํ ได้แก่
ไทยธรรม. บทว่า อกปฺปยีสฺส คือแสวงหา.

บทว่า อาสีสมานา คือปรารถนารูปเป็นต้น. บทว่า อิตฺถคฺคํ
คือปรารถนาความเป็นมนุษย์เป็นต้น. บทว่า ชริ สิตา คืออาศัยชรา. ใน
บทนี้ท่านกล่าวถึงทุกข์ในวัฏฏะทั้งหมดด้วยหัวข้อคือชรา. ด้วยเหตุนี้ พระผู้มี-
๑. บาลีเป็น ปุณณกปัญหา.

พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย สุตตนิบาต เล่ม ๑ ภาค ๖ - หน้าที่ 904

ตนของตนเองเป็นต้น. บทว่า วิธูโม ปราศจากควัน คือเว้นควันมีกาย
ทุจริตเป็นต้น. บทว่า อนิโฆ ไม่มีกิเลสอันกระทบจิต คือเว้นจากกิเลส
อันกระทบจิต คือระคะเป็นต้น. บทว่า อตาริ โส ผู้นั้นข้ามไปได้ คือผู้เห็น
ปานนั้นเป็นผู้ไกลจากกิเลส ข้ามชาติและชราไปได้. บทที่เหลือในบทนี้ขัด
ดีแล้ว. พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงจบสูตรนี้ ด้วยธรรมเป็นยอดคือพระอรหันต์
ด้วยประการฉะนี้.

เมื่อจบเทศนา แม้พราหมณ์นี้ก็ได้ตั้งอยู่ในพระอรหันต์ พร้อมด้วย
อันเตवासิก ๑,๐๐๐. ชนอื่นอีกหลายพัน ก็เกิดดวงตาเห็นเห็น. บทที่เหลือ
เช่นกับที่กล่าวแล้วนั้นแล.

จบอรรถกถาปุณณกสูตรที่ ๓ แห่งอรรถกถาขุททกนิกาย

ชื่อปรมัตถโชติกา

เมตตปัญหาคี ๔

ว่าด้วยข้ามชาติและชรา

[๔๒๘] เมตตคฺคฺมาณพฺทูลถามปัญฺหาว่า

ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า ข้าพระ-

องค์ขอทูลถามพระองค์ ขอพระองค์จงตรัส
บอกข้อความนั้นแก่ข้าพระองค์เถิด ข้าพระ-
องค์ยอมสำคัญพระองค์ว่าทรงถึงเวท มีตน
อันอบรมแล้ว ความทุกข์เหล่าใดเหล่าหนึ่ง
ในโลกเป็นอันมาก มีมาแล้วแต่อะไร.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสพยากรณ์ว่า ดูก่อนเมตตคฺคฺ

ท่านได้ถามเราถึงเหตุเป็นแดนเกิด

แต่ทั้งทุกข์ เราจะบอกเหตุนั้นแก่ท่านตามที่รู้
ความทุกข์เหล่าใดเหล่าหนึ่งในโลกเป็นอัน-
มา ย่อมเกิดเพราะอุปธิเป็นเหตุ ผู้ใดไม่รู้
แจ้งย่อมกระทำอุปธิ ผู้นั้นเป็นคนเขลา ย่อม
เข้าถึงทุกข์บ่อย ๆ เพราะฉะนั้น เมื่อบุคคล
มารู้ชัด เห็นชาติว่าเป็นเหตุเกิดแห่งทุกข์
ไม่พึงกระทำอุปธิ.

ม. ข้าพระองค์ ได้ทูลถามความ

ข้อใด พระองค์ก็ทรงแสดงข้อความข้อนั้นแก่

ข้าพระองค์แล้ว ข้าพระองค์ขอทูลถามความ
ข้ออื่นอีก ขอเชิญพระองค์จงตรัสบอกความ
ข้อนั้นเถิด นักปราชญ์ทั้งหลายย่อมข้ามโอฆะ
ชาติ ชรา โสกะและปริเทวะได้อย่างไรหนอ
ข้าแต่พระองค์ผู้เป็นมุนี ขอพระองค์จงตรัส
พยากรณ์ธรรมอันเป็นเครื่องข้ามโอฆะให้
สำเร็จประโยชน์ แก่ข้าพระองค์เถิด เพราะ
ว่าธรรมนี้ พระองค์ทรงทราบชัดแล้วด้วย
ประการนั้น.

พ. ดูก่อนเมตตคุ เราจักแสดงธรรม
แก่ท่านในธรรมที่เราได้เห็นแล้ว เป็นธรรม
ประจักษ์แก่ตน ที่บุคคลทราบชัดแล้ว พึง
เป็นผู้มีสติ ดำเนินข้ามตัดหาอันชานไป
ในอารมณ์ต่างๆ ในโลกเสียได้.

ม. ข้าแต่พระองค์ผู้แสวงหาคุณอัน
ใหญ่ ก็ข้าพระองค์ยินดีอย่างยิ่ง ซึ่งธรรม
อันสูงสุดที่บุคคลทราบชัดแล้ว เป็นผู้มีสติ
พึงดำเนินข้ามตัดหาอันชานไปในอารมณ์
ต่างๆ ในโลกเสียได้.

พ. ดูก่อนเมตตคุ ท่านรู้ชัดซึ่งส่วน
อย่างใดอย่างหนึ่งในส่วนเบื้องต้น ในส่วน

เบื้องต่ำ และแม่ในส่วนเบื้องขวาคือท่าม
กลาง จงบรรเทาความเพลิดเพลिनและความ
ยึดมั่นและวิญญาณในส่วนเหล่านั้นเสีย จะ
ไม่พึงตั้งอยู่ในภพ.

ภิกษุผู้มีธรรมเป็นเครื่องอยู่อย่างนี้
มีสติ ไม่ประมาท ได้รู้แจ้งแล้วเที่ยวไปอยู่
ละความถือมั่นของเราได้แล้ว พึงละทุกข์
คือ ชาติ ชรา โสกะ และปริเทวะในอัทภพ
นี้เสีย.

ม. ข้าพระองค์ยืนด้อย่างยิ่งซึ่งพระ-
วาจានี้ของพระองค์ ผู้แสวงหาคุณอันใหญ่
ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้โคตมโคตร ธรรม
อันไม่มีอุปธิ พระองค์ทรงแสดงชอบแล้ว
พระองค์ทรงละทุกข์ได้แน่แล้ว เพราะว่า
ธรรมนี้พระองค์ทรงรู้แจ้งชัดแล้วด้วยประ-
การนั้น.

ข้าแต่พระองค์ผู้เป็นมุนี พระองค์
พึงทรงสั่งสอนชนเหล่าใดไม่หยุดยั้ง แม้ชน
เหล่านั้นก็พึงละทุกข์ได้เป็นแน่ ข้าแต่พระ-
องค์ผู้ประเสริฐ เพราะเหตุนั้นข้าพระองค์จึง
ได้มาถวายบังคมพระองค์ ด้วยคิดว่า แม่ไหน

สำคัญพระองค์อย่างนี้ว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นผู้ถึงเวทและเป็นผู้มีदनอบรมแล้ว ดังนี้ ก็ อ อักษรในคำนี้ อุปจฺจลลิต เป็นเพียงนิบาตทำบทให้เต็ม บทว่า ตนฺนุเต ปวฺกขามิ ยถา ปชานํ คือ เราจะบอกเหตุนั้นแก่ท่านตามที่รู้. บทว่า อุปธิํนิทานา ปกฺขวฺนฺติ ทฺวฺกฺขา ทฺวฺกฺขํทํหฺลายนฺยํมเกิด เพราะอุปธิเป็นเหตุ คือ ความต่างแห่งทฺวฺกฺขํมีชาติเป็นต้น ย่อมเกิดขึ้น เพราะอุปธิมีต้นเหตุเป็นต้นเป็นเหตุ. เมื่อทฺวฺกฺขํทํหฺลายนฺยํมเกิด มีอุปธิเป็นเหตุอย่างนี้ ฟิงทราบคาถาต่อไปว่า โย เจ อวิทฺวา ผู้ใดไม่รู้แจ้ง ดังนี้เป็นต้น.

ในบทเหล่านั้น บทว่า ปชานํ ฐอยํ คือ รู้สังขารทั้งหลายโดยความเป็นของไม่เที่ยงเป็นต้น. บทว่า ทฺวฺกฺขสฺส ชาตีปฺปกฺขวฺนฺตฺสึ เห็นชาติว่าเป็นเหตุเกิดแห่งทฺวฺกฺขํ คือ พิจารณาเนื่อง ๆ ว่า อุปธิเป็นเหตุเกิดแห่งทฺวฺกฺขํในวิภูฏะ. บทว่า โสภปฺริทฺทวญฺจ คือ ความโสภและควมคร่ำครวญ. บทว่า ตถา หิ เต วิทฺโต เอส ฆมฺโม ธรรมนํพระองค์ทรงทราบชัดแล้วด้วยประการนั้น คือ ธรรมนํพระองค์ทรงทราบชัดแล้วด้วยกำลังพระญาณเป็นต้นโดยที่สัตว์ทั้งหลายไม่รู้เลย.

บทว่า กิตฺติยิสฺสามิ เต ฆมฺมํ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า เราจักแสดงธรรมแก่ท่าน คือ เราจักแสดงธรรมคือนิพพานและปฏิบัติให้ถึงนิพพานแก่ท่าน. บทว่า ทิฏฺฐเต ฆมฺเม ในธรรมที่เราได้เห็นแล้ว คือ ในธรรมมีทฺวฺกฺขํเป็นต้น ที่เราได้เห็นแล้วหรือในอรรถาพินฺนํแล. บทว่า อนินฺติหํ ที่เราได้เห็นแล้ว คือ ประจักษ์แก่ตน. บทว่า ยํ วิทิตฺวา ฐุชฺชตฺตมฺมไคแล้ว คือ พิจารณาโดยนัยมีอาทิว่า สังขารทั้งหลายทั้งปวงไม่เที่ยงดังนี้ ชื่อว่ารู้ชฺชตฺตมฺมไคแล้ว.

บทว่า ตญฺจําหํ อภินฺนุทามิ ข้าพระองค์ยินดียิ่งซึ่งธรรมอันสูงสูดนั้น คือ เมตตคฺคฺคาณพฺพทฺวํ ข้าพระองค์ปรารถนาอย่างยิ่งซึ่งธรรมมีประการ

ตั้งที่พระองค์ตรัสนั้น หรือถ้อยคำของพระองค์อันส่องถึงธรรมที่พระองค์ตรัสแล้ว. บทว่า **ขมฺมุคฺคตมฺ** ธรรมอันสูงสุด คือ ข้าพระองค์ยินดียิ่งซึ่งธรรมอันสูงสุดของพระองค์.

ในคำนี้ว่า **อุทฺธํ อโห จ ติริยญฺจาปิ มขุณฺเ** ในส่วนเบื้องบน ในส่วนเบื้องต่ำ และแม้ในส่วนเบื้องขวางสถานกลาง คือ อนาคตอัทธาท่าน กล่าวว่าเป็นส่วนเบื้องบน อดีตอัทธาท่านกล่าวว่าเป็นส่วนเบื้องต่ำ ปัจจุบันอัทธาท่านกล่าวว่าเป็นส่วนเบื้องขวางคือท่ามกลาง. บทว่า **เอเตสุ นนฺทิจฺจ นินเวสนญฺจ ปนฺนุชฺช วิญฺญาณํ** จงบรรเทาความเพลิดเพลिनและความยึดมั่น ในส่วนเหล่านั้นเสีย วิญฺญาณจะไม่พึงตั้งอยู่ในภพ ความว่า ท่านจงบรรเทา ตัณหา, ความยึดมั่นคือทกฺขุและอภิสังขารวิญฺณในอัทธาเป็นต้นเหล่านั้นเสีย ครั้นบรรเทาแล้วไม่พึงตั้งอยู่ในภพ แม้เมื่อเป็นเช่นนี้ก็จักไม่พึงตั้งอยู่ในภพแม้ทั้งสองอย่าง. พึงทราบการเชื่อมความในการกำหนดความนี้แห่ง **ปนฺนุชฺช** ศัพท์ว่า **ปนฺนุเทหิ** แปลว่า ท่านจงบรรเทา. พึงทราบการเชื่อมความนี้ เหมือนกันว่า ไม่พึงตั้งอยู่ในภพในการกำหนดความนี้ว่า **ปนฺนุทิตฺวา** ครั้น บรรเทาแล้ว. ท่านอธิบายว่า ภิกษุครั้นบรรเทาความเพลิดเพลिनความยึดมั่น และวิญฺญาณเหล่านี้แล้วจะไม่พึงตั้งอยู่ในภพแม้สองอย่าง. ครั้นบรรเทาอย่างนี้ แล้วเมื่อไม่ตั้งอยู่ในภพ พึงทราบคาถาต่อไปว่า **เอวฺวิหริ** ผู้มีธรรมเป็น เครื่องอยู่อย่างนี้.

ในบทเหล่านั้น บทว่า **อิเชว** ได้แก่ ในศาสนานี้หรือในอรรถภาพนี้. บทว่า **อนฺนุปริกํ** ธรรมไม่มีอุปธิ ในบทนี้ว่า **สุกฺกิตฺตํ โคตมฺ อนฺนุปริกํ** ได้แก่ นิพพาน. เมตตคฺคฺมาณพฺพมาถถึงธรรมนั้น เมื่อจะทูลถามพระผู้มีพระภาคเจ้าจึงทูลว่า **สุกฺกิตฺตํ โคตมฺนฺนุปริกํ** ข้าแต่พระโคตม ธรรมอันไม่มีอุปธิ

พระองค์ทรงแสดงชอบแล้ว. มิใช่ทรงละทุกข์ได้อย่างเดียวเท่านั้น. พึงทราบ
กาลาต่อไปว่า เต จาปี แม้ชนเหล่านั้นก็พึงละทุกข์ได้.

ในบทเหล่านั้น บทว่า อฏฐิติ ไม่หยุดยั้ง คือ เคารพหรือเอื้อเฟื้อ.
บทว่า ตํ ตํ นมสฺสามิ คือ เพราะเหตุนั้นข้าพระองค์จึงขออนอบน้อมพระองค์.
บทว่า สมจฺจ คือเข้าไปใกล้. เมตตคฺคฺคาณพเมือจะทูลพระผู้มีพระภาคเจ้า
จึงทูลว่า นาค ข้าแต่พระองค์ผู้ประเสริฐ.

บัดนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้า แม้อันพราหมณ์นั้นรู้ชัดแล้วอย่างนี้ว่า
พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงละทุกข์ได้แล้วแน่นอน ดังนี้ ก็ไม่ทรงยังพราหมณ์ให้
น้อมไปสู่พระองค์ เมื่อจะทรงสอนพราหมณ์นั้นแบบบุคคลผู้ละทุกข์ได้แล้ว
จึงตรัสกาลว่า ยํ พฺราหฺมณํ ดังนี้ เป็นต้น.

บทนั้นมีความดังนี้ ท่านพึงรู้ผู้ใดว่า ผู้นี้เป็นพราหมณ์เพราะเป็นผู้
ลอยบาปได้แล้ว เป็นผู้ถึงเวทเพราะเป็นผู้ไปด้วยเวททั้งหลาย เป็นผู้ไม่มีกิเลส
เครื่องกังวลเพราะไม่มีความกังวล เป็นผู้ไม่ข้องในกามภพเพราะไม่ติดอยู่ใน
กามทั้งหลาย และในภพทั้งหลาย. ผู้นั้นข้ามโอฆะนี้และข้ามบาปได้แน่แล้ว
ไม่มีตะปูคือกิเลส ไม่มีความสงสัย. มีอะไรยิ่งไปกว่านั้น พึงทราบกาลาต่อไป
ว่า วิทฺวา โส นรชนํนั้นรู้ชัดแล้ว ดังนี้ เป็นต้น.

ในบทเหล่านั้น บทว่า อิธ คือในศาสนานี้หรือในอัฐภานี้. บทว่า
วิสฺซชฺช แปลว่า สละแล้ว. บทที่เหลือในที่ทั้งปวงชัดอยู่แล้ว. พระผู้มีพระ-
ภาคเจ้าทรงแสดงพระสูตรแม้นี้ ด้วยธรรมเป็นยอดคือพระอรหัตเหมือนกัน.

อนึ่ง เมื่อจบเทศนาได้มีผู้บรรลุธรรมเช่นกับที่ได้กล่าวแล้วนั้นแล.

จบอรรถกถาเมตตคฺคฺคาณพที่ ๔ แห่งอรรถกถาขุททกนิกาย

ชื่อปรมัตถโชติกา

โรคทปัญหาที่ ๕

ว่าด้วยธรรมดับกิเลส

[๔๒๕] โรคทมาณพได้ทูลถามปัญหาว่า

ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า ข้าพระ-

องค์ขอทูลถามพระองค์ ขอพระองค์จงตรัส

บอกข้อความนั้นแก่ข้าพระองค์เถิด ข้าแต่

พระองค์ผู้แสวงหาคุณอันใหญ่ ข้าพระองค์

ปรารถนาอย่างยิ่ง ซึ่งพระวาจาของพระองค์

บุคคลได้ฟังพระสุรเสียงของพระองค์แล้ว

ฟังศึกษาธรรมเป็นเครื่องดับกิเลสเพื่อตน

เถิด.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสพยากรณ์ว่า คู่ก่อนโรคทกะ

ถ้าเช่นนั้น ท่านจงมีปัญญารักษาตน

มีสติระทำความเพียรในศาสนาเถิด บุคคล

ฟังเสียงจากปากของเราแล้ว ฟังศึกษา

ธรรมเป็นเครื่องดับกิเลสเพื่อตนเถิด.

ข้าพระองค์เห็นพระองค์ผู้เป็น

พราหมณ์ หากกังวลมิได้ ทรงยังพระกายให้

เป็นไปอยู่ในเทวโลกและมนุษย์โลก ข้าแต่

พระองค์ผู้มีพระจักรุรอบคอบเพราะเหตุนั้น

ข้าพระองค์ขอถวายบังคมพระองค์ ข้าแต่
พระองค์ผู้ศากยะ ขอพระองค์จงทรงปลด-
เปลื้องข้าพระองค์เสียจากความสงสัยเถิด.

พ. ดูก่อนโศตกะ เราจักไม่อาจเพื่อ
จะปลดเปลื้องใคร ๆ ผู้ยังมีความสงสัยในโลก
ให้พ้นไปได้ ก็เมื่อท่านรู้ทั่วถึงธรรมอัน
ประเสริฐ จะข้ามโอฆะนี้ได้ ด้วยอาการ
อย่างนี้.

ธ. ข้าแต่พระองค์ผู้เป็นพรหม ขอ
พระองค์จงทรงพระกรุณาสั่งสอนธรรมเป็น
ที่สกัดกิเลส ที่ข้าพระองค์ควรจะรู้แจ้ง และ
ขอพระองค์ทรงพระกรุณาสั่งสอน ไม่ให้
ข้าพระองค์ขัดข้องอยู่เหมือนอากาศเถิด
ข้าพระองค์อยู่ในที่นี้แหละ จะพึงเป็นผู้
ไม่อาศัยแอบอิงเที่ยวไป.

พ. ดูก่อนโศตกะ เราจักแสดงธรรม
เครื่องระงับกิเลสแก่ท่าน ในธรรมที่เราได้
เห็นแล้ว เป็นธรรมประจักษ์แก่ตน ที่บุคคล
ได้รู้แจ้งแล้วเป็นผู้มีสติพึงดำเนินข้ามค้นหา
อันชานไปในอารมณ์ต่าง ๆ ในโลกเสียได้.

ธ. ข้าแต่พระองค์ผู้แสวงหาคุณอัน
ใหญ่ ก็ข้าพระองค์ยินดีอย่างยิ่ง ซึ่งธรรม

เป็นเครื่องระงับกิเลสอันสูงสุด ที่บุคคลได้
รู้แจ้งแล้ว เป็นผู้มีสติ พึงดำเนินข้ามค้นหา
อันช้านไปในอารมณ์ต่าง ๆ ในโลกเสียได้.

พ. ดูก่อนโรคกะ ท่านรู้ชัดซึ่งส่วน
อย่างไรอย่างหนึ่ง ทั้งในส่วนเบื้องบน ทั้ง
ในส่วนเบื้องต่ำ แม้ในส่วนเบื้องขวางคือ
ท่ามกลาง ท่านรู้แจ้งสิ่งนั้นว่า เป็นเครื่อง
ข้องอยู่ในโลกอย่างนี้แล้ว อย่านำได้ทำค้นหา
เพื่อภพน้อยและภพใหญ่เลย.

จบโรคกมณวกปัญหาที่ ๕

อรรถกถาโรคกสูตรที่ ๕

โรคกสูตร มีคำเริ่มต้นว่า ปุณฺณามิ ตํ โรคกมณพได้ทูลว่า
ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า ข้าพระองค์ขอทูลถามพระองค์ ดังนี้.

ในบทเหล่านั้น บทว่า วาจากิณฺขามิ คือข้าพระองค์ปรารถนาอย่าง
ยิ่งซึ่งพระวาจาของพระองค์. บทว่า ลิกฺขเน นิพฺพานมตฺตโน พึงศึกษา
ธรรมเป็นเครื่องดับกิเลสเพื่อตน คือพึงศึกษาอริสัจเป็นต้น เพื่อประโยชน์แก่
การดับกิเลสมีรากะเป็นต้นเพื่อตน. บทว่า อิติ คือจากปากของเรา.

๑. บาลีเป็น โรคกปัญหา.

เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสอย่างนี้แล้ว โศตกมาณพมีความดีใจสรรเสริญพระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อจะทูลขอให้ปลดเปลื้องข้อสงสัย จึงกล่าวคาถา
นี้ว่า **ปุตฺตสมหิ** ดังนี้เป็นต้น.

ในบทเหล่านั้น บทว่า **ปุตฺตสมหิ เทวมนุสฺสโลก** คือ ข้าพระองค์
เห็นพระองค์ผู้เป็นพราหมณ์หากังวลมิได้ ทรงยังพระวรกายให้เป็นไปอยู่ใน
เทวโลก และมนุษย์โลก. บทว่า **ตฺนุตฺตํ นมสฺสทมิ** คือ ข้าพระองค์ขอถวาย
นมัสการพระองค์. บทว่า **ปมฺมุจฺจ** คือ ขอพระองค์จงทรงปลดเปลื้อง.

ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อจะทรงแสดงการปลดเปลื้องความ
สงสัยอันเนื่องด้วยพระองค์ จึงตรัสพระคาถาว่า **นาหิ** ดังนี้เป็นต้น.

ในบทเหล่านั้น บทว่า **นาหิ คมิตฺตสมิ** คือเราจักไม่มาถึง คือไม่
ศึกษา อธิบายว่า จักไม่พยายาม. บทว่า **ปโมจฺนาย** แปลว่าเพื่อปลดเปลื้อง.
บทว่า **กกฺกถิ** คือความสงสัย. บทว่า **ตเรติ** คือพึงข้าม.

เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสอย่างนี้แล้ว โศตกมาณพยิ่งดีใจหนักขึ้น
สรรเสริญพระผู้มีพระภาคเจ้ายิ่งขึ้น เมื่อจะทูลขอให้สั่งสอน จึงกล่าวคาถาว่า
อนุสฺสท พุรฺหุเม ข้าแต่พระองค์ผู้เป็นพราหม ขอพระองค์ทรงสั่งสอนเถิด
ดังนี้เป็นต้น.

ในบทเหล่านั้น บทว่า **พุรฺหุเม** นี้เป็นคำพูดที่ประเสริฐที่สุด. ด้วย
เหตุนี้ โศตกมาณพจึงทูลเรียกพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า **อนุสฺสท พุรฺหุเม**
ดังนี้. บทว่า **วิเวกธฺมมํ** ธรรมเป็นเครื่องสังคภิเลส ได้แก่ธรรมคือนิพพาน
เป็นเครื่องสังคสังขารทั้งปวง. บทว่า **อพฺยาปชฺชมาโน** ไม่ขัดข้องอยู่ คือ
ไม่ขัดข้องมีประการต่าง ๆ. บทว่า **อิเชว สนฺโต** คืออยู่ในที่นี้แหละ. บทว่า

พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย สุตตนิบาต เล่ม ๑ ภาค ๖ - หน้าที่ 916

อสิโต แปลว่าไม่อาศัย. สองคาถาจากนี้ไปมีนัยดังกล่าวแล้วในเมตตคฺกุสุตฺร
นั้นแล. มีต่างกันอย่างเดียวคือในเมตตคฺกุสุตฺรนั้นเป็น **ธมฺม** ในสูตรนี้เป็น
สฺนฺติ. กิ่งคาถาก่อนในคาถาที่สาม มีนัยดังกล่าวแล้วในเมตตคฺกุสุตฺรนั้นเหมือน
กัน. ในส่วนที่ผิดกันคือบทว่า **สจฺโ** คือเป็นฐานะที่ข้องอยู่. อธิบายว่า
เป็นเครื่องข้อง. บทที่เหลือในที่ทั้งปวงชัดดีแล้ว. พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงจบ
เทศนาแก่นี้ด้วยธรรมเป็นยอด คือพระอรหัต ด้วยประการฉะนี้แล.

เมื่อจบเทศนาได้มีผู้บรรลุพระอรหัตเช่นเดียวกับที่กล่าวมาแล้วนั้นแล.

จบอรรถกถาโศตคฺกุสุตฺรที่ ๕ แห่งอรรถกถาขุททกนิกาย

ชื่อปรมัตถโชติกา

อุปสัิวปัญหาที่ ๖

ว่าด้วยสิ่งหน่วงเหนี่ยว

[๔๓๐] อุปสัิวมาณพทูลถามปัญหาว่า

ข้าแต่พระองค์ผู้สากยะ ข้าพระองค์
เป็นผู้เดียว ไม่อาศัยธรรมหรือบุคคลอะไร
แล้ว ไม่สามารถจะข้ามห้วงน้ำใหญ่คือกิเลส
ได้ ข้าแต่พระองค์ผู้สมันตจักขุ ขอพระองค์
จงตรัสบอกที่หน่วงเหนี่ยว อันข้าพระองค์
พึงอาศัยข้ามห้วงน้ำคือกิเลสนี้ แก่ข้าพระ-
องค์เถิด.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสพยากรณ์ว่า ดูก่อนอุปสัิวะ

ท่านจงเป็นผู้มีสติ เฟงอาภิญญ-
จัญญายตนสมาบัติ อาศัยอารมณ์ว่า ไม่มี
ดังนี้แล้ว ข้ามห้วงน้ำคือกิเลสเสียเถิด ท่าน
จงการละกามทั้งหลายเสีย เป็นผู้เว้นจากความ
สงสัย เห็นธรรมเป็นที่สิ้นไปแห่งตัณหาให้
แจ่มแจ้งทั้งกลางวันกลางคืนเถิด.

อ. ผู้ใดปราศจากความกำหนัดยินดี
ในกามทั้งปวงละสมาบัติอื่นเสีย อาศัยอาภิญญ-

จัญญาตนสมาบัติ น้อมใจลงในสัญญา

วิโมกข์ (คืออาภิญญาจัญญาตนสมาบัติ ธรรม
เปลื้องสัญญา) เป็นอย่างยิ่ง ผู้นั้นเป็นผู้ไม่
หวั่นไหว พึงตั้งอยู่ในอาภิญญาจัญญาตน-
พรหมโลกนั้นแลหรือ.

พ. ดูก่อนอุปสัวะ ผู้ใดปราศจาก
ความกำหนัดยินดีในกามทั้งปวง ละสมาบัติ
อันเสีย อาศัยอาภิญญาจัญญาตนสมาบัติ น้อม-
ใจลงในสัญญาวิโมกข์เป็นอย่างยิ่ง ผู้นั้นเป็น
ผู้ไม่หวั่นไหวพึงตั้งอยู่ในอาภิญญาจัญญาตน-
พรหมโลกนั้น.

อุ. ข้าแต่พระองค์ผู้มีสมันตจักขุ ถ้า
ผู้นั้นเป็นผู้ไม่หวั่นไหว พึงตั้งอยู่ในอาภิญญา-
จัญญาตนพรหมโลกนั้นสิ้นปีแม้มากไซ้
ผู้นั้นพึงพ้นจากทุกข์ต่าง ๆ ในอาภิญญาจัญญา-
ตนพรหมโลกนั้นแหละ พึงเป็นผู้เยือก-
เย็น หรือว่าวิญญาณของผู้เช่นนั้น พึงเกิด
เพื่อถือปฏิบัติอื่นอีก.

พ. ดูก่อนอุปสัวะ มุนีพ้นแล้วจาก
นามกาย ย่อมถึงการตั้งอยู่ไม่ได้ ไม่ถึงการ
นับ จันใด เปรียบเหมือนเปลวไฟ อัน
กำลังลมพัดไปแล้ว ย่อมถึงการตั้งอยู่ไม่ได้
ไม่ถึงการนับ ฉะนั้น.

อุ. ท่านผู้นั้นถึงความตั้งอยู่ไม่ได้

ท่านผู้นั้นไม่มี หรือว่าท่านผู้นั้นเป็นผู้ไม่มีโรค ด้วยความเป็นผู้เที่ยง ข้าแต่พระองค์ผู้เป็นมุนี ขอพระองค์จงตรัสพยากรณ์ความข้อนั้นให้สำเร็จประโยชน์แก่ข้าพระองค์เถิด เพราะวาทธรรมนั้น พระองค์ทรงรู้แจ้งแล้ว ด้วยประการนั้น.

พ. ดูก่อนอุปสีวะ ท่านผู้ถึงความตั้งอยู่ไม่ได้ ไม่มีประมาณ ชนทั้งหลายจะพึงกล่าวท่านผู้นั้นด้วยกิเลสมีรากะเป็นต้นโต กิเลสมีรากะเป็นต้นนั้น ของท่านไม่มีเมื่อธรรม (มีขันธเป็นต้น) ทั้งปวง ท่านเพิกถอนขึ้นได้แล้ว แม้ทางแห่งถ้อยคำทั้งหมด เป็นอันท่านเพิกถอนขึ้นได้แล้ว.

จบอุปสีวะมาณวกปัญหาที่ ๖

อรรถกถาอุปสัิวสูตรที่ ๖

อุปสัิวสูตร มีคำเริ่มต้นว่า เอโก อหิ ข้าพระองค์เป็นผู้เดียว ดังนี้.

ในบทเหล่านั้น บทว่า มหุตโมหิ คือ ห้วงน้ำใหญ่. บทว่า อนิสฺสโร ไม่อาศัย คือไม่อาศัยธรรมหรือบุคคล. บทว่า โน วิสฺหามิ คือ ข้าพระองค์ไม่สามารถ. บทว่า อารมฺมณํ เครื่องหน่วงเหนี่ยวคือธรรมเป็นที่อาศัย บทว่า ยิ นิสฺสโร ได้แก่ อาศัยธรรมหรือบุคคล.

บัดนี้ เพราะพราหมณ์นั้นได้อากิญจัญญายตนะ จึงไม่รู้ธรรมเป็นที่อาศัยแม้มีอยู่นั้น ฉะนั้นพระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อจะทรงแสดงธรรมเป็นที่อาศัยและทางอันเป็นเครื่องนำออกไปให้ยิ่งขึ้นแก่เขา จึงตรัสคาถาว่า อากิญจญฺญอากิญจัญญายตนสมาบัติ ดังนี้.

ในบทเหล่านั้น บทว่า เปกฺขมาโน แปลว่าเพ่ง คือมีสติเข้าอากิญจัญญายตนสมาบัตินั้น และออกจากอากิญจัญญายตนสมาบัติแล้วเห็นโดยความเป็นของไม่เที่ยงเป็นต้น. บทว่า นตฺถิติ นิสฺสาย อาศัยว่าไม่มี คือทำสมาบัติที่เป็นไปแล้วนั้นให้เป็นอารมณ์ว่า ไม่มีอะไร. บทว่า ตรสฺสุ โหสมิ ข้ามห้วงน้ำคือกิเลสเสียได้. คือข้ามโอฆะ ๔ อย่างตามสมควร ด้วยวิปัสสนาอันเป็นไปแล้วตั้งแต่นั้นมา. บทว่า กฺขาหิ คือจากความสงสัย. บทว่า ตณฺหุขยฺยรตุตฺตมหาภิปฺปสฺส เห็นธรรมเป็นที่สิ้นไปแห่งตัณหาให้แจ่มแจ้งทั้งกลางคืนกลางวัน คือจงเห็นนิพพานทำให้แจ่มแจ้งทั้งกลางคืนและกลางวัน. ด้วยบทนี้พระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสถึงธรรมเป็นเครื่องอยู่อย่างเป็นสุขในปัจจุบันแก่อุปสัิวมาณพนั้น.

๑. บาลีเป็น อุปสัิวปัญหา.

บัดนี้ อุปสีวมาณพครั้งได้ฟังว่า ละกามทั้งหลาย พิจารณาเห็นกาม
ที่ตนละได้แล้วด้วยการข่มไว้ จึงกล่าวคาถาว่า สพฺพเพสุ ในกามทั้งปวง ดังนี้.

บทว่า หิตฺวา มณฺณํ ละสมابัตติอื่นเสียได้ คือละสมาบัตติอื่น ๖ อย่าง
ที่ต่ำกว่าอาภิญญายตนสมบัตินั้น . บทว่า สลฺลยาวิโมกฺเข ปรม น้อม
ใจลงในสัจญญาวิโมกข์เป็นอย่างยิ่ง คือน้อมใจลงในอาภิญญายตนสมบัตติ
อันเป็นสัจญญาวิโมกข์สูงสุดในบรรดาสัจญญาวิโมกข์ ๗ อย่าง. บทว่า ติญฺเจ นฺ
โส ตตฺถ อนานูยาฮี อุปสีวมาณพทูลถามว่า บุคคลนั้นเป็นผู้ไม่หวั่นไหว
พึงตั้งอยู่ในอาภิญญายตนพรหมโลกหรือหนอ.

ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อจะทรงรับรองการตั้งอยู่ประมาณ
๖๐,๐๐๐ กัป ของบุคคลนั้นจึงตรัสคาถาที่สาม. อุปสีวมาณพได้ฟังการตั้งอยู่
ในคาถาที่สามของพระผู้มีพระภาคเจ้านั้นแล้ว บัดนี้ เมื่อจะทูลถามความเป็น
สัตสตทัญญู และอุจฺเจททัญญู จึงกล่าวคาถาว่า ติญฺเจ เจ หากพึงตั้งอยู่ ดังนี้
เป็นต้น.

ในบทเหล่านั้น บทว่า ปฺกมฺปิ วตฺถานิ สีนฺปีแม่ํมาก คือสินปีแม่
นับได้ไม่น้อย. ปาฐะว่า ปฺกมฺนิ วตฺถานิ บ้าง. ในบทนั้นพึงทำฉฺฉัญญูวิภัตติ
ให้เป็นปฐมาวิภัตติ โดยเปลี่ยนแปลงวิภัตติ. อีกอย่างหนึ่ง บทว่า ปฺกฺ นี้
ควรแปลว่า มาก. อาจารย์บางพวกกล่าวว่า ปฺคานิ บ้าง. ปาฐะ ก่อนดี
กว่าปาฐะทั้งหมด. บทว่า ตตฺถเว โส สิตฺติ ลียา วิมุตฺโต ผู้นั้นพึงพ้น
จากทุกข์ต่าง ๆ ในอาภิญญายตนพรหมโลกนั้นแล พึงเป็นผู้เย็น ความว่า
บุคคลนั้นพึงพ้นจากทุกข์ต่าง ๆ ในอาภิญญายตนพรหมโลกนั้นแล พึง
เป็นผู้ถึงความเย็น เป็นผู้เที่ยงที่จะบรรลุนิพพานตั้งอยู่. บทว่า ภเวถ
๑. บาตีเป็น หิตฺวามณฺณํ, ๒. ม.ยฺ. อนานูยาฮี.

วิญญาณํ ตถาวิธสุส วิญญาณของผู้เช่นนั้นพึงเกิด คือ อุปสีวมาณพ ถามถึงความขาดสูญ ด้วยคำว่า หรือว่าวิญญาณของบุคคลเช่นนั้นพึงดับ เพราะไม่ยึดมั่น, ถามถึงแม้ปฏิสนธิของบุคคลนั้น ด้วยคำว่า หรือว่าวิญญาณพึงมีเพื่อถือปฏิสนธิอีก.

ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อจะทรงแสดงถึงการปรินิพพาน เพราะไม่ยึดมั่นของพระอริยสาวกผู้เกิดแล้วในอากิญจัญญายตนภพนั้นว่าไม่เข้าไปอาศัยอุจเฉททิฏฐิ และสัสสตทิฏฐิ แก่อุปสีวมาณพนั้น จึงตรัสคาถาว่า อจฺจึ ยถา เหมือนเปลวไฟ ดังนี้เป็นต้น.

ในบทเหล่านั้น บทว่า อตุลฺลํ ปเลติ คือถึงการตั้งอยู่ไม่ได้. บทว่า น อุปติ สงฺขํ ไม่ถึงการนับ คือพูดไม่ได้ว่า ไปสู่ทิศโน้น. บทว่า เอวฺมุณี นามกายา วิมุตฺโต มุณีพ้นแล้วจากนามกายฉนนัน คือ พระเสกขมุณีก็ฉนนัน เกิดขึ้นแล้วในอากิญจัญญายตนภพนั้น พ้นจากรูปกายในกาลก่อนตามปกติแล้วยังมรรคที่ ๔ ให้เกิดขึ้นในภพนั้น จึงพ้นแล้วแม้จากนามกายอีก เพราะกำหนดรู้นามกายเป็นพระจिณาสพผู้อุกโตภาควิมุต ย่อมเข้าถึงความตั้งอยู่ไม่ได้ คือปรินิพพานด้วยอนุปาทาปรินิพพาน ย่อมไม่เข้าถึงการนับว่าเป็นกษัตริย์ ดังนี้เป็นต้นฉนนัน.

บัดนี้ อุปสีวมาณพได้ฟังว่า มุณียอมถึงการตั้งอยู่ไม่ได้แล้วเมื่อไม่เข้าใจความโดยแยบยลของบทนั้น จึงกล่าวคาถาว่า ตลฺลํ คโต โส ท่านผู้นั้นถึงความตั้งอยู่ไม่ได้.

บทนั้นมีความดังนี้ ท่านผู้นั้นถึงความตั้งอยู่ไม่ได้ ท่านผู้นั้นไม่มีหรือว่าท่านผู้นั้นเป็นผู้ไม่มีโรค เป็นผู้มีใจไม่แปรปรวนไปเป็นธรรมดา

ด้วยความเป็นผู้เที่ยงเพราะเป็นสัตสสตทิกุณฺฐิ ข้าแต่พระองค์ผู้เป็นมุณี ขอพระองค์
ได้โปรดตรัสพยากรณ์ความข้อนั้นให้สำเร็จประโยชน์แก่ข้าพระองค์เถิด. เพราะ
อะไร. เพราะว่าธรรมนั้นอันพระองค์ทรงรู้แจ้งแล้วแท้จริง.

ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อจะทรงแสดงถึงเรื่องทีอุปสีวมาณพ
ไม่ควรกล่าวอย่างนั้น จึงตรัสคาถาว่า **อตฺถํ คตฺตสฺส** ท่านผู้ถึงความตั้งอยู่
ไม่ได้ ดังนี้เป็นต้น.

ในบทเหล่านั้น บทว่า **อตฺถํ คตฺตสฺส** ได้แก่ปรินิพพานเพราะไม่ถึง
มัน. บทว่า **น ปมาณมตฺถิ** ไม่มีประมาณ คือไม่มีประมาณแห่งรูปเป็นต้น.
บทว่า **เยน น วชฺช** คือชนทั้งหลายพึงกล่าวท่านผู้นั้นด้วยกิเลสมีรากะเป็นต้น
ใด. บทว่า **สพฺเพสุ ธมฺเมสุ** ได้แก่ธรรมมีขั้นเป็นต้นทั้งปวง. บทที่เหลือ
ในทุกบทซัดดีแล้ว. พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงพระสูตรแม้นี้ด้วยธรรมเป็น
ยอดคือพระอรหัต ด้วยประการฉะนี้.

จบเทศนา ได้มีผู้ตรัสรู้ธรรม เช่นเดียวกับที่กล่าวแล้วนั้นแหละ
ดังนี้แล.

จบอรรถกถาอุปสีวสูตรที่ ๖ แห่งอรรถกถาขุททกนิกาย

ชื่อปรมัตถโชติกา

นันทปัญหาที่ ๗

ว่าด้วยมุณีผู้ข้ามโอฆะได้แล้ว

[๔๓๑] นันทมาณพทูลถามปัญหาว่า

ชนทั้งหลายกล่าวว่า มุณีทั้งหลายมี

อยู่ในโลก ชนทั้งหลายกล่าวบุคคลว่าเป็นมุณี

นี่นั้น ด้วยอาการอย่างไรหนอ ชนทั้งหลาย

กล่าวบุคคลผู้ประกอบด้วยญาณ หรือผู้

ประกอบด้วยความเป็นอยู่ ว่าเป็นมุณี.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสพยากรณ์ว่า

ดูก่อนนันทะ ผู้ฉลาดในโลกนี้ ไม่

กล่าวบุคคลว่าเป็นมุณี ด้วยความเห็น ด้วยการ

ฟัง หรือด้วยญาณ ชนเหล่าใดกำจัด

เสนามารให้พินาศแล้ว ไม่มีความทุกข์ ไม่

มีความหวัง เทียวไปอยู่ เรากล่าวชนเหล่า

นั้นว่าเป็นมุณี.

น. ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า สมณ-

พราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่ง กล่าวความ

บริสุทธิ์ด้วยความเห็นบ้าง ด้วยการฟังบ้าง

ด้วยศีลและพรตบ้าง ด้วยมงคลตื่นข่าว

เป็นต้นเป็นอันมากบ้าง ข้าแต่พระผู้มีพระ-

ภาคเจ้าผู้บริสุทธิ สมณพราหมณ์เหล่านั้น
ประพฤติดูอยู่ในทิวาของตณนั้น ตามที่ตน
เห็นว่าเป็นเครื่องบริสุทธิ ข้ามพ้นชาติและ
ชราได้บ้างหรือไม่ ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า
ข้าพระองค์ขอทูลถามพระองค์ ขอพระองค์
ตรัสบอกความข้อนั้นแก่ข้าพระองค์เถิด.

พ. ดูก่อนนันทะ สมณพราหมณ์
เหล่าใดเหล่าหนึ่ง กล่าวความบริสุทธิด้วย
ความเห็นบ้าง ด้วยการฟังบ้าง ด้วยศีลและ
พรตบ้าง ด้วยมงคลตื่นข้าวเป็นต้นเป็นอัน
มากบ้าง สมณพราหมณ์เหล่านั้นประพฤติ
อยู่ในทิวาของตณนั้น ตามที่ตนเห็นว่าเป็น
เครื่องบริสุทธิก็จริง ถึงอย่างนั้น เรากล่าว
ว่าสมณพราหมณ์เหล่านั้น ข้ามพ้นชาติและ
ชราไปไม่ได้.

น. สมณพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่ง
กล่าวความบริสุทธิด้วยการเห็นบ้าง ด้วยการ
ฟังบ้าง ด้วยศีลและพรตบ้าง ด้วยมงคล
ตื่นข้าวเป็นต้นเป็นอันมากบ้าง ข้าแต่
พระองค์ผู้เป็นมุณี ถ้าพระองค์ตรัสว่า

สมณพราหมณ์เหล่านั้นข้ามโอฆะไม่ได้แล้ว
ข้าแต่พระองค์ผู้บริบูรณ์ เมื่อเป็นเช่นนี้
ใครเล่าในเทวโลกและมนุษย์โลก ข้ามพ้น
ชาติและชราได้แล้วในบัดนี้ ข้าแต่พระผู้มี
พระภาค เจ้าพระองค์ขอลุกลามพระองค์
ขอพระองค์จงตรัสบอกความข้อนั้นแก่ข้า-
พระองค์เถิด.

พ. ดูก่อนนันทะ เราไม่กล่าวว่า
สมณพราหมณ์ทั้งหมดเป็นผู้พ้นชาติและชรา
หุ้มห่อไว้แล้ว แต่เรากล่าวว่า คนเหล่าใดใน
โลกนี้ละเสียซึ่งรูปที่ได้เห็นแล้วก็ดี เสียที่
ได้ฟังแล้วก็ดี อารมณ์ที่ได้ทราบแล้วก็ดี ละ
เสียแม้ซึ่งศีลและพรตทั้งหมดก็ดี ละเสียซึ่ง
มงคลต้นข้าวเป็นต้น เป็นอันมากทั้งหมดก็ดี
กำหนดรู้ตัณหาแล้ว เป็นผู้หาอาสวะมิได้
คนเหล่านั้นแลข้ามโอฆะได้แล้ว.

น. ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้โคดม
ข้าพระองค์ยินดียิ่งซึ่งพระดำรัสของพระองค์
ผู้แสวงหาคุณอันใหญ่ ธรรมอันไม่มีอุปธิ
พระองค์ทรงแสดงชอบแล้ว แม้ข้าพระองค์

ก็กล่าวว่า คนเหล่านี้ในโลกนี้ ละเสียซึ่ง
รูปที่ได้เห็นแล้วก็ดี เสียงที่ได้ฟังแล้วก็ดี
อารมณ์ที่ได้ทราบแล้วก็ดี ละเสียแม้ซึ่งศีล
และพรตทั้งหมดก็ดี ละเสียซึ่งมงคลต้นข่า
เป็นต้นเป็นอันมากทั้งหมดก็ดี กำหนดรู้
ค้นหาแล้ว เป็นผู้หาอาสวะมิได้ คนเหล่านั้น
ข้ามโอฆะได้แล้ว ฉะนี้แล.

จบฉันทปัญหาที่ ๗

อรรถกถานันทสูตรที่ ๗

นันทสูตร มีคำเริ่มต้นว่า สนฺติ โลก มุนีทั้งหลายมีอยู่ในโลก
ดังนี้.

ในบทเหล่านั้น ฟังทราบความในคาถาที่หนึ่งดังต่อไปนี้ ชนทั้งหลาย
มีกษัตริย์เป็นต้น ย่อมกล่าวว่ามุนีมีอยู่ในโลก หมายถึงอาชีวกและนิครนถ์
เป็นต้น. บทว่า ตยิทํ กถํสุ ชนทั้งหลายกล่าวบุคคลว่าเป็นมุนีนั้นด้วยอาการ
อย่างไรหนอ คือ ชนทั้งหลายกล่าวบุคคลผู้ประกอบด้วยญาณ เพราะญาณมี
สมาปัตติญาณเป็นต้นเกิดขึ้น หรือผู้ประกอบด้วยความเป็นอยู่กล่าวคือความ
เป็นอยู่ที่เส้าหมองมีประการต่าง ๆ ว่าเป็นมุนี.

๑. บาลีเป็น ฉันทปัญหา.

ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อจะทรงปฏิเสธแม่ทั้งสองอย่างแล้ว ทรงแสดงผู้เป็นมุณีแก่นันทมาณพนั้นจึงตรัสคาถาว่า น ทิฏฐิยา ไม่กล่าวว่า เป็นมุณีด้วยความเห็น ดังนี้ เป็นต้น.

บัดนี้ นันทมาณพทูลถามว่า เย เกจิเม สมณพราหมณ์เหล่าใด เหล่าหนึ่งเป็นต้น เพื่อละความสงสัยของชนทั้งหลายผู้กล่าวว่า ความบริสุทธิ์ ย่อมมีด้วยความเห็นเป็นต้น.

ในบทเหล่านั้น บทว่า อนกรูเปณ ได้แก่ด้วยมงคลตื่นข่าว เป็นต้น.

บทว่า ตตุถ ยถา จรณุตตา สมณพราหมณ์ทั้งหลายประพฤติดูอยู่ในทิฏฐิของตนนั้น ตามที่ตนเห็นว่าเป็นความบริสุทธิ์ คือ คุ่มครองอยู่ในทิฏฐิของตนนั้น.

ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อจะทรงแสดงว่าไม่มี ความบริสุทธิ์ อย่างนั้น แก่นันทมาณพ จึงตรัสคาถาที่สอง.

นันทมาณพได้ฟังว่า สมณพราหมณ์ทั้งหลายข้ามพ้นไปไม่ได้แล้วดังนี้ ประสงค์จะฟังถึงผู้ที่ข้ามพ้นไปได้ จึงทูลถามว่า เยเกจิเม ดังนี้ เป็นต้น. ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อจะทรงแสดงถึงผู้ที่ข้ามพ้นชาติชราด้วยหัวข้อว่า โอมติณฺณ ข้ามพ้นโอฆะแก่นันทมาณพนั้น จึงตรัสคาถาที่สอง.

ในบทเหล่านั้น บทว่า นิรุฎา คือ อ้นชาติชราหุ้มห่อไว้ ร้อยรัดไว้.

บทว่า เยสิธา ตัคคบทเป็น เยสุ อิธ. บทว่า สุ ในบทนี้เป็นเพียงนิบาต.

บทว่า ตณฺหํ ปริญฺญา ย กำหนดรู้ค้นหา คือกำหนดรู้ค้นหาด้วยปริญา ๓.

บทที่เหลือในบททั้งปวงชัดคิดแล้ว เพราะมีนัยดังได้กล่าวไว้แล้วในตอนก่อน.

พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงจบเทศนาด้วยธรรมเป็นยอดคือพระอรหันต์นั้นแล ด้วยประการฉะนี้.

พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย สุตตนิบาต เล่ม ๑ ภาค ๖ - หน้าที่ 929

ฝ่ายนั้นทมาณพเมื่อจบเทศนา ขึ้นชมภายิตของพระผู้มีพระภาคเจ้า
กล่าวคาถาว่า **เอตาทินนุทามิ** ข้าพระองค์ยินดียิ่งซึ่งพระดำรัสของพระองค์
ดังนี้เป็นต้น. แม้ในสูตรก็ได้มีผู้บรรลุธรรม เช่นกับที่ได้กล่าวแล้วในสูตร
ก่อนนั้นแล.

จบอรรถกถานันทสูตรที่ ๗ แห่งอรรถกถาขุททกนิกาย

ชื่อ **ปรมัตถโชติกา**

หมกปัญหาที่ ๘

ว่าด้วยเรื่องกำจัดตัณหา

[๔๓๒] หมกมาณพทูลถามปัญหาว่า

(ก่อนแต่ศาสนาของพระโคตม)

อาจารย์เหล่าใดได้พยากรณ์ลัทธิของตนแก่
ข้าพระองค์ ในกาลก่อนว่า เหตุนี้ได้เป็นมา
แล้วอย่างนี้ ๆ จักเป็นอย่างนี้ ๆ คำพยากรณ์
ทั้งหมดของอาจารย์เหล่านั้น ไม่ประจักษ์
แก่ตน คำพยากรณ์ทั้งหมดนั้น เป็นเครื่อง
ทำความตริกให้ทวีมากขึ้น (ข้าพระองค์ไม่
ยินดีในคำพยากรณ์นั้น) ข้าแต่พระองค์ผู้
เป็นมุณี ขอพระองค์จงตรัสบอกธรรมเป็น
เครื่องกำจัดตัณหา อันชานไปในอารมณ์
ต่าง ๆ ในโลกแก่ข้าพระองค์เถิด.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสพยากรณ์ว่า

ดูก่อนหมกเก ชนเหล่าใดได้รู้ทั่วถึง
บพ คือ นิพพาน อันไม่แปรผัน เป็นที่บรรเทา
ฉันทราคะในรูปที่ให้เห็น เสียงที่ได้ฟัง และ
สิ่งที่ได้ทราบ อันน่ารัก ณ ที่นี้ เป็นผู้มืสติ

มีธรรมอันเห็นแล้ว ดับกิเลสได้แล้ว ชน
เหล่านั้นสงบระงับแล้ว มีสติข้ามตัณหาอัน
ชานไปในอารมณ์ต่างๆ ในโลกได้แล้ว.

จบหมกมาณวกปัญหาที่ ๘

อรรถกถาหมกสูตรที่ ๘

หมกสูตรที่ ๘ มีคำเริ่มต้นว่า เย เม ปุพฺเพ ดังนี้ เป็นต้น.

ในบทเหล่านั้น บทว่า เย เม ปุพฺเพ วิทยาंसฺ ความว่า อาจารย์เหล่าใด
มีพาวรีพราหมณ์เป็นต้น ได้พยากรณ์ลักษณะของตนแก่ข้าพระองค์ในกาลก่อน.
บทว่า หุรี โคตมสฺสาสนา คือ ก่อนศาสนาของพระโคตม. บทว่า สพฺพนฺตํ
ตกฺกวตฺตมํ คือคำพยากรณ์นั้นทั้งหมด เป็นเครื่องทำความตริกให้ทวีมากขึ้น.
บทว่า ตณฺหณิกฺขมาตํ ธรรมเป็นเครื่องกำจัดตัณหา คือ ทำตัณหาให้
พินาศ.

ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อจะตรัสบอกธรรมนั้นแก่หมกมาณพ
นั้นจึงตรัสสองคาถาว่า อิธ ดังนี้ เป็นต้น.

ในบทเหล่านั้น บทว่า เอตทญฺเอย เย สตา ชนเหล่าใดได้รู้
ทั่วถึงบทคือนิพพาน เป็นผู้มึสติ ความว่า ชนเหล่าใดรู้แจ้งถึงบทคือนิพพาน
อันไม่ตายนั้น โดยนัยมีอาทิว่า สังขารทั้งหลายทั้งปวงไม่เที่ยง ดังนี้ รู้โดยลำดับ
๑. บาลีเป็น หมกปัญหา.

พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย สุตตนีบาต เล่ม ๑ ภาค ๖ - หน้าที่ 932

เป็นผู้มีสติด้วยสติในกายานุปีสสนาเป็นต้น. บทว่า **ทัญญุชฌมมาภินิพพุตา** เห็นธรรมแล้วดับกิเลสได้แล้ว คือ เห็นธรรมเพราะรู้แจ้งธรรม และดับกิเลสเพราะดับกิเลสมีรากะเป็นต้น. บทที่เหลือในบททั้งปวงชัดดีแล้ว พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงพระสูตรแม้นี้ ด้วยธรรมเป็นยอดคือพระอรหันต์นั้นแหละ. เมื่อจบเทศนาก็ได้มีผู้บรรลุธรรม เช่นเดียวกับที่กล่าวไว้แล้วในสูตรก่อนนั้นแล

จบอรรถกถาหมกสูตรที่ ๘ แห่งอรรถกถาขุททกนิกาย

ชื่อ **ปรมัตถโชติกา**

โตทยปัญหาที่ ๕

ว่าด้วยการรู้จักมุนี

[๔๓๑] โตทยมาณพทูลถามปัญหาว่า

ผู้ใดไม่มีกามทั้งหลาย ไม่มีตัณหา

และข้ามความสงสัยได้แล้ว ความพิเศษ

ของผู้นั้นเป็นอย่างไร.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสพยากรณ์ว่า คู่ก่อนโตทยะ

ผู้ใดไม่มีกามทั้งหลาย ไม่มีตัณหา

และข้ามความสงสัยได้แล้ว ความพิเศษ

อย่างอื่นของผู้นั้นไม่มี.

ต. ผู้นั้นไม่มีความปรารถนา หรือ

ยังปรารถนาอยู่ ผู้นั้นเป็นผู้มีปัญญา หรือ

ยังเป็นผู้มีปรกติกำหนดด้วยปัญญาอยู่ ข้าแต่

พระองค์ผู้ตาทายะ ข้าพระองค์จะพึงรู้แจ้ง

มุนีได้อย่างไร ข้าแต่พระองค์ผู้มีพระจักขุ

รอบคอบ ขอพระองค์จงตรัสบอกมุนีนั้นให้

แจ้งชัดแก่ข้าพระองค์เถิด.

พ. คู่ก่อนโตทยะ ผู้นั้นไม่มีความ

ปรารถนา และไม่เป็นผู้ปรารถนาอยู่ด้วย

ผู้นั้นเป็นคนมีปัญญา มิใช่เป็นผู้มีปรกติกำหนดด้วยปัญญาอยู่ด้วย ท่านจงรู้จักมุณี ว่าเป็นผู้ไม่มีกิเลสเครื่องกังวล ไม่ข้องอยู่แล้ว ในกามและภพแม้อย่างนี้.

จบโตทยยมาณวกปัญหาที่ ๕

อรรถกถาโตทยยสูตรที่ ๕

โตทยยสูตร มีคำเริ่มต้นว่า ยสุมี กามา ผู้ใดไม่มีกามทั้งหลาย ดังนี้ เป็นต้น.

ในบทเหล่านั้น บทว่า วิโมกฺโข ตสฺส กิทธิโส โตทยยมาณพทูลถามว่า ความพ้นวิเศษอันผู้นั้นพึงปรารถนาเป็นอย่างไร.

บัดนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อจะทรงแสดงความไม่พ้นแก่โตทยยมาณพนั้นจึงตรัสคาถาที่สอง. ในบทเหล่านั้นบทว่า วิโมกฺโข ตสฺส นาปโร ได้แก่ ความพ้นอย่างอื่นของผู้นั้นไม่มี. แม้เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสอย่างนี้ว่าความสิ้นตัณหาเท่านั้น ชื่อว่า ความพ้น ดังนี้ โตทยยมาณพก็ยังไม่เข้าใจความนั้นอยู่ดี จึงทูลถามอีกว่า นิราสโส โส อุก อาสทาโน ผู้นั้นไม่มี ความปรารถนาหรือยังปรารถนาอยู่ ดังนี้ เป็นต้น.

ในบทเหล่านั้น บทว่า อุก ปญฺญกปปี หรือยังเป็นผู้กำหนดด้วยปัญญาอยู่ คือ ยังกำหนดค้นหาหรือทักขุ ด้วยญาณมีสมาบัติญาณ เป็นต้น.

๑. บาลีว่า โตทยยปัญหา.

พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย สุตตนิบาต เล่ม ๑ ภาค ๖ - หน้าที่ 935

ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อจะตรัสบอกข้อนั้นแก่โศเทยยมาณพ
จึงตรัสคาถาที่สอง. ในบทเหล่านั้นบทว่า กามภเว คือในกาม และในภพ.
บทที่เหลือในบททั้งปวงชัดดีแล้ว. พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงพระสูตรนี้
ด้วยธรรมเป็นยอดคือพระอรหันต์นั้นแหละ ด้วยประการฉะนี้.

เมื่อจบเทศนา ได้มีผู้บรรลุธรรมเช่นกับพระสูตรก่อนนั้นแล.

จบอรรถกถาโศเทยยสูตรที่ ๕ แห่งอรรถกถาขุททกนิกาย
ชื่อปรมัตถโชติกา

กัปปปัญหาที่ ๑๐

ว่าด้วยธรรมเป็นที่พึง

[๔๓๔] กัปปมาณพทูลถามปัญหาว่า

ข้าแต่พระองค์ผู้นิรทุกข์ ขอพระ-

องค์จงตรัสบอกซึ่งธรรมอันเป็นที่พึงของชน

ทั้งหลาย ผู้อันชราและมรณะครอบงำแล้ว

ดุจที่พึงของชนทั้งหลาย ผู้อยู่ในท่ามกลาง

สาคร เมื่อคลื่นเกิดแล้ว มีภัยใหญ่ฉะนั้น

อนึ่ง ขอพระองค์จงตรัสบอกที่พึงแก่ข้า-

พระองค์โดยอุบายที่ทุกข์นี้ไม่พึงมีอีกเถิด.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสพยากรณ์ว่า ดูก่อนกัปปะ

เราจะบอกธรรม อันเป็นที่พึงของ

ชนทั้งหลาย ผู้อันชราและมรณะครอบงำ

แล้ว ดุจที่พึงของชนทั้งหลายผู้อยู่ในท่าม

กลางสาคร เมื่อคลื่นเกิดแล้ว มีภัยใหญ่

แก่ท่าน ธรรมชาติไม่มีเครื่องกังวล ไม่มี

ความถือมั่น นี่เป็นที่พึง หาใช่อย่างอื่นไม่

เรากล่าวที่พึงอันเป็นที่สิ้นไปแห่งชรา และ

มรณะว่านิพพาน ชนเหล่าใดรู้นิพพานนั้น

แล้ว มีสติ มีธรรมอันเห็นแล้ว ดับกิเลสได้

แล้ว **ชนเหล่านั้นไม่ได้อยู่ใต้อำนาจของมาร**

ไม่เดินไปในทางของมาร.

จบกัปปมาณวกปัญหาที่ ๑๐

อรรถกถากัปปสูตรที่ ๑๐

กัปปสูตร มีคำเริ่มต้นว่า **มขุณฺเณ สรสุมฺหิ** ดังนี้ เป็นต้น.

ในบทเหล่านั้น บทว่า **มขุณฺเณ สรสุมฺหิ** ท่านอธิบายว่า ในสาครอันเป็นท่ามกลางเพราะไม่มีเบื้องตันที่สุดปรากฏ. บทว่า **ติฏฺฐนฺตุ** คือผู้ตั้งอยู่. บทว่า **ยถายิถํ นาปริ สียา** กัปปมาณพพูดว่า ขอพระองค์จงตรัสบอกที่พึงแก่ข้าพระองค์โดยอุบายที่ทุกขนี้ไม่พึงมีอีกเถิด.

ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อจะทรงพยากรณ์ความนั้นแก่กัปปมาณพนั้น จึงได้ตรัสคาถาสามคาถา.

ในบทเหล่านั้น บทว่า **อภิญฺจนํ** ไม่มีเครื่องกังวล คือตรงกันข้ามกับที่มีเครื่องกังวล. บทว่า **อนาทานํ** ไม่ยึดมั่น คือตรงกันข้ามกับ ความยึดมั่น ท่านอธิบายว่า เข้าไปสงบความกังวลและความยึดมั่น. บทว่า **อนาปริหา** ใช้อย่างอื่นไม่ คือเว้นจากที่พึงอันไม่เป็นข้าศึกกับที่พึงอื่น. ท่านอธิบายว่าเป็นที่พึงประเสริฐที่สุด. บทว่า **น เต มารสฺส ปฏฺฐจฺจ** ได้แก่ชนเหล่านั้นไม่เดินไปในทางของมาร คือไม่เป็นศิษย์คอยบำรุงบำเรอมาร. บทที่เหลือในบททั้งปวงชัดเจนดีแล้ว. พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงพระสูตรเรื่องนี้ ด้วยธรรมเป็นยอดคือพระอรหัต ด้วยประการฉะนี้.

จบอรรถกถากัปปสูตรที่ ๑๐ แห่งอรรถกถาขุททกนิกาย

ชื่อปรมัตถโชติกา

๑. บาลีเป็นกัปปปัญหา ๒. ม. ปทฺธจฺ.

ชตุกัณเฐปัญหาที่ ๑๑

ว่าด้วยธรรมเครื่องละชาติชรา

[๔๓๕] ชตุกัณเฐมาณพทูลถามปัญหาว่า

ข้าแต่พระองค์ผู้มีความเพียร ข้า-

พระองค์ได้ฟังว่าพระองค์เป็นผู้ไม่มีใครกาม
จึงมาเฝ้าเพื่อทูลถามพระองค์ผู้ล่วงห่วงน้ำคือ
กิเลสเสียได้ ไม่มีกาม ข้าแต่พระองค์ผู้มีพระ-
เนตรคือพระสัพพัญญุตญาณเกิดพร้อมแล้ว
ขอพระองค์ตรัสบอกทางสันติ ข้าแต่พระผู้-
มีพระภาคเจ้า ขอพระองค์จงตรัสบอกทาง
สันตินั้นแก่ข้าพระองค์ตามจริงเถิด.

เพราะว่าพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงมี
เดช ครอบงำกามทั้งหลายเสียแล้วด้วยเดช
เหมือนพระอาทิตย์มีเดช คือ รัศมี ครอบ-
งำปฐพีด้วยเดชไปอยู่ในอากาศ ฉะนั้น ข้า
แต่พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้มีปัญญาดังแผ่นดิน
ขอพระองค์จงตรัสบอกธรรมเครื่องละชาติ
และชรา ณ ที่นี้ ที่ข้าพระองค์ควรจะรู้แจ้ง
แก่ข้าพระองค์ผู้มีปัญญาน้อยเถิด.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสพยากรณ์ว่า

ดูก่อนชตุกัณณี ท่านได้เห็นซึ่งเนก-

จัมมะโดยความเป็นธรรมอันเกษมแล้ว จง
นำความกำหนดในกามทั้งหลายออกไปเสีย
ให้สิ้นเถิด อนึ่ง กิเลสชาติเครื่องกังวลที่
ท่านยึดไว้แล้ว (ด้วยอำนาจตัณหาและทิฏฐิ)
ซึ่งควรจะปลดเปลื้องเสีย อย่ามีแล้วแก่ท่าน.

กิเลสเครื่องกังวลใดได้มีแล้วในกาล

ก่อน ท่านจงทำกิเลสเครื่องกังวลนั้นให้
เหือดแห่งเสียเถิด กิเลสเครื่องกังวลในภาย-
หลัง อย่าได้มีแก่ท่าน ถ้าท่านจักไม่ถือเอา
กิเลสเครื่องกังวลในท่ามกลางไซ้ ท่านจัก
เป็นผู้สงบเที่ยวไป.

ดูก่อนพราหมณ์ เมื่อท่านปราศจาก
ความกำหนดในนามและรูปแล้วโดยประการ
ทั้งปวง อาสวะทั้งหลาย อันเป็นเหตุให้ไป
สู่อำนาจแห่งมัจจุราช ก็ย่อมไม่มีแก่ท่าน.

จบชตุกัณณีมาณวกปัญหาที่ ๑๑

อรรถกถาชตฺกัณณิสฺสูตร/ที่ ๑๑

ชตฺกัณณิสฺสูตร มีคำเริ่มต้นว่า **สุตฺวานหิ** ดังนี้ เป็นต้น.

ในบทเหล่านั้น บทว่า **สุตฺวานหิ** **วีริ อากามกามิ** ข้าพระองค์ได้ ฟังว่าพระองค์ไม่ใคร่กาม คือ ข้าพระองค์ได้ฟังว่าพระพุทธเจ้าชื่อว่าผู้เป็นวีระ ผู้ไม่ใคร่กาม เพราะไม่ใคร่กามทั้งหลายโดยนัยมีอาทิว่า **อิติปิ โส ภควา** ดังนี้. บทว่า **อากามมกม** ผู้ไม่มีกาม คือ ข้าพระองค์มาเพื่อทูลถามพระผู้มีพระภาคเจ้าผู้ไม่มีกาม. บทว่า **สหาชเนตฺต** ได้แก่ ผู้มีพระเนตรคือ พระสัพพัญญุตญาณเกิดขึ้นพร้อมแล้ว. บทว่า **ยถาตจฺจ** คือตามความเป็นจริง. บทว่า **พฺรุหิ เม** ขอพระองค์จงบอกแก่ข้าพระองค์เถิด ชตฺกัณณิมาณพ กล่าวทูลวิงวอนอีก. เพราะว่าเมื่อทูลวิงวอน ก็ฟังกล่าวได้ตั้งพันครั้ง. ก็เรื่องอะไรจะกล่าวเพียงสองครั้งเล่า. บทว่า **เตชึ เตชสา** คือ พระผู้มีพระภาคเจ้า ผู้มีพระเดช ทรงครอบงำด้วยพระเดช. บทว่า **ยมหิ วิชฺฌณ** **ชาติชฺรายน** **อิธ วิปฺปหาน** คือ ข้าพระองค์พึงรู้ธรรมอันเป็นเหตุละชาติชฺรายน ที่นี่.

ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อจะตรัสบอกธรรมนั้นแก่ชตฺกัณณิมาณพนั้น จึงได้ตรัสคาถาสามคาถา.

ในบทเหล่านั้น บทว่า **เนกขมฺม** **ทญฺจ** **เขมโต** เห็นเนกขัมมะโดยความเป็นธรรมอันเกษม คือเห็นนิพพานและการปฏิบัติเพื่อถึงนิพพานว่าเป็นธรรมอันเกษม. บทว่า **อุคฺคหิต** ได้แก่ ยึดถือด้วยศรัทธาและทิวฐิ. บทว่า **นिरตฺต** **วา** ได้แก่ ควรปลดเปลื้องเสีย. บทว่า **มา เต** **วิชฺชิตฺถ** คืออย่าได้

๑. บาลีเป็น ชตฺกัณณิปัญฺหา.

พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย สุตตนิบาต เล่ม ๑ ภาค ๖ - หน้าที่ 941

มีแก่ท่าน. บทว่า **กิญจนั** เครื่องกังวล ได้แก่แม่เครื่องกังวลมีราคาเป็นต้น
อย่าได้มีแก่ท่าน. บทว่า **ปุพฺพ** ในกาลก่อน คือกิเลสที่เกิดขึ้นปรารถนารังการ
ในอดีต. บทว่า **พฺรหฺมณ** พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสเรียกชตุกัณนิมาณพ.
บทที่เหลือในทุกบทชัดเจนดีแล้ว. พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงพระสูตรนี้ด้วย
ธรรมเป็นยอดคือพระอรหันต์นั้นแหละ ด้วยประการฉะนี้.

เมื่อจบเทศนา ได้มีผู้บรรลุธรรมเช่นในสูตรก่อนนั้นแล.

จบอรรถกถาชตุกัณนิสูตรที่ ๑๑ แห่งอรรถกถาขุททกนิกาย

ชื่อปรมัตถโชติกา

ภทราวุธปัญหาที่ ๑๒

ว่าด้วยความติดข้องของสัตว์

[๔๓๖] ภทราวุธมาณพทูลถามปัญหาว่า

ข้าพระองค์ขอทูลวิงวอนพระองค์ ผู้
ทรงละอาลัย ตัดตัณหาเสียได้ ไม่หวั่นไหว
ละความเพลิดเพลिन ข้ามห้วงน้ำคือกิเลสได้
แล้วพ้นวิเศษแล้ว ละธรรมเครื่องให้ดำริ มี
พระปัญญาดี

ข้าแต่พระองค์ผู้มีความเพียร ชนใน
ชนบทต่าง ๆ ประสงค์จะฟังพระดำรัสของ
พระองค์ มาพร้อมกันแล้วจากชนบททั้ง
หลาย ได้ฟังพระดำรัสของพระองค์ผู้ประ-
เสริฐแล้ว จักกลับไปจากที่นี่ ขอพระองค์
จงตรัสพยากรณ์แก่ชนในชนบทต่าง ๆ เหล่า
นั้นให้สำเร็จประโยชน์เถิด เพราะธรรมนี้
พระองค์ทรงรู้แจ้งแล้วด้วยประการนั้น.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสพยากรณ์ว่า ดูก่อนภทราวุธะ

หมู่ชนควรจะนำเสียซึ่งตัณหา เป็น
เครื่องถือนั่นทั้งปวงในส่วนเบื้องบน เบื้อง

ตำ ในส่วนเบื้องขวางคือในท่ามกลางให้
สิ้นเชิง เพราะว่าสัตว์ทั้งหลายย่อมถือนั้น
ถึงใด ๆ ในโลก มารย่อมติดตามสัตว์ได้
เพราะสิ่งนั้นแหละ.

เพราะเหตุนั้น ภิกษุเมื่อรู้ชัดอยู่ มา
แลเห็นหมู่มสัตว์ ผู้ติดข้องอยู่แล้วในวิภวฐานะ
อันเป็นบ่วงแห่งมารนี้ว่า เป็นหมู่มสัตว์ติด
ข้องอยู่แล้วเพราะการถือนั้นดังนี้ พึงเป็นผู้
มีสติ ไม่ถือนั้นเครื่องกังวลในโลกทั้งปวง.

จบภัทราวุธมาณวกปัญหาที่ ๑๒

อรรถกถาภัทราวุธสูตรที่ ๑๒

ภัทราวุธสูตร มีคำเริ่มต้นว่า โอกฤษหิ ดังนี้ เป็นต้น.

ในบทเหล่านั้น บทว่า โอกฤษหิ คือผู้ละอาลัย. บทว่า ตณฺหจฺฉิทฺถิ
ผู้ตัดตัณหาเสียได้ คือตัดหมู่มตัณหาทั้ง ๖. บทว่า อนนฺหิ ผู้ไม่หวั่นไหว คือ
ไม่มีความทะเยอทะยานในโลกธรรมทั้งหลาย. บทว่า นนฺทิลฺลชฺหิ ผู้ละความ
เพติดเพลิน คือละความปรารถนามีรูปในอนาคต เป็นต้น. จจริงอยู่ภัทราวุธ-
มาณวกกล่าวถึงตัณหาอย่างเดียวกันเท่านั้นในที่นี้โดยประการต่าง ๆ เพื่อสรรเสริญ
พระผู้มีพระภาคเจ้าเท่านั้น. บทว่า กปฺปปลฺลชฺหิ ผู้ละกรรมเครื่องให้ดำริคือ
๑. บาปเป็น ภัทราวุธปัญหา.

ละกรรมเครื่องให้ดำริสองอย่าง. บทว่า อภियाเจ ข้าพระองค์ขอทูลวิงวอน
เป็นอย่างยิ่ง. บทว่า สุตวาน นาคสุต อปนมิสุสนฺติ อีโต ชนทั้ง
หลายมาจากชนบทได้ฟังคำรัสของพระองค์ผู้ประเสริฐแล้ว จักกลับไปจากที่นี่
อธิบายว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า ชนทั้งหลายเป็นอันมากได้ฟังพระคำรัส
ของพระองค์ผู้ประเสริฐแล้วจักกลับไปจากป่าสาณกเจดีย์นี้. บทว่า ชนปเทหิ
สงฺคตา มาพร้อมกันแล้วจากชนบททั้งหลาย คือมาพร้อมกัน ณ ที่นี้จาก
ชนบททั้งหลายมีอังคะเป็นต้น. บทว่า วียากรุหิ ของทรงพยากรณ์ คือ
ของทรงแสดงธรรม.

ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อจะทรงแสดงธรรมโดยอนุโลมตาม
อัยยาศัยของภัทราวุธมาณพนั้น จึงได้ตรัสพระคาถาสองคาถา.

ในบทเหล่านั้น บทว่า อาทานตณฺหิ ตัณหาเป็นเครื่องยึดมั่น คือ
ตัณหาเป็นเครื่องยึดมั่นอารมณ์มีรูปเป็นต้น. อธิบายว่า ยึดมั่นตัณหา. บทว่า
ยํ ยญฺหิ โลกสุมี อุปาทิยฺหติ เพราะสัตว์ทั้งหลายย่อมถือมั่นสิ่งใด ๆ
ในโลก คือถือมั่นสิ่งใด ๆ ในประเภทมีขันธเป็นต้นเหล่านั้น. บทว่า เตเนว
มาโร อเนวติ ชนฺตุ มารย่อมติดตามสัตว์ได้เพราะสิ่งนั้นแหละ. ความว่า
มารคือขันธ์มารอันมีในปฏิสนธิ ย่อมติดตามสัตว์นั้นไปด้วยอำนาจกรรมภิกขัง-
ขารที่เกิดขึ้นเพราะอุปาทานเป็นปัจจัยนั่นเอง. บทว่า ตสุมา ปชานํ
เหตุนี้ภิกษุเมื่อรู้ชัดอยู่ คือ เมื่อรู้โทษอย่างนี้ในสังขารโดยความเป็นของไม่
เที่ยงเป็นต้น. บทว่า อาทานสตฺเต อิติ เปกฺขมาโน ปชํ อิมํ มจฺจุเชยฺย
วิสตฺตุํ ภิกษุเล็งเห็นสัตว์ผู้ติดข้องอยู่แล้วในวัฏฏะ อันเป็นบ่วงแห่งมารนี้ว่า

พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย สุตตนิบาต เล่ม ๑ ภาค ๖ - หน้า ๙๔๕

เป็นหมู่มัจฉะผู้ติดข้องอยู่แล้วเพราะการยึดมั่นดังนี้ ความว่า ภิกษุเล็งเห็นหมู่มัจฉะผู้ติดข้องอยู่แล้วในบ่วงแห่งมารในโลกทั้งปวงว่า เป็นหมู่มัจฉะผู้ติดข้องอยู่แล้วในรูปเป็นต้นอันเป็นเครื่องยึดถือ เพราะอรรถว่าพึงยึดมั่น หรือเล็งเห็นอยู่ว่าไม่สามารถจะสงเคราะห์การยึดมั่นในบุคคลผู้ยึดมั่นถือมั่น ผู้ติดข้องอยู่แล้วเพราะการยึดมั่น และเพื่อก้าวล่วงจากหมู่มัจฉะผู้ติดข้องอยู่ในบ่วงมารนี้ได้ ไม่ถือมั่นเครื่องกังวลในโลกทั้งปวง. บทที่เหลือในบททั้งปวงชัดเจนดีแล้ว. พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงพระสูตรเรื่องนี้ด้วยธรรมเป็นยอคือพระอรหันต์นั้นแล ด้วยประการฉะนี้.

อนึ่ง เมื่อจบเทศนาได้มีผู้บรรลุนิพพานเช่นก่อนเหมือนกัน.

จบอรรถกถาภิกขุสุตตที่ ๑๒ แห่งอรรถกถาขุททกนิกาย

ชื่อปรมัตถโชติกา

อุทยปัญหาที่ ๑๓

ว่าด้วยเรื่องวิญญาณดับ

[๔๓๗] อุพยมาณพทูลถามปัญหาว่า

ข้าพระองค์มีความต้องการด้วยปัญหา
จึงมาเฝ้าพระองค์ผู้เพ่งฌานผู้ปราศจากฐลิตี
ทรงนั่งโดยปรกติ ทรงทำกิจเสร็จแล้ว ไม่มี
อาสวะ ทรงถึงฝั่งแห่งธรรมทั้งปวง ขอ
พระองค์จงตรัสบอกอัญญาวิโมกข์ สำหรับ
ทำลายอวิชชาเถิด.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสพยากรณ์ว่า คุณก่อนอุทยะ

เรากล่าวธรรมเป็นเครื่องละความพอ
ใจในกาม และโทมนัสทั้งสองอย่าง เป็น
เครื่องบรรเทาความง่วงเหงา เป็นเครื่องห้าม
ความรำคาญ บริสุทธิตี เพราะอุเบกขาและ
สติ มีความตรึกถึงธรรมแล่นไปในเบื้องหน้า
ว่าเป็นอัญญาวิโมกข์ สำหรับทำลายอวิชชา.

อุ. โลกมีธรรมอะไรประกอบไว้

ธรรมชาติอะไรเป็นเครื่องเที่ยวไป ของโลก
นั้น เพราะละธรรมอะไรได้เด็ดขาด ท่านจึง
กล่าวว่า นิพพาน.

พ. โลกมีความเพลิดเพลินประกอบ

ไว้ ความตริกไปต่าง ๆ เป็นเครื่องเที่ยวไป
ของโลกนั้น เพราะละตัณหาได้เด็ดขาด
ท่านจึงกล่าววว่า นิพพาน.

อุ. เมื่อบุคคลมีสติอย่างไร เที่ยวไป
อยู่ วิญญาณจึงจะดับ ข้าพระองค์ทั้งหลาย
มาเฝ้าเพื่อทูลถามพระองค์ ข้าพระองค์
ทั้งหลาย ขอฟังพระดำรัสของพระองค์.

พ. เมื่อบุคคลไม่เพลิดเพลินเวทนา
ทั้งภายในและภายนอก มีสติอย่างนี้เที่ยว
ไปอยู่ วิญญาณจึงจะดับ.

จบอุทฺทยมาณวกปัญหาที่ ๑๓

อรรถกถาอุทฺทยสูตรที่ ๑๓

อุทฺทยสูตร มีคำเริ่มต้นว่า ฌายี ผู้เพ่งฌาน ดังนี้.

ในบทเหล่านั้น บทว่า อญฺญํ วิโมกฺขํ อัญญาวิโมกฺขํนี้ ได้แก่
อุทฺทยมาณพทูลถามถึงวิโมกข์ อันเพ่งถึงปุญฺญานุภาพ.

ลำดับนั้น เพราะอุทฺทยมาณพเป็นผู้ได้ฌานที่สี่ ฉะนั้นพระผู้มีพระภาค-
เจ้า เมื่อจะทรงแสดงอัญญาวิโมกข์ คือธรรมเป็นเครื่องพ้นที่ควรรู้ทั่วถึง โดย
ประการต่าง ๆ ด้วยอำนาจฌาน ที่อุทฺทยมนพได้แล้ว จึงตรัสคาถาสองคาถา.

๑. บาลีเป็น อุทฺทยปัญหา.

ในบทเหล่านั้น บทว่า ปหานํ กามจุณฺทานํ ธรรมเป็นเครื่องละ
ความพอใจในกาม พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า เรากล่าวธรรมเป็นเครื่องละ
ความพอใจในกาม ของผู้ยังปลุมนานให้เกิดว่าเป็นอัญญาวิโมกข์. ฟังประ-
กอบบททั้งปวงอย่างนี้. บทว่า อุปกุขาตติสฺสุทฺธํ คือบริสุทธิ์ดีด้วยอุเบกขา
และสติในฌานที่สี่. บทว่า ฌมฺมตฺตกฺกปุเรชวํ มีความตรึงถึงธรรมเล่นไป
เบื้องหน้า คือ ภิกษุตั้งอยู่ในจุดตถฌานวิโมกข์นั้น เห็นแจ้งซึ่งองค์ฌานแล้ว
ย่อมกล่าวถึงอรหัตวิโมกข์ที่ตนบรรลุแล้ว. จริงอยู่ ความตรึงถึงธรรมมี
สัมมาสังกัปปะอันสัมปยุตด้วยมรรคเป็นต้นของอรหัตวิโมกข์ ชื่อว่าเป็นธรรม
เล่นไปเบื้องหน้า. ด้วยเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า ฌมฺมตฺตกฺก-
ปุเรชวํ มีความตรึงถึงธรรมเล่นไปเบื้องหน้า. บทว่า อวิชฺชาย ปเภทนํ
สำหรับทำลายอวิชชา พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า เรากล่าวว่านั่นแลเป็น
อัญญาวิโมกข์สำหรับทำลายอวิชชาโดยนัยที่ใกล้เคียงกับเหตุ เพราะอาศัยนิพ-
พานกล่าวคือการทำลายอวิชชาเกิดขึ้น. อุทยมาณพได้ฟังนิพพานที่พระผู้มี
พระภาคตรัส ด้วยพระคำรัสอันเป็นการทำลายอวิชชาอย่างนี้แล้ว เมื่อจะทูล
ถามว่า ที่เรียกว่านิพพานนั้น เพราะอะไรได้ จึงกล่าวคาถาว่า กิสุ ตโย
ชโน คังนี้เป็นต้น.

ในบทเหล่านั้น บทว่า กิสุ ตโยชโน คือโลกมีอะไรประกอบไว้. บท
ว่า กิสุ วิจารโณ คือธรรมอะไรเป็นเครื่องเที่ยวไป. บทว่า กิสุสฺสส
วิปฺปหานน คือเพราะละธรรมนั้น ธรรมนั้นชื่ออะไร.

ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อจะทรงพยากรณ์ความนั้น แก่อุทย-
มาณพนั้นจึงตรัสคาถาว่า นนฺทิสฺโยชโน โลกมีความเพติดเพลินประกอบไว้.

๑. บาลีเป็น วิจรรณา.

ในบทเหล่านั้นบทว่า **วิตกกุสุต** ได้แก่ วิตกมีกามวิตกเป็นต้น.
บัดนี้อุทยมาณพ เมื่อจะทูลถามทางแห่งนิพพานนั้นจึงกล่าวคาถาว่า **ถถ สตสุต**
เมื่อบุคคลมีสติอย่างไร. ในบทเหล่านั้น บทว่า **วิญญาณ** ได้แก่ อภิสังขาร
วิญญาณ (วิญญาณที่เกิดพร้อมกับอภิสังขาร)

ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อจะตรัสบอกทางแก่อุทยมาณพนั้น
จึงตรัสคาถาว่า **อชฺมตฺตตฺตฺจ** ภายใน. ในบทเหล่านั้น บทว่า **เอว สตสุต**
มีสติอย่างนี้ คือมีสติสัมปชัญญะอย่างนี้. บทที่เหลือในบททั้งปวงชัดเจนดีแล้ว.
พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงพระสูตรแม่นี้ ด้วยธรรมเป็นยอดคือพระอรหันต์
นั่นเอง ด้วยประการฉะนี้.

อนึ่ง เมื่อจบเทศนาได้มีผู้บรรลุธรรมเช่นครั้งก่อนนั้นแล.

จบอรรถกถาอุทยสูตรที่ ๑๓ แห่งอรรถกถาขุททกนิกาย

ชื่อปรมัตถโชติกา

โปสาลปัญหาที่ ๑๔

ว่าด้วยภูมิที่ตั้งปัญหา

[๔๓๘] โปสาลมาณพทูลถามปัญหาว่า

ข้าพระองค์มีความต้องการด้วยปัญ-

หา จึงได้มาเฝ้าพระองค์ พระผู้มีพระภาคเจ้า
ทรงแสดงอั่งสิ่งที่ล่วงไปแล้ว (พระปริชา
ญาณในกาลอันเป็นอดีต) ไม่ทรงหวั่นไหว
ทรงตัดความสงสัยได้แล้ว ทรงบรรลุถึงฝั่ง
แห่งธรรมทั้งปวง ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า
ผู้ศากยะ ข้าพระองค์ขอทูลถามถึงญาณของ
บุคคลผู้มีความสำคัญในรูปก้าล่วงเสียแล้ว
ละรูปกายได้ทั้งหมด เห็นอยู่ว่าไม่มีอะไร
น้อยหนึ่งทั้งภายในและภายนอก บุคคลเช่น
นั้นควรแนะนำอย่างไร.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสพยากรณ์ว่า ดูก่อนโปสาละ

พระตถาคตทรงรู้อย่างนี้ ซึ่งภูมิเป็นที่ตั้ง
แห่งวิญญาณ์ทั้งปวง ทรงทราบบุคคลนั้นผู้ยัง
ดำรงอยู่ ผู้น้อมไปแล้วในอากิญจัญญายตน-
สมาบัติเป็นต้น ผู้มีอากิญจัญญายตนสมาบัติ

เป็นต้น นั้นเป็นที่ไปในเบื้องหน้า ผู้ที่เกิด
ในอากิญจัญญายตนภพว่า มีความเพลิด-
เพลิดเป็นเครื่องประกอบ ดังนี้แล้ว แต่นั้น
ย่อมเห็นแจ้งในอากิญจัญญายตนสมาบัตินั้น
ญาณของบุคคลนั้น ผู้เป็นพราหมณ์ อยู่จบ
พรหมจรรย์แล้ว เป็นญาณอันต้องแท้ดังนี้.

จบไปศาลมาณวกปัญหาที่ ๑๔

อรรถกถาไปศาลสูตรที่ ๑๔

ไปศาลสูตร มีคำเริ่มต้นว่า โย อติตฺ เป็นต้น.

ในบทเหล่านั้น บทว่า โย อติตฺ อาทิสติ พระผู้มีพระภาคเจ้า
ผู้ทรงแสดงอ้างสิ่งที่ล่วงไปแล้ว คือ พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์ใดทรงแสดง
อ้างถึงสิ่งที่ล่วงไปแล้วมีชาติเป็นต้นแม้ชาติหนึ่งของพระองค์ และของสัตว์พวก
อื่น. บทว่า วิภูตรูปสณฺณิสฺส คือบุคคลผู้มีความสำคัญในรูปก้ำวล่วงแล้ว.
บทว่า สพฺพกายปฺปหยาโย คือ ละรูปกายได้ทั้งหมดด้วยการละชั่วครราว
และละด้วยการข่มไว้. อธิบายว่า ละปฏิสนธิในรูปภพได้แล้ว. บทว่า นตฺถิ
กิญฺจิตฺติ ปสฺสโต เห็นอยู่ว่าไม่มีอะไร คือ เห็นอยู่ว่าไม่มีอะไรเพราะเห็นแจ้ง
ว่าวิญญาณไม่มี. ท่านอธิบายว่า ได้อากิญจัญญายตนสมาบัติ. บทว่า ญาณํ
สกุณานุปฺจุจฺฉามิ ข้าแต่พระองค์ผู้เป็นศาकยะ ข้าพระองค์ทูลถามถึงญาณ
๑. บาลีเป็น ไปศาลปัญหา.

ไปสาธตมาณเพรียกพระผู้มีพระภาคเจ้า สักกะ ข้าแต่พระองค์ผู้เป็นศากยะ ข้าพระองค์ทูลถามถึงญาณของบุคคลนั้นว่าควรปรารธนาเช่นไร. บทว่า **กถิ เเนยุโย** ก็บุคคลนั้นควรแนะนำอย่างไร ควรให้ญาณเกิดแก่เขายิ่งขึ้นได้อย่างไร.

ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นทรงประกาศญาณของพระองค์ที่อันใคร ๆ กำจัดไม่ได้ในบุคคลเช่นนั้น เพื่อทรงพยากรณ์ญาณนั้นแก่ไปสาธตมาณพจึงตรัสคาถาสองคาถาต่อไป.

บทว่า **วิญญาณญฺจิติโย สพฺพปาอภิขานํ ตถาคโต** พระตถาคต ทรงรู้อย่างซึ่งภูมิเป็นที่ตั้งแห่งวิญญาณทั้งปวง คือ ทรงรู้อย่างวิญญาณญฺจิติทั้งปวง อย่างนี้ว่า สัตว์ทั้งหลายย่อมมีได้ ด้วยอภิสังขาร ด้วยปฏิสนธิ ๔. บทว่า **ติฏฺฐนฺตเมณิ ขานาติ** ทรงทราบบุคคลนั้นผู้ดำรงอยู่ คือทรงทราบบุคคลนั้นผู้ดำรงอยู่ได้ด้วยกรรมคืออภิสังขารว่า ต่อไปสัตว์นี้จักมีคติเป็นอย่างนี้. บทว่า **วิมุตฺตํ** คือ น้อมไปแล้วในอาภิญญัญญาตนสมาบัติเป็นต้น. บทว่า **ตปฺปฺปรายนํ** ผู้มีอาภิญญัญญาตนสมาบัตินั้นเป็นที่ไปในเบื้องหน้า คือ สำเร็จด้วยอาภิญญัญญาตนสมาบัตินั้น. บทว่า **อาภิญฺจญฺญาสมภวํ** **ยตุวา** ทรงทราบผู้ที่เกิดในอาภิญญัญญาตนภพ คือ ทรงทราบกรรมคืออภิสังขารที่ทำให้เกิดในอาภิญญัญญาตนภพ. เป็นอย่างไร นี่เป็นเครื่องหวังโย. บทว่า **นฺนุทิสฺสโยชนํ** **อิติ** ว่ามีความเพลิดเพลิดเป็นเครื่องประกอบ คือ รู้ความเพลิดเพลิดที่นับว่าอุปราคา ในภพนั้นว่าเป็นเครื่องประกอบ. บทว่า **ตโต ตตฺถ วิปสฺสุติ** แต่นั้นย่อมเห็นแจ้งในอาภิญญัญญาตนสมาบัตินั้น คือ แต่นั้นออกจากอาภิญญัญญาตนสมาบัติแล้ว เห็นแจ้งสมาบัตินั้นโดยความเป็นของไม่เที่ยงเป็นต้น. บทว่า

พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย สุตตนิบาต เล่ม ๑ ภาค ๖ - หน้าที่ 953

เอวี่ ฌาณั ตถึ ตสุส ฌาณขงบุคคณัันเป็นฌาณถ้องแท้ยงนี้ คือ
อรหัตฌาณเกดจึ้นแก่บุคคณัันผู้เห็นแจ้งยงนี้ ตามลำดับไม่วิปริต. บทว่า
วุสิมโต คืออยู่จบพรหมจรรย์แล้ว. บทที่เหลือในบททั้งปวงชัดเจนดีแล้ว.
พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงพระสูตรแม่นี้ ด้วยธรรมเป็นยอดคือพระอรหัต
นั้นแล.

เมื่อจบเทศนาได้มีผู้บรรลุธรรมเช่นกับครั้งก่อนนั้นแล.

จบอรรถกถาโปสาลสูตรที่ ๑๔ แห่งอรรถกถาขุททกนิกาย

ชื่อปรมัตถโชติกา

โมฆราชปัญหาที่ ๑๕

ว่าด้วยเรื่องมัจจุราชไม่เห็น

[๔๓๕] โมฆราชมาณพทูลถามปัญหาว่า

ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้ศากยะ

ข้าพระองค์ได้ทูลถามปัญหาถึงสองครั้งแล้ว

พระองค์ผู้มีพระจักขุ ไม่ทรงพยากรณ์แก่

ข้าพระองค์ แต่ข้าพระองค์ได้สดับมาว่า

พระสัมมาสัมพุทธเจ้าเป็นเทพฤทธิ จะทรง

พยากรณ์ในครั้งที่สาม (ข้าพระองค์จึงขอทูล

ถามว่า)

โลกนี้ โลกอื่น พรหมโลกกับทั้ง

เทวโลก ข้าพระองค์ย่อมไม่ทราบความเห็น

ของพระองค์ผู้โคดม ผู้เรืองยศ ข้าพระองค์

มีความต้องการด้วยปัญหา จึงได้มาเฝ้า

พระองค์ ผู้มีปกติเห็นธรรมอันงามอย่างนี้

บุคคลผู้พิจารณาเห็นโลกอย่างไร มัจจุราช

จึงจะไม่เห็น.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสพยากรณ์ว่า

ดูก่อนโมฆราช ท่านจงเป็นผู้มีสติ

ทุกเมื่อ พิจารณาเห็นโลกโดยความเป็นของ

ว่างเปล่าเกิด จงถอนความตามเห็นว่าเป็น
ตัวตนเสียแล้ว พึงเป็นผู้ข้ามพ้นมัจจุราชได้
ด้วยอาการอย่างนี้ บุคคลผู้พิจารณาเห็นโลก
อยู่อย่างนี้ มัจจุราชจึงจะไม่เห็น.

จบโมฆราชมาณวกปัญหาที่ ๑๕

อรรถกถาโมฆราชสูตรที่ ๑๕

โมฆราชสูตร มีคำเริ่มต้นว่า ทวาทิ สกุกิ ดังนี้.

ในบทเหล่านั้นบทว่า ทวาทิ คือข้าพระองค์ได้ทูลถามปัญหาถึงสอง
ครั้ง. อันที่จริงโมฆราชมาณวกนั้นได้เคยทูลถามปัญหาแก่พระผู้มีพระภาคเจ้าถึง
สองครั้ง เมื่อจบอชิตสูตรและติสสเมตเตยยสูตร. แต่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงรอ
ให้โมฆราชมาณวกมีอินทรีย์แก่กล้าก่อน จึงยังมีได้ทรงพยากรณ์. ด้วยเหตุนี้
โมฆราชมาณวกจึงได้ทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เป็นศาสดา ข้าพระองค์ได้ทูลถาม
ปัญหาถึงสองครั้งแล้ว. บทว่า ยาวตติยญจ เทวิติ พุยากรโธตีติ เม สุตติ
ข้าพระองค์ได้สดับมาว่า พระสัมมาสัมพุทธเจ้าผู้เป็นเทพฤณีจะทรงพยากรณ์ใน
ครั้งที่สาม คือ ข้าพระองค์ได้สดับมาอย่างนี้ว่า พระสัมมาสัมพุทธเจ้าผู้แสวงหา
คุณ ผู้ทรงจำแนกธรรม ผู้เป็นวิสุทธิเทพ ผู้อันข้าพระองค์ถามปัญหาแล้ว
จะทรงพยากรณ์กะสหธรรมิกในครั้งที่สาม. นัยว่า โมฆราชมาณวกนั้นได้ฟัง
อย่างนี้ ณ ฝั่งแม่น้ำโคธาวรีนั่นเอง ด้วยเหตุนี้โมฆราชมาณวกนั้นจึงทูลว่า
๑. บาลีเป็น โมฆราชปัญหา.

พฺยาคโรตฺติ เม สุตฺตํ ข้าพระองค์สดับมาว่า พระสัมมาสัมพุทธเจ้าจะทรงพยากรณ์ ดังนี้. บทว่า **อโย โลก** ได้แก่ มนุษยโลก. บทว่า **ปโร โลก** โลกอื่น ได้แก่ โลกที่เหนือเวณมนุษย์โลกนั้น. บทว่า **สเทวโก** พร้อมด้วยเทวโลก ได้แก่ โลกที่เหนือ ประกอบด้วยอุปตติเทพและสมมติเทพเวณพรหมโลก. บทว่า **พฺรหฺมโลโก สเทวโก** นี้ เพียงแสดงถึงนัยเป็นต้นว่า **สเทวเก โลก** ในโลกพร้อมด้วยเทวโลก ด้วยเหตุนี้ ฟังทราบโลกดังที่ได้กล่าวแล้วอย่างนั้นทั้งหมด. บทว่า **เอว อภิกฺกนฺตทสฺสาวี** ได้แก่ พระองค์ผู้มีปรกติเห็นธรรมอันงาม คือ ธรรมเลิศอย่างนี้. พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงถึงผู้สามารถเห็นอชยาศัยอริมุตติและคติอันเป็นที่ไปในเบื้องหน้าของโลกพร้อมทั้งเทวโลก. บทว่า **สุญฺญโต โลกํ อเวกฺขสฺสุ** ท่านจงพิจารณาเห็นโลกโดยความเป็นของว่างเปล่าเถิด คือจงพิจารณาเห็นโลก โดยความเป็นของว่างเปล่า ด้วยเหตุสองประการ คือด้วยลักษณะอันเป็นไปแล้วไม่มีเหลือ ๑ ด้วยพิจารณาเห็นเนื่อง ๆ ถึงสังขารเป็นของว่างเปล่า ๑. บทว่า **อตฺตานุทฺติจฺจ อูหจฺจ** คือ จงถอนความเห็นว่าเป็นตัวเป็นตนเสีย. บทที่เหลือในบททั้งปวงชัดเจนดีแล้ว. พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงพระสูตรนี้ ด้วยธรรมเป็นยอดคือพระอรหัตต์นั้นแล.

เมื่อจบเทศนาได้มีผู้บรรลุธรรมเช่นกันที่กล่าวไว้แล้วนั้นแล.

จบอรรถกถาโมฆราชสูตรที่ ๑๕ แห่งอรรถกถาขุททกนิกาย

ชื่อปรมัตถโชติกา

ปึงคิยปัญหาที่ ๑๖

ว่าด้วยการไม่เกิดอีก

[๔๔๐] ปึงคิยมาณพทูลถามปัญหาว่า

ข้าพระองค์เป็นคนแก่ มีกำลังน้อย

ผิวพรรณเศร้าหมอง นัยน์ตาทั้งสองของ

ข้าพระองค์ไม่แจ่มใส หูสำหรับฟังก็ไม่

สะดวก ขอข้าพระองค์อย่าได้เป็นคนหลง

ฉิบหายเสียในระหว่างเลย ขอพระองค์จง

ตรัสบอกธรรมที่ข้าพระองค์ควรรู้อันเป็น

เครื่องละชาติและชรา ในที่นี้เสียเถิด.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสพยากรณ์ว่า คุณก่อนปึงคิยะ

ชนทั้งหลายได้เห็นเหล่าสัตว์ผู้เดือด-

ร้อนอยู่เพราะรูปทั้งหลายแล้ว ยังเป็นผู้

ประมาท ก็ย่อยยับอยู่เพราะรูปทั้งหลาย คุณ

ก่อนปึงคิยะ เพราะเหตุนั้น ท่านจงเป็นคน

ไม่ประมาท ละรูปเสียเพื่อความไม่เกิดอีก.

ปี. ทิศใหญ่สี่ ทิศน้อยสี่ ทิศเบื้องบน

ทิศเบื้องต่ำ รวมเป็นสิบทิศ สิ่งไร ๆ ในโลก

ที่พระองค์ไม่เห็น ไม่ได้ฟัง ไม่ได้ทราบ

หรือไม่ได้รู้แจ้ง มิได้มี ขอพระองค์จงตรัส

บอกธรรมที่ข้าพระองค์ควรรู้ อันเป็นเครื่อง
ละชาติและชราในอัทภพนี้เถิด.

พ. ดูก่อนปึงคิยะ เมื่อท่านเห็นหมู่
มนุษย์ผู้ถูกตัดหาครอบงำแล้ว เกิดความ
เดือดร้อน อันชราถึงรอบข้าง ดูก่อนปึงคิยะ
เพราะเหตุนั้น ท่านจงเป็นคนไม่ประมาทละ
ตัณหาเสีย เพื่อความไม่เกิดอีก.

จบปึงคิยามาณวกปัญหาที่ ๑๖

อรรถกถापึงคิยสูตรที่ ๑๖

ปึงคิยสูตร มีคำเริ่มต้นว่า ชินฺโณหฺมสุมิ ดังนี้.

ในบทเหล่านั้น บทว่า ชินฺโณหฺมสุมิ อพฺโล วิทฺวณฺโณ ข้า-
พระองค์เป็นคนแก่ มีกำลังน้อย ผิวพรรณเศร้าหมอง คือ นัยว่า พรหมณ์
นั้นถูกชราครอบงำมีอายุได้ ๑๒๐ ปีโดยกำเนิด มีกำลังน้อย คิดว่า เราจักทำ
ให้ถึงบทในที่นี่ กลับทำเสียในที่อื่น และมีผิวพรรณเศร้าหมอง ด้วยเหตุนี้
ปึงคิยะจึงกล่าววว่า ชินฺโณหฺมสุมิ อพฺโล วิทฺวณฺโณ ดังนี้. บทว่า มาหฺม
ปนฺสฺสํ โมมุโห อนฺตราย ข้าพระองค์อย่าได้เป็นคนหลงนิบหายไปเสียใน
ระหว่างเลย คือ ข้าพระองค์ยังไม่ทำให้แจ้งซึ่งธรรมของพระองค์ ยังเป็นผู้
ไม่รู้แจ้ง อย่าได้นิบหายไปเสียในระหว่างเลย. บทว่า ชาติปราย อธิ วิปฺปหานํ
ธรรมเป็นเครื่องละชาติและชราในที่นี้ คือ ขอพระองค์จงทรงบอกธรรมเป็น
เครื่องละชาติและชรา คือ นิพพานธรรม ณ บาทมูลของพระองค์หรือ ณ
ปาสาณกเจดีย์นี้ ที่ข้าพระองค์ควรรู้เถิด.

บัดนี้ เพราะปิงคิยะกล่าวคาถาว่า **จิณฺโณหมสมฺมิ** เพราะเพ่งในกาย
ฉะนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า เพื่อให้ปิงคิยะนั้นละความเชื่อในกายเสียจึงตรัส
ว่า **ทิสฺวาน รุเปสุ วิหฺลฺยมาเน** คนทั้งหลายได้เห็นเหล่าสัตว์ผู้เดือดร้อน
ในเพราะรูป ดังนี้.

ในบทเหล่านั้น บทว่า **รุเปสุ** คือเพราะรูปเป็นเหตุเป็นปัจจัย. บทว่า
วิหฺลฺยมาเน คือ เดือดร้อนอยู่ด้วยกรรมกรรมเป็นต้น. บทว่า **รูปฺปนฺนติ**
รุเปสุ ย่อมย่อยยับในเพราะรูปทั้งหลาย คือ คนทั้งหลายย่อมย่อยยับย่อมลำบาก
ด้วยโรคทั้งหลายมีโรคตาเป็นต้น เพราะรูปเป็นเหตุ.

ปิงคิยะแม้ฟังข้อปฏิบัติที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสจนถึงพระอรหันต์แล้วก็
ยังไม่บรรลุธรรมวิเศษ เพราะความขราและกำลังน้อย เมื่อจะสรรเสริญพระผู้มี-
พระภาคเจ้าด้วยคาถานี้ชื่อว่า **ทิสฺวา จ ตฺสฺโส** ทิศใหญ่สี่ดังนี้ จึงวิงวอนขอให้
เทศนา. ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อจะทรงแสดงปฏิบัติทางจนถึงพระอรหันต์
แก่ปิงคิยะอีกจึงตรัสคาถาว่า **ตณฺหาธิปนฺเน** หม่อมมนุษย์ถูกตัดหาคอบงมาแล้ว
ดังนี้เป็นต้น. บทที่เหลือในบททั้งปวงชัดเจนดีแล้ว. พระผู้มีพระภาคเจ้าทรง
แสดงพระสูตรแม่นี้ ด้วยธรรมเป็นยอดคือพระอรหันต์นั้นแล.

อนึ่ง เมื่อจบเทศนาปิงคิยะได้ตั้งอยู่ในอนาคามีผล. นัยว่าปิงคิยะนั้น
คิดในระหว่าง ๆ ว่า พาวรีพราหมณ์ผู้เป็นลุงของเราไม่ได้ฟังเทศนาอันวิจิตร
เลียบแหลมอย่างนี้ จะมีประโยชน์อะไรด้วยการฟังของเรา เพราะความฟังชาน
ด้วยความเชื่อนั้นปิงคิยะจึงไม่ได้บรรลुพระอรหันต์. ส่วนชฎิล ๑,๐๐๐ ที่เป็น
อันเตวาลิกของปิงคิยะนั้นได้บรรลुพระอรหันต์. ทั้งหมดทรงบาตรและจีวรสำเร็จ
ด้วยฤทธิ์ได้เป็นเอหิภิกขุ ด้วยประการฉะนี้.

จบอรรถกถापิงคิยสูตรที่ ๑๖ แห่งอรรถกถาขุททกนิกาย

ชื่อปรมัตถโชติกา

ปารายนานุสสังคีติคาถา

ว่าด้วยความแก่กล้าแห่งอินทรีย์ของมาณพ ๑๖ คน

[๔๔๑] เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ ปาสาณกเจดีย์ในมคธชนบทได้ตรัสปารายนสูตรนี้ อันพราหมณ์มาณพ ๑๖ คน ผู้เป็นบริวารของพราหมณ์พาวรี ทูลอาราธนาแล้ว ได้ตรัสพยากรณ์ปัญหา แม้หากว่าการบุคคลรู้ทั่วถึงอรรถ รู้ทั่วถึงธรรมแห่งปัญหาหนึ่ง ๆ แล้วพึงปฏิบัติธรรมอันสมควรแก่ธรรมไซ้ การบุคคลนั้น ก็พึงถึงฝั่งโน้นแห่งชราและมรณะได้แน่แท้ เพราะธรรมเหล่านี้ เป็นประโยชน์เกื้อกูลแก่การถึงฝั่งโน้น เพราะเหตุนั้น คำว่า ปารายนะ จึงเป็นชื่อแห่งธรรมปริยายนี้.

[๔๔๒] พราหมณ์มาณพผู้อาราธนา

ทูลถามปัญหา ๑๖ คนนั้น คือ อชิตมาณพ ๑

ติสสเมตเตยยมาณพ ๑ ปุณณกมาณพ ๑

เมตตคุมาณพ ๑ โชตกมาณพ ๑ อุปลิว-

มาณพ ๑ นันทมาณพ ๑ เหมกมาณพ ๑

โตทยมาณพ ๑ กัปปมาณพ ๑ ชตุกัณฐิ-

มาณพผู้เป็นบัณฑิต ๑ ภัทราวุธมาณพ ๑

อุทยมาณพ ๑ โปสถาลพราหมณ์มาณพ ๑

โมฆราชมาณพผู้มีปัญญา ๑ ปิงคิยมาณพผู้

แสวงหาคุณอันใหญ่ ๑ พราหมณ์มาณพทั้ง

๑๖ คนนี้ ได้เข้าไปเฝ้าพระพุทธเจ้าผู้แสวง
หาคุณอันใหญ่ ทรงมีพระอนันตบรม
พรหมณ์มาณพทั้ง ๑๖ คน ได้เข้าไปเฝ้า
ทูลถามปัญหาอันละเอียด กะพระพุทธเจ้าผู้
ประเสริฐสุด.

พระพุทธเจ้าผู้เป็นมุณีได้ตรัสพยากรณ์
ปัญหาที่พรหมณ์มาณพเหล่านั้นทูลถามแล้ว
ตามที่เป็นจริง ทรงให้พรหมณ์มาณพทั้ง
หลายยินดีแล้ว ด้วยการตรัสพยากรณ์ปัญหา
ทุก ๆ ปัญหา

พรหมณ์มาณพทั้ง ๑๖ คนเหล่านั้น
อันพระพุทธเจ้าผู้เป็นเผ่าพันธุ์พระอาทิตย์ผู้มี
จักขุให้ยินดีแล้ว ได้ประพาสพรหมจรรย์
ในสำนักของพระพุทธเจ้า ผู้มีพระปัญญา
อันประเสริฐ.

เนื้อความแห่งปัญหาหนึ่ง ๆ ที่พระ-
พุทธเจ้าทรงแสดงแล้วด้วยประการใด ผู้ใด
ฟังปฏิบัติตามด้วยประการนั้น ก็ฟังจากฝั่ง
นี้ไปถึงฝั่งโน้นได้ ผู้นั้นเจริญมรรคอันอุดม

อยู่ ก็พึงจากฝั่งนี้ไปถึงฝั่งโน้นได้ ธรรม
ปริยายนั้นเป็นทางเพื่อไปสู่ฝั่งโน้น เพราะ
ฉะนั้น ธรรมปริยายนั้นจึงชื่อว่า ปารายณะ.

[๔๔๓] ปิงคิยมาณพกล่าวคาถาว่า

อาตมาจักขับตามภานิตเครื่องไปยัง
ฝั่งโน้น (อาตมาขอกล่าวตามที่พระผู้มี
พระภาคเจ้าได้ทรงเห็นแล้วด้วยพระญาณ)
พระพุทธเจ้าผู้ประเสริฐ ปราศจากมลทิน
มีพระปัญญากว้างขวาง ไม่มีความใคร่ ทรง
ดับกิเลสได้แล้ว จะพึงตรัสมูสาเพราะเหตุ
อะไร

เอาเถิด อาตมาจักแสดงวาจาที่ควร
เปล่ง ประกอบด้วยคุณของพระพุทธเจ้า
ผู้ทรงละความหลงอันเป็นมลทินได้แล้ว
ทรงละความถือตัวและความลบหลู่ได้
เด็ดขาด.

ดูก่อนท่านพราหมณาจารย์ พระ-
พุทธเจ้าทรงบรรเทาความมืด มีพระจักขุ
รอบคอบ ทรงถึงที่สุดของ ทรงล่วงภพ

ได้ทั้งหมด ไม่มีอาสวะ ทรงละทุกขได้
ทั้งปวง มีพระนามตามความเป็นจริงว่า
พุทโธ อันอาตมาเข้าเฝ้าแล้ว.

นกฟิงละป่าเล็ก แล้วมาอยู่อาศัย
ป่าใหญ่อันมีผลไม่มาก ฉันใด อาตมา มา
ละคณาจารย์ผู้มีความเห็นน้อยแล้ว ได้
ประสบพระพุทธเจ้าผู้มีความเห็นประเสริฐ
เหมือนหงส์โผลงสู่สระใหญ่ แม้ฉันนั้น

ก่อนแต่ศาสนาของพระโคตม
อาจารย์เหล่าใด ได้พยากรณ์ลัทธิของตนแก่
อาตมาในกาลก่อนว่า เหตุนี้ได้เป็นมาแล้ว
อย่างนี้ จักเป็นอย่างนี้ คำพยากรณ์ของ
อาจารย์เหล่านั้นทั้งหมด ไม่ประจักษ์แก่ตน
คำพยากรณ์ทั้งหมดนั้น เป็นเครื่องทำความ
ตริกลงให้ทวิมากขึ้น (อาตมาไม่พอใจในคำ
พยากรณ์นั้น)

พระโคตมพระองค์เดียว ทรง
บรรเทาความมืดสงบระงับ มีพระรัศมี
โชติช่วง มีพระปัญญาเป็นเครื่องปรากฏดุจ
แผ่นดิน มีพระปัญญากว้างขวาง ได้ทรง

แสดงธรรมอันบุคคลพึงเห็นเอง ไม่ประกอบ
ด้วยกาล เป็นที่สิ้นตัณหา ไม่มีจัญไร หา
อุปมาในที่ไหน ๆ มิได้ แก้อาตมา.

พราหมณ์พาวรีผู้อาจารย์กล่าวคาถาอะระหังปิณฑะว่า

ท่านปิณฑะ พระโคตมพระองค์ใด
ได้ทรงแสดงธรรมอันบุคคลพึงเห็นเอง ไม่
ประกอบด้วยกาล เป็นที่สิ้นตัณหา ไม่มี
จัญไร หาอุปมาในที่ไหน ๆ มิได้แก่ท่าน
เพราะเหตุไรหนอ ท่านจึงอยู่ปราศจาก
พระโคตมพระองค์นั้น ผู้มีพระปัญญาเป็น
เครื่องปรากฏจวบแผ่นดิน มีพระปัญญา
กว้างขวาง ล้นกาลแม้ครู่หนึ่งเล่า.

พระปิณฑะกล่าวคาถาตอบพราหมณ์พาวรีผู้อาจารย์ว่า

ท่านพราหมณ์ พระโคตมพระองค์ใด
ได้ทรงแสดงธรรมอันบุคคลพึงเห็นเอง ไม่
ประกอบด้วยกาล เป็นที่สิ้นตัณหา ไม่มี
จัญไร หาอุปมาในที่ไหน ๆ มิได้ แก้อาตมา
อาตมามีได้อยู่ปราศจากพระโคตมพระองค์
นั้น ผู้มีพระปัญญาเป็นเครื่องปรากฏ
แผ่นดิน มีพระปัญญากว้างขวาง ล้นกาล
แม้ครู่หนึ่ง.

ท่านพราหมณ์ อาตมาไม่ประมาท

ทั้งกลางคืนกลางวัน เห็นอยู่ซึ่งพระพุทธเจ้า
ผู้โคดมพระองค์นั้นด้วยใจ เหมือนเห็นด้วย
จักขุ ฉะนั้น อาตมานมัสการอยู่ซึ่งพระ-
พุทธเจ้าผู้โคดมพระองค์นั้นตลอดราตรี
อาตมา มาสำคัญความไม่อยู่ปราศจาก
พระพุทธเจ้าผู้โคดมพระองค์นั้น ด้วยความ
ไม่ประมาทนั้น.

ศรัทธา ปิติ มนะ และสติของอาตมา
ย่อมโน้มไปในคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าผู้
โคดม พระพุทธเจ้าผู้โคดม ผู้มีพระปัญญา
กว้างขวาง ประทับอยู่ยังทิศาภาคใด ๆ
อาตมานั้นเป็นผู้โน้มไปโดยทิศาภาค
นั้น ๆ นั้นแล.

ร่างกายของอาตมาผู้แก่แล้ว มีกำลัง
และเรี่ยวแรงน้อยนั่นเอง ท่านพราหมณ์
อาตมาไปสู่พระพุทธเจ้าด้วยการไปแห่ง
ความดำริเป็นนิตย์ เพราะว่าใจของอาตมา
ประกอบแล้วด้วยพระพุทธเจ้านั้น.

อาตมานอนอยู่บนเปือกตม คือกม
ดินร่นอยู่ (เพราะตัณหา) ลอยจากเกาะหนึ่ง

ไปสู่เกาะหนึ่ง ครั้งนั้นอาตมาได้เห็นพระ-
สัมพุทธเจ้า ผู้ทรงข้ามโอฆะได้แล้ว ไม่มี
อาสวะ.

(ในเวลาจบคาถานี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงทราบความแก่กล้าแห่ง
อินทรีย์ของพระปิงคิยะและพราหมณ์พาวรีแล้ว ประทับอยู่ ณ นครสาวัตถี
นั่นเอง ทรงเปล่งพระรัศมีดุจทองไปแล้ว พระปิงคิยะกำลังนั่งพรณนา
พระพุทธรูปแก่พราหมณ์พาวรีอยู่. ได้เห็นพระรัศมีและคิดว่า นี่อะไร
เหลือวแลไป ได้เห็นพระผู้มีพระภาคเจ้าประหนึ่งประทับอยู่เบื้องหน้าตน จึง
บอกแก่พราหมณ์พาวรีว่า พระพุทธเจ้าเสด็จมาแล้ว พราหมณ์พาวรีได้ลุกจาก
อาสนะประคองอัญชลียืนอยู่. แม้พระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อจะทรงแผ่พระรัศมี
แสดงพระองค์แก่พราหมณ์พาวรี ทรงทราบธรรมเป็นที่สบายของพระปิงคิยะ
และพราหมณ์พาวรีทั้งสองแล้ว เมื่อจะตรัสเรียกแต่พระปิงคิยะองค์เดียว จึง
ได้ตรัสพระคาถานี้ว่า)

ดูก่อนปิงคิยะ พระวักกิ พระ-
ภัทราวุธะ และพระอาฬวีโคดม เป็นผู้มิ
ศรัทธาน้อมลงแล้ว (ได้บรรลอรหัตตด้วย
ศรัทธาธุระ) ฉันทิใด แม้ท่านก็จงปล่อย
ศรัทธาลง ฉันทันั้น ดูก่อนปิงคิยะ เมื่อท่าน
น้อมลงด้วยศรัทธา ปรรากวิปัสสนา โดยนัย
เป็นต้นว่า สังขารทั้งปวงไม่เที่ยง ก็จักถึง

นิพพาน อันเป็นฝั่งโน้นแห่งวิภูฏะอันเป็น
บ่วงแห่งมัจจุราช.

พระปิงคิยะเมื่อจะประกาศความเลื่อมใสของตนจึงกราบทูลว่า

ข้าพระองค์นี้ยอมเลื่อมใสอย่างยิ่ง

เพราะได้ฟังพระวาจาของพระองค์ผู้เป็นมุณี
พระองค์มีกิเลสจุกหลังคาอันเปิดแล้ว ตรัสรู้
แล้วด้วยพระองค์เอง ไม่มีกิเลสจุกเสาเขื่อน
ทรงมีปฏิภาณ ทรงทราบธรรมเป็นเหตุกล่าว
ว่าประเสริฐยิ่ง ทรงทราบธรรมชาติทั้งปวง
ทั้งเลวและประณีต ด้วยพระอภิปัญญา
พระองค์เป็นศาสดาผู้กระทำที่สุดแห่งปัญหา
ทั้งหลาย แก่เหล่าชนผู้มีความสงสัยปฏิญาณ
อยู่ นิพพานอันกิเลสมีรากะเป็นต้นไม่พึง
นำไปได้ เป็นธรรมไม่กำเริบ หาดูปมาใน
ที่ไหน ๆ มิได้.

ข้าพระองค์จักถึงอนุปาติเสส-

นิพพานธาตุแน่แท้ ข้าพระองค์ไม่มีความ
สงสัยในนิพพานนี้เลย ขอพระองค์จงทรงจำ
ข้าพระองค์ว่า เป็นผู้มิจิตน้อมไปแล้ว (ใน
นิพพาน) ด้วยประการนี้แล.

จบปารายนวรรคที่ ๕

อรรถกถาปารายนานุสัจจิติกาถา

ต่อจากนี้ไปพระสังคิติกาจารย์ เมื่อจะสรรเสริญเทศนา จึงได้กล่าวคำ
มีอาทิว่า **อิทมโวจ ภควา**. ดังนี้

ในบทเหล่านั้น บทว่า **อิทมโวจ** คือพระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัส
ปารายนสูตรนี้. บทว่า **ปริจารกโสฬสหนุ** ปราหมณ์มาณพ ๑๖ คน
ผู้เป็นบริวาร คือปราหมณ์ ๑๖ คน พร้อมด้วยปิงคิยะผู้เป็นบริวารของพาวรี-
ปราหมณ์ หรือปราหมณ์ ๑๖ คน ผู้เป็นบริวารของพระผู้มีพระภาคเจ้าผู้เป็น
พระพุทธรเจ้า ชื่อว่า ปราหมณ์ ๑๖ คนผู้เป็นบริวาร. บริวารเหล่านั้นเป็น
ปราหมณ์ทั้งหมด. บรรดาปราหมณ์เหล่านั้น บริษัทของปราหมณ์ ๑๖ คน
นั่งข้างหน้า ข้างหลัง ข้างซ้าย และข้างขวาข้างละ ๖ โยชน์ นั่งแถวตรง ๑๒
โยชน์. บทว่า **อชฺฌิตุโธ** แปลว่า ทูลอาราธนา. บทว่า **อตุถมณฺเฑย** รู้
ทั่วถึงอรรถ คือรู้ความแห่งบาลี. บทว่า **ธมฺมมณฺเฑย** รู้ทั่วถึงธรรม คือรู้
ธรรมในบาลี. พระสังคิติกาจารย์ตั้งชื่อธรรมปริยายนี้ อย่างนี้ว่า ปารายนะ
แล้วเมื่อจะประกาศชื่อของปราหมณ์เหล่านั้นได้กล่าววว่า **อชิตุ ติสฺสเมตฺเตย-**
โย ฯลฯ **พุทฺธเสฏฺฐมฺพคามุ** ปราหมณ์ ๑๖ คน คือ อชิตุ ติสฺสเมตฺเตย-
เตยยะ ฯลฯ ได้เข้าไปเฝ้าทูลถามปัญหาแก่พระพุทธรเจ้าผู้ประเสริฐสุด.

ในบทเหล่านั้น บทว่า **สมฺปนฺนจรณ** ผู้มีจรณะสมบูรณ์ คือถึง
พร้อมแล้วด้วยศีลในพระปาติโมกข์เป็นต้น อันเป็นเหตุใกล้ให้ถึงพระนิพพาน.
บทว่า **อิสี** ได้แก่ ผู้แสวงหาคุณใหญ่ คำที่เหลือชัดเจนแล้ว. ต่อจากนี้ไป บทว่า
พุทฺทมฺจริยมจฺริสุ ความว่า ปราหมณ์ทั้งหลายได้ประพุดติมรรคพรหมจรรย์.
เพราะฉะนั้น บทว่า **ปารายน** ท่านอธิบายว่า เป็นทางไปสู่นิพพานอันเป็น
ฝั่งโน้นนั้น.

บพว่า ปารายนมมกุชยิสฺส ปิงคิยะกล่าววว่า อาตมาจักจับตามภายิต
เครื่องไปยังฝั่งโน้น นี้เป็นความเชื่อของบพว่า ปารายนัน นั้น. จริงอยู่
เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงปารายนสูตรจบแล้ว ชฎิล ๑๖,๐๐๐ ได้บรรลุ
พระอรหัต. เทวดามนุษย์นับได้ ๑๔ โภกฺกิตฺที่เหลือ ได้บรรลุธรรม สมดังที่
พระโหราณาจารย์กล่าวไว้ว่า

แต่นั้นพระพุทธเจ้าทรงยังสัตว์ ๑๔ โภกฺกิตฺ

ให้ดื่มอมตธรรม ในปารายนสมาคมนันนำ

รินรมย์ ที่ปาสาณกเจดีย์.

ก็แลครั้นจบพระธรรมเทศนาแล้ว มนุษย์ทั้งหลายที่มาจากที่นั่น ๆ
ได้ไปปรากฏในคามนิคมเป็นต้นของตน ๆ ด้วยอานุภาพของพระผู้มีพระภาคเจ้า
นันแล. แม้พระผู้มีพระภาคเจ้าก็เสด็จไปกรุงสาวัตถี แวดล้อมด้วยภิกษุไม่น้อย
มีภิกษุผู้เป็นบริวาร ๑๖,๐๐๐ รูปเป็นต้น. ณ ที่นั่น ปิงคิยะถวายบังคมพระผู้มี-
พระภาคเจ้าแล้วทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์จะขอไปเพื่อบอกพาวรี
พราหมณ์ว่าพระพุทธเจ้าทรงอุบัติแล้ว เพราะพาวรีพราหมณ์นั้นจะรับฟังข้า-
พระองค์ ดังนี้. ลำดับนั้น พระปิงคิยะอันพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงอนุญาตแล้วจึง
ไปยังฝั่งแม่น้ำโคธาวรีโดยไปด้วยฉาน มุ่งหน้าไปยังอาศรมด้วยการเดินเท้า
พาวรีพราหมณ์เห็นพระปิงคิยะเดินทางไปถึงจึงถามว่า ปิงคิยะ พระพุทธเจ้าทรง
อุบัติขึ้นในโลกแล้วหรือ. ปิงคิยะภิกษุตอบว่า พระพุทธเจ้าทรงอุบัติแล้วพราหมณ์
พระองค์ประทับนั่ง ณ ปาสาณกเจดีย์แสดงธรรมแก่พวกอาตมา อาตมาจักแสดง
ธรรมนั้นแก่ท่าน. ลำดับนั้น พาวรีพราหมณ์พร้อมด้วยบริษัทบุชชชพระปิงคิยะ

นั้นด้วยเครื่องสักการะเป็นอันมาก แล้วปูอาสนะให้นั่ง. พระปิงคิยะนั่งบนอาสนะนั้นแล้ว กล่าวคาถามีอาทิว่า **ปารายนมมกุคยิสฺส** ดังนี้.

ในบทเหล่านั้น บทว่า **อนุคยิสฺส** คืออาตมาภาพจักขับภายิตที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงขับแล้ว. บทว่า **ยถา อทุกฺกฺขิ** อาตมาขอกล่าวตามที่พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ทรงเห็นแล้ว คือ พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ทรงเห็นแล้วด้วยอสาชารณญาณ (ญาณไม่ทั่วไป) อันเป็นการตรัสรู้ยิ่งตามความจริงด้วยพระองค์เอง. บทว่า **นิกฺกโม** ไม่มีความใคร่ คือละความใคร่ได้แล้ว. ปาฐะว่า **นิกฺกโม** บ้าง แปลว่ามีความเพียร หรือออกจากกรรมฝ่ายอกุศล. บทว่า **นิพฺพาน** ทรงดับกิเลส คือ เว้นจากเครื่องร้อยรัดคือกิเลส หรือเว้นจากตัณหานั่นเอง. บทว่า **กิสฺส เหตุ มุสา ภณ** จะพึงตรัสมุสาเพราะเหตุไร. ท่านแสดงไว้ว่ากิเลสอันเป็นเหตุให้กล่าวมุสา พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงละได้แล้ว. พระปิงคิยะ ให้พราหมณ์เกิดอุตสาหะในการฟังด้วยบทนี้. บทว่า **วณฺณุปสฺสฺสฺส** คือวาจาอันประกอบด้วยคุณ. บทว่า **สจฺจวฺหโย** มีพระนามตามความเป็นจริง คือประกอบด้วยพระนามตามความเป็นจริงว่า **พฺพฺโพ**. บทว่า **พฺรหฺเม** พระปิงคิยะเรียกพราหมณ์นั้น. บทว่า **กฺุพฺพนํ** ได้แก่ ป่าเล็ก. บทว่า **พฺหุพฺลํ** กานนํ **อวเสยฺย** มาอยู่อาศัยป่าใหญ่อันมีผลไม้มาก คือมาอยู่อาศัยป่าใหญ่อันบริบูรณ์ไปด้วยผลไม้มากหลายชนิด. บทว่า **อปฺปทฺสฺส** อาตมาละอาจารย์ผู้มีความเห็นน้อย คือละคณาจารย์เริ่มต้นแต่พาวรีพราหมณ์. บทว่า **มโหฺทธิ** ได้แก่ ห้วงน้ำใหญ่มีสระอนาคตเป็นต้น. บทว่า **เยเม ปฺพฺเพ** ตัดบทเป็น **เย อิม ปฺพฺเพ**. บทว่า **ตมฺนุทาสีโน** คือทรงบรรเทาความ

มีศ สงบระงับได้. บทว่า **ฐริปญฺญาโณ** คือ มีพระปัญญาเป็นเครื่องปรากฏ
คุณจริง. บทว่า **ฐริเมธโส** คือมีพระปัญญากว้างขวาง. บทว่า **สนฺทิจฺฉิม-**
กาลิก ทรงแสดงธรรมอันบุคคลพึงเห็นเองไม่ประกอบด้วยกาล คือ พึงเห็น
ผลด้วยตนเอง ไม่พึงเห็นผลในกาลที่มีระหว่าง. บทว่า **อนิติก** ไม่มีจัญไร
คือ เว้นจากจัญไรมีกิเลสเป็นต้น.

ลำดับนั้น พาวรีพราหมณ์กล่าวคาถาสองคาถา กะปิงคิยภิกษุนี้ว่า
กิณฺหุ ตมฺหา เหตุไรหนอ ท่านจึงอยู่ปราศจากพระโคตมพระองค์นั้น ดังนี้
เป็นต้น. จากนั้น ท่านปิงคิยะเมื่อจะแสดงถึงการที่ต้องจากสำนักของพระผู้มี-
พระภาคเจ้า จึงกล่าวคาถามีอาทิว่า **นาหิ ตมฺหา** อาตมามีได้อยู่ปราศจาก
พระโคตมพระองค์นั้น ดังนี้.

บทว่า **ปฺลฺสฺสามิ น** มนสา **จกฺขฺนา** วา ความว่า อาตมาเห็นพระ
โคตมนี้ด้วยใจเหมือนเห็นด้วยจักขุ. บทว่า **นฺมสฺสฺมานิ** **วิเวสฺมิ** **รจฺตี** คือ
อาตมานมัสการนอบน้อมอยู่ตลอดคืน. บทว่า **เตน** **เตเนว** **นโต** อาตมา
นอบน้อมไปโดยทิศนั้น ๆ คือแสดงว่า พระพุทธเจ้าประทับอยู่โดยทิศภาค
ใด แม้อาตมาก็นอบน้อมไปโดยทิศภาคนั้น ๆ. บทว่า **ทฺพฺพฺพลถามกสฺส** คือ
มีกำลังเรี่ยวแรงน้อย. อีกอย่างหนึ่ง มีกำลังน้อยและมีโรคเบียดเบียน. ท่าน
อธิบายว่า มีกำลังและความเพียรเลวลง. บทว่า **เตเนว** **กาโย** **น** **ปฺเลติ**
กายไม่เข้าไปด้วยเหตุนี้มันเอง คือ กายไม่ไป เพราะมีกำลังและเรี่ยวแรงน้อย
นั่นเอง หรือว่า พระพุทธเจ้าประทับอยู่โดยที่ใด กายไม่ไปโดยที่นั่น. ปาฐะ
ว่า **น** **ปฺเรติ** บ้าง. ความอย่างเดียวกัน. บทว่า **ตตฺถ** คือในสำนักของ

พระพุทธเจ้า. บทว่า **สงกุปฺปนฺนตาย** คือด้วยการไปแห่งความดำรินั้น.
บทว่า **เตน ยุตฺโต** ใจของอาตมาประกอบด้วยพระพุทธเจ้านั้น ท่านแสดงว่า
พระพุทธเจ้าประทับ อยู่ ณ ที่ใด ใจประกอบแล้ว ไม่ปราศจากการประกอบ คือ
มุ่งตรงต่อพระพุทธองค์ ณ ที่นั้น. บทว่า **ปงฺเก สยาโน** คืออาตมานอนอยู่
บนเปือกตม คือกามทั้งหลาย. บทว่า **ทีปา ทีปํ อุปลฺลวํ** เล่นจากที่ฝั่งหนึ่ง
ไปสู่ที่ฝั่งหนึ่ง คือเข้าไปหาศาสดาทั้งหลายเป็นต้น. บทว่า **อถทุทฺถาสี
สมฺพุทฺธํ** ครั้งนั้นอาตมาได้เห็นพระพุทธเจ้า คือ อาตมานั้นได้ถึงความเห็น
ผิด ๆ แล้วเที่ยวไปตามลำดับ* ครั้งนั้นได้เห็นพระพุทธเจ้า ณ ปาสาณกเจดีย์.

เมื่อจบคานี พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงทราบความแก่กล้าแห่งอินทริย์
ของพระปิงคยะและของพราหมณ์พาวรีแล้วประทับยืนอยู่ ณ กรุงสาวัตถินั้นเอง
ทรงเปล่งพระรัศมีสีทองไป. พระปิงคยะ นั่งพรรณนาถึงพระพุทธคุณแก่
พราหมณ์พาวรีอยู่นั้นแหละ ได้เห็นพระรัศมีแล้วคิดว่า นี้อะไร เหลียวแลไป
ได้เห็นพระผู้มีพระภาคเจ้าดูประทับอยู่ข้างหน้าตน จึงบอกพาวรีพราหมณ์ว่า
พระพุทธเจ้าเสด็จมาแล้ว. พราหมณ์ลุกจากที่นั่ง ยืนประคองอัญชลี. แม้
พระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นทรงแผ่พระรัศมีแล้ว จึงทรงแสดงตนแก่พราหมณ์
ทรงทราบธรรมเป็นที่สบายของคนทั้งสอง เมื่อจะตรัสเรียกพระปิงคยะเท่านั้น
จึงได้ตรัสพระคานีว่า **ยถา อหุ วกฺกฺลิตฺติ** ดังนี้เป็นต้น.

บทนั้นมีความดังนี้ พระวัคคลี พระภัทราวุธแห่งมาณพ ๑๖ และ
พระอาฬวกโคดม เป็นผู้น้อมใจไปด้วยศรัทธาแล้ว ได้บรรลุพระอรหัตด้วย
ศรัทธาทุกรูปจันใด แม้ท่านถึงปล่อยศรัทธานั้นฉนั้นนั้น แต่เมื่อท่านน้อม
๑. ม. อนฺวาทินฺนฺนโต.

ใจไปด้วยศรัทธา ปราบวิปัสสนาโดยนัยมีอาทิว่า สังขารทั้งหลายทั้งปวงไม่เที่ยง ก็จักถึงนิพพานอันเป็นฝั่งโน้นแห่งวัฏฏะอันเป็นปวงแห่งมัจจุ. พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงจบเทศนาลงด้วยธรรมเป็นยอด คือพระอรหัตตนั้นแล.

เมื่อจบเทศนาพระปิงคิยะตั้งอยู่ในพระอรหัต. พาวรีพราหมณ์ตั้งอยู่ในอนาคามีผล. ส่วนศิษย์ ๕๐๐ ของพาวรีพราหมณ์ ได้เป็นพระโสดาบัน.

บัดนี้ ปิงคิยกิษุ เมื่อประกาศความเลื่อมใสของตน จึงกล่าวคำมีอาทิว่า เอส ภิกษุ ข้าพระองค์นี้ยอมเลื่อมใสอย่างยิ่ง ดังนี้.

ในบทเหล่านั้นบทว่า **ปฎิภาณวา** ทรงมีปฎิภาณ คือเข้าถึงปฎิภาณ-ปฎิสัมภิตา (ปัญญาอันแตกฉานในปฎิภาณ). บทว่า **อริเทเว อภิญญา** คือทรงทราบธรรมเป็นเหตุให้เรียกว่าอริเทพ. บทว่า **ปโรรวริ** คือเลวและประณีต. ท่านอธิบายว่า ฐัธรรมชาติทั้งปวงอันทำความเป็นอริเทพ ของตนและของคนอื่น. บทว่า **กงฺขินิ ปฎิขานตํ** คือเหล่าชนผู้มีความสงสัยปฎิญญาอยู่ว่า เราหมดความสงสัยในธรรมของสัตบุรุษ. บทว่า **อสิหิริ** ได้แก่นิพพานอันราคาเป็นต้นนำไปไม่ได้. บทว่า **อสงฺกุปฺปํ** คือไม่กำเริบมีอันไม่แปรปรวนไปเป็นธรรมดา. พระปิงคิยะกล่าวถึงนิพพานด้วยบทสองบท. บทว่า **อทฺธา คมิสฺสามิ** คือข้าพระองค์จักถึงอนุปาติเสสนิพพานชาตุนั้นเป็นแน่แท้. บทว่า **น เมตฺถ กงฺขา** คือความสงสัยในนิพพานนี้มีได้มีแก่ข้าพระองค์. บทว่า **เอวํ มํ ชาเรหิ อธิมุตฺตจิตฺตํ** ขอพระองค์จงทรงจำข้าพระองค์ว่าเป็นผู้มีจิตน้อมไปแล้ว คือพระปิงคิยะยังศรัทธาให้เกิดขึ้นในตนด้วยพระโอวาทของพระผู้มีพระภาคเจ้านี้ว่า แล้วปล่อยเสียด้วยศรัทธาธุระนั่นเอง เมื่อจะประกาศ

พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย สุตตนิบาต เล่ม ๑ ภาค ๖ - หน้าที่ 974

ความที่ตนมีจิตน้อมไปแล้วด้วยศรัทธา จึงทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ขอ
พระองค์จงทรงจำข้าพระองค์ว่าเป็นผู้มีจิตน้อมไปแล้วเถิด ด้วยประการฉะนี้.
อธิบายในที่นี้มีดังต่อไปนี้ว่า พระองค์ตรัสกะข้าพระองค์อย่างใด ขอพระองค์
ทรงจำข้าพระองค์ว่า อธิมุตตะ ผู้น้อมใจไปแล้วเถิด.

จบอรรถกถาพระสูตร

แห่งปารายนานุสัทธิคคาถา ในกัณฑ์แห่งอรรถกถาสุตตนิบาต

แห่งอรรถกถาขุททกนิกาย ชื่อ ปรมัตถโชติกา

จบอรรถกถापารายนวรรคที่ ๕

รวมพระสูตรที่มีในสุตตนิบาตนี้ คือ

วรรคที่ ๑

[๔๔๔] ๑. อุรคสูตร ๒. ฌนียสูตร
๓. ชักควิสาณสูตร ๔. กสิภารทวารชสูตร
๕. จุนทสูตร ๖. ปราภวสูตร ๗. วสธสูตร
๘. เมตตสูตร ๙. เหมวตสูตร ๑๐. อาพวก-
สูตร ๑๑. วิชยสูตร ๑๒. มุนิสูตร.

นี้มีเนื้อความดีมาก รวมพระสูตรได้
๑๒ สูตร พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้มีพระจักขุ
หามลทินมิได้ ทรงจำแนกแสดงไว้ดีแล้ว
บัณฑิตทั้งหลายได้สดับกันมาว่า อูรควรรค.

วรรคที่ ๒

๑. รตนสูตร ๒. อามคันธสูตร ๓.
หิริสูตร ๔. มงคลสูตร ๕. สัจฉิโถมสูตร
๖. ธรรมจรรย์สูตร ๗. พราหมณธัมมิก-
สูตร ๘. นาวาสูตร ๙. กิงสีลสูตร ๑๐.
อุฏฐานสูตร ๑๑. ราชูลสูตร ๑๒. วังคีลสูตร
๑๓. สัมมาปริพาชนียสูตร ๑๔. ธรรมิก
สูตร

๑. อรรถกถาว่า กปิลสูตร

พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย สุตตนิบาต เล่ม ๑ ภาค ๖ - หน้าที่ 976

วรรคที่ ๒ นี้รวมพระสูตรได้ ๑๔

สูตร พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงจำแนกไว้ดีแล้ว.

วรรคนี้ บัณฑิตทั้งหลายกล่าววรรค
ที่ ๒ นั้นว่า จุกวรรค.

วรรคที่ ๓

๑. ปัพพัชชาสูตร ๒. ปธานสูตร

๓. สุภามิตสูตร ๔. สุนทริกสูตร ๕.

มามสูตร ๖. สภียสูตร ๗. เสลสูตร ๘.

สัลลสูตร ๙. วาเสฏฐสูตร ๑๐. โกกาลิก-

สูตร ๑๑. นาลกสูตร ๑๒. ทวยตานุ-

ปัสสนาสูตร.

วรรคที่ ๓ นี้ รวมพระสูตรได้ ๑๒

สูตร พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงจำแนกไว้ดี

แล้วในวรรคที่ ๓ บัณฑิตได้สดับกันมามีชื่อ

ว่า มหาวรรค.

วรรคที่ ๔

๑. กามสูตร ๒. कुหัญญกสูตร ๓.

ทุกัญญกสูตร ๔. สุทัญญกสูตร ๕.

ปรหมัญญกสูตร ๖. ขราสูตร ๗. ติสส-

เมตเตยยสูตร ๘. ปฐูรสูตร ๙. มากันทिय-

สูตร ๑๐. ปุราเภทสูตร ๑๑. กลหวิวาทสูตร
๑๒. จูฬวิญญูสูตร ๑๓. มหาวิญญูสูตร ๑๔.
ตฺวฏกสูตร ๑๕. อัคตทัณฑสูตร ๑๖. สารี-
ปุตตสูตร

วรรคที่ ๕ นี้รวมพระสูตรได้ ๑๖
สูตร พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงจำแนกไว้ดี
แล้วในวรรคที่ ๔ บัณฑิตทั้งหลายกล่าว
วรรคที่ ๔ นั้นว่า อัญญกวรรค.

วรรคที่ ๕

พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้ประเสริฐใน
คณะ ประทับอยู่ ณ ปาสาณกเจดีย์อัน
ประเสริฐ อันบุคคลตกแต่งไว้ดีแล้ว ใน
มคชนบทเป็นรัมนียสถาน เป็นประเทศอัน
สวยงาม เป็นที่อยู่อาศัยแห่งบุคคลผู้มีบุญ
อันได้กระทำไว้แล้ว.

อนึ่ง ได้ยินว่า พระผู้มีพระภาคเจ้า
อันพรหมณ์ ๑๖ คน ทูลถามปัญหาแล้ว
ได้ทรงประกาศประทานธรรมกะชนทั้งสอง
พวกผู้มาประชุมกันเต็มที ณ ปาสาณกเจดีย์
ในบริษัทประมาณ ๑๒ โยชน์ เพราะการ
ถามโศภสปัญหา.

พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้ทรงชนะ ผู้เลิศ

กว่าสัตว์ได้ทรงแสดงธรรมอันประกาศอรรถ
บริบูรณ์ด้วยพยัญชนะ เป็นที่เกิดความเกษม
อย่างยิ่ง เพื่อประโยชน์แก่อุฎลแกโลก.

พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้เลิศกว่าสัตว์

ได้ทรงแสดงพระสูตรอันวิจิตรด้วยธรรมเป็น
อันมาก เป็นเหตุให้ปลดปล่อยกิเลสทั้งปวง
ได้ทรงแสดงพระสูตรอันประกอบด้วยบท
แห่งพยัญชนะและอรรถ มีความเปรียบเทียบ
ซึ่งหมายรู้กันแล้วด้วยอักขระอันมั่นคง เป็น
ส่วนแห่งความแจ่มแจ้งแห่งวิจารณ์ญาณของ
โลก.

พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้เลิศกว่าสัตว์

ได้ทรงแสดงพระสูตรอันไม่มีมลทินเพราะ
มลทินคือราคะ มลทินคือโทสะ มลทินคือ
โมหะ เป็นส่วนแห่งธรรมปราศจากมลทิน
เป็นส่วนแห่งความแจ่มแจ้งแห่งวิจารณ์ญาณ
ของโลก.

พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้เลิศกว่าสัตว์

ได้ทรงแสดงพระสูตรอันประเสริฐ อันไม่มี
มลทินเพราะมลทินคือกิเลส มลทินคือทวจริต

เป็นส่วนแห่งธรรมปราศจากมลทิน เป็น
ส่วนแห่งความแจ่มแจ้งแห่งวิจารณ์ญาณของ
โลก.

พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้เลิศกว่าสัตว์
ได้ทรงแสดงพระสูตรอันประเสริฐเป็นเหตุ
ปลดปล่อยอาสวะ กิเลสเป็นเครื่องผูก กิเลส
เป็นเครื่องประกอบ นิวรณ์ และมลทินทั้ง ๓
ของโลกนั้น.

พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้เลิศกว่าสัตว์
ได้ทรงแสดงพระสูตรอันประเสริฐ ห้ามล-
ทินมิได้ เป็นเครื่องบรรเทาความเศร้าหมอง
ทุกอย่าง เป็นเครื่องคลายความกำหนัด ไม่
มีความหวั่นไหว ไม่มีความโศก เป็นธรรม
อันละเอียด ประณีตและเห็นได้ยาก.

พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้เลิศกว่าสัตว์
ได้ทรงแสดงพระสูตรอันประเสริฐ อัน
หักรานราคะและโทสะให้สงบ เป็นเครื่อง
ตัดกำเนิด ทุกติ วิญญูญาณ และความยินดี
อันมีตัณหาเป็นรากฐาน เป็นเครื่องต้านทาน
และเป็นเครื่องพ้น.

พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้เลิศกว่าสัตว์

ได้ทรงแสดงพระสูตรอันประเสริฐ ลึกซึ้ง
เห็นได้ยากและละเอียดอ่อน มีอรรถอัน
ละเอียด บัณฑิตควรรู้แจ้ง เป็นส่วนแห่ง
ความแจ่มแจ้งแห่งวิจารณ์ญาณของโลก.

พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้เลิศกว่าสัตว์

ได้ทรงแสดงพระสูตรอันประเสริฐ ดอก
ดอกไม้เครื่องประดับอันยังยืน ๕ ชนิด อัน
จำแนกอินทรีย์ ฌานและวิโมกข์ มีมรรค
มีองค์ ๘ เป็นยานอย่างประเสริฐ.

พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้เลิศกว่าสัตว์

ได้ทรงแสดงพระสูตรอันประเสริฐ ปราศจาก
มลทิน บริสุทธิ์เปรียบด้วยห้วงน้ำ วิจิตรด้วย
รัตนะ เสมอด้วยดอกไม้ มีเดชอันเปรียบ
ด้วยพระอาทิตย์.

พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้เลิศกว่าสัตว์

ได้ทรงแสดงพระสูตรอันประเสริฐ ปลอด
โปร่ง เกษม ให้สุข เย็นสงบ มีประโยชน์
อย่างยิ่งในการต่อต้านมัจจุ เป็นเหตุให้เห็น
นิพพาน อันดับกิเลสสนิทดีแล้วของโลกนั้น.

จบสุตตนิบาต

นิกมกถา

ด้วยเหตุเพียงเท่านี้ คำใดที่ท่านกล่าวไว้แล้วว่า

ข้าพเจ้าทั้งหลายจักไหว้พระรัตนตรัย

ผู้สูงสุดกว่าผู้ที่ควรไหว้ทั้งหลาย จักกระทำ

การพรรณนาคความแห่งสุตตนิบาต อันพระ-

คือค้นหาได้แล้ว ผู้ทรงแสวงหาวิธีรอดอน

สัตว์ออกจากโลก ตรัสไว้แล้วในขุททกนิกาย.

เป็นอันได้กระทำการพรรณนาคความแห่งสุตตนิบาตอันมีสูตร ๗๐ สูตร มีอรรถสูตรเป็นต้น สงเคราะห์ลงใน ๕ วรรค มีอรรถวรรคเป็นต้น ในข้อนี้ ด้วยเหตุนี้ท่านจึงกล่าวคำนั้นว่า

กุศลใด อันข้าพเจ้าผู้กระทำการ

พรรณนาคความแห่งสุตตนิบาตนี้ ผู้ใคร่เพื่อ

ความตั้งมั่นแห่งพระสัทธรรม เพราะอนุ-

ภาพแห่งกุศลนั้น ขอชนนี้จงถึงความเจริญ

งอกงามไปบุญลย์ในธรรม อันพระอริยะ

ประกาศไว้แล้วโดยเร็วเถิด.

พึงทราบว่ามีภาณวารประมาณ ๔๔ ภาณวาร โดยประมาณแห่งปริยัติ. อรรถกถาสุตตนิบาตชื่อปรมัตถโชติกานี อันพระเถระมีชื่อซึ่งครูทั้งหลายตั้งไว้

ว่า พุทธโฆสะ ผู้ประดับด้วยคุณ คือศรัทธาพุทธิและวิริยะอันบริสุทธิ์อย่าง ยิ่ง ผู้ปรากฏเหตุให้เกิดคุณมีศีล อาจารย์ความอ่อนโยนเป็นต้น ผู้ประกอบด้วย ความเฉลียวฉลาดทางปัญญา สามารถหยั่งลงในความยึดถือทั้งในลัทธิของตน และลัทธิอื่นได้ เป็นมหากวี มีวาตะประเสริฐ กล่าวคำเหมาะสม ประกอบ ด้วยการพรรณนาคำอันไพเราะและวิเศษทำให้เกิดความสมบูรณ์ในการทำ และ เข้าถึงความสุข ด้วยการทำให้แจ่มแจ้งเข้าใจ เพราะมีความรู้อันอะไรๆ ไม่ ขัดขวางได้ในสัตตศาสนา พร้อมด้วยอรรถกถาอันมีประเภทเป็นปริยัติคือพระ- ไตรปิฎก เป็นผู้มียัญญากว้างขวางบริสุทธิ์ อันเป็นเครื่องประดับของวงศ์ของ พระเถระ ผู้อยู่ในมหาวิหารอันเป็นที่ปของเถรวังศ์ ผู้มียัญญาตั้งไว้ดีแล้ว ในธรรมอันยิ่งของมนุษย์ ประดับด้วยประเภทธรรมมีอภิญญา ๖ และ ปฏิสัมภิตาเป็นต้น ได้แต่งไว้แล้ว.

ขออรรถกถาขุททกนิกายสุตตนิบาต

อันแสดงนัยแห่งปัญญาอันบริสุทธิ์แก่กุลบุตร
ทั้งหลาย ผู้แสวงหาการรื้อถอนออกจากโลก
จงดำรงอยู่ในโลก ตราบเท่าแม่พระนามว่า
พุทธโฆ ของพระโลกเชษฐ ผู้มีจิตบริสุทธิ์
ผู้คงที่ ผู้แสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่ ยังเป็นไป
อยู่ในโลก.

พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย สุตตนิบาต เล่ม ๑ ภาค ๖ - หน้าที่ 983

เหมือนอย่างทีกล่าวไว้ว่า ขอสัตว์ทั้งหลายผู้บูชาพระคุณของพระ-
พุทธเจ้าคุณห้วงน้ำ จงมีความสุข มีความฉลาด ไม่มีเวร ชนทั้งหมดจึงมีกาย
ไร้โรค คล่องแคล่วมีปัญหา เป็นคนดี ดำรงตนอยู่ในความดีดังนี้ ความที่
ใจไม่อยู่ในอำนาจ เว้นการยึดถือว่าเป็นตัวตนเพราะไม่มีแก่นสาร เหมือนต้น
กาะทิง คนเล่นกล พยับแดด ต้นกล้วย โดยนัยมีอาทิว่า ชั้นทั้งหลาย
เป็นของไม่เที่ยงถึงการเกิดและการดับไปทุกขณะ มีรูปคือราคะเป็นภัย ละคติ
อันประเสริฐ ไม่น่าปรารถนาเข้าไปหาคติลามกหลายอย่างในโลก ย่อมพุ่งไป
ด้วยความสุข คือภพ ๓ มีกายวาจาใจทรมานแล้ว. อันเตวาทิกจงเข้าถึงนิพพาน
เถิด.

จบอรรถกถาสุตตนิบาต